T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HASAN-I YEZDÎ'NİN *CÂMİ'U'T-TEVÂRÎH-İ HASENÎ* İSİMLİ ESERİNİN SELÇUKLULAR KISMI

(GİRİŞ – FARSÇA METİN – TÜRKÇE TERCÜME)

DOKTORA TEZİ

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ

İstanbul 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HASAN-I YEZDÎ'NİN *CÂMİ'U'T-TEVÂRÎH-İ HASENÎ* İSİMLİ ESERİNİN SELÇUKLULAR KISMI

(GİRİŞ – FARSÇA METİN – TÜRKÇE TERCÜME)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. M. Said POLAT

İstanbul 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ'nin "Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş - Farsça Metin - Türkçe Tercüme)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof.Dr. M. Said POLAT Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Mustafa ÇİÇEKLER İstanbul Medeniyet Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç.Dr. Mustafa KÜÇÜKAŞÇI Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Sadi KUCUR Marmara Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...17.../...03.../ 2014 tarih ve 2014/6-6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**

ÖNSÖZ ..... **III**

TÜRKÇE ÖZET ..... **V**

SUMMARY ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ 1

I. MÜELLİF 1

A. Hayatı 1

B. Eserleri 3

II. ESER 3

A. Eserin Muhtevası 3

B. Eserin Kaynakları 4

C. Eserin Selçuklular Kısmının Kaynak Değeri 11

D. Eserin Dil ve İmla Hususiyetleri 12

E. Eserin Nüshaları 12

1. Tahran Nüshası 12

2. İstanbul Nüshası 13

F. Eserin Nüsha Farkları 14

G. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar 14

1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar 14

2. Eserin Kısmî Neşirleri 16

3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar 16

III. ESERİN EDİSYON KRİTİĞİNİN HAZIRLANMASINDA VE TÜRKÇE TERCÜMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM ……. 17

IV. BİBLİYOGRAFYA ……. 19

1. Kaynak Eserler ……..…… 19
2. Araştırmalar ……... 22

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TERCÜME …….. 31

İKİNCİ BÖLÜM

FARSÇA METİN ……..…….. 332

EK: İSTANBUL NÜSHASININ TIPKIBASIMI ……. 590

ÖNSÖZ

Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafyaya hükmeden ve Anadolu'yu Türk vatanı haline getiren Selçuklular, tarihte oynadığı mühim rolden dolayı gerek Türk gerekse dünya tarihinde son derece önemli bir yere sahiptir. Bu önemle doğru orantılı olarak, Cumhuriyet döneminden itibaren Selçuklu tarihi araştırmalarına büyük bir ehemmiyet verilmiş olmasına rağmen, bu alandaki araştırmalar henüz istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Bu durum bir yere kadar devrin kaynaklarının farklı dillerde yazılmış olması ve bu kaynakların tamamının henüz yayınlanamış olmasıyla ilgilidir. Yazma kütüphaneleri ve özel koleksiyonlarda bulunan pek çok kaynak, henüz gün ışığına çıkarılmayı, yayınlanmayı ve Türkçe'ye tercüme edilmeyi beklemektedir. Bu çalışmaya konu edilen eser de, Selçuklu tarihinin bugüne kadar çok az bilinen ve umumiyetle araştırmacıların dikkatinden kaçan bir kaynağının, tanıtımı, değerlendirilmesi, tenkitli metni ve Türkçe tercümesinden oluşmaktadır.

Timurlu devri müellifi Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının neşri ve Türkçe tercümesini konu alan bu çalışma giriş kısmı, iki bölüm ve ekden oluşmaktadır. Girişte, müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Birinci bölümde, eserin Selçuklular kısmının Türkçe tercümesi yapılmıştır. Tercüme esnasında mümkün olduğunca orijinal metne sadık kalınmaya çalışılmış, sade ve akıcı bir dil tercih edilmiştir. Araştırmacılara faydalı olacağı düşüncesiyle tercümede bazı önemli ıstılâhların orijinal şekli parantez içerisinde verilmiştir. Yine, eserde yer alan bilgiler, tercümede yer yer diğer Selçuklu kaynaklarıyla karşılaştırılma yoluna gidilmiştir.

İkinci bölümde ise, eserin Selçuklular kısmının edisyon kritiği hazırlanmış ve nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Ayrıca, araştırmacıların çalışmadan daha iyi istifade edebilmeleri için, eserin İstanbul nüshasının Selçuklular kısmının tıpkıbasımı da ek olarak verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkması pek çok kimsenin değerli katkı ve desteği ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda 2007 yılında Tahran'daki evinde yaptığım bir görüşmede müellif ve eser hakkındaki değerli görüşlerini benimle paylaşan Prof. İrec Afşâr (1925-2011)'ın adını burada rahmet ile anıyorum. Yine, eserin Tahran nüshasına ulaşmamızı kolaylaştıran Sayın 'Abdullâh-i Necefî (*Kitâbhâne-yi Millî*, Tahran), metnin tashihinde değerli yardımlarını esirgemeyen Sayın Huseyn Lâle (*Ferhengistân-i Huner*, Tahran) ve engin hoşgörü sahibi kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e müteşekkirim. Türkçe metnin gözden geçirilmesinde yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Suat Kaymak, Gülseren Ceceli Dursun ve Zehra Betül Güney'e teşekkür borçluyum. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde benden destek ve teşviklerini esirgemeyen muhterem hocalarım Prof. Dr. Hüseyin Salman ve Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez konusunun belirlenmesinden metnin son şeklinin gözden geçirilmesine kadar benden yardım ve desteğini esirgemeyen ağabeyim Doç. Dr. Osman G. Özgüdenli'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Karşılaştığım her türlü meselenin aşılmasında değerli bilgi, tecrübe ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. M. Said Polat'a sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum. Bu çalışma, şayet Selçuklu tarihçiliğine küçük de olsa bir katkı sağlayacaksa, bunda en büyük pay kuşkusuz danışman hocama, her türlü hata ve eksiklik de tabiatıyla bu satırların yazarına aittir.

Bülent Özkuzugüdenli

İstanbul 2014

TÜRKÇE ÖZET

Bülent Özkuzugüdenli, Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî* İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş - Farsça Metin - Türkçe Tercüme)

Bu çalışma, Timurlu dönemi müellifi Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının; tanıtımı, değerlendirmesi, tenkitli metni ve Türkçe tercümesini ihtiva etmektedir. Çalışma, giriş kısmı ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî olan müellif takriben 793/1390-91 yılında doğmuş, Timurlular'dan Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh ve Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahadır b. Baysungur'un hizmetinde bulunmuştur. Müellif *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* isimli eserini telife Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zî'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesi üzerine eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen genel bir İslâm tarihidir. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Eserin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin, başta *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) olmak üzere, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan sık sık alıntılar yapmış olmasından gelmektedir. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: 1. Tahran Nüshası. 2. İstanbul Nüshası.

Çalışmanın birinci bölümünde, eserin Selçuklular kısmının edisyon kritiği hazırlanmıştır. Nüsha farklılıkları, Tahran ve İstanbul nüshalarının ışığında dipnotlarda gösterilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde ise eserin Selçuklular kısmının Türkçe tercümesine yer verilmiştir. Eserde yer alan bilgiler, tercümede yer yer diğer Selçuklu kaynaklarıyla karşılaştırılma yoluna gidilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda,

araştırmacıların metinden daha iyi istifade edebilmeleri için, eserin İstanbul nüshasının Selçuklular kısmının tıpkıbasımı ek olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklular, Sultan Sencer, Selçuklu tarih yazıcılığı.

SUMMARY

Bülent Özkuzugüdenli, The Chapter on the Saljuqs of Ḥasan-i Yazdī's *Jāmiʿ at-tawārīkh-i Ḥasanī* (An Introduction - Persian Text - Turkish Translation), Istanbul 2014.

The present work, consisting of an introduction and two main parts, is an analytical study together with critical edition and Turkish translation of the chapter on the Saljuqs in the Persian chronicle titled *Jāmiʿ at-tawārīkh-i Ḥasanī* (*Ḥasanī's Compendium of Chronicles*) by a Timurid author, Ḥasan-i Yazdī. After addressing the life and works of the author, the contents of his chronicle, its importance, and its sources (as far as they are mentioned in the text), the Introduction discusses the significance of this chapter as a source on the Saljuqs. Part One contains a critical edition of the chapter on the Saljuqs. Critical apparatus based on the two extant copies of this text has been provided in the footnotes. Part Two is a Turkish translation of the text. Throughout the translation, all the relevant historical information has been provided with the help of other Seljuq sources. A facsimile edition of the text based on MS Fatih 4307 is included in the appendix. In addition, this study details linguistic and stylistic features of the text and provides in-depth analysis of its extant copies and an evaluation of its previous studies.

Tāj ad-Dīn Ḥasan b. Shihāb b. Ḥusayn-i Yazdī was born around 793/1390-91. He served two Timurid rulers, Mīrzā Iskandar b. ʿUmar Shaykh and Mīrzā Sulṭān Muḥammad Bahadir b. Baysungur. The author started writing this book in 855/1451 at the order of the Timurid Mīrzā Sultan Muḥammad b. Baysungur. In Dhu'l-ḥijja 855 (25 December 1451-22 January 1452) Muḥammad b. Baysungur was killed by his brother Bābur. The author then dedicated this work to Babur b. Baysungur. No further information exists in the sources about the author's life thereafter or the date of his death.

Jāmiʿ at-tawārīkh-i Ḥasanī can be considered a general history of Islam from its very beginning until the time of its author. This work is one of the most extensive sources on the Saljuqs, particularly about the reign of Sultan Sanjar. For this reason it deserves to be taken into account on the Seljuq historiography. The author had access to *Sanjar-nāma* (or *Rūznāma-yi Sanjarīya*). He recurrently quotes from this and some

other sources that are not extant. Two copies of *Jāmiʿ at-tawārīkh-i Ḥasanī* have survived to our time: MS. Tehran, Iran National Library (*Kitābkhāna-yi Millī-yi Īrān*), 1330. 2. MS. Istanbul, Süleymaniye Library, Fatih 4307.

Key Words: Ḥasan-i Yazdī, *Jāmiʿ at-tawārīkh-i Ḥasanī*, the Saljuqs, Sultan Sanjar, historiography of the Saljuqs.

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi.
AÜ DTCF TAD	*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi.*
a.y.	aşağı yukarı.
b.	bin, ibn.
bkz.	bakınız.
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*
BT	*Berresîhâ-yi Târîhî.*
CAJ	*Central Asiatic Journal.*
CHI	*The Cambridge History of Iran.*
d.	doğumu.
DBİ	*Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî.*
der.	Derleyen.
DTCFD	*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.*
DİA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*
ed.	edited/editör.
EI	*Encyclopaedia of Islam.*
EI^2	*Encyclopaedia of Islam*, (new edition).
EIr.	*Encyclopaedia Iranica.*
GAL	Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur*, I-III, Leiden 1937-1949.
GMS	E. J. W. Gibb Memorial Series.
haz.	hazırlayan.
hk.	hicrî-kamerî.
hş.	hicrî-şemsî.
İA	*Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.*
İTEM	*İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.*
İÜEF	*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.*
İÜEF TD	*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.*
İÜTAE TM	*İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Mecmuası.*
JA	*Journal Asiatique.*

K	Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.
krş.	Karşılaştırınız.
N	Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.
n.	not/dipnot.
neşr.	neşreden.
nr.	numara.
öl.	ölümü.
S	Eserin Süleymaniye Nüshası (Fatih, nr. 4307).
s.	sayfa.
S.	Sayı.
T	Eserin Tahran Nüshası, (Kitâb-hâne-yi Millî-yi İrân, F 1330).
TM	*Türkiyat Mecmuası*
ts.	tarihsiz.
terc.	tercüme.
vd.	ve devamı.
yay.	yayınlayan.
ZDMG	*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.*

GİRİŞ

I. MÜELLİF

A. Hayatı: Hasan-ı Yezdî olarak tanınan müellifin tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî'dir[1]. *Şâ'ir-i muneccim* ve *muneccim-i şâ'ir* lâkaplarıyla meşhur olan müellif eserinde kendisinden umumiyetle "*İbn Şihâb*", "*Hasan-i Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb-i Huseyn el-Yezdî el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*Hasan b. Şihâb b. Huseyn el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*muneccim*", "*şâ'ir-i muneccim*" ve "*el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*" şeklinde bahsetmektedir[2]. Hayatı hakkındaki bütün bildiklerimiz, müellifin eserinde kendisi hakkında verdiği malûmata dayanmaktadır. Aslen Kirmânlı olması kuvvetle muhtemel olan müellifin doğumu, çocukluğu ve eğitimi hakkında elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Timurlular zamanında Kirmân vakıflarından birisinde yaklaşık 30 yıl müddetle 600 dînârlık bir vazifede bulunmuştur[3]. Müellif 60 yaşında iken, Seyyid Mîrek-i Şirvânî'nin Kirmân idaresini almasıyla bu vazifesini kaybetmiştir. Bu hesaba göre müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Müellif ilk gençlik yıllarında Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in vezîr ve emîrlerinden H^{v}âce Giyâsu'd-dîn Muhammed Hâfız-i Râzî'nin[4] mülâzımı olmuş ve onun ordusunda Yezd piyadesi *tovaçı*sı[5] olarak görev yapmıştır[6]. Ayrıca Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in ordusunda da 5 yıl müddetle vazife almış ve Yezd ve Eberkûh piyadesi *tovaçı*lığı yapmıştır[7]. 815/1412-13 yılında Kum şehrinin muhasarasında Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in[8] ordusunda bulunmuş ve Kum şehri emîri H^{v}âce Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir[9]. Mîrzâ İskender'in Şâhruh tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Şâhruh'un hizmetine girmiş ve onun

[1] Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307 [= Hasan-ı Yezdî/Fatih], vr. 2b, 345a.

[2] Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 2b, 5b, 24a, 50a, 64b, 65b, 67a, 93b, 107a, 132b, 138a, 139b, 141a, 157b, 424b.

[3] Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987 [= Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr], (giriş), s. XV, (metin), s. 99.

[4] Hakkında bkz. Ahmed b. Huseyn b. 'Alî-yi Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, 1386/2007, s. 147, 149.

[5] *Tovaçı*: Türk ve Moğol devletlerinde askeri sayan ve kontrol eden görevli (bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1963, s. 260-264).

[6] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 28, 30; Beatrice Forbes Manz, "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer–S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269.

[7] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 42.

[8] Hakkında bkz. Priscilla Soucek, "Eskandar b. 'Omar Šayx b. Timur", *Oriento Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

[9] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

819/1416 yılında düzenlediği Kirmân seferinde bulunmuştur[10]. Hayatının bundan sonraki yirmi yılı hakkında açık bir bilgi yoktur. Hasan-ı Yezdî'yi 840/1436-37 yılında Kirmân'da görmekteyiz. Bu tarihten 854/1450-51 yılına kadar 14 yıl boyunca Emîr Şemsu'd-dîn Hâcı Muhammed b. Emîr Sa'îd-i Gunâşîrîn (öl. 854/1450)'in mülâzımı olarak görev yapmıştır[11]. Bu süre içinde ondan izzet ve ihtiram görmüştür. Bilahare hâmisi Emîr Şemsu'd-dîn Hâcı Muhammed ile birlikte bu esnada 'Irâk ve Fârs'a hâkim olan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahâdır b. Baysungur b. Şâhruh'un hizmetine girmiştir. 854/1450-51 yılında Mîrzâ Sultan Muhammed Bahâdır'ın ordusuyla birlikte Luristân'a hareket etmiş ve sefer esnasında askerî vazifelerde bulunmuştur[12].

Müellif *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*[13] isimli Farsça eserini telife, Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zî'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesinden sonra eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir[14]. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında bilgimiz yoktur[15].

Hasan-ı Yezdî'nin aynı zamanda şair olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde yer yer şiirlerine de rastlanmaktadır[16]. Ancak şairliği ve şiirleri, tarihçiliği kadar dikkate değer görülmemiştir. Bununla beraber yazmış olduğu beyitlerden bazıları, tarihî ve sosyal açıdan önemli bilgiler içermektedir. Müellif eserinde, kendi şiirlerinden oluşan bir *dîvân*ı olduğunu belirtmişse de, bu *dîvân* maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Hasan-ı Yezdî'nin hususî dünyası, ailesi ve çocukları hakkında da bilgimiz yok denecek kadar azdır. Müellif eserinde sadece Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî isminde bir oğlu olduğuna işaret etmiştir[17].

---

[10] B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 269.

[11] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48, 50-52.

[12] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48; B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 270.

[13] "*... ve nâm-i în kitâb Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî kerde-âmed*" (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b); "*... în Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî-râ hemîn kıssa rûy-numûd ki ...*" (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b).

[14] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Belleten*, XXIX/130, (1965), s. 58-59.

[15] Müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu düşünülürse, IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında ölmüş olabileceği tahmin edilebilir. Claude Cahen'in Hasan-ı Yezdî'yi XIII. yüzyıl müellifi olarak gestermesi hatalıdır (bkz. "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *AÜ DTCF TAD*, VII/12-13, (1969), s. 218).

[16] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV.

[17] Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî, evvelâ yaklaşık bir buçuk yıl kadar H^{v}âce Şemsu'd-din Muhammed-i Kubâhî'nin hizmetinde bulunmuş, 856/1452-53 yılında da Sîrcân yoluyla Şîrâz'a giderek Babür'ün ordusuna katılmıştır. Bu durum babası Hasan-ı Yezdî'nin Kirmân vakıflarındaki vazifesini kaybetmesine sebep olmuştur (Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 80, 99, 148).

B. Eserleri: Hasan-ı Yezdî'ye ait üç eserin varlığı bilinmektedir:

1. *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*: Manzûm bir Selçuklu tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* isimli eseri içerisinde, yer yer *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'a işaret edildiği ve bu eserden alıntılar yapıldığı görülmektedir[18]. Bu durumda *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'un, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin tamamlandığı 857/1453 yıllından önce telif edildiği anlaşılmaktadır[19]. Geç bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen, günümüze ulaşmayan bazı eserlere dayanmış olmasından dolayı Selçuk tarihi için önemli bir kaynak olduğu anlaşılan bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

2. *Dîvân*: Müellif tarafından kaleme alınan şiirler bir *dîvân*da toplanmışsa da, bu *dîvân*ın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır[20].

3. *Câmi'u't-Tevârîh-i Hasenî*: Aşağıda genişçe bahsedileceği gibi, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen umumî bir İslâm tarihidir. Müellifin ifadesine göre Şehzâde Baysungur'un oğlu Ebu'l-Muzaffer Mahmûd adına kaleme alınan ve yaklaşık 50 cilt kitaptan istifade edilerek hazırlanan bu eserin telifine 25 Muharrem 855/27 Şubat 1451 tarihinde Kirmân'da başlanmış ve eser iki yıl sonra 857/1453 tamamlanmıştır[21].

II. ESER

A. Eserin Muhtevası: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* bir mukaddime ve altı ana bölüm (*kısm*)'den oluşmaktadır. Kitabın bölümleri şunlardır:

Mukaddime[22],

1. Bölüm: Hz. Adem, Hz. Havva ve yaratılış[23],

2. Bölüm: Sâsânîler'e kadar eski Acem hükümdarlarının tarihi[24],

3. Bölüm: İslâm Peygamberi'nin hayatı, ailesi ve dört halife dönemi[25],

4. Bölüm: Emevîler dönemi[26],

5. Bölüm: 'Abbâsîler dönemi ve bu dönemde hüküm süren Sâmânî, Gazneli, Selçuklu ve Gûr hanedanlarının tarihi[27],

[18] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b; Felix Tauer, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientálni*, III, (1931), s. 103.

[19] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 178b. Müellif *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'de zaman zaman manzûm eserinden aktarma da yapmaktadır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 173a, 178b).

[20] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 93.

[21] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b, 345a; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8.

[22] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1b-5a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 1-9.

[23] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5a-7a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 9-14.

[24] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 7a-96b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 14-84. Bu bölümde Büyük İskender'e genişçe bir yer ayırılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 25a-71b).

[25] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 96b-109b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 84-112.

[26] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 109b-114b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 112-124.

6. Bölüm: Selçuklular'dan sonra hüküm süren hanedanların tarihi[28]. Bu bölüm (*kısm*) 7 fasıl (*fasl*)'dan oluşmaktadır:

1. Fasıl: Buveyhîler[29],
2. Fasıl: H^{v}ârezmşâhlar[30],
3. Fasıl: Salgurlular[31],
4. Fasıl: Kirmân Kara-hitayları[32],
5. Fasıl: Muzafferîler[33],
6. Fasıl: Cengiz Han ve Moğol hükümdarları[34],
7. Fasıl: Timur'un Hayatı ve Faaliyetleri[35]. Müellifin bizzat şahit olduğu bazı hadiseleri de ihtiva eden bu kısım önemine binaen Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilmiştir[36].

B. Eserin Kaynakları: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* pek çok eserden istifade edilerek hazırlanmıştır. Müellif, yaklaşık 50 cilt kitap olarak zikrettiği kaynaklarından bazılarının isimlerini eserinde yer yer zikretmiştir[37]. Eserde kullanılan başlıca kaynaklar arasında şunlar sayılabilir:

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh*: Hasan-ı Yezdî'nin eserini yazarken "*Sultânu'l-muverrihîn*" şeklinde zikrettiği Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî'nin *Câmi'u't-tevârîh*[38] isimli eserinden geniş ölçüde istifade ettiği anlaşılmaktadır[39]. Müellif bu durumu şu cümlelerle ifade eder: "Bu *Câmi'u't-tevârîh* isimli eserin müellifi İbn Şihâb pek çok tarihçinin eserini kendi kitabında toplamak amacıyla mütalaa etti. Ancak *Târîh-i cihân-guşây*'dan daha büyüğünü görmedi. (Müellifi) gerçekten de çok zahmet çekerek Türk boylarının tarihini yerli yerinde anlatmıştır. Ancak *Câmi'u't-tevârîh*'in çoğunluğu İrân hükümdarları ve bir kısmı da

---

[27] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 114b-259b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 124-432. Selçuklular bu bölümde anlatılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 168b-254a).

[28] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-345b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-783.

[29] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-260a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-439.

[30] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 260b-261b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 439-442.

[31] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 261a-262a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 442-444.

[32] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 262a-267b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 444-454.

[33] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 267b-303a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 454-538.

[34] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a-345a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 538-636.

[35] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a-425a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 636-783.

[36] Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

[37] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a. Bununla birlikte eserin mukaddimesinde farklı türlerde 20 cilt eserden istifade edildiği kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8).

[38] Müellif ve eseri için bkz. Z.V. Togan, "Raşid-üd-din Tabib", *İA*, IX, (1964), s. 705-712; D. Morgan, "Rashid al-Din Tabib", *EI*^{2}, VIII, (1995), s. 443; R. Şeşen, "Câmiü't-tevârîh", *DİA*, VII, (1993), s. 132-134; Osman G. Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2008), s. 19-21; Charles Melville, "Jāme' al-Tawārik", *EIr.*, XIV, s. 466-468.

[39] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

Tûrân hükümdarlarıyla ilgilidir. *Târîh-i cihân-guşây* [?]'ın çoğunluğu ise Türkler ve göçebelerle ilgilidir. Bu kitapta bu konulara değinilmesi talep görmeyecektir. Şimdi biz bu gönül açıcı kitaptan kendi tarihimiz doğrultusunda … hülâsa olarak nakledelim"[40]. Bununla birlikte müellifin eserinde Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın eseri *Câmi'u't-tevârîh*'in ismini hatalı olarak *Târîh-i cihân-guşây* şeklinde zikretmiş olması dikkate değerdir[41]. Yine müellifin, tıpkı Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın *Cihân-guşây* [?] isimli eseri gibi, kendi eserinin de başlangıçta ithaf ettiği hükümdarın (Ebu'l-Muzaffer Sultân Muhammed) vefat etmiş olmasından dolayı başka bir hükümdara (Ebu'l-Muzaffer Babür Bahâdır) ithaf edilmek durumunda kalındığını zikretmesi de dikkat çekicidir[42].

Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*: Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken Selçuklu devri tarihçisi Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî[43]'nin *Selçûk-nâme*[44] isimli eserinden önemli ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Metin karşılaştırması, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bir kısmının Nîşâbûrî'nin *Selçûk-nâme*'sinden aynen iktibas edildiğini göstermektedir. Örnek olarak burada şu metin karşılaştırmalarını vermek mümkündür:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 183a	**Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme,* s. 21**
السلطان عضدالدّوله ابوشجاع البارسلان محمّد بن چغری بک بن میکاییل	**السلطان عضدالدّوله ابوشجاع البارسلان محمّد بن چغری بک بن میکاییل**
البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی .گیتی گشای دربز. به وقت تیرانداختن چند گره بر محاسن زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز بر سر نهادی و بر تخت سخت مهیب و باشکوه بودی و گویند از سر محاسن او تا کوکله کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسین و اربعمایه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بک و عمیدالملک	البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی گشای. شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. به وقت تیرانداختن گره زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز داشتی. و بر تخت روزبار سخت مهیب و باشکوه بودی. از سر محاسن او تا سرگوی کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسین و اربعمایه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بک و عمیدالملک ابونصرالکندری را

[40] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a.
[41] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.
[42] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.
[43] Hayatı ve eseri için bkz. Osman G. Özgüdenli, "Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî", *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.
[44] Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004 [= Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*].

ابونصر را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت خود را به نظام‌الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.	که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت به نظام‌الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194b	Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 44
سلطنت سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین ابوشجاع محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمومنین	**سلطنت سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین ابوشجاع محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمومنین**
سلطان محمّد پادشاهی بود به عدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف و صایب رای و صادق وعده ثابت عهد و مجاهد در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده که هر ذره کوه که بر در اصفهان است دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه چه رنج و قمع آن طایفه چه ملال دیده باشد و چه سختی کشیده...	سلطان محمّد پادشاهی بود بعدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف، و صایب رای صادق وعد ثابت عهد. دراعزاز دین و قمع ملاحده ملاعین مجد و مجاهد. در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده. و هر که دزکوه بر در اصفهان دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه و قمع آن طایفه چه رنج دیده باشد و چه سختی کشیده...

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 253b	Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme* s. 120
قصّه سلطان الاعظم رکن الدنیاء والدین ابوطالب طغرل بن ارسلان بن طغرل بن محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین	**السلطان الاعظم رکن الدنیاء والدین ابوطالب طغرل بن ارسلان، قسیم امیرالمؤمنین**
سلطان طغرل پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و بر در اقبال نشو یافته و ملکی بی‌زحمت بدو رسیده و کسوت سلطنت ناکوشیده ناپوشیده از مهد به تخت تحویل کرده و از مرکب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نابوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمد...	سلطان طغرل، خلد الله ملکه، پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و در خاندان اقبال نشو و نما یافته، ملکی نا بیوسیده بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده پوشیده، از مهد به تخت تحویل کرده و از مکتب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نا بوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمده...

Nîşâbûrî'den alınan kısımlar, aynı kaynaktan iktibaslarda bulunan er-Râvendî[45] ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî[46] gibi müelliflerin eserleri ile de yer yer paralellikler arz etmektedir. Bu çalışmanın tercüme kısmında, iktibas, alıntı ve benzerliklere yer yer işaret edilmiştir[47].

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*: Hasan-ı Yezdî'yi Selçuklu tarihi için önemli bir kaynak kılan bir başka husus da, müellifin, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden geniş iktibaslarda bulunmuş olmasıdır[48]. Eserin yayınladığımız kısmının yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bu alıntıların değeri takdir edilmiş ve önemine binaen Mehdî Beyânî tarafından neşredilmiştir[49].

Burada örnek olarak şu karşılaştırmaları vermek mümkündür:

Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân*, s. 3	**Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a**
قصّه ملک رکن الدنیا والدّین عمادالاسلام والمسلمین قاورد بن چغری بک که او را قره ارسلان گفتند	**قصّه ملک رکن الدنیا والدّین عمادالاسلام والمسلمین قاورد بن چغری بک که او را قره ارسلان گفتند و گرفتن هرموز و فارس تا در لشکر همدان با سلطان ملکشاه حرب کرد و سپری شد**
چون در ماه شعبان سنه اثنی و اربعین و اربعمایه که ملک قاورد که فرزند چغری بک بود و بهادر و عادل و کاردان، به دارالامان کرمان رسید و لقب او عمادالدّوله و نام او قاورد بن داود بن میکاییل بود. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بیک می نبشتند و بناها که در کرمان فرموده است بدین طغرا ثبت است و چون دلیل دولت و قاید	راوی تاریخ روایت می کند که چون آل سلجوق را سعادت یار شد و اقبال روی نمود و ممالک قسمت کردند. چنان که یاد کرده شد، طغرل بک به عراق و ری و آذربایجان که به شرح بیان رفت و چغری بک با فرزند بزرگ آلب‌ارسلان محمّد در خراسان و خوارزم و توران، هر نوع که رانده بودند، به

[45] Bkz. er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985 [= er-Râvendî]; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957 [= er-Râvendî/Ateş].

[46] Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960 [= Reşîdu'd-dîn/Ateş]; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jāmi' al-Tawārīkh. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nāma of Zahīr al-Dīn Nīshāpūrī*, ed. C. E. Bosworth, London 2001 [= Reşîdu'd-dîn/Luther]; Türkçe terc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009 [= Reşîdu'd-dîn/Göksu].

[47] Bkz. tercüme kısmı, dipnotlar.

[48] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947, (nâşirin önsözü), s. IV-XXI; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 58-59; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. XIII.

[49] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

شرح نظم و نثر گذشته شد. اما چون در ماه شعبان سنه اثنی و اربعین و اربعمایه که ملک قاورد که فرزند چغری بک بود و بهادر و عادل و کاردان به دارالامان کرمان رسید و لقب او عمادالدّوله و نام او قاورد بن داود بن میکاییل بود. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بیک نبشتند و بناها که در کرمان فرموده است. بدین طغرا ثبت است و چون دلیل دولت و قاید تقدیر او را به سلامت سرای و سنت خانه کرمان راه نمود و عنان عزیمت او آنجا کشید.	تقدیر او را به سلامت سرای و سنت خانه کرمان راه نمود و عنان عزیمت او آنجا کشید.

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 243b	**Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân*, s. 87**
قصه آمدن غز به کرمان از خراسان	**آمدن غز به کرمان از خراسان**
چون ماه مهر شد در سنه ثمان ستین و خمسمایه درآمد، از سرحد کوبنان خبر کردند که سلطانشاه غز را از سرخس بیرون کرده است و چند خیل از ایشان روی به کرمان نهادند و بر عقب خبر از راه راور برآمدند و به کوبنان رسیدند. سواری پنجهزاری و با بنه بسیار وزن و فرزند بی‌شمار. امّا همه مخروب و مسلوب و مقهور و منکوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در کوبنان خرابی کردند. چون بر حصار دست نیافتند و به زرند آمدند	چون ماه مهر سنه ثمان ستین و خمسمایه درآمد، از سرحد کوبنان خبر کردند که سلطانشاه غز را از سرخس بیرون کرده است و چند خیل از ایشان روی به کرمان نهادند و بر عقب خبر (که) از راه راور برآمدند و به کوبنان رسیدند. سواری پنجهزار و با بنه بسیار وزن و فرزند بی‌شمار. امّا همه مخروب و مسلوب و مقهور و منکوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در کوبنان خرابی کردند و چون بر حصار دست نیافتند و بزرند آمدند

Söz konusu alıntıların, Hasan-ı Yezdî gibi Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'den geniş iktibaslarda bulunan Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî[50] ile büyük ölçüde paralellikler arzettiği görülmektedir:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a	***Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, s. 323**
... و لقب او عمادالدّوله و نام او قاورد بن داود بن	لقب او عمادالدّوله بود و اسمش قاورد بن داود بن

[50] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.

میکاییل بن سلچوق. اما نقش طغرای او درامثله ما تقدم قره ارسلان بیک بن چغری بیک مکتوب.	میکاییل بود. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بیک نبشتند... .

Anonim, *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî / Rûz-nâme-yi Sencerî*): *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'de yer alan özellikle Sultan Sencer dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgilerin önemli bir kısmının, günümüze ulaşmayan anonim *Sencer-nâme* veya *Târîh-i rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Târîh-i rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli esere dayandığı anlaşılmaktadır[51]. Müellif eserinin birkaç yerinde bu eserden yaptığı iktibaslara atıfta bulunmuştur:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a:

و در سنجرنامه می آورد که بعد از خلفاء الراشدین رضوان الله علیهم اجمعین هیچ پادشاه را بر بسیط زمین این کمال و درجات نبوده است

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a:

تاریخ رزم (رز) نامه سنجری و نظم مصنّف جامع التواریخ که جهت آل سلجوق به نام سلطان شاهرخ بهادر نظم شد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 207a:

گهی فیلسوفی که افسانه ساخت کسی کو تواریخ نیکو شناخت
چنین یافت در نامه سنجری که آن شاه ازین گردش چنبری
همه فتح و فیروزی و کام دید کسی داند این قصه را کو شنید

Kıvâmî, *Tevârîh-i Kıvâmî*: Müellifin Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde zikrettiği[52] bu eserin mahiyeti karanlıktır. Bununla birlikte eserin XII. yüzyılda Mâverâ'u'n-nehr'de yaşayan şair Kıvâmî[53]'ye ait olması mümkündür. Eserin mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*: Hasan-ı Yezdî, Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde ismini zikrettiği bu eserin müellifini kaydetmemiştir[54]. Müellifin bu eserle ilgili verdiği yegâne bilgi, *Tevârîh-i Kıvâmî*'den alıntılar ihtiva ettiğidir.

[51] Eserin ismi *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin muhtelif kısımlarında farklı şekillerde kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a, 201a, 207a).

[52] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

[53] Hakkında bkz. Sa'îd Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyân-i karn-i dehom-i hicrî*, I, Tahran 1363/1984, s. 100; krş. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 425.

[54] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

Hasan-ı Yezdî, *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*: Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere, Hasan-ı Yezdî tarafından kaleme alınan manzum bir Selçuklu tarihi idi[55]. Timurlu hükümdarı Şâhruh adına kaleme alınan[56] bu eser de maalesef günümüze ulaşmamıştır. Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin pek çok yerinde *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eserine atıfta bulunarak bu eserden iktibaslar yaptığını açıkça zikretmiştir:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b:

چنانك مصنّف جامع التواريخ در تاريخ آل سلجوق به نظم درآورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 177b:

در تواريخ آل سلجوق مصنّف جامع‌التواريخ نظم كرده می‌آورد و نظم ابن شهاب مصنّف كتاب گويد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 184a:

مصنّف جامع‌التواريخ، كاتب العبد حسن شهاب‌الدّين كه تواريخ آل سلجوق نظم كرد، چنين می گويد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 197a-197b:

مصنّف كتاب در تواريخ آل سلجوق منظوم می‌آورد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 206b:

چنانک مصنّف جامع التواريخ اقل عبادالله حسن بن شهاب الدين يزدی در تواريخ منظوم كه ساخته آورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a:

مصاف سلطان سنجر با قدرخان از نظم مصنّف جامع التواريخ كه تواريخ آل سلجوق به اسم و لقب شاهرخ بهادر نظم كرد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 216a:

سلطان متوجه غزنين شدند. چنانک مصنّف كتاب در تواريخ آل سلجوق نظم داده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 217a:

معلوم كردند و به عرض رسانيدند چنانكه مصنّف جامع‌التواريخ در تواريخ آل سلجوق آورده

Söz konusu iktibasların önemli bir kısmının eserin özellikle manzum kısımlarına tekâbül ettiği görülmektedir. *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'un mahiyeti hakkında açık bir bilgimiz olmasa da, müellifin eserinin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bir kısmını, bu eserden iktabas ettiği anlaşılmaktadır.

Eberkûhî, *Firdevsu't-tevârîh*: İbrahim Kafesoğlu, Hasan-ı Yezdî'nin XIV. yüzyıl müellifi Eberkûhî (Husrev b. 'Âbid b. Mu'în, öl. 792/1390'dan sonra)'nin

[55] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.
[56] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a.

Firdevsu't-tevârîh[57] isimli umumî İslâm tarihinden de nakiller yaptığını belirtmekteyse de[58], bu nakillerin önemli bir yekün tutmadığı anlaşılmaktadır.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî'de, yukarıda zikredilen eserlerin yanında, Firdevsî'nin *Şâh-nâme*'si[59] ve Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskender-nâme*'si[60] gibi bazı edebî eserlere de yer yer atıflar yapıldığı görülmektedir. Söz konusu eserlerin edebî olması sebebiyle, yapılan alıntıların oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

C. Eserin Selçuklular Kısmının Kaynak Değeri: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Ancak eserin Selçuklu tarihi için henüz ayrıntılı bir tahlil ve tenkidi yapılmamıştır. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin sık sık alıntılar yaptığı ve ismini kaynakları arasında zikrettiği *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli manzum eserden gelmektedir[61]. Hasan-ı Yezdî tarafından zikredilen *Sencer-nâme*'nin müellifinin kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte[62], bu eserin VIII/XIV. yüzyıl müellifi İbn İsfendiyâr[63] tarafından *Târîh-i Taberistân*'da zikredilen *Sencer-nâme* ile aynı eser olduğu âşikârdır. Her halukârda günümüze ulaşmayan bu eserin Selçuklu tarihi için büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Özellikle Sultan Sencer devrine ait ayrıntılı bilgilerin verilmesi, eserin önemini daha da artırmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmının, müellifin günümüze ulaşmayan manzûm *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eserine dayandığı anlaşılmaktadır[64]. M. A. Köymen, Hasan-ı Yezdî'nin Sultan Sencer devri ve özellikle Katavân savaşı için verdiği bilgilerin değerini takdir etmiştir[65].

---

[57] Bkz. Kitâbhâne-yi Mînovî, (Tahran), nr. 127 (Yegâne nüshası St. Petersburg'ta bulunan yazmanın fotoğrafı, istinsah tarihi: 808/1405-1406). Eser hakkında bkz. V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 71.

[58] *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

[59] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 127a.

[60] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 22a.

[61] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a.

[62] Mehmet Altay Köymen, herhangi bir açık delile dayanmaksızın, *Sencer-nâme*'nin müellifi olarak Sultan Sencer devri şairlerinden Emîr Mu'izzî'yi göstermektedir (bkz. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", *AÜ DTCFD*, V/2, (1947), s. 166, n. 29). Bazı kaynaklarda Mu'izzî'ye ait *Siyer ve futûh-i Sultân Sencer* isimli bir eserden bahsedilmişse de (bkz. *Mucmelu't-tevârîh ve'l-kisas*, 412; Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, s. 231), Mu'izzî'nin ölüm tarihi olarak gösterilen 518-521/1124-27 yılları (Ramazan Şeşen, "Türkiye Kütüphanelerinde Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İTED*, VIII/1-4, (1984), s. 43; Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, II, s. 508-525; Adnan Karaismailoğlu, "Mu'izzî", *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99), bu müellifin Katavân Savaşı hakkında ayrıntılı malumat veren *Sencer-nâme*'yi yazmış olamayacağını göstermektedir (Osman G. Özkuzugüdenli (Özgüdenli), *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. XVI-XVII).

[63] İbn İsfendiyâr esere iki yerde atıf yapmıştır: *Târîh-i Taberistân*, neşr. 'Abbâs İkbâl, II, Tahran 1366/1987, s. 54, 72.

[64] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.

[65] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991, s. 331, n. 5. Aşağıda da bahsedileceği gibi, bu bilgiler daha sonra Osman G. Özkuzugüdenli (Özgüdenli) tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

D. Eserin Dil ve İmlâ Hususiyetleri: Eser yer yer sade, yer yer ise oldukça ağır ve süslü bir dille Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellifin şiir yazmaya ilgi duyması ve manzum eserler kaleme almış olması, eserde kendini hissettirmiştir. Nitekim eser içerisinde manzum kısımlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Manzûm kısımlar ve şiirler incelendiğinde, müellifin şairlik yönünün tarihçiliğinin gölgesinde kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Metinde zaman zaman âyet ve hadislere de yer verilmiştir. Eserin her iki nüshasında da müstensih hatalarına çokça rastlanmaktadır.

Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken kendisinden önceki müelliflerden yaptığı geniş iktibasların eserinin dil ve üslup özelliklerine aynen yansıdığı görülmektedir. Nitekim müellif eserinde özellikle Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî'nin *Selçûk-nâme*'sinden yaptığı iktibaslarda sade ve akıcı üslubu, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden yaptığı iktibaslarda ise ağır ve süslü üslubu aynen eserine aktarmıştır. Bu durum tabii olarak eserin yer yer sade yer yer de oldukça süslü bir üslup taşımasına sebep olmuştur. Bizzat müellife ait olduğu anlaşılan manzum ve mensur kısımların dilinin ise nisbeten daha sade ve akıcı olduğu görülmektedir.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî'nin dil ve imla özelliklerinde dikkat çeken bir başka hususiyet de, Farsça ve Arapça arkaik kelime ve kalıpların yanında pek çok Türkçe unvan ve ıstılahın da kullanılmış olmasıdır. Özellikle İlhanlılar devrinden itibaren Farsçaya giren çok sayıdaki Türkçe siyasî-idarî ıstılah ve unvanın, pek çok Timurlu tarihçisi gibi Hasan-ı Yezdî tarafından da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Biz sayısı oldukça ciddi bir yekün tutan bu unvan, ıstılah ve isimler arasında özellikle şunları sayabiliriz: *aga*, *big*, *han*, *hakan*, *tegin*, *tovacı*, *toy*, *tuğra*, *tug*, *agacı*, *sancak*, *bayrak*, *tengri*, *elçi*, *bonçak*, *yesavol*, *yurd-gâh*.

E. Eserin Nüshaları: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: Tahran Nüshası ve İstanbul Nüshası.

1. Tahran Nüshası: Tahran'da İran Milli Kütüphanesi (*Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân*)'nde F. 1330 numara ile kayıtlı bulunmaktadır[66]. Nesta'lik yazısıyla kaleme alınmıştır. Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından 880/1475-76 yılında istinsah edilen bu nüsha toplam 437 varaktır[67]. Bu nüshanın bir mikrofilmi Tahran Üniversitesi Merkez

[66] Nüshanın tanıtımı için bkz. Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990, s. 391.

[67] Bkz. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofîlmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984, s. 35.

Kütüphanesi'nde F. 4239[68], başka bir mikrofilmi de Chicago Üniversitesi Regenstein Library'de DS19. Y35[69] numara ile kayıtlı bulunmaktadır.

Tahran nüshası ilim dünyasına ilk defa İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî tarafından yayınlanan *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserin önsözünde tanıtılmıştır[70]. Beyânî, eserde cümle düşüklükleri, galatlar, yer ve şahıs adlarının yazımında yanlışlıklara sıkça rastlandığını belirtmiştir. Araştırmacı buna dayanarak, müstensihin eğitim düzeyinin düşük olduğu kanaatine varmıştır[71]. Bu nüshanın en önemli eksikliği ise yer ve şahıs adlarının umumiyetle noktasız olarak istinsah edilmiş olmasıdır. Tahran'a Ağustos 2007 tarihinde yaptığımız seyahatte bu nüshanın bir kopyasını temin etmeye muvaffak olduk[72].

2. İstanbul Nüshası: Eserin bilinen ikinci nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih koleksiyonunda 4307 numara ile kayıtlı bulunmaktadır[73]. Bu nüsha üzerindeki vakıf kaydı ve mühürden anlaşıldığına göre, Osmanlı Sultanı I. Mahmûd (1730-1754)'un vakfettiği kitaplar arasında yer almaktadır[74]. Tıpkı Tahran nüshası gibi 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından, 859/1454-55 yılında istinsah edilmiştir. Güzel ve okunaklı bir nesta'lik yazısıyla istinsah edilen nüsha toplam 425 varaktır. Yazmanın fizikî özellikleri şu şekildedir: Kahverengi cilt, cetvelli, 350x240mm., 235x150 mm., 425 varak, 22 satır. Yazmanın iç kapağında İri harflerle *Câmi'u't-tevârîh* ibaresi, yazmanın kütüphane numarasını gösteren rakamla 4307 rakamı, Sultan I. Mahmûd'un vakıf kaydı ve biri sonradan bilinçli olarak tamamen silinmiş olmak üzere toplam dört farklı mühür yer almaktadır. Okunabilen üç mühürden biri Sultan I. Mahmûd'a aittir: "*Elhamdü lillâhi'llezi hedânâ li-hazâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallâh / Vakf-i Mahmûd Han b. Mustafâ Şâh el-Muzaffer dâ'imâ*"[75]. İkinci mühürde ancak "… *Bende Dervîş Mustafâ?* …", üçüncü mühürde ise "… *Mîrzâ 'Osmân Şâh el-Gâzî kitâbıdır?* …" ibareleri okunabilmektedir[76].

---

[68] Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984, s. 35.

[69] *A List of Manuscripts in Microformat in the Middle East Department, Regenstein Library* [Basılmamış Katalog], Chicago 1998, s. 137 (Katalogta eser yanlışlıkla Şerefu'd-dîn 'Alî-yi Yezdî'ye nispet edilmiştir).

[70] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947, (giriş), s. V-VI.

[71] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, (giriş), s. VI.

[72] Eserin Tahran nüshasının temininde yardımlarını esirgemeyen İrân Millî Kütüphanesi'nden Sayın 'Abdullâh-i Necefî'ye teşekkürü borç biliyorum.

[73] Yazmanın mikrofilmi, aynı kütüphanede 384 numara ile kayıtlıdır.

[74] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

[75] Bu mühür için bkz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 31.

[76] Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

Bu iki nüsha dışında, Mehmet Altay Köymen, eserin Mükrimin Halil Yınanç'ın elinde bulunan bir başka nüshasından daha bahsetmektedir[77]. Akıbeti bugün meçhul olan bu nüsha muhtemelen Fatih nüshasının çok geç bir sureti olmalıdır.

F. Eserin Nüsha Farkları: Eserin her iki nüshası da 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından büyük ihtimalle ortak bir nüsha üzerinden istinsah edilmiştir. Aynı müstensihin kaleminden çıkmış olmasına rağmen İstanbul nüshasının, Tahran nüshasına göre daha fazla hata içerdiği ve son kısımlarının eksik olduğu görülmektedir[78]. Bununla birlikte İstanbul nüshasında yer alan bazı konular da Tahran nüshasında bulunmamaktadır[79]. Bu açıdan eserin neşrinde İstanbul nüshası ve Tahran nüshası birbirini tamamlamaktadır.

G. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar: Eser üzerine yapılan çalışmaları üç kısımda inceleyebiliriz: 1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar, 2. Eserin Kısmî Neşirleri, 3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar.

1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar: Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* isimli eserinden bahseden ilk modern araştırmacı, 1900 yılında yayınladığı iki makalede İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların tanıtımını yapan Paul Horn olmuştur[80]. Araştırmacı makalesinde, eserin özelliklerinden hiç bahsetmeden Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda bulunan nüshasının numarasını vermiştir[81].

Paul Horn'un kısa tanıtımından sonra *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin ilk ayrıntılı tanıtım yazısı İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça tarih yazmalarını tanıtan Çek araştırmacı Felix Tauer tarafından yapılmıştır[82]**.** Tauer, 1931 yılında yayınlanan ve toplam beş makaleden oluşan çalışmasının ilkinde, Fatih koleksiyonunda bulunan nüshanın ayrıntılı bir tavsifini yapmıştır[83]. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshasından haberdar olmayan araştırmacı, eseri "tek nüsha" (*unique*) olarak tanıtmıştır.

---

[77] "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", *AÜ DTCFD,* V/2, (1947), s. 166, n. 29.
[78] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII.
[79] Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII; daha bkz. aşağıda metin.
[80] "Persische Handschriften in Constantinopol", *ZDMG*, 54, (1900), s. 275-332, 475-509.
[81] "Persische Handschriften in Constantinopol", s. 291.
[82] "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientální*, III/1, (1931), s. 87-118; "II. Histoire de Muhammad, des 'Alides et des Halīfas. Les Kısasu'l-Anbiyâ", *Archiv Orientální*, III/2, (1931), s. 303-326; "III. Histoire de l'Irān et de la Transoxiane", *Archiv Orientální*, III/3, (1931), s. 462-491; "IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman", *Archiv Orientální*, IV/1, (1932), s. 92-107; "V. Histoire des Indes - Index", *Archiv Orientální*, IV/2, (1932), s. 193-207.
[83] "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientální*, III/1, (1931), s. 102-103.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî'nin hem İstanbul hem de Tahran nüshalarının tanıtımına yer veren ilk araştırmacı C. A. Storey olmuştur. Araştırmacı, dünyada bulunan Farsça yazmaların tanıtımını ihtiva eden eserinde[84], *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin İstanbul ve Tahran nüshalarını kısaca tanıtmıştır[85]. Storey'in, İstanbul nüshasının tanıtımını yaparken F. Tauer'in 1931 yılında yayınlanan makalesinde verdiği bilgilere dayandığı görülmektedir. Bu bilgiler eserin Yuri Bregel tarafından hazırlanan Rusça tercümesinde[86] ve bu tercüme üzerinden Yahyâ Ârînpûr, Sîrûs İzedî ve Kerîm Keşâverz tarafından hazırlanan Farsça tercümesinde de tekrarlanmıştır[87].

Dünya kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların toplu kataloğunu hazırlayan Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî* isimli eserinin VII. cildinde *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'ye de yer vererek Tahran nüshasını kısaca tanıtmıştır[88]. Aynı müellif *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî* isimli eserinin I. cildinde de *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin kısaca tanıtımını yapmıştır[89].

İranlı edebiyat tarihçisi ve metin nâşiri Sa'îd Nefisî, Farsça manzum ve mensur eserlerin tanıtımını konu alan *Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî* isimli eserinde Hasan-ı Yezdî ve *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'den de kısaca bahsetmiştir[90].

Muhammed Ya'kûb Vâhidî, Kâbil'de yayınlanan *Âryânâ* dergisinde 1345/1966 yılında neşrettiği "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye" isimli makalesinde *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin çok kısa bir tanıtımını yapmıştır[91]. Bununla birlikte bu makale, F. Tauer'in tanıtımının üzerine yeni bir bilgi getirmemiştir.

İranlı araştırmacı Muhammed Huseyn İslâm-penâh, Tahran'da yayınlanan *Mecelle-yi Âyende* dergisinde 1370/1991 yılında yayınladığı "İ'lâm-i Kirmân der-

---

[84] *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London, 1927. ii. 1. A. *General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London, 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London, 1936. ii. 2. M. *History of India*, London, 1939 (1970[2]). ii. 4. *Biography*, London, 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London, 1958 (1972[2]). ii. E. *Medecine*, London, 1971.

[85] C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-biographical Survey*, I/1, London 1970, s. 91; I/2, London 1970, s. 1236.

[86] C. A. Storey, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, II, Moskva 1972, s. 518.

[87] C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te'lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Arînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, ed. Ahmed Munzevî, II, Tahran 1362/1983, s. 517-518. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî* ile ilgili eserdeki şu teşhis tamamen hatalıdır: "*Târîh-i bî-ehemmiyetî der-âferîneş-i cihân tâ be-sâl-i 855-i hicrî/1451 m.*" (C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî*, s. II, 518).

[88] *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, VII, Tahran 1353/1974, s. 4132, nr. 42510.

[89] *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I, Tahran 1374/1995, s. 607.

[90] *Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyân-i karn-i dehom-i hicrî*, I, Tahran 1363/1984, s. 239.

[91] "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye", *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.

Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî” isimli makalesinde *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’de yer alan Kirmân ile ilgili bilgilerin çok kısa bir değerlendirmesini yapmıştır[92].

Farsça yazmaların muhtasar kataloğunu hazırlayan Mustafâ Dirâyetî, eserinde Hasan-ı Yezdî hakkında çok kısa bilgi vererek *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’nin Tahran nüshasını tanıtmıştır[93].

2. Eserin Kısmî Neşirleri: İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî, Efdalu’d-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî’nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi‘u’l-ezmân fî vekâyi‘-i Kirmân* isimli eserini ortaya çıkarabilmek için *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’den istifade etmiştir. Araştırmacı 1947 yılında yayınladığı bu çalışmada, *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’nin Tahran Milli Kütüphanesi’ndeki nüshasını kullanmıştır[94].

Eserin, müellifin çağdaşı olduğu Timurlular tarihi ile ilgili kısmı İranlı araştırmacılar Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ’i ve İrec Afşâr tarafından Karachi Üniversitesi Institute of Central and West Asian Studies yayınları arasında neşredilmiştir[95]. İstanbul ve Tahran nüshalarının birlikte kullanıldığı bu neşir Timurlular tarihi araştırmaları açısından önemlidir.

3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar: *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’de yer alan Selçuklular ile ilgili bilgiler pek çok Selçuklu tarihçisinin dikkatini çekmiştir. Bu tarihçiler arasında Mükrimim Halil Yınanç[96], Osman Turan[97], Mehmet Altay Köymen[98], İbrahim Kafesoğlu[99] ve Erdoğan Merçil[100]’i saymak mümkündür.

Sultan Sencer ile ilgili çalışmalarında *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî*’ye özel bir önem veren Mehmet Altay Köymen, özellikle eserde yer alan Sultan Sencer’in Gazne seferi, Katavân Savaşı ve Oğuz isyanı ile ilgili bilgilere dikkat çekmiştir[101]. Araştırmacının, Katavân Savaşı ile ilgili, eser hakkında yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir: “Katvan savaşı hakkındaki en mufassal malûmat Hasan Yezdî’dedir (bk. *Câmiü’t-Tevarih*, vr. 219a-223a). Fakat ayrıca tahlil ve tenkide tabî tutmadan böyle

---

[92] “İ‘lâm-i Kirmân der-Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî”, *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.

[93] *Fihristvâre-yi destneveşthâ-yi İrân*, III, Tahran 1389/2010, s. 547.

[94] Efdalu’d-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi‘u’l-ezmân fî vekâyi‘-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

[95] Hasan-ı Yezdî, *Câmi‘u’t-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ’î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

[96] *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri*, I, *Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1934, s. 25; İstanbul 1944, s. 13, 46.

[97] *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 505 (burada eserin Fatih nüshasının numarası hatalı olarak 4507 olarak verilmiştir).

[98] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991, s. 309 n. 1, 320, 405 n. 2, 406 n. 3, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 416, 439 n. 6, 440, 441, 460 n.1, 494.

[99] “Selçuklular”, *İA*, X, s. 353, 357 (burada eserin Fatih nüshasının numarası hatalı olarak 4507 olarak verilmiştir), 414; *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

[100] *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, s. XVI; *Kirmân Selçukluları*, s. XIII, 235.

[101] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 309 n. 1, 331 n. 5, 405 n. 2.

umumî bir eserde oradaki geçen malûmatı kullanmadık. Katvan savaşı hakkında yapacağımız ayrıca bir tetkikde, orada verilen malûmatı kullanmak fırsatı bulacağız"[102]. Ancak araştırmacının ömrü bu konuda müstakil bir çalışma ortaya koymaya yetmemiştir. Eserde yer alan Katavân Savaşı ile ilgili bilgiler Osman G. Özkuzugüdenli (Özgüdenli) tarafından 1994 yılında Marmara Üniversitesi'nde hazırlanan *Sultan Sencer ve Kara-Hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-* isimli Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir[103]. Bu çalışmadaki şu teşhis dikkat çekicidir: "Müellif şimdiye kadar Ortaçağ tarihi araştırmacıları tarafından referans olarak kullanılmasına rağmen, tahlil ve tenkidini Selçuklu tarihi için yapacak bir araştırmacı henüz çıkmamıştır"[104].

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî, Selçuklu tarihçilerinin yanında Timurlu tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Fransız şarkiyatçı Jean Aubin, 1956 yılında yayınladığı *Deux sayyids de Bam au XVe siècle* isimli çalışmada Hasan-ı Yezdî'nin Huseyn Muderrisî-Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilen Timurlular kısmından istifade etmiştir[105]. Yine Beatrice Forbes Manz, 2006 yılında yayınladığı "Local Histories of Southern Iran" başlıklı makalede, dönemin diğer mahallî kaynaklarının yanında *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Timurlular kısmının kaynak değeri üzerinde durmuştur[106].

III. ESERİN EDİSYON KRİTİĞİNİN HAZIRLANMASINDA VE TERCÜMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Yukarıda da bahsedildiği gibi, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin sadece iki nüshası günümüze ulaşmıştır: Süleymaniye nüshası (Farsça metnin nüsha karşılaştırmalarında "S" şeklinde kısaltılmıştır) ve Tahran nüshası (Farsça metnin nüsha karşılaştırmalarında "T" şeklinde kısaltılmıştır). Maalesef her iki nüshanın da aynı müstensih tarafından oldukça dikkatsiz bir şekilde istinsah edildiği görülmektedir. Bu durum metnin inşasında çok dikkatli ve titiz bir çalışmayı zorunlu kılmıştır. Çalışmada eserin metni, daha doğru olduğu anlaşılan nüsha esas alınmak diğer nüsha ise dipnotlarda gösterilmek suretiyle tesis edilmiştir. Bununla birlikte her iki nüshada da yanlış olduğu görülen kelime ve ibarelerde, metni açıklayabilmek için hadiseler ile ilgili bilgi veren devrin diğer kaynaklarından da istifade edilme yoluna gidilmiştir.

---

[102] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 331 n. 5.
[103] *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar: Katavân Savaşı (536/1141)*, s. XVI-XVIII, 52-73.
[104] *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar: Katavân Savaşı (536/1141)*, s. XVI.
[105] *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956, s. 424-425.
[106] "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer–S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269-270.

Yukarıda da görüldüğü gibi müellif, eserinin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden kısmını Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî'nin *Selçuk-nâmesi*'nden, yine takriben dörtte birine tekâbül eden kısmını ise Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden iktibas etmiştir. Söz konusu eserler özellikle metindeki çetrefilli kısımlarının anlaşılmasında önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu sebeple metnin inşasında, müstensih hatalarını en aza indirebilmek için eserin Süleymaniye ("S/س") ve Tahran ("T/ت") nüshalarının yanısıra, Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî'nin *Selçuk-nâme*si[107] (Farsça metnin nüsha karşılaştırmalarında "N/ن" şeklinde kısaltılmıştır) ile Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*[108] isimli eserine (Farsça metnin nüsha karşılaştırmalarında "K/ك" şeklinde kısaltılmıştır) de, tıpkı eserin nüshalarıymış gibi müracaat edilmiştir. Eserde okunamayan, müstensih tarafından boş bırakılan veya yanlış yazılan pek çok ibarenin anlaşılması ancak bu sayede mümkün olmuştur.

Eserin Türkçe tercümesinde müellifin orijinal diline ve üslubuna mümkün olduğu kadar sadık kalınmaya çalışılmıştır. Tarafımızdan tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için metne yapılması gerekli görülen ilaveler parantez içerisinde verilmiştir. Müstensih hatası olduğu çok âşikâr olan bazı hata ve yanlışlıklar da, eserin metninde ve tercümesinde köşeli parantez ile düzeltilme yoluna gidilmiştir. Yine, eserde geçen bazı yanlış ve hatalı bilgiler, devrin diğer kaynaklarına dayanılarak tercümenin dipnotlarında gösterilmeye çalışılmıştır.

[107] Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.

[108] Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

IV. BİBLİYOGRAFYA

1. Kaynak Eserler:

‘Abdullâh-i Kâşânî, *Zubdetu’t-tevârîh, Bahş-i Fâtimîyân ve Nizâriyân*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran 1366/1987.

Ahmed b. Huseyn b. ‘Alî Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, 1386/2007.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçûknâme*, haz. Erdoğan Merçil, I-II, İstanbul 1977.

Aksarâyî, Kerîmu’d-dîn Mahmûd b. Muhammed, *Musâmeretu’l-ahbâr ve musâyeretu’l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1943.

‘Alâ’u’d-dîn ‘Atâ Melik el-Cuveynî, *Târîh-i Cihân-guşâ*, neşr. Mirza Muhammed-i Kazvînî, I-III, Leiden-London 1912-1938; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, I-III, Ankara 1988.

Anonim, *Mucmelu’t-tevârîh ve’l-kısas*, neşr. Meliku’ş-şu‘arâ’ Bahâr, Tahran, ts.

Anonim, *Târîh-i Sîstân*, neşr. Meliku’ş-şu‘arâ’ Bahâr, Tahran 1366/1987.

‘Azîmî, *Azimî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, neşr. ve Türkçe terc. Ali Sevim), Ankara 1988.

el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1943.

Ca‘fer b. Muhammed b. Hasan-ı Ca‘ferî, *Târîh-i Yezd*, neşr. Îrec Afşâr, Tahran 1343/1965.

Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsirî*, neşr. ‘Abdu’l-Hayy Habîbî, I-II, Tahran 1363/1984.

Devletşâh, *Tezkiretu’ş-şu‘arâ’*, neşr. M. Ramazânî, Tahran 1366/1987; Türkçe terc. Necati Lugal, I-II, İstanbul 1990.

Ebu’l-Fazl Muhammed b. Huseyn el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, neşr. ‘Alî Ekber Feyyâz, Meşhed 1375/1996.

Ebu’l-Ferec, İbnu’l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abu’l-Farac Tarihi*, Türkçe terc. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara 1987.

Ebu'l-Hasan 'Alî b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, neşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran, ts.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947; Arapça terc. Sureyyâ Muhammed 'Alî, Kâhire 2000.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.

Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, Tahran 1363/1984.

Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. Le Strange, Leiden 1915.

Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i guzîde*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahran 1364/1985.

Hâmidu'd-dîn Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *el-Muzâf alâ Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1331/1952.

Hândmîr, Giyâsu'd-dîn b. Husâmu'd-dîn, *Dustûru'l-vuzerâ'*, neşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran 2535/1976.

Hândmîr, Giyâsu'd-dîn b. Husâmu'd-dîn, *Habîbu's-siyer fî ahbâri efrâdi beşer*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, II, Tahran 1362/1983.

Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. H. Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, (Tahran), F. 1330.

Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307.

Hindûşâh b. Sencer-i Nahcivânî, *Tecâribu's-selef*, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1357/1978.

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, neşr. 'Abbâs İkbâl, I-II, Tahran 1366/1987.

İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, II, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1320/1941.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fî't-târîh*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, I-XII, İstanbul 1995.

İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-taleb fî târîhi Haleb (Seçmeler): Selçuklular Tarihi*, Türkçe terc. Ali Sevim, Ankara 1989.

İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-umem,* X, Haydarâbâd 1359; neşr. Suheyl Zekkâr, VIII-X, Beyrut 1415/1995.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, *İslâm Tarihi*, IX-XI, İstanbul 1987.

Kâdî Ahmed-i Beyzâvî, *Nizâmu't-tevârîh*, neşr. Behmen Mirzâ Kerîmî, Tahran 1313/1934.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu lugâti't-Türk*, Türkçe terc. Besim Atalay, I-IV, Ankara 1986.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn,* ed. Gustavus Fluegel, *Lexicon, Bibliographicum et Encyclopædicum*, I-VII, Leipzig-London 1835-1858.

Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhânu'd-dîn Hândşâh, *Ravzatu's-safâ,* IV, Tahran 1339/1960.

Muhammed b. Muhammed el-Huseynî el-Yezdî, *el-'Urâza fî hikâyeti's-Selcûkiyye*, neşr. Karl Süssheim, Leiden 1909.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullâh, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi I: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, neşr. ve Türkçe terc. Ali Öngül, İzmir 2000.

Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, neşr. Ch. Schefer, Amsterdam 1976.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1375/1996.

Necmu'd-dîn-i Kummî, *Târîhu'l-vuzerâ'*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran 1363/1984.

Nizâmu'l-Mulk, *Siyâset-nâme,* haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 2013; *Siyasetnâme (Siyeru'l-mülûk)*, Türkçe trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 2011

er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh*, II/4, *Gazneliler Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1957.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jāmi' al-Tawārīkh. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nāma of Zahīr al-Dīn Nīshāpūrī*, ed. C. E. Bosworth, London 2001; Türkçe trc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009.

Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbâru'd-devleti's-Selcûkiyye*, Türkçe terc. Necati Lugal, Ankara 1943.

Seyfu'd-dîn el-'Ukaylî, *Âsâru'l-vuzerâ'*, neşr. Celâlu'd-dîn-i Urmevî, Tahran 1364/1985.

Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*, Türkçe terc. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân'da Selçuklular*, Ankara 2011.

Şebânkâre'î, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe terc. H. D. Andreasyan), Ankara 1987.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, neşr. F. Wüstenfeld, I-V, Leipzig 1867.

Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]: Giriş-Metin-Dizin*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.

2. Araştırmalar:

'Affân Salçûk (Affan Selçuk), "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. H. İbrahim Gök, *Nüsha*, VI/22, (2006), s. 147-163.

'Affân Salçûk, *Nakd u berresî-yi menâbî'-yi târîh-i Selçûkiyân, Arabî u Fârsî*, Basılmamış Doktora Tezi, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tahran 1349/1970, (Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 955/052, N632S, P.D.).

Âgâ Bozorg-i Tihrânî, *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi'ş-Şî'â*, V, Beyrut 1403/1983.

Ahmed Hâtemî, *Şerh-i muşkilât-i Târîh-i Cihân-guşâ-yi Cuveynî*, Tahran 1373/1994.

Ahmed Huseynî-yi Kâzerûnî, *Pejûheşî der-i'lâm-i târîhî ve cogrâfyâ'î-yi Târîh-i Beyhakî*, Tahran 1374/1995.

Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, I-VII, Tahran 1348/1969-1353/1974.

'Alî Ekber Dehhodâ, *Lugat-nâme*, neşr. Muhammed Mu'în, I-XXVII, Tahran 1345/1966.

Ahmed Munzevî, *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I-VIII, Tahran 1374/1995-1384/2005.

Ando, Shiro, "Die timuridische Historiegraphie II", *SI*, 24/2, (1995), s. 219-246.

Ateş, Ahmed, "Metin Tenkidi Hakkında", *TM*, VII-VIII, (1942), s. 253-267.

Aubin, Jean, *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956.

Ayan, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2007.

Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.

Bâstânî-yi Pârîzî, Muhammed İbrâhîm, "Menâbi' ve me'âhiz-i târîh-i Kirmân", *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Tahrân*, VIII/4 (1340/1961), s. 61-85; IX/1 (1340/1961), s. 94-142.

Bosworth, C. E., *Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri*, Türkçe terc. Hande Canlı, İstanbul 2005.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1937-1949; *Supplementband*, I-III, Leiden 1937-1943.

Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, I-III, Cambridge 1956.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1993.

Cahen, Claude, "Le Malik-nâmeh et l'histoire des origines Seljukides", *Oriens*, II/1, (1949), s. 31-65.

Cahen, Claude, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *AÜ DTCF TAD*, VII/12-13, (1969), s. 195-221.

Cary, Edmond, *Çeviri Nasıl Yapılmalı?*, İstanbul 1996.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.

Dames, M. Longword, "Gazneliler", *İA*, IV, s. 742-748.

Daniel, E. L. - Shahbazi, A. Sh. – Melville, Ch. – Szuppe, M. – Quinn, Sh. – Tucker, E. – Amanat, A. – Karimi, Ch. N. – Bregel, Y. – Yıldız, S. N., "Historiography, I-XIV", *EIr.*, XII, (2004), s. 323-411.

Dânişnâme-yi edeb-i Fârsî, VI, ed. Hasan Anûşe, Tahran 1383/2005.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

Gibb, H. A. R., "Tarih", *İA*, XI, (1979), s. 782-798.

Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul 2002.

Günaltay, M. Şemseddin, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1990.

Hasan Enverî, *Istılâhât-i dîvânî-yi devre-yi Gaznevî u Selçûkî*, Tahran 1373/1994.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe terc. Acar Sevim, İstanbul 1990.

Hinz, Walther, "Timurlular Tarihi Hakkında Menba Tetkiki", Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen, *TTK Belleten*, VI/21-22, (1942), s. 85-120.

Historians of the Middle East, ed. B. Lewis – P. M. Holt, London 1962.

Humphreys, R. S., *İslâm Tarih Metodolojisi -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-*, Türkçe terc. Murtaza Bedir – Fuat Aydın, İstanbul 2004.

İrec Afşâr, "555 nusha-yi Fârsî-yi târîh der-kitâbhânehâ-yi İstânbûl", *Nâme-yi Bahâristân*, I/1, Tahrân 1379/2000, s. 85-98. İlavelerle Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli – Abdulkadir Erdoğan, "İstanbul Kütüphaneleri Farsça Tarih Yazmaları", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2005, s. 287-326.

Kafesoğlu, İbrahim, "Nizâm-ül-mülk", *İA*, IX, s. 329-333.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *İÜTAE TM*, XIII, (1958), s. 117-130.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, s. 353-416.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s. 83-92.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992.

Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuk Ailesinin Menşei Hakkında Düşünceler*, İstanbul 1955.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2000.

Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.

Karaismailoğlu, Adnan, "Mu'izzî", *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99.

Kaymak, Suat, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Köymen, Mehmet Altay, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", *AÜ DTCFD*, V/2, (1947), s. 159-173.

Köymen, Mehmet Altay, "Sencer", *İA*, X, s. 486-493.

Köymen, Mehmet Altay, "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 25-41.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, III, Ankara 1992.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, V, Ankara 1991.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri*, I, Ankara 1979.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989.

Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.

Kut, Günay – Bayraktar, Nimet, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984.

Lambton, A. K. S., "Persian Local Histories: The Tradition Behind Them and the Assumptions of Their Authors", *Yād-Nâma in Memoria di Alessandro Bausani*, Roma 1991, I, 227-238.

Lambton, A. K. S., "Ta'rīkh, 2. in Persian", *EI*^{2}, X, (2000), s. 286-291.

Le Strange, Guy, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Frankfurt am Main 1993.

Lutfullâh Mufhem Pâyân, *Ferheng-i âbâdîhâ-yi İrân, nâmhâ ve movkiyethâ-yi cogrâfiyâ'î-yi şehrhâ ve dîhhâ-yi kişver*, Tahran 1339/1960.

Luther, Kenneth Alin, "A New Source for the History of the Iraq Seljuqs: The Tārīkh al-Vuzarā", *Der Islam*, XLV/1-2, (1969), s. 117-128.

Luther, Kenneth Alin, "Bayhaqi and the Later Seljuq Historians: Some Comparative Remarks", *Yâdnâme-yi Ebu'l-Fazl-i Beyhakî*, Meşhed 1350/1971, s. 14-33.

Luther, Kenneth Alin, "The Saljuqnamah and the Jami' al-tawarikh", *Mecmû'a-i Hitâbehâ-yi tahkîkî der-bâre-yi Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî*, Tahran 1350/1971, s. 26-35.

Manz, Beatrice Forbes, "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer–S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 267-281.

Meisami, Julie Scott, "Rāvandī's *Rāhat al-sudūr*: History or Hybrit?", *Edebiyat*, V, (1994), s. 181-215.

Meisami, Julie Scott, "Rulers and the Writing of History", *Writers and Rulers: Perspectives on Their Relationship from Abbasid to Safavid Times*, ed. Beatrice Gruendler – Louise Marlow, Wiesbaden 2004, s. 73-95.

Meisami, Julie Scott, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999.

Melville, Charles, "Jāme' al-Tawārik", *EIr.*, XIV, s. 466-468.

Melville, Charles, "The Early Persian Historiography of Anatolia", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East.*

Studies in Honor of John E. Woods, ed. J. Pfeiffer – S. A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 135-166.

Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *DİA*, XIII, (1996), s. 480-484

Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989.

Mihru'z-zamân Novbân, *Nâm-i mekânhâ-yi cogrâfiyâ'î der-bester-i zamân*, Tahran 1374/1995.

Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, Tahran 1332/1953.

Morgan, David, "Rashid al-Din Tabib", *EI*^{2}, VIII, (1995), s. 443.

Muhammed Emin Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, Türkçe terc. Mehmet Kanar, İstanbul 1995.

Muhammed Huseyn İslâm-penâh, "İ'lâm-i Kirmân der-Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî", *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.

Muhammed Huseyn Pâplî-yi Yezdî, *Ferheng-i âbâdîhâ ve mekânhâ-yi mezhebî-yi kişver*, Meşhed 1368/1989.

Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, Tahran 1371/1992[8].

Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofîlmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984.

Muhammed Ya'kûb Vâhidî, "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye", *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.

Mustafâ Dirâyetî, *Fihristvâre-yi destneveşthâ-yi İrân*, I-XII, Tahran 1389/2010.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan), İstanbul 1981.

Özaydın, Abdülkerim, "Müstazhir-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 127-128.

Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 194-195.

Özaydın, Abdülkerim, "Râşid-Billâh", *DİA*, XXXIV, (2007), s. 465-466.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.

Özgüdenli (Özkuzugüdenli), Osman, *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Özgüdenli, Osman G., *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.

Özgüdenli, Osman G., "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2005), s. 19-21.

Özgüdenli, Osman G., "Tarih: İran ve Orta Asya", *DİA*, XL, (2011), 54-58.

Özgüdenli, Osman G., "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. E. Uyumaz - M. Kesik - A. Usta - C. Piyadeoğlu, İstanbul 2013, s. 258-284.

Özgüdenli, Osman G., "Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî", *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.

Piyadeoğlu, Cihan, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mes'ûd ile Münasebetleri", *İÜEF TD*, 43, (2006), s. 1-36.

Polat, Salahattin, *Metin Tenkidi*, İstanbul 2010.

Rásonyi, László – Baski, Imre, *Onomasticon Turcicum, Turkic Personal Names*, I-II, Bloomington 2007.

Rifat, Mehmet, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, İstanbul 2004.

Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968.

Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyân-i karn-i dehom-i hicrî*, I, Tahran 1363/1984[2].

Sâdik Seccâdî - Murtazâ Rezm-ârâ, "Târîh-nigârî", *Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, XIV, (1385/2007), s. 302-322.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.

Seyyid ‘Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990.

Soucek, Priscilla, “Eskandar b. ‘Omar Šayx b. Timur”, *Oriento Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87.

Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut 1981.

Storey, C. A., *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London, 1927. ii. 1. A. *General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London, 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London, 1936. ii. 2. M. *History of India*, London, 1939 (1970^2). ii. 4. *Biography*, London, 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London, 1958 (1972^2). ii. E. *Medecine*, London, 1971; İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, I-III, Moskva, 1972; İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Ârînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te’lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, ed. Ahmed Munzevî, I-II, Tahran, 1362/1983.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, İstanbul 1999.

Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i istilâhât-i dîvânî-yi devrân-i Mogûl*, Tahran 1358/1979.

Şeşen, Ramazan, “Câmiü’t-tevârîh”, *DİA*, VII, (1993), s. 132-134.

Şeşen, Ramazan, “Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar”, *İTED*, VIII/1-4, (1984), s. 5-70.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Tauer, Felix, “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Belleten*, XXIX/130, (1965), s. 49-69.

Tauer, Felix, “Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale”, *Archiv Orientální*, III, (1931), s. 87-118; “Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, II.

Histoire des Muhammad, des ‘Alides et des Halîfas. Les Kısasu’l-Anbiyâ”, *Archiv Orientálni*, III, (1931), s. 303-326; “Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, III. Histoire de l’Irân et de la Transoxiane”, *Archiv Orientálni*, III, (1931), s. 462-491; “Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l’empire Ottoman”, *Archiv Orientálni*, IV, (1932), s. 92-107; “Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, V. Histoire des Indes - Index”, *Archiv Orientálni*, IV, (1932), s. 193-207.

Togan, Zeki Velidi, “Raşid-üd-din Tabib”, *İA*, IX, (1964), s. 705-712.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985.

Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1987.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih, Alp Aslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318)*, İstanbul 1996.

Ya‘kûb Âjend vd., “Târîh/Târîh-nigârî, VI. Târîh-nigârî-yi İrân”, *Dânişnâme-yi Cihân-i İslâm*, VI, (1380/2001), s. 95-185.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri*, I, *Anadolunun Fethi*, İstanbul 1944.

Yücel, Faruk, *Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi*, Ankara 2007.

Zambaur, E. de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l’histoire de l’Islam*, Osnabrück 1976.

Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der-Îrân*, I-IV, Tahran 1351-1356/1972-1977.

I. BÖLÜM

TÜRKÇE TERCÜME

HASAN-I YEZDÎ

CÂMİ'U'T-TEVÂRÎH-İ HASENÎ

(SELÇUKLULAR KISMI)

İÇİNDEKİLER

[Selçuklu Tarihi] ……..... 39

Selçuklu Devleti'nin Başlangıcı…….....40

Selçuk Oğulları'nın Hükümdârları …….…….. 46

Sultan Mahmûd'un Selçuk Oğulları'na Mektup Yazması.…… 48

Huseyn 'Amîd-i Sûrî'nin Sultan Mes'ûd'a Mektubu, Selçuklular'dan Şikâyet Etmesi ve Selçuklular ile Savaşmak İçin Ordu Talep Etmesi…… 52

Sultan Mes'ûd'un Selçuklular'dan Çağrı ve Tuğrul Beg ile Savaşının Öyküsü ve Onların Sultan'ın Ordusuna Karşı Zafer Kazanması …… 57

Selçuklular'ın Sultan Mes'ûd ile Savaşlarından Sonraki Saltanatlarının Öyküsü ve Kendi Durumlarıyla İlgili Halife'ye Mektup Yazmaları…….65

Şehrûş'un Cepheye Dönmesi ve Bulgar-i Bu'l-Vefâ ve Onun Kırk Yiğidine Gece Baskını Yapması…….71

Besâsîrî'nin Gelmesi, Bağdâd'ı ve Halife'yi Ele Geçirmesi ve Tuğrul Beg'in Bağdâd Halifesi'nin Ahvâlinden Haberdar Olması…… 79

Sultan Tuğrul Beg'in Bağdâd'a Gelmesi ve Besâsîrî ve Diğer Düşmanları Helâk Etmesi……. 84

Çağrı Beg'in Saltanatının Öyküsü……. 85

Alp Arslan Muhammed'in Babasının Yerine Horâsân Tahtına Oturması……. 86

es-Sultân 'Adudu'd-devle Ebû Şucâ' Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Beg b. Mikâ'îl……... 87

Sultan Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn Melikşâh b. Muhammed (b.) Dâvûd…… 90

Sultan Melikşâh'ın Terken (Hâtûn)'u Tamgâc Hân'dan Mâverâ'u'n-nehr Vezîri H^{v}âce 'Abdu's-Selâm ve H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk'ün Tedbiriyle İstemesinin Öyküsü……. 90

Nasr Hân'ın Dilinden Vezîr H^{v}âce 'Abdu's-Selâm'ın Mektup Yazması ve 'Abdu's-Selâm'ın Elçilik İçin, Sultan Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn Melikşâh -Toprağı Temiz ve Mekânı Cennet Olsun- Nezdine Gönderilmesi…….…….. 94

Vezîr Hᵛâce ‘Abdu’s-Selâm’ın Hediye(ler)i Hazırlaması ve Sultan Mu‘izzu’d-dîn Melikşâh Tarafına Revan Olması…… 95

Nasr Hân’ın -Allâh Onun Devletini ve Sultanlığını Ebedî Etsin- vezîri Hᵛâce ‘Abdu’s-Selâm’ın Tedbiriyle Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Melikşâh ile Terken Hâtûn bt. Tamgâc Hân’ın İzdivacı İçin Hᵛâce Nizâmu’l-Mulk’ün Hazırlık Yapması…… 103

Fahru’l-Mulk b. Nizâmu’l-Mulk ile Hᵛâce ‘Abdu’s-Selâm’ın Hediyeler Götürmeleri ve Sultan Melikşâh’ı Evlendirmeleri……. 105

“Kara Arslan” Denilen Melik Ruknu’d-dunyâ ve’d-dîn ‘İmâdu’l-İslâm ve’l-Müslimîn Kavurd b. Çağrı Beg …….. 106

el-Muktedî bi-Emrillâh Ebu’l-Kâsim ‘Abdullâh b. Muhammed b. el-Kâ’im’in Hilâfeti…… 116

Sultan Muhammed ile Sultan Sencer’in -Allâh Onlara Rahmet Eylesin- Doğumları ve Annelerinin Hikâyesi……116

el-Mustazhir Billâh Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. el-Muktedî’nin Hilâfeti…… 119

Seyyid-i Ecel’in Nizâmu’l-Mulk -Allâh Rahmet Eylesin- İçin Yazdığı Şiir…….. 120

Sultan Melikşâh’tan Sonra Vuku Bulan Hadiselerin Tarihi…… 120

Ebu’l-Fevâris Sultan Sencer b. Melikşâh’ın Saltanatının Zikri…….. 124

Sultan Giyâsu’d-dunyâ ve’d-dîn Ebû Şucâ‘ Muhammed b. Melikşâh –*Kasîmu Emîri’l-Mu’minîn*-’in Saltanatı……125

Melik ‘İmâdu’d-devle ve’d-dîn Tûrânşâh b. Melik Kavurd b. Çağrı Beg b. Mikâ’îl b. Selçuk’un Kirmân’daki Hikâyesi……... 131

Melik İrânşâh b. Melik Tûrânşâh b. Kavurd’un Hikâyesi……...133

Melik Muhyiu’l-İslâm ve’l-Müslimîn Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd -*Rahmetullâhu ‘Aleyh*-’in Hükümdarlığının Hikâyesi……135

Melik Arslanşâh’ın Yedi Evladının Hikâyesi: Kirmânşâh, Melik Muhammed, Selçuk, Tuğrulşâh, Behrâmşâh, ‘İtâbşâh, ‘Abdullâh……... 142

Melik Arslanşâh’ın Ölümü ve Oğlu Melik Mugîsu’d-dunyâ ve’d-dîn Muhammed’in Hükümdarlığının Hikâyesi……..143

Birinci Savaş, Belh: Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Sencer’in 491 (1097-98) Senesinde Belh Vâlisi Devletşâh ile Tirmiz ve Gîlân Ordusu(na Karşı) Tûrân ve Horâsân’daki İlk Savaşı…….... 148

Sultân-i A‘zam Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Sencer’in 493 (1099-1100) Yılında H^{v}ârezm Vilâyeti ve Bölgesine Gitmesi ve Bu Bölgeleri Alması, Mâzenderân, Kuhistân, Emîr-i Dâd ve Türk-târık’ın Ordusu (ile Savaşması).……155

Sultan Sencer’in Gazne’ye Gitmesi ve Arslan(şâh) b. Sultan Mes‘ûd b. İbrâhîm b. Mes‘ûd b. Mahmûd ile Savaşmasının Hikâyesi…….. 167

el-Musterşid Billâh’ın Hilâfeti…… 169

Sultan Sencer ile Sultan [Mahmûd] b. Muhammed (b.) Melikşâh’ın Sâve Ovasındaki Savaşlarının Hikâyesi……... 170

Şâh Behrûz ve ‘Alî-bâr’ın Sultan Mahmûd’un Sultan Sencer’in Ayaklarını Öpmesine Yönelik Tedbiri ve Mektup Yazması…….. 172

Sultan Mahmûd ve ‘Irâk Emîrleri’nin Sultan Sencer’e Mazeret Mektubu Yazmaları……. 173

Sultan Mahmûd’un Sultan Sencer’in Kızı Meh-melek (Hâtûn) ile Rey’de Evlenmesinin Hikâyesi……... 177

Sultan Sencer’in Yeniden Horâsân’a Gelmesinin Hikâyesi ve (Oradaki) Ahvâli.. 178

Kadır Hân’ın Türkistân’dan Gelmesi ve Sultan Sencer’in Kadır Hân ile Savaşmasının Hikâyesi …….. 179

Sultan Sencer’in Türkistân Şâh’ı Kadır Hân’a Mektup Yazması……... 180

Horâsân Emîri Hâcib Kamâc’ın Tirmiz’de Kadır Hân’ın Huzuruna Varması ve (Ona) Mektup Ulaştırması…….…… 181
Kadır Hân’ın Sultan Sencer b. Melikşâh Hazretlerine Yazdığı Cevap……... 182

Kadır Hân’ın Mektubunun Sultan Sencer’e Ulaşması ve Savaşa Hazırlanması ve Kadır Hân ile Savaşmak İçin Tirmiz’e Gelmesi……..183

Sultan Sencer’in, Tûrân Memleketlerini Ele Geçirmesi, Afrâsiyâb Oğullarından ve Tûrân Şehzâdelerinden Hâkân ‘Alâ’u’d-dîn Arslan Hân Muhammed b. Suleymân b. Dâvûd’u Semerkand ve Tûrân Tahtına Oturtması ve Hâkân’ın Kızı Terken ile Evlenerek İrân Tahtına Oturmasının Hikâyesi…… 197

Sultan Sencer'in Peygamberin Hicretinin 530. (1135-36) Senesinde Behrâmşâh ile Savaşmak İçin İkinci Defa Gazne'ye Gitmesinin Hikâyesi……. 198

Sultan Sencer'in Aslanlarla İlgili Tedbiri Alması ve Feleku'd-dîn 'Alî-şîr'i, O Ormanın Aslanlarını Öldürmesi ve Sultan'ın Başkentine Getirmesi İçin Göndermesinin Hikâyesi ……. 199

Ordunun Sıkıntı Yaşaması, Yolda Vuku Bulan Kar, Yağmur, Gök Gürültüsü ve Şimşeğin Tarifi, Ancak Sonunun Hayırlı Bitmesi……... 200

Hâcib Mu'eyyedu'd-dîn Miskâl'in Cepheye Gönderilmesinin Hikâyesi…… 202

Kâdı-yi Çagânî'nin Elçilik Geleneği Üzere Gazne ve Hindistân Hükümdarı Behrâmşâh'ın Huzurundan Gelmesi…… 202

Hâcib Mu'eyyedu'd-dîn Miskâl'in Tuzak Kuran Gazne Ordusu Komutanı Tuğrul-i Heb'in Ordusundan Haberdar Olması ve Onu Öldürmeleri ve Geri Kalan Esirleri Malları ile Birlikte Sencerşâh'ın Payitahtına Getirmeleri…….. 203

[Sultan Sencer Devrinde Faziletli ve Erdemli İlim Sahiplerinin İsimleri ve Yazdıkları Kitapların Adları] ……. 207

Sultan Sencer'in Ahvâlinin Şerhi…… 208

Sencer'in Ok Atması, (Okunun) Yanlışlıkla Birinin Çocuğunu Öldürmesi ve Onun Bu Hatayı Telafi Etmesinin Hikâyesi……. 208

Sultan'ın Mâverâ'u'n-nehr'e Yeniden Gitmesinin Hikâyesi…….. 211

er-Râşid Billâh Ebu'l-Fazl'ın Hilâfeti……. 213

el-Muktefî li-Emrillâh Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Mustazhir Billâh'ın Hilâfeti……. 214

Semerkand Savaşı'nın Hikâyesi…….. 214

Sultan Sencer ile Gûrhân-i Hıtâyî'nin Savaşı……..214

Sultan Sencer'in Gûrhân-i Hıtâyî ile Savaşması ve İslâm Askerlerinin Kâfirler Tarafından Öldürülmesinin Hikâyesi…….. 217

Ordugâhtan Ayrılan Sultan Sencer'in Durumu, Belh ve Merv'e Varmasının Hikâyesi…….. 228

Gûrhân'ın Buhârâ'dan Türkistân'a Geri Dönmesi ve Sultân-i A'zam Sencer (b.) Melikşâh'a Elçi Göndermesinin Hikâyesi……..... 230

Sultan Sencer'in Cevap Vermesi; Yemînu'd-devle Sungur ve Muvaffaku'd-dîn Ahmed-i 'Âriz'ı Tebrîz, Rûm, Horâsân, Mısır ve Şâm'dan Topladığı, Gûrhân ve Etrafındakileri Hayrette Bırakan Hediyelerle (Birlikte Elçi Olarak) Göndermesi.. 232

Mehd-i 'Ulyâ ve Horâsân Emîri Kamâc'ın Türkistân'ın Balâsâgûn (Şehrinden) Cihan Hükümdarı Sultân-i A'zam Sencer'in Huzuruna Yola Çıkması ve Hediye ve Ganimetler Gönderilmesinin Hikâyesi……...234

Oğuz Fitnesinin Başlangıcı……..238

Mahmûd Hân'ın (Hükümdarlığının) Zikri…….. 243

el-Mustencid Billâh Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. el-Muktefî li-Emrillâh'ın Hilâfeti 243

el-Mustezî bi-Emrillâh Ebû Muhammed el-Hasan b. el-Mustencid Billâh'ın Hilâfeti…… 244

Selçuklu Hanedanından Kirmân, 'Ummân ve Fârs'ta Saltanat Süren Melik Muhyiu'd-dunyâ ve'd-dîn Tuğrulşâh b. Muhammed b. Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd'un Hükümdarlığının Zikri…….. 246

Melik Tuğrulşâh'ın Hikâyesi……...246

Melik Arslan'ın Zikri…….. 250

Melik Tûrânşâh b. Tuğrul'un Hikâyesinin Zikri……. 251

Melik Behrâmşâh…….....251

Melik Kutbu'd-dîn Muhammed-i Atâbeg Bozkuş -*'Aleyhu'r-rahme*-'un Hikâyesi252

Melik Behrâmşâh'ın Başkent Berdesîr'e Varmasının ve Atâbeg Muhammed'in Melik Arslan'ın Hizmetine Bam'a Gitmesinin Hikâyesi…… 253

Melik Behrâmşâh'ın Horâsân'dan Gelmesi ve Kendisi ile Beraber Ordu Getirmesinin Hikâyesi……. 256

Melik Arslan'ın 'Irâk'a Sultan Arslan b. Sultan Tuğrul'un Huzuruna Varmasının Hikâyesi…….. 258

Torumtay'ın Ahvâli ve Yükselişinin Hikâyesi…… 263

Atâbeg Muhammed'in Melik Behrâmşâh'ın Hizmetine Bam'a Gitmesinin Hikâyesi…..... 268

Melik Arslan'ın Yezd'e Gitmesinin Hikâyesi……..….... 272

Sâbıku'd-dîn 'Alî-yi Sehl'in Ahvâli ve Kirmân'daki Makamının Hikâyesi…….... 274

Melik Arslan ve Yezd Atâbegi'nin, Yezd'den Berdesîr'e Gelişinin Hikâyesi……277

Atâbeg Muhammed'in Aybeg'ten Çıkışı ve Berdesîr'i Ele Geçirmesinin Hikâyesi…….... 280

Uzun Aybeg'in Bam'a Varmasının Hikâyesi……...281

Zeynu'd-dîn'in Özür Dilemesi ve Fârs Ordusunun Kirmân Ordusuyla Karşılaşmasının Hikâyesi…… 284

Melik Tûrânşâh'ın Hikâyesi…… 285

Mu'eyyed'in Gulâmları ve Mu'eyyedu'd-dîn Reyhân'ı Yezd'den Getirmelerinin Hikâyesi……... 289

Atâbeg Muhammed'in Fârs'a Gitmesi ve Tâcu'd-dîn-i Halac'ı Cîroft'a Getirmesinin Hikâyesi……. 293

Oğuzlar'ın Horâsân'dan Kirmân'a Gelmelerinin Hikâyesi……297

Tûrânşâh'ı Öldürmelerinin ve Pâdişâh Muhammedşâh'ı Tahta Oturtmalarının Hikâyesi……... 298

Melik Muhammedşâh'ın Bam'a Gitmesinin Hikâyesi…… 299

Sultan Mahmûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın İsfahân ve 'Irâk Diyarındaki Hikâyesi…… 301

Sultan Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Tâlib Tuğrul b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın Hikâyesi……..... 302

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Mes'ûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın Hikâyesi 303

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Şucâ' Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh -*Kasîmu Emîri'l-Mu'minîn*-'ın Hikâyesi…….. 311

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Şucâ' Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın Hikâyesi…… 313

Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Ebu’l-Hâris Suleymân(şâh) b. Muhammed [b.] Melikşâh -*Burhânu Emîri’l-Mu’minîn*-’in Saltanatının Hikâyesi……... 319

Sultan Ruknu’d-dunyâ ve’d-dîn Arslan(şâh) b. Tuğrul b. Muhammed [b.] Melikşâh -*Kasîmu Emîri’l-Mu’minîn*-’in Hikâyesi……321

Sultânu’l-A‘zam Ruknu’d-dunyâ ve’d-dîn Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan(şâh) b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşâh -*Kasîmu Emîri’l-Mu’minîn*-’ın Hikâyesi…….330

[SELÇUKLU TARİHİ]

[168b] Sultan (Mes'ûd)'ın Horâsân'a gelişi ve Gurgân'a gidişi 425 (1033-34) senesi(ndedir). H^{v}ârezm *Sâhib-berîd*i şöyle yazdı: "Hârûn b. Altûntâş isyan etti ve Sultan'ın adını hutbeden çıkararak dîvânın malına el koydu". Ahmed [b.] 'Abdu's-Samed[1] gizlice emîrlerin yanına birini gönderdi ve onları kendi tarafına çekti. Âniden Hârûn'u yakalayıp öldürdüler. Bu sırada Ahmed b. 'Abdu's-Samed'in oğlu 'Abdu'l-Cabbâr öldürüldü. İsmâ'îl b. Altûntâş bu topluluğa sitem edip onları kendi itaati altına aldı. H^{v}ârezm'i ele geçirdi ve Sultan'a karşı isyan etti. Yeniden Selçuklular'ın hepsi Horâsân'a geldiler. Onun yazdığını okudular ve üzerinde epey düşündükten sonra korkuyla ve umutlu bir şekilde bir şeyler yazdılar. Gurgân'dan Nîşâbûr'a döndüler. Sarayın en iyi hizmet edenlerinden olan Hâcib Begdogdu'yu seçti ve onun için on beş bin Türk süvari tertip ederek on emîr ve ordu komutanları ile birlikte, Selçuklular'a habersizce saldırması ve onları Horâsân'dan çıkarması için gönderdi. Begdogdu kalabalık bir ordu ile beraber hücum etti. Birçok mücadeleden ve savaştan sonra yenilerek geri döndü. Ordunun çoğu öldürüldü ya da esir alındı. Pek çok silah, savaş araç ve gereci Selçuklular'ın eline geçti; bunlar sınırsız ve hesapsız idi. Böylece (onlar) çok güçlendiler. Savaşta yenik düşenler Nîşâbûr'a vardıkları zaman, Sultan ziyadesiyle üzüldü ve endişelendi. Elçi olarak Kâdı Huseynî'yi onların huzuruna göndererek "Bendelerim, benden izin almadan oraya gelmişler" dedi. Onların isteği üzere Nesâ'yı Tuğrul Beg[2] Muhammed'e verdi, Dihistân'ı Çağrı Beg[3] Dâvûd'a ve Ferâve'yi de Beygu Beg Mûsâ'ya verdi. Onlar, Sultan'ın gönderdiği haber üzerine ziyadesiyle mal talebinde bulundular ve onu (elçi) geri gönderdiler. Nîşâbûr'a vardıkları zaman Sultan üç emîr ve üç bin süvarinin, Sûrî ile birlikte Nîşâbûr'da kalmasını istedi. Kendisi de Herât'a, oradan da Belh'e gitti. Selçuklular'ın hareketleriyle ilgili Sûrî ardı ardına mektuplar yazdı. Sultan onları oradan defetmek için, Hâcib Sü-bâşı'nı on bin süvari ile birlikte Horâsân'a gönderdi. 429 senesi Receb ayı başlarında (9 Nisan-8 Mayıs 1038)

[1] Gazneli vezîri hakkında bkz. Cihan Piyadeoğlu, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mesûd ile Olan Münasebetleri", *İÜEF TD*, 43, (2007), s. 1-36.
[2] Metinde umumiyetle "Big" veya "Beg" şeklinde kaydedilmiştir.
[3] Bu kelime metinde umumiyetle "Çagrıl Beg", "Çagır Beg", "Çagrı Beg" ve "Ca'fer Beg" şeklinde kaydedilmiştir.

Cumartesi günü Belh'ten (çıkarak) Gazne[4] tarafına gitti[5]. Ahmed Yinâl Tegîn'in işini bitirmek için Sultan Hindistân'a gitti. Sonunda Ahmed'i öldürdüler. Sultan Gazne'ye dönünce, Hindistân'ı kendi oğlu Mahmûd b. Mes'ûd'a verdi. Belh ile Tohâristân'ı da sevdiği diğer oğluna verdi. H^{v}ârezm'in büyük emîrlerinden olan Emîr Şâhmelik-i Cendî'yi H^{v}ârezm'e gönderdi ve H^{v}ârezm'in pâdişâhlığını ona verdi. İsmâ'îl Altûntâş yeniden onun yanına geldi ve bir ay sonra savaşlar ortaya çıkınca onların yanından kaçarak Selçuklular'a sığındı. Bu da onların güçlenmesi için başka bir sebep oldu. Sultan, 428 senesi Muharrem ayının dördünde (28 Ekim 1036) Tekin-âbâd'a vardı. Dîvânın büyüklerinden olan 'Amîd [E]bû Sehl-i Hamdûnî ile "Tâş Ferrâş" denilen büyük bir emîri İsfahân'a gönderdi. "Mîr-kâ" denilen 'Alâ'u'd-devle Ebû Ca'fer onların önünden kaçtı. Ebû 'Alî Sînâ onun vezîri idi. Böylelikle Sultan bir kez daha 'Irâk'ı ele geçirdi. [169a] Horâsân'daki Hâcib Sü-bâşı'ya peş peşe emir ve hükümler göndererek ondan Selçuklular ile savaşmasını ve onları defetmesini istedi. O, bunu uygun görmüyordu ve (bu yüzden) erteliyordu. Ama haddinden fazla olunca Nîşâbûr'dan Serahs'a, oradan da Talhâb'a gitti. Selçuklular ise Merv'den gelerek onu yendiler. Böylece onların (Selçuklular) işleri yoluna girdi. Serahs'a geldiler. Emîr Gûrkânân, Sü-bâşı'ya yardım etmek için oraya gelmişti. Onu da yenerek öldürdüler. Serahs'ta konakladıkları o gün, günlerden Perşembe idi. Çağrı Beg kendi kendine "Bu gece Cuma gecesi olduğuna göre, Kur'ân'ı kıraat eden kişi her ne okursa, (ona göre) fal açacağım" diye düşündü. Yatsı vaktinde Kur'ân'ı kıraat eden kişi minareden şu âyeti okudu: "Ey Dâvûd! Muhakkak ki biz, seni yeryüzünün halifesi kıldık. Bunun için insanlar arasında hak ile hükmet"[6].

Selçuklu Devleti'nin Başlangıcı

"Bu âyetin tefsîri nedir?" diye sordu. Ona açıkladılar ve onun çok hoşuna gitti. (Kendine) güveni arttı. Gönlüne devlet ve hükümdarlık fikrini koydu ve kendi kendine sevindi. 428 yılı Receb ayının ilk Cuma günü (22 Nisan 1037) Merv şehrinde hutbeyi Çağrı Beg adına okudular. Adaleti öylesine tesis etti ki, Merv halkının tamamı Selçuklular'a

[4] Metinde umumiyetle "Gazneyn" şeklinde kullanılmıştır.
[5] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 361; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri*, I, Ankara 1993, s. 226-227.
[6] Kur'ân-ı Kerîm, Sa'd Sûresi, 26. âyet: "Ey Dâvûd! Muhakkak ki biz, seni yeryüzünün halifesi kıldık. Bunun için insanlar arasında hak ile hükmet! Ve hevaya (nefse) tâbî olma! Aksi halde seni, Allâh'ın yolundan saptırır. Muhakkak ki Allâh'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli azap vardır".

meylettiler. Sü-bâşı'nın yenilgiye uğraması 6 Şa'bân 428 (25 Mayıs 1037) tarihinde vuku buldu. Bu haber Sultan'a ulaştığında birden huzuru ve rahatı bozuldu ve Horâsân'a gelmeye karar verdi.

Çağrı Beg, Tûs'a geldi. Nîşâbûr'un bütün tanınmış ve ileri gelenleri huzura geldiler. Nîşâbûr'u Tuğrul Beg'e verdiler ve onu sultan ilan ettiler. (Ona) "*Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn*" lakabını verdiler. Çağrı Beg'e "Melik Çağrı" şeklinde hitap ettiler. Çağrı Beg, Nîşâbûr'dan Herât'a geldi. Sü-bâşı Hâcib firar ederek Gazne'ye gitti. Sultan onu bir müddet huzuruna kabul etmedi. Fakat daha sonra onu affederek gönlünü aldı. Sultan, sayısını kimsenin bilmediği, içerisinde çok sayıda fil ve pek çok mal bulunan büyük bir orduyla Gazne'den Belh'e geldi. Çağrı Beg ve Selçuklu ordusu da Belh'e geldi. Her gün başka bir taraftan (birbirlerine) saldırdılar ama Sultan'ı bulamadılar. Bir gün Çağrı Beg bizzat kendisi Belh şehrine girerek büyük bir fili, sürücüleriyle (*fîlbânân*) birlikte ele geçirip götürdü. Ne zaman (Sultan'ın) ordusu onların üzerine yürüdüyse, geri çekildiler. Sonra onlar gidince tekrar geldiler. İki yıl boyunca her ne zaman Sultan ordusuyla Belh'ten çıkıp üzerlerine yürüse, Selçuklu ordusu geri çekildi. Sultan şehre döndüğünde, onlar da geri geldiler. 429 senesi Ramazân ayının (7 Haziran-6 Temmuz 1038) onunda Sultan, Belh'ten 500 bin süvariyle dışarı çıktı ve Merv'e yöneldi. Selçuklu ordusu kimi zaman takip ediyor, kimi zaman saldırıp geri çekiliyordu ve bazen diğer bir köşeden saldırıyordu[7]. Sultan, Merv'e ve oradan da Serahs'a vardı. Sonunda bir barış yapıldı. Beygu Beg, Sultan'ın huzuruna geldi. Ona pek çok hediyeler verildi. Merv'in Çağrı Beg'e, Nîşâbûr'un Tuğrul Beg'e [169b] Bâverd'in Beygu'ya ve Nesâ'nın Yinâlîyân'a verilmesi kararlaştırıldı. Sultan Herât'a geri döndü.

Hikâye

Çağrı Beg, Sultan'ın peşinden bir elçi göndererek şu mesajı iletti: "Eğer bu barışın kalıcı olmasını ve bu husumetin son bulmasını, halkın ve ordunun emniyette olmasını istiyorsanız, Sultan kendi kızlarından birisini bana vermelidir ki, bu akrabalığa binaen bu savaş son bulsun. Yarın dökülecek olan kanlardan ve Müslümanlar'ın çekeceği acılardan mesul olmayalım". (Bu sözler) Sultan'ın hiç hoşuna gitmedi ve onu çok rahatsız etti. Vezîri

[7]Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 361-362.

Ahmed b. ‘Abdu’s-Samed’e “Herkes haddini bilmeli!” diye mektubun cevabını yazmasını emretti.

O da şöyle yazdı: “Artık haddinizi bilmelisiniz. Sultan, pâdişâh ve pâdişâhzâdedir. Siz (ise) yıllarca H^{v}ârezm’de Altûntâş’ın bir bendesi olarak hizmetindeydiniz. Onun dîvânından maaş (*mevâcib*) alırdınız. Ben ki pâdişâhımın bendesiyim size böyle sözler söylememeyi emrediyorum. Pâdişâh’ın birkaç günlük talihsizliği gönlünüzü hoşnut etti ancak mağrurlanmamalısınız”. Sonra ünlü bir elçiyi onun elçisiyle geri gönderdi. Mektup okunduğunda “Cevabı nasıl yazılmalıdır” dediler. Çağrı Beg “Tûtî yazılacak!” diyordu. Her ne söyledilerse (O) aynı cevabı veriyordu. Sonunda bu sözün anlaşılamadığını söylediler. (O): “Allâh kendi kitabında (şöyle) buyurmuştur: Mülkü kime istersem veririm ve kimden istersem alırım” dedi. O zaman: “Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden alırsın[8]” âyetini kastettiği anlaşıldı. Oradakiler şaşırdılar ve bundan sonra herkes kendi vilâyetine geri döndü.

Merv halkı Çağrı Beg’in kuşatmasına karşı direndiler ve yedi ay boyunca onu şehrin dışında tuttular. O, sonunda şehri onlardan aldı. Günler geçti ve Merv şehrinde ve köylerinde hiç kimse kalmadı. Haber Sultan’a ulaştığında Herât’tan Nîşâbûr’a yöneldi. Tuğrul (Beg) kaçıp Merv’e geldi. Sultan da Nîşâbûr’dan Serahs’a oradan da Merv’e geldi. Selçuklu umerâsı da oradaydılar. Yine ilerlediler. O gece ki ertesi gün artık savaş günüydü, Çağrı Beg bir rüya gördü. Bir taht koymuştular. Tahtın ortasından bir ağaç yeşerdi. O ağacın tepesinde bir tâc (*kûlâh*) vardı. Çağrı Beg o ağacı tutmak istedi. Ağaç yükselerek gökyüzüne ulaştı. Çağrı Beg de ağaçla birlikte gökyüzüne ulaşarak tâcı alıp başına koydu. Ertesi gün rüya tabircisini çağırıp sordu, o da (şöyle) tabir etti: “O kimse yeryüzünün tamamının pâdişâhı olur”.

Sultan hareketinden pişman olarak bir elçi gönderip barış teklif etti. Çağrı Beg (şöyle) cevap verdi: “Barış ortadan kalktı, (şimdi) kılıç sallamak gerekir. Rüyamda bir tâc yapmışlardı (bakalım) bu tâc kimin başına geçecek”. 431 yılı Ramazân ayının yirminci (4 Haziran 1040) Cumartesi günü Dâmgân kapısı önlerinde karşılaştılar. Mes‘ûd’un ordusu

[8] Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i ‘İmrân Sûresi, 26. âyet.

birbirlerini yağmalayıp öldürdüler. Selçuklular onları yenilgiye uğrattılar. Sultan yüz atlıyla oradan kaçtı. Ordunun çoğu kılıç ve harp aletleriyle çölde helâk oldular[9].

Selçuklu umerâlarından [170a] birisi Sultan'ı takip ediyordu. Her ne kadar Sultan arkasını dönüp geri dönmesini söylediyse de fayda vermedi. Nihayet Sultan durdu. Takip eden emîr Sultan'a ulaştı. Sultan elindeki gürzle onun başına öyle bir vurdu ki bütün bedeni parçalanarak altındaki at dahi ezildi. Her ikisi de düştüler. Oraya ulaşan Selçuklu emîrlerinin her biri geri döndüler. Çağrı Beg üç gün boyunca hiç kimsenin Sultan'ın ordugâhını yağmalamasına izin vermedi. Pusu kurulması veya bozguna uğrayan ordunun geri dönmesi ihtimalini düşünerek silahlı ve gayet tedbirli idi. Üç gün sonra yağma yapıldı. Tarif edilemeyecek kadar para, silah ve hayvan ele geçirdiler.

Sultan, Gazne'ye geri döndü. Altûntâk Hâcib'i Belh'te bıraktı. Ondan sonra oğlu Mevdûd'u veliaht ilan etti. Diğer oğlu Mahdûd'a bunu bildirdi. 432 senesi Muharrem ayının ikinci günü (12 Eylül 1040) Mevdûd'u 'Abdu's-Samed ile beraber Altûntâk'ın yanına Belh'e gönderdi. Daha sonra kör ettirdiği kardeşi Muhammed'i (tutsak bulunduğu) kaleden çıkardı. Onun gönlünü aldı ve özür diledi. 432 senesi Safer ayının ilk günü (11 Ekim 1040) kardeşinin hanımını ve onunla birlikte olan oğullarının hepsini *Nagrubâ* Kalesi'nden Gazne'ye getirdiler. Onun beş oğlu vardı. Ahmed, 'Abdu'r-Rahîm, 'Abdu'r-Rahmân, 'Omer ve 'Osmân. En büyük oğlu Ahmed idi. Sultan onlara hediyeler verdi. Sonra Hindistân'a hareket etti. Onları da beraberinde götürdü. Kardeşini cariyeler arasında bir mağarada bıraktı. 3 bin katır yükü (tutan) Nîşâbûr altını ile bakır altın ve gümüş eşyaları beraberinde götürdü.

432 senesi Rebî'u'l-âhir ayının on üçüncü (21 Aralık 1040) Pazar gecesi askerler Sultan'ı yakalayıp bağladılar. Kardeşi Muhammed'i pâdişâhlığa getirdiler. Muhammed niyabeti büyük oğlu Ahmed'e verdi. Kardeşler Sultan'ın yanına gittiler ve Mes'ûd'un başından tâcını aldılar. 'Abdu'r-Rahîm bağırarak tâcı ellerinden alıp öperek amcası Mes'ûd'un başına koydu. Daha sonra onu ve eşi Kadır Hân'ın kızı olan Sâre Hâtûn'u Kûmek Kalesi'ne gönderdiler.

Sultan'ı bir kuyuya hapsettiler ve toprakla kuyuyu kapattılar. Bu sırada Mes'ûd'un oğlu Mevdûd Çağrı Beg'ten kaçarak Belh'ten ayrılmış Gazne'ye geliyordu. Haberi işitince

[9] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 361-362.

aceleyle yönünü Gazne'den Nîşâbûr'a çevirdi. Çünkü Muhammed ve evlatları oradaydılar. 432 senesi Şa'bân ayının otuzu Perşembe günü onları yenerek Muhammed'i ve onun dört oğlunu öldürdü. 'Abdu'r-Rahîm'i sağ bıraktı. Çünkü tâcı kardeşinin elinden alarak öpmüş ve Sultan Mes'ûd'a hürmet göstermişti. Sonra orada güzel bir köy kurdu [170b] ve adını Feth-âbâd koydu.

Sultan Mevdûd devletin başına geçti. Lakabı Şihâbu'd-devle, Kutbu'l-mille ve künyesi Ebu'l-Feth idi. Gazne, Gûr, Best, Tekin-âbâd ve Hindistân ona bağlıydı. Horâsân ise Selçuklular'ın elindeydi ve her gün biraz daha ilerliyorlardı. Sultan Mevdûd [4]41 (1049-50) senesinde Allâh'ın rahmetine kavuştu. Yerine oğlu Muhammed b. Mevdûd'u tahta geçirdiler. Henüz çocuk idi. Yedi gün tahtta kaldıktan sonra onun yerine amcası Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mes'ûd'u tahta çıkardılar. Kırk bir gün pâdişâhlık yaptıktan sonra onu da indirerek Emîr 'Abdu'r-Reşîd b. Mahmûd b. Sebuk-tegîn'i tahta çıkardılar.

Bu esnada Bû Sehl-i Revzenî hâlâ hayatta idi. Ayrıca Gazneliler'in gözünde de itibar sahibiydi. 'Abdu'r-Reşîd ise iki yıl dört aydır pâdişâh idi. Bundan sonra Mahmûd ve Mes'ûd'un bendelerinden olup kaçarak Selçuklular'ın hizmetine giren Tuğrul Beg adında bir emîr Gazne'ye geri dönerek Bû Sehl-i Revzenî'nin de yardımıyla kalabalık bir ordu topladı ve 'Abdu'r-Reşîd'i Gazne Kalesi'nden dışarı çıkardı. Pek çok hakaretten sonra kendi eliyle onun boynunu vurdu. Bir gecede Mes'ûd'un üç oğlunun da boynunu vurdu. Diğer dokuzunu da astı. Mes'ûd'un oğullarından Ferruhzâd ve İbrâhîm kaldılar. Bu iki kardeşin bırakılmasının sebebi kalede hapis olmaları idi. Onların gözcüsü (*kûtvâl*) bu fetret günlerinde onları koruyordu. (Bu gözcü) Mes'ûd'un bendelerinden Nûş-tegîn Berkce denilen bir gulâm olup, Tuğrul'dan taraf idi. O, bu *h^{v}âcezâdegân*ları için çok üzüldü. Tuğrul zevceliğe Mes'ûd'un bir kızını istedi. Nûş-tegîn Berkce buna üzüldü. Bir gün Tuğrul'un yanında dururken bir kılıç bularak onu öldürdü. Tuğrul'un gulâmlarından onunu daha öldürdü. Bunun üzerine bir grup yardıma gelerek onları yendiler. Tuğrul ile muvafakat içinde olan cemaati yok edip, Ferruhzâd'ı kaleden çıkardılar. Tahta oturttular[10].

Ferruhzâd'ın pâdişâhlığı için şöyle derler: O bağışlayıcı ve içinde Allâh korkusu olan bir pâdişâh idi ve onun tüm davranışları beğenilirdi. Âyâz Mahmûdî, Ferruhzâd'ın döneminde hayatta bulunuyordu. Hindistân emîrliğini Ferruhzâd ona verdi. Âyâz, Sultan

[10] Bu konu hakkında ayrıca bkz. E. Merçil, "Gazneliler", *DİA*, XIII, (1996), s. 482.

Mahmûd'dan sonra yirmi bir yıl daha yaşadı. Ferruhzâd devrinin sonuna kadar görevde kaldı. Sultan Ferruhzâd üç ay oruç tutuyor, gecenin çoğunda namaz kılıyordu. Bir gün bir *ferrâş*la hamamda idi. Kılıcı da yanında bulunuyordu. Gulâmlardan bir grup onu öldürmeye kastettiler. Durumu farkederek kılıcını aldı ve onları kendinden uzaklaştırdı. Maiyeti durumdan haberdar olunca, o gulâmları öldürdüler. Bu olaydan sonra ibadeti arttı. Eski hâli kalmadı. Çünkü korkak ve kötü kalpli [171a] biriydi. Sonunda 16 Safer 451 (3 Nisan 1059) tarihinde kulunç (hastalığı) onu yakaladı ve daha sonra Hakk'a kavuştu.

Ondan sonra kardeşi İbrâhîm b. Mes'ûd tahta oturdu. Çok akıllı bir adam, güçlü ve feraset sahibi büyük bir pâdişâh idi. Hindistân'da Mahmûd'dan sonra onun hanedanından hiç kimsenin yapmadığı kadar eser ve fetihler yapmıştı. Sultan İbrâhîm'in akıllılığına ve ferasetine bir örnek şudur: Sultan Melikşâh, Gazne'yi ele geçirmek için 'Irâk'tan emsalsiz bir orduyla harekete geçti. Sultan İbrâhîm bir casus (*kâsid*) gönderdi. Melikşâh'ın ordusundaki bütün emîrlere ve ileri gelenlere mektuplar yazdı ve hediyeler gönderdi. (Bu mektuplarda) onların mektuplarının ulaştığını, (daha önce) düşündükleri ve kararlaştırdıkları şeyin gerçekleşmekte olduğunu, planlarını uygulamalarını, (bunun karşılığında) her birine değerince bölgeden vilâyetler ve mallar bağışlayacağını bildirdi. Casusa, yakalanacak şekilde hareket etmesini ve (yazdığı) mektupların ele geçirilmesini emretti. Casus, Sultan (Melikşâh)'a ulaştı. Sultan, tesadüfen av alanında casusu gördü. Onu yakaladılar. Mektupları buldular. Sultan (onları) okudu. Bu durum onun kalbine işledi. Hemen oradan geri döndü ve İsfahân'a gitti.

Daha sonra (Sultan İbrâhîm), Sultan (Melikşâh)'ın kızı Gevher Melik Hâtûn'u eş olarak istedi. Onu İsfahân (*Spahân*) şehrinden Gazne'ye götürdüler. Bundan dolayı ona "Mehd-i 'Irâk" dediler. Otuz yıl boyunca Sultan İbrâhîm'in hükümdar idi. Tahta oturduktan sonra 521 (1127-28) senesine kadar hükümdar o idi. Ondan sonra oğulları Arslanşâh ve Behrâmşâh ki, Sultan Sencer -Allâh'ın rahmeti üzerine olsun- devrinde onlarla ilgili bilgi verilecektir, hükümdarlık yaptılar[11].

[11] Bu konu hakkında ayrıca bkz. E. Merçil, "Gazneliler", *DİA*, XIII, s. 482.

Selçuk Oğulları Hükümdârları -Allâh Onları Bağışlasın-

Evvelâ onların soyu ve Horâsân'a geliş sebepleri anlatılacaktır. Haber râvîleri ve nâkilleri şöyle bildiriyorlar ki: Türkistân'da büyük bir emîr vardı. Onun adı bir rivayete göre Bukâk, diğer bir rivayete göre ise Lokmân idi. *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'ta Lokmân olup Selçuk b. Lokmân denilir. Ancak burada verilen bilgilerin bir kısmı *Tevârîh-i Kıvâmî*'den alındığı ve bu tarihte de Bukâk şeklinde geçtiği için, Bukâk şeklinde yazılmalıdır. O zaman Bukâk (şeklinde) yazmak gerekir.

Bukâk mevki ve mertebe olarak hân soyundan (*hân b. hân*) olup Türkistân topraklarında hükmü geçen mert, cesur, akıllı, feraset sahibi ve tedbirli birisiydi. Onunla Türkistân pâdişâhı arasında kırgınlık ortaya çıktı ve aralarına büyük bir kötülük girdi. Bukâk'ın güç ve kudreti sebebiyle pâdişâh ondan yüz çevirdi ve onunla savaştı. Gönlüne kin yerleşti. Daha sonra Lokmân (Bukâk) öldü. Onun Selçuk adında çok akıllı, olgun ve iş bilir bir oğlu vardı. Öyle ki her alanda ölen babası gibi (idi). Türkistân pâdişâhı ona hürmet etti ve ordu komutanlığı (*sipehsâlârî-yi leşker*) görevini ona verdi. Ona *sü-bâşı*[12] lakabını verdi. Türk dilinde *sü-bâşı*, "ordu komutanı ve sipehsâlâr" anlamlarına [171b] gelir.

Selçuk bir müddet o pâdişâhın hizmetinde bulundu. Pâdişâhın eşi, ona, sürekli: "Selçuk hayatta olduğu sürece devleti yönetemeyeceği"ni ve "sonunda pâdişâha muhalefet edeceği"ni söylüyordu. Bu söz pâdişâhın kalbine yerleşti ve Selçuk'u öldürmeye karar verdi. (Bu) haber Selçuk'a ulaştı. Yakınlarını topladı ve Cend'e geldi. Orada Müslüman oldular. Birkaç yeri makam tuttular ve küffârın Cend'e tasallutunu önlediler. Böylece bu tehlike ortadan kalktı. O (bölgedeki) Müslümanlar rahata kavuştular.

Selçuk, H^{v}ârezmşâh'a itaat etmekteydi. Her ne zaman H^{v}ârezmşâhlar ve Sâmânîler yardım isteseler, bir oğlunu gönderiyordu. Selçuk'un dört oğlu vardı: İsrâ'îl, Mîkâ'îl, Mûsâ Beygu[13] ve Yûnus. Bir defasında Selçuk küffâra sefere gittiğinde Mîkâ'îl şehit düştü. Onun üç oğlu vardı. Muhammed, Dâvûd ve Beygu[14]. Onlar da büyük babalarının hizmetindeydiler. Selçuk 107 yıl ömür sürdü[15].

---

[12] Metinde yanlışlıkla "*siyâsî*" şeklinde yazılmıştır.
[13] Selçuk'un oğulları için metinde yanlışlıkla İsrâ'îl, Mîkâ'îl, Mûsâ, Beygu ve Yûnus şeklinde beş isim zikredilmiştir.
[14] Bu kişi, Mûsâ Yabgu olup, Mîkâ'îl'in oğlu değil kardeşidir. Dolayısıyla Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin amcalarıdır (bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *İÜTAE TM,* XIII, (1958), s. 121-122).
[15] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 353-357.

Hikâye

Hikâyeye göre (Selçuk) bir gece rüya gördü: Bevl ederken, ondan bir ateş çıktı. Bu ateş doğuyu ve batıyı aydınlattı. (Bunu) rüya tabircisine sordular. Dedi ki: "Senin neslinden birisi doğunun ve batının pâdişâhı olacak". Selçuk ölünce, yakınları ve kabilesi (Selçuk'un) oğullarına itaat ettiler. Onların büyüklerini talep ettiler ve bu cümleden amcalarına rıza vererek onlara itaat ettiler.

Mâverâ'u'n-nehr hükümdarı 'Alî Tegîn onlara kastetti. Onun önünden kaçarak 'Alî Tegîn ile akrabalığı bulunan Türkistân hükümdarı Kadır Hân'ın hizmetine girdiler. Büyük bir destek gördüler. Pâdişâhlık geleneğini tecrübe ettiler. Kadır Hân, onların kafasında bir fikir olduğunu anladı. Onları ele geçirmek istedi. (Bunun üzerine) onu huzurundan ayrılarak 'Alî Tegîn'in ülkesine gittiler ve orada kaldılar.

Çağrı Beg[16] Dâvûd gazâ için Rûm'a gitmeye karar vermiş idi. Horâsân'dan geçerek 'Irâk'a vardı. Oradan Rûm'a gitti. İki yıl orada kalarak pek çok fetih ve gazâlar yaptı[17]. Sultan Mahmûd, Çağrı Beg'in Horâsân'dan geçmesinden dolayı Arslan Hân Câzib'i azarladı.

Çağrı Beg, Rûm'dan ayrılarak Horâsân üzerinden geri döndü. Mâzenderân sınırından Nesâ yolunu tuttu. Arslan Câzib'ten çekinmedi. Tekrar yakınlarının yanına döndü. Onlarla 'Alî Tegîn arasında yeniden husûmet baş gösterdi. 'Alî Tegîn Merv'e, onlar da Hârûn b. Altûntâş'ın daveti üzerine Nûr-i Buhârâ[18]'dan H^{v}ârezm'e gittiler. Hârûn onlardan özür diledi. H^{v}ârezm'in ileri gelenlerinden Melik Sarâydâr'a onlara ansızın saldırmaları emrini verdi. O ansızın saldırarak hayvanlarının çoğunu yağmaladı. (Selçuklular) en kötü vaziyette onun önünden kaçtılar. Ceyhûn'u geçerek Horâsân'a geldiler. Nesâ'yı yurt edindiler. Onlarla Sultan arasında, Sultan Mes'ûd'u Dandânakân[19]'da [172a] yenilgiye uğrattıkları güne kadar, daha önce anlatılan çeşitli olaylar cereyan etti[20].

Çağrı Beg üç gün boyunca hiç kimseyi onların ordugâhının çevresine yaklaştırmadı. Hadiseler *Târîh-i Kıvâmî*'de bu şekilde nakledilmiştir. *Târîh-i Âl-i Selçûk*'da ise onların bu hadiselerden sonra Soğd-i Semerkand ve Nûr-i Buhârâ'da yurt buldukları anlatılmıştır.

[16] Bu isim metinde zaman zaman yanlışlıkla "*Çağrıl Big*" şeklinde yazılmıştır.
[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 358-359.
[18] Metinde yanlışlıkla "*Tûr-i Buhârâ*" şeklinde yazılmıştır.
[19] Metinde "*Dandânakân*" yerine yanlışlıkla "*Dâmgân*" yazılmıştır.
[20] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 357.

Sultan Mahmûd ile hân soyundan Tûrân ülkesi hükümdarı arasındaki husûmetin, İlig (Hân)'in kızını Sultan'a vermesiyle son bulmasından sonra, aralarında barış gerçekleşti. (Ceyhûn) suyu kenarında görüştüler. Sözleşmeler (*uhûd*) ve antlaşmalar (*mevâsîk*) yaptılar. Her birinin ülkesinin sınırları belirlendi. İlig (Hân), Mahmûd'a şöyle dedi: "Ülkemde Türkistân'dan yıllar önce gelerek Nûr-i Buhârâ ve Soğd-i Semerkand'ı yurt edinen bir kavim var. O çevrenin tamamını ele geçirdiler. Onların lideri Selçuk b. Lokmân idi. Onun dört oğlu vardı. Kabilenin içinden başa geçti. Askerî teçhizat yaptı. Onun kabilesi güçlendi ve sayıları çoğaldı. Emniyet sağlanamaz oldu. Eğer sen bir gün Hindistân'a sefer düzenleyecek olursan, muhakkak onlardan bir fesatlık ortaya çıkacaktır. Ya bir nâhiyeye saldıracaklar, ya da bir vilâyete göz dikeceklerdir. Onlara karşı yardımlaşmak gereklidir".

Sultan Mahmûd onlara güzel konuşan dalkavuk bir elçi ile haber gönderdi. Bu haber, bu eserin müellifi olan ve devrin halifesi Şâhruh Bahâdır b. Emîr Kutbu'd-dîn Tîmûr-i Küregen'in zamanında bu hanedanın meddâhı olan, *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eseri manzûm olarak kaleme alan zayıf ve hakir Hasan b. Şehâbu'd-dîn Huseyn-i Yezdî -Allâh'a ibâdeti az- tarafından şu şekilde açıklanmıştır: O cemâatin şanı, hayır ve adaleti hassaten nazma aktarılmıştır.

Sultan Mahmûd'un Selçuk Oğulları'na Mektup Yazması

Bu *Câmi'u't-Tevârîh*'in müellifinin tasnifiyle (şöyledir):

Şiir

Mektubun başlangıcı öncelikle Allâh'ın adına ki, o iki cihânın yol göstericisidir.

Bu Mahmûdşâh'dan bir cevaptır, Selçuk oğulları'na, kavmine ve ordusuna.

Bilsinler Selçuk ve evlatları, onun temiz soylu büyükleri (bilsinler).

Epey zaman oldu ki o önderler, bizim sınırlarımızda misafir oldular.

Asla bize iltifat etmediler, sizlerden biri bile sebat etmedi.

Kimse bizden bir şey dilenmedi, dostluğu ve muhabbeti de arttırmadı.

Hayret verici idi dostlardan bu davranış, bahçeden uzak gülün çiçeklenmesi.

Kaderimiz onu gerektiriyor ki, sürekli düşmanlarla savaşta olalım.

Önderlerin yardımına ihtiyaç duymak, hep büyüklerin âdeti ola gelmiştir.

Bizim dostluğumuza inanabilirsiniz, gerçi düşmandan dost olmaz.

Muhabbet huzurun kaynağıdır, hâlbuki kimse dosttan düşmanlık görmedi

Artık bizimle ittifak yapınız, işinizde olursunuz, nifaktan uzak.

Bu mektubu okuduğunuzda, büyüklerinizle birlikte toplanın,

Gelin birbirimizle anlaşalım, dünyaya yeniden düzen verelim.

Şâh'ın yazdığı mektup gönderildi, elçisi büyük saadet kazandı.

Selçuklular'a doğru gönderdi elçiyi, süsüyle ve sancağıyla.

Elçi o kavime giderek, Şâh'ın mektubun teslim etti.

Tarihçi bildiriyor ki elçi ve Sultan Mahmûd'un mektubu Selçuk oğulları'na ulaşınca toplandılar. Elçi ve Sultan'ın mektubuna saygıda bulundular. Selçuk'un büyük oğlu ve o kabilenin başı olan İsrâ'îl [172b], 400 komutan ve güçlü bir orduyla Sultan Mahmûd'a doğru harekete geçti. Mahmûd'u onun ordusundan haberdar ettiler. (Mahmûd) bir kişiyi tekrar göndererek: "Şu sıra bana askerî yardım gerekli değil. Amaç görüşmektir. Orduyu olduğu yerde bırak, sen *hassegân*ın ve *âyân*larınla yalnız gel" dedi. Kitabın musannifi de şöyle der:

Şiir

Birisini gönderdi ki bugün biz, neşe, mutluluk, aydınlık ve sefa içindeyiz.

Savaş zamanı değil ki sen silahlı ordu getiriyorsun, uzlaşma zamanıdır.

Şimdi ordunu geri çevir kabilene, kendin ve hassegânın bize doğru yönel.

Elçi gelip durumu söyleyince, İsrâ'îl *infiale* kapıldı.

Herkesten ileri olan 400 komutanına buyurdu:

Gelsinler ve ordunun kalan kısmının hepsi dizginlerini kabileye geri çevirsinler.

Bunu söyledi, bir ata bindi ve böylece şehriyârın dergâhına kadar sürdü.

Sultan'ın sarayının kapısına vardığında, Âyâz ve diğer hâcibler onu karşıladılar. Yeri öptü. Mahmûd ona büyük bir ikramda bulundu, kendiyle birlikte tahta oturttu ve hal hatır sordu. O vakit dedi: "Bizim Hindistân tarafına küffârla gazâ için hareket etmemiz gerekiyor. Horâsân beldeleri boş ve atıl kalacak. (Bu nedenle) bizim sizinle anlaşma yapmamız güven sağlamalıdır. Eğer bize bir taraftan düşmanlık yapılırsa yardıma ihtiyaç olacak. (O zaman) sizden yardım alacağız". (İsrâ'îl): "Bizde kullukta kusur olmaz" diye cevap verdi. Sultan: "Eğer askere ihtiyaç duyulursa sizden bize nasıl ve ne kadar yardım gelir?" dedi. İsrâ'îl omzuna bir yay takmış idi. Ortaya iki tane ok çıkarıp onlardan birini Mahmûd'un önüne atarak: "Her ne zaman istersen bunu nişane olarak kabilemize gönderdiğinde yüz bin süvari sana yardıma gelir" dedi. Mahmûd: "(Ya) daha fazla gerekirse?" dedi. (O) diğer bir oku önüne koydu ve "Eğer bunu Balhan dağına gönderirsen, elli bin süvari sana yardıma gelir" dedi. (Mahmûd): "Daha (da) fazla gerekirse?" dedi. (İsrâ'îl) yayı ona atarak: "Bunu Türkistân'a gönderirsen iki yüz bin süvari yardıma gelir" dedi.

Sultan bu sözleri duyunca ondan kuşkulandı. Yiyecek getirmelerini buyurdu. Daha sonra şarap içmeye başladılar ve üç gün gece gündüz içip sabahladılar. (Sultan) ona ve kabilesine birçok hil'atler verdi. Kendi ordusundan her bir emîre onun (İsrâ'îl'in) kabilesinin ileri gelenleriyle anlaşmalarını ve sert şaraplar vermelerini emretti.

Sarhoş olduklarında her birini ayaklarından sıkıca bağladılar. İsrâ'îl'e de aynısını yaptılar. (Mahmûd) hemen onu oradan geceleyin Hindistân'a Kâlincâr[21] Kalesi'ne[22] gönderdi. İsrâ'îl sarhoşluk uykusundan uyanınca kendisini yorgun ve bağlanmış buldu. Kendini kadere bıraktı. Tutsak edilen diğer topluluğu başka bir kaleye gönderdiler. İsrâ'îl yedi yıl Kâlincâr Kalesi'nde kaldı. Onun kabilesinden iki Türkmen (oraya) geldi. (Onlar) bir müddet o kalede dolaştılar. Nihayet bir gün onu gördüler. Bir yol bularak gece onu kaçırdılar. Yola çıktıklarında önlerine bir orman çıktı. Yollarını kaybettiler. Ertesi gün kale komutanı (*kûtvâl*) haberdar olunca onun ardından gitti ve onu yakaladı. Askerler ona (İsrâ'îl) yaklaştıklarında, [173a] yakalanacağını anladı. Türkler'e: "Benden ümidi kesin ve kardeşlerime de devlet için çalışmalarını, birkaç defa yenilseler bile ümitsizliğe ve acze

[21] Her iki nüshada da "Kâlencer (كالنجر)" şeklinde geçmektedir.
[22] Kuzey Hindistân'da bulunan bu kalenin yeri hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu cümleden, Hindistân'ın Multân bölgesinde bulunduğunun yanı sıra Keşmir'e giden geçitte tepeler üzerinde yer aldığı da belirtilmektedir (bkz. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 87, n. 2; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 56, n. 164).

düşmemelerini ve bu pâdişâhın kökü olmayan bir mevlâzâde (köle soylu) olduğunu ve bu devletin ona kalmayacağını ve sizin elinize geçeceğini söyleyin" dedi.

Onu kaleye götürdüler ve daha sıkı bir şekilde bağladılar. Orada vefat etti[23]. Oğlu o bölgede tanınmadan dolaşıyordu. Babasının ölüm haberi ona ulaşınca, Kızılbaşların çöl yoluyla Hindistân'dan Sîstân'a geldi. Oradan Buhârâ'ya amcalarının yanına gitti ve durumu anlattı. Onlar intikam istiyorlar ve fırsat kolluyorlardı. O sırada Sultan Mahmûd'a birisini gönderdiler. "Bize bu bölge iyidir. (Ancak) buranın merası hayvanlarımıza yetmiyor, izin ver sudan (Ceyhûn) geçerek Nesâ ve Bâverd arasına yerleşelim" dediler. *Seng-i Best* ribatını yaptıran ve sonradan oraya defnedilmiş olan Tûs vâlisi Arslan Câzib, Sultan'a: "Onlara Horâsân'a (geçiş) yolu vermek uygun olmaz, çok kalabalıklar ve teçhizatlılar, onlardan tekrar bir fesatlık gelmemesi mümkün değil" dedi. Sultan onun sözüne iltifat etmedi. Sudan (Ceyhûn) geçmelerine izin verdi. Mahmûd hayatta olduğu müddetçe bir şey yapmadılar.

Mîkâ'îl b. Selçuk'un iki oğlu vardı: Çağrı Beg Ebû Suleymân Dâvûd ve Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed. Yakınları ve kabilesi arasında lider oldular. Sultan Mahmûd 428 (1036-37) yılında vefat edince, bir kişiyi Nîşâbûr 'Amîdi olan ve İmâm Rızâ'nın -üzerine selam olsun- kümbetini yaptıran Sûrî İbnu'l-Mu'atter'e gönderdiler. Ondan o çevrede kendi yerlerini belirlemesini istediler. 'Amîd[24] Sûrî, Sultan Mes'ûd b. Mahmûd'a bir mektup gönderdi. Mes'ûd o sırada Curcân'da bulunuyordu. Şerefu'l-Me'âlî Nûşîrevân b. Feleku'l-Me'âlî Menûçehr b. Şemsu'l-Me'âlî Kâbûs b. Vaşmgîr'in oraya gelmişti. İsteklerini elde etmek ve Ebû Sa'id Hamdûnî'nin istediği üzerine, Rey (şehrinin) taşınması için (anlaşmaya varmak) hevesiyle elçi gönderdi. Mektubu okuyunca Selçuklular meselesinin tedbiri için Nîşâbûr'a geldi. Mâzenderân seferinden kaçmış, silahlarının hepsi harap olmuş ve binek hayvanları kontrolden çıkmış bir ordu (buldu). Bu karmaşa anlatılamaz. Ordudan birkaç emîri seçti ve bütün teçhizatıyla onlarla savaşa gönderdi. Öyle ki (bu) kitabın musannifi Hasan-i Şihâb el-Yezdî manzum *Tevârîh-nâme*'de (şöyle) nazm etmiştir:

[23] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 357-358; M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 86-89.
[24] Her iki nüshada da "'Amûd" şeklinde geçmektedir.

Huseyn ‘Amîd-i Sûrî’nin Sultan Mes‘ûd’a Mektubu, Selçuklular’dan Şikâyet Etmesi ve Selçuklular ile Savaşmak İçin Ordu Talep Etmesi

Fermanın yazarı, akıl ve tedbir ile dervişin yeni postundan (bir) kalem yaptı.

Kar beyazı (sayfanın) yüzünü anbere buladı. Sabahın gönlünü akşamdan hoşnut etti.

Önce yaratıcıya övgüler söyledi, öyle bir Tanrı ki gizli ve açığı bilir.

Şimdi, kulların kulu bu hakirden yeryüzünün sultanına:

Ey aklı eğiten başı dik! Bil ki: (O) sonra yeri öptü ve saygıyla arz etti:

Bir müddettir Horâsân bölgesinde Selçuklular pusudaydılar.

Burçlarda seyreden yıldızlar gibi, onlar da bu zamanda huruç etiler.

Her seferinde kös çalarak Tûs’da yerleşecek bir yer aradılar. [173b]

Bu şekilde (kafalarında) taç ve taht düşüncesiyle, talihin yardımını görmediler.

Ancak Şâh’ın gölgesi buraya gelirse, gönlümüzün acısının feryadını duyar.

Yoksa emîri öldürecek ve hakir düşmanla savaşa tutuşacağız.

(Böyle) yazdı ve hemen bir elçiyle, cihân şâhına gönderdi.

Elçi yolculuğunun sonunda Şâh’a varıp mektubu ona okuyunca,

Bozuldu ve orduya bu ciddi bir iştir sıradan değil dedi.

Yolun zor olmasına rağmen kolayca orduyu Horâsân’a doğru çekti,

Kısa zamanda, filler ve köslerle Nil Nehri gibi Horâsân’a akın etti.

Ordu Nîşâbûr’a vardığında, üzerinden toz duman yükseliyordu.

Ordu Mâzenderân (seferinden) bitkin, karışmış, sersemlemiş ve huzursuz (idi).

Binek hayvanları yolun yorgunluğundan güçsüz, kafaları uykusuz bedenleri ney gibi (zayıf idi).

Ne orduda güç, takat (kalmıştı), ne Şâh’ın nezdinde şan ve hürmet.

Mes‘ûd, Mahmûd’un yerine tahta geçince, halktan amacını talep etti.

‘Amîd geldi tahtın önünde durdu ve Şâh’ı methetmeye başladı.

Sonra (o) Selçukluların ahvâlini bire bir Şâh’a açıkladı.

Sultan İbn-i Hasan'a buyurdu: "Ey tecrübeli, iş bilir, hünerli!

Ne dersin, bu işin tedbiri nedir? Savaşta onların mukabili kimdir?

Komutanlar bütün teçhizatla iyi bir ordu oluştursunlar.

Selçuklu kabilesinin üzerine yürü, kılıç ve mızraklarla hepsini yerle bir et.

Kafalarını mızraklar üzerinde, büyükleri de bağlayarak getirsinler".

Cihânda dengi olmayan ordu emîrlerinden en iyilerini seçti.

Birisi Belh vâlisi Timûr-tâş idi. O savaşta zehir gibi soğuk ve acıydı.

Diğeri pehlivanlar pehlivanı H^{v}ârezm'in genç vâlisi Kaplân'dı.

Bu cesurlardan üçüncüsü Fîrûz-baht idi. Onun korkusundan arslan sinerdi.

(O) İsfahân diyarından tanınmış, dini pak bir genç idi.

Ok, kılıç ve ağır gürz ile azgın fillerin beynini dağıtırdı.

Bahtı kutlu bir cihân pehlivanıydı; taht sahibi ve tâca layık birisi.

Onun soyu Gîv ve Gûderz'e dayanıyordu. İsfahân mülkünün sınırının başıydı.

Taşıdığı harp aletleri yüz atmış *men* idi. Gürzü vurduğunda kırk men oluyordu.

Böylece cesur Şâh, tamamı demire bürünmüş çift atlı otuz bin süvariyle,

Ceyhûn Nehri'ne damlaların vurduğu gibi, Selçuklular'a gece baskını yaptı.

Komutanlar (aldıkları) nasihati dinleyerek, Selçuklular'ın bir kısmını öldürdüler.

Çağrı Beg bir taraftan otuz bin (kişiyle), Tuğrul Beg ise pek çok şehsüvarla,

Demire bürünmüş at, insan ve hayvanların nallarından havaya ah(lar) yükselir.

Korkunç bir şeb-i yeldâ idi. Sanki gökyüzü yere yaklaşmıştı.

Süvariler birbirlerine kılıç çektiler, kan sıçrayışı etrafta sis gibiydi.

Bir tarafta ayaklar kafasız geri döndüler, bir tarafta insanların başları kan içine düştü.

Baba(lar) oğlunun ellerinde öldü. Bunların etrafında pek çoğu da esir edildi.

Kılıç ve kalkanın parlayan şimşeğinden, hava aydınlandı ve harp aletleri (gözüktü).

Parmaklardan fırlayan oklar, insanların gözünden başka (bir yerde) durmadı.

Meşhûr Cihângîr Fîrûz-baht, her an pusudan dışarı fırlıyordu.

Her bir yöne bir grubu püskürttü ve ölülerden bir tepe yaptı.

Çağrı Beg onun savaşından dolayı ordunun etkisiz kaldığını öğrendi.

Elinde mızrağı kükremiş fil gibi bağırdı ve o dilaveri durdurdu.

Pehlivana yolu kapattı, birbirlerine mızraklar attılar.

Zamanın iki pehlivanı, birbirlerine mızraklarla yüz yirmi hamle yaptılar.

Çarpışmada her ikisinin de mızrağı parçalandı, ama bedenleri zarar görmedi.

Mızraklardan sonuç alamayınca, Çağrı Beg Sâm'ın gürzünü çıkardı.

Fîrûz-baht ona hücum etti, kendini kalkanın altına gizledi.

Kalkanına gürzle öyle vurdu ki başından kan akmaya başladı. [174a]

Cihân pehlivanın eli titremedi, ağır gürzünü eğerden çıkardı.

Çağrı'nın kafasına gönderdi ve o pehlivan hemen kalkanı siper etti.

Fîrûz öyle bir darbe vurdu ki at ortadan ikiye ayrıldı.

At ve cesur süvarisi (yere) düştü, ancak atın üzerinden erkek aslan gibi fırladı.

Süvari atın düşmesine daha da kızarak zehirli kılıcını çekti.

Fîrûz'un kafasına öyle saldırdı ki; bedenini acılarla yaktı.

Kalkanı başının üzerine kaldırıp (onun) kalkanına öyle vurdu ki kalkanından şimşek çıktı.

Kılıç cevşenini kesti zırha ulaştı, ancak tek bir tüyüne bile zarar vermedi.

Onun kılıcı omzuna öyle indi ki sanki kılıç onun kulağı idi.

Fîrûz-baht öyle bir darbe yedi ki ondan artık talihin yüz çevirdiği anlaşıldı.

Dizgini tutup yüzünü kaçmaya çevirdi, artık onunla savaşma imkanı kalmadı.

Fîrûz bu savaştan çekilince, Çağrı Beg o kavimden pek çoğunu öldürdü.

Savaşa gelen o otuz binden, ardı ardına on beş (bini) öldü.

Bu otuz binin eşyalarını, mallarını, at, silah, teçhizat ve süvarilerini,

Selçuklular tamamıyla ele geçirdiler. Bu fetihten sonra, onların işi iyiye gitti.

Bu fetih Selçuklular'a nasip olunca, tuğlarını Zühal yıldızına kadar ulaştırdılar.

Pâdişâhlık alametleri, kös ve sancaklar, onların bir ucundan görüldü.

Savaşta ejderha gibi üstün oldular. Yiğitler (bunun) karşılığını devletten aldılar.

Bu taraftan Fîrûz, zırhı kanlar içinde ve ordusuz Şâh'ın huzuruna çıktı.

Timûr-tâş da ordunun geri kalanıyla, komutansız olarak peşinden (oraya) ulaştı.

Sultan bu durumu görünce telaşlandı ve üzüntüden canı eridi.

Atlıların liderlerini ve ordunun bütün komutanlarını çağırdı.

Şâh, Selçuklular'ın hazırlıklı bir orduya sahip oluklarından bahsetti:

"Güçlenmişler, savaşlarda yiğittirler. Hepsi ferasetli ve bilgedirler.

Mızrak darbesiyle yüz aslan öldürmüş cihân kahramanı Fîrûz-baht gibi (birisi),

Böyle bitkin ve güçsüz geldi. Yiğit Timûr-tâş bile tükenmiş geldi.

Silahlı bir ordu o hale gelmiş ki, onlardan tek biri bile felah bulamadı.

Söylesinler bu işin çaresi nedir? Bu derdin çaresini hemen bulmak gerekir.

Eğer onlardan bu tür bir davranış olursa, cezalandırılmaları için bir yol bulmalıyız".

Yiğitler ve cesurlar konuşmaya başladılar: "Ey şâh! Bizden tedbir istedin.

Şimdi bizden talih yüz çevirmiş artık karşımızdakilere geçmiştir.

Güçlendiler ve muzaffer oldular. Onların savaş olanakları sizde yoktur.

Orduyu Hindistân'a çekmek gerekir, zira orada da düşmanlar gözüktü.

Ordumuz şimdi dağılmıştır. Savaş zamanı değil, (geçmişi) değerlendir.

Maslahat barışı ortaya koymadadır. Onları kendiliğinden emniyete (alıp) memnun kılınız".

Fîrûz-baht'ın savaşını taht u tâc sahibi hükümdara anlatarak (onu) haberdar ettiler.

Şâh neden bu haberi ilk kez kendisi duymadı (diye) onlara kızdı ve cezalandırmak istedi.

Lakin kötü yaptı, cezasını da gördü. Zira kötülüğün karşılığı (ancak) kötülüktür.

Siz kendi kabileniz ve maiyetinizle sevinç dolu hayatınıza (dönün).

O ihtişam ortadan kalktı, bu kötü kader ansızın gerçekleşti.

Sultan bilginlerinden bunu duyunca, o an bir müddet şaşkın kaldı.

Kısa süre bu olayı düşünerek, aynı tedbir ve kararını öne sürdü.

Onun tamamıyla doğru olduğunu anladı, hemen seçkin danışmanını çağırdı.

Başka bir katibe gelsin diye işaret etti sonra "Hadi hemen bir mektup yaz",

"Tıpkı sizin tedbiriniz ve kararınız gibi, doğru yolu hatadan ayır ve buyur" (dedi).

Nakledilir ki: Timûr-tâş, Kaplân ve Fîrûz-baht yaralanmış olarak geri dönünce, Sultan Selçuklular'dan korktu. Umerâ ve hassa askerleriyle bu konuyu görüştü. H^{v}âce Ahmed Hasan ve diğerleri (Sultan'a): "Selçuklu ordusu galip, [174b] güçlü ve savaşı kazanmış durumdalar. Bizim askerlerimiz yıpranmış vaziyette Mâzenderân'dan döndüler. Binecek hayvanlarımız zayıf ve güçsüzdürler. Maslahat, yatıştırıcı (*istihâlet*) bir mektup göndermektedir. (Mektupta) açıklasınlar ki Sultan'ın, Fîrûz-baht, Kaplân ve Timûr-tâş'ın gelmesinden haberi yoktu (zira) kendileri avdaydı. Sarhoşluk haliyle bu işi yaptılar ve layıklarını buldular". Sultan onları kınadı ve "Siz kendi işinizle ilgilenin ve maiyetinizin başında olun" (dedi). H^{v}âce Ahmed Hasan bu şekilde mektubu yazdı. Mektup onlara ulaşınca, sakin kafayla ordu ve silahların düzeniyle meşgul oldular. Sultan Gazne'ye, (oradan da) gazâ için Hindistân'a gitti. Selçukların her gün güçleri artmaktaydı. Pâdişâhlık emareleri onların durumlarının gidişatından belli oluyordu. İkbâl alevi onların yükselişiyle parlıyordu. Devlet doğuşu onların sancaklarını dalgalandırıyordu. Horâsân'da bağımsızlığa kavuşuyorlardı. Tûs, Meşhed, Nesâ, Bâverd ve o havalinin tamamını ele geçirdiler.

Sultan Mes'ûd, Hindistân'dan Gazne'ye geri döndüğünde ve onların istilasını ve ihtişamını haber aldığında, Horâsân emîrine birisini göndererek "Selçuklular'la savaşa birisini göndermesini ve onları Horâsân'dan uzaklaştırmasını" (söyledi). Horâsân emîri birisini göndererek: "Onların durumu ben ve benim gibilerin mukavemetini aşar" (dedi). Sultan: "Güzel bir kaide kurarak pazarlığı kızıştırıyor" dedi. (Sultan'ın) "Bu iş mühimdir yerine getirmen gerek" emri üzerine, (Horâsân emîri) buna uymaktan başka çare görmedi. (Ama) safların kurulmasıyla hezimetin vuku bulması bir oldu. (Onlar) savaşta yenilince Selçuklular Horâsân'a yayıldılar. Tuğrul Beg, Nîşâbûr'a gitti ve Mes'ûd'un tahtına oturdu. Halkın içine bir ızdırap düştü. Tellal kimseyi incitmeyin diye emretti. Bu durumu işitince Mes'ûd bizzat kendisi harekete geçerek Gazne'den döndü. Tam teçhizatlı bir orduyla Best ve Tekin-âbâd yolundan Horâsân'a geldi. O sırada kardeşinden ayrılan Tuğrul Beg Tûs'da bulunuyordu. Sultan Tûs'a saldırmak ve onların birleşmesini engellemek istedi. Gece

olunca hızlı bir file binerek ordudan ayrı Tûs'a yöneldi. 25 *fersah* (yaklaşık 150 km.)[25] boyunca filin sırtında uyudu. Kimse onu uyandıramadı. Gündüz olunca, Tuğrul Beg'in geçtiği ve kardeşine ulaştığı haberi geldi.

Korkarım ki uyandığında gündüz olur. İşin hepten bağırıp çağırmak olur.

Sultan fil sürücüsünü idam ettirerek oradan geri döndü. 429 (1037-38) senesinde Serahs ve Merv arasında bir çölde, Vandâlgân Hisarı yakınında onlarla savaştı. O çölde birkaç yerleşim yeri vardı. Selçuklular su alıp kaplarını doldurmuşlardı. Ordu ve hayvanlar susuzluktan daralmışlardı. Çok uğraştılar (ama) sonunda geri çekildiler. *Câmi'u't-Tevârîh*'in musannifi *Târîh-i Âl-i Selçûk*'da şöyle nazm eder:

Sultan Mes'ûd'un Selçuklular'dan Çağrı ve Tuğrul Beg ile Savaşının Öyküsü ve Onların Sultan'ın Ordusuna Karşı Zafer Kazanması

Tuğrul Beg Nîşâbûr'a gelip kardeşiyle yüz yüze görüştüğü vakit, [175a]

"Ey kardeşim! Mes'ûdşâh'ın bütün kabilesi ve ordusu harekete geçti" dedi.

Yer yüzü tamamen askerle doldu, sanki İskender'in kuyusundadırlar.

Şimdi işin çaresini bulmak gerekir. Onunla (ancak) bir iki kez savaşılabilir.

Çağrı Beg bunu duyunca "Üzülme delikanlı! Sonunda mutlu olacaksın" dedi.

"Bana bu gece uykumda ayan oldu. Sevap için atam (şöyle) gösterdi:

Bütün âlem bizim olacak ve yedi ülke emrimizde.

Öyle ki makamımız yüz katın üstüne çıkacak. (Bu işin gerçekleşmesi) Merv çölünde gizlidir.

Her şeyi söyledim depoladılar. Bir su çeşmesi yaptılar.

Buyurun şimdi bütün büyükler, emîrler ve komutanlar,

Mertçe savaşa gelsinler, savaşta dimdik dursunlar.

Mertlik meydanı budur. Bilgeliği temsil etme (budur)".

Tuğrul Beg bunu duyunca mutlu oldu. Baştan ayağa çeliğe büründü.

[25] *Fersah*, yaklaşık olarak 6 km.ye tekabül etmektedir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe terc. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 76).

Her yerden kös sesi yükseldi. Dünya yiğitlerden ve askerlerden karardı.

Yiğitler (atların) eğerine binince, ihtişamlarından yeryüzü sarsıldı.

Sonra savaş boruları figana başladı. Ordu birden yerinden oynadı.

Böylece iki ordu karşı karşıya geldiler. Sanki birden hamleye hazırlandılar.

Böylece her iki ordu saf kurdular. Birisi Cem (ordusu) gibi diğeri İskender (ordusu) gibi.

Bir tarafta Guzlar'dan Alp Arslan, kahraman halkıyla durdu.

İlkâr Kavurd savaşmak için durdu, Beygu-yi Kelân'ın pususunu gördü.

İki cesur, göz göze beklediler. Birbirlerini yaklaştırmıyorlardı.

Birisinin ismi İbrâhîm Yinâl idi. Diğeri hoş kelâm Yâkûtî idi.

Çağrı Beg ve Tuğrul Beg tam merkezde, birbirlerinin yanında iki şâh gibi durdular.

Yüz bin yiğit süvari, hepsi iki koldan yan yana ilerlediler.

Korkunç bir ordu oluştu, balıkçının balık toplaması gibi.

Bu taraftan Mes'ûd öyle bir saf oluşturdu ki o güne kadar görülmemişti.

Fîrûz-baht Guz kapanı gibi durdu. Kahraman ve tahta layık birisiydi.

O Guz'u, Belh Şâhı yiğit komutan Kaplân'a bırakınca,

Kendi pususu Beg'e makam oldu. Kabusun zamanı doldu.

Meşhûr Mes'ûdşâh hazretleri, arkada ordunun tam merkezinde durdu.

İki koldan yüz on beş (bin) süvari, sırayla saf kurup durdular.

Fil ve kahramanlardan oluşan her safın önünde bir fil, sürücüsüyle (gidiyor).

Her filin üzerine on savaşçı oturtulmuş. Onların her birisi bir gurup askeri sürebilirdi.

Hepsi ok atan ve ateş eden, ok deryasından ve onların gürültüsünden başka bir ses yoktu.

Kösün sesi *'Uyûk* yıldızına kadar yükseldi. Gökyüzü yerin tozundan karardı.

İki kanattan ordu tertip edilince, bütün savaşçılar harbe girmek istedi.

Saftaki onurlu bir Fârslı, elinde sivri ve keskin bir mızrak ile ilerledi.

Kafasına altından bir miğfer koymuş, üzerine süslü ve parlak bir zırh (giymişti).

Miğferin ucundan ayak tırnağına kadar, altın, inci ve çeşit çeşit mücevherlerle (kaplıydı).

Meydana çıktı ve "Selçuklular'dan yok mu bir mert?" diye meydan okudu.

"Birisi çıksın karşıma cevelan edelim. Meydanın bu tarafında yüz yüze uğraş edelim".

Türkler'den bir süvari atını ileri sürdü. Ona akıllı Kartâs derlerdi.

Birbirlerine kinle mızrak attılar. Birbirlerinin üzerine at sürdüler.

Mızraklar çoğu isabetsiz olunca, öndeki (süvari) Allâh'ın gazabına uğradı.

Kartâs'ın böğrüne bir mızrak vurdu ve Kartâs'ın canını aldı.

Kartâs kanlı toprağa düştü. Mızrak darbesinden zelil oldu.

Kamer Tâs, Kartâs'ı meydandan çekmek için (oraya) geldi.

"Ey sitemkâr kişi!" diyerek nara attı. "Kartâs'ın canını aldın.

Adım Kamer Tâs, ordu komutanıyım. Seninle görülecek hesabım var.

Denizimizin timsahını öldürdün. Ama şimdi ben erkek ejderha gibi buradayım.

Kartâs, benim ünlü, cesur, kahraman ve aslan gibi kardeşimdi. [175b]

Şimdi senin kanını içeceğim ey alçak! Kartâs gibi seni zelil edeceğim".

Fâhir gülerek dedi: "Ey delikanlı! Kimse (hayatından) memnun kalmamış.

Kardeşi şimdi kendi derdine düştü. Kendi derdini çocuğunun derdinden fazla düşün.

Kapat ağzını da erkek gibi kollarını sıva. Ünlü insanlar mertlik yaparlar".

Kamer Tâs kılıcını (kınından) çekti. İlerleyerek Fâhir'in yanına yaklaştı.

Fâhir ustaca kılıcını (kınından) çıkardı. Kamer Tâs'a vurdu ve ortadan ikiye ayırdı.

Şâh'ın karargâhından sevinç sesleri yükseldi. Aferin sana! Sen bize pâdişâhsın.

Davulcu davulun yüzüne ince ince vurunca, yenilmez Tâs'ın kalbinden figan çıktı.

Savaş borusu uzun uzun inledi. (Nihayet) tedbir karanlığa müjde verdi.

Fâhir mücadeleyi kazanınca ordu sevinç gösterilerinde bulundu.

Tuğrul Beg elinde kırk men ağırlığında bir ağaçla, aslanlar gibi (ortaya) çıktı.

Fârslı Fâhir'in kafasına vurdu ve "Aslan benim, sen Fârs'sın" dedi.

Fâhir bineğinden yere düştü, lakin o darbeden korkmadı.

Tuğrul anladı ki o hâlâ yaşıyor. Kendisine oyun ve hile kuruyor.

Hışımla (atından) indi ve (onun) elini kafasını bağladı.

Sevinç içinde Çağrı Beg'inin yanına götürdü; "(Bak) düşman belâya düştü" (dedi).

Tekrar rüzgâr gibi meydana çıktı ve Allâh'ın (peygamberi) (Hz.) Muhammed'e övgülerde bulundu.

Mes'ûd'a "Ey Pâdişâh! iyice bil ki cihân payidar değildir,

Yüzlerce ocağa sahip olsa bile, (hiçbir) zalim dünyada fazla kalamaz.

İyi kötü ne getirirsen (onu) götürürsün. İyi niyetliler kötülüklerden uzak olur.

Babanın yaptıklarını hatırla. O bizim tüm kabilemizin ciğerini yaktı.

Sebepsiz (yere) bizim çoğumuzu öldürdü. Ondan sonra (şimdi de) sen geldin.

Sürekli üzerimize asker sürüyor, her seferinde bir komutanımızı öldürüyorsun.

Kötülüğün karşılığı kötülüktür, bilmez misin? Bir iyilik yaparsan yüz iyilik bulursun.

Şimdi, eğer mertsen meydana çık. Mertlik bileğini ve pazını göster.

Senin muradın devlet ve pâdişâhlıktır. Neden başkalarını ölüme gönderiyorsun?" dedi.

Sultan dev filin sırtında kıpırdadı. Sanki Nil Nehri yerinden oynadı.

Bir delikanlı (filin) dizginini tutarak (dedi): "Ey Sultanlar tayin eden Sultan!

Şâhların kendilerinin savaşması gerekmez. Yoksa Şâh'ın işleri kötüye gider.

Ayrıca ordunun tamamı ruhunu kaybeder, düzensiz ve teçhizatsız kalır.

Ben dimdik savaşın ortasındayım. Ey önderim, sen (de) merkezde kal".

Bunu söyledi ve rüzgâr gibi meydana çıktı. Mertçe onunla yüz yüze kaldı.

Kırk *gez* uzunluğunda bir mızrağı eline aldı ve sarhoş filler gibi (ortaya) çıktı.

Tuğrul Beg onu görünce karşıladı ve ona "Ey mağrur senin ismin nedir?" dedi.

"İsmini söyle ki seni bileyim. Bir hamlede anında seni kurtarayım".

"Ben yeryüzünde Yemen Şâhı olan Tâlib'im ey delikanlı" dedi.

"Senin benimle ve ismimle işin yok! Bana (da) seninle savaştan başka bir iş yok.

Çeneni kapat ve mertçe kollarını sıva. Çünkü savaşta kılıçtan başka (bir şey) yoktur".

Tuğrul Beg bunu duyunca (atını) mahmuzladı. Eline çelikten sivri bir mızrak aldı.

Her iki yürekli süvari, mızrak darbesi yaparak mertçe savaş meydanında dolaştılar.

Ortada otuz hamle yapıldıktan sonra, kahraman Tuğrul bir nara attı.

Tâlib'in böğrüne öyle bir vurdu ki (Tâlib) kara toprağa revan oldu.

Düştü ve hemen can verdi. Artık mücadeleyi hatırlayamaz hale geldi.

Tâhir, kardeşinin halini öyle görünce, ciğerinden derin bir ah çekti.

Atını hemen meydana koşturdu ve kardeşini yerden aldı.

(Onu) orduya getirdi ve teslim edip tekrar mağrur bir şekilde meydana geri döndü.

Tuğrul'a "Ey kahraman! Sen Yemen Şâhı'nı öldürdün" dedi.

"Ben Tâîf'in Şâhı'yım. Savaşın zor anlarında aslan, kaplan ve parstan korkmam.

Bil ki Tâlib benim kardeşimdi. O hep pusularda Yemen'in (savaşçısı) koruyucusuydu.

Onu öldürdün. Şimdi kan istiyorum. Senin gibi birisinin elinde zebun olmam". [176a]

Bunu dedi ve kılıcını kınından çıkardı. Çevik dilaver ona keskin şimşek gibi saldırdı.

Tuğrul Beg keskin kılıcını çekti. Savaşmak için onun karşısına çıktı.

Tâhir'in beline öyle vurdu ki, o anda ortadan ikiye bölündü.

Zelilce kanlı toprağa düştü. Mes'ûd'un bu olaya canı sıkıldı.

(Kendi kendine) dedi ki: "Artık mertlik ve kahramanlık yapmak benim işimdir".

Savaşta kimse onun dengi değildir. Benden başka kimse onu durduramaz.

Emîrler "(Sadece) Fîrûz-baht fil ve tahtı meydana taşıyan tek kişidir" dediler.

Onun gibi bu zamanda bir kahraman yoktur. Yılanda onun acısı gibi zehir yoktur.

Mes'ûd Fîrûz'u talep etti ve (ona): "Bu cihân-sûzu yakala" dedi.

"Eğer Tuğrul'u bağlayarak getirirsen veya onu yaralarsan,

"İrân mülkünün tümü senin olur. Bütün ordu senin emrine girer".

Elinde Keyânî bir yayla, sarhoş filin üzerinde meydana çıktı.

Aslan derisinden bir zırh giyip, baştan ayağa demire (büründü).

Filin üzerine kaplan derisi giydirmişti. Sanki denizden bir timsah çıkmış (gibi).

Savaş anında oradan almak için, onun dişlerine keskin bir kılıç bağladı.

Böylece meydana yaklaştığında, Tuğrul'a baktı ama onu göremedi.

"O seçkin bir süvaridir ve onun yer yüzünde dengi yoktur" dedi.

"Ondan uzak durmak daha iyidir. Onun okundan en güçlü aslan bile kurtulamaz" dedi.

Kalkanı başına tuttu ve ilerledi. Ama kendi ahvâlinden haberi yoktu.

Fîrûz-baht (ona) yaklaşınca, yayıyla sert bir ok fırlattı.

Başparmaktan keskin ok fırlayınca, Tuğrul atından kırk adım sıçradı.

Atın eğerine öyle (bir) ok vurdu ki, damarlarından dışarı (kan) fışkırdı.

Tuğrul atının düştüğünü görünce, keskin kılıcını çıkardı.

Filin ayağının üstüne öyle vurdu ki, (ayağı) kırıldı ve artık Fîrûz zelil oldu.

Toprağa düştü ve hemen ayağa kalktı. Tuğrul'a duman gibi asıldı.

Her ikisi birbirinin yakalarını tuttular. İki ordu onların kaygısıyla gama boğuldu.

Yiğit ile erkek aslan birbirleriyle boğuştular. Ter yerine kan akıttılar.

Böylece hiçbiri başarıya ulaşamadan akşama kadar uğraş verdiler.

Akşam olunca, Fîrûz "Ey kahraman! Senin gibi bir erkek aslan olduğunu bilmezdim" dedi.

"Mertlikte, dünyada senin gibi bir mert yoktur. Savaşta sadece Rustem böyle idi.

Uzun bir gün savaştık. Uygunsa şimdi (karargâha) dönelim.

Gece, dinlenme ve huzur içindir. Gündüz (mücadele) ve uğraş içindir".

Tuğrul Beg ona "Ey mert aslan! Sen namus ve mertlikte teksin,

Dünyada benim gibi bir kahramanın olmadığını sanırdım,

Sen mertçe benimle savaştın, senin gibi bir mert görmedim,

Şimdi bu gece geri dön ey kahraman! Kötü nazardan ol emn u emân,

Eğer yarın ecel bize aman verirse, kılıç, ok ve mızrakla,

"Savaşmak için meydana çıkalım. (Bakalım) felek kime gülecek",

Dedi ve birbirinden ayrıldılar. Tevazu ile birbirleriyle vedalaştılar.

O kızgın iki aslan atlarına bindiler ve oradan çekildiler.

Her iki taraftan asayiş davulları çalındı. Yiğitler çadırlarına yöneldiler.

Her iki ordunun öncüleri dışarı çıktı. (Ama) Mes'ûdşâh'ın gönlü kaygıyla doldu.

Şâh'ın bütün ordusu su aramaktaydı. Herkesi acelece vadiye gönderdi.

Kimse o yerde bir damla su bulamadı. Şâh şaşkınlıktan parmağını ısırdı.

Fîrûz'a "Ey akıl sahibi! Askerin bir damla bile içecek suyu yoktur,

İki gündür ordumuzun askerleri susuzluktan cansız düştüler.

Ben bu yollarda pek çok kez gördüm. Bu sınırlarda kuyular vardı. (Onları) ara.

Şimdi ordu susuzluktan dalgalanmakta. Ben (de) kederden kaynayan kazan gibiyim" dedi.

Fîrûz-baht karşısına çıkıp "Ey tâc u taht sahibi zaferli pâdişâhım" dedi.

"Selçuklular kuyuları kapatmış ve yollarımızı tutmuşlar. [176b]

Kuşkusuz bizim bu gece yarısı orduyu (hazırlamaktan) başka çaremiz yoktur.

Kurtların koyun sürülerine saldırması gibi, onların askerlerine gece baskını yapalım.

Vakit (sabaha) dönene kadar uğraşalım. Bu savaş meydanında adımız kalsın.

Eğer Selçukluları yenersek, sancağımızı bütün âleme taşımış olacağız.

Artık dünyada bize karşı (savaş) meydanında at sürecek hiç kimse kalmayacak.

(Yoksa) hiçbir gurup yanımıza gelmeyecek. (O zaman) hepimiz dağa tırmanmalıyız.

(Bu durumda) Hindistân'a kaçmak ve Sind'ten ordu toplamak gerekir" (dedi).

Dediler ve işin tedbirini uyguladılar. Hepsi savaşmaya hazırlandılar.

Karanlık gecenin üçte biri tamamlandığında, avcı kader ağını attı.

Meğerse birkaç saat öncesinden Selçuklular bu durumdan haberdar olmuşlardı.

Baştan ayağa demire bürünmüş bir vaziyette, pusularda şimşek gibi beklediler.

Mes'ûd ve ordusu gece baskını yaptığında, Ceyhûn Nehri'ndeki timsahlar gibi saldırdılar.

Selçuklular pusudan fırladılar. Sanki yeryüzü uyumamıştı.

Beklenmeyen taraf kazandı. Dünya (hiçbir zaman) yaşanan sevinci unutmayacaktı.

Kılıçların ve yay kirişlerinin sesleri, dünyada yer yer yankılandı.

Kös ve haykırış seslerinden, Çin hâkânı tahtında sarsıldı.

Hayvanların ayaklarından toz duman yükseldi. İhtişamla at(lar) havadan yere inmekteydi.

İnsan başından yer yüzü gözükmez oldu. (Yaşanacak) mateme kadar kimse kalmadı.

Siyah saç gibi kara uğursuz bir gece (idi). Ne güneş vardı ne de parlayan ay.

Sevgilinin saçı gibi kara uğursuz bir gece (idi). Her tarafa kılıç ve mızraklar saçılmıştı.

Kirpik yerine gözden ok fırlıyordu. Ne şâh, ne h^{v}âce ne de emîr(ler) gözüküyordu.

Her taraftan kan denizi akıyordu. Şâh ve ordusu birlikte zelil olmuştu.

İrânlılar'dan sayısız (insan) öldürdüler. Her tarafa binlerce ölü serilmişti.

Gündüz olduğunda İrânlılar'dan kimse kalmadı. Öyle ki gece (bir) at bile sürülememişti.

Fîrûz-baht tutsak düştü. Şâh atıyla Hindistân'a doğru at sürdü.

Mes'ûdşâh Hindistân'a doğru kaçtı. Geride fil(leri), tahtı ve ordusu kaldı.

Mes'ûd'u yakalamak ve savaşmak için, askerler onun peşine düştü.

Türkler'den Cihângîr isimli bir süvari, ona yetişti ve yiğitçe (atının) dizginlerini yakaladı.

Şâh onun kafasına gürzle (öyle) vurdu ki, o yiğit yerle yeksan oldu.

At ve süvarisi birbirlerine girdiler. (Takip eden) askerlerden artık kimse direnemedi.

Bir cesur Mes'ûd'a "Ey şâh! Neden kabileni ve ordunu bırakıyorsun?" dedi.

Bu kadar güçlü pazıya sahip olan birisinden, böyle savaşlardan kaçmak beklenmez.

(Mes'ûd): "Güçlüyüm ama bahtım yok, artık taht sırası bende değil" dedi.

"Eğer talihim olsaydı, tahtım da olurdu. Ama talihim acımasızca benden döndü.

Dünyada öyle bir düzen (kader) var ki; makama karşı musibetler (hep) pusudadır.

Bazen taht ve devlet yardımcı olur. Bazen de şâh kadersizliğinden dilenci olur.

Felek bazen ağlatır bazen güldürür. (Felek) kimseye arkadaş, yar ve yakın olmadı.

Feleğin bundan başka işi yoktur. Bazen huzur verir bazen dert.

Dünyada hiç kimse mesut olmadı. (Her) kazancın karşılığında (bir) ziyan vardır.

Eğer benim talihim ve bahtım olsaydı, işlerim hep yolunda giderdi.

Şimdi gam ve kedere komşu oldum. Yeryüzü düşmanın mutluluğuyla doldu".

Bunu söyledi ve dostlarını sevindirmek için Hindistân tarafına gitti.

(Diğer taraftan) Muhammedşâh tutsaklıktan kurtuldu. Babasının tahtını ve mülkünü ele geçirdi.

Bütün Hindistân ve Gazne (ülkesi) ona boyun eğdi. Dünya artık ona mutluluk verdi.

Bu tarihlerin (olayların) hepsi çoktan geçti. Artık (bunu) tekrarlamaya gerek yok.

Şimdi Selçuklular'ın (bu) çetin harpten çıktıktan sonraki ahvâlini dinle!

Selçuklular'ın Sultan Mes'ûd ile Savaşlarından Sonraki Saltanatının Öyküsü ve Kendi Durumlarıyla İlgili Halife'ye Mektup Yazmaları

Haberlerin râvîsi, rivayet eder ki: Selçuklular bu savaşı yapınca çabucak güç kazandılar. Horâsân çevresindeki dağınık askerler [177a] onlara katıldılar. Kalplerdeki cesaret ve heybet tamamen ortaya çıktı. Onların önderleri (olan) her iki kardeş Tuğrul ve Çağrı Beg ve Beygu-yi Kelân olarak çağrılan amcaları Mûsâ, amca çocukları ve (diğer) akrabaları bir araya geldiler ve birbirleriyle uyum, dayanışma ve özerklik konusunda bir ahit yaptılar. "Eğer bizim aramızda bir anlaşmazlık çıkarsa, düşman galip olur ve devlet (*mülk*) elimizden gider" dediler. O vakit birlikte (Halife) Emîru'l-Mu'minîn Kâ'im bi-Emrillâh'a[26] bir mektup yazdılar: "Biz Selçuklu bendeleri daima itaatkâr, devlet ve Hazret-i Mukaddes-i Nebevî'nin taraftarı, sürekli gazâ ve cihat için çalışan, Kabe-yi Muazzama'nın ziyaretine müdavemet gösteren bir topluluk idik. Bizim aramızda İsrâ'îl b. Selçuk Yeminu'd-devle (isimli) önder ve muhterem bir amcamız vardı. Mahmûd onu bir hileyle yakaladı ve Hindistân'a Kâlincâr Kalesi'ne gönderdi. Yedi yıl tutuklu kaldıktan sonra orada öldü. Bizim bir çok yakınımızı ve maiyetimizi Gazne'deki kalelerde hapsetti. Mahmûd ölünce, oğlu Mes'ûd onun yerine geçti. Devlet işlerine özen göstermedi. Ayş u işret ile meşgul olmaktaydı. Horâsân'ın ileri gelenleri ve âyânları kendilerini himaye altına almamıza kıyam göstermemizi istediler. Orduyu çeşitli yönlerden üzerimize gönderdiler. (Onlar) aramıza girerek ilerlemeler, gerilemeler ve mağlubiyetler ve galibiyetler oldu. Nihayet, son defasında Mes'ûd bizzat kendisi büyük bir orduyla üzerimize yürüdü. İzzet ve celal (sahibi) Allâh'ın yardımı, (peygamberin) temiz ve mukaddes huzurunun ikbâli ile bizim taraf galip geldi. (Allâh'ın) bu bağışı ve yardımına şükürler (olsun). Adalet ve insafı

[26] 'Abbâsî Halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh ve dönemi şu araştırmada incelenmiştir: Suat Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tez, İstanbul 2014.

yaydık. Zulüm ve adaletsizlik yolundan uzak durduk. Bu iş, din yolu ve Emîru'l-Mu'minîn'in fermanı ile olsun istiyoruz"[27].

Bu mektubu güvendikleri Ebû İshak el-Fukkâ'î'nin eliyle gönderdiler. O vakit (kendisi) onların hâcibi idi. Çağrı Beg, Sultan Mes'ûd'un tahtına geçince, Kahraman Fîrûz-baht'ı on bin yiğidiyle birlikte bağlı vaziyette huzura getirdiler. Tuğrul Beg, kardeşinin huzurunda kahraman Fîrûz'u istedi. Çağrı Beg onu on bin tutukluyla beraber ona (Tuğrul) bağışladı ve onu kendi payitahtının pehlivanı yaptı. Adamları ona verdi. O mektubu gönderince, ülkeyi (kendi aralarında) taksim ettiler. Önderlerin her birisi, bir tarafa aday oldu. Merv'i (de) payitaht (*dâru'l-mulk*) yaptı. Horâsân'ın çoğunu (kendine) temlik (*has*) etti. Mûsâ Beygu-yi Kelân; Best, Herât, İsfezâr, Sîstân ve (o civarda) alabileceği (yerlere) aday oldu. Çağrı Beg'in büyük oğlu Kavurd; Tabes ve Kirmân çevresine, Tuğrul Beg (ise) 'Irâk'a geldi. Anne tarafından kardeşi olan İbrâhîm Yinâl kardeşinin oğlu Yâkûtî'yi Ebher, Zengân (Zencân) ve Âzerbâycân bölgesine, Kutalmış'ı (ise) Gurgân ve Dâmgân'a gönderdi[28]. Alp Arslan Muhammed b. Dâvûd Çağrı Beg, Tuğrul Beg ile birlikte 'Irâk'a geldi. Onların mektubu hilâfet merkezine ulaşınca Emîru'l-Mu'minîn el-Kâ'im bi-Emrillâh, Hîbetullâh b. Muhammed el-Memûn'u onların elçisiyle beraber Rey'e Tuğrul Beg'in yanına gönderip iyi mesajlar verdi. (Halife), Hîbetullâh'a ona eşlik ederek Bağdâd'a getirmesini emretti. Tuğrul Beg, vilâyet ve nahiyeleri almaktan, Bağdâd'a gidecek vakti olmadığından, Hîbetullâh üç sene boyunca orada kaldı. 447 (1055-56) senesinde [177b] Emîru'l-Mu'minîn Bağdâd minare(lerinde) Tuğrul Beg'in adına hutbe okunmasını, adının sikke üzerine yazılmasını ve ona Ruknu'd-devle Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed b. Mîkâ'îl Yemînu Emîru'l-Mu'minîn denilmesini ve onun adından sonra Melik Rahîm Ebû Nasr b. Ebi'l-Heycâ *Sultânu'd-devle* lâkap ve adının okunmasını emretti. Aynı yılın Ramazân (24 Kasım-23 Aralık 1055) ayında Tuğrul Beg Bağdâd'a gitti ve Emîru'l-Mu'minîn ona pek çok hediye verdi. Melik Rahîm onu karşılamak için Nehrevân'a geldi.

[27] Krş. er-Râvendî/Ateş, I, s. 101-102; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 92-93. el-Bundârî'de (s. 5) mektubun muhtevası şöyledir: "Yemînu'd-devle oğlunu, iyilikten ve büyüklere yakışan işlerden yüz çevirmiş, fenalık ve taşkınlık ile meşgul görünce (gördüğümüzde) Müslümanlar ve memleket için hamiyete (gayrete) geldik. Biz, halkı ve memleketi muhafaza hususunda Emîru'l-Mu'minîn'in köleleriyiz, adalet yolunu tuttuk (ihya ettik), fazilet ziyâsını yükselttik. Zulüm merasimini iptal ettik ve haksızlık alâmetlerini giderdik".

[28] Bu bilgi er-Râvendî'de şu şekilde anlatılmıştır: "Anne tarafından kardeşi olan İbrâhîm Yinâl kardeşinin oğlu Emîr Yâkûtî ve amcasının oğlu Kutalmış onun hizmetindeydiler. Rey şehrini ele geçirince orayı devlet merkezi yaptı. İbrâhîm Yinâl'ı Hemedân'a, Emîr Yâkûtî'yi Ebher, Zengân ve Âzerbâycân bölgesine, Kutalmış'ı (ise) Gurgân ve Dâmgân'a gönderdi" (bkz. *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, s. 104). Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 362.

(Tuğrul Beg) onu yakalayıp bağladı ve Rey'deki Taberek'e gönderdi. Oradan evvela Harem ve Sudde-yi Nebevî'nin kapısına geldi. Tazim ve hizmette bulundu. Geri dönünce bir otağda konakladı. Emîru'l-Mu'minîn yeniden tekellüfler yaptı ve pek çok hediye ve nimetler gönderdi. Dünya vilâyetlerinin işlerini ona verdi. Onun 'Irâk ve Kuhistân saltanatı onaylandı. Tuğrul Beg 449 (1057-58) yılında 'Irâk'tan geri dönünce Halife'nin ordusunun kumandanı olan (*ispehsâlâr*) Besâsîrî, Halife'ye baş kaldırdı. Emîru'l-Mu'minîn, Tuğrul Beg'e elçi göndererek onu acele geri çağırdı. Tuğrul Beg Bağdâd'a yönelince, Besâsîrî ve o muhalif askerler Bağdâd'a[29] doğru kaçtılar. İbrâhîm Yinâl, Bağdâd yolunda Sultan'dan (ayrılıp) geri döndü ve devleti ele geçirmek niyetiyle Hemedân'a gitti. Sultan onun peşinden geri döndü[30]. *Câmi'u't-tevârîh*'in musannifi *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'ta nazm etmektedir. Kitabın musannifi İbn Şihâb manzum olarak (şöyle) der:

> Tuğrul, Bağdâd'a yaklaşınca, dünya düşmana dar ve karanlık oldu.
>
> Besâsîrî Sultan'ın korkusundan kaçtı ve meydanı boş bıraktı.
>
> Karâbûs, komutanlar ve emîrlerden oluşan kalabalık bir toplulukla Şâm tarafına gitti.
>
> Bu taraftan, dinle ki yüce felek, (her şeyi) birbirine dolar.
>
> İbrâhîm Yinâl, Erdeşîr'e "Ey cesur cihân kahramanı!" dedi
>
> "Gel bu yerden bütün ordumuz ve teçhizatımızla geri dönelim.
>
> Hemedân'dan Rey'in çölüne kadar bütün yolları tutalım, bakalım sonra ne oluyor.
>
> Eğer bizim rızkımızda tâc u taht varsa, hayatın akışından bahtımızı buluruz.
>
> Hükümdarlıkla mutlu ve mesut oluruz. Asla adaletten başka bir şey yapmayacağız. Ama eğer talih bize yakın olmazsa, bırakalım bütün dünyayı".
>
> İbrâhîm ile üç kişi yoldaş oldu. Üç komutan her birisi on bin (kişiyle).
>
> Birisi yiğit Behrûz-i Behzâd idi. Diğeri yiğit Atâbeg Ferîdûn idi.
>
> Üçüncüsü Şâh Rovşen-i Şehriyâr idi. Savaşta iki yüz kişiye bedeldi.
>
> Ordunun tamamı cesur ve yiğitti. Hepsi savaşın mert aslanı ve yiğidi idi.
>
> Ayrıca İbrâhîm ve Erdeşîr'in yanında otuz bin cesur süvari vardı.
>
> Hepsi gaddarlık yapıp (bu yoldan) geri döndüler. Onların şâhı başı dik İbrâhîm (idi).

[29] Nîşâbûrî (s. 15)'de Şâm.
[30] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 366-367.

Ordunun komutanı kahraman Erdeşîr yiğitçe aslanın kulağını koparırdı.

(Onların) sancakları Hemedân'a varınca, (bu) haber (de) cihân pâdişâhına ulaştı.

Ebû Tâlib bu öyküyü dinledi. Gamdan canı yandı ve sinirlendi.

Fîrûz'a "Ey cihân kahramanı! Şimdi işin gereğini yapalım" dedi.

Cihân kahramanı "Pâdişâhım! Canımı bu savaşta feda ederim" dedi.

"Sen mutlu, mesut Bağdâd'ta devlet tahtına otur ve adalet için uğraş".

Asi ve vefasız Besâsîrî, (öbür taraftan), ejderhanın soluğundan kaçtı.

Şâm'a doğru gitti artık geri dönmedi. Tilki (asla) aslana yaklaşmaz.

Tuğrul Beg düşmanlardan bahsettiği anda, Halife (oraya) geldi.

"Kardeşim bana uzak kaldıktan sonra, Bağdâd'da oturmamın sebebi nedir?" (dedi).

"Sen ve ordun önden ilerleyin. Ben önceki gibi ardından gelirim.

O iki yüzlüyü yakalamak ve başını bedeninden ayırmak yakındır. [178a]

Eğer orada toparlanacak zaman bulursa, onunla savaşmak zor olacaktır".

Fîrûz, Şâh'tan (bu) cevabı duyunca, şâhın huzurundan hızlıca dışarı çıktı.

Şâh'ın tuğu ve sancağını (çıkarmalarını) buyurdu dışarı çıktı. Ardından Şâh revan oldu.

İbrâhîm Hemedân'ın kapısına vardı. Askerlerinin hepsini teftiş etti.

Miğferi, atı ve eğeri demire bürünmüş, otuz bin seçkin süvariyle iki koldan,

Gösterişsiz bir şekilde, yoldaşları olan tüm askerleri teftişe geldi.

Cihân kahramanı öncü Erdeşîr cesur halkla durdu.

Yiğit İbrâhîm (Yinâl) ve iki yiğit Behrûz ve Behzâd, tam merkezde durdular.

Atâbeg Ferîdûn ordugâhın ve bütün yolların koruyucusu oldu.

Pusuya düşürmek için pusu yerleri hazırlandı. Kükreyen aslan gibi (orayı) korudu.

Bu şekilde ordu (hazırlanmaya) başladı. Bütün silah ve teçhizatlarını kurdular.

Savaşçı Fîrûz hepsi çeliğe bürünmüş otuz bin süvariyle,

Erdeşîr'in yakınına vardılar. Cesur kahraman (Erdeşîr) haberdar olunca,

Buyurdu ve süvariler (atlara) bindiler. Savaş meydanında mertçe durdular.

Her iki yönde karşı saf oluşturdular. Bir yiğit meydana yöneldi.

Onun ismi Ebu'l-Feth Hân-i Bâz idi. (O) Şîrâz bölgesinden bir komutandı.

Erdeşîr'den mübariz talep etti. Bir erkek aslan meydana çıktı.

Onun adı Cihângîr-i Cândâr idi. Onun soyu Bulgar ülkesinden idi.

Altın ve gümüşten otuz menlik iyi bir çomak, her iki yanında iki ağır kılıç,

Altın ve çeliğe bürünerek belâ gibi meydana çıktı.

İki yürekli (yiğit) birbirlerine girdiler. Yerden toz kopardılar.

Önce Ebu'l-Feth darbeye davrandı. Cihângîr'e bir iki darbe vurdu.

Cihângîr (de) ona öyle bir darbe vurdu ki, Ebu'l-Feth'in atının kemikleri parçalandı.

Fîrûz-baht böyle bir darbeyi görünce, hayretle parmağını ısırdı.

"Eğer çomak darbesi buysa, hepimizden sumak koparmasını isteyecek" dedi,

Şimdi benim meydana çıkmaktan başka bir çarem yoktur.

Ebu'l-Feth'in Ebu'l-Hakem isimli bir kardeşi vardı. Onun ölümünden çok kararsız oldu.

Atını meydana revan etti. O delikanlının başının üzerine geldi.

Ağlayarak "Ne oldu? Gözümün önünde duman olup gittin kardeşim" dedi.

Cihângîr karşısına geçip "Ey süvari! Savaşta kimse ağıt yakmaz!" dedi.

"Ağıt, kadınların işidir. Yoksa sözde erkek savaş meydanında kadın gibi misin?" dedi.

Bu'l-Hakem ondan bu sözü duyunca, "Eski silahlarını savaşa hazırla" dedi.

Şimdi seni mahvedeceğim. Bana kadın mı dedin alçak?

Bunu söyledi ve keskin kılıcını çekerek atının böğrünü mahmuzladı.

Cihângîr'in başına hamle etti. Cihângîr'in (buna) ne tedbir aldığını söyleyeceğim.

Çabucak Karbûs'a doğru ağır bir gürzü isabetlice fırlattı.

Bileğini ve kılıcını havada yakalayıp, tek eliyle belinden havaya kaldırdı.

Kılıcını alıp hemen (onu) yere çaldı. Saç telinin iki yarısı gibi (onu) ikiye ayırdı.

Fîrûz-baht bunu görünce, hemen Karbûs'tan kırk men ağırlığındaki gürzü kaptı.

Bunu Cihângîr ile savaşmak için yaptı. Dünyasını gönlüne almış ve kendinden geçmişti.

Bulgar-i Bu'l-Vefâ yavaşça yaklaştı. Arkasında kırk yiğit kişiyle.

Fîrûz'a "Ey kahraman! Tek başına meydana çıkman gerekmez" dedi.

"Komutanın tam merkezde olması gerekir. Ordu komutanıyla moral bulur.

Ben şimdi meydana revan olacağım. Sen seyret ey cihân kahramanı!"

Bunu dedi ve meydana doğru gitti. Rüzgâr gibi Cihângîr'in yanına geldi.

Baştan ayağa savaş teçhizatına bürünmüş, kaplan gibi karşısına çıktı.

Deriden yapılmış giysisini üstüne giydi ve iki boynuzlu deri külahını başına koydu.

O cesur iç içe yedi kat aslan derisinden bir elbise yapmıştı.

O elbisenin üzeri tamamen kaplan derisi (idi) ve pek çok renkle süslenmişti.

Her iki tarafına iki keskin kılıç bağlamıştı. Onun darbesinden aslanlar bile kaçardı. [178b]

Mızrak, kılıç, ok, yay, taft, keman ve ra'd,

Bütün harp aletlerini kendisine bağladı. Böylece bir hamlede meydana çıktı.

Bu'l-Vefâ aslan(lar) gibi nâra atarak (o) yiğidin yanına geldi.

Şehsuvâr'ın atına doğru yöneldi. Yerinde duramıyordu.

Bulgar onun kafasına bir ok vurdu. Hemen ardından o atından ayrıldı.

Cihângîr rezil olarak toprağa düştü. Erdeşîr onun gamından huzursuz oldu.

Erdeşîr adamlarına "Cesur birisi mertçe meydana çıksın" diye bağırdı.

"Bu'l-Vefâ'nın kafasını getiren kimseye, kilolarca (*harvâr-hâ*) altın ve gümüş vereceğim.

Derhal onu onurlandıracağım. Cihânda onun gibi kahraman olmayacak".

Cihângîr cihân-şâh purun yüzündeki ay ışığının gittiğini anladı.

Meydana çıkıp savaştı. Bütün meydanı toza dumana buladı.

Nara atarak "Ey Bu'l-Vefâ! Neden Cihângîr'e cefa ettin?" dedi.

"Dünyayı sana dar edecek benim gibi bir oğlu olduğunu bilmez misin?

Hemen onun yanına gönderirim. Onun kırılmış kalbine merhem sürerim".

Bunu söyleyince, Bu'l-Vefâ yerinden fırladı. Kârûre[31] ile ona saldırdı.

[31] Bu mısrada içi yanıcı bir maddeyle dolu cam bir kabın silah olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Onun ayağının altına camdan bir kabı öyle vurdu ki, onun içinde hemencecik ateş aldı.

O ve atı aynı zamanda toprağa düştüler. Erdeşîr'in kalbi gamdan param parça oldu.

Hemen ardından ordu yerinden kımıldadı. Ne ordu kaldı ne de önder.

Erdeşîr savaştan geri çekildi ve tek başına İbrâhîm'in yanına geldi.

Sürekli ardı ardına ordu geldi. Onların arasında hükmedecek birisi yoktu.

İbrâhîm durumu böyle görünce, ona cevap vermek için konuşmaya başladı.

Öfkeli bir şekilde "Ey Erdeşir! Sen bir vakitler cesur bir kahraman idin" dedi.

"Şimdi mertlik ve erkeklik günüdür. Senin bu erkekliğine ağlamak gerekir.

Sen neden Bu'l-Vefâ ve Fîrûz'un yanından böyle kaçar oldun ki?

Senden iki kişiden başka ölen olmadı, henüz ordun bitkin ve esir düşmüş değil ki.

Sizden sadece iki kişi öldürmüşler. Neden bu kadar bitkinsiniz, bilmiyorum".

Erdeşîr, "O cihân kahramanı yarın seninle omuz omuza (at) sürecek" dedi.

"Bu'l-Vefâ'nın taft ve okundan, ejderha bile hemen kaçar.

O yiğit adamı öyle gördüm ki, benim ve senin gibi çoğunu,

Yiğitlik meydanından bilgelik, çeviklik ve mertlikle kovar".

İbrâhîm bu sözlerden (daralıp) melül oldu. O, onun sözlerini kabul etmedi.

O anda Şehrûş'u çağırttı. Ona "Ey cihânın başı dik (yiğidi)" dedi.

"Bu akşam cepheyi sen koru. O yiğit kişinin gözcüsü ol.

Ordudan hepsi aslanlar gibi, atlı on bin kişiyi öncü seç.

Yükleri yedi *mil* olan (öncülerle) dışarı çık ve gece yarısına az kala gürültüyü kes".

Askerleri seçip ileri gönderdi. Lakin korkudan kalbi çarpıyordu.

Şehrûş'un Cepheye Dönmesi ve Bulgar-i Bu'l-Vefâ ve Onun Kırk Yiğidine Gece Baskını Yapması -*ve's-selâm*-

Fîrûz-baht'ın işi zaferle sonuçlanınca, talih giysisini zafer çadırına çekti.

Bulgar-i Bu'l-Vefâ kapıdan çıktı, düşmanın kanıyla kıyafeti kızıl olmuştu.

O cesur kahramanın arkasında aslan gibi kırk yiğit vardı.

Fîrûz "Ey Bu'l-Vefâ! Senin sevgin ve vefana binlerce aferin (olsun)" buyurdu.

"Erkeklik, yiğitlik ve bilgelikle, sürekli mertçe adalet gösterdin".

O ordunun içinden ele geçen altından, çiniden her tür ganimeti,

Bulgar'a ve onun arkadaşlarına ve onu sevenlere bağışladı.

Bulgar böyle bir sevinci görünce, onun lütfu ile ilgili çok şeyler işitti.

"Şimdi canımı sana feda edeceğim, (zira) bana sayısız dostluk yaptın" dedi.

"Cepheye gece baskını yapmaya gideyim. Timsah gibi Ceyhûn Nehri'ne saldırayım".

Fîrûz bunu duyunca mutlu oldu ve Bulgar'a "Ey kahraman!" dedi.

"Ordudaki komutanlardan, erkeklerden ve hür yiğitlerden daha saygınsın. [179a]

Bana kendi halkım yeter, benim (halkımdan) bir adamım yüz kişiden daha iyidir" dedi.

"Öyle kırk yiğidim var ki aslan cesarette onları geçemez.

Bu akşam savaşmak ve onlardan yüz binini öldürmek için izin (beklerim).

O ordunun bayrağını indirmek için kan nehri yapmaya kararlıyım".

Sonra Fîrûz "Ey kahraman! Benim gönlüm senin sözlerinden şâd oldu" dedi.

Şimdi bizim kararımız ve tedbirimiz ne olmalı? Bu mecliste sen bizim pîrimizsin".

Bulgar ona "Ey başı yüce! Sen orduyu ve teçhizatı hazırla" dedi.

"Ben sabaha kadar gece baskını yapayım. Dünyayı aydınlatan sabah doğduğunda,

Ardından sen dışarı çık, geceki savaştan ordudan geri kalan herkesi,

Tamamen öldür ve mallarını topla, hepsini çabucak ortadan kaldır".

Böylece onlar tedbir ve karar alınca, Bulgar aslan gibi yerinden fırladı.

Gizlice orduya doğru revan oldu. Kırk adam o cihân kahramanıyla birlikteydi.

Habeş kralı siyah bayrağını mavi göğün kubbesinde dalgalandırdığında,

Bu'l-Vefâ gecenin iki kısmı geçince, arkadan orduya yaklaştı.

Bütün ordu sükunetle uyumuştu. Ne Şehrûş agah idi ne de şeyh ve gençler.

Kırk adamı çağırdı ve onlara silahlarını ellerine almalarını emretti.

Birisi Bu'l-Hakem isimli bir yiğit idi. O çok düşünceli, tedbirli ve hilekardı.

Bir nara attı ve aniden revan oldu. kendini düşmanların üzerine attı.

Bir diğeri, (rakip) yiğit arayan Bu'l-'Atâ idi. Mertlikte dürüst birisi idi.

Onun onlarca adamı başka bir yoldan, habersizce orduya saldırdılar.

Bir başkası da Şebreng isimli bir yiğit idi. (O) onlarca silahlı adamıyla,

Savaş silahlarını çıkarıp, başka bir yoldan o orduya saldırdı.

Her taraftan otuz adam revan olunca, cihân kahramanı harekete geçti.

Kendisi ve on iş bilir adamı ile, karşılık vermek için orduya doğru revan oldu.

Hepsi baştan ayağa rengarenk kaplan derisinden kıyafetler giymiş idi.

Hepsi ellerine yay, ok, kılıç ve taft alarak yiğitçe gittiler.

Kırk renkte bakır ve kalaydan bir savaş borusu yapılmıştı.

Bu'l-Vefâ onu üfleyince ondan (çeşitli) sesler yükseldi.

Sesler üç *ferseng* ilerleyince, baştan akıl ve tenden ruh gitti.

Savaş borusunun haykırışından ve heybetinden, aslanın kalbi yerinden oynadı.

Birisi heybetle ona üflediğinde, ordu dört fersenge kadar onu duydu.

Onun korkusundan Şehrûş yerden fırladı. Ordu perişan olarak her tarafa koşuştu.

Binek hayvanlarının hepsi, yular ve eğerlerini kopardılar ve üzerlerinden attılar.

Birisi korkudan külahıyla başını kapatıyor, birisi de nefesini tutmuş susuyordu.

Birbirlerine keskin kılıç çektiler, sanki dünyada kıyamet kopmuştu.

Çadırdan dışarı fırlayan herkes, o anda baş aşağı yere düştü.

Oğul acımadan babasına kılıç vurdu. Her yönden çivi gibi kılıç yağıyordu.

Bulgar o orduda savaşmaya başladı. Candan ten, tenden baş kopardı.

Bazen ok bazen mızrak fırlattı. Bazen de kârûre ile savaştı.

Dilberin saçı gibi siyah bir geceydi. Ne Güneş görünüyordu ne Mars ve ne de Ay.

Her taraftan savaş sesleri ve esirlerin içli haykırışları yükseldi.

Aniden delikanlı Şehrûş, o gece kahramana ulaştı.

Bulgar onu defalarca görmüş ve sesini de epeyce işitmişti.

Şehrûş onu görünce kibarca "Neden zülüm etmeyi meslek edindin?" dedi.

(Bulgar) "Meşhûr Tuğrulşâh'tan ne gördün ki dergahından ayrılıp kaçmaya çalıştın?

Fîrûz-baht'ın gürzünden ve payitahtın diğer cesurlarından korkmadın mı?

Şimdi onun karşısında katlanmak gerek. Adımları mertçe atmak gerek.

Birlikte ta feleğin kendisine kadar gidelim. Bakalım sizden kim muradına erecek?" (dedi).

Kahraman Şehrûş (bundan) korktu ve zamanın kahramanına dedi:

"Merhamet et benim canımı bağışla. Derde düştüm ey sen benim dermanım [179b].

Beni şâhın kılıcından kurtar. Senin gibi kahramana sığınırım".

Bulgar-i Bu'l-Vefâ ondan bunu duyunca, onu yakalayıp ellerini arkadan bağladı.

"Şehriyârdan endişelenme ey namdar! (Seni bağışlatmak için) ona yalvarırım" dedi.

Bütün ellerini, ayaklarını ve boynunu demirden bağlarla bağladılar.

Sonra Şehrûş elinde sağlam bir kılıçla savaşmaya gitti.

"Ey isyancılar! (Bakın) önderiniz şu anda öldü" diyerek bağırdı.

"Kimin için direniyorsunuz? Neden Sultan'a ihanet ediyorsunuz?"

Bunu dedi ve savaş borusuna üfledi. Fîrûz onu dört fersengten duydu.

Fîrûz savaş borusunun sesini duyunca, "Ey yiğitler! Harekete geçin" dedi.

Bulgar hünerlerini gösterdi ve (savaş) meydanında mertliğini ortaya koydu.

Öbür taraftan Fîrûz-baht revan oldu. Bu taraftan ise Bulgar sertçe yerinden fırladı.

Ordunun ayakları bir noktaya doğru yöneldi. O savaşta kimse beklemede kalmadı.

Doğunun sultanı başını kaldırınca, Şâm Şâhı sefere hazırlandı.

Yaralardan kıvrananlardan başka, o ordudan hiçbir iz kalmadı.

İbrâhîm Yinâl bundan haberdar oldu. Şehrûş'un o orduyu ve mallarını,

Nasıl telef ettiğini ve kendisinin de öldüğünü ve ölülerden tepe oluştuğunu (duydu).

Endişeden parmağını ısırdı. Sonra ordunun ulaştığı haberi geldi.

Ardından Bulgar-i Bu'l-Vefâ ortaya çıktı. O kahramanın arkasından da ordusu.

İbrâhîm hemen (atına) bindi. Mertçe büyük savaşa katılmak için yola çıktı.

Orduya saf kurmalarını buyurdu. Hemen Fîrûz ve ordu yetiştiler.

Fîrûz-baht gürzünü sertçe çekip o ordunun üzerine saldırdı.

Erdeşîr o cihân kahramanını görünce, yolu ona kapattı.

Ona "Ey vefasız isyancı! Neden bu kadar zülüm yaptın?" dedi.

"Sultan Tuğrul Beg çok kötülük yapmıştı. (Bu nedenle) bütün ordu bundan incinmişti.

Bu nedenle herkes isyancı oldu. Utangaçlar (bile) bağ çakalı gibi oldular".

Bunu dedi ve onun kafasına vurdu. Erdeşîr'in kafası hemen düştü.

Hemen kellesini kopardı. Ondan ne baş kaldı ve ne de onun kendi tâcı.

Kellesini mızrağa taktı. Sonra elini ayağını doğradı.

O ordu bu darbeyi görünce, artık savaşmak istemediler.

İbrâhîm Yinâl yüz çevirdi. Ordunun diğerleri oraya buraya kaçtılar.

Fîrûz-baht onun ardından revan oldu. Ordu bütün malları ve elbiseleri aldı.

Pek çoğu öldü bir çoğu da esir oldu. İbrâhîm çöldeki aslan gibi oldu.

Elvend dağına doğru kaçtı. Oradan da Nihâvend tarafına gitti.

Nihâvend'de Elvend dağından bile yüksek bir kale vardı.

İbrâhîm'in bütün malları, (o kalede idi). O kalede pek çok koruyucu (*kûtvâl*) vardı.

Hanımı yedi emîrle beraber bu kalede, Belkîs gibi bir tahta oturmuştu.

İbrâhîm tek başına oraya geldi. Hanımı onu o halde görünce,

Ondan halini sorunca, sırlarını açıkladı. Selvinâz ince ince ağlamaya başladı.

Gönlü İbrâhîm için yandı. Çiçek gibi yüzü soldu.

İbrâhîm'e "Nedir tedbir? Ne zamana kadar bu kalede yaşayabiliriz?" dedi.

İbrâhîm: "Ne kadar yiyecek ve silah kaldığını sen biliyor musun?" dedi.

"Kalenin kapılarını Tuğrul'a kapatıp bir yıl boyunca (burada) kalınabilir" dedi.

"Bu kalede kimsenin bilmediği gizli bir çıkış tüneli vardır" dedi.

"Çıkış tünelinin başına yedi ferseng (yol) var. Kimse o yoldan geçmedi.

Kalabileceğimiz kadar kalır devam edemezsek o yoldan kaçabiliriz”.

İbrâhîm bu sözlere sevindi ve ona “Aferin” dedi.

Sonra kalenin halkını teftiş etti. İki koldan genç yaşlı beş yüz (kişi) geldi.

En iyi savaşçılardan bin kişiyi huzura kabul edip (onları) yokladı.

Tek bir burç bırakmadan, kalenin (bütün) hisarlarını donattılar.

Bu taraftan Fîrûz, Bu’l-Vefâ’yla, felekten zülüm gördükleri için [180a]

O ordunun bütün mallarını, atlarını, silahlarını ve altınla mücevherlerini,

Çeşitli süs eşyaları dahil istediklerini, tamamen zapt ettiler.

Erdeşîr’in başını ve diğer esirleri, Tuğrul’un yanına gönderdiler.

Atâbeg Ferîdûn, yiğit Fîrûz ve o yiğit savaşçı Şehrûş,

Ordunun bine yakın emîri, ağlayarak tutsak düşmüşlerdi.

Onları Tuğrul’a doğru gönderdi. Lakin onları epeyce sevindirdi.

O hışmını bıraktı ve (onları) delikanlı yiğit Şehrûş’a (bağışladı).

Fîrûz, Şehrûş’u oğul bilip (ona) babasıymış gibi ihtişam ve unvan verdi.

O oğlan henüz on altı yaşındaydı. Onun büyüklüğünden şehir ağlamaktaydı.

(Fîrûz ona,) “Tuğrul’dan bütün esirlerin günahlarını bağışlamasını dile” dedi.

Sonra tekrar Tuğrul’a bir mektup yazdı ve ona: “Ey başı yüce şâh!” dedi.

“Hayatın akışı senin gönlünce olsun. Senin zamanından bütün halk memnundur.

Gökyüzü (sana) köle, talih ve yardımcıdır. Atın feleğin avıdır.

Bütün düşmanlar senin esirindir, ama senin gibi yüceden aman dilerler.

İbrâhîm tek başına kaçarak, yüce vücuduna kefenden kale yaptı.

Nihâvend’i kendine hisar yaptı. Ben onun peşinden durmadan giderim”.

Yazdı ve Behrûz’u gönderdi. Şimdi de Fîrûz’un ahvâlini dinle.

Fîrûz, Bu’l-Vefâ’yla beraber revan oldu. Birisi kaplan öbürü ejderha gibi.

Fîrûz hisarın eşiğine gelince, Bulgar’a “Ey namlı!,

Durmadan bu kalede *ceng-i maglûbe* yapmak gerekir” dedi.

Bulgar ona “Ey başı yüce! Eğer savaş ararsak, uzun ömür (gerekir),

Bu hisar savaşla alınamaz. (Ayrıca) savaşın bir faydası da yoktur.

Bu kale dağ kayalarındandır. Oraya gitmek kimin haddinedir.

Oraya ne ok ne de kement ulaşır. Bu yüksek ve müthiş bir kaledir” dedi.

Fîrûz bunları duyunca daraldı. Eli ayağı tamamen savaştan soğudu.

Orduya hisarın etrafını kuşatmalarını ve sağlam yollar yapmalarını buyurdu.

O kaleyi kuşattılar ve sonra cihân kahramanı (oraya) indi.

Kalenin etrafına hisar yaptılar, (ama) birbirleriyle savaşmadılar.

O taraftan Şehrûş bir çok askerle orduya yaklaştı.

Tuğrul Beg öyle mutlu oldu ki, sanki tene yumuşak (yağmur) yağmış gibi.

O *emîr-i dîn*, Fîrûz ve Bulgar’a pek çok övgüler yağdırdı.

O savaşta mertlik gösterdikleri için. Ama İbrâhîm (hâlâ) hisarda olduğu için,

İş daha da zorlaştı. (Zira) o kale etrafı yokuş bir dağ gibidir.

Hâss u ‘âm meclisinde otursunlar diye, esirlerin hepsini çağırttı.

Onların başında Behrûz-i Behzâd ve Atâbeg Ferîdûn-i Nevzâd vardı.

Diğeri o kahraman Şehrûş idi. Onu savaşçıların komutanı bir delikanlı bil.

Tuğrul Beg sertçe ona “Benden ne kötülük gördün?” diye sordu.

“Neden bu eşikten yüz çevirdiniz? Benden daha şefkatli birisini mi buldunuz?

Şimdi anında kanınızı dökerim. Alçağın kanını dökmek daha iyidir”.

Hemen cellada çelik kılıcı (çekip) bilemesini buyurdu.

Hepsinin, öncelikle aynı kötü inançta olan üç liderin kellesini almasını (buyurdu).

Üç hunhar cellat öne çıktılar. (Zehir) gibi keskin kılıçlarıyla geldiler.

Meşin bir bez serip üzerine kum döktüler. Sanki ecel onlara kazan kurmuştu.

O üç cesur adamı oturttular. Üç cellat aslan gibi ayakta durmuştu.

Zafer kazanan seçkin Şehrûz, saygıyla başını yere koydu.

Ona “Ey hür ve ihtişamlı şâhım! Bütün dünya baştan başa senin hükmünde olsun” dedi.

“Felek senin sığınacak tahtından, emrinden ve fermanından başka ne verdi?

Yüce gökyüzü senin kapının kölesidir. Pusu hilenden İskender (bile) köledir”.

Babam, “Ey Şehriyâr! Bu devrin kötü meçhul topluluğu!” diye arz eder:

“Her ne kadar günahkar, isyankar ve saadet yolundan dönmüş iseler de, [180b]

Bu kavmin günahlarının üzerine (af) kalemi çek. Bağışlayan topluca öldürenden daha iyidir.

Pençelerini keskinleştiren her aslan, kuşkusuz kendi kollarını yorar”.

Bunu söyledi ve babasının mektubunu öperek getirip Tuğrul’un önüne koydu.

Mektubu başından açtı ve okudu. Bu durumun açıklamasına şaşıp kaldı.

Hep o düşmanlarının kanını dökmek ve birini bile bağışlamak istemedi.

Lakin Fîrûz-baht iltimas edince, o söze teşekkür etti.

Şehrûz’a “Ey delikanlı bu esirlerin hepsini sana bağışlayacağım” dedi.

Sultan buyurdu küçükler ve büyükler, Tacik ve Türk esirlerin ileri gelenlerinin,

Ağır bağlarını çözsünler. Sonra çeşitli hil‘atlar getirsinler.

Sonra da Şehrûz’a, “Bunların hepsini Fîrûz’a bağışladım” buyurdu.

Bütün yiğit halkı ve savaşçıları ve yiğit hizmetkarları incitme.

Bunların hepsi senin fermanında. Ordunun evrakı da senin adına kayıtlı.

Sonra ordu onun üzerine ta Nihâvend ve Mehân’a kadar ilerledi.

En kısa zamanda Şehrûz revan oldu. Onun ardından Şâh ve ordu da (revan oldu).

Şâh Nihâvend’in kapısına geldi. Ordunun haykırışından dağ titredi.

Cihân kahramanı, tâc u taht sahibi Fîrûz-baht (şâhın) ayaklarını öpmeye geldi.

Tuğrul Beg Ebû Tâlib onu okşadı ve yanında ona yer verdi.

Bulgar tekrar hizmete geldi. Sultan Ebû Tâlib onu görünce,

Onu tutup yüzünden öptü. Onun için altın bir koltuk koydu.

Onların her ikisine sayısız iltifatta bulundu ve başlarının üzerine altın ve gümüş saçtı.

Her an bir ona bir diğerine sürekli “Aferin” dedi.

Sonra Bu'l-Vefâ'dan sordu: "Ey halk sever! Halka vefalı!"

"Bu kalenin (fethi için) tedbir nedir? Bu kalede ne zamana kadar yaşayabilirler?"

Bulgar ortaya çıkıp "Ey şâh! Bu konuda birkaç fikir var" diye cevap verdi.

"İlk mesele budur ki bu kale şimdiye kadar savaşla kimsenin eline düşmedi.

Başka bir husus orada (yeterince) su ve yiyecek var. Ayrıca (oraya) ok atılamaz.

Fakat bir müddet bu hisarı kalabalık bir orduyla kuşatmak gerekir.

Veya kaledeki İbrâhîm'in kabilesinden birisi isyan ederse,

O zaman savaşla değil tedbirle bu kaleyi ele geçirmek mümkündür.

Şehriyârın devletinden ümit budur ki en kısa zamanda bu kale feth ola".

Sultan Ebû Tâlib bunları duyunca, hayretle parmağını ısırdı.

O kalenin her burcuna hepsi savaş kıyafetli on bin süvariyi,

(Onları) dikti ve her taraftan sırayla (saf) oluşturup kuşatmalarını buyurdu.

Her safta, halktan bir grup oluştursunlar ve gruplar birbirlerini tutsunlar.

Böylece kalenin etrafı kuşatılınca o meşhûr hükümdar,

Eğlenmek, içki içmek ve yemek yemek için sevinçle Elvend dağına gitti,

Bu'l-Vefâ bu meselenin halli için tedbirle meşgul oldu.

O tarafı dinle ki tesadüfen, Halife o vefasızdan neler çekti.

Besâsîrî'nin Gelmesi, Bağdâd'ı ve Halife'yi Ele Geçirmesi ve Tuğrul Beg'in Bağdâd Halifesi'nin Ahvâlinden Haberdar Olması

Tarihlerde şöyle geçmektedir ki; Sultan, Hemedân'a doğru yönelince,

Besâsîrî bu durumu anlattı ve memleketleri aynı yerde taksim etti.

Otuz bin yiğit mükemmel atlı süvariyle Bağdâd'a geldi.

O büyük ordunun komutanı Karâvuş, Kureyş b. Bedrân ve diğer komutanlar,

Mısır'dan gelen bütün askerler ve süvariler, saflar kıran bir koldur.

Kısa sürede Bağdâd'a vardılar ve Bağdâd'ta kimseye aman vermediler.

Halife'yi yakalayıp esir ettiler. Onun kalbini dert ve gamla doldurdular.

Bağdâd'ta Şeddâdiyân neslinden başka bir komutan vardı.

Onun Bârûsâ isminde bir reisi vardı. O ülkede, (tanınmış bir) önderdi.

Büyüklerden bir çoğunu ağlata ağlata (acımadan) öldürdüler. [181a]

O vakit Halife'nin vekilini revan edip 'Âne kabilesine gönderdiler.

Birisi Arap olan Mehâr idi. 'Âne kabilesi onun emrindeydi.

Binlerce Arap süvarisi onun yardımcısı idi. Her birinin şanı olağan üstü idi.

Vekili Mehâr'a teslim ettiler. Karâvuş Bağdâd'a yerleşti.

Besâsîrî, Kureyş b. Bedrân işlerin kontrolü için geldiler.

O efendiler bir yıl boyunca Bağdâd'ta birlikte gece gündüz mutlu (oldular).

Karâvuş sürekli içki bardağını eline almış ve saltanat tahtına oturmuştu.

Öbürünün adı komutan Aytegîn idi. O Bağdâd'ın şahnesi ve yiğidi idi.

O vakıada şehirden dışarı çıkmış ve zamanın üzüntüsünden Hulvân'a gelmişti.

Her yerde onun etrafına asker toplandı. Kimse savaşmaktan kaçmadı (korkmadı).

Aytegîn Hulvân mülkünü makam edinince, o havalinin tamamı (ona) boyun eğdi.

Her taraftan halkın hepsi ona yüz çevirdi ve herkes ondan memnun kaldı.

Halife ona birisini gönderdi ve "Ben hapisteyim ve feryadımı duyan yok" dedi.

Bu haberi Tuğrul'a gönder. Yalnız o bizim feryadımızı duyabilir.

Elçi, Aytegîn'e vardı. O, din emîrinin mektubunu ulaştırdı.

Aytegîn ondan bu hikâyeyi duyunca, tamamen Halife'den ümidini kesti.

"Acaba bu zalimlerin elinden Halife kurtulabilir mi?" dedi.

Fakat kağıt ve mektubu cihân şâhı Tuğrul Beg'in huzuruna gönderdi.

Sultan Tuğrul Beg bundan haberdar olunca, üzüntüsünden yüzü saman gibi sarardı.

Vezîr ve emîrlerin hepsine kızdı. "Ne zamana kadar bu üzüntünün esiri olacağım" (dedi).

Fîrûz'a "Ey cihân kahramanı! Bu iş için bir fikir ve tedbir düşün" dedi.

"Bu kaleyi ele geçirelim. İbrâhîm'i zelil ve düşkün kılalım" (dedi).

“Bağdâd artık düşmelidir. Halife Bağdâd tahtından inmelidir.

Eğer biz buna gayret göstermezsek, din yolunda çabucak yenik düşeriz.

Bizim bir kale için bir iki yıl beklememiz mümkün değildir”.

Fîrûz-baht (böylece) konuşmaya başladı ve “Ey tâc u tahta layık Şâhım!”dedi.

“Şimdi bu kalede yiyecek kalmadı. Herkes aciz ve perişan durumdadır.

Kısa sürede kale ele geçecek. Üzüntü kapısını sevincin üzerine kapatmamak gerekir”.

Âniden Bu’l-Vefâ kapıdan geldi ve “Ey mesut hükümdar!”

“Gaibdendir benim açıkça konuşmam. Ama herkesin önünde konuşmak (da) kötüdür.

Eğer Şâh halveti tercih ederse, emsalsiz bir inci değerindeki sözümü söyleyeceğim” dedi.

Ebû Tâlib Tuğrul Beg hemen o kahramanla halvete çıktı.

Üçüncüsü Bulgar-i Bu’l-Vefâ, dördüncüsü yer yüzünün vezîri Ebû Nasr ‘Amîd.

Tekrar Bulgar ortaya çıkıp söyledi. (Böylece) şâhın gönlünden üzüntü dikeni silindi.

Dedi ki: “Çölde ve dağlık yerlerde, bir sancak ve bir iki yardımcısıyla dışarı çıkmış.

Bu dağda bir kümbet buldum. Hemen kümbetin içerisine koştum.

Kayadan yapılmış bir kümbet gördüm. Demir kapısı kilitlerle sıkıca kapatılmıştı.

O kilidi ve bağı baltayla kırdım. (Ama) kapıya kıl kadar (bile) zarar gelmedi.

Kapıyı açtım ve içeri girdim. Bir müddet orada dinlendim.

O kümbet gündüzün ışığıyla aydınlanınca, çok güzel bir kümbet gördüm ey gönlü aydın!

Ortada kırk *zir‘a* yüksekliğinde bir kabir kurulmuştu.

(O) öd, ahşap ve sandal ağacından yapılmış idi. Onda pek çok gümüş ve altın da vardı.

Gönlüme kabri kırıp oradaki malları alma hayali düştü.

Bir saat içinde o kabri parçaladık. O evde ölü yoktu.

Yerde bir çift kapı gözüktü. Onun üzeri kilitlenmiş ve anahtarda üzerine asılmıştı.

Kapıyı açtım. Kapıyı kaldırınca, yerde bir tünel buldum.

Kırk basamak baş aşağı yerin altına ve oradan da dışarıya giden bir yol vardı.

Hisarın ta içine kadar gittim. (Kaledekilerin) çok sözlerini dinledim.

Ey Şehriyâr! Tekrar dışarı çıktım, (şimdi) şâhın kararı nedir?"

Ebû Tâlib bunu Bu'l-Vefâ'dan işitince, ona "Merhaba ey Bu'l-Vefâ!" dedi.

"Hoş haber getirdin ey gönül arkadaşı! Ayağının toprağını başa taç yaparım.

Şimdi senin kararın nedir bize söyle. Senin kararını rehber yapalım. [181b]

Nasıl o tünele gidilebilir ve (oradan) ne kadar adam çıkarılabilir?"

"Ben, yiğit Fîrûz-baht ve demir gibi yüz donanımlı genç" dedi.

"Tünel yolundan gideriz sonra siz orduyla birlikte (gelirsiniz) ey önderim".

"Hisarın dibinde savaşa çıkın ve asla bir an bile durmayın.

(Böylece) onlar savaşla meşgul olurlarken biz de durmadan kaleyi alalım".

Bu şekilde tedbir ve karar aldılar. Bulgar-i Bu'l-Vefâ (onlara) rehber oldu.

Fîrûz, Bu'l-Vefâ'yla revan oldu. Arkalarından (da) donanımlı gençler.

Gecenin bir yarısı geçince o cesurlar gizli tünelin başına vardılar.

O tüneli yirmi donanımlı savaşçı birlikte geçtiler.

Sabah vakti hisarın içinde, o yiğit savaşçılar dışarı çıktılar.

Bulgar savaş borusunu üfledi. (Onun sesini) dört ferseng (mesafeye) kadar herkes duydu.

O dağ ve kale yerinden oynadı. İbrâhîm'in eli ayağı birbirine dolaştı.

Şerefli kahramanlar anında o kaledekilerden binlercesini öldürdüler.

Bulgar-i Bu'l-Vefâ, İbrâhîm'i yakalayıp ellerini arkasından bağladı.

Dışarıdan Tuğrul Beg yüz bin süvariyle hisarın içine girdi.

Yiğitler hemen has kapıyı açtılar. Tuğrul Beg'in sevinci arttı.

Sultan rüzgâr gibi o kalenin üzerine çıktı. Halkın gönlü o üzüntüden kurtuldu.

O kalede pek çok erzak, araç, altın, gümüş ve sandıklar vardı.

(Hepsini) Fîrûz'a ve diğer komutanlara bağışladı. Kendine bir arpa bile bırakmadı.

Bulgar, İbrâhîm'i eli bağlı olarak tek başına getirdi.

Sultan "Ey Bu'l-Vefâ! Bunun başını hemen teninden ayır" dedi.

"O başı hemen Bağdâd'a gönder. Bu bütün komutanlara ibret olsun.

Anında Bulgar onun başını kopardı. Başından tâcını çıkardı.

Başını Bağdâd'a gönderdi. Böylece Tuğrul Beg'i sevindirdi.

Üç gün boyunca Sultan o kalede kaldı. Dördüncü gün Bağdâd hayaline daldı.

Fîrûz'a "Ey kahraman! Sen her durumda üzüntüleri def (edersin)" dedi.

"Halife'nin vekili esir düştü. Düşmanın pek çok fenalığı dokundu.

Bağdâd'ta hutbede Mısırlılar var. Sikke de Mısırlılar'a çevrildi.

Ne derler (sonra) bana cihânda halk. Ey kahraman bu nasıl bir şâhlık ve sultanlıktır!"

Cihân kahramanı: "Ey Şehriyâr! Senin (gibi) meşhûr birisinin ismi hep kalsın" dedi.

"Düşman kızgın bir fil gibi olsa bile, senin kılıcından kurtulamaz.

Besâsîrî Rustem'in soyundan, Karâvuş da Cem gibi bir komutan olsa bile,

Havadaki bir zerre gibidirler. Öyle ki sen hayrete düşersin.

Eğer cihân hükümdarından iznim olursa, ben kulun derhal,

Askerlerle Bağdâd'a revan olur ve düşmanın çaresine bakarım.

Ulu Şehriyâr, Rey'e doğru gider ve tahtında huzur içinde oturur.

Allâh'ın izniyle Karâvuş'u yakalayacağım. Alçak Besâsîrî'nin çaresine bakacağım".

Sultan ona: "Ey aslan kişi sen meydanın ışığı ufukların adamısın" dedi.

"Bütün işlerimiz seninle açılır. Bizim gönlümüz hep seninle şaddır.

Senin elinle bu iş kolaydır. Senin darbenden düşman korkar.

Ama ey kahraman dilerim ki bu işlerin hep içerisinde olayım.

Şimdi kale bütün halkıyla, hoş kelamlı Şehrûz'a aittir.

İbrâhîm'in ay yüzlü bir kızı vardır. Şimdi biliyorum ki onun evlenme zamanıdır.

Şehrûz'a bağışladım o ay yüzlüyü. Çünkü şâha ondan başka layık birisi yoktur.

Sen git onun damatlılığını hazırla. Özgür selviyi okşa".

Fîrûz, Sultan'dan bu durumu işitince, bitkinlik ondan tamamen gitti.

Hemen Sultan'ın yanından dışarı çıktı. Bir gecede bütün işleri hazırladı.

Ertesi gece naz, izzet ve mutlulukla o özgür selvinâzı gelin odasına (*hecele*) getirdi.

Fîrûz, Şehrûz'u damat verip, ertesi gün Bağdâd'a hareket etti. [182a]

Nihâvend, Elvend ve o havali, vergileriyle Şehrûz'a teslim edildi.

Atâbeg Ferîdûn ve yiğit Fîrûz'un köleleri, yiğitleri ve savaşçıları,

Sonra aydın ulu şehriyâr ve bütün seçkin halk,

Vilâyetlerin zaptıyla meşgul ve adaletin ve aklın takipçisi oldular.

Sultan Tuğrul Beg'in Bağdâd'a Gelmesi ve Besâsîrî ve Diğer Düşmanları Helâk Etmesi

Nakildir ki: Sultan, İbrâhîm Yinâl'dan ve Nihâvend Kalesi'nden ayrılarak heybetinden yerleri titretip dağları sarsan iki yüz bin süvariden oluşan bir orduyla Bağdâd'a yöneldi. Bağdâd yakınına ulaştığında, Karâvuş, Besâsîrî ve Kureyş b. Bedrân'ın ordusu, saf oluşturdular. Her iki ordu karşılıklı saf kurdular ve birbirlerine girdiler. Kısa sürede Besâsîrî yakalandı. Başını kestiler ve mızrağa takarak Bağdâd'a gönderdiler. Orduyu tar u mar ettiler ve derhal Halife Kâ'im bi-Emrillâh[32]'ın peşinden gönderdiler. Onu (Sultan) Bağdâd'ta saygı ve hürmetle karşıladılar. Evin kapısına varınca Sultan onun (Halife'nin) arkasında yürüyordu. Halife: "Atına bin ya Ruknu'd-dîn!" diye buyurdu. Lakabı [Ruknu'd-]devle'den [Ruknu'd-]dîn'e (dönüştü). 451 senesi Zî'l-hicce'sinde (8 Ocak-5 Şubat 1060) Halife'yi hilâfet ve imâmlığın merkezine tekrar getirtti. Bağdâd'ın kapısına varınca, ona güzel övgüler söyledi. (Sultan,) birkaç gün sonra 'Amîdu'l-Mulk'ü çağırdı ve Halife'ye (şöyle) mesaj gönderdi: "Her zaman din ve devlet işleri için bir süreliğine Bağdâd'a gelmem gerekiyor. Benimle (birlikte) pek çok (insan) ve sayısız bir ordu (bulunuyor). Bağdâd'ta benim için bir iktâ' (*nân-pâre*) tayin buyurunuz ki harcamalarımıza ondan bir yardım olsun". 'Amîdu'l-Mulk: "Halife'nin bunu sizden istemesi uzak değildir; fakat ben fermana uyarak gideyim" dedi. (O), Halife'nin sarayına giderken, yolda Halife'nin elçisi onun yanına geldi. Halife'nin vezîri ona: "Halife'den Sultan'a bir haber götürüyorum" dedi. 'Amîdu'l-Mulk onunla beraber döndü ve kendisinin niçin geldiğini söylemedi. Sultan'ın yanına geldi ve "Halife'nin vezîri bir mesaj getirmiştir. Kulunuzun zannı şudur ki; Halife için iktâ' (*nân-pâre*) isteyecektir" dedi. Eğer bu anlamda (bir şey) söylerse, cevap odur ki:

[32] Metinde "Kâîm Billâh" olarak geçmektedir.

"Minnettarız ve ben kendim bu düşüncedeydim ki; H^{v}âce'ye (vezîr) söyleyim de (bu işi) düzenlesin".

Vezîr, Sultan'ın huzuruna gelince, 'Amîdu'l-Mulk'ün düşündüğü aynı mesajı getirdi. O ve Sultan, maslahatın gerektirdiği şekilde cevap verdi. Ondan sonra 'Amîdu'l-Mulk kitabeti okudu ve Bağdâd kanun kitabını istedi. Emîru'l-Mu'minîn'in payını (*nân*) tayin etti. Sultan kalemiyle (bunu) kendi dîvânına kaydetti. Sultan Âzerbâycân ve Tebrîz tarafına göç etti. 'Amîdu'l-Mulk'ü Halife'nin kız kardeşi[33] Seyyide'yi kendi adına istemesi için vekil yaptı. Halife bu işte zorluk çıkarınca, 'Amîdu'l-Mulk Halife'ye bu işi kabullendirmek için Halife'nin nâiblerinin ellerini bağladı ve (onların) maaşlarını kesti. O vakit Bağdâd Kâdi'l-kudâtı'nı Mehd-i Seyyide ile Tebrîz'e gönderdi. (O) dört yüz gümüş dirhem ve bir altın *dînâr* olarak mehir hutbesi okudu[34]. (Tıpkı) Seyyidetu'n-nisâ Fatima'nın -selam onun üzerine olsun- mehiri (gibi). Tuğrul Beg'in öyküsünü burada keselim ve Çağrı Beg'in öyküsüne gelelim.

Çağrı Beg'in Saltanatının Öyküsü

Tuğrul Beg 'Irâk'a azimet ettiğinde [Çağrı Beg'in][35] büyük oğlu Kavurd'u Kirmân mülkünü teslim alması için Kirmân'a gönderdi. [182b] Fârs, Ahvâz ve 'Ummân'ı da alarak kendi eliyle emîrler tayin etti. Çağrı Beg Horâsân'da rahatsızlandı ve onda ağır bir hastalık ortaya çıktı. Bu haber Gazne'ye ulaştı. Sultan (Mevdûd) tam teçhizatlı kalabalık bir orduyu Belh'e gönderdi. Çağrı Beg kendi oğlu Alp Arslan'ı onların yanına geri gönderdi. Gazne ordusu hezimete uğrayarak geri döndü. Alp Arslan onların çoğunu öldürdü ve bin kişiyi esir aldı. Tekrar babasının hizmetine döndüğünde bu fethin haberini ona söyledi. Bu sevinçten Çağrı Beg'in sağlığı tamamen düzeldi ve o hastalıktan kurtuldu. Daha sonra Sultan Mevdûd etraftaki meliklerin hepsine elçiler gönderdi. Hep beraber Horâsân'a gelip Selçuklular'ı kahretmek için ittifak yaptılar. Mevdûd Gazne'den dışarı çıktı ve Belh'e yöneldi. (Ancak) yolda öldü. Bâ Kâlicâr[36] İsfahân'dan bu buluşma yerine geliyordu ki

[33] Metinde Seyyide'nin Halife'nin kız kardeşi olduğu kayıtlı olsa da esasen Seyyide Halife'nin kızıdır (bkz. S. Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, s. 213).
[34] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 366-367; S. Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi*, s. 213-232.
[35] Çağrı Beg'in oğlu Kavurd Beg metinde yanlışlıkla Tuğrul Beg'in oğlu olarak gösterilmiştir.
[36] Bu isim metinde Bakâlincâr şeklinde geçmektedir.

Tabes'i geçince çölde askerlerinin çoğu öldü. O hasta olarak İsfahân'a geri döndü. Türkistân pâdişâhı Ceyhûn'un kenarına geldi ve Çağrı Beg'de onun karşısında diğer tarafa yerleşti. Sonunda üç kişiyle Ceyhûn'dan geçti ve ona yaklaştı. Şarap içtiler ve sulh yaptılar. Çağrı Beg tekrar kendi ordusuna döndü. Hâkân (da) Mâverâ'u'n-nehr'e döndü. Gazne mülkünün (yönetim) sırası Ferruhzâd'a geçince, Sultan Mes'ûd'un oğlu Horâsân'a başka bir ordu gönderdi. Emir Gulsârug ki o dönemde ondan daha yiğidi yoktu, onların yanına gitti. Onu esir aldılar ve Gazne'ye gönderdiler. Alp Arslan babasından izin istedi ve onların yanına gitti. O orduyu yendi ve çoğunu (esir) aldı. Nihayet Gazne ve Selçuklular'dan her iki taraf da bir karara vardılar ve birbirlerinin vilâyetlerine saldırmamak üzere bir barış yaptılar. Gazne'de Gulsârug'a teşrifler verdiler. Her iki taraftan esirleri (serbest) bıraktılar. Çağrı Beg, Belh, Tohâristân, Tirmiz, Kubâdiyân, Hısn, Levâyih ve o sınırları Alp Arslan'a verdi. Onun vezâretini de Bû 'Alî b. Şâdân'a verdi. Bû 'Alî hayatta olduğu sürece Alp Arslan onu vezâretten almadı. Nizâmu'l-Mulk, Bû 'Alî Şâdân'ın hizmetinde yetişmişti. Bû 'Alî vefatına yakın Alp Arslan'a vezâreti kendinden sonra Nizâmu'l-Mulk'e vermesini vasiyet etti. Sultan Tuğrul 'Irâk'a gittiğinde H^{v}ârezm emîri isyan etti. (Bunun üzerine) Çağrı Beg H^{v}ârezm'e gitti. Bir hafta içinde Hezâresb Kalesi'ni ele geçirdi. Oradan Gurgenc'e gitti. H^{v}ârezm ülkesinin tamamını kendine bağladı. Oradan da Türkistân'a gitti. Kıfcâk (Kıpçak) emîri onun eliyle İslâmiyet'i kabul etti ve ona kız verdi. Çağrı Beg Horâsân'a geri döndü, 452 senesi Safer'inde (7 Mart-4 Nisan 1060) Serahs'ta vefat etti[37]. Tabutunu Merv'e geri götürdüler[38].

Alp Arslan Muhammed'in Babasının Yerine Horâsân Tahtına Oturması

Haberlerin tarihçisi rivayet eder ki: Çağrı Beg vefat ettiği zaman Alp Arslan onun yerine geçti. Ama onu sultan (olarak) kabul etmediler. Tuğrul Beg hayatta olduğu sürece H^{v}ârezm ve Horâsân Alp Arslan'a aitti. Sîstân'ı da Mahmûd oğulları'nın fetret günlerinde, 'Amr Leys-i Saffârî'den bir topluluk ele geçirmiş idi. (Onlar) Alp Arslan'a itaat sundular.

[37] Çağrı Beg'in ölüm tarihi hakkında kaynaklarda 450/1058-59, 451/1059-60, 452/1060-61 ve 453/1061-62 gibi birbirinden farklı tarihler verilmektedir. Ancak Osman G. Özgüdenli'nin ana kaynaklar ve özellikle Çağrı Beg'in oğulları tarafından bastırılan paralar ışığında yaptığı araştırma sonucunda Çağrı Beg'in 451/1059 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır ("Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi", *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 95-109). Bununla birlikte Çağrı Beg'in vefat ettiği yer hakkında kesin bilgilere henüz ulaşılmamıştır. Kaynaklar Belh ve Serahs gibi iki farklı yer zikretmektedir (O. G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 128, n. 159).

[38] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 363-364.

‘Irâk [183a] Sultan Tuğrul’un elindeydi. Onun vezîri ‘Amîdu’l-Mulk Ebû Nasr-i Kundurî idi. Alp Arslan, Horâsân’ı zapt etti.

(Tekrar) Sultan Tuğrul’un öyküsüne geldik. Rivayet edilir ki: Mehd-i Seyyide Tebrîz’e vardı. Şehri süslediler. Pek çok hediyeler dağıttılar. Bağdâd Kâdi’l-kudât’ı nikah hutbesini okudu: “O gün insanların toplanma günüdür ve işte bu şehâdet günüdür”[39]. O vakit Sultan zifafın Daru’l-mulkte olması için Rey tarafına gitti. (Ancak) biraz rahatsızlandı. Çok sıcak olduğundan dolayı, serinlemek için Rey yakınında bir sahra köyünde konakladı. Ona (bir) burun kanaması musallat oldu. Tâ ki gücü tükenene kadar hiçbir ilaç tesir etmedi ve dünyadan göçtü. 455 senesi Ramazân’ında (28 Ağustos-26 Eylül 1063) Seyyide’yi öylece mihiriyle birlikte Rey’den Bağdâd’a götürdüler. Tuğrul Beg öldüğünde Alp Arslan Horâsân’da idi. Onun küçük kardeşi Emîr Suleymân’ı tahta geçirdiler. Alp Arslan bu yılın Zî’l-hicce (ayında) gelerek (henüz) çocuk olan Suleymân’ı kenara aldı ve tahta oturdu. ‘Irâk ve Horâsân’ın pâdişâhlığı ona geçti. Onun ismi Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed b. Mîkâ’îl (idi). Pâdişâhlığının başlangıcı 429 (1037-38) senesi ve pâdişâhlık müddeti 26 yıl(dır). Onun tevkîsi çomak şeklinde (idi).

Onun vezîrleri: Sâlâr-i Bûzgânî ve Ebu’l-Kâsim el-Kirmânî, Ebâ Ahmed-i Dihistânî ve ‘Amîdu’l-Mulk Bû Nasr el-Kundûrî.

Onun Hâcibleri: el-Hâcib ‘Abdu’r-Rahmân Alpzen el-Âgâçî.

es-Sultân ‘Adudu’d-devle Ebû Şucâ‘ Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Beg b. Mikâ’îl

Alp Arslan heybetli, siyaset sahibi, düşünceli, hasım deviren ve düşman kıran, savaşçı, cihângîr ve dünyayı fetheden bir pâdişâhtı. Uzun boylu ve iri endamlı idi. Sakalı uzundu. Ok attığı vakitler sakalına birkaç düğüm atardı. Derler ki, asla okta hata yapmazdı. Başına uzun bir külâh takardı. Tahtta çok müthiş ve ihtişamlı idi. Derler ki, külâhının tepesinden sakalının ucuna kadar (olan uzunluk) iki *gez* idi. Onun tahtının önüne gelen her elçi korkardı. 455 (1063) senesinde ‘Irâk’a geldi. Tuğrul Beg’in vefatından sonra amcasının vezîri olan ‘Amîdu’l-Mulk Ebû Nasr’ı tutukladı ve kendi vezâretini Nizâmu’l-Mulk el-Hasan b. ‘Alî b. İshak’a verdi. Kendisi (Alp Arslan’ın) saltanatında önce onun hizmetinde

[39] Kur’ân-ı Kerîm, Hûd Sûresi, 103. âyet.

idi. Bû Nasr Kundurî'yi tutsak (olarak) bir yıl kendisiyle dolaştırdı ve 456 (1063-64) senesinde Nesâ şehrinde onun öldürülmesini buyurdu. Nizâmu'l-Mulk bunda etkili ve razı (olmuş) idi. Çünkü daima ondan kaygılı idi. Duydum ki, cellat onun yanına geldiğinde, mühlet istedi. Abdest aldı ve iki rekat namaz kıldı. Ona, "Pâdişâh fermanını yerine getirince, benden pâdişâha ve bir h^{v}âceye bir mesaj götür" diye yemin verdi. "Sultan'a deki, falan dedi (ki,) bu sizin tarafınızdan bana verilen kutsal bir hizmettir. Amcan Tuğrul Beg, üzerinde hüküm süreyim diye bana bu dünyayı verdi. Sen öteki dünyayı verdin ve şehadetimi rızık yaptın. Böylece sizin hizmetinizden dünya ve ahiret buldum. H^{v}âceye de ki, vezîr öldürmekle dünyaya çirkin bir bid'at ve kötü (bir) [183b] kaide getirdin. Korkarım ki, bu âdeti kendin ve çocukların hakkında (da) bulacaksın". Sultan Alp Arslan bütün âleme at sürdü. Fârs'ı aldı ve Şebânkâre'ye saldırdı. Onlardan sayısız (miktarda) halkı öldürdü. Rûm hükümdarı Ermânos ile gazâya gitti. O, üç yüz bin adamla Rûm'dan hareket ederek İslâm diyarına kastetti. Alp Arslan geri döndü ve ona yetişti. On iki bin adamla onu yendi ve "Nice az topluluklar, Allâh'ın izniyle nice çok topluluklara galip gelmişlerdir. Allâh, güçlüklere karşı sabırlılarla beraberdir"[40] âyetini okudular. Ermânos bir gulâmın eline esir düştü. Derler ki, Sultan Alp Alp Arslan Rûm hükümdarıyla gazâya gittiği vakit, ordunun kendi önünde teftişini istedi. Emir Sa'du'd-devle Gevherâyin onun hizmetinde idi ve teftişi o yapıyordu. Onun birliğinde bulunan Rûmlu çok küçük bir gulâm, teftişe geldi. Teftiş yapan (*ârız*) onun adını yazmıyordu. Sa'du'd-devle: "Yaz! Ola ki Rûm hükümdarı onun eliyle esir edilir" dedi. Tesadüfen bu gulâm Rûm hükümdarını görmüştü. Rûm'da onu (önceden) gördüğü için yenilgi anında onu tanıdı. Onu yakaladı ve esir (ederek) Sultan'ın önüne getirdi. (Sultan onu) birkaç gün esir etti. Ondan sonra kulağına halka taktı ve canını bağışladı. Her gün bin *dînâr* cizye göndermesine karar verdi[41]. Sultan saltanatının sonunda, Tamgâc Hân ile savaşmak için Mâverâ'u'n-nehr'e yöneldi. Annesi Hânlılar'dan (*Hânîyân*) idi. 465 (1072-73) senesinde Ceyhûn'u geçerken, suyun kenarında Berzem denilen küçük (bir) kale vardı (ki), birkaç başıboş gulâm (*gulâmân-i çend evbâş*) o kaleyi ele geçirdiler ve kale komutanı (*kûtvâl*) Yûsuf-i Berzemî'yi esir (ederek) tahtın önüne getirdiler. Sultan ondan durumu sordu. Doğru söylemiyordu. "Onu idam edin!" diye buyurdu. (Yûsuf-i Berzemî) canından ümidi kesince, çizmesinin kenarından bir bıçak (*kard*) çıkardı ve Sultan'a saldırdı. Silâhdârlar ve gulâmlar onu yakalamak istediler. Sultan bağırdı. Kendi

[40] Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 249. âyet.
[41] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 369.

okuna güveniyordu. Ona bir ok attı; (fakat) isabet etmedi. Adam ona yetişti ve Sultan'a bir bıçak vurdu. Huzurda ayakta bulunan Sa'du'd-devle Gevherâyin, kendini Sultan'ın üzerine attı. Onu da bıçakladı. Ama Sa'du'd-devle ölmedi. İki bine yakın gulâm Sultan'ın huzurunda saf tutmuş idiler. Onlardan bir kişi (bile) karşı koyamadı. Yusuf-i Berzemî elinde bıçakla gidiyordu. Ferrâşların büyüğü olan Câmi'-i Nîşâbûrî elinde bulunan bir çekiçle (*mîh-kûbî*) onun arkasından geldi ve kafasına vurdu. Oracıkta öldürdü. Derler ki, bir müddet sonra Sultan Melikşâh döneminde bu Câmi'in oğlunu Sultan'ın gulâmlarından birisi Bağdâd'ta öldürdü ve Halife'nin haremine kaçtı. Câmi' haremin kapısına geldi ve başına toprak saçtı. Feryâd edip zulümden şikayet ediyordu. Faydası yoktu. Sultan (atına) bindi. (Câmi') öne çıktı ve atının dizginini tutu. Sultan'a saygısızlıkta bulunarak: "Ey Pâdişâh! Oğlumun kâtiline, benim babanın kâtiline yaptığımın aynısını yap!" dedi. Sultan: "Doğru söylüyor" dedi. Gulâmı haremden çıkarması için Emîr Hâcib Kumâc'ı gönderdi. Halife Muktedî bi-Emrillâh[42] haremin namusunun zedelenmemesi için on bin *dînâr* [184a] ve dirhem veriyordu. Kabul etmedi ve gulâma kısas buyurdu. Sultan Alp Arslan, yiğit bir insandı. Başına bu iş geldiğinde, Horâsân ve 'Irâk'ı ele geçirmiş ve (oğlu) Melikşâh'ı veliaht yapmıştı. On oğlu vardı. Onların adları bu şecerenin sonunda gelecektir. Onun doğumu 421 senesi Muharrem'inin (9 Ocak-7 Şubat 1030) ikinci cuma gecesi (idi). Saltanat süresi on iki yıl (idi). [On yıl] amcası Tuğrul Beg'in vefatından sonra ve onun öncesinde babası Çağrı Beg'in vefatından sonra iki yıl Horâsân'da (olmak üzere). Ömrü otuz dört yıl (idi)[43].

Onun vezîrleri: Nizâmu'l-Mulk Ebû 'Alî Hasan b. İshak.

Onun Hâcibleri (el-Huccâb): 'Abdu'r-Rahmân el-Âgâçî, el-Huccâb Bekrek el-Âmel, Hâcib Kumâc (idi).

Lakabı: 'Adudu'd-devle Alp Arslan Muhammed Dâvûd b. Mîkâ'îl -*Burhânu Emîri'l-Mu'minîn*-.

Tevkî'si: *Yansurullâhi nasren 'azîzen*[44].

[42] Metinde "Muktedî Billâh" olarak geçmektedir.
[43] Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 370.
[44] Krş. Nîşâbûrî, *Selçuk-nâme*, s. 25.

Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Melikşâh b. Muhammed (b.) Dâvûd Kasîmu Emîri’l-Mu’minîn

Sultan Melikşâh; kudretli, mesut, bahtı açık, devri uygun, ihtiyaçları hazır, arzularına erişebilen, Allâh tarafından güçlendirilmiş, ilahî yardımla muvaffak bir pâdişâhtı. Ataları cihângîrlik yaptılar. O (da) cihândârlık yaptı. Onlar devlet ağacını diktiler, o faydalandı. Manzûm bir *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* yazan, *Câmi‘u’t-Tevârîh*’in musannifi kâtib el-‘Abdu Hasan-i Şihâbu’d-dîn şöyle der:

Sultan Melikşâh’ın Terken (Hâtûn)’u Tamgâc Hân’dan Mâverâ’u’n-nehr Vezîri H^{v}âce ‘Abdu’s-Selâm ve H^{v}âce Nizâmu’l-Mulk’ün Tedbiriyle İstemesinin Öyküsü

Şiir

Uzun bir tarih yazan, efsaneciden (tarihçi) şöyle okudum:

Sultan Alp Arslan gittiğinde, ordu ve ülke Melikşâh’a kaldı.

Cihân sahibi olan Melikşâh, bilgili, sanat sahibi ve kahhâr idi.

Onun cihân sahipliği (büyüyerek) bütün yeryüzünü kapladı.

Tâc u taht ona kolayca nasip oldu. (Hep) baht ve ikbâl ona arkadaş oldu.

Bütün ecdadı ve ataları, zamanında yeryüzünde epeyce savaşmıştılar.

(Onlar) dünyayı feth ettiler, (böylece) onun buyruğu altına girdi.

Sultan Melikşâh şehriyâr olunca, ülkeyi yönetmek ona farz oldu.

Nasr Hân, Alp Arslan’ın geldiğini duyunca bir ordu oluşturdu.

Alp Arslan’ın başına iş gelince (ölünce), Nasr Hân bu olaya sevindi.

Aslan meydanını boş sanıp, yakınlara ordu getirdi.

Muhbir, Melikşâh’a (düşman) ordusunun daha da yakına geldiğini haber verdi.

Sultan askerlerin teftiş edilmesini ve ordunun yola koyulmasını buyurdu.

Ertesi gün ordu teftiş yerine geldi ve Şâh bu teftişi kendisi de izledi.

O da İrân’dan hududa, babasının ordu ve teçhizatının aynısını getirmişti.

Bir şâh, Alp Arslan gitmiş, (yerine) Melikşâh gelmişti.

Aynı yolda, hepsi namus sahibi kahramanlardan (oluşan) yüz bin (kişilik) bir ordu.

Sultan orduyu iki gün boyunca teftiş ederken, Şehrûz önden revan oldu.

Ona Bu'l-Vefâ da yoldaş oldu ve orduyu bir kez daha tertip etti.

Ordu aynı cihete yöneldi ve Şâh'ın peşinden revan oldu.

Hepsi şana ve mülke sahip yüz bin seçkin süvari.

Nasr Hân, cihân şâhı Sultan Melikşâh'ın bu hareketinden haberdar olunca,

(Onun böyle) babasının ordusunu toplamasından kalbi titredi.

Bir ölü gibi, "Saf kurun ve kahramanlık gösterin!" dedi.

Bütün Tûrânlılar saf bağladılar, diğer taraftan da İrânlılar geldiler.

Nasr Hân, o büyük orduya bakmak için dağın tepesine tırmandı.

Uzaktan otuz al sancak gözüktü. Sancağın altında melek gibi bir delikanlı vardı. [184b]

Nasr Hân'ın yanında İrânlılar'ın yiğidi (vardı) ki, (onu) yaşlı genç herkes tanıyordu.

Nasr (Hân) ondan, bu şahsın kim olduğunu, soyunu ve adını sordu.

"Yiğit, muzaffer Şehrûz. O (savaş) meydanında mertliğin timsalidir" dedi.

(Nasr Hân): "Arkasında otuz kırk adamla önden giden o piyade!

Baştan ayağa kaplan derisine bürünmüş, alnını bağlamış ve süslemiş.

Onun adını, hünerlerini, halini bana bir bir anlat" dedi.

"O, Bulgar-i Bu'l-Vefâ'dır. Peşinde kırk yiğit adamı vardır.

Savaş ve mücadele zamanında bir belâdır, çelik ve taş gibi serttir.

Savaşta yüz çeşit oyun bilir. Adeta savaşla dalga geçer" dedi.

Bu anlatı bitmemişti ki, Bulgar aniden savaş borusunu üfledi.

Ordunun savaş borusunun sesini işitince herkesin kalbi korkudan titredi.

Nasr Hân ondan oldukça korktu. Birisine "Bu nedir?" diye sordu.

"Bu onun savaş borusunun sesidir. Savaşın her anında onun (bu) sesi duyulur" dedi.

Nihayet vardılar ve saf bağladılar. Daha sonra bir toz duman yükseldi.

Sonra otuz yeşil sancak ortaya çıktı. Sancak(lar)ın altında aslan gibi bir yiğit (vardı).

Rustem gibi savaş zırhını giymiş, eline kırk men ağırlığındaki gürzünü almıştı.

Sanki Rustem, o başı yüce, tekrar canlanıp gelmiş orada durmuştu.

(Nasr Hân) "Onun gibi yiğidi az gördüm, adı nedir?"diye sordu.

"O, cihân kahramanı, tâc u tahta layık Firûz-baht'tır" dedi.

"Onun soyu ve aslı İsfahân'dandır. Cihânda onun gibi kahraman yoktur".

Ardından yoldan başka bir toz bulutu yükseldi. O anda otuz sancak ortaya çıktı.

O otuz sancak simsiyahtı. Sancak(lar)ın altında kaplan gibi bir adam vardı.

Yine "Bu kimdir?" diye sordu. "O, başı yüce Kutalmış'tır" dedi.

"O, Selçuk oğullarındandır. Bayrağa ve sancağa layık birisi(dir)".

Yine büyük bir toz koptu. O an yiğit(ler)in yüreği yarıldı.

Toz duman arasından beş sancak öne çıktı. Hepsi beyaz ve kızıl, kalem gibi.

Ortada, alaca renkli bir bayrak ve onu taşıyan bir delikanlı (vardı).

Göğsünde mücevherlerle süslü bir zırh, başında 'ûd (ağacından) bir (başlık) vardı.

Bütün eğeri ve zırhı ipek, altın ve değerli incilerle kaplıydı.

Atın üzerinde dağ gibi bir süvari. Gidişinden şimşek utanırdı.

Boynu güçlü, bacakları dolgun, kafası küçük, omuzları geniş, hoş kametli ve hünerli.

Sanki aniden rüzgâr gibi geçiyordu. Sanki bulut(lar)ın üzerinde iz bırakıyordu.

Nasr Hân ondan, böylesine itibar ve vakâr sahibi bu süvariyi sordu:

"Şimdi bana (onun) kimin soyundan olduğunu, becerilerini, hünerlerini ve adını söyle" (dedi).

"O delikanlı Yâkûtî, bilge Sultan Melikşâh'ın amca oğludur" dedi.

Yoldan gelip hemen saf bağladı. Tekrar toz duman yükseldi.

Toz çekilince, hepsi sarı renkli kırk sancak dışarı çıktı.

Bayrak(lar)ın merkezinde orta yaşlı bir süvari vardı. O (savaşta) iki bin kişiye denkti.

"Söyle, bu hoş kelâm kimdir?" dedi. "Bunun adı Sa'du'd-devle'dir".

“O, Bağdâd mülkünün şahnesidir. Adaletli bir emîrdir” dedi.

Güneşe doğru yine toz yükseldi. O tozun içinden beş sancak çıktı.

Hepsi beyaz sancaklardı. Sancakların merkezinde Vezîr Nizâm(u’l-Mulk) vardı.

Nasr Hân onun ahvâlini sordu. “O, cihân vezîridir”,

“Onun adı Nizâm, lakabı Mulk’tür. O, iyi soylu ve güzel adlı Hasan” dedi.

Nizâm(u’l-Mulk) gelip durdu ve saf bağladı. Yeryüzünü baştan başa toz kapladı.

Atların toynaklarından yer büküldü. Gökyüzünü tufan bürüdü.

Savaş boru(lar)ının sesinden ve davul(lar)ın gürleyişinden sanki gök yarıldı.

Rüzgâr gibi geldi ve yiğit(ler)in yüreği yarıldı. O görkemli toz dumandan dışarı çıktı.

Yüz yirmi (tane) rengârenk sancak gözüktü. Sultan Melikşâh yoldan oraya vardı. [185a]

Geldi ve önde tam merkezde durdu. Rüzgârı meydanın bütün tozunu alıp götürdü.

Nasr Hân’ın âniden kalbi titredi. Aman istemekten başka bir çare aklına gelmedi.

Gün biraz ilerlemiş idi. Din sultanı (Melikşâh) o an buyurdu:

“(Artık) bugün savaş için geç oldu. Bir gece ara vermek gerekir!

Yarın güneş ışıdığı vakit, sabah erkenden savaşalım”.

Ordunun (at) binmesini buyurdu. Nasr Hân’ın kalbi bu ihtişamdan yandı.

O müthiş ordudan korktu. Yüreği onun üzüntü ve korkusuyla mezar oldu.

Âyânların hepsini çağırttı. Sonra konuşmaya başladı:

“Ey tedbirli ve zeki ulular! Bir an beni dinleyin” dedi.

“Ey yâverler! Melikşâh sayısız ordusuyla bu ülkeye geldi.

Onun ordusunun yanında bizim ordumuz bir hiç. Ben bir çıkmaza düştüm.

Şimdi bizim çaremiz ve tedbirimiz nedir? Zira bu hal bizim idrakimizi aşmaktadır”.

Ulular pek çok hususu beyan ettiler. (Ama) onlardan iyi bir fikir çıkmadı.

‘Abdu’s-Selâm adında ince fikirli, hoş kelâm bir büyük vezîr vardı.

“Güzel sözlerle (iyi niyetimizi gösteren) bir mektup yazmamız gerekir” dedi.

Dokuz güzide at istedi ve (atlar) her çeşit hediyelerle donatıldı.

“Şimdi oraya elçilik yapmam için bana izin buyurun,

Bu mektubu hemen hazırlayıp, size arz ederim” (dedi).

Nasr Hân bu öneriyi beğendi ve ona: “Sen iş bilen bir vezîrsin,

Senin önerin hoşuma gitti. Bu soruna iyi bir cevap buldun,

Şimdi bütün hediyeleri hazırla ve mektubu yazıp bana getir” dedi.

Fermanın yazarı ‘Abdu’s-Selâm, ham derinin beyaz yüzüne (bu fermanı yazdı).

Nasr Hân’ın Dilinden Vezîr H^{v}âce ‘Abdu’s-Selâm’ın Mektup Yazması ve ‘Abdu’s-Selâm’ın Elçilik İçin, Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn[45] Melikşâh -Toprağı Temiz ve Mekânı Cennet Olsun- Nezdine Gönderilmesi

(Elçi) şehriyârın eteğine pek çok mücevherler yağdırıp döktü.

Mektupta önce Allâh’a: yerin ve gökyüzünün (sahibi) Allâh’a senâda (bulundu).

Öyle bir Allâh ki ins u cin ömürlerinde, O’nun emrinden başka bir kelâm etmezler.

Allâh’a şükürler ve resûle; önderliği kabul (görmüş) resûl-i emîne na‘atlarda (bulundu).

Şâh Nasr Hân’dan: selâm olsun iyi âdetli cihân sahibine!

Zamanın şâhı ve yeryüzünün sultanına, tâcın ve mührün sultanı Melikşâh’a!

Yerlerin ve denizlerin şâhı ve şehriyârına ki, dünyada onun gibi nâmlı (biri) yoktur.

(Nasr Hân) sen; hükümdârlar hükümdârı, önderler önderi cihân şâhına dualarını gönderir.

Saygıyla yeri öptükten sonra, pâdişâhın zafer(ler)i için dua eder.

Bizim ecdadımız bu devirde asla birbirleriyle savaşmamışlardı.

Hiçbir zaman bizden ahitleri bozacak bir hata meydana gelmedi.

Asla sizin mülkünüze göz dikmedik. Asla da sizden yardım beklemedik.

Bu husumetten garez nedir bilmiyoruz. Acaba bu olanların müsebbibi kimdir?

Melik Arslanşâh, ansızın kalbindeki gizli bir husumeti canlandırdı.

‘Irâk mülkünden bayraklı, tûğlu, şaşalı (bir) ordu meydana getirdi.

[45] Farsça metinde “Mu‘izzu’d-dîn ve’d-dunyâ” olarak geçmektedir.

Bizim bu olayda günâhımız yoktu. Allâh'ın takdiri üzerine böyle vâki‘ oldu.

Şimdi bizim seninle savaşma niyetimiz yoktur. Gönlümüz bu savaşa razı değildir.

Eğer ülkene geri dönersen, cihânda sağ olduğumuz sürece sadık kalırız.

Eğer savaş istersen de Allâh'ın emriyle tevekkül ve tahammül ederiz.

Savaşta eğer bizden birisi öldürülürse şehâdet bulur, (bundan) utanç duymayız.

Eğer sizden birisi öldürülürse, Hak nezdinde âsî ve rezil olur.

Zira biz kendi mülkümüzün üzerinde bulunmaktayız. Savaşmaya gelen sizsiniz.

Biz söyledik; (bu savaş) kıyâmet gününe kadar Allâh'ın huzurunda (bir) günâhtır.

Şimdi Sultan'ın kararı her ne olursa, bizim için bu karara uymak kolaydır.

Biz iyi ve kötü her şeyi söyledik. Karar sizin kararınızdır, *-ve's-selâm-*. [185b]

Vezîr H^{v}âce ‘Abdu's-Selâm'ın Hediye(ler)i Hazırlaması ve Sultan Mu‘izzu'd-dîn Melikşâh Tarafına Revan Olması

Yazar mektubu bitirince ‘Abdu's-Selâm Nasr Hân'ın huzuruna geldi.

Mektubu baştan başa ona okudu ve kalemiyle açıkladı.

Nasr Hân, "Bizde senin gibi birisi yoktur" diyerek onu çok alkışladı,

"Şimdi hediyelerin hepsini al ve bu akşam ona git ve (hediyeleri) takdim et" (dedi).

Altın eğerli dokuz güzide at ve altın kemerli bambaşka gulâmlar,

Ayrıca dokuz nefis kadeh ve dokuz dost canlısı (*enîs*) Türk cariye,

Sayısız miktarda para ve başka hediyeler. Hepsinin toplanmasını buyurdu o nâmlı (Nasr Hân).

‘Abdu's-Selâm'ı hemen gönderdi ve ona: "İyi haber getir!" dedi.

Vezîr ‘Abdu's-Selâm revan oldu. Ordu yakınına iki ok (atımı) mesafe kala,

Cihân kahramanı, dünyayı titreten Şehrûz-i Fîrûz'a haber verildi ki,

Nasr Hân tarafından (gönderilen) bir elçi, zamanın şâhı Melikşâh'a gelmektedir.

Askerlerine (at) binmelerini buyurdu ve kesti yolun önünü o nâmlı yiğit .

Hᵛâce ‘Abdu’s-Selâm yaklaşınca, (attan) indi ve onu selamladı.

Şehrûz: “Ey kıymetli! Bana vaziyetini iyice izah et!” diye (hesap) sordu.

“Nereye gidiyorsun? Adın nedir? Bu ordudan kiminle işin var?” (dedi).

Vezîr (ona) hekîmâne bir cevap verdi: “Ey emîr! Benim elçilik (vazifem) vardır.

Sultan Melikşâh’ın yanına gidiyorum. Nasr Hân’dan mesaj getirdim.

Ey Emîr! Elçilik (yapmaya) gidiyorum. Nasr Hân’ın yanında vezîrim.

Eğer izin varsa Şâh’ın huzuruna çıkayım. Yoksa yoldan geri döneyim” dedi.

Şehrûz, Behrûz’u cihânı aydınlatan Sultan’ın huzuruna yolladı ve (şu mesajı iletti): “Bir elçi gelmiştir ey şehriyâr. Eğer destûr(unuz) varsa huzura çıkmasına izin vereyim”.

Adaletli ve insaflı Sultan (bunu) duyunca derhal buyurdu:

“Elçi yoldan geri çevrilmez! Ona dergâhta hürmet gösterilir.

Derhal huzura getirin onu, bakalım Nasr Hân ne diyor”.

Behrûz, Şâh’tan bu cevabı işitince, Şehrûz’un yanına vardı.

Sultan’ın buyruğunu (ona) söyledi. Şehrûz-i Fîrûz bunu öğrenir öğrenmez,

İki seçkin emîri elçiyle birlikte gönderdi: Birisi Atâbeg Ferîdûn diğeri Nûr[u’d]-dîn. Şehriyârın buyruğu üzere, iki ferseng (boyunca) iki taraflı yiğit süvâriler durmuşlardı.

Bütün zırhları ve miğferleri altın işlemeli, üzerleri incilerle kaplı (idi).

Sultan Melikşâh, altın tahtın üzerinde, etrafında altın kemerli gulâmlar (var idi).

Tahtının her tarafına hepsi altın işlemeli bin *kürsî* ve sandalye konmuştu.

Yiğitler ve emîrler sağda oturmuşlar, solda vezîr(ler), nedîm(ler) ve emîn(ler) (vardı).

Eşikte hepsi zırhlı, savaş ehli bin muhâfız durmuştu.

‘Abdu’s-Selâm’ı saraya (*dergâh*) götürdüler. Bu kadar ihtişamdan şaşırıp kaldı.

Müthiş bir otağ (*serâ-perde*) gördü. Etrafında ulular (*ekâbir*) saf tutmuşlardı.

Sayısız perdeler asılmıştı. Her perde de bin (kişi) bekliyordu.

O perdelerden birer birer geçti. O görkemden hᵛâcenin aklı başından gitti.

Son perdeden geçince, (şâhın) tâc u tahtı ve mührü göründü.

Öyle bir *bârgâh* gördü ki, cihânda onun gibisini kimse görmemişti.

Hoş sözlü bir vezîr olduğu için, onu Nizâm'a götürdüler.

Yeri öpe öpe tahta kadar vardı. İyi bahtlı, mektubu (da) öptü.

H^{v}âce'nin oturması için altın işlemeli bir iskemle koydular.

Nizâm'ın on basamak altına o hoş kelâmı oturttular.

Mektubu açtı ve güzelce okudu. Sonra Melikşâh'a onun şerhini yaptı.

Melikşâh'a durumu aktardıktan sonra, hediyeleri oraya getirdiler.

Şâh bütün o hediyeleri (başkalarına) bağışladı. Onun saçının tek bir teli bile o hediyelere bakmadı.

(Sonra) sofralar açıldı, yenildi ve her şey konuşuldu.

Toplantı esnâsında şöyle karar alındı: Savaş için bir hafta bekleyecekler,

Eğer Sultan'ın muradı tamamen yerine getirilirse, onların üzerine barış ve düzen kurulur. [186a]

Şâh'ın ordusu geri döner ve Nasr Hân da Tûrân'da başı dik (hüküm sürer).

Eğer Nasr Hân bu karara uymazsa, Şâh'ın ordusu da savaşmayı tercih eder.

Sultan vezîre (Nizâmu'l-Mulk) bir kez daha şöyle dedi: "Bu H^{v}âce'ye (tekrar) açılmak lazım.

Bu akşam o sizin yanınızdadır. Bütün şartları ona söyleyin.

Yarın doğudan güneş doğunca, askerî teçhizatla onu geri gönderelim".

'Abdu's-Selâm yeri öptü ve (şöyle dedi): "Şâhın dergâhının kölesiyim.

Sultan'ın kararı her ne ise, bizim de kararımız ve tedbirimiz odur.

Ondan başka cihân hâmiliği (*cihân-bân*) yapmaya kim cüret edebilir?"

O kasırda gece ilerledikten sonra, hâce edebiyle dışarı çıktı.

'Abdu's-Selâm'a kendisi de eşlik eden Nizâm ona pek çok ikramda bulundu.

Kendisiyle beraber onu hâs çadıra (*hârgâh-i hâs*) kadar götürdü. Avâm ve havâsın içinden (at) sürdüler.

Bir müddet beraber oturup halvet ettiler. Pek çok konuyu konuştular.

Yeryüzünün vezîri, ona (şöyle) dedi: "Bu barış (ancak) şöyle dâim olur:

Nasr Hân kız kardeşini Şâh'a verir, Jüpiter ile Ay'ın (nikâh) akdini yapar (ise),

İrân ve Tûrân mülkü bir olur. Her iki gönül de emîn olur, kuşkulu olmaz.

Kırgınlık tozu kalkar. Baht ile devlet birbirlerini dinler.

(Melik)şâh mülk ve maldan vazgeçer. Bütün düşmanlıklar ortadan kalkar.

Namusun sığınağı (*'ismet-penâh*) olan, Tûrân hâtûnu, bütün ihtişam(ıyla) İrân'a gelir.

Eğer Nasr Hân bundan başka (bir iş) yaparsa, iyice bil ki kendine zarar verir".

'Abdu's-Selâm konuşmaya başladı ve (şöyle dedi): "Ey hoş kelâmlı sadr u vezîr!"

"Senin görüş(ler)in tamamen doğrudur. Senin sualin güzel, cevabı (da) güzel(dir).

Senin yanında birisi kendinde bahsederse, senin (bir tek) süvarin bütün orduyu vurur.

Kuşkusuz bu devrin âsafı sensin. Emsâlsiz dedikleri âsafın ta kendisi sensin.

Ben senin sarayının kölesiyim. Bütün işlerinde sana kulluk yapayım.

Eğer inayet buyurur ve uygun görürseniz ben konuyu ileteyim.

Terken'ın (izdivacı) Tamgâc'a şeref olur. Selvi (ağacının) yanına çamı getirmiş olur. Çünkü Sultan Melikşâh cihânın enderi(dir), artık açık, gizli yoktur.

Zamanın şâhı ona dost olacağı için, Nasr Hân'ın gönlü mutlu olur.

Cihân hâmisi, onun efendisi olacağı için, bir devletin tamamı Terken (Hâtûn'un) dostu olur.

Tamgâc Hân'ın ruhu şâd olur. Ölü bedeni böylece tekrar can bulur".

Böyle karar verildi ve gece geçince, tekrar dağ taş aydınlandı.

Nizâm tekrar Sultan'ın sarayına çıktı. 'Abdu's-Selâm'ı (da) yanında getirdi.

Gece konuşulan sözleri tekrar söyledi. Başı yüce (Sultan) konuya vâkıf olunca,

"Vezîre (Nizâmu'l-Mulk) dedi ki: "Ey yol gösterici! Sen bize hem bir vezîr, hem de baba gibisin",

Senin kararın tamamen bizim kararımız. Uygun olan her neyse bize onu göster.

Şimdi güvenilir vezîri ('Abdu's-Selâm) geri gönder. O çok mümtaz bir adamdır".

Tekrar Sultan sofracı başının (*hân-dâr*) sofrayı kurmasını emretti.

Sofralar kuruldu ve çeşit çeşit nimetlerle donatıldı.

Yemekler yenildikten sonra, o ünlü pâdişâh altın işlemeli hil'at (getirilmesini) buyurdu;

‘Abdu’s-Selâm (onu) giysin diye. Ayrıca Nizâm (da) ona bir *hil‘at-i hâs* verdi.

Bunun dışında, ‘Abdu’s-Selâm ile beraber birçok hediyeler gönderdi.

Nasr Hân’a geldi ve “Bahtın kötü sondan kurtuldu” (diyerek) durumu anlattı.

Sonra hediyeleri ona sundu ve “Yeryüzünün sultanı Melikşâh,

Sana iyi bir dost oldu. Öyle oldu ki, o beyin sen ise bedensin” dedi.

Nasr Hân bu durumdan çok mutlu oldu ve ona “Ey cihânın bilgesi,

Bu nasıl bir sözleşmedir (anlat) ki, gönlü(mü) gamdan kurtarayım” dedi.

(‘Abdu’s-Selâm) olup biteni beyan etti. Nasr Hân bunları duyunca başını öne eğdi.

Düşünülecek ve tahammül edilecek birçok şey vardı. Derhal yalnız bırakılmalarını buyurdu.

Diğerleri makamı terk ettiler ve Şâh ile ‘Abdu’s-Selâm baş başa kaldı.

Konuyla alakalı her şeyi konuştular. Biri yap dedi, öteki yapma dedi. [186b]

Bu konuşmadan (yorulan) ‘Abdu’s-Selâm sabırla (şöyle) dedi: “Ey herkesin önderi!

Kadınlara kocasından başkası onun gibi olmaz. Hatta kendileri genç, onlar yaşlı dahi olsalar.

Kadına eğer onun olursa herkes mutlu (olur). Yeter ki kocasından ona iyi bir ad kalsın.

Kocasından genç olan kadın ondan çirkin bile olsa, (kocası için) cennet hûrîsi gibidir.

Şimdi cihânda Melikşâh gibi birisi yoktur. Ondan uzaklaşmak ve ayrılmak deliliktir.

Eğer Ferîdûn ve Cem’i diriltseler, tahtları ve ihtişamları (Melikşâh’ın yanında) küçük kalır”.

O tahtı, o otağı anlattı. Fillerin görkeminden ve askerlerin ordugâhından (bahsetti).

“Nasr Hân ona (şöyle) dedi: “Ey iyi fikirli! Her durumda bizim yol göstericimiz sensin,

Ben bu gece kız kardeşimle meşveret edeyim. O her ne söylerse sana söyleyeyim”.

(Bunu) dedi ve sarayın haremine geldi. Tamgâc, Terken’i (yanına) çağırttı.

Ona (şunları) söyledi: “Ey şefkâtli bacım! Benim canım gibisin, hatta candan da üstün.

Bana yüzünü görmek candan (bile) güzeldir. Bundan Tamgâc Hân’ın ruhu doğuştan kördür.

Melikşâh (sana) görücü olmaktadır. Bundan bizim ülkemiz istikrâr bulmaz.

Ne diyorsun? Bu işin çaresi nedir? Bu işte senin kararın nedir?

Bu akid ve yemin senin rızan ile olur. (Unutma ki,) iyi hâkimin doğru (kararı) gaibtendir".

Türk hâtûn hayâ ile ona: "Sen bizim ağabeyimizsin.

Maslahat neyse onu yaparsın. Beni kurban etsen bile şikâyet etmem.

Sen bana hem babasın hem kardeş. Üzüntü(mde) dost ve teselli edenim sensin" dedi.

Nasr Hân ondan bu sözleri duyunca, onun bu söylediklerinden canı tazelendi.

Anladı ki, (kız kardeşi) bu işe rızası olduğu için böyle konuştu.

Kız kardeşinin başını yüzünü öpüp: "Bahtın ve eşin sana mübarek olsun,

İrân ve Tûrân'da tâc, taht ve iyi (bir) baht senin oldu.

Yeryüzünde senin gibi bir kadın tâc, taht ve mühre sahip olmadı" dedi.

O gece sevinçli ve güzel uyudular. Zira, hükümdarın (tekrar) başı dik oldu.

Nasr Hân altın yatağından (*taht*) kalktı. Bu sevinçten ruhu tazelenmişti.

H^{v}âce 'Abdu's-Selâm kapıdan girince, Tûrân'ın büyükleri selam verdiler.

Oturdular ve kendi divân(larını) yaptılar. Hemen sofra kurup (yemeğe) başladılar.

(Nasr Hân,) yemekler yenilince tekrar halvet etti. Seçkin adamlarına bütün sırlarını açtı.

Vezîr 'Abdu's-Selâm'a (şöyle) dedi: "Ey bütün herkesin önderi!,

Bu işi sen başlattın. (Şimdi) sonuna kadar götürmek gerekir.

Şimdi sözlerimizin nasıl gerçekleşeceğini söyle de onun çaresine bakalım.

İnfiale düşmemek için ne kadar mal ve varlığımızı vermemiz gerekir?"

Değerli 'Abdu's-Selâm "Ey yüzüklerin, tâcların ve mülklerin efendisi!" dedi.

"Türkler'in çok malı, aracı ve atları olduğu için, Tûrân'da yaşayan büyükler ve herkese,

Atlarını, mallarını, nakit paralarını, kölelerini ve her şeylerini getirtmek gerekir.

Bu hazretin sayısız yakut ve diğer mücevheri işe yarayacak gözükmektedir.

(Bunları) Şâh'ın sarayına gönderelim. Gönderelim ki ordu ve kabilesi şaşkın kalsınlar.

Artık ben, Sultan'ın yanına gitmeli ve olayları ve durumu ona aktarıp haber getirmeliyim.

Bakalım Melikşâh'ın aklında ne var ve biz bu işte nasıl bir tedbir almalıyız.

Bir nevi onun (buyruklarını) esas alalım (sonra) kıyasımızı yapalım".

Herkes ona “Sağol” dedi. Onun aklına ve tedbirine şaşkın kaldılar.

Tam zamanında Şâh’a revan oldu. O hazrete başka sevindirici (bir haber) geldi.

Onu Şâh’ın dergâhına getirdiler. Çadırlar ve ordudan geçince,

Hâcib Sultan’a haber verdi ve “Tekrar elçi kapına geldi efendim” dedi.

İzin istedi ve hediyeleri getirdi ve şehriyârın karşısında diz çöktü.

O (saygıyla) tahtı ve yeri öptü ve “Şâh ebediyen kalsın” dedi.

“Cihân halkı sizin himayeniz olduğu sürece, gündüz ve gece mutlu olacaklar.

Şimdi pâdişâhların yardımcısı sensin. Yeryüzünde şâhların şâhı sensin.

Bu hanedan kıyamete dek kalıcıdır. Kötü gözlerden uzak ve emniyettedir.

Senin gönlünce olsun her şey. Düşmanların yeryüzünde perişan olsun”.

Melikşâh çok alkışladı onu. “Bunun gibi hᵛâce çok az gördüm” dedi. [187a]

“Bütün turan mülkünün kararı dostluktur ve Nasr Hân gönülden bunun destekçisidir”.

Buyurdu mücevherli tahtını getirdiler ve onun üzerine oturdu.

Nizâm da onu çok alkışladı ve “‘Abdu’s-Selâm akıllı birisidir”,

“Bütün Tûrân ülkesinde onun gibi akıllı bir hᵛâce yoktur dedi.

Hânı mükafatlandırmak için, Sultan hemen hazinecisine işaret etti.

Son derece uzun bir sofra açıp ona çeşitli yemekler koydular.

Kapların hepsi gümüş ve altındı. Yakutlar, firuzeler ve meşklerle dolu (idi).

Hepsi sarı yüzlü ve astarlı. Kimse cihânda onlar gibisini görmemişti.

Sofradakiler yenildikten sonra (sofrayı) götürdüler ve efendiler kadeh (içki) istediler.

Yüz yirmi güzel yüzlü sâkî, hepsi zülal badelerden içecekleri,

Her içecekden çeşit çeşit çıkarıp (ortaya) koydular.

Yakuttan ve inciden yapılmış dokuz kadehe her içecekten doldurdular.

Ay gibi Güneş gibi bir Türk, elinde kadeh şâhın yanına gitti.

İnciyle süslenmiş sekiz taraflı bir kadeh vardı. Her bir kenarından bir yüz görünüyordu.

Her bir köşede bir kandil vardı. Ortasında bir ağaç ve kuş tam bir bahçe gibi.

Şâh o kadehten bir yudum alınca, kuşlar döndü ve "Sağlığınıza" dedi.

Her taraftan kadehler, saz ve çalgı ile birlikte dolaşmaya başladı.

Sultan Melikşâh hurî gibi sâkîlerin elinden aldığı kadehlerden sarhoş olunca,

Hᵛâce'ye hitaben: "Ey hoş kelâm! Sen mülkün fermanı ve bizim nizâmımızsın" dedi.

"Söyle bakalım 'Abdu's-Selâm ne diyor. O, şâhından bir mesaj getirmiştir".

Dinin hükümdarı konuşmaya başladı ve "Ey yeryüzünün şâhı!" dedi.

Nasr Hân mesajlar gönderdi ki; "Bütün canlılar ve cinler sana feda olsun.

Aziz canım! Her şeyim sana feda olsun. Benim kız kardeşim senin kölendir.

Bütün İrân ve Tûrân sana aittir. Razı olacağın her şeyi sana gönderirim".

Şimdi o cihân sahibinin ne edeceği, ferman vermesi ve karar belirlemesi zamanıdır.

Kimisi bu fermandan yüz çevirmiş kimisi ona tabii olup sevinmiştir.

Melikşâh "Ey iyi karar veren! Sensin zorluklarda doğru karar veren" dedi.

"Git de gelin hanıma paradan ve değerli şeylerden bayraklı hediyeler hazırla.

Tûrân hâtûnuna ziynetler hazırlarken elinden geleni esirgeme".

Melikşâh hemen yola çıktı. Artık o tekrar beg olmuştu.

O an hazırlıklar artmış, babası ona fazla bir şey yapamamıştı.

Amcaoğlu ona köleler vermiş ve onu saygıyla yükseklere kaldırmıştı.

Onun üç oğlu üç şâh, üç şehriyâr, üç komutan ve üç tâclı idi.

Birisinin adı Berkyâruk, ikincisi Muhammed ve üçüncüsü meşhûr Sencerşâh'tı.

Yâkûtîyân'ın kızının layığı idi. O kahraman Çağrı Beg'in oğluydu.

O zamanlar hâlâ eskisi gibiydi. Böyle mal ve mülkten haber yoktu.

Nizâm'ın işleri düzenlemesinden sonra bu kadar makam, güç ve onur kazandılar.

Kısaca vezîre törenin hazırlıklarını yapması talimatını verdi.

Nasr Hân'ın -Allâh Onun Devletini ve Sultanlığını ebedi etsin- vezîri Hᵛâce 'Abdu's-Selâm'ın Tedbiriyle Sultan Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn Melikşâh ile Terken Hâtûn bt. Tamgâc Hân'ın İzdivacı İçin Hᵛâce Nizâmu'l-Mulk'ün Hazırlık Yapması

Şimdi şenlik mevsimidir yap onu. (Şimdi) gamsızlık, şarap ve eğlence zamanıdır.

Huzur, zevk ve eğlence sırasıdır. Ey hᵛâce düğün töreni için herşeyi hazırla.

Dünya istediği gibi döner. Kimsenin karşısına ne çıkacağından haberi olmaz.

Bazen sarhoşluk bazen matem ararsın. Bazen gamı zevk sanırsın.

Bazen gamın peşinden giderken şenliğe varırsın. Sen kul olurken özgürlük düşünürsün.

Kuşkusuz insana kimsenin seçenek hakkı olmadığı malum olur.

Bu tarihlerden ve efsanelerden (ders) şudur ki; eğer sen akıllı olursan öğrenirsin.

Hülasa akıllı ve tedbirli vezîr dervişin yeni postundan (bir) kalem yaptı.

Tören gereçlerini ve malzemelerin sayısını (yazdı). Baştan sona bütün harcamaları hesapladı. [187b]

Önce gelin için Nasr Hân'a hediyeler göndermek istiyordu.

Kırk deve nefis kumaşlarla dolu. Kırk güzel ve enîs hâtûn ile,

Birbirine bağlanmış iki küp, hepsi saf altından eşyalar,

Dokuz beyaz ve kızıl (renkte) deve, kırk güzel yüzlü gulâm,

Sonra (da) çadır, gölgelik, halı ve başka eşyalar,

Onları hazırladıktan sonra Şâh'ın yanına geldi ve "Ey yüce izzetli husrev!" dedi.

"Ben böylece her şeyi hazırladım" dedi ve listeyi Şâh'a okudu.

Sultan ona bu kadar (hediyeler) hazırladığı için bin aferin dedi.

"Kendi çocuklarından birini revan et ve diğer hediyeleri (onunla) gönder.

'Abdu's-Selâm'ı baştan ayağa nefis mücevherli elbiselerle giyindir.

Atının eğerini, mücevherli ipeklerle sar ve özel kumaşlarla süsle".

Vezîr, Sultan'ın buyruğunu duyunca dışarı çıktı ve ona güzel bir hil'at giydirip deveye oturttu ve o ünlü (şahsı) revan etti.

Tekrar törenin esbabının hazırlanmasını şahsen takip etti.

Önce üç ferseng yolu, her tarafında asker ve ordu dolu,

Sık sık çadırlar, taş ve demirlerle kuşatılmış muhkem mevziler yaptılar.

Onların ortasında üç meydan, hepsini topraktan dikenden temizlediler.

Onun üzerini gölge yapmak için kapattılar. Yeryüzü gözlerden gizlendi.

Onların ortasına yarım ferseng eninde bir perde astılar.

Kapıya bir perde daha asıldı. Perde de inci ve mücevherler vardı.

Cennet gibi mücevherlerle süslendi dört yüz metrelik büyük bir çadır kuruldu.

O meşhûr (yiğit) sağda ve solda yüzlerce çadır kurdu.

Şâh'ın özel çadırının arkasında da çeşitli çadırlar kurdu.

Hazinehâne ile yan yana. Yirmi *ferrâş-i hâne*, daha az değil.

Sayısız içecek çadırı ve de oraya buraya et hazırlama yerleri kurdu.

O büyük mutfağın arkasında (da) nefis eşyalar, malzemeler ve,

Çadırda dört yönü mücevherlerle kaplı iki yüzlü güzel bir taht vardı.

Ona on büyük ayaklı *kûrsî*ler bağlanmış, incilerle süslenmiş halılar ise oraya açılmıştı.

Kocaman çadırın tavanına inci ve yakutlar salkım salkım asılmıştı.

O perdeyi öyle açıp koşarak onun dışına çıktı.

Bütün yolun üzerine halılar serilmiş. Gölgelikler de arşa kadar uzanıyordu.

Dev bir kapının üstüne (marangozlar) gölgelik yaptılar.

Sonra davulhâneye gitti ve yaş ağaçtan iki ağır taht yaptırdı.

Her bir tahtın üzerinde beş yüz hünerli insan oturabilirdi.

Çalgıcı, *bûkî*, tefçi, davulcu, borucu, *sancakî*,

İp ve örtü istedi ve o yüksek tahtların üzerini örttü. Üzerini dallarla kapladı.

Herkesin işi bitince tekrar çeşitli yemekler istedi.

Doksan at ve on bin kuzu ve inek ve sayısız av (hayvanları),

Çeşitli tavuklar, başka yemekler vardı, güveçler ve içecekler,

Yağlı, ekşi ve tatlıdan (her şey), yenilecek bir şey kalmamıştı,

Yüz deve şeker, yüz deve içecek, hepsi çini kaplarda ve bardaklarda,

Bunların hepsi bitince Nizâm, Sultan'ın yanına geldi.

Uzun uzun Sultan'a rapor verdi. Melikşâh'ın canı sevinçlerle doldu.

Atına bindi nezaret etmek için geldi. O kadar şeyi birden bire gördü.

Gönlü sevinçten çiçek gibi açtı. Ardı ardına H^{v}âce'ye teşekkür etti.

"Ey babam benim! canım sendendir. Ruhum seninle şenlenmektedir" dedi.

"Benim senden başka kimsem yok. Senden başka birisiyle de işim yok.

Bütün Tûrân ve İrân toprağının hepsini yüzüğünün altına getirdim.

Öncelikle senin muhabbetin bana yeter sonra onunla dertlerimi tedavi ederim".

Pâdişâh şarap içip eğlenmek için o *bârgâh*a ve tahta geldi.

Fahru'l-Mulk b. Nizâmu'l-Mulk ile H^{v}âce [188a] 'Abdu's-Selâm'ın Hediyeler Götürmeleri ve Sultan Melikşâh'ı Evlendirmeleri

Bu olay ve detayları hakkında bilgi sahibi olanlar ve râvîler şöyle rivayet ediyorlar: H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk, hediyeleri ve evlilik öncesi hazırlıkların hepsini tertip etti ve nâzım kısmında da anlatıldığı gibi, kutlama töreni için bütün işleri tamamladıktan sonra oğlu Fahru'l-Mulk'ü, H^{v}âce 'Abdu's-Selâm'ın eşliğinde hediyelerle gönderdi. Nasr Hân çok haşmetli bir şekilde bu işe son noktayı koydu. Fahru'l-Mulk'e çok değerli hil'atlar sundu. Kızı, mücevherlerle süslenmiş tahtırevanda uğurladılar. O gece, kimsenin görmediği, hiçbir pâdişâh devrinde ve tarihte duyulmamış bir evlilik ve kutlama töreni yapıldı. Nasr Hân ve Melikşâh birlikte şarap içip sohbet ettiler. İrân ve Tûrân halkı, kırk gün kırk gece neşe ve zevk içerisinde hoşça vakit geçirdi. Bu mutluluktan ve ziyafetten dolayı hediyeler alıp verdiler. Her gün birbirlerine hediyeler ve armağanlar götürüyorlardı. Melikşâh, kırk gün bittikten sonra Nasr Hân ile vedalaştı. Nasr Hân'a yüz at ve Türk (gulâm) takdim etti. Sultan, Merv'e geldi. Tamgâc'ın Türkleri'ni, Tûrân bölgesine davet ettiler. Bunların neşesi, mutluluğunu ve hoş vakit geçirmelerinin hikâyesini burada sonlandıralım. Melik 'İmâdu'd-devle Kavurd b. Çağrı Beg'in nasibine düşen Kirmân hududu oldu; onun yaptıkları işlerin ve ahvâlinin hikâyesine gelelim. Ayrıca Herûm, 'Ummân ve Fârs bölgelerinde neler yapmış, onların durumuna bakalım, -*vallâhu â'lem*-.

"Kara Arslan" Denilen Melik Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn 'İmâdu'l-İslâm ve'l-Müslimîn Kavurd b. Çağrı Beg

Hurmûz ile Fârs'ı aldı ve Hemedân'da Sultan Melikşâh'ın ordusuyla savaştı ve öldü. Tarih râvîsi şöyle rivayet ediyor: Selçuklu hanedanının talihi yaver giderek ikbâl yüz gösterdi. Memleketleri kendi aralarında böldüler. Daha önce bahsedildiği ve anlatıldığı gibi, 'Irâk, Rey ve Âzerbâycân bölgeleri Tuğrul Beg'in eline geçti. Çağrı Beg de büyük oğlu Alp Arslan Muhammed ile beraber Horâsân, H^{v}ârezm ve Tûrân bölgelerini ele geçirdiler. Nasıl ele geçirdikleri, nâzım ve nesir kısımlarda şerh edilerek anlatıldı. 442 senesi Şa'bân ayında (18 Aralık 1050-16 0cak 1051) Çağrı Beg'in bahadır, âdil ve işbilir (*kârdân*) oğlu Melik Kavurd, "*dâru'l-emân*" Kirmân'a geldi. Onun (Melik Kavurd) lakabı *'İmâdu'd-devle* ve adı ise *Kavurd b. Dâvûd b. Mîkâ'îl* idi. Ama tuğrasında *Kara Arslan Beg b. Çağrı Beg* yazılıydı. Kirmân'da inşâ ettirdiği binalar, bu tuğra ile kayıt altına alınmıştır. Devletin rehberi ve önderi olduğu için, aile gelenekleri ve sarayın selameti mucibince Kirmân'a yöneldi ve azimet dizginini oraya çekti[46]. O zaman memleketin iktidarı Sultan Bâ Kâlîcâr b. Sultânu'd-devle Bahâ'u'd-devle b. 'Adudu'd-devle'nin elinde idi. Onun saltanatı ve mülküne ait olan yerler Fârs, Kirmân ve Mustekar memleketlerinin hepsini kapsıyordu. O, tahtını Şîrâz'a kurdu. Bu konuda *Tevârîh-i Âl-i Buveyh*'te bununla ilgili müstakil açıklama vardır. Ama gerektiği yerlerde, konuyla ilgili yeterli açıklamalar yapılacaktır, -*inşallâh*-. İyi bir düşünce olarak saltanatı için naipler seçmişti. İmdada yetişen Sultan'ın hayatı ve ömrü uzun olsun ve kutlu gölgesi eksilmesin! Onun, Kirmân'da bir nâibi vardı. Adı Behrâm b. Leşkeristân b. Zekî idi ve Deylemliler'dendi. Leşkeristân-i Deylemî çok zengin ve muhteşem biri idi. Öyle ki, onun hakkında şöyle demişler:

Şiir [188b]

Eğer dünyanın kötülüklerinden bir kişiye iki tane verdiyse;

O kötülüğün birini Leşkeristân-i Zekî'den alıp ona vermiştir.

[46] E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 10-11.

Kavurd'a hizmet eden Türkler ve Türkmenler'in sayısı toplamda beş veya altı bin civarında idi. Hepsi de sanki eyerin üstünde doğmuş ve zırhın içinde yetişmişlerdi. Görevleri her gün saltanat ve din bayrağı altında düşmana karşı kin gütmekti. Geceleri döşek ve yorganları eyerin keçesiydi.

Şiir

Hepsi Çinî mızraklarıyla, hepsi Hindî kılıçlarıyla,

Altlarında rahş (at), gazâl, deve, ellerinde yılan gibi kargı.

Ama Berdesîr şehrinde, Behrâm bir grup Deylemli ile çaresiz ve zavallı bir duruma düştüler. Zira o zamana kadar asla Türk bir ordu görmemişlerdi. Nasıl yay kullandıklarına ve ok attıklarına şahit olmamışlardı. Berdesîr'e alışık değildiler. Behrâm şehirin kapısını kapattı. Deylemliler, ne kadar okları varsa, hepsini onlara karşı attılar. Türkler'den birçok kişi helâk oldu. Behrâm bu durumu ve olayı, Melik Bâ Kâlîcâr'ın bârgâhına haber verdi. Ama yardım beklerken aradan zaman geçiyordu. Kavurd daha güçlü olduğu için bekleme zamanı değildi. Bu yüzden Behrâm, halkı ve kendini düşünerek işleri kolaylaştırmak için çareyi Kavurd ile anlaşmakta buldu. Vilâyeti Kavurd'a teslim ederek ayrıca, kızını da ona verdi. Böylece anlaşma sağlayarak sulh yaptı. Anlaşma kurallarına göre işleri yoluna koymak için Melik Bâ Kâlîcâr'a karşı harekete geçti. Zira Behrâm, Türkler'e doğru yönelmiş idi. Gece olunca ovada Deylemliler ile beraber konuştu. Melik Bâ Kâlîcâr'ı öldürmek için birini oraya gönderdi. Bu iş için de Bâ Kâlîcâr'ın sarayındaki bir cariyeyi para, çeşitli vaat ve bağışlar ile kandırarak onu zehirlemesini istedi. Böylelikle Bâ Kâlîcâr ölünce, onun ordusu da Türkler'in saldırısını ve Melik Kavurd'un heybetini duydukları için, yarı yoldan tekrar Fârs'a geri döndüler. Kirmân mülkü Kavurd'a ait oldu. Melik Kavurd âdil, cevvâl, iradeli, müdebbir, yapıcı, şevketli ve muzaffer bir pâdişâh idi. Devletinin bayrakları fethettiği her yerde zaferle yükseldi. Pâdişâhlık ikbâlinin işaretleri tarihin sayfalarına yazıldı. Kirmân'da saltanatını sürdürüp; üstatlık sanatı sayesinde tesis ettiği yapılar ve binalar, yüz elli sene hanedanında etkisini korudu. Evlatları ve halefleri, onun kendi çabasıyla elde ettiklerinden yararlandılar. Onların gece rahat uyumaları ve gündüz asayişte olmaları, onun gayret ve çabaları sayesinde idi. Siyaset bahislerinden ve

saltanat alışkanlıklarından biri de hazinedeki nakitleri korumakta mübalağalı bir biçimde çaba göstermesiydi. Pâdişâh olduğu yirmi dört sene müddetince (bu hususta) çok titiz davrandı. Kayıtlarında miktar açısından hiçbir eksiklik veya fazlalık görülmedi. Şüphesiz bu dönemde de, Kavurdî para (*nakd-i Kavurdî*), diğer paralara göre daha üstündür. Söylentiye göre, yemekte sofrada önüne kuzu veya oğlak getirmelerine hiçbir zaman izin vermedi. Onları kesmek için mezbahaya bile götürmeye izin vermeyerek şöyle demiştir: "Bir kuzuyu ancak bir kişi yer. Ama o kuzu bir yaşına gelince, yirmi kişinin yemeği olur. Onu beslemekten kimseye zarar gelmez. Çünkü ovadaki otu yiyerek büyür".

Memlekete yerleşince, fetihler ve zaferler elde etti. Etrafına birçok asker ve ordu toplandı. Sayısız ve kalabalık bir ordu ve topluluk oluşturdular. Artık Serdsîr'in ovalarındaki rızıklar onlara yetmiyordu. Zira Kirmân'ın nimetleri ve zenginliği Germsîr'den kaynaklanıyordu. Germsîr uzun bir zamandan beri Kûfenc'in[47] elindeydi. Deylemliler'in acizliğinden yararlanarak orayı ele geçirmişlerdi ve hile ve düzenbazlık yapıyorlardı. Sayıları çoktu ve kalabalık idiler. Az bir güçle onları bastırmak ve yenmek mümkün değildi. Bu yüzden Germsîr'in topraklarını alıp denizin kıyısına kadar her tarafa el uzattılar. Fârs hududuna ve Horâsân taraflarına giderek yolları kesip eşkıyalık yapıyorlar, çaldıkları malları kendi vilâyetlerine getiriyorlardı. Bu olayı Melik Kavurd'a [189a] anlattılar. Melik Kavurd, savaşarak onları yenip galip geleceğini anladı. Fesadı önlemek için ancak inat edilerek o kavim yeryüzünden kaldırılabilir diye düşündü. "Eğer kaba güçle yenemiyorsan zekanla yenmeye çalış"[48]. Onların arasına casuslar gönderdi. Girip çıktıkları her yeri, her köşe bucağı, ikamet ettikleri yerleri öğrenmelerini emretti. Ayrıca toplanma ve dağılma zamanlarına da dikkat etmelerini, bu durumları haber vermelerini buyurdu. Bir müddet sonra casuslardan biri geldi. O melunların evlerinin, menzillerinin, yaptıkları işlerin ve meralarının yerlerini ve durumlarını anlattı ve şöyle dedi: "İyi bir fırsat yakaladım. Eğer onun yerini öğrenebilirsek; zafer, felah aynasında yüz gösterir. İki ayrı kavimin iki lider ve önderi kendi vilâyetleri arasında birbirlerini destekleyip himaye etmek için bir evlilik düşünüyorlar. İki üç gün sonra evlilik töreni ve birbirine iltifat etmek için bir araya toplanacaklar. Ben bu durumu öğrenince, hemen size haber vermek için hizmetinize koştum". Melik Kavurd, hemen;

[47] Burada söz konusu olan Germsîr bölgesine hâkim olan dağlı "Kufs" kavmidir (bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 14).
[48] Arapça bir darb-ı mesel.

Beyt

Atları eyerlemek için emir verdi, üfleyerek *nefîr* çalsınlar diye emir verdi.

Atına bindi ve yola çıktı. Ordu, onun hareket etmesinden haberdar olunca, yardım için peşinden gidip emirlerini yerine getirmek istedi. İki gün boyunca gece gündüz durmadan gittiler ve ona yetiştiler. Ama ordunun bir kısmı yine de yetişemedi. "Allâh bir işin olmasını istemişse, onun olması için sebepler yaratır"[49]. Bir gün sonra Kûfcân Dağı (*Kûh-i Kûfcân*)'na vardı. Aynı gece düğüne denk geldi. Büyükten küçüğe, kadın ve erkek, önde gelen zenginler, sıradan kimseler ve bütün herkes orada işret ve eğlenceyle meşguldü. Gece yarısı oraya saldırdı. Alçak insanlara kılıçla hücum etti. Hepisini öldürdü; bir çocuğu bile diri bırakmadı[50].

[Şiir]

Onlara saldırdığı zaman yatakları ipekti; lakin sabah olunca yorganları toprak oldu.

Aynı bir süvari ki gücüne rağmen, elindeki oklara rağmen eline kına yakılmış bir kadına dönüşmüş.

Şiir

Onun fîrûze renginde olan hançeri düşmanı yaralayıp öldürdü;

Zavallı düşmanların yüzü kehribâr rengine dönmüş.

Serkeşlerin kafaları, hepsi savaş meydanında;

Bizim gibi onlarcasını kılıçtan geçirir.

Vilâyetin bütün zinet eşyaları, kılıç ve hançer kınları, binek hayvanları gibi her türlü mal hazır idi. Hepsini ele geçirdi. Böylelikle Germsîr vilâyeti düşmanların müdahalesi ve

[49] Kur'ân-ı Kerîm, Bakara Sûresi, 117. âyet.
[50] E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 16.

hilesinden kurtuldu. Melik Kavurd'un *munşî*lerinin birinin yazdığı ve elden ele geçen *Futûh-i Cibâl el-Kufs* (Kufs Dağı'nın Fethi), bu olayın gerçekliğini ortaya çıkaran doğru bir delildir.

Onun (Kavurd) fetihlerinden biri de 'Ummân idi. Buranın haberini Kavurd'a şu şekilde anlattılar: "Bir vilâyet vardır, oraya 'Ummân diyorlar. Her türlü nimetin hazinesidir. Elverişli bir bölge, değeri çok yüksek ve birçok üstünlüğü bulunmaktadır. Orada, karşı koyacak hiçbir düşman ve savunacak hiçbir kimse yoktur. Hurmûz kıyısından o bölgeye kadar fazla uzun bir mesafe yoktur. Ama denizin dalgalanma tehlikesi vardır. Şüphesiz oraya gitmek için su üzerinden gemiyle geçmek gerekir".

Şiir

Her kim inci isterse denizlere dalmalı;

Her kim yükseklere çıkmak isterse sabahlara kadar uyanık kalıp çalışmalı.

(Kavurd), "Benim atamın ayağı oraya varabilir mi?" diye sordu. Ona, "Eğer Hurmûz vâlisi Bedr 'Îsâ Câşû[51] ayaklarının altına gemiler yaptırıp sağlarsa, elbette ki varır" yanıtını verdiler.

Nazm

Atın nalının yenilenmesini emretti,

Halkın toplanıp yeryüzünü neşe ve mutluluk sesleriyle doldurmalarını istedi.

Germsîr'e doğru geldi. Hurmûz emîrini yanına çağırdı. Yola çıkmak için, hızlı hareket eden büyük ve yelkenli gemiler hazırlamasını emretti. Ayrıca Melik, 'Ummân'ı feth edip zafer bayrağını oraya dikebilmesi için, ondan (Hurmûz vâlisi) yol göstermesini ve yardım etmesini istedi. Hurmûz vâlisi, onun buyruğunu yerine getirmek için işe koyuldu ve

[51] Metinde "*Peder-i 'Îsâ Câşû*" şeklinde kaydedilmiştir. Tam adı "Bedr 'Îsâ b. Câşû"dur. (bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 17).

oraya gitmek için taşıt ve nakil araçları hazırladı. [189b] Melikin çetr-i humâyûnu 'Ummân arazisine ulaştı. Şehriyâr b. Bâkîl[52] adında bir şahıs, 'Ummân'ın vâlisi idi. Bu âni felaketten ve sıkıntıdan kurtulamayacağını düşündü ve gizlice ortadan kayboldu. Türlü ürünler ve meyveler, üzerinde çiğ taneleri olan nimetler, tahıllar ve her türlü nimet fazlasıyla mevcut idi. Melik, halka ve vilâyete zarar vermedi. Onlara güzel vaatlarda bulundu. Devlete âdil iş yapanlar ve koruyucular görevlendireceğine dair sözler vererek onları kendine çekti. Melik, vilâyetin hutbesini ve sikkesini kendi (adına) çevirdi. Vilâyetin vâlisini geri çağırıp onu yanına getirmelerini emretti. Ayrıca emniyette olduğunu ve ona zarar vermeyeceğini söyledi. O, kendini korumak için bir tandırda saklanmıştı. Onu orada gördüler ve Melik'in yanına getirdiler. Melik ona şöyle dedi: "Ey Fârs (*Tâzîk*)! Ben misafirliğe geldim, sen misafirden kaçtın. Vilâyet senindir, şimdi ben dönüyorum. Ama benim *şahne*m burada senin yanında kalacak". O zavallı ve çaresiz, can korkusu ile hizmet etmeyi düşündü. Ağlayıp sızlayarak yalvarmaya başladı ve "Ey Melik! Küçük çocuklarım var. Eğer beni diri bırakırsan, Allâh'ın bana verdiği ömrün geri kalan kısmını Melik'in bana ihsan olarak bağışladığını düşünürüm" dedi. Melik, bu durum karşısında çok üzüldü. Onu korudu ve rahmetini inayet etti.

Şiir

Düşmanın zayıflığını hiçe sayarak ona düşmanlığı gösterdi.

Düşmanı hiçe saymak tıpkı düşmanın boynuna kılıç vurmak gibidir.

Affetmek dinin temelinde vardır; neden zorbalık ediyorsun.

Sen zafer istedin, Allâh sana verdi;

O senden af diledi, sen de ona teveccüh göster.

Bu yüzden Şehriyâr'ın definelerine, hazinelerine, ziynetlerine ve mücevherlerine el konulmadı. Şehriyâr, Melik'e hizmet etti. Melik, devletinin gölgesi altında ve selametle tekrar Kirmân'ın Germsîr şehrine döndü. 'Ummân, Kirmân pâdişâhlarının devrinde hep

[52] Metinde "*Şehriyâr Bâkîl*" şeklinde kaydedilmiştir. Adı *Şehriyâr Tâfîl*, *Şehriyâr Bâfîl* veya *Şehriyâr Nâfîl* şeklinde de geçmektedir (bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 17, n. 55).

onların koruması altındaydı. Kirmân *şahne*si de sürekli oradaydı. Selçukşâh b. Arslanşâh, babasının ölümünden sonra kardeşi Melik Muhammed tahta oturunca, 'Ummân'a gitti ve oraya yerleşti. Artık Kirmân *şahne*si de orada değildi.

Melik Kavurd, Fârs vilâyetini fesatçılardan ve fitnecilerden arındırdı. Şîrâz mülkünün tahtını kendi adaleti ve güzel yüzü ile süsledi. Bu hikâyeyi doğrulayacak kanıt, Berdesîr şehrindeki bir câminin kapısının önündeki mermer taştan yapılmış bir mihrabdır. Mihrabın kenarlarında şu şekilde yazar: "Melik Kara Arslan, bu mihrabı Fârs'ın Fîrûz-âbâd şehrinden Kirmân'a getirdi".

Melik Kavurd'un çok çocuğu var idi. Erkek çocuklarından isimlerini duyduğumuz yedi oğlu vardı: Sultânşâh, Tûrânşâh, Kirmânşâh, Emîrânşâh, 'Omer, Merdânşâh ve Huseyn. Kırk tane de kız çocuğu vardı. Ama en çok tanınan ve bilinen bu yedisi idi. Bir rivayete göre, kırk kızının olduğunu söylenmektedir. Bunların bazıları Buveyh oğullarının emîrlerinin zevceleri imiş. Bazılarını da Habîs'in önde gelen kişileriyle evlendirdi. Kavurd'un pâdişâhlık döneminin sonlarına doğru, Fârs memleketi ona teslim oldu. Daha önce anlatıldığı üzere, nehrin kenarında (*leb-i âb*) Sultan Alp Arslan Muhammed'in başına iş geldi. H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk herkesten önce tedbirli davranarak Sultan Melikşâh'ı tahta oturttu. Daha sonra da onu evlendirme işini tamamladıktan sonra Merv, Serahs ve Horâsân memleketine gelip memleketleri zaptetme işleriyle meşgul oldular. Melik Kavurd, 'Irâk ile Horâsân tahtını ve hükümdarlığını arzuladı. "Ben olduğum sürece babamın ve kardeşimin yerinde ben oturmalıyım, şimdi saltanat bana aittir" dedi. Bu konuyla ilgili Sultan Melikşâh'ın emîrlerine mektuplar yazdı ve (onlara) taahhütlerde bulundu. Anlaşmak için onları yanına davet etti. Onlar icabet ederek "*lebbeyk*" deyip [190a] yardım etmek için söz verdiler. Ordusu ile beraber 'Irâk'a doğru yürüdü. Hemedân'a ulaştı ve iki oğlu, Sultânşâh ile Emîrânşâh'ı da yanına alarak yoluna devam etti. Melikşâh ise Rey'de idi ve Hemedân'ı almak istedi. Melik Kavurd hükümdarlığı umut ederken, sayıca az olan ordusuyla kendisini tehlikeye attı. Zira düşman emîrleri buna karşı çıkarak muhalefet ettiler. 'Irâk emîrleri dürüst davranmayıp yüz çevirerek isyan ettiler ve sözlerinde durmadılar. Böylece Kirmân ordusu yenik düşerek mağlup oldu. Kavurd'u tutuklayıp esir aldılar. Ertesi günü umerâ ve askerler, H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk'ün yanına gelip yaptıkları çaba karşısında ihsan ve bağış talebinde bulundular. Zira bir orduyu yenmişler ve bu işin üstesinden gelerek başarı elde etmişlerdi. "Bu zahmetli işin karşılığı olarak elbette ki bize bir lokma verilmelidir" diye

söze başladılar ve şöyle dediler: "Eğer bizi tatmin etmezseniz, yaşasın Kavurd!". Hᵛâce Nizâmu'l-Mulk, (onlar) bunu söyledikten sonra düşündü ve endişelenmeye başladı. Bir ordu hazırladı. O gece hem onların isteğini sonuçlandırmak hem de bu konuyla ilgili, Sultan ile halvette konuşacağını söyledi. Emîrler oradan dağılıp ayrıldıktan sonra Hᵛâce Nizâmu'l-Mulk, Sultan'ın yanına geldi. Sultan, amcası Kavurd'u uyarıp vilâyetini ona geri vermeyi düşünüyordu. Bu durumu Hᵛâce'ye anlattı. Hᵛâce, umerânın, ordunun ve askerlerin durumunu (arzetti). (Ordunun) bahşiş istediğini, ayrıca; istediklerini alamadıkları takdirde Kavurd'u yaşatacaklarına dair boş lafta bulunduklarını, gevezelik ettiklerini anlattı ve bu konuyla ilgili her şeyi Sultan'a arzetti. Ayrıca "Eğer Kavurd yaşarsa, senin hükümdarlığa sahip olmana hiçbir ümit ve güven olmaz" dedi. Sultan "Peki ne yapmalıyım?" diye sordu. Hᵛâce "Bu gece onu zehirle helâk etmeliyiz" cevabını verdi. Sultan "Sen bilirsin, bir kadeh zehirli şerbet anında işini bitirir" dedi. Kaba, edepsiz ve kalpsiz üç dört adam gönderdiler. O şerbeti Kavurd'a zorla içirdiler. Hemen anında öldü[53]. İki oğlunun da gözlerine mil çektiler. Emîrânşâh acı çekerek vefat etti. Ancak Sultânşâh yaşadı. O biraz görebiliyordu.

Şiir

Ey dil kendi haddini bil!

Çünkü bu defa canın belâdadır.

Ancak Sultânşâh'ın basiret gözü kararmadı ve gözü tamamen kör olmadı. Babasının ordusundan bir adam, Sultânşâh'ı oradan kaçırdı. Tekrar onu Kirmân'a geri getirdi. Babası, Kirmân'da kendi yerine Kirmânşâh'ı tahta oturtmuştu. Altın sikke (*dînâr*) darp ederken, darphanede yandı ve öbür dünyaya göç etti. Emîr Huseyn daha çok küçüktü. Beşiğini saltanat tahtına koydular. Kavurd'un diğer oğulları da kaleleri koruyorlardı. Gevheriyye denilen küçük bir kalenin duvarının birkaç yerinde, 'Omer ve Merdânşâh b. Kavurd'un adları yazılıdır. Ruknu'd-devle Sultânşâh geldi, 467 senesi Safer ayında (25 Eylül-23 Ekim 1074), ona miras kalan saltanat tahtını kendi şan ve şevketi ile süsledi. Memleket işlerini

[53] İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 370. Ayrıca bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları,* s. 35-36.

düzene soktu. (Bu olayın) üstünden bir yıl geçti. Sultan Melikşâh Kirmân'a doğru harekete geçti. On yedi gün Kirmân'ın Berdesîr şehrinin kapısında konakladı. Sultânşâh, mütevazı bir şekilde ve tevazu göstererek onun yanına giderek "Benim kırk tane kız kardeşim vardır. Ama yakın akrabalıktan ve amcalıktan dolayı mahremdirler" dedi. Sultânşâh, Cihân Sultanı'nın büyüklüğü karşısında yüz sürdü. Ancak karagâhın koruyucuları tarafından yakalandı. Sultan, Kirmân'ı tahrip etmeye yemin etmişti. Bu yemini doğrulayan bir delil, Fîrûze Kulesi adıyla bilinen meydandaki eski bir kuledir [190b] ve bugün harabeleri durmaktadır. Sultan geri döndü. Sultânşâh hoş vakit geçirmeyi seven bir pâdişâh idi ve on yıl hükümdarlık etti. Ama olayların oluşuna göre, burada bunu anlatmanın sırası değildir. Hükümdarlık döneminin sonlarına doğru, kardeşlerinden Kirmân'da kalan sadece Tûrânşâh idi. Onu da Bam taraflarına gönderdiler. Ama nâiblik amacıyla bunu yapmadılar. Belki, onu oyalamak için oraya gönderdiler. Zira Melik Tûrânşâh kadınların içinde büyümüştü. Eğer Kirmân halkının şivesiyle söylemek istersek, güçsüz davranışı ve zayıf huyları, iyi niyetinden kaynaklanıyordu. Sultânşâh ve diğerleri, onun iyi bir pâdişâh olacağını düşünmüyorlardı. Sultânşâh helâk olduğu ve pâdişâhlık şerefinden nüzul ettiği zaman, âvurd'un oğullarından sadece 'İmâdu'd-devle Tûrânşâh kalmıştı. Mirasından dört kat fazla, memleketin mülkü onun oldu. 477 senesi Ramazân ayında (1-30 Ocak 1085), Kirmân'da saltanat tahtına oturdu[54].

Sultan Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn'in hikâyesine gelelim. Sultan Celâlu'd-dîn Melikşâh, Kavurd'un ölümünden sonra Kirmân'a geldi. Daha sonra da Rey'e geri döndü. Belh vâlisi olan kardeşi Emîr İlyâs b. Alp Arslan'ın ölüm haberini aldı. Sultan cenaze töreninden sonra, diğer kardeşi Şehâbu'd-devle Tekîş'i, Belh'e göndererek teşrifatta bulundu ve Emîr İlyâs'ın vilâyetini ona teslim etti. Yine aynı günlerde Sultan İbrâhîm b. Mes'ûd'un elçileri Gazne'den Rey'e geldiler. Sultan Melikşâh kendi kızı Gevher Melik Hâtûn'u, Sultan İbrâhîm b. Mes'ûd'a verdi. Onu birçok armağanlar ve sayısız hediyeler eşliğinde Rey'den Gazne'ye gönderdi. Bu yüzden onu 'Irâk diyarına davet ettiler. Sultan, Rey'den Horâsân'a gitti. Mâzenderân hududuna vardığı zaman Mâzenderân ile Taberistân'ın pâdişâhları yanına geldiler. Herât kapısına ulaştığında *Emîr-i emîrân* denilen amcası Sultan 'Osmân b. Çağrı Beg yanına geldi. Emîr-i emîrân hürmette ve saygıda abartılı davrandı ve Sultan'ın tahtı karşısında yer öpmek istedi. Sultan, buna izin vermedi

[54] E. Merçil, *Kirmân Selçukluları,* s. 47.

ve onu da kendisiyle beraber tahta oturttu. Vilâyeti, askerleri ve orduyu ona geri verdi. Ona, "*Mu'eyyidu'l-Mulk, Ruknu'd-devle*" lakabını verdi. Herât, Fûşenc, Gûr ve Gurcistân bölgelerini de kardeşi Melik Böri-pars[55] b. Alp Arslan'a verdi. (Bu esnada) Hâkân, Tirmiz bölgesine saldırıyordu. Bu yüzden Sultan'ın huzuruna elçiler göndererek şöyle dedi: "Tirmiz, Mâverâ'u'n-nehr'e aittir ve benim olmalıdır. Başka bir yere müdahale edilmelidir. Böylece adamlarını geri durdurdu. Sultan Herât'tan Belh'e gitti. Belh'in komutanları da Hâkân'ın öfkesinden şikâyet ettiler. Hâkân'ın bir elçisi Belh'e geldi. Elli men ağırlığında bir gürz ve on men ağırlığında bir kılıç getirerek Hâkân'ın mesajını iletti. Hâkân "Kullandığımız gürzün ve kılıcın (bir) örneğini size gönderdim. Savaş günü için kılıcını ve gürzünü bunlara göre ayarlamanı istedim" diyordu. Sultan bütün emîrleri, büyükleri, (Bizans) (*Rûm*) ve Hindistân elçilerini, Arap ve Acem bütün herkesi çağırdı. Sultan, meydanda gürzü eline aldı. Yedi kez çevirerek seksen adım attı ve meydana bir deve getirmelerini emretti. Hâkân'ın gönderdiği kılıcı devenin boynuna indirerek başını gövdesinden ayırdı. Daha sonra özel yayını getirtti. Yayın kirişini çekerek birkaç [191a] ok attı. Daha sonra ok atmayı bıraktı ve Hâkân'ın yanına elçi göndermek için, meydanda bulunan Nûştegîn-i Mu'ammerî adlı bir emîri seçti. Yayı onun eline vererek Hâkân'a şu mesajı iletmesini istedi: "Sizin gürzünüzü ve kılıcınızı gördük ve denedik. Bizde de bu yay vardır. Eğer bu yay ile ok atabilirlersen, o zaman kılıç ile gürzden bahs etmelisin. Yoksa evde oynanan oyunu yiğitlerin huzuruna getirmek çirkindir". (Elçiyi) adamların yanına gönderdi. Elçiler geri dönerek Hâkân'ın ordusundan hiç kimsenin o yay ile ok atamadığı haberini getirdiler. Böylelikle Sultan sudan (Ceyhûn) geçerek Tirmiz civarında konakladı. Birçok savaş yaptıktan sonra Hâkân'ın kardeşini kaleden kovdu ve onu Semerkand'a geri gönderdi. (Sultan) Tirmiz'den Semerkand'a yürüdü. Hâkân, sulh talebinde bulunarak Semerkand'dan birçok hediye gönderdi. Sultan'a boyun eğdi ve pek çok hediye sundu. Sultan, zafer elde ederek fâtih olup Belh'e geri döndü. Belh'ten de Rey'e gitti. Horâsân vilâyeti ve saltanatını nâibi olarak kardeşi Şehâbu'd-devle Tekiş'e verdi.

[55] Bu isim metinde hatalı olarak "Nûrî-bars" şeklinde kaydedilmiştir.

el-Muktedî bi-Emrillâh[56] Ebu'l-Kâsim 'Abdullâh b. Muhammed b. el-Kâ'im'in Hilâfeti

Boyu posu yerinde, zayıf, esmer, kara gözlü ve seyrek sakallı idi. Annesi 'Alem isimli bir cariye idi. 467 senesi Şa'bân ayının on ikisinde (2 Nisan 1075) (Halife) Kâ'im vefat edince[57], onun yerine el-Muktedî'yi tahta oturttular. On dokuz yıl ve iki ay hilâfette kaldı. Halifelik tahtına oturduktan sonra Sultan Melikşâh'ın huzuruna elçiler gönderdi. Onu yücelterek nâibliği ona verdi. Horâsân, Sîstân, 'Irâk, H^{v}ârezm, Taberistân, Gurgân, Mâzenderân, Âzerbâycân, Fârs, Kirmân, 'Ummân, Ahvâz, Hûzistân, Basra, (Diyâr-i) Bekr beldeleri ile Kûfe ve Bağdâd şehirlerinin hepsi Sultan Melikşâh'ın elindeydi.

Sultan Muhammed ile Sultan Sencer'in -Allâh Onlara Rahmet Eylesin- Doğumları ve Annelerinin Hikâyesi

Rivayet edildiğine göre, Melikşâh'ın saltanat döneminin başlarında ve İsfahân'da iken, bir gün sarayda hizmet eden harem ağasını yanına çağırdı ve ona bir cariyeyi yanına çağırmasını emretti. Harem ağası gitti ve geri dönerek; bütün cariyelerin sarayın bahçesinde havuz başında çıplak olarak suyla oynadıklarını Sultan'a haber verdi. Bu yüzden de o cariyeyi çağırmak için oraya gidemediğini söyledi. Bahçenin kapısı açıktı. Sultan cariyeleri izlemek istedi. İki hizmetlisi ile beraber bahçeye gitti. Havuzu görecek şekilde gizlice bir köşeye saklanıp onları izliyordu. Cariyeler birbirlerini suya atıyorlardı. Onların arasında, on dört yaşında bir cariye vardı. Üzgün ve sessiz bir şekilde cariyelerin yanında bir köşeye çekilerek oturmuştu. Rastgele Sultan'ın gözü birkaç kez ona takıldı. O an cariyelerden ikisi o cariyenin yanına gitti; onu yakalayıp suya atmak istiyorlardı. O ağlayarak çok direndi, ama faydasızdı. Onun elbiselerini çıkarmak istediler; ancak o buna izin vermedi. Onu soyundurmadan, üstündeki elbiselerle beraber zorla suya attılar. (Cariyenin) kafası yarıldı. Havuzdan çıkarak havuzun başında oturdu. Zavallı cariye çok ağladı. Sultan, onun haline acıyarak çok üzüldü. Oradan kalktı ve özel odasına çekilerek [191b] o cariyeyi yanına getirmelerini emretti. O cariyenin gönlünü aldıktan sonra onunla ilişkiye girdi ve kendi

[56] Metinde "el-Muktedî Billâh" şeklinde geçmektedir.

[57] 'Abbâsî Halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh, yakalandığı bir hastalık sonucunda kan aldırmış ve gece kan alınan yerin açılması sonucunda aşırı kan kaybederek 13 Şa'bân 467 (3 Nisan 1075) tarihinde vefat etmiştir. Halife'nin kan aldırmasına sebep olan hastalığı konusunda muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Ölümü hakkında detaylı bilgi için bkz. S. Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi*, s. 286-288.

gözdesi yaptı. O cariye son derece mutlu oldu. Sultan, o sırada bulundukları odayı bütün eşyası ile birlikte o cariyeye bağışladı. Odada bulunan halı, altın ve gümüşlerin hepsi onun oldu. Cariyeye hizmet etmek için, Sultan birkaç hizmetçi cariye ile bir ağa çağırdı. Aradan biraz zaman geçti. O cariye, Sultan'ın hareminde bulunan kadınlar ve cariyelerinden birini yanına çağırdı. Birkaç defa onunla görüştü. Akıllı cariyenin birşeyler yaptığı belliydi. Sonunda cariye gebe oldu ve İsfahân'da kaldı. Sultan, Tirmiz'de olduğu zaman ve Semerkand Hânı'nın kardeşini Tirmiz Kalesi'nden çıkardığı zaman, İsfahân'dan cariyenin bir erkek çocuğu doğurduğu haberi geldi. Sultan, babasının adını ona vermelerini emretti. Böylece adını Sultan Alp Arslan Muhammed b. Dâvûd koydular. Sultan Muhammed cengâver birisiydi.

Sultan daha sonra 'Irâk'a gitti. 'Irâk'tan da Şâm'a doğru yola çıktı. 477 senesi Receb ayının yirmi beşinde (26 Kasım 1084) Cuma günü, Sincâr şehrinde diğer oğlu doğdu. Adını Ahmed koydular. Sultan'ın oğlu o şehirde doğduğu için onu "Sencer" diye çağırmalarını emretti. Bu (çocuk) da Sultan Sencer idi. Sultan'ın annesinin yaptığı iyilikler Horâsân ve 'Irâk'ta herkese âşikârdır ve sonuna kadar da öyle kalacaktır. Onun (yaptırdığı) hayır eserleri sayesinde akrabalarının çoğu Türkistân'dan gelip Müslüman oldular. O, hepsine hürmet etti. Yine aynı yıl, Sultan, Horâsân'a geldi ve Herât'taki Murgâb'da konakladı. Oradan da Belh yoluyla Mâverâ'u'n-nehr'e gitti. Şemsu'l-Mulk Hân muhalefet ederek Semerkand'dan Tirmiz'e gelmişti. Zira Sultan, Tirmiz'i koruması için Nusretu'd-dîn-i Kebûd-câme'nin ceddi olan İsfahân-i Kebûd-câme'yi orada görevlendirmişti. Sultan, Pazar günü evvela Tirmiz'e geldi ve Tirmiz Kalesi'ni ikinci kez ele geçirdi. Daha sonra oradan Nahşeb hududuna gitti. Şemsu'l-Mulk'ün kardeşi Burhânu'd-devle Tegîn huzura geldi ve özür diledi. Yeniden barışarak anlaştılar. Sultan, Horâsân'a geri döndü. Türkler'in Şâm bölgesine girdiği haberini aldı. Bu sırada (Bizans) İmparatoru (*Kayser*)'nun elçileri huzura geldiler. Eşi benzeri olmayan nimetler ve o zamana kadar hiçbir pâdişâhın başka bir pâdişâha göndermediği değerli hediye ve armağanlar getirdiler. Sultan, buradan Haleb'e geldi. Horâsân'dan güvenilir kimseler ve elçiler gelerek Şehâbu'd-devle Tekîş'in Belh'te isyan ettiğini haber verdiler. Sultan birkaç gün içinde çok az kişiyle Haleb'den Nîşâbûr'a geldi. Öyle ki bu kadar kısa bir sürede (Sultan'ın) yüz atlı ile Haleb'ten Nîşâbûr'a ulaştığına kimse inanamaz. Horâsân'da kalan askerler de Sultan'a katılarak hızlı bir şekilde Belh'e gittiler. Şehâbu'd-devle Tekîş Tirmiz'e kaçtı. Sultan, Ceyhûn'dan geçti ve onu

Tirmiz'de bulamayınca öfkeyle oradan çıktı. Daha sonra onu (Şehâbu'd-devle Tekîş) öldürdüler. Sultan Melikşâh, Tirmiz Kalesi'ni üçüncü kez fethetti. Şemsu'l-Mulk 481 (1088-89) senesinde Semerkand'da isyan etti. Sultan üçüncü kez Mâverâ'u'nehr'e gitti ve Hâkân'ı Kâşgar'da buldu. Bir süre sonra Şemsu'l-Mulk, tanınmış birini yollayarak (Sultan'a) şu mesajı gönderdi: "Ben kendi suçumu anladım ve bunu itiraf ediyorum. Her şeye gücü yeten yüce yaratan, doğu ve batı her yerin hükümdarlığını sana vermiştir. Bütün [192a] sultanlar ve pâdişâhlar sana tâbi olduklarını bildirmekte ve hizmetinde olmakla iftihar etmektedirler. Bırakta bir ev bâkî kalsın! Günahımı affet ve beni bağışla! Beni kulluğa kabul et! Eğer kabul ederlerse, yüce pâdişâha kızımı vererek güvende olayım". Nizâmu'l-Mulk onu (Şemsu'l-Mulk) korumaya çalıştı. Sultan onu affetti. Hâkân Şemsu'l-Mulk, Sultan'ın yanına gelerek tahtının önünde yer öptü. Sultan, onu bağışladı ve Mâverâ'u'nehr'i ona verdi. Sultan, Horâsân'a geri döndü. Kâşgar önlerinde bulundukları sırada, Anadolu (*Rûm*)'nun vergisini (*mâl*) getiren Bizans İmparatoru (*Kayser*)'nun elçisini tekrar (ülkesine) gönderdiler. Nizâmu'l-Mulk, (böylelikle) "Bizans İmparatoru (*Kayser*)'nun elçisinin, vazifesini yerine getirdikten sonra Kâşgar'dan (kendi ülkesine) gönderildiğinin tarihlerde (böylece) yazılması vâcib bilinsin ve bütün Müslümanlar, İslâm Pâdişâhı'nın böyle bir güç ve kuvvete sahip olduğuna sevinsin" dedi. O günlerde Sultan bu önemli işlerle meşguldu. Kimi vakit Semerkand'dan Şâm'a, kimi zaman ise Şâm'dan tâ Kâşgar'a kadar gidiyordu.

Bu esnada Hasan-i Sabbâh, eline fırsat geçirerek bir yolunu bulup bir topluluk oluşturdu. Sonunda türlü oyun, hile ve düzenle ve çeşitli yollar deneyerek Alamût Kalesi'ni ele geçirdi[58]. Benimsediği ve daha önce gizlediği "*Bâtinî*" denen dinsizlik (*ilhâd*) mezhebini herkese aşikâr ettiler. Ama ondan önce, Nâsır-i Husrev ile onlara bağlı *dâ'î*ler de bu mezhebi Horâsân ve 'Irâk'ta yaymaktaydı. Simcûrîler döneminde Ebû 'Alî, bu mezhebi Hazret-i Nasr b. Ahmed'in adamlarından görüp benimsemişti. (Yine) Buhârâ'da da isimleri tarih kitaplarında kaydedilen birkaç kişi (bu mezhebi benimsemişti). Nizâmu'l-Mulk -Allâh ona rahmet eylesin- yazdığı *Siyeru'l-mulûk* (*Siyâset-nâme*)[59] isimli kitapta, bu kişilerden bazılarını anlatmaktadır. O zaman da Hasan-i Sabbâh gibi bazıları açıkça bu itikadı tebliğ

[58] İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 372.
[59] Vezîr Nizâmu'l-Mulk'ün Farsça olarak kaleme aldığı bu meşhûr eseri, muhtelif zamanlarda ve muhtelif kişilerce neşredildiği gibi ayrıca pek çok dilede tercüme edilmiştir. Eserin neşri ve Türkçe tercümesi için bkz. *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 2013; *Siyasetnâme (Siyeru'l-mülûk)*, Türkçe trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 2011.

etti. Nizâmu'l-Mulk, Hasan-i Sabbâh'ı ele geçirmek için çok çaba gösterdi. Alamût Kalesi'ne ordular gönderdi ve orada günlerce beklediler. Bu işin üzerinde çok durdu. Ama kader bunu istemedi ve onun tedbirleri işe yaramadı. Nizâmu'l-Mulk'ün makamının sonu gelip çatmıştı ve ömrünün güzel günleri son bulmaya doğru ilerliyordu. Zira gammazlardan bir grup Sultan'ın yanına gelerek Nizâmu'l-Mulk'ün yararına olmayan laflar edip arkasından konuştular. Hakkında birçok kötü şey söylediler. Ayrıca uzun süre vezârette kaldığı için, hem pâdişâh hem de devletin diğer büyükleri tedirgin olmuşlardı. Nizâmu'l-Mulk bunun için üzgündü. Ömrünün ve makamının sona ereceğini düşündü. Kendi adamlarına ve arkadaşlarına şöyle diyordu: "Beni öldürmeyi düşünüyorlar. Ben yok olduktan sonra, pâdişâhlığından, devletinden ve ömründen nasiplenemeyecek. Beni öldürürse, dinde ve dünyada büyük zararlar ortaya çıkacak". Nihayetinde Nihâvend'de hamamdan çıktı ve tahtırevanına oturduğu zaman Alamût Kalesi'nden gönderilen ve sûfî kılığına giren iki mülhid tahtırevanın önünü keserek onu şehit etti, -Allâh ona rahmet eylesin-. Bazıları onu öldürenlerin Sultan tarafından gönderildiğini, bazıları ise Hasan-i Sabbâh'ın müridlerinin öldürdüğünü söylemektedirler, -Allâh bilir-. (Nizâmu'l-Mulk hemen ölmedi); bir gün yaşadı. Melikşâh onun yanına gitti. Nizâmu'l-Mulk vasiyette bulunarak Melikşâh'a şöyle dedi: "Kafandaki o saltanat tâcı, benim vezîrliğim sayesinde senin kafanda duruyor[60]. Bundan sonrası bilmem nasıl olacak?". -Allâh doğru olanı bilir-.

el-Mustazhir Billâh Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. el-Muktedî'nin Hilâfeti

[192b] Uzun boylu, güzel yüzlü, gözleri çekik ve beyaz tenli idi. Annesi Dil-rubâ isimli bir cariye idi[61]. 486 senesi Şevvâl ayında (17 Aralık 1088-15 Ocak 1089), (Halife) Muktedî vefat etti. Mustazhir veliaht olarak hilâfet tahtına oturdu ve yirmi altı yıl hilâfette kaldı. Sultan Melikşâh'a hediyeler ve armağanlar gönderdi. H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk öldürüldükten sonra, Sultan Bağdâd'a gitmek istedi. Ama işler yolunda gitmeyerek günden güne düzensiz bir hale geldi. Eksiklikler ve zararlar ortaya çıktı. Bu durumda Nizâmu'l-Mulk'ün ne kadar dirayetli ve şefkatli olduğu, ona açıklandı. (Sultan'ın), Nizâmu'l-Mulk hakkında kötü haberler söyleyen gammazlara karşı tavrı değişti. Bu yüzden onların hepsi

[60] Nizâmu'l-Mulk'ün ölümü ile ilgili bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Nizâm-ül-mülk", *İA*, IX, s. 333; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 194-195.
[61] Abdülkerim Özaydın, annesinin Türk asıllı Altun isimli bir cariye olduğunu belirtmektedir ("Müstazhir-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 127).

anlaşarak birleştiler. Orada hizmet veren bir *çâşnîgîr*e çok miktarda para ve mal vererek Sultan'ı zehirlemesini istediler. 487 senesi Cemâzîu'l-âhir ayının yirmi dokuzu (15 Temmuz 1094)[62], Salı gecesi Sultan'a zehir verdi. Sultan, Salı günü gündüz Hakk'ın rahmetine kavuştu[63]. Seyyid-i Ecel, H^{v}âce Nizâmu'l-Mulk'ün ölümü için bir mersiye ve bu olaylarla ilgili üç dört beyit söylemiştir.

Seyyid-i Ecel'in Nizâmu'l-Mulk -Allâh rahmet eylesin- için yazdığı şiir:

Nizâmu'l-Mulk'ün ölümünden sonra yiğitliğin yüz akı karardı, buna şaşırma!

Şaşılacak durum şu ki, onun canına kıydılar;

O umutla ki, devletin şevketini ve mülkü kendi hükümleri altına alsınlar.

Öyle büyük bir gaflete düştüler ki, asıl olana dikkat etmediler;

Zira kılıf iyi olursa kılıç paslanmaz.

Hiçbir zekâ sahibi dirayette "Nizâm[u'l-Mulk]" gibi olamaz,

Bunun için bin yıl geçmesi lazımdır.

Sultan Melikşâh'tan Sonra Vuku Bulan Hadiselerin Tarihi

Sultan Berkyâruk b. Melikşâh, kardeşlerinin içinde en büyük çocuk ve babasının veliahtı olduğu için tahta oturdu. (Melik) Muhammed, Âzerbâycân'a gitti. Sencer de Bağdâd'daydı; Emîr Arab Sadaka onun atâbegi idi. Sencer, babasının yerine ve onun nâibi olarak Bağdâd ile Kûfe bölgelerini ve Arap nahiyelerini yönetiyordu. Emîru'l-Mu'minîn el-Mustazhir Billâh, Sultan Berkyâruk'a hediyeler ve armağanlar gönderdi ve Melikşâh'ın vasiyetini yerine getirerek Horâsân ile 'Irâk'ı ona verdi. Böri-pars b. Alp Arslan, 488 senesi Cemâzîu'l-âhir (6 Haziran-5 Temmuz 1095) ayında Berkyâruk'un emriyle Nîşâbûr'a geldi. Hutbeyi Sultan Berkyâruk ile Melik Böri-pars'ın adına okudular. (Melikşâh'ın) kardeşi

[62] Hasan-ı Yezdî'nin verdiği bu tarih esasen geç bir tarihtir. Zira Sultan, Halife el-Muktefî hayatta iken vefat etmiştir. Melikşâh, 15 Şevvâl 485 (18-19 Kasım 1092) tarihinde vefat etmiş ve sonrasında İsfahân'da kendisinin yaptırdığı Medrese-yi Celâlî'ye defnedilmiştir (O. G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 190).

[63] Sultan Melikşâh'ın zehirlenerek öldürüldüğü konusunda güçlü ihtimallerin olmasıyla birlikte bunun fâilleri konusunda net bir şey söylemek şuan için mümkün görünmemektedir. Bu konuda kaynaklarda Halife el-Muktedî, Nizâmu'l-Mulk'ün ölümünden Sultan'ı sorumlu olarak gören adamları, eşi Terken Hâtûn veya kölesi Hurdik gibi muhtelif kişilerin zikredildiği görülmektedir (O. G. Ozgüdenli, *Selçuklular I*, s. 190, n. 109).

Arslan Argun b. Alp Arslan, Melikşâh'ın ölüm haberini duyunca H^{v}ârezm'den çıkıp Nesâ ve Bâverd yoluyla Horâsân'a geldi. Oradan da Belh'e gitti. Fahru'l-Mulk b. Nizâmu'l-Mulk ise Tirmiz Kalesi'nde idi. Oradan çıkıp Nîşâbûr'a hareket etti. Tirmiz Kalesi ile Belh vilâyetini Melik Argun'a emanet etti. Argun, Belh'ten Nîşâbûr'a geldi. Böri-pars oradan kaçtı. Melik Argun, Nîşâbûr'u yağmaladı ve Seyyid-i Ecel Ebu'l-Kâsim Zeyd b. Huseyn ile Emîr Ebu'l-Hasan Menkâl'i öldürdü. Daha sonra Merv'e gitti. Böri-pars kalabalık bir ordu topladı ve Melik Argun ile bir kez daha Dâmgân'da savaştı. Ama sonunda Böri-pars kalabalık ordusu ile beraber yenildi. Savaş günü Melik Argun'un vezîri olan Muhammed b. Ebu'l-Hasan, 'Amîd-i Horâsân'ı yakaladı. Argun kürsüye oturmuş, Böri-pars'ın adamlarının ve emîrlerinin ölüm fermanını veriyordu. Muhammed b. Ebu'l-Husnân, 'Amîd-i Horâsân'ın elini tutarak Melik Argun'un yanına getirdi ve melikten, onu affetmesini istedi. Melik Argun, 'Amîd-i Horâsân'a karşı çok öfkeli olduğu halde, vezîrini kırmayıp onu bağışladı. (Melik Argun) Merv'e vardığı zaman, 'Amîd'i yanına çağırıp keskin kılıcını eline aldı. 'Amîd'in yaptığı hataları ve suçları [193a] kendisine hatırlattı. Hatalarını teker teker söyledikçe kılıcını da hazırda tutarak, 'Amîd'e şöyle diyordu: "Vurayım mı yoksa vurmayayım mı?". Her defasında daha da öfkelenerek yeniden 'Amîd'in yaptığı cinayetleri hatırlatıyor ve yeniden kılıcını çıkarıp "Vurayım mı, yoksa vurmayayım mı?" cümlesini tekrarlıyordu. Melik Argun'u maskaralıklarıyla güldüren ve o dönemin latifecilerinden 'Alî-yi Mulkâbâdî de oradaydı. Melik "Vurayım mı?" cümlesini sürekli tekrarlayınca, 'Alî-yi Mulkâbâdî, 'Amîd-i Horâsân'ın ensesine sert bir tokat attı ve şöyle dedi: "Ey beceriksiz sahtekâr! De ki hayır, vurma!". Melik Argun bu lafa çok güldü ve bunun için (onu öldürmekten) vazgeçti. Böylece 'Amîd kurtuldu. Kendi evine dönünce 'Alî-yi Mulkâbâdî'ye bin *dînâr* ve değerli hediyeler göndererek attığı tokat için ona minnettar oldu. 'Amîd-i Horâsân ilk başta Çağrı Beg'in ordusunun bazarında kasap imiş. Onun asıl adı Muhammed b. el-Mansûr-i Nesevî idi. Selçuk oğulları H^{v}ârezm'den Nîşâbûr'a geldiğinde, 'Amîd, ordu bazarında kasaplık yapıyordu. Sultan Tuğrul'un bir *mîr-âhûr*u (ahır emîri) vardı. Mîr-âhur, 'Amîd ile arkadaş oldu. Arkadaşlık bağı aralarında o dereceye vardı ki, kendi işlerini ona emanet etti. 'Amîd onun yerine görevleri yapıyordu. Ahırın koruması ve seyisleri o idare ediyordu. 'Amîd, onun bütün işlerini ve görevilerini üstlendi. Sonunda mîr-âhûr öldü ve 'Amîd, mîr-âhûr oldu. Hayvanların barınağı ve ahır düzene girdi, atlara çok iyi bakıldı. O güne kadar böyle bir düzen görmeyen Sultan Tuğrul

(Bey), bu yüzden ona (‘Amîd) daha çok ilgi gösterip kendine yakınlaştırdı. Sonunda ‘Amîd’in makamı yükseldi. Bütün Horâsân’ın vergi toplama işleri ve haraç görevi ona verildi. Böylelikle ‘Amîd-i Horâsân adını aldı. Horâsân’da yetmiş (çeşit) haraç elde etti. Sultan Melikşâh’ın döneminde H^{v}ârezm vâliliğini ona verdiler. Nizâmu’l-Mulk ile ‘Amîd-i Horâsân’ın arası çok kötü idi. (Nizâmu’l-Mulk), ‘Amîd’e bir berat yazarak bir emîr ile birkaç adamını H^{v}ârezm’e gönderdi. ‘Amîd’e karşı saygısızlık ve arsızlık etmelerini emretti. (Nizâmu’l-Mulk’ün gönderdiği) emîr, H^{v}ârezm’e varınca Nizâmu’l-Mulk’ün emri ve isteği doğrultusunda ‘Amîd’e karşı muhalefet etmeye başladı. ‘Amîd, o emîr ile yanındakilerin Ceyhûn’a atılması için emir verdi. Aynı gün hizmet etmesi için yüz delikanlı hizmetçiye sahip oldu. Her birine biner dînâr dağıttı ve onları hizmet etmeye gönderdi. Onlara şöyle dedi: “Dîvâna hizmet ederken hürmetsizlik yapamam. Ayrıca gazaplanmak ve musallat olmaktan başka hiçbir şekilde H^{v}ârezm’in ve Türkistân’ın malı elde edilmiyor. Onlar (Nizâmu’l-Mulk’ün gönderdiği kişiler) edepsizce davrandılar. Ben, onlar hakkında uygun olanı yaptım”. Yaptığının karşılığı olarak kendini affettirmek amacıyla bârgâha yüz hizmetçi ve yüz bin dînâr gönderdi. Sultan hiç itiraz etmedi ve onu affetti. ‘Amîd-i Horâsân, Çağrı Beg’e hizmet etti. Ayrıca Sultan Tuğrul, Sultan Alp Arslan, Sultan Melikşâh, Melik Argun, Melik Böri-pars, Sultan Berkyâruk, Sultan Muhammed ve Sultan Sencer -Allâh onu bağışlasın- hazretlerine hizmet etti. (‘Amîd), 494 senesi Şevvâl ayının yirmi biri (18 Ağustos 1101), Cumartesi günü öldü. İşin tuhaf olan kısmı şu ki, Melik Argun onu öldürmek istiyordu ve kararında azimliydi. ‘Amîd-i Horâsân ise Argun’un elinden kurtulamayacağını biliyordu. Zira ‘Alî-yi Mulkâbâdî sayesinde onun elinden kurtulmuştu. Onun [193b] ölümünden birkaç gün sonra Melik Argun, Merv’de Şâdkân civarında abdesthâneye gitti ve bir hizmetçiye su getirmesini emretti. O hizmetçinin yaşı daha küçük idi. Suyu götürdüğünde Melik Argun, ona karşı bir davranışta bulundu. Hizmetçi bunu yanlış anladı ve (onun) kendini küçümsediğini düşündü. Çizmesinin içinde bir bıçağı vardı. Hemen bıçağı çıkararak Melik Argun’u oracıkta öldürdü, -Allâh ona rahmet eylesin-. Argun’un işlerini düzene koyan ve teçhiz eden ‘Amîd-i Horâsân idi. Allâh istediği herşeyi yapar. Sultan Berkyâruk, ‘Irâk’tan Horâsân’a geldi ve 490 senesi Cemâzîu’l-evvel ayının beşinde (20 Nisan 1097), Pazartesi günü Nîşâbûr’a vardı. Olanlardan sonra Horâsân’ın durumu ve işleri karmakarışıktı. Horâsân halkı perişan olmuştu. (Sultan Berkyâruk) işleri yeniden düzene koydu. Adaletli davranarak iyi bir düzen

kurdu. Kardeşi Sencer de 'Irâk'tan onunla beraber gelmişti; Gurgân ile Mâzenderân'ı ona verdi. Emîr-i Dâd Habeşî b. Altûntâk'ı kendi nâibi olarak seçip Horâsân, H^{v}ârezm ve Sîstân bölgelerini ona emanet etti. (Sultan Berkyâruk) 491 (1097-98) senesinde Belh'e gitti. Kardeşi Sencer'i tahta oturttu[64]. Belh, Kubâdân, Vahş, Levâyih ve Gazne hududuna kadar ona verdi. Ona "*Melik Sencer*" dediler. (Sultan Berkyâruk) Belh'e geldiği zaman büyük emîrlerden olan Emîr Ber'aş ile Emîr Tuğrul Tegîn de onun yanında idi. Selçuk oğulları'nın yakınlarından olan Muhammed b. Anûş Tegîn[65]'i de H^{v}ârezm'e gönderdi[66]. Ona, H^{v}ârezm'de "*H^{v}ârezmşâh*" lakabını taktılar. Bu devlet, tâ ki Cengiz Hân ortaya çıkana kadar, uzun bir süre H^{v}ârezmşâhlar Devleti'nin sınırlarında kaldı. Onlar adaletli ve mutî bir kavimdi. Selçuk oğulları'ndan ve emîrlerinden olan Emîr Devletşâh bir orduyla Belh'e geldi. Melik Sencer onunla savaştı ve onu esir etti. Gözlerine mil çekilmesi emirini verdi. Daha sonra da Tirmiz'i ele geçirerek Emîr Tuğrul Tegîn'e verdi. Sultan Berkyâruk ise 'Irâk'a döndü ve Bağdâd'a gitti. Sultan Muhammed onun yanından kaçarak Gurgân'a geldi. O sırada Sencer de tehlike altındaydı. Bu yüzden kardeşinin yanına gitti ve ikisi birlikte Bağdâd'a doğru yola çıktılar. Berkyâruk, (Halife) Mustazhir'i öldürmek, yerine onun kardeşi Ebu'l-Hasan b. el-Muktedî'yi oturtmak istiyordu. Sultan Muhammed ve Sultan Sencer birlikte Bağdâd'a vardılar ve Sultan Berkyâruk ile savaştılar. Böylelikle Berkyâruk firar etti. Daha sonra Mustazhir, ikisine de (Muhammed ve Sencer) hediye ve armağanlar sunarak dua etti. Böylece Muhammed 'Irâk'ta kaldı ve Sultan Sencer de Horâsân'a döndü. Emîr-i Dâd Habeşî b. Altûntâk güçlenmişti. 493 senesi Şa'bân ayında (11 Haziran-9 Temmuz 1100) Bûrkân'da, Sultan ile savaştı. Sultan Muhammed'in yanından kaçan Berkyâruk savaş günü oraya vardı ve Emîr-i Dâd Habeşî'ye katıldı. Daha (savaşın) başında firar etti. Sencer kendi adamları ile birlikte karşı tarafı yenmek için hücum etti. Onları yenerek Emîr-i Dâd Habeşî'yi yakalayıp öldürdüler. Biri Sultan (Berkyâruk)'ın peşinden gitti. (Onu bulmayınca) bir dağdan geri döndü. Berkyâruk, Nîşâbûr'a gitti. *Gulâm*ları, ona (Berkyâruk) zehir verdiler ve o öldü[67]. Böylece Horâsân Sencer'in, 'Irâk ise Muhammed'in oldu, -*vallâhu â'lem*-.

[64] İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 373.
[65] Metinde "Muhammed b. Nûş Tegin".
[66] İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 373; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000, s. 43.
[67] İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 374. A. Özaydın, Berkyâruk'un verem ve bâsur hastalıklarına yakalandığını, bir sedye üzerinde Bağdâd yönünde yola çıkarılan Sultan'ın Burûcird'e geldiğinde durumunun ağırlaştığını ve sonrasında 2

Ebu'l-Fevâris Sultan Sencer b. Melikşâh'ın Saltanatının Zikri

Sultan Sencer, Berkyâruk'un ölümünden sonra tam rahata kavuşmuştu ki, Nîşâbûr'da [194a] çiçek hastalığı onun bütün mübarek vücudunu sardı. Bu haber dört bir yana ulaştı. Tuğrul Tegîn, Mâverâ'u'n-nehr'e birilerini gönderdi. Mâverâ'u'n-nehr ve Türkistân'ın pâdişâhı olan Kadır Hân, onu (Sencer), Horâsân'a gitmeye mecbur bıraktı. Onun adı Cebrâ'îl b. 'Omer (Ka)râhân b. Muhammed Buğra Hân b. Yûsuf ve Kadır Hân el-Kebîr b. Hârûn Buğra Hân el-Kebîr b. 'Alî Karâhân b. Mûsâ Karâhân b. Satık[68] Hân idi. Dedelerinin ve babalarının hepsi Mâverâ'u'n-nehr'in hükümdarları idiler.

Sencer-nâme'de şöyle yazıyor: Yeryüzünde Hulefâ-i Râşidîn'den -Allâh hepsinden razı olsun- sonra gelen hiçbir pâdişâh, Sultân-i a'zam Ebu'l-Hâris Sencer b. Melikşâh kadar kemâle ve iyi hususiyetlere sahip değildi. Hazret-i Sultân-i a'zam Sencer pâdişâhlık tahtında oturdu ve sekiz savaş yaptı; hepsinde de başarı elde etti. Zafer kazanarak adalet ve ihsanını ortaya koydu. Burada sırayla savaşların tarihini kısaca anlattık. Bu büyük pâdişâh, sekiz büyük savaşta zafer ve başarı elde etti. Horâsân, 'Irâk, Mâverâ'u'n-nehr, Gazne ve H^{v}ârezm bölgelerinde vuku bulan bu savaşlar, burada tarihleri ile birlikte teker teker açıklanacaktır.

1. Birinci savaş 491 senesi Rebî'u'l-evvel ayında (6 Şubat-6 Mart 1098), Belh vâlisi Devletşâh ile ilk savaş olarak gerçekleşti. Savaşa Belh, Tirmiz, Taberistân, Gîlân (*Cîlân*) ve Halaç (*Kalac*) orduları ile Oğuzlar (*Guz*)'dan bir grup katıldı.

2. İkinci savaş 493 senesi Şa'bân ayı ortasında (26 Haziran 1100), Sultan Berkyâruk ve Emîr-i Dâd Habeşî ile Bûzgân Ovası'nda vuku buldu. Mâzenderân, H^{v}ârezm, Kûhistân ve Kûmis orduları katıldı.

3. Üçüncü savaş 495 senesi Şa'bân ayının ikisinde (21 Mayıs 1102), Kadır Hân ile Tirmiz'de; Mâverâ'u'n-nehr ve Türkistân orduları ile birlikte savaştılar. Afrâsiyâb'dan başka, onun gibi kimse öyle kalabalık bir ordu toplayamamıştı.

4. Dördüncü savaş Gazne savaşı idi. 511 senesi Şevvâl ayının yirmi ikisinde (11 Şubat 1118), Sultan Arslan(şâh) ile Şâh-âbâd Ovası'nda gerçekleşti. Gazne, Râbul, Kâbil,

---

Rebî'u'l-âhir 498 (22 Aralık 1104) tarihinde vefat ettiğini belirtmektedir (*Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 129-130).

[68] Metinde "Sabuk" yazılmıştır.

Arap ve Hindistân orduları ile savaştı. Elli bin süvari, yüz bin piyade ve yedi yüz teçhiz edilmiş fil ve deve bulunuyordu.

5. Beşinci savaş 513 (1119-20) senesinde, Sâve Ovası'nda vuku buldu. 'Irâk, 'Irâkeyn, Fârs, Kürd ve Şebânkâre ordusu, yüz bin süvari ve piyade ile savaştı.

6. Altıncı savaş Semerkand'ın fethi idi. 524 senesi Rebî'u'l-evvel ayında (11 Şubat-12 Mart 1130), Mâverâ'u'n-nehr ve Türkistân ordusu ile savaş yaptı.

7. Yedinci savaş Dînever Ovası'nda 526 (1131-32) senesinde cereyan etti. Selçuklu hanedanından Sultan Mes'ûd ve Karâca Sâkî ile savaştı. Bütün 'Irâk, Fârs ve Hûzistân (ve) Arap ordusu orada idi.

8. Sekizinci savaş Hezâresb savaşı idi. 533 senesi Rebî'u'l-evvel ayının dördünde (9 Kasım 1138), H^{v}ârezm ve Cend ordusu ile Tartarâk ve Beygulân gibi kâfirlerden birkaç grup ile savaştı.

Bu sekiz savaş büyük fetihlere vesile oldu. Herşeye gücü yeten Allâh kendi rahmet ve lütfuyla, bu büyük hükümdara sonsuz devlet nasip etti. Bu hükümdar katıldığı her savaşta kılıcını eline aldı ve cesurca savaştı. Değerli kişilerden Şâhruh Bahâdır b. Emîr Burhânu'd-dîn Kutbu'l-hakk ve'd-dîn Emîr Tîmûr-i Kûregân teveccüh ve inayet edip, [194b] o dönemin halifesi olan Sultân-i a'zam (Sencer) hakkında yazılan *Şâh-nâme*'den toplayıp bir araya getirerek bu sekiz savaşı ve Sencer'in ahvâlini manzûm olarak yazmıştır. İnşallâh detaylarıyla birlikte sırasına göre anlatılır. Ama şimdi, Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Muhammed (b.) Melikşâh ile 'Irâk'ın hikâyesini anlatmaya başlayalım.

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Şucâ' Muhammed b. Melikşâh -*Kasîmu Emîri'l-Mu'minîn*-'in Saltanatı

Sultan Muhammed adaletli, iffetli, din ve diyanet ile mevsûf, görüşü isabetli, vaadine sadık, sözünde duran ve mücâhid bir pâdişâh idi. İslâm'ın aklığını korumak için bütün gücünü ve kerametini ortaya koydu. Kahır orağıyla küfür ve bidat dikenlerini biçerek

yok etti. İsfahân yakınlarındaki Dize-kûh[69] (Kalesi)'ni gören, o kalenin fethi ve o kitleyi (mülhidleri) yok etmek için o pâdişâhın (Sultan Muhammed) ne kadar eziyet ve sıkıntı çektiğini anlar. Gerçekten de eğer orayı fethetmeseydi, bugün dinden ve İslâm'dan bir eser kalmazdı. Yılmadan yedi yıl boyunca cihâd etti. Sonunda Müslümanlar'ın yolunu kesen o münkir yığınını ortadan kaldırdı. O bidata inananlar veya onlarla bağlantısı olan her kim varsa, hepsini yok etti, küfrün kökünü kazıdı. "Allâh razı olsun". Pâdişâhlığının başlangıcında, babasının hizmetinde bulunan daha sonradan isyan eden Sadaka ve Âyâz ile savaşmak için Bağdâd'a gitti. Onların etrafında karşılaştırılmayacak kadar kalabalık bir ordu toplanmıştı. Çok çetin bir savaş oldu. Sultan'ın ordusuna nazaran onların savaş araç ve gereçleriyle ile asker sayıları çok fazlaydı. Sultan, ilahî yardımdan ve rabbanî yardımdan nasiplendi. Rivayet edildiğine göre, gökyüzünde, düşmanların başının üzerinde siyah ve alev renginde bir bulut ile birkaç işaret birden belirdi. Ağzından ateş püsküren bir ejderha şekli gökyüzünde görüldü. Öyle ki, onun heybetinden, ordunun çoğu silahını attı. Kıyamet korkusunu ve dehşetini gözleriyle gördü. Bu yüzden aciz düşerek kaçtılar ve bir kişi bile orada kalmadı. Sadaka savaşta öldürüldü. Âyâz ise esir edildi. Sultan Muhammed, Âyâz'ın öldürülmesini emretti. Sadaka'yı ölüler arasında, vücudunda bulunan birkaç işaretten tanıyarak buldular. Sultan onun (Sadaka) kellesini, kardeşi Sencer'in huzuruna Horâsân'a gönderdi. Mülhidler, Sultan Muhammed ile kardeşi Berkyâruk'un arasında ortaya çıkan karmaşa durumundan faydalanarak güçlendiler. Onların büyükleri ve önde gelenleri şehirlerin hepsine yayıldılar. Isfahân'da bir edib vardı; ona 'Abdu'l-Melik-i 'Attâş derlerdi. İlk başta kendinin Şi'î olduğunu söylüyordu. Bu yüzden kötü zan altına girdi. İsfahân imâmları ona karşı çıkıp, zarar vermeye kalktılar. O ('Abdu'l-Melik-i 'Attâş) kaçarak Rey'e gitti. Oradan da Hasan-i Sabbâh'ın yanına geldi. Daha sonra onun yazısıyla bir arkadaşına yazılmış Arapça bir mektup buldular. (Mektubun) ortalarında şöyle diyordu: "Boz atmacaya ulaştım ve geride neler bıraktıysam, o benim için onların yerini tuttu"[70]. Onun el yazısı meşhûrdur ve İsfahân'da onun el yazısı ile birçok kitap mevcuttur. 'Abdu'l-Melik-i 'Attâş'ın, Ahmed-i 'Attâş adında bir oğlu vardı. Babasının zamanında kumaşçılık yapardı. "Ben babamın mezhebini ve inancını kabul etmiyorum" diyerek kendini ondan uzakmış gibi gösterdi. Bu yüzden babası kaçtığı zaman ona zarar vermediler. Sultan

[69] Metinde "*Dize-kûh*" şeklinde kaydedilmiştir. "*Dûz-kûh*" da denilen "*Şâhdiz Kalesi*"nin kastedildiği görülmektedir.
[70] Bu Arapça ibarenin hatalı istinsah edildiği görülmektedir.

Melikşâh'ın Dîz Dağı'nda yaptırdığı ve Şâhdîz[71] adını verdiği bir kale vardı. Sultan'ın yokluğunda hazine, silahhâne, kendi uşakları ve sarayın cariyeleri orada idi. Deylemliler'den bir grup o kalenin koruyucusu idi. Ahmed-i 'Attâş kendi [195a] adamları ile birlikte oraya yerleşti. Ondan sonra bazen şehre gelir ve kızlar (cariyeler) için elbise, başörtüsü ve kadınlara gereken herşeyi satın alırdı. Deylemliler ile baş başa sohbet ederdi. Onlar böylece yakınlaştılar ve sonunda hepsi onun "davet"ini (*da'vet*) kabul ettiler. Böylelikle o, kalenin hâkimi oldu ve herkes onun emrine girdi. Daha sonra şehrin civarında, Deşt-i Gûr'a yakın bir yerde davet için bir yer yaptı. Her gece şehirden bir grup gelerek daveti kabul ediyordu. Onlara, her bir grubun kendi mahallesinde halkı bu bidata doğru yönlendirmesini söyledi. Daha sonra (kabul edenleri) yaptırdığı davet yerine götürdüler. Böylece otuz bine yakın kişi (onun) davetini kabul etti. Müslümanlar'a saldırarak eşyalarını çalıp, onları öldürüyorlardı. Onun döneminde gözleri görmeyen bir adam ortaya çıktı. Alevî olduğundan dolayı ona, "*Alevî-yi Medenî*" derlerdi. Her günün sonunda (her akşam) elinde bir baston ile sokağın başında durur ve "Allâh, bu körün elinden tutup sokakta evimin kapısına kadar götürenlerin günahlarını bağışlasın!" diye dua ederdi. Sokak uzun ve karanlıktı. Onun evi de o sokaktaydı. Evinin dehlizinde bir kuyu vardı. Bir topluluk, onu (Alevî-yi Medenî) evine getiren kişiyi eve çekerek o kuyuya atıyordu. Dört beş ay böyle geçti. Şehrin gençlerden pek çoğu (bu şekilde) kayboldu. Kimse bunun sırrını anlıyamıyor ve kimin ölüp ölmediğinden haber alamıyorlardı. Tâ ki bir gün, dilenci bir kadın bu evden bir şey isteyene kadar. Kadın (evin içinden) bir inleme sesi duydu. Dua ederek şöyle dedi: "Yüce Allâh hastanıza şifa versin". O evin halkı, kadının durumu anladığını düşündüler. Ekmek verme bahanesiyle onu eve sokmak istediler. Kadın korkup kaçtı. Sokağın başında birilerini gördü ve falanca evden münkir sesi duyduğunu ayrıca, bir grubun onu öldürmek istediğini söyledi. Oradaki insanlar da kayıpları aramakla meşgul idi. Bir sürü insan o evin kapısına geldi ve birdenbire evin içine girdi. Hainler kaçtılar. Evin dehlizinin yolunu buldular. Orada üç yüz dört yüz kişiden fazla insan gördüler. Kimi öldürülmüş, kimi ise çarmıhla duvara asılmıştı. İki üç kişi hâlâ ölmemişti. Bu haber şehre yayıldı ve birçok insan o eve gitti. Herkes bir yakınını, çocuğunu veya kardeşini arıyordu. Böylece şehirde feryad ve figan koptu. Böylesini kimse yapmamıştı.

[71] "Dîzkûh" adıyla da marûf olan bu kale hakkında bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 78, n. 45; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 224, n. 19).

Kör Medenî ile karısını yakaladılar. Ama onun diğer arkadaşları kaçtı. Onları (Alevî-yi Medenî ve karısını) ordu bazarı (*bâzâr-i leşker*)'nın ortasında yaktılar.

Sultan Muhammed, savaşta Sadaka'yı yendikten sonra Âyâz'ı da öldürüp İsfahân'a geldi. Melunlar güç kazanmışlar, kaleye birçok malzeme götürmüşlerdi. Sultan yedi seneye yakın bir süre bütün çabasıyla kendini bu işe adadı. Savaş aletleri, ordu gereçleri ve şehir halkının yardımıyla o kaleyi ele geçirdiler. Sultan'ın, Sa'du'l-Mulk-i Âbî[72] adında bir vezîri vardı. Sadru'd-dîn[73] ve Kâdi'l-kudât 'Ubeydullâh-i Hatîbî gibi İsfahân imâmlarından bir grup, onu itham ediyordu. Birkaç defa onun durumunu Sultan'a açıklamışlardı. Ama Sultan inanmamıştı. Zira ona çok güveniyordu. Onun bir hâcibi vardı. (Sa'du'l-Mulk'ün) gizli ve saklı sırlarından (hâcibi) haberdar idi. O hiçbir sırrını ondan saklamazdı. Ahmed-i 'Attâş, [195b] Sa'du'l-Mulk'ün yanına birini göndererek "Kalenin levazımatı bitti; adamlar işten güçten kaldılar. Kaleyi teslim edeceğiz" diye haber verdi. Sa'du'l-Mulk şu yanıtı verdi: "Bir hafta daha sabredin ki, biz ayağımıza takılan bu taşı, yani Sultan'ı ortadan kaldıralım". Sultan çok hararetli bir mizaca sahipti. Bu yüzden her ay hacamat yaptırırdı. Sa'du'l-Mulk bir hacamatçı ayarlayıp ona bin dînâr verdi. Ayrıca ona zehirli bir neşter vererek Sultan'ın kanını bu neşterle almasını istedi. Vezîrin bu kötü niyetinden, Ahmed-i 'Attâş'ın gönderdiği haberden ve Sa'du'l-Mulk'ün verdiği cevaptan, Hâcib H^{v}âce'nin haberi vardı. Hâcib'in çok güzel bir hanımı vardı. Bu sırrı onunla paylaştı. Kadının bir sevgilisi vardı. Gece sevgilisiyle sohbet esnasında, bu durumu ona söyledi. Sevgilisi, Sadru'd-dîn-i Hocendî'nin vekili Kâkil-i La'betî'nin arkadaşı idi. Bu olayı Sadru'd-dîn'e haber verdi. Sadru'd-dîn hiç vakit kaybetmeden aynı gece Sultan'ın sarayına geldi. Baş başa yalnız olarak durumu ona izah etti. Ertesi gün Sultan mahsustan hasta yatağına yattı ve iki gün sonra hacamatçıyı çağırdı. O, (kan almak için) Sultan'ın kolunu bağladı. Kesmek için neşteri çıkardığı zaman, Sultan bütün heybetiyle ve keskin bakışlarıyla hacamatçıya baktı. Hacamatçı "Ey Pâdişâh! Canımı almayın" diyerek doğruyu anlattı. Sultan, aynı neşterle onun damarının kesilmesini emretti. (Hacamatçı), o an orada can verdi. Artık Sultan'ın, Sa'du'l-Mulk hakkında hiçbir şüphesi kalmadı. Ertesi gün Ebû 'Alî Mansûr-i Mufzil ve Sa'du'l-Mulk'ü astılar. Ondan iki gün sonra da kaleyi aldılar ve Ahmed-i 'Attâş'ı aşağıya indirip, eli bağlı bir şekilde bir deveye bindirdiler. Ayrıca oradan yüz bin kişiden fazla

[72] Bkz. A. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 81.
[73] İsfahân'da Şâfiler'in reisi "Kâdı Sadru'd-dîn el-Hocendî" (bkz. A. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 81; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 225, n. 27).

erkek, kadın ve çocuk dışarı çıktı. Başından toz toprak, çer çöp ve kül dökerek davul, tef ve zurna çalarak onu, davetini kabul edenlerle birlikte, önde şarkıcılar olmak suretiyle şehre götürdüler. Biri ona "Sen yıldızların ilmini bildiğini iddia ediyordun. Kendi falında bu günü göremedin mi?" diye sordu. O, "Kendi talihimde ihtişamlı, görkemli ve daha önceden hiçbir pâdişâhın görmediği bir şekilde İsfahân'a getirildiğimi görmüştüm. Ama böyle olacağını bilmiyordum" cevabını verdi. Bin türlü işkence ederek onu öldürüp sonra da yaktılar. Kaleyi yıktılar ve o kalenin fethedilmesiyle onların güçleri sona erdi. (Sultan), daha sonra (Emîr) Şîrgîr'i donatılmış bir ordu ile birlikte Alamût Çölü (*Biyâbân-i Alamût*)'ne gönderdi. Bir süre orayı şiddetli bir şekilde muhasara etti. O melunların işi ve durumu zorlaştı. (Bu sırada), Sultan'ın ölüm haberi geldi ve Sultan'ın umerâsı onu geri çağırdı. Eğer pâdişâhın ömrü daha uzun olsaydı, onları ortadan kaldırır ve yeryüzü onların kötülüğünden temizlemiş olurdu.

Sultan Muhammed âdil, Allâh'tan korkan ve âlim kişileri seven bir pâdişâh idi. Ama servet biriktirmeye çok düşkündü. H^{v}âce Ahmed b. Nizâm'ın onun vezîri olduğu dönemlerde, 'Alâ'u'd-devle'nin ceddi ve Hemedân vezîri olan Seyyid Ebû Hâşim'i öldürmek istedi. (H^{v}âce Ahmed), Seyyid'i kendisine teslim etmesi şartıyla, Sultan'a beş yüz bin *dînâr* vereceğini söyledi. Sultan kabul etti. Seyyid'i yakalamak için Hemedân'a kimse gitmeden önce, o (Seyyid) bu durumdan haberdar oldu. Bu yüzden üç oğlu ile beraber ata bindi ve belirsiz bir yolla bir haftada İsfahân'a geldi. Gizlice şehre girdi ve Sultan'ın yakınlarından bir hadimi çağırarak ondan, gece kendisini Sultan'ın yanına götürmesini istedi. Bunun için Lâlâ Karâ Tegîn'i seçtiler. (Seyyid), onu çağırdı ve [196a] on bin dînârı on ayrı keseden çıkararak "Bu senin hizmetinin karşılığıdır. Gece beni Sultan'ın yanına götür. Onunla yalnız konuşmak istiyorum" dedi. Lâlâ, o kadar parayı hiç birarada görmemişti. Şaşırdı ve "Bunu Sultan'a vermek gerekir" dedi. Seyyid ise "Hayır, bu sana aittir" dedi. H^{v}âce de Sultan'ın yanına gitmek için hazırlandı. Zira Sultan'ın yakınlarından sayılıyordu. O da o gece Sultan'ın yanındaydı. O (Seyyid) yaşlı idi ve gözleri görmüyordu. Sultan'ın eşi Kutlug Hâtûn da oradaydı. Seyyid Ebû Hâşim, Sultan'a dua etti. Yanında eşi benzeri olmayan büyük bir inci tanesi getirmişti. Sultan dahi onun gibisini görmemişti. Onu Sultan'ın önüne koydu. (Seyyid) ağlayarak şöyle dedi: "H^{v}âce Ahmed bir süreden beri beni öldürmek istiyor. Duydum ki beni beş yüz bin dînâra satın almıştır. Allâh, Peygamber'in -ona selâm olsun- torununu satmayı reva görmez. Onun benim karşılığımda

vereceği beş yüz bin dînâr para yerine, ben size dokuz yüz bin dînâr veririm. Fakat onu (H^{v}âce Ahmed) bana teslim etmeniz şartıyla bunu yaparım". Sultan'ın para pul sevdası, vezîrinin canını korumasına galip geldi. Böylece onun şartını kabul etti. Seyyid Ebû Hâşim geri döndü. (Sultan'ın) hazinesinin şahnesi (*şâhne-yi hizâne*) parayı almak için onunla (Seyyid Ebû Hâşim) birlikte gitti. Seyyid'den yemek için birşeyler ve kalmak için bir yer istedi. Seyyid ona "Senin kalacağın yer kervansaraydır. Yapacağın masrafı kendi kesenden ödemelisin. Dînârlar sayılıp para hazırlanana kadar orada kalacaksın (ve) buna razı olacaksın" dedi. Ama o (*gulâm*) lafı uzattı. Bunun üzerine Seyyid "Edebinle oturmalısın! Yoksa, hemen şu saatte şuracıkta seni asmalarını emrederim. Her biri senden daha iyi yüz hizmetçiye bedel olarak on bin dînâr fazla para öderim" dedi. Bir haftayı bile geçmeyen bir sürede altınları toplayarak dînâra çevirdiler. Bunun için ne birinden borç aldı, ne de bir mülk sattı. Sonra kalın ağaçlar getirmelerini emretti. Her ağacı üçer karış uzunluğunda parçalara keserek içini oyup boşalttılar. Böylece seksen parça ağaç hazırladılar ve keseler diktiler. Her keseye on bin dînâr koydular ve içi boşaltılmış ağaçların içine yerleştirdiler. Onun ağız kısmına tahtalar çaktılar ve demir çemberlerle etrafını sarıp sarmaladılar. Daha sonra ağaç parçalarını ikişer ikişer katırlara yüklediler. Böylelikle kırk baş katırın üzerinde sekiz yüz bin altın dînârı, bu hâdime teslim ederek yolladı. Gulâma, yaptığı hizmet karşılığında bir dînâr bile vermedi. Gulâm, bir aydan az bir sürede altınlarla beraber İsfahân'a vardı. O yükü Sultan'ın huzuruna götürdüler. Sultan "Bu kadar malı kısa bir zamanda nereden buldu?" diye sordu. Gulâm "Hepsini evinden topladı. Bu zaman dahi ölçmek, hazırlamak ve yerleştirmekle geçti. Yoksa aynı gün verir gönderirdi" dedi. Sultan bu duruma ve malın çokluğuna hayret etti. Seyyid kendi intikamını H^{v}âce Ahmed'den alsın diye (Sultan), H^{v}âce Ahmed'i ona teslim etti. (H^{v}âce Ahmed), Seyyid hakkındaki kötü düşüncesine; kendi düçar oldu. "İnsanların boynunu para ile bükebilirsin"[74]. Sultan Muhammed 474 (1081-82) senesinde dünyaya gelmişti[75]. Onun pâdişâhlığının başlangıcı Berkyâruk'un ölümünden sonra 498 (1104-05) senesinde idi. On üç sene pâdişâhlık yaptı. Ömrü ise otuz yedi yıl sürdü[76].

Tevkî'si: *Îste'antu Billâh*

[74] Arapça darb-ı mesel.
[75] Sultan Muhammed Tapar'ın doğumu kaynaklarda umumiyetle 18 Şa'bân 474 (21 Ocak 1082) olarak verilmiştir (bkz. A. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 11, n. 2).
[76] Sultan Muhammed Tapar'ın hayatı ile ilgili ayrıca bkz. M. Th Houtsma, "Muhammed b. Malikşāh", *İA*, VIII, s. 481-482.

Onun sıfatları: Alnı geniş, kaşı ve yüzü biraz sarımsı, gür ve siyah sakallı.

Vezîrleri:

el-Vezîr: Mu'eyyidu'l-Mulk Ebû Bekr b. Nizâmu'l-Mulk

el-Vezîr: el-Hatîru'l-Mulk Ebû Nasr el-Meybudî

el-Vezîr: Sa'du'l-Mulk

el-Vezîr: Ahmed Nizâmu'l-Mulk [196b]

el-Vezîr: Rebîbu'd-devle Ebû Nasr el-Kîratî

Hâcibleri:

el-Hâcib: 'Abdu'l-Mulk

el-Hâcib: 'Omer-i Karâ Tegîn

el-Hâcib: 'Alî-bâr, -*vallâhu â'lem*-.

Selçuklu hanedanı bütün memlekette pâdişâhlığı ele geçirdiği için, Selçuk oğulları'nın hepsinin hikâyesini teker teker anlatmak gerekiyor. Daha önce Melik Kavurd'un ve Kirmân diyarının hikâyesi (anlatılarak) Melik Tûrânşâh'ın hükümdarlığına gelinmişti.

Melik 'İmâdu'd-devle ve'd-dîn Tûrânşâh b. Melik Kavurd b. Çağrı Beg b. Mîkâ'îl b. Selçuk'un Kirmân'daki Hikâyesi

Pâdişâhlık hil'atini giydikten sonra öyle bir adalet sergiledi ki, o bölgenin halkına Nûşîrevân'ın insafını unutturdu. Güzel ve iyi davranışlarıyla, (Hz.) 'Omer'in -Allâh ondan râzı olsun- döneminde bile ortaya koyamadıkları bir iyilik ve güzellik üçgeni oluşturdu. Allâh ondan razı olsun! Atâbegi öldürmek için iki kez ordusuyla birlikte Fârs üzerine yürüdü. İlk başta mağlup oldu. Kirmân'a geri döndü. Yeniden ordusunu donatıp teçhiz

ettikten sonra bir kez daha hücum etti ve onları yendi. Böylece Fârs'ı ele geçirdi. Onun zamanında 'Ummân halkı isyan ederek Kirmân *şahne*sinin öldürmüştü. Melik Tûrânşâh, 'Ummân Denizi'nin ordusunu, bir kısmını (para vererek) kendi tarafına çekti. (Onları oraya) gönderdi. O vilâyette oturan bazı muhalifleri ve isyan edenlerin önde gelenlerini gammazlayarak onları defetmelerini emretti. Onların şerrini ve edepsizliklerini engellediler. Böylelikle (Melik) vilâyeti tekrar ele geçirdi. Reis Eyvângâh'ın kitaplarında 'Ummân'ın fethi meşhûrdur ve bu hikâyenin doğruluğunu ortaya koyan bir delildir. Melik Tûrânşâh'ın vezîri Sâhib Nâsiru'd-dîn Atâbeg Mukerrem b. 'Alâ idi. O, Nizâmu'l-Mulk ile aynı çağda yaşamıştır. Sâhib Mukerrem'in yiğitliği yönündeki haberler ile onun hakkında iki kitap yazıldığı, yüzde yüz doğrudur. 'Abbâsî, 'İzzî, Burhânî ve Mu'izzî gibi şiirlerinin anlaşılması zor şairlerin dîvânlarında, onun güzel davranışlarının izlerine, yüceliğine ve adaletine şahit oluruz. 'Abbâsî onu (Sâhib Nâsiru'd-dîn) överken, Nizâmu'l-Mulk'ü hicveder.

Şiir

Şeyh kesesinden dirhemi verirken,

Kalpte de bir kese açılır, verilen bir dirhemle birlikte[77].

O muhteşem hükümdarın döneminin ihtişamı ve Sâhib Nâsiru'd-dîn'in vezîrlik yaptığı günlerin güzelliği o kadar fazla ki, burada anlatmak için benim bilgim az kalır. Onun (Melik Tûrânşâh) adaletiyle ilgili hikâyelerden biri şudur: O, imar etmeyi çok severdi. O zamanlar şehrin dışında bayındır olan hiçbir yer yoktu. Halk şehirde idi ve Melik bir ev yaptırıyordu. Bir marangoz şöyle rivayet ediyor: "Bir gün bir mimar ustası çalışmak için geldi. Yanında da Türk bir erkek çocuğu vardı. Melik 'Usta bu çocuk kimin oğludur?' diye sordu. Mimar ustası cevap verdi: 'Benim'. Melik 'O bir Türk, sen ise bir Fârs'sın. Ne alaka? Nasıl senin oğlun olabilir?' diye sordu. Mimar 'Yüce Allâh bu soruyu sana soracaktır. Zira senin suçundur' diye cevap verdi. Melik (bu cevap karşısında) irkildi ve sordu: 'Nasıl yani?'. Mimar şöyle cevap verdi: 'Bizim evlerimize hep sizin Türkler

[77] Arapça şiir.

konaklamış. Biz gündüzleri işe gidiyor, gece dönüyoruz. Evlerimizde neler olduğunu nerden bilebiliriz. Türkler benim evimdeler ve bu çocuk onlardan olmuştur. Ama eşim, benim çocuğum olduğunu söylüyor'. Melik 'İmâdu'd-devle Tûrânşâh bunu duyunca müteessir oldu. O zaman (çocuğun) nasıl olduğu ortaya çıktı. Melik bir yay ve üç tane ok getirmelerini emretti. [197a] Okları teker teker kıbleye doğru attı. İlk oku atarken 'Buraya bir *mescid-i câmi'* yapın' diye emir verdi. İşte o câmi, bugünkü Melik Mescid-i Câmii'dir. İkinci oku atarken 'Burada benim türbemi (*mirkad*) yapın. Bu dünyadan göç ettiğim zaman beni buraya gömün' diye emretti. Üçüncü oku attı ve şöyle buyurdu: 'Burada yan yana saray (*sarây*), köşk (*kûşk*), *ihyâ-hâne* ve sûfîler için *ribât* inşâ edin'. Bir münadî şehirde şu haberi duyurdu: 'Ordudaki asker, vezîr veya herhangi bir kimse (fark etmez). Eğer birinin evinde kalırsa, canına kıyılır. Herkes çıksın gelsin, çadırlar kurup (içinde) otursunlar ve ev yapsınlar'. Aynı gün ordudaki bütün Türkler ve Fârslar şehrin dışında çadırlar kurdular ve evler inşâ ettiler. Öyle ki akşam vakti ordudan ve Türkler'den bir kişi bile kimsenin evinde kalmadı. İlk olarak o gün şehrin dışında evler yapıldı ve şehir halkının evlerinde konaklamak ortadan kalktı".

Melik Muhammed şöyle derdi: "Bizim soyumuzdan, yani Kavurd'un oğullarından iki pâdişâh, pâdişâhlık kürsüsünde imâmlık yaptı. Onların döneminde belki de bu rehberlik sayesinde, beğenilen ameller ve övgüler ortaya çıktı. Bunlardan biri Melik Tûrânşâh idi". O, diğerinin ismini vermedi ve kim olduğunu söylemedi. Zira o, kendisini kastediyordu. Melik Tûrânşâh on üç küsür yıl pâdişâhlık tahtında oturdu. Sonunda da âhiretin nimetlerine kavuştu[78].

Melik İrânşâh b. Melik Tûrânşâh b. Kavurd'un Hikâyesi

Tûrânşâh'ın oğlu olan İrânşâh, babasından sonra 490 senesi Zî'l-ka'de ayının yirmi yedinci günü (5 Kasım 1097) Kirmân memleketinin saltanat tahtına oturdu. Ama çok uzun sürmedi. "Doğru demişsin. Ecdat ile övünmek ve şeref duymak olmaz"[79]. Haramzâdeler ile oturup kalktığından, onların inancı ve görüşlerine göre emirler veriyordu.

[78] E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 51.
[79] Bu Arapça cümlenin hatalı istinsah edildiği görülmektedir.

Şiir

Göründüğün gibi davranmadın;

Gelmeden önce uzaktan daha iyi görünüyordun.

Pâdişâh olduktan sonra günlerini şarap içmek, gecelerini de yatmakla geçirdi. Akıllı ve marifetli insanlarla bir araya gelmeyi ve sohbet etmeyi sevmiyordu. Bu yüzden birkaç alçak ve dinsiz kişiyle yakınlık kurdu. Ona çok yakın olan hor ve rezil kişilerden biri Kâkâ Belimân idi. İtikatsızlıkla sıfatlandırılmış ve kötü ahlâkla tanınmış bir şahıstı. O, İrânşâh'ın kötü şeyler yapmasına yardım etti ve helâl diyerek onu (İrânşâh) korkunç düşüncelere ve amellere sürükledi. Böylelikle ona cesaret verdi. İrânşâh, birkaç kâdı ile bazı âlimleri helâk etti. Mülhidlere yakışan bu davranışlarıyla inancı açısından kafalarda soru işareti oluşturdu. (Onun bu davranışlarını) küfür diye nitelendirdiler. İşleri yürütme konusunda zayıf görüşlere sahip olduğundan ve dinle alakalı düşüncelerinden dolayı, devlet adamları ondan nefret etmeye başladı. Böylece ondan uzaklaşıp sahraya gittiler. Türk emîrlerinin önde gelen isimlerinden biri Çalık-i Bâzdâr idi. O, devrin kâdılar ve hep birlikte İrânşâh'ı azletmek için anlaştılar. Halka (*'avâm*), (ona) baş kaldırmaları için fetva verdiler. Kâdı Ebu'l-'Alâ-yi Beygu, Sultân Tâcu'l-Kurrâ' ve diğer fâzıl kişiler de (bu düşünceye katılıp) birleştiler. Halk ona galip geldi. O, kendini (şehirden) dışarı attı ve Germsîr tarafına yösneldi. Cîroft'a vardığı zaman (kendi kendine) şöyle dedi: "Kendimi düşmanlardan korumak için, burada sığınacak hiçbir hisar ve kale yoktur". Bu yüzden, Bam tarafına gitti. Payitaht Kirmân'dan, Ferruh Kıfcâk'ı ordunun bir kısmıyla birlikte onun peşinden gönderdiler. Köşk-i Şîrûye denilen bir menzilde İrânşâh'a yetiştiler ve onu orada helâk ettiler. Kellesini Berdesîr'e götürdüler. (İrânşâh'ın) tahta oturduğu zamanın başlangıcından beş yıl sonra Arslanşâh ortaya çıktı[80].

[80] E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 53-55.

Melik Muhyiu'l-İslâm ve'l-Müslimîn Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd - *Rahmetullâhu 'Aleyh*-'in Hükümdarlığının Hikâyesi

Tevârîh-i Âl-i Selçûk'un müellifi manzûm (olarak şu şekilde) yazmıştır: [197b]

Şimdi dinle beni ey kutlu mizaçlı dost! Devlet, yüzünü göstermediği kimseyi,

(Onun) toprağından şâha taht yapar, (bazen de) dilenciyi tâca layık görür.

Eğer şâhtan devlet bahtı dönerse, (tekrar) dilenci olup yüzü kara olur.

Kirmân eşrâfının elinden kurtulan İrân'ın, devlet bahçesindeki çiçeği yükünden döküldü.

Kavurd evladından kimse, mücevher nişanlı tahta layık değildi.

Birisi o efendilere açıkça Zerdüştler'in mahallesinde bir delikanlının olduğunu söyledi.

Kavurd'un evladından İrân'ın kılıcından uzak durmak isteyen birisi saklanmış.

İrân ona kastederek yemin etmişti. Kılıcından kendi iyiliği için ayrılmıştı.

Bu öykünün eşrâfı ve kâdıları, doğru söylentilerden duydular.

Melik Arslan'ı övüp koşarak Zerdüşt mahallesine doğru gittiler.

Onu görünce herkes sevindi. Tûrân'larını tekrar hatırladılar.

Arslan, Tûrân gibi idi. Yüzü ay gibi parlak ve ışıltılı (idi).

Bütün davranışları şâhlar gibiydi. Yaptıkları pâdişâhlık tâcına layıktı.

Cihân sahibi ve cihân efendisi gibiydi. Onda (Büyük) İskender'in huyları vardı.

Onu komutanlığa layık bulunca, hemen onu pâdişâh yaptılar.

Onu topraktan alıp baht tahtına tırmandırdılar. Taht onunla süslendi.

O pâdişâhlık tahtına çıkınca, küçük büyük (herkes) selamlamaya geldiler.

Öyle adalete ve ihsana geldi ki Nûşîrevân'ın adaleti unutuldu.

Halk onun adaletinden huzurlu oldu.Yakın ve uzaktaki halk ondan refah buldu.

Ey iyi bahtlı bil ki! Bu olaylar 495 (senesi) Muharrem (26 Ekim-24 Kasım 1101) ayına denk geliyordu.

Arslanşâh, Kirmân tahtına oturarak pâdişâh oldu.

Adaletinden bütün mülk süslendi. Halkının hepsi hareketlenip (canlandı).

Onun pâdişâhlığında Kirmân mülkü yeryüzünün cenneti, (Kirmân) halkı ise mesut oldu.

Halka böyle davranınca (onun) cihândaki pâdişâhlık kabiliyeti ayan oldu.

Yeryüzünün akıllıları ve düşünürlerinin Kirmân'a gelip (ders almaları) farz oldu.

Kirmân, Mısır ve Çin'den bile daha güzel bir hayat buldu.

(O) kırk yıl memlekette şâh idi. Bütün halkın halinden haberi vardı.

Şîrâz ve 'Ummân'ı öyle âbâd etti ki halkın ömrü arttı.

Onun pâdişâhlığı süresince, kimse onun fesadını görmedi.

Halk, devlet, ülke o meşhûr husrevin sayesinde zengin oldu.

Tesadüfen Yezd (şehrinin) büyükleri arasında bir gün bir husumet (yaşandı) ve olaylar oldu.

Ferâmurz'un oğlu 'Alî ki o diyarın komutanı ve sınırlarının emîri idi,

(O) büyük miktarda mallarla Arslanşâh'ın yanına geldi ve (ona hediyeler) verdi.

Melik Arslanşâh onu saygıyla karşıladı ve kendi emîrlerinin emîri yaptı.

'Alî-yi Ferâmurz onun Yezd'e gitmesini istedi ve (ona) çok yalvardı.

Kirmân'ın huzur içinde olması için Yezd ve bütün vilâyetlerinin zapt olunmasını istedi.

Melik Arslan tanınmış yiğitlerin onunla birlikte olması (hususunda) anlaştı.

Lakabı Key-Arslan olan Muhammed, öyle bir yiğitti ki darbından cihân ram olurdu,

(Onunla birlikte) namuslu ve kahraman bin yiğit de,

O genç delikanlıyı (Yezd'e) şahne yapmak için hemen Yezd'e doğu yola çıktılar.

'Alî-yi Ferâmurz yiğitleriyle birlikte onların ardından gitti.

Arslanşâh'ın buyuruğu ve tedbiri üzerine üç gün,

'Alî-yi Ferâmurz bekledi ve Muhammed sevinerek Yezd'e doğru revan oldu.

Muhammed rüzgâr gibi Yezd'e vardı. Yezd'in ahalisi mutlu oldu.

O meşhûr yiğit için Yezd'in dışarısını ve içerisini bir sevgili gibi süslediler.

Cihân kahramanının işi bitince Yezd vilâyetini ona teslim ettiler.

Bu haber Arslanşâh'a (şöyle) ulaştı: "Ey başı yüce Keyhusrev!

Bu mülkü zorlanmadan teslim ettiler. Şimdi ne gerekirse buyur ey şâhım!

Fermanın ne ise öyle yapalım. Buyrukların ne ise (canı gönülden) onu yapalım" [198a].

Elçi Kirmân'a varınca, İrân Şâhı'nın yanına geldi.

Arslanşâh'ın gönlü bundan mutlu oldu. Ruhu gamdan azat oldu.

'Alî-yi Ferâmurz'u çağırttı. Sınırların durumunu ona anlattı.

'Alî'ye pek çok mücevherler ve altın verdi. 'Alî, Şâh'tan memnun kalınca,

"Eğer şâhın gönlü razı olursa kalbimde bir mesele var anlatmak isterim" dedi.

Melik Arslan "Şu an kalbinde ne varsa onu doğruca söyle" dedi.

'Alî "İrân ülkesinde yer tutan İsfahân mülkünün şâhı" dedi.

"Meğer onun güzel yüzlü bir kızı varmış. Güneş ve Ay onun köyünün düşkünleri idiler.

Huriler ve periler onun yüzünde hacalet duyarlar. O ay yüzlü fettanlıkta örnektir.

Onun yüzünün renginden güneş utanır. Hoş kokusundan halis misk dağılır.

Ömür boyu konuşulsa bile, dil onun güzelliğini anlatmakta yetersiz kalır.

Ayrıca o (Sultan Muhammed) şehzâde ve akrabandır. Senin kötü niyetli düşmanlarından değildir.

Sürekli kızgın olan Sultan Muhammed'den onu talep edelim.

Ona nikâh kıyıldığında, senin kara bahtın sabaha dönüşecektir.

Eğer Sultan Muhammed senin yardımcın olursa, bütün işler senin gönlünce olacaktır.

Eğer sizin aranızda dostluk kurulursa, (her ikiniz birleşip) bir akıl olursunuz".

Melik Arslan bu sözü duyunca; "'Alî sen bunun tedbirini düşün.

Beraberinde sayısız (hediyeler) götürerek, senin İsfahân'a gitmen gerekir.

Kız iyilik yapmak için (bir şeyler) talep etti. Bakalım Sultan ne cevap verecektir.

Cevabını tekrar ilan et. Sen orada otur da badeyi kadehe dök.

(Yap ki) ben tekrar naz ile çokca altın ve mücevher göndereyim" dedi.

Hemen emrindekilere, "Parayı düşünmeyelim ve hiçbir şey eksik olmasın" dedi.

"Ona öyle birisini hediye vermeliyiz ki, onun gibisini kimse görmemiş olsun.

(Ayrıca) yüreğe dokunan bir mektup yazıp orada azı ve çoğu zikretmek lazım".

Varlığın güneşinden ne sonuç çıkacağını (öğrenmek için) üç gün sonra 'Alî'yi revan etti.

Şâh adamlarına sözlerini söyleyince, değerli sözlerinden mavi inciler döküldü.

Onları hazırlamak için gittiler. Yarım candan tam cana geldiler.

Baktığında misafiri şaşırtacak yetmiş renkten oluşan bir sofra açtılar.

(Yediler) içtiler sofrayı kaldırdılar. Büyükler kirpiklerini kirpiklerine koydular,

Altın bacaklı sâkî kapıdan girdi. Elinde ayaklı çiniden bir testi,

Şâh saygıdan ve tören için şarap getirtse de o iyi bahtlı,

O şehriyâr asla içki içmemişti. Ama büyükler ve küçükler için,

Şarap, çalgı ve eğlence hazırlatırdı fakat kendisi hep seccade taşırdı.

Hep ilim ehli ile beraberdi. Halkla konuştuğunda sabırlıydı.

İrân ve Tûrân'ın ehl-i fazılı geldiler ve Şâh'tan latifeler dinlediler.

Ehl-i usûl artarak çevresine çember vurdular, ehl-i fudûl ise kayboldular.

Özetle sohbetler edildi ve emîrler birbirlerinden kadeh istediler.

Şehriyâr, 'Alî-yi Ferâmurz'a sayısız hil'at, altın ve hediyeler verdi.

Üç gün işretle geçip, dördüncü gün güneş çıkınca,

Mübarek, şen ve mutlu günlerde Melik yine pâdişâhlık tahtına,

Oturdu ve nâiblerini talep etti. Onlardan mallarını ve eşyalarını sordu.

(Onun) akıllı, iyi niyetli ve yol gösteren vezîri hemen tahtın ayağına geldi.

Hediyeleri getirdi ve Şâh hazretlerine verdi. Şâh bundan mutlu oldu.

Güneşin ilk anlarında herkesin sevinerek mutlu olmak için tören yapmasını buyurdu.

Şehri ve etrafını süslediler. Söyle Şâh'a dinlesin bu geçmişi diye.

Şâh, 'Alî-yi Ferâmurz'a "Şimdi çadırı ve sarayı dışarıya taşı" dedi.

"Bizden birkaç hediye götür. Götür ki iyiliklerde ve kötülüklerde yol gösterelim".

'Alî büyük bir alanda büyük bir çadırın kurulmasını buyurdu.

İki ferseng uzaklıkta binecek hayvanlar için bir alan oluşturup hayvanları oraya bağladılar.

Bir büyük çadırı iç perdesiyle kurdu. Onun içine yüzlerce kişi yerleşebilirdi.

İki yüz Türk ve Hindistânlı gulâmlar, hepsi çevik hepsi süvari, [198b]

Bin iki yüz binecek hayvan ve at, iki yüz Türk ve Hindistânlı hâtûn,

Azdan, varlıktan, yumuşak el işi yün ve kare desenli atlastan,

Sicimden, ipekli kumaşlardan, kırktan fazla çeşitte birbirine örülmüş,

Sayısız kafûr ve hasır, kısaca her türlü bin (adet) kumaştan,

Yakuttan, zümrütten, firuzeden ve çok değerli inciden,

Anberden, öd (ağacından), miskten, ince ipek halılardan,

Her cinsten sayısız sınırsız, Arslanşâh'a hediyeler götürdüler.

Arslanşâh o kadar düzenli ve süslenmiş hediyeleri görünce,

Nâiblere binlerce aferin dedi. Sonra hâciblerini çağırttı.

Liderler baraber işrete oturdular. O meclisten sonra Arslanşâh,

'Alî-yi Ferâmurz'u revan etti ve "Şerefimi koruyayım" dedi.

Böylece 'Alî İsfahân'a gitti. Bu taraftan yeryüzünün şâhı Arslan,

Dini koruyup, adalet ve insafla günahtan uzak hükümetini sürdürmekteydi.

Öbür taraftan (bundan) Sultan'ın haberi olunca, yüzü sevinçten ay gibi parladı.

Vezîrleri, emîrleri, yakınlarından kim varsa onları önden gönderdi.

'Alî'yi, saygıyla tahtın ayağına o gönül okşayan husreve getirdiler.

Onu saygıyla karşılayıp hediyeler verdiler. Sonra yanında ona bir yer hazırlattı.

Ondan yolculuğunu ve yolun sıkıntılarını sordu. Orduyu ve Arslanşâh'ı sordu.

Halini sorduktan sonra sofracılar sofrayı süslemeye başladılar.

Yemek yenildikten sonra şarap getirdiler. Ney, çalgı, def, ud ve çalgıcı hazırladılar.

Devranın sultanı sohbete başlayınca, büyükler keyfe daldılar.

Şâh, 'Alî'yi öyle sarhoş yaptı ki; çiçeği bitkiden ayıramıyordu.

Sarhoş haliyle tekrar ahvâllerini sorduğunda, 'Alî Beg bir sır açıklamaktaydı.

Şâh kendi büyüklerine "Ona iyi bakmalarını ve el (üstünde) tutmalarını" buyurdu.

“Üç gün boyunca misafirhânede sevimli halk onunla eşlik etsin” dedi.

O dik başlıyı saygı ve hürmetle götürüp keyfili anlar yaşattılar.

Üç gün boyunca mutlu keyfili günler yaşadı. Dördüncü gün olunca devranın şâhı çağırdı.

Gelirken, o güzel ve süslü hediyeleri de beraberinde oraya getirdi.

‘Alî o hediyeleri ortaya çıkarınca herkes onları gördüler.

Arslanşâh’ı saygıyla anarak kutladılar. Genç ve yaşlı halk sevinçle dinlediler.

Devranın hanımefendisi oraya göz dolandırarak hediyelere bir baktı.

“Melik Arslanşâh, tanınmış ve sözünü tutan iyi niyetli bir şehriyârdır”,

“O saygısını göstermek için bu süslenmiş hediyeleri göndermiş”,

O haşmetlinin bize gönderdiği hediyeleri kimseler görmemiştir” dedi.

O taraftan Sultan onları görünce hayretle parmağını ısırdı.

Baktı her taraftan, herkesin övgü dolu sözlerini dinledi.

Zamanın şâhı nâiblerine, “Bunlar Arslanşâh’ın hediyeleridir” dedi.

“Bütün cinslerden oluşan hediyeleri kaleme almak ve kayıtlara geçmek lazım.

Onları zamanın harcına bağlamayalım ve harcamayalım, *mehd-i ulyâ* ile gönderelim.

Eğer Arslan bu kadarını bize yapmışsa bizim bağışlayıcı gücümüz onun iki katı olmalı.

İki katını biz gönderelim ki, o başı yüce şâh (bizim kerametimizi) bilsin.

Bizim onun malında gözümüz yoktur. Bizim nazarımızda sadece onun hali vardır”.

Bunu dedi ve kayda alma işlemleri başladı. Buna bütün yakın efendiler geldi.

Her şeyden ve cinsten düzenli hediyeler hazırladılar.

Böylece iyi bir zaman ayarladı ve o şehriyârı revan etti.

Seçkin insanlardan ve Sultan’ın nâiblerinden bir grubu onunla revan etti.

İki menzili bir yapıp devam ediyorlardı. Sevinçten bineklerini bırakmıyorlardı.

Şâhın mehdi, ‘Alî-yi Ferâmurz ve ordunun bir kısmı Yezd’in yakınlarına gelince,

Yezd yakınlarını süslemişlerdi, Arslanşâh’tan hediyeler istiyorlardı.

O mülkün küçüğü büyüğü, Türk’ü Tacik’i herkes ama herkes,

Ona altın ve gümüş saçtılar, sayısız hediyeler getirdiler.

Yer yüzünün cömertleri gibi sevinerek oradan revan oldular. [199a]

O mehd-i ulyâ sınıra varınca, Melik Arslan bu haberi duydu.

Buyurdu şehirdeki hazır bulunan bütün komutanlar ve yaşlı gençler,

Tören hazırlayıp her yeri savaş aletleriyle donattılar, süsleyip karşılamaya gittiler.

Çaba harcayarak şehri ve onun mahallelerini altınlar ve mücevherlerle süslediler.

Dünya öyle oldu ki kimsenin altın dağıtması için bir karış yer bile kalmadı.

Her on adımda bir meclis hazırlandı. Bunun (keyfinden) Venüs (*Nâhîd*) şarkı söylemeye başladı.

Çalgıcıların sazı öyle çalındı ki bülbül sesini onunla ayarladı.

Gamdan uzak düşmek için halk sevince, şenliğe ve zevke daldı.

Mehd-i ulyâ yoldan şehre girdi. Sanki yaradılış yeniden başladı.

Saadet şarkısını söyleyerek Jüpiter'in yanına Venüs indi.

Güneş ve Ay birbirleriyle komşu olup, siyah gökyüzünde dönmeye başladı.

Devlet hazinesi madene vardı. Yemen'in akîki Hemrâ'nın zümrütünü gördü.

Zamanın gelini resim çizmeye başladı. Zaman onun keyfinden kendinden geçti.

Venüs Bercîs'in yanına gelip, sanki onu terbiye eden bir aslan oldu.

Böylece iki şehzâde, iki şehriyâr, tahta oturduktan sonra,

O etraf başkalardan boşaldı, yalnız sevimli şâh ve onun mahbubu kaldı.

Güzel sesli bülbül bahçeye girdi. Gagasına sesli bir çiçek aldı.

Zümrüt ve yakut birbirlerine yaklaştılar. Şâh'ın kalbinden bütün gamlar gitti.

Bundan sonra ne diyeceğimi bilemiyorum. Herkes gizli sırları bilmez ki.

Sevilen insana aşığın canı ve kalbi fedadır. Bunu akıllı olan herkes bilir.

Can kalbini tekrar bulunca canlanır. Kalp böyle şeylerle canlanır.

Bütün kalp can oldu ve can kalp. Sanki çamurları ve suları birdi.

Zümrüt yakutun kapısına mutlulukla oturunca, akîkin derecesi incinin mertebesini çıktı.

Kutlu kanatlı kuş kuş sevindi. Batıya doğru güneş batmaya başladı.

İki saf yakut birbiriyle birleştiğinde, gümüş suyu inci suyuyla karıştı.

Kısaca bu iki şâhın sevinci, karanlık geceden gündüze kadar devam etti.

Ondan sonra güzel bahtlı şâh, bütün yılı ve aylarını sevinçle geçirdi.

Ömrünü ihsanla, adaletle sona erdirdi. O ülkede yedi ömür buldu.

O başı dik husrev kırk yıl asayiş ve refah içinde (hayatını) sürdürdü.

(O) tek bir gün bile karmaşa görmedi. Kimse de ondan perişanlık görmedi.

Bütün ‘Ummân, Fârs ve Kirmân bölgelerinin halkı ona minnettardı.

Onun zamanında Kirmân bölgesi, Çin’den bile daha gelişmiş oldu.

Yeryüzünün iyi niyetli halkı, her sabah ve akşam sarayındaydılar.

Muhariplerinin çoğu ibadet edenler ve zahitlerle beraber idi.

Kirmân o kadar sanatçıyla doldu ki, kimse ondan habersiz kalmadı.

Şâhlar şâhının ömrü yetmişe geldiğinde her günü daha da ilim ve adalet dolu oldu.

Sonunda hisleri ve görüşleri zayıflayınca, gençliğinin baharı hazan oldu.

Ne basiret gücü kaldı ne zeka ve ne akıl. Ne elinde güç kaldı ne de yüzünde fer.

Melik Arslanşâh’ın Yedi Evladının Hikâyesi: Kirmânşâh, Melik Muhammed, Selçuk, Tuğrulşâh, Behrâmşâh, ‘İtâbşâh, ‘Abdullâh

Arslanşâh’ın o dönemde yadigarları yedi erkek evlattı.

Melik Muhammed Arslan birisi idi, meşhûr Kirmânşâh daha genç idi.

Üçüncüsü seçkin Selçukşâh idi. O pâdişâhlıkta temkinli idi.

Diğeri küçük dördüncü yavru idi. Lakin Melik Muhammed o yiğit,

Akılda, kiyasette, fikirde ve tedbirde, onun gibi cihânda önder yoktu.

Melik Arslan kendi yerine (ona) Kirmân veliahtı unvanını verdi.

Allâh şâhı, efendiliği, mülkü, dindarlığı korumak istemişti.

Cihânın başı dik şâhı Melik Muhammed, Kirmânlılar’ın komutanı ve şâhı idi.

Eğer ömür aman verirse bu öykünün özetini söyleyeceğim. [199b].

Bu vakit yeryüzü ondan hoşnut olan adaletli ve dindar sultan,

Nazlanarak büyüklüğüne yakışırca dünyadan göç etti ve o başı dik, (ebedi) huzuru buldu.

Yeryüzünde yaptığı iyilikten dolayı gittikten sonra adı saygıyla anıldı.

Onun hayatında ve ölümünde velayeti, […[81]].

Bütün Kirmân ahalisi biliyorlar ki; ben boşuna bu destanı anlatmıyorum.

Ama alçak dünyanın âdeti buydu. Bu cihânın öz geleneği idi.

Birisi yüz yıl da yaşasa, bin yıl da ömrün akıbeti kalıcı değildir.

Bu harap cihân ne şeyhe rahmet eyler ne de mansıp (verir).

Cihâna gönül bağlayan kimsenin, son nefeslerinde yüzü kara olacaktır.

Çocuğum yürek bağlama bu alçak dünyaya. Bu güzel kılık değiştiren yaşlı bir cadıdır.

Dünyaya uyan kimselere söyle iyice bilsinler ki deli bir sürücü olmuşlardır.

Akıllı ve temiz görüşlü olan kimseler, bu alçak dünyada kendini göstermek istemez.

Akıllı insan dünyada din işlerini düzeltir akılsızlar gibi boş fikirlerin peşinden (gitmez).

Dünyayı talep edenin yüzü kara olur. İster şâh, ister kul ister asker veya melik olsun.

Eğer akıllıysan dünyayı terk edersin. Ahiret dünyasını talep edersin.

Tarihteki şâhların, büyüklerin, kelam sahiplerinin başına gelenleri görüyorsun.

İyi kötü aldıkları her şeyi, sahip olduklarını bırakmak zorunda kaldılar.

Sende bu pâyidâr dünyada kalmayacaksın. Sakın! Bu dünyadan ibret al.

Eğer dünyadan ibret almak istersen, İbn-i Şihâb'ın yazdığı tarihe bak.

Melik Arslanşâh'ın Ölümü ve Oğlu Melik Mugîsu'd-dunyâ ve'd-dîn Muhammed'in Hükümdarlığının Hikâyesi

Pâdişâhlık süresi uzun sürdü ve yaşı yetmişi geçmişti. Sürekli içki içtiğinden ve cariyelerle fazla halvete girdiğinden, belli belirsiz bazı hastalıklarla birlikte yaşlılık

[81] Bu mısra eserin her iki nüshasında da boş bırakılmıştır.

belirtileri ortaya çıkmıştı. O, birçok erkek ve kız çocuğa sahipti. Çocuklarının bazısı babasından önce vefat ettiler. Ömrünün sonuna doğru, yedi oğlu hayatta idi. Kirmânşâh denilen büyük oğlunu kendi veliahtı olarak seçmişti. Payitaht Berdesîr'de olmadığı zamanlarda, onu vekili olarak kendi yerine oturtuyordu. Ama o yol gösterme yeteneğine sahip olmadığından ve bilgisi zayıf olduğundan, kendi ayakları üzerinde durabilmek için önceliği yoktu. Melik Arslanşâh onun annesini seviyordu. Ona "Zeytûn Hâtûn" derlerdi; bir köle olarak satın alınmıştı. Ama Herât vilâyetinden bir hükümdar ailesine mensuptu. Çok akıllı ve hayırsever bir kadındı. Kendi durumunu ve ahvâlini Melik Arslanşâh'a anlatınca, onu kendi nikâhına almıştı. Kirmân'da medrese ve kervansaray gibi pek çok vakıf eseri yaptırdı. Ona *'İsmetu'd-dîn* lakabını taktılar. Onun vakıflarına "'İsmetiyye Vakıfları" (*Evkâf-i 'İsmetiyye*) denilmektedir. O medreselerden biri Mâhân (şehrinin) kapısında ve kervansaray ise Yezdiyân Sokağı'nın ortasındadır. Melik Arslanşâh babalık şefkatından dolayı istiyordu ki, ondan bir iz kalsın, (ama) dilediği gibi olmuyordu. Emîr Sebuk-tegîn, İsmâ'îl'e inayet etmesini ve İnâyetullâh da Mahmûd'a teveccüh göstermesini söyledi. Melik Arslanşâh, Kirmânşâh'ı istiyordu. (Ancak) yüce Allâh, Muhammed'i istedi. Onun oğullarından Melik Muhammed iyi ve güzel huylu, yol gösterme gücüne ve yeteneğine sahipti. Siyasette ve memleketi korumakta yanılmazdı ve dirayetiyle meşhûrdu. Zekâsını ve ferasetini orduya gösterdi. (Şöyle ki), Selçukşâh'ın savaşçılarından olan, ona hizmet eden ve onu destekleyip pâdişâh olmasını isteyen birini savaş meydanında öldürdü. Onun adamları sıra onlara gelecek diye endişelendiler ve tereddütte kaldılar. Selçukşâh (oradan) kaçmayı uygun görerek Cîroft'tan 'Ummân'a [200a] gitti. Melik Muhammed'in mektubu ve gönderdiği haberci üzerine, orada şehir halkı onu esir aldılar. Onu Melik Muhammed döneminin sonlarına doğru serbest bıraktılar. Kirmân'ın çevresinde isyancılar vasıtasıyla fesat yayılıyordu. Melik Tuğrulşâh döneminin başlangıcında Enâr sınırında onu (Selçukşâh) yakalayıp helâk ettiler. Mezarı da oradadır. Melik Mugîsu'd-dunyâ ve'd-dîn Muhammed adaleti ile övülen, akıllı, ileriyi düşünen, ihtiyatlı, âlimleri seven, ilim sahibi, adaletli ve adaleti yerine getiren bir pâdişâh idi.

[Şiir]

Öyle bir pâdişâh ki, onun heybeti karşısında;

Ormandaki aslan bile geceleri uyuyamadı.

Onun hükümeti nehri bile kapsadı;

Öyle ki, onun izni olmadan su (bile) akmadı.

Cömertce ne yaptıysa keremi (lütfu) için yaptı;

Sözünde ne söylediyse, hakikatin kendisi idi.

Onun devleti sayesinde ve adaleti çevçevesinde Kirmân emniyete, rahata, asayişe ve huzura kavuştu. Onun isteği üzere, halk okumaya ve öğrenmeye rağbet gösterdi. Çoğu zanaatkâr, çocuklarını mekteplerde ilim öğrenmekle meşgul etti. Melik Muhammed yıldız ilmini (*'ilm-i nucûm*) çok seviyordu. Bu alanda takvim ilmi gibi birçok şey öğrenmiş ve bilgi elde etmişti. Halk bu yüzden onu, devrin Batlamyus'u olarak görüyordu. Onun sayesinde ilim ve sanat gitgide parladı. İlim ve kimya revaçta idi. Memleketin önemli işlerini, halkın durumunu ve vilâyeti korumak için geceleri yatmadı ve düşünce denizine daldı. Şehirdeki durumları kendisine bildirmek için görevliler vazifelendirdi. Onlar büyük işlerden küçük işlere kadar bütün gidişatı, iyi ve kötü olayları en ufak ayrıntılarına kadar her an ona bildiriyorlardı. Melik, kendisine günden güne doğu ve batı memleketlerinin durumlarını açıklasınlar diye casus ve gözlemcilerini İsfahân ve Horâsân'a kadar gönderdi. Kâdıları, imâmları, büyükleri ve devlet adamlarını, nedimleri ve yakın arkadaşları arasından seçti. Sarayın etrafındakiler ve bârgâhta hizmet edenler, babasının yanında boş laflarda bulunmaya ve ahmaklık etmeye alışmışlardı. Ama onun yanında konuşmaya ve ses çıkarmaya cesaret edemezlerdi. Bir gün o, nedimlere şöyle sordu: "Şehrin hangi mahallesinde bir köpek sekiz yavru doğurdu? Ayrıca onlardan üçü siyah, ikisi beyaz ve üçü de siyah ve beyaz beneklere sahiptir?" Onlar "Bizim bilgi alanımız, köpeğin doğumunu kapsamıyor. Onların doğdukları zamanın rasat *usturlab*ı bizim elimizde değildi. Ayrıca köpek şehirde doğurmuştur. Hâlbuki biz ovada oturuyoruz" dediler. (Şehirdeki olayları ona haber verenler), bu durumu ona bildirmişlerdi. (Melik) "Bu olay üç gece önce Kûy-i Gebrân'da (Mecusî Mahallesi) meydana geldi" dedi. Köpeğin doğumunu ve yavrularının rengini anlatmasındaki maksat insanları uyarmaktı. (Böylece) vilâyetteki duruma kendisinin ne kadar (iyi) vâkıf olduğunu, ayrıca durumları herkesten önce öğrenip bildiğini, anlasınlar diye (bu olayı) anlattı. Medreseler, anıtlar ve kervansaraylar gibi onun

(yaptırdığı) vakıflarından Berdesîr, Bam ve Cîroft'ta birçok bina bulunmaktadır ve anlatmakla bitmez. Hân-i Serpzen de onun yaptırdığı binalardan biridir. Ama râvî bunun hakkında fazla bir şey söylememiştir. Berdesîr şehrinde birçok hastane, medrese, kervansaray, câmi ve kendi türbesini yaptırdı. Cîroft ve Bam'da da aynı şekilde (eserler yaptırdı). Berdesîr şehrinde câmiinin kapısında bir de kütüphane inşâ ettirdi. Bu zamana kadar mamur bir durumda gelmiştir ve her ilim dalına ait beş bin civarında kitap ihtivâ etmektedir. Pâdişâhlığının son dönemlerinde [200b] Oğuzlar, Horâsân'a geldiler. H^{v}âce, Tabes'ten onun huzuruna kavuştu. Tabes'i tekrar Kirmân'a verdi. Onun işleri Melik Mûbed ortaya çıkana kadar güç kazandı. Kirmân'ın şahnesi Tabes'te idi. H^{v}âce Hâdim ise İsfahân vâlisi idi. Ona Reşîd-i Câmedâr derlerdi. Melik Muhammed'in İsfahân'daki casusu ondan, İsfahân'ı Melik Muhammed'e vermesini istedi. Reşîd bu anlaşma için Kirmân'a bir elçi gönderdi. Melik Muhammed bu iş için Horâsân'dan 'İzzu'd-dîn Muhammed'i yanına çağırdı. Onun arkasından emrine icabet ederek cesur aslanlar misali, fil gibi güçlü savaşçılardan oluşan bir ordu geldi. Emîr 'İzzu'd-dîn kendi başına cengâver, muhteşem, büyük ve saygıdeğer bir pâdişâh idi. Dünyada ordu sevk edenlerin başında yer alarak mübarek bir önder olmakla birlikte, sancağının üstünlüğü ve başarısı da meşhûr idi.

Şiir

Savaşta düşmanların boynunu vurursun;

Eğlence meclisinde (*bezm*) ise dostlara tâc bağışlarsın.

(Gökte) dönüp hareket eden yıldızlar;

İtaat ederek ona ulu pâdişâh derler.

Melik Muhammed, ona hürmet edip makamına yakışan ve pâdişâhlara layık lütuflar ve ihsanlar bahşetti. İsfahân'a doğru hareket etme konusunda fikir alışverişinde bulunarak peşpeşe zar attılar ve uğurlu olup olmadığı hususunda kura çektiler. Herşeyi tertip ettiler. (Savaşa) başlamak için hazırlardı. Ancak 'Azrâ'îl, Melik'in canını aldı. Melik Muhammed'in heybetinden çok korkan Reşîd-i Câmedâr'ın da İsfahân'da ömrü sona erdi. Emîr 'İzzu'd-dîn Muhammed görkemli ve yürekli olmasına rağmen şöyle dedi: "Bir sene

boyunca o pâdişâhın yanındaydım. Onun bârgâhından ve meclisinden sağlam çıkacağımı asla zannetmiyordum". Melik Muhammed'in pâdişâhlığı on dört yıl sürdü. Kavurd'un -Allâh onların delillerini aydınlatsın- soyundan gelen Kirmân pâdişâhlarının hepsi kemâlin gök kubbesinde birer güneş ve celâl bârgâhında büyük bir sultan idiler. Özellikle Melik Muhammed, kemâle sahip olmakla birlikte cengâver, marifetli, bilgili ve tedbirli idi. Saltanatının en başından beri âlimler, fakihler ve maharetli kişiler yetiştirdi. Peşpeşe medreseler ve vakıflar yaptırdı; oraya talebeler yerleştirerek onlara aylık verdi. Onun buyruğu üzerine münadîler Kirmân'ın dört şehri olan Berdesîr, Sîrcân, Cîroft ve Bam şehirlerinde herkese duyuru yaptılar ki, "*Kudûrî*'yi fakihlerden her kim öğrenirse, çabasının karşılığında ona yüz altın (dînâr) verilmesine karar kılındı ve her yıl vakıflar vasıtasıyla (bu miktarı) o kişiye verileceltir. Eğer *Câmi'u's-sagîr*'i öğrenirse beş yüz altın (dînâr) vereceğiz ve *Câmi'u'l-kebîr*'i öğrenen kimse ise bin altına (dînâr) sahip olacaktır". Böylelikle pâdişâhtan bu ödülü alma umuduyla bin kişi fakih ve müftü oldu. Selçukşâh iki kez ordusu ile beraber Kirmân'a hücum etti ve her ikisinde de Melik Muhammed'e yenik düşerek kaçtı. O (Selçukşâh) gerçi öyle bir cesarete sahipti; ancak talihi iyi gitmiyordu, Melik Muhammed ise oldukça şanslı idi.

Şiir

Bir gün akıl bahtın kulağına dedi ki;

Her zaman benim yanımda olmanı istiyorum.

Baht ona şu cevabı verdi:

Ben nerede olursam çaresiz sen de orada olmalısın.

Toplamda on dört yıl, altı ay ve yedi gün pâdişâhlık yaptı. Sonunda da ahiret yolculuğu kadehindeki ölüm şarabını sâkînin elinden -Her nefis ölümü tadacaktır[82]- içti. Selçuk oğulları'nın mülkünün baharı, Melik Muhammed'in devleti sayesinde idi. Memleket, onun adalet esintisinden dolayı güzel kokuyordu.

[82] Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i 'İmrân Sûresi, 185. âyet.

Şiir

Onun işi adalet ve insaf idi;

Felek ona boyun eğmişti.

Bir müddet bu şekilde ömür geçirdikten sonra;

Bu bulanık dünyadan elini çekti.

Saadet yıldızına sahip olmayan kimse;

Bu hüzünlü dünyaya gönül bağlamasın. [201a]

Şimdi Kirmân'da saltanat süren Selçuklu pâdişâhlarından, Melik Muhyiu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebu'l-Muzaffer Tuğrulşâh b. Melik Muhammed'e sıra geldi. (Söz) burada kalmıştı. Yeniden Sultan Sencer'in savaşlarının ve hikâyesinin başına dönelim. Burada, onun yaptığı sekiz savaşı sırasına göre anlatan *Târîh-i Rezm-nâme-yi Sencerî*'den, Selçuk oğulları hakkında yazılmış olan *Câmi'u't-Tevârîh*'ten ve Sultan Şâhruh Bahâdır için manzûm olarak yazılmış olan (eserden) şiirlere yer vereceğiz, *-inşallâhu te'âlâ.*

Birinci Savaş, Belh:

Sultan Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn Sencer'in 491 (1097-98) Senesinde Belh Vâlisi Devletşâh ile Tirmiz ve Gîlân Ordusu(na Karşı) Tûrân ve Horâsân'daki İlk Savaşı

Tarihlerden (şöyle) öğrendim ki, yeryüzünün (şâhı) Sencer-i Melikşâh,

Devlet tahtına oturunca, Horâsân'ın küçükleri ve büyükleri,

Herkes din sultanın sarayında, kulluklarını (ispatlamak için) alınlarını yere sürdüler.

Belh vâlisi Devletşâh, asık suratlı, ok gibi acı bir kişi idi.

Onun etrafına her yerden ordu toplandı. Kendisi hep İskender gibi idi.

O devranın şâhıyla muhalefet etti. Bal suyu arzulamıştı ama zehir içmek (nasip oldu).

Tekrar ey okuyucu bil ki: O, 491 (1097-98) senesinde,

Sencer büyük bir ordu oluşturdu ve büyük bir savaşa girmeye karar verdi.

Dünyayı aydınlatan, önde giden, gündüzün yarısı cihân kahramanı revan oldu.

Sîstân ordusundan otuz bin süvari ve piyade, hepsi savaş meydanın mertleri,

'Alî-yi Çetrî onların ardından revan oldu. Bir ordu volkan gibi oldu.

Sonra Kamâc'da on bin kişiyle o yiğidin ardından revan oldu.

Pâdişâh da revan oldu, yer ve gök (ayakları altında) titredi.

Kösün haykırışı, sesi ve feryadı, zemherînin nefesi gibi acı idi.

Davulla neyden öyle sesler ve avazlar (duyuldu) ki, Humây'ın kulağı sağır oldu.

Binek hayvanları koşmasından hava karardı. Ordunun ihtişamından yer eğildi.

Cihân şâhının ve fillerin hareketinden sanki yer ve dağ oynadı.

O taraftan Belh'in efendisi de tekrar bir orduyu bütün teçhizatlarıyla,

Tirmiz'den ve Ceylân'dan Guz ordusunu savaşmak için topladı.

Tirmiz'in komutanı Temer Beg önden, o tarafta sürü gibi revan oldu.

Ceylân'dan başka bir komutan, Tagî Beg, onların ardından İskender gibi revan oldu.

Başkası Guz'dan titiz bir pîr idi. O da görkemli bir orduyla yola çıktı.

Devletşâh da büyük bir orduyla, (onların ardından) yürüyen bir dağ gibi revan oldu.

İki tarafta saf bağladıklarında, (her iki taraf da) birbirlerine kin ve nefret doluydular.

Tirmiz'den bir süvari meydana koştu. O dönem onu Ebu'l-Bedr olarak tanıyorlardı.

Elinde mızrakla gösteri yapan bir cesurdu. O ateş gibi meydana koştu.

Bu taraftan Horâsân bölgesinden (birisi) düşmanı yakalamak için meydana çıktı.

Karşılıklı mızraklar fırlattılar. Birbirlerine pek çok oyun kurdular.

Ebu'l-Bedr ona öyle bir mızrak vurdu ki başı üstüne yere düştü.

O attan kafasının üstüne yere düştü. Aslan yiğidin darbesiyle zavallı oldu.

Başka birisi rüzgâr gibi meydana koştu. Onun mızrağına karşı mızrak fırlattı.

Aralarında birkaç hamle gerçekleşti, Ebu'l-Bedr (sonunda) ona bir mızrak vurdu.

Onun başı üstüne arkaya çevirdi. Bir hamleyle onu (da) öldürdü.

Sultan'ın ordusundan iki kişi ölünce, iki cesurun kanından yer çiçeklendi.

Ebu'l-Fazl-i Rustem-nejâd tedbir için Şâh'a "Ey iyi soylu!" dedi:

"O inatçının yanına, meydana git ve kötü niyetli düşmanın cevabını ver".

Zâbilistân'da eşi bulunmayan bütün Sîstân'ın efendisi ve şâhı,

O Ebu'l-Fazl'ın kardeşi idi. Onların annesi değil babası birdi.

Dinin tâcı bunu deyip elinde mızrak meydana revan oldu. [201b]

Yoldan Ebu'l-Bedr'in yanına gelince, iki tarafta saf bağlayan orduyu gözden geçirdi.

Birbirine dolanmış iki yılan gibi iki fırlatılmış mızrak; yaklaşık iki yüz saldırı yapıldı.

Sonra şâh öyle bir mızrak vurdu ki onu yerinden aldı ve kopardı.

(Yere atladı) sırtını yere getirdi. Öyle ki her iki ordu ona "aferin" dedi.

Bu'l-Hakem Ebu'l-Bedr'in kardeşi idi. O ülkede onlar tanınmış kahramanlardı.

Aslan gibi meydana çıktı ve erkek aslan gibi nara attı.

Ebu'l-Bedr'in başına geldi ve ağlayarak ona hitaben "Ey kahraman!" dedi.

"Gittin de kardeşinin beli kırıldı. Bu cihânda sadece bana sen kalmıştın" dedi.

"Şimdi ben senin kanını isteyeceğim. Canım ve kalbim senin kanınla yandı" dedi.

Aslan yürekli şâh içten derince bağırdı: "Neden kadınlar gibi ağıt söylüyorsun",

Erkek gibi mertlik meydanına çık! İçinden ağla matem yapma" dedi.

Bu'l-Hakem atını ona doğru çevirdi. Meydanın her köşesine at koşturdu.

Savaşmak istediğini gösterdi ve onun yanına geldi. Şâh onun başına bir kılıç vurdu.

(Kılıcı) kalkanını, miğferini, başını ve boğazını kesip beline kadar indi.

Vücudu eyerinde duramadı koparak yere düştü.

İki ordu ondan bu darbeyi görünce, hepsi canlarının telaşına düştüler.

Ona kötü gözle bakanlardan kimse artık yanına gelemedi.

Şâh her an ağlamaktaydı. Düşmanlardan savaşçı aramaktaydı.

Akşama kadar kimse meydana çıkamadı. Gece avcısı yine tuzağını kurdu.

Gündüzü terk etti ve gecenin esiri oldu. Yaratılış tam karanlığa gömüldü.

Rûm şâhı Zengî ordusunu görünce, meydanı ona bıraktı ve kendisi halvete geçti.

Yine ordu iki taraftan hazırlıklarını yaptılar ve her iki taraf cepheyi düzelttiler.

Bu taraftan Erkuş öne geçti ve öbür taraftan da Temer Beg ortaya çıktı.

Her iki taraftan ordu başkaldırdığında, her iki ordudan kimse kımıldamadı.

Karanlık gece aydınlanınca, Şâm şâhı kendinden umudu kesti.

Rûm husrevi, Şâm Şâhı'ndan (korkup) kaçınca, Habeş ordusu da kaçmaya başladı.

Hoten'in Türkü boy gösterip, her tarafta yüksek sesle bağırdı.

İki ordu tekrar saf bağladılar. Onların heybetinden boyunlar eğildi.

Şâh-i Nimruz, Beyân-Guz bu taraftan, o aklı baştan alan Guz Şâhı,

Davulcuların lideri olan Zengî Ferş tuzağını (mevkisini) korudu.

Yemin Sungur, o tedbirli ve zeki kişi, (ordunun) eşyalarına göz kulak oldu.

Melik Sencer o ölüm yerinde durdu ve onun sağında ve solunda da ordu (durdu).

Melik'in özel hizmetçilerinden on bin kişi, hepsi mızrak elinde dolaşmaktaydı.

Hepsinin savaş miğferleri başlarında, zırhları üzerlerinde ve ellerinde mızrak.

Süslenmiş yedi savaş fili, her filin sırtında on kahraman.

Ra'd, barut kabı (*kârûre*), yay; herkesin elinde en az bir silah vardı.

Kâbilistân'ın bütün aslanları Zâbilistân'dan (buraya) yürüyerek gelmişlerdi.

Böylece Sencer saf oluştururken, Şâh her tarafı dolaşmaktaydı.

Orduya bahşiş ve en'âm verdi ve onlara zafer vaadetti.

Öbür taraftan Devletşâh saf bağlayınca, Beyân-Guz Timûr Beg'i seçti.

Guz Begi'nin fazla ordusu olduğundan dolayı, Belhli Kaplan'ın cephesini bıraktı.

Ordunun mevkisini o bege bıraktı. O cihân kahramanı bir yiğitti.

Karşıda Sencer tam ortada durdu. Kendi şâhlığından gayet mutluydu.

Onun etrafında iki koldan, farklı yerlerden iki yüz bin (kişi) toplanmıştı.

Onun ordusu din sultanının ordusundan daha fazlaydı. Ama onların her biri aynı inançtandı.

Guz'dan Fûlâd Beg isimli tanınmış bir süvari kahraman,

Dev gibi meydana geldi. Can-i gönülden her tarafa bağırdı.

“Benimle yüzyüze savaşacak ve bana rakip olacak mert kişi nerede?

Dolaşalım bakalım erkek kimdir. Bakalım feleğin bize yazdığı nedir”.

Bunu söyleyince Zâbilistân şâhlarının şâhı, (birisi) atını sürdürdü ve âniden ona yaklaştı.

O iki yiğit karşı karşıya kalınca, poyraz (rüzgârı) gelip meydanı toz duman etti. [202a]

İki cesur yılan kuyruklu mızraklarını savaşarak birbiriyle buluşturdular.

Onlar birbirine yüz altmış hamleden sonra, birbirlerine ufacık bir zarar bile veremediler.

Ellerindeki kılıç parçalandı. Tekrar kahraman Fûlâd Beg,

Ağır gürzünü çıkardı ve kahraman (rakibine) doğru (atını) sürdü.

Melik hemen kalkanını başına tuttu. O erkek aslan demirden ağır gürzünü vurdu.

Ellerini ve ağır gürzünü havada kaptı ve (onu) atın demir eyerinden aşağıya indirdi.

Elinin arkasıyla attan düşürdü. Öyle yere vurdu ki kemikleri kırıldı.

O cesur tekrar meydana geldi. Erkek aslan gibi bağırdı.

Rakip talep etti o komutan. Ama kimse ona rakip olamadı.

O ordudan kimse ilerlemeyince, şâhların şâhı atına mahmuz vurdu.

Tek başına kendini ordunun üzerine attı. Şâh ondan beklemediği bir kahramanlık gördü.

Onun fermanıyla ordunun hepsi yerinden oynadı. Ülke fâtihi o şâh,

Kılıcını çekti öyle ki sanki denizden bir timsah çıktı.

İki ordu birbirine sarıldılar. Su gibi kan akıttılar.

Öyle korkunç bir savaş ortaya çıktı ki, onun dehşetiyle yer gök oldu.

Gözlerden oklar fışkırdı. Her taraftan zemherî gibi oklar revan oldu.

Kılıçların dibi beyinlerin dibine indi. Mızraklar sinelere yerleşti.

Kılıçlar kafalarda yuva bulup, akar su gibi kan akmaya başladı.

Çölün yüzeyi ölülerin cesedinden tepeye döndü. Ölülerden geçiş yolu kalmamıştı.

Dinin tâcı ve gündüzün husrevi, ordusuna bir güneş gibiydi,

Sarhoş bir fil gibi o ordunun canına düştü. Elinde *mısırî* bir kılıçla,

Herkesin başına keskin kılıcı vurduğunda, sinesine kadar amansız kesiyordu.

O kahraman darbe vurduğu herkesi ikiye ayırıyordu.

Kiminin elini ve başını koparıyor, bir an içinde ona cihânı ödetiyordu.

Koçun bir sürüyü yönlendirmesi gibi, ordudan bir grubu ilerleyerek öne sürüyordu.

Bir tarafta ordunun emîri Kamâc, halkın boğazı etrafına çember vuruyordu.

İhtişamlı ve şerefli Şâh Melik Sencer, erkek aslan gibi savaşıyordu.

Sultan'ın kulları onun arkasında, ordusunu kılıç çekerek ileriye götürüyordu,

Sabahtan akşama kadar o savaşta. Akşam olunca o gönül okşayan husrev,

Dolaşıp hep savaş meydanına koşturuyordu. Meydanın ortasına gelip Devletşâhı gördü.

Ordu onunla koşturdu ve sonunda kemerini tuttu. Eyeri attan alıp onu kalkan yaptı.

Timsah gibi ordu denizine girdi ve kandan nehir yaptı.

Sancakdâra öyle bir vurdu ki hemen bayrağıyla ikiye ayrıldı.

Melik Devletşâh'ı yere vurdu. Zincire vurulmasını buyurdu.

Ordunun komutanları onun yakalanıp Şâh'a esir düştüğünü anlayınca,

Her taraftan bir grup kaçmaya başladılar. Herkesin her nesi varsa mahvoldu.

O ordu müthiş bir yenilgiye uğradı. Artık yanlarında savaş teçhizatı kalmamıştı.

Bir grup kaçarken, emîrlerden ve komutanlardan oluşan başka bir grup esir oldular.

Her kavimden tanınmış otuz bin civarında şerefli kişi öldü.

O gece malların yağmalanmasından başka kimsenin hayalinde bir şey yoktu.

Karanlık gece, gündüz olunca, sabahın horozu bunu haykırdı;

"Ey şâhım kutlu olsun bu bahtlı günün! Taht, tâc ve mülk hep sana ait olsun.

Fethin kapısı sana açılmış. Cihânın şâhları senin kurbanın olsun.

Ey bilge şâhım! Belh'in tahtını ve sarayını, bu zaman süslemiştir".

Büyük Sultan atına binerek Belh'e girip sarayına yerleşince,

İrân'ın büyükleri sağda ve solda altın koltuklara oturdular.

Şâh oraya gelince cihân kahramanı tâc-i dîn ona senalarda bulundu ve onu selamladı.

Sonra (Şâh'a) "Bir grup genç ve yaşlı esir düşmüşler şâhım" dedi.

“Hepsi efendi ve iş adamlarıdır. Her sınırdan birisi vardır” dedi.

Sultan: “Bu esirlerden hangisi komutanlardandır?” diye sordu, [202b]

“Onu araştır ve (eğer) malı varsa zapt et ve bütün mallarını gerektiği yerde (harca).

Onların onda birine yol ver. Bunlardan da kimseye aman verme.

Ordunun kalanını serbest bırak. O zaman böylece bu fakirin gönlünü al.

Ama Devletşâh’ı dar ağacına götür. Onu dar ağacında as.

Cihân halkına ibret için onu orada bırak da yıllar boyu (kalsın) dedi.

Cihân kahramanı ilk olarak Devletşâh’ı boğazından darağacına astı.

Esarette olan bütün askerleri; sayısı kim bilebilir ki,

Hepsini âniden serbest bıraktı. Esir düşünlerin gönlünü ferahlatıp sevindirdi.

O ülkenin emîrleri ve vezîrleri, oranın âdetleri üzere,

Onlardan kimseye aman vermeyip hepsini ağır şekilde bağladılar.

Hepsinin neyi varsa maldan candan alıp Şâh’a verdiler.

O büyük fetihte sayılamayacak kadar mallar ve süslü (güzel) araçlar,

Ordu sahiplerinin eline geçti. O bölgede melik adalet için haykırdı.

O efendilerin boynundan bağlarını açtı. Canlarını onlara bağışladı.

Belh’i ve o civarın hepsini ve şâhın eline geçen her şeyi,

Tâcı, kemeri ve kaftanı, o bölgenin hepsini, Kamâc’a bağışladı.

O fetihten elde olunmuş ganimetlerle ordu huzur buldu ve ülke gelişti.

İzzetle, nazla, zafer ve sevinçle tekrar Merv’e doğru geldi.

Öylece Horâsân bölgesini zapt etti ki, orası Mısır ve Çin’den daha güzel oldu.

Horâsân’ı ele geçirdikten sonra, artık H^{v}ârezm’in fethini düşünmeye başladı.

Sultan Sencer, Horâsân ve Belh işini tamamlayıp sonuçlandırdı. Böylece hepsini ele geçirdi. H^{v}ârezm’in etrafında Türk-târık ve Emîr-i Dâd ordularını düzenleyerek, Melik Sencer ile savaşmak için hazır bir şekilde bekliyorlardı ki, Melik Sencer oraya gelsin;

yoksa onlar Horâsân tarafına gideceklerdi. Sultan bu durumdan haberdar olunca, onlarla savaşmak için hazırlıklara başladı. Savaş gereçlerini ve levazımâtı tertip ettikten sonra Hᵛârezm'e doğru yola çıktı.

Sultân-i A'zam Mu'izzu'd-dunyâ ve'd-dîn Sencer'in 493 (1099-1100) Yılında Hᵛârezm Vilâyeti ve Bölgesine Gitmesi ve Bu Bölgeleri Alması, Mâzenderân, Kuhistân, Emîr-i Dâd ve Türk-târık'ın Ordusu (ile Savaşması)

İbn Şihâb Şair-i Müneccim (adıyla tanınan) *Câmi'u't-Tevârîh'*in musannifi Hasan-ı Şihâbu'd-dîn el-Yezdî'nin yazdığı nâzımdan:

Tarihlerden hatırladığım üzere, Melik Sencer adaletli ve insaflı bir şâhtı.

(O) Horâsân bölgesinin işini bitirince, Hᵛârezm'i düşünmeye başladı.

Hᵛârezm'de Türk-târık hizmetteydi. O Gîv'den ve Gûderz'den yüz kat daha güçlüydü.

Sayısız büyük bir ordu, her taraftan bir grup ona "dostum" diyenler,

Mâzenderân'a sahip olan Melik Mîrdâd, kendisiyle büyük bir ordu getirmişti.

Evet Türk-târık ahd u misak edip (onunla) birleşince Şâh Sencer'e nifak etti.

Hᵛârezm'de ordu toplamaya başladılar. Her taraftan yardım istediler.

Bûzkân bölgesine kadar ilerlediler. Orası İrânlılar'ın sınır başıydı.

O çölde geniş bir ordu gördüler. Haberci Şâh'a bilgi topladı ona sundu.

(O) raporda süvariler yüz bin olarak (kayda alındı). Piyadeleri de saydıklarında üç (yüz bin) oluyordu.

Bu tarafta Sencerşâh mutluluk içinde, Bûzkân'da çadır kurup perde astılar.

O sınırda orduyu rapor edince, derhal Hᵛârezm'e yüz çevirdiler.

Yine Kamâc o aklı baştan alan (efendi) gün ortası önderlik yapıp revan oldu.

İki cesur her birisi otuz bin tanınmış ve meşhûr korkmayan savaşçı,

Hâcib Nizâm başka bir yoldan gitti. O Kâşân'ın emîri idi.

Evet on tane bayrak her bayrakta on bin kişi. Hepsi kızıl giyimli Arap süvarileri.

Kureyş-i Rebekî (de) başka bir yoldan gitti. On bayrak her bayrakta on bin asker.

Hepsi sarı cübbe ve eyerli (atlarla), yaylar, ok ve diğer silahlar ellerinde, [203a]

Emîrin elçisi Mûbedu'd-dîn, on çeşit kumaştan bayrağı,

Baştan ayağa siyah giyinmiş, savaş aletlerini kendine bağlamıştı.

Tekrar Mahmûd-i Ber'aş revan oldu. Onun onlarca yeşil bayrağı ve ona bağlı şeyleri vardı.

Şâh'ın seçkin adamlarından sayılan Emîr Erkuş, ordunun kahramanı,

Panter gibi alaca bayraklar elinde, askerlerinin hepsinin deri elbiseler üzerlerinde,

Sonra da yiğit 'Alîşâh geldi. Onun da safran renginde on bayrak elindeydi.

Baştan ayağa aslan derisi giymişti. Bütün yiğit kişiler cesur aslanlar gibi (idi).

Emîrlerin emîri Hasan (da) revan oldu. onun da elinde gök renkli bayraklar.

Ondan sonra yeryüzü tören yapmaya başladı. Gök davuluna vurup avaz etti.

Cihândan cihâna ordunun çevresinde dolaştı. Yer ve göğün nefesi (sinesinde) hapsoldu.

Sanki yüzlerce (Ferhat'ın kazdığı) Bîstûn dağı revan oldu, ansızın deniz kıyısına dayandı.

Yüz on beyaz renkli bayrakla bütün savaş aletleri hepsi harekete geçti.

Bir beyaz şemsiye (*çetr*), dokuz *kongore*. Kongorelerin her birisi ayrı bir renkte ve mücevherli.

O şemsiyenin gölgesindeki cihân şâhı; sanki rüzgârdan ayaklarıyla revan oldu.

Küçük kuyruklu ama dimdik ayakta bir at, ayakları kısa ama uzun boyda,

Kalçası enli ve orta bedenli, uysal tabiatlı.

Rüzgâr gibi yıldırım gibi bir binek (hayvanı), onun hızına (ancak) devzade yetişir.

Onun peşinden kimse gidemez. Bu gidiş onu yormaz (telaşlandırmaz).

Güzel yüzlü ve hoş görüntülü hayvana, alemin pâdişâhı binmişti.

Hep yüz bin askerle sürüyordu (atını). Has süvarilerin hepsi tanınan kimseler idi.

Tedbirli ve zeki sultan geçtiğinde, ardından askerler dalgalanıyorlardı.

(Akılsız) Sa'd-i Mes'ûd, Şâh'ın canına kıymayı planlamıştı (ona suikast etmek istiyordu).

Evet on menekşe bayrağı, (eline almış) ve Şâh'ın özel bayrağını dalgalandırmıştı.

İleri gidiyordu ve ordudan kalan askerleri hemen mahvediyordu.

O düzenli ordu Bûzkân (bölgesinin) ta kendisine kadar ilerliyordu.

Türk-târık bundan haberdar oldu. Sanki uykudan yeni uyanmış gibi idi.

Hemen orduyu toplamak için elçileri çağırıp "Bu gece uyumalıyız" dedi.

"Düşmanın yolunu kesmek için askerleri önden göndermek lazım".

Bütün memlekette kılıcıyla tanınan Timûr-tâş isimli bir emîr,

Bayrakla binlerce yiğit süvari (topladı) ve beraberinde yola çıktı.

Ordu bir menzil dışarı gelince, bir saat bile istirahat etmedi.

Zâbilistân'ın beylerbeyi olarak tanınan Ebu'l-Fazl ki aynı zamanda Sîstân'ın efendisi idi.

Otuz bin süvariyle dışarı çıktı. Hepsi fedakar cesur süvariler,

Timûr-tâş ânîden yoldan gelen ordu ve bütün kabile ile karşı karşıya kaldı.

Kılıç gücüyle, çivi gibi ok yağmuruyla yolları onlara kapattılar.

Keskin kılıçlara yiğitlerin kanından yemek yaptılar. Mızraklar kalplerde, bakışlar savaşta,

İki ağızlı kılıç sinede gizlendi. Hançerler yiğitlerin karnını param parça etti.

Demircilerin çekiç vurmaları gibi aralıksız yiğitlerin (*nehengân*) kafasına çomaklar vuruluyordu.

Onların bazılarını öldürdüler. Bir kısmı ise kaçarak savaştan kurtuldular.

Timûr-tâş on adamıyla, dışarı çıktı ama on yerinden yaralı idi.

Bazılarını tutukladılar bazıları ise kaçtılar. Silahlarını ve teçhizatlarını bıraktılar.

Bazı iş (bilir) adamları esir aldılar. Zaten bu savaşın (başarılı) sonucuydu.

Sabaha yakın altın kanatlı kuşlar gibi, güneş doğudan bir dağın arkasından yükseldi.

Şâm Sultanı'nın şemsiyesi toprağa düşmüştü. Bam'ın şâhlar şâhı tahta çıktı.

Gök parladı inci gibi oldu. Dünya onunla aydınlandı ve (ışık yere indi).

Timûr-tâş bencil birisi gibi telaşla Türk-târık'a doğru yola çıktı.

Türk-târık'a haber geldi ve durumu anladı. "Geçti kafandaki hayallerin" dedi.

Kahraman ve kan içen askerler Bûzkân bölgesine indiler.

Savaş konusunda onlardan bir kişi bizlerden yüz kişi ile eşti.

Özellikle lanet olası o Sîstân'lı (*Segzî*) savaşta yüz kişi (gücünde) oluyordu. [203b]

Askerlerinin hepsi adam yiyen devlerdi. Her birisi Gûderz ve Gîv'den güçlü idi.

Susmuş Türk-târık ona "Sen nasıl erkeksin, zekan ve tedbirin nerede?" diye seslendi.

"Sen kadınlar gibi savaştan kaçtın. Şimdi herkesin hayatını mahvedeceksin.

Bakta yarın bu orduyla ne yapacağımızı gör. Şâh'tan orduya kadar neler yapacağız".

Sonra hemen Mâzenderân Şâhı'nın huzura çıkmasını buyurdu.

Timûr-tâş "Ey anlı şanlı şâhım! Bugün burayı sakin tut" dedi.

"Madem bunlar bu kadar yaklaşmışlardır, safları düzenleyelim (göz dağı) verelim.

Ordu bir araya gelip toplandıklarında daha görkemli görünür".

Bu konuşma esnasında ordunun daha da yaklaştığına dair yeni bir haber geldi.

Hemen haberin ardından Türk-târık atına binip askerlerin saflarını düzenledi.

Mâzenderân Sultanı Beyân-Guz kahraman askerleriyle saf oluşturdu.

Kuhistân'ın delikanlı ve genç komutanı, 'Alî Ebu'l-Hasan'dı.

H^{v}ârezm bölgesi yüzüğü altında olan Aytegîn, cepheyi korumaktaydı.

Tay Begâ Pehlivan ki hanedanın eskilerindendi, ordugâhı (koruyordu),

Böylece ordu hazırlanınca, Şâh tepelerden birinin üzerine çıktı.

Onun yanında bir kişi var idi ki düşmanın ahvâlini iyi biliyordu.

Ona "Buraya gelenlerin hakkında gereken bilgiyi ver" talimatını verdi.

Tek tek adları nedir? Kimdirler? İşleri ve dinleri nedir?

Bir saat geçince, bir toz koptu ki yükselerek göğe ulaştı.

Kös haykırışı, sazın avazı, neyin feryadı ve hüzünlü sesi,

Hepsi ejderha başlı, şâh kalemi gibi otuz bayraklı arasından kendine yol bulunca,

Hepsi savaşın mertleri, otuz bin süvari ile piyade toz duman içinden çıktı.

Bayrağın altında Gîv'in nişanını anımsatan kızıl (giyinmiş) güçlü bir adam (durmuştu).

Sinesi aslan gibi ve boynu fil boynuna benziyordu. Elleri ve ayakları da fil gibiydi.

O cesur kişi aslan derisinden bir cübbe giymiş ve demire bürünmüştü.

Görkemli bir hayvana binmişti. Sanki (Rustem'in atı) Rahş dirilmişti.

Siyah kuyruklu, kızıl renkte bir at ki âniden yaydan kurtulan ok gibi fırlardı.

Dağdan hızla indiğinde bulutlar gibi idi. Boşuna bir yere baktığı gün kuş tüyü gibi ölürdü.

Onun davranışından süvarisinin gözleri şaşkın. O yerde hep kararsızdı.

Böylece cihân kahramanı gelince, Beyân-Guz her yeri hemen süsledi.

Türk-târık ona bu kahramanın kim olduğunu ve orduda ona nasıl hitap edildiğini sordu.

"Bu zamanın kahramanı, Zâbilistân'ın komutanı Ebu'l-Fazl'dır" dedi.

"Dinin tâcı bu cihân kahramanıdır. O yüz Rustem gibi bir kahramandır" dedi.

O yerini alıp huzur bulduktan sonra, sol taraftan başka bir toz duman oluştu.

Toz dumanı aşıp bu tarafa geldiğinde, otuz beyaz bayrak ortaya çıktı.

Bayrağın altında aslan gibi bir süvari, Horâsân bölgesinden bir meşhûr kahraman.

Horâsân bölgesinin komutanı (idi). Bütün Horâsân onun yüzüğü (fermanı) altındaydı.

Boyu alemden bir *arş* uzun, gücü on aslandan fazla,

Topukları ve bacakları fil gibi. Mızrak darbesi Rustem'lerin Rustem'i gibi.

O ardından gelen otuz bin mızraklı askeriyle ilerlemekteydi.

Civân-Guz ortaya çıkıp saygı ile askerlerin safını düzenledi.

Tekrar Türk-târık ona bu becerili adamın kim olduğunu açıklamasını söyledi.

"Horâsân emîri olduğunu ve İrânlı asil-zâde birisi olduğunu" söyledi.

Onun adı 'İmâdu'd-devle Kamâc 'tır. Gîv'den, Sâm'dan ve Gûderz'den daha yüreklidir.

Yine başka bir toz koptu çıktı. *Dey* ayı gibi hava karanlık oldu.

(Toz) çekildikten sonra on bayrak göze çarptı. Hepsi kalem gibi kızıl ve hoş renkte.

Bütün ordusu baştan ayağa kızıla bürünmüştü; miğferleri, savaş elbiseleri ve zırhları,

Bayrağın altında ince bir delikanlı vardı. O her bakımdan gerçek bir yiğit sayılırdı.

Cepheye geldi ve her yeri dolaştı. Ardından erkek aslanlar gibi askerler geliyordu.

Onu sordu ve "O Mahmûd, Nizâm'ın hâcibidir. Kâşân'dandır" dediler. [204a]

"O Şâh'ın sarayında hâs hâcibdir. Şâh'ın üzerinde çok etkili birisidir".

Onun ardından yine toz duman kalktı. Onun fırtınası göğe kadar yükselmekteydi.

İkiye ayrıldı o toz ve ortasından erkek aslan gibi bir süvari göze çarptı.

Ardında orduyla birlikte on sarı bayrak vardı. Yoksa ülkesi safran ülkesi miydi?

Cephenin yakınlarına geldi. Bundan Türk-târık'ın haberi oldu.

Sordu: "O Zengî-yi Kureyş'tir. Onun pek çok askeri, malı ve mülkü vardır" dediler.

"Horâsân mülkünde o pâdişâhtır. Savaş meydanında mert bir savaşçıdır".

Tekrar siyah bir toz oluştu. Ordunun gözü ona şaşkınca bakıp hayran kaldı.

O toz duman birbirinden ayrılınca, her on bayraktan biri siyah renkte,

Savaş teçhizatından elbiseye kadar baştan ayağa siyah giymiş bir ordu,

Geldi de cepheye yardımcı oldu. Cephe mert kişilerle doldu.

Türk-târık onun kim olduğunu ve neden baştan ayağa siyah giydiğini sordu.

O "Şâh'ın has adamlarından Sungur, ordu ona Mûbed lakabını vermiştir" dediler.

Tekrar bir toz bulutu göğe kadar yükseldi.

İkiye ayrıldı ve on yeşil bayrak göze çarptı ve panter gibi bir kişi,

Yeşile bürünmüş şekilde bayrağın dibine geldi, ordusu onu alkışlamak için dalgalandı.

Geldi ve ordugâhın tam ortasında durdu. (Böylece) Türk-târık'ın dikkatini çekti.

Adını sordu. "Adı Mahmûd, o sanat ve ustalık açısından mükemmel birisidir" dediler.

Ordusu onu alkışlamak için dalgalandı, yeşile bürünmüş şekilde bayrağın ayağına geldi.

Başka bir toz duman yükseldi. Hava o fırtınadan karardı.

Toz birbirinden ayrıldı ve hava aydınlandı. On beyaz bayrak baş başa göründü.

Ordusu baştan başa kaplan derisi giymiş. Kaplan gibi savaşa hazır,

O gelerek merkeze ilerledi, o kişi Şâh'ın özel yardımcısı idi.

Onu sorunca, tertemiz aklı başında Emîr Ertiş isimli delikanlı olduğunu söylediler.

"O hasların hası ve keramet ehli ve adaletli insaflı biridir" dediler.

Yine sarı renkte bir fırtına koptu. Onun başı göklere yükselmekteydi.

O sarı fırtınanın ardından on bayrak dışarı çıktı. Baştan ayağa aynı renkteydiler.

Teni aslan derisine bürünmüş o yiğit ordugâha yaklaştı.

Sonra süvari Türk-târık, onun halini habercisinden ve nazar sahibinden sordu.

Dedi "Bu yiğit aslan 'Alî'dir. O kararlı, düşünceli ve temkinli birisidir.

Savaş zamanı her yerini savaş derisine bürüyen bir aslan avcısıdır".

Başka bir toz duman ortaya çıktı. Onun ardından on bayrak havada dalgalandı.

Bayrağın ayağında cesur bir şehsuvar, aslan gibi atını öne sürmekteydi.

Gelip savaş meydanının tam ortasında durdu. Sonra Türk-târık onu sordu.

Dedi "O emîrlerin emîri Hasan'dır. O kılıç ustası ve Şâh'ın yakınlarındandır".

Sonra yeryüzü cümbüşe geldi. Atların demirsiz ayaklarından.

Cihândan cihâna bir araya geldiler. Tabirenin sesi göklere yükseldi.

Süvarilerin koşturmasından cihân siyah oldu. Güneş ve Ay bile siyah oldu.

Fırtınadan sanki gündüz gece oldu. Sanki Habeş ordusu zafer kazandı.

Neyin, zurnanın ve kösün sesinden, göklerin kulağı duymaz oldu.

Yeryüzü çığlıkların sesinden titredi. Korkudan gök yere indi.

Havaya yükselen toz sakinleşince, yüz on aslan yüzlü bayrak göründü.

Renklerle süslenmiş bir ordu, her bir askerin farklı bir silah ve teçhizat elinde.

Öyle bir ordu ki, baştan ayağa süslü Türkler'den, Kabâylı ve Derkli,

Hepsi Arap atlarına binmiş, melikin on bin özel kölesi,

Atın ayağından başına kadar her yeri altın ve mücevherlerle süslenmiş ve ışıldıyordu.

Arada dokuz şemsiye süslenmişti; la'l, yakut ve inciyle.

İrân ülkesinin şâhı bayrağın ayağında, yeryüzünde onda bir şey yazmamıştı.

Olan üstü bir ata, (sanki) dağa binmiş gibi. Onun koşmasından şimşek mahcuptu.

Gelip ordunun tam kalbini süsledi. Şâh'ın savaş safları oluşunca,

O ordunun ihtişamını görünce Türk-târık'ın kalbi titredi. [204b]

Safın ortasına gelip yerini aldı. Ordunun emîrlerine hitap etti.

"Ey efendiler! Bugün cambazlık günüdür! Bakalım en yiğit kimdir?"

Meydana bir kahraman gönderdi. Bu kanunsuzların birkaçının kafasını getir diye.

Hᵛârezmli bir cesur süvari, aslan gibi meydana çıktı.

Meydanın öbür tarafında savaşmaya hazırlandı. Sonra konuşmak için ağzını açtı.

O ordudan bir rakip talep etti. Bir yiğit savaşmak için boy gösterdi.

Onunla savaşmak için Sebzvâr'dan bir kahraman ortaya çıktı.

Zaman zaman birbirlerine mızrak attılar. Saatlerce birbirlerine mızraklar fırlattılar.

Hᵛârezmli ona öyle bir mızrak vurdu ki; Sebzvârlı'nın canı teninden çıktı.

Sebzvârlı yere düşünce, mızrağın darbesinden hemen can verdi.

Onun Fîrûz isimli bir oğlu vardı. Sâm gibi tedbirli ve Rustem gibi heybetli.

Cesur aslan gibi atını koşturdu. Erkek aslan gibi nara çekti.

"Ey alçak Hᵛârezmli! Öyle birisini öldürdün ki yüzlerce senin gibi kölesi vardı" dedi.

"Bu saat senin canını alacağım. Seni kim erkek sayacak kendine aldırma".

Bunu dedi ve kılıcını çekti. Aslan yürekli atına mahmuz vurup koşturdu.

Onun kafasını kolayca ele geçirdi. Kalkanı sinesine oturdu ve âniden yukarı çekti.

Boğazına vardı ve ortasından geçirdi. Kılıcını atın eyerinde sakladı.

Meşhûr Hᵛârezmli öldü ama meğer onun yedi kardeşi varmış.

Dev gibi başka birisi meydana geldi. İçten bir hasret ahı çekti.

Önce kardeşinin ölümüne ağladı. Ağlayarak "Senin adın nedir?" diye sordu.

Fîrûz ona "Ey alçak! Neden adımı sorarsın. Sen işinde ol" dedi.

"Benim adım Fîrûz-i Behrâm Gord'dur. Yazık ki Meysem'in Fîrûz'u öldü.

Senin kardeşin Behrâm'ı üzüntülü şekilde öldürdü. O yüzden bir darbeyle har oldu.

Şimdi seni de onun yanına göndereceğim. Tâ ki cehennemde birlikte olasınız".

Bunu dedi ve ona saldırdı. Belinden tutup eyerden aşağı çekti.

Onu kafası üzerine öyle yere vurdu ki baştan ayağa kemikleri kırıldı.

O ordudan onlarcasını öldürdü. Hepsi sağlam bedenli kahramanlardı.

Gece geldi ve savaş sona erdi. Güneşin ışığı batıdan battı.

Tekrar iki ordu ikiye ayrıldılar. Birisi sevinçler içinde öbürü üzüntülü.

Her iki taraftan güneş çıktı. Sabaha kadar birbirlerinin karşısında durdular.

Saadet sabahı tekrar çıkınca, batının şâhı doğudan ortaya çıktı.

Her iki taraftaki askerler atlarına bindiler ve sağda solda saf oluşturdular.

Mâzenderân bölgesinden bir kahraman elinde bir ağır çomakla geldi.

Onun adı Gerşâsf idi meğer. O Mâzenderân'da tanınmış biriydi.

Sîstân'dan bir savaşçı talep etti ve meydana bir kahraman ayak bastı.

Adı mertçe bir ad, yani 'Alî idi. O meşhûr vefalı birisiydi.

Gerşâsb'ın yanına revan olup geldi. Elinde on menlik ağır bir mızrak vardı.

İki mızrak iki yılan gibi birbirine dolaşmış birbirine fırlatıldı.

Her iki orduda iki kahraman vardı. Rakip arayan iyi isimliler vardı.

O iki yürekli ve cesur mertler, mızraklarıyla erkek gibi savaştılar.

Savaş oraya kadar devam etti ki mızraklar kırıldı ama kimse kazanamadı.

Mızraklardan umutları kesilince, o iki beyaz dev adam gürzlerini çektiler.

Korkmaz aslan gibi iki kahraman demircilerin çekici gibi kafalarına vurdular.

O yüreklilerin darbeleri haddini aştığında, savaşlarından elleri karardı.

Sopaların darbesinden gürültü ve şişkinlik başka bir fayda görmediler.

Gürzlerini atıp kılıçlarını çektiler. Birisi şimşek gibi parlak öbürü çivi gibi sivri.

Önce 'Alî ona hamle etti. Gerşâsb kalkanı başına tuttu.

(Öyle bir) vurdu ki kalkandan geçti. Üç parmak düşmanın omzuna oturdu.

Savaşçı öyle darbeyi görünce, meydandan kazanmadan ayrılmak zorunda kaldı.

Cengaverin kararı rüzgârın içinde dağıldı. Hezimete uğrayıp belirsizliğe uğradı. [205a]

Türk-târık bunu görünce başka bir kahramanı savaş meydanına revan etti.

'Alî yine ona doğru atını koşturdu. Ortasından tutup aşağı indirdi.

Onu attan yere çekip öyle yere vurdu ki bütün kemikleri kırıldı.

O ordudan ölenlerine her birine birer birer ağlamayan kimse kalmamıştır.

Hᵛârezm ahalisinin birden bire çaresizlikten kalpleri titredi.

O ordudan bu darbeye ve bu kişiye eş olarak mertçe savaşacak bir süvari,

Başka hiçbir cesur meydana çıkmadı. ‘Alî tekrar erkek aslan gibi bağırdı.

Türk-târık’ın ordusuna doğru koştu. Önüne gelen her süvariye bir kılıç vurdu.

Cihân kahramanı o Nîmrûz’un efendisi, o gayretinden yüreklere figan düşmüştü.

Kendi ordusuyla yerinden kıpırdadı. Türk-târık’a doğru yola çıktı.

İki ordu birbirlerine girdiler. Kılıçlar ve mızraklarla birbirlerine saldırdılar.

Sanki keskin ve parlak kılıçların haykırışından cihânda kıyamet koptu.

Kılıcın gıdası yiğitlerin beyninden başka bir şey değildi ve kılıçtan başka bir şey yoktu.

Oklar gözlerde öyle gizlendi ki sanki beyin kemiğinin içindeki gibi.

Topraktan çıkmış otlar gibi yeryüzü mızrakların mezarı oldu.

Bütün çölün her yeri ölülerle doldu. Düzlüğün her yeri tepe tepe oldu.

Her yerden kan su misali aktı. Yerin çevresinden güneş gitti.

Yeryüzü atların toynaklarından göğe döndü. Toz dumandan dolayı yer yüzü gök oldu.

Fırtınadan gündüz gece gibi olduğunda, cihândaki fitne yüzünden her yer karanlık oldu.

Zâbilistân’ın komutanı Ebu’l-Fazl, bazen mızrak vurdu bazen kılıç.

Mızrağıyla at üstündeki birini eyerinden kaptı ve onu bütün heybetiyle yere düşürdü.

Bazen kılıçları ellerinden aldı bazen de kişileri atlarından yere itti.

O aslan gibi her yöne saldırdığında, korkmayan kişiler korkup ondan kaçtılar.

Başka tarafta onun emri altında olan Horâsân’ın emîri idi.

Başı dik mertçe kılıç vuran Kamâc isimli yiğit (başka tarafta),

Elinde kılıç her yöne saldırmaktaydı. Her bir darbesiyle bir baş koparıyordu.

Tıpkı bir sürünün içine canavarın saldırdığı gibi. Bir grup kılıçlarını ele almışlardı.

Başka birisi yiğit Mîr-miskâl’di. O erkeklikte on erkeği geride bırakmıştı.

O savaş meydanında öyle şeyler yapıyordu ki onun önünde Rustem kim olabilirdi.

Öbür taraftan aslan ‘Alî, aslan kahraman, açgözlü aslan gibi kılıç elinde,

Her bir tarafa hücum ettiğinde, binlerce (kişi) oradan kaçıyorlardı.

Onlardan nişan verilecek başka kahramanlar ve başı dikler,

Onlar kendi yerlerinde savaş meydanlarında erkek gibi çalışmışlardı.

Şâh onların arasında öyle mücadele etti ki herkesin güzü şaşkınlıktan kıpırdamadı.

Sürekli düşmanın tam ortasında kadar ilerledi. Şâh ordunun tam kalbine gelince,

Bağırarak "Ey Türk-târık! Eğer sen bir erkeksen çık karşıma gel meydana" dedi.

"Benimle senin aranda sadece bu sorun var. O zaman neden halkı rahatsız edelim ki.

Gel de savaşalım bakalım kime bu topraklar nasip olacak kime baht".

Türk-târık bu sözleri duyunca, askerlerinin ortasından dışarı çıkıp oraya geldi.

Birinin elinde zehirlenmiş bir kılıç vardı. Onlardan birini Şâh'a verdi.

O elini ve kılıcını havaya kaldırdığında, Şâh ona öyle bir darbe vurdu ki,

Onun elleri ve kafası yere düştü. Yarısı ise eyerin üzerinde kaldı.

Ordu o bitirici darbeyi görünce, avâm u hâs adamlar kaçmaya başladılar.

Ordunun komutanları ve emîrleri, ya öldüler veya esir düştüler.

Kılıçların korkusundan ordunun kalanları bile bütün malları ve araçları bırakıp kaçtılar.

Şâh'ın ordusu elde olunmuş ganimetlerden ve mallardan zenginleşti.

Şehriyârın ordusu daha zengin oldu zira Türk-târık (zaten) zengin bir Şâh'tı.

Şâh'ın öyle bir fetihi elde etmesinden, devletin kazancı arttı.

H^{v}ârezm'in tahtına sevinçler içinde çıktı. Onun ileri sürdüğü adalet ve insaftı. [205b]

Ebu'l-Fazl o cihân kahramanı Mâzenderân'ın sultanını getirdi.

O bölgenin çoğu tanınmış komutanları, elinde esir olmuşlardı.

Zamanın şâhı Sencer, binlerce esir guruplarını görünce,

Önce Mâzenderân'ın Şâhı'ndan "Ey efendilerin efendisi" diye hitap edip sordu.

"Neden Türk-târık'ın yardımcısı oldun? Neden Berkyâruk'a asi oldun?"

"Seni Berkyâruk öyle seçip Mâzenderân'ın anahtarını sana teslim etmişti.

Kötü soylu, o sana öyle yaptı ama sen onun yaptığını unuttun.

Şimdi hemen ferman vereceğim cihân kahramanı kelleni alsın.

Seni Türk-târık'ın yanına göndereceğim. Toprakla (mezarının içini) karartacağım" dedi.

Mâzenderân'ın Şâhı selamladı ve "Ey zamanın ve devranın şâhı!" dedi.

"Senin devletinin yardımcısı Tanrı'dır. Senin işlerinde sığınağın Allâh'tır.

Cihân senin istediğin gibidir. Baht seninledir ve hep kazandırıcı sana.

Allâh senin bütün işlerinde senin yardımcındır. Senin selamın dünya halkına ilaçtır.

Kuldan hep günah gelir (biliyorsunuz) ama Allâh gücü ve bağışı ile bağışlar.

Şâhım bende bir kulum günah işlerim. Sen şâhsın ve kullarını bağışlarsın.

Eğer beni öldüreceksen kulunum. Eğer bağışlarsan yolunun toprağıyım.

Bana bu utanç yeterlidir. Bu bana yeterde artar o kişiye söyle".

Ona böyle özürünü bildirince, Sencer'in öfkesi geçti.

Buyurdu oun ellerindeki bağı açtılar. Başka tutsakları öyle bıraktılar.

Şehriyâr derhal ona baştan ayağa kıymetli elbiseler giydirdi.

Tekrar onu Mâzenderân'ın şâhı yaptı. Ama kendi vezîrini onunla bıraktı.

Nerede mal, para ve varlık varsa ondan zekat verilmesine karar verildi.

H^{v}ârezm'in başka büyüklerini ve efendilerini de bağışlayıp orada hiddetinden iz bırakmadı.

Orayı ele geçirdikten sonra zaferleri için büyük bir eğlence meclisi kurdular.

Yüz binlik ordudan topladığı malları ve araçları kendi ordusunun arasında dağıttı.

O malların hepsini bağışladığında, bütün ordusunu zengin kılıp süsledi.

Köhne dünyanın geleneği budur ki her gün bir boynuzu (*şahî*) kökünden söksün.

Ve tekrar cihânı yeniden biçimleyerek eskiden yaşayanların planını bir tarafa atsın.

Tahttan bir efendiyi aşağı çeksin ve toprakla buluştursun ve birine temiz hükümdarlık tahtı versin.

Yaşlanmış devranın geleneği budur; bir şâhı dilenci yapmak ve bir dilenciyi şâh yapmak.

Eğer buna inanmıyorsan, İbn-i Şihâb'ın *Tevârîh*'ine göz at.

Sultan Sencer'in Gazne'ye Gitmesi ve Arslan(şâh) b. Sultan Mes'ûd b. İbrâhîm b. Mes'ûd b. Mahmûd ile Savaşmasının Hikâyesi

Olayları ve haberleri rivayet edenler *Târîh-i Kıvâmî*'de şöyle anlatmışlardır: Sultan Mes'ûd b. İbrâhîm b. Mes'ûd b. Mahmûd Gazne'de vefat ettiği zaman Arslanşâh ve Behrâmşâh adlarında iki oğlu vardı. Melik Arslan(şâh) büyük oğlu olduğu için tahta oturdu. Veliaht, kendi kardeşi Behrâmşâh'ı öldürmek istedi. Bu yüzden Behrâmşâh kaçıp Kirmân'a gitti. Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd ona (Behrâmşâh) yakın ilgi gösterdi ve gönlünü almak için onu teselli etti. Ondan özür dileyerek "Benim memleketim Gazne'ye çok uzaktır. Ayrıca benim ordumun gücü yardım etmeye yetmez. Eğer uygun görüp yardım ederse, elinden gelen hizmeti ve yardımı yapar" dedi. Böylece Behrâmşâh mutlu bir şekilde Kirmân'dan ayrılarak Sultan Muhammed'in yanına 'Irâk'a gitti. Bir süre orada kaldı. Sonunda Horâsân'a varıp Sultan Sencer'in yanına gitti. (Sultan Sencer) onu sevecenlikle himaye edip hürmet gösterdi. Ona (Behrâmşâh) ilgi göstererek gönlünü neşelendirdiler. Vezîr olan Sadru'd-dîn b. Mecd Fahru'l-Mulk, Behrâmşâh'ın yanına gitti ve ona yardım etmek için söz verdi. Böylece onu mutlu etti. Horâsân'dan Gazne'ye elçiler [206a] göndererek, kardeşler arasında uzlaşma ve sulh sağlansın diye haberler yolladı. Ama fayda etmedi. (Önce) Emîr 'İzzu'd-dîn b. 'İmâdu'd-dîn Kamâc ile Behrâmşâh'ı birlikte gönderdi. Sultan da onların peşinden yola çıktı. Böylece onlar gittiler. H^{v}ârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Atsız da onun (Sultan) yanındaydı. Onun babası Kutbeddîn Muhammed-i H^{v}ârezmşâh ise H^{v}ârezm'de idi. Sultan, Bust'a varınca Melik Arslan(şâh) (onun yanına) elçiler gönderdi ve mallar vadederek Sultan'dan geri dönmesini istedi. Ama işe yaramadı. (Sultan), Ebû Bekr-i Hâdim'i Bust'tan Gazne'ye göndererek (Melik Arslan(şâh)'dan) babasının hazinesinden, Gazne ve Hindistân mülkünün yarısını ve Behrâmşâh'ın payına düşeni talep etti. Ayrıca bu konuda hiçbir bahanesini kabul etmeyeceğini söyledi. Böylelikle Ebû Bekr-i Hâdim, Gazne'ye gitti ve bu haberi iletti. Onu tutukladılar; fakat Sultan'ın Gazne'ye varmasına iki menzil kala onu serbest bıraktılar. Ona hediyeler verdiler. Melik Arslan(şâh), kendisini Sultan'a şikâyet etmesin diye ona yemin ettirdi. Tutuklanmasıyla ilgili hiçbir şey söylememesini ve (bu olayı) gizli tutmasını istedi. Ayrıca Ebû Bekr-i Hâdim'in ulaştırdığı habere cevap olarak da "Tamam" dedi. (Böylelikle) yeniden Sultan'ın yanına döndükten sonra, başına gelen olayları anlattı. Sultan, Husrev-âbâd'da konakladı. Ramazân (ayı) sona ermişti, bayram bitene kadar orada konakladı. (Bayram bittikten sonra) Gazne'ye doğru

yürüdüler. Melik Arslan(şâh) Türk, Halac[83], Hint ve Arap dört yüz bin civarında savaşçı toplamıştı. Behrâmşâh, Sultan ile beraber ordunun ortasında durdu. Sağ tarafta Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl-i Sîstânî ve 'İzzu'd-dîn durdu. Sol tarafta ise Emîr Ferruhşâh b. Tumturâk ile 'İmâdu'd-dîn Kamâc'a emanet ettiler. Emîr Cândâr, Barankuş-i[84] Kâşân, Altûntâş-i Sultânî, Emîr Humâr, Emîr Harva Alîke, Agles, Câvlı, Emîr Hâcı Beg, İl-togân, Atâbeg İl-etmiş[85], Emîr Kayser ve H^{v}ârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Atsız[86] hepsi savaş meydanında öğle namazının vaktine kadar savaştılar. Gazne ordusunun sayısı çoktu. Dört yüz demir zırhlı fil bulunmaktaydı. Her filin üzerine on kişi ve (bir) okçu oturtmuştu. Öyle bir savaş yaptılar ki, dünya yaratıldığından beri kimse böyle gibi bir savaş görmemişti. Fillerin korkusundan hiçbir at onlara yaklaşamadı. Devrin pehlivanı Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl-i Sîstânî attan indi ve bin Sîstânlı savaşçı ile birlikte piyade olarak fillere doğru yürüyerek oklar yağdırdı. Pehlivan Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl kılıcıyla üç filin gövdesinden hortumunu ayırdı. O üç fil ve diğer filler ok yağmuruna tutulunca dayanamayıp geri çekildiler. Arslan(şâh)'ın kendi ordusuna doğru yürüdüler. Böylelikle bir anda Hindû askerlerinden ve Arslanşâh'tan eser kalmadı. Arslan(şâh), Hindistân'a kaçtı. Sultan'ın buyruğu üzere üç gün boyunca Gazne'yi yağmaladılar. Emîrlerin aracılığıyla onları bağışladı ve münadîlere askerlerin şehirden dışarı çıkması için haber vermelerini emretti[87]. Sultan, Behrâmşâh'ı tahta oturtmaları için emir verdi. Böylece Horâsân'ın bütün emîrleri ona hizmet ettiler. 521 senesi Şevvâl ayının onunda (18 Ekim 1127), Cuma günü Sultan Sencer adına hutbe okundu. Ondan sonra da Behrâmşâh'ın adını okudular. Sultan Belh'e döndü. Behrâmşâh'a yardım etmeleri için Yemînu'd-dîn Barankuş-i Kâşânî ile Şehâbu'd-dîn Barankuş Kur'an-h^{v}ân'ı ise, Gazne'de bıraktı. (Sultan), Belh'e vardığında Sadru'd-dîn, Gazne'den mal ve Melik Arslan(şâh)'ın hazinesinden [206b] birşey çalıp götürmekle suçlandı. Onu öldürdüler ve vezîrlik görevini Nizâmu'l-Mulk'ün yeğeni olan Şehâbu'l-İslâm Ebu'l-Mehâsin 'Abdu'r-Rezzâk b. 'Abdullâh b. 'Alî b. İshak'a verdiler.

Sultan Belh'e dönünce Melik Arslan(şâh) Hindistân'dan Gazne'ye geri döndü. Behrâmşâh kaçıp Bâmyân'a gitti ve Sultan'a haber gönderdi. Sultan, Belh'ten Emîr Targuş'u kalabalık bir orduyla birlikte Behrâmşâh'ın yardımına gönderdi. Diğer taraftan da

[83] Metinde "Halîc" şeklinde yazılmıştır.
[84] Metinde hatalı olarak "Tarankuş-i Kâşân" şeklinde yazılmıştır.
[85] Metinde "İlemiş" şeklinde yazılmıştır.
[86] Metinde hatalı olarak "Ateş" şeklinde yazılmıştır.
[87] M. Longword Dames, "Gazneliler", *İA*, IV, s. 746; E. Merçil, "Gazneliler", *DİA*, XIII, s. 482.

Melik Arslan(şâh) (onun peşinden) bir ordu göndermişti. Bârgend-rûd'da birbirleriyle karşılaştılar. Gazne ordusu yenildi. Böylece Behrâmşâh ile Horâsân emîrleri hep birlikte Gazne'ye gittiler. Melik Arslan(şâh), Ugâniyân Dağı'na kaçtı. Horâsân ordusu oraya giderek onu dağda buldular. Onu ve oğlunu Behrâmşâh'a emanet ettiler. Behrâmşâh her ikisini de öldürdü. Böylece memlekete sahip olarak mülkü ele geçirdi. O yıl Sultan'ın annesi 'Irâk'tan Horâsân'a geldi. Birkaç gün sonra da 'Irâk'tan Sultan Muhammed'in vefat ettiği haberi geldi. Büyük bir matem tuttular. Sultan feryad figan ederek kıyamet kopardı. Sultan Mahmûd b. Muhammed, Sultan Muhammed'e yakın olan ve ona hizmet eden özel birini Sultan'ın yanına göndermişti. Bârgâha geldi; Sultan Muhammed'in şahsi silahını ve onun yüzüğünü getirerek şu haberi iletti: "Eğer babam göçetti ise, amcam hem pâdişâhtır hem de babam". (Bu davranış) Sultan'ın çok hoşuna gitti. Yeğenlerini teselli etmek için mektup yazdı. Onları kendi şefkatından ve inayetinden mahrum bırakmadı. 512 senesi Safer ayının yirmi biri (13 Haziran 1118) Perşembe günü Belh'te pâdişâhlık tahtına oturdu. Bunun için eşi ve benzeri olmayan ve hiçbir zaman onun gibisine rastlanmayan bir tören tertip ettiler. Halife Mustazhir, 512 senesi Rebî'u'l-evvel ayında (22 Haziran-21 Temmuz 1118) vefat etti. Oğlunu halife olarak yerine oturttular[88].

el-Musterşid Billâh'ın Hilâfeti

Beyaz tenli, saçı kızıl, gözleri koyu kahve renginde, sakallı ve alnı geniş idi. Annesi "Umîd" adında bir Türk cariye idi. Halife Mustazhir ölünce, Musterşid Billâh veliaht olarak onun yerine oturdu. On yedi yıl tahtta kaldı. Sultan Sencer, 'Irâk'a gitti. Yeniden Belh'e dönerek Merv'e geldi. Kış boyunca Merv'de kaldı ve Nevrûz (bayramı) bitince Nîşâbûr'a gitti. Etrafa elçiler gönderip melikleri ve emîrleri yanına çağırdı. İlk önce Emîr-i Dâd Habeşî'nin oğlu, Mâzenderân'dan sayısız asker ve Deylemliler'den oluşan bir ordu ile birlikte onun yanına geldi. Ayrıca Semerkand Hâkânı'nın Emîr Erdem ile birlikte gönderdiği kalabalık bir ordu da Nîşâbûr'a ulaştı. 'İmâdu'd-dîn Kamâc da Belh'ten geldi. Bahar mevsiminin sonlarında Nîşâbûr'dan Cevhân'a sevk etti. Kutbu'd-dîn b. H^{v}ârezmşâh da oraya vardı. Melik Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl'ın oğlu Emîr Muhammed ise Sîstân'dan kalabalık bir ordu ile beraber oraya geldi. Orada o kadar büyük bir ordu toplandı ki, sayısı

[88] M. L. Dames, "Gazneliler", *İA*, IV, s. 746-747; E. Merçil, "Gazneliler", *DİA*, XIII, s. 482.

ve hesabı yoktu. Oradan Rey'e, birkaç gün dinlendikten sonra da Rey'den Sâve'ye gittiler. Sultan Mahmûd'un 'Irâk ordusuyla birlikte Sâve'ye geldiği haberini aldılar. Ayrıca 'Irâk'ın büyük emîrlerinden ve onu fitne yapmaya kışkırtanlardan Emîr 'Alî-bâr, 'İzz 'Alî, Emîr Mengü-pars ve Karâca Sâkî onunla birlikteydiler. 513 senesi Cemâzîu'l-evvel ayının dördü (13 Ağustos 1119), Çarşamba günü Sâve'nin kapısında saflar tertip edip savaştılar. *Câmi'u't-Tevârîh* müellifi -Allâh'a ibâdeti az- Hasan b. Şihâbu'd-dîn-i Yezdî (bu savaşı) manzûm (olarak kaleme aldığı) tarihte şöyle anlatmıştır: [207a]

Sultan Sencer ile Sultan [Mahmûd] b. Muhammed (b.) Melikşâh'ın Sâve Ovasındaki Savaşlarının Hikâyesi

Kitabın musannifinden manzûm olarak:

Bir zamanlar bir filozof destan yazdı. Tarihi iyi bilenler hani nerede?

Sencer'in mektubunda böyle yazmakta; o ki bu anlatılan hikayenin Şâhıdır

Bütün zaferler, fetih ve kazançların öyküsünü (gören) bilen var mı?

Bu taraftan cihân kahramanı revan oldu. Diğer taraftan ise aslan korkmaz 'Alî.

O cihân sahibi 'Irâk'ı düşününce, felek onun atının eyerini hazırladı.

Görkemli menekşe ve kızıl keyvanî bayrakların dalgası, göklere yükseldi.

Kösün haykırışının sesinden, erkek devin kalbi titredi.

Nây ile neyin birlikte sızıltısı, aslan yüreklilerin kalbini bile yerinden söktü.

Aslan nişanlı bayrakla ok havaya kalkmış ve gökyüzü süslenmişti.

(Bayraktaki) beyaz aslanın haykırışından, ormandaki (vahşi) aslan ram olmuştur.

İçten derin bir ağlayan ses çıktı ve ihtiyar dünyadan haykırışla geri döndü.

Onlardan iki ordu birbirine kavuştular. Birisi sevinç öbürü üzüntüler içinde.

Ordu iki taraftan saf bağladığında, her iki tarafın cesurları savaşmak istiyorlardı.

Fakat zengî ordu ortaya çıktı ve o askerler iki cenahtan akıp geldiler.

Her iki şâhın ordusunun efendileri yerlerinden (kıpırdayıp) gözüktüler.

Adım adım korumaktaydılar. Gecenin o vaktinde uyanıktılar.

Ertesi gün doğulu Türk, Habeş Şâhı'na tuzak kurdu.

O karanlık (gece) oyuncak yüzünü kapattı. Batı putu yine *kafurla* (yüzünü) açtı.

İki ordu tekrar kin saflarını oluşturdular. Cesurlar savaşçı talep ettiler.

Savaşçılar her taraftan mızraklar ve kılıçlarıyla kollarını açıp (savaşa) hazırlandılar.

Ay ve güneşin doğduğu günden beri cihânın gözünün görmediği bir savaş başladı.

Bedensiz kelleler savaştan (yere) düştü. Kılıçlar baştan eğilmeye başladı.

Okun arkası kirpiklere yar olup dönen kuyruğuyla bırakılıp hızlı bir şekilde revan oldu.

Fırlatılmış ok öyle ciğere takıldı ki sanki kemiğe takılmış gibi idi.

Kılıç başın yerine oturdu. Kirpik yerine gözlerden ok çıktı.

O karmaşada Hindistân kılıçları cesurların kanıyla sırdaş oldu.

Yiğitlerin mızrağı sinelere yerleşti. Balta kelleleri kopardı ve dizdi.

Boğazın tuzağı döne döne, düşmanların damarını uykuya tuttu.

Ölülerden tepeler oluştu. Yiğitlerin kanından nehirler revan oldu.

Nîmrûz'un cihân kahramanı, alemi parlatan kılıcını çekti.

Çaprazını ölülerle tepe yaptı. Bütün orduyu kana buladı.

Cihân sahibi Sencer elindeki iki yüzlü kılıcıyla çoğu insanları ademe gönderdi.

Sonra savaşta olan başka komutanlar, erkekçe başlarını verene kadar savaştılar.

Hâcib aslan 'Alî, Kamâc ve emîr-i emîrân Hasan o başı dik (kahraman),

Lakabı Miskâl olan Mûbed ve edepli olan hâcib Sungur,

Bir başkası, Eblak 'Alâ'u'd-dîn Kamâc ve erkek aslan 'Alî Feleku'd-dîn,

Ötekisi Şemsu'd-dîn ve Seyfu'd-dîn Sungur. Diğeri din güneşinin ışığı 'İzzu'd-dîn,

Ne söyleyim eğer yüzünden birini bile söylersem, varaklar fazla ve maksadımız kısa olur.

O yürekli yiğitler savaşta, dağların taşından bile toz çıkarıyorlardı.

Sa'd-i Dilâver savaşa yüz getirmiş. Tefek (silahı) ağzında, Hindistân taftı ile savaşta.

Bazen tefeklerle kelleleri birbirine dikti. Kârûre ile düşmanlık yaptı.

Bazen eskimiş taş eline alıp attı. Kafasına konanın kellesi kırıldı.

Bazen hançerle hasmının ciğerini parçalayıp söktü.

Bu yüzden o savaşta cesur savaşçılar birbirlerine yardımda bulundular.

Bu taraftan ‘Irâk’ın şâhı Mahmûd, erkekçe iki eline çomak almıştı.

‘Irâk’ın yiğit süvarileri, İsfahânlı yürüyen askerler ve yiğit komutanlar.

Sonra Şâhrûz o cihân kahramanı, ‘Alî-bâr Behrûz ve genç Mecid,

‘Irâk’ın başka başı dik yiğitleri hepsi ve hepsi telaştan az kala biteceklerdi, [207b]

Üç gündüz ve gece gördü lakin dördüncü gün hayırlı bir gün olarak geldi.

Savaş meydanına müddetler sonra sanki huzur ve başarı gelmişti.

İkisi şahin gibi birbirlerine saldırdılar. Ama Sa‘d hemen çözüm çaresi buldu.

Onu düşürdü ve elini kolunu bağladı. Boynuna iple bağ vurdu.

Birden bire o ordu bozguna uğradı. Mahmûd ise İsfahân’a doğru gitti.

O ordudan yüz grup düzde, çölde ve dağda taşta revan olmuştu.

Şâh’ın ordusundan küçük büyük, aldılar Tacikleri ve Türkleri götürdüler.

Rey‘in kocaman tahtına Sencer oturdu. İrân’daki fitne kapısını örttü.

Şâh Behrûz ve ‘Alî-bâr’ın Sultan Mahmûd’un Sultan Sencer’in Ayaklarını Öpmesine Yönelik Tedbiri ve Mektup Yazması

Hekimin dili ağzında ezeli ve adaletli Rabbi’nin hamdından başka dolaşmaz.

Allâh’ın adıyla başlayan her şair, Allâh’ın adıyla kilitleri açmıştır.

Cihânın piri (Firdevsî) ihtiyar çiftçinin söylediklerini böyle duydu;

Mahmûd dünyanın gamından gözlerden kaybolup İsfahân’a geldi.

Emîrleri vezîrleri topluca oturdular. Yaşlı genç herkes oradaydı.

O öyküde yiğit Şehrûz ki onun köyünden saadet uçmuştu,

Söze başladı “Efendiler şu an Sencer cihân şâhıdır” dedi.

“İrân ve Tûrân ülkeleri, hepsi onun yüzüğünün (ve fermanının) altındadır.

Onunla mukabele etmek yol azgınlığıdır. Aklı başında herkes bunu biliyor.

İyi budur ki dokunaklı bir mektubu, o alemi ışıldatan Şâh'a gönderelim.

Sultan Mahmûd ve 'Irâk Emîrleri'nin Sultan Sencer'e Mazeret Mektubu Yazmaları

Şâhı yola getirmek için mektupta bahane uydurarak suçlarını kabul ederler,

Şehriyâr kâtibi hemen çağırttı ve ona dedi: "Ey namlı!

Denizler ve yerlerin şâhı büyük Sultan'a, bir mektup yaz 'Ey babam!' de.

Eğer benim cahilliğimden kaynaklanan bir günahım varsa, sen sultansın ve alemin pâdişâhı.

Bana hem baba hem hükümdarsın. Senin kahrından ve iltifatından utanmayız.

Eğer bizim küçüklüğümüzden ayıp bir şey gelirse, sen büyüklüğünle onu bağışla bize.

Küçükler hep günah işler bu âşikârdır. Sen sultansın günah benim işim.

Bizi bağışla zira sana mahcubuz. Sen Şâhsın biz ayaklarının toprağıyız".

Böylece katip o şehriyara sayısız, yürekten sözler yazdı.

'Alî-bâr'a işin düzenini söyledi. "Sen ne yaptın hediye işini,

Saygıyla gönder ki ince görünsün ve kalbe yatkın olsun".

Şâh'ın emri üzere herkes, vezîr, nâibler ve orduda kim varsa,

Saygı göstermek için tahtın ayağına geldiler. Sonra "Ey saadetli Husrev!" dedi

Çok geniş bir şekilde hediyeler verildi. Verilince kağıtta kayda geçirildi.

İki baştan ayağa süslenmiş, eyeri ve gemi mücevherli at,

Başka yüklerden, mallardan, nakit eşyadan dolu develer,

Hindistânlı, Siyahî ve Türk hizmetçilerden gencecik tertemiz hâtûnlardan,

Bir katar bu bölgede az bulunan Yezd şehrinin mallarından,

Kemhâh, *dârâyî*, incili, *haşîşî*, ipekli ve *vergûlî* bezlerden,

İki yüzlü deriden, *hârâ*dan, *medfû*ndan, atlas ve ipek bezlerin her renginden,

Sarı kâfûrlu, inek gözü renkten, gök taşı renginden,

Sonra farklı, ihtişamlı, bir renkten yapılan ve ilmeklenen bir kûrsî vardı.

Yumuşak kadife bezi, süzlenmiş Bağdâd *'itâbî* ve *demyâtî* bezleri,

Ve de Yezd şehrine ait bir kumaş, ona yakın çok az bez vardı.

Neyse, o hediyelerin şerhi okununca, Sultan bundan memnun kaldı.

'Alî-bâr Ebu'l-Kâsim'i ileri getirdi ve "Bu benim akrabamdır" dedi.

O "Emin, doğru konuşan, iyi niyetli, yol göstermekte tedbirli birisidir" dedi.

Eğer Şâh gitmesine ruhsat verirse, oraya gitmek istiyor.

Hediyeleri vermek için onu gönderelim. Sencer'in de mesajını getirsin. [208a]

Sonra Şehrûz Mahmûd Beg hakkında "O iş bilen yiğit bir merttir" dedi.

"Melikşâh çağından şimdiye kadar, hep ortalarda hazır bulunan bir emîrdir" dedi.

"Eskiden beri Sencer ile birlikte olmuştur. Bu konuşmadan çekinmez ve korkmaz".

Sonunda öyle karar verildi ki o iki yiğit birlikte bu önemli işi yapsınlar.

Hemen gittiler ve süslenip hazırlanan şeyleri yerine getirmek istediler.

Şâh Sencer, o büyük şehriyâr, bu olaylardan haberdar oldu.

Elçiyi anında kabul etti. Sonra ona konuşma izni verdi.

O iki yürekli konuşmaya başladı ve herkes onları dinlemeye başladı.

Sonra (getirdikleri) hediyeleri Şâh'a verdiler ve Şâh'ın gözüne onlar hoş geldi.

Buyurdu da mücevherli koltukları getirdiler ve o çatal yürekli yiğidi,

Getirip oraya oturtdular ve sonra Sultân'ın ağzından inciler döküldü.

"Mahmûd bizim canımızdandır. Yabancı değil bizim dilimizdendir.

Her ne kadar o çocukluk yapmış ve savaşmaya gelmiş ise de, bir an bile ondan kuşkulanmadık.

Şimdi o benden özür diliyor. Sahip olduğum her şeyden (ona) da bahşedeceğim.

Lakin sağlam bir antlaşma yapmak ilk şartımızdır,

Dergâhımda bir mutlu ay (var ki) insanı gama ve kedere götürmez.

Beraber zevkle sevinç yaşayalım. Biraz da badeden kadeh dolduralım.

Ama saygı geleneğini tutalım. O saygının gereğini yerine getirecektir.

O şartla ki amcasının atının ayağında, pazara yaya olarak yürürdü.

Uzaktan bir süvari görününce, tekellüften uzak kalmak istiyor.

Nakkâre ve nây ile seslenince, kimse bu ülkede kendini göstermez.

Kendini arpa tanesi gibi hisseden insan, devletin zirvesine kadar yükselir".

Buyurdu çeşitli nimetlerle süslenmiş bir meclise (layık) sofra açtılar.

O yeşillikte (büyük) bir sofra kurdular ve binlerce (insan) ondan yediler.

Devranın sultanı yemekler yenildikten sonra nimetlere şükran duası etti.

Erkeklik meydanında aynı (değerde) yiğit sayılan Ebu'l-Kâsim ve Mahmûd Beg,

Baştan ayağa altın hil'atlerle süslenmiş olarak etrafa sayısız altın saçıyorlardı.

Sonra ise o sanatkar husrev, Mahmûd'a tâc ve kemer gönderdi.

Ertesi gün sabah olunca, Sultan Mahmûd'un geldiği haberini aldı.

Sencer, şehirden çöllere kadar, (her yere) tüm yol güzergahlarının,

Pazar ve mahallelerin, herkesin sahip olduğu her şeyle süslenmesini buyurdu.

Bütün o bölgeyi süslediler. (Sonra) ordunun ata binmelerini buyurdu.

Hepsi iyi talihli, başı yüce, yaklaşık otuz bin kişi iki koldan,

Sarayın kenarında saf oluşturdular. Dört yüz metrelik bir yer oluşturdular.

Şâh Sencer'in sarayının her yeri incilerle, elmaslarla ve mücevherlerle süslenmiş;

Süslenmiş dokuz ayaklı merdivenli tahtı (o yerin) merkezine koydular.

Bir ayağı altın bir ayağı bakır, iki yarısı mücevherlerle süslenmiş ve işlenmiş.

İki ferseng yollun (iki tarafına) altı üstü süslenmiş kûrsîler koydular.

Yarısında İrân'ın eşrafları (oturdu) ve yüzüklerin efendisi Sultan (ise);

Muhteşem pâdişâhlık tahtına oturdu. Bütün komutanları ve onların hizmetçileri ise,

Üç saftan oluşan binlerce, her biri büyük sayılan Türk *gulâma;*

Baştan ayaklarına kadar elmaslar ve inciler verdi. Hepsi tahtın etrafına toplandılar.

Böylece her on durağın üzerinde, her yönde mükemmel askerler durmuşlardı.

Sonra dört yüz fil kıymetli eyerleriyle, süslenmiş vaziyette durdular.

Yine savaşa hazırlanan aslan ile canavar, kaplanla pars gibi idiler.

Boyunlarında altın yular, bellerinde kırmızı palan, güneşin küsufu gibi durmuşlar.

Temkinli ve tören vaziyetinde, böylece saygıyla ve düzenlice durunca,

Sabahın erken vaktinde cihân şâhı gelerek Mahmûd'u talep etti.

Onun ihtişamından ve tâcının güzelliğinden şaştı. Onun gibi tâc ve taht görmemişti.

Amcasının ayaklarını ve yeri öptü. Amcası onu çağırttı ve yüzünden öptü. [208b]

İhtişamlı tahtının köşesine oturttu. Ona saygı gösterdi ve gönlünü alarak ferahlattı.

Sonra sofracı başı, sofra açtı. O zamana kadar onun gibi sofrayı kimse görmemişti.

Yediler, yemekten ayrıldıkları zaman, Sultan şarap getirmelerini emretti.

Yaşlı genç herkes bardak aldı eline. İki ordu birlikte sevinç yaşadı.

Bir ay boyunca o ordu şenlik içinde gece gündüz sevinçler yaşadılar.

Sevinçleri ve eğlenmeleri bitince oturup cihânın işini konuştular.

Öyle karar verdiler ki 'Irâk'ın işini halledip bir değerli kişiyi oraya göndersinler.

Varlığını hesaba alıp ve ondan sonra Sencer'in dîvânına hesap vermek zorunda kalsın.

Rey'i, Sâve'yi ve Hoy'u 'Irâk'ın dîvânından ayırttı ve özel dîvânına bağlattırdı.

'Irâk ve 'Irâklılar'a hem saltanat verdi hem hil'at bağışladı onlara.

Nâibliği tamamen Mahmûd'a verdi. Bu nedenle Mahmûd ondan memnun kaldı.

Ona ve vezîrlerle emîrlerin hepsine altın işlemeli uzun elbise, tâc u taht verdi.

'Irâk mülkünün bir araya gelip ittifak yaptıkları bütün büyüklerine,

Teker teker istediklerini verdi. Hepsi onlarla kendilerini süslediler.

Altınlarla yüklü üç mükemmel fili, iki yüz Arap atını da onlara verdi.

Mahmûd'un iyi niyetli olduğunu öğrenince, bunların hepsini ona verip revan eyledi.

Sencer böyle karar verip Mahmûd'u tekrar pâdişâh yapınca,

Kendi kızı Meh-melek'i de ona verip tamamen kendi iradesinin altına getirdi onu.

Horâsân bölgesi yüzüğünün altında olan sakallıların parlağı, sadakatli vezîr,

Emîr Kamâc ve Hâcib Nizâm bu işin olması için çok çaba harcadılar.

Sultan Mahmûd'un Sultan Sencer'in Kızı Meh-melek (Hâtûn) ile Rey'de Evlenmesinin Hikâyesi

Vilâyeti istedikleri düzende tekrar süslediler.

Yeniden başka bir kutlama başladı. Cihân mutlulukla doldu taştı.

Öyle hoş zamanlar yaşandı ki onun içinde sayısız hoş görüntüler ortaya çıktı.

O Venüs'ten Venüs ondan mutlu ve Mars'ın şerefli burcuna yakın.

Zuhal, Terazi burcunu kendine vatan yapmıştı. Behrâm çimen gibi Hamel olmuştu.

Aslan güneşten mutlu ve parlak. Yengeç Ay'ı aydınlatmış idi.

Merkür İkizler burcuyla buluşma kararı aldı. Başka yıldızlar yerlerinde sabitler.

Ama yedinci eve nazar eyledim, tesadüfen bir olay meydana geldi.

Kâfir böyle karşımıza çıkınca kendi hilesini yapmak ister.

O dönemin filozoflarından başka kimse, iyilik görmediler onu seçmediler.

Veya tesadüfen yollarını kaybettiler. Kader herkesin atının toynağını kopardı.

Onda iyi niyetler görmüşlerdir. Onları öyle koydum, aynen eskisi gibi korkmuş,

Kaza istediği kazayı yapar. İnsan oğlunun rıza vermesi en iyi iş.

O hünerli fazıl (Firdevsî) bunun gibi tarihleri bizden daha iyi (biliyor).

Kaza döner bir batmış yıldız gibi dolaşır ve akıllılar görmez ve duymaz olurlar.

Kısaca, izdivacı öyle oldu ki bütün dünyada duyuldu.

Üç gün şenlikte sevinç içindeydiler öyle ki geceyle gündüzü anlamadılar.

Bu durumda Mahmûd onlara şükranlarını bildirerek kendine dileklerde bulundu;

"Bağışlandığını, sabırlı olduğunu, yiğit Sa'd'a yüz çevirdiğini".

Din sultanı talep üzerine (konuşmaya başladı) ve "Ey iyi niyetli Sa'd!;

Bana sabır ver ve sana uzaktan yakından ne gerekiyorsa,

Karşılığında kimi istersen vereceğim; yardım edecek sözünün eri bir dost".

Hemen yiğit Sa'd tekrar gitti ve elinde silahlarıyla geri döndü.

(Onu) Mahmûd'a emanet edip revan etti. Cihân pâdişâhı ona değerli mallar verdi.

Dünyanın kadim âdeti budur ki bazen mutluluk verir bazen hüzün.

Zaman, huzura her ne getirirse, nerden geldiğini sorma zira tekrar getirecektir.

Sultan bu çıkmazdan çıktıktan sonra, alemde karşısına çıkacak bir şâh bulamadı.

O günden itibaren ona edebinden dolayı "*Sultân-i a'zam*" lakabını verdiler.

Yeryüzünde adına sikke basıldı ve hutbe okundu. Bütün halk onu tebrik etti. [209a]

Yine kadim makamında rahat edip saadetli yaşamına devam etti.

Mutluluk içinde sevinçle hayatını geçirdi ve dünyada huzur kapısını açtı.

Sultan Sencer'in Yeniden Horâsân'a Gelmesinin Hikâyesi ve (Oradaki) Ahvâli

Müverrih olayları şöyle rivayet ediyor: Sultan Sencer, 'Irâk meselelerine Sultan Mahmûd ile son verdi. Diğer yeğenleri olan Mes'ûd'a ve Tuğrul b. Muhammed (b.) Melikşâh'a da ayrı ayrı yerler verdi. Daha sonra Horâsân'a döndü. Tamgâc Hân'ın kızı Terken Hâtûn'u istedi ve onunla akrabalık tesis etti. Onu (Terken Hâtûn) 514 senesi Ramazân ayının yirmi sekizinde (21 Aralık 1120) Merv'de Sultan'a teslim ettiler. Ondan sonra aynı yıl; 514 senesi Zî'l-ka'de ayının dördünde (25 Ocak 1121) Sultan'ın annesi vefat etti. Onun vefatı sebebiyle bütün Horâsân ve 'Irâk halkı matem tutup yasa gömüldü. Zira birçok vakıf yaptırmış, nice âlim ve imâm yetiştirmiş, ihtiyacı olan fakirlere sadakalar vermişti, -Allâh ona rahmet eylesin-. 515 senesi Muharrem ayında (21 Mart-19 Nisan 1121), Vezîr Şihâbu'l-İslâm da öldü ve vezâreti Şerefu'd-dîn Ebû Tâhir Sa'd b. 'Alî'ye verdiler. O, Sultan'ın annesinin müşaviri idi. Aynı sene Emîr-i Emîrân Hasanek ikbâle erdi ve Sultan onu yüceltti. Tâc Ferruhşâh, Feleku'd-dîn 'Alî ve Cemâlu'd-dîn Muhammed Yahyâ ile birlikte onu Gûr'a gönderdi. Ahmedlâk, el-Mandis, Sersang ve Lâhums kalelerini fethettiler. Emîr Muhammed el-Mandis, Gûr'un meliki idi. Kaleleri ve etrafı koruma amacıyla Gûr halkı isyan ediyordu. İtaat etmeyi kabul edip Sultan'a kulluk etmek için boyun eğdiler. 516 senesi Muharrem ayında (12 Mart-9 Nisan 1122) vezîr olan Şerefu'd-dîn vefat etti ve vezîrlik görevini Kıvâmu'd-dîn-i Belhî'ye verdiler. Sultan 517 (1123-24) senesinde Merv'den, Râygân Otlağı'na gitti ve etraftaki bütün melikleri yanına çağırdı. Mâzenderân Şâhı olan Mîr İsfehsâlâr 'İzzu'd-dîn otuz bin süvari ile birlikte (Sultan'ın) huzuruna geldi. Sultan, fazlasıyla inayet ve teveccühte bulunarak onu yüceltti. Diğer

emîrler, (onu) kıskanarak ortalığı karıştırmaya başladılar. Sultan Râygân'dan Merv'e döndü. Vezîr Kıvâmu'd-dîn Dogân[89] Beg, 'İzzu'd-dîn'i ziyafete davet etti ve 517 senesi Zî'l-ka'de ayında (21 Aralık 1123-19 Ocak 1124), Zarnak Köyü'nde birçok ikramda bulundu. Gündüz sona erdi ve gece olunca 'İzzu'd-dîn dönmek istedi. Mülhid hizmetçilerden dördü sarayın dehlizinde saklanmıştı. Bıçaklarını çıkarıp onu ('İzzu'd-dîn) orada şehit ettiler. Onun ('İzzu'd-dîn) hizmetçi ve koruyucularını da oracıkta öldürdüler. Bu olaydan dolayı bütün emîrler üzüldüler. Kıvâmu'd-dîn Dogân Beg'i suçladılar ve onun yaptırdığını düşündüler. Hadiseden kısa süre sonra onu azlettiler. Mu'înu'd-dîn Mahdu'l-Mulk'ü 'Irâk'tan getirip vezârette oturttular. Merv'de bir ay eğlenmekle meşgul oldu. Oraya gittikten birkaç gün sonra "Türkistân hükümdarı Kadır Hân; ağaçların yaprakları ve çöldeki kumlar misali kalabalık bir ordu eşliğinde geldi" diye haber aldılar.

Kadır Hân'ın Türkistân'dan Gelmesi ve Sultan Sencer'in Kadır Hân ile Savaşmasının Hikâyesi

Şâhruh Bahâdır adına *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'u nazmeden *Câmi'u't-Tevârîh*'in musannifinin nazmından:

Bir kez daha dinle ki o şehriyâr savaştan ve savaş meydanından çıkınca, [209b]

O bölge ve ülkenin büyüklerine himmet buyurdu. Oranın mühimmatını yaptı.

Mübarek atını Merv'e doğru sürdü. H^{v}ârezm tahtına Kutbu'd-dîn'i oturttu.

Muhteşem saltanat tahtına çıkınca ülkenin halinden haberdar oldu.

Türk Kadır Hân ve yiğit, iri başka kahramanların geldiklerinin haberi geldi.

Öyle bir ordu getirdi ki onun eşini kimse cihânda görmemişti.

Afrâsiyâb ve Keyhusrev zamanı gibi telaşlanan bir ordu gelmiş idi.

Şimdi Tirmiz'de ordu toplanmış ve Horâsân'a doğru yola çıkmaktaydı.

Eğer Şâh ordunun tedbir yolunu aramazsa savaş ister istemez olacaktı.

Şâh bu haberi komutanlarından alınca, iş bilenlerin hepsini talep etti.

Bütün efendileri bir araya getirip oturttu. Sonra o öyküyü hepsine dinletti.

[89] Metinde "Togâr" olarak geçmektedir.

Aklı başında vezîr, bilgili bir yol göstericinin elçiliğe gönderilmesini uygun buldu.

İlk mektubu cihân şâhına; tehditle, vaatle uyarıyla,

Onu Şâh'ın misafirliğine götürdüler. Artık o itaatkâr birisi olmaz.

Tekrar savaş tedbiri alsınlar. Mızrak gücüyle ele geçirsinler.

Bu kararı tedbir ederek Şâh'ın yanına gelip okudu onu.

Onun fikri Şâh'ın hoşuna gitti. Hemen oradakileri dışarı çıkarttı.

Şâh'ın dışında, cesur cengaver Kamâc, başı dik Ebu'l-Fazl,

Sonra o encümenden *mubed*, Mîr-i Mîrân Hasan, 'Alî-şîr kaldılar.

Çadır sarayında kimse kalmadı. Vezîr munşîyi çağırdı ve oturttu.

Munşî vezîrin emrini beyaz deri üzerine yazdı.

Sultan Sencer'in Türkistân Şâh'ı Kadır Hân'a Mektup Yazması

Mektubun ilk başında her iki cihânda yol gösteren Allâh'ın adıyla.

Öyle bir Allâh ki insanı ve cini yarattı. Onun adı her derde dermandır.

Mavi kubbeyi yarattı. Toprağın yüzünü sarıya çıkardı.

Doğru yolların pâdişâhlarının rızkını verip tâclarını yüceltti.

Karıncanın, yılanın, balığın nazını yapanın ve kâfirleri ateşe koyanın adıyla.

Allâhın hamdı ve beğenilmiş sadık peygamberimizin naatından sonra,

İrân ülkesinin Sultan'ın yakınlarından, o mülkün yüzüğü ve tâcının şâhı, Melik Sencer,

Tûrân ülkesinin şehriyârı, tanınmış şâh, Kadır Hân'ın yanında,

Duydum ki o bir ordu düzenlemiş ve bütün Tûrân'ın sınırlarından yardım istemiştir.

Bizimle savaşmaya karar vermiş ve ordusunu kılıçlarla, savaş elbiseleriyle teçhiz etmiş.

Yoksa bizim savaşmamızdan haberi yok mu? Bizim yaptıklarımızı duymamış mı?

Haylân ve Belh ordularının başına gelenleri, kılıcımın cesurlara ne ettiğini duymadı mı?

Türk-târık'ın başına gelenleri, kılıcımın onun kafasında ikiye ayrıldığını duymadı mı?

O yüz bin kişilik askerlerle ne yaptığımı, o savaşta nasıl kan aktığını duymadı mı?

Benim kollarım kılıç vurandır. Erkekler kollarımın yanında kadın gibilerdir.

Sen eğer bana başını fermanımın önünde aşağı indirip benim misakıma saygı gösterirsen,

Başını en yükseklere yükseltip ve seni Tûrân'ın efendisi ve komutanı yaparım.

Ama kılıç ve mızraklarla savaşmak istersen, bedelini sana ödetirim.

Şimdi iyice durumunu düşün. Seni iki yolun başında bıraktım.

İrân Şâhı'nın mektubu tamamlanınca Kamâc'a "Ey iyi fıtratlı!" dedi.

"Hemen bu işe gitmen gerekir. Ona bizim kötü ve iyi olabileceğimizi anlat".

"Onların bütün yapabileceklerini (değerlendir). Bütün işlerini araştır" dedi.

"Ona bizim nasıl cezalandırdığımızı veya ödüllendirdiğimizi anlat ve cevap al" dedi.

Hâcib Kamâc bunları Şâh'tan duyunca, hemen ondan sonra yola çıktı.

Horâsân Emîri Hâcib Kamâc'ın Tirmiz'de Kadır Hân'ın Huzuruna Varması ve (Ona) Mektup Ulaştırması

Üç gün içinde Kadır Hân'ın yanına vardı. Kadır Hân, Hâcib Kamâc'ı görünce,

Onun nazlandırılmasını ve kaygılandırılmasını buyurdu. Sonra onun halini sordu.

Kamâc Şâh'ın yazdığı mektubu onu verdi. Hân mektubu okuyunca, [210a]

Kadır Hân onları okuyunca, o sözleri âşikâr etti.

Kamâc'a "Ey şanlı! O şehriyâr çok düşünmüş (beni)" dedi.

Yüzlerce Devletşâh gibi benim kölem vardır. Türk-târık'ın üç katı ordum vardır.

Afrâsiyâb'ın soyundan Kadır Hân'ım ben. Onun gibi şâha yüz katını söylerim.

Eğer o kendi kollarının gücüyle mağrursa, benim ondan daha güçlü kılıç darbem vardır.

Eğer onun arkasında Horâsân varsa, benim arkamda Tûrân vardır.

Bunu dedi ve vezîrlerini çağırdı. Onların yanında da sözlerine devam etti.

Sonra "Bu elçi, çok efendi, seçkin ve sadık bir insandır" dedi.

"Kendi sofranızda onu misafir ediniz. Bütün ihtiyaçlarını karşılayınız" dedi.

"Yarın sevap ve hata ile dolu mektubun cevabını vereceğiz" dedi.

Efendiler Kamâc'ı götürdüler. O gece onu saygıyla misafir ettiler.

Mavi yıldız dolaşıp tekrar yerine gelip sabahın rengi ufuklarda oluşunca,

Doğudan doğu pâdişâhı dışarı çıktı. Renklerin şâhının yüzü rengarenk oldu.

Kadır Hân kocaman basamaklı tahtına çıktı. Horâsân emîri Kamâc'ı talep etti.

Emir verdi "Ey efendi! Ey kahraman! Hemen şimdi revan et" dedi.

"Benim tarafımdan Sencer'e cevap için bir mektup yaz" dedi.

Kadır Hân'ın Sultan Sencer b. Melikşâh Hazretlerine Yazdığı Cevap

İnsanların ve cinlerin onun dergâhına muhtaç olduğu ve sırları bilen Allâh'ın adıyla.

Öyle bir Allâh ki onun iradesinin dışında kimse iyi kötü nefes alamaz.

Onun emrinin dışında ne kelime ve yazı bulundu ve ne kimse insanın cesedine üfledi.

(Öyle bir Allâh ki) Yeryüzünde dilenciyi şâh yapar ve bir şâhı tahtan indirir.

Canı yaratan Allâh'ın hamdından sonra, peygamberin ruhuyla köre can verdi.

Sonra Kadır Hân'dan Sencer'e selam olsun. Selam vermek ilk kelime olmalı.

Selamdan sonra "Ey zeka sahibi! Senden bana bir mesaj geldi" dedi.

Afrâsiyâb soyu alçaltılınca içimdeki kalbim hayrete düştü.

Benim soyum senden az değildir. Ben darbeden veya savaştan korkmam.

Sen ilk sözünle beni kılıcınla korkutuyorsun. Benim şaka anlayışım çok zayıf!

Eğer senin soyun Selçuk'tan ise, ben de Afrâsiyâb'ın evlatlarındanım.

Eğer senin kılıç vuran kolların varsa, ben de savaş meydanının erkeğiyim kadını değil.

Eğer senin malın ordun varsa, benim de Tûrân ülkesi mülkümdür.

Hiçbir şekilde asla senden korkmam. İster barışçı ol ister savaşçı.

Eğer barış istiyorsan hediyeler gönder. Horâsân'a layık haraç göndermelisin.

Böylece iki ordu birleşir ve bizden yüzlerce insan bir oluruz.

Bundan fazla konuşulacak bir şey yoktur. Barışla yüz yüze konuşalım artık.

Bunun dışında düşünülecek malları ve varlıkları kafaya sokacak bir fikir kalmadı.

Benim keskin kılıcım ve güçlü kolum vardır. Bütün savaş teçhizatımda hazır.

Tûrân diyarından sayısız asker hazır. Onlar esaslı olarak toplanmıştır.

Senden hiçbir şekilde kaçacak değilim. Eğer barış arayacak olursan da kaçacak değilim.

Böylece bu kelimelerle sözüm biter. Sen bu noktaları iyice düşün -*ve's-selâm*-.

Kadır Hân'ın Mektubunun Sultan Sencer'e Ulaşması ve Savaşa Hazırlanması ve Kadır Hân ile Savaşmak İçin Tirmiz'e Gelmesi

Mektup yazıldıktan sonra delikanlı Kamâc genç Şâh'ın sarayına revan oldu.

Cihân şâhı tahtında oturmuştu. Onu alkışlayan büyükler etrafında toplanmışlardı.

Kamâc o mektubu verince Kadır Hân'dan duyduğu sözü ona dedi.

Sencer kükreyen fil gibi kızdı. Ebu'l-Fazl'a "Ey kahraman!" dedi.

"Tûrân ülkesindeki savaşa hazırlan zira, Türkler bize tuzak kurmuşlardır.

Şimdi bütün orduya söyle. Ordunun içindeki büyük küçük herkes,

Bütün iyileri toplasınlar ve savaşmak için revan olsunlar" dedi.

Ertesi gün orduyu hazırladılar ve onun belgelerini Şâh'ın yanına getirdiler. [210b]

İki yoldan yüz bin piyade askerini ârız saydı ve kayda geçirdi.

Sultan, Ebu'l-Fazl'ı Sîstân'ın otuz bin askeriyle birlikte revan etti.

Ona ilaveten, Kamâc otuz bin şerefli askeri de revan etti.

Sonra Mûbedu'l-Mulk Miskâl'ı ve oğullarını teker teker revan etti.

Bu taraftan Kadır Hân orduyu toplamaya ve bir araya getirmeye başladı.

Üç yerde yüz bin kişiyi topladı. Sonra orduyu önüne aldı.

Sağı solu saflarla doldu. Ortaya gelip şâhlar gibi orada durdu.

Beyân-Guz, Humân b. Hân'a sahipti. Zira onu Çin Hâkânı'ndan almış idi.

Pusu yerini silahlarla donattı. (Orası) 'Irâklı Kâsim'in karargâhıydı.

Bu şekilde yeniden orduyu düzenleyince, birisinin omuzuna çıkıp etrafa baktı.

(Böylece) orduda olan emîrleri ve herkesi, bütün ordu ve araçlarını görmek istedi.

Bir delikanlı o ordudan haberdardı. O Merv'de Şâh'ın sarayındaki kuldu.

Kadır Hân, Sencer'in yanından kovduğu herkesi yanına çağırttı.

Bu halde ondan teker teker sorular sordu ve o kahraman durumu açıkladı.

İrân zeminden bir toz duman kalktı. Öyle ki yer göğe doğru yükseldi.

O beyaz tozlu gündüz gece olunca, cesurlar umutlarını yitirdiler.

Kösün sesinden dünyanın kulağı sağır oldu. Gündüzün beyaz yüzü koyu oldu.

Rüzgâr gelince tozu toprak etti. Meydanın yüzü o tozdan temizlendi.

Otuz ejderhalı bayrak gözüktü. Başları ve tenleri her birisi bir renkte.

Bayrağın ayağında cihân kahramanı, hızlı koşan bir dağ gibi koşan birisi,

Baştan ayağa aslan derisi giymişti. Elinde yüz men ağırlığında çomakla o cesur.

O koşturdu ve ardından ise otuz bin Sîstân süvarisi ve iş bilen erkekler.

Guzlar'ın ortasına gelip saf bağladılar. Öyle bir mevki ki bundan önce görülmemiştir.

Kadır Hân onun kim olduğunu ve orduda rütbesini ve görevini sordu.

"Bu zamanın kahramanıdır. O Zâl'ı ve Rustem'i hatırlatır" dedi.

"Zâbilistân'ın efendisidir. Onun gibi cihânda kahraman yoktur.

Onun lakabı *tâc-i dîn* ve ismi Ebu'l-Fazl'dır. O savaş meydanının yiğididir".

Çabucak saflar oluşturulunca, bir toz bulutu yükseldi.

Sonra güneşin yüzü koyu oldu. yeryüzünün tozdan yüzüne maske takıldı.

Bâng, davul ve neyin sesi yükselince, zemherînin kuyruğundan hırsını çıkardı.

Fırtına tozu ikiye ayırdı ve o otuz bayrak gözükebildi.

Bayrağın ayağında genç bir süvari vardı. Erkeklik zamanında gerektiğinde avcı olurdu.

Cesur ve korkmaz idi. Düzenli ve temkinli olmada, İskender gibiydi.

Geldi de otuz bin askerin, süvarilerin ve savaş erkeklerinin önünde,

O Gazneli genç gelince orayı süsledi ve Kadır Hân onu sordu.

"O Keykubâd ve Key gibi ihtişamlı, Horâsân'ın emîridir" dedi.

'İmâdu'd-devle Kamâc isimli birisidir. Senin sarayına gelip seni selamladı.

Sonra zırhı talep edip ayağa kalktı. Cihân gözlerinde gök gibi kara olup fırladı.

Fırtına gibi on bayrağı birbirinden ayrılıp öne gidince hepsi kızıl kalem gibi göründüler.

Bayrağın ayağında aslan gibi bir genç, hep atını cesur bir yiğit gibi koşturuyordu.

Peşinden on bin kızıl giyimli savaşçı, her birisi bir tarafa bağırarak koşturuyordu.

Geldi karargâhı zapt etti. Ejderha gibi o cepheyi geri almak istedi.

Yine Kadır Hân onun halini sordu. O başı dik ise şöyle cevap verdi;

"O Mahmûd isimli Hâcib Nizâm'dır. O Kâşân bölgesinin hâkimidir.

O ordunun hâcibi ve kahramanıdır. Şâh'ın yanında saygıyla anılır".

Tekrar aynı yoldan başka bir toz duman kalktı. Fırlayan cihânın aklını başından alıyordu.

Dışarı çıkıp yüzünü açınca, bir ordunun önünde on sarı bayrak gözüktü.

Kireç renkte cübbeli baştan ayağa sarı renkte, sanki safrandan renk borç almıştı.

Ön cephe hattına gelip yardımcı olmak istedi. On bin ordusu saf oluşturdu.

Kadır Hân onun kim olduğunu sordu. Onun kabilesindeki adı nedir? [211a]

"Adı Zengî-yi Kureyş'dir. Sâm'dan korkmayan bir erkektir o" dedi.

Başka bir siyah toz kalktı. Bütün ordu ona hayret edip şaştı.

O toz duman yatışınca yiğit birisi ortaya çıktı. Baştan ayağa simsiyahtı.

Siyah renkte giyinenlerin hepsinin kanından taşlar bile su olmuştur.

Cephenin ilk sırasına gelince, Kadır Hân bundan hasta oldu.

O ordunun teçhizatını görünce, hayret parmağını ısırdı.

Nihayet onun da adını, nerden ve hangi kabileden olduğunu sordu.

O Sencer'in sürekli sevdiği ve saygı gösterdiği "Mûbed Miskâlu'd-dîn'dir" dedi.

Yine o gelince yolu yeşile boyadı. Herkes, kabile asker, yeşil giymiş idi.

Karargâhın pâdişâhı olup sonra onun dev adamları orayı dalgalandırdılar.

"Bu yeşile bürünmüş haykıran ve cevval kimdir" diye sordu.

"Onun adı Mahmûd-i Bozkuş'tır. O cesur bir kahramandır" dedi.

Yine toz duman havaya yükselerek gözüktü. On bayraklı bir yol ayan oldu.

Kaplan derisinden savaş elbiselerini giyinmiş bir ordu,

Karargâhın yakınına gelince Mahmûd-i Bozkuş'un yanına oturdu.

Onun da kim olduğunu sordu. Onun gayet hünerli birisi olduğunu duydu.

Başka sarı bir toz kalktı. Fırtına tozu sinesine çekti ve her yer sakinleşti.

On sarı bayrak görüldü. Süvarilerin hepsi aynı renkteydiler.

Bütün ordu aslan derisinden giyimli, erkek gibi hepsi giyinmişlerdi.

Karargâha gelip yaklaştığında, düşmana yolun başını kapattı.

Yine Kadır Hân onun adını sordu. "O hünerli aslan 'Alî'dir" dediler.

Budur o, bir anda aslanı yakalar. Aslan yanına yaklaşamaz. Yanında huzur bulamaz.

Bütün ordusunun elbiseleri aslan derisindendir. O aslanı kendisi öldürmüştür.

Tekrar yeni bir fırtına kalktı. Yol on başka bayrakla aydınlandı.

Şâh'tan dilenciye, orduda herkes baştan ayağa açık mavi giymişler,

Oranın tam kalbine gelince, bayrağını yere dikip durdu.

Sordular "O Şâh'ın yakınlarından Emîr-i emîrân Hasan-i nîk-hâh'tır" dediler.

"O kalabalıkta onun özel önemi ve yeri vardı. Onun gibisi Şâh'ın yanında yoktur".

O yerine geçip durunca, bir saat geçmemiştir ki sayısız (insanlar),

Yeryüzünü titrettiler ve deprem başlattılar. Sazlar her taraftan çalmaya başladı.

Sanki kıyamet kopmuştu ve hesap günüydü ve ya o güzel gündü.

Bir tozlu fırtına görünür oldu. Gündüzün ışığı gitti gece gibi karanlık oldu.

Dağ, taş ve çöl titredi. Tûrânlılar'ın kalbi yerinden oynadı.

Davul ve boruların haykırışı, *kerrenayın* zemherî gibi sesi,

Türk neyi ve kösün sızıltısından, düşmanın yüzü *abnûs* ağacı gibi koyu olmuştu.

Saadet rüzgârı yatışınca, mavi ve lacivert kubbe sakinleşti.

Sanki uzaklardan yüz on bayrak ayan oldu. Hepsi simlerle süslenmiş ayna gibi.

Ordunun yüz on rengarenk kösü, acele acele Şâh'ın ardından hareketteydi.

Getirip ordunun merkezini süslediler. Kadır Hân o ihtişamı görünce,

Kendi kendine titredi. Beyaz gündüz gözünde kara oldu.

Kendine "Aptal olma" dedi. "Mertçe gelip savaşta ol" dedi.

Geldi ve Sencer'in karşısında durdu. Puthânedeki *Lat* putunu hatırladı.

Tirmiz'den Sûnduk adında bir cihân kahramanı süvari ortaya çıktı.

O meydanda umutlandırıcı bir toz kopardı. Hemen Sencer'den bir yiğit istedi.

Hᵛârezm'den Hurrem Beg isimli bir savaşçı, Sâm gibi meydana ayak bastı.

Birbirlerine mızrak fırlattılar. Epeyce mızraklarla oynaştılar.

Kırk saldırı gerçekleşince, Hurrem Beg öyle bir mızrak vurdu ki,

Düşmanın belinden rüzgâr gibi dışarı çıktı. Berendek toprağa düştü.

Sûnduk nasıl kurtulabilirdi ki, onun darbesinden aslan gibi kurtulup kaçsın.

Aslan gibi o da meydana geldi. O cihân kahramanı bir nara attı. [211b]

Ona "Ey şerefsiz Horâsânlı! Sen benim kardeşimi alçakça öldürdün" dedi.

"Cihânın bu deminde hemen kanını dökeceğim ben. Tâ ki onun ruhu mutlu olsun" dedi.

Bunu dedi ve bir oku Mısır yayına koydu ve savaşa başladı.

Yaptı ve kartal kanadı gibi okunu fırlattı. Hurrem Beg anında toprağa düşüp öldü.

Kalkana vurdu kalkandan geçti. Arkasını söküp bir karış dışarı çıktı.

Hurrem Beg zelil olup toprağa düştü. Sencer'in kalbi paramparça oldu.

Hᵛârezm'den başka bir pehlivan atını meydana doğru koşturdu.

Sûncuk başka bir ok çıkarıp öyle vurdu ki o aslan da yere düşüp süründü.

Birer birer o ordudan yirmi kişiyi öldürdü. Onların ölümüne Şâh ve askerler ağladı.

Şâh'ın has adamı olan Melik Sungur, ordunun en büyük kahramanlarındandı.

Yerinden rüzgâr gibi fırlayıp çıktı. Ona bir ok fırlattı.

Sungur'un oku öyle bir eyerinde oturdu ki. Sûncuk kırk metre eyerinden sıçradı.

Rüzgâr gibi atından ve eyerinden geçti. Sûncuk ise ona bir ok fırlattı.

Sungur'un sırtına vurdu ve kahramanın omzunun öbür tarafından dışarı çıktı.

Melik Sungur öyle savaşınca, haline uygun öyle bir durum ortaya çıktı ki,

Şâh onun halinden perişan oldu. Kendine "Bak bir kişi bir orduyla neler yapıyor" dedi.

Artık kimse meydana gelmeye temayül etmiyordu. Âniden ordunun efendisi tehdit ederek;

Ordu böyle sorunca "Ben giderim savaş (ve intikam) meydanına" dedi.

'Irâk yolunda öyle yaptığında, o görkemli ortamda kayboldu her şey.

İki ordu birbirini seyretti. Rüzgâr toz dumanın kalbi gibi perişandı.

Sûncuk toz dumanın içinden dışarı çıktı. Ayağında aslan gibi bir erkek.

Kırk bir kızgın aslan gibi yaya, gelip bir aslan gencin yanına vardılar.

Baştan ayağa tenine yetmiş iki renkte kaplan derisinden giymiştir.

Kârûre'nin, şimşeğin tamamlayıcısı, erkek gibi adımları yırtıcı idi.

O hünerli her tarafına kılıç, yayla, ok ve balta bağlamıştı.

Bir taraftan küçük ateşleyici ve ateş fırlatıcı, bir taraftan taşlarla dolu torba.

Kaplan derisinden ve çelikten bir külah, başına yedi renkte bez bağlamış.

Böylece yoldan gelip, devranın pâdişâhı Sencer onu görünce,

Onu fazla nazlandırdı ve saygıyla karşıladı. Adını sordu fakat onu tanımadı.

O Sa'd b. Bulgar-i Bu'l-Vefâ'dır. Kırk ayyâr erkeğin gücü kafasındadır.

O kırk kişi boyun tasması istediler. Sa'd yine ortadan düdük çıkardı.

Bulgar'ın boğazı onun avazı idi. Onun gücü kırk fersah kadar giderdi.

Sa'd anında bu nâya üfleyince, iki ordunun kalbi titredi.

Sonra bu cesur meydana çıktı. Kendine kükredi aslan gibi.

Sûncuk ona da bir ok attı. Ok atıldığında Sa'd'ın yakınlarına düştü.

O ok ona değmeyince hemen döndü. Bir *tefek* alıp çabucak ona ateş ve kurşun koydu.

O becerikli kişi tefeke üfleyince, Sûncuk onun yanında toprağa düştü.

Kadır Hân "Bu kişi kimdir? Onun çaresizliğine ağlamak gerekir" dedi.

Yoksa onu düşüren, onun halini değiştiren sihirbaz mıydı.

Veya Allâh tarafından bir şeyh miydi ki bize keramet göstersin diye.

Bir kahraman gitsin onun elini ve kolunu sıkıca bağlayıp getirsin.

Tûrân ülkesinden yüzüğünün altında malı mülkü olan bir kahraman.

Onun ismi Cîş Hân b. Zer Hân idi. Erkend vilâyetleri onun emrindeydi.

Meydana çıktı yaklaşınca gözlerinde bütün cihân ve varlık karardı.

Hemen o an toprakla kan içine düştü. O bahtsız attan düşünce,

Kadır Hân "Bu kişi sarhoştur, atın eyerinde duramadı" dedi.

Gitsin başkası getirsin ki devranın süvarilerinden üçünü birer birer ele geçirsin.

Onların ardından başka bir kahraman ortaya çıktı. Hemen onun başı üstüne çıktı.

O dinin tertemiz insanı teker teker kırk kişiyi yere vurdu.

Kadır Hân o an hayretler içinde kaldı. Kendi emîrlerini ve vezîrlerini çağırttı. [212a]

Büyüklere bu ne haldir, neden bu cemaat böyle yaptı diye sordu.

Eğer bu sihirbaz değilse, bunca adamı böyle bir anda nasıl paralıyor?

Halka "Bunu yapma" diyen kişi, Şâh'a saygı göstermek için yeri öpüp onu selamladı.

"Şâhım hep mutlu yaşa! Hep bahtın açık ve ben hizmetinde olayım" dedi.

"Yıllarca güçlü ve ihtişamlı yaşa. Ey Şâhların şâhı! Ey başarıya koşan Şâhım!" dedi.

Sana bahtın arkadaştır felek yardımcı. Her halinde Tanrı arkandadır.

Ey iyi niyetli cihân sahibi! Bil ki; bu Sa'd b. Bulgar-i Bu'l-Vefâ'dır.

O Bulgar'ın oğludur ki zamanında, onun gibi savaşçı yoktu.

Savaşta silahların hepsini getirirdi. O zamanda böyle birisi yoktu.

Bu onun kullandığı ilk silahtı. Onu savaşta göreceksin.

O (ağaçtan) tefekin içi boştur. Onun içinden demirden bir kurşun çıkacaktır.

O kişilerle karşılaştığında, kırk kişiyi âniden küçük bir kemik gibi ufalar.

Eğer önderlik yaparsa kimse kalmaz, savaşından düşman kurtulamaz.

Kadır Hân onun ahvâlini dinledikten sonra, şaşkınlıktan aklı gitti.

Ordusunun dönmesini buyurdu. Kadır Hân'ın içi keder ve gamla doldu.

İki ordu iki taraftan indiler. Birbirlerinin karşısında ön savaş saflarını oluşturdular.

Şâhlar şâhı Sencer baht tahtına çıkınca, o iyi bahtlıyı talep etti.

O iyi şanslı Sa‘d kapıdan içeri girdi. Ulu ve kibar büyük sultan;

Onu görünce ona ikramda bulundu. Ne istediyse hepsini ona verdi.

Baştan ayağa elmaslı nişanlar verdi. Sonra altın taşlı bir taht oraya koydu.

Onu ve kırk sadık ve vefalı arkadaşını o koltuklara oturttu.

Onlara altın telli elbiseler giydirdi ve onlara altın simler hediye verdi.

Sonra aklına hayal ve fikir gelince (onu merak edince) Sa‘d’ın keyfini sordu.

“Sen nasıl bu mülke adım atıp buraya geldin, kademlerin bize mübarek oldu” dedi.

O cesur kişi konuşmaya başladı; “Şâhım bu dünyada çok yaşa” dedi.

“Senin tahtının başı hep esen kalsın. Çin Şâh’ı ve (Rûm) Kayser’i senin kölen olsun.

Senin bahtın tahtının ayağına bağlıdır. Ey iyi bahtlı! Ay ve güneş senin hizmetindedir.

Benim çoktandır hayalimdeydi böyle devlet şâhına kavuşup bir yere gelsem diye.

Allâh’ın fazlıyla bu istek şimdi gerçekleşti. Şâh’ın ikbâli bizi kanatlarının altına aldı.

Lakin Şâh’tan dolayı ciğerimin yanmasının sebebi budur ki;

Babam bu dünyadan göçtükten sonra bu dünyada hoş bir gün görmedim.

Ben bütün gece gündüzümü ayyaşlık ve şarap içmekle geçiriyorum.

Sonunda sabırlı birisiyle konuştuğumda beni insaf yolundan saptırıyor.

Benden babamdan kalan malları aldı; altınları, zümrütleri, elmasları ve incileri.

Bir kaç gün mutlu olmak için kendi malımı kendimden çalmaktayım hep.

Gündüzü gönderin asabiyetin kötü gününden kurtulayım bir an önce.

Bu nedenle malımı mülkümü yerimi boş verip buraya geldim ey şehriyârım.

Eğer şehriyâr inayet ederse, bende başka kullarınız gibi burada olayım.

Başıma çivi gibi kılıç yağsa da toprağımın yolunda canımı feda etmekten çekinmem.

Kanımı onun yolunda aktırabilirim. Ne kendim kalırım ne yabancı ve ne düşman”.

Din sultanı onun öyküsünü duyunca, “Sa‘d’ın canına dua edip binlerce aferin” dedi.

Ona “Ey bahtı açık Şâh! Ben senden malı mülkü saklamam her şeyi veririm” dedi.

“Senin gönlün ne isterse onu yaparım. Bütün işlerini düzene sokarım”.

Bunu dedi sonra baştan ayağa mücevherli elbiselerini giydi ve külahını koydu.

Sonra tekrar Sa‘d: “Geceden birkaç saat geçti, yine mi saldırsam?” dedi.

“Kuşkusuz gece saldırısı gerçekleştirelim ki şâhımın işleri yoluna girsin” dedi.

Cihân pâdişâhı Sencer: “Ey cesur kahraman! Aslana gizlice saldırmak yakışmaz” dedi.

“Gece saldırısı hüner değildir. Gündüz cesurca savaşmak hünerdir” dedi.

“Nerede gece saldırısından korkan kişi. Cesur savaşçı kanına vurur” dedi.

“Sen bu gece huzur içinde uyu. Yarın sabah başka bir gündür” dedi. [212b]

“Mızrakla ve kılıçlarımızla onları dolaştıracağız. Bu gece saldırmaktan daha iyidir” dedi.

Bunu dedi ve o gece mutlulukla geçti. Sabah çölün yüzü aydınlanınca,

Savaş borusu yükselip seslenince, (her iki ordu) tekrar karşılarında saf oluşturdular.

Tûrân ordusundan birisi meydana geldi. Simsiyah birisi.

Aslan derisinden bir elbise giymiş. O cesur yürüyerek meydana geldi.

Onun elinde beş başlı demirden yapılmış kılıçtan başka bir silah yoktu.

Ortaya çıkınca öyle bir nara attı ki onun sesinden iki ordunun gençleri ve yaşlıları,

(O korkunç sesi) duyunca korktular. Yüreksiz korkakların bağrı yarıldı.

Sîstân’dan savaşçı talep etti. Bir kahraman meydana geldi.

Rüzgâr gibi siyahînin yanına koştu. Ona uzun bir çomakla vurdu.

Siyahî sinesini öne verince ağaçtan sopa oraya isabet etti.

Onu parçaladı ve defetti ama siyahî onun darbesinden huzursuz olmadı.

Başka bir Zâbilî okunu yayına koydu ve anında fırlattı.

Siyahî ellerini kalkan yapıp onu engelledi. Eli yaralanmadan onu eliyle tuttu.

Ondan sonra Zâbilî’ye öyle vurdu ki, ömür boyu emdiği süt ağzına geldi.

Başka birisi meydana revan oldu. Bir kalkan darbesiyle o kahramanı da öldürdü.

Zâbilistân’dan o erkek aslan, on kişiyi birer birer toprağa attı.

Ebu’l-Fazl-i Rustem-nejâd ordusundan on kişinin toprağa düştüğünü görünce,

Meydana revan olmak istedi fakat Şâh onu durdurmak için bağırdı.

Onun yakasından tutup " Ey cihân kahramanı! Şimdi değil meydana gitme" dedi.

Bu kötü niyetli siyahî ölmez birisidir. Sanki Ehrimen'in neslindendir.

Ben önce meydana gidiyorum. Bu yapacağımız doğru iştir.

Ebu'l-Fazl "Ey kardeşim! Bırak da ben gideyim sen dur" dedi.

"Bırak o demir tenli siyahînin kafasını ve boynunu ele geçireyim" dedi.

Şâhların şâhı çok yalvardı ve sonunda kısmeti ona yardımcı oldu ve revan oldu.

Ebu'l-Fazl onu revan etti ve o cihân kahramanı, meydana ayak bastı.

Boynunda kırk men ağırlıkta bir taş vardı. Siyahî baktığında büyük bir Yunus gördü.

Canavarın koyunu karşıladığı gibi onu karşılamak için yüz adım ilerledi.

Şâhların şâhı ona bir gürz vurdu. Siyahî o gürzü havada kaptı ve attı.

Havada onun gürzünü alıp attı sonra atını ellerine aldı.

Atı ve süvarisini yerden alıp havaya kaldırdı. O cihân kahramanı onu yerden yere vurdu.

Şâhlar şâhının ellerini bağladı ve eli bağlı Kadır Hân'ın yanına getirdi.

Sonra tekrar meydana yüz koyup ve Kadır Hân'ı o olaydan dolayı sevindirdi.

Şâh Sencer'in kalbi bundan sıkıştı ve tutuldu. Nasıl Ebu'l-Fazl o başı dik komutan,

Kardeşi tutsak ve üç dört kişi yakınlarından o savaşta ölmüştü.

Ebu'l-Fazl cesurca meydana geldi. Erkek aslanlar gibi bağırıp nara çekti.

Atı eyerinden açtı ve cansız bedenini kurtardı. Eyeri (…[90]) yaptı.

Öyle bindi siyahînin yanına vardı. Kapışıp ortaya kadar ilerledi.

İki elleri ve başı ve boynunu tuttu. Kaldırıp onu yere vurdu.

Sonra onun ince Arap atını alıp kaçtı. Böylece siyahîyi aldatıp koşturdu.

Ordusunun yakınlarında cihân kahramanı onu sıkıca bağladı.

Sonra aslanlar gibi meydana doğru geldi. O cesur kişi savaşçı talep etti.

Tûrân ülkesinden bir kahraman, Şâh'ın damadının amca oğlu olan bir emîr,

Kadır Hân ondan çok memnun kalmıştı. Her yerde ondan bahsediyordu.

[90] Burada anlamı anlaşılamayan bir kelime vardır.

Timûr isimli bir Türk ki o savaş günü Tûrân ülkesinde onun gibi birisi yoktu.

Elinde yirmi men ağırlığında bir gürz. O yiğit herkesin gözünün önünde meydana çıktı.

İki yürekli yiğit gürzle, mızrakla ve kalkanla birbirlerine saldırdılar.

Timûr, o yiğide saldırınca o yiğit kalkan ve gürzle kendini savundu.

Öyle vurdu ki eğer taş bir dağ olsaydı, dayanamazdı. [213a]

Cihân kahramanının eli titremedi. Onun etrafında dolaştı ve öyle yakaladı ki,

Onu eyerinden alıp ince *Ruhân* gibi bağladı ve karargâha götürdü.

Kadır Hân bu durumdan hayrete düştü. Yüzü kızardı ve yüzündeki kan yerinden oynadı.

Anladı ki o gerçekten bu işin adamıdır. Talihli ve devlet ona destekçidir.

Dönüş yolunu yıkıp döktüler. Tûrân'ın büyükleri gamdan yandılar.

Şehriyâr huzuru yerine gelince bütün cesurlar ve yiğitler ve iş ehilleri,

Cihân sahibi Sencer yerine oturunca, yaşlı genç onun çevresine toplandılar.

Ebu'l-Fazl her iki yiğitle ortaya çıktı. Onları tahtın ayağına getirdi ve onlara verdi.

Sencer ona binlerce aferin dedi. Sayısız altın ve bakır bağışladı.

Sonra o siyahîden kim olduğunu ve nereden geldiğini iltifatlı ve samimice sordu;

"Söyle bakalım neredensin? Adın nedir? Neden senin gibi biri böyle yaşamak istedi?"

"Nasıl bu ülkeye geldin ve bu fenleri kimlerden öğrendin" diye ona sordu.

"Ey pâdişâhların pâdişâhı!" diye ölümsüzlüğünden bahsederek konuşmaya başladı.

Ben Zengiyân ülkesinin uzaklarındanım. Alın yazısı beni buraya getirmiştir.

Hindistân ve Zengî'den bir ordu vardı. Her birisi bir aslan parçasıdır.

"Orada savaş çıkınca beni alıp buraya getirdiler. Ey benim liderim!".

Şâhı ona "Ey meşhûr şanlı siyahî! Ne olur bizimle kalsan ve buraya yerleşsen.

Başını göklere yükseltirim. Sana ne kadar istersen mal ve mülk bağışlarım.

Habeşli zengî konuşmaya başladı. "Ey zamanın şâhı! Hayırlı vakitler" dedi.

"Eğer bu hünersiz siyahînin kanı cihân hükümdarına başarı kazandıracaksa",

"Ve bu tutuklanmama neden olursa ve devletle barıştıracak olursa",

“Başımı Şâh’ın dergâhından kaldırmam. Şâh’ın sarayının toprağı bana yeter”.

Eğer zaferli Şâh bana iltifatta bulunursa, ne mutlu bana ve başımı hep dik tutarım.

Şâh’ın gücüyle başım dik olur. Düşmanın canıyla oynarım.

Şâhlar şâhı onun ellerinin açılmasını buyurdu. O zeki siyahînin ellerini açtılar.

Baştan ayağa ona altın işlemeli, nefis hil‘atler giydirdiler. Şehriyâr ona iltifatlarda bulundu.

Sonra yeni köle için bütün at ve savaş teçhizatlarının getirilmesini buyurdu.

Yenilmez demirden köle, önce sana ve sonra Şâh’a hamdolsun diye konuştu;

“Şâhım! Benim atla bir işim olmaz. Erkeğin yaya olması ayıp değildir” dedi.

Ben cihân kahramanın atının civarında dünyanın öbür tarafına yaya giderim.

Bu sarayın toprağına başını süren zenginin hikâyesi kıyamete kadar kalacaktır.

Sencer bu öyküyü siyahîden duyunca, kalbine sevinçli bir umut düştü.

Ebu’l-Fazl’a “Ey aslan yürekli! Bırakma bu siyahîyi al da sakla o kırk (adama değer),

“Tâ ki ömür boyu senin sayende epey teçhizat ve savaş aletleri biriktiririz”.

O esnada şarap geldi ve eğlence başladı. Şâh’ın fikri endişeden kurtuldu.

O gece eğlence ve şenlikle geçince, sabah siyahînin siyah rengini rüzgâr götürdü.

Hindistân sultanının yüzü bembeyaz oldu. Sanki beyazlık Hindistân’dan geldi.

Batı şâhı doğudan çıkıp geldi. Hindistân’ın şâhının ciğeri kan oldu.

Güneşin nurundan alem ışıklandığında, cesurlar uykudan uyandılar.

İki ordu iki tarafta saf bağladılar. Cesurlar savaşçı talep ettiler.

Siyahî kaplan gibi meydana revan oldu. Sarhoş aslan gibi bağırmaya başladı.

“Varsa bir erkek, çıksın karşıma! Tâ ki birbirimizle savaşalım” dedi.

Hep dolaştı birisi çıksın karşısına diye, sürekli bunu tekrarladı ve yiğit istedi.

Bir aslanın sürüye dalması gibi geldi safın tam önünde durdu.

Ebu’l-Fazl ardından revan oldu. Zemherî gibi ordusuz öyle gitti.

Beklenmeyen bir savaş ortaya çıktı. Öyle ki felek Rustem’i unuttu.

Atların toynağından yer gök oldu. Gök ise toz dumana boyandı.

Geldi kirpliklerin ucuna okun kuyruğu. Küçük Bilâl (Siyahî) zemherî gibi revan oldu.

Kılıcın başı ciğerleri kebap yaptı. Mızrak başlarını şarapta dolandırdı.

Gürzden komutanların kafası vurulmuştu, lakin düşmanın ciğeri de yakıldı. [213b]

Okların sesleri kulakları sağır etti. Her taraftan kılıçlar fırlamaya başladı.

Bir saat içinde ölülerden tepe oluştu. Sanki herkes öldü ve kimse kurtulamadı.

Rustem'in soyundan olan cesur Ebu'l-Fazl, aslan gibi her tarafa saldırdı.

Hep öldürdü, bağladı ve kaçırttı. Sürekli arkalarından toprak savurdu.

O aslan her tarafa saldırdığında, düşmanın kafasını kinden bir tarafa bıraktı.

Oku kemiğe kadar sokup gittiğinde, mızrağı fırlattı ve uçup gitti.

O kahraman nereye yüz çevirdiyse, düşmanının kanı sel gibi akmaya başladı.

Öbür taraftan fil gibi siyahî, o fili ve çevresindekileri dağıttı.

Kolayca bir süvarinin atını çaldı. Süvarisine de bir vurdu.

Her ikisinin canı bedeninden çıktı. Onlardan çölün her yeri kan oldu.

Birisini yakalayıp kafasını kopardı. Birisini ise yarıya kadar kesti.

O yenilmez savaşçı her tarafa saldırdığında, orayı mahvedip oradakileri dağıttı.

Başka taraftan Sa'd-i Bulgar aslan gibi, o orduda bir cesurun tuzağına düşmüş.

Bazen ra'd, bezen ise *tahş* atıyordu. Bazen de balta ve kılıçla savaşıyordu.

Kârûrenin *nefti* ile yüz kişi ateşte yanıp o mert erkekle birlikte öldüler.

Kırk ayyar kişi onun peşinde, herkes onun halini ve işini biliyordu.

O savaşta öyle bir iş becerdiler ki; Rustem o adı ve şanıyla yapamamıştı.

Ordunun cesurları sağdan soldan, öyle savaşıyorlardı ki,

Her bir yiğit birkaç düşmanı önüne almış canavarın kuzuyu kaçırması gibi kovalıyordu.

Rustem'in soyundan Ebu'l-Fazl, bir yolla ölüm meydanına yüz koydu.

Öldürerek meydanın ortasına kadar ilerledi. Kadır Hân kendisi var gücüyle,

O kahramanın yolunu kesti ve ona mızrak fırlatmayla meşgul oldu.

Birisi Ebu'l-Fazl ile mızrak fırlatmaya başladı. Mızrağı düşmanın eliyle canlandırdı.

Çekti kılıcını ve bir darbe ona vurdu. O bir darbeyle onun canını aldı.

Kadır Hân onun darbesiyle ikiye bölündü. Sonra ordusu perişan duruma düştü.

Sevinçle kellesini mızrağa taktılar. Ordusu ağlamaya ve kaçmaya başladı.

Tûrân halkı kaçmaya başladılar. Tâc u tahtı Sencer'e bıraktılar.

Tâcsız Ebu'l-Fazl ile Şâh'ın yiğitleri, kılıçla ve baltayla ordunun önderliğini yaparlar.

Bazılarını öldürdüler bazılarını ise esir aldılar. Yaşlı genç esir düştüler.

Fazla mal ve teçhizat ganimet alıp üç yüz bin iş bilen kişiyi de esir aldılar.

Devranın Şâhı Sencer, adalet ve insafla kendi karargâhında tahta çıktı.

Tûrân tahtını ele geçiren ordu üç fersah etrafında sevinç yaşadılar.

Cihân kahramanı başka bir askerlerle savaştan ele geçirdikleri ganimetleri,

Attan, inciden, elbiselerden ve altından alınmış her tür ganimeti tahtın yanına getirdiler.

Şâh iki *rahş* gibi at dışında, onların hepsini askerlerin arasında paylaştırdı.

O atlar Kadır Hân'ın yanında en çok değer verilen ve candan bile üstün olanlardı.

Başka diğer malları komutanlarının arasında bağışlayarak dağıttı.

Sonra o çölden su gibi geçti ve bütün düzlüğü ve çölü aydınlattı.

Tûrân tahtına nazlanarak çıktı. Tûrân da ondan bereket kazandı.

Böyledir cihândaki gelenek görenek; sonunda bin zahmetle alınanları kolayca bırakmak!

Felek bazen devlet ve kâr verir bazen sitem. Eskilerden kalan gelenek budur.

Bazen nazlandırır bazen gam verir. Felek gamsız şenliği çok az verir.

Bazen mal ve kâr insana yardım eder bazen ondan dolayı insanı kötü günlere götürür.

Şâhı dilenci ve dilenciyi şâh yapar. Bu iki mesele Allâh'ın emriyle olur.

O zaman ey delikanlı şenlik yaptığın ve yaşadığın anlarda bundan ders al.

Ne o kadar sevinçler içinde boğulursan ve ne o kadar gamlar içinde aklını kaybedersen.

İyi bil ki başına gelenlerin hepsi, ezelden senin alın yazın olarak belirlenmiştir.

Allâh'ın kaza ve kaderine teslim ol. Allâh'ın niyeti tertemiz bilgilerdir.

Yaratıcı sevap işleyenlere hep iyilikler verir. İbn Şihâb gibi devletin olur.

Sultan Sencer'in, Tûrân Memleketlerini Ele Geçirmesi, [214a] Afrâsiyâb Oğullarından ve Tûrân Şehzâdelerinden Hâkân 'Alâ'u'd-dîn Arslan Hân Muhammed b. Suleymân b. Dâvûd'u Semerkand ve Tûrân Tahtına Oturtması ve Hâkân'ın Kızı Terken ile Evlenerek İrân Tahtına Oturmasının Hikâyesi

Olayları rivayet edenler ve haberleri aktaranlar şöyle rivayet ediyorlar ki, Sultan Sencer, Tûrân memleketini fethedip Kadır Hân'ı ortadan kaldırdıktan sonra, Tûrân tahtına kendi halifesi olarak kimi oturtacağı hususunda Pehlivan Tâcu'd-dîn Ebu'l-Fazl, Emîr 'İmâdu'd-dîn Kamâc ve diğer emîrler ile meşveret etti. Bütün emîrler, Hâkân-i a'zam 'Alâ'u'd-dîn Arslan Hân Muhammed b. Suleymân b. Dâvûd'un seçilmesini onayladılar. Zaten Sultan'ın arzusu da ondan yana idi. Zira o uzun bir zamandan beri şehzâde olarak Sultan'ın yanında Horâsân'da bulunup gereken hizmetleri yerine getirmişti. Sultan, pâdişâhlara layık kaftan, *tâc* ve *çetr* takdim ederek onu Tûrân'ın tahtına oturttu. Ayrıca onun için vezîr ve devlet adamları tayin etti. Böylelikle Hâkân'ı, Tûrân tahtına oturttular ve vilâyeti o şehzâdeye verdiler. Ancak "Sonradan güçlenir, Sultan'a ve onun adamlarına karşı isyanda bulunur" diye yeni bir tartışma ortaya çıktı. Böylece Sultan'ın, Hâkân'ın kızı ile evlenmesini ve nikâh kıyarak onu 'Irâk'a götürmesini uygun gördüler. Sultan, o kızı bir kez tesadüfen görmüş ve ona gönül bağlamıştı. (Bu yüzden), (Sultan için) son derece uygun oldu. Bu iş için vezîrlerin çaba harcamasını istedi ve bu konuyu Hâkân'a danıştı. Hâkân "Bizim bin canımız olsa, hepsi pâdişâhın dergâhının kapısının toprağına feda olsun. Eğer benim çocuğumu kulunuz olarak kabul ederseniz, ne mutlu bana" cevabını verdi. Her iki taraf rıza gösterince, iki tarafın vezîrleri memlekette şenlik ve hazırlıklar tertip ettiler. Böylelikle İrân ve Tûrân ordusu kırk gün işret ve eğlenceyle meşgul oldu. Sultan, Hâkân'a ve kızına o kadar çok hediye gönderdi ki, burada anlatırsak kitabın konusundan uzaklaşmış oluruz. Bu yüzden özet olarak anattık. Kısacası kırk gün düğün ve hoşca vakit geçirdikten sonra, (Sultan) İrân tahtına yöneldi. Merv'e geldi ve tahta oturdu. Böylece Tûrân'ın fethi ve Sultan'ın düğün müjdesi dört bir yana yayıldı. Sultan'a hizmet edenler Gazne'den mektup yazarak Behrâmşâh'tan şikâyette bulundular. "Anlaşmada belirlenmiş olan malı ödemiyor ve isyan ediyor. Her defasında bir bahane bularak, zamanında vergileri almaya giden bütün elçileri eli boş geri gönderdi" diye haber gönderdiler. Bütün elçiler onu şikâyet ettiler ve onun isyancılık ettiğine dair şehâdette bulundular. Sultan, Ebu'l-Fazl'ı yanına çağırdı ve

şöyle dedi: "Ey pehlivan! Gazne'ye gitmek için hazırlanmalıyız. Zira Behrâmşâh isyan bayrağını açmıştır. Bu üç gün içerisinde ordu yola çıkmalıdır", -*vallâhu a'lem*-.

Sultan Sencer'in Peygamberin Hicretinin 530. (1135-36) Senesinde Behrâmşâh ile Savaşmak İçin İkinci Defa Gazne'ye Gitmesinin Hikâyesi

(Bu) müellifin Selçuk oğulları hakkında manzûm olarak yazdığı kitaptan:

Ey aklı eğiten dine sığınan insan! Şâhların tarihinin nazmını dinle!

Filozoflardan ve iş bilenlerden Sencer'in tarihinden simgeler aldım.

Bahar mevsiminde Tûrân ve İrân'ı fetheden o şehriyâr bunu yaptıktan sonra,

Gazne'nin hükümdarından bir elçi geldi. Ondan bir mesaj getirdi. [214b]

O emîrden ki Sultan yıllar önce onu oraya göndermiş idi.

O Behrâmşâh ve ona bağlı gurupların ağır suçlarından bahsetmiş ve onu şikayet etmişti.

"O şimdi üç yıldır haraç vermemiş ve ondan hiçbir şey hasıl olmamıştır.

Bize hiçbir şekilde iltifatta bulunmuyor. Yaptığı antlaşmaya sadık değildi.

Yalnız o cihân sahibi pâdişâhın gölgesi buraya gelince bu işler bitecek.

Yoksa ne bizden iz kalacak ne mallarımızdan, budur Allâh ülkesinin geleneği.

Bu Şâh öyle kibirli ve kendini beğenen birisi olmuş ki dokuz dağa külah koymuş.

Kendini kardeş ilan ettiğinden beri, kibirli ve kendini beğenmeye devam ediyor.

Bize bu gerekir ki siz hazretlerini hatırlatalım ona. Tahtını isteyelim kazanalım" diye yazdı.

Cihân şâhı bu olayları duyunca, duyduklarını değerlendirmeye başladı.

Danışmak ve iyi değerlendirmek için Kamâc'ı ve başka komutanları çağırttı.

Gazne'ye doğru ordunun hazırlanmasına ve yola çıkmasına karar verildi.

Dinin tâcı ve cihân kahramanı revan oldu. Onların ardından başka komutanlar da.

Şâh Best'te geniş bir yeşillik görünce, ordunun orada menzil yapmasına karar verdi.

Orada bir hafta boyunca kaldılar ve (Şâh) Gazne'nin nasıl feth olabileceğini düşündü.

Sonra gidilecek yol belli olunca, ordu Tekin-âbâd'a geldi.

Orada bir hafta kaldılar ve istirahat ettiler. Bir emîr iki menzile gidip haber topladı.

Şehriyârın yanına geldiğinde, gördüklerinden az kalsın kan ağlayacaktı.

Şâh ona neden ağladığını sordu. Ona bu yolda ne gördüğünü sordu.

"Ey yeryüzünün komutanı! Buradan bir menzil uzaklığında tuzak vardı" dedi.

"Aslanların işi insan kaçırmaktır. Bir aslan var ki on ejderhaya değer" dedi.

"Ona yakalanan akrabam olan bir süvarinin bağırması, kalbimi yaraladı".

"Bu gecede revan oldum. Ardımdan bir genç atını koşturdu".

"Sanki kulağıma aslan sesi geldi. Sonra onu altına çektiğini gördüm".

Sultan Sencer'in Aslanlarla İlgili Tedbiri Alması ve Feleku'd-dîn 'Alî-şîr'i, O Ormanın Aslanlarını Öldürmesi ve Sultan'ın Başkentine Getirmesi İçin Göndermesinin Hikâyesi

Ekmek gibi onu aldı ormana götürdü. Aslanlar bu gibi hırsızlıklarından vazgeçmezler.

Aslan yürekli Şâh aslanların vasfını dinledi. Tefekkür gözüyle bu olayı düşündü.

'Alî-şîr ve onun aziz oğlu Feleku'd-dîn 'Alî'ye şöyle dedi:

Onları getirdiler ki bütün aylar ve yıllar, aslan avlarlar ve mal toplarlar.

Bütün atının eğeri ve kendisi baştan ayağa aslan derisiyle kaplıydı.

Derhal Feleku'd-dîn 'Alî oraya gelip Şâh'ın canına dua etti.

Sultan ona "Ey aslan yürekli! Bu yolda ordunun ayağı çamurda kalmış" dedi.

"Bu ormanın yakın bir yerinde, insanları çalıp kaçıran aslanlar var" dedi.

Halkın yolunu burada kapatmışlardır. Zira halk bu darbelerden bıkmıştır.

Sen uzun süredir arslan avlamaktasın, her gün bu hünerini kullanıyorsun.

Şimdi erkeklik yapmanın zamanıdır. Cesaretin, korkmamanın ve düşüncenin günüdür.

Feleku'd-dîn 'Alî hemen yeri öptü. Sonra "Ey yüzüğe ve tâca layık (pâdişâhım)!" dedi.

"Sana benim canım ve tenim feda olsun. Sen benim şâhım ve sultanımsın" dedi.

Ordudaki onun has adamları, Şâh'ın buyruğu üzerine oradan çıktılar.

“Gider ve o sarhoş aslanı öyle yakalarım ki yıllarca onun öyküsünü söylerler” dedi.

Kendilerinden vazgeçen o cesur grubun hepsi aslan derisi ve demire büründüler.

Dar bir yolda Terbek’e vardılar. O ormanda (düşündükleri) yeri göremediler.

Kuşkulanacak ve gidecek bir yol bulamayınca, yiğit Feleku’d-dîn revan oldu.

Hemen kârûre ateşlediler ve anında ormanı duman bastı.

O ormana ateş düşünce, her taraftan bir aslan dışarı çıkmak zorunda kaldı.

Feleku’d-dîn yollarına tuzak kurmuştu. Yollarına bir tuzak koymuştu.

Oradan dışarı fırlayan her bir aslan, o tuzak yırtılınca onun içine düştü.

Üç dört aslan tuzağa düştü ve kalanları askerlerle savaşmaya başladı. [215a]

Feleku’d-dîn her üç sarhoş aslana, ardı ardına ağ attı.

Dörtte üçünü halk öldürdü. O ormanda önlerine çıkanları öldürdüler.

Orası öyle bir yandı ki tek bir ağaç dalı bile kalmadı.

Kuyuya sayısız aslan düştü ve elliden fazlası öldü.

O aslanları öldürdükten sonra derilerini yüzdüler. O deriler onların haysiyeti sayılırdı.

Feleku’d-dîn ‘Alî aslanlarla savaşından sonra cesur Şâh’ın tahtına (sarayına) geldi.

Şâh onu baştan ayağa altınla giydirdi. Sonra altın bir koltuğa oturttu.

Diğer adamlarına baştan ayağa enfes hil‘atler bağışladı.

Teknâ ve Tebek menzillerinden sonra, durmadan yollarına devam ettiler.

Ordunun Sıkıntı Yaşaması, Yolda Vuku Bulan Kar, Yağmur, Gök Gürültüsü ve Şimşeğin Tarifi, Ancak Sonunun Hayırlı Bitmesi

Ordu Terbek’e varınca tesadüfen, gökyüzünde büyük bir bulut oluştu.

O bulutlardan deniz misali su akmaya başladı. Cihân deniz gibi sudan dolup taştı.

Savaş süvarileri ve atları çamur içinde ve engellenmiş durumda kaldılar.

O suda süvarilerin külahlarının altına sığındılar öyle ki görülmeli idi.

Hayvanların ayaklarının izleri başta olmak üzere, hiçbir şey gözükmemekteydi.

Yeryüzünde öyle bir fırtına oldu ve sel aktı ki sanki kıyamet kopmuştu.

Veya tekrar (Nûh) tufanı kopmuştu. Yer su ve fırtınayla boğuldu.

Kimse eşeğinin kuyruğunu ve kaybolan hayvanların toynaklarını görmedi.

Askerler bir hafta boyunca sızlaya sızlaya, zorluklar içinde yol gittiler.

Ordu o Dicle'den kurtulunca, mutlu olarak Husrev-âbâd'a doğru gittiler.

Yine kara bir bulut oluştu. Ne Ay, ne Zühre ve ne Keyvân yıldızları görünemediler.

Yine yağmur ve kar yağmaya başladı. Öyle ki sanki kıyamet koptu.

Ordu feryad u figana gelip yalvararak Şâh'ın dergâhına doğru (koştu).

On güne kadar ordu ateş görmedi. Kimse aş ve ekmekten bir koku almadı.

Orduda ne arpa vardı ve ne yem, o zaman hayvanlar nasıl gidecekti?

Bu durumu yaşamayan kimseler, atlarına ne yapacaklarını bilemezler.

Cihân şehriyârının atından başka, kim bu yoldan Sîstân'a kadar gidebilir?

Ordu bu zahmetten kurtulana kadar bahar gelir ve cihân yenilenir.

Eğer şehriyâr Gazne'ye doğru giderse o zaman savaş mevsimi gelmiştir.

Cihân sahibi "Ey ordunun komutanları! Ben kılıcımla havayı düzeltemem" dedi.

"Benim yardımcım Allâh'dır o bana yeter. Onun dışında kimseye yalvarmam".

"Bu gece bütün askerler ona yalvarsın. Sabaha kadar onun dergâhına gitmek lazım".

"Onun dergâhına gündüze kadar sadakatle yalvarmak gerekir".

"O emîrlerin sahibi ve asıl komutanın fermanı ki bu belâyı bizden uzaklaştıracak".

Din Sultanın dediği gibi, halk yüzlerini yere koyup (Allâh'a) yalvardılar.

Büyük küçük herkes ağlayarak toprağa düşüp Allâh'a seslendiler.

Ağlayan kul Allâh'tan ne isterse kuşkusuz icabet edip verecektir.

Gece gidip gündüz geldiğinde, bulutlar açıp güneş aydınlığı üfledi.

Hava tazelendi ve karlar erimeye başladı. Yağmurun suları yerin derinlerine gitti.

O Husrev-âbâd'ta ordu iki gün kaldı. İstediler ihtiyaçlarını ve geçti o gün.

Hâcib Mu'eyyedu'd-dîn Miskâl'in Cepheye Gönderilmesinin Hikâyesi

Sultan, komutana kahramanlarından birisinin gönderilmesini buyurdu.

Cesur cephenin ön safına gider ve düşman gelince ondan korkmaz.

Öyle karar alındı ki Miskâl, ordunun hâcibi Mu'eyyed,

Miskâl lakabını kendine seçen Mu'eyyed'in kılıcından aslan bile ehlileşir.

Onun askerlerinden bir gurup revan oldu. hepsi demir dağ gibi idi.

Öyle yiğitler ki canı yakan mızrakların içinden başı açık korkmadan geçerler.

Kılıç vuran genç fedailer, her birisi tek başına bir zırhtı.

Askerler iki menzil oradan ilerlediklerinde, zehirli ok ve kurşun gibi fırladılar. [215b]

Kâdı-yi Çagânî'nin Elçilik Geleneği Üzere Gazne ve Hindistân Hükümdarı Behrâmşâh'ın Huzurundan Gelmesi

Yolu öyle bir kapattılar ki şâhın oradan temkinki bir şeklide geçmesine imkan kalmadı.

Mu'eyyed yolun başını tutup, bir dağın başında oturup bekledi.

Gazne yolundan toz duman havaya kalktı. Bir elçi ve on süvari geldi.

Kâdı, Mu'eyyed'in yanına varınca, Mu'eyyed ona nazar edip baktı.

Onun Kâdı-yi Çagânî olduğunun öğrendi. O derin anlayışlı bir erkekti.

Ona epeyce hürmet gösterdi ve Sencer'in ordusuna doğru yolcu etti.

Kâdı, Sencer'in yanına gelince ve cihân sahibi Sencer onu görünce,

Onun ahvâlini sorup yanına oturttu. Her babdan onunla konuştu.

Kâdı teşekkür edip mektubu ona verdi. O mektubu açınca,

Tahtın yanında bir vezîr durmuştu. Öyle bir vezîr ki eşi emsali yoktu.

Başı dik Nâsır ki onu Fahr-i Nizâm yüz nazla büyüttü.

Cihân şâhı ona işaret verdi. Ona bu mektubun okunmasını buyurdu.

Saygılı vezîr o mektubu okuyunca, onun bütün yorumunu ve şerhini de beyan etti.

Sultan bu hilekarın yeni kurduğu hilesinin tekrar uygulanmasına güldü.

“Ben öyle yaptım ki o da böyle yapsın. Beni bazen düşündürerek endişelendirsin.

Tahtımın ayağına gelmesine rağmen, onun hakkını ben hiç hatırlamıyorum.

Kirmân’a nasıl ulaştığını söylemedi. Benden gördüğü iyilikleri bilmez.

Ne kılıcımın darbesinden aklında bir şey kalmış ve ne kılıcımın açtığı ülkelerden.

Benim nasıl aslanı tahtan alıp onun bahtını açtığımı hatırlayamaz.

O alçak ve hafif insan bu binlerce iyiliklerin hiçbirini hatırlayamaz.

Bu saatten sonra onunla bir işim kalmadı. Sadece kılıcım ve savaşla onunla konuşurum.

Senin zühdünü, inancını, bu kavgada nasıl bir din adamı olduğunu iyice bilirim.

Sen burada bizimle kal yakın ol. İnan ki Gazne’yi ele geçireceğim.

Memleketin hepsini sana teslim edeceğim. Sen ki herkesin vekilisin” dedi.

Derhal Şâh orduyu revan etti. Ordu bir menzili geçince,

Behrâmşâh’ın tuzağını bozmak için bir emîr ve bir grup asker gönderdi.

Hâcib Mu’eyyedu’d-dîn Miskâl’in Tuzak Kuran Gazne Ordusu Komutanı Tuğrul-i Heb’in Ordusundan Haberdar Olması ve Onu Öldürmeleri ve Geri Kalan Esirleri Malları ile Birlikte Sencerşâh’ın Payitahtına Getirmeleri

Emîr Tuğrul-i Heb aslan gibi bir cihân kahramanı idi.

Öyle birisi ki kılıcı, mızrağı ve kalkanıyla Hindistân başta olmak üzere ülkeler almış.

Hindistân bölgesi onun kılıcından korkardı ve bölgenin en tanınmış kahramanı o idi

Behrâmşâh ona yüzüğünü gönderdi. Sencer o seçkin şehriyâr geldiğinde,

Ona gece saldırısı düzenlesin ve ordusunu hezimete uğratsın.

Bir gün sabah olup dünyayı aydınlatan sultan yüzünü dışarı çıkarınca,

Tesadüfen Mu’eyyed geldi ve Tuğrul’un kurduğu tuzak açıldı.

O sabahta her iki ordu iki taraftan geldiler ve yolun etrafında durdular.

İki tarafta iki ordu saf bağladılar ve o geniş çölde savaş başlattılar.

Korkunç bir savaş başladı ve yiğitlerin okları havaya fırlatıldı.

Okçunun baş parmağı çaresiz kaldı. Sürekli okların ucu dolaştı.

Yüreklilerin elinden zırhlar fırlatıldı. Yiğitlerin beline mızraklar saplandı.

Sağdan ve soldan Tuğrul-i Heb tuzak kurdu. Sarhoş aslanlar gibi savaşmaya sabırsızlandı.

Bozkır kardan dolayı buz bağlamasına rağmen, Tuğrul inanılmaz saldırılarda bulundu.

Mızrakla bir müddet savaştı. Pek çok başlar bedenden bedenler baştan oldu.

Elindeki mızrak parçalanınca kılıcıyla saldırmaya devam etti.

O aslan saldırdığı her tarafta, iki yüzlü kılıcıyla düşmanın kalbini açtı.

Miskâl'in bundan haberi olunca, ve halkı iki yüzlü kılıcıyla öldürmesini öğrenince,

Miskâl onun yolunu kapattı. Ona inanılmaz bir nara attı. [216a]

"Ey serseri Heb hadi işine bak. Hiçbir zaman zırhlı uzak yolu gidemez" dedi.

Bunu dedi ve ona bir ok fırlattı. Ona bir ok vurdu ki ondan duman yükseldi.

Okun dibini eline aldı. Düşmanın böğrüne el uzatıp ele geçirdi.

İki evden çığlık yükselince, yaylarının kulakları sürekli çekilmeye başladı.

Attı atının peşinden bir ok. Tuğrul'un canının damarı ayan oldu.

Mu'eyyed'in mesajı Tuğrul'a varınca, düştü ve umudunu kaybetti.

Başını kesip mızraklara taktılar. Sonra onun tenini param parça ettiler.

Askerler komutanlarından uzaklaştıklarında, her taraftan saldırmaya devam ettiler.

Bu düşmandan çok insan öldürdüler. Öyle ki ölülerin sayısından yollar kapandı.

Çoğu insanı esir aldılar. Ordudan çoğu cesur genç ve yaşlıları.

Eşyalardan ve yiyecekten ne varsa, onların bütün mallarını topladılar.

Öyle bir fetih ortaya çıkınca, Sencer'e doğru o teçhizatlar ve aletler geldi.

O fetihten Şâh'ın haberi olunca, canına yeni güç ve şenlik geldi.

Karargâhı ve sarayı süslediler. Vezîrler ve emîrler o etrafı dolaştılar.

Pâdişâhın sarayı süslenince, Mu'eyyed yoldan geldi ve bir şeyler istedi.

Bütün eli bağlı esirleri getirdi. İplerle ellerini ve başlarını bağlamıştı.

İhtiyar sahibi rivayet ediyor ki; Mu'eyyed, tutukluları saraya getirdiği zaman Sultan gazaplandı ve "Bu topluluğu idam etmek gerekir" dedi. Sultan Süleymân da orada idi; yalvarıp yakardı. Bu sebeple Sultan onları bağışladı ve kendine hizmet etmelerini kararlaştırdı. Bu on bin kişi "*bölüklü*" idiler. Onları, ona teslim etti. Sultan, Gazne'ye doğru yöneldi. (Bu) kitabın müellifinin *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'da manzûm olarak yazdığı gibi:

Şâhların şâhı Sencer, en iyi şekilde ordunun hazırlanmasını buyurdu.

Hepsinin Gazne'ye doğru eğilmesini buyurdu tıpkı selin denize akın ettiği gibi.

Şâh bir menzil gittikten sonra Behrâmşâh'ın ülkeden yola çıktığını haber aldı.

Ne mutlu sana ve arkadaşlarına, o Hindistân'a doğru kaçmaya başladı.

Sencer onlardan bu sevindirici haberi alınca, hoş haber elçisini çağırdı.

Süvariler değil, hızlı hareket eden *İlgâr* askerlerin hazırlanmasını buyurdu.

Başka askerlerin yavaşça peşlerinden kendilerini yormadan geldiklerini söyledi.

Sultan öyle gitti ki doğudan güneşin çıkması misali.

Şâh Gazne'ye üç ferseng kala, kendi atını tek başına oraya doğru koşturdu.

Gazne'deki küçük büyük, tanınmış tanınmamış herkes,

Büyükler dahil herkes yalvararak değerli hediyelerle onu karşılamaya geldi.

Onlar sığınmak isteyerek başları aşağıda, Sultan'ın korkusundan kalpleri titremekte idi.

Sultan hışımla değil, gönülleri kazanmak için şehrin büyükleriyle konuştu.

Onlara iltifatlar yapıp onların güvenini kazanarak sevindirdi.

"Ben biliyorum bu durumun asıl nedeni Behrâmşâh ve bazı askerlerdir" dedi.

"Kötü yapanlar akıbetlerini ve kötü sonlarını görüp zahmete, gama uğrarlar.

Siz bizden mutlu ve emin olun. Biz sizin sorunlarınızı açmaya çalışacağız".

Gazne'de yaşayan Türk ve Tacik, küçük ve büyük herkes ama herkes,

Cihân şâhına şükranlarını bildirdiler ve gönülden onun has kulları oldular.

Durmadan cihân fâtihi Sultan atını öne sürdü ve Gazne'nin yeri gökü,

Behrâmşâh'ın eyvanına gelip oraya çıktı ve herkesi oradan izledi.

Din şâhı Sultan buyurdu tâ ki Gazne'nin büyüklerine buyurdu;

Atlarını, elbiselerini, tâcları, giyimleri, ordunun ve kabilelerin ne varsa onların,

Yerlerine koymalarını buyurup o ülkede iyiliğin tohumunu ekti.

Sonra Behrâmşâh'ın hükümetinden kötülük yapanların hepsini,

Yaptıkları itibariyle ve hatalarıyla hesaba çekip sorguladılar. [216b]

Son yıllarda topladıkları ve elde etikleri mallar ve varlıklarını,

Sencer altınına eş gelen üç yüz tümen (iki men) getirildi.

Sonra hediye olunmuş develer, atlar, zümrüt, inci, yakut, yeşim ve altınlar,

Ülkenin sultanına ait, ordunun her taraftan elde ettiklerini,

Bütün malları zapt ettikten sonra, devlet adamlarını da değiştirdi.

Sınırlara adamlar ve o adamlara koruyucular koyup gelirleri zapt etti.

Mahmûd'un akrabalarından güvenilir birisini sultan seçti.

Onu Gazne'nin tahtına oturtdu ve kendi eliyle başına tâc koydu.

Sevinçler içinde Gazne'den ayrıldı. Bir ay içinde mutlu bir şekilde Merv'e geldi.

Tekrar sevinci ve mutluluğu sürdürdü. Onun sayesinde halk mutlu yaşadı.

Onun sayesinde Horâsân bölgesi yeryüzünün en iyi yerlerinden oldu.

Sanatçıyı saygıyla karşıladığında, herkesten fazla sanat sahibi olursun.

Onun sarayı bilginlerle dolup boşalırdı. Hep akıllı insanlarla sohbet ederdi.

Onun bahşişleri ve hediyeleri ehl-i ilmi hoşnut etmiş ve şarkılar söyletmiştir.

Pâdişâhın yükseltici düşüncesinin sayesinde ordudan çoğu insanlar hüner sahibi oldular.

İlim ve fenlerde kitaplar yazdılar ve bu yönde yeni adımlar ve yapılar gerçekleştirdiler.

Onların adını söyleyelim ki, bu iddianın ne kadar gerçek olduğu anlaşılsın.

[Sultan Sencer Devrinde Faziletli ve Erdemli İlim Sahiplerinin İsimleri ve Yazdıkları Kitapların Adları]

Evvela faziletli, erdemli ilim sahiplerinin isimlerini ve yazdıkları kitapların adlarını vereceğiz. Daha sonra da ayrıntılı bir şekilde Sencer'in özelliklerini ve sıfatlarını anlatacağız, -*vallâhu â'lem bi's-sevâb*-.

1. İmâm Muhammed-i Gazzâlî: *Kimyâ-yi Sa'âdet, İhyâu 'ulûm, Mekâsıd-i Dîger, Tesânîf*.

2. H^{v}âce 'Omer Hayyâm: *Kitâbu'l-la'l ve Ahkâmu mu'amele.*

3. H^{v}âce Ebu'l-Me'âlî: *Takrîru ahuze gayr zalîke fa'l el-kitâb.*

4. H^{v}âce İmâm Muzaffer: *Eş'âr-i Alevî, ... el-furuz.*

5. Şerefu'z-Zamân Tâhir: *Tebâi'u'l-hayevân*.

6. Edîb Ebu'l-'Abbâs: *Arizu's-sâ'il beyâni'l-hay…, es-Sad kasîde-yi esrâr*.

7. Seyyid İsmâ'îl-i Gurgânî: *Zahîre-yi H^{v}ârezmşâhî…*

8. H^{v}âce 'Abdu'r-Rahman-i H^{v}ârezmî: *A'dâd-i ref'at-i mu'teber*.

9. H^{v}âce Sa'du'd-dîn Ariz-i Hoten: *Kitâbu muferride, Tercume-i mesâfet-i kitâb-i Bû 'Alî.*

10. Seyyîd İmâm-i İslâmî: *H^{v}âcizu ce'asıki a'dâd* ve *Fen-nâme-yi 'alel ve esbâb-i dûst-nâme der-tıb der-mantık.*

11. H^{v}âce İmâm Emîr Muhammed Harîrî: *Muntehâü'l-idrâk, Kitâbu'l-kitâbe, Kitâbu'l-ib'âd, Kitâbu't-tebsire*.

12. İmâm H^{v}âce Hasan-i Semerkandî: *Kânûn-i Oklîdes, Sencerî der-hisâb.*

Kalem sahipleri ve kitap yazarları maliye ve vergi muhasebesinde (*kitâb-i istifâ*) yüksek dereceye sahiptiler. Erdemli edipler, süslü yazardı. Şairlerin şiirleri zor ve güç anlaşılır tarzdaydı. Bu devirde birçok kişi devletin isteği üzerine Arapça ve Farsça kitap, dîvân ve risâleler kaleme almıştır.

Sultan Sencer'in Ahvâlinin Şerhi

Sultan Sencer uzun ömre ve güzel yaşama sahipti ve adının zikri (her tarafa) yayılmıştı. Mal toplayan, beldeleri fetheden, muhalifleri kahreden bir pâdişâh idi. [217a] Gayelerinde başarılı olmuş ve zafer elde etmişti. Pâdişâhlara özgü (bir) şevkete ve husrevlere layık (bir) heybete sahip idi. Hükümdarlık âdetlerine, pâdişâhlık âdâbına ve mülkün ahkâmına hürmet ederdi. Genellikle küçük işlerde (dahi) sadık ve yumuşak başlıydı. Doğru düşünceye sahip ve kararında sadık idi. Kardeşi Berkyâruk tarafından Horâsân'a pâdişâh tayin edildiği zamandan kırk yaşına kadar on dokuz fetih gerçekleştirdi. Hiçbir zaman (işlerinde) ihmalde bulunmadı ve yenilgiye düşmedi. Âlimlere çok büyük saygı gösterirdi. Giyim kuşamda gösterişten kaçınırdı. Çoğu kez ince bir kumaştan yapılmış veya sade bir cübbe giyerdi. Ayrıca kuzu derisinden bir hırkası vardı. Ama sürekli tahta otururdu, meliklerin ve sultanların özelliklerini taşırdı. Bütün cihânı ele geçirdi ve etraftaki tüm memleketlere sahip oldu. Gönlünün istediği gibi saltanat tahtına oturdu, adalet ve ihsan ile meşgul oldu. Adaletini ve güzel özelliklerini anlatan birçok hikâye vardır. Örnek olarak, hakkındaki hikâyelerden biri şöyledir:

Sencer'in Ok Atması, (Okunun) Yanlışlıkla Birinin Çocuğunu Öldürmesi ve Onun Bu Hatayı Telafi Etmesinin Hikâyesi

Tarih yazarları şu şekilde rivayet ediyorlar: Sencer'in en belirgin özelliklerinden ve alışkanlıklarından biri şu idi ki, kamıştan yapılmış değerli bir okun ucuna altın takıp çok sıkıştırmadan her tarafa atardı. Bu işi yapmaktaki amacı ise, her kim o altını bulsa onu ödüllendirip altın ile oku ona verirdi. Bir gün akşamüstü bir ok attı. Bir evin içinde bir yaşındaki uyuyan bir çocuğun karnına saplandı ve çocuk öldü. Gece yarısı (çocuğun) annesi, babası ve bütün kadınlar feryad figan ettiler. Sultan, bu feryadın nedenini sordu. Sebebini açıklayıp ona söylediler. *Câmi'u't-Tevârîh* musannifinin *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'ta yazdığı gibi:

Şiir

Akıllılardan yaşlı başlı aklı başında birisi vardı. Böylece tarihten bir örnek veriyorum.

O şehriyârın en asıl ve bilinen özelliği, saydığımız özelliklerdir.

Bazen olduğu gibi eğer oku altından yapıp düze fırlatırsan,

Fırlatılmış okun peşinden kimse gitmez. Onun tedbiri sürekli buydu.

O oku fırlatıp başkasının da o oku eline almasına müsade ediyorsun.

Yayı olan herkesin fakir de olsa oku bulunur.

Altın hayatın ve maişetin eşidir. O okun ihtişamından barış gerçekleşir.

Tesadüfen birisi bir ok attı. Attığı okun sesi yükseldi.

Yine tesadüfen o şehriyârın attığı ok tanınmış bir komutanın sarayına düştü.

Meğer bir bebek beşiğinde uyuyordu. Felek o çocuğa tuzak kurmuştu.

Gaib aleminden gelen o şehriyârın oku, çocuğun sinesine saplandı.

Arkasından bir karış dışarı çıktı. Ondan kan nehri akmaya başladı.

Annesinin ve tanıdıklarının feryad u figanı yükseldi. Buna dayanamadılar.

Bebek ellerinde hemen Sultan'ın sarayına ağlayarak geldiler.

O karanlık geceyi Sultan hatırlayınca içinden yüzlerce ah çıktı.

Dışarı çıkıp o gruba "Yarın dağın arkasından güneş çıktığında,

Karanlık gece gittiğinde ve gündüz başladığında, hepiniz dîvâna gelin" dedi.

"Doğru tedbirin yolu adalet ve peygamberin (uyguladığı) yoldan geçer".

Onlar gitti ertesi gün güneş çıktığında geri geldiler.

Şâhların şâhı adalet tahtına oturdu. Koltuğun bu tarafına o tarafına iki karış altın koydu.

Pâdişâh İrân ve Tûrân'dan ordunun komutanlarını orada topladı.

Toplanma işi tamam olunca, herkesin pâdişâhı şöyle buyurdu ki;

Pâdişâhın okundan ölen çocuğu, pâdişâhın yanına getirsinler. [217b]

Hazinedâra bir avuç firuze, yeşim, inci ve altın getirmesini buyurdu.

Omuzlarında iki altın dolu ve birisi ise bomboş sepet getirmesini buyurdu.

Ona iki ağızlı zehirlenmiş bir hançer koyup üstünü kapattı.

Şâh sarayından öğle bağırdı ki dışarıdan herkes onu duydu.

Şâh o adaleti isteyenlerin hepsini toplayıp onların halini hatırını sordu.

Önce o ölmüş bebeğe baktı. Ona değil kendi haline ağladı.

O yiğit ellerinde tabaklar (sepetler) tahtından ayağa kalktı.

Onun diyeti bunun bin katıdır. Yoksa ona denk Sencer'in bu hançeridir.

Sizin gönlünüzü almak dindarlığın özüdür. Siz karar verin yoksa daha ağlayacağım.

Dine ve şeriata canımız feda olsun. Ona karşı olmak kâfirliktir.

Pâdişâh onlara böyle tevazu yaptığında, halkın kalbinde büyümesine neden oldu.

Bütün iş bilenler, erkek kadınlar hepsi cihân şâhının ayağına düştüler ki;

"Ey Şâhımız! Biz can-ı gönülden senin kulunuz. Hep sizin bahtınızla diriyiz.

Bizden birini öldürse bile, yine yüz defa pâdişâhımızdır. Kim kısas ve diyet ister ki".

Ölmüş çocuğun babası Sultan'ı bağışladı ve bundan mutluluk duydu.

Anında çocuğunun kanını bağışladı o da şefkatli annesi de.

O bir tabak altın verildi ve herkesi mutlu kıldı.

Şükranlarını bildirip kalkıp gittiler sanki birisi ölmemiş idi.

Böyledir bu işler. Bazen şefkat kinin yerini alır gider.

Bazen kin şefkat gösterir. Çocuğu öldürür babasını altına kavuşturur.

Onda ne birisinin iradesi var, ne de birisinin bahtiyar olması.

Ne cihânın bir yaşlıya itimadı var ve ne de bir genci bağışlar.

O adaletli pâdişâhın adaletine bu olay yalnızca bir misal idi.

Eğer her birisini anlatmaya kalksak elli yıla kadar sona ermez.

Şimdi tekrar öykünün başına geldik. Sözlerimizi sırayla ve gerekçeleriyle anlatalım.

Sultan'ın Mâverâ'u'n-nehr'e Yeniden Gitmesinin Hikâyesi

Sultan kendi nâibi olarak Tamgâc Hân Muhammed b. Suleymân'ı Semerkand'da tahta oturttu. Ondan sonra Merv'de bir süre kaldı. Köyü yıkarak saray, bahçe ve türlü imarda bulundu. Orayı geliştirdikten sonra Mâverâ'u'n-nehr'e yerleşti. Uzun süre orada yaşadı. Ceyhûn kenarından Balâsâgûn hududuna kadar olan yerlerin hepsini ele geçirdi. Türkistân pâdişâhları ve hâkânlar onun hizmetine girdiler. Ona mal ve servet verdiler. Sultan'ın itaatinden çıktılar. Onun oğlu Nasr büyüdü. Türkler'den oluşan bir grup ve Karluk ordusu (Nasr'ı), babasına muhalefet etmeye ve tahta çıkmaya mecbur ediyorlardı. Nasr, onlara bu konuda söz verdi. Daha sonra durumu babasına anlattı. (Karluklar) durumdan haberdar olunca, Nasr'ı öldürdüler. Böylelikle Mâverâ'u'n-nehr karıştı ve çok kan döküldü. Tamgâc Hân peşpeşe Sultan (Sencer)'in yanına elçiler gönderdi. Sultan (5)24 (1129-30) senesinde Mâverâ'u'n-nehr'e doğru hareket etti. Buhârâ hududuna varınca Mâverâ'u'n-nehr'in önde gelenleri ve büyükleri onu karşıladılar. İmâmlar ve kâdılar (*kudât*) onu karşılarken hizmette kusur etmediler. Tamgâc Hân hakkında şikâyette bulunup Sultan'a açıkladılar. (Tamgâc Hân'ın) koyduğu beğenilmeyen kanunlardan şikâyet ederek onlara haddinden fazla görevler yüklediğini söylediler. Hepsi birleşerek "Eğer pâdişâh bizi onun zulmünden ve verdiği hesapsız sıkıntıdan kurtarırsa, bu dünyada yaptığının nasibini alır ve öbür dünya için (sevap) biriktirmiş olur" dediler. Sultan bu olaylara göz yumuyordu; tâ ki bir gün yeni hizmete giren birkaç hizmetçi ile birlikte ava [218a] çıktığı zaman, Sultan'ın etrafını sardılar. Bu esnada H^{v}ârezmşâh 'Alâ'u'd-dîn Atsız[91] da Sultan'ın yanındaydı. Birdenbire kendi çadırından fırlayarak atına bindi ve "İçimden bir ses diyor ki, av yerinde Sultan'ın başı belâdadır" dedi ve koşturdu. Az kalsın Sultan'ı helâk edeceklerdi ki, H^{v}ârezmşâh Atsız onları yakaladı. "Hâkân, bizi Sultanı av alanında öldürmek için gönderdi" diye itiraf ettiler. H^{v}ârezmşâh Atsız idrakı ve zekâsı sayesinde, Sultan bu büyük felaketten ve korkulu durumdan kurtuldu. Onların çoğunu öldürdüler ve geri kalanların da elini ayağını kestiler. Sultan ince düşüncesiyle bu olayın Tamgâc Hân'ın kötü düşüncesinden kaynaklandığını anladı. (Sultan), 524 senesi Rebî'u'l-evvel ayının yirmisinde (2 Mart 1130) Semerkand'a vardı. Elçiler gönderdi; ama fayda etmedi. Bu arada Tamgâc Hân'ın vücudunda felç hastalığı ortaya çıktı. 'Alî ile Zemr kaldı ve oğlu Ahmed Hân, onun yerine işleri yürütüyordu. Ondan sonra çok korktular ve sulh yaptılar. Böylelikle

[91] Bu isim metinde zaman zaman hatalı olarak "Atsın", "Atsen", "Ates" şeklinde de kaydedilmiştir.

Sultan, Kâşgar'ı Ahmed Hân'a verdi. Tamgâc Hân ise Belh'te idi. Belh'ten Merv'e geri dönerek Mesûs'ta görevlendirdiği yerde kalması için anlaştılar. Sultan, Semerkand ve Mâverâ'u'n-nehr beldelerini de Hasan Tegîn'e tevcih ederek ona "*Kılıc Hân*" lakabını verdi. Adı el-Hasan b. 'Alî b. 'Abdu'l-Mu'min idi. Semerkand hâkânı ile dost idi[92]. Kendisi Tamgâc'ın ordusunu yönetip başkomutanlığını yapmıştı. Ama onun yanlış hareketlerinden ve davranışlarından dolayı ondan uzaklaşıp Hocend'e gitmişti. Sultan, Horâsân'a döndü. Sultan Mahmûd 555 (1160)[93] senesinde 'Irâk'ta hakkın rahmetine kavuştu. Sultan Mes'ûd, Gurgân'da idi. Tahta oturmak için apar topar 'Irâk'a gitti. Karâca Sâkî de Fârs (*Pârs*)'tan yola çıkarak onun yanına gitti. Ancak Sultan (Sencer)'ın arzu ettiği ve tahta oturtmak istediği, Sultan Tuğrul idi. (Sencer), 'Irâk tahtını ona vermek istiyordu. (Sultan Sencer) 526 senesi Safer ayının dokuzunda (31 Aralık 1131), Cuma günü Nîşâbûr'dan hareket etti. 'Irâk ordusu da onu karşılamak için çıktı. Kengâver denilen yerde karşılaştılar. Sultan Mes'ûd ortaya atılmaktan vazgeçti ve "Bırak kendi amcama hizmet edeyim. Gürz ve kılıçla (onu) yenemeyiz" dedi. Ama Karâca Sâkî savaştı. 526 senesi Cemâzîu'l-âhir ayının yirmi dördünde (12 Mayıs 1132) Perşembe günü Karâca Sâkî yakalandı. Çaldığı ve Mahmûd ile savaşırken hazineden alıp götürdüğü malların hepsini, Sultan ondan geri istedi. (Karâca Sâkî) el hareketleri yaparak kabaca yanıtlar verdi. Sonunda Sultan'ın tahtı karşısında onun gövdesini ikiye ayırdılar. Sultan Mes'ûd ise kendini affetirmek için (Sultan Sencer'in) yanına geldi. Sultan, ona şefkat gösterdi ve onu bağışladı. Merâga ve Tebrîz vilâyetlerini (Sultan Mes'ûd'a) tevcih etti. 'Irâk'ı da Sultan Tuğrul'a verdi. 526 senesi Ramazân (16 Temmuz-13 Ağustos 1132) ayında Nîşâbûr'a döndü. İşler istediği gibi yolunda gidiyordu. Ancak 529 (1134-35) senesinde Sultan Mes'ûd ile Emîru'l-Mu'minîn el-Musterşid Billâh arasında anlaşmazlık ve nifak ortaya çıktı. Musterşid, kalabalık bir orduyla birlikte Bağdâd'dan çıktı ve Sultan Mes'ûd ile savaştı. [218b] Musterşid (yenilerek) yakalandı. Sultan (Mes'ûd) ile göz göze gelince, (Sultan) attan indi. (Sultan, Halife'nin) atının kuyruğunu öperek ona tazim ve hizmet etmeye devam etti; tâ ki Sultan Sencer 529 senesi Zî'l-hicce ayının on dördünde (25 Ekim 1135) Pazar günü Emîr Barankuş[94] Kurân-hân'ı

[92] Bu cümlenin metinde yazım hatası olarak (*dûstî* yerine *divîst*) "iki yüz Semerkand hâkânı vardı" şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır.
[93] Kaynaklarda Sultan Mahmûd'un vefat tarihi 15 Şevvâl 525/11 Eylül 1131 olarak verilmektedir (O. G. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 240). Burada müellifin 525/1131 yılı yerine hatalı olarak 555/1160 yılını verdiği anlaşılmaktadır.
[94] Metinde yanlışlıkla "Emîr Turt'aş Kurân-hân" şeklinde kaydedilmiştir. Emîr Barankuş Kurân-hân Sultan Sencer'in 536/1141 yılında Kara-hitâylar ile yaptığı Katavân Savaşı'nda şehit olmuştur (bkz. Osman G. Özgüdenli, *Sultan Sencer ve*

haber ulaştırmak için elçi olarak (Sultan Mes‘ûd’a) gönderene kadar. (Emîr Barankuş), halifenin yanına varınca, (Sencer’in) mesajını söyledi. Mülhidlerden iki üç kişi Horâsân’a nüfuz ederek Musterşid Billâh’ı şehit ettiler[95].

er-Râşid Billâh Ebu’l-Fazl’ın Hilâfeti

Mansûr b. el-Musterşid Billâh’ın oğlu idi. Annesi Kutluğ adında Türk bir cariye[96] idi. Musterşid’i şehit ettiler ve aynı gün Râşid’i onun yerine halife olarak oturttular. Hilâfet süresi bir yıl oldu. O sene, Sultan Sencer de Gazne’ye (sefere) gitti. Bu sefer esnasında H^{v}ârezmşâh ‘Alâ’u’d-dîn Atsız, Sultan’a darıldı. Sultan’ın verdiği hediye ve ihsanlardan dolayı Horâsân emîrlerini kıskandı. (Emîrlerin) arasında anlaşmalar yapıldı ve sözler verildi. Sonunda Sultan (emîrleri) dinleyerek bazı anlaşmalarını kabul etti. H^{v}ârezmşâh Atsız bunları gördü. H^{v}ârezm’e geri döndüğü zaman artık (Sultan’a) hizmet etmedi. Bu yüzden iki taraf arasındaki nifak gittikçe arttı. Sultan, 533 senesi Muharrem ayında (8 Eylül-6 Ekim 1138) H^{v}ârezm’e gitti. H^{v}ârezmşâh [Atsız], Horâsân ordusunun karşısına çıktı ve anladı ki, Horâsân ordusuna karşı koymak için gücü yetmez. Bu yüzden kaçıp gitti. Onun oğlu İlig’i esir aldılar ve Sultan’ın yanına götürdüler. Sultan’ın emri üzerine, onu hemen orada öldürdüler. Böylelikle H^{v}ârezm’i de Melik Suleymân(şâh) b. Muhammed b. Melikşâh’a verdi. Daha sonra Horâsân’a döndü. H^{v}ârezmşâh Atsız ise H^{v}ârezm’e geri döndü. Böylece Melik Suleymân(şâh) oradan kaçıp Horâsân’a gitti ve Sultan’ın yanına kavuştu. 531 (1136-37) senesinde Emîru’l-Mu’minîn Râşid, Dâmgân’a vardı. Sultan Mes‘ûd’un yanından kaçmıştı. Melik Dâvûd b. Muhammed (b.) Melikşâh ve Emîr ‘Abdu’r-Rahmân Toğâtürk de onun yanında idiler. Oradan da Âzerbâycân’a gitti. Onu da mülhidler şehit ettiler. Ondan az bir süre sonra da Melik Dâvûd’u öldürdüler. Sultan Mes‘ûd, Muktefî’yi hilâfete oturttu. (Halife) Râşid’i İsfahân’da defnettiler[97].

Kara-hitâylar -Katavan Savaşı-, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 68, 108).

[95] Halife el-Musterşid Billâh’ın katli hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman G. Özgüdenli, “Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi”, *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 111-146.

[96] A. Özaydın, Halife’nin annesinin Huşf (خشف) isimli bir cariye olduğu kayıtlıdır (“Râşid-Billâh”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 465).

[97] er-Râşid Billâh hakkında bilgi için bkz. A. Özaydın, “Râşid-Billâh”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 465-466.

el-Muktefî[98] li-Emrillâh Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Mustazhir Billâh'ın Hilâfeti

Hilâfeti yirmi dört yıl ve altı ay idi.

Semerkand Savaşı'nın Hikâyesi

Bu dönemde Hasan Tegîn, Mâverâ'u'n-nehr'de öldü. Sultan Sencer, Mahmûd Hân denilen Mahmûd b. Muhammed Buğrâ Hân'ı nâibi olarak Semerkand'da ve Mâverâ'u'n-nehr'de oturttu. Bundan önce 522 (1128) senesinde, Hıtây ile Türkistân'ın pâdişâhı Mâverâ'u'n-nehr'e doğru yola çıktı. Yanında da öyle kalabalık bir ordu getirdi ki, sayısını Allâh bilir. Ona, Ugûr-i Çînî derlerdi. Kâşgar hududuna vardığı zaman, Hâkân Ahmed b. Hasan onunla savaşmak için yola koyuldu. Bunun için de Yüce Allâh'ın inayetine tevekkül etti. Böylece onu yenerek öldürdü. Bu zaferin haberini bütün İslâm beldelerine yazdılar ve şöyle dediler: "Ugûr, insan etinden başka hiçbir şey yememiştir". Daha sonra Gûrhân onun yerine oturdu. O (Gûrhân), çok azimli ve güçlü düşüncelere sahip bir pâdişâh idi. Ayrıca çok âdil, [219a] siyasette mahir ve becerikli idi. Türkistân'ın çoğu beldeleri ve kabilelerin hepsi ona boyun eğip emirlerini yerine getirdiler. Mâverâ'u'n-nehr beldelerinden ona mektuplar yazdılar ve onu çağırdılar. Nihayet 531 senesi Ramazân ayında (23 Mayıs-21 Haziran 1137) oraya vardı. Mahmûd Hân ona karşı koymak için Semerkand, Kârlıg, Karluk[99] ve Oğuz (*Guz*) ordularıyla beraber yola çıktı. Ayrıca onu yenecek ve ona karşı koyacak güce de sahip idi. Bu yüzden o geri döndü. Mâverâ'u'n-nehr'de işler karıştı ve Müslümanlar felakete uğradılar. Emîr Seyyid-i Ecel Semerkandî ise Gûrhân'a sığındı. Nihayet 535 senesi Zî'l-hicce ayında (7 Temmuz-4 Ağustos 1141) Semerkand'a gitti ve Mâverâ'u'n-nehr'i Terken Hâtûn'un kardeşi İbrâhîm b. Muhammed'e verdi. Karluklar (*Kârlug*), Gûrhân'a katıldı. Böylece 536 senesi Safer ayının beşinde (8 Temmuz 1141) Cumartesi günü savaştılar.

Sultan Sencer ile Gûrhân-i Hıtâyî'nin Savaşı

İslâm ordusu o günün sabah farizasını yerine getirdi. Parlak güneş gökyüzünde belirince, ordunun öncüleri geri döndüler ve kâfir ordusunun konakladığı yeri haber

[98] Metinde yanlışlıkla "el-Muktekî" şeklinde kaydedilmiştir.
[99] Metinde Karluk kelimesi "Kârlug" ve "Karluk" şeklinde iki defa kaydedilmiştir.

verdiler. Kâfirlerin ordusunun bulunduğu tarafa yönelmeden Semerkand tarafına gitmek için yola revan oldular. Zira Karluklar, Mâverâ'u'n-nehr'in eski boylarındandı. Ama kâfirlere doğru gitmişlerdi ve yolu keserek eşkıyalık yapıyorlardı. Horâsân ordusunu yenebilmek için onların bu tarafa doğru hücum edeceğini söylediler. Bu yüzden (evvela) onlarla savaş etmeyi uygun görüp, onları ortadan kaldırmak için oraya doğru yürüdüler. O ordu; kâfir, mürted, münafık ve zorla onların eline düşen Müslümanlar'dan oluşuyordu ve sayıca fazlaydı. Kara-hıtây ve Gûrhân ile birlikte Hıtây'dan çıkanlar ayrıca serverlerine İntâk denilen Tatar ordusu, on beş bin süvari idi. Karâ Sungur'un ordusu on beş bin, Gencî Tâyşî'nin ordusu beş bin, Ortûn Tâyşî'nin ordusu beş bin, Tom Tâyşî'nin ordusu on bin, Karmıg'ın ordusu on beş bin, Mog Evreng'in ordusu iki bin ve Tom Tâyşî'nin ordusu üç bin ve Dâbeg'in ordusu dört bin askerden oluşuyordu. Çete halindeki grupların sayısı ise hesapsızdı. Yine, diğer nahiyelerden gelen on iki bin Müslüman, münafık ve mürtet de onlarla beraber bir araya toplanmıştı. Semerkand ordusu yirmi bin, Kâşgar ordusu otuz bin, Mes'ûd 'Anân İnânc'ın ordusu beş bin ve Kara Tûlâg'ın ordusunun iki bin askerden oluşuyordu. Ayrıca Özkend hâkimi Tuğrul Hân, Argû komutanı (*sipehsâlâr*) Kılıc İlig-başı, Hâs Hâcib Şökli, Ogul Sipehsâlâr ve çetelerden oluşan beş bin sipahi ve süvari, Mengü Beg Terârekî'nin üç bin askeri ve burada sayılan orduların hepsinde; toplamda tanınmış, meşhûr ve önemli sadece bin savaşçı vardı. Geri kalanların hepsi bilinmeyen ve tanınmayanlardan, ayak takımından, hırsızlardan, Türk ve Türkmen müfsidlerden oluşuyordu. Bunlar sıcak, otsuz ve susuz çöllerin etrafında idiler. Geçimlerini zorlukla sağlıyorlardı. Pâdişâhın adaletli davranışından dolayı hiçbir zaman ovaya adım atamadılar. Bu vakitte ise, talan ve yağma yapma hevesiyle bu toplulukla bir araya toplanmışlardı. Bunların sayıları ve ölçüleri belli değildi. İslâm ordusu bu durumu öğrenince bulunduğu yerden hareket [219b] edip savaşmak için onlara doğru yürüdü. Semerkand'dan çıkarak yolları üzerindeki Deşt ve Dargam nâhiyelerinden geçti. Yol her ne kadar düzlük değilse de, (ordu) nehirlerden ve birçok dere tepeden geçerek üstesinden geldi ve tertip ettikleri düzenle ilerledi. Ordudaki sağ cenah, sol cenah ve merkezde herkesin yeri belirlendi. Böylece savaş için herşeyi düzenlediler. Bayrakları, sancakları, savaş aletlerini ve levazımatı yerleştirdiler, herşeyi hazırladılar ve ellerine aldılar. Kâfir ordusunun gelmesini ve konaklamasını beklediler. (Artık) savaşa başlayacaklardı. Pek çok süvari, (Kara-hıtây ordusunun) durumu bildirmek ve yolunu gözetlemek için yüksek yerlere çıktı. (Kara-hıtây ordusu) karıncalar ve çekirgeler

gibi ovadan ve her taraftan geliyordu. Sancak (*alem*) ve bayraklarını açtılar, silahlarını ellerine alıp savaş için hazırlandılar. Göz alabildiğine kalabalık bir ordu, birbirinin arkasından geliyor, bitmek bilmiyordu. O alanda o kadar çok demir miğfer, zırh ve atların üzerinde zırhlı örtü vardı ki, sanki ovayı demir kaplamıştı. İslâm ordusu (Kara-hıtây ordusunun) savaş saflarını görünce, savaşacaklarını anladı. Birbirinin karşısına geçtiler. Birdenbire savaş fermanı verilince, savaşmaya başladılar. Komutanlar yönlerini çevirdikleri her tarafta asker yığını gördüler ve atlarını koşturdukları heryerde safları düzenlediler. Cihân pâdişâhı (Sultan Sencer) da ortada kendi yerinde duruyordu. Sancağı yükseltmek için emir verdi. Melik Suleymân(şâh), ordusunun başkomutanı idi. Devlet adamları, kendi yerlerine dizildiler. Pâdişâh, süvari ve piyadelerden oluşan kendi ordusuyla beraber sancağın önünde durdu. Emîr Yûsuf, Tirmiz'in piyadeleri, şâhın dergâhının savaşçıları ve filler de ordunun önünde durdular. İslâm ordusunun mücahitleri sağdan ve soldan koşturuyor ve silah alarak hücum ediyordu. Kâfirlerin ordusu, düzenledikleri tertibe ve kendi kurallarına göre yavaş yavaş ilerliyordu. Ayrıca ağır silahlara sahiptiler. Yedi bin Hıtâylı savaçı demir zırhlar giyinmiş, atlarına zırhlar kuşatılmış ve nişancılık yapmak için tertip edilmişti. Öyle ki, savaşçıların ve atların gözlerinden başka hiçbir yerleri görünmüyordü. Önde yedi saf vardı. Gûrhân onların peşinde silahlı ve özel savaşçılarla beraber, tam merkezde duruyordu. Yanında bayraklar ve sancaklar açık bir şekilde yükseliyordu. Saflar sıralanmış, sağ cephenin başından tâ sol cephenin sonuna kadar bir saf oluşturulmuştu. Ayrıca yardımcı kuvvetler tertip edilmişti. Ordunun sağına ve soluna yerleşerek sağ ve sol cephe yapmışlardı. Ordunun büyük komutanları her taraftan üç safa ayrılmıştı. Sayılarının çokluğu nedeniyle aralarında açıklık vardı. Mürtetlerin ve münafıkların ordusu ve onların içinde bulunan Müslüman grup, sağ ve sol olarak safların her iki tarafında bulunuyordu. Öncü birlik olarak iki bin kişi seçilmiş ve hepsi silahlarla donatılmıştı. Ordu bu düzen ve teçhizle yürüyordu. Hep birlikte ve düzenli bir şekilde oraya vardılar; dizili saflarla ve nizâm içinde geldiler. Artık orada (yeni) saflar oluşturmadılar; buna ihtiyaç da yoktu.

Sultan Sencer'in Gûrhân-i Hıtâyî ile Savaşması ve İslâm Askerlerinin Kâfirler Tarafından Öldürülmesinin Hikâyesi

Tarihlerde seksen bin Müslüman'ın katledildiğini gördüm -*vallâhu â'lem*-.

Felek yine oyunbâzlığını yaptı. Tekrar başka bir savaş ortaya çıktı. [220a]

Yine zalim felek kan döktü. Kan dökünce de kılıçlar keskinleşti.

Demek ki kaza kaderle birlikte oldu. Halkın öldürmesinde iş birliği yaptı.

Neyse pâdişâh sözlerinin sonunda, efendilere ve komutanlara dedi;

"Ey efendiler! Bu hikâye zor bir hikâyedir. Aklım almayacak bir hikâyedir bu,

Eğer kâfirlerin savaşından kaçacak olursam, dinimde ve inancımda kusur işlemiş olurum.

Dünyada ve ahirette utanırız. O zaman bizi ne sultan ve ne şehriyâr olarak çağırmazlar.

Eğer yiğit düşmanla savaştan korkacak olursa, teninden ve canından korkmaz.

Lakin İslâm'da, dinde ve şeriatta savaşmak bütün Müslümanlar'a farzdır.

Bu nedenle savaş teçhizatını hazırlamak gereklidir. Birer birer onları hazırlamamız lazım.

Hatta eğer askerler dağılmış ve hayvanlar korkup kaşmışsalar bile,

Bütün bunlara rağmen askerleri toparlamak ve tekrar düşmana hareket etmek şart.

Evet cesur Sîstânlılar önden gider ve komutanları Ebu'l-Fazl önderlik yapar.

Hep söylendiği gibi Kamâc ve başka komutanlar ve diğerleri yola çıkarlar.

Şehriyârın ordusu demirden zırhlarıyla büyük küçük kara katrana bulandılar.

O taraftan kâfirler geldi ve bunların karşısında saf oluşturdu.

Hicrî "Tâ ve Lâm" (ebcet) Salı günü Safer ayının beşinde,

İki ordu birbirine kavuştu. Birisi sevinçler içinde öbürü gam keder içinde.

Orada bir savaş alanı yoktu. Sadece uçurumlu dar bir vadi vardı.

Karşılarında saf bağlanacak bir yer yoktu. Sadece birbirlerine girme ihtimali vardı.

Salı günü güneş çıktığında ve uzun güneş gözüktüğünde,

Müslümanlar namazlarını bitirince, tekrar Allâh'a yalvardılar.

Sonra üzücü bir haykırışın sesi duyulmaya başladı. Askerler gamdan kulaklarını tuttular.

Zurna ile *korrenây* sese geldiler. Yavaş yavaş Zühre ejderhası uyanmakta.

Sagî karıncanın sesini, mühürleyince, uzaktan yakından cesur savaşçılar,

Herkes baştan ayağa demirlere bürünmüş, ordu dağ gibi harekete geçti.

Şehriyâra sevinçli bir haber geldi ve ona "Ey saadetli ve yol gösteren pâdişâhım!" dedi.

O taraftan Gûrhân askerleriyle gözüktü. Onların amacı orduyu arkadan yakalamaktı.

Sultan dolaştı ve onlarla yüz yüze geldi. Yiğitler her taraftan saf oluşturdular.

Sağ sol safları oluştuktan sonra, karargâh ve cepheler düzen buldu.

Meşhûr Şâh ordunun hareketi ve yönlendirmesi için, kocaman bir filin sırtına binmişti.

Ebu'l-Fazl sağ tarafta durdu. Yûsuf'u ise soluna aldı.

Azgın fillerden bir saf oluşturdu. Her filin sırtına on adam oturttu.

Ra'd, kârûre, ok (gibi savaş aletleri hazırlandı), *kır* gibi siyahîler (de hazırdı).

Sultan orduyu düzenleyince, bir tepenin başına çıkıp orduyu temaşa etti.

O kâfirlerin askerleri ve süvarileri her tarafta dolaşmaktaydı.

Hep gelip savaş safları kurdular, hepsi sonunda saflarda yer aldılar.

Sanki tüm dünya savaşacaktı. Veya ortalık sükût bulmaktaydı.

Demirden miğferler öyle parlatıldı ki sanki gökteki yıldızlardı.

Aslanlar ve ejderhaların nesillerinin resmi, gökyüzüne çekildi.

Erkek aslanların kalpleri davulun sesinden *abnûs* ağacı gibi boşaldı.

Öyle büyük çan ve zil çaldılar ki, sanki kıyametin çanı çalındı.

Büyük bir savaş gerçekleşti. Feleğin dönüşüne kilit oldu (ve onu açtı).

Kılıçlar bilekleri vatan edip oklar ise gezlerden yola çıktı.

Zırh kalkan ve kalkan zırh gibi oldu. Bedendeki damarın üçe ayrıldığı gibi.

Feleğin komutanı ve yönlendiricisi kana bulaştı. Yıldızlar çeşitli çiçekler gibi oldu.

Mızrakların ucundan zırhların gözü, düşmanın gözleri gibi düğüm düğüm oldu.

Bir saat içinde yer yüzü ölülerden demir bir dağ gibi karardı.

Akan kanlar her tarafı çeşme yapmıştı. O tarafa bu tarafa yorgun insanlar düşmüştü.

Cihânın kahramanı pâdişâh, iki ağızlı kılıcıyla ta öğleye kadar,

O cesur, orduyla uğraştı. Her birisi on aslandan fazlaydı.

Kâfirlerin ölülerinden tepe yaptı. Toprağı kanla çamur yaptı.

Diğer taraftan Sa‘d-i Bulgar, binlerce savaşçının peşindeydi. [220b]

Onun savaşçıları kâfirlerden kılıçlarını, hançerlerini ve oklarını saklamıyorlardı.

Horâsân Emîri ağır gürzüyle hep kâfirlerin kafasını dövmekteydi.

Komutanların hepsi yerlerinde savaşıp onlardan sayısız miktarda öldürdüler.

Sürü içinde kaybolmuş kuzu veya canavarın onlara saldırışı gibi olmuştu.

Cihânda kâfir olduğu sürece, sanki yeryüzünü bulutlar kaplamıştı.

Biri ölüyordu yüzü geliyordu. Ordunun hareketinin haddi hududu yoktu.

Lanetlenmiş mürtedlerden, kâfirlerden ziyade, epey münafık da beklemekteydi.

Onlar beklemeden ordunun arkasından saldırdılar ve Şâh'ın karargâhına geldiler.

Bazılarını öldürdüler bazıları ise kaçtılar. Ellerindeki silahları bıraktılar.

Mehd-i ‘Ulyâ ve Tamgâc Hân ve bazı has insanlardan başka,

Karargâhtaki bütün koruyucular kılıç ve mızrakla öldürüldüler.

Şehriyârın askerleri hepsi orada birbirlerine kavuştular. Ne sağ belli idi ne sol.

Sultan'a yalvararak çözüm çaresi arayışında olduklarını belli ettiler.

Karargâh düştü ve Mehd-i ‘Ulyâ tehlikede diye bu işin sonunun nereye gideceğini sordular.

Bir yerde ordunun yolu değişti. Birden bire bakıp durumu anladılar.

Şâh Sencer kendisi meydana geldi. Elinde bir Çin kılıcı vardı.

O hiçbir savaşta zırh giymeye ihtiyaç duymuyordu. Burada da öyle idi.

O hiçbir zaman savaşta zırh giymemiş, hep kızıl ipekten elbiselerini diktirmişti.

Herkesin gözünün önünde orduyla birlikte savaşmaktaydı.

O gün, o öyle savaştı ki Rustem Mâzenderân'da bile yapamamıştı.

Cihân kahramanı Şâh'ın yanına kadar koşturdu ve "Ey kabile ve ordu komutanı!" dedi.

"Geri dönmemiz gerekiyor. Bu denizin dalgası baştan aştı" dedi.

"Ben Sîstânlılar (*Segzîyan*) ile devam ediyorum. Oraya kadar ki sonuç alayım.

Sen kendini her halükarda dışarı at. Senin bir saç telin benim gibisine değer.

Ben başarabilirsem peşinden gelirim. Artık Allâh'a bile emanet etmem seni".

Cihân kahramanı bunu dedi ve Şâh'tan uzaklaşarak savaşa devam etti.

Gûrhân'ın o ordusundan otuz bin kişi, […[100]]

Şâh'ın sancağına doğru yola çıktılar. Orduya ok yağdırdılar.

Öyle ki gökyüzü siyaha döndü. İnsana uyuma zamanını hatırlattı.

Şâh'ın kaldığı yerdeki çetrine o kadar ok takıldı ki dikenlik gibi oldu.

Ordunun Şâh'a fırlattığı okların üçü Şâh'ın kalkanına isabet etti.

Bir ok kalkandan da geçti ve elbisesini delip öbür taraftan çıktı.

Büyük Sultan, ülkeler fâtihi, iki ağızlı keskin kılıç sahibi, yerinden oynadı.

Kâfirleri öyle ikiye ayırıyordu ki onun yolu örnek oluyordu.

İş bilen ve kendi çağlarının Rustem'i olarak tanınan savaşçılardan oluşan bir grup,

Sultan rüzgâr gibi savaş cephesine koşturdu. Yine kâfirleri kırmak için kollarını açtı.

Bu şekilde yedi safı bozdu. Korkuyu ele geçirip ilerledi.

O asker denizinden kenara çıktığında, yüz erkek onunla birlikteydi.

Şâh Horâsân'a doğru revan oldu. Her yere geldiğinde bir grup ordu,

Gûrhân onları oralara koymuştu. Şâh'ın yanındaki savaşçı askerle ise (ordaydı).

O kızıl giyimli Rustem, bağıran aslan gibi onların kim oluğunu sordu.

Erkekçe kollarını açıp duman gibi onlara doğru savaşmaya gitti.

Erkeklerin erkeği Atâbeg Kureyş, kâfirlerin canına okumuştu.

O halkı o kadar öldürdü ama şimdi burada gözükmüyordu.

Onun nereye gittiğini ve ne olduğunu bilmiyorum. O teçhizatlı savaşa hazır bir erkekti.

Türkmân, İrân ve Tûrân yüzüğünün altında olan din sultanına (şöyle) dedi:

"Bil ki Sencer keskin kılıcıyla dünyada bir kıyamet başlatmıştır".

[100] Bu mısra her iki nüshada boş bırakılmıştır.

Belki cihânda böyle konuşabilir ama o hiçbir zaman savaşta barışmamıştı.

Gûrhân, ordu arasındaki kızıl giyimli savaşçının sultan olduğunu anlayınca,

“Hatta üzülse bile böyle savaştı. Aferin onun böyle savaşmasına. [221a]

Ne yazık ki benim onun gibi şehriyârla şimdiye kadar savaşmam olmadı,

Hem onunla yakın oldum hem de nasihat (aldım). Böyle bir erkek dünya malından daha iyidir” dedi.

Böylece hayatta kaldığı ve olduğu her mecliste onun sıfatlarından bahsetti.

Hep onun gibi bir savaşçının olamayacağından bahsetti.

Şer insan onun gürzünün, mızrağının, kılıcının ve okunun esiri idi.

Hep “Eğer Rustem şimdi diri olsaydı, benim onun gibisiyle işim olurdu” dedi.

“Eğer onun gibi rüzgâr ayaklı birisi olsaydı, Rustem gibi benimle savaşırdı”.

Gürhan gibi güce sahip bir erkek bile, cihân şâhının darbesinden korktu.

Cihân şâhı ordudan dışarı çıktığında, ordu kanına bulaştı.

Zâbilistân Şâhı cihân kahramanı, Rustem gibi Mâzenderân’ın tutsağı.

O kemansız orduda aslan gibi. Etrafını erkek gibi bastırıyordu.

Ama Şâhı göremeyince, ordu ve kabilesi birbirine girdi.

Ömrü baki kalan ve onu düşünenler kaçtı. Ya kanı döküldü veya bitik düştü.

Tanınmış kişilerden çoğu tutuklanmıştı ki, onların sayısını söyleyemem.

Fakat sultanlardan ve iş bilenlerden önce komutan Kamâc’ı sayabiliriz.

Sîstân’ın cihân kahramanını, tutukladılar ve boynuna ağır zincir vurdular.

Gazneli Sungur, Yeminu’d-devle ‘Alâ’u’d-dîn Kamâc,

Sonra Mehd-i ‘Ulyâ ve Tamgâc Hân’ı, sonra başkalarını istedi.

Kâfirlerden bir grup geldi. Tamgâc Hân o orduyu görünce,

Emîr Erkuş savaşa çıktı. Orada bir an bile beklemedi.

Erkuş’u öldürdüler ve Tamgâc Hân’ı anında yakaladılar.

Gûrhân’a bu haberi ulaştırdılar. Devler ormanın canavarını yakaladılar diye.

Meğer şâhın Mehd-i ‘Ulyâ’sı ve ordudan bir grup diri kalmış.

Sayısız ordu onların etrafını kuşatıp onları yakaladılar boyunlarını ele geçirdiler.

Gûrhân bu olayları duyunca, hemen Mehd-i Şâh’ın yanına geldi.

Mehd-i ‘Ulyâ şâhını bir grup askerlerin götürmesini buyurdu.

Mehd-i (‘Ulyâ’nın) yanına vardı. Sonra hâtûnunu yanına çağırdı.

Ona başına gelenleri anlatı. Hâtûn oraya kadar dinledi.

Onun yanında yerini yaptı. Huzursuzluğuna galip geldi.

Ona “Ey vefalı kardeşim! Sen benim azizim ve canımsın” dedi.

“Gam çekme senin istediğin olacak. Sadece birkaç gün ayağın çamurda kalabilir.

Seni sonunda ben tahtımın yanına göndereceğim merak etme”.

O savaşta Nîmrûz şâhı güneşin tam ortasında erkek gibi durdu.

Horâsân ordusundan bir kişi kalmadı. Ya öldüler, ya gamlı gamlı düştüler.

Sonra yağmalamaya kollarını açtılar. Onlar ki Gûrhân’ın taraftarları idiler.

Attan deveden yüz bin kalmıştı. Her memleketten bir hediye vardı.

Kimsenin görmediği ve bilmediği Çin, Hindistân ve Rûm kumaşları,

Yezd şehri kumaşı ki, bütün hediyelerde önde gelirdi.

Çin’den Yunanistan sınırlarına kadar adı geçen her tür eşya, yüzük ve tâc,

Allâh’ın yarattığı her şeyden ve Şâh’ın sahip olduğu mallar dahil,

İrân ülkesinin başı diklerinin nesi vardıysa onlardan,

Onların yanında bulunan her cinsten ve süslenmiş her metadan,

Kâfirler açtılar onların sandıklarını. Onları ortalarına alıp oturdular.

Ama kâfirler o kadar zarif ve güzel şeylerden, yüzde birisinin adını bile bilmezlerdi.

O ülkede gençlerden yaşlılara kimse onları rüyasında bile görmemiştir.

Gûrhân o kadar ihtişamı görünce, cihân şâhının canına dua etti.

“Aynı yaşadığı çağda, onun gibi biri cihânda yoktur” dedi.

Kılıç darbesine sahip olan kimse, sayısız mala ve varlığa da sahip olur elbet.

Böylece hazinelerini doldurdu ve böylece düşmanlarının kellesini aldı.

Bütün ordusu akrabalarıdır ve emîrleri şâh gibidir.

O öyle bir pâdişâhtı ki kimselere nişan vermedi. Ne yazık ki bizlere bir hata düştü. [221b]

Ki ona yardım etmedik. Ama bizim mazeretimiz şu ki onu tanımadık.

Sonra tutuklanan halkın kim olduklarını sordu. Adını söyleyince kendilerini anlattılar.

Önce Tamgâc Hân'ın Tûrân sultanı olduğunu anlattılar.

Sonra Ebu'l-Fazl'ı, Sîstânlı Rustem gibi bir kahraman olduğunu anlattılar.

Sonra sıra Horâsân'ın hâs hâcibi 'İmâdu'd-devle Kamâc'a geldi.

Yüz kişiyle yüz yüze kalan 'Alâ'u'd-dîn Kamâc dördüncü kişi olarak tanıtıldı.

Beşincisi Gazneli Sungur idi. Hem simalı idi hem de manevi birisi.

Kimsenin bilmediği birbirinden dağılmış bir yoldan ulu kişiyi,

"Baştan ayağa dili kılıç ve diken gibi keskin olan Ebu'l-Fazl'ı benim yanıma getirin" dedi.

Baştan ayağa kanına boyanmış cihân kahramanını sıkıca bağlanmış şekilde,

O meşhûru şehriyârın sarayına, tahtın önüne getirdiler.

Bakıp o tahtı ve sarayı gördü. O tahtta başka bir şâhı gördü.

Gözlerinden yağmur gibi yaş aktı. Korkmaktan değildi şâhı kıskandığından idi.

Hemen Gûrhân tercüman talep etti. Sonra o kahramana şöyle mesaj verdi.

"Ne için ağlıyorsun ey kahraman? Ağlanacak bir şey yok ki" diye sordu.

"Eğer sen Rustem'lik iddiasındaysan, neden ölüm için ağlıyorsun".

"Yeri öptü ve "Ey hânların hânı! Bu dünyada tek bir tüye bile bağlı değilim.

Ama ben alçak feleğe ağlıyorum. Bu ters dönen talihe ağlıyorum".

Dün bu tâc u tahta kimler oturmuştu ve bugün hangi pâdişâh oturuyor.

Bugün o, onun tâc u tahtı gitti. Senin bahtın sana yardımcı oldu".

Sonra tercüman dedi ki: "Senin ordundan çok insanlar ölmüştür.

Senin ok atışın kâfirlerin çoğunu öldürdü. Az değil çoğunu öldürdü.

Buna rağmen onlar hatalı idi. Ama hatalı olmalarına rağmen benim askerlerim idi.

Ama senin canını bağışlıyorum. Sen erkeksin, yiğitliğini sana bağışlıyorum.

Sen tuz yedin onun hürmetini savaş meydanında erkeklik yaparak korudun.

Sen erkek gibi dayanıp kendini efendine feda etmek istedin.

Ben seninle ilgili halktan duyduklarımı kendi gözümle meydanda gördüm.

Seni bağışlayacağıma ve kendi ülkene göndereceğime emin ol".

Hemen Çin cerrâhının hazırlanmasını ve onun elbiselerini açmasını buyurdu.

Yarasını sordular cevap verdi "Dokuz görünen ve görünmeyen yaram var".

Dedi ki: "Tamgâc Hân'ın yanında, kılıçtan kurtulanlar amanda olurlar.

Herkes onun etrafını sarar ve onu iyileştirmek için çalışır".

Cihân şâhı sonra Kamâc'ı çağırdı ve tekrar onun ahvâlini sordu.

Kamâc ona: "Sizin sadece hayalinizde mal ve mülkünüz vardı" dedi.

Kamâc ona: "Bizim Şâhımızın daha fazla malı vardı" dedi.

"Tûrân ülkesinde Şâh'ın malla karla işi olmaz. Böyle işlerle tüccârlar ilgilenir".

Tûrân tahtı şehzâdeye verilir. Öyle birisine ki azad ve hürdür.

Lakin o taraftan su gider. Gider batıya kadar sınırı belli eder.

Ordunun aldığı bu mallar ve varlık, Şâh'ın yanında bahşiş olarak verilmelidir.

O şehriyârın buyruğunun ardından ülkede yapılan hazinenin yanı sıra,

Başka şu ki yanındaki askerler, yabancı değildiler tam tersine kendi yakınlarıydı.

O yabancı halkı göndermiş ve yanına sadece özel yakınlarını koymuştu.

Gûrhân bu hikâyeyi ondan duyunca, Sultan'ın sevgisi kalbine işledi.

Sonra tercümana ona "Şimdi kimseler için gam çekmemesini söyle" diye emretti.

"Ki ben sizi bütün silahlarınızla, mağrur ve saygıyla göndereceğim".

İyi kötü olayları biraz öğrenince, Sungur'a da birkaç soru sordu.

Buyurdu çadırları, teçhizatı ve sandıkları teker teker açsınlar.

Onların hepsini hazinedara bıraktıklarını ve buna söz verdiğini söyledi.

Hayatta yaşadığım sürece hep dostluk edeceğim. Hep kalbimle konuşacağım.

Bunları söyledi ve onları çok sevindirdi. Sonra Mehd-i ‘Ulyâ’ya gönderdi. [222a]

Sonra hâtûnlar hâtûnu ve Tamgâc Hân’a yardımda bulundu.

O zamana kadar epey halk severlik yaptı. Sonun da onları birleştirdi.

Sonra o buyurdu bütün ortada bırakılan ölülerin cesetlerini topladılar.

Sonra az çok Müslümanlar’ın cesetlerini kâfirlerin cesetlerinden ayırttı.

Sonra kaç bin kişinin öldüğünün belli olması için onları saymaya başladılar.

Onlara, “Gidin ve kesin ve dikkatli olarak kaç kişinin öldüğünü öğrenin” dedi.

Müslümanlar’dan ölenlerin sayısı yedi ya da on bin kişiydi.

Yarı canlı, inleye inleye, ağlaya ağlaya ve dert çekerek düşmüşlerdi.

O ülkede öyle bir inleme vardı ki, sanki herkes Allâh’ı yadetmekteydi.

“Ya Rabbim! Kâfirlerin eline düşen bütün kullarını bağışla!”

Yer ve gök o kötü günde, şanlı insanlardan dolayı mum gibi yumuşak.

Safer ayının yedisi salı günü idi. Her birisi diğerinden daha kötüydü.

Bunun ötesinde o diyar gamla dolu idi. Şehriyârın o gama daldığı gün idi.

Gam kapısına kimsenin yolu düşmeyince, elbette gamın yakını başka bir gamdır.

Ama ben Hazret-i Resûl’den bir hadis gördüm ki o başı yüce buyurmuştu;

“Mi‘râc’a gittiğim gece, kurudan yaştan ne varsa ayaklar altındaydı.

Uzaktan ışıklı bir nur kubbesi gördüm. Onun eteğini başka bir nur tutmuştu”.

Bakıp o tahttan aşağı indi. O zırh giymiş bir orduya benziyordu”.

Cebrail onun ahvâlini sordu ve o da dedi; “Bu bende saklı kalan bir sırdır”.

“Bunu böyle göreli çok zaman oldu. Ama onun tam olarak ne olduğunu bilmiyorum”.

Hz. Mustafâ gelince ona sordu. Onun canı gönlü onu konuşturmaya başlattı.

Onun haklı sözlerini dinledi. O hazretin huzuruna tekrar nur gelince tekrar onu gördü.

Hak’tan her an toprağa dökülen o nurun ne olduğunu sordu.

“Benim niyetim bunun ne olduğu ve nasıl böyle topraktan kaynaklandığını öğrenmektir”.

Rabb’in yüksek arşından nida geldi; “Sen benim sabırlı resûlümsün.

Senden sonra gelecek yıllarda, bunun sonu yola gelerek görünecektir.

Kâfir ordusunun yoldan çıkmaları, burçların ve yıldızların tesiridir.

Şehriyârlık senin dinindendir. Her an o seni alkışlamıştır.

O çölde bir yarım günde, bir ordu figana ve aha düşer.

Yedi bin Müslüman ölecektir. Kâfirlerden de sayısız ölecektir.

O toprakla kanın karıştığı çölde, şimdi nur ışıklanıyor".

Müellif kendisi bunu kitapta görmüştür. Bunu İbn-i Şihâb'ın kendisi söylemiyor.

Bu hikâye üç nakilden birisiydi fakat akıl yüzünden anlaşılan bir hikâye değildir.

Kimse açıkça iyi ve kötüyü fark etmez. Mutlaka Allâh'ın yol göstermesiyle (anlayabilir).

Kâfirlerden elli bin kişi ölmüştür. Alçakça, kanla yumuşamış toprağa düştüler.

Ertesi gün yine oyunbâz felek uykudan uyanıp doğudan sabah ruhunu üfleyince,

O menzilde ordu yola çıktı ve Gûrhân Tûrân ülkesine geldi.

Önce o Buhârâ şehrinde sakin oldu. Kâfirleri, has ve avamı istedi.

Bazılarıyla konuşmaya başladı. Sonunda ona yüz getirdiler.

Horâsân'dan göze görünen ve görünmeyen kim varsa yeryüzünde,

Arayın da bir yer bulun ve orada toplayın. Pervanenin muma gelmesi gibi yapın.

Ordulular arasında siyaset yaparlar ta ki Tûrân yolu bulunmuş olsun.

Horâsânlılar bu diyarın yolunu hep şevkle ararlar ve bunu seve seve yaparlar.

Önünde ve arkasında birilerinin bulunması için Tûrân sınırlarına adamlarını gönderdi.

Kimseyi kendi başına bırakmak istemediler. Orduyu bütün teçhizatıyla gönderdiler.

Cehennemin koruyucusu gibi acı yüzlü, Semerkand'da asabi bir kâfir vardı.

Onun adı kâfir Ahmedek idi. Başka kâfirler arasında onun lakabı buydu.

Samerkand'ta sordular; "Horâsân bölgesinden kimler var burada?

Kimse varsa tek başına veya yanındakilerle hemen çöle doğru gitsin.

Semerkand ahalisi hiçbir Horâsânlı'yı saklamamalıdır. [222b]

Bunları saklayanların malları ve varlıkları tehlikeye girecek ve artık kurtulamayacaktır".

Münadinin çağırısından sonra halktan herkes kararsız ve huzursuz oldu.

Hasta bulunan her evde veya yaralı birisi bulunan yerde,

İster büyük ister küçük olsun, ister ordudan ister Türk veya Tacik olsun,

Semerkand'ın dışındaki bir yere gelip bir arada oturdular.

Ama bazı inançlı dindarlar, onlar ki hep tuzaklardan korkmamışlardır,

Allâh'tan korkup yaşamışlardır, yanlarındaki her şeyi saklamışlardı.

Azap çekmiş, dürüst insanların bazısı, Ahmed'in yanına geldiklerinde oradan kaçtı.

Buyurdu bütün mümin kadınları, erkekleri, gençleri ve yaşlıları,

Buhârâ'ya doğru yol tutsunlar. Orduyla kâfir Ahmedek'in peşinden gitsinler.

O şehirden üç dört menzil uzaklaştıklarında, buyurdu kâfirlere,

Oklarla, kılıçlarla ve mızraklarla o müminlerin etrafına toplandılar.

Lanet olası kâfirler kılıçlarını çektiler. Ne can almaktan vazgeçtiler ve ne acıdılar.

O müminlerin hepsini öldürdüler. Seçkin sıradan hiç kimseye şefkat göstermediler.

Safer ayının dokuzuncu günüydü ki müminlere bu tehlikeli iş gerçekleşti.

Gûrhân başka komutanlara; "Bizim orduda yaşlı genç,

Baksınlar ki Horâsân bölgesinden oranın dindarlarından kimse sağ kalmasın" dedi.

"Hatta eğer onlar yaralıysa onları dar ağacının başına kadar getirin.

Eğer birisi aman isterse veya saklanırsa onların hepsini toplayın,

Hepsini bir araya getirin. Hatta onlar komutan veya emîr olsalar bile.

Birisinin sakladığı kimseyi görmek istemiyorum. Herkesi koşarak görmek isterim.

Keskin kılıcımdan kimse kurtulamaz. Eğer ben doğru bir çocuksam.

Büyükler o hikâyeyi hayretle dinledikten sonra, korkudan akılları başlarından gitti.

Ordunun çevresindeki Horâsânlı herkesi öldürdüler.

Bayrağın altını Sürekli toz duman yaptılar. Dışarı çıktıkları zaman hariç.

Onlar Tamgâc Hân'ın hemşerileri idi. Ki onlar kahraman Tamgâc'lardandır.

Bağışlanan kimseleri kâfirler iyice tanımış ve izlemekteydiler.

Aman verilenlerin sinesine kâfirlerin verdiği bir nişan takılmıştı.

Tutukladılar, bağladılar ve cesurları öldürdüler. Tilkiler gibi aslanın esiri oldular.

Âniden bayrağın altına Horâsân'ın büyükleri ve küçüklerinden on bin kişi,

Sonra kâfirlerden birisi Sâgûn'dan bir emîrin ortaya gitmesini istedi.

Böyle dedi: "Balık akıyor hemen avcı ağını atsın ne varsa götürsün".

Bir nefeste onların hepsini öldürdüler. Kimseye merhamet göstermediler.

Tutsak esirlerden çoğu her taraftan yalvarmaya başladılar.

Kimseye şefkat göstermediler ve hepsini bir anda öldürdüler.

Allâh'ın takdiri böyle gerçekleşmiş idi. Tedbir kâr vermiyordu.

Ordugâhtan Ayrılan Sultan Sencer'in Durumu, Belh ve Merv'e Varmasının Hikâyesi

Öyle oldu ki, aman verecek kimselerin hiçbirini Tûrân'a vermediler.

Şimdi Sencer'in halini söyleyim. O başı dik olarak savaşı terk ettiğinde,

O savaştan kurtulan yüz komutanıyla birlikte idi.

Onun yanında has Sungur, din adamı Ulug (Beg) de vardı.

Baştan ayağa kan içinde, epey kâfir öldürmüşlerdi.

Onlar kâfirlerin elinden kurtuldular ve Horâsân'a doğru revan oldular.

Onlar vardıkları her yerde ve yolda (savaşla ilgili) konuştular.

Âniden karşılarına bir grup süvari çıktı. Kenara çekilmiş askerler.

Sultan onlara yakınlaştığında onları iyice gözden geçirdi ve iyi davrandı.

Onların önderi tanınmış Mu'eyyed Melik idi ki; o süvarinin lakabı Miskâl'di.

Şâh'ın yanında giden yüz asker ki yine birbirleriyle karşı karşıya kaldı.

Miskâl Sultan'ı görünce yavaşça onun yanına revan oldu. [223a]

Attan indi ve toprağı öptü. Atın toynaklarının yerine yüzünü sürdü.

Şâh Mehd-i 'Ulyâ'nın halini sordu; "Ey aslan yürekli! Benim Bilâl gibi yüzüm karadır.

Gönlüm onun dışında başka bir kederle meşgul değil. Onu görmek alemden iyidir".

Mu'eyyed şöyle dedi; "Ey Şehriyâr! Kimse bunun gibi bir savaş görmemişti.

Sanki kıyamet koptu ve halkı konuşmaya mecbur etti.

Kimsenin kimseden haberi yoktu. Kimse kimseye yardım edemiyordu".

Sencer ondan önden gitmesini istedi. Kâfirlere karşı tedbir için,

"Karşılaşırsak savaşmamız gerekir. Bugün onlardan bize hayır gelmez".

Bunu dediler ve atlarını öne sürdüler. Ertesi gün güneş yayıldıktan sonra,

Ceyhûn suyunun kenarına vardılar. Bir gemici gemisini getirdi.

Bir an önce sudan geçtiler. Emniyetli yerlere vardılar.

Kâlif köyüne vardılar. Yeşil idi ve güzel bir havası vardı.

Safer ayının sekizinci çiğ düşmüş bir gecesi,

Birkaç gün orada kaldılar. Şâh herkese (şöyle) dedi:

"Her gün durumun iyileşmesi için her tarafa bir emin elçi gönderelim.

İrân ülkesine iyi haber götürsünler ki yüzüğün ve tâcın şâhı sağlıktadır".

Katip yazdı ve haberci götürdü. Her bir yiğide bir mektup verdi.

Komutanlar ve emîrler fâtih Sultan'ın tuğra ve mührünü görünce,

İrân ülkesi istikrar buldu. Endişelenen herkes sakinleşti.

Çin'den batı bölgelerine kadar herkes dinin ahvâlini yeterince öğrendiler.

Kimse cihân şâhının kâfirlerin elinden kurtulduğuna inanmıyordu.

İrânlılar'ın hep huyları böyleydi; beyaz ve siyahîleri kenara atmak.

Sultan'ın mührü oralara varınca, herkes şerrin gittiğinden emin oldu.

İrân halkı şâhın kurtulmasından sevinçlere gark oldu.

Kâlif'ten din sultanı revan oldu ve tâc ve yüzüğün sultanı Belh'e geçti.

Onuncu ayın çiğ düşmüş bir gecesi geçmiş idi. Safer geldi ve büyük Şâh yoldan geldi.

Tekrar Şâh tahtına çıktı ve bütün İrân'dan askerler oraya vardılar.

Kâfirlerin savaşından kurtulan askerler yavaş yavaş oraya geldiler.

İrân'da matem yaşamayan tek bir ev, köy ve şehir kalmamıştı.

İrân'da hiçbir ev bulunmuyordu ki onda matemden iz olmasın.

Diri kalanlar teker teker o başı yüce Sultan'ın yanına geliyorlardı.

Onlara hil'at ve başka şeyler bağışladı. Boynuna kadar süsledi.

Az zaman içinde ordunun topladığı mallar ve teçhizat Şâh'ın yanına getirildi.

İrân'ın etrafından, herkes mallar topladı ve oraya gönderdi.

Efendiler ve komutanlar teker teker gelince, Şâh Mehd-i 'Ulyâ'yı sordu.

Herkesten sordu kimse Sultan'ın bu merak ettiği soruya cevap veremedi.

O günden itibaren gece gündüz Allâh'a yalvardı ve şükranlarını sundu.

Her gece Kur'ân okudu ve şefkatle dilenciler ve yoksullarla konuştu.

Çabucak muradına ermek için Allâh yolunda bahşişlerde bulundu.

Gûrhân'ın Buhârâ'dan Türkistân'a Geri Dönmesi ve Sultân-i A'zam Sencer (b.) Melikşâh'a Elçi Göndermesinin Hikâyesi

Bu alanda söze yeteneğine sahip olan yaşlı efsaneci şöyle naklediyor ki;

Gûrhân bütün Tûrân ülkesini yüzüğünün altına alıp ele geçirdikten sonra,

Bütün sınırları gezip oradaki, gelenekleri ve âdetleri gözden geçirdi.

Böylece kendisiyle halk ve askerler arasında samimiyet kurmuş oldu.

Kendisinin âdil ve insaflı bir pâdişâh olduğunu kanıtlamalıydı.

Eğer o adalet göstermezse nasıl Horâsân'a, Tûrân'a ve Çin'e hâkim olabilirdi?

Horâsân'ın emîrini çağırdı ve onunla her konu üzerine konuştu.

Onu denedi bakalım nasıl birisidir ve ona ne kadar güvenilir.

Ona inanmıştı ve onu seviyordu. Kendisiyle sadece doğruları konuşmaktaydı. [223b]

Ona büyük Sultan (Sencer'in) nasıl birisi olduğunu ve başka özeliklerini sordu:

"Onun iyiliği hep benim kalbimdedir. Asla bu azalmayacaktır.

Eğer bu arada bir göz yaralanmış ise, onu iyileştirme kabiliyetine sahibim.

Artık arkadaşlıktan başka bir şey aramayacağım. Yeryüzünde onun gibisini görmedim.

Mehd-i ‘Ulyâ’yı yanına göndereceğim. Budur savaşın adabı.

Sizin hepinizi artık göndereceğim, hepiniz serbestsiniz artık.

Önce sizlerden birisini elçi olarak o pâdişâhın yanına göndereceğim.

Bu çok iyi olacak ki sizlerden birisi gidip ondan bir haber getirsin”.

‘İmâdu’d-devle “Cihânda onun gibi sultan yoktur ve ondan hiçbir nişan da elde yok” dedi.

“Pâdişâh olan kişi kimin nasıl oraya gittiğini söyler.

Gazneli Sungur, gördüğüm en değerli insanlardan biridir.

Onu gönderelim haber getirsin. Sonra Mehd-i ‘Ulyâ’yı onun peşinden gönderelim”.

Sungur’un zindandan çıkarılmasını, yeni elbiseler giydirilmesini buyurdu.

Sungur’u çıkartıp enine boyuna ona Çin elbiseleri giydirince,

Sultan’a hitaben teşekkür edip çok iyi mesajlar verdi.

Mezarı Balâsâgûn’da idi. […[101]]

Oradan Sungur rüzgâr gibi fırlayıp gitti. Bir hafta içinde mutluluk içinde Belh’e geldi.

Sultan’dan o davranışı görünce artık saadet tahtına varmış oldu.

Toprağa düştü ve namaz kıldı. Ayağını yüz nazla öptü.

“O kan ve toprak çamurundan kutulduğu için güzel Allâh’ıma şükürler olsun.

Gözüm Şâh’ı görünce aydın oldu. Bu senelerde tâcı ve tahtı korunmuş” dedi.

Sonra görevini yerine getirip Gûrhân’ın mesajını ona iletti.

Büyük Sultan durumu böyle görünce, güveni arttı ve umutlandı.

Kalbi Mehd-i ‘Ulyâ’nın uzaklığının gamından Sungur’un sözleriyle kurtuldu.

Onun verdiği kararı beğendi ve “Onun gibisi yoktur cihânda” dedi.

“Keşke o Müslüman olsaydı da ben ona din kardeşim diyebilseydim.

O kâfir ve putperest olmasına rağmen, bağışlayıcı ve âdil birisidir” dedi.

[101] Bu mısra her iki nüshada da boş bırakılmıştır.

Sultan Sencer'in Cevap Vermesi; Yemînu'd-devle Sungur ve Muvaffaku'd-dîn Ahmed-i 'Âriz'ı Tebrîz, Rûm, Horâsân, Mısır ve Şâm'dan Topladığı, Gûrhân ve Etrafındakileri Hayrette Bırakan Hediyelerle (Birlikte Elçi Olarak) Göndermesi

Sultan hemen eksiksiz her şeyi alarak yola çık diye emir verdi:

"Öyle bir hediye kervanı hazırla ki herkesin ona ihtiyacı olsun".

Rûmlu'dan, Şâmlı'dan, İskenderiyeli'den, yabancıdan, Bulgar'dan ve Berberî'den,

'Irâk'ın Türk iktidarından, Çinliler'den yeterince mal topladılar.

Onun istediği gibi süsleyip hazırladılar sonra o malları orduya götürdüler.

Orada o kadar hediye vardı ki Gûrhân onları görünce hayrete düşecekti.

Böylece Sultan'ın istediği gibi her şeyi topladılar.

Sonra Sungur'u getirip ona hil'atler verdi. Sonra Muvaffak, o elçi orada durdu.

O cihân hekimi gözleri açık, ilim ve sanatta bilgili,

O iki seçkin kişiyi tâc, yüzük ve hediyelerle gönderdiler.

O yenik ordunun askerleri geldiler ve Balâsâgûn'a ulaştılar.

Orada oturacak bir yerleri vardı. Kâfirler ve putperestler, hepsi bir arada.

Yemin edip Gûrhân'ı gördü. Sonra o hediyeleri getirip ona verdi.

Sonra Muvaffak gelip önce saygı duruşunda bulundu. Gûrhân bundan hoşnut oldu.

İki gözü o hediyelere hayran kaldı. Sonra mutlulukla onları kabul etti.

Bu ihtişama sahip olan devletin pâdişâhı, iklimlerin pâdişâhı demektir.

Sultan'ın özelliklerini ve büyüklülüğünü saymaya başladı. Epeyce onu yad etti.

Buyurdu onların ikisini çağırdılar ve onları süslediler.

"Sonra ben kendim söyleyemem, eğer gerekirse dini değiştirebilirim. [224a]

Siz ikiniz hemen gitmeli ve durumu Sultan'a aktarmalısınız.

Biz seninle sözleştik, derde derman ve ilaç olduk diye.

Sizden sonra Mehd-i 'Ulyâ geldi. Gözlerin ve kıskançların gözlerini hayrete düşürerek.

Onunla benim aramıza kimse giremez. Benim Sultan'a saygım sonsuzdur.

Sultan saygısını ilan edince, ona yönelik benim kalbimdeki sevgi arttı.

O şehriyâra yaklaşmak için birkaç altının ne değeri var ki?

Ama bizim intizarımız odur ki, onun karşılığında İrân'ın pâdişâhına,

Bir değerli hediye hazırlayıp göndereyim; Yani Mehd-i 'Ulyâ'yı".

Bunları dedi ve onları revan etti. Onlara epeyce iltifatlarda da bulundu.

Gittiler ve Sultan'ın yanına vardılar. Mesajı verdiler ve Sultan onları dinledi.

Din sultanı anlamıştı ki o Mehd-i 'Ulyâ'yı gönderecektir.

Onlara öyle davrandı ki zaten başka bir davranış önünde yoktu.

Çoğu insanlara bu sırrı açıkladı. Bunun için hep namaz kıldı.

Yıldızlarla o ilmi bilen insanlarla muhasebe yapıp danıştı.

Gökyüzünde yıldızları sayıp saadet yolunu aktarıp izah ettiler.

Nâhîd Müşterî'nin evine vardığında sanki Sencer'in devleti mesut olacaktır.

Ay, güneş ve başka yıldızlara, puta bakıp yıldızların ne oluşturduğunu konuşmuşlardı.

Sonra Sultan sevinçle istediği ve düşündüğü hayırlı sonucu kabul etmiş oldu.

Sonunda Mehd-i 'Ulyâ geliyor. Ey başı yüce gam çekme böyle olacaktır.

Şâh'ın günlü bu haberden mutlu olunca, Belh'ten çıkmak istedi.

Şâh yanındakiler, kalan askerler ve kim varsa Merv'e doğu yola çıktı.

Şehriyâr Penç-deh'e geldiğinde, Tûrân'dan bir elçi yanlarına geldi.

O bütün hediyeler ve teçhizatlarıyla Semerkand'a doğru hareket etmekteydi.

Dünya güzeli Mehd-i 'Ulyâ bir taraftan, Horâsân Emîri 'İmâd başka taraftan,

Onlara yol gösterdi ve onların yollarını ve oraya gelmelerini bekledi.

Şâh'ın gönlünü bundan mutlu ettiler. Aynı zamanda Merv'e doğru yola çıktılar.

Mehd-i ‘Ulyâ ve Horâsân Emîri Kamâc’ın Türkistân’ın Balâsâgûn (Şehrinden) Cihân Hükümdarı Sultân-i A‘zam Sencer’in Huzuruna Yola Çıkması ve Hediye ve Ganimetler Gönderilmesinin Hikâyesi

Ey gönlü genç tekrar bahar mevsimi geldi. Her yerde yeşillikler topraktan dışarı çıktı.

Cihân cennet gibi süslendi. Çimenlikte lale çiçeği yüzünü gösterdi.

Dağ, taş ve her yer cennet oldu. Mayıs ayındaki Şîrâz’ın İrem bahçesi gibi oldu.

Menekşenin başı açık ve Nergis dansta, her yer yemyeşildi.

Çiçek kıskaçlığından sarı çiçeğin yüzüne âşık olmuş. Dertten tabiatın kalbi ah çekmiş.

Çiçeklenme altınlarla oluştu. *‘Ar‘ar* çiçeğinin payını *Sahî* çiçeği koydu.

‘Avân çiçeğinin kalbi kan oldu. *Süsen* çiçeği susamış ağzını açtı.

Gülnâr âşıkların yüzü oldu. Diğer bitkiler putların saçları gibi perişan.

Sen de ey cihânın efsane nakledeni! Baharın bu gelişiyle sözlerine devam et.

Gûrhân elçisini revan ettiğinde, bütün komutanlarıyla şöyle konuştu.

“Sencer gibi birisine Mısır, ‘Irâk; Habeş ve Çin hediyemiz olsun.

Bütün altın yeşim ve mücevherlerden, atlardan, develerden, fillerden,

Bütün hediyeleri, külahları, kemerleri ve her tür eşyayı götürsünler.

Mehd-i ‘Ulyâ ile birleştirip İrânlılar’ın şâhının yanına gönderin”.

Horâsân emîri tekrar bir şeyler istedi. Dışarı çıkardı ve başı doğruldu.

Ona da bir altın nişanlı hil‘at verdi. Başka şeyler de sayısızdı.

Tam onun söylediği gibi yaptılar ve gidip her şeyi hazırladır.

Her şey hazırlandıktan sonra tekrar bütün komutanlara açıklamalarda bulundu.

“Bizlerden de birisinin bunlarla birlikte Şâh’ın huzuruna gitmesi gereklidir.

Hediyeleri oraya teslim ettikten sonra emin birisini gönderin” dedi.

Merv’de tanınmış, zengin birisini buldular.

Onları Zî’l-hicce ayında Mehd-i ‘Ulyâ ile birlikte Belh’e gönderdiler. [224b]

Beş yüz yedinci senedeydi. Herkes mutlu ve sevindirici haberler bekliyordu.

Mehd-i Ulyâ ve diğer herkes geldiler ve Belh'te menzil ettiler,

Onlar Belh'te menzil edince, kâfirlerin elinden de kurtuldular.

Her gün üç dört defa elçi şehriyâra geldi ve mesajı iletti.

Şâh bu sevindirici haberi aldıktan sonra o dervişe altın ve enfes hediyeler verdi.

Cihân halkının içine bu sevindirici haber yayıldı. Sultan'ın sevinmesine sevindiler.

Dervişe çokca altın ve kıymetli şeyler verdi.

Başka bir taraftan zindanlarda yaşlı genç gözlerden saklı tutuklu bulunmaktaydı.

Hapisten yavaş yavaş herkesi bıraktı. Bütün Türk, Tacik ve kim varsa.

Horâsân'da her kim varsa ellerinde taşıyabileceği aletlerle karşılamaya geldi.

Merv kapısından Belh kapısına kadar, her yerde coşku, sevinç yaşanmaktaydı.

Her yerde müzik aletleri çaldı ve her yerde mutluluk yaşandı.

Mehd-i 'Ulyâ Belh'ten dışarı çıktığında, öbür taraftan da cihân fâtihi çıkmaktaydı.

Ruslar'dan ve Bulgarlar'dan oluşan Keş isimli bir köy vardı.

Orada birbirlerine kavuştular. O halkı kederden kurtardılar.

Sultan Mehd-i 'Ulyâ'yı görünce, artık muradına ermiş görünüyordu.

Onu sevdiğinden onun ayağının altına altınlar ve mücevherler döktü.

O gece orada kaldılar ve tekrar sabah olduğunda,

Şâh sarayına revan oldu. Onlarla birlikte Mehd-i 'Ulyâ ve başka askerler de.

Artık yeni bir devlet bulunmaktaydı. Her yerden liderler de oraya geldiler.

Ülkenin küçük büyük komutanlarından, Türk ve Tacikler herkes oraya geldi.

Her diyardan Şâh'ın huzuruna gelip, sorular sormaya başladılar.

Herkes süslenmiş eşyalar ve aletlerle, güzel ve hoş seslerle,

Yine Sultan'ın keyfi yerine geldi ve bütün vücuduyla sevinçler yaşamak istedi.

Başka bir yoldan ihtişamlı cihân pâdişâhı, zaferle, ihtişamla ve bahtıyla gözüktü.

Halka hürmetini gösterdi ve onlara bahşişlerde bulundu.

Mehd-i 'Ulyâ'nın hizmetkârları ona hizmetler sunmaktaydılar.

Şâh'ın bahşişlerinde boğuldular. Bu pâdişâhın çok hoşuna gitti.

Yine şanlı Sultan, İrânlıları unuttu ve şenliğe devam etti.

Hᵛârezm'de şöyle yankılandı ki oraya yeni teçhizat verecektir.

O sınırlarda din sultanı, bazen çiçek dağıttı bazen Yasemin.

Buhârâ tarafından bir kişi geldi. Sultan ondan çok memnundu.

Ona "Ey cihân fâtihi Sultanım! Sizin sayenizde, Gûrhân dışarı çıktı" dedi.

Gitti ve bizim Şâhımıza zaferler kazandırdı ve bizi mutlu etti.

Gitti de canları, malları, dünyanın kıymetli varlıklarını size teslim etti.

O Allâh'ın emriyle hastalandı ve canını senin atının toynaklarına feda etti.

Senin oldu onun var olan devleti ki gerçekten tâc ve tahta layık birisin.

Cihân sahibi olup bitenleri öğrendikten sonra bunu yorumlamaya başladı.

Kamâc'a "Hemen kötü hiç bir şey düşünmeden Belh'e doğru yola çık" dedi.

Kâfirlerle gazâ yapmak için iyi niyetli bir komutan gönderdi.

"Bizlerden orada yüz kişi hâlâ zindanda, onları kurtarın" diye.

Eğer onlara iyi davranırsak kolayca onları kurtaracağız kötü bir olay çıkmadan".

"Bize önemli olan onları dert ve azap çekmeden kurtarmaktır".

Horâsân Emîri Şâh'ın söylediği ve yol gösterdiği gibi yola çıktı.

"Kendi yakınlarından tâc u tahta layık tanıdığın birisini yanına al" dedi.

Onu büyük hediyelerle revan etti. Atlarının her tarafına bir şeyler bağlanmıştı.

Elçi oraya varınca, gazânâmeyi teslim edip hediyeleri de verdi.

Onun hâtûnu ve başka emîrler, komutanlar, cesurları görünce,

Onların mertçe ve âdilce davranışlarından çok mutlu oldular.

Derhal cihân kahramanını hapisten çıkarıp, başı dik olarak getirdiler. [225a]

Baştan ayağa mücevherli hil'atler giymiş. Ve ne istediyse ona verdiler.

Onu revan etti ve cevabını bu yoldan almayı amaçladılar.

Sonra Tamgâc Hân ve 'Alâ'u'd-din'i de adaletli pâdişâhın,

Bu görevi yerine getirdikten sonra geri dönmelerine söz vermesi şartıyla bıraktılar,

Oradan revan olduktan sonra ta Belh'e kadar şakalaşarak sohbet etti.

Horâsân Emîri onu saygıyla karşıladı ve ona iltifatlarda bulundu.

Mutlulukla on gün oturdular. Şenlikler içinde olmaktan başka bir işleri yoktu.

Böylece on günlük kutlama bitince, o yiğidin bütün teçhizatı ve silahları,

Attan, deveden, çadırdan ve ev malzemelerinden, askerden,

Bütün elindeki olanakları verdi ve halkının gönlünü aldı.

Fâtih pâdişâhın yanına gitti ama o Sîstân'ın öbür tarafına gitmişti.

Zâbilistân'ın büyükleri onu bütün teçhizatlarıyla karşıladılar.

Onun oğlu Nusretu'd-dîn, sürekli Şâh'ın hizmetindeydi.

Bütün ordusuyla görünmemiştir. O yarı yolda onlara yetişti.

O kahraman Merv yakınlarına gelince, ona ordu ve asker topladılar.

Sultan büyük küçük, Tacik ve Türkler'den oluşan bir orduyu buyurdu.

Hepsi o yiğidin yanına geldiler. Ellerinde her tür çalgı ve savaş aletleri vardı.

O çabucak Merv'in yakınlarına gelince, Merv'in üç ferseng yakınında attan indi.

Cihân şâhı avlanmak için birkaç komutanla atına binip dışarı çıkmıştı.

Bir ferseng Merv'den dışarı çıktılar. Orada bir an dinlenmek istedi.

Cihân kahramanı şâhı bulup ayaklarından öptü. Ve böylece askerleri hoşnut etti.

Şâh ona çokca at ve mal verdi. Ve mütevazi şekilde onun keyfini sordu.

Hep birlikte saraya kadar at sürdüler ve sultanı o kederden kurtarmak istediler.

Bütün ordunun komutanları sevinçler içinde oturdular ve Sultan saraya geldi.

Şâh o gün onlarca defa süslenmiş elbiselerini değiştirmiş idi.

Onları giyip oraya geldi ve işlerini yapmaya karar verdi.

Sonra Mehd-i 'Ulyâ'nın gönlünü aldı. Ona bahşişleriyle büyüklük ve görkemlik bağışladı.

Başka tanınmış ve tanınmamış komutanlar da herkes orada toplandı.

Şâh'a gönderilen pek çok kumaş, para ve hazineyi oraya getirdiler.

Pâdişâhın gönlünde sürekli vatanı vardı. Bazen ona işaret ediyordu.

Onun yokluluğunda bütün memleket, o savaştan karışmıştı.

Cihân kahramanı kâfirlerin elinden kurtuluş yolu olmadığını biliyordu.

Onun Sîstân'da bir ulu adamı vardı. Cesur ve iş bilen birisi.

O mülkün işlerini ona havale etmişti ve başka yapabileceği yoktu.

Pâdişâh onun halinden çok endişeliydi. Onun gamından kendini yemekteydi.

Şâh'ın yanında o sohbet etmeye başladı. Şâhından emir vermelerini istedi.

Ona söz verdi ki bir ay içinde Zâbilistân'ı zapt edecekti.

Tekrar tahtına çıkmak için aynı günde o saadetli yola çıktı.

Az bir zamanda Sîstân'a doğru yola çıktı ve bütün habercilerini sevindirdi.

Bir yaşlı efsane anlatan vardı ki; bunları seçkin ve sıradan insanlara anlatıyordu.

Oğuz Fitnesinin Başlangıcı

(Bu fitnenin) sebebi, Sultan'ın yaşlanmış olmasıydı. Hükümdarlığı uzun sürmüş, devletin ve ömrünün sonu gelip çatmıştı. Önemli işlerde ihmal ortaya çıkıyordu. Büyük emîrlerin tamamı taassup ile birbirlerine karşı mücadeleye başlamışlardı. Sultan'ın maiyetinde genç ve tecrübesiz bir grup (vardı). Husâmu'd-dîn Tuğrul ve diğerleri, (önemli makamları) ele geçirmişlerdi. Belh ve Taberistân uzun zamandan beri, Horâsân emîri olan Emîr 'İmâdu'd-dîn Kamâc'ın uhdesinde idi. Devletin yaşlısı (*pîr-i devlet*) ve ordunun başkomutanı (*sipehsâlâr-i bozorg*) idi. Sultan'ın tahtının önünde her türlü kötülüklerde (*muhallathâ*) bulundular. Onun oğlu 'Alâ'u'd-dîn Ebû Bekr hakkında yalanlar söylediler. Sultan bu sözlere kulak verdi. [225b] 'Alâ'u'd-dîn Ebû Bekr kaçarak Gûr'a gitti. Feleku'd-dîn 'Alî-yi Çetrî de Herât'tan Gûr'a kaçtı. Oğuzlar bu olaylardan önce; Gurûb, Tûtî, Gurûb'un kardeşi Muhammed ve Mahmûd Seyyâd ve diğer kimseler (ile beraber), Emîr Kamâc'ın hizmetinde ve ona tâbi idiler. Fakat sürekli Müslümanlar'a eziyet ediyorlardı. Eziyetlerinden dolayı onların yurtlarında (*yûrdgâh*) yaşayan (diğer) insanların sayısı azaldı. Bu yüzden Emîr Kamâc onları tedib ederek, hareketlerini sorgulattı. Onlar bu yüzden Kamâc'ın hizmetinden uzaklaştılar. Oğuzlar topluluk halinde kalabalık bir kavim idiler.

Belh ve Pîlân otlaklarında (*çerâgâh*) ve Emîr 'İmâdu'd-dîn Kamâc'ın memleketinde yaşıyorlardı. Onların (vergi) görevi, (Sultan'ın) ziyafet sofrası (*şîlân*) için mutfağa (*matbah*) her yıl yirmi dört bin koyun sağlamaktı. Her sene mutfak nâzırlarından (*bukâvulân-i matbah*) ve sofracılardan (*şilânciyân*) bir görevli (*muhassil*) koyunları tahsil etmek için (Oğuzlar'a) geliyordu. O sene, kararlaştırıldığı üzere, koyunları tahsil için aşçıbaşının (*mîr-âş*) (bir) adamı (*nöker*) geldi. Oğuz emîrleri, bahane bulup (güçlük çıkarıyorlardı). Tahsildar (*muhassıl*), gelenek ve kaidelere riayet etmiyordu. Kimse Oğuzlar ile (böyle) konuşamamıştı. O, konuşuyor ve (Oğuzlar'a) karşı çıkıyordu. Bu yüzden onu gizlice katlettiler. (Tahsildar), Sultan'ın ordusuna zamanında geri dönmeyince, durum anlaşıldı. Ama yine de Sultan'a söyleyemediler. Mutfak nâzırı (*hân-sâlâr*) (bu) zararı karşılıyor ve mutfağın masrafını kendisi ödüyordu. Tâ ki, Belh vâlisi Emîr 'İmâdu'd-dîn Kamâc, payitaht Merv'e, (Sultan'ın) huzuruna gelene kadar. Mutfak nâzırları (*hân-sâlârân*) ve Sultan'ın etrafındakiler bu konuyu ona söylediler. Kamâc, Sultan'a: "Oğuzlar istilacı oldular ve başlarına buyruk hareket ediyorlar. Bu bendenin memleketine yakındırlar. Eğer cihân hükümdarı (Sencer), onların şahnelik (*şahnegî*) görevini bu bendeye tevcîh buyururlarsa, bendeniz onların cezalarını verir ve mutfak vazifesi olmak üzere her sene otuz bin koyun ulaştırırım" dedi. Sultan, kabul etti. Kamâc memleketine dönünce, onlara (bir) *şahne* göndererek cinayet vergisi (*resm-i cinâyet*) talep etti. Onlar kabul etmediler ve *Şahne*yi ciddiye almadılar. (Şunları) söylediler: "Bizler, bizzat Sultan'ın halkı (*ra'iyyet-i hâss-i sultân*)'yız. (Ondan başka) bir kimsenin hükmü altında bulunmayız". *Şahne*yi tahkir ederek kovdular. (Bunun üzerine) Kamâc ve oğlu 'Alâ'u'd-dîn Meliku'l-eşref büyük bir orduyla Oğuzlar'ın üzerine yürüdü. Oğuzlar karşı koyarak savaştılar. Kamâc ve oğlu 'Alâ'u'd-dîn öldürüldüler. Bu hadiseyle ilgili haber Sultan'a ulaşınca, önde gelen emîrler öfkelendiler: "Böyle bir davranış affedilemez. Eğer onlara hadleri bildirilmezse, sitem ve işkence artar. Cihân hükümdarı (Sencer) harekete geçmelidir. Onların işini küçük görmemek gerekir" dediler. Oğuzlar, Sultan'ın hareket (ettiğini) öğrenince, endişelendiler. Bu yüzden bir haberci göndererek: "Biz, daima itaatkâr, emir ve fermanlar doğrultusunda hareket eden kullar(ınız) idik. (Ancak) Kamâc bizim evlerimize saldırınca, çocuk ve kadınları korumak için buna mecbur kaldık. Yoksa bizim amacımız onu ve oğlunu öldürmek değildi", "Yüz bin altın (*dînâr*) ve yüz bin Türk *gulâm* (*gulâm-i Turk*) verelim. Böylelikle Sultan hatamızı affetsin. Sultan'ın aldığı her (bir) kul bir Kamâc olur" dediler.

Sultan (bu) teklifi kabule razı idi. (Ancak) emîrler bu meseleyi gereğinden fazla büyüttüler ve Sultan'ı Oğuzlar'ın memleketine yürümeye mecbur ettiler. Yedi akarsu (*heft-âb*) geçerek, zor ve uzun yollardan aşarak nihayet oraya vardılar. Sultan yaklaşınca Oğuzlar, kadınlarını ve çocuklarını da yanlarına alarak, Sultan'ı ağlayıp yalvararak karşıladılar. Hane başına yedi men gümüş vermeyi kabul ettiler. [226a] Sultan, onlara merhamet etti ve (ordunun) geri dönmesini emretti. Büyük Emîr Mu'eyyed ve Barankuş-i Herevî[102], Sultan'ın atının dizginini tutarak "Geri dönmek hiç doğru olmaz" dediler. Askerlerin çoğu da Emîr Mu'eyyed ile aynı düşüncedeydi. Savaşta ihmalkârlık yaptılar. Oğuzlar artık bütün ümitlerini kaybedince, canlarını, mallarını ve çocuklarını korumak için bütün çabalarını gösterdiler. Kısa sürede Sultan'ın ordusu yenilerek hezimete uğradı. Oğuzlar (kaçanların) peşinden gittiler. Pek çoğu oradaki sularda boğuldular ve(ya) öldürüldüler. (Oğuzlar) Sultan'ı aralarına aldılar ve ona saygılı davrandılar. Sultan'ı payitaht Merv'e getirdiler. Sultan'ın maiyetini ve hizmetçilerini, kendilerinden tayin ettiler. Her hafta değişiklikler yapıyorlardı. Çağrı Beg zamanından beri payitaht olan ve umumiyetle melik ve emîrlerin zahire ve hazinesiyle dolu bulunan (Merv'i)[103] peş peşe üç gün boyunca yağmaladılar; birinci gün altın, gümüş eşyaları ve ipeklileri, ikinci gün tunç, pirinç ve atılıkları (yağmaladılar). Üçüncü gün ise, yastık, yorgan ve döşeklerin içlerinden başka şehirde hiçbir şey kalmamıştı. Küpleri, testileri, kapıları ve kapıların tahtalarını bile götürdüler. Şehir halkının çoğunu da esir aldılar. Bu soygundan sonra, gizlenmiş olan servet ve definelerini göstermeleri için, halka türlü işkence ve eziyette bulundular. Öyle ki, yer üstünde ve yer altında hiçbir şey bırakmadılar. (Daha sonra) Nîşâbûr'a doğru yola koyuldular. Onların sayılarının üç misli kadar Horâsân ayak takımı (*evbâş*) da onlara katıldı. Nîşâbûr halkı evvela direnmeye çalıştı ve onlardan bir topluluğu şehirde öldürdüler. Onlar bu haberi alınca, yardımcı kuvvet (*haşer*) getirdiler. Halktan pek çok kadın, erkek ve çocuk kendilerini korumak için Menî'î Camii'ne (*Mescid-i Câmi'-yi Menî'î*) sığındı. Oğuzlar kılıçlarını çekerek camideki halktan o kadar kişiyi öldürdüler ki, cesetler kandan görünmüyordu. *Bâzâr* tarafında Mutarriz Camii denen, büyük bir cami vardı. Öyle büyüktü ki, (aynı anda) iki bin kişi orada namaz kılabiliyordu. İşlemeli ahşapla süslenmiş çok yüksek bir kubbesi vardı. Bütün sütunları deri (ile kaplıydı). Gece olunca, bu camiyi ateşe

[102] Metinde "Barankuş-i Herîve". Seyfu'd-dîn Barankuş, Cuveyn şahnesi idi (bkz. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 411, n. 3).
[103] Her iki nüshada yanlışlıkla "*Mevlâ*" şeklinde kaydedilen bu kelime Merv olmalıdır (bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 63).

verdiler. Alevler öyle yükseldi ki, bütün şehir aydınlandı. Sabaha kadar [bu aydınlıkta][104] yağma ve katliamda bulunuyorlar, esir götürüyorlardı. Birkaç gün boyunca şehirde kaldılar. Her gün sabah yeniden yağmaya geliyorlardı. Artık görünürde (yağmalayacak) hiçbir şey kalmayınca, evlerin gizli yerlerini ve duvarları deliyorlar, evleri yıkıyorlar, esirlere işkence ediyor, onların ağızına toprak dolduruyorlardı. Eğer gizledikleri bir şey varsa onlara gösteriyorlar, değilse de işkence altında ölüyorlardı. İnsanlar gündüzleri kuyularda ve eski lağımlarda saklanıyorlardı. Akşam namazı (vaktinde) Oğuzlar şehirden ayrılınca, onlar dışarı çıkıp komşularıyla biraraya geliyorlar, Oğuzlar'ın (şehirde) ne yaptıklarını ve neleri yağmaladıklarını görüyorlardı. (Oğuzlar'ın) bu zamanda kaç bin insanı katlettiği tasavvur edilemez. Örnek olarak Horâsân ve 'Irâk imâmlarının en önde gelenleri, cihân ulemasının serverleri, muktedâ'-yi meşâyih-i 'âlem, halef-i selef-i sâlihîn Muhammed b. Yahyâ ve Şeyh 'Abdu'r-Rahmân-i Eskâfî[105] zikredilebilir. Onları işkence ile öldürdüler. Yıllarca şer'î ilimlerin doğduğu yer ve dinî âhkâmın kaynağı olan damak ve ağızlarını işkence ile toprağa sürüp helâk ettiler. (Onlara bunu yapanlar) başkalarına neler yapar. "Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azabdan sakının"[106].

[226b] H^{v}âce Hâkânî, (Muhammed b. Yahyâ) için yazdığı bir mersiyede (şöyle) der:

Muhammed Resûl'ün devletinde Muhammed b. Yahyâ'dan daha fâzıl bir kimse toprak elbisesini giymedi.

O (Hz. Muhammed) tehlike gününde dişlerini taşa feda etmişti; bu (Muhammed b. Yahyâ) ise katil gününde ağzını toprağa feda etti[107].

Oğuzlar şehri terk edince, şehrin halkı arasında mezhep ihtilaflarının sebep olduğu eski kinler ortaya çıktı. Her gece bir mahalleden bir grup çıkıyor, kendilerine karşı olan mahalleyi ateşe veriyordu. Öyle ki, Oğuzlar'dan kalan harabeler bile harabe oldu. Kıtlık ve veba salgını ortaya çıktı. İşkence ve kılıçtan canını kurtaran insanlar, ihtiyaç içinde öldü. Aleviler'den bir grup, kargaşa sırasında şehir merkezinin (*şehristân*) eski surlarını tamir

[104] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 64.
[105] Bu isim er-Râvendî ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh tarafından Şeyh 'Abdu'r-Rahmân-i Ukkâf şeklinde kaydedilmiştir (bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 65, n. 4; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 97).
[106] Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl Sûresi, 25. âyet.
[107] er-Râvendî, Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh tarafından da kaydedilmiştir: er-Râvendî, s. 180-181; er-Râvendî/Ateş, I, s. 177; Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 65; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 97; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 93; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 184.

ederek burçlara mancınıklar kurmuşlardı. Geriye kalan zayıf kimseler de onlara sığındı. Mu'eyyed Ayaba, Sultan ile emîrlerin sarayları ve eski surların bulunduğu Şâdyâh'ı imar etti. Şehirde geriye kalan tuğla ve tahta gibi malzemeleri oraya taşıdılar. İki sene sonra o topluluk ve düzenle Nîşâbûr öyle bir yere dönüştü ki, hiç kimse kendi mahallesi ve evini tanıyamadı. İnsanların toplandığı, ilim mektepleri ve büyüklerin toplantı mahfillerinin bulunduğu o yer, koyunların otlağı, vahşi hayvanların ve zehirli haşerelerin pusu mekânı oldu. Sanırsın ki Emîr Mu'izzî bu duruma yakından tanık olmuştur; (şöyle) der:

Şiir

(O) dilberin dostlarla bostânda bulunduğu o yer; zebra ve akbabaların yeri, kurt ve tilkilerin yurdu oldu.

Büyük içki kâseleri ve şarap kadehleri yerine, yabanî merkepler ayak basmış; meze, çalgı ve ney yerine, karga ve çaylakların sesi var.

Kara felek bu binaları öyle alt üst etti ki; şimdi benim yârimin diyârında, insan nasıl dolaşır?[108]

(Oğuzlar), Horâsân'ın bütün şehirlerine aynı muamelede bulundular. Sadece, sağlam surlara sahip olan Herât şehrini ele geçiremediler. Sultan Sencer, iki buçuk sene onların elinde esir kaldı. Onlar bu iki buçuk senede Horâsân vilâyetinin tamamını darmadağın ettiler ve sonunda Belh önlerine gittiler. Burada Mu'eyyed Ayaba gibi Sultan'ın hâs bendeleri ve emîrlerden bazıları Sultan'ın hizmetine gelmişlerdi. Ancak Oğuz emîrleri Korkud[109] ve Tûtî Beg olmadan Sultan'ın yanına çıkamıyorlardı. Mu'eyyed Ayaba, Oğuzlar'dan bir grubu kandırdı ve Sultan'ın onlara bağışta bulunacağını vaadetti. Bir gün bu grup Sultan'ın yanında nöbet tutmakta idi. Orduyu izlemek bahanesiyle atlarına bindiler ve atlarını doğruca Tirmiz'in karşısındaki Ceyhûn sahiline kadar sürdüler. Önceden (bir) gemi hazırlamışlardı. Sultan'ın dönüş vakti geçince, Oğuz emîrlerinin hepsi atlarına

[108] Krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 66-67. er-Râvendî ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh tarafından daha tam bir şekilde kaydedilmiştir: er-Râvendî, s. 182-183; er-Râvendî/Ateş, I, s. 179; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 98-99; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 93-94; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 185-186.

[109] Bu isim metinde "Kırkız" şeklinde kaydedilmişse de, "Korkud" olduğu âşikârdır (bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 67; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 100; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 94; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 186.

binerek (Sultan'ın) peşine düştüler. Nehrin kenarına vardıklarında, onların nehri geçtiğini gördüler. Ümitsiz bir şekilde geri döndüler. Sultan, Tirmiz Kalesi'ne gitti. Bu haber duyulunca, Horâsân emîrleri birer ikişer geliyorlardı. Böylece ordu donatıldıktan sonra payitaht, Merv'e yöneldiler. (Sultan), Enderâbe[110] Köşkü'nde konakladı. Gençleri toplamakla meşgul oldular. (Sultan), Merv'e yerleşti. Horâsân ordusu toplandı ve yeni baştan işe koyuldu. Bu esnada Sultan hastalandı ve 553 senesi, 25 Rebî'u'l-evvel (7 Mayıs 1157) Salı günü vefat etti[111], -Allâh'ın rahmeti üzerine olsun-. Onu Merv'de defnettiler.

Mahmûd Hân'ın (Hükümdarlığının) Zikri

Bundan sonra Mahmûd Hân'ı hükümdarlık tahtına oturttular ve ona "Sultan Mahmûd" şeklinde hitap ettiler. Hükümdarlığı parlak olmadığı gibi (kendisi) de temkinli değildi. Emîr Mu'eyyed ile aralarında bir münakaşa yaşandı. Emîr Mu'eyyed, Nîşâbûr'a gelerek 20 Safer (5)55 (1 Mart 1160) tarihinde Şâdyâh'ı imara koyuldu. [227a] Rebî'u'l-evvel (5)55 (11 Mart-9 Nisan 1160) tarihinde (Halife) el-Muktefî li-Emrillâh[112] vefat etti. Yerine oğlu Mustencid'i hilâfet tahtına oturttular.

el-Mustencid Billâh Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. el-Muktefî li-Emrillâh'ın Hilâfeti

Babasının vefat ettiği 555 senesi Rebî'u'l-evvel ayının ikisinde (12 Mart 1160) ona biat ettiler. Esmer idi. Yuvarlak ve geniş (bir) sakala sahipti. Hilâfeti on sene, bir ay ve altı gün sürdü. Mahmûd Hân, Oğuzlar'a katıldı. Emîr Şemsu'd-dîn Muhammed de, Emîr Mu'eyyed'in aksine, Oğuzlar'ın arasına gelerek bir süre Şâdyâh kapısında konakladı. Emîr Mu'eyyed'in elini kolunu bağladılar. Mahmûd Hân onlardan ayrılarak kendini Şâristân'a attı. Oğuzlar Şâdyâh'tan kalkıp Merv'in Serahs (kasabasına) gittiler. Tûtî ise Merv'e döndü. Emîr Mu'eyyed'in işleri (5)57 senesi Ramazân ayında (14 Ağustos-11 Eylül 1162) yoluna girdi; Mahmûd Hân'ı tutukladı. Şâristân'ı ve Nîşâbûr'u ele geçirerek kendine *melik* unvanı aldı. Daha sonra Mahmûd Hân'ın gözlerine mil çektiler. (Mahmûd Hân) daha sonra

[110] Metinde "Emâriyye" şeklinde kaydedilmişse de, Merv'e iki fersah mesafedeki Enderâbe olduğu âşikârdır (bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 68; er-Râvendî, s. 183; er-Râvendî/Ateş, I, s. 179; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 101; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 95; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 187.

[111] Sultan Sencer'in vefat tarihi kaynaklarda da farklı şekillerde kaydedilmiştir (bkz. Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2007, s. 40, n. 31).

[112] Metinde "el-Muktefî Billâh" olarak geçmektedir.

öldü. Böylece Nîşâbûr, Melik Mu'eyyed'in payitahtı oldu. Oğuzlar ile savaşarak onların kaçmasına neden oldu. (Oğuzlar), Merv, Soğd, Belh ve civarına hâkimdiler. Herât ise, Sultan Giyâsu'd-dîn Muhammed Sâm, 'İzzu'd-dîn Tuğrul-i Felekî'nin elinden alana kadar Felekî'nin gulâmlarının elinde idi. Nîşâbûr, Tûs, Hâf, Câm, Bâhraz, Tirmiz, Fûşenc Köprüsü'nün altı ve Şehristân'a kadar o bölge, diğer taraftan da Gurgân ve Dâmgân'a kadar olan yerler Melik Mu'eyyed'in hâkimiyetine girdi. (O), Mâzenderân şehirlerinin çoğunu Şâh'ın elinden aldı. (5)62 (1166-67) yılı içerisinde, babasından sonra pâdişâhlık sırası kendisine gelen H^{v}ârezmşâh İl-Arslan b. Atsız[113], Horâsân'a geldi; ancak Melik Mu'eyyed'i Şâdyâh'ta bulamadı. Nihayet barış yaparak geri döndü. Horâsân'ın idaresini Melik Mu'eyyed'e bağışladı. (Böylece) onun işleri düzene girdi. (5)63 senesi içerisinde (1167-68) Mâzenderân'a giderek Temîşe'yi ele geçirdi. 70 bin kişiden fazla insanı öldürdü. Melik Tuğrul'un oğlu Behrâmşâh, Kirmân'dan Nîşâbûr'a geldi. Babası ölmüş ve kardeşi Melik Arslan ise 'Irâk'tan ordu getirerek onu Kirmân'dan kovmuştu. Melik Mu'eyyed'den yardım talep etti. O da bu isteği yerine getirerek devletinin en büyük emîrlerinden Seyfu'd-dîn Çelebî'yi bir grup ile Kirmân'a gönderdi. Melik Arslan'ı yendiler. Böylece Horâsân ordusu ve Behrâmşâh, Kirmân'ı ele geçirdi. Horâsân ordusunun eline hadsiz mal geçti. Gurgân, Dihistân, Mâzenderân'ın bir kısmı, Dâmgân ve Rey hududuna kadar olan yerler Melik Mu'eyyed'in hâkimiyetine girdi. Emîru'l-Mu'minîn el-Mustencid Billâh 8 Rebî'u'l-âhir 565 (29 Aralık 1169) tarihinde öldü. Oğlunu hilâfet makamına oturttular.

el-Mustezî[114] bi-Emrillâh Ebû Muhammed el-Hasan b. el-Mustencid Billâh'ın Hilâfeti

Güzel yüzlü ve beyaz tenli idi. Annesi güzel yüzlü idi. Babası ölünce veliahtlık gereğince babasının yerine geçti. (Bu esnada) Horâsân'da durum olduğu gibi devam ediyordu. (5)68 (1172-73) yılında H^{v}ârezmşâhlar'dan Sultânşâh Mahmûd el-Melik İl-Arslan b. Atsız[115], annesi Melike Hâtûn ile birlikte Horâsân'a [227b] geldi. Şu sebeple gelmişti: Hakkın fermanı H^{v}ârezmşâh İl-Arslan'a ulaşınca, Sultânşâh tahta oturdu. (Sultânşâh'ın) annesinin H^{v}ârezmşâh İl-Arslan üzerindeki ve H^{v}ârezm ülkesindeki etkisi sebebiyle, İl-Arslan'ın en büyük oğlu olan Sultân-i şehîd Tekiş -Allâh kabrini nurlandırsın-

[113] Metinde yanlışlıkla "Alp Arslan b. Etsen" şeklinde yazılmıştır.
[114] Metinde yanlışlıkla "el-Mustenfî" şeklinde yazılmıştır (krş. C. E. Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri*, Türkçe terc. Hande Canlı, İstanbul 2005, s. 39).
[115] Metinde yanlışlıkla "Etsen" şeklinde yazılmıştır.

Cend'de oturmaktaydı. Melik[e][116] Hâtûn biliyordu ki, Sultan Tekiş'in olgun aklı, cesareti, cömertliği ve zatındaki korkusuzluğundan dolayı, oğlu Sultânşâh'ın tahta geçmesi zor olacaktı. Birkaç kez onu yanlarına çağırdılar (Ancak) o gelmemek için bahaneler buluyordu. Bu yüzden ansızın üzerine bir ordu göndererek onu yakalamaya karar kıldılar. Sultân-i şehîd Tekiş -Allâh kabrini nurlandırsın- bu haberi alınca birkaç kişi ile [Kara-]Hıtây[117] (ülkesine) gitti. Bir süre orada kaldıktan sonra Hânlar hân'ı (*hân-i hânân*) kendi kocası Kûm-kûmâ'yı kalabalık bir ordu ile birlikte onun yardımına gönderdi. Kûmân devrinde hiçbir erkek ondan daha yiğit değildi. Hânlar hân'ı (*hân-i hânân*) büyük hâcibi ve kocası idi. Ordu ile birlikte H^{v}ârezm'e vardıklarında, Sultânşâh ve annesi oradan kaçtılar. Horâsân'a Melik Mu'eyyed'in huzuruna geldiler. Böylece H^{v}ârezm mülküne Sultân-i şehîd Tekiş hâkim oldu. Melike Hâtûn, Melik Mu'eyyed'i H^{v}ârezm'e gitmesi için sürekli tahrik ediyordu. Mallar kabul ederek (5)69 (1173-74) senesi içerisinde Horâsân'da çok sayıda asker topladı ve H^{v}ârezm'e doğru yöneldi. Çölden çıkıp Berenî[118]'ye yakınlarına ulaştığı zaman, Sultân-i şehîd (Tekiş) de orada konaklamıştı. Melik Mu'eyyed'in bütün ordusu çölden çıkmadan savaşa başladılar. (5)69 yılı Arefe günü (3 Mayıs 1174) Melik Mu'eyyed yakalandı. (H^{v}ârezmşâh Tekiş) derhal onun ikiye ayırılmasını emretti. Sultânşâh ve annesi Dihistân'a geldiler. Ordudan, canını kurtarabilen askerler Nîşâbûr ve Horâsân civarlarına geri döndüler. Sultan Tekiş -Allâh kabrini nurlandırsın- Dihistân'a geldi. Sultânşâh birkaç kişi ile birlikte kaçarak, Mâzenderân'a gitti, oradan da Nîşâbûr'a Melik Togânşâh b. el-Mu'eyyed'in yanına geldi. Annesi Melik[e][119] Hâtûn yakalandı ve Sultan (Tekiş'in) emriyle öldürüldü. Melik Toganşâh b. Mu'eyyed babasının yerine Şâdyâh'ta tahta oturdu. Bu hadiseler, Horâsân eyaletinin tarihine girdiği için, burada Horâsân'ın diğer şehirleri de beyan edilecektir. Kitabın düzeni karışmasın diye, şimdi Gûr hükümdarları anlatılacaktır. (Ardından) Oğuzlar'ın devamı ve daha sonra da Togânşâh'a geri dönülecektir. Ancak Selçuk Oğulları'nın tarihi ortada durduğu, Kavurd'un, Kirmân, 'Ummân ve Fârs'ta pek çok eseri olduğu, onun evlâdlarının (tarihi) Melik Muhammed'e kadar anlatıldığı ve tamamlanmadığı için, bu öykünün başına dönülecek ve Kavurd Oğulları'nın tarihi bitirilecektir. (Şimdi,) Kavurd Oğulları'nın Kirmân'daki (tarihine) geldik.

[116] Metinde yanlışlıkla "Melik" şeklinde yazılmıştır.
[117] Burada Kara-hıtâylar kastedilmiştir.
[118] Süleymaniye nüshasında "*Berenî*", Tahran nüshasında ise "*Besîveberî*" şeklinde kaydedilmiştir.
[119] Metinde yanlışlıkla "Melik" şeklinde yazılmıştır.

Selçuklu Hanedanından Kirmân, 'Ummân ve Fârs'ta Saltanat Süren Melik Muhyiu'd-dunyâ ve'd-dîn Tuğrulşâh b. Muhammed b. Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd'un Hükümdarlığının Zikri

Harâcî (takvimin) 544 yılına denk düşen 6 Cemâzîu'l-evvel 551 (26 Haziran 1156) tarihinde [228a] Kirmân'da saltanat sırası veraset yoluyla Melik Muhyiu'd-dunyâ ve'd-dîn Tuğrulşâh b. Muhammed b. Arslanşâh b. Kirmânşâh b. Kavurd -Allâh onun delillerini aydınlatsın-'a geldi. Memleket tahtını kendi kutlu cemaliyle süsledi. Adaletli, merhametli, latif ve halka karşı şefkatli bir hükümdar idi. Selçuk oğulları'nın mübarek hanedanından, kendisi dışında kimse bu övgü dolu sıfatlarla vasfedilmedi ve (böyle) şerefli bir ahlakla meşhûr olmadı. Subhânallâh, Selçuk oğulları devleti (ne) mübarek bir devlet ki: Onların sancaklarının zuhuruyla yaşlı dünya yeniden gençlik çağının tazeliğine kavuştu. Dünya mezrası onların *iktâ'*sı hâline geldi ve her yer mamûr oldu. Onların güzel idareleri sayesinde dünya işleri düzene girdi. İslâm dini onların zaferleriyle güçlendi. Doğu ve batı ülkelerindeki medrese, türbe, ribât, cami ve minarelerin çoğu Selçuk Oğulları'nın hükümdarları ile onların vezîr ve emîrleri tarafından inşâ ettirilmiştir. Onların muzaffer ordusunun atlarının toynaklarıyla yaralanan her yerde, çöl bitkileri yerine sümbül ve safran yeşerdi. Mübarek ordularının tozu yerine her havada misk ve tütsü kokuları yayıldı. Kuşkusuz onların devletinin nevbet sesi yedi iklime ulaştı. Çin'den Rûm'a kadar bütün İslâm ülkelerini hüküm ve fermanları altına alarak kendi hutbe ve sikkeleriyle süslediler. Ancak o hanedanın devleti inhitat edince, ülkedeki her şey zeval buldu. Ülkenin bayındırlığı, rahatlığı ve halkın asayişi hepsi bir arada yok oldu.

Şiir

Canın huzuru ve gönlün rahatı idin,

Gittin, her ne söylediysem sana, hepsi gitti.

Melik Tuğrulşâh'ın Hikâyesi

On iki küsur sene, eğlence sofralarında, rahatlık içerisinde, oyun oynaşla, sırtı yastıklarda oturdu ve (ülkenin) asayişini yitirdi. O devirde eğlence ve oyun ehli artarken,

eğlenceye düşkün olan kişiler arasında da nifak yaşandı. "Halk yöneticilerinin inancı üzerinedir," (sözüne) uygun olarak meyhâne mihrâbına yüz çevirip, şarap sahrasına rukû' ve secde etti. Hoş bir dönem geçiyordu. Kirmân meliklerinin geleneği şöyle idi: Âzer ayında payitaht Berdesîr'den kalkıp Cîroft[120]'taki Devlethâne'ye giderler, Ordîbeheşt ayında ise tekrar Berdesîr'e dönerlerdi. Zira Kirmân ve Oğuzlar'ın merkezinde mevsim, yedi ay soğuk, beş ay ise sıcak idi.

Şiir

Hepsinin yeri pâdişâhlık tahtında (ancak),

Hepsinin ayağı eğlence sofrasında.

Daha sonra (*harâcî* takvimin) 557 (1169) yılı Ordîbeheşt ayında tam güneş tutulması yaşandı. Bu olay boğa burcunda korkunç ve dehşetli bir şekilde oldu. Hava öyle bir karardı ki; yıldızlar belirdi ve kuşlar ağaçlardan düştüler. (5)58 (1170) *harâcî* senesine tekâbül eden ertesi yıl Melik Tuğrulşâh, Cîroft'ta hastalandı. Dört oğlu vardı: En büyüğü annesi bir cariye olan Melik Arslan idi. En küçüğü ise yine annesi bir cariye olan Türkânşâh idi. İkisinin arasındaki iki erkek çocuğun annesi ise 'Omer Melik'in kızı, Hâtûn-i Ruknî idi. Bu iki ortanca çocuktan büyüğü Tûrânşâh, diğeri ise Behrâmşâh idi. Melik Tuğrul'un hâkimiyetinin sonlarına doğru [228b] memleket işleri Mu'eyyedu'd-dîn Atâbeg Reyhân ve Melike Hâtûn'un idaresinde idi. Her ikisi de onun hüküm ve rızasına tâbi idi. Melik Tuğrul'un oğullarından birisi olan Mu'eyyedu'd-dîn'in Behrâmşâh ile arası iyi idi ve onun tarafını tutuyordu. Ferverdîn ayının on sekizinci günü, Cumartesi sabahı Melik Tuğrul'un ölüm haberini duyurdular. (Bu haber) Cîroft'ta büyük üzüntü yarattı. Türkler ve gulâmlar yağmaya başladılar. Tacikler'in ve kalem sahiplerinin bütün binek hayvanlarını ve merkeplerini alıp götürdüler. Henüz hayatta olan (Melik) bu sesleri, olayların yarattığı korkuyla odasının yakınlarında çıkan ağıtlar neticesinde kendisi de (işitti). Behrâmşâh bu haberi alınca, hemen Mu'eyyedu'd-dîn Reyhân'ın kuvvet ve yardımı ile babasının yerine tahta oturdu. Birkaç kişinin sesi, davul sesi eşliğinde göklere kadar yükseldi. Melik Arslan,

[120] Metinde yanlışlıkla "Câroft" şeklinde yazılmıştır.

Atâbeg'in Behrâmşâh'ı desteklediğini anlayınca, hemen bir miktar askerle Cîroft'u terk etti. Türkânşâh ise, aralarındaki anlaşma mucibince ağabeyinin yanında kalarak ona hizmet etmeyi kabul etti. Cîroft'un dışında bir saat beklediler; kimse onlara karşı çıkmadı. Ne tarafa gideceğini düşündüler, daha sonra Bam tarafına gitme fikri rağbet görünce, oraya yöneldiler. Behrâmşâh'ın kardeşi olan Melik Tûrânşâh, kardeşinin yanına birini göndererek: "Aramızda bir ahit var, eğer böyle bir olay olursa, uygun bir şekilde davranacağız. Melik Arslan'ı aramızdan kaldırmak için kendi çevremizden, saltanatımız ve sarayımızdan yardım isteyeceğiz. Bu saatten sonra tek başına kendi ayağının üzerinde durmanın ve ağabeyine iltifat etmemenin sebebi nedir?" diye sordu. Behrâmşâh ise şu cevabı gönderdi: "Bu işi eğer kendi isteğinle elde ettiysen ve babamın ölümünde bir gün çadırda kaldıysan seçme fırsatı senin elinde idi. (Keşke) itaat etmek ve sığınmak yerine, başkaldırı ve cesarete öncelik vermeseydim. Ancak olan oldu, karışıklık ve fitne baş gösterdi. (O,) çaresizce düşmanı evden atmaya gayret etti ve babasının yerini korudu. Şimdi sakın hareket etmeyin. Fitnenin yüz gösterdiği alevler yok olunca, her şey yoluna girecek ve ızdırap azalacak. O, büyük ağabeyimiz ve hükümdarımızdır. Bu ahdin yolunu tutacağım ve onun emirinden çıkmayıp boyun eğeceğim. Ama şimdi benim zayıf düşmem ve onun yükselişi daha çok nefrete sebep olacaktır. Ayrıca Atâbeg Reyhân'ın gücü bu devletin dayanağıdır; aynı şekilde *gulâmlar* da ondan güç alıyor. Onun hakkında bu sözleri itiraf etmek zordur".

Tûrânşâh bu sözleri duyunca anladı ki, bu doğru bir cevap değildir. Saltanat (hevesi) akîm kalınca, hemen özel maiyetiyle uzaklaşıp Fârs'a doğru yol aldı. Behrâmşâh ise saltanatta kaldı. Ferverdîn ayının yirmisine denk gelen Pazartesi günü Melik'in ölümü gerçekleşti. Böylece yüklü bir hazine ve sayısız mücevher Behrâmşâh'ın eline geçti. Berdesîr'de ise, Kutbu'd-dîn b. Muhammed b. Atâbeg Bozkuş[121] şahnelik göreviyle ganimetleri topluyordu. Bu durumdan haberdar olunca, ihtiyatlı davrandı. Kaleleri ve şehri ele geçirmek için çaba harcadı. Melik Behrâmşâh adına hutbe okuttu. Tesadüfen o hafta Kutbu'd-dîn b. Muhammed'in ordu vekili (*vekîl-i hayl*), *dîvân*a ait vergiler (*vucûh-i dîvânî*) ile Berdesîr ordusuna erzak toplamak için Cîroft'a varmıştı [229a]. Ben onun musahibi (idim). Melik Tuğrul hayattayken maaşlar hep gecikiyordu. Melik'in ölümü, onun işinin de sonu oldu. Payitaht Kutbu'd-dîn'in elinde olduğu için, o ender bir iş elde etti, çok mal ve

[121] Metinde "Bozguş" şeklinde yazılmıştır.

sayısız armağanlar verdiler. Başına tâc koydular. Gerekli görüldüğünde kolayca ferman (*misâl*) verdi. Oldukça temkinli, istikrarlı ve uyumlu olmasından dolayı, (onu) Kutbu'd-dîn'e takdim ettiler. Ordusunun vekilini, hareketinden önce, Râyn yoluyla uğurladılar. Melik Arslan, Bam yakınlarına geldiği zaman, şehirden fazla karşı çıkan olmadı. Birkaç saat şehrin kapısını kapattılar, daha sonra kapıyı açtılar. Böylece Bam halkı onu karşılamaya geldiler.

Şiir

Kederinin elinden çaldığım bu kalbi,

Kimseye vermedim, kimseye göstermedim asla.

Ey sevgili, sen bir bakışla öyle çaldın ki,

Sanki senelerce o kalp yoktu bende.

Bam halkı Melik Arslan'ın gelişini sanki epey zamandan beri bekliyordu ve birbirlerine onun emirlerine boyun eğeceklerine dair söz verdiler. Ona hizmet etmek için bir oldular. Cîroft'ta Türk, Deylemli ve diğerlerinden oluşan bütün askerler hizmet etmek için Melik Arslan'a yöneldiler. Onun devletine olan sevgi gönüllere yerleşmişti. Onun hizmetlerinin şöhreti herkese âşikârdı.

Şiir

Gördüğün her gönüle bir cevâzın var,

Sanki her bir âşığa ihtiyacın var.

Behrâmşâh ve Mu'eyyedu'd-dîn bu sebepten dolayı kırgındılar. İşlerin ters gitmesi, onların yüzlerine yansıyordu. Birkaç gün Cîroft'ta idiler. Daha sonra Cîroft'un Bam'a yakın mesafede olmasından dolayı Berdesîr'e gitmeye karar verdiler. Bâft'ın yoluyla Bam'dan daha da uzaklaştılar; ordu kaçamadı. Ordîbeheşt ayında Berdesîr'e vardılar. Melik

Arslan'ın sevgisi halk arasında günden güne daha da arttı. Halktan ve ordudan kaçarak onun hizmetine girenlerin (sayısı) sürekli arttı. Behrâmşâh ve Mu'eyyedu'd-dîn orduya ve halka karşı öfke dolu azarlar ve serzenişler yağdırdılar.

Bu fasıl: Melik Tuğrul'un oğulları ve onların döneminde devletin müdebbiri olan atâbegleri ihtiva etmektedir.

Melik Arslan'ın Zikri

Güzel yüzlü, cana yakın, latif, adaletli, yiğit ve bilinci yerindeyken çok utangaç bir pâdişâh idi. Ancak şarabı ile meşhûr, eğlenceye alışmış ve birlikte içki içmeye düşkün idi. Şarabın kokusunu aldığında heyecana kapılıyor, gönlü tüm dünyadan soğuyordu; hiçbir şeyi umursamıyor, devlet işlerini bir tarafa bırakarak, kimsenin nasihatini dinlemiyordu.

Şiir

Şâh eğlence kapısında otururwhile,

Mülk azil penceresinden dışarı çıkar.

İki kadehten sonra, azametini ve kibrini unutarak hayretle oturduğu yerden kalkıp her kimi görürse, şuursuzca öpücüklerle ağzını tatlandırırdı. Biz, onun hizmetinde idik. Hoşuna gidecek bir söz veya bir övgü şiiri duyduğu zaman, bahşiş vermeden önce yüzümüzü öpücüğe boğardı. Bizler bunu yüksek bir mansıp ve tam bir yakınlık olarak görüyorduk. Bir gece saray *sakâ*sı olan bir zencî şarap dolu bir kırbayı meclise getirdi. Ona da aynı iltifatta bulundu. Onu öpmek için papağan (gibi) dudağını birkaç kez o zencînin karga gibi simsiyah yüzüne doğru uzattı. Biz anladık ki, bu durum marifet ehline ihsan anlamına gelmiyor, bilakis şarabın tesirinden ve sarhoşluktan kaynaklanıyordu. Ama o, Kirmân halkı ve ordusunun gönlünde öyle bir yere sahipti; [229b] avam ve seçkinlerin ona karşı sevgisi öylesine yüce idi ki, ismini kalplerinde taşıyor ve adını vücutlarına dövme (*nakş*) yapıyorlardı. Ona dua etmenin, tıpkı yüce Allâh'a ibadet gibi vacip olduğuna inanıyorlardı. Hükümdarlığı döneminde onun tarafından gerçekleştirilen uygunsuz işlerden

birisi de şudur: Hâtûn-i Ruknî'nin gözlerine mil çektirdi ve o aziz kadına işkence (*mosle*) yaptı; akrabalık hukukunu ve annelik hürmetini yok saydı.

Melik Tûrânşâh b. Tuğrul'un Hikâyesinin Zikri

Eğlenceye yenik düşmüş bir pâdişâh idi. İşret meclislerinde en başta, her türlü oyunlara ve eğlencelere düşüp boğulmuştu. Kalbinden geçenler ile dilinin söyledikleri nadiren örtüşürdü. Sözleri ile yaptıkları çok farklı idi.

Şiir

Senin sözüne ve kalbinden geçenlere inanmam çünkü;

Söz vermek ile yapmak arasında büyük bir fark var.

Melik Behrâmşâh

Hükümdarlığa herkesten daha layık ve daha ehil idi. Zira akıllı, zeki, iş bilen bir pâdişâh idi. Şarabın kokusu ve eğlence meclisleri, onu işleri koruma ve nasihatleri dinleme yolundan ayıramadı. Şaraba takati vardı. Ancak halkın gönlünde bir yeri yoktu. Devletinin karakteri, Kirmân halkının mülâyim mizacına göre değildi. Ayrıca askerî sınıf da onun devletine itaat etmiyordu. O da bunu bildiği için, Kirmân halkını ve ordusunu kendi merhametinden mahrum bırakıyordu. Gazap ve bereketsizlik yağmurunu herkese yağdırıyordu. Bu yüzden emîr, gulâm ve Kirmân'ın tanınmış kimselerinden oluşan kalabalık bir kitleyi siyaset ateşine atarak helâk etti. Gönül kafilelerini, zorbalıkla Melik Arslan'ın sevgi çeşmelerinden geri çevirebileceğini zannediyordu. Kuşkusuz bilmiyordu ki, böyle davranarak önceki vazifesini daha da zorlaştırıyor, halk da sesini çıkarmayarak nefretle ondan uzaklaşıyordu. Ayrıca ağabeyi olan Türkânşâh'ı da Melik Arslan'ın tarafını tuttuğu ve ondan yana çıktığı için öldürttü. Bilmiyordu ki: "Akrabalık ilişkileri Allâh'ın size vermiş olduğu bir nimettir, onu kim keserse Allâh da onu keser".

[Şiir]

Sen kardeşinin kanını döküyorsun,

Savaştan sonra da bir kuş gibi hemen kaçıyorsun.

Mu'eyyedu'd-dîn Reyhân, önceki meliklerin hizmetinde kocamış bir *h^{v}âce* idi. Çok akıllı ve tedbirli, yiğit ve cömert biri idi. Melik Tuğrul zamanında durumu güçlendi. Atâbeg 'Alâ'u'd-dîn Bozkuş ile savaş meydanlarında (bulundu) ve istişareler yaptı. Birçok Türk *gulâm* satın aldı. Melik Tuğrul'un hükümdarlığının sonuna doğru Atâbeg Bozkuş ölünce, *Atâbeg*lik makamını da savaş kıdeminden dolayı ona tevcih ettiler. Hükümdarlık sarayında (*bârgâh-i pâdişâhî*) ona oturacak bir yer verdiler. Bir yerde oturup beklemek onun için zor idi. Çok şişmanlamıştı. O sene memleketin sorunlarını çözmek ve kararları vermek tamamen onun uhdesine düştü. Zira onun sarayda veya başka bir yerde, hiçbir yardımcısı ve hâcibi yoktu. Melik, hâtûnlar (*havâtîn*) ve diğerleri onun sorumluluğunda idiler. Ancak *h^{v}âce* hayırsever birisiydi. Kirmân'da onun hayratı olan bina, türbe, medrese ve hânkâh türünde çok sayıda eser vardır. Yollarda kafileler için ribâtlar inşâ ettirmişti. Fakir dilencilere ayakkabı vermek için vakıflar kurmuştu. Aynı şekilde Mekke'nin yoksulları için de böyle bir vakıf tesis etmişti. Onun kötü huylarından birisi şuydu ki, kendi *kedhudâ*sını hep Allâh'tan korkmayanlardan (*nâ-hodâ-tersî*) seçerdi. Böylece ortaklıklarının bulunduğu her bir köy ve zanaattaki hisselerini daima kendi çıkarları için [230a] topluyorlar ve âciz insanları görmezden geliyorlardı, *-vallâhu â'lem-*.

Melik Kutbu'd-dîn Muhammed-i Atâbeg Bozkuş -*'Aleyhu'r-rahme-*'un Hikâyesi

Kutbu'd-dîn Muhammed b. Atâbeg Bozkuş sabırlı bir adamdı. Akıl ve zekâ sahibi idi. Askerlik yöntemlerinde usta ve tecrübeli idi. Babası dünyanın ihtişamlı sarayını bırakıp öbür dünyaya göçtüğü zaman, gerektiği gibi Kirmân ordusunun gücü ve kuvveti, babasının asker ve gulâmlarından oluşuyordu. Eğer Mu'eyyedu'd-dîn (Reyhân) isteseydi, o *sâlih, Türk, zâhid, atâbeg, dâd-beg*, seçkinlerden ve avamdan herkesin maaş ve bahşişini sabit (kılardı). Eğer o istemeseydi, onun ihmali mümkün olmazdı. Mu'eyyedu'd-dîn'e başvezîrlik (*atâbegî*) makamını verdikleri için, artık ordu komutanlığı (*şahnegî*) ve adalet

işleri sorumluluğu (*dâd-begî*)'nu Kutbu'd-dîn üstlenmeliydi ve bu görevler ona verildi. Önderlik yapmada çok ehliyet sahibiydi. Babası zamanında hayırseverliğiyle, Kirmân halkının gönlünde yer aldı. Onlara devlet sevgisini aşılamıştı. Beş altı ay adalet *dâd-beg* unvanı ile ordu komutanlığı yaptı. Bildiğimiz gibi Mu'eyyed Reyhân saray ağası (*h^{v}âce*) idi. Kutbu'd-dîn ise başvezîr oldu ve Kirmân'ın bütün işleri tekrar ona kaldı. Onun durumu inişli çıkışlı idi. Ben onun hizmetinde idim ve dîvân kalemi bana devredilmişti. Beğenmediğim kötü huylarından birisi şuydu ki; geceleri gizlice altın tanelerini ve gümüş tahtları meliklerin saraylarına ve Mu'eyyed'in gulâmlarına gönderiyordu. Sabahları ise hânlık makamında bir ekmek için cimrilik yapıyordu. Bu konu, kendisine açıkça ve kinayeli bir şekilde söyleniyordu, ama tesir etmedi ve o alışkanlığından vazgeçmedi, -*estağfirullâh*-. Öyle idiler ve öyle oldular; yaptıklarını kendileriyle beraber götürdüler.

Şiir

Onlar ki dünyada istedikleri gibi zevk içinde yaşadılar,

Ömürleri boyunca dalkavukluk yaptılar.

Şimdi geldikleri gibi gittiler,

Ne bir şey götürdüler, ne de bir şey getirdiler.

Melik Behrâmşâh'ın Başkent Berdesîr'e Varmasının ve Atâbeg Muhammed'in Melik Arslan'ın Hizmetine Bam'a Gitmesinin Hikâyesi

Berdesîr şehri tekrar Melik Behrâmşâh'ın eline geçince, Atâbeg Muhammed'in özründen emin olduğu için, onu desteklemekten vazgeçti ve onun halkını ihmal etti. Vefâdârlık korumasının kaldırılmasını emretti. Kutbu'd-dîn'in askerleri Bam'a kaçıyorlardı; her gün biri zarar görüyordu ve her gece ordusundan bir grup azalıyordu. Kutbu'd-dîn, Behrâmşâh'ın bu işte fesatlığını görünce Melik Arslan'a doğru yöneldi ve bir gece kalan maiyeti ve hizmetçileriyle beraber Melik Arslan'ın etrafında "lebbeyk" diye seslendi. Böylece onun hizmetine girdi. Melik Arslan'ın devletinin kolu Kutbu'd-dîn'in katılımıyla kuvvetlendi ve şevket buldu. Behrâmşâh, Mu'eyyedu'd-dîn ve onların en yakın hizmetçileri Berdesîr'de kaldılar. İçlerindeki şaşkınlığa ve korkuya yenik düşmüşlerdi.

Öyle ki, onlar için o zorluk ve belâdan kurtuluş yolu kapanmıştı. Hordâd ayında şu haber geldi: "Melik Tûrânşâh, Fârs hâkimi Atâbeg Zengî'den asker yardımında bulunmasını istedi ve Sîrcân'a doğru gitti. Sıkıntı daha da arttı". Yeni bir fitne ve ayrılık doğdu, Behrâmşâh'ın ve Mu'eyyedu'd-dîn'in müşkülü kat kat arttı. Yüksek dîvânda bu müşevveş durum [230b] hakkında aralarında konuştular ve ortak bir sonuç alarak bunu kararlaştırdılar. Kararın özeti şuydu ki; Tûrânşâh büyük ağabeydir ve şu an için kuvveti yerindedir. Ona tevazu ile yaklaşılabilir. Onu yatıştırmak için de bir elçi gönderilebilir. Şöyle ki: Her ikisinin de annesi olan Hâtûn-i Ruknî zahmete katlanarak Sîrcân'a gider. Böylece annelik şefkati iki tarafın arasını düzeltebilir ve bir sözü iki ayrı oğulu, Melik Arslan'a düşman edebilir. Sîrcân'a varınca bu planı boşuna uyguladılar. Kibir şeytanı oğlunun zihnini öyle fasit etmişti ki, annesinin sözleri, sevgisi ve yalvarıp ağlaması onu etkilemedi ve inadından vaz geçiremedi.

Şiir

Ben hukukî yoldan savaşmam,

Ben babamın mülkünü kılıçla elde edeceğim.

Hâtûn oğlunun inadını görünce, yüksek sesle isteğinin kabul görmesini yalvarıp yakararak rica etti. Behrâmşâh'a da şöyle yazdı: "Benim elimden bir şey gelmedi, Tûrânşâh'a gücüm yetmedi. Çok kuvvetli ve müthiş bir ordu ile donanmışlar". (Ayrıca) oğlu Behrâmşâh'ın kurtuluşunu ve kendi canını kurtarması için çaba harcamasını istedi. Bu haberden sonra dünya, Behrâmşâh'a ve Mu'eyyedu'd-dîn'e bir iğne deliğinden daha dar bir hâle geldi. Güvenli bir yer bulmak için düşündüler. Aralarındaki meşveretin özeti şudur ki: Melik Mu'eyyed Horâsân'ın pâdişâhıdır, güçlü bir orduya sahiptir ve hâlâ toplamadığı hazineleri bulunmaktadır. Bu mal ve hazineyi (bu felaket) karşısında feda edelim. (Orduyu) techiz edip gerekenleri yaptıktan hemen sonra, bu kararla 558 (1162-63) senesi Hordâd ayının sonu, Cuma günü payitaht Berdesîr'den çıkarak Horâsân'a doğru yol aldılar. Tûrânşâh, Fârs ordusu ile beraber Tîr ayının başlangıcına tekâbül eden Pazar günü Berdesîr'e vardı. Orada hiçbir asker kalmamıştı. Orada ikamet eden birkaç Deylemli ve vilâyetin kâdısı şehri ve şehrin kalesini korumak için çaba harcıyorlardı. Böylece Fârs

ordusu belirdi. Her tarafı yıkıp döküyorlardı. Dört gün böyle geçti. Mordâd'ın beşinci günü herkesten habersiz Melik Arslan'ın orduları oraya vardı. Behrâmşâh'ı öldürmek için Bam'dan doğruca Berdesîr'e gelen Melik Arslan, Tûrânşâh'a ve Fârs ordusuna saldırdı.

Şiir

Mizacımdaki papağan bir gün dudağını arzulamıştı ki, şekerin içine düştü.

Tanrı'nın inayeti ve yardımı ile Melik Arslan'ın 700 gulâmdan oluşan ordusu, 5.000 Fârs askerini yendi. Kirmân'da ilk defa savaşıyorlardı. Kirmân ordusu ve askerleri kanun, kural (tanımıyor) ve ayrıca esirlere acımak bilmiyorlardı. O güne kadar hiçbir savaş görmemişler ve savaş yapmamışlardı. Fârs ordusunu kılıçtan geçirdiler ve çok sayıda insan öldürdüler. Birçok kişiyi de esir aldılar. Böylece Melik Arslan muazzam bir zafer elde etti. Bir hafta sürecinde üç pâdişâh ve üç inkılab bu düzenle burada (yer alırlar). Bütün Kirmân memleketi Melik Arslan'ın oldu ve hasımların savaş entrikalarından kurtuldu. Atâbeglik, dâd-beglik ve şahnelik makamlarının üçü de Atâbeg Bozkuş'un üzerinde idi. Tekrar (bu görevleri) Kutbu'd-dîn [231a] Muhammed'e tevcîh etti. Bam'da (kendisine) vezîrlik makamı verilmiş bulunan, Bam dîvânı üyelerinden Ziyâ'u'd-dîn Mefâhir'i Bam taraflarına zafer sancaklarının ulaştırılmasında beğenilen hizmetlerde bulunduğu, canını ve malını bu yola koyarak feda ettiği için, vezîr-i a'zam olarak görevinde bıraktı ve onun gücü daha da arttı. Cömert bir adam idi. Hoş ahlâkı ve ikbâli ile hazinelerin kapısı kendisine açıldı. Mu'eyyedu'd-dîn tarafından *hᵛâce*lere ve şehrin ileri gelenlerine birçok emanetler bırakılmıştı. O emanetleri de Melik Arslan'ın dîvânına teslim ettiler. Hazinenin ve sarayın işleri de böylece düzenlendi. Beş altı ay melik bulunduğu yerden çıkmadı. Güvenlik açısından durum iyi değildi. Halk rahatlık uykusuna dalarak zannediyordu ki Tûrânşâh, devlet talebinden ve Behrâmşâh da cihângîrlikten vazgeçmiş. Sonbahar başlarında Tûrânşâh başka bir ordu talep etti. Perek ve Târem civarlarına geldi. Melik Arslan da hemen Berdesîr'den aç aslan gibi bir ordu ile çıkıp Germsîr'e doğru gitti. İki ordunun arasındaki mesafe azalınca birbirlerine doğru yaklaştılar. Fârs ordusu hırpalanmıştı. Derhal savunma kalkanlarını attılar ve mızraklarının ucunu geri Şîrâz'a çevirdiler. Berdesîr ordusu (ise) Germsîr'de akik gibi, taze ve bal gibi şıralı hurma ve alışık olmadıkları sıcak bir hava

buldu. Onlarda bir hastalık ortaya çıktı. Çok kötü bir vebaya yakalandılar ve Türkler orada korkunç bir vaziyette hendeklerde öldüler. Melik Arslan ise o taraftan geri Cîroft'a hareket etti. Ordunun hastalığı ise askerleri bir bir yok (ediyordu), *-vallâhu â'lem-*.

Melik Behrâmşâh'ın Horâsân'dan Gelmesi ve Kendisi ile Beraber Ordu Getirmesinin Hikâyesi

558 (1162-63) senesi İsfend ayında Melik Behrâmşâh'ın, Horâsân'dan bir ordu eşliğinde Sîstân yoluyla Mekrân'a geldiği haberi ulaştı. Behrâmşâh Horâsân'da Melik Mu'eyyed'e nefis mücevherler, kıymetli giysiler, çeşitli paralar, mücevherli kaplar ve meclislerde bulunması gereken eşyalar sundu ki: Horâsân memleketinde böylesi ne Sultan Sencer'in hazinesinde ne de onun emîrlerinin servetinde görülmüştü. Bunun için o da Behrâmşâh'a, aslan gibi yırtıcı ve kılıç gibi keskin üç bin asker verdi.

Mısra

Zamane aslanları ve savaş meydanının yiğitleri.

Büyük emîrler: Seyfu'd-dîn Bîllûr, Buğra-tegîn, Celâlu'd-dîn Meymûn, Erkuş Zâviye idi. Melik Mu'eyyedu'd-dîn ona yardımda bulunduğunda, Mu'eyyedu'd-dîn'e şöyle dedi: "Zinhâr kimse bu orduyu hakir görmesin ve onlara tepeden bakmasın. Sayıları az görünür ama, içlerinde bir kişi vardır ki, bin kişiye bedeldir. İşte Erkuş Zâviye (gibi)". Sözün kısası, Behrâmşâh (55)8 (1162-63) senesi İsfend ayının sonunda Cîroft'a vardı. Melik Arslan ise bir avuç hasta ve zayıf ordusuyla beraber yiğitlerin ve cesurların arasında kalmıştı. Ne kaçmak için yüzleri ne de savaşmak için güçleri vardı. Daha önceki kaderi onun karşısına tekrar çıktı. Düşmanın üstünlüğü ve onlardan habersiz olması onu kısıtladı. Kamâdîn Sahrası'nda [231b] görüşme gerçekleşti. Kirmân ordusuna nazar değdi. Melik Arslan, Atâbeg Muhammed, umerâ ve insanların çoğu savaştan çıkarak 'Irâk'a doğru gittiler. Melik Arslan'ın küçük kardeşi Türkânşâh, 'Amâîm ve Racâ'lar Deylemliler'i tutuklayarak azap içinde hapsettiler. Kamâdî, Cîroft'ta bir yerin adıdır ki: Rûm ve Hint gariplerinin meskeni, kara ve deniz yolcularının menzili, dünya zenginlerinin hazinesi,

doğu ve batı vaizlerinin evi idi. Ordu oraya gitti. Evlenmek üzere olan bir kızın bekâretini bozuyorlardı. Bu işi haddini aşanlar ve alçaklar yapıyorlardı. Birkaç gün Cîroft'ta, Resâtîk'te ve çarşının etrafında soygun, yağma, katliam, işkence ve eziyet devam etti. Mu'eyyedu'd-dîn, şehrin tutuklanan büyüklerini tek tek çağırtıyor ve onları türlü türlü eziyet ve azarlamaya maruz bırakarak, kabalık ve zorbalıkla işkence ediyordu. Vezîrliğini övgüyle andılar ve Bam'ı kurtarması için onu teşvik ederek kandırdılar. Çünkü Bam Kalesi kendi oğlunun yönetimi altında idi. *Şahne*yi Berdesîr'e göndererek ordunun yola çıkma hazırlığı için yüz bin dînâr Kirmân altınının nakit olarak şehirde halktan alınmasını istediler. Melik Arslan'ın yenilip kaçması için, Berdesîr'de her evde öyle bir heyecan ve hareketlilik yaşandı ki, parayı ödemek onlar için o mutluluğun yanında hafif kaldı. Hiçbir zaman bu musibetten daha acıklı ve daha ıstıraplı bir felaket Kirmân halkının başına gelmedi ve gelmez. Daha sonra Melik Behrâmşâh Harâcî (5)59 senesi başlarında Berdesîr'e gitti. Evler arasında bölüştürerek topladığı parayı orduya dağıttı. Büyük emîrlerini Horâsân'a gönderdi ve birkaç emîr ile bir grup askeri de kendi yanında bıraktı. Kirmân halkı ise Melik Arslan hadisesinin acısından mateme bürünmüş, hepsi dert ve elem içerisinde idi. Behrâmşâh'ın ve Mu'eyyedu'd-dîn'in öfkesi ise sürekli alevleniyordu ve halka karşı kinleri devam ediyordu. Halkın nefreti, canlarına mal oldu. Mu'eyyedu'd-dîn, emanetlerini isteyen insanları çarmıha gererek kırbaçlatıyor, daha sonra da boyunlarına ip bağlayarak katırla sürükletiyordu. Böylece halka işkence ederek birçok insanı yok etti. Birkaç güçlü adamı zenginlik kapısından yoksulluğa attı. Onun korkunç cümlelerinden biri de şu idi: "Ben deneyim kazandım, Kirmân halkına güvenerek ders aldım. Ayakyolu herkesten ve her şeyden daha değerli ve güvenlidir. Onun için sarayımın altında bir ayakyolu yaptım. Anladım ki, *h*^{v}*âce*ler ve güvendiğim kişiler, bana ve onlara emanet ettiklerime ihanet ettiler ve bana karşı düşman oldular". Melik Behrâmşâh, Bam'ı ele geçirdikten sonra yüce vezîri ve oğlunu müsadere ederek öldürdü. Birkaç gün için vezîrlik görevini Zeynu'd-dîn Keyhusrev'e verdi. Babası vezîr idi. Kirmân'ın muhteşem ve büyük emîrlerinden Nasiru'd-dîn Efzûn'un oğlu idi. Kendini bu işe adayarak vezîrlik görevini kabul etti. Bazı geceler [232a] karanlıkta gece körlüğü olanların malını zapt etti. Onun vezîrliği halka ayrı bir dert oldu. Yeni bir ordu ve herkesin evine saldırı gibi halk her türlü zorluk ve sıkıntı ile karşı karşıya kalarak elem ve hüzne sürüklendiler. Bu yüzden onu görevden alıp reis Rustem Payânî'yi onun yerine seçip görevin başına koydular. Bir gece

Behrmâşâh ile Türkânşâh beraber ateşin başında oturuyorlardı. O çocuk (Türkânşâh), bir talihsizlik olduğunu ve kardeşinin bir kötülük yapmaya hazırlandığını anladı. Oradan kalktı ve korunmak için bir gül ağacının arkasına kaçtı. (Behrâmşâh), onu bulmalarını emretti ve onu öldürdü. Behrâmşâh (55)9 (1163-64) senesinde 'Irâk'ta bulunan Melik Arslan'a katılmak için Cîroft'a hareket etti.

Melik Arslan'ın 'Irâk'a Sultan Arslan b. Sultan Tuğrul'un Huzuruna Varmasının Hikâyesi

Melik Arslan, Cîroft savaşından sağlam çıkınca 'Irâk'a doğru yola çıktı. Arslan b. Tuğrul da 'Irâk'ta idi. Melik'in müdebbiri Atâbeg İl-deniz idi ve Sultan'ın annesi onun nikâhlısı idi. Ondan da çocukları ve Atâbeg Pehlîvân gibi başka oğlu da oldu. 'Irâk saltanatı doğru istikamette ve doğru yolda idi. Zafer-nâmeler ve beldelerin fetih-nâmeleri saltanatın sancağının gölgesi altında bulunuyordu. Ayrıca her taraftan sürekli saldıran düşmanlarla savaşarak onları yenip savaşı kazanıyorlardı. Melik Arslan öyle bir zamanda vardı ki, Atâbeg İl-deniz, İnânc ile beraber Taberek Kalesi'ni kuşatmışlardı. Onun o hafta kaleye gelişi doğrultusunda bir mazeret bulacaktı. İnânc'ı öldürdü. Böylece hatırlarda ve gönüllerde olmayan bir fetih gerçekleşti. Sultan, Atâbeg ve bütün emîrler Melik Arslan'ın mübarek gelişi için bir araya gelerek birleştiler. Hüma kuşunun gölgesini onun kutlu döneminin uğurlu günleri üzerine saldılar. Ayrıca yardım gerektiği zaman ve desteğe ihtiyacı olduğu zaman hepsi bir oldu. Özellikle onu evlatlık olarak kabul eden Sultan'ın annesi, onunla kendi arasındaki utanma ve sıkılmayı kaldırdı. Öyle ki, şefkat göstererek her şeyde ona yardım ediyordu. Sonunda onu kendi isteği üzerine oradan geri gönderdiler. Ayrıca 'Irâk'ın tanınmış kişilerinden ve emîrlerinden olan Agûş'un oğlunu, Atâbeg-i Şîr-gîr, 'İzzu'd-dîn-i Mümtâz, 'İzzu'd-dîn-i Dîneverî, Atâbeg-i Yezd ve Fârs'tan da Mucâhid-i Gûrgânî ve başkalarını da onun yanında Kirmân'a gönderdi.

Şiir

Gecenin karanlığına benzeyen süvari sabah, atını öyle hızla koşturdu ki,

Tozundan masmavi gök kubbe simsiyah oldu.

Melik Arslan sıcak havada bütün ordusu, askerleri ve kalem ehli (*ashâb-i kalem*) ile beraber İsfahân'a doğru yöneldi. Bunlardan bazıları Melik Arslan'ın istediği yerde işe koyuldular ve onun sancaklarının gölgesinde Rey ve Sâve'ye kadar ona hizmet ettiler. Hava soğuyunca, zemherînin soğuğu insanları susturdu. Gece ve gündüzler geçti ilkbahar geldi. Bembeyaz (kar) kütlelerinden gülsuyu gibi nehirler aktı. Harâcî (5)60 senesi başladı. 'Irâk'tan bulut yığını gibi gök gürletip, şimşek çakan bir ordu geldi. Ayın on dördüncü gecesi Fârs'a doğru yola çıktılar. Tîr ayının ilk günü Berdesîr'e vardılar. Behrâmşâh casuslar seçip 'Irâk'a göndermişti. Vaziyeti ve haberleri onlardan öğreniyor, böylece kuşatma tertibi için önlem alıyordu. Mu'eyyedu'd-dîn çok miktarda tahıl ve ihtiyaç duyulacak her tür hububatı biriktirdi. [232b] Kapılara ve burclara mancınıklar koydular. Hazırlıkları Melik Mu'eyyed yaptı. Emîr Karâkuş yaşlı ve deneyimli bir adam idi. Onu, Emîr Cemâlu'd-dîn Ayaba ve bir grup asker ile birlikte göndererek şehirde muntazam bir ordu toplatmıştı. Fermanı altında sayısız bir ordu hazırladı. Kirmân civarından Melik Arslan'ın ordugâhına doğru hareket ettiler. Ordugâh, kasırlar, hamam, çarşı, hanlar, darphane, bağ, ev(ler) ve hükümet sarayı ile muazzam, derli toplu bir şehir idi. Yardımlaşarak öyle bir gelir elde ettiler ki, geçmiş yıllarda onun gibisi görülmemiş idi. Her türlü nimetler ve çeşitli meyveler beklenenden daha fazla idi. 'Irâk ordusu birkaç gün hareket noktasında meskûn oldu. Daha sonra şehre ve kaleye vardılar ve büyük çarpışmalar gerçekleştirdiler. Bu savaş birçok kişinin ölümüne ve yaralanmasına sebep oldu. Karşı tarafın vazgeçmeyeceğini ve kalenin dayanıklılığını görünce:

Mısra

Derin bir deniz misali ki, üstünden geçiyor,

Kanadı yaralı bir anka ve yelkenli bir kayık.

Anladılar ki, güçleri bu büyük savaşa yetmeyecek ve zafer elde edemeyeceklerdi; ayrıca, aceleye getirmekle de bu savaşı kazanmak onlar için imkânsız idi. Tehlikenin büyüklüğünden dolayı geri çekildiler. Düşmanla savaşmanın coşkunluğunu arkalarında bıraktılar. Dinlenmek için sırtlarını yaslayıp birlikte nimet içerisinde olan ordugâhlarına geri döndüler. 'Irâk ve Kirmân ordugâhında ise Melik Arslan ve 'Irâk ile Kirmân emîrleri

hep beraber aydın ve parlak havada ahbaplar, sefahat sahibleri, çalgıcı ve şarkıcılar, güzel sesli üstadlar, eğlence aletleri ve lezzetli içkiler eşliğinde geniş bir alanda eğlendiler. Şarap içe içe sabahladılar. Kalenin etrafını ve kaleyi kuşatmışlardı. Eğer şehirden çıkarlarsa veya bir fesatlık yaparlarsa, ordugâhın müdahalesine uğruyor, onları uzaklaştırarak cezalandırıyorlardı. Bu yüzden ordugâhtakiler asayiş ve refah içinde, birbirine şefkat göstererek, bolluk ve nimet içerisinde cennette yaşar gibi günlerini geçiriyorlardı. Ben iki üç ay sonra, kalenin dar ve küçük alanından çıkıp ordugâha gelince, cenneti yere indirmişler ya da Bağdâd'ı Kirmân'a getirmişler sandım. Behrâmşâh ve Mu'eyyedu'd-dîn ordu için Horâsân'dan destek bekliyor, bunun için de ulaklar ve haberciler gönderiyordu. Melik Mu'eyyed ise fazla nasip peşinde olduğu için, orduya katılmayı istemedi. (Zira) 'Irâk ile çekişmenin akıbetinin vahim olacağını düşünüyordu. Maslahat barış yapmadadır yazıyordu. Böylece kardeşler birbirleri ile barıştılar. Kirmân'ı paylaştılar. Yabancıları aralarından çıkartarak onları Horâsân'a ve 'Irâk'a geri gönderdiler. Vadideki ordu bollukta yaşıyordu. Kale halkı ise elem ve azapta çürüyorlardı. Behrâmşâh, Melik Arslan'ın art niyetli olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden her gün bir grup devlet adamı ve Kirmân halkı arasından insanları yok ediyordu. Sarayda onlara idam emri vererek birçok insanı öldürttü. Şehirde pek çok yetim çocuk ve dul kadın, halkın güçlü olması için dua ediyorlardı. Dervîşler ve kadınlar bayırdan (topladıkları) birer ikişer men tahılı bin bir güçlükle şehre getiriyorlar ve para karşılığında satıyorlardı. Halkın çilesi başından aştı. [233a] Bu kuşatma altı ay sürdü. Kalede kalanların sabrı sona erince: "Dayanılamayan şey karşısında kaçış [farz oldu[122]]" halka vacip oldu. Herkes bir yolunu bulup kaçıyordu. Emîrler ve şehrin tanınmış kişileri kaleden kaçıyorlardı. Emîr Karâkuş deneyimli, yaşlı ve ulu bir adam idi. Behrâmşâh'a şöyle dedi: "'Irâk ordusuna dünyanın bütün kapıları açıktır, bize ise dört şehrin kapısı kapalıdır. Bizim hepimiz bir menden fazla tahıl elde edemiyoruz. Onlar kışlıklarını yiyorlar ve yeterince de yazlık yiyecekleri vardır. Altı ay güçlük ve çile bu kuşatmanın sonucu oldu, bunu görmezlikten gelmek imkânsızdır. Halkın yiyecek ve içeceğini hayvanların sırtında taşıyıp 'Irâk'tan buraya getirmeleri lazımdır. Buna yetecek kadar güçleri ve kuvvetleri de vardır. Atâbeg İl-deniz'in çok sabırlı olduğunu ve zor işlerin üstesinden geldiğini söylüyorlar. Onu sorgulamak gerekir, bu kadar boşuna çaba gösterdik. Artık bu yükü kaldıracak gücümüz kalmadı. Altı ay geçti ve bu sürede kimse bir gece rahat

[122] Hadis-i şerif.

uyuyamadı. Bir gün bile huzur bulmadı. Hiçbirimiz karnı doyacak kadar yemedi ve zırhımızı üstümüzden çıkarmadık. Melik Arslan senin kardeşin yabancı değil ki, senin vilâyetine tamah edip göz diksin. Bu vilâyette senin sahip olduğun hakkın aynısına o da sahiptir. Kirmân'ın toprağı geniştir. İki pâdişâhı barındıramaz diye bir şart yoktur. Sen ona hükmederek galip gelmiştin. Şimdi ki, üstünlük ondan yanadır, ittifak ve sulhtan başka bir yol yoktur. Kimi melikler savaşı kazanarak güven ve selametle yiyip içtiler. Daha iyisi bu ki, husumetten dolayı hizmette kusur işlemeden, dayanışma, yardımlaşma ve kuşatma işine itiraz ederek nice saraylar bir araya gelip birleştiler. Eğer sulh ederek birleşirseniz, layık olur. Yoksa bu iş bir noktaya gelir ki, elin bir yere varmaz".

Behrâmşâh anladı ki, bu sözlerin hepsi şefkatin göstergesidir. Bir nasihat olarak onu dinledi, kabul etti ve şöyle dedi: "Sen benim için babam yerindesin. Yüksek cesaretinden dolayı bu işleri sana bırakıyorum".

Emîr Karâkuş bütün hizmetçilerini dışarı çıkarttı. 'Irâk emîrlerini savaş rasathânelerinden barış için davet etti. Bunun için Berdesîr payitahtı ve saltanatın üçte ikisinin Melik Arslan'a ait olmasını istedi. Behrâmşâh için de Bam payitahtını ve saltanatın üçte birini uygun gördü. Birkaç gün bu karar üzerinde düşündüler. Bir akşam üzeri her taraftan gönül birliğiyle bu karar kabul gördü. Bu yüzden Behrâmşâh, Bam'a yerleşmek için yola çıktı. Bu sırada Mu'eyyedu'd-dîn şöyle dedi: "Ey Pâdişâh! Ben senin büyük babalarına ve dedelerine hizmet etmiş birisiyim, Melik Arslan kalan ömrünü rahatlıkta ve asayişte geçirmek istiyor. Bu saatten sonra ben yaşlıyım, nağme ve şarkı kurallarına ayak uydurmaya gücüm kalmadı. Kirmân'ın işlerini çok düşündüm, onun tarafından barış ve sulhun olacağına inanmıyorum. Ayrıca bu barış ve sulhun ne zamana kadar devam edeceği belli değildir. Kim bilir ne kadar sürer? Her taraftan nice mal ve servet sahipleri gümüş ve altınlar gönderdi. Büyük ve ünlü kişiler gördü. Onlar sulh için çaba gösterdiler, ama bu işi fazla yürütemediler. Ben hacca gitmek istiyorum ve farzımı yerine getirmek için izin istiyorum. Beni kendisine hizmetten muaf tutsun ve rıza göstersin. Böylelikle niyetimi yerine getireyim".

Şiir

Eğer engel olacaksa ecelim,

Hemen açayım seni görmek için gözlerim.

Felek izin vermezse buna,

Benden sana, senden bana elveda.

[233b] Behrâmşâh bu sözlerden etkilenerek üzüldü ve şöyle dedi: "Sen benim babam yerindesin ve bu zamana kadar kendi çaba ve ilginle can ve mal pahasına yol gösterip yardım etmeyi kabul ettin. Bugün eğer yiğitlik ve babalarımızın yolunu devam ettirirsen ve bizi yardımlarından, bereketlerinden ve düşüncelerinin yararından mahrum bırakmazsan, daha da memnun olurum.

Şiir

Gencin aynada gördüğünü,

Yaşlı ancak tuğlada görür.

Ama hac farzından söz ettiğin için ben sana engel olmayı istemem. Bu babanın azmi benimle olduğu sürece, bil ki himayene güveniyorum".

Böylelikle hacca gitmesi için izin verdi. Emîr Karâkuş, zikredildiği üzere, Sultan Sencer zamanında haşmetli birisi idi; ona Horâsân hükümdarı derlerdi. Melik Mu'eyyed'i sadece yürekli ve cengâver bir süvari olarak görmüştü, ona fazla değer vermiyordu. Ama durumun yararlarını düşünerek ona hizmet ediyordu. Kirmân'a gidince, tekrar Horâsân'a dönmeyi aklından çıkardı. 'Irâk ordusu, Sultan'a yakınlık göstererek onun yanında bulundu. 'Irâk ordusundan Mucâhid-i Gûrkânî ve birkaç başka emîr birlikte Behrâmşâh'a hizmet ederek Bam'a kadar ona eşlik ettiler. Melik Arslan, Berdesîr payitahtına geldi. Karargâhdaki vezîri, İsfahânlı bir genç ve Nizâmu'l-Mulk'ün torunlarından idi. Fazla yol gösterme bilgisi ve deneyimi yoktu. Ama İsfahân'da Melik Arslan'a hizmetlerde bulunmuş,

bu mevkiyi de bu yüzden elde etmişti. Karargâh makamında ve işlerinde yetersiz kalıyordu. Gelişip gelişmemesinin bir önemi ve etkisi yoktu. Şehre geldikleri zaman, o gamsız bir yabancı idi. Memleket işlerinin yeniden ele alınması, eksiklerin ve kusurların telâfisi ve memleket işlerinin tespiti makamında dayanıklılık gerekiyordu. Nâsihu'd-dîn Ebu'l-Berekât tam, kifayetli ve tedbirli bir adamdı. Melik Tuğrul'un vezîri idi. Makamından istifa ederek tasavvuf hırkasına girmişti. Onu aralarına aldılar ve ona vezîrlik unvanını verdiler. O, bu (görevi) ancak asa ve siyah hırkasını çıkarmamak şartıyla kabul etti. Her olayda zulme karşı çıkarak adaleti yerine getirmek için, her zaman tek başına hareket ederdi. Camilerde, kervansaraylarda ve medreselerde adalet dîvânı düzenliyordu. Mu'eyyedu'd-dîn ise Yezd'e doğru gitti ve oraya yerleşti.

Torumtay'ın Ahvâli ve Yükselişinin Hikâyesi

Torumtay, eski *emîr-i dâd'ın gulâm*larından büyük bir *gulâm* idi. Fazla becerikli ve hünerli birisi değildi. Ancak zeki bir Türk idi ve Fârslar'ı severdi. İçkiye düşkün, eli açık ve meyhâne (*harâbât*) ehli idi. H^{v}âce Tâşî vasıtasıyla Refî'u'd-dîn Mahmûd-i Serhâvî'ye tanıtılmıştı. Refî'u'd-dîn, bütün işlerde istekli, inatçı ve hırçın bir yapıya sahipti. Ona, "Zeynu'd-dîn-i Muhezzeb" (terbiye olmuş, iyi huylu) derlerdi. Yiğit, sözünde duran, görevini iyi yapan bir adamdı. Bu niteliklerin üçüne de sahipti. Torumtay ve Refî'[u'd-dîn] kendilerine tedbiri, hile ve zekâyı alet ettiler. Zeynu'd-dîn ise dürüstlük ve iyiliği kullanarak Torumtay'ı zarar ve ziyandan öte hükümdarlığa kadar yükseltti. Böylece Torumtay, Cîroft savaşlarında kendi göstererek Melik Arslan'ın hizmetinde 'Irâk'a gitti ve Zeynu'd-dîn de bunu uygun gördü. İsfahân'da Kirmânlı tacirlerden borç para istedi, onlar da Zeynu'd-dîn'in iyi niyetli olduğunu bildikleri için borç verdiler. Torumtay'ın iyiliği için, aldığı parayı harcıyordu [234a] ve onun ihtişamlı olmasını sağlıyordu. 'Irâk'tan döndükleri zaman Torumtay, herkes tarafından iyilikle tanınmıştı. Karargâha gitmesi talihinin altüst olmasına neden olmuştu. Orada Melik Arslan'a hizmet ederek eğlence topluluklarında ona eşlik etmişti. Övgülerinde, hep bir lokma ekmeğe ve bir yere sahip olma isteğini fazlasıyla dile getirmişti. Böylece Torumtay'ın adı emîrliğe kadar yükseldi. Payitahtın fethi gerçekleşince Cîroft'a gitti. Refî'u'd-dîn tekrar ona katıldı ve böylece kemale erdi. Başlangıçta erdemli davrandı ve kötü alışkanlıklarını terk etmeye başladı; zira artık bir

atâbeg idi. Kirmân'da haşmet sahibine yakışır, menfaatlerine ve ona yaraşan en uygun şekilde üç makamı bir arada yürütmeliydi. Bu üç makam, atâbeglik, dâd-beglik ve şahnelik makamlarından ibaret idi. Bir ordu kurdu. Ona tâbi olanların bazısı Atâbeg Muhammed'in aralarında bulunmasını istemeyerek kendisini malı ve rütbesi için tehdit ile korkutuyorlardı. Bu yüzden Atâbeg Muhammed az şarap içerek melikin ahbaplarla şarap içme sohbetlerinde bulunmuyordu. Torumtay ise saraydan ayrılmıyordu. Ordusu ve çoğu yakınları sayesinde Torumtay, devlet içinde günden güne daha da güç kazanıyordu. Atâbeg Muhammed ise boyun eğerek teslim olmayı kabullenmişti ve bu durumdan dolayı kırgın ve yorgun idi. Müşaviri Nâsiru'd-dîn Kemâl Mushafî'yi, yanına alarak emîrlerin ve hizmet verenlerin topluluğuna katılıyordu. Arkasında parlak bir devir bırakmak için onu kendi yerine halife olarak seçmek istedi. Yemin etmekle, altın alıp gitmesi bir idi. Atâbegi bunu yapmaya mecbur tutuyorlardı. Mücadele veya bir kurnazlık, bu şer ve gafleti terk etmesi için yeterli olabilirdi. Atâbeg aklını kullanarak içindeki korkuya rağmen onları dinlemiyordu. Tüm ağırbaşlılıkla, dört gözle neşeli bir sonu bekliyordu ve sabırlı olmaya çalışıyordu. Sonunda iş o noktaya geldi ki, rütbe indirimi oldu. Meliklik rütbesinden daha alt bir göreve getirildi ve o rütbeyi Torumtay'a verdiler. Atâbeg ise bu konuda melike hiçbir şikâyette bulunmadı. Kendine zulüm ederek zorlandı. Gerçi pâdişâhın bundan haberi yoktu ve devlet emîrlerinin korunmasından habersiz idi. Torumtay'a karşı şefkati ve merhameti sadece onu bir süvari olarak bilmesindendi. Zannediyordu ki, hepsi Atâbegin askerleridir. Kabe'ye sırtlarını dönerek şükrettikleri için ve suçlarını örtmek için bahane uydurarak ona doğru geldiklerini sandı. Bunun için sessiz kalıyordu. (5)61 senesinde kışın hava aşırı derecede soğumaya başladı. Bunun için Cîroft'a gittiler. Torumtay çok sayıda askere, fazla mal ve servete sahip idi. Atâbeg ise rütbesinden indiği için zayıftı ve hiçbir şeye sahip değildi. Bu yüzden Cîroft halkı Torumtay'a doğru yöneldi. Her yerden ve her taraftan hediyeler ve hazırladıkları güzel nimetlerden Torumtay'ın sarayına götürdüler. Bam civarından bazıları anlaşmak için geliyordu. Çok gelen giden oldu. Askerler her taraftan akılları perişan edip yüreklere korku düşürüyorlardı ve daha barışın başlangıcında Mu'eyyedu'd-dîn'in gulâmı Adamış, diğer birkaç gulâm ile birlikte kaçtı. Melik Arslan'dan Behrâmşâh'a kaçıp ona katıldılar. Böylece Bam'a gittiler. Aralarında anlaşmazlık ve uyuşmazlık yaşanınca Adamış kendi cesaretini ve yiğitliğini ortaya çıkardı. Kışın ortasında Berdesîr'e saldırmak istedi. O zaman [234b] Berdesîr'in kenar mahalleleri (*rabaz*) bayındır bir yerdi, kalabalık bir nüfusa sahipti. Orada

birçok zengin insan, tüccâr ve etraftan gelen misafirler oturuyordu. Pek çok kervansaraylar var idi. Adamış, Bam'dan çıktığı zaman, Cîroft'a haberi geldi. Melik Arslan onu aradan kaldırmak için, Uzun Aybeg'i bir grup asker eşliğinde Cîroft'tan Râyin'e doğru gönderdi. Yolda karşılaştılar. Aybeg, Adamış'ı esir aldı. Elini kolunu zincirleyerek birkaç hizmetçisiyle beraber Cîroft'a getirdi. Günden güne iki kardeşin aralarındaki sular bulanarak daha da kötüye gidiyordu. Ona hizmet edenlerin, engel olmalarına ve ısrarlarına rağmen, haddini aştı. Melik Arslan, Uzun Aybeg'i güreş meydanından emîrlik makamına yükseltmişti. Meğerse koynunda yılan beslemişti. Aralarındaki vefa ve dostluk duvarını yıkarak onun koruması altından çıktı. Böylelikle Cîroft'tan Bam'a kaçtı ve Adamış'ın yarıda bıraktığı işi, yani Berdesîr'i yağmalama işini kendisi tamamlamak için Behrâmşâh'tan izin istedi. Birkaç süvari ile Berdesîr'e gitti. Bir sabah güneş doğmadan habersizce misafirlerin olduğu kervansaraya, Berdesîr'in erdemli ve zengin insanlarının evlerine girdi ve bütün eşyalarını yağmaladı. Öğle namazına kadar hâlâ soyguna devam ediyordu. Pek çok mal, ganimet, değerli eşya ve parayı, kadınların değerli ve ziynetli takılarını, eline ne geçtiyse ve taşınabilir her şeyi alıp götürdü ve tekrar Bam'a döndü. Zavallı halk bu yeni fitneden yeni bir belâ fırtınasına uğradı. Zengin iken fakir düştü. Aşiretten soysuz bir güruha mensup, Fârs denizinin kıyılarından Fârs'ın soğuk bölgelerine kadar gidip gelen, eşyaları çadırdan ve birkaç taşınabilir palas ve çuldan ibaret, erkekleri ve kadınları kalburculuk ile meşgul olan gurebâdan bir grup, zengin kılığıyla o şehre gelmişlerdi. Onlar da yoksullaştı. Bunu burada yazmaktan amacım, devletler ve memleketlerin inkılâbı ve pâdişâhların değişmesidir. Olayların ayrıntıları ve çeşitli hadiselerin yukarıda zikredildiği üzere, bu sürede Kirmân'da olan olaylar; vezîrlerin görevden azledilmesi ve yeni vezîrlerin tayin edilmesi, emîrlerin esir alınması ve onların zehirlenmesi, hizmet verenlerin girip çıkmaları, yeni ve türlü oyunlar, garip işler, hızlı katliamlar ve kötü soygunlar anlatılırsa on cilt kitap olur. Bu konu sırasına göre aşağıda ilerleyen kısımlarda zikredilecek, daha sonra Oğuzlar ve onların çıkardığı fitnenin hepsi sırayla anlatılacaktır. Oğuzların saldırısından önce, Kirmân'ın musibetlerinin acısı, zorluğu ve çektikleri güçlükler ile ilgili bir kasîde yazdım. Kısacası yine Muhammed Mustafâ'nın -*salavâtullâhu 'aleyh*- medhi için yazdım. Bu kasîdeden buraya uygun olan bir bölüm (aşağıda) yazılmıştır.

Kasîde

Dert ve kederin zaferini görüyorsun, neden olanları soruyorsun bana, haşmet payimal oldu, bunun için gözyaşım dinmek bilmiyor.

Yarım leğenimiz ağzına kadar kanla doldu. Onun dalgalarının aksi tavana yansıyor.

Zahhâk'ın ordusu Kirmân'da karargâh kurdu; Ferîdûn'un adalet şemsiyesi Kirmân toprağından gitti.

Sarayların çatısı sürekli baykuşların yeri oldu; hüma kuşu bu kapıdan uçup göçtükten sonra.

Bu tarihte rahatlık günlerini geceleri özlemle yadettik; gece gündüzümüz yağmalamaya gelen ordularla geçti.

Bu ülkede insanların başına gelen bedbahtlıktan dolayı, sabahın yüzü sarardı ve şafağın gözyaşı kana döndü.

Ya Rabbi nice zamandır ki, bizler her seherimizi; konuşmadan komutanları, önderleri dinleyerek geçirdik.

Kısacası, pâdişâhların aralarındaki maslahatın temeli yıkıldı ve Behrâmşâh, yeniden savaşmaya hazırlanmak için Horâsân'dan yardım istedi. Emîr Erkuş-i Zâviye, Çâvlı-yi Kûdekeş'i ve Kerîm eş-Şark'ı gönderdiler. Melik Arslan, Yezd'den 'İzzu'd-dîn-i Leng'i çağırdı. Böylece [235a] birbirlerine tekrar zulüm ettiler. (*Harâcî* takvimin) (5)62 (1174) senesi Ordîbeheşt ayında Râyin civarında birbirleriyle karşılaştılar.

Şiir

Bir sabah vakti eğer toprak su gibi çoşup çağlarsa,

Rengarenk sancaklardan hava ateş kesilir,

Sancağın başı üzerine […[123]] benim der,

Tarre Hâtûn bir fetih(tir?) savaş çadırında.

[123] Buradaki kelimenin manası anlaşılamamıştır.

Horâsân ordusu saldırınca Kirmân ordusunun çoğu dayanamayıp karargâha doğru kaçtı. Melik Arslan ve Atâbeg Muhammed -sabırla birlikte zafer de gelir- Melik Torumtay'ı geri çekilirken gördü ve şöyle dedi: "Hey hey benim, sen de utanç içinde ve dehşete kapılarak gitmek istiyorsun". Hali perişan oldu ve mutsuz bir şekilde durdu. Yüce Allâh'ın yardımı ile zafer rüzgârı, ilahî lütfu sayesinde esmeye başladı. Behrâmşâh'ın devletinin bayrağı devrildi ve kötü talihinden dolayı yenildi. Horâsân ordusuyla beraber bütün eşyalarını toplayıp oradan gittiler. Birkaç emîr ve ünlü kişiler tutuklandılar. Yatsı namazında bu olayın haberi Berdesîr'e ulaştı. Atâbeg'in dîvânında çalışanlar ve Torumtay, diğerlerinden önce Berdesîr'e geldiler. Herkesin neşesi kaçtı. Savaş devesinin yularını kopardılar. Çoğu tanınmış kişiler ve Melik Arslan'ı sevenler, yaya ve azıksız bir şekilde şehirden çıkıp Fârs'ın ve 'Irâk'ın sınırlarına kadar gittiler. Onlardan biri de bendim. Ramazân ayının yirmi yedinci gecesinde Berdesîr'e yeni bir felaket ve ızdırap nazil oldu. Gece yarısı fetih habercisi geldi ve zaferi müjdeledi. Melik Arslan'ın selamette olduğunu ve sancağının zaferini ve doğru haberi ulaştırdılar. Şehirdekiler sakinleştiler ve artık halkın takati kalmamıştı. Bu yüzden ona iltizam ettiler. Lanete uğrayıp kaçan gruplar ise iki üç gün sonra çeşitli yerlerden geri döndüler. Melik Arslan bayram günü parlak bir sonuçla övülerek şehre geldi.

Şiir

Cihân muradına ermiş, felek kulluk ediyor ve pâdişâh duacı,

Yeni bir ümit, güçlü bir devlet ve taze bir baht.

Kirmân halkı, pâdişâhı tekrar gördükleri için öyle bir neşelendi ki; Ya'kûb, Yûsuf'u tekrar görünce o kadar neşelenmemişti. Melik Arslan uyguladığı ve alıştığı yolu tutarak bütün zamanını güzel kadınlarla hoş vakit geçirmeye, saz ve müzik eşliğinde şarkı dinlemeye ayırdı. Torumtay tekrar onun yanına dönmüştü ve hâlâ kibirden vazgeçmiyordu. Kuruntu devi Refî'u'd-dîn, onu vesvese ederek kendini onurlu görmekten ve gururundan taviz vermiyordu. O yıl Nâsihu'd-dîn Ebû el-Berekât'ı vezîrlikten azlettiler ve yerine Nâsiru'd-dîn Efzûn'u tayin ettiler. Refî'u'd-dîn, yeni vezîr tayin edilen kişinin vezâretinden pişmanlık duyuyordu ve düşüncelerini açığa vurmadan kendinde saklıyordu. Zira Nâsiru'd-

dîn muhteşem bir adam ve eski İrân hükümdarları (*Âl-i Kisrâ*) hanedanına mensup idi. Kendisinden üstün olmayan vezîrlere ve Refî'u'd-dîn gibilerine değer vermiyordu. Böylelikle Torumtay itiraf ederek, onu bu makama layık görmediğini dile getirdi. Bu yüzden Nâsiru'd-dîn'i azlederek ömür boyu zindana kapattılar. Gözlerini yerinden çıkararak kör ettikten sonra onu bırakmak istediler. Hâlbuki o ulu bir yere sahipti ve şeref ve onuru ile en seçkin hanedana mensup idi. Kısacası cömertlik ve kerem ile anılan hanedana mensup olduğu halde, gözlerini kör ettiler. Kendi evi onun için zindan oldu. Behrâmşâh ise yenik ve yorgun bir halde bir grupla birlikte tekrar Bam'a gitti. Böylece pâdişâhlığına yeniden düzen vermeye koyuldu. Cihângîrlik için her şey yeniden hazırlanmaya ve düzenlenmeye başladı. (5)62 (1174) senesinde hükümdarlar arasındaki uyuşmazlık ve anlaşmazlık alevleri [235b] sönerek son buldu. Ayrıca ait olduğu ordudan kaçarak karşı tarafın ordusuna gitme meseleleri de sona erdi. Böylelikle Melik Arslan da gerektiği gibi Cîroft'a gitti ve (5)63 (1175) senesinde oradan ayrılarak yeniden Berdesîr'e gitti. Torumtay, hükümdarın habersiz olmasına güvenerek zulümkar davranışlarında ısrar ediyor ve bu inadının vehametinden bihaber bulunuyordu. Tâ ki gebe kalan geceler feleğin kaderiyle bir çocuk meydana getirene ve (onun) intikam eliyle Torumtay'ın inat halısı dürülene kadar. *–vallâhu'l-muvaffak-*

Atâbeg Muhammed'in Melik Behrâmşâh'ın Hizmetine Bam'a Gitmesinin Hikâyesi

(*Harâcî*) (5)63 (1175) senesi Hordâd ayında, âdet olduğu üzere güvendikleri herkesi Meşîz otlağına gönderiyorlardı. Atâbeg Muhammed'in kardeşi Emîr 'Alâ'u'd-dîn Ebû Bekr pâdişâhın Emîr-i Âhur'u idi. Bu sene de ordusu ve askerleri ile beraber gideceklerdi. Gece Atâbeg (Muhammed), kendi *kedhudâ*sı Nâsiru'd-dîn Kemâl'i yanına çağırdı ve herkesin evden dışarı çıkmasını istedi. Şöyle dedi:

Şiir

Bu taife ile oturup kalktıkça işimiz yoluna girmeyecek,

Daha ne kadar oturacağız, (bir an önce) kalkıp gitmeliyiz.

"Ey Nâsiru'd-dîn, ben bu pâdişâhın gafletinden ve nankörlüğünden dolayı çaresiz kaldım. Bu memleketin pâdişâhlık tâcını ben ona takdim ettim. Bazı belirsiz kişiler merhametsizlikten kaynaklanan bir çabayla onu saltanat tahtından indirmek istiyorlar. Bu işi çözmek benim elimdedir, diğerleri gibi. Nasıl ki, sadece, eşeği dama çıkaran kişi indirmesini bilir. Yarın Cuma günü namazdan sonra kardeşim Ebû Bekr ve yanındakiler ile beraber Meşîz'e gitmek için çıkalım. Gece olunca onlardan ayrılıp uzaklaşalım ve Bam'a doğru gidelim. Yaya oldukları için, kimse bizim peşimizden gelemez. Behrâmşâh öyle olduğu halde, benim bu kardeşimden daha iyidir. Şimdi felakete uğradığı için hayli üzgün ve sıkıntılıdır. Şüphesiz bu iyiliğe karşı minnettar olur ve sırtı yere gelmeyerek güçlenir. Haftaya onu tekrar Berdesîr'e getiririm ve muhalefet edenlere de uygun bir şekilde anlatırım".

Nâsiru'd-dîn ise şöyle dedi

Şiir

Orduyu savaşa götürürken ikbâl seninle olacaktır.

Beglik makamında zafer senin elindedir.

"Ey pâdişâhım, bu insan ve cismanî düşüncenin ötesinde bir vahiy, Tanrı'nın buyruğu ve ruhanî bir ilhamdır. Öyle ki, yüce Allâh (şöyle) buyurmuşlardır: 'Bir işe kalkışmak üzereysen tevekkül et'.[124] Bu ilk irşâd ve uyarmadır, ikbâli telkin ve takviye etmektir kul ise hizmette hazırdır. Çünkü bir gün ömrümüz sona erecek. Bu, pâdişâhın devletinin gölgesi altında gerçekleşsin".

Bu takrir üzerine dört yüz süvari ile yola çıktı ve Cîroft'a vardı. Vefasızlık yolunda gidip daha sonra da bahane bularak kendini affettiren bazı emîrlerden ve devlet adamlarından birisi de Cîroft'un şahnesi, Şemsu'd-dîn-i Ma'gûnî idi. Doğruluktan yüz çevirmiş, yalana ve hileye boyun eğmişti. Refî'u'd-dîn'in batıl, yalan dolu ve hileyle süslenmiş sözleri onu doğru yoldan çıkarmıştı. Ama bu durumda olduğu halde hâlâ Cîroft'ta idi. İşretle meşgul ve karanlık çökünce ortaya çıkacak belâlardan -olaylar sabaha

[124] Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i 'İmrân Sûresi, 159. âyet

karşı çıkagelir[125]- habersiz idi. Atâbeg, emîrlerden birisini birkaç askerle önden gönderdi. Onu tutuklayıp zincire vurdu. Ona verdiği ilk hüküm, Emîr Muhlisu'd-dîn Mes'ûd'un serbest bırakılması idi. Muhlisu'd-dîn Mes'ûd, Melik Arslan'ın sarayında hizmet eden has adamlardan (*havâs*) bir *h*^{v}*âce* idi. Hizmetinin iyiliğini kanıtlamıştı ve defalarca onun uğruna canını tehlikeye atmıştı. Bir gün Cîroft'ta, Refî'[u'd-dîn] ile onun arasında dîvânda bir münakaşa yaşandı. Refî'(u'd-dîn), o an bu konuyu fazlasıyla abarttı. Böylece Muhlis(u'd-dîn)'i, Suleymân Kalesi'ne gönderdiler. Bu kale Moğollar'ın sınırındadır. Şemsu'd-dîn'in emri üzerine bir süvari gönderdiler. O bir *kûtvâl* idi. Onu bırakmadılar, aralıksız olarak sürekli süvariler gönderildi. Onları da bırakmadılar. Onlar, olaydan ve olayın nasıl ortaya çıktığından habersizlerdi. Şemsu'd-dîn yeniden [236a] birisini göndererek durumu izah etmesini istedi, ama onu da engellediler. Bu yüzden Atâbeg, Şemsu'd-dîn'in ölüm fermanını verdi. Biraz daha süre istedi. Atâbeg şöyle dedi: "Eğer bu sefer onu getirmezlerse, siyaset hükmü icra olunacaktır". Şemsu'd-dîn kendi el yazısıyla yazdı. Onun el yazısı üzerine daha süslü bir yazı bulunmazdı. Çok güzel ve uyum içerisinde birbiri ardına yazılmıştı; Kirmân'da kimse onun gibi yazamazdı. Olayı anlattı ve durumu bildirerek kendinin hapiste olduğunu ve Muhlis[u'd-dîn]'i serbest bırakırlarsa, kendisinin de kurtulacağını yazdı. Atâbeg, Şemsu'd-dîn'i ve o da Muhlis[u'd-dîn]'i yanında götürdüler. Böylece Bam'a doğru yola çıktılar. İkbâlin müjdecisi, mübarek kuş, devlet habercisi, saadet *berîd*i mektubu götürdü, Behrâmşâh'ın eline verdi. Behrâmşâh'ın yüzü güldü.

Şiir

Ey mum, sana âşık olan gül tekrar yanına geldi.

Dilenci ne yapsın, gönül eli tekrar geldi.

Çığlık atarak bir keder, bir keder senden gitti,

Mahcup, perişan, muzdariplerin mahcubiyeti geri geldi.

[125] Muallakat şairlerinden Tarafa b. 'Abd'a ait Arapça bir şiir. Tam beyit şöyledir: "Ey gecenin başında herşeyden mutlu olan kişi, olaylar sabaha karşı çıkagelir".

Behrâmşâh'ın solgun hayatı yeşerdi ve güller açtı. Saadet yıldızı parladı ve solmuş yüzünde güller açıldı. Kalbindeki ürkmüş kuş rahata kavuştu. Anladı ki, vefasız talih barışmak için kapıyı çalıyor, felek kin ve düşmanlığını unutarak barış istiyor. Atâbeg saygı ve hürmet ile güzel ve ona yakışan bir şekilde orayı esen hale getirerek pâdişâhı selamlayıp görevini yerine getirdikten sonra; biraz daha Bam'da kaldı. Yolculuktan kalan yorgunluğu da giderdikten sonra dönmek istedi. Böylece pâdişâhın sarayını, Berdesîr'e gitmek amacıyla terk edip ulu Pâdişâh ile beraber yola revan oldular.

Şiir

Hem sağlam, hem yüksek, hem melik, hem de yakın,

Hem pek çok taht, hem de Bam […[126]]

Ordu Berdesîr'e vardı ve şehre girdi. Melik Arslan ve Torumtay bir grup piyade asker ile beraber şehirde dolaştılar. Gece olunca; Melik Arslan kalenin, ordunun ve hazinenin durumunu düşündü. Şehirde kalmak ve durmak için hiçbir şeyin müsait olmadığını gördü. Ayrıca kalenin hazırlıklı olmadığı sonucuna vardı. Doğru fikir olarak şehri terk edip canının kurtarması gerektirdiğini düşündü. Gece yarısı Atâbeg Muhammed yıldız falcılığı için, bu kuşatmanın akıbetini öğrenmek amacıyla, hizmetçileriyle beraber sarayın çatısına çıktı. Bir ses geldi. Melik Arslan'ın kaçış haberini duydu. Şehirdeki bazı emîrler ve askerler Melik Behrâmşâh'ın huzuruna çıkarak hizmetine girdiler. Torumtay ölüme yaklaştığı zaman, kötü kadere uğramadı ve kurtuldu. Bir süre Melik Arslan'ın ihsanlarından yararlandı. Daha sonra o ihsanlar karşısında isyan ederek onun hizmetinden çıktı. Bu haberden dolayı gönüllerdeki güller açtı ve dudaklardaki lale tekrar tebessüm etti. Çoğu insan melikin doğruluğunu ve işinde samimi olmasını istiyordu. Ancak Melik Arslan tutuklanırsa, halkın gönlü rencide olurdu. Bun yüzden halk ve ordu bunu doğru bulmuyordu. Bu yüzden adalet isteyenler muradına erişti. O, tutuklanmadan serbest kaldı ve melik de kardeşine teslim oldu.(5)63 senesinin Hordâd ayında, (bir) Cumartesi sabahı Melik Behrâmşâh'ın saltanatı Berdesîr payitahtına taşındı ve saraya yerleşti. Torumtay

[126] Buradaki kelimenin manası anlaşılamamıştır.

birkaç askerle oraya gitti ve elini öperek ona hizmet etmek için tekrar saraya döndü. Nâsiru'd-dîn Efzûn'a işkenceyi reva görerek onun gözlerini kör etmeye kalkmışlardı. Buna neden olan Torumtay idi. Ama yüce Allâh gözünden başka onu muhafaza etmişti. Melik, Torumtay'ı sarayında tekrar görünce, ondan bu işi için izahat istedi ve şöyle dedi: "Ey emîr! Gözümün aynasına bak, ne kadar basiretli olduğunu gör!". (Torumtay ise) "Ey Pâdişâh! Şimdi bu sözün zamanı mı?" dedi. Daha sonra Torumtay, melikin sarayından çıkıp [236b] kendi çadırına doğru gitti. Atâbeg'e: "İhtiyat için hâlâ gözlerini açmayacak ve aynı şekilde yumuşak davranmaya devam mı edeceksin? Torumtay saraydan ayrıldı. Onu başka nerede göreceksin?" dediler. Melik, onun peşinden birisini gönderdi ve tekrar onu saraya getirtti. Böylece onu öldürerek hayatına son verdi.

Şiir

Bilmelisin ki, kötülük yapmamalısın,

Zulüm devinin hilelerine kanmamalısın.

Her kim haddini aşarsa,

Kaderin pençesinden canını kurtaramaz.

Melik Arslan'ın Yezd'e Gitmesinin Hikâyesi

Melik Arslan, Râver yoluyla, Yezd'e doğru gitti. Oraya vardığında, Yezd Atâbegi onun gelişine saygı gösterdi, atın eyerini düsenledi ve eyer vurulmasını sağladı. Ona hizmette kusur etmedi ve onu içeri aldı. Onu tazim kubbesinde ululuk ve izzet kürsüsüne oturttu. Kendisi ise tevazu için ayakta hizmette bekledi. Kendisi ev sahipliği yapmak üzere pâdişâh için gerekli eşyaları, oyun ve eğlence aletlerini tertip etti ve pâdişâhın huzuruna sundu.

[Şiir]

Bizim için misafir kendi canımız gibi azizdir,

Canımızı ve malımızı misafire borçluyuz.

Yezd Atâbegi yanıltıcı yemin (*sevgend-i mugalata*) ediyordu. Şöyle ki, "Eğer beni Yezd'in hazinesinde görev başına alırlarsa, hemen çabucak yenilmem. Bu konuda elimden gelen çabayı esirgemem. Eğer Yezd ordusu zarara uğramazsa, kendim bizzat 'Irâk'a doğru giderim. Servetimle bir ordu kurar ve buraya getiririm". İki ayı sohbet ve alışma ile geçirdiler. Böylelikle Melik Arslan, Kirmân'daki askerlerini ve ordusunu alma hayali ve hevesiyle, Yezd Atâbegi ve ordusu ile beraber Kirmân'ın Serhad bölgesine geldi. Bu haber Berdesîr'e ulaştığı zaman, Kirmân memleketi bütün Serhad halkı ile birlikte Behrâmşâh'ın ve atâbegin hükmü altına girmişti. Etraftaki bütün mevki sahipleri ve memleketin her bir bölgesindeki emîrler hizmet için ona katıldılar. Kirmân'ın her tarafını doğruluk ve dürüstlük sarmış, memleketin bağ ve bostânları çiçek ve reyhanlar ile süslenmişti. Her taraf rahat ve sakin, halk güvende ve neşe içerisinde şiirler söylüyordu. Ordunun Türk, Fârs (*Tâcîk*) ve Deylemli bütün unsurları bir araya gelerek toplanmışlardı. Melik Behrâmşâh ise katliamı, kötülüğü ve âni öfkelenmeyi bir kenara bırakarak terk etmişti. Kısacası (Melik Behrâmşâh), Berdesîr payitahtından kalabalık bir orduyla Serhad'a geldi. Aradaki mesafe birbirine yakınlaşınca ve Melik Arslan'ın beklentisi gerçekleşince, tekrar Yezd'e doğru geri döndü. Melik Behrâmşâh da yeniden Berdesîr'e döndü ve ülkeyi korumak için bir buçuk yıl Kirmân'da meşgul oldu. Bam dîvânında mustevfî olan Melik Behrâmşâh'ın vezîri Zahîru'd-dîn-i Efzûn ve onun hazinedarı Şehâbu'd-dîn Muhammed b. el-Farah-i Deylemî (idi). Melik Behrâmşâh halkın ona karşı olan kin ve nefretini yaptığı iyilikler ile ortadan kaldırıyordu. Bu yüzden halk ona kulluk ediyor ve ona dualarda bulunuyorlardı.

Şiir

Senin gamın benim için sona ersin dediğim zaman,

Gam toprakta yeşeriyor ve senin gamın tazeleniyor.

(*Harâcî* takvimin) 5(64) senesi yazının sonlarında, Melik Behrâmşâh hastalanmaya başladı. Hekimleri çağırdılar ve onu tedavi etmek için uğraştılar. Ömür şişesinde bir damla

bile hayat kalmadığı için, hiçbir ilacın etkisi olmadı. Genç yaşında ve gençlik döneminin daha başındayken devletinin faziletini ve fermanının ışığını saltanat sahasından çaldılar ve daracık tabuta koydular.

Şiir

Ecelin eli onu kesmişti, cömertlik akdi (bu yüzden) koptu,

Hiç belâ uğramamıştı ki şeref boynuzu kırılsın.

Yeniden memleketin saltanatı devredildi. Saltanat kuralları, güvenli durumu, dayanıklılığı ve gücü yıkık dökük oldu. Yıkılmaya yüz tutmuş Kirmân'da kargaşa yaşandı ve perişanlık nedeniyle ortalık birbirine karıştı. Herkese zarar veriyorlardı ve herkes sığınacak bir yer arıyordu. Emîr Uzun Aybeg (*Aybeg-i Derâz*) ve bir takım asker ile devlet adamlarından oluşan birkaç kişi daha, [237a] çatışma ve karmaşaya neden olanlardan intikam aldılar. Böylelikle o sıkıntıdan ve mihnetten kurtuldular. Daha sonra Cîroft'a doğru yola çıktılar. Bir grup ordu ve Vezîr Zahîru'd-dîn ise, Melik Arslan'a hizmet etmek için Yezd'e taraf gittiler. Memleketin pâdişâhı öldüğü için Atâbeg Muhammed, onun yerine pâdişâhın oğlunu tahta oturtmayı uygun gördü ve böylece Melik Muhammedşâh b. Behrâmşâh'ı tahta oturttular. Birkaç gün Berdesîr'de küçük pâdişâha hizmet etti ve onun sıkıntılara dayanamayacağını düşünerek kaygılandı. Kader ve yazgı zarı, arzu edileni Sâbık[u'd-dîn] 'Alî-yi Sehl kadar düşünmüyordu. O Melik Behrâmşâh'tan terbiye görmüştü. Bam Kalesi'nde onun fermanı altında kale muhafızı ve birkaç komutan bulunuyordu. Eğer bu saltanatın devamı ve işlerinin gidişatı olacaksa, bu iş sadece onun yardımlarıyla gerçekleşecekti. Muhammedşâh'ı aldı ve pek çok asker ve kendi maiyetiyle Bam'a doğru yola çıktı.

Sâbıku'd-dîn 'Alî-yi Sehl'in Ahvâli ve Kirmân'daki Makamının Hikâyesi

Sâbıku'd-dîn 'Alî-yi Sehl, Şîrâz'ın Muhammed-âbâd Köyü'nden idi. Horâsân'da çok meşhûr ve tanınmış olan, derviş ve *ayyâr* Ahmed-i Harbende'nin talebelerindendi. 'Alî mesleğinde usta, çok cesur ve güçlü bir komutan (*serheng*) idi. Horâsân'da Kerîmu'ş-

şark'ın dergâhında hizmet ediyordu. Onu, Melik Tuğrul zamanında birkaç kez mektup ile Kirmân'a gönderdiler. Melik Behrâmşâh zamanında Kerîmu'ş-şark'ın hizmetinde Bam'a geldi. Pâdişâh'a hizmet ederken devlet adamlarının huzurunda her gün iyi ahlaktan bahsederdi. Kendi iç güzelliği yüzüne yansımıştı. Yiğitlik ve cesaretini göstererek gönülleri fethetmişti. Böylece herkes tarafından tanındı. Akıllı olduğu herkese malum oldu; iyi ahlakı ve şerefiyle ünlendi. Böylelikle birkaç komutan etrafına toplandı. Behrâmşâh, Atâbeg Muhammed ile payitaht Berdesîr'e gittiği zaman, 'Alî Sehl'in adamlarına birkaç komutan daha ekledi ve Bam'ın kale ve hisarını ona emanet etti. O, bu kale komutanlığı (*kûtvâl*) görevinde mertçe davrandı; vilâyetin korunmasını üstüne alarak ve insanlara yardım ederek onları korudu. Adaletten ve dürüstlükten çıkmadı. Daima adaletten yana olarak büyükten küçüğe herkesin hakkını öylesine korudu ki, Melik Tuğrulşâh'ın evlatlarının hepsi de onun yanında bir hiç oldular. Zira Bam halkı onun velayeti altında hayatlarını rahatça geçiriyordu. Selçuk ve Selçuklular'a bağlandılar ve herkes onun iyiliğine candan sarıldılar. Böylece günden güne onun koruma ve bekçilik gücü daha da kuvvetlendi. Ona her taraftan çok para geliyordu. Böylece değeri ve makamı pâdişâhın yanında yükseliyordu. Behrâmşâh hayatta olduğu sürece, hep itaat ederek ona kulluk etti. Atâbeg Muhammed, 'Alî Sehl'in, Melik Behrâmşâh tarafından yetiştirilmiş, yukarıda zikredilen bütün yiğitlik sıfatlarına sahip, ahdine vefa edip ün kazanmış birisi olarak, şehir ve şehrin kalesini elinde tuttuğunu düşünüyordu. Ahbapları, Kirmân ordusu ve Behrâmşâh'ın adamlarının artık onu koruyup kollamaktan uzak durduklarını düşündü. Bu yüzden Atâbeg Muhammed, Behrâmşâh'a hizmet etmiş olmasından dolayı, bu görevi kendisinin en tabii hakkı bilerek, yerini ve makamını korumak amacıyla pâdişâhın oğlunu kolladı ve babasının yerine oturttu. Bu temenniyle Muhammedşâh'ı aldı ve az kişiden oluşan bir grupla beraber Bam'a gitti. 'Alî Sehl yakınlık için ve hizmette bulunmak amacıyla, ona altın ve gümüş hazırlayıp gönderdi. Ziyafet için yemekler ve sofralar tertip ettirdi. Atâbeg ise, Muhammedşâh'ın şehirde kendi yanında kalmasını istiyordu. Bu yüzden atâbeg, bunu bir muhalefet olarak düşündü ve öyle anladı. Aradan iki üç gün zaman geçtikten sonra atâbeg, Sâbıku'd-dîn 'Alî'ye (şu mesajı) gönderdi:

"Sen iyilik, bilgelik ve yiğitlik ile tanınan bir adamsın [237b] ve biliyorsun ki, Melik Behrâmşâh'ın senin üzerinde emeği ve hakkı çoktur. Şimdi o pâdişâhın ömrü sona erdi ve elbette ki, seni bu yüzden seçti; zira şehâmete layık görerek sende bunu gördü ve

çocuklarına karşı kusur işlemeyeceğini anladı. Onun hakkına riayet edeceğini biliyordu. Şu an çoğu hizmetçileri ve ordusunun hepsi ayrılıp gitmişler. Bu surdan ve kaleden başka elimizde bir şey kalmadı. Sana yakışan şey hakkını ödeyip onu Bam şehrinde tahta oturtmaktır. Ben de sen de ona kulluk etmeye devam edelim. Dağınık orduyu iyi görmesini sağlamamız için onları bir araya toplamamız gerekir. Bu saltanat arzu ettiğimiz düzene girmelidir ki, herkes tekrar bize geri dönsün. Şevket ve kuvvetimizi kazandıktan sonra eğer düşmanla karşılaşırsak üstesinden gelebiliriz".

Sâbıku'd-dîn bunu (mesajı) şöyle yanıtladı: "Yüce atâbeg, söylediklerіniz doğrudur. Ben bir fidan misali idim ve Melik Behrâmşâh beni yetiştirdi. Şüphesiz ki, sözünden çıkmayacağımı ve dürüstlüğümü bildiği için beni seçti. Bugün de Allâh'a şükürler olsun ki, benim hakkımda bildikleri ve düşündükleri doğrudur. Bunu söylemeye gerek yok, durum ortadadır.

Şiir

Hâlâ aynı şekilde köle gibi senin dostunum,

Senin sözünde sımsıkı duruyorum.

Pâdişâhın ülkesi ve memleketin idaresi atâbegindir. Ben bir kûtvâl olarak şimdiye kadar itaatte kusur etmedim ve kulluk kuşağını bunun için bağladım. Evet, bu büyük bir iş ve müphem bir sorundur. Çözümü için de düşünmek gerekiyor. Düşünmek için biraz zaman istiyorum ve bu işin düğümünü çözüp tekrar sana haber göndereceğim".

Böylece Sâbık[u'd-dîn] 'Alî-yi Sehl, basiret gözüyle, düşüncelerini teraziye vurdu. Yaradılışın altı cihetini, fıtratın yedi iklimini baştan aşağıya düşündü. Melik Arslan'ı Yezd ve Kirmân ordusuyla beraber gördü. Berdesîr'e doğru gidiyorlardı. Uzun Aybeg'i, Cîroft gulâmlarının beslediği tamah ve hırsı ve Melik Tûrânşâh'ı gördü. 'Irâk'ta bu durumlara benzer yeni olayların ortaya çıkmasını dört gözle bekliyordu. Melik Arslan'ın Berdesîr'i hâkimiyeti altına aldığını bildiği için, Atâbeg Muhammed'i engellemekten başka bir şey yapamayacaktı. Üçüncüsü şu ki, melikin içindeki düşmanlık duygusu gitgide büyüyordu. Kim bilir, belki birdenbire herkese olan husumetinin öcünü almak için benim kapıma gelir,

en iyisi hicvetmemdir. Melik Muhammedşâh'ı ve atâbegi esir alırım. Böylece kim pâdişâhlık tahtına geçerse geçsin, benim itibarım ve makamım bu suretle korunmuş olur (diye düşündü). Şehrin kalesinin kapılarını kapatmaları için emir verdi. Kendisi, bir komutanı (*serheng*) ile birlikte, bir sabah erkenden melik, atâbeg ve maiyetine saldırdı. Onlar kaçmak için birleşip ata bindiler. Önce atâbeg bindi, daha sonra da meliki kendi atı üzerinde önünde oturttu. Atâbegin hizmetinde bulunan birkaç yiğit kapıyı kırdılar. Atâbeg ve melik dışarı çıktılar. Kimi hizmetçiler kaçtı, kimisi ise orada kaldı. Atâbeg ve melik bu tehlikeden kurtulunca kendilerini korumak için bir sığınak düşündüler. Sağ taraflarında Berdesîr vardı ki, Melik Arslan oraya varmıştı. Sol taraflarında ise [Cîroft vardı ki][127], Uzun Aybeg ve oranın ordusu onları aramak amacıyla Coşâr yoluyla oraya varmıştı. Kirmân'a veda edip Îg[128]'e doğru gittiler. Oraya vardıkları zaman, Îg emîrleri onları karşıladılar ve ikram etmek için onları evlerine götürdüler [238a] ve şunu söylediler:

Şiir

Sevgilinin geldiğinden haberim olsaydı,

Geldiği yollara çiçekler ve yaseminler dikerdim.

Melik Arslan ve Yezd Atâbegi'nin, Yezd'den Berdesîr'e Gelişinin Hikâyesi

Atâbeg Muhammed, Berdesîr'den Bam'a hareket ettikten sonra, Vezîr Zahîru'd-dîn ile Kirmân'ın önde gelenleri Yezd'e doğru gittiler. Melik Arslan'a mektup yazarak dediler ki:

Şiir

Kalk ve buraya gel ki, evi (senin için) süsledik,

Gece dua ederken Allâh'tan seni diledik.

[127] Metinde atlama olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 64).
[128] Metinde yanlışlıkla "Aybeg" şeklinde yazılmıştır. "Îg" olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 64).

Yezd Atâbegi ve kardeşi Şerefu'd-dîn-i Bîstâ, gulâmları ile birlikte Melik Arslan'ın hizmetine geldiler. 564 (1176) senesi Dey ayının ilk günü payitaht Berdesîr'e vardılar.

Şiir

Meclis boş, sarhoş (sevgili) elde,

İnsaf etsin ki, her mutluluğa bir yer var.

On beş gün Berdesîr'de kaldılar. Vezîrlik görevine Zehîru'd-dîn tayin edildi. Zî'l-hicce ayının on beşinde Perşembe günü Cîroft'a gitmek için yola çıktılar. Ben de (bu esnada) *dîvân-i inşâ*da nâiblik göreviyle meşgul idim. Kâvurd[129] menzilinde konakladıkları zaman, Uzun Aybeg'in diğer emîrler ve gulâmlar ile birlikte 'Akabe-yi Mâdûk (yolunu) tuttukları haberi ulaştı. Yezd ordusunun Cîroft'a girmesini engelleyeceklerdi. "Eğer melik yabancı orduyu bırakıp kendi ordusuyla arasını düzeltir ve barışırsa, biz ona itaatte kölelik halkasını can kulağımızda taşırız ve fermanından çıkmayız. Aksi takdirde, yaşadığımız sürece savaşırız", diyorlardı. Bu söz melikin tuhafına gitti. Güreşçi Kayaba'yı çağırdı. O güreşte Uzun Aybeg'in üstadı (*ostâd*) idi. Doğru haber almak için onu gönderdi. Aralarındaki mesafe ise iki üç fersah idi. Kayaba gece geri dönerek haberin doğru olduğunu söyledi ve şunları ekledi: "Aybeg saygı ve âdetten olduğu için yeri öptü ve dedi ki 'Ben sarayın eski kullarındanım. Şimdi ise pâdişâha hizmet için melik ve atâbege[130] düşmanlıktan vazgeçtim. Şu anda pâdişâhtan lütuf umarak onun için donatılmış bir ordu tanzim ettim. Allâh'a şükürler olsun ki, (sadece) devlet arsasında pâdişâhının yeri boş ve düşmanlar karşımızdadır. Hayır, yabancıların yardımına ihtiyacımız yoktur! Yezd Atâbegi, geçmişte gösterdiği şefkat ve iyilikleri hesap etsin, onunla ahbap olduğunu da göz önünde bulundursun! Kirmân'ın Serhad iline emek vermeden sahip çıkmış ve faydalanıyor. Bu saltanattan ve memleketten bundan fazlasını elde edemez. Selametle gitsin ve selametle geri gelsin! Serhad'dan da faydalansın! Ama eğer bunun tersini yaparsa, fırsat yolu ve imtihan meydanının kapısı da açıktır'". Melik, atâbeg ile kardeşini yanına çağırdı ve

[129] Beyânî neşrinde, menzilin adı "Fâred" şeklinde vermiştir (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 65).
[130] Metinde yanlışlıkla "Aybeg" şeklinde yazılmıştır. Atâbeg Muhammed'in kastedildiği âşikârdır (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 65).

Kayaba'dan bu sözleri onların huzurunda anlatmasını istedi. Şerefu'd-dîn-i Bîstâ cesaretiyle meşhûr, çok yürekli bir adam idi. Ben uzaktan duyuyordum. Şerefu'd-dîn: "Ben, yarın güneş doğunca 'Akabe'den bu hendekleri yok ederim" diyordu. Bir gün sonra 'Akabe'ye doğru yola çıktılar. Bir grup kafası sarıklı kişiyle beraber atlardan indik ve bir köye girdik. O köyün adı Serheng idi. Yezd ordusunu geçemeyeceğini düşünerek heyecan yaşıyorduk. Ayrıca bizim ordunun asker sayısı çok ve daha güçlü olduğu için onlar mukavemet gösteremeyeceklerdi. Öğle namazının vakti geldiğinde, arkalarından bir ses geldi; "Yezd ordusu geri dönsün". Melik, 'Akabe'nin yakınına varınca Aybeg'i yanına çağırdı ve şöyle dedi: "Yezd Atâbegi'nin benim üzerimde hakkı çoktur. Biz Kirmân'da ona bir makam ve bir görev verelim diye iki yıldan beri eziyettedir. Bizim, onu ödüllendirerek karşılık vermemiz gerekir. Rızanı göstermelisin ki, hizmete başlasın. Bir hafta bizim Germsîr'i gezip görsün, daha sonra da selametle geri dönsün". Ancak inatçı (bir) Türk idi ve kendi sözünde ısrar ediyordu. [238b] Böylece melikin dediklerini dinlemedi. Bu yüzden melik tekrar payitaht Berdesîr'e gideceğini söyledi ve ordunun yanına geri dönerek Yezd Atâbegi'ne, inatçı Aybeg'in durumunu anlattı. Atâbeg yüksekleri düşünürken, o taşlıkta ve çakıllıkta, ne kalmaya hali vardı, ne de makam elde etmeye. Gözü yükseklerdeyken 'Akabe'yi ne yapacaktı? Bu yüzden şöyle dedi: "Pâdişâh bilir ki, amacım Berdesîr veya Cîroft değildi. Bizim çabamız ve amacımız; pâdişâhın selametle, devletinin gölgesi altında kendi evine ve saltanat mirasına geri dönerek kavuşmasıydı. Biz, Allâh'tan dilediğimizi yardımlaşarak zaferle kazandık. Yeniden kendi evimize geri dönüyoruz. Ayrıca bu sene kışın, fitne denizinin medceziri ve dalgalarının çalkanmasıyla Berdesîr'de kalmak zor olacaktır. Yüce pâdişâh kendi memleketine gelerek saltanatını kurdu. Kendi halkıyla arasını düzeltip barış sağlarsa daha iyi olur. Gerçi biliyoruz ki, bu ordu ve askerlerle bir arada olmak Kirmân'ı yakın zamanda darmadağın edecektir". Böylece vedalaştı ve Yezd'e geri döndü. Melik Arslan ise kendi adamlarıyla beraber orduya katıldı ve Cîroft'a gitti. Atâbeglik unvanı da Aybeg'e verildi. Kış da geldi geçti.

Atâbeg Muhammed'in Aybeg'ten Çıkışı ve Berdesîr'i Ele Geçirmesinin Hikâyesi

[Melik ve Atâbeg Muhammed][131] iki üç ay Îg[132] emîrlerinin evlerindeki ziyafetlere katıldılar. Daha sonra yardım almak için Fârs'a doğru yola çıktılar. Besâ[133]'da Hâcı Beg, pâdişâh ve atâbege katıldı, bir grup süvarisi ve piyadesi de vardı. Hâcı Beg, düzenbaz ve nankör bir adam idi. Bu yüzden ilk başta Atâbeg Muhammed ile Atâbeg Zengî'yi bir tutarak şöyle dedi: "Bundan ve bunun yardımından bize hayır gelmez. En uygunu odur ki, ben emir kulu olarak hizmette bulunayım ve Kirmân tarafından gidelim. Kirmân ordusu bizim güçsüz olduğumuzu anlarsa, tekrar senin tarafındaki vadiye doğru akın eder". Bu kararı aldıktan sonra tekrar Kirmân'a doğru gittiler. Atâbeg Muhammed'in Pehlivân adında bir oğlu vardı. Çok çevikti. Yiğitlere yakışan güzelliğe ve bilgelik özelliklerinin tümüne sahipti. Babasıyla meşveret ederek ona fikrini söyledi. Şöyle dedi: "Ey baba! Berdesîr şehri boş ve oranın ordu komutanı Emîr Ebu'l-Fevâris-i Kûhî, Deylemli sıradan ve aciz biridir. Eğer bir sabah birkaç süvari şehrin surlarının arkasında pusu kurarsa, kapılar açılınca kendilerini şehre atarlar. Bu durumda ise, şehir halkının da engel olmaya ve karşı koymaya gücü yetmez. Ben kendi başıma bu saldırıyı gerçekleştirebilirim. Eğer bu iş olursa, devletin sahibi atâbeg olur. Eğer -Allâh göstermesin- ok hedefine ulaşmazsa, ben canımı hükümdara feda etmiş olurum; bunu çocukluğuma verirler. Atâbeg rızasını göstererek izin verdi. Pehlivân, (5)65 (1177) senesi Ferverdîn ayının üçüncü günü aldığı karar üzerine şehre saldırdı ve kaleyi kuşattı. Emîr Ebu'l-Fevâris-i Kûhî'yi esir aldı. Atâbeg, Muhammedşâh ve Hâcı Beg ise hep beraber şehre girdiler. Bu haber Cîroft'a ulaşarak yayıldı. Felek perde arkasından yeni bir oyun fitnesi ortaya çıkardı. Devlet ve memleket işleri altüst oldu. Atâbeg ise görünüp tanınmadan önce, Cîroft'a doğru yola çıktı. Vezîr Zahîru'd-dîn ile Kiyâ Muhammed b. el-Muferreh, kendi evlerine; Bam'a doğru gittiler. Melik Arslan ve Aybeg Berdesîr'e vardıkları zaman, hububat ve tahıl yeşil idi. Henüz büyümemişti. Halkın çaresizliği yüzünden anlaşılıyordu. Şehirde azık ve rızık hiçbir şey biriktirilmemişti. Bir süre açlığa dayandılar. Melik Arslan şehre geldi ve Aybeg'i indirdi. [239a] Muhammedşâh'a da zarar vermeyerek onu kaleye gönderdi.

[131] Metinde atlandığı anlaşılmaktadır (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 67).
[132] Metinde yanlışlıkla "Atâbeg" şeklinde yazılmıştır. "Îg" olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 67).
[133] Beyânî neşrinde "Pesâ" (bkz. Efdalu'd-dîn-i Kirmânî/Beyânî, s. 67).

Uzun Aybeg'in Bam'a Varmasının Hikâyesi

Melik, Cîroft'tan, Beredsîr tarafına gitmek istediği zaman benim vücudumda bir ağrı vardı; bu yüzden kendisine hizmet edemedim. Cîroft'ta da kalmak benim için çok zor oldu. Hastalıktan dolayı birkaç arkadaşımla beraber Bam'a gittim. Ramazân ayının ilk gününde Uzun Aybeg ve birkaç emîr ile bir grup asker Berdesîr'den kalkıp Bam'a vardılar. Sâbıku'd-dîn 'Alî onları karşılamaya gitti.

Şiir

Beni görünce pek büyüklük etti,

Ben de hemen ayağına kapandım.

Aybeg ve orduyu şehre getirdi ve antlaşmanın maddelerini sağlamlaştırdı. Ayrıca aynı ay, yani Ramazân'da kendi askerlerinin yanında oranın eski yerlilerini de Cîroft'u yağmalamak için kendisiyle beraber götürdü. Dünyanın dostluk mekânı olan Kumâdîn, Cîroft ve Resâtîk'i altüst etti. Canlı cansız ne varsa, nimetlerden değerli şeylerden ne gördüyse yağmaladı; hepsini tekrar Bam'a getirdiler. Berdesîr'de Nâsihu'd-dîn Ebû el-Berekât'ın oğlu Mecdu'd-dîn güvenilir, vakarlı ve güçlü bir vezîr (idi).

Şiir

İş bilir ve iş bitiren h^{v}âcenin bir düşüncesiyle dünya saadete bürünür.

Onun düşüncesini yazdıklarında yarının resmini gözleriyle görürler.

Bu vilâyet için kendi evinden ayrılarak Bam ile Berdesîr halkının arasına girdi. Bam halkının itirazlarına karşı korkusunu belli etmedi ve iki tarafın arasını düzeltmek ve onları barıştırmak için çaba gösterdiler. Onu yazın ortasında Bam'a gönderdiler. Bu konuda çaba gösterip bir sözleşmenin gerçekleşmesini sağlayacaktı. Mecdu'd-dîn bunu uygun görerek kabul etti; barış ve sulh haberini herkese duyurdu. Pek çok asker, karısı ve çocuklarıyla

beraber Berdesîr'i çok arzuluyor, Berdesîr'e geri dönmek istiyordu. Ben de Mecdu'd-dîn'in yanında idim. Böylece tekrar Berdesîr'e geldiler. Ama temeli müsamahaya dayanmadığı için, barış çok uzun sürmedi.

Şiir

Eğer gönül dille yâr olmazsa,

Dil ne söylerse söylesin, nafile.

Bu saatten sonra vezâret görevini Mecdu'd-dîn'e verdiler. Zeynu'd-dîn-i Resûlvâr ise bir elçi olarak Fârs'a gitmeye hazır idi. O fitneci, fesatçı ve geveze bir adam idi. Onu aceleyle yola revan ettiler. Fârs ordusundan yardım istedi. Zeynu'd-dîn gevezelik yaparak bu konuyu fazla abarttı. Böylece ısrar ederek iki üç komutan ile bir grup asker ve ayrıca ahbaplar elde etti. Yeniden Kirmân'a geldi ve Bam'a gönderildi. Melik Arslan'ın emrine girdiler. Bam şehrinin kapısına vardılar. Şehrin ordusu kaleyi, pâdişâhı ve şehri korumak için onlara hücum ettiler; öyle ki, iki ordu arasındaki ateş kıvılcımları göklere kadar yükseldi. Saldırı ovanın etrafında gerçekleşti. Kaleyi ele geçirdiler ve sur duvarlarını harap ettiler. Böylece hendeğe kadar vardılar. Şehrin ordusu tekrar etrafı kuşatmış, abluka altında tutuyordu. Şehirde süvariler güçlü devler, piyadeler ise kaleyi fetheden aslanlar misali savaşa devam ediyorlardı. Ovada ise iki aydan beri ordu savaşmaktan vazgeçmemişti. Korkudan halkın çoğu helâk oldu. Atâbeg Muhammed'in genç askerlerinden, aynı zamanda altın karşılığında aldığı kölelerden yüz asker yaralandı ve güçsüz düştü. Bir emîr vardı. Ona Seyfu'd-dîn (el-)Cuyûş Ebû Bekr derlerdi. Zerafet sahibi, zarif bir adam idi. Bu çabanın boş ve yararsız olduğundan söz ediyordu. Şöyle dedi: "Ey filanca kimse! Bu [239b] karargâhta işçi (asker) vardır, ama emir veren kimse yoktur. Yani bu pâdişâh ve atâbeg, şehri nasıl kurtaracaklarını bilmiyorlar. Herkese malum oldu ki, bu olayın düğümünü sadece savaşmakla çözmek doğru değildir ve bu (gidiş) zafere varmaz".

Bam'ın hâkimleri, ârifleri ve bir çok halkı önceki (hallerinden) şikayetçi (*mustezîd*) idiler. Atâbegin yanına geldiler ve (şöyle) dediler: "Biz yaşlılardan duyduk ki, Bam

şehrinin felaketi Âbârik nehridir. Eğer bir yolunu bulup nehri hendeğe doğru akıtırsak, belki bu şekilde duvarlar yıkılır ve şehir de serbest kalır".

Şiir

Her ne hileye başvurduysam olmadı.

Ben senin için uğraştım ama bir arpa bile artmadı.

Böylelikle emir verdi; Bam'ın etrafındaki bütün halkı; Bâzâr, Kehkîn ve Nermâşîr halkının hepsini bir araya topladılar. Yirmi fersah öteden bu nehrin yönünü oraya çevirerek hendeklere akıttılar. Su galip gelerek surlar şehrin dış kısmına ve ovaya doğru yıkılmaya yüz tuttu. Aybeg ile Sâbık[u'd-dîn] 'Alî ve bütün komutanlar, ordu ve halk ellerinde kürek ve baltalarla dışarı çıktılar. Suyun yolunu hendeklerden ovaya doğru açtılar. Orduya, suyun surda nüfuz ettiği yerleri ve açtığı delikleri kapattıkları haberi geldi. Bunun için de devletin büyükleri bu işin başında olarak başka bir yerden suyun yolunu açıyorlardı. Bir iki gece böylesine başında durarak beklediler. Çok ağır ve zor bir görev idi. Ama gevşeklikten ve önemsememekten dolayı suyun yolu tekrar açıldı ve ovaya doğru taştı. Bu belâdan da kurtuldular. Ziyâ'u'd-dîn 'Omer Ebû Bekr garip bir adam, aynı zamanda Horâsânlı bir helalzâde idi. Şehirden dışarı çıkarak barış konusunda birkaç söz söyledi ve nasihat için yol gösterdi. Atâbeg bu sözleri kabul etmiyordu. Melik ise atabege hak vererek mazeret buluyordu. Ziyâ'u'd-dîn iki üç kez gitti geldi. Atâbeg ısrar ediyordu ve zorlukların; kötü sonla ve zararla biteceğini düşünmüyordu.

Şiir

Dünya büyük ve insanlar da çoktur,

Ama herkese nasip olmaz şâh ile aynı sofrada yemek yemek.

Eğer yeryüzünde kelebekler varsa,

Gökyüzünde de yem toplayan pek çok kuş var.

Ama belâ nazil olunca, esrarlı ilahî sır takdirle ortaya çıkacaktır ve âşikâr olacaktır. Son defa olarak Ziyâ'u'd-dîn geldiği zaman, gece Nâsiru'd-dîn Kemâl'in çadırında idi. Barış hakkında konuşuyorlardı ve sohbet ediyorlardı. Atâbegin müşaviri sohbet esnasında şöyle dedi: "Eğer sulh gerçekleşmez ise, başka bir durumun ortaya çıkmasından korkuyorum ve ben barış için hazır idim. Ben bu cümleyi duyunca fitne ve fesat peşinde olduklarını anladım ve dışarıda bir grup asker bahane ve mazeret için geldiler. Ziyâ'u'd-dîn'in sözü meliki ve atâbegi etkilemedi.

Şiir

Sevgili bizi hiçe saydı,

Her ne söylediysek hiç tesir etmedi.

Ve onun çabaları boşa gitti.

Zeynu'd-dîn'in Özür Dilemesi ve Fârs Ordusunun Kirmân Ordusuyla Karşılaşmasının Hikâyesi

Ona Emîr Zâhir Muhammed derlerdi. Fazla tanınmayan bir komutanın oğlu idi. Her türlü işi yapabilirdi; korkusuz ama dalkavuk bir adam idi. Zâhir bir gün tesadüfen Aybeg'in sohbetine katıldı ve Aybeg'e şöyle dedi: "Ben cesurca bir şey düşündüm. Eğer olursa, Allâh tarafından bir ikbâl nasip olacaktır. Eğer olmazsa, ordunun bir kısmını yok say. Ben gece dışarı çıkacağım ve Zeynu'd-dîn-i Resûlvâr'ı bu işten vazgeçireceğim. Mal ve makam vaadederek onu, Melik Arslan'a hizmet etmekten caydırağım. Ona söyleyeceğim ki, Kirmân'ın Serhad bölgesi Fârs ordusunun sultası altındadır. [240a] Bu ordu için sulh sağlasın. Böylece mal, mülk atâbegin olsun. Bu orduyu şehre getireceğim. Kuşkusuz melik ve ordunun fitnesi de yatışır. Biz de Serhad'a gideriz ve Melik Tûrânşâh'ı, Yezd'den buraya getiririz. Fârs'tan daha çok yardım talep ederiz. Böylelikle Kirmân bize ait olur". Bu sözleri, bu fikri Aybeg beğendi ve doğruladı. Bu işi gerçekleştirmek için Zâhir sözünde durdu ve işe koyuldu. Birkaç gece uğraştı, sonunda da bu işi başarıyla bitirdi. Bir gece yatsı vakti bir ses duyuldu. Fârs ordusu her şeyi topladı ve Bam şehrine girdi. Herkes korku içerisinde, malından ve canından ümidini kesti.

Şiir

Kıyamet gününü andıran simsiyah ve dehşet dolu bir gece,

(Korkudan) diller tutuldu, adımlar uyuştu.

Ordu ne kaçabildi, ne de karşı çıkıp savaşabildi. Sabretmekten ve ölümü beklemekten başka hiçbir çare kalmadı. Yüce Allâh onlara ihsan bahşetti ve gece onları belâdan korudu. Fârs ordusu şehre gece girdiği için, çevredekiler korku içerisinde gecenin bitmesini diledi. Onların hali bizimkinden daha beterdi; feryad figan ediyorlardı. Sabah olunca çıktılar ve duvarların arkasından görünüyorlardı. Gerçi ovadaki karargâh üstün gelmişti, ama geceki korku halkın elini ayağını öyle uyuşturmuştu ki, kimsenin ata binmeye bile takati yoktu. Şebânkâre aşiretinden bir komutan var idi. Ona Emîr Huseyn-i Serd derlerdi. Cesareti ile ün kazanmıştı. Onu gördüm, vücudu titriyordu ve kaçmak istiyordu. İsmi daha önce zikredilen Seyfu'd-dîn el-Cuyûş birkaç kez onun atının yularını tutup geri çekdi. Dedi ki: "Ey emîr! Sen ordunun pehlivanısın. Ordunun en cesuru ve aslanı da sen olmalısın".

Şiir

Benim ayak bastığım o mevkiye, süvariler dizginlerini çeviriyordu gitmem için.

Sonunda hepimiz eşyaları ve çadırları kurduk. Kazanlarımızı ateşe koyduk. Gece Nermâşîr'e geldi. Oradan da Cîroft'a doğru gitti. Aybeg kendi süvarileri ve Fârs ordusuyla beraber Sîrcân tarafına gittiler. Emîr Yûsuf-i Âşık'ı da Melik Tûrânşâh'ı talep etmek için Yezd'e gönderdi. Ziyâ'u'd-dîn Ebû Bekr'i de Şîrâz'a gönderdi. Pâdişâhına, başlarına gelen olayları ve durumları anlatarak yardım talebinde bulundu.

Melik Tûrânşâh'ın Hikâyesi

O, Mucâhid-i Gûrgânî ile ovanın hududundan ayrıldıktan sonra, Fârs ordusu da ovadan kaçtı ve tekrar Fârs'a gitti. O kış orada idiler. Melik Arslan da olaylardan dolayı

‘Irâk’a gittiği zaman, ona saygı gösterdiler ve iltifat ettiler. Onun oraya gitmesi konusunda onu korumak için hemfikir olup birleştiler. Tûrânşâh, Fârs’tan ‘Irâk’a gitti. Sultan’ın kardeşi oraya vardığı zaman, Atâbeg İl-deniz’in oğlu Pehlîvân, onu karşıladı. Pehlîvân, hizmette tevazu gösterdi. Tûrânşâh atın üstünde onu kucaklayıp boynuna sarıldı ve attan inmedi. Bu ehemmiyetsizlik Pehlîvân’ın gücüne gitti. Onun kırılmasına Tûrânşâh sebep olduğu için, onun gönlünü de yine Tûrânşâh aldı. Pehlîvân’ın kırgınlığı geçtikten sonra tekrar konuşmaya başladı; büyük ağabeyinin bin süvari ve piyade ile orada olduğunu, ayrıca farklı halklardan (insanların) onun için Irak’a geldiğini söyledi. Hizmetçilerine ve bize karşı mütevazi davranıyordu. Küçük kardeşi ise çıplak ve aç bir şekilde gelmişti. Hepsi bin eşek yükü (*harvâr*) debdebeli ve haşmetli eşyaya sahip oldukları halde, o yabancı olmadığı için ona teveccüh [240b] göstererek ağırladılar. İki kardeş arasında uygun anlaşmalar kararlaştırdılar. Melik Arslan ordusuyla beraber Kirmân’a gittikten sonra, Tûrânşâh da Hemedân’da kaldı. Daha sonra da İsfahân’a yerleşti. Atâbeg İl-deniz’in ölüm haberi geldi. Bu yüzden ‘Irâk’a gitme kararını erteledi. Ayrıca Sultan’ın annesi de buna karşı idi. Böylece İsfahân’da durmadı ve oradan Yezd’e geldi. Orada Yezd Atâbegi ona hizmet etti. Kardeşiyle onun arasını düzelteceğine dair söz veriyordu. Melik Arslan’a da şöyle yazıyordu: “Ben kardeşini büyü ve sihir gücüyle burada tutuyorum. Zira Kirmân hududuna giderse, fitne ve düşmanlık alevleri peş peşe artacaktır”. Atâbegin şimdiki amacı Kirmân’ın Serhad bölgesini, Kûbenât’ı, Râver’i, Humâ’yı ve başka yerleri de kapsıyordu. Aybeg, onu talep etmek için Emîr Yûsuf-i Âşık’ı gönderdi. O, bunu yapmadı ve durumu anlatmaktan geri durdu. Atâbeg, Aybeg’in haberi olmadan, gizlice onu yardımdan alıkoyarak, onun bu işi yapmasına mani oluyordu. Böylece Yûsuf, Aybeg’in isteğini yerine getirmeyerek, yanına gitti. Aybeg, ona çok kızdı ve tehditkâr bir mektup yazarak şöyle dedi: “Benim isteğimi kabul etmeyerek geri çevirdi. Ben de Kirmân’dan Yezd’e doğru gelip oraya yerleşeceğim”. Bunun üzerine atabeg, onun isteklerini yerine getirmek için Tûrânşâh’ı razı etti ve onu gönderdi. Şotorân Köyü’nde atâbeg, Aybeg’e katıldı. Ziyâ’u’d-dîn Ebû Bekr ise Fârs’ta hâlâ yardım toplama işleriyle meşgul idi. Aybeg, Tûrânşâh’ı yanına alarak Sîrcân sınırına kadar gitti. Böylelikle Tûrânşâh’ın Yezd’den çıkıp Sîrcân’a gittiği haberi duyuldu. Bunun için Melik Arslan ve Atâbeg Muhammed bir ordu ile Cîroft’tan Sîrcân’a doğru yola çıktı. Aybeg ise adımını geri atarak Sîrcân’dan, Kedrûye tarafına gitti. Aybeg kaçtığı için melik, Sîrcân’da fazla durmayıp yeniden Cîroft’ta gitti.

Ziyâ'u'd-dîn ise Fârs'tan istediği yardımı tamamlayarak Kedûr'da Aybeg ile bir araya geldiler. Böylece sağlam bir güvenle Cîroft'a doğru gittiler. Rekûkân ve Magûn yolu üzerinden Cîroft kapısına vardılar. (*Harâcî*) 566 (1178) senesi Ordîbeheşt ayında Melik Arslan ve Atâbeg Muhammed hazırladıkları orduyla beraber şehirden çıktılar. Cîroft kapısında savaş başladı. Cîroft'un havası ısınmıştı. Melik Arslan'ın üstünde ağır bir zırh vardı ve havanın sıcaklığı da onu etkiliyordu. Kötü kader gelip çattı; bir ok göğsüne saplandı. Yarasından dolayı, ayrıca üzerindeki zırhın ağırlığından ve havanın sıcaklığından kurtulmak için, tekrar Cîroft'a gitti. Şehristân denilen bir yerde atından düşerek hayatını kaybetti.

Mesnevî

Ey, ay ve güneş senin güzel yüzüne ağlamış, çimenlikteki selvi senin boyuna posuna ağlamış.

Ey, meleklerin katından bir figan duyulmuş, senin ölümün için feryad ederek ağlamış,

Ey saltanatın gözü, sensiz kulların eli bağlı, senin saltanatına yüce pâdişâh ağlamış,

Ey ki din ve dünya sırtını sana dayayarak güçlü idi, sensiz din yok tüm dünya ağlamış,

Eli kırılsın sana bu oku atanın, saltanatını görmedi kapının eşiğinde orada ağlamış,

Bu matem içerisinde melikin adamları ve halk yas tutarak feryad figan ettiler.

Şiir

Senin ölümün için kuşlar ve balıklar inleyerek ağladılar,

Başına tutulan gölgeliğe saltanatın ordusu ağladı.

Bu kötü hadiseden dolayı (herkesin) kolu kanadı kırıldı,

Savaşmaya güçleri kalmadı.

Şiir

Dünyam sensiz perişandır büsbütün,

Pâdişâhsız bir ordu perişan olur.

Böylece Tûrânşâh savaşı kazandı. [241a] Melik Arslan'ın oğlu Atâbeg Muhammed, Melik Arslan'ın cesedini aldı ve Berdesîr payitahtına doğru gitti. Kendi askerleri ve Melik Arslan'ın yakın adamları ile beraber kuşatma düzenledi. Cîroft'ta, savaştan önce Mecdu'd-dîn'i vezîrlik görevinden çıkararak işleri Torumtay'ın kethüdası Zeynu'd-dîn Muhezzib'e emanet etmişlerdi. Yavlak Arslan'ın hizmetinde vezâret adıyla Berdesîr'e gitti. Tûrânşâh ise Fârs ordusuyla şehrin kapısına vardı. Tahıllar olgunlaşmıştı. Büyük bir karargâh yaptı. Bam'da olan Vezîr Zahîru'd-dîn, Şehâbu'd-dîn Muhammed ve İmâmu'd-dîn Gâzi Ahmed gibi Kirmân'ın büyükleri, ayrıca Bam'ın büyükleri ve asil kişiler ona hizmet için yanına giderek makam taksimatı yaptılar ve mevkilerini tayin ettiler. Vezîr Zahîru'd-dîn ve Kiyâ Muhammed *hazinedar*, İmâmu'd-dîn ise munşî olarak tayin edildiler. Büyük komutan, (Emîr) Seyfu'd-dîn el-Cuyûş şöyle dedi: "Bu devirdeki neşe ve sevinç göklere kadar yükselir". Birkaç kez savaşı kaybederek yenildiler, ama yendiklerini söylediler. Her iki taraftan da ölenler ve yaralananlar oldu. Babasının olayından sonra Atâbeg Muhammed hastalandı. Bacağında kötü bir yara belirdi. Fârs'ın ve Kirmân'ın büyükleri barışı uygun görerek anlaştılar. Bu anlaşmaya göre; işlerin dizgini artık atâbegin elinde olmayacaktı ve çocuğu, Yavlak Arslan'a emanet edilecekti. Ayrıca şehri de teslim edeceklerdi. Barışı bu şartlar altında gerçekleştirdiler ve ahdettiler. Atâbeg Muhammed sessiz ve halsiz görünüyordu. Zayıf düşerek içindeki acıyla şehirden çıktı. Ne yapacağı ve Mu'eyyed'in hayır sahipleri konusunda düşündü. Eşyalarını topladı, cariyelerini ve maiyetini alarak o civarın ileri gelenlerinin yanına gitti. Onu kabul ettiler. Saygıda kusur etmeyerek onu fazlasıyla aziz tuttular. Aralarına girince, yüz çevirerek onlara karşı düşmanlık besledi. Ama düşmanlığını ve husumetini belli edemiyordu. Bu yüzden Fârs ordusuna yakınlık göstererek Atâbeg Zengî'nin hizmetine katıldı. Melik Tûrânşâh, Yavlak Arslan'ı çocuğu olarak yanına aldı. Onu koruyup saklayarak kaleye gönderdi. Oradan başka bir yere gitme zamanı geldi. Emîr Kaymâz Hân, Zâhir Muhammed Emîrek ve İftihâru'd-dîn İsfendiyâr, şahneliğin emriyle başkomutanlık nöbetlerini Berdesîr şehrinde geçirdiler ve gittiler.

Cîroft'ta kendi iradeleriyle hoş vakit geçirme özgürlüğüne kavuştular. Oranın hazlarından ve lezzetlerinden yararlanmakla meşgul oldular. Bahar mevsimi gelince, her yer beyaz ve hoş kokulu çiçeklerle süslendi. Çiçeklerin belirmesiyle de her şey kusursuz ve mükemmel oldu. Herkes hayvanlarını otlatmak için Rûdbâr'a gidiyordu. Pâdişâhın *emîr-i âhur*u ise Mu'eyyed'in gulâmı olan Emîr Kolçak idi. -*Allâhu â'lem*-.

Mu'eyyed'in Gulâmları ve Mu'eyyedu'd-dîn Reyhân'ı Yezd'den Getirmelerinin Hikâyesi

Memleket güç buldu. Bu zamanda devletin bütün gücü ve kuvveti Mu'eyyed'e hizmet edenlerden kaynaklanıyordu. Onların çoğu, genelde emîr ve komutan olmuşlardı. 'İzzu'd-dîn Cograne *câmehâne*, Emîr Nusretu'd-dîn Ayaba ise *silahhâne*nin sorumlusuydu. Emîr Nusretu'd-dîn Kolçak, *emîr-i ahur* idi. Atâbeg Aybeg de *atâbeg*lerin âdet, töre ve kuralları doğru bir şekilde uygulamasından sorumluydu. Bu kişilerin hepsinin başında da Uzun Aybeg vardı. Aybeg, makamında, faziletin tersine, onlara karşı sürekli asık suratla davranıyordu ve her zaman küfürlü konuşuyordu.

Şiir [241b]

Onun ekmeğini yemeden önce ekşi yüzünden,

Bir kâse eski sirke içmen lazım.

Kolunun kuvvetine güvenerek övünüyordu. Büyük emîrlere hitap ediyor ve bir türlü kendini kabul ettiriyordu. Şüphesiz ki, bu üç haşmetli emîr ordunun başında bulunarak orduya hizmet edip yönlendiriyorlardı. Onlar bu konuda Mu'eyyedu'd-dîn'e danışıp meşveret ettiler ve dediler ki: "Pâdişâhın gücü, atâbegin şevketi, devletin zenginliği, bârgâhın yüceliği ve ordunun zaferi bizim sayemizde oldu. Şimdi ise bu aptal Türk sürekli zulmediyor. Bir işi teklif ederken uysalca ve iyi davranmıyor.

Şiir

Ey gönül, ben gamdan kaçarken o kadar gam çektim ki,

Artık o benim dert ortağım ve duygudaşım oldu.

Bize hizmet etmeliydi ve atâbegi, pâdişâhı olarak bilmeliydi. Bizim serverimiz Mu'eyyedu'd-dîn, bütün eski meliklerin pâdişâhıdır. Uzun Aybeg yeni ortaya çıkmıştır ve onun haşmeti karşısında hiçbir değeri yoktur. Biz mal ve makam içindeyken, önderimiz (*server*) gurbette gariplik çekiyor. Biz bunun için sorgulanırken, yüce Allâh'a nasıl bir cevap vereceğiz? Sen Emîr Nusretu'd-dîn Kolçak'sın. Yarın her şeyden önce pâdişâha bunu anlat. Sonra biz de oraya gelelim ve hep birlikte Yezd'e dönelim".

567 (1179) senesi Ferverdîn ayında, Emîr Kolçak önden gitti. Daha sonra Emîr Cogrâne, Emîr Ayaba ve Mu'eyyedu'd-dîn'e hizmet edenlerin hepsi oraya gitmek için teker teker dışarı çıktılar. Böylece kalabalık bir grup oldular ve hep birlikte Bam'dan çıkıp Yezd'e doğru gittiler. Melik Tûrânşâh, Aybeg ve birkaç serseri piyade Cîroft'ta kaldı. 'İzzu'd-dîn Cogrâne, Yezd'e varınca H^{v}âce Mu'eyyedu'd-dîn Reyhân'ın yanına gitti. H^{v}âce Mu'eyyedu'd-dîn şöyle dedi:

Şiir

Hayret, hayret ki dostlar beni yâd etmektedirler,

Gel, gel ki helâk olmak üzereyiz sensiz.

"Çocuklarım gibi olmanızı ümit etmiştim. Ama beni korkuda ve gurbette böylesine kendi mülkümden nasipsiz bıraktınız. Ben, ömrünüzü liyakati olmayan insanlara hizmet ederek çürütmenizi ümit etmemiştim".

Mısra

Daha çok ararsın ve bulamazsın benim gibisini.

Ancak Sencer'in sonunu ve kendi durumlarını düşündüler. İyi talih onları Hak tanırlığa ve kurtuluş yoluna yöneltti. Ayrıca bu onların saadetinin ve saltanatının göstergesidir. Böylece işin sonunda da şükredip ömrünün kalan kısmını da kendi vatanında geçirecekti. İki üç gün asayiş içerisinde sırtını yastığa dayayarak rahat bir nefes aldılar. Daha sonra Kirmân'a geri dönmek için acele ettiler. Yezd Atâbegi hareket etmek için her şeyi hazırlattı. Tam donanımlı bir ordu hazırladı. Böylece Kirmân'a doğru yola koyuldular. Hordâd ayının sonunda Berdesîr'in kapısında çadırlarını kurdular. Ekinlerin biçilme zamanı idi. Onlar geldiğinde hasat edilip toplanmıştı.

Şiir

Yeryüzündeki bütün hadiseler birbirine karıştı,

Bir olay bitmeden bir diğeri başlıyordu.

Zavallı halk her sene borç alıyor veya evini barkını satarak Tabes'ten ya da etraftaki diğer yerlerden tahıl tohumu temin ediyordu. Onlar ekiyordu, ama bir başkası biçip yiyordu. Buna rağmen Berdesîr'in her tarafı hâlâ bayındır ve meskûn idi. Evler mamur ve yerinde, pazarlar ise hâlâ kurulu idi. Ama sonunda Oğuzlar hücum ettiler. Böylece belirdiler ve bir sürü evi yıkıp döktüler. Halktan kimisi öldü, kimisi ise vatanını yeniden düzene sokmaya çalıştı. Kirmân'ın halkı ve her yeri adalet ve güven içerisinde idi. Her tarafı bolluk, rahatlık, asayiş ve nimetler sararak bir cennet oluşmuştu. Ama iş (öyle) bir yere vardı ki; Kirmân bir cehenneme dönüştü. Bugün Lût diyarı ve memleketin harabe duruma gelmesinin üstünden epey zaman geçmiştir.

Şiir

O dilberin dostlarla bostânda bulunduğu o yer,

Kurt ile tilkinin mekânı, baykuş ile akbabanın yurdu oldu.

Büyük içki kâseleri ve şarap kadehleri yerine, yaban hayvanları ayak basmış.

Çalgı, saz ve ney yerine, karga ve çaylak kuşlarının sesi var[134].

Şarap kadehleri yerinde hep şarap renginde izler kaldı. Çalgı, saz ve neyin yerinde ise karga ve çaylak sesi vardı. Tekrar hikâyemizin başına dönelim ki; bu mihnetin sonu yok. Dermansız bir derttir ve bitmek bilmiyor. [242a] Melik Tuğrulşâh'ın ölümünden bu yana otuz dokuz senedir bu karanlık dönem (devam etmektedir). Her gün bu olayın acısı daha da artıyor ve Kirmân halkının durumu ise daha perişan ve dağınık bir hal alıyor.

Şiir

Bir gün senin gamını çekiyorum dersem,

(İşte) o gün bin kez azap çekiyorum daha az değil.

Kısaca Tûrânşâh ve Aybeg pek çok süvari ve piyade ile tekrar payitaht Berdesîr'e taşındılar ve şehri kuşattılar. Böylece iki ordu arasındaki husumet ve düşmanlık bastırıldı ve birbirinden ayrı kaldılar. Ovadaki orduda birinci günden itibaren zafer ve yardımlaşma işaretleri belirdi. Emîr Egreş yiğitliğiyle ün kazanmış ve önceden Tûrânşâh'ın hizmetinde bulunarak Horâsân'da defter sorumlusu (*ser-defter*) olarak görev almıştı. Onu tutukladılar ve karargâhta zincire vurdular. Ovadaki ordu bollukta ve nimet içerisindeydi. Şehirdekiler bu olaydan iki gün sonra haberdar oldu. Bu yüzden çoğu halk ve pek çok asker onlara yaklaşmak mecburiyetinde kaldı ve şehirden kaçtı. Zira şehirde kıtlık ve pahalılık felaketi vardı. Ova ise yeşillik ve nimetlerle doluydu. Bu yüzden oraya sığındılar. Aybeg ise gece gündüz kendine hâkim olamadı. Onların şehirden ayrılıp ovadakilere katılmalarından, içine korku düştü. Bunun için savaşmaya başladı ve günlerce savaştı. Öyle savaştılar ki, Zâloğlu Rustem dahi onlar gibi savaşmamıştır. Şehrin kuşatılması çok uzun bir süre devam etti. Her iki taraftan da birçok insan helâk oldu. Şehirde zulüm ve işkence başladı. Müsadere dîvânında Aybeg'e hizmet eden Kaymâz-i Şagâlî denilen bir görevli vardı. Fitneci, kâtil, fesatçı, esrik, kızıl bir adam idi. Aynı zamanda hiçbir tehlikeden korkusu yoktu; (Aybeg)

[134] Krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 66-67; er-Râvendî, s. 182-183; er-Râvendî/Ateş, I, s. 179; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 98-99; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 93-94; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 185-186.

için canını feda ederdi. Bu yüzden (Aybeg) onu aziz kılıp kendisine ihsanlarda bulunuyordu. O şehri müsadere ederken, Kâdı İmâmu'd-dîn Ahmed'in malına el koyarak, malını alıp orduya dağıtmıştı. Kaymâz-i Şagâlî kendi hissesine ve payına düşeni Aybeg'den alarak şehirden kaçtı ve karargâha gitti. Aybeg, ertesi gün Mu'eyyedu'd-dîn ve Yezd Atâbegi'nin yanına bir adam göndererek: "Aybeg sizi selamlıyor ve diyor ki, ben savaş için askerler topladım. Artık ordu yönetmekten tövbe ettim ve büyüklük iddiasından vazgeçtim. Müslümanlar'ın komutanından altın alıp Kaymâz-i Şagâlî'ye verdim. Bu nasıl bir vefakârlık idi? Canımı artık kime güvenecek ve kimden yardım alarak kime emanet edeceğim? Şimdi artık şehri ve pâdişâhı bıraktım. Kendi başımı alıp bir yerlere saklanacağım ve eskisi gibi meşgul olacağım" dedi. Yemin ettiği gibi de ahdini yerine getirdi. Melik Tûrânşâh ise şehirden dışarı çıktı. Aybeg, Atâbeg Bozkuş'un sarayında eski kalenin yakınında yeni kapıda oturuyordu. İki üç gün ona yaşaması için süre verdiler. Daha sonra da onu kaleye götürüp orada canını aldılar. Yezd Atâbegi makbul ve deneyimli bir pâdişâh idi. Kısacası Mu'eyyedu'd-dîn yeniden evine dönerek atâbeglik makamına oturdu. 'İzzu'd-dîn Cogrâne ise adliye işlerinden sorumlu olarak Dâd-beg unvanını aldı. Havanın sıcaklığı düşüp, tehlikeli sıcak rüzgârların etkisi azalınca, Cîroft'a gitme zamanı geldi. Germsîr'e doğru gittiler. Yezd Atâbegi'nin de muvafakatiyle, Cîroft'a gittiler. Felek başka bir genci görüp onlara sırtını çevirene kadar, gaflet uykusuna dalarak eğlence ve şarap içmekle meşgul oldular.

Atâbeg Muhammed'in Fârs'a Gitmesi ve Tâcu'd-dîn-i Halac'ı [242b] Cîroft'a Getirmesinin Hikâyesi

Atâbeg Muhammed, Atâbeg Zengî'nin yanına gidip ona katıldığı zaman, saygı ve ikramda ona kusur etmedi. Aybeg'in ölüm haberi Fârs'a ulaşınca; Atâbeg Zengî, Atâbeg Muhammed'e şöyle dedi: "Artık bizim de saldırı zamanımız geldi, biz de kendi gücümüzü deneyelim. Tûrânşâh, Cîroft'tadır ve şevket sahibi değildir. Ayrıca Cîroft memleketinin ne kalesi, ne sığınacak bir yeri, ne de bir ordusu kalmıştır. Hazine ve silahı da yoktur. Artık hepsi tükenmiştir. Böylece Kirmân'a gitmekte kararlıyım. (Artık) hareket zamanıdır". Atâbeg Muhammed hemen gitmek için kararlı bir şekilde kolları sıvadı ve Atâbeg Zengî, Tâcu'd-dîn-i Halac'ın eşliğinde uçsuz bucaksız bir orduyla beraber (*harâcî*) 567 (1179)

senesi kış aylarında Cîroft'a vardı. Tûrânşâh, Mu'eyyedu'd-dîn ve Yezd Atâbegi ise hep beraber Bam'a gittiler. Sâbıku'd-dîn 'Alî onlara yer göstererek temkinli davrandı. Akılları karıştırmak için adamlarını bölerek onların bir kısmını şehre, bir kısmını da ovaya yerleştirdi. Zira Cîroft'tan Bam'a hareket eden orduyu düşünerek işlerini ona göre düzenliyordu. Ben de bunun için karargâhtan Bam şehrine nakledilmiştim. Şehrin kapısında duruyordum ki, birdenbire kapının eşiğinde davul çalmaya ve bağırmaya başladılar. Korktum ve nedenini sordum. "Atâbeg Zengî, Hakk'ın rahmetine kavuştu. Bu da onun ölüm müjdesini vermek için yapılıyor" dediler. Ben, bunu bir felaket ve Allâh'ın bir hikmeti olarak düşündüm. Haber her geçen süre daha da yayılıyordu. Sonunda Cîroft'tan haber geldi. Melik, Atâbeg Muhammed ve ordu tekrar Fârs'a, Mu'eyyedu'd-dîn ise Cîroft'a geri dönmüştü. Yezd Atâbegi de Bam'da hastalanmış, Berdesîr yoluyla kendi evine gitmişti. Atâbeg Muhammed, Fârs'ta kalbinde birkaç musibet yarası taşıyor, iyiliğini ve işlerinin yolunda gitmesini arzu ettiği arkadaşının ölümü için üzülüyordu. Sanki kalbine iki üç ok saplanmıştı. Atâbeg Zengî'nin ölümü de o yaralara tuz serpiyor ve kalbini acıtıyordu.

Şiir

Benim gamdan kalbim kırıktı ki,

Senin aşkın geldi ve büsbütün parçalandı.

Fârs'ta kalmak için artık hevesi kalmadı. Bu yüzden 'İzzu'd-dîn'e katılmak için Yezd'e gitti. Yezd'e vardığı zaman, 'İzzu'd-dîn (onun için) her türlü iyiliği ve elinden gelen her şeyi yaptı. Onu, hiçbir ihtiyacını eksik bırakmadan mükemmel bir şekilde ağırladı. Elinde avucunda ne varsa hepsini hiç esirgemeden ağırlamak için onun önüne serdi. Kendisine ihsanda bulunarak hazine ve asker bağışladı. Birkaç gün onun nimet dolu bağ ve bahçesinde dolaşarak onun iyi niyetinden ve temiz kalbinden yararlandı. Daha sonra kendi büyük hâcibi, Emîr 'İzzu'd-dîn ve iki yüz hizmetçisini hizmet etmeleri için onunla birlikte gönderdi. Böylece (*harâcî*) 567 (1179) senesi İsfend ayında, Zerend'e vardı. Atâbegin Yezd ordusuyla beraber oraya gittiği haberi Cîroft'a ulaştı. Diğer ordu ise bu işin sonunu ve yeni bir fitnenin ortaya çıkacağını düşünerek 'İzzu'd-dîn-i Cogrâne'yi sulh sağlaması ve savaş felaketini önlemesi için onun yanına gönderdi. ('İzzu'd-dîn-i) Cogrâne,

Zerend'e varınca husumetten ve çekişmeden hiçbir eser görmedi. Bu durumu atâbegin büyüklüğüne ya da verilen nimetlerin bolluğuna bağladı. Böylece onu rızasını kazanarak pâdişâhın huzuruna getirdi. Memlekete zarar verecek tek kişi o idi. Onu da yanlarına çektiklerinde artık hiçbir yerden kimse bu işe kalkışmazdı. Bu yüzden atâbegi Yezd ordusuyla beraber Cîroft'a getirdi ve ona *atâbeg* unvanını verdi. Mu'eyyedu'd-dîn, yaşının ilerlemiş olmasından dolayı hareket edemiyordu. Bu yüzden onu emekli ettiler. Dâd-beg unvanını ise ('İzzu'd-dîn-i) Cograne taşıyordu. Birkaç gün geçtikten sonra (*harâcî*) 568 (1180) senesi [243a] Ferverdîn ayında atâbeg ile ('İzzu'd-dîn-i) Cograne'nin arasındaki dostluk bağı bozulmaya yüz tutarak aralarına nifak ve ihtilaf düştü. ('İzzu'd-dîn-i) Cograne'nin istediği, geveze Torumtay'ın uyguladığı kuralların yeniden uygulanması idi. Atâbeg ise, eskisi gibi bayındırlığın ve geçmiş günlerdeki gibi iyiliklerin hâkim olmasını istiyordu. Bu yüzden onu önemsemiyor ve ona fazla yüz vermiyordu. Cuma günü melik, câmiye gelmedi. Atâbeg ile ('İzzu'd-dîn-i) Cograne, pâdişâha ait yüksek bir yerde namaz kıldılar. İmâm namazın selamını verdiği zaman, o yüksek yerden kılıç ve saldırı sesleri geldi. Oradaki insanlar korktular ve birbirine girdiler. Büyük bir ızdırap ortaya çıktı. Böylece ('İzzu'd-dîn-i) Cograne, Emîr Ba'lî-yi Şebânkâre, Emîr Muhammed Humârtâş ve birkaç gulâm câminin kapısının önünde öldürüldüler. Bugün tutuklu olan Emîr Husâmu'd-dîn Beg 'Alî Hâtib, o gün yaralananlardandı ve Emîr ('İzzu'd-dîn-i) Cograne'nin hizmetindeydi. Böylece atâbegin saadeti daha da yükseldi. Mu'eyyedu'd-dîn ise yenilgiye uğramış, kırgın bir şekilde evde oturuyordu. Emîr Ayaba ile Kolçak, istemeseler de atâbegin hizmetinde idiler. Bir gün atâbeg, melikin evinde işret ile meşgul idi. Ayaba'yı ve Kolçak'ı tutukladılar. Ayaba'yı tutukladıkları an helâk ettiler. Kolçak ise eli ayağı bağlı bir şekilde tutsak edildi. Halk onun yaşamasını istiyordu. Saf bir Türk olduğunu ve kimseye zararı olmadığını söylüyorlardı. Birkaç gün hapiste kaldı. Berdesîr'e gitmek istedikleri zaman onu öldürerek işini bitirdiler. Melikin tahtı Berdesîr'e kuruldu. Bir süre sevinç ve neşeden yer yerinden oynuyordu. Bolluk ve asayiş içerisindeydiler. Bu arada Zahîru'd-dîn'i görevden alarak onun yerine saray üstadı olan Nasîru'd-dîn Ebu'l-Kâsim'i getirdiler. O ihtişama layık bir adamdı. Gözleri ihtişamla doluydu ve parlıyordu.

Şiir

Kalbi kereminin sayesinde adem nakşını siliyor,

Eli kalem yardımıyla sitem kırbacını vuruyor.

Muazzam, cömert, iyi huylu bir insandı. O, dönemin ünlü ve büyük kişileriyle arkadaşlık edip onlarla çok oturup kalkmıştı. Herkes onun etrafında pervin yıldızı gibi toplanıp ona hizmet etmek için sıraya dizilmişti. Kirmân'da ise insanların fırsatı azalmıştı. Askerlerin maaşı az idi. Bu yüzden Türkler aç ve sefil durumdaydılar. Fârslar (*Tâcîkân*)'ın kışlada yaşadıklarını, ağır zırhlar giydiklerini ve göğüslük taşıdıklarını görünce, onların daha çok mal ve servete sahip olduklarını, ancak Türkler'e vermediklerini zannettiler. Bir gün atâbege şöyle dediler: "Cîroft'ta Türkler kargaşa çıkartmışlar. Şimdi sıra Fârslar'a geldi". Atâbeg bu söze inanmadı ve bu durumu kabul etmedi. Türkler ise onun sükûnetini, durumdan memnun olmasına verdiler. Tûrânşâh, (*harâcî*) 568 (1180) senesinin Tîr ayında, Salı günü Deşt-i Fâm sahrasına gitti. Fârslar'ın birçoğu Türkler ile birlikte hücum ettiler. Atâbeg, Vezîr Zahîru'd-dîn, Nasîru'd-dîn, Şehâbu'd-dîn, Kiyâ Muhammed, H^{v}âce 'Alî Hâtib, Sâbıku'd-dîn-i Zevâre, Fahru'l-İslâm, Şeref-i Kûbenânî[135] gibi önemli kişilerin; memleketin temelinde olanların, devlet adamları ve devlete yardım edenlerin yanında bulunan herkese kılıçla saldırıp paramparça ettiler.

Mesnevî

Bu dünyada vefa ve mertlik olsaydı ne güzel olurdu,

Asayişte ve mihnette herkes birbirinin yanında olurdu.

(Bu dünyadan) uçup ahiret evine gittiler,

İyice düşündükleri için, hiçbir zaman kabahat işlemediler.

Böylece bu korkunç olay ve Allâh'ın gazabı nazil oldu. Yüce Tanrı gece fitneye uğramalarını istemedi. Bu yüzden gökyüzündeki yıldızlar [243b] kayboldu ve kiyaset

[135] Metinde "Kûnbâtî" olarak geçmektedir.

meclisinin mumları söndü. Basirete sahip olanlar, olayların zorluklarını görerek kurtuluş yolunu bulup çoğu servetlerini alıp kaçtılar. Felakete yol açan büyük musibetleri engelleyerek yerle yeksan ettiler.

Şiir

Dünyada devletlerin sırası geçici olduğu için,

Her gün başka bir kavme sıra gelir.

Kısacası bu ki bu olaydan dolayı şehir birbirine karıştı ve kalan Fârslar da kaçtılar. Böylece Türkler, ölen kişilerin evlerine girip her şeyi yağmaladılar. Birkaç gün sonra felaketin alevleri sönmeye başladı. Şehir perişan (bir) haldeydi. Kalan devlet adamlarını da sakinleştirmeye çalıştılar ve teskin ettiler. Melik ve atâbeg ise, bu çıkan olayla ilgili hiçbir inkâr kelimesi etmedi. "Allâh olacak işi gerçekleştirsin".[136]

Oğuzlar'ın Horâsân'dan Kirmân'a Gelmelerinin Hikâyesi

(*Harâcî*) 568 (1180) senesi Mehr ayında, Kûbenât sınırından Sultânşâh'ın, Oğuzlar'ı Serahs'tan dışarı attığı ve onların büyük kısmının Kirmân'a doğru yola koyulduğu haberi geldi. Bu haberin peşinden (Oğuzlar), Râver yoluyla Kûbenât'a ulaştılar. Beraberlerinde beş bin süvari, çok sayıda eşya, mal ve pek çok da çocuk vardı. Ama hepsini yağmalamış, soymuş, çok perişan bir şekilde yenik düşürerek yağmalamışlardı. İki üç gün Kûbenât'ı tahrip ettiler. Kaleyi ele geçiremedikleri için Zerend'e gittiler ve böylece devam ederek ilerlediler. Bir ilden diğer birine geçerek katliamlar yapıyorlar ve gördükleri herşeyi yağmalıyorlardı. Böylelikle Cîroft'un her yerini, Serdsîr'i ve Germsîr'i ele geçirdiler. Atâbeg Muhammed iki üç kez onlarla savaştı; ama her defasında Oğuzlar galip geldiler. Melik Tûrânşâh ile atâbegin arası bozuldu. Atâbeg şehirden çıkarak Horâsân'a, Melik Tuğrulşâh b. Mu'eyyedu'd-dîn'in yanına gitti ve ondan yardım aldıktan sonra tekrar geri döndü. Oğuz ordusunun komutanları atâbegi kendi aralarına aldılar ve ona tâbi olarak

[136] Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl Sûresi, 42. âyet.

emirlerini yerine getirdiler. Atâbeg, Rafî‘[u’d-dîn] b. Muhammed Emîrek’i şehre gönderdi. Şehirde komutan yoktu. Kıtlık felaketi şehri sarmıştı. Halk hiçbir şeye sahip değildi. Hurma çekirdeğinden ve eski bir sofra ile bir kovadan başka hiçbir şeyleri yoktu. Müslümanlar’ın binlerce bebek ve çocuğu kayboldu. Öldürüyor ve yiyorlardı. Harabelerde insan ile köpek birbirine saldırıyordu. Eğer insan köpeğe galip gelmeyi başarabilirse, köpeği öldürüp yiyordu. Yoksa köpek galip gelerek adamı yiyordu. Oğuzlar, Kirmân bölgesinde yedi sene kaldı. Cîroft, Nermâşîr, Serdsîr ve Germsîr şehirlerinin bütün tarlalarına el koydular. Tûrânşâh ise hastalandı. Artık Emîr Rafî‘u’d-dîn Muhammed de şehirde istediği herşeyi yapıyordu. Bir gün birkaç asker ile o zavallı hasta pâdişâhın başına musallat olarak onu parça parça ettiler.

Tûrânşâh’ı Öldürmelerinin ve Pâdişâh Muhammedşâh’ı Tahta Oturtmalarının Hikâyesi

Rafî‘u’d-dîn, Tûrânşâh’ı öldürdükten sonra Muhammedşâh’ı kaleden alarak tahta oturttu. Onun annesi olan, Behrâmşâh’ın hanımını, kendisi için istedi. Muhammedşâh’ın yaşı her ne kadar küçük olsa da, Rafi‘[u’d-dîn]’in yanlış harekette bulunduğunu anladı. Kendi yakınlarıyla meşveret etti ve bir karara vardı. Buna göre, Rafi‘[u’d-dîn] ertesi gün Oğuzlar’ın peşinden gelecekti. Geldiği zaman, askerler şehrin kapısına doğru gidip onu yakalayarak öldüreceklerdi. O gece geçti. Rafi‘[u’d-dîn] ordu ve askerler ile birlikte Oğuzlar’ın peşinden geldi. Üç dört fersah gittiler ve Oğuzlar’a yetişemeyip geri döndüler. Melik Muhammedşâh pek çok asker ile beraber [244a] Mâhân şehrinin kapısına gitti. Rafi‘[u’d-dîn] yakınlaşınca kılıçla ona saldırarak onu paramparça ettiler. Pâdişâhın ordusunun sevk ve idaresini Muhlisu’d-dîn Mes‘ûd yürüttü. Güçsüz bir pâdişâh, yararsız bir dîvân ve yoksul bir halk, hepsi fitnenin yol açtığı zulmetle pençeleşerek mücadele edip günlerini böylece geçiriyorlardı. Oğuzlar’a karşı hiçbir şey yapmayarak onlara olan husumetleri ve düşmanlıkları ile yetiniyorlardı. Şehirde Kıvâmu’d-dîn-i Zerendî ile Şerefu’d-dîn vezâret makamında birbirlerini, (başkalarının) gözünde yükseltiyorlardı. Türkler ise insanları öldürmek için keskin kılıçlarını çekerek kimi gördülerse kılıçlayıp öldürüyor ve mallarını yağmalıyorlardı. Mecdu’d-dîn ile Nâsihu’d-dîn’in çok servete sahip olduklarını ileri sürüyorlardı. Onu öldürdüler ve Muhlisu’d-dîn Mes‘ûd’a kendi evinde

musallat olarak evini hapishaneye çevirdiler. Sonunda onu da helâk ettiler. Zavallı halkın bir kısmı da çaresizlikten dolayı zorluk ve güçlük çekerek güvenlikleri olmadan orada kalmışlardı. Her gün işkence ve isteklere maruz kalıyor her gece gözaltında tutuluyorlardı.

Melik Muhammedşâh'ın Bam'a Gitmesinin Hikâyesi

Harâcî 573 (1185) senesinde, Berdesîr'de aşırı derecede bir kıtlık her tarafı sardı ve yoksulluk arttı. Vezîr Kıvâmu'd-dîn-i Zerendî, Türkler ile müttefik olup el birliği yaptı. Birkaç gün sonra Sâbık[u'd-dîn] 'Alî'nin yanına, Bam'a ziyafete gitmeye karar verdiler. Gerçi Sâbık[u'd-dîn 'Alî], Bam memleketinde hüküm sürüyordu, ama artık o devrin pâdişâhı hüküm hakkına sahip olmalıydı. Hizmet kaidelerine uymalı ve Melik Behrâmşâh'ın ona verdiği nimetin hakkını vermeli idi. Bam tarafına gittiler. Oraya vardıkları zaman Sâbık[u'd-dîn] 'Alî onları güler yüzle ve cömertçe karşıladı ve onlara hizmette kusur etmedi.

Şiir

Şimdi ki iyi şekilde ve güler yüzle karşıladın,

Artık belindeki kemeri, kafandaki tâcı ve ayağındaki çizmeleri çıkarma zamanı geldi.

Onları ağırlarken pâdişâha ve orduya da ayrı ayrı hizmetler sunarak elinden gelen her türlü iyilikte bulundu. Her türlü ihtiyaçlarını karşıladı. Birkaç gün o nimet bahçesinden yararlandılar ve aç karınlarını çeşitli yiyecek ve içeceklerle doyurdular. Bam'da, Makarrî adında bir adam var idi. O, Sâbık[u'd-dîn] 'Alî'nin çocuklarına eğitim veriyordu. Sâbık[u'd-dîn] 'Alî'ye şöyle dedi: "Eğer sana Selçuklu hanedanından bir pâdişâh gerekiyorsa, Mubârekşâh kalede tutsaktır. Ben onun hocası idim. Ben gidip onu alır buraya getiririm. Sen de kızını onunla evlendirerek tahta oturtursun". Bu fikir Sâbık[u'd-dîn] 'Alî'nin hoşuna gitti ve bundan memnun oldu. Tüm hazırlıkları yaptı. Daha sonra Makarrî, Mubârekşâh'ı esaretten kaçırıp memlekete getirdi. Sâbık[u'd-dîn] 'Alî kendi kızını onunla evlendirdi. Ona taht ve tâc sunarak onu pâdişâhlık makamına çıkarttı. O zaman Horâsân

civarından Oğuzlar'ın pâdişâhı Melik Dînâr, Bam'a doğru yola çıktı. Nermâşîr'e vardığı zaman, Sâbıku'd-dîn onun için ziyafet hazırlıklarına başlamış, ona sunacağı armağanları hazırlamakla meşgul idi. Mubârekşâh geldi ve şöyle dedi: "Sâbıku'd-dîn, pâdişâhtan korkuyor. Eğer o derse ki, şehzâde bu şehirdedir ve onu bana getir, derhal beni ona teslim eder". Bunu düşünerek oradan kaçtı. Sâbıku'd-dîn 'Alî ise onu görmeye gitti ve (ona): "Ey oğul! Sen benim kendi çocuğum gibisin. Ben çok sevdiğim ve canımdan bir parça olan kızımı sana verdim. Asla sana bunu yapmam" dedi. Onu geri getirdi. Melik Dînâr, Berdesîr'e vardığı zaman Mubârekşâh tekrar ortadan kayboldu. Sâbıku'd-dîn yeniden onun yanına giderek: "Ey oğul! Ben seni bir pâdişâh [244b] yapmak istedim. Ama sen buna layık değilsin. Bu yüzden, kızımı derhal boşayacaksın! Böylece istediğin her yere gidebilirsin" dedi. Mubârekşâh, onun kızını boşadı ve Sîstân'a doğru yola çıktı. Daha sonra da başına ne geldiğinden kimsenin haberi olmadı. Ama Muhammedşâh hâlâ Berdesîr'de saltanat sürdürüyordu. Halkla meşveret etti. Onların hepsi şöyle dediler: "Ey Pâdişâh! Şehirde rızık az ve gördüğünüz gibi de sadece bu kadar ordu var. Siz en iyisi Fârs'a gitmelisiniz; belki orada yardım ederler". Onu kandırdılar ve Şîrâz'a gittiler. Atâbeg Tekle [b. Zengî] barış sever bir adam idi. Savaşmak için ordusunu asla kimsenin üzerine sürmedi. Yardım isteyerek amacına ulaşamayınca, 'Irâk'a doğru gitti. Orada da maksadına ulaşamadı. Tekrar Kirmân'a dönerek Bam'a gitti. Sâbıku'd-dîn 'Alî, kızını ona verdi ve onu iki yıl orada tuttu. Kirmân'ın ve Fârs'ın sultanları onun ve ordunun peşine düştüler. Böylece çekişmeler ortaya çıkınca Sâbıku'd-dîn 'Alî, kızını ve Muhammedşâh'ı Sîstân'a gönderdi. Muhammedşâh on gün orada kaldı, daha sonra H^{v}ârezm'e gitti. Birkaç gün de orada kaldı. Oranın, ona uygun bir yer olmadığını anladı. Böylece oradan da Gûr ve Gazçe[137]'ye gitti. Bir süre de orada kaldı. Ama sonunda kaderin bir sonucu olarak ve Tanrı'nın verdiği müddet sona erince, Hakk'ın rahmetine kavuştu[138]. Böylece Selçuklu hanedanının saltanat silsilesi Kirmân'da ortadan kalktı. Memleketi başka pâdişâhlara emanet etti. Onların zamanında Kirmân cennet bahçesi gibi bolluk içerisinde ve nimetle dolup taştı. Öyle bayındır bir hale geldi ki, Kirmân'da dört yüz men buğdayın fiyatı sadece bir dînâr idi. Bam'da bu fiyata yedi yüz men ve Cîroft'ta ise aynı fiyata bin men buğday alınıyordu. Kırk yıl memleket onların elinde idi. Selçuklu hanedanının Horâsân ve Kirmân'daki tarihleri ve

[137] Gazne olmalıdır (bkz. E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 139).
[138] Kirmân Selçukluları'nın son hükümdarı olan Melik II. Muhammedşâh'ın vefat yeri ve tarihi belli değildir. Muhtemelen Gazne'de vefat etmiştir (E. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 140).

hikâyeleri anlatıldı. Şimdi de sıra 'Irâk ve Fârs'taki Selçuklu hanedanının tarihine geldi. Gerektiği üzere onların ahvâli ve kişisel özellikleri de anlatılacaktır. Böylece Selçuklu hanedanının hikâyesi tamamlanacaktır. Bundan sonra da ilerleyen bölümlerde Selçuklu hanedanından sonra gelen diğer pâdişâhlar anlatılacaktır, -*inşallâhu te'âlâ*-.

Sultan Mahmûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın İsfahân ve 'Irâk Diyarındaki Hikâyesi

Sultan Mahmûd güzel yüzlü, iyi ahlaklı, yumuşak huylu, hoş sözlü, tatlı dilli, mizahçı, hareketleri ve davranışları güzel, iyi yazan ve konuşan bir pâdişâh idi. Selçuklu hanedanından ondan daha anlayışlı ve zeki hiç kimse yoktu. Dikkat gerektiren işlerin detaylarına hiçbir pâdişâh onun kadar hâkim ve vâkıf değildi. Ancak ömrü kısa oldu ve zaman müsaade etmedi. Kadınlarla fazla ilişkide bulunduğu için, müzmin hastalıklara yakalandı. Güvercinlere, av köpeklerine, parslara ve diğer hayvanlara büyük bir sevgi besliyordu. Dört yüz altın tasmalı av köpeğinin olduğu söylenir. Babasının vefatından sonra 511 (1117-18) senesinde tahta oturdu. Amcası Sencer 'Irâk'a gitti ve 'Irâk'a gittikten sekiz ay sonra onunla savaştı ve yenildi. Amcası onu tekrar yanına çağırarak gönlünü aldı ve kızını onunla evlendirdi. 'Irâk'ta onu saltanat tahtına oturttu. Onu, Horâsân'dan süslü ve mücevherli tahtırevanlar içerisinde ve tam bir ihtişamla fillerin üzerinde 'Irâk'a gönderdi. Bir süre sonra (Sultan Sencer'ın kızı) Meh-melek vefat etti. Annesi Sittî Hâtûn, onun yerine (Meh-melek'in) kızkardeşi Gevher Neseb'i gönderdi[139]. Böylece Sultan Mahmûd, pâdişâhlığını güçlendirdi. O, umumiyetle İsfahân ve Bağdâd'da otururdu. Bir kere onunla Emîru'l-Mu'minîn el-Musterşid Billâh arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. İş oraya vardı ki, Bağdâd'ı kuşatıp aldı. Daha sonra aralarında barış sağladılar. O, gölgesi mübarek [245a] bir pâdişâh idi. Birçok hizmetçisi vardı. Onun zamanında sarayda birçok kadın oturdu. Onun hizmetçilerinin hepsi servete ve nimete kavuşup yüceldiler. Dîvân işlerine ve emîrlerin *iktâ'*larına vâkıf idi. Her zaman *dustûr* (defterlerini) *mustevfi*den ister ve hiçbir şey ondan gizli kalamazdı. Pâdişâhlık süresi on dört yıl sürdü. 525 senesi Şevvâl ayında (27 Ağustos-24 Eylül 1131), yirmi yedi yaşındayken vefat etti.

[139] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 70; er-Râvendî, s. 205; er-Râvendî/Ateş, I, s. 198; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 106; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 191.

Onun sıfatlarından şunlara işaret edebiliriz: Kolları güçlü ve vücut azası birbirine uygundu.

Vezîrleri:

el-Vezîr Rebîbu'd-devle Ebû Mansûr el-Kîrâtî

el-Vezîr Kemâlu'd-dîn es-Sumeyremî

el-Vezîr Şemsu'd-dîn 'Osmân b. Nizâmu'l-Mulk

el-Vezîr Kıvâmu'd-dîn Ebu'l-Kâsim

el-Vezîr Şerefu'd-dîn (A)nûşirvân

Hâcibleri:

Muhammed b. 'Alî-bâr

Tevkî'si: *İ'tasamtu Billâh.*

Sultan Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Tâlib Tuğrul b. Muhammed

[b.] Melikşâh'ın Hikâyesi

Sultan Tuğrul b. Muhammed, adalet ve siyasetle vasf olunan bir pâdişâh idi. Ahlakının en belirgin özellikleri; hayâ, hamiyet, cömertlik ve cesaret idi. Zevkten, kötü davranışlardan ve çirkin hareketlerden uzak duruyordu. Sultan Mahmûd'un saltanatı zamanında, o amcası (Sultan Sencer'in) hizmetinde ve yanında idi. Sultan Mahmûd'un vefatından sonra Sultan Sencer veliahtlığı ona verdi. 'Irâk'a gittiği zaman, onunla kardeşi Mes'ûd arasında birkaç kez savaş oldu. Her iki taraf da bazen yendi, bazen de yenildi. Pâdişâhlığa hazır değildi. Bir defasında da kardeşi tarafından mağlup oldu ve Hûzistân tarafına giderken, Hâce Kıvâmu'd-dîn'i Lîşter'de astı. Zira kendi perişanlığını ve başına gelen her şeyi ondan biliyordu. Hemedân'da, 529 senesinin Muharrem ayında (22 Ekim-20 Kasım 1134) vefat etti. Yirmi beş yıl ömür geçirdi ve pâdişâhlığı üç yıl sürdü.

Sıfatları: Pembe çehreli, geniş alına sahip, uzun sakallı, ince kaküllü ve uzun boylu.

Vezîrleri:

el-Vezîr Kıvâmu'd-dîn Ebu'l-Kâsim

el-Vezîr Şerefu'd-dîn 'Alî

Hâcibleri:

Hâcib Mengsû[140]

Hâcib Yûnus el-Emîr

Hâcib Nesâr[141]

Tevkî'si: *Tevekkeltu 'alallâh*.

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Mes'ûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın Hikâyesi

Sultan Mes'ûd, yüce, şanlı, merhametli ve âdil bir pâdişâh idi. Selçuklu hanedanında onun kadar kuvvetli bir pâdişâh yoktu. Tahtı ve saltanatı süslü, ziynetli ve ihtişam doluydu. Bir hamlede bir orduyu yenik düşürür, bir vuruşta bir aslanı öldürürdü. İyi huylu, neşeli, latifeci, uğurlu ve gölgesi mübarek idi. Onun döneminde tüm halk asayişte idi. Nimet, sevinç ve mutluluk kapıları herkese açıktı. Ordu her açıdan teçhizatlı ve tam olarak donatılmıştı. Halk emniyet ve refah içindeydi. Âlimleri sever, dervişlere sevgi ve şefkat gösterirdi. Divane insanlarla arkadaşlık kurar; ayrıca kafes kuşlarını da (severdi). Gösteriş yapmaktan ve tekellüften uzak dururdu. Ava çıkmaktan doymak bilmezdi. Yalnız başına aslan avlamakta çok mahir ve cesurdu; kimse bu işte onun kadar becerikli değildi. Savaş meydanlarında bizzat kendisi hamle ederdi. Ele geçirdiği hiçbir şeyi biriktirmezdi. Genellikle hazinesi boştu; etraftan gelen nimet ve malların hepsini sarayda dağıtırdı. Kardeşi Sultan Tuğrul, Hemedân'da 'Alâ'u'd-devle'nin sarayında öldüğü zaman, o Bağdâd'da idi. Emîrler haber gönderdiler: "Neden hâlâ oturuyorsun kardeşinin ömrü sona erdi ve dünyadan göçtü. Biz kullarınız, sizin buraya gelmenizi bekliyoruz". Sultan Dâvûd,

[140] "Mengü-bars" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 86).
[141] "Tatar" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 86).

Tebrîz'de idi. Ona da ulak göndererek, pâdişâhlık tahtına oturması için yanlarına çağırdılar. Sultan Mes'ûd aceleyle hızlı bir şekilde Hemedân'a doğru yola çıktı. Hulvân'dan geçerken yollar karla kaplanmıştı. [245b] Soğuk oldukça şiddetliydi. Develeri öne düşürerek yolun açılmasını sağladılar; böylece süvariler de onları takip ettiler ve Hemedân'a vardılar. Emîrler, mecbur kalarak onun saltanat tahtına oturmasına rıza gösterdiler. Böylelikle saltanat tahtına oturdu. Dâvûd'u da veliahtı olarak seçti. (Sultan Sencer), kızı Gevher Hâtûn'u eş olarak ona verdi. Daha sonra Emîru'l-Mu'minîn el-Musterşid Billâh, Bağdâd'dan çıkıp Kuhistân'a doğru gitti. Amacı, Horâsân'ı ve 'Irâk'ı ele geçirmekti. Kendisine katılmaları için, Sultan Dâvûd ile Atâbeg Karâsungur'u yanına çağırdı. Dînever'den geçtikten sonra Penc-enguşt'a varınca, Sultan Mes'ûd ona yetişti. Böylece birbirleriyle karşılaştılar. Bağdâd'ın emîrleri yenilgiye uğradılar. Halife ayaklarının üzerinde durdu. Sultan, yer öpmesi ve onu koruma altına alması için, Hâcib Nesâr'ı onun yanına gönderdi. Onun için çadır kurdular ve saygıyla bârgâhına oturttular. Mutfak ve şaraphâne eşyalarına kadar, her şeyini hazırladılar. Daha sonra Sultan, Âzerbâycân'a doğru yola çıktı. Merâga'ya vardığı zaman, bir grup melun ve mülhid, Halife'nin çadırına girerek onu şehit etti. Sultan, Âzerbâycân'dan Kuhistân'a geldi. Oradan da kalabalık bir ordu ile Bağdâd'a gitti. Musterşid'in oğlu Râşid, babasının intikamını almak için ordu topladı. O sene 'Irâk'ın her tarafında ve Kuhistân'da büyük bir kıtlık vardı. (Bu yüzden) ordu çok sıkıntılı bir şekilde Bağdâd'a ulaştı. Râşid kaçtı ve İsfahân'a giderek şehri kuşattı. İnsanlar (açlıktan) birbirlerini yiyorlardı. Sa'du'd-devle (şehirde) vâli idi. Bir müddet ona hizmet etmiş olan bir mülhid, eline fırsat geçirerek onu bıçakladı. Sultan Mes'ûd, Musterşid'in kardeşi el-Muktefî li-Emrillâh'ı ortaya çıkartıp halifelik makamına oturttu. Böylelikle Bağdâd'dan geri döndü ve Hemedân'a gitti. Emîrlerin bir kısmı, Lîşter [hâkimi Porsuk ile birlikte][142] Sultan'a muhalefet etmek üzere anlaşmışlardı. Uygun olmayan taleplerde bulunuyorlardı. Lîşter'e[143] yakın bir otlakta konaklamışlardı. Sultan, Hemedân'dan gece atına bindi ve öğle namazında onların yanına vardı. Onların hepsi uyuyordu. (Sultan) kimseye zarar vermedi. Karargâhın ortasında, onlardan birinin çadırına girip oturdu. Emîrler (durumdan) haberdar olunca, birer ikişer gelerek hepsi saygı gösterip önünde yer öptüler. Sultan ise kabul etti ve onların hatalarını görmezden geldi. Ertesi kış Bağdâd tarafına gitti. Muhammed-i Hizânedâr'a vezîrlik görevini verdi. O, korkusuz, (bu vazifeye)

[142] Bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 76.
[143] Metinde "Elişter" şeklinde kaydedilmiştir (krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 75, 76).

layık ve cesur bir adam idi. Emîrlere hürmet göstermiyordu. Her birine, ordunun askerlerine verdiği kadar maaş ve erzak veriyordu. Emîrlerin hepsi toplanarak Atâbeg Karâsungur'a "Bu vezîr bize zulüm ediyor. Sultan'ın senin hakkındaki düşüncelerini değiştirerek, onu sana karşı kışkırtıyor. Onun bu davranışı karşısında zaman geçmeden ve onun daha fazla birşey elde etmemesi için tedbir alınmalıdır" diye mektup yazdılar. Karâsungur, Selçukşâh ile beraber Âzerbâycân'dan geldi. İlâm'dan geçti ve Mergzâr-i Şek'de konakladı. Sultan ona, Fârs'a giderek kardeşi Selçuk(şâh)'ı orada pâdişâhlık tahtına oturtmasını emredip bu iş için görevlendirmişti. Mergzâr-i Şek'den Sultan'a şu şekilde haber gönderdi: "Muhammed-i Hâzin'in kafasını ve elini bana göndermediğin sürece ben bu işe adım atmam". Emîrler hâlâ onunla arkadaş idiler; öyle ki sözleri onu etkiledi. Sultan çaresiz kalarak sonunda Muhammed-i Hâzin'i yakaladı ve bayrağın altında kafasını ve elini keserek Karâsungur'a gönderdi. Böylece o da Fârs (*Pârs*)'a gitti [246a] ve Mengü-pars'ı yenerek Selçukşâh'ı tahta oturttu. Karâsungur'un müşaviri 'İzzu'l-Mulk'ü de Sultan'ın vezîri olarak tayin ettiler. Karâsungur orada kalamazdı. Bu yüzden geri döndü. O dönünce, Mengü-pars tekrar geri geldi. Selçukşâh hasta idi ve tahtırevanda kaçıyordu. O tahtırevanın yanına geldi. Yeri öperek şöyle dedi: "Ben bir kulum, saltanat ve memleket senindir. Neden gitmek istiyorsun?". Onu tekrar şehre getirdi. Daha sonra da Pend Kalesi'ne gönderdi ve orada vefat etti. Karâsungur, Hemedân'a gitti. Sultan, onu pâdişâhlar gibi ağırladı. Oradan da Âzerbâycân'a gitti ve orada öldü. Onun ölümünden sonra, Çâvlı-yi Cândâr büyüyerek itibar gördü. Sultan Mes'ûd, Hemedân'dan Rey'e gitti. Zira büyük sultan (*sultân-i a'zam*) Sencer, 'Abbâs'a karşı öfkeli idi. Sultan Mes'ûd'a; onu yakalayıp Rey'i ondan almasını emretmişti. Sultan Mes'ûd Rey'e vardığı zaman, 'Abbâs onu karşıladı ve fevkalade güzellikte armağanlar sunarak beğenilen hizmetlerde bulundu. O, *gâzi* bir adam idi. Adı kötüye çıkmasın diye Sultan Mes'ûd onu incitmeyi uygun görmedi. Bu yüzden Hemedân'a geri döndü ve oradan da İsfahân'a gitti. Bu sırada Emîr-i Hâcib, 'Abdu'r-Rahmân idi. Emîrlerin hepsi H^{v}âce 'İzzu'l-Mulk'ü ortadan kaldırmak için, onunla müttefik olarak birleştiler ve Sultan'ı buna razı ettiler. Sultan onu yakaladı ve Hâcib Nesâr'a teslim etti. Hemedân'a varınca da öldü. Hâcib 'Abdu'r-Rahmân, Sultan'ı yazın sonlarına doğru misafir etti. Öyle mükemmel bir ziyafeti, gösterilen özeni ve hediyeleri kimse hiçbir yerde görmemişti. Sultan'a muhalefet konusunda 'Abdu'r-Rahmân, Bozaba ve 'Abbâs birleşmişlerdi. 'Abdu'r-Rahmân, onların yanına birini gönderdi ve onları yanına çağırdı. Bu

sırada Bozaba'nın iki şehzâde ile beraber İsfahân'a geldiği haberi ulaştı. Yanında Muhammedşâh ile Melikşâh'ı getirmişti. Sultan'ın hizmetinde çok fazla asker yoktu. Bu yüzden en itaatkâr bendelerinden biri olan Atâbeg İl-deniz'i yanına çağırması için birini gönderdi. En yakın zamanda ve hızlı bir şekilde ona katılmasını ve yardım etmesini emretti. Sultan Bağdâd'a göç etti. Henüz üç fersahtan fazla ilerlememişti ki, Bozaba, Hemedân'a vardı. Atâbeg İl-deniz ise tam donatılmış bir ordu, komutanlar ve çocuklarıyla beraber ona ulaştı. Hulvân'a varınca kar yağmaya başladı. Öyle çok kar yağdı ki, en şiddetli soğuklarda dahi kimse, o kadar aşırı derecede bir kar görmemişti. Sultan kışın üç ayı ile birlikte toplam dört ay Bağdâd'da kaldı. Daha sonra Derbend-i Karabilî yoluyla Âzerbâycân'a doğru gitti. Yanında bulunan Melik Arslan(şâh) ile Melikşâh b. Selçuk(şâh)'ı da Tikrît Kalesi'nde Bağdâd'ın ordu komutanlığını yapan ve kale muhafızı olan Emîr Mes'ûd'a teslim etti. Sultan, Merâga'ya gitti. Âzerbâycân emîrleri, Çâvlı ile birlikte (Sultan'ın) yanına giderek hizmetine girdiler. Birkaç gün orada kaldıktan sonra hep beraber Miyâne'ye gittiler. O sıralarda Sultan, Arslan b. el-Bekrî'yi himaye ederek kendi ordusu arasına almıştı. Emîrler onu kıskanarak öldürmek istiyorlardı. Bu yüzden onu, Çâvlı'ya şikâyet ettiler. Böylece Çâvlı ile onun arasını bozmaya çalıştılar ve onun tutuklanmasını istediler. Sultan bu durumdan haberdar olunca Çâvlı'nın yanına birini göndererek "Ben seni, pâdişâhın düşmanlarını ortadan kaldırman için çağırdım. Sen ise ilk önce benim yardımcımı öldürmeye kalktın ve dolayısıyla bana kastediyorsun" dedi. Çâvlı yalvardı ve özür dileyerek bağışlanmasını istedi. Sultan, Arslan b. el-Bekrî'yi yanına çağırdı ve meydana çıkıp kendi çevikliğini Çâvlı'ya göstermesini istedi. Zira Sultan, onu aziz tutmasının sebebini, kendine yakınlığının ve arkadaşlığının nedenini, Çâvlı'ya ispatlamak istedi. Bu şekilde onu affedecekti. Çâvlı, onun *gûy* oynamasını ve at koşturmasını görünce [246b] şaşkınlıktan parmağını ısırdı. Anladı ki, bu devirde onun gibi bir süvari yoktu ve bulunmazdı. Bu yüzden onu ödüllendirmek için güzel sunumlarda bulunarak kendisine; at, mücevherle süslü gerdanlık, koşum takımı ve pahalı elbiseler hediye ederek sultanın yanına gönderdi. Sultan, Miyâne'den geldi. Melik Suleymân(şâh), 'Abbâs ile beraber İlâm nahiyelerinden İnbit'e gelmişti. Bozaba ise (Sultan) Mahmûd'un oğulları Melik Muhammed ve Melikşâh ile beraber kalabalık bir orduyla oraya vardı. Sultan'ın ordusu onların gücünden ve çokluğundan çekiniyordu. Sultan Mes'ûd birdenbire ordusuna yaklaştı ve sabah erkenden iki ordu arasındaki meydanda savaşmalarını emretti. Suleymân(şâh) o

gece karargâhtan Rey'e doğru gitti. 'Abbâs onun gittiğinden haberdar olunca, hemen aynı gece onun peşinden gitti. Onların gittiğini öğrenen Bozaba'nın içine korku düşerek endişelenmeye başladı. Kendi kendine "Şüphesiz bu âni hareketin altında bir sır saklıdır" diye düşündü. Ertesi gün iki şehzâdeyi de yanına alarak oradan ayrılıp İsfahân'a doğru yola çıktı. Sultan, Emîr Çâvlı'yı bir ordu eşliğinde onların peşinden gönderdi. İsfahân civarına kadar gittilerse de onlara yetişemediler. Sultan İnbit'ten ayrılıp Rey'e doğru gitti ve Âhur-i Rustem'de konakladı. 'Abbâs ise Ardahan[d][144]'a kaçtı. Sultan Rey'e vardığı zaman Melik Suleymân(şâh) onu karşılayarak yeri öptü. Sultan, (Suleymânşâh)'a şefkat göstererek onu affetti. O da (Sultan'ın) hizmetine girdi. Sultan, dostlar meclislerinde ve oyun meydanlarında onu yanında bulunduruyordu. Emîr Hâcib 'Abdu'r-Rahmân ve diğer emîrler, Sultan'a şöyle dediler: "Ey Pâdişâh! Bu senin kardeşindir. Şüphesiz pâdişâhın kardeşi mülkün ve devletin düşmanı olur. (Ona) hiç güven olmaz. Belki, bir grup onu kandırır ve isyan etmesine neden olur. Onu başka bir yere gönderin ve siz de rahatlayın. Bu sözler Sultan'ı etkiledi. Bir ay sonra onu daha önce bulunduğu hücreye kapattı. 'Abbâs, [Ar]dahan[d]'dan Sultan'ın yanına geldi. Suleymânşâh'ın tutuklanması da onun telkini ve onayıyla gerçekleşmişti. Çâvlı, Bozaba'nın takibinden döndükten sonra, Sultan onu, 'Arab Hâtûn'dan doğan oğlu olan Melikşâh'ın atâbegi olarak görevlendirdi. Melikşâh, Ferreçîn Kalesi'nde idi. Onu oradan getirerek Çâvlı'ya emanet etti. Melik Suleymân(şâh)'ı da Ferreçîn'e gönderdi. Emîrler de onunla beraber gittiler. Çâvlı, Hemedân'dan Âzerbâycân'a gitti. Sultan, Rey'den ona armağanlar gönderdi. Zencân'a vardığında kan aldırdı ve sonra ok atınca bileğinin damarı koptu ve derhal can verdi. Sultan, atâbeglik görevini Hâcib 'Abdu'r-Rahmân'a verdi. Böylece Gence ve Arrân vilâyetlerini onun idaresine verdi. 'Abdu'r-Rahmân, Sultan'ın oğlunu birkaç emîrle birlikte Arrân'a gönderdi. Kendisi ise hâlâ Sultan'ın hizmetindeydi. Her zaman Sultan'a derdi ki; "Bozaba iyi bir kuldur. Onu sizden ve size hizmet etmekten uzaklaştırarak mahrum bırakmayın. Eğer izniniz olursa, ben onu almaya giderim ve hizmetinize getiririm. Sultan, Melik Muhammed'in gitmesini onayladı. 'Abdu'r-Rahmân Fârs (*Pârs*)'a gitti. Sultan, önce Hemedân'a, oradan da Corpâdekân'a gitti. Bozaba, Melik Muhammed ve 'Abdu'r-Rahmân İsfahân'a varmışlardı. Corpâdekân'ın kapısında Sultan'ın elini öptüler. İki gün orada kaldılar ve hep birlikte şarap içtiler. Daha sonra melik ile Bozaba, Kâle yoluyla ve Sultan da başka bir yoldan giderek

[144] Rey civarında bulunan müstahkem bir kale (Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 211, n. 388).

Hemedân'a vardılar. Hemedân'a geldikten sonra, Sultan kendi kızı Gevher Hâtûn'u, Melik Muhammed'e verdi. Gevher Hâtûn daha önce Melik Dâvûd'un nikâhında idi. Kızını Melik Muhammed'e vererek onu kendine veliaht yaptı. Böylece Melik Muhammed ve Emîr Hâcib 'Abdu'r-Rahmân'ın rızasıyla Bozaba'ya atâbeglik ve *emîr-i hâcib*lik vazifesini tevcih etti. (Ona), pâdişâhlara yakışır bir şekilde [247a] teşrifat verdi. Atâbeg 'Abdu'r-Rahmân, Sultan'ın yanında olduğu sürece kendi *emîr-i hâcib*liğinin nâibliğini 'Abbâs'a, vezîrliğini Tâcu'd-dîn-i Pârsî'ye, atâbegliğini de Bozaba'ya verdi. Atâbeg Bozaba, melikin yanında Fârs tarafına gitti. 'Abdu'r-Rahmân ise Gence ve Arrân tarafına gitmek istiyordu. Bunun için de Şemsu'd-dîn İl-deniz'i, Hâsbeg'i ve Bahâ'u'd-dîn Kâbiz'i yanına almak için Sultan'dan izin istedi. Zira onlara itimat etmiyordu ve Sultan'ın yanında kalmalarını güvenli bulmuyordu. 'Abbâs ile Tâcu'd-dîn el-Vezîr, Sultan ile beraber Bağdâd'a doğru yola çıktı. 'Abdu'r-Rahmân'ın yanında giden emîrlerin hepsi, Sultan'ın hizmetinde riyasız ve fedai kullar idiler. 'Abdu'r-Rahmân'ın ve Bozaba'nın kötü düşüncelerinden ve düşmanlıklarından haberleri vardı. Bu yüzden Sultan'a şöyle demişlerdi: "Biz fırsat bulduğumuz her vakit, mülkün ve pâdişâhın düşmanını diri bırakmayız". Bağdâd'a, Gence'nin öbür tarafından düşmana saldırmak için Şemkûr'a gönderilen ordunun 'Abdu'r-Rahmân'ı öldürdüğü haberi ulaştı. Atâbeg Hâsbeg de, 'Abdu'r-Rahmân'ın oğlu Sultan Fahru'd-dîn'i tutuklayarak Bağdâd ordusunun komutanlığından azletti. Sonra da onu Halhâl'a göndererek işkenceye maruz bıraktı. Onun öldürüldüğü haberi Bağdâd'da duyulunca, 'Abbâs ile Halife Muktefî birleşerek bayram günü Sultan namaz için ovaya çıktığı zaman, onu yakalamayı planladılar. Rastlantı sonucu, bayram günü şiddetli bir yağmur yağdı ve Yüce Allâh o şerri ve kötülüğü Sultan'dan uzaklaştırdı. Bayramdan bir hafta sonra 'Abbâs'ın Sultan'a karşı kötülük düşündüğü ortaya çıktı. Bu yüzden kaçmak istedi, ama onu saraya çağırarak öldürdüler ve başını bedeninden ayırdılar. Cesedini de Dicle'nin kenarına attılar. 'Abdu'r-Rahmân ile 'Abbâs bir ay arayla öldürüldüler. Sultan, Tâcu'd-dîn'i azlederek yeniden Fârs'a gönderdi. Sultan, Bozaba'ya haber yollayarak şöyle dedi: "Söz birliği yaparak anlaştığın kimselerin başlarına neler geldiğini gördün mü? Eğer sen de onlara kavuşmak istiyorsan, bismillâh". Bozaba bu haberi alınca derhal bir ordu topladı ve şehzâdeler Melik Muhammed ile Melikşâh'ı da yanına alarak İsfahân'ın önlerine gitti. Şehrin kapısını açtılar. Ordu hükümdarı Gulbeg onun huzuruna geldi ve Muhammed'i tahta oturttu, beş kez *nevbet* çalındı. Sultan, çok az askerden oluşan bir orduyla beraber

Bağdâd'dan Hemedân'a gelmişti. Peşpeşe birini gönderdi. Hâsbeg'den, Gence ve Arrân ordusuyla beraber ona yardım etmek için en kısa sürede yanına gelmesini istedi. Ayrıca Şemsu'd-dîn Atâbeg İl-deniz ile Melik Arslan(şâh)'ın kardeşi Emîr Şîr'in Âzerbâycân'dan ordu toplayıp hızlı bir şekilde yanına yardıma gelmelerini emretti. Bozaba, İsfahân'dan gelirken sıkça her yerde konaklıyor ve çok yavaş ilerliyordu. Gurâb'a ulaştığı zaman, Arrân ve Âzerbâycân ordusu da aynı gün oraya vardı. Sultan'ın emri üzerine Diyebiyâz meydanında indiler. İkinci gün Sultan bütün ordusuyla beraber oradan Mergzâr-i Karâ-tegîn'e doğru gitti. Mergzâr'a yakın bir mesafede Kuhrân Köyü'nde Bozaba karşılarına çıktı. O an hemen savaşmaya başladılar. Şiddetli bir savaş oldu. Her iki taraftan da pek çok asker öldü. Sultan'ın sol cenahını bozdular. Sonunda Bozaba'yı savaş meydanının ortasında yaya olarak buldular. Emîr Hasan-i Cândâr'a hizmet eden Rustem adlı bir zencî onu tanıdı. Zira o zencî, (Bozaba'ya) hizmette bulunmuştu. Bozaba, ona şöyle dedi: "Eğer bana bir at verirsen, ben de Fârs vilâyetinin yarısını sana veririm". Zencî gidip Hasan-i Cândâr'a haber verdi. Böylece Bozaba'yı tutuklu bir şekilde Sultan'ın huzuruna getirdi. Sultan, onun bedenini ortadan ikiye ayırmak için özel kılıcını Hâsbeg'e verdi. Kafasını da Emîru'l-Mu'minîn el-Muktefî li-Emrillâh'ın sarayının kapısına asmak için Bağdâd'a gönderdiler. Her iki şehzâde de geri dönerek Fârs'a gitti. [247b] Sultan Hemedân civarında *Kûşk-i Kohen'e* gitti. Bu savaş 541 (1146-47) senesinde oldu. Sultan o sene kışın Sâve'ye, oradan da Âzerbâycân tarafına gitti. Kışın sonunda tekrar Hemedân'a geldi. 543 (1148) senesi sonbaharının sonlarına doğru Bağdâd'a gitmeye karar verdi. Şa'bân ayında Atâbeg Hâsbeg ve bütün emîrler yanında idiler. Esed-âbâd'a vardıkları zaman, "En büyük sultan" (*sultân-i a'zam*)[145] hazretlerinin sancaklarının Rey'e ulaştığı haberini aldılar. Atâbeg Hâsbeg, Sultan'ın Bağdâd'a amcasının (Sencer) yanına gitmesi konusunda ısrar ediyordu. Zira Sultan Sencer'den korkmuştu. Onun, Hâsbeg'i öldürmek amacıyla 'Irâk'a geldiği, ayrıca Sultan Mes'ûd'u da Hâsbeg'i yücelttiği için azarlayacağı söyleniyordu. Sultan Mes'ûd'un 'Irâk saltanatını Hâsbeg'e vermek düşüncesinde olduğunu, onunla birlikte Sultan Sencer'e karşı isyan etmek istediğini ve bunun gibi yanlış haberler halk arasında yayılmıştı. Kısacası bu yüzden Sultan Mes'ûd ordudan birkaç emîr ile birlikte amcasının yanına gitmeye karar verdi. Hâsbeg ve diğer emîrler, Sultan dönünceye kadar, ordu ile birlikte Esed-âbâd'da kalacaklardı. Bu karar üzerine Sultan yola çıktı. Atâbeg Hâsbeg ise pek çok armağanlar ve

[145] "En büyük sultan" (*sultân-i a'zam*) ile Sencer kastedilmektedir.

hediyeler gönderdi. Sultan Sencer ondan memnun kaldı. Sultan Mes'ûd on sekiz gün amcasının yanında Rey'de kaldı. Orada kaldığı süre zarfında çok iltifatlar gördü ve saygıyla karşılandı. Horâsân emîrleri ona dayanarak, ondan güç alıyorlardı ve onun emrinden çıkmıyorlardı. Ramazân ayının ortasında Rey'den geri döndüler. Sultan Mes'ûd Bağdâd'a doğru gitti. "En büyük sultan"ın (*sultân-i a'zam*) buyruğu üzerine Horâsân'a döndü. 544 senesi Safer ayında (9 Haziran-7 Temmuz 1149) Bağdâd'dan Hemedân'a geldi. Yine aynı senenin Receb ayında Sâve'ye, Şevvâl ayının sonlarında ise Âzerbâycân tarafına gitti. Tebrîz yakınlarında Dûlbeg Menzili'nde iki sene kaldı. Melik Muhammed'in nikâhında olan Sultan Mes'ûd'un kızı Gevher Hâtûn ile Melik Muhammed birbirleriyle anlaşamıyorlardı; bu anlaşmazlık büyük bir geçimsizliğe neden olmuştu. Bu yüzden Sultan, Reşîd-i Câmedâr ve Muvaffak-i Girdbâzû'yu Gevher Hâtûn'u getirmeleri için gönderdi. Gevher Hâtûn'u alıp onun yanına getirdiler. Daha sonra Melik Muhammed de Hemedân'a, Sultan'ın hizmetine geldi. Sultan yazın 545 senesi Safer ayında (30 Mayıs-27 Haziran 1150) Hemedân kapısına kadar geldi. Kışın, 545 senesinin sonlarına doğru Receb ayında (24 Ekim-21 Kasım 1150) Sâve'ye gitti. Şevvâl ayında ise tekrar Âzerbâycân tarafına giderek Merâga önlerinde konaklayıp şehri kuşattı. Merâga'yı zorla ele geçirdi. Şehrin surlarını yıktılar. Hâsbeg ile Atâbeg Arslan'ın arasında büyük bir anlaşmazlık ve sorun var idi. Emîrler bir araya gelerek onların arasındaki sorunu giderdiler. Böylece onlar Rûyîn Kalesi'nin kapısında birbirleriyle buluşup görüştüler. Sultan döndü ve Hemedân'a geldi. 546 (1152) senesi kışında Bağdâd'a doğru gitti ve orada av yapanları izledi. Melikşâh b. Muhammed de onun yanında idi. İlkbahara doğru Hemedân'a geldi ve kendi sarayında oturdu. Onun hükmünde olan bütün her yer itaate girmişti. Düşmanlar ortadan kaldırılmış, etraftaki bütün emîrler buyruklarına boyun eğmişlerdi. Ordunun gücü ve kuvveti yerinde, teçhizatı tam ve halk ise asayiş içerisindeydi. Cemâzîu'l-âhir ayının sonlarına doğru Sultan biraz rahatsızlandı. Bağdâd'dan gelen hekîm Ebu'l-Berekât ve diğer hekimler de yanında idiler. Hep birlikte birbirine danışarak en uygun tedavi şekliyle onu tedavi yapıyorlardı. Bir hafta boyunca hastalığı devam etti. Sonunda 547 senesi Receb ayının ilk gecesi (2 Ekim 1152), şehrin meydanı ortasında yaptırdığı Nâmiyân Köşkü'nde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Aynı gece cenazesini Hemedân'a götürdüler ve Cemâlu'd-devle İkbâl'in yaptırdığı medreseye defnettiler. Pâdişâhlık süresi on yedi sene ve [248a] ömrü kırk beş sene idi.

Tevkî'si: *Î'timâdî 'alallâh*.

Onun sıfatları: Esmer, zayıf yüzlü, boy bos olarak bütün savaşçılardan daha heybetli, uzun bacaklı, gerdanı güçlü, omuzları geniş ve göğsü iri idi.

Vezîrleri:

el-Vezîr Şerefu'd-dîn Anûşîrvân

el-Vezîr 'İmâdu'd-dîn Ebu'l-Berekât

el-Vezîr Kemâlu'd-dîn Muhammed-i Hâzin

el-Vezîr 'Azîzu'l-Mulk

el-Vezîr Mu'eyyedu'd-dîn Ebû İsma'îl

el-Vezîr Tâcu'd-dîn-i Şîrâzî

Hâcibleri:

Emîr Hâcib Menkes[146]

Emîr Hâcib Nesâr[147]

Emîr Hâcib 'Abdu'r-Rahmân

Emîr Hâcib Hâsbeg.

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Şucâ' Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşâh -*Kasîmu Emîri'l-Mu'minîn*-'ın Hikâyesi

Sultan Melikşâh b. Mahmûd, kuvvet ve şevket sahibi, güçlü, pehlivan, yiğit ve iyi huylu bir pâdişâh idi. Mizahı ve karaktersiz kişileri severdi. Şaraba, ava ve kadına düşkündü. Amcası Sultan Mes'ûd'un ölümünden sonra 547 senesi Receb ayında (2-30 Ekim 1152) pâdişâhlığa başladı. Azledilmesi de yine aynı senenin Şevvâl ayında (29 Aralık 1152-27 Ocak 1153) oldu. Azledilmesinin sebebi; gece gündüz tanınmamış iki üç kişi ve Cemâl isminde bir kadın ile beraber şarap içip eğleniyordu. Emîrlere, huzuruna çıkmaları

[146] Yukarıda "Menksu" şeklinde kaydedilmişti. Nîşâbûrî'de "Mengü-bars" (*Selçûk-nâme*, s. 86).
[147] Nîşâbûrî'de "Tatar" (*Selçûk-nâme*, s. 86).

için çok az izin veriyordu. Hâsbeg ona kuşku duyarak hakkında kötü düşünmeye başlamıştı. Bu yüzden onunla başbaşa konuştular. Artık iki gün onun gözüne görünmedi. Onu sadece atının üzerindeyken birkaç kez gördü. Hâsbeg, akşam yemeğine daha zaman varken, öğleden sonra yemeğini yedi ve Hasan-i Cândâr ile konuştuktan sonra, Melikşâh'ı kendi sarayında üç gün boyunca misafir etmeye karar verdi. Üçüncü gün (Melikşâh) evde uyuyordu. Uykudan uyanınca muhafızlar evin kapısının önünde oturuyordular. (Melikşâh'ı), yanındaki kadını ve iki hizmetçiyi yakaladılar. (Hâsbeg), (Sultan Melikşâh'ın) kardeşi Sultan Muhammed'in Hûzistân'dan gelmesi için, birini gönderdi. Sultan Muhammed geldi ve Hemedân Köşkü'nde tahta oturdu. Melikşâh'ı da şehirden köşke getirterek yalnız başına bir köşkte hapsetti. On beş günden sonra bir gece, ovaya giden lağım yolundan, bir hizmetçinin hazırladığı bir iple aşağı indi. Hizmetçi, bir at da hazırlamıştı. Ata binerek kaçtı ve Hûzistân'a gitti. Kardeşi pâdişâhlık yaptığı sürece genellikle Hûzistân'da idi. Kız kardeşi Gevher Neseb daha çok onun pâdişâh olmasını istiyordu. İsfahân'dan Hûzistân'a gidiyor, onun ordu toplayabilmesi için merkeblerle altın götürüyordu. Sultan Muhammed bu haberi duydu. Âyâz'ı bir ordu ile beraber oraya gönderdi. Malların ve hazinenin hepsini yağmaladılar. Melikşâh ise karşı koymak için güçsüzdü. Kardeşinin ölümünden sonra, Suleymânşâh, Hemedân'da tahta oturdu. Muhammed ise beşinci defada İsfahân'ı aldı. İkisi de birbirine yakın idiler. Melik Suleymânşâh onun perişan olmasına neden oldu. On beş gün sonra, 555 senesi Rebî'u'l-evvel ayının on beşinci günü (25 Mart 1160) öldü. Ömrü otuz iki sene iki ay idi. Sultan Mes'ûd'un vefatından sonra iki kez pâdişâh oldu. İlkinde dört ay, ikincisinde ise on altı gün İsfahân'da pâdişâhlık etti.

Tevkî'si: *Îlâ Îste'antu Billâh*.

Onun sıfatları: Yüzünde çiçek hastalığından kalma, kabartılar vardı. Çehresi sarımsı, yuvarlak sakallı, gerdanı ve omuzları güçlü ve orta boylu idi.

Vezîr ve hâcibleri:

el-Vezîr Şemsu'd-dîn Ebu'l-Habîb[148]

[148] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "Şemsu'd-dîn Ebû Necîb" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 93, 99; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 231).

el-Hâcib Emîr Hâsbeg.

Sultan Giyâsu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Şucâ' Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed [b.] Melikşâh'ın Hikâyesi

Sultan Muhammed yumuşak huylu, kâmil akıllı, düşüncesi isabetli, iyi tabiatlı, sözünde duran, tutarlı ve dindar bir pâdişâh idi. Pâdişâhlığının başlangıcı 548 senesi Muharrem ayında (28 Mart-26 Nisan 1153) idi. Kardeşi Hemedân'da tahta oturtulduğu zaman, Emîr Atâbeg Hâsbeg, Emîr Hâcib Cemâlu'd-dîn Kufşet[149]'i çağırmak için onu [248b] Hûzistân'a göndermişti. O (Cemâlu'd-dîn Kufşet), İsfahân'a ulaştığı ilk gün Sultan Muhammed ile beraber Atâbeg Hâsbeg'i yakalamaya karar verdiğinde Cemâlu'd-dîn şu sözleri sarfetti: "O, senin kardeşine yaptıklarının aynısını sana da yapmak istiyor. Zira bir halife tayin etmiştir ve onu pâdişâh yapacaktır. O, bu hanedanı yıkmak istiyor". Bu sözler Sultan Muhammed'in hoşuna gitmedi. 548 senesi Muharrem ayında (28 Mart-26 Nisan 1153) Hemedân'a varınca bütün emîrler onu karşıladı. İnânc, Hâsbeg ve bütün Mes'ûdîler o gün Karâ-tegîn ovasında şarap içtiler. Ertesi gün Hemedân'da ovadaki köşke gittiler ve Mes'ûdî Köşkü'nde kabul töreni yaptı. Emîrler armağanlarını takdim ettiler. Hâsbeg hiçbir devirde kimse tarafından eşi benzeri görülmemiş hediyeler sundu. Sunum işi bittikten sonra halvete çekilerek konuşmaya başladılar. Hâsbeg, Cemâlu'd-dîn Kufşet ve kardeşi, Sultan'a hizmet eden hasekiler ve Zengî Cândâr orada kaldılar. Hâsbeg, Sultan'ın yanında oturuyordu. Emîrler ise ayakta duruyorlardı. Hâsbeg, "Pâdişâhlık kaideleri ve kuralları düzenlenmeli" diye söze başladı. Bu sırada Cemâlu'd-dîn Kufşet onun arkasından gelerek elbisesinin yakasından tutarak "Kalk, konuşma zamanı değildir" dedi. Sârim Muhammed (b.) Yûnus da ona yardım ederek onu tutup eve götürdüler. Zengî Cândâr kılıcını çekti. Onu da yakaladılar. Şûmle ise Hâsbeg yakalanmadan önce, onların maksadını sezmişti. Bu yüzden köşkü terk etti ve dışarı çıktığında da Hâsbeg'in bekçisine bir yüzük vererek "Emîr Hâsbeg bu nişanla (yüzüğü vererek) şehre gitmem için, bana kendi özel atını vermeni istedi. Zira Sultan ondan önemli bir şey istedi ve o da yanına almayı unutmuş, onu alıp gelmem gerekiyor" dedi. Hâsbeg'in atını dizginiyle beraber alarak bindi ve Hûzistân'a doğru yola düştü. Ömrü boyunca bir daha hiçbir pâdişâhın yanına gitmedi. Köşkte durum

[149] Orijinal metinde "Emîr Hâcib Cemâlu'd-dîn b. Kufşet".

karıştı. Hâsbeg'in askerleri kalabalık idi ve köşke doğru yürüdüler. Hâsbeg ile Zengî Cândâr'ın başlarını keserek köşkten aşağı attılar. Böylece hepsi korkarak kaçtılar ve oradan dağıldılar. Daha sonra Sultan'ın askerleri onun hazinesine ve atlarının olduğu bölüme girdiler. Onun hazinesinde buldukları eşyalardan bazıları şunlardı: On üç bin parça kırmızı atlas vardı. Şaraphânesinde tespit edilen eşyalardan hariç, gümüşten ve altından yapılmış yedi küp buldular. O küpleri şarap için boşaltmışlardı. Atların olduğu bölüm ise kıyaslanacak şekilde değildi. Bin dört yüz baş at ve katır bulunmaktaydı. Her birini başka bir şehirden ve başka bir bölgeden getirerek orada toplamıştı. Toplam, Hâsbeg'den Sultan'ın hazinesine giren o mal, ziynet, para ve çeşitli cinsler, hiçbir Sultan'da yoktu. Bulamadıkları define, emanet ve hazinelerin ne kadar olduğunu da Allâh bilir. Bu vakitte Sultan Mes'ûd dünyadan gitmiş ve Melikşâh tahta oturmuştu. Suleymânşâh'ın hizmetinde olan Hâsbeg, kardeşinin elinde Kazvîn Kalesi[150]'nde yedi yıldır hapiste bulunuyordu. Kale muhafızı Emînu'd-dîn Muhtas'ın tedbiriyle kaleden indi ve Âzerbâycân tarafına giderek Atâbeg İl-deniz, Atâbeg Arslan, Alpguş Kûnehâr, Fahru'd-dîn Zengî ve Muzafferu'd-dîn Alp Arslan Argû gibi birçok kişiyi ve etraftaki emîrleri kendi tarafına çekti. Sultan Muhammed, Hâsbeg'i ortadan kaldırınca Suleymânşâh büyük bir ordu ile Hemedân'a doğru yürüdü. Sultan Muhammed'in seçkin askerleri dağıldığından dolayı ordusunun sayısı çok az idi. Ordunun düzenli ve disiplinli olması gerekirken, onlar düzensizliğe başladılar. Muhammed onları yatıştırmak ve teskin etmek amacıyla, onlara külahla altın [249a] ve çuvalla elbise bağışlıyordu. Onlar ise (dağıtılanları) alıp kaçıyorlardı. Sonunda Hâsbeg'in hazinelerini böylece dağıtarak bitirdi ve düşman da yaklaştı. Sultan, Hasan-i Cândâr, Reşîd-i Câmedâr, Muvaffak-i Girdbâzû, Satmaz'ın iki oğlu ve onunla beraber Hûzistân'dan gelen bir grup ile beraber İsfahân'dan Hemedân'a doğru gitti. Üç gün sonra Suleymân(şâh) büyük ve kalabalık bir orduyla geldi. Hemedân'da, ovada iki fersah genişliğinde olan bir alanda ordugâh kurdular. Büyük bir heybet, korku ve dehşet uyandırdılar. Sultan Muhammed'in ordusundan, evleri Hemedân'da olanlar kaçıyorlardı. Böylece Sultan'ın ordusu gitgide azaldı. Sultan'ın İsfahân'a dönmesi gerekse dahi, orduda kalan askerler Hûzistân tarafına gideceklerdi. Zira savaşa dayanıksız ve karşı koymak için güçsüzdüler. Bütün herkes Suleymân[şâh]'ın hükümdarlığını kabul etti. Sultan Muhammed'in ordusu da dağıldı;

[150] Kalenin adını Nîşâbûrî "Ferrezîn/Ferrecîn/Berrecîn", er-Râvendî "Ferrezîn" ve Reşîdu'd-dîn ise "Berencîn" şeklinde vermektedir (*Selçûk-nâme*, s. 80, 91, 108; er-Râvendî, s. 262; er-Râvendî/Ateş, II, s. 251; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 142; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 230).

herbiri başka bir yere gitti. Fahr[u'd-dîn]-i Kâşî, Suleymânşâh'ın vezîri, H^{v}ârezmşâh [Yûsuf][151] da hâcibi idi. Emîrler, bu iki görevdeki adamları değiştirerek vezîrliği Sultan Mes'ûd'un vezîri olan Şemsu'd-dîn Ebu'l-Habîb[152], hâcibliği ise Muzafferu'd-dîn Alp Argu'ya vermek istiyorlardı. H^{v}ârezmşâh [Yûsuf], onların bu düşüncesinden haberdar oldu. Bu durumu Suleymânşâh'ın nikâhında bulunan kız kardeşine açıkladı. Bir gece, kararlaştırdığı bir plan üzere, Sultan'a şöyle dedi: "Ordu sana saldıracak. Zira tekrar Sultan Muhammed'i (hükümdar yapmak) istiyorlar. Bu gece seni yakalamaya gelecekler". H^{v}ârezmşâh [Yûsuf] o gece kendi askerlerini de hazırlamıştı. Yaptığı hileyle Sultan'ı muhafaza ediyor gibi, ordusunu Sultan'ın otağının etrafına topladı. Suleymânşâh sebatsız bir yaradılışta olduğundan hemen atını istedi. Hazineden alabildiği kadar para aldı ve kaçtı. Böylece kendini, yağdan kıl çeker gibi hükümdarlıktan çıkardı. Bârgâhı, hazinesi ve atları olduğu gibi orada kaldı. Emîrler ise bu durumdan habersizdi. Ertesi gün Sultan'ın ordugâhının kurulu, herşeyin de yerinde olduğunu görerek seslendiler; ne bir ses, ne de cevap veren bir kimse vardı. Askerler hücum ederek herşeyi yağmaladılar. Herkes birbirinden şüphe ederek korktu. Herbiri başka bir yere giderek birbirinden bir iki fersah arayla konakladılar. Birbirine ulaklar göndererek durumun ne olduğunu öğrenmek istiyorlardı. Durum ortaya çıktıktan sonra herkes kendi memleketine gitti. Bu saltanatın süresi yirmi yedi gün idi. Bu haber Sultan Muhammed'e ulaştığı zaman, o evvela buna inanmadı. Bu haberin emîrler tarafından yayıldığını zannetti. Zira bir tuzak kurarak kendisinin Hemedân'a gitmesini sağlayıp onu yakalamak istediklerini düşündü. Ancak güvenilir kişilerden sürekli haber geliyordu. Bu yüzden Sultan Hemedân payitahtına doğru yola çıktı. Şehrin yakınında bir köşk yaptırdı ve emîrler eski köşkteki eşyaları oraya taşıdılar. Bir ordugâh kurdular ve birçok köşkler yaptılar. Böylece Sultan oraya yerleşti. Cemâlu'd-dîn Kufşet, *emîr-i hâcib* idi. Cemâlu'd-dîn'i vezîrlik görevinden azlederek vezâreti Şemsu'd-dîn Ebu'l-Habîb[153]'e verdiler. Suleymânşâh ise Hemedân'dan kaçınca Mâzenderân'a gitti, oradan da Horâsân'a geçti. 550 (1155-56) senesinde, çöl yolundan geçerek beş yüz süvari ile İsfahân'ın kapısına geldi. Reşîd-i Câmedâr, İsfahân'da vâli idi.

[151] Bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 91, 93; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 231. el-Bundârî tam adını "Fahru'd-dîn Ebû Tâhir İbnu'l-Vezîr el-Mu'în Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl b. Muhammed" şeklinde vermektedir (el-Bundârî/Burslan, s. 211).

[152] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "Şemsu'd-dîn Ebû Necîb" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 93, 99; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 231).

[153] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "Şemsu'd-dîn Ebû Necîb" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 93, 99; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 231).

Suleymânşâh şehre girebilmek için ona bir elçi göndererek pek çok vaatte bulundu. Ancak Reşîd-i Câmedâr, kabul etmeyerek (şehre girmesine) izin vermedi. Şöyle dedi: "Bu [249b] (şehir) bana senin yeğeninden bir emanettir. Bizde böyle bir kural yok ve emanete hıyanet etmeyiz. Git onun kendisine sor. Eğer o isterse İsfahân ve bütün vilâyet senin olur". Suleymânşâh bu kapıdan ümidini keserek Bağdâd'a doğru gitti ve halifenin himayesine sığındı. Suleymânşâh'a, "*Melik el-Mustecîr*" (yani 'mülteci sultan') diyorlardı. Bir müddet sonra Halife Muktefî li-Emrillâh, onun her şeyini karşılayarak eksiklerini tamamladı. Böylece her şeyini sağlayarak ona çekidüzen verdi ve onu saltanat için aday yaptı. Daha sonra Bağdâd'dan Âzerbâycân tarafına gitti. Atâbeg İl-deniz'in çadırına girdi. Muhammed'in kardeşi Melikşâh da atâbegin yanında idi. Aksungur-i Pîrûzkûhî, onlarla beraber olan İnânc'tan korkuyordu. Atâbeg İl-deniz, ona yardım etmek zorunda kaldı ve birlikte kalabalık bir ordu oluşturdular. Sultan Muhammed bu durumdan haberdar olunca Hemedân'dan donatılmış bir orduyla onlara doğru yürüdü. İnânc da onun yanında idi. Aras Nehri kenarında savaşmaya başladılar. Evvela İnânc , onun peşinden de Sultan Muhammed nehri geçti. Onlar (Suleymânşâh ve yanındakiler) yenilerek kaçtılar. Böylece birbirinden koparak dağıldılar. Suleymânşâh, Mûsul'a kaçtı. Sultan Muhammed, Atâbeg İl-deniz'i bağışlayıp kendi tarafına çekti ve özürünü kabul etti. Atâbeg İl-deniz oğlu Pehlivân'ı, Sultan Muhammed'ın hizmetinde 'Irâk'a gönderdi. Sultan Muhammed Âzerbâycân'da emniyet sağlanınca 550 (1155-56) senesinin sonuna doğru Bağdâd'a giderek Kasr-i Kuzâ'a'da bir ay kaldı. Zira Muvaffak-i Girdbâzû, Zeynu'd-dîn 'Alî Kûçek'i Mûsul'dan Sultan'ın yardımına getirmeyi kabul etmişti. Ondan sonra Betâverd[154] nahiyesine gitti. Bir yolunu bulup selametle Dicle Nehri'nden geçtiler. Zeynu'd-dîn 'Alî, kalabalık ve muntazam bir ordu ile yetişip Bağdâd'ın kapısına vardı. Sultan ve Zeynu'd-dîn 'Alî, adamlarıyla birlikte batı tarafına kondular. Kaymâz, Atâbeg Âyâz ve Şerefu'd-dîn Girdbâzû ise doğu tarafında idiler. Sultan'ın ve Zeynu'd-dîn 'Alî'nin ordusu Mu'allâ Nehri'nin karşısına mancınıklar yerleştirdiler. Muzaffer[u'd-dîn] Hammâd oğulları[155], insan ve silah dolu dört yüz gemi ile 'Irâk'tan geldiler. Dubeys oğulları[156] da Hille'den iki üç bin piyade getirdiler. Böylelikle kalabalık bir ordu oluşturdular. Her gün her iki taraftan savaşıyorlardı. Birbirine karşı birkaç taş atıyorlar ve birbirinin üzerine gemileri sürüyorlardı. Şehirden

[154] Nîşâbûrî "Bet ve Râdân", Reşîdu'd-dîn ise "Bett ve Râzân" nahiyesi şeklinde vermektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 95; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 147; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 235).
[155] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 95; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 236.
[156] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 96; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 237.

grup grup piyadeler çıkıp oraya gelerek ordunun piyadelerine yardım ediyordu. Ordu bir gün bile oturmadı; (ancak) savaş da yapmadı. Şehirdekiler Sultan'ı kandırıyorlardı. Halife'nin bir grup komutanı Sultan'a "Falanca gün kapıyı açacağız" dediler. Muvaffak-i Girdbâzû ve Kaymâz oğulları arasında anlaşmazlık vardı. Bundan dolayı savaşta gevşeklik ve aksaklık başlamıştı. Şehir halkının işleri ve durumları zorlaşmıştı. Zira şehrin yüksek yerleri ve barınaklarının hepsini sultanın adamları onlardan almıştı. Şehre bir men[157] yük dahi bırakmıyorlardı. Şehrin dışından, Sultan Melikşâh ile Atâbeg İl-deniz'in Hemedân yakınına geldiği haberi ulaştı. Bu haber şehirde çabuk yayıldı. Zira bu iş onların isteğiyle olmuştu. Ordudaki askerler, kendi ev halkı ve eşyaları ile onar yirmişer gruplar halinde kaçmaya başladılar. Şehrin ordu ile zabtının mümkün olmayacağı anlaşılınca, Sultan: "Yarın (nehri) geçip Hemedân'a doğru gidelim" emri verdi. Ordu ve etrafındakiler ertesi gün Dicle'den geçmelerinin zor olduğunu düşündüler. Hepsi (nehri) aynı gün geçmeyi uygun bularak hemfikir oldular. Herkes kaygılandı. Üstünden geçtikleri köprü çöktü. Denizciler gemilerini Sultan'ın ordusuna bırakarak kaçtılar. Gemide yer bulanlar geçiyorlardı. Öyle bir kargaşa yaşandı ki, sanki mahşer günüydü. [250a] Doğu tarafındaki piyadeler bu durumdan yararlanarak Acemler'i yağmaladılar. Ordu şehirden dışarı çıktı. Gemiler, Sultan'ın ordusuna yaklaştı. Doğu tarafında bulunan Sultan'ın sarayında, tâcirlerin malları ve askerlerin malzemeleri bulunuyordu. Bağdâd'ın piyadeleri onları yağmaladılar. Doğu tarafında bulunan ordu silah kuşanıp saf bağladı. Askerler kendi evlerini koruyorlardı. Sultan, yanında kalan birkaç hizmetçisiyle beraber, Sa'du'd-devle'nin sarayında kalıyordu. Gemiye binerek oraya geçti. Bârgâhı, eşyası, hazineleri, kitapları ve defterleri, saray cariyeleri ve Sultan'ın bütün malzeme ve eşyası, batı tarafında kaldı. Zeynu'd-dîn 'Alî, bütün ordusu ile birlikte atın üzerinde bir geminin karşısında savaşıyor ve batı tarafına geçmelerini engelliyordu. Mancınıkları yakmalarını emretti. Aletlerin taşınması mümkün olmayınca, hepsini yaktılar. O gün gece sabaha kadar sultanın bütün eşyalarını, malzemelerini, hazinesini ve cariyelerini ordu ile beraber doğu tarafına göndermek için nöbet tutarak onları beklediler. Onlar yola koyulana kadar saflarını bozmayıp öylece durdular. Sabah olunca, eşyaları yükleyerek yola çıktılar. Bağdâd'a bir fersah mesafede konakladılar. Her ne kadar Sultan'ın ordusu perişan bir haldeyse de, Bağdâd ordusunda da onları takip edecek güç kalmamıştı. Sultan'ın eşyalarından; küçük bir

[157] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 96; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 236.

testi (*dehlîz*), eski ve yırtık bir kilim ve beş baş atı kalmıştı. Sultan'ın emîrleri kendi mutfaklarından Sultan'a yiyecek ve içecek getiriyorlardı. Nihayet Hulvân'a vardılar. Orada Zeynu'd-dîn 'Alî, Sultan'ın saltanat eşyasını, saray cariyelerini, bütün hizmetçilerini ve orduyu getirdi. Öyle ki hiçbir eksik kalmamıştı. Sultan, Hemedân'a beş menzil mesafede bulunan bir yere ulaştığı zaman Atâbeg İl-deniz geri döndü. Melikşâh yalnız kaldı ve Hûzistân'a doğru gitti. Sultan ise Hemedân köşküne indi. Çabası boşa gitmiş, meşakkata uğramış ve hazinesi de boşalmıştı. Bundan sonra (artık) birşey yapmaya kalkmadı. Kışın Sâve'ye gitti, yazın da Hemedân'a geri döndü. Sonunda hastalandı. Ayakta duracak hali yoktu; yürüyemiyordu. 554 senesi Zî'l-hicce ayında (13 Aralık 1159-11 Ocak 1160) gizlice köşkten şehre geldi. Orada sadece bir hafta yaşadı. Sultan Bağdâd'a gitmeden önce, Şehâbu'd-dîn Miskâl-i Bozorg ile İmâm Şeybânî'yi Hâtûn-i Kirmânî'yi kendisine istemeleri için Kirmân'a göndermişti. Onun çeyizi, 554 senesi Receb ayında (18 Temmuz-16 Ağustos 1159) Hemedân'a gelmişti. Hemedân şehrini süsleyip beş yüzden fazla köşk yapmışlardı. Çalgıcılar ve şarkıcılar getirtilmişti. Sultan hasta olduğu için gizlice onu karşılamaya gitti. Beş ay onunla nikâhlı kaldı ve hastalığından dolayı ona kavuşamadı. Sultan Muhammed aynı yılın Zî'l-hicce ayında (13 Aralık 1159-11 Ocak 1160) vefat etti. Pâdişâhlık süresi yedi, ömrü ise otuz iki sene idi.

Onun sıfatları: Güzel yüzlü, pembe çehreli, iri gözlü, uzun saçlı, orta boylu, güzel endamlı, mahir binici idi.

Vezîrleri:

el-Vezîr Celâlu'd-dîn Ebu'l-Fazl

el-Vezîr Şemsu'd-dîn Ebu'l-Habîb[158]

Hâcibleri:

Emîr-i Hâcib Cemâlu'd-dîn Kufşet b. Kaymâz

Emîr-i Hâcib Âyâz[159].

[158] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "Şemsu'd-dîn Ebû Necîb" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 93, 99; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 231).

Sultan Mu‘izzu’d-dunyâ ve’d-dîn Ebu’l-Hâris Suleymân(şâh) b. Muhammed [b.] Melikşâh -*Burhânu Emîri’l-Mu’minîn*-’in Saltanatının Hikâyesi

Sultan Suleymân[şâh] iyi huylu, güzel yüzlü, latifeci ve muaşeret adabını bilen bir pâdişâh idi. Fakat sebatı ve sabrı yoktu ve talihi ona yaver olmadı. [250b] Az bir süre tahta oturdu; ama bahtı yâr olmadı. Sultan Muhammed vefat ettikten sonra, Muvaffak-i Girdbâzû bütün emîrlerden daha güçlü idi. Büyük devlet adamlarından; Nâsiru’d-dîn Akkuş, ‘İzzu’d-dîn Satmaz ve Atâbeg Âyâz kalmıştı. Saltanata bağlı kalarak birbirleriyle meşveret ettiler. İnânc’ı Rey’den çağırıp onun düşünce ve görüşüne göre hareket etmeye karar verdiler. Böylelikle Sultan Suleymân[şâh] hakkındaki düşüncelerini karara bağladılar. Biri, onu oraya çağırmak için Mûsul’a gitti. Kutbu’d-dîn Mevdûd, ihtişamlı bir şekilde ve tam teçhizatlı olarak onu oraya gönderdi. 555 senesi Rebî‘u’l-evvel ayının on ikisinde (22 Mart 1160), payitaht Hemedân’a ulaştı. Pâdişâhlık tahtına oturdu. Vezîrlik Şehâbu’d-dîn Sika’ya, emîr-i hâciblik görevi ise Muzafferu’d-dîn Emîr (Alp) Argû’ya verildi. Atâbeg’in gönlünü almak için onun yanında bulunan Melik Arslan(şâh)’ı da veliaht yaptılar. Hutbede ve sikkede onun adını tescil ettiler. Daha sonra İnânc, Rey’e döndü. Muvaffak-i Girdbâzû ile ‘İzzu’d-dîn [Satmaz[160]] ve Nâsiru’d-dîn Akkuş arasında her zaman içten içe bir kin ve nefret vardı. Girdbâzû’ya karşı Sultan Muhammed zamanından beri içlerinde nefret kalmıştı. Suleymânşâh her gün eğlence ve içki içmekle meşgul oluyordu. ‘İzzu’d-dîn ile Nâsiru’d-dîn, Sultan’a daha yakınlardı. Onlar Girdbâzû’ya düşmanlık ederek onu yakalamayı düşünüyorlardı. Bir gün onu ispiyonlamak için Sultan Suleymân[şâh]’ı misafir ettiler. Ama amaçlarına ulaşamadılar. Zira Girdbâzû’nun kalabalık bir ordusu vardı ve ihtiyatlı bir şekilde davranıyordu. Her gece silahlı bir ordu onun sarayının etrafında yatıyordu. Bu sırada Girdbâzû, Atâbeg İl-deniz’e bir adam göndererek onun gelmesini istedi; Melik Arslan[şâh]’ı da yanında getirmesi için onu teşvik etti. Sultan aşırı derecede şarap içmekten öyle bir hâl aldı ki, insanlardan kaçarak yabanileşti. Onunla görüşmek isteyen emîrler dahi yanına gidemiyor ve bu duruma bir çare bulamıyorlardı.

---

[159] “Emîr-i Hâcib Nâsiru’d-dîn Âyâz” (bkz. Reşîdu’d-dîn/Ateş, s. 152; Reşîdu’d-dîn/Göksu, s. 241).
[160] Bkz. Reşîdu’d-dîn/Ateş, s. 153; Reşîdu’d-dîn/Göksu, s. 242.

Mısra

Uyandığında her şeyin berbat olmasından korkarım.

Emîrler, ondan yana ümitlerini kestiler. Atâbeg İl-deniz ile Melik Arslan[şâh]'ı çağırmak için Girdbâzû ile anlaşarak birleştiler. Sultan Suleymânşâh bu durumdan haberdar oldu. Emîrler, Melik Arslan(şâh)'ı çağırdıkları için ondan korkuyorlardı. (Sultan), onlara haber göndererek şöyle dedi: "Eğer beni istemiyorsanız, benden size bir zarar gelmez. Bırakın, Mûsul'dan getirdiğim mühimmatı alıp Horâsân tarafına gideyim". Emîrler bunu kabul etmek istediler; ama İnânc 'a danışmadan kabul etmeyi uygun bulmadılar. Bu yüzden İnânc'a haber gönderdiler. İnânc bu haber üzerine şu yanıtı verdi: "Allâh, Allâh! Eğer siz ondan hoşlanmıyorsanız ve başka bir hükümdar seçiyorsanız, bu iş onu (serbest) bırakarak olmaz; uygun da düşmez. Zira (eğer) o, Horâsân'a giderse, (biz) ona güvenerek emniyette olamayız. Oradan (bir) ordu getirerek ilk önce benim başıma belâ olur. Yeni sultan gelinceye kadar onu durdurmanız gerekir. O zaman (yeni) sultan, onun hakkında hüküm verir". Suleymânşâh ümitsizliğe uğradığı için ve kaçma ihtimali olduğundan dolayı emîrler endişelendiler. Kaçmasını engellemek için her gece silahlı askerler onun sarayının etrafında bekliyordu. Sonunda Atâbeg İl-deniz ve Melik Arslan[şâh] oraya vardılar. 555 senesi Ramazân ayının sonlarına doğru (23 Eylül-2 Ekim 1160), Sultan Arslan[şâh] tahta oturdu. Sultan Suleymân[şâh]'ı da bağın ortasındaki bir köşke kapattılar ve onun için görevliler tayin ettiler. İki ay sonra Sultan Arslan(şâh) ve Atâbeg İl-deniz İsfahân'a gitmek istedikleri zaman, Suleymânşâh'ı da Hemedân'daki 'Alâ'u'd-devle Kalesi'ne naklederek orada hapsettiler. Kale çok eski ve yıkık dökük idi. [251a] O kaleden sağlam çıkmadı ve 556 senesi Rebî'u'l-evvel ayının on ikisinde (11 Mart 1161) orada öldü. Kardeşi Sultan Mes'ûd'un mezarının yanına defnettiler. Pâdişâhlık süresi altı ay sürdü. 511 senesi Receb ayında (28 Ekim-26 Kasım 1117) doğdu ve kırk beş yıl yaşadı.

Onun sıfatları: Kırmızıya çalan esmer yüzlü, orta sakallı, kısa [boyunlu[161]], orta endamlı ve orta boylu idi.

[161] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 103; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 244.

Vezîri:

el-Vezîr Şehâbu'd-dîn[162]

Hâcibi:

el-Hâcib Muzafferu'd-dîn Alp Argû[163].

Sultan Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn Arslan(şâh) b. Tuğrul b. Muhammed [b.] Melikşâh - *Kasîmu Emîri'l-Mu'minîn*-'in Hikâyesi

Sultan Arslan[şâh] güzel yüzlü, iyi hareketli, hayâ sahibi ve merhametli bir pâdişâh idi. Geç kızar, çabuk rıza gösterirdi. Cömert ve yiğitçe davranışlara sahipti. Genelde onun ahvâlinde yumuşaklık ve sükûnet hakimdi. Ondan istekte bulunan kimse, ağzından kötü bir laf duymamış ve hiçbir hizmetçisi ondan kötülük veya zulüm görmemişti. Gelir ve masraf işlerinden, hazineye giren malların kaydından ve durumundan habersiz ve kayıtsız idi. Bu tür işleri ihmal ederdi. Nimetlerden faydalanmayı severdi ve rahatına düşkündü. Kıyafet ve yiyecek konusunda son derece mübalağa ediyordu. Onun zamanında kıymetli elbiseler, renkli ve ipekli giysiler, ayrıca ağır altın işlemeli Çin ipekli kumaşları değer ve revaç kazandı. Kısacası onun giydiği ve bağışladığı elbiseler, iltifatlar ve ihsanlar; şarap ve dost meclislerinde aşırı derecede artmıştı. Onun sohbet ve eğlence meclisinde kimse küfürlü, boş, saçma ve kötü bir laf asla ağzına almadı. Kimse, beğenilmeyen bir harekette bulunmadı. Babası Sultan Tuğrul b. Muhammed vefat ettiği zaman, o bir yaşından küçüktü. Bu sırada amcasının oğlu Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed de aynı yaşlarda idi. Sultan Mes'ûd b. Muhammed onları yetiştirdi. Onları mektebe verdi ve öyle ki iki sene boyunca gittiği her yere, onları da kendisiyle birlikte götürdü. 540 (1145-46) senesinde Bozaba'yı payitaht Hemedân'dan kovmak üzere ordu toplamak için Bağdâd'dan çıkıp Derbend-i [Karabeli] yoluyla Âzerbâycân'a gitti. Böylelikle onları (Melik Arslanşâh ve Melikşâh) da Tikrît Kalesi'ne göndererek Bağdâd vâlisi ve Tikrît Kalesi muhafız ve kûtvâlı olan Emîr-i Hâc Mes'ûd Bilâl'e emanet etti. Onlar bir süre Tikrît Kalesi'nde kaldılar. Zaman ilerledikçe

[162] "el-Vezîr Şehâbu'd-dîn Sika Mahmûd b. 'Abdu'l-Azîz el-Hâmidî" (bkz. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 156; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 245).
[163] "el-Hâcib Muzafferu'd-dîn Alp Argu b. Yarankuş el-Bâzdâr" (bkz. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 156; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 245).

durumlar da değişiyordu. Sonunda Sultan Mes'ûd (bu) dünyadan göçtü. Sonra Melikşâh b. Mahmûd tahta oturdu. Daha sonra da Sultan Mes'ûd'un damadı aynı zamanda da veliahtı olan Muhammed, bu sırada 'Irâk hâkimi olan Hâsbeg'in isteği ile Hûzistân'dan gelerek Melikşâh'ı hapsetmiş ve 547 senesi Şevvâl ayının sonunda (27 Ocak 1153) tahta oturmuştu. Emîr-i Hâc Mes'ûd Bilâl, Bağdâd'dan kaçmıştı. 548 (1153-54) senesinde geri döndü ve eyaleti Halife'nin isteği üzerine *dâru'l-hilâfe*nin nâiblerine bıraktı. O, Mâhkî Kalesi'nin hâkimi olan Husâmu'd-dîn Alpguş es-Silâhî[164] ile beraber Bağdâd'a geri dönerek Bağdâd'ı kurtarmak ve Halife'nin askerlerini defetmek için, Sultan Muhammed'den izin isteyerek şöyle dedi: "Bize Allâh'tan başka hiç kimse çare olamaz. Zira Halife bizzat kendisi savaşıyor. Emîrlerden hiçbiri ona karşı koyamaz. Tikrît'teki iki şehzâdeden birini de götürerek Halife'nin karşısına çıkaralım" dedi. Sultan Muhammed ona izin verdi. Ama Mes'ûd Bilâl gittikten sonra pişman oldu. Çünkü Mes'ûd Bilâl, Sultan'ın tutuklanması için mektup göndermişti. Kendisi de Husâmu'd-dîn Alpguş[165] ile Bağdâd'ı kurtarmaya çalışıyordu; -Ey Rabbimiz, isteyene verir"- kader bildiğini yapıyordu. Arslanşâh'ı [251b] dışarı çıkardılar. Emîru'l-Mu'minîn Muktefî li-Emrillâh onlarla savaştı. Başlangıçta Emîru'l-Mu'minîn'in ordusu yenildi. Askerler, eşyaları yağma ile meşgul idi. Bu sırada Halife'nin ordusu tekrar geri döndü. Bu defa Alpguş'un ordusu ve Emîr Mes'ûd yenik düştü. (Kaçarak) Mâhkî vilâyetine sığındılar. Alpguş, Melik Arslan(şâh)'ı kendi yanından ayırmıyordu. Sonunda Alpguş öldü. Sunkur-i Hemedânî, Melik Arslan(şâh) ile birlikte Atâbeg İl-deniz'in yanına geldi. Zira melikin annesi, atâbegin nikâhında idi. Bu durumdan memnun değildi; ama şüphesiz yakınlaşmak için fırsat bildi. […[166]].

561 senesi Cemâzîu'l-evvel ayının on dördünde (18 Mart 1166)[167], Pazar günü Şerefü'd-dîn Girdbâzû, Rey civarında Gunbed-i Şâhânşâh'da vefat etti. Onun cenazesini Hemedân'a götürdüler ve inşâ ettirdiği medreseye defnettiler. Atâbeg, onun bârgâhında üç gün boyunca matem tuttu. Bütün emîrler ve devlet adamları hepsi gelmişlerdi. İnânc, Mâzenderân Şâhı'na sığınmıştı. Aynı senenin Cemâzîu'l-evveli'nin on biri (15 Mart 1166),

[164] Metinde "Husâmu'd-dîn Alpaguş/Guş es-Silâmî" şeklinde yazılmıştır. Biz, Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'in verdiği şekli doğru kabul ettik (krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 105; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 158; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 246.
[165] Bu isim metinde "Alpaguş/Guş" şeklinde yazılmıştır. Biz, Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'in verdiği şekli doğru kabul ettik (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 105; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 158; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 246).
[166] Metinin sonraki kısmından da anlaşılacağı üzere, burada hadiselerin anlatımında bir kopukluk vardır (krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 106-111). Müellif, eserinin sonraki kısmında, atladığı yere yeniden dönerek eserindeki eksikliğin çok önemli bir kısmını gidermiştir.
[167] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn gibi kaynaklar bu hadisenin tarihini "561 senesi Cemâzîu'l-ûlâ'nın dördü, Çarşamba günü (8 Mart 1166)" şeklinde vermektedir (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 111; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 166; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 254).

Çarşamba günü, Sultan, Rey'den hareket ederek Dûlâb üzerinde konakladı. Aynı gün Mâzenderân Şâhı ile İnânc'ın habercileri dergâha ulaştı. İnânc, Sâve, Corpâdekân ve iktâ'larından (*nân*) vazgeçmiş, sadece Rey'in kendisine verilmesini istemişti. Sultan ona karşı gönlünü yumuşattı. (Ancak) İnânc, Girdbâzû'nun ölüm haberini alınca, sözünden döndü. Sâve, Corpâdekân ve daha birçok yerin iktâ'sını istedi. Sultan bu defa onun isteklerini kabul etmeyerek habercisini eli boş bir şekilde geri çevirdi. Ona karşı cevabı şu oldu: "Eğer Sultan'ın hizmetine girecekse, Sultan'ın ona verdiği iktâ' ile yetinmelidir". Yine aynı yılın (561) Receb ayının yedisi (9 Mayıs 1166), Salı günü Sultan'ın annesi, Emîr-i sipâhsâlâr Muzafferu'd-dîn Kızıl Arslan ile birlikte ordugâhtan Nahcivân'a doğru yola çıktılar. Tihrân'ın altında[168] konakladılar. (56)1 senesi Receb ayının on beşi (17 Mayıs 1166) Salı günü, atâbeg ve emîrler Fîrûzkûh tarafına gittiler. Sultan ise Dûlâb'da aynı yerinde idi. İnânc, korkuya kapılarak ümitsiz bir haldeydi. Bu yüzden yardım almak için H^{v}ârezmşâh'ın yanına gitti. Sultan Hemedân'a geldi. Atâbeg de Âzerbâycân tarafına gitti. Rey eyaletini de, 'Omer-i 'Alî-bâr[169]'a verdiler. O, Taberek Kalesi'ni imar etti. İnânc'ın saldırmasından emin olamadığı için, her ihtimale karşı oraya pek çok malzeme biriktirdi ve kocaman aletler koydu. Sultan, 562 (1166-67) senesinde Zencân civarındaki Sûbâz[170] otlağına geldi. İnânc, H^{v}ârezmşâh'ın yanına giderek yardım almış ve 'Irâk'a yönelmişti. Bu sırada büyük bir orduyla Rey'e gelerek Taberek'i kuşattı. Kısa zamanda fethini ümit etmiyordu. 'Omer-i 'Alî-bâr, atâbege mektup yazarak Âzerbâycân'a gönderdi ve onu, gelmesi için teşvik etti. İnânc, Taberek kuşatmasından vazgeçerek Ebher ve Zencân (*Zengân*) taraflarına gitti. Sultan, Şedâr[171]'dan Zencân'a doğru yola çıktı. Atâbeg de yaklaşmıştı. Zencân'dan doğruca atâbegi karşılamaya gitti. İnânc, atâbegin geldiği haberini duyduğu zaman Ebher'e varmıştı; oradan geri döndü. H^{v}ârezm ordusu, Ebher ve Kazvîn vilâyetlerinde çok zulüm ve işkencede bulundu. Müslümanları yağmalayarak çocuklarını alıp köle olarak götürdüler. Daha sonra da H^{v}ârezm'e geri döndüler. Atâbeg, Sultan ve emîrler onların peşinden Rey'e gittiler. İnânc, Gurgân'a doğru gitti. Sulh için geride bir

[168] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn gibi kaynaklarda "*bâlâ-yi Tihrân*" (Tihrân'ın yukarısında) şeklinde kaydedilen bu ibare (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 112; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 167), Hasan-ı Yezdî tarafından muhtemelen yazım hatası neticesinde "*pây-i Tihrân*" (Tihrân'ın altında) şeklinde kaydedilmiştir.

[169] Bu isim metinde "*'Omer-i 'Alî-yâr*" şeklinde yazılmıştır. Biz, Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn gibi kaynakların verdiği "*'Omer-i 'Alî Bâr*" şeklini kabul ettik (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 112; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 168; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 255).

[170] Bu isim Nîşâbûrî, er-Râvendî ve Reşîdu'd-dîn tarafından "*Şerviyâz*" şeklinde kaydedilmiştir (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 113; er-Râvendî, s. 294; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 168; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 255).

[171] Bu isim Nîşâbûrî tarafından "*Şerviyâz*" şeklinde kaydedilmiştir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 113).

imkân bırakmamıştı. Sultan kışın Rey'de kaldı. 563 (1168) senesi bahar mevsiminde [252a] [Meşhed[172]] yakınlarındaki Na'lbendân'a geldi. Atâbeg ise Âzerbâycân'a gitti. Aynı yılın kış mevsiminde Sultan, Sâve'ye gitti. 'Omer-i 'Alî-bâr, kalede duruma hâkim olmasından ve Rey eyaletinde rüzgârın ondan yana esmesinden cesaret alarak isyan etmeyi düşündü. Atâbegin emir ve fermanlarını önemsemiyordu ve yerine getirmiyordu. Sultan, tatlı sözlerle onun gururunu okşayarak sonunda onu kandırmayı başardı. Onu, kendi yanına Sâve'ye çağırdı. Sâve'ye vardıktan bir gün sonra sultanın yanına Deylemân Sarayı adıyla bilinen bir köşke gitti. Sultan, *mustevfî* olan Mu'în-i Sâve [Sâvî][173]'yi de o köşke çağırdı. İkisinin de tutuklanmasını emretti. Böylelikle her ikisi de tutuklanarak malları, hazineleri ve sahip oldukları herşey yağma edildi. Maliye ve vergi (*istifâ*) işlerini bu sırada *nâib* olan H^{v}âce 'İzzu'd-dîn'e verdiler. Sultan [563/1168[174]] yazın(da) Hemedân'a geldi. […[175]].

İnânc, Rey'den Sâve'ye geldi. Bölgede büyük tahribatta bulundu. Muzdakân[176]'a kadar geldi. Ancak Hemedân'a saldırmaya cüret edemeyerek Rey'e geri döndü. Atâbeg-i a'zam, bu olaydan haberdar olunca 563 senesinin sonu ve 564 senesinin başlarında (Eylül-Ekim 1168) 'Irâk'a hareket etti. Daha sonra yaz mevsiminde büyük bir ordu ile Rey'e gitti. Sultan, Corpâdekân'a gitti. İnânc, şehrin ve kalenin duvarlarını tahkim ediyordu, mancınık ve savaş aletleri yerleştiriyordu. Vilâyetin bütün haraç ve vergilerini atâbeg topladı. İnânc'ın işi zorlaştı ve kuşatmayla şehri elde edemeyeceğini anladı. Araya elçileri koydu ve mühlet isteyerek İl-deniz ile görüşmek istedi. And içip yemin ettikten sonra sultanın hizmetine girmek istiyordu. Ertesi gün beraber görüşeceklerdi. O gün olunca, İnânc'ı şehrin

[172] Bu isim Nîşâbûrî, er-Râvendî ve Reşîdu'd-dîn tarafından "*Meşhed*" şeklinde kaydedilmiştir (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 114; er-Râvendî, s. 295; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 169; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 256). Metinde muhtemelen yazım hatası neticesinde "*şehr*" şeklinde kaydedilmiştir.

[173] Bu isim metinde "Mu'în-i Sâve" şeklinde kaydedilmiştir. Nîşâbûrî "Mu'în-i Sâvî", Reşîdu'd-dîn ise "Mu'în-i Sâvecî" şeklinde vermektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 116; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 171; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 258).

[174] Bkz. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 114; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 170; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 256.

[175] Burada hadiselerin anlatımında bir kopukluk vardır. Nîşâbûrî'nin neşrinde yedi satıra tekabül etmektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 114-115. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 170; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 147; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 256). Nîşâbûrî'nin neşrinde yedi satıra tekabül etmektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 114-115. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 170; Nîşâbûrî, er-Râvendî ve Reşîdu'd-dîn tarafından kaydedilen, ancak Hasan-ı Yezdî'de eksik olan kısmın tercümesi şu şekildedir: "ve (sultan) kışın Sâve'ye geldi. 'Omer b. 'Alî-bâr'ın yakalandığı haberi İnânc'a ulaşınca, Rey üzerine yürüdü. Mâzenderân Şâhı'ndan yardım istedi ve kalabalık bir ordu getirdi. Emîr-i hâcib-i kebîr Nusretu'd-dîn Pehlivân, Cemâlu'd-dîn b. 'Omer ve Sultan'ın hizmetinde bulunan diğer emîrler, Rey'e gittiler. İnânc ile Rey civarında karşılaştılar. Evvela İnânc mağlup oldu. Ancak daha sonra Sultan'ın ordusundaki intizamsızlık nedeniyle hezimete uğradılar. Emîrler geri döndüler. Sultan, Sâve'den Hemedân tarafına geldi. Dâvûd-âbâd'daki geçitte (*buçâl*) soğuktan pek çok insan helâk oldu. Sultan'ın peşinden Emîr-i hâcib-i kebîr (Nusretu'd-dîn Pehlivân) ve emîrler de Hemedân'a geldiler".

[176] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "*Muzdakân*" şeklinde kaydedilen bu yer (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 115. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 170; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 257), Hasan-ı Yezdî tarafından yazım hatası neticesinde "*Mûkân*" şeklinde kaydedilmiştir.

kapısında[177], kurduğu çadırın içinde ölü buldular. Böylece şehir ve vilâyet Sultan'ın eline geçti. Sultan Harrakân'dan Rey'e doğru gitti. Kaleyi yıktılar. (Sultan) Rey'i Hâcib-i Kebîr Nusretu'd-dîn'e verdi. İşler yoluna girdi. 'Omer-i 'Alî-bâr vefat edene kadar üç yıl atâbegin adamlarının elinde tutuklu kaldı. Mu'în-i Sâve ise esaretten kurtuldu; ama serbest bırakıldıktan sonra hemen öldü. 564 (1169) senesinin ortalarında Hâce Fahru'd-dîn-i Kâşî, Hakk'ın rahmetine kavuştu. Sultan, 565 senesinin sonunda (Eylül 1170) Sâve'den İsfahân'a gitti. Atâbeg, Emîr Hâcib-i Kebîr, Emîr-i Sipehsâlâr Muzafferu'd-dîn Kızıl Arslan ve Sultan'ın annesi hep birlikte İsfahân'a gittiler. […[178]].

Havalar güzel olmaya başlayınca, Sultan, Âzerbâycân'a doğru yola çıktı. Yolda hiçbir yerde fazla konaklamadı. Pârsî-bâz[âr[179]] Ovası'na gitti. Atâbeg, Emîr Hâcib-i Kebîr ve Muzafferu'd-dîn de orada idiler. Bir gün sonra sultan bütün ordusuyla birlikte, oradan üç merhale uzakta bulunan Abhâz vilâyetine gidecekti. Sultan hastalandı. Bu yüzden iki üç gün orada beklediler. Ancak daha fazla orada kalamazlardı. Sultan'ı, annesi ile beraber Kîliyâ Kalesi tarafına gönderdiler. H^{v}âce ve ordudaki komutanlar hep birlikte Abhâz'a sefere gittiler. Sultan'ın hastalığı uzun sürdü. Kîliyâ Kalesi'nden Divin önlerine geldi; ama hastalığı hâlâ devam ediyordu. Kırk gün sonra Aras (Nehri) kenarına ulaştı. Orduda veba hastalığı yayıldı. Öyle ki her yüz kişiden biri bile sağlam kalmadı. Böylece birçok insan vebaya yakalanarak öldü. Sultan hasta haliyle Aras kenarından Nahcivân'a gitti. Hastaların geri kalanları da Nahcivân yolunda helâk oldular. Atâbeg-i a'zam, sayısız bir ordu ve yanında Ermen Şâhı olduğu halde, Abhâz Meliki'nin karşısına geldi. Abhâz halkı ormana ve dağa sığınmışlardı. [252b] Karşı koyacak güçleri yoktu. O daracık yerden İslâm ordusunun geçebilmesi için bir yol bulunmuyordu. Nihayetinde, Abhâzîler'in kurduğu muazzam bir şehir olan [Ak[180]]şehir'i yağmalayıp ateşe verdiler. Çok büyük bir şehirdi; ayrıca değerli, nadir ve nefis nimetlerle doluydu. […[181]].

---

[177] Nîşâbûrî "Dûlâb kapısı", Reşîdu'd-dîn ise "Tihrân kapısı" şeklinde vermektedir (bkz. *Selçûk-nâme,* s. 115-116; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 171; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 148; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 257).

[178] Burada hadiselerin anlatımında bir kopukluk vardır. Hasan-ı Yezdî tarafından atlanan metin, Nîşâbûrî'nin neşrinde dokuz satıra tekabül etmektedir (bkz. *Selçûk-nâme,* s. 116-117. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 172; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 149; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 258).

[179] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "*Pârsî-bâzâr*" (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 117; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 172; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 149; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 259).

[180] Nîşâbûrî şehrin adını "*Ak-şehir*" şeklinde vermektedir (bkz. *Selçûk-nâme,* s. 118).

[181] Burada hadiselerin anlatımında kopukluk vardır. Hasan-ı Yezdî tarafından atlanan metin, Nîşâbûrî'nin neşrinde on satıra tekabül etmektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 118. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 173; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 150; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 259).

[182] Melik Arslan(şâh), annesine gösterdiği saygıdan dolayı, onun ve babası sayılan atâbegin yanında kaldı. Sultan Muhammed b. Mahmûd, 554 (1159) senesinin sonlarında dünyadan gitti. Ondan sonra Sultan Suleymân[şâh], daha önce de anlatıldığı üzere, kendi hakkını koruyarak geldi. Bârgâhta bulunan emîrler ve devlet adamları; 'İzzu'd-dîn Satmaz, Atâbeg Âyâz ve Nâsiru'd-dîn Akkuş bir araya toplanarak pâdişâhlığa ve saltanata kimin layık olacağı hakkında meşveret ettiler. (Bu sırada) Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed, Hûzistân'da idi. Onun amcası olan Sultan Muhammed de Mûsul'daydı. Emîr Husâmu'd-dîn İnânc ise Rey'de bulunuyordu. Bu meşveretin sonunda, İnânc'ın düşüncesini ve fikrini almadan pâdişâhlık için birini tayin etmeyi uygun bulmadılar. Bu yüzden kışın ortasında onu Hemedân'a çağırdılar ve pâdişâhlık için Sultan Suleymân[şâh] üzerinde karar kıldılar. Böylelikle Şâm'a bir elçi göndererek onu tahta oturmaya çağırdılar. Bu kararı Atâbeg-i a'zam İl-deniz'e danışmadan almışlardı. Hâlbuki Atâbeg İl-deniz, mülkün ve devletin en büyük temeliydi. Bu yüzden atâbegin gönlünü almak, ona saygı göstermek, onun düşüncesini ve isteğini yerine getirmek amacıyla Melik Arslan[şâh]'ı da Suleymânşâh'ın veliahtı olarak tayin ettiler. Zaman, veliahtlık işinin kolaylaştırılmasında acele ediyordu ve tahtın asıl sahibinin gelmesini sağlıyordu. Nihayet yedi ay içerisinde, felek onun pâdişâhlık fermanını verdi ve Suleymânşâh'ın pâdişâhlıktan çekilme zamanı geldi. Böylelikle Arslan[şâh]'ın saltanat işaretleri Hemedân payitahtında belirdi. Atâbeg-i a'zam'ın isabetli düşüncesi, Sultan'ın pâdişâhlığıyla beraber hükümet ve devletinin gelmesi tüm memlekete başka bir revnak verdi. Etraftaki emîrlerin hepsi ona hizmet etmek için boyun eğdiler. Halk ise onun adalet ve atıfet gölgesi altında huzura kavuştu. Saltanat tahtı, Arslan[şâh]'ın gelişiyle ziynet buldu. *Dîvân-i vezâret* için Şehâbu'd-dîn Sika'yı tayin ettiler. Sultan, Kirmânî Hâtûn ile nikâhlandı ve onun tahtırevanı mücevherlerle süslendi. Memleketin işleri her açıdan intizam buldu. 555 senesinin Zî'l-hicce ayında (1-30 Aralık 1160), yani 556 senesinin başlangıcına doğru (31 Aralık 1160), Sultan ile atâbeg kış mevsiminde Sâve'den İsfahân'a doğru gittiler. 'İzzu'd-dîn Satmaz vâli idi. Husâmu'd-dîn İnânc da Melik Muhammed'in tarafını tutuyordu. Bu sırada 'İzzu'd-dîn Satmaz, kırgın olduğundan dolayı Sultan'a muhalefet amacıyla Husâmu'd-dîn İnânc ile birleşerek isyana kalktı. Melik Muhammed'i Fârs'tan çağırmak için birini gönderdi. Sultan, Şerefu'd-dîn Girdbâzû ve Emîr Nâsiru'd-dîn Akkuş hep birlikte Hemedân'a geldiler. Atâbeg-i a'zam da Hemedân'da

[182] Metin burada, daha önce kesintiye uğrayan kısımdan devam etmektedir (Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 106-111). Bununla birlikte müellifin, Nîşâbûrî'de bulunan on satırı atladığı görülmektedir (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 111).

idi. Melik Muhammed, Fârs'tan İsfahân'a geldi. İnânc ile Satmaz'ı da yanına alarak Kâbil yoluyla Hemedân'a doğru hareket etti. Sultan, atâbeg ve emîrler Kâbil'in yakınında Berzîn Kalesi'nde karşılarına çıktı. Şiddetli bir savaş vuku buldu. Sonunda Melik Muhammed yenik düşerek Hûzistân'a firar etti. 'İzzu'd-dîn, Kum'a ve İnânc ise Rey'e kaçtı. Sultan ve atâbeg, İnânc'ın peşinden Rey'e gitti. İnânc, oradan Gurgân tarafına kaçtı. Atâbeg-i a'zam, işlerin yürümesi ve sultana yardım etmek için Arrân ve Âzerbâycân'dan ayrılınca Abhâz hükümdarı etraftaki İslâm beldelerini ele geçirmeye tamah etti. Bu hevesle harekete geçti. İslâm ordusu, Sultan'ın saltanat bayraklarının altında ve gölgesinde; ayrıca atâbegin görüş, düşünce ve dirayetinin yardımıyla kâfir üzerine yürüdü. Din uğruna savaşmak niyeti ve şehâdet derecesine nail olmak düşüncesiyle yola çıktılar. Onların yanına ulaşınca hemen ordugâh tarafına hücum ettiler. [253a] Eğer Atâbeg-i a'zam tedbirli ve ihtiyatlı davranarak İslâm ordusunun hücumuna mani olmasaydı, onlardan biri dahi canını kurtaramaz ve Abhâz hükümdarı da yakalanırdı. Bununla birlikte, onun beyaz bayrakları, altın haçı, gümüş kösü ve hazine ve şaraphânesindeki aletlerin çoğu yağmalandı. Abhâz hükümdarı, son nefesini verircesine, ayakları çıplak ve çizmesiz bir şekilde ata atlayıp kaçtı.

Şiir

İlkbaharda açan yaprak, sonbahar rüzgârının korkusundan ne hale düşerse;

O da gök kılıcın korkusundan yüzü sararmış bir halde öyle kaçtı[183].

İslâm ordusunun bu şekilde cihat ile meşgul olduğu sırada, mülhidler bu durumu fırsat bildiler. Kazvîn halkı durumun farkına varıncaya kadar, şehirden üç fersah uzaklıktaki yüksek dağlarının üzerinde üç tane sağlam kale yapmışlardı. Kerpici koyup aralarına da kireç dökerek duvarlar örmüşlerdi. Gece malzemeleri yük hayvanlarının sırtında taşımışlar ve birbirinin üstüne koyarak duvarları yükseltmişlerdi. Oraya mancınık ve *'arrâde* yerleştirdiler. Yiyecek, içecek, her türlü eşya ve malzeme toplayarak kaleyi sağlamlaştırdılar. Kazvîn halkı telaş içinde pâdişâhın bârgâhına gitti; feryad u figanları göklere kadar yükseliyordu. Böylece Sultan ve devletin emîrleri küçük cihattan büyük

[183] Krş. Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 108; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 163; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 147; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 251).

cihada koştular. Zira bu hadise İslâm memleketlerinin içinde ortaya çıkmıştı. Aşağı yukarı dört ay içerisinde o kaleleri ele geçirerek yıktılar. Melunların çoğu öldürüldüler. Orada gözcülerin daima gözetleme yaptığı yerler inşâ ettiler. O bölge Müslümanları'nın gözcüleri buraları hâlâ korumaktadırlar. Kazvîn'den Kehâb[184] vilâyetine geldiler. Sultan Mes'ûd zamanında düşmanların, yüksek bir dağın başında yapmış oldukları ve adını *Cihân-guşây* (dünya fâtihi) koydukları kaleye doğru yöneldiler. Sultan Mes'ûd da bu kaleyi ele geçirmek için, bütün emîrleri ve ordusuyla birlikte o dağın eteğinde üç ay boyunca kalmıştı. Mancınıklar kurarak kalenin etrafını sarıp kuşatmıştı. Kalenin fethi çok yakınlaşmıştı; öyle ki iki üç günde gerçekleşecekti. Ancak emîrler arasında anlaşmazlık ve ihtilaf ortaya çıkınca kaleden uzaklaştılar. Kuşatma aletleri ve malzemelerini orada bırakarak çekip gittiler. Şüphesiz ki (böyle yaparak) büyük bir hata ve kusur işlemişlerdi. O kâfirler, bu durumdan faydalanarak güç buldular ve o kalenin mukavemetini arttırarak daha sağlam bir hale getirdiler. Kalenin fethi için Sultan Mes'ûd gibi bir hükümdar, emîrler ve 'Irâk ordusu âciz kaldı. Daha sonra Sultan-i sa'îd Arslan[şâh] zamanında, Kazvîn yakınındaki o kalelerin fethini başarıyla tamamladıktan sonra, bu kaleyi de aldılar. Adını da *Arslan-guşâd*[185] (Arslan-fethetti) koyarak değiştirdiler. Kaleyi korumak için oraya Müslüman bir kale komutanı (*kûtvâl*) ve oradan bir grup savaşçı yerleştirdiler. Kale halen Müslümanlar'ın elindedir. Sultan Arslan[şâh]'ın devletinin başlangıcında bu iki fetih İslâm'a güç kazandırdı. Dinin bayrakları yükselerek bu müjde her yere ve bütün dünyaya ulaştı. Uzak ve yakın itaat altına girdi.

559 senesinin sonlarında (Kasım 1164) [Sultan Arslan(şâh), atâbeg, emîrler İsfahân'a geldiler. 560 senesinin Cemâzîu'l-ûlâsı'nda (16 Mart-13 Nisan 1165) Hezâr-hânî[186]] ovasına gittiler. Atâbeg Zengî de Fârs'tan Sultan'ın hizmetine geldi. H^{v}âce Şehâbu'd-dîn Sika hasta idi. Bu yüzden İsfahân'da Nîmâverd[187] mahallesindeki kendi sarayında kaldı. Ama o ayın yirmi sekizinde (12 Nisan 1165) öldü. Cenazesini Hemedân'a

[184] Nîşâbûrî'de "Kehâb" (*Selçûk-nâme,* s. 108). Reşîdu'd-dîn'de "Mehâb" (Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 164; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 252).
[185] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "*Arslan-guşây*" (*Selçûk-nâme*, s. 110; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 165; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 252).
[186] Burada hadiselerin anlatımında bir cümlelik kopukluk olduğu görülmektedir. Metin Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'e göre tamamlanmıştır (bkz. *Selçûk-nâme*, s. 110. Krş. Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 165; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 252).
[187] Nîşâbûrî'de "Tîmâvert" (*Selçûk-nâme*, s. 108), Reşîdu'd-dîn 'de "Tîmâvered" (Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 165; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 145; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 253).

götürülerek kendi yaptırdığı yerde[188] defnedildi. Atâbeg Zengî aynı yılın Şa'bân ayında (12 Haziran-10 Temmuz 1165) Fârs'tan, Sultan'ın huzuruna geldi. Bir hafta Sultan'ın yanında kaldı ve *hil'at* giyerek tekrar döndü. Sultan, atâbeg [253b] ve emîrler ile birlikte Şevvâl ayının on beşinde (24 Ağustos 1165)[189] Hemedân yakınlarındaki Karâ-tegîn Ovası'nda konakladılar. Yirmi beş gün sonra da Hemedân'da bulunan Ma'mûr Köşkü'ne gittiler. Bu senenin Zî'l-ka'de ayının yirmi birinde (29 Eylül 1165) Emîr Nâsiru'd-dîn Akkuş, Hemedân'da vefat etti. Yine Zî'l-hicce ayının sonunda (6 Kasım 1165), yani Arap (*tazî*) (takviminine göre) (5)60 yılının hitamında, Pazar günü Sultan, atâbeg ve emîrler hep birlikte Hemedân'dan hareket ederek Rey'e doğru gittiler. Köşk-i Bağ (*Kûşk-i Bâg*) menzilinde konakladılar. […[190]].

Oradan[191] Âzerbâycân'a gittiler ve o vilâyette pek çok tahribatta bulundular. Daha sonra da Nahcivân'a gittiler. Sultan Nahcivân'da elli gün kaldı. Ermen pâdişâhı ve diğer emîrler hil'at giydiler. Daha sonra Hemedân'a doğru yola çıktı. Tebrîz'e ulaştığı zaman, Sultan'ın annesinin ölüm haberi geldi. Sultan'a bu haberi Nehcivân'da bildirmediler ve Hemedân'a vardıktan sonra söylediler. O zaman öyle bir matem tuttu ki, sanki o devletin düzeni ve o memleketin nizâmı, o hâtûn vasıtasıyla ayakta idi. Onun peşinden bir ay sonra Nahcivân'dan, Atâbeg İl-deniz'in ölüm haberi geldi. Cenazesini Hemedân'a götürerek yaptırdıkları medreseye defnettiler. Sultan aynı şekilde hasta idi. 571 senesi Cemâzîu'l-evvel ayında (17 Kasım-16 Aralık 1175) Sultan, Seyyid Fahru'd-dîn 'Alâ'u'd-devle'nin kız kardeşi Sittî Fâtimâ ile nikâhlandı. Sultan, Cemâzîu'l-âhir ayının başlarında ise onun sarayına nakledildi. Bir hafta sonra, aynı ayın ortalarında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Hükümdarlık süresi on beş yıl yedi ay ve on beş gün idi. Kırk üç yaşında da vefat etti.

Onun sıfatları: Kızıl suratlı, güzel yüzlü, uzun sakallı, seyrek saçlı, orta boylu ve kilolu idi.

Vezîrleri:

el-Vezîr Şehâbu'd-dîn Sika

[188] Nîşâbûrî, "Hemedân'a götürülerek kendi yaptırdığı *hângâh*a defnedildiği"ni kaydetmektedir (*Selçûk-nâme*, s. 110).
[189] Nîşâbûrî ve Reşîdu'd-dîn'de "Şevvâl ayının on birinde" (21 Ağustos) (*Selçûk-nâme*, s. 110; Reşîdu'd-dîn/Ateş, s. 165; Reşîdu'd-dîn/Luther, s. 144; Reşîdu'd-dîn/Göksu, s. 253).
[190] Burada hadiselerin anlatımının eksik kaldığı görülmektedir. Eksik kalan kısım Nîşâbûrî'de on bir satıra tekabül etmektedir (*Selçûk-nâme*, s. 111).
[191] Müellif burada âniden bir kez daha Nahcivân seferine dönerek, eserinde eksik bıraktığı kısmı tamamlamaktadır (*Selçûk-nâme*, s. 118).

el-Vezîr Fahru'd-dîn Ebû Mu'înu'd-dîn Muhtas

el-Vezîr Celâlu'd-dîn b. Kıvâmu'd-dîn

Hâcibleri:

Emîr-i Hâcib Muzafferu'd-dîn-i Bâzdâr

Emîr-i [Hâcib[192]] Atâbeg Âyâz

Emîr-i Hâcib Nusretu'd-dîn Pehlivân.

Sultânu'l-A'zam Ruknu'd-dunyâ ve'd-dîn Ebû Tâlib Tuğrul b. Arslan(şâh) b. Tuğrul b. Muhammed b. Melikşâh -*Kasîmu Emîri'l-Mu'minîn*-'in Hikâyesi

Sultan Tuğrul devletin yuvasında doğmuş, ikbâl kapısında büyümüş bir pâdişâh idi. Emek harcamadan pâdişâhlığa ulaşmış ve saltanat elbisesini hiçbir uğraş vermeden giymişti. Daha beşikteyken tahta oturtulmuştu. Talep zahmetinde bulunmadan edep mektebinden mülk merkebine binmişti. Günlerin vadelerine ve yılların işvesine kendini adamamış, talih ve ahkamın etkisini beklemekle zaman geçirmemişti. Devletinin kuşu, (o) yem vermeden kendiliğinden tuzağa düşmüştü. Mülkünün serkeş atı, kendiliğinden gemsiz ve yularsız bir şekilde râm olmuştu. Sıkıntı ve zahmet çekmeden, yavan ekmek de yemeden; dopdolu sofranın başında, zengin ortamda ve hazinenin içinde yaşamıştı. Bu ikbâl, devletin şan ve şevketi; pâdişâh-i islâm melik-i mu'azzam hâkân-i a'zam Atâbeg'in yüksek ve mübarek terbiyesi, düşüncesi, görüşü, cihângîr olma özelliği ve cihângîrlik anlayışı sayesinde gerçekleşmişti. Allâh, onun (atâbeg) yarenlerini yüce kılarak zafere erdirsin! Zira, bir mülk elden gitmişti. Bir pâdişâh, vilâyetin ortası İsfahân'da yerleşmiş durumdayken; etraftaki ashâb yardımlarını esirgeyerek oturup zamanın ve devranın değişmesini bekliyordu. Atâbeg, onlardan yardım ve medet almadan Yüce Allâh'ın gücüne inanarak ondan yardım alıp bir ay içinde biri Fârs (*Pârs*), diğeri ise Âzerbâycân'a olmak üzere iki kez sefer yaptı. Böylelikle iki memleketin mülkünü kurtardı. Hâris ve tamahkâr melikleri kendine bağlayarak kalelerde oturmaları için ikna etti. Çaresiz ve aciz durumda

[192] Nîşâbûrî, *Selçûk-nâme*, s. 119.

oldukları için ona boyun eğdiler ve fermanından çıkmayarak [254a] ona bağlı kaldılar. Bu iyiliğin çoğalmasını diliyordu. Zira çok bir zaman geçmeden bütün dünya Sultân-i a'zam'ın fermanı ve hâkimiyeti altına girmişti ve herkes ona kulluk ediyordu. Bilhassa ki her daim bu *Cemşîd* ferli, *Haydar* yürekli, *Tehemten* bedenli , *Hâtem* kadar güçlü Sultan'ın -devleti devamlı olsun ve gönül muradına erişsin- pâdişâhlık özellikleri ortaya çıkıyor; Melik-i mu'azzam atâbeg-i a'zam'ın, devletin bendeleri olan diğer emîrlerin ümidi onun saltanatı döneminde artarak gıpta uyandıran bir (boyuta) ulaşıyordu. Zira birçok özelliği bir arada taşıyordu; aklın kemâli, ilmin çokluğu, hükmün genişliği, adaleti yayma, âlimlerle dostluk ve sohbet, yazı, belâgat, binicilikte maharet ve bütün silahları mükemmel bir şekilde kullanma kabiliyetine sahipti. Onun baba ve dedelerinden hiçbir hükümdar bu özelliklerin hepsine sahip değildi. Yüce Allâh, onu layık görüp daha hayatının başlangıcında ve gençliğinin ilk zamanlarında bu özellikleri ona vermişti. Devlet, nimet ve diğer bağışları her gün artıyordu. Marifet ve kıdem kazandırarak tâcı ve tahtı yeniden süslüyordu. Bu güzel nitelikler ve beğenilen özellikler, akıllıların ve fazıl zihinlerin idrakten aciz kaldıkları bir dereceye ulaştı.

Şiir

Cihân henüz senin kokunu ortaya çıkarmadı;

Biraz dur da sabah rüzgârı senin de üzerinden esip geçsin[193].

Kendilerine kutlu talih yıldızı vadedilmiş ve Hak Te'âlâ'dan "Allâh size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaadetmiştir. Şimdilik bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir"[194] âyetini istemiş (kişilerin) övülmüş makamları ve devletin eyyâmı, bu tarihte (son bulmuştur).

Melik Tuğrul on yıl hükümdarlık etti ve Hakk'ın rahmetine kavuştu. O da gitti ve sizlere ömür oldu. Selçuklu hanedanının devleti son buldu. Şimdi, Gûr sultanlarını ve pâdişâhlarını, 'Irâk ve Horâsân'da hüküm süren diğer pâdişâhları, kendi sırasına göre anlatmaya başlayacağız, -*inşallâhu te'âlâ*-.

[193] er-Râvendî/Ateş, II, s. 308.
[194] Kur'ân-ı Kerîm, el-Fetih Sûresi, 20. âyet.

حسن یزدی

جامع التواریخ حسنی

(بخش تاریخ سلجوقیان)

به کوشش
بلند اوزقوزوگودنلی

۲۰۱٤ استانبول

II. BÖLÜM

FARSÇA METİN

حسن یزدی

جامع التواریخ حسنی

(بخش تاریخ سلجوقیان)

فهرست مندرجات

[تاریخ سلجوقیان]……339
– آغاز دولت آل سلجوق……340
– ملوک آل سلجوق تعمدهم الله بغفرانه؛ اول نسب ایشان گفته شود و سبب آمدن ایشان به خراسان ……346
– نامه نوشتن سلطان محمود به آل سلجوق از تصنیف مصنّف این جامع التواریخ……348
– نامه حسین عمید سوری نزد سلطان مسعود و شکایت از سلجوقیان کردن و طلب کردن لشکر به جنگ سلجوق……351
– قصه جنگ سلطان مسعود و آل سلجوق جغری بک و طغرل بك و ظفر یافتن ایشان بر لشکر سلطان……356
– قصّه سلطنت آل سلجوق بعد از محاربه سلطان مسعود و مکتوب با خلیفه نبشتن از حال خود……364
– بازآمدن شهروش به طلایه و شبیخون زدن بلغر بلوفا و عیاران او چهل نفر والسلام……370
– آمدن بساسیری و گرفتن بغداد و خلیفه را و آگاه شدن سلطان طغرلبک از حال خلیفه بغداد……377
– آمدن سلطان طغربک به بغداد و هلاک کردن بساسیری و دیگر دشمنان……382
– قصه سلطنت چغرلبک……383
– نشستن آلب ارسلان محمد به جای پدر بر تخت خراسان……384
– السلطان عضدالدّوله ابوشجاع آلب ارسلان محمّد بن چغری بک بن میکاییل……385
– در سلطنت سلطان عزالدّنیا والدّین ملک شاه بن محمّد داود قسیم امیرالمومنین……387
– ذکر سلطان ملکشاه و خواستن ترکان بتمغاج خان به تدبیر خواجه نظام‌الملک و خواجه عبدالسلام وزیر ماورالنهر……387
– نامه نوشتن خواجه عبدالسلام وزیر از زبان نصرخان و فرستادن عبدالسلام به رسالت به نزد سلطان معزالدّین والدنیا ملکشاه طاب ثراه و جعل الجنته مثواه……391
– پیشکش ساختن خواجه عبدالسلام وزیر و روانه شدن به سوی سلطان معزّالدّین ملکشاه……392
– کارسازی کردن خواجه نظام‌الملک جهت دامادی سلطان معزّالدّنیا والدّین ملکشاه با ترکان خاتون بنت طمغاج خان به تدبیر خواجه عبدالسّلام وزیر نصرخان……399
– رفتن فخرالملک بن نظام‌الملک به اتفاق خواجه بدالسّلام و پیشکش بردن و دامادی کردن سلطان ملکشاه……401
– قصّه ملک رکن الدنیا والدّین عمادالاسلام والمسلمین قاورد بن چغرلبک که او را قره ارسلان گفتند و گرفتن هرموز و فارس تا در لشکر همدان با سلطان ملکشاه حرب کرد و سپری شد……402
– خلافت المقتدی بالله ابوالقاسم عبدالله بن محمّد بن القایم……409
– ذکر ولادت سلطان محمّد و سلطان سنجر رحمهم الله علیه و مادر ایشان……409
– خلافت المستظهر بالله ابوالعباس احمد بن المقتدی……412
– بیت سید اجل جهت نظام الملک رحمه الله علیه ……413
– ذکر تاریخ آنچه بعد از سلطان ملکشاه رفت……413
– ذکر سلطنت ابوالفوارس سلطان سنجر بن ملکشاه……416

– سلطنت سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین ابوشجاع محمّد بن ملکشاه قیم امیرالمومنین.....418
– قصّه ملک عمادالدّوله والدّین تورانشاه بن ملک قاورد بن چغرلبک بن میکاییل بن سلجوق در کرمان.....423
– قصّه ملک ایرانشاه بن ملک تورانشاه بن قاورد..... 424
– قصّه سلطنت ملک محیی الاسلام والمسلمین ارسلانشاه بن کرمانشاه بن قاورد رحمه الله علیه
مصنّف کتاب در تواریخ آل سلجوق منظوم می‌آورد.....425
– ذکر پسران ملک ارسلان شاه کرمانشاه ملک محمّد سلجوق طغرلشاه بهرامشاه عتاب شاه عبدالله عدد
ایشان هفت بود.....432
– قصّه گذشتن ملک ارسلان شاه و سلطنت پسر او ملک مغیث الدنیا والدّین محمّد.....433
– مصاف اول بلخ و لشکر ترمذ و جیلان با دولتشاه والی بلخ فی سنه احدی و تسعین و اربعمایه اول
مصاف سلطان معزالدنیا والدّین سنجر در خراسان و توران.....437
– قصّه رفتن سلطان اعظم معزالدنیاء والدّین سنجر و گرفتن ولایت خوارزم و حوالی و ترکتارق و
امیرداد و لشکر مازندران و قهستان در سنه ثلاث و تسعین اربعمایه.....443
– ذکر رفتن سلطان سنجر به غزنین به جنگ ارسلان بن سلطان مسعود بن ابراهیم بن مسعود بن محمود.....454
– خلافت المسترشد بالله.....457
– گفتار در جنگ سلطان سنجر وسلطان محمّد بن محمّد ملکشاه در دشت ساوه ازگفتار مصنّف کتاب به نظم.457
– تدبیر کردن علی یار و شاه بهروز که سلطان محمود را بنای بوس عمو سلطان سنجر برند و نامه نوشتن..459
– نامه نوشتن سلطان محمود و امرآء عراق به شاه سنجر و عذر خواستن ایشان.....460
– گفتار در داماد شدن سلطان محمود با دختر سلطان سنجر مهملک در ری.....464
– گفتار در بازآمدن سلطان سنجر به خراسان و اوضاع آن.....465
– ذکر آمدن قدرخان از ترکستان و مصاف سلطان سنجر با قدرخان از نظم مصنّف جامع التواریخ که
تواریخ آل سلجوق به اسم و لقب شاهرخ بهادر نظم کرد.....466
– نامه نبشتن سلطان سنجر به قدرخان شاه ترکستان.....467
– رسیدن امیر خراسان حاجب قماج به ترمذ به پیش قدرخان و رسانیدن مکتوب.....468
– جواب مکتوب قدرخان به حضرت سلطان سنجر بن ملکشاه.....469
– رسیدن نامه قدرخان به سلطان سنجر و ترتیب حرب کردن و آمدن به جنگ قدرخان به ترمذ.....470
– گفتار در ضبط ممالک توران و نشان خاقان علاالدین ارسلان خان محمّد بن سلیمان بن داود
بر تخت سمرقند و توران که از فرزندان افراسیاب بود و پادشاه زاده توران بود و دادن دختر
خاقان ایل بکان ترکان به حضرت سلطان سنجر و مراجعت نمودن بر تخت ایران.....483
– گفتار در رفتن سلطان سنجر به غزنین کرت دوم به جنگ بهرامشاه در سنه ثلاثین و خمسمایه
سحریه نبویه از نظم مصنّف که در حق آل سلجوق از نظم مصنف کتاب.....484
– گفتار در تدبیر کردن سلطان سنجر درباره شیران و فلک‌الدّین علی شیر را فرستادن که شیران آن بیشه
را بکشد و به پای تخت سلطان آورد.....485
– گفتار در تنگی لشکر و صفت برف و باران و رعد و برق که در منازل روی نمود اما عاقبت به خیر بود.486
– گفتار در فرستادن حاجب مویدالدّین متعال به طلایه.....487

– رسیدن قاضی چغانی به رسم رسولی از پیش شاه غزنین و هندوستان بهرامشاه……488
– خبر یافتن حاجب مؤیّدالدّین متعال از لشکر غزنین که کمین کرده بودند و سردار لشکر طغرل حب بود او را بکشتند و باقی اسیر با مال به پای تخت شاه سنجر آوردند……489
– گفتار در ذکر کیفیت حال سنجر و اوصاف او اول چون ذکر فضلا و اصحاب علم و دانش در پیش آمده اسامی ایشان و کتبی که تصنیف کرده به مفصل آورده می‌شود. والله اعلم بالصواب……492
– ذکر اوضاع سلطان سنجر……493
– حکایت تیرانداختن سنجر و یک نوبت خطا شدن و کشتن فرزند مردم و تدارک کردن……493
– ذکر رفتن سلطان دیگر نوبت به ماوراءالنهر……496
– خلافت الرّاشد بالله ابوالفضل……497
– خلافت المقتفی لامرالله ابوعبدالله محمّد بن المستظهر بالله بیست و چهار سال و شش ماه مدت خلافت او بود……498
– ذکر مصاف سمرقند……498
– مصاف سلطان سنجر با گورخان قطایی……498
– گفتار در جنگ سلطان سنجر با گورخان خطای و کشته شدن لشکر اسلام در دست کفار در تواریخ دیدم که هشتاد هزار مسلمان به قتل آمدند. والله اعلم……500
– گفتار در شرح حال سلطان سنجر که از لشگرگاه بیرون رفت و رسیدن به بلخ و شهر مرو……511
– گفتار در بازگشتن گورخان از بخارا به ترکستان و رسول به حضرت سلطان اعظم سنجر ملکشاه فرستادن.513
– جواب فرستادن سلطان سنجر و روان کردن یمین‌الدّوله سنغر و موفق‌الدّین احمد عارض را و پیشکشها و تحفها که از خراسان و عراق و تبریز و روم و مصر و شام خیزد فرستاد که حشم گورخان و دیگر امراء کفار خیره و حیران ماند……515
– گفتار در روان شدن مهدعلیا و امیر خراسان قماج از بلاسغون ترکستان بحضرت سلطان خداوند عالم سلطان اعظم سنجر و فرستادن تبرکات و غنیمت……516
– ابتداء فتنه حشم غز……521
– ذکر محمود خان……524
– خلافت المستنجد بالله ابوالمظفر یوسف بن المقتفی لامرالله دوم……525
– خلافت المستنفی بامرالله ابومحمّد الحسن بن المستنجد بالله……527
– ذکر سلطنت ملک محی‌الدّنیآء والدّین طغرلشاه بن محمّد بن ارسلان شاه بن کرمانشاه بن قاورد از آل سلجوق که در کرمان و عمان و فارس سلطنت کردند……531
– ذکر قصه ملک تورانشاه بن طغرل……531
– قصّه ملک قطب‌الدّین محمّد اتابک بزقش علیه‌الرّحمه ……532
– قصّه رسیدن ملک بهرامشاه به دارالملک بردسیر و رفتن اتابک محمّد به بم به خدمت ملک ارسلان……533
– قصّه رسیدن ملک بهرامشاه از خراسان و لشکر آوردن……535
– قصه حال رسیدن ملک ارسلان به حضرت سلطان ارسلان سلطان بن طغرل به عراق……536
– قصّه حال طرم طی و در پیش افتادن……541

- قصّه رفتن اتابک محمّد به خدمت ملک بهرامشاه به بم.....545
- قصّه رفتن ملک ارسلان به یزد.....547
- قصّه احوال سابق الدّین علی سهل و مقام او در کرمان.....549
- قصّه آمدن ملک ارسلان و اتابک یزد از یزد به بردسیر.....551
- قصّه درآمدن اتابک محمّد از آبیک و گرفتن بردسیر.....553
- قصّه رسیدن آبیک دراز به بم.....553
- قصّه عذر کردن زین‌الدّین و لشکر فارس بر لشکر کرمان.....556
- قصّه ملک تورانشاه 557
- قصّه غلامان مؤید و آوردن مؤیدالدّین ریحان از یزد.....560
- قصّه رفتن اتابک محمّد به پارس و آوردن تاج‌الدین خلج به جیرفت.....563
- قصه آمدن غز به کرمان از خراسان.....566
- قصّه کشتن تورانشاه و به پادشاهی نشاندن پادشاه محمّد شاه.....566
- قصّه در رفتن ملک محمّد شاه به بم 567
- قصّه سلطان محمود بن محمّد ملکشاه در اصفهان و عراق زمین.....568
- قصّه سلطان رکن‌الدنیا والدّین ابوطالب بن طغرل بن محمّد ملکشاه.....569
- قصّه سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین مسعود بن محمّد ملکشاه.....570
- قصّه سلطان غیاث‌الدنیاء والدّین ابوشجاع ملکشاه بن محمود بن محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین.....575
- قصّه سلطان غیاث‌الدّنیآء والدّین ابوشجاع محمّد بن محمود بن محمّد ملکشاه.....576
- قصّه سلطنت سلطان مفخرالدنیا والدّین ابوالحارث سلیمان بن محمّد ملکشاه برهان امیرالمؤمنین.....581
- قصّه سلطان رکن الدنیا والدّین ارسلان بن طغرل بن محمّد ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین.....582
- قصّه سلطان الاعظم رکن الدنیاء والدین ابوطالب طغرل بن ارسلان بن طغرل بن محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین.....588
- پیوست: نسخه فاتح.....590

حسن یزدی

جامع التواریخ حسنی

تاریخ سلجوقیان

[168b] آمدن سلطان به خراسان و رفتن به گرگان درزمان[1] سنهٔ خمس و عشرین و اربعمایه صاحب برید خوارزم نبشت که هارون بن آلتونتاش عصیان ظاهر کرد و نام سلطان از خطبه بیرون کرد و مالهای دیوان در تصرف گرفت و احمد عبدالصمد در نهان به[2] امرا کس[3] فرستاد و ایشان را استمالت کرد تا ناگاه هارون را فرو گرفتند و بکشتند و در این میان پسر احمد عبدالصمد عبدالجبار کشته شد و اسمعیل بن[4] آلتونتاش این جماعت را قهر کرد و خوارزم را[5] به دست آورد و به[6] سلطان عاصی شد و باز این همه[7] سلجوقیان به خراسان آمدند و چون نبشته ایشان بخواندند بعد از اندیشه‌ها چیزی نبشتند میان خوف و رجا و از گرگان به نیشابور[8] بازگشتند و حاجب بکتغدی[9] را که مهتر غلامان سرای بود نامزد کرد با پانزده هزار سوار ترك که اختیار کردند و ده امیر و اسپهسالار ناگاه بر سلجوقیان زدند که ایشانرا[10] از خراسان بیرون کنند و بکتغدی[11] با لشکری بپا شد و[12] بعد از بسیار کرّ و فرّ و آویزش به هزیمت بازگشت و بیشتر آن لشکر یا[13] کشته شدند یا اسیر شدند و چندان سلاح و آلت و عدت به دست سلجوقیان آمد که آن را نهایت نباشد و قوتی تمام گرفتند و چون هزیمتیان به نیشابور باز رسیدند سلطان به غایت ناخوش دل گشت و اندیشه مند شد و قاضی حسینی[14] را به رسالت نزدیك[15] ایشان فرستاد که این جماعت بندگان نه به اجازت ما آمده بودند[16] و چنانك التماس ایشان بود، نسا به طغرل بك[17] محمّد داد و[18] دهستان به چغری بك[19] داود[20] و فراوه [به] بیغوبک موسی[21]. ایشان بر رسول[22] و پیغام سلطان استحفافها کردند و او را بازگردانیدند چون به نیشابور باز رسیدند سلطان سه امیر را با سه هزار سوار در نیشابور[23] بگذاشت با سوری بهم و به هرات شد و از هرات به بلخ و نامه های سوری متواتر شد به حرکات سلجوقیان. سلطان سباشی[24] حاجب را با ده هزار

---

[1] س: ندارد.
[2] ت: با.
[3] ت: کسان.
[4] س: ندارد.
[5] س: ندارد.
[6] ت: در.
[7] س: «با همه».
[8] س: نیسابور
[9] س و ت: بکتعدی
[10] س: ایشان.
[11] س: بکتعدی؛ ت: تکتعدی
[12] ت: ندارد.
[13] ت: لشکریان.
[14] س: مسنی.
[15] ت: به نزدیک.
[16] س: آمده اند.
[17] س وت: طغرلبیک.
[18] س: و و.
[19] س و ت: جغرلبک.
[20] س: داد.
[21] س:« فراوه بیغو بیک موسی » ندارد.
[22] س: به رسولی.
[23] س و ت: نیسابور.
[24] س: سیاستی؛ ت: سیاسی

سوار بر[25] دفع ایشان را در خراسان بگذاشت و در روز شنبه غره رجب سنه تسع و[26] عشرین و اربعمایه از بلخ به جانب غزنین برفت و از[27] آنجا کار احمد ینالتکین فرا پیش گرفتند و سلطان به هندوستان رفت به عاقبت احمد را بکشتند و چون سلطان به غزنین باز[28] رسید، هندوستان [را به] پسر[29] خویش داد محمود[30] بن مسعود و بلخ و طخارستان به دیگر پسر مودود[31] امیرشاه ملكِ جندی که از امرآی بزرگ خوارزم بود، به خوارزم فرستاد و خوارزم را شاهی بدو داد و اسمعیل آلتونتاش پیش او باز آمد و بعد از یك ماه که جنگها شد میان ایشان، بگریخت و پناه با سلجوقیان آورد و این سببی دیگر بود قوت ایشان را و سلطان، چهارم محرم سنه ثمان و عشرین و اربعمایه به تکناباد فرود[32] آمد و عمید بوسهل حمدونی را که از بزرگان حضرت بود و امیری بزرگ که او را تاش فراش خواندند به اصفهان فرستاد و علاءالدوله ابوجعفر که او را ببرکا گفتند و[33] بوعلی سینا وزیر او بود از پیش ایشان بگریخت و عراق دیگر نوبت سلطان را مسلم و مستخلص گشت [169a] و به خراسان به جانب سباشی[34] حاجب مثالها متواتر گشت[35] که با سلجوقیان مصاف دهد و دفع ایشان کند و آهستگی می کرد و مصلحت نمی دید تا چون از حد بگذشت از نیشابور[36] به سرخس شد و از سرخس به تلخآب و سلجوقیان از مرو بیامدند و او را بشکستند و کار ایشان بالا گرفت و به سرخس آمدند و امیر گورکانان آنجا آمده بود به مدد سباشی[37] بشکستند و او[38] را بکشتند و آن روز پنجشنبه بود بر در سرخس فرود آمدند چغری بک[39] با خویشتن اندیشه کرد[40] که امشب آنجا آنچه مقری برخواند که شب[41] آدینه خواهد بود فال گیرم[42] چون نماز خفتن بود مقری این آیت از مناره برخواند که یا داوُد اَنا جَعلناك خَلیفَه فی الاَرض فاحکم بین الناس بالحق[43].

آغاز دولت آل سلجوق

تفسیر این آیت پرسید که چیست با او بگفتند که[44] او را عظیم خوش آمد و مستظهر شد و دل بر ملك و پادشاهی نهاد و در دل خویشتن شیرین گردانید و اول آدینه رجب سنه ثمان و عشرین[45] و اربعمایه در مرو به نام چغری بك

---

[25] س: ندارد.
[26] س: ندارد.
[27] ت: ندارد.
[28] س: ندارد.
[29] س: پیش.
[30] س: مجدود.
[31] س: «و بلخ و طخارستان به دیگر پسر مودود» ندارد.
[32] ت: فرو
[33] س: « او را ببرکا گفتند و» ندارد.
[34] ت و س: سیاسی.
[35] ت: ندارد.
[36] س: نیسابور.
[37] ت و س: سیاسی.
[38] س: آن.
[39] س: جعفر بیک.
[40] ت: «اندیشید».
[41] س: سبب.
[42] ت: گیریم.
[43] : سوره ص: آیه 26
[44] ت: ندارد.
[45] ت: ندارد.

[46] خطبه گفتند و اساس عدل بنهاد چنانك اهل مرو را همه هوای[47] سلجوقیان بود و شکستن سباشی[48] ششم شعبان سنه ثمان و عشرین بود و چون خبر به سلطان رسید یکبارگی قرار و آرام از او گشته شد و کار آمدن خراسان ساختن[49] گرفت و چغری بك[50] به طوس آمد و جمله معارف و بزرگان نیشابور به خدمت آمدند و نیشابور به طغرل بیك دادند و او را سلطان خواندند و رکن‌الدنیا والدّین لقب نهادند و چغری بك[51] را ملك چغری گفتندی[52] و از نیشابور چغری بك[53] به هرات آمد و سیاسی حاجب بگریخت و به غزنین رفت و بعد از آنك روزها سلطان او را پیش نگذاشت با او دل خوش کرد و دل گرمی ها داد و از غزنین به بلخ آمد با لشکری که قیاس و عدد آن کس ندانست و پیلان بسیار و مالهای عظیم به لشکر داد و چغری بك[54] و لشکر سلجوق به بلخ آمدند و هر روز برطرفی دیگر می زدند و اصلا[55] سلطان را در نیافتند تا یك روز ناگاه[56] چغری بک[57] خویشتن را در شهر بلخ انداخت و پیلی بزرگ که از آن بزرگتر نداشتند در ربود و با[58] پیلبانان را[59] ببرد و هرچند[60] لشکر روی بدیشان می‌نهادند، می گریختند و چون لشگر[61] بازمی گشت[62] ایشان بر عقب باز می گشتند[63] و مدت دو سال همچنین بماند که هرچه سلطان و لشکر از شهر بلخ بیرون آمدند لشکر سلجوقیان از پیش ایشان بگریختند و چون به شهر بازگشتندی[64] ایشان دیگر نوبت بازآمدندی تا در غره رمضان سنه تسع و عشرین و اربعمایه سلطان از بلخ با پانصد هزار سوار بیرون آمد و روی به مرو نهاد و لشکر سلجوق گاه از پس درمی آمدند و گاه نزدیك گوشهٔ می زدند[65] و گاه بر یك گوشهٔ دیگر می تاختند سلطان به مرو رسید و از مرو به سرخس شد و عاقبت صلحی در میان افکندند و بیغوبك به خدمت سلطان آمد و تشریفهای بسیار او را بدادند بر آن قرار که مرو چغری بك[66] را [169b] باشد و نیشابور طغرل بیك را و باورد بیغو را[67] [و] نسا ینالیان و سلطان به هرات بازگشت.

---

[46] ت و س: جعفربیک.
[47] ت: ندارد.
[48] ت و س: سیاسی
[49] ت: ندارد.
[50] ت و س: جعفربیك
[51] س: جعفربیك.
[52] ت: گفتند.
[53] س و ت: جغرلبیک.
[54] ت و س: جعفربیك.
[55] س: مثلا
[56] س: ندارد.
[57] ت و س: جعفربیك.
[58] ت: ندارد.
[59] س: ندارد.
[60] س: چه.
[61] س: ندارد.
[62] س: می گشتند.
[63] س: «ایشان می آمدند».
[64] س: گشتند.
[65] ت: « گاه نزدیك گوشهٔ می زدند»؛ ندارد.
[66] س: جعفربیک.
[67] س: « بیغو را» ندارد.

حکایت

و چغری بك[68] بر عقب او رسولی فرستاد و پیغام داد که اگر می خواهید تا این صلح را استحکامی باشد و این خصومت بریده شود و لشکری و رعیت بیاسایند دختری از آن خویشتن به من باید داد تا به سبب خویشاوندی این آویزش در باقی شود و فردا به خونهایی که ریخته شود گرفتار نباشیم و مسلمانان از رنجهایی[69] که می بینند ما از تبعات آن آمن شویم سلطان را به غایت ناخوش آمد و بر خویشتن بسیار برنجید و فرمود تا وزیر احمد عبدالصمد از زبان خویش جواب آن نبشت که آخر حد خویش بباید شناخت. سلطان، پادشاه و پادشاه زاده و شما چندین سال در خوارزم در خدمت یك بنده از آن آلتونتاش بوده و از دیوان او مواجب سنده و من که بنده پادشاهم شما را کار فرموده‌ام[70] و در پیش من محل نشستن نبوده است امروز[71] و نشاید شما را[72] از این جنس سخن گفتن به حکم آنك روزی چند پادشاه از[73] نامرادی او شما را خوش دلی حاصل آمد مغرور نباید گشت و رسولی معروف با رسول او بازفرستاد. چون نامه برخواندند و گفتند جواب چه باید نبشت. چغری بك[74] می گفت توتی نویسد[75] هرچند می گفتند[76] جواب همین می داد[77] تا عاقبت برابر[78] گفتند معلوم نمی‌شود که این چه سخن است گفت آنك تنگری[79] در نامه خویشتن گفته است ملك هر که را خواهم دهم و از هر که خواهم ستانم تا معلوم گشت که این آیت می خواهد تُؤْتِي المُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ المُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ[80] و همگانرا شگفت آمد[81] و تعجبها نمودند و بعد از این هر کس به ولایتی که قرار بود بازگشتند و[82] اهل مرو چغری بک[83] را در شهر بگذاشتند و هفت ماه ایشان را در بندان و او به عاقبت شهر از ایشان بستد و روزها عادت کرد در جمله شهر و روستاق مرو[84] هیچ آفریده را از هیچ[85] جنس نبماند و چون خبر به سلطان رسید از هرات روی به نیشابور نهاد و طغرل بگریخت و به مرو آمد و سلطان از نیشابور به سرخس آمد و از آنجا روی به مرو نهاد[86] و امرآء سلجوقی[87] بدانجا بودند پیش بازآمدند و آن شب که دیگر روز مصاف بود چغری بك[88] به خواب دید که تختی نهاده بودند و درختی از میان تخت برآمد سبز و کلاهی

---

[68] س: جعفر بیک
[69] س: رنجها.
[70] ت: «ما نفرموده ایم».
[71] س: «و در پیش من محل نشستن نبوده است امروز» ندارد.
[72] ت: « نشاید شما را» ندارد.
[73] ت: را.
[74] س: جعفربیک.
[75] ت: «جواب نویسید».
[76] س: گفتند.
[77] ت: داد.
[78] س: ندارد.
[79] خداوند.
[80] : سوره آل عِمرَان- آیت 26
[81] ت: « درین شگفت آمد».
[82] س: ندارد.
[83] س: جعفربیك.
[84] ت: «مرو بدانک سیم».
[85] ت: «را از هیچ» ندارد.
[86] س: «و طغرل بگریخت و به مرو آمد و سلطان از نیشابور به سرخس آمد و از آنجا روی به مرو نهاد» ندارد.
[87] ت: سلجوق.
[88] س و ت: جغرلبیک.

بر بالای آن درخت نهاده چغری بك[89] خواستی تا آن درخت برگیرد درخت بلندتر می گشت تا به آسمان رسید و چغری بك[90] با درخت به هم به آسمان رسیدی[91] کلاه برگرفتی و بر سر نهادی. دیگر روز معبر را بخواند و بگفت[92] تعبیر کن[93]. که آن کس پادشاه همه روی زمین شود و سلطان ازین حرکت پشیمان شد[94] رسولی فرستاد که پیغامی ببر که صلح کنند[95] و[96] چغری بک جواب داد که کار صلح از میان برخاست شمشیر می باید زد[97] که دوش کلاهی دوخته‌اند تا بر سر که خواهند نهاد. روز شنبه بیستم رمضان سنه احدی و ثلاثین و اربعمایه بر در دامغان مصاف دادند و همه[98] لشکر مسعود یکدیگر غارت کردند و بکشتند و سلجوقیان ایشان را بشکستند و سلطان با صد سوار از میان بیرون رفت و بیشتر حشم به شمشیر و آلات حراب[99] در بیابان هلاك گشتند و از امراء [170a] سلجوقی یك شخص بر عقب سلطان می رفت هرچند سلطان برمی گشت و می گفت که بازگردد سود نداشت به عاقبت سلطان بایستاد تا این امیر بدو رسید سلطان گرزی در دست داشت بر سر او زد چنانکه جمله اندام او خورد گشت و اسب در زیر سوار بشکست و هر دو بیفتادند هر یك از امرای سلجوقی که آنجا رسیدند[100] بازمی گشتند[101] و چغری بک[102] بگذاشت که سه شبانه روز هیچ کس گرد پیرامون لشکرگاه سلطان غارت نکرد[103] و همچنان که بود در سلاح بود و بر آلت جنگ ایستاده بود و از غایت احتیاط که نباید که کمین کرده باشند والا لشکر بازگردد تا بعد از سه روز غارت کردند چندان نعمتها یافتند از نقود و سلاح[104] و چهارپایان[105] که امکان شرح و تقریر ندارد و سلطان به غزنین بازگشت و آلتونتاق حاجب را در بلخ بگذاشت و بعد از آن پسر خویش مودود والی عهد کرد و آن دیگر[106] پسر مجدود نام فرمان یافته بود و مودود را به بلخ فرستاده[107] تا آلتونتاق با هم باشند و احمد عبدالصمد را با او بهم بفرستاد[108] و در دوم محرم الحرام سنه اثنی و ثلاثین و اربعمایه و بعد از آن برادر خویش را محمّد که کور کرده بود از قلعه بیرون آورد و او را خوش دل گردانید و عذرها خواست. در غرّه صفر سنه اثنی[109] و ثلاثین و اربعمایه زن او و پسران که با او بودند همه را از قلعهٔ نغربا غزنین آوردند و او[110] را پنج پسر بود احمد و

---

[89] س و ت: جغرلبیک.
[90] س و ت: جغرلبیک.
[91] س: رسید.
[92] ت: گفت.
[93] س: کرد.
[94] ت: شود.
[95] س: «پیغام بر آنک صلح کنند».
[96] ت: ندارد.
[97] س: ندارد.
[98] ت: هم.
[99] ت: «آلات حراب» ندارد.
[100] س: «می رسند».
[101] س: «باز می گشت».
[102] س و ت: جغرلبیک.
[103] ت: « گشت و غارتی کرد».
[104] ت: سلاح ها.
[105] س: چهارپای.
[106] ت: ندارد.
[107] ت: فرستاد.
[108] س: بفرستادند.
[109] ت: «اثنی» ندارد.
[110] ت: مکرر.

عبدالرحیم و عبدالرّحمن و عمر و عثمان و مهتر پسر او احمد بود و سلطان ایشان را تشریف داد و عزیمت هندوستان کرد و ایشان را با خویشتن ببرد و برادر را در غاری نشاند در میان کنیزکان و سه هزار استر واز زر نیشابوری و هریوه و ساختها نقره[111] و زرینه و سیمینه[112] با خویشتن می برد تا شب یکشنبه سیزدهم ربیع‌الآخر سنه اثنین و ثلاثین و اربعمایه لشکر او را فرو گرفتند و بند برنهادند و برادر او را محمّد به پادشاهی بنشاندند و محمّد نیابت به پسر مهتر خویش احمد داد معثره و احمد با[113] برادران، به نزدیك سلطان مسعود رفتند[114] و کلاه از سر مسعود برگرفتند[115] برادر او عبدالرحیم بانگ برو زد و کلاه از دست او فرا گرفت و بوسه داد و بر[116] سر عم خویش مسعود نهاد و بعد از آن او را و زن او را ساره خاتون بنت قدرخان به قلعه کومك فرستادند و سلطان را در چاهی بازداشتند. بعد از آن به خاك بینباشتند و مودود بن مسعود از بلخ در این وقت از پیش چغری بک[117] گریخته بود به غزنین می آمد چو این خبر بشنید[118] تعجیل تر آمد و از غزنین روی به نیشاپور[119] نهاد که محمّد و فرزندان آنجا بودند و[120] روز پنجشنبه سیم شعبان سنه اثنی و ثلاثین ایشان را بشکست و محمّد را و چهار پسر او را[121] بکشت و عبدالرحیم را زنده بگذاشت بدانك کلاه از دست برادر بیرون کرده بود و بوسه بر او کرده بود و حرمت مسعود داشته و آن موضع را [170b] فتح آباد نام[122] نهاد و دهی نیکو بنا[123] کرد و سلطان مودود در ملك بنشست و لقب شهاب الدّوله و قطب المله بود و کنیت او[124] ابوالفتح و غزنین و غور و بست و تکناباد و ممالك هندوستان او را مسلّم بود و خراسان در دست سلجوقیان و هر روز کار ایشان بالا می گرفت تا در شهور سنه احدی و اربعین سلطان مودود به رحمت آفریدگار پیوست و پسر او[125] محمّد بن مودود به جای او بنشاندند و کودك بود و هفت روز بر تخت نشست و بعد از آن عم او را ابوالحسن علی بن مسعود بنشاندند و[126] چهل و یك روز پادشاهی کرد او را برانگیختند و امیرعبدالرشید بن محمود بن سبکتکین را بنشاندند و بوسهل زوزنی هنوز زنده بود و در این وقت در حضرت غزنین نیك معتبر بود و عبدالرشید دو سال و چهار ماه پادشاه بود بعد از آن به سعی بوسهل زوزنی امیری که او را طغرل بك[127] گفتندی از بندگان محمود یا مسعود از پیش آن حضرت بگریخته بود و به خدمت سلجوقیان پیوسته به غزنین بازآمد و لشکری انبوه آورد و عبدالرشید را از قلعه غزنین بیرون کشید و بعد از

---

[111] س: ندارد.
[112] س: «زرینها و جواهر».
[113] س: « احمد با» ندارد.
[114] ت: «در رفت».
[115] ت: برگرفت.
[116] ت: در.
[117] ت و س: جغرل بیک.
[118] ت: بشنود.
[119] ت و س: نیشاوور
[120] س: ندارد.
[121] ت: ندارد.
[122] ت: مکرر.
[123] ت: بنیاد.
[124] س: ندارد.
[125] ت: او را.
[126] ت: ندارد.
[127] ت: برّان.

استخفافهای بسیار بدست خویشتن او را گردن زد و سه پسر از آن مسعود را گردن زد و نه دیگر را[128] بیاویخت در یك شب و از فرزندان محمود و مسعود بغیر از فرخ زاد و ابراهیم، پسران مسعود بماندند و سبب ماندن آن دو برادر، آن بود که ایشان در قلعه محبوس بودند و کوتوال ایشان در این ایام فترت نگاه می داشت تا هم از بندگان مسعود غلامی که او را نوشتکین برکجه گفتندی سلاح و از طغرل[129] بود. دلش بر خواجه زادگان خود بسوخت و این طغرل دختری را از آن مسعود به زنی خواست بکر و نوشتکین را اندوه آمد که یک روز بر سر طغرل ایستاده بود شمشیری بزد و او را بکشت و ده کس دیگر از غلامان طغرل بکشت. تا جماعتی دیگر به مدد آمدند و غلبه گرفتند و جماعتی که با طغرل موافقت کرده بودند و مساعدت نموده قهر کردند و فرخ زاد را از قلعه بیرون آوردند و بر تخت بنشاندند [130] فرخزاد پادشاهی بخشنده و خدا[131] ترس بوده است و همه عادات و سیرت او پسندیده داشته‌اند و ایاز محمودی تا به عهد فرخزاد بمانده بود و امارت هندوستان فرخزاد بدو داد و ایاز بعد از سلطان محمود بیست و یک سال بزیست تا در آخر عهد فرخزاد فرمان یافت و سلطان فرخزاد سه ماه روزه داشتی و بیشتر از شب نماز کردی یک روز با فراشی[132] در گرمابه بود و شمشیری با خویشتن در گرمابه داشت. جماعتی از غلامان قصد کشتن او کردند چون حس آن بیافت شمشیر برگرفت و تنها ایشان را از خویشتن دور داشت تا حشم خبر یافتند و آن غلامان را بکشتند بعد از آن در طاعت افزود و دیگر بر حالت خویشتن نماند چون ترسنده و بد دل [171a] بود عاقبت در شانزدهم صفر سنه احدی و خمسین و اربعمایه او را قولنج بگرفت و به جوار حق پیوست و بعد از او برادر او ابراهیم بن مسعود به تخت بنشست و مردی سخت عاقل بودست و پادشاهی بزرگ قوی حال و قوی رای و سلطان ابراهیم را در هندوستان چندان آثارست و فتوح بی‌شمار که بعد از محمود هیچکس را از خاندان محمود نبودست و از کمال خردمندی و رای سلطان ابراهیم، یکی آن است که سلطان ملکشاه قصد غزنین کرد و از عراق با لشکری که آن را قیاس نتوان کرد بیامد سلطان ابراهیم قاصدی را بفرستاد و به جمله امرا و بزرگان لشکر ملکشاه نامه ها نبشت و ملطفها فرستاد که مکتوبات ایشان رسید و بدین اندیشه که کرده‌اند استحقاق انعامها حاصل دارند و چون رسم و آنچه قرار است به اتمام رسانند[133] هریک را به اندازه قدر و محل او ولایت دهم و مالها بخشم و آنچه مثل این باشد. و قاصد را فرمود تا چنان سازد که او را بگیرند و نامه ها بستانند. قاصد به استقلال به سلطان رسید. اتفاقا سلطان در شکارگاه آن قاصد را بدید و او را بگرفتند و بجستند آن[134] نامه ها یافتند و سلطان برخواند و او را این حال در دل افتاد هم از آنجا بازگشت و به اصفهان شد و بعد از آن دختر سلطان را گوهر ملک خاتون را[135] به زنی خواست و او را از سپاهان به غزنین بردند و بدین سبب او را مهد عراق گفتندی و سی سال ملک سلطان ابراهیم بود. به تخت بنشست و تا سنه احدی و عشرین و خمسمایه ملک او بود و بعد از آن

---

[128] س: ندارد.
[129] ت: «طغرل بران».
[130] س: «پادشاهی فرخ زاد گویند» اضافی.
[131] ت: خدای.
[132] س: « با فراشی» ندارد.
[133] ت: رسانید.
[134] ت: این.
[135] س: ندارد.

پسر او ارسلان شاه و بهرامشاه که در ایام سلطان سنجر رحمه الله علیه[136] شرح حال[137] ایشان داده شود که ملک داشتند.

ملوک آل سلجوق تعمدهم الله بغفرانه؛ اول نسب ایشان گفته شود و سبب آمدن ایشان به خراسان

راویان اخبار و ناقلان آثار[138] چنین نقل می‌کنند که در ترکستان امیری بزرگ بوده است نام او به روایتی بقاق و به روایتی لقمان.[139] در تواریخ آل سلجوق لقمان است که او را سلجوق بن لقمان گویند اما چون این تاریخ بعضی از تواریخ قوامی است و در آن تاریخ بقاق است. پس بقاق باید نوشت و این بقاق در حضرت خان خانان[140] قربتی و منزلتی هرچه تمامتر. چنانک در ملک ترکستان صاحب حکم بوده است و مردی مردانه و شجاع و دلیر و عاقل و با رای و تدبیر و او را با پادشاه ترکستان کدورتی افتاد و میان ایشان کراهیتی بزرگ بیفتاد و به سبب قوت و استیلای بقاق پادشاه از آن درگذشت و مهادبه[141] می کرد، اما کینه در دل گرفت تا بقاق[142] لقمان بمرد و پسری ازو ماند سلجوق نام، سخت خردمند و کامل[143] و کاردان چنانکه به همه[144] هنرها از پدر درگذشته و پادشاه ترکستان او را بزرگ داشتی و سپهسالاری لشکر بدو داد و او را سباشی[145] لقب نهاد به زبان ترکی سباشی پیشوایی لشکر و سپهسالار [171b] باشد. مدتی سلجوق در خدمت آن پادشاه بود و پیوسته زن این پادشاه با او می گفت تا سلجوق زنده باشد، دل بر ملک نتوان نهاد و عاقبت بر تو خلاف کند تا این سخن در دل پادشاه جای گرفت و قصد آن کرد که سلجوق را بکشد. خبر به سلجوق رسید. خویشاوندان و خیل خود را برگرفت و به جند آمد و در آنجا مسلمان شد[146] و خویشان و خیل او مسلمان شدند[147] و در جند[148] مقام ساختند و دست کفار از[149] جند کوتاه کردند و طمع ایشان بریده شد و آن مسلمانان در راحت افتادند. سلجوق، طاعت خوارزمشاه می داشت و به هر وقت که ملوک سامان و خوارزم[150] از ایشان مدد خواستند، پسری بفرستادی و سلجوق را چهار پسر بود: اسرائیل و میکائیل و موسی[151] بیغو و[152] یونس و یک[153] نوبت سلجوق به تاختن کفار رفته بود، میکائیل شهادت یافت و او را سه پسر بود: داود و محمّد و بیغو و ایشان در خدمت جد بودند. سلجوق[154] را صد و هفت سال عمر بود.

---

[136] ت: « تعمد الله بغفرانه ».
[137] س: ندارد.
[138] ت: اسرار.
[139] ت: که.
[140] س: خان بن خان.
[141] س: محاربه.
[142] س: باتفاق
[143] ت: ندارد.
[144] ت: هر
[145] ت و س: سیاسی
[146] س: شدند.
[147] س: « و خویشان و خیل او مسلمان شدند» ندارد.
[148] ت: چند؛ س: جند جا.
[149] ت: «او از راه» اضافی.
[150] س: خوارزمشاه.
[151] ت و س: «موسی و بیغو»
[152] ت: ندارد.
[153] ت: دیگر.
[154] ت: « و او» اضافی.

حکایت

یک شب به خواب دید که بول می کرد. آتشی ازو بیرون آمدی که مشرق و مغرب روشن گشتی. از معبر پرسید. گفت که[155] از نسل تو فرزندی باشد که پادشاه مشرق و مغرب شود و چون سلجوق فرمان یافت خویشاوندان و خیل و[156] آن پسران فرمانبرداری کردند و مهتری[157] ایشان خواستند و عمان ایشان بر این جمله رضا دادند و زیردستی ایشان کردند و علی تکین که پادشاه ماوراءالنهر بود قصد ایشان کرد و از پیش او بگریختند به خدمت قدرخان، پادشاه ترکستان رفتند[158] که هم خویشاوند علی تکین بود[159] و چون ایشان همت بلند داشتند و شیوه پادشاهی می ورزیدند، قدرخان دریافت که ایشان در سر خیالی دارند. خواست تا ایشان را بگیرند[160]. از پیش او برفتند و به ولایت علی تکین درآمدند و مقیم شدند و چغری بک[161] داود نذر کرده بود که به غزو روم شود و به خراسان بگذشت و به عراق شد و از آنجا به روم برفت و دو سال مقام کرد و آنجا او را فتح‌های بسیار شد و غزوها کرد و سلطان محمود با ارسلان خان جاذب عتابها کرد. برگذشتن چغری بك[162] بر خراسان و چون چغری بك[163] به خراسان از روم بازگشته بود، از سرحد مازندران راه نسا گرفت و از ارسلان جاذب نه اندیشید و به نزدیك خویشان[164] باز آمد و میان ایشان و علی تکین دیگر نوبت خصومت شد و چون علی تکین به مرد، ایشان به استدعاء هارون بن آلتونتاش از نورِ[165] بخارا به خوارزم رفتند و هارون با ایشان عذر کرد و شاه ملك سرایدار[166] را که از اکابر خوارزم بود، فرمود تا ناگاه خود را بر ایشان زد و بیشتر چهارپایان و بنگاه ایشان غارت کرد و به ناخوشترین حالتی از پیش او بگریختند و از جیحون بگذشتند و به خراسان آمدند و به نسا مقام ساخت و میان ایشان و حشم[167] سلطان وقایع افتاد؛ چنانك شرح داده شد[168]. تا آن روز که به دندانقان[169] [172a] سلطان مسعود را بشکستند[170] و سه روز[171] چغری بك[172] هیچ آفریده را پیرامون لشکرگاه ایشان نگذاشت. در تاریخ قوامی بدین طریق است که یاد کرده آمد. اما در تاریخ آل سلجوق که علی حده[173] ساخته‌اند که ایشان[174] بعد از این قضایا در

---

[155] ت: ندارد.
[156] ت: او.
[157] ت: مهتر.
[158] ت: ندارد.
[159] ت: «رفتند» اضافی
[160] س: بگیرد.
[161] س و ت: جغرل بیک.
[162] س و ت: جغرل بیک.
[163] س و ت: جغرل بیک.
[164] ت: خویشاوندان.
[165] س و ت: تور.
[166] ت: شرابدار.
[167] س: ندارد.
[168] ت: «آمده است».
[169] س: بدامقان.
[170] ت: بکشتند.
[171] ت: رو.
[172] س و ت: جغرل بیک.
[173] س: علاحده.
[174] ت: «ایشان را».

سُغدِ سمرقند[175] و نورِ[176] بخارا مقام داشتند چون میان سلطان محمود و ایل خان، پادشاه[177] توران زمین، بعد از خصومت که دختر ایلك به سلطان دادند و میان ایشان صلح شد و بر کنار آب با یکدیگر دیدار کردند و عهود و مواثیق بستند و حدود ممالك هر یك معین شد. ایلك، محمود را گفت: در ولایت من قومی هستند که سالهاست که[178] از ترکستان آمده‌اند و به نورِ[179] بخارا و سُغدِ سمرقند مقام ساخته‌اند و آن حوالی را جمله فرو گرفتند[180] و مقدم ایشان سلجوق بن لقمان بود و او را چهار پسر فرا خواسته‌اند و از میان خیل بر سر آمده[181] و آلت لشکری ساخته و خیل ایشان نیرو گرفته‌اند و عددی فراوان شده، ایمن نتوان بود. اگر ترا وقتی به طرف هندوستان حرکتی افتد البته که[182] از ایشان فسادی پدید[183] آید؛ به قصد ناحیتی یا طمع ولایتی با ایشان[184] استظهاری کردن واجب است. سلطان محمود رسولی چرب زبان بدیشان فرستاد و پیغام داد و نامه نوشت[185] و شرح آن چون این ضعیف حقیر که ضابط و مصنف این کتاب است اقل عبادالله حسن بن شهاب الدین حسین[186] یزدی در زمان خلیفه زمان[187] شاهرخ میرزا بهادر[188] بن امیر قطب‌الدّین تیمور گورکان تواریخ آل سلجوق نظم کرده و مداح این خاندان شد از نیك‌نامی و خیر و عدلی که آن جماعت را بود سربندها به نظم خاصه نوشته می شود[189].

نامه نوشتن سلطان محمود به آل سلجوق از تصنیف مصنّف این جامع التواریخ

نظم

سر نامه اول به نام خدای — که باشد بهر دو جهان رهنمای
دگر پاسخ از نزد محمود شاه — بر آل سلجوق و خیل و[190] سپاه
بدانند سلجوق و اولاد او — بزرگان با نیک بنیاد او
که شد مدتی تا که آن سروران — شدستند در مرز ما میهمان
نکردند هرگز به ما التفات — نه دید[191] ازشما[192] نیزیک تن ثبات
نه از ما کسی التماسی نمود — نه در دوستی و محبت فزود
عجب بود این معنی از دوستان — شدن وقت گل دور از بوستان

---

[175] س: ثمرقند.
[176] ت و س: تور.
[177] ت: پاده شاه.
[178] ت: تا.
[179] ت و س: تور.
[180] س: گرفته
[181] ت: «آمده و است».
[182] س: ندارد.
[183] ت: ندارد.
[184] س: بایشان.
[185] س: «نامه نوشت» ندارد.
[186] س: حسن.
[187] س: «خلیفه زمان» ندارد.
[188] ت: ندارد.
[189] س: « و» اضافی
[190] ت: ندارد.
[191] ت: نیز.
[192] ت: «دید» اضافی.

دگر آنك ما را مدام از قضا همی کرد باید به دشمن غزا
بود احتیاح مدد از سران که بودست آن عادت مهتران
شما را گر افتد به ما دوستی ندیدست کس ازدشمنی دوستی[193]
محبت بود تخم هر ایمنی[194] ندیده کس از دوستی دشمنی[195]
دگر آنك با ما کنید اتفاق بهر کار و گردید دور از نفاق
چو نامه بخوانید اندر زمان سر خیل با جمعی از مهتران
بیایید تا عهد و پیمان کنیم جهانرا زنو باز سامان کنیم
بشد[196] نامهٔ شاه غازی تمام رسول خجسته پی نیک نام[197]
روان کرد تا سوی سلجوق شد اباطبل و بیراق و باطوق شد
چو نزدیک آن قوم آمد رسول رسانید مکتوب شاه قبول

مورخ اخبار می گوید[198] که چون رسول و نامه سلطان محمود به آل سلجوق رسید جمع شدند و رسول نامه و[199] سلطان را تعظیم کردند[200] و اسرائیل که[201] پسر کلان[202] سلجوق [172b] بود و سر آن خیل، با چهارصد مرد[203] سردار و لشکری گران روی به سلطان محمود نهاد محمود را از لشکر او خبرکردند. کس[204] پیش باز فرستاد که این ساعت مرا به مدد لشکر حاجت نیست. مقصود دیداریست. لشکر همان جایگه رها کن و تو با خاصگان و اعیان خویش جریده بیا. چنانك مصنّف کتاب گوید:

شعر

یکی را فرستاد کامروز ما بعیش و نشاطیم و نور و صفا
نه هنگام حرب و گه داوری که تو لشگری با سلاح آوری
کنون لشگرت بازگردان بخیل خود و خاصگان سوی ما گیرمیل
فرستاده چون آمد و گفت حال سراییل افتاد در انفعال
بفرمود تا چار صد از سران که بودند از جمله مهتران
بیایند و باقی لشگر تمام سوی خیل سازند گردان زمام
بگفت این و بر بارکی شد سوار همی راند تا درگه شهریار

---

[193] ت: «همه مغزگردید ازدوستی»
[194] ت: « ندیده کس از دوستی دشمنی».
[195] ت: «محبت بود تخم هرایمنی».
[196] ت: شده.
[197] س: زمام.
[198] س: گوید.
[199] س: ندارد.
[200] س: کرد.
[201] س: ندارد.
[202] س: کلانتر.
[203] س: ندارد.
[204] ت: کسی.

چون بر در بارگاه سلطان رسید ایاز و دیگر حجّاب او را درآوردند. زمین بوس کرد. محمود او را اکرامی تمام کرد و با خویشتن بر تخت نشاند و پرسش نیکو کرد و آن گاه گفت مرا به جانب هندوستان به غزای کفار حرکت می باید کرد و بلاد خراسان معطل و مهمل می‌ماند. باید که ما را با شما عهدی و استظهاری باشد و ما را اگر وقتی از طرفی خصمی پدید آید و به مددی حاجت باشد و به شما استعانت کنیم. جواب داد که از ما در بندگی تقصیری نرود. سلطان گفت اگر وقتی به لشگر حاجت بود؛ به چقدر و به چه نشان ما را از شما مدد رسد. اسرائیل کمانی در بازو افکنده بود و دو چوبه[205] تیر در میان خسته، از آن یك چوبه تیر پیش محمود انداخت و گفت هرگاه که خواهی این را به نشانه به خیل ما فرست. ترا صد هزار سوار مدد رسد. محمود گفت اگر زیادت باید، تیری دیگر پیش او بنهاد و گفت اگر[206] این را به بلحان[207] کوه فرستی، پنجاه هزار سوار ترا مدد رسد.[208] گفت اگر زیادت باید کمان بر او انداخت و گفت این را به ترکستان فرست، دویست هزار سوار مدد آید[209]. سلطان این سخن را فرا گرفت و از وی بیندیشد و بفرمود تا خوردنی آوردند و بعد از آن دست به شراب بردند و سه شبانه روز صبوحی کشیدند و او را و خیل او را بسیار خلعتها داد و هر امیری را از لشکر خویش فرمود تا از آن خیل او مقدمی به وثاق بردند و شرابهای گران در دادند و چون مست شدند، هر یکی را بندی گران بر پای نهادند و با اسرائیل همین کردند و هم از آن جایش در شب به هندوستان فرستاد به قلعه کالنجو. اسرائیل[210] چون از خواب مستی برآمد خویشتن را خسته و بسته دید. تن در قضا داد و جماعت دیگر را که گرفته بودند، به قلاع دیگر فرستاد و اسرائیل هفت سال در قلعه کالنجو بماند و دو ترکمان از خیل او بیامدند. مدتها در آن قلعه گشتی[211] کردند تا روزی او را در فرصتی بدیدند و طریقه‌ای کردند که او را در شب بدزدیدند و چون به راه افتادند بیشه در پیش آمد راه گم کردند دیگر روز که کوتوال خبر یافت بر پی بیامد و او را بگرفت چون لشکر بدو نزدیك گشت دانست [173a] که گرفتار شود. ترکان[212] را گفت که[213] از من طمع ببرید و برادران[214] مرا بگویید که در طلب ملك بکوشید[215] و اگر یك دوبار بشکستند، نومید مشوید و به عجز برمگردید که این پادشاه مولازاده‌ای است. نسبتی ندارد. این ملك برو[216] نماند و به دست شما افتد و او را به قلعه بردند و بند سخت تر کردند. همانجا وفات یافت. پسرش در آن نواحی[217] نبشناخت می گشت. چون خبر[218] مرگ پدر بدو رسید به راه بیابان سرخ کلاهان[219] از هندوستان به سیستان آمد و از آنجا به بخارا رفت پیش عمان و احوال بگفت و ایشان خود در طلب انتقام بودند و فرصت می

---

[205] س: چند.
[206] ت: ندارد.
[207] ت: بلیان.
[208] ت: رسید.
[209] ت: بیاید.
[210] ت: ندارد.
[211] ت: «آب کشی».
[212] ت: ترکمانان
[213] س: ندارد.
[214] ت: برادرانم
[215] س: کوشید.
[216] س: ندارد.
[217] س: ندارد.
[218] ت: ندارد.
[219] س: ندارد. شاید به معنای ابتدایی «قزلباش نیز بوده باشد».

جستند. آنگاه کسی به سلطان محمود فرستادند که ما را این مقام نیك است و این مراعی به مواشی ما وفا نمی کند. دستوری ده، تا ما از آب بگذریم و میان نسا و باورد مقام سازیم. ارسلان جاذب که والی طوس بود و رباط سنگ بست او کرده بود[220] و آن جا مدفون است سلطان را گفت صواب نباشد ایشان را به خراسان راه دادن که خیلی بسیارند و ساز و عدت دارند. نباید که از ایشان فسادی که در نتوان یافت، بازدید آید. سلطان به سخن او التفاتی نکرد و رخصت داد که تا از آب بگذشتند و تا محمود زنده بود، حرکتی نکردند و میکائیل بن سلجوق را دو پسر فراخ است چغری بك[221] ابوسلیمان داود و ابوطالب طغرل بك[222] محمّد. و در میان قوم و خویشان[223] وصی[224] مقدم شدند. چون سلطان محمود وفات کرد در سنه ثمان و عشرین و اربعمایه، کس به عمید نیشابوری فرستادند سوری ابن المعتر که قبهٔ امام[225] رضا[226] علیه السلام کردست و درخواستند تا در آن نواحی مقام گاه ایشان معین کند. عمود سوری نامه‌ای فرستاد به سلطان مسعود بن محمود و مسعود در آن وقت به جرجان بود و برابر شرف‌المعالی نوشیروان بن فلك‌المعالی منوچهر بن شمس‌المعالی قابوس بن وشمگیر[227] فرود آمده به طمع مواضعه که می‌خواست و انتظار حمل ری که ابوسعید[228] حمدونی خواست، فرستاد می کرد. چون نامه بخواند به نیشابور آمد تا تدبیر کار سلجوقیان کند. لشکری از سفر مازندران گریخته بودند و سلاحها همه[229] تباه شده و ستوران مهارناخورده بتن خویشتن. نهضت این مهم نتوانست کرد. امیری چند را از لشکر اختیار کرد و با عدتی تمام به جنگ ایشان فرستاد چنانکه مصنّف کتاب[230] حسن شهاب‌الیزدی[231] در تواریخ نامه [232] در منظوم نظم داده[233]

نامه حسین عمید سوری نزد سلطان مسعود و شکایت از سلجوقیان کردن و طلب کردن لشکر به جنگ سلجوق

نویسنده دستور با رای و هوش — قلم کرد از مشك تر خرقه پوش
رخ برف گون عنبرآلود کرد — دل صبح از شام خشنود کرد
نخستین ثنا گفت بر کردگار — خدایی که داند نهان و آشکار
دگر نزد سلطان روی زمین — ازین بنده بندگان کمین
زبعد زمین بوس عرض بناز — بدان ای خرد پرور سرفراز
که سلجوقیان درخراسان زمین — کنون مدتی تا شدند در کمین
ولیك این زمان در خروج آمدند — چو کوکب به سیر بروج آمدند

---

[220] ت: است.
[221] س و ت: جغرلبیک.
[222] س و ت: طغرلبیک
[223] ت: خویشاوندان.
[224] س: وحی.
[225] س: ندارد.
[226] س: رضی.
[227] در منابع دیگر وشمرگیر آمده است.
[228] س: بوسعید.
[229] س: هم.
[230] ت: «کتاب گوید».
[231] ت: «حسن شهاب‌الیزدی» ندارد.
[232] س: «تواریخ».
[233] ت: «درمنظوم نظم داده» ندارد.

زمین[234]جای درطوس جویندهمی بهرنوبتی کوس کوبندهمی [173b]
نه زانسان گرفتند نیروی بخت که اندیشه دارند از تاج و تخت
مگر سایه شاه این جا رسند به فریاد درد دل ما رسند
وگرنه که خواهیم کشتن امیر گرفتار در جنگ خصم حقیر
نوشت و یکی قاصدی در زمان فرستاد نزدیك شاه جهان
چو آمد بر شاه قاصد ز راه رسانید نامه چو برخواند شاه
پریشان شد و گفت با لشکری که کاری فتادست نی سرسری
سپه را به سوی خراسان کشید ره ارچند دشوار آسان کشید
به اندك زمان شاه باکوس و پیل درآمد به سوی خراسان چو نیل
چو اندر نیشابور آمد فرود روان لشکری در قفایش چو دود
ولی لشکر از رنج مازندران سراسیمه آشفته و دل گران
ستوران زرنج ره از زور نی سران پر خمار تنان همچو نی
نه در لشکری قوت قدرتی نه نزدیك شه نیز شان حرمتی
چو مسعود بر تخت محمود شد زمردم طلبکار مقصود شد
عمید آمد و پیش تخت ایستاد به مداحی شاه لب بر گشاد
پس آنگاه احوال سلجوقیان یکایك بر شاه کرد او عیان
بفرمود سلطان به ابن حسن که ای پرهنر کاردان کهن[235]
چه گویی وتدبیر این کارچیست بر ایشان مقابل به پیکار کیست
سپاهی نکو با همه برگ و ساز زلشکر امیران کردند فراز
روان کن که تا خیل سلجوقیان کنند جمله ویران به تیغ و سنان
سران جمله به نیزه پیش آورند دگر مهتران بسته پیش آورند
زمیران سپه[236]هر[237] نکو را گزید که اندر جهان مثلشان کس ندید
یکی بد تمورتاش والی بلخ که درجنگ چون زهر بد سرد وتلخ
دگر بود قپلان یل پهلوان که والی خوارزم بود آن جوان
سیوم بود فیروزبخت آن دلیر که از سهم او پنجه بفکند شیر
جوانی ز ملك صفاهان زمین که وی نامداری یلی پاك دین

[234] س: زمن و ت: زهی
[235] ت: احسن
[236] س: شه.
[237] ت: میر.

به تیروبه شمشیر و گرز گران فرو کوفتی مغز پیل دمان
جهان پهلوان بود و پیروز بخت سزاوار تاج و خداوند تخت
نژاد وی از گیو و گودرز بود زملك صفاهان سر مرز بود
صدوشصت من بودش آلات حرب چهل من بُدش گرز درگاه ضرب
بدینسان شه پردل ابا سی هزار همه غرق آهن دو اسبه سوار
ابر آل سلجوق شبخون زدند چو قطرات بر بحرجیحون زدند
بکشتند جمعی ز سلجوقیان چو پندار گشتند آن سروران
چغری بك[238] زیکسوابا سی هزار طغرل بك[239] دگر با بسی شهسوار
نهان اندرآهن زاسب و زمرد زسم ستور از زمین خاست کرد
شبی بود یلدا بسی سهمگین تو گفتی سما با زمین شد قرین
سواران بهم در نهادند تیغ فشان خون بر اطراف مانند میغ
زیك سو سراز پا جدا بازگشت زیك سو سر مرد در خون نشست
پدر کشته بر دست فرزند شد بسی گرد آن نیز در بند شد
ز برق درخشیدن تیغ و برگ هوا را شد از روشنی ساز وبرگ
خدنگی که ازشصتها جَست جُست بجز مردم دیده مسکن نجُست
جهانگیر فیروزبخت گزین به هر دم برون آمدی از کمین
زهر سو گروهی بینداختی ز کشته یکی پشته‌ای ساختی
چغری بك[240] زجنگش خبردارشد که از حرب[241] او لشکراز کار شد
بغرید مانند پیل دمان بگرداند آن گرد برکف سنان
سر راه بگرفت بر پهلوان به هم درفکندند هر دو سنان
صدوبیست حمله به ضرب سنان بکردند دو پهلوان زمان
شد ازحرب[242] آن هردو نیزه قلم که بر جان ایشان نیامد الم
چواز نیزه‌شان کار نامد به کام بر آورد چغری[243] یکی گرز سام
بر او حمله آورد فیروزبخت به زیر سپر برنهان کرد رخت
بزد آنچنان گرز بر اسپرش که خون دل آمد برون از سرش[174a]
نلرزید دست جهان پهلوان زقربوس بر کرد گرز گران

---

[238] ت و س: جغر بیک.
[239] س وت: طغرلبیک.
[240] ت و س: جغر بیک.
[241] ت: ضرب.
[242] ت: ضرب.
[243] ت و س: جغرل.

ابر فرق چغری[244] حوالت نمود سپر بر سر آورد و آن گرد زود
فروکوفت فیروز ضربی[245] چنان که شد بارگی را دوپاره میان
سقط گشت اسب و سوار دلیر بجست از سر اسب چون نرشیر
دگراسب از آن تنگ ترشد سوار بیرون کرد بس تیغ زهر آبدار
چنان حمله بر[246] فرق فیروز کرد که جانش پراز درد و پرسوزکرد
سپر برسر آورد و زد بر سپر که چون برق از اسپرش شد بدر
ببرید جوشن گذشت از زره نیامد بر تیغ یك مو گره
فرو شد چنان تیغ بر دوش او که گفتی که خواهد شدن گوش او
چوضربی چنان خورد فیروزبخت یقین شد که برگشته زوگشت بخت
عنان تافت و آورد رو در گریز که با او نماندش محال ستیز
چو فیروز بنمود زآن جنگ سست چغری بک[247] بسی خلق از آن قوم[248]کشت
ازآن سی هزارآمده در به جنگ از آن پانزده کشته شد بی درنگ
گرفتند بس پنج دیگر اسیر گریزان ده دیگر و سه امیر
همه مال و اسباب آن سی هزار زاسب و سلاح و زبرگ و سوار
گرفتند سلجوقیان آن [249] تمام وز آن فتح شد کار ایشان به کام
چو آن فتح شد آل سلجوق را به کیوان رساندند بر طوق را
امارات شاهی زصفحات شان به دیدار شد کوس و رایات شان
شدن چیره درجنگ چون اژدها دلیران ز دولت گرفتن بها
وزین سوی فیروزشد پیش شاه به خون جوشن آلوده و بی سپاه
تمورتاش با باقی لشکری رسیدند از پی ز بی افسری
چو سلطان چنان دید درتاب شد و زان غصه از جان او آب شد
طلب کرد و ستور جمله سران ز لشکر دگر جملگی مهتران
سخن راند از آل سلجوق شاه که آماده دارند ایشان سپاه
قوی گشته در جنگ مردانه‌اند همه نیك رایند و فرزانه اند
چو فیروز بخت جهان پهلوان که صد شیرکشته به ضرب سنان
چنین خسته و ناتوان آمده تمورتاش یل هم به جان آمده

---

[244] ت: جغرل و س: جغرک.
[245] س: حربی.
[246] س: ندارد.
[247] س و ت: جغربیک.
[248] س: مهر.
[249] ت: را.

بدینسان شده لشکری با سلاح کز ایشان نیامد یکی با فلاح
بگویند کین کار را چیست رای مرین درد را زود باید دوای
که گر باشد این نوع کردارشان زما زود ره یابد آزارشان
دلیران و گردان گشادند لب که شاها زما رای کردی طلب
برفته زدست این زمان اختیار شدند این جماعت کنون بخت یار
قوی حال گشتند و فیروزجنگ از ایشان مدارید انبار[250] جنگ
که لشکر سوی هند باید کشید که آمد در آن جای دشمن پدید
پراکنده‌اند این زمان لشکری نه هنگام حرب است یادآوری
صلاح آنك صلح آوری درمیان زخودشان کنید ایمن و شادمان
نمایند کز جنگ فیروزبخت خبردار شد خسرو تاج و تخت
برایشان غضب کردوآزارجست که شه را نبود این خبردر نخست
ولیکن چو بد کرد دیدش جزا که بد را بجز بد نیامد سزا
شما برسر خیل و احشام خویش به خرم دلی از پی کام خویش
بپاشید کان شکوه رفت ازمیان که بود آن قضای بد از ناگهان
چو بشنید سلطان ز دانشوران زمانی فروماند حیران در آن
چویکدم در آن قصه اندیشه کرد همان رای و تدبیر را پیشه کرد
بدانست کان محض صدقست و راست همان دم دبیر گزین را بخواست
به خواجه دگر ره اشارت نمود که تقریر فرما یکی نامه زود
چنان چونك تدبیرورای شماست بفرما مگو گرصواب از خطاست

نقل است که چون تمورتاش و قپلان و فیروزبخت زخم خورده[251] بازآمدند سلطان از سلجوقیان بهراسید و با جماعت امرا و خاصان در آن کار مشورت کرد و با خواجه احمد حسن همه گفتند لشکر سلجوقیان غلبه‌اند[174b] و قوی حال و فیروز جنگ گشته‌اند و لشکر ما از مازندران آمده و خراب حال و ستورانِ لاغرِ[252] بی قوت. صلاح آن است که نامه استحالت فرستند و باز نمایند که سلطان را از آمدن فیروزبخت و قپلان و تمورتاش خبر نبود و ایشان در شکار بودند و به خیال مستی این عمل کردند و سزای خویش یافتند. [253] سلطان ایشان را ملامت کرد؛ شما بر سر احشام و کار خود مشغول باشید. بدین نوع خواجه احمد حسن نامه نبشت. چون نامه بدیشان رسید از سر فراغت به ضبط لشکر و اسلحه مشغول شدند و سلطان به غزنین رفت و بغزو هندوستان رفت و سلجوقیان را هر روز نیرو زیادت می شد و امارت پادشاهی از صفحات احوال ایشان می تافت و شعاع اقبال از ناحیه ایام ایشان می

[250] ت: ندارد.
[251] ت: «زخم خورده» ندارد.
[252] ت: «و» دارد.
[253] ت: «و» دارد.

درفشید و صبح دولت از مطلع رایات ایشان می دمید و در خراسان به استقلال می گشتند و طوس و مشهد و نسا و باورد و تمام آن حوالی به دست فرو گرفتند. چون سلطان مسعود از هندوستان باز به غزنین آمد و احوال استیلا[254] و شوکت ایشان خبر یافت، به امیر خراسان کس فرستاد[255] باید که به جنگ سلجوقیان کس فرستی و از ولایت خراسان دور کنی. امیر خراسان کس فرستاد که کار ایشان زیادت از آن است که به من و امثال من با ایشان مقاومت توان[256] کرد. سلطان گفت؛ قاعده‌ای خوش می نهد و بازار تیز می کند. چون بفرمود که این مهم ترا می باید کرد، از اجابت کردن[257] چاره ندید و مصاف کشیدن همان بود و هزیمت همان بود و چون در مصاف شکستند سلجوقیان در خراسان افتادند و بپراکنده شدند و طغرل بك[258] به نیشابور رفت و بر تخت مسعود نشست و اضطرابی در مردم افتاد. منادی فرمود که کس را مرنجانید. چون این حال به سمع سلطان[259] مسعود[260] رسید، عظیم از جای بشد و به تن خویش از غزنین بیامد؛ با لشکری و عدتی تمام به راه بست و تکناباد به خراسان آمد و در این حال طغرل بك[261] به طوس بود از برادر جدا. و سلطان خواست که تاختن آورد به طوس و نگذارد که ایشان به هم بپیوندند. چون شب درآمد[262] بر ماده پیلی سبك رو نشست و با لشکری جریده روی به طوس نهاد و بیست و پنج فرسنگ بود بر پشت پیل در خواب شد. کس نیارست او را بیدار کردن. چون روز شد، خبر رسید که طغرل بك[263] بگذشت و به برادر پیوست.

ترسم که توبیدارشوی روزشود کارت همه بر[264]عربده و سور شود

سلطان پیلبان را سیاست فرمود و از آنجا بازگشت و جنگ را بساخت و در بیابانی که میان سرخس و مرو است، نزدیك حصار وندالقان با ایشان مصاف کرد؛ در سنه تسع و عشرین و اربعمایه. و در آن بیابان چند جایگاه[265] بود. سلجوقیان آب برداشته بودند و جامها انباشته، لشکر و ستوران از تشنگی به ستوه آمدند. و بسیار بکوشیدند عاقبت پشت بدادند. چنانك مصنّف جامع التواریخ در تاریخ آل سلجوق به نظم درآورده:

قصه جنگ سلطان مسعود و آل سلجوق چغری بک[266] و طغرل بك[267] و ظفر یافتن ایشان بر لشکر سلطان

چو طغرل بك[268] اندرنیشابورشد بروی برادرچومنظورشد[175a]
بگفت ای[269] برادردر آمد سپاه همه لشکر و خیل مسعود شاه
همه روی دنیا پر از لشکرست تو گویی که در چاه اسکندر است

---

[254] ت: استیلای.
[255] س: «که» اضافی.
[256] س: تواند.
[257] ت: کرده.
[258] س و ت: طغرلبیک.
[259] س: ندارد.
[260] ت: ندارد.
[261] س و ت: طغرلبیک.
[262] ت: شد.
[263] س و ت: طغرلبیک.
[264] س: ندارد.
[265] س: «چندیگاه جا».
[266] س و ت: جغرلبیک.
[267] س و ت: طغرلبیک.
[268] س و ت: طغرلبیک.

بباید کنون چاره کار کرد | که با او توان یك دو پیکار کرد
چغری‌بك[270] چو بشنید گفت ای جوان | مخورغم که خواهی شدن شادمان
مراشدنموداری امشب به خواب | که بنمود جدّم برای صواب
که مجموع عالم شود زان ما | شود هفت کشور به فرمان ما
دگر آنك صد جاه افزون‌تر است | که اندر بیابان مرو اندر است
همه گفته‌ام تا که انباشتند | یکی چشمه آب بگذاشتند
بفرما کنون تا همه مهتران | بزرگان و میران و سرلشگران
بمردی در آیند در کارزار | به بندند میان درب جنگ استوار
که این است میدان مردانگی | نمودن نمودار فرزانگی
طغرل بك[271] چو بشنید دل شاد شد | ز سر تا بپا غرق پولاد شد
برآمد زهر سوی آواز کوس | شد از گرد و لشکر جهان آبنوس
زهیبت بلرزید روی زمین | چو گردان نشستند بر پشت زین
به افغان درآمد کنون کره نای | درآمد بیکبار لشکر ز جای
بدینسان دو لشکر مقابل شدند | بیکبار گفتی که حامل شدند
کشیدند صف هر دو لشکر همی | یکی چون سکندریکی چون جمی
ازینسو میان غز[272] آلب ارسلان | باستاد با مردم پهلوان
چو القار[273] قاورد جنگی ستاد | کمین گاه بیغو کلان را بداد
دو پر دل بنگه نگه داشتند | یکی را به نزدیك نگذاشتند
یکی بد براهیم نیّال نام | دگر بود یاقوتی خوش کلام
چغری بك[274] طغرل بك[275] ابر قلب‌گاه | ستادند پهلوی هم چون دو شاه
دوره صدهزار از سواران گرد | همه پهلوی یکدگر پی[276] سپرد
بیاراسته لشکری سهمناك | رسانیده کردار سمک با سماک
وزین نیمه مسعود صف برکشید | بنوعی که چشم زمانه ندید
قپان غز بایستاد فیروز بخت | که بد پهلوان و سزاوار تخت
چوآن غز به قپلان بلخی سپرد | که بد شاه بلخ آن سپهدار گرد

---

[269] ت: ندارد.
[270] س و ت: جغرلبیک.
[271] س و ت: طغرل بیک.
[272] ت: «چون شیر:
[273] س: «چوان قار».
[274] س و ت: جغربك
[275] س و ت: طغربك
[276] ت: ره.

کمین گاه خود بیك را شد مقام بنه گاه قابوس را شد تمام
شه نامور شاه مسعود شاه بقلب ایستاده پی اندر سپاه
دو ره با صد و پانزده[277] سوار به جرگه صف اندر کشیده سوار
به یک پیل درپیش صف پیل‌بان صفی ساخت از پیل و از پهلوان
به هر فیل بر ده دلاور نشاند که هر مرد از آن لشکری را براند
همه ناوك انداز و آتش فکن بحر تخش و جز رعدشان نی سخن
برآمد به عیوق آواز کوس سما شد ز گرد زمین آبنوس
چو از هر دو سو لشکر آراستند دلیران همه حرب گه خواستند
زصف[278] فاخرپارسی راند پیش گرفته به کف نیزه تیز نیش
به سر برنهاده یکی خوُد زر مرصع یکی جوشن از زر بر
ز میل کله خود تا سم بور ز زر وجواهر در فشان چو جور
درآمد به میدان و ناورد کرد بگفتار سلجوقیان کیست مرد
درآید سواری که جولان کنیم نبردی درین روی میدان کنیم
سواری زترکان فرس پیش راند که او را خردمند قرطاس خواند
به هم نیزه‌ای کین در انداختند بسی بر بهم بر فرس تاختند
چو بسیار شد چوب نیزه خطا شد اندر غضب فاطر پیشوا
بزد بر بغل نیزه قرطاس را که بستد ز قرطاس انفاس را
درافتاد قرطاس در خاك و خون زضرب سنان گشت خوار و زبون
قمر طاس آمد به میدان روان که قرطاس راند برادر همان
بزد نعره‌ای کای ستمکاره مرد برآوردی از جان قرطاس کرد
قمر طاس نامم سر لشکری مرا هست با تو سر داوری
بکشتی نهنگی دریای ما رسیدم من اینك چو نر اژدها
برادر مرا بود قرطاس شیر یل نامور پهلوان دلیر [175b]
هم اکنون خورم خونت ای نابکار چوقرطاس[279] اکنون کنم خوار و زار
بخندیده[280] فاخر بگفت ای جوان نشد از زمانه کسی شادمان
برادرشد اکنون غم خویش خور غم خود زفرزند خود بیش خور

[277] ت: بازیچه.
[278] ت: زمن.
[279] ت: قرطاست.
[280] س: ستمدیده.

زبان بند و بازو گشا مردوار | که مردی کند مردم نامدار
قمرطاس تیغ از میان بر کشید | روان راند نزدیك فاخر رسید
کشید از میان تیغ فاخر روان | قمرطاس را زد دو نیم از میان
ز لشکرگه شاه آمد غریو | که باد آفرین تو ما را خدیو
چو برچرم طبال نقشی نگاشت | فغان از دل طاس رویین بخواست
به ناله درآمد همی کره نای | به تیره بشارت گری کرد رای
چو شادی نمودند آن لشکری | که فیروز شد فاخر از داوری
درآمد طغرل بك[281] بمانند شیر | چماقی چهل من گرفته دلیر
بزد بر سر فاخر پارسی | بگفتا منم شیر تو فارسی
بیفتاد فاخر زمرکب به خاك | ولیکن نبودش ازآن ضرب باك
بدانست طغرل که او زنده است | به مکر و حیل خویش افکنده است
فرود آمد آنگه بخشم کمند | درآورد دست و سرش را به بند
به نزدیك چغری[282] بك اش برد شاد | که دشمن به قید بلا در فتاد
دگر باره آمد به میدان چو باد | زبان را محمّد[283] خدا برگشاد
بگفتا به مسعود که ای شهریار | یقین دان که نبود جهان پایدار
نماند بسی ظالم اندر جهان | اگر چند باشند صد دودمان
ز نیك و زبد هر چه آری بری | نکوکار باشد ز بدها بری
به یادآور از کردهای پدر | که کرد او همه خیل ما خون جگر
بناگه ز ما کشت بسیار کس | تو دیگر که باز آمدستی زپس
به هردم به ما لشکری می‌کشی | زما هر زمان سروری می‌کُشی
ندانی که بد را جزا بد بود | نکویی یکی ده دهی صد بود
کنون گرتومردی به میدان درآی | یکی دست و بازوی مردی نمای
مراد تو ملك است و شاهنشهی | چرا دیگری را بکشتن دهی
بجنبید سلطان ابر پشت پیل | تو گفتی که جنبیده شد رود نیل
گرفتش عنان طالب نوجوان | که ای شاه و سلطان سلطان نشان
نباید بخود شاه را کرد جنگ | مبادا شود کار با شاه تنگ
دگرلشکری جمله بیجان شوند | بیکباره بی برگ و سامان شوند
من استاده بسته میان جنگ را | تو در قلب گه باش ای پیشوا

[281] س و ت: طغربیک.
[282] س و ت: جغرل بیک.
[283] ت: الحمدا.

بگفت این و آمد به میدان چوباد | به مردانگی روی بر وی نهاد
یکی نیزه چل گز گرفته بدست | درآمد بمانند پیلان مست
چوطغرل بك اش[284] دید شد پیشواز[285] | بگفتا چه نامی تو ای سرفراز
بگو نام خود تا بدانم ترا | به یك ضرب در دم رهانم ترا
بگفتا منم طالب ای[286] نوجوان | که شاه یمن باشم اندر جهان
ترا با من و نام من کار نیست | مرا با تو جز حرب و پیکارنیست
زبان بند و بازو گشا مردوار | که جز تیغ نبود گه کارزار
طغرل بك[287] چو بشنید زد مهیمیز | یکی نیزه بگرفت فولاد تیز
به ضرب سنان هردوپردل سوار | به مردی بگشتند در کارزار
چو روگشت سی حمله اندرمیان | بزد نعره‌ای طغرل پهلوان
بزد بر کمربند طالب چنان | که افتاد بر خاك تیره روان
بیفتاد و در دم شد از جان بری | نیامد دگر یادش از داوری
چو طاهر برادر بدان حال دید | یکی آه سرد از جگر برکشید
فرس را به میدان دوانید زود | برادر ز روی زمین در ربود
به لشکر که آورد و بسپرد باز | درآمد به میدان دگر سرفراز
به طغرل بگفتا که ای پهلوان | بکشتی تو شاه یمن را یکان
منم شاه طایف که درزور جنگ | نترسم ز شیر و ز ببر و پلنگ
مرا بود طالب برادر یقین | که بودش نعاض یمن در کمین
بکشتی ورا جویم این لحظه خون | نگردم به دست چو تو صد زبون[176a]
بگفت و برون کرد تیغ از نیام | برو تاخت چون برق بران همام[288]
طغرل بك[289]کشید از میان تیغ تیز | درآمد مقابل به وی در ستیز
بزد بر کمربند طاهر چنان | که دو نیمه شد در زمان از میان
درافتاد درخاك وخون خوار و زار | شده جان مسعود از آن بیقرار
بگفتا که کارمنست این زمان | که مردیست مردانه پهلوان
کسی نیست در جنگ همتای او | نگیرد بجز من کسی پای او
امیران بگفتند فیروزبخت | بردسوی میدان همی فیل و تخت

---

[284] س و ت: طغرلبیکش.
[285] ت: پیش باز.
[286] س: ندارد.
[287] س وت: طغربیک.
[288] ت: خسام.
[289] س و ت: طغربیک.

چو اوپهلوانی درین دهر نیست | که با تلخی‌اش مار را زهر نیست
طلب کرد مسعود فیروز را | بگفتا بگیر این جهانسوز را
اگر زانك طغرل در آری به بند | و یا بر تن او رسانی گزند
همه ملك ایران بود زان تو | شود جمله لشکر به فرمان تو
به میدان درآمد ابر فیل مست | گرفته کمان کیانی به دست
بپوشید[290] یك جوشن از چرم شیر | ز سر تا به پا غرق آهن دلیر
بپوشید[291] بر فیل چرم پلنگ | تو گفتی ز دریا برآمد نهنگ
به بسته به دندان او تیغ تیز | که تا گیرد از وی مبارز گریز
بدینسان چو نزدیك میدان رسید | چو طغرل نظرکرد و او را ندید
بگفتا که هست او[292] سواری گزین | که همتای او خود نبد در[293] زمین
ازو بر حذر بودن اولاترست | که از تیر او شیر شرزه نرست
سپر بر سرآورد ومی راند پیش | ولی بی[294]خبر بود ازاحوال خویش
چو آمد به نزدیك فیروز بخت | گشاد از کمان چوبه تیر سخت
چهل گام طغرل زمرکب بجست | برون آمد آن تیر بران زشست
بزد تیر بر زین اسب آنچنان | که شدچون رگ اندرتن او روان
سقط گشت اسب طغرل[295] چودید | روان تیغ تیز از میان بر کشید
درآمد چنان زد ابرپای فیل | قلم کرد و فیروز از آن شد ذلیل
درافتاد در خاك و برجست زود | به طغرل در آویخت مانند دود
گرفتند هر دو گریبان هم | دو لشکر ز اندوهشان غرق غم
جود و شیر نر درهم آویختند | به جای عرق خون همی ریختند
بدینسان کشاکش کنان تا به شام | بگشتند و نایافته هیچ کام
چوشد شام فیروزگفت ای دلیر | ندانم که باشد چو تو نره شیر
به مردی چو تودرجهان نیست مرد | مگر بود رستم به گاه نبرد
کنون گر صلاحست گردیم باز | که در حرب گشتیم روز دراز
شب از بهرآرام و آسایش است | دگر روز از بهر آلایش است
طغرل بك[296] بدو گفت یا شیرمرد | تویی در به مردی و ناموس فرد

---

[290] ت: پوشیده.
[291] ت: پوشیده.
[292] ت: «او هست».
[293] ت: اندر.
[294] ت و س: بر.
[295] ت: طغربک.

گمان من آن بود کاندر جهان نباشد کسی مثل من پهلوان
تو مردانه با من نمودی نبرد ندیدم به مانند تو مرد مرد
کنون بازگرد امشب ای پهلوان ز چشم بدان در به امن و امان
که فردا اگرمرگ[297] بخشد امان دگر باره با تیغ و تیر و سنان
به میدان در آییم در کارزار به کام که تا گردد این روزگار
بگفت و بگشتند از هم جدا تواضع کنان کردند با هم ودا
کشیدند از هر طرف مرکبان سواره شدند آن دو شیر ژیان
زده طبل آسایش از هر دو سو نهادند گردان سوی خیمه رو
طلایه شد از هر دو لشکر برون دل شاه مسعود از اندیشه خون
همه لشکر شاه جویان آب روان کرد وادی همه در شتاب
نم[298] آب درآن زمین کس ندید شه انگشت حیرت به دندان گزید
بگفتا به فیروزکای نیك خرد[299] ندارند[300] لشکر دمی آب خورد
دو روزست تا مردم لشکری ز بی آبی از جان شدستند بری
بجویی درین مرز بد چاهها که دیدم فراوان من این راهها
کنون لشکراز تشنگی درخروش من ازغم چو دیگ برآورده جوش
درآمد بگفتا ز فیروز بخت که ای شاه فیروز با تاج و تخت
بپوشیده[301] سلجوقیان چاه را گرفتند برما همی راه را [176b]
کنون نیست تدبیر ما غیر آن که در نیمه شب لشکری بی گمان
شبیخون ابر خیل ایشان زنیم چو گرگان ابر گله میشان زنیم
بکوشیم تا چون شود روزگار که گردد درین رزمگه نامدار
اگر بشکنیم آل سلجوق را به گردون رسانیم بر طوق را
نماند به دنیا دگر هیچکس که راند بر ما به میدان فرس
دگر[302] پیش ما برنگردند گروه بباید نهادن همه رو به کوه
گریزان بباید شدن سوی هند دگر لشکری جمع کردند زسند
بگفتند و کردند تدبیر کار کمربسته مجموع در کارزار
چو شد از شب تیره ثلثی تمام درافکند صیّاد تقدیر دام

---

[296] س و ت: طغرل بیک.
[297] ت: عمر.
[298] ت: نمی.
[299] س: مرد.
[300] ت: «چو دارند».
[301] ت: بپوشید.
[302] ت: وراز.

ازین حال سلجوقیان را خبر شده گوئیا ساعتی پیشتر
درآهن زسرتا به پا گشته غرق ستاده کمین گاهها همچو[303] برق
چومسعود و لشکرشبیخون زدند نهنگانه بر بحر جیحون زدند
بجستند سلجوقیان از کمین تو گفتی نخسبید روی زمین
یکی جنگ مغلوبه بنیاد شد جهان را همه شادی از یاد شد
چکاچاك تیغ وتر یك کمان به گردون برآمد کران تا کران
ز آواز کوس و غریو نفیر بلرزید خاقان چین بر سریر
زسم ستوران زمین شد نما زهیبت در افتاد اسب از هوا
به جای زمین شد سر آدمی نمانده کسی تا نشد ماتمی
شبی دل سیه همچو زلف سیاه نه خورشید پیدا نه تابنده ماه[304]
شبی دل سیه همچو زلف بتان پراکنده هر سوی تیغ و سنان
به جای مژه رسته از دیده تیر نه شه بود پیدا نه خواجه نه میر
زهرسوروان گشته دریای خون شده شاه و لشکر به یک ره زبون
بکشتند از ایرانیان بی شمار فتاده ز هر سو ز کشته هزار
چو شد روزاز ایرانیان کس نماند مگر آنک شب بارگی را نراند
به بند اندر افتاد فیروز بخت کشان سوی هندوستان شاه رخت
گریزان سوی هند مسعود شاه بمانده بجا پیل وتخت و سپاه[305]
زدنبال مسعود شد لشکری که سازند با او همی داوری
سواری زترکان[306] جهانگیرنام رسید و گرفتش به مردی زمام
بزد گرز بر فرق او شهریار که شد با زمین راست آن نامدار
به هم خرد گشتند اسب وسوار زلشکر نشد کس دگر پایدار
به مسعود گفتا دلیری که شاه چرا می گذاری تو خیل و سپاه
کسی را که این زور بازو بود گریزان ازین حربها زو بود
بگفتاکه ضرب این ولی بخت نیست همانا مرا نوبت تخت نیست
اگر بخت باشد توان داشت تخت ولی بخت برگشته انبار سخت
جهان را بود رسم و آیین چنین بود جاه را نکبت اندر کمین
گهی تخت و دولت کند یاوری گهی شه گدا گردد از داوری

[303] س: چون.
[304] ت: این بیت را ندارد.
[305] س: « بمانده بجا تخت و پیل وسپاه »
[306] ت: ترکی.

گهی نوش بخشد فلک گاه نیش نشد با کسی همدم و یار و خویش
زمانه جز این نیستش کار کرد که راحت رساند گه و گاه درد
ز دنیا نشد هیچکس شادمان بود سود را در مقابل زیان
مرا گر بدی طالع و بخت یار عروس جهانم بدی در کار
کنون با غم و درد گشتم قرین به کام عدو گشت روی زمین
بگفت این و شد سوی هندوستان که تا شادمان گردد ازو دوستان
ز بند آمده شاه محمّد بدر گرفته همه تخت و ملک پدر
همه هند و غزنین شده رام او برآورده گردون دگر کام او
گذشت این تواریخ جمله زبیش مکرر نشاید دگر کرد پیش
کنون بشنو احوال سلجوقیان چو گشتند فارغ ز حرب گران

قصّه سلطنت آل سلجوق بعد از محاربه سلطان مسعود[307] و مکتوب با خلیفه نبشتن از حال خود[308]

راوی اخبار روایت می کند[309] که سلجوقیان چون این مصاف کردند[310]، به یکبارگی قوت گرفتند و لشکرهای پراکنده از [177a] اطراف خراسان بدیشان پیوستند و در دلها وقعی تمام پدید آمد [311] و مقدمان ایشان هر دو برادر چغری بک[312] و طغرل [بک][313] و عمشان موسی که او را[314] بیغوکلان گفتندی[315] و عم زادگان و خویشان به هم بنشستند و عهدی کردند و در موافقت و هم پشتی و مساعدت با یکدیگر و گفتند اگر در میان ما خلافی بازدید آید، خصم چیره شود و ملک از دست ما برود. آنگاه به اتفاق نامه‌ای نبشتند به امیرالمؤمنین قایم بامرالله که ما بندگان آل سلجوق گروهی بودیم همواره مطیع و هواخواه دولت و حضرت مقدس نبوی و پیوسته به غزو و جهاد[316] کوشیده و به زیارت کعبه معظمه مداومت نموده و ما را عمی بود در میان ما مقدم و محترم اسرائیل بن سلجوق یمین‌الدّوله. محمود او را پی خیانتی بگرفت و به هندوستان فرستاد و به قلعه کالنجر هفت سال دربند داشت تا آن جایگه سپری شد و بسیاری از خویشان و پیوستگان ما را به غزنین و به[317] قلاع بازداشت و چون محمود درگذشت پسرش مسعود به جای او بنشست و به مصالح ملک قیام نمی‌نمود[318] و به لهو و تماشا و طرب مشغول می بود و اعیان و مشاهیر خراسان از ما درخواستند تا به حمایت ایشان قیام کنیم لشکر از جوانب روی بر[319] ما نهادند و میان ما

[307] ت: « سلطان مسعود» ندارد.
[308] ت: « نبشتن از حال خود» ندارد.
[309] ت: کند.
[310] ت: بشکستند.
[311] ت: « ازایشان» اضافی.
[312] ت: طغر بیک.
[313] ت و س: طغرل.
[314] س: ندارد.
[315] س: گفتند.
[316] س: بغرف و جهات.
[317] س: ندارد.
[318] ت: می نمود.
[319] س: در

گرفت و گیر و ظفر و هزیمت می‌بود. عاقبت دست[320] بازپسین که مسعود بنفس خویش با لشکری گران روی به ما نهاد. به یاری خدای عزوجل و اقبال حضرت مقدسه مطهره، دست ما غالب آمد. شکر این موهبت و سپاس این نصرت را. عدل و انصاف گستریدیم. و از راه[321] بی داد و جور کرانه کردیم و می‌خواهیم تا این کار بر نهج دین و فرمان امیرالمؤمنین باشد. و این نبشته، بر دست معتمد[322] ابواسحق الفقاعی[323] بفرستادند و در آن وقت پیشکار ایشان بود[324] چون چغری بک[325] بر تخت سلطان مسعود نشست، پهلوان فیروزبخت را با ده هزار بهادر دربند پیش آوردند طغرل بک پیش برادر پهلوان فیروز را درخواست کرد و چغری بک[326] او را با ده[327] هزار بندی تمام بدو بخشید و او را پهلوان پای‌تخت خود کرد و آن مردان را[328] بدو داد[329] و[330] چون آن نامه بفرستادند مملکت را[331] قسمت کردند و هر یکی از مقدمان به طرفی نامزد شدند، چغری بک[332] که برادر مهین بود به[333] مرو دارالملک ساخت و خراسان بیشتر خاص کرد و موسی بیغوکلان به ولایت بست و هرات و اسفزار و سیستان، چنانک تواند گرفت نامزد شد و قاورد پسر مهین چغری بک[334] به نواحی طبس و کرمان و طغرل بک به عراق آمد و ابراهیم ینال که برادرش[335] بود از مادر و پسر برادر[336] یاقوتی به ابهر و زنگان و نواحی آذربایجان و قتلمش[337] به ولایت گرگان و دامغان فرستاد و آلب ارسلان محمّد بن داود چغری بک[338] همراه طغرل بک به عراق آمد. چون نامه ایشان به دارالخلافه رسید امیرالمؤمنین القایم به امرالله هیبته الله بن محمّد المامون را با رسول ایشان پیش[339] طغرل بک فرستاد به ری و پیغامها خوب داد. و هیبته الله فرمود که همراه او باشد تا او را به بغداد آورد و هیبه الله مدت سه سال آنجا بماند به حکم آنک طغرل بک را از گرفتن ناحیتها [و] ولایت فراغت بغداد نبود و[340] اندر سنه سبع و اربعین [177b] و اربعمایه امیرالمؤمنین بفرمود تا بر مناره بغداد به نام طغرل بک خطبه کردند و نام او بر سکه نقش کردند و القاب بگفتند[341]. رکن‌الدّوله ابوطالب طغرل بک محمّد بن میکاییل یمین

---

[320] س: ندارد.
[321] س: «و از راه » ندارد.
[322] ت: ندارد.
[323] س: فقاعی
[324] س: ندارد.
[325] س و ت: جغرلبک.
[326] س و ت: جغرلبک.
[327] ت: آن.
[328] ت: مردان
[329] ت: « در آن وقت پیش کار سالار بوژکانی بود» اضافی.
[330] س: «دیگر» اضافی
[331] س: « مملکت را» ندارد.
[332] س و ت: جغرلبک.
[333] س: ندارد.
[334] س: جغر و ت: جغرلبک.
[335] ت: «ش بود از مادر» اضافی.
[336] «امیر یاقوتی و پسر عمش قتلمش در خدمت او بودند چون ری مستخلص کرد آنجا دارالملک ساخت ابراهیم ینال را به همدان فرستاد و امیر» راحه الصدور و آیه السرور در تاریخ آل سلجوق- محمد بن علی بن سلیمان الراوندی- محمد اقبال- تهران- انتشارات امیر کبیر- 1365
[337] س و ت: قتملش.
[338] س و ت: جغرلبک.
[339] ت: ندارد.
[340] س: ندارد.
[341] س: « القاب بگفتند» ندارد.

امیرالمؤمنین و نام و القاب ملک رحیم ابونصربن ابی‌الجا[342] سلطان الدّوله و هم درین سال در ماه رمضان طغرل بک به بغداد رفت و امیرالمؤمنین او را بسی[343] نزل‌ها و نثارها فرمود و ملک رحیم به نهروان آمد به استقبال. او را بگرفت و بند کرد و به طبرک ری فرستاد و از آنجا نخست به در حرم و سُدّه نبوی آمد و تعظیم و خدمت به جای آورد و چون بازگشت به نوبتی فرود آمد و امیرالمؤمنین باز تکلفها کرد و نثارها[344] نعمتهای فراوان فرستاد[345] و کار ولایت عالم برو تفویض کرد و سلطنت او بر قهستان و عراق مسخّر[346] و مقرر شد و چون طغرل بک از عراق بازگشت در سنه تسع و اربعین و اربعمایه بساسیری که اسپهسالار لشکر خلیفه بود بر خلیفه بیرون آمد امیرالمؤمنین رسول فرستاد به طغرل بک و او را باز خواند به تعجیل. چون طغرل بک روی به بغداد نهاد، بساسیری و آن لشکر مخالف سوی بغداد گریختند. در راه بغداد ابراهیم ینال از سلطان بازگشت و به همدان رفت به قصد ملک. سلطان بر اثر او بازگشت و در تواریخ آل سلجوق مصنّف جامع‌التواریخ نظم کرده می‌آورد و نظم ابن شهاب مصنّف کتاب گوید[347]:

چوطغرل به بغداد نزدیک شد — جهان بر عدو تنگ و تاریک شد
بساسیری از سهم شاهنشهی — گریزان شد و کرد میدان تهی
سوی شام شد با گروهی کثیر — قرابوس[348] برجمله سردار و میر
و زین نیمه بشنو که چرخ بلند — به هم برهمی افکند بند بند
براهیم ینال با اردشیر — بگفت ای جهان پهلوان دلیر
بیا تا ازین جای گردیم باز — ابا لشکر و اغرق برگ و ساز
زهمدان همه راه تا خار ری — بگیریم تا خود چه آید ز پی
اگر روزی ما شود تاج و تخت — بیابیم از گردش دهر بخت
به شاهی برانیم کام و مراد — نورزیم هرگز بجز عدل و داد
و گر بخت با ما نگردد قرین — گذاریم یکباره روی زمین
سه تن با براهیم گشتند یار — سه سردار با هر کسی ده هزار
یکی بود بهروز بهزاد گرد — دگر بد اتابک فریدون گرد
سیوم بود شه روشن شهریار — که بودی دو صد مرده درکارزار
همه لشکر شول[349] بودند و گرد — همه شیر مردان جنگی و گرد
دگر با براهیم و با اردشیر — بدی سی هزار از سوار دلیر

[342] ت: الجا.
[343] ت: بسیار.
[344] س: ندارد.
[345] ت: فرستادند.
[346] ت: ندارد.
[347] ت: ندارد.
[348] ت: قراوش.
[349] ریشه کلمه شوالیه.

همه غدر[350] کردند و گشتند باز براهیمشان شاه و گردن فراز
سرلشکری پهلوان اردشیر که کندی به مردی همی گوش شیر
چو رایاتشان سوی همدان رسید خبر سوی شاه جهانبان رسید
ابوطالب آن قصه را کرد گوش ز غصه برآمد ز جانش خروش
به فیروزگفت ای جهان پهلوان چو سازیم تدبیر کار این زمان
جهان پهلوان گفت ای شهریار کنم جان فدا اندرین کارزار
تو بر تخت دولت به بغداد شاد نشین خرّم و پیشه کن عدل و داد
بساسیری آن یاغی بی وفا گریزان شد او از دم اژدها
سوی شام رفت و نیامد دگر نیارد سوی شیر روبه گذر
طغرل بک[351] گفتا چو از دشمنان خلیفه شد این ساعت اندر زمان
نشستن به بغدادم از بهر چیست برادربه من چون که بیگانه زیست
روان شو تو و لشکرخود زپیش که من آیم اندرپیت همچو پیش
بود کان دو رو را بگیریم زود سرش را زتن در زمانی ربود [178a]
وگر مدتی یابد[352] آنجا درنگ بدو زود مشکل توان کرد جنگ
چو فیروز[353] ازشاه پاسخ شنود برون آمد از حضرت شاه زود
بفرمود تا طوق و بیراق شاه برون رفت واز پی روان شد شاه
براهیم در ملک همدان رسید همه لشکر خویش را عرض دید
دو ره سی هزار ازسوار گزین مغرق به آهن خود و اسب وزین
به عرض اندرآمدبه غیرازحشام که بودند همراه از خاص و عام
قراول جهان پهلوان اردشیر باستاد با مردمان دلیر
براهیم و بهروز و بهزاد گرد به قلب[354] ایستادند آن هر دو گرد[355]
فریدون اتابک بنه گاه را نگهبان شده[356] جملگی راه را
کمین‌گاه شد [357] روشن اندرکمین نگه داشت مانند شیر غرین
بدین نوع لشکر بپرداختند همه برگ و ساز و سلح ساختند

[350] س: غد.
[351] س و ت: طغربیک.
[352] ت: باشد.
[353] س: پیروز
[354] س: بقلبت.
[355] س: «مردان مرد»
[356] ت: «شد و» .
[357] س: ندارد.

که فیروز جنگی ابا سی هزار مغرق به فولاد جمله سوار
رسیدند نزدیکی اردشیر چو آگاه شد پهلوان دلیر
بفرمود گشتند لشکر سوار به مردی ستادند در کارزار
مقابل کشیدند صف هردو سوی به میدان یکی کرد بنهاد روی
که نامش ابوالفتح خان باز بود سپه داری از ملک شیراز بود
مبارز طلب کرد از اردشیر درآمد به میدان یکی نرّه شیر
که نامش جهانگیر جاندار بود نژاد وی[358] از ملک بلغار بود
چماقی نکو، سی من از زر و سیم دو تیغ گران بسته از هر دو نیم
مغرق به فولاد و زر و طلا به میدان در آمد بسان بلا
دو پردل به هم در در آمیختند ز روی زمین گرد انگیختند
ابوالفتح اول در آمد به ضرب بزد برجهانگیراو، یک دو ضرب
جهانگیر ضربی[359] زدش آنچنان که شد اسب بوالفتح خرد استخوان[360]
چو فیروزبخت آن چنان ضرب دید سرانگشت حیرت به دندان گزید
بگفتا گر این است ضرب چماق بخواهد ز ما جمله کندن سماق
کنون نیست تدبیر من غیر آن که خود اندر آیم به میدان روان
ابوالفتح را بوالحکم بد برار ز مرگ برادر شد او بی‌قرار
برانگیخت مرکب به میدان روان بیامد به بالین آن نوجوان
بگریید و گفت ای برادرچه بود که رفتی تواز پیش چشمم چو دود
درآمد جهانگیر گفت ای سوار نگیرد کسی نوحه در کارزار
بود نوحه کار زنان ار زنی چو آلاف مردی و میدان زنی
چوبشنید ازو بوالحکم این سخن بگفتا که کن ساز و برگ کهن
که این ساعت از توبرآرم دمار مرا زن تصوّر کنی خاکسار
بگفت و کشید از میان تیغ تیز به پهلوی مرکب بزد مهمیز
حوالت به فرق جهانگیر کرد جهانگیر گویم چه تدبیر کرد
به قربوس افکند گرزی گران سوی او روان کرد در دم عیان
سردست و تیغش گرفت ازهوا به دستی کمربند و کندش زجا
ستد تیغ وانگه برانداختش دو نیمه چو مویی کمر ساختش
چو فیروزبخت آنچنان دید زود ز قربوس گرز چل من ربود

---

[358] ت: مکرر.
[359] س: حربی.
[360] ت: «جهانگیر حربی زدش دو ضرب» اضافی و «ابوالفتح اول درآمد به ضرب» مکرر.

که تا با جهانگیر سازد نبرد جهان سازدش بردل آرد سر برد
که آمد روان بلغر بلوفا چهل مرد عیّار جلد از قفا
بگفتا به فیروز کای پهلوان نشاید که آیی تو خود در میان
که سردار باید بقلب ایستاد که لشکر به سردار باشند شاد
من اکنون درآیم به میدان روان تو نظاره کن ای جهان پهلوان
بگفت و سبک رو به میدان نهاد به نزد جهانگیر آمد چو باد
ز سرتا به پا غرق اسباب جنگ درآمد مقابل بسان پلنگ
بپوشیده از چرم و دیگر قباه هم از چرم دو بربه سر یک کلاه
نمد هفت تو هفت چرم شیر یکی جامه‌ای ساخته آن دلیر
همه روی آن جامه چرم پلنگ برو بسته هرسوی بسیار رنگ
ز هرسوی بر بسته دو تیغ تیز که ازضرب اوشیرکردی گریز[178b]
ز تخش و زرعد و زتیر وکمان ابا ناوک و تفت و تیغ و سنان
ببسته به خودجمله اسباب حرب بدینسان به میدان درآمد به ضرب
بزد نعره‌ای بلوفا همچو شیر بیامد به نزدیک مرد دلیر
بگرداند رو مرکب شهسوار به روی زمین بر نماندش قرار
بزد بلغرش ناوکی بر قفا که شد در زمان او ز مرکب جدا
به خاک اندر آمد جهانگیر خوار دل اردشیر از غمش بیقرار
به یاران یکی بانگ زد اردشیر که مردی در آمد به میدان دلیر
هر آنکس که آرد سر بولوفا ببخشم زر و نقره خروارها
سرافراز گردانمش در زمان نباشد به عالم چو او پهلوان
جهانگیر داند جهانشاه پور که بردی زرخسار او ماه نور
درآمد به میدان و ناورد کرد همه روی میدان پر از گرد کرد
بزد نعره و گفت ای بلوفا چرا با جهانگیر کردی جفا
ندانی که چون من پسرداشت او جهان بر تو یکباره بگذاشت او
فرستم همین ساعت پیش او نهم مرهمی بر دل ریش او
چو گفت این درآمد ز جا بلوفا به قاروره کرد او را دوا
زنقشش یکی شیشه ای زد چنان که آتش گرفت اندرو در زمان
خود و اسب اندرزمان خاک شد دل اردشیر از غمش چاک شد
به یکباره شد پای لشکر ز جای نه لشکر به جا بود نه پیشوای
به پیچید عنان ارده شیر از نبرد بیامد به نزد براهیم فرد

پیاپی همی آمدی لشکری که مردی نبدشان در آن داوری
براهیم چون حال دید آنچنان به پاسخ همی برگشاد او زبان
به تندی بگفتا که ای اردشیر تو وقتی بدی پهلوان دلیر
کنون روز مردی و مردانگیست بدین مردی تو بباید گریست
تو از پیش فیروز از بلوفا گریزان ازین سان شدستی چرا
هنوز از تو غیر دوکس کشته نیست دگر مردمی خسته و بسته چیست
دوکس نیز از ایشان شما کشته‌اند ندانم در آخر چرا خسته‌اند
بگفت اردشیر آن جهان پهلوان بود با تو فردا بهم هم عنان
که از تفت و از ناوک بلوفا گریزان شود در زمان اژدها
چنان دیدم آن مرد عیّار را که همچون من وچون توبسیار را
براند ز میدان مردانگی به مردی و چستی و فرزانگی
براهیم از آن گفته‌ها شد ملول نکرد او سخنهای او را قبول
طلب کرد شهروش اندر زمان بدو گفت ای سرفراز جهان
یک امشب طلایه نگهدار باش نگهبان آن مرد عیار باش
گزین کن زلشکر سران ده هزار همه شیرمردان جنگی سوار
برون پیش رو بارشان هفت میل یکی تا به شب کم کنی قال و قیل
گزین کرد مرد و روان کردپیش ولیکن دلش بود از خوف ریش

بازآمدن شهروش به طلایه و شبیخون زدن بلغر بلوفا و عیاران او چهل نفر والسلام

چو فیروز شد کار فیروز بخت کشید او به خرگاه اقبال رخت
درآمد ز در بلغر و بولوفا بخون عدو سرخ کرده قبا
چهل مرد عیار مانند شیر پس پشت آن پهلوان دلیر
بفرمود فیروز کای بولفا هزار آفرینت بمهر وفا
بدادی همی داد مردانگی به مردی گردی و فرزانگی
دگر هر غنیمت کزان لشکری بشد حاصل از چینی و از زری
به بلغر ببخشید و یاران او دگر هر که بد دوستدارن او
چو بلغر چنان دلخوشی رو بدید ز لطفش بسی مردمیها شنید
بگفتا که سازم کنون جان نثار که کردی به من دوستی بی‌شمار
روم بر طلایه شبیخون زنم نهنگانه بر بحر جیحون زنم
چو بشنید فیروز شد شادمان بگفتا به بلغر که ای پهلوان
ز لشکر گرامی تری از سران ز مردان و گردان آزادگان [179a]

بگفتا مرا مردم خود بس است | که یك مرد من بهتر از صد کس است
چهل مرد عیار دارم که شیر | نیارد گذشتن ازیشان دلیر
اجازت که امشب کنم کارزار[361] | از ایشان بقتل آورم صد هزار
برآنم از آن لشکری جوی خون | کنم طوق و یراقشان سرنگون
دگر گفت فیروز کای پهلوان | دل من شد از گفتنت شادمان
چه باشد کنون رای و تدبیر ما | تو هستی درین مشورت پیر ما
بدو گفت بلغر کای سرفراز | تو آماده کن لشکر و برگ و ساز
که من شب شبیخون زنم تا به روز | چو آید برون صبح گیتی فروز
تو از پی درآ هرکه زان لشکری | که مانده بود در شب از داوری[362]
بکش جمله را جمع کن مالشان | به یکباره کن جمله پامالشان
بدینسان چو کردند تدبیر و رای | بجنبید بلغر چو شیری ز جای[363]
روان شد سوی لشکر اندر نهان | چهل مرد با آن جهان پهلوان
چو شاه حبش رایت قیرگون | برافراشت بر گنبد نیلگون
دو دانگی گذشته ز شب بلوفا | به نزدیك لشکر رسید از قفا
همه لشکر آسوده خفته به خواب | نه شهروش آگاه نه شیخ و شباب
چهل مرد را گفت تا جار بخش | شوند وگرفته به کف رعد وتخش
یکی بوالحکم نام عیّار بود | که پر فکر و تدبیر و مکار بود
بزد نعره ای گشت و در دم روان[364] | بزد خویشتن را بر آن دشمنان
دگر بوالعطا بود عیار جست | به مجموع مردانگی بد درست
ابا ده نفر او زراه دیگر | بزد خویشتن را یکی بی خبر
دگر بود شبرنگ عیار[365] نام | ابا ده نفر مرد و برگ تمام
ز راه دگر زد بر آن لشکری | برانگیخت او آلت داوری
چواز هرطرف سی نفرشد روان | درآمد به جنبش جهان پهلوان
خود و ده نفر مردم کاردان | مقابل شد او سوی لشکر روان
همه جامه پوشیده چرم پلنگ | به بسته ز سر تا به پا جامه رنگ
همه رعد وقاروره و تخش تفت | گرفته به کف تیغ و مردانه رفت
یکی نای از روی و مس ساخته | چهل رنگ در وی به پرداخته

---

[361] س: «اجازت کنم که امشب کارزار»
[362] س: « که مانده بود شب ازین داوری»
[363] ت: بجای.
[364] س: «سر ده نفر کشت و در دم روان»
[365] ت: مختار

که چون باد کردی درو بلوفا برون آمدی از وی آوازها
سه فرسنگ آواز رفتی چنان که رفتی زسر هوش وازتن روان
ز غریدن و هیبت و بانگ نای دل شیر از آن هم رفتی ز جای
یکی دم به هیبت درو در دمید که تا چار فرسنگ لشگر شنید
زجا جست شهروش از بیم آن سراسیمه لشکر ز هر سو دوان
ستوران همه جلّ و افسار وزین فکندند از خویشتن بر زمین
یکی موزه از خوف درسرکشید یکی خفت و از بیم دم در کشید
نهادند بر یکدگر تیغ تیز تو گفتی که شد درجهان رستخیز
هر آنکس که از خیمه آمد برون در افتاد در ساعت او سرنگون
پسر تیغ زد بر پدر بی دریغ ز هر سو روان تیغ مانند میغ
در افتاد بلغر در آن لشکری تن از جان جدا کرد و از تن سری
گهی رعد و گه ناوک انداختی زمانی به قاروره پرداختی
شبی بود چون زلف دلبر سیاه نه خورشید پیدا نه کیوان نه ماه
ز هر سوی آوازه دار و گیر برآمد ز جان اسیران نفیر
ز ناگاه شهروش نوجوان رسید اندر آن شب بدان پهلوان
چو بلغر و را بارها دیده بود بسی نیز آوازش را شنیده بود
چو دیدش روان گفت شهروشنا چرا پیشه کردی تو جور و جفا
چه دیدی ز طغرل شه نامدار که جَستی ز درگاه و جُستی فرار
نترسیدی از گرز فیروزبخت دگر از شجاعان آن پای تخت
کنون در مقابل کنون پایدار قدم را به مردی بدار استوار
که با هم بگردیم تا خود فلک کرا از شما افکند در سمک
بترسید شه روش پهلوان بگفتا بدان پهلوان زمان
ببخشای و رحم آر بر جان من فتادم بدرد ای تو درمان من[179b]
مرا بگذران از دم تیغ شاه به تو پهلوان گیرم اکنون پناه
چو بشنید ازو بلغر و بولوفا گرفت و ببستش دو دست از قفا
بگفتا مخور غم که از شهریار کنم التماس تو ای نامدار
ز آهن یکی بند بر گردنش همه دست و پا بند کرد آهنش
شهروش بس آنگاه آمد به جنگ گرفته دگر تیغ رویین به جنگ
برآورد آواز کای یاغیان چو سردارتان کشته شد این زمان
ز بهر که استادکی می کنید به سلطان چرا تیرگی می کنید

بگفت این و درنای روئین دمید که فیروز از چار فرسخ شنید
چو بشنید فیروز آواز نای بگفت ای دلیران درآیی ز جای
که بلغر هنرهای خود را نمود ز میدان همی گوی مردی ربود
روان گشت از آن نیمه فیروزبخت وزین[366] نیمه بلغر بجنبید سخت
بشد پای لشکربه یک ره زجای نپایید یک تن در آن حرب پای
چوسلطان مشرق برون کردسر شه شام بربست بار سفر
نمانده از آن لشکر آثار هیچ وگر مانده از زخم در تاب و پیچ
خبر شد براهیم ینال را که شهروش آن لشکر ومال را
چه گونه تلف کرد و خود کشته شد ز لشکر همه کشته‌ها پشته شد
سرانگشت حیرت به داندن گزید که دیگر خبر شد که لشکر رسید
درآمد ز پی بلغر و بوالوفا همه لشکر پهلوان از قفا
براهیم اندر زمان شد سوار درآمد به مردی ابر کارزار
بفرمود تا لشکری صف کشید که درساعه فیروز و لشکر رسید
کشید از میان گرز فیروزبخت بر آن لشکری حمله آورد سخت
سر راه بر وی گرفت اردشیر چو دید آن جهان پهلوان دلیر
بگفتا که ای یاغی بی وفا چرا کرده‌ای پیشه جور و جفا
طغرل بک سلطان چه بد کرده بود گر از این همه لشکر آزرده بود
که مجموع یاغی و طاغی شدند خجل چون شغالان باغی شدند
بگفت این و زد بر سر او عمود سر اردشیر اندر افتاد زود
جدا کرد فرمود در دم سرش نه سرمانده ازوی نه خودافسرش
سرش را روان بر سر نیزه کرد دگر دست و پایش همه ریزه کرد
چو آن ضرب دیدند آن لشکری نجستند دیگر یکی داوری
براهیم ینال بر تافت روی گریزان دگرلشکری سو به سوی
روان شد ز پی گرد فیروزبخت گرفتند لشکر همه مال و رخت
بسی کشته بسیار شد دستگیر براهیم شد در بیابان چو شیر
گریزان سوی کوه الوند شد وز آنجا به سوی نهاوند شد
یکی قلعه اندر نهاوند بود که عالی تر از کوه الوند بود
براهیم را جمله اسباب و مال در آن قلعه بودی ز بس کوتوال
زنش اندر این قلعه با هفت میر نشستی چو بلقیس اندر سریر

[366] ت: وزآن

براهیم تنها بدانجا رسید زنش چون مراو را بدان حال دید
بپرسیدش ازحال وچون گفت راز به گریه درآمد روان سروناز
دلش بر براهیم شد سوخته چو گل چهره‌اش گشت افروخته
براهیم را گفت تدبیر چیست درین قلعه تا کی توانیم زیست
براهیم گفتا تو دانی که چند اذق باشد و برگ و اسباب چند
بگفتا که یک سال بتوان نشست در قلعه بر روی طغرل ببست
مر این قلعه را هست نقبی نهان که هرگز کسی را نباشد گمان
بود هفت فرسخ سر نقبگاه نبرده کسی سوی آن نقم راه
نشینیم چندانک بتوان نشست چو نتوان بیاید از آن راه جست
براهیم خرّم شد از گفتنش زبان راند بر آفرین خواندنش
دگر مردم قلعه را عرض دید دو ره پانصد آمد قدیم و جدید
ز مردان جنگی مکمل[367] هزار به عرض اندر آمد به وقت شمار
همه بادهٔ[368] قلعه آراستند یکی برج خالی نبگذاشتند
وزین نیمه فیروز با بلوفا چوازچرخ دیدند جور[369] وجفا[180a]
همه مال و اسباب آن لشکری زاسب و سلاح و زچین زری
همه ضبط کردند آن خواسته زانواع اجناس آراسته
سر اردشیر و دگر بندیان بکردند نزدیک طغرل روان
اتابک فریدون و فیروز گرد دگر بود شهروش آن شول گرد
امیران لشکر قریب هزار که در بند افتاده بودند زار
روان سوی طغرل فرستادشان ولیکن بسی دل خوشی دادشان
سپرد آن همه تندی و خواسته به شهروش[370] آن گرد نوخواسته
که شهروش[371] فیروز داند پسر به کوپال و هیبت بسان پدر
هنوز آن پسر شانزده ساله بود که از هیبتش شهر در ناله بود
بگفتا که از شاه طغرل بخواه که بخشد همه بندیان را گناه
بس آنگه یکی نامه بنبشت باز به طغرل که ای شاه گردن فراز
به کام تو گردون گردنده باد به دوران تو جمله خلق اند شاد
سپهرت بود چاکر و بخت و یار بود مرکبت چرخ و گردون شکار

---

[367] ت: مهکک.
[368] ت: بارم.
[369] ت: مهر.
[370] ت : شهروز.
[371] ت و س: شهروز

گرفتار بندت همه دشمنان ولیک از جناب تو جویند امان
گریزان براهیم تنهای تن ابر جان[372] خود قلعه کرده کفن
نهاوند را کرده بر خود حصار من اندر پیش می روم بی قرار
نبشت و روان کرد بهروز را کنون بشنو احوال فیروز را
روان گشت فیروز با بلوفا یکی چون پلنگ و دگر اژدها
چو فیروز آمد به پای حصار بگفتا به بلغر که ای نامدار
بباید یکی جنگ مغلوبه کرد کزین قلعه یکسر برآریم کرد
بدو گفت بلغر که ای سرفراز اگر جنگ جوییم عمر دراز
به نتوان گرفتن به جنگ این حصار نه سودی بود نیز در کارزار
که این قلعه از کوه خارا بود که را رفتن آنجای یارا بود
نه آنجا رسد تیر و نی هم کمند که این قلعه ای هست عالی بلند
چو بشنید فیروز دلتنگ شد به کلی دل و دستش از جنگ شد
بفرمود لشکر که گرد حصار بگیرند و رهها کنند استوار
گرفتند آن قلعه را در میان فرود آمد آنگه جهان پهلوان
کشیدند بر گرد قلعه حصار نکردند با یکدگر کارزار
وزان نیمه شهروش[373] نزدیک سپاه رسید و رسانید خیل و سپاه
طغرل بک[374] شد آنچنان[375] شادمان که گفتی بتن بارش آمد روان
به فیروز و بلغر بسی آفرین همی کرد هر ساعت آن میر دین
که مردانه کردند آن کارزار ولی چون براهیم شد در حصار
دگر کار گردید دشوارتر که آن قلعه کو هیست گردش کمر
طلب کرد آن بندیان را تمام نشینند در مجلس خاص و عام
سر جمله بهروز بهزاد بود اتابک فریدون نوزاد بود
دگر بود شهروش آن پهلوان که سردار شولان بدان نوجوان
ازایشان طغرل بک[376] به تندی سوال همی کرد کز من چه دیدی ملال
چرا روی از این آستان تافتید ز من مهربان تر کسی یافتید
بریزم کنون خونتان در نفس که بهتر بود ریختن خون خس
بفرمود در ساعه جلاّد را که بنوازد آن تیغ فولاد را

---

[372] س: ابرجای.
[373] ت و س: شهروز.
[374] س و ت: طغربک.
[375] س: «آن دم چنان»
[376] س و ت: طغربک.

کند[377] جمله را در زمان سرجدا نخست آن[378] سه کیشان بد پیشوا
سه جلاّد خون خوار پیش آمدند ابا تیغهای چو نیش آمدند
فکندند نطع و برو ریخت ریگ اجل گوییاشان که بنهاد دیگ
نشاندند آن هر سه مرد دلیر ستاده سه جلاد مانند شیر
که شهروز فیروز بخت گزین به تعظیم بنهاد سر بر زمین
بگفتا که ای شاه بازیب و فر جهان باد بر رای تو سر به سر
فلک جز به فرمان و جزرای تو مگر داد جز تخت ماوای تو
سپهر برین بر درت چاکری ز حیلت کمین چاکر اسکندری
پدر عرضه می‌دارد ای شهریار که این جمع مجهول بد روزگار
اگر چه گنهکار و سرگشته‌اند ز راه سعادات برگشته‌اند[180b]
قلم بر سر جَرم این قوم کش که بخشنده خوشتر دل جمع کش
ابا شیر هرکس که سر پنجه کرد یقین بازوی خویش را رنجه کرد
بگفت این و خط پدر بوسه داد بیاورد و در پیش طغرل نهاد
گشاد از سر نامه بند و بخواند سراسیمه در شرح آن حال ماند
همی خواست تاخون آن دشمنان بریزد نبخشد یکی را امان
ولیکن چو فیروز بخت التماس نموده نهاد آن سخن را سپاس
بگفتا به شهروز کای نوجوان بتو بخشم این جمله بندیان
بفرمودسلطان که خُرد و بزرگ بزرگان بندی ز تاجیک و ترک
ز بند گرانشان برون آورند دگر خلعت گونه‌گون آورند
دگر باره فرمود شهروز را که بخشیدم این جمله فیروز را
همه مردم گرد و شولان گرد مرنجان وسواران[379]احشام گرد
بود جمله اینها به فرمان تو در اوراق لشکر به تومان تو
کنون پیش رو کرده لشکربر آن برو تا نهاوند و جای مهان
روان گشت شهروز اندر زمان دگر شاه و لشکر شد از پی دوان
بیامد به پای نهاوند شاه بجنبید کوه از نهیب سپاه
بیامد به پابوس فیروز بخت جهان پهلوان صاحب تاج و تخت
طغرل بک[380]بوطالب او را نواخت به نزدیکی خود ورا جای ساخت

---

[377] س: «کنون درزمان جمله سر را جدا»
[378] س: نخستین.
[379] س: «شاهان و سواران»
[380] س و ت: طغربک.

دگر باره بلغر بخدمت رسید چو سلطان ابوطالب او را بدید
گرفتش بر روی او بوسه داد ز بهرش یکی کرسی زر نهاد
بپرسیدشان هر دو را بی شمار زر و نقره بر فرق ایشان نثار
همی کرد هر ساعتی آفرین همی گفت گاهی برآن گاهی برین
دگر باره پرسید از بلوفا که ای صاحب مردمی و وفا
بگو تا که تدبیر این[381] قلعه چیست درین قلعه تا کی توانند زیست
درآمد دگر بلغر اندر جواب که شاها بود فکر این چند باب
نخست آنکه این قلعه هرگزبه جنگ نیفتاده[382] هرگزکسی را به چنگ
دگر آنک دارد اذق آب نیز ندارد گذر تیر پرتاب نیز
مگر مدتی لشکری این حصار نمایند با لشکری بی شمار
و یا شخصی از قلعه یاغی شود ز خیل براهیم طاغی شود
به چنگ آوریدن توان این حصار به تدبیر لیکن نه بر کارزار
امید[383] آنک از دولت شهریار به اندک زمان فتح گردد حصار
چوسلطان ابوطالب آنها[384] شنید سرانگشت حیرت به دندان گزید
به هر برج آن قلعه را ده هزار همه مردم جلد جنگی سوار
نشانید فرمود کز هر طرف حصاری بسازند مجمع برف
که برهررف ازمردمان یک گروه بباشند و گیرند با هم گروه
بدینسان همه گرد قلعه حصار چو کردند آن خسرو نامدار
به عشرت سوی کوه الوند شد به می خوردن وذوق خرسند شد
به تدبیر مشغول شد بولوفا که این درد را چون بسازد دوا
وزان نیمه بشنو که با از قضا خلیفه چها دید از آن بی وفا

آمدن بساسیری و گرفتن بغداد و خلیفه را و آگاه شدن سلطان طغرل بک از حال خلیفه بغداد[385]

چنین آمدم در تواریخ یاد که سلطان چوروسوی همدان نهاد
بساسیری آن حال معلوم کرد ممالک همان جای مقسوم کرد
بیامد به بغداد با سی هزار مکمل همه گرد و تازی سوار

[381] ت: آن.
[382] ت: نیفتاد.
[383] ت: بامید.
[384] ت: ندارد.
[385] ت: ندارد.

قراوش سران سپاه گران قریش ابن بدران و دیگر سران
ز مصر آمده جمع هم لشکری از آن هر سواری یدی صفدری[386]
رسیدند و بغداد اندر زمان ز بغداد کس را ندادند امان
خلیفه گرفتند و در بند کرد دلش با غم و درد پیوند کرد
دگر بود سردار بغدادیان که بودی ازو نسل شدادیان
رئیسش بدی نام و باروسا که بودی در آن مملکت پیشوا
به زاری زارش بکشتند زار دگر ازبزرگان بسی بی شمار[181a]
پس آنگاه قایم خلیفه روان بعانه فرستاد درو حی آن
یکی بد مهار عرب نام او که آن حی عانه بدی رام او
هزارش سوار عرب یار بود که شان هریک ازرسمی عار بود
بدادند قایم به دست مهار قراوش بغداد شد برقرار
بساسیری آمد به ضبط امور قریش ابن بدران درون حضور
به بغداد یکسال آن سروران شب و روز با یکدگر شادمان
گرفته به کف دایما جام می نشسته قراوش بر تخت کی
یکی آیتکین نام سردار بود که بغداد را شهنه و عیار بود
در آن واقعه اوبرون شد زشهر به حلوان[387] رسید او زاندوه دهر
ز هرجا برو جمع شد لشکری کسی کو گریزان شد از داوری
چوکردآیتکین ملک حلوان مقام تمام آن حوالی وراء گشت رام
ز هر سو خلایق بدو رو نهاد ازو جمله خلق گشتند شاد
خلیفه بر او فرستاد کس که در بندم و نیست فریادرس
به نزدیک طغرل فرست این خبر که آید به فریاد ما او مگر
فرستاده آمد سوی آیتکین رسانید مکتوب آن میردین
چو زوآیتکین این حکایت شنید به کلی امید از خلیفه برید
بگفتا که از دست این ظالمان عجب گر خلیفه بیابد امان
ولی کرد مکتوب و کاغذ روان به نزد[388] طغرل بک[389] شاه جهان[390]
چو سلطان طغرل بک آگاه شد ز اندوه رخش زرد چون کاه شد
غضب کردبرجمله میرو وزیر که تا کی درین غصه باشم اسیر

---

[386] س: « از آن مر سواری بدان جغدری».
[387] ت: حلوا.
[388] س: نزدیک.
[389] س و ت: طغربک.
[390] ت: زمان.

به فیروز گفت ای جهان پهلوان یکی فکر و تدبیر کن اندر آن
که این قلعه رامابه دست آوریم براهیم را خوار و پست آوریم
که بغداد دیگر برآمد به هم خلیفه شد از تخت بغداد کم
اگر ما نسازیم جهدی برین شکست اوفتد زود در راه دین
اگرما بهر قلعه ای یک دو سال گرفتار باشیم باشد محال
درآمد بگفتار فیروز بخت که ای شاه ارزنده تاج و تخت
درین قلعه گم گشت اکنون طعام گرفتار و سرگشته‌اند خاص و عام
به اندک زمان قلعه آید به دست نباید درغصه بر خوش ببست[391]
که ناگه درآمد زدر بولوفا[392] بگفتا که ای خسرو با صفا [393]
زغیب آمدستم گشادی دست[394] ولی در سرجمع گفتن بد است[395]
اگر شاه خلوت کند اختیار بگویم سخن چون[396] در شاهوار
طغرل بک بوطالب اندر زمان به خلوت درآمد ابا پهلوان
سیوم بلغر و بولوفا و چارمین ابونصر عمید آن وزیر زمین
دگر باره بلغر درآمد بگفت ز خاشاک غم خاطر شاه زُفت[397]
بگفتا که دردشت و درکوهسار بطوقی برون رفته با یک دو یار
درین کوه یک گنبدی یافتم به گنبد درون زود بشتافتم
یکی گنبدی دیدم ازخاره سنگ دری آهنین قفلها بسته تنگ[398]
شکستم بساطور آن قفل و بند که بر در نیامد سر مو گزند
گشادم در و در شدم اندرون زمانی در آنجا گرفتم سکون
چوروشن شدآن گنبد از شمع روز عجب گنبدی دیدم ای دلفروز
به بسته یکی قبر اندر میان که بودی[399] چهل زرع بالای آن
تراشیده ازصندل وچوب وعود زر و نقره در وی بسی نیز بود
مرا در دل آمد ز روی خیال که برهم شکن قبر و بردار مال
به یک ساعت آن قبر کردیم خرد کسی اندر آن خانه زنده نمرد

[391] س: «ولی در سر جمع گفتن به دست»
[392] س: « که ناگه درآمد زور بولوفا » ندارد.
[393] س: «بگفتا که ای خسرو باصفا » ندارد.
[394] س: «زعنب آمدستم گشادی دست» ندارد.
[395] س: « ولی در سر جمع گفتن بدست» ندارد.
[396] س: چو.
[397] ت: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[398] ت: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[399] ت: بوده.

یکی جفت در درزمین شد پدید برو قفلها[400] بسته بر وی کلید
گشادم در و در چو برداشتم یکی نغم اندر زمین یافتم
چهل پایه اندر زمین سرنگون وزان[401] سو ره راست تا شد برون
شدم راست تا اندرون حصار شنیدم از ایشان سخن بی شمار
برون آمدم باز ای شهریار که تا رای شه بر چه گیرد قرار
چو بشنید بوطالب از بوالوفا بگفتا که ای بلوافا مرحبا
خوش آوردی ای یاریکدل خبر کنم خاک پای تو را تاج سر
کنون چیست رای توبرگوکه ما بسازیم رای تو را پیشوا[181b]
چگونه بر آن نغم رفتن توان چه مقدار مردم بیرون روان
بگفتا من و گرد فیروز بخت دگر صد مکمل جوانان سخت
رویم از ره نغم و دیگر شما ابا جملهٔ لشکر ای پیشوا
در آئید در جنگِ پای[402]حصار نگیرید زنهار یکدم قرار
که مشغول گردند ایشان به جنگ بگیریم ما قلعه را بی درنگ
بدین گونه تدبیر کردند و رای که شد بلغر و بوالوفا رهنمای
روان گشت فیروز با بوالوفا مکمل جوانان جلد از قفا
چونیمی زشب رفت آن پردلان رسیدند بالای نغم نهان
بدو بیست مرد مکمل سوار در آن نغم کردند یکسر گذار
دم صبح اندر درون حصار[403] برون آمدند آن یلان سوار[404]
بدان نای بلغر دمی در دمید[405] که تا چار فرسنگ مردم شنید
بجنبید آن کوه و قلعه ز جای براهیم گردید بی دست و پای
بکشتند از آن قلعه در دم هزار همه پهلوانان ناموس دار
گرفت ودو دستش ببست ازقفا براهیم را بلغر بوالوفا[406]
ز بیرون طغرل بک[407] با صدهزار سوار اندر آمد میان حصار
گشادند گردان درِ خاصه زود طغرل بک را شادی دل فزود[408]
برآمد بر آن قلعه سلطان چوباد دل خلق گردید از آن غصه شاد

---

[400] ت: قلفها.
[401] ت: وزین.
[402] س: پیش.
[403] س: « درآن نغم کردند یکسر گذار».
[404] س: « برون آمدند آن دلاور سران ».
[405] س: «همه پهلوانان نام آوران».
[406] س: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[407] س وت: طغربک.
[408] س وت: طغربک.

در آن قلعه بسیار اسباب بود زر و سیم بسیار و ابواب بود
به فیروز بخشید و دیگر سران به یک جو طمع خود نگرداند زان[409]
درآورد بلغر براهیم را به بسته همی دست چون سیم را
بفرمود سلطان که ای بوالوفا سرش اندرین دم کن از تن جدا
روان کن به بغداد آن سرروان که پندی شود بر همه سروران
همان دم جدا کرد بلغر سرش ز سر کرد بیرون همی افسرش
سرش راروان سوی بغداد کرد طغرل بک[410]را دل بدان شاد کرد
سه روزاندرآن قلعه سلطان نشست چهارم خیالات بغداد بست
به فیروز گفتا که ای پهلوان تویی در همه حال دفع غمان
درافتاد قایم خلیفه به بند رسانید[411] دشمن فراوان[412] گزند
به بغداد در خطبه مصریان بود سکه مصریان هم روان
چه گویند مردم مرا در جهان چه شاهی و سلطانی ای پهلوان
جهان پهلوان گفت ای شهریار بماناد نام تو ای نامدار
اگر خصم گردد چو پیل دمان نیابد ز تیغ تو ای شه امان
بساسیری ار زانک رستم شود قراوش سپهدار چون جم شود
نمایند چون ذرّه‌ای در هوا در آن دم که حیرت نماید ترا
گر از حضرت شهریار جهان اجازت بود بنده را در زمان
روم سوی بغداد با لشکری کنم چارهٔ دشمن و داوری
رود سوی ری اغرق شهریار ابر تخت سلطان نگیرد قرار
قراوش بگیرم به امر خدای[413] بساسیرکی را بسازم دوای[414]
بدوگفت سلطان که ای شیرمرد تویی روز میدان در آفاق فرد
همه کار ما از تو دارد گشاد دل ما بود دایما از تو شاد
بدست تو این کار آسان بود ز ضرب تو دشمن هراسان بود
ولی آرزو دارم ای پهلوان که باشم درین کارها در میان
کنون قلعه با مردم او تمام بود زان شهروز نیکو کلام
براهیم را دختر ماه روست کنون دانم او را که هنگام شوست

---

[409] س: « به یک جو نخود برنگرداند زان»
[410] س وت: طغربک.
[411] س: رسانیده.
[412] س: فران.
[413] ت: خدا.
[414] ت: دوا.

به شهروز بخشیدم آن ماه را | که لایق جز او نیست آن شاه را
تو رو کار دامادی او بساز | بده سرو آزاد را دلنواز
ز سلطان چو فیروز بشنید حال | به کلی برون آمد او از ملال[415]
برون آمد از پیش سلطان زود | به یک شب همه کارسازی نمود
دگرشب به عزّ وبه شادی وناز | به حجله درآورد آن سروناز
چو فیروز شهروز داماد کرد | به روز دگرعزم بغداد کرد[182a]
نهاوند و الوند و آن مرز و بوم | مسلم به شهروز شد با رسوم
ملازم برش لشکر شول و گرد | اتابک فریدون و فیروز گرد
دگر شاه روشن ابا شهریار | همه مردم کاری نامدار
به ضبط ولایات مشغول شد | همه در پی عدل و معقول شد

آمدن سلطان طغرل بک[416] به بغداد و هلاک کردن بساسیری و دیگر دشمنان

نقل است که چون سلطان از مهمات[417] ابراهیم[418] ینال و قلعه نهاوند فارغ شد با دویست هزار سوار روی به بغداد کرد که از هیبت آن لشکر زمین و زمان در لرزه بود و[419] کوه می شکوهید تا نزدیک بغداد رسید و لشکر قراوش و بساسیری و قریش بن[420] بدران مصاف کشیدند و هر دو لشکر برابر یکدیگر صف زدند و جنگ مغلوبه درگرفت و همان دم بساسیری گرفتار شد و سر او را جدا کردند و بر نیزه کرده[421] به بغداد فرستادند و لشکر را تار و مار کرد و در زمان از عقب خلیفه قایم بالله فرستادند و او را به هزار تمکین و عز به بغداد درآوردند و چون بر در خانه رسید سلطان طغرل در سراب او پیاده می‌رفت. خلیفه فرمود[422] ارکب یا رکن‌الدّین. لقب از رکن‌الدّوله با دین شد در ذی الحجه سنه احدی و خمسین و اربعمایه، خلیفه به مقر خلافت و مرکز امامت باز آورد و چون به در بغداد رسید او را ثنای جمیل گفت بعد از چند روز عمیدالملک را بخواند و به خلیفه[423] پیغام داد که مرا هر وقت چند روز به بغداد از برای مصالح و ملک و دین حرکت می باید کرد و با من عدتی بسیار و لشکری بی شمار در بغداد از جهت من نان پاره‌ای تعیین فرمای که اخراجات ما را از آن مددی باشد. عمیدالملک گفت دور نبود که خلیفه این التماس از تو کند اما من به فرمان بروم. چون روی به سرای خلیفه نهاد، در راه، رسول خلیفه پیش او باز آمد و وزیر خلیفه بدو گفت به پیغام از پیش خلیفه به پیش سلطان می برم.[424] عمیدالملک با او[425] بازگشت و ننمود که من

---

[415] ت: وبال.
[416] س وت: طغربک.
[417] س: ندارد.
[418] ت: براهیم.
[419] ت: «فارغ شد با دویست هزار سوار روی به بغداد کرد که از هیبت آن لشکر زمین و زمان در لرزه بود و» ندارد.
[420] ت: ندارد.
[421] س: ندارد.
[422] ت: ندارد.
[423] ت: « و چون به در بغداد رسید او را ثنای جمیل گفت بعد از چند روز عمیدالملک را بخواند و به خلیفه» ندارد.
[424] س: بروم.
[425] ت: « با او» ندارد.

به چه آمده‌ام. پیش سلطان آمد و گفت وزیر خلیفه پیغامی آورده است و ظن بنده چنانست[426] که از جهت خلیفه نان پاره‌ای می خواهد. اگر این معنی گوید جواب آنست که[427] منت داریم[428]. من خود درین اندیشه بودم که[429] خواجه را بگویم که ترتیب کند. چون وزیر درآمد پیش سلطان همین پیغام آورد که عمیدالملک گمان برده بود و او و[430] سلطان همچنانک[431] مصلحت بود[432] جواب[433] داد. بعد از آن عمیدالملک[434] کتابت[435] را بخواند و قانون بغداد بخواست و نان امیرالمومنین متعین کرد و سلطان[436] با قلم دیوان خویش گرفت و سلطان کوچ کرد به طرف آذربایجان و تبریز و عمیدالملک را وکیل کرد تا سیده، خواهر خلیفه از جهت او بخواهد و خلیفه در آن مضایقه می کرد و عمیدالملک دست نواب خلیفه بر بند آورد و در معاش موقوف کرد تا خلیفه مضطر شد به اجابت کردن. آنگاه قاضی القضاه بغداد را با مهد سیده بفرستاد[437] به تبریز. خطبه خواند بر مهر چهار صد درم نقره و یک دینار زر. مهر سیده النسا فاطمه علیهما السلام. قصه طغرل بک درین جا موقوف کنیم و به سر قصه چغری بک[438] آییم.

قصه سلطنت چغری بک[439]

چون طغرل بک[440] عزیمت عراق کرد، پسر مهین خود را قاورد به کرمان فرستاد تا ملک کرمان مسلم کرد[182b] و فارس و اهواز و عمان هم بگرفت و از دست خویش امیران بنشاند و چغری بک[441] در خراسان رنجور گشت و بیماری سخت او را پدیدار[442] آمد و این خبر به غزنین رسید سلطان لشکر بسیار با آلت و عدّت تمام به بلخ فرستاد و چغری بک[443] پسر خویش را آلب ارسلان پیش ایشان باز فرستاد و لشکر غزنین به هزیمت بازگشتند و[444] آلب‌ارسلان تا[445] از ایشان بسیار بکشت و هزار تن را اسیر کرد و چون به خدمت پدر باز رسید خبر این فتح بگفت. چغری بک[446] را[447] ازین شادی صحتی تمام پدیدار آمد و از آن بیماری خلاص یافت و بعد از آن سلطان مودود به جمله ملوک اطراف رسولان فرستاد و اتفاق کردند که بیکبار به خراسان آیند و سلجوقیان را قهر کنند و مودود از غزنین بیرون آمد و روی به بلخ نهاد و در راه فرمان یافت و باکالنجار از اصفهان برین میعاد

---

[426] س: « و ظن بنده چنانست» ندارد.
[427] س: « گو که».
[428] س: دارم.
[429] س: ندارد.
[430] س: « و او و».
[431] ت: «همچنان که».
[432] ت: « مصلحت بود» ندارد.
[433] ت: «بود» اضافی.
[434] ت: «که» اضافی.
[435] س: کتاب.
[436] ت: سلطانیان.
[437] ت: «تا» اضافی.
[438] س و ت: جغربک.
[439] س و ت: جغرلبک.
[440] س: «چون طغرل بک » ندارد.
[441] س و ت: جغربک.
[442] س: پدید.
[443] س و ت: جغرلبک.
[444] ت: « آلب ارسلان پیش ایشان باز فرستاد و لشکر غزنین به هزیمت بازگشتند و » ندارد.
[445] س: ندارد.
[446] س و ت: جغرلبک.
[447] س: ندارد.

می آمد تا بطبس بیرون آمد در بیابان بیشتر لشکر او بمردند و او بیمار به اصفهان بازگشت[448] و پادشاه ترکستان به کنار جیحون آمد و چغری بک[449] در مقابل او به دیگر طرف بنشست. عاقبت با سه تن از جیحون بگذشت و به نزدیک او شد و شراب خورد و صلح کردند و چغری بک[450] به لشکر خود باز آمد و خاقان به ماورالنهر باز شد و چون نوبت ملک غزنین به فرخ زاد رسید، پسر سلطان مسعود لشکری دیگر به خراسان فرستاد و امیر گلسارغ که مردانه تر ازو در عهد او نبوده است، پیش ایشان باز رفت و او را اسیر کردند و به غزنین فرستادند. آلب‌ارسلان از پدر اجازت خواست و پیش ایشان باز شد و آن لشکر را هزیمت کرد و بیشتر بگرفت تا از هر دو جانب هم از غزنین و هم از سلجوقیان قراری نهادند و صلحی کردند که تعرض ولایت یکدیگر نکنند و در غزنین گلسارغ را تشریفها دادند و از هر دو جانب اسیران را باز فرستادند و چغری بک[451] بلخ و طهارستان و[452] ترمذ و قبادیان[453] و حسن و لوایح و آن حدود با آلب‌ارسلان داد و وزارت او با بوعلی بن شادان داد تا بوعلی زنده بود[454] آلب‌ارسلان او را از وزارت باز نکرد و نظام الملک در خدمت بوعلی شادان بزرگ شده بود و چون بوعلی را وفات می رسید آلب‌ارسلان را وصیت کرد که وزارت بعد ازو به نظام‌الملک دهد و چون سلطان طغرل به عراق رفت امیر خوارزم عاصی شد و چغری بک[455] به خوارزم رفت و در یک هفته قلعه هزار اسب بگرفت و از آنجا به گرگانجه رفت و همه ممالک خوارزم مسلم کرد و از آنجا به ترکستان شد و امیر قفجاق بر دست او اسلام قبول کرد و دختر بدو داد و چغری بک[456] به خراسان بازآمد[457] و در صفر سنه اثنی و خمسین و اربعمایه در سرخس فرمان یافت و تابوت او به مرو باز بردند.

نشستن آلب ارسلان محمد[458] به جای پدر بر تخت خراسان

مورخ اخبار روایت می کند که چون چغری بک[459] وفات کرد، آلب‌ارسلان به جای او بنشست اما او را سلطان نخواندندی و تا طغرل بک زنده بود خوارزم و خراسان آلب‌ارسلان داشت و سیستان نیز در ایام فترت آل محمود جماعتی از فرزندان عمرلیث صفاری با دست آورده بود. آلب‌ارسلان را طاعت داری می نمود و عراق [183a] سلطان طغرل داشت و وزیر او عمیدالملک ابونصر کندری بود. آلب‌ارسلان خراسان را ضبط می نمود. آمدیم به سر قصه سلطان طغرل بک. آورده‌اند که مهد سیّده به تبریز رسید. شهر آذین بستند و نثارهای فراوان کردند و قاضی‌القضات بغداد خطبه نکاح بخواند و ذالک یوم مجموع له الناس و ذالک یوم مشهود. آنگاه سلطان از تبریز سوی ری رفت تا زفاف به دارالملک سازد و اندک مایه رنج بر وی مستولی شد به قصرآن بیرونی بدیه

---

[448] ت: «بازآمد».
[449] س و ت: جغرلبک.
[450] س و ت: جغرلبک.
[451] س و ت: جغرلبک.
[452] س: ندارد.
[453] ت: ندراد.
[454] س: ندارد.
[455] س و ت: جغرلبک.
[456] س و ت: جغرلبک.
[457] س: ندارد.
[458] س: ندارد.
[459] س: جغرل.

صحرایست بدر ری، از جهت خنکی هوا فرود آمد که گرما به غایت بود و عاف بر وی مستولی شد و هیچ دار و استادگی نپذیرفت تا قوت ساقط شد و از دنیا کناره کرد. در رمضان سنه خمس و خمسین و اربعمایه و سیّده را از ری به بغداد بردند. همچنان به مهر و چون طغرل بک فرمان یافت آلب ارسلان محمّد به خراسان بود. برادر کهین او را امیرسلیمان بر تخت نشاندند آلب‌ارسلان بیامد در ذی‌الحجه ازین سال و سلیمان را در کنار نشاند. که کودک بود و بر تخت نشست و پادشاهی عراق و خراسان برو مقرر شد. نام او[460] ابوطالب[461] طغرل بک محمّد بن میکاییل اول ملکش در[462] سنه تسع و عشرین و اربعمایه، مدت ملکش بیست و شش سال و توقیع او شکل چماقی. وزرای او سالار بورکانی و ابوالقاسم الکرمانی و ابا احمد دهستانی و عمیدالملک بونصر الکندری، حجّاب او الحاجب عبدالرحمن آلب زن الاغاجی.

السلطان عضدالدّوله ابوشجاع آلب‌ارسلان محمّد بن چغری بک[463] بن میکاییل

آلب‌ارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و پندار و تازنده خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی گشای. شکلی و قدی عظیم داشت[464] و محاسنی دراز. به وقت تیرانداختن چند گره بر محاسن زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز بر سر نهادی و بر تخت سخت[465] مهیب و باشکوه بودی و گویند از سر محاسن او تا کوکله[466] کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسین و اربعمایه به عراق آمد. بعد از وفات طغرل بک و عمیدالملک ابونصر را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت خود را به نظام‌الملک الحسن بن علی بن اسحق داد و خود در خدمت او بودی پیش از سلطنت. بونصر کندری را یکسال دربند با خود گردانید و در سنه ست خمسین و اربعمایه در شهر نسا او را فرمود کشتن و نظام‌الملک در آن ساعی و راضی بود[467] که همواره ازو اندیشناک بود. شنیدم که چون کشنده در پیش او شد و مهلت خواست و وضو ساخت و دو رکعت نماز کرد و او را سوگند داد که چون فرمان پادشاهی به جای آوری از من پیغامی به سلطان و یکی به خواجه رسانی[468]. سلطان را بگوی که فلانی گفت اینست خجسته خدمتی که در خدمت شما بود بر من که عمت طغرل بک این جهان را به من داد تا بر آن حکم کردم و تو آن جهان دادی و شهادتم روزی کردی. پس از خدمت شما بر[469] دنیا و آخرت یافتم و خواجه را بگوی بدعتی زشت و قاعده [183b] بد در جهان آوردی به وزیر کشتن. ترسم که این سنت در حق خویش و اعقاب خویشتن بازیابی[470] و سلطان آلب ارسلان به همه عالم تاختن کردی و فارس بگرفت و بر شبانکاره تاختن کرد و خلقی بی شمار از ایشان بکشت و بغزای ملک روم ارمانوس شد و او سیصد هزار مرد از روم بدر آمد به قصد دیار اسلام کرد. آلب ارسلان پیش باز شد و بدو رسید و به

---

[460] ت: ندارد.
[461] ت: ندارد.
[462] س: ندارد.
[463] س و ت: جغرلبک.
[464] س: راست.
[465] س: ندارد.
[466] ت: کوی کله.
[467] س: ندارد.
[468] ت: برسان.
[469] ت: ندارد.
[470] س: ندارد.

دوازده هزار مرد او را بشکست و آیه کَم مِن فئه قلیلهٍ غلبت فئه کثیره بِاذْن الله وَالله مَع الصَّابِرین[471] برخواندند. ارمانوس به دست غلامی گرفتارشد[472]. آورده اند که سلطان آلب ارسلان در آن وقت که بغزای ملک روم[473] می رفت، لشکر پیش خود عرض خواست داد[474]. امیر سعدالدوله گهرآین در خدمت او بود و عرض او می داد. غلامی رومی در خیل او بود سخت حقیر در عرض آمد. عارض نام او نمی نوشت. سعدالدوله گفت بنویس. باشد که ملک روم به دست او گرفتار شود. اتفاقاً این غلام ملک روم را دیده بود. او را در حال هزیمت بازشناخت که او را در روم دیده بود. بگرفتش و اسیر پیش سلطان آورد. چند روز اسیر داشت. بعد از آن، حلقه در گوش او کرد و بجان امان داد و هر روزش هزار دینار قرار داد که جزیت بفرستد و سلطان در آخر عهد روی به ماورا النهر نهاد. به جنگ تمغاج خوان و مادر او از خانیان بود. چون به جیحون گذر کرد، در سنه خمس و ستین و اربعمایه، قلعه مختصر بود بر لب آب. آن را برزم گفتندی. غلامان چند اوباش آن قلعه بستدند و کوتوال قلعه یوسف برزمی را اسیر پیش تخت آوردند. سلطان ازو احوالی پرسید[475] او راست نمی گفت. فرمود که او را سیاست کنید[476]. چون طمع از جان برداشت، کاردی از ساق موزه بیرون آورد و آهنگ سلطان کرد و سلاح داران و غلامان خواستند که او را بگیرند، سلطان بانگ برزد و بر تیر خود اعتماد داشتی، تیری بدو انداخت. خطا کرد[477] مرد[478] بدو رسید و سلطان را کاردی زد و سعدالدوله گهر آین شهنه بغداد در خدمت ایستاده بود خویشتن را بر سلطان افکند او را نیز کارد زد[479] اما سعدالدوله بزیست و نزدیک دو هزار غلام در خدمت سلطان صف زده بودند از ایشان یک شخص نه استاد و یوسف بزرمی کارد به دست می رفت. جامع نیشابوری که مهتر فراشان بود، میخ کوبی به دست داشت. از پس او درآمد و بر سرش زد و بر جای بکشت. گویند بعد از مدتی، در عهد سلطان ملکشاه پسر این جامع را غلامی بکشت از غلامان سلطان در بغداد و در حرم خلیفه گریخت. جامع به در حرم شد و خاک بر سر نهاد و فریاد و تظلم می کرد. سود نداشت. سلطان برنشست. پیش آمد و عنانش بگرفت و با سلطان گستاخ بودی و گفت ای خداوند با کشنده پسر من، همان کن که من با کشنده پدرت کردم. سلطان گفت راست می گوید و امیر حاجب قماج را بفرستاد تا غلام را از حرم به درآورد و خلیفه مقتدی بالله[480] ده هزار دینار [184a] و درم می داد تا ناموس حرم نشکند. نپذیرفت و غلام را قصاص فرمود و سلطان آلب‌ارسلان، مردی مردانه بود و چون او را این کار افتاده بود[481] خراسان و عراق مستخلص کرده بود و ملک شاه را ولی‌عهد کرده بود و ده پسر داشت و نامهای ایشان در آخر این شجره بیاید. ولادت او شب آدینه دوم محرم سنه احدی و عشرین و اربعمایه. مدّت ملکش دوازده سال.[ده

---

[471] ت: « وَالله مَع الصَّابِرین» ندارد. سوره بقره- آیت 249.
[472] س: ندارد.
[473] ت: ندارد.
[474] س: ندارد.
[475] س: پرسیدند.
[476] ت: کنند.
[477] س: کردم.
[478] س: ندارد.
[479] ت: « و سعدالدوله گهر آین شهنه بغداد در خدمت ایستاده بود خویشتن را بر سلطان افکند او را نیز کارد زد» ندارد.
[480] س: ندارد.
[481] س: « و چون او را این کار افتاده بود» ندارد.

سال] بعد از وفات عمش طغرل بک و دو سال در[482] خراسان بعد از وفات پدرش چغری بک[483] پیش از آن مدت عمرش سی و چهارسال، انور رای او نظام‌الملک ابوعلی حسن بن اسحق الحجاب عبدالرحمن الاغاجی الحجاب بکرک الامل حاجب قماج. لقب او عضدالدوله آلب‌ارسلان محمّد داود بن میکاییل برهان امیرالمومنین، توقیع او ینصرک الله نصراً عزیزا.

در سلطنت سلطان[484] معزالدّنیا والدّین ملک شاه بن محمّد داود قسیم امیرالمومنین

سلطان ملکشاه پادشاهی بود قهار، کامکار، مساعدت بخت، موافق روزگار، مهیا اسباب، میسراعراض[485]، مؤیّد به تایید آسمانی[486]، موفق به توفیق ربانی و پدران او جهانگیری کردند و او جهانداری کرد. ایشان درخت دولت نشانیدند و او برخورد و مصنّف جامع‌التواریخ، کاتب العبد حسن شهاب‌الدّین که تواریخ آل سلجوق نظم کرد[487]، چنین می گوید.

ذکر سلطان ملکشاه و خواستن ترکان بتمغاج خان

به تدبیر خواجه نظام‌الملک و خواجه عبدالسلام وزیر ماورا النهر

شعر

چنین خواندم از گفت افسانه ساز — که بنبشت تاریخ عمری دراز
که چون رفت[488] آلب ارسلان پادشاه — ملک شاه را گشت ملک و سپاه
ملک شاه سلطان جهاندار بود — به علم و هنر بود و قهار بود
جهانداریش شد میسر چنان — که بگرفت یکسر تمام جهان
میسر شدش رایگان تاج و تخت — رفیقش شد اقبال و همراه بخت
همه جدّ و اباش در روزگار — بسی کرده اندر جهان کارزار
گرفتند مجموع روی زمین — مسلم ورا شد به زیر نگین
چوسلطان ملک شاه شد شهریار — برو یافت کار ممالک قرار
سپاهی بیاراسته نصرخان — چو بشنید کامد آلب ارسلان
آلب‌ارسلان را چو کار اوفتاد — دل نصرخان گشت ازآن قصه شاد
به نزدیک آورد لشکر دلیر — تصوّر که خالیست میدان شیر
ملکشاه را کرده مُنهی خبر — که لشکر درآمد به نزدیکتر
بفرمود سلطان که عرض سپاه — به بینند و لشکر کنند رو براه
دگرروزلشکر سوی عرض گاه — درآمد به خود دید آن عرض شاه

---

[482] ت: به.
[483] س و ت: جغرلبک.
[484] ت: ندارد.
[485] س: « میسر اعراض» ندارد.
[486] س: آسمان.
[487] ت: کرده.
[488] س: ندارد.

همان لشکر وسازوبرگ[489] پدر که آورده بود او زایران بدر
برون رفته یک شاه آلب ارسلان ملکشاه باز آمده در میان
همان جا ز ره[490] لشکری صدهزار همه مردم جلد ناموس دار
سپه راچودید[491] عرض سلطان دوروز روان گشته از پیشتر شاه روز
بدو بلوفا نیز همراه کرد دگر باره ترتیب اسپاه کرد
روان شد به یک ره بپای سپاه چو لشکر روان شد زدنبال شاه
ابا صد هزار از سوار گزین همه صاحب ملک وتاج ونگین
چو زان قصه آگاه شد نصرخان که سلطان ملکشاه شاه جهان
سپاه پدر ضبط کرده چنان بلرزید در تن دل نصرخان
به دل مردگی گفت صف برکشید کسانی که گردید و گردن کشید
کشیدند صف جمله تورانیان وزینسو رسیدند ایرانیان
ابر قله کوه شد نصرخان که تا بنگرد آن سپاه گران
که شد سی علم آل پیدا ز دور به پای علم نوجوانی چو حور[184b]
بر نصر خان برز ایرانیان که بشناختی جمله پیر و جوان
ازونصرپرسید کین شخص کیست زنسل که بر گوی کش نام چیست
بگفتا که شهروز فیروز گرد که او گوی مردی ز میدان برد
بگفت آن پیاده که آید زپیش بود درپیش سی چهل مرد بیش
بپوشیده مجموع چرم پلنگ بر آیینه بسته بر کرده رنگ
چه نامست و او را چه باشد هنر بگو حال او را به من سر به سر
بگفتا که او بلغر بلوفاست که چل مرد عیارش اندر قفاست
بلاییست هنگام پیکار و جنگ که درجنگ باشدچو فولاد وسنگ
به صد گونه جنگ آورد درمصاف مر او را رسید درگه رزم لاف
هنوز این حکایت نگردید ادای که بلغر دم اندر دمیده بنای
چو غریدن نای لشکر شنید دل جمله از خوف در بر دمید
به غایت بترسیداز آن نصرخان بپرسید کس چیست ای داوران
بگفتا که ازجمله این نای اوست که درجنگ هر ساعت آوای اوست
رسیدند القصه و صف کشید کزان پی دگر گردی آمد پدید
دگر سی علم سبز آمد برون به پای علم سرخه شیرگون

[489] س: « برگ و ساز».
[490] س: «چاره بر».
[491] س: بد.

چورستم بپوشیده خفتان جنگ گرفته به کف گرزچل من بسنگ
تو گفتی که رستم شده زنده باز درآمد باستاد آن سر فراز
بپرسید کین را چه نامست گو که کم دیده‌ام مرد مانند او
بگفتا که این هست فیروزبخت جهان پهلوان در خورتاج وتخت
نژاد وی و اصلش از اصفهان نباشد چو او در جهان پهلوان
دگر گردی از راه آمد پدید چو شد ساعتی سی علم در رسید
بدان سی علم بود مشکین به رنگ به پای علم بود مردی پلنگ
بپرسید کین را چه گویند باز بگفتا که او قتلمش سرفراز
بود او پسرزاده سلجوق را که باشد سزا بیرق و طوق را
برآمد دگر باره گردی عظیم دل گرد شد در زمانی دو نیم
برون آمد از گرد[492] پنجه علم همه سرخ و اسفید همچون قلم
یکی بیرق ابلق اندر میان جوانی همی راند در پای آن
مرصع یکی جوشن اندر برش ز جوهر یکی عود بد بر سرش
همه زین و بر گستوان و کجین ز زر و طلا بود و درّ ثمین
ابر مرکبی کوه پیکر سوار که در رفتنش بود از برق عار
قوی گردن آکنده ران خرد سر قفا پهن و قامت خوش و بر هنر
بگفتی که در دم گذشتی ز باد تو گفتی که بر ابر پی می‌نهاد
بپرسید ازو[493] نصرخان کین سوار که دارد بدین نوع قدر و وقار
بگوبامن اکنون که ازنسل کیست چه دارد زفضل وهنرنام چیست
بگفتا که یاقوتی است این جوان پسر عم سلطان ملکشاه دان
ز راه آمد و زود صف برکشید که آمد دگر باره گردی پدید
ز هم باز شد گرد و آمد برون چهل سر علم جملگی زرد گون
به پای علم کهل مردی سوار که درگاه مردی زدی دو هزار
بگفتا بگو کیست این خوش کلام بگفت این بود سعدالدوله بنام
بود شحنه ملک بغداد او امیریست با عدل و با داد او
برآمد دگر گرد شد سوی خور وزان گرد علم پنجه آمد بدر
علمهای اسفید بودی تمام به پای علم بود آصف نظام
بپرسید از احوال او نصرخان بگفتا که هست او وزیر جهان

[492] ت: او.
[493] س: از ندارد.

نظامش بود نام و ملکش لقب حسن آن نکونام نیکو نسب
نظام آمد استاد و صف برکشید جهان تا جهان گرد آمد پدید
زمین خم گرفت از سم مرکبان زطوفان بپوشیده شد آسمان
ز غریدن کوس و آواز نای تو گویی که کرگشت گوش سمای
چو باد آمد و شد دل گرد چاک برون آمد از گرد آن طمطراق
صد و بیست الوان علم شد پدید ملکشاه سلطان زره در رسید[185a]
درآمد ابر قلب گاه ایستاد همه گرد میدان برون برد باد
بلرزید در بر دل نصرخان ندانست چاره به غیر از امان
شده بود از روز وقت پسین همان دم بفرمود سلطان دین
که امروز شد دیرهنگام جنگ یک امشب بباید نمودن درنگ
چوفردا شود شمع خوراشکار[494] کنیم ابتدا صبح را کارزار[495]
بفرمود تا لشکر آید فروز دل نصرخان از فره پر ز سوز
که ترسیده زان لشکر سهمناک دلش زانده و خوف آن گشته خاک
طلب کرد اشراف را خود تمام درآمد پس آنگاه اندر کلام
بگفت ای بزرگان بارای وهوش به من یک زمان جمله دارید گوش
ملکشاه با لشکری بی کران درآمد درین کشورای یاوران
بر لشکرش لشکر ماست هیچ در افتادهام من درین تاب و پیچ
چه باشد[496] کنون رای وتدبیرما کزین حال گنگ است تقریر ما
بزرگان بسی نکته کردند بیان نیامد نکو هیچ تدبیر شان
وزیری بدش نام عبدالسلام بزرگی نکو رای نیکو کلام
بگفتا یکی نامه باید نبشت بسی لفظ نیکی بهم در سرشت
نه اسب گزین با دگر خواسته تبرک ز هر نوعی آراسته
فرستادن[497] آنجا رسالت مرا به فرمای اکنون اجازت مرا
که تا نامه را سازم این دم تمام رسانم به عرض شما آن کلام
نکو آمد آن نکته را نصرخان بگفتا وزیری تو و کاردان
مرا رای تو نیک آمد صواب که این نکته را نیک دادی جواب

[494] ت: «چو فردا شود شمع حورآفتاب».
[495] ت: «کنیم ابتدا صلح یا کارزار».
[496] ت: «چنان شد».
[497] ت: فرستاد.

کنون نامه بنویس و نزد من آر دگر پیش کش جملگی درهم آر
نویسنده دستور عبدالسلام به رخسار کافور بر مشک خام

نامه نوشتن خواجه عبدالسلام وزیر[498] از زبان نصرخان و فرستادن عبدالسلام به رسالت به نزد سلطان معزالدّین والدنیا[499] ملکشاه طاب ثراه و جعل الجنته مثواه[500]

بر افشاند بسیار گوهر نثار فرو ریخت بر دامن شهریار
به نامه نخستین ثنای خدا خدای زمین و خدای سما
خدایی که جزامر او انس و جن نگویند درعمر خود یک سخن
بسی حمد معبود و نعت رسول رسول امین پیشوای قبول
درود ازبر[501] نصرخان شهریار به نزد جهاندار نیکو شعار
شه دهر و سلطان روی زمین ملکشاه سلطان تاج و نگین
شه و شهریار هم[502] بحر و بر که نبود بدنیا چو او نامور
رساند دعای تو شاه جهان سر سروران خسرو خسروان
ز بعد زمین بوس و عرض دعا کند عرض در نصرت پادشا
که هرگز نبوده درین روزگار همه جدّ ما را بهم کارزار
نه هرگز ز ما آمده در وجود خطایی که باشد بعکس عهود
نه هرگز طمع کرده ملک شما نجست از شما نیز هرگز عطا
غرض ازخصومت ندانیم چیست مراین گفت و گومبدع ازپیش کیست
ملک ارسلان شاه از ناگهان به دل اندر آورد خصمی نهان
درآورد لشکر ز ملک عراق ابا طوق و بیراق وباطمطراق
چو بودیم زان قصه ما بی‌گناه چنان پیشش آمد بامر اله
کنون با توما را سرجنگ نیست دل ما به پیکار خرسند نیست
اگر باز گردی به خدمت میان به بندیم تا جان بود در جهان
اگر جنگ جویی توکل کنیم به امر الهی تحمل کنیم
زما گرکسی کشته گرددبه جنگ شهادت بیابد نداریم ننگ
و گر از شما کشته گردد کسی بود نزد حق عاصی و ناکسی
که ماییم بر ملک خود برقرار شما آمدستید در کارزار
بگفتیم ما تا که روز شمار بود عذر در حضرت کردگار

---

[498] ت: ندارد.
[499] ت: ندارد.
[500] ت: « طاب ثراه و جعل الجنته مثواه» ندارد.
[501] س: «درودی ابر».
[502] ت: همه.

کنون هرچه آن رای سلطانیست بر ما همه کار آسانیست
بگفتیم از نیک و بدها تمام بود رای رای شما والسّلام [185b]

پیشکش ساختن خواجه عبدالسلام وزیر و روانه شدن به سوی سلطان معزّالدّین ملکشاه

نویسنده چون کرد نامه تمام بر نصر خان آمد عبد السّلام
برو خواند سر بسر نامه را که تقریر بنموده[503] بر خامه را
برو نصرخان کرد تحسین بسی که مانند تو نیست ما را کسی
کنون ضبط کن جملگی پیشکش هم امشب بر او رو و پیش کش
نه اسب گزین جمله با زین زر دگرگون[504] غلامان زرّین کمر
دگر نه دوقوز[505] جامهای نفیس دگر نه کنیزان ترک انیس
ز نقد و تبرک دگر بی شمار همه جمع فرمود آن نامدار
روان کرد درساعه عبدالسلام بگفتش که نیکو درآور کلام
روان گشت عبدالسلام وزیر چوماندش به نزدیک لشکردو تیر
خبرگشت[506] شهروز فیروز را جهان پهلوان جهان سوز را
که ایلچی همه آید از نصر خان به نزد ملکشاه شاه زمان
بفرمود تا لشکرش شد سوار سر ره گرفت آن یل نامدار
چونزدیک شدخواجه عبدالسلام فرود آمد و کرد بر وی سلام
بپرسید[507] شهروز کای نامدار به من حال خود جملگی عرضه دار[508]
کجا می روی و ترا نام چیست وزین خیل برگو که کارت بکیست
جوابی حکیمانه گفتش وزیر که دارم رسالت بدان ای امیر
روم پیش سلطان ملکشاه من[509] که از نصرخان آوریدم سخن[510]
به ایلچی گری می روم ای امیر که هستم برنصرخان من وزیر[511]
اگر هست رخصت روم پیش شاه و گر نیست تا باز گردم ز راه[512]
روان کرد بهروز را شاه روز به نزدیک سلطان گیتی فروز
که آید یکی ایلچی ای شهریار اجازت بود تا که بدهیم بار

---

[503] س: نمود.
[504] س: ده اکنون.
[505] ت: دقوز.
[506] ت: «چنین گشته».
[507] ت: بفرمو.
[508] ت: وانمای.
[509] س: « روم پیش سلطان ملکشاه من» ندارد.
[510] س: « که از نصرخان آوریدم سخن» ندارد.
[511] س: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[512] ت: براه.

چو بشنید سلطان با عدل و داد همانـدم جهاندار لب بر گشاد
که ایلچی مدارید در راه باز که او را به درگاه باشد نیاز
به حضرت فرستیدش اندرزمان که تاخود چه گویدهمی نصرخان
چو بشنید بهروز پاسخ ز شاه به نزدیک شهروز آمد ز راه
بگفت آنچه سلطانش فرموده بود چو دانست شهروز فیروز زود
روان کرد با او دو میر گزین اتابک فریدون دگر نور دین
دو فرسنگ فرموده بد شهریار دو رویه ستاده دلیران سوار
همه جوشن و خودشان زرنگار ببرده درو درّ و لولو به کار
ملکشاه سلطان ابر تخت زر به گردش غلامان زرّین کمر
نهاده ز هر سوی تختش هزار همه کرسی و صندلی زرنگار
امیران و گردان نشسته یمین ابر چپ وزیر و ندیم و امین
یساول ستاده به درگه هزار همه غرق فولاد مردان کار
به درگاه بردند عبدالسّلام عجب ماند زان عز و جاه تمام
سرا پرده ای دید عالی زده به گردش اکابر همه صف زده
برآویخته پرده ها بی شمار بهر پرده ای ایستاده هزار
یکایک از آن پرده‌ها درگذشت سرخواجه زان[513] جاه برخود بگشت
چو بگذشت از پرده آخرین پدید آمده تاج و تخت و نگین
یکی بارگه دید کاندر جهان ندیده کسی هیچ مانند آن
چو بود او وزیری خجسته کلام ببردند او را به پیش نظام
زمین بوس میکرد تا پای تخت ببوسید آن نامه را نیکبخت
نهادند یک کرسی زرنگار که تا گیرد آن خواجه بروی قرار
به ده مرتبه زیر دست نظام نشاندند آن خواجه خوش کلام
سر نامه بگشود و نیکو بخواند دگر شرح آن با ملکشاه راند
ملکشاه چون کرد معلوم حال کشیدند آن پیشکشهای مال
به بخشید آن پیشکش[514]جمله شاه که دریک سر مو نکرد او نگاه
کشیدندخان بازوخان خورده شد ز هر نوع تقریرها کرده شد
در اثنای مجلس چنان شد قرار که مانند یک هفته کارزار
اگر کام سلطان برآید تمام برایشان که باشد صلاح نظام[186a]

[513] س: را.
[514] ت: کش.

روان لشکر شاه گردید باز | به توران بود نصرخان سرفراز
وگر نصرخان سر کشد از قرار | کند لشکر شاه حرب اختیار
به دستور سلطان دگرباره گفت | که گرپیش این خواجه باید شکفت
بود امشب اینجا به نزد شما | بگویید با او همه شرطها
چو فردا ز مشرق دمد صبح باز | روانه کنیمش به برگ و به ساز
زمین بوس شه کرد عبدالسلام | که بر درگه شاه هستم غلام
بهر چیز کان رای سلطان بود | همه رای و تدبیر ما آن بود
کرا در جهان زهره آن بود | که بر او غیر جهان بان بود
گذشته در آن قصرتا سی زشب | برون آمده خواجه با ادب
به خود برد همراه عبدالسلام | بسی کرد اکرام با وی نظام
ببردش بخود تا بخرگاه خاص | براندند از در عوام و خواص
نشستند به خلوت زمانی بهم | بسی نکته گفتند از بیش و کم
بدو گفت دستور روی زمین | که دایم که باشد صلاح این چنین
که خواهر دهد نصرخان شاه را | کند عقد با مشتری ماه را
شود ملک ایران و توران یکی | شودهردو دل راست نبود شکی
غبار کدورت شود مرتفع | شود بخت و دولت بهم مستمع
طمع برکند شاه از ملک و مال | شود جمله دشمنی پایمال
چوخاتون تورانست عصمت پناه | به ایران بیاید همه تخت و جاه
وگر نصرخان غیر ازین می‌کند | یقین دان که آزار خود می کند
درآمد بگفتار عبدالسّلام | که ای صدر و دستور نیکو کلام
بود رای تو جملگی بر صواب | سوال تو نیکو و نیکو جواب
به نزدتو خود چون کسی دم زند | سوار تو بر جمله لشکر زند
یقین آصف دهر اکنون تویی | خودآصف که گویند بیچون تویی
منم چاکری از دربار تو | کنم بندگی در همه کار تو
من این کار را گر عنایت کنی | رسانم بهم گر رعایت کنی
بود جاه ترکان طمغاج را | که پهلوی سرو آورد کاج را
چو سلطان ملکشاه اندر جهان | کنون نیست در آشکار و نهان
شود خاطر نصرخان شادمان | که گردد ورا یار شاه زمان
همه دولتی یار ترکان بود | که هم خواجه او جهان بان بود

شود روح طمغاج خان شادمان | تن مرده را[515] یابد او[516] باز جان
بدین شدقراروچو شب درگذشت | منور دگر باره شد کوه و دشت
دربار سلطان درآمد نظام | درآورد با خویش عبدالسّلام
سخنهای شب رفته را گفت باز | چو دانست آن نکته را سرفراز
به دستور گفتا که ای راهبر | تو ما را وزیری و همچون پدر
بود رای تو جملگی رای ما | بهرچه صلاحست آن رهنما
کنون باز گردان وزیر امین | که او هست مردی بغایت گزین
دگر باره سلطان اشارت نمود | که خاندار خانرا درآورد زود
کشیدند خوان و بسی خواسته | ز انواع نعمت بیاراسته
چوخوان خورده شدخلعت زرنگار | بفرمود آن خسرو نامدار
که پوشند در خواجه عبدالسّلام | دگر خلعتی خاصه دادش نظام
دگر تحفه و ... تمام | فرستاد همراه عبدالسلام
سوی نصرخان آمد و گفت حال | که آمد برون کوکبت از وبال
دگر تحفها را بدو داد عرض | بگفتا ملکشاه سلطان ارض
ترا نیک شد یار در دوستی | چنان شد که او مغز و تو پوستی
از آن نکته شد نصر[517]خان شادمان | بدو گفت ای نیک رای جهان
بگو تا چه نوعست قول و قرار | که تا گیردم خاطر از غم کنار
بیان کرد شرحی که رفته زپیش | فکند اندرآن نصرخان سربه پیش
بسی فکر بود و تحمّل در آن | بفرمود خلوت کنند در زمان
ز اغیار کردند خالی مقام | شه و یک دوتن ماند و عبدالسّلام
در آن باب گفتند هریک سخن | یکی گفت کن دیگری گفت مکن[186b]
از آن رفت در تاب عبدالسّلام | بگفتا که ای سرور خاص و عام
زنان را نباشد بجز شو چو ان | اگر چند پیرند یا خود جوان
زن ار باشدش جمله عالم بکام | مر او را بود نیکی از شوی نام
زن ازشوجوانست و از شوی زشت | اگر چند باشد چو حور بهشت
درعالم کنون چون ملکشاه کیست[518] | تبرا ازو محض ازو دیوانگیست[519]
اگرزنده گردند[520] فریدون وجم | بر تخت و جاهش نمایند کم

[515] ت: ندارد.
[516] ت: ازو.
[517] س: ندارد.
[518] س: « درعالم کنون چون ملکشاه کیست» ندارد.

صفت کرد آن تخت و آن بارگاه وز آرایش فیل و خیل سپاه
بدونصرخان گفت کای نیک رای بهر حال ما را تویی رهنمای
من امشب بخواهر کنم مشورت بگویم هر آنچه او بگوید برت
بگفت وبیامد به خلوت سرا[521] طلب کرد ترکان طمغاج را
بدو گفت ای خواهر مهربان مرا همچو جانی و بهتر ز جان
مرا دیدن رویت ازجان به ا ست وزین روح طمغاج خان کمست
ملکشاه گردنده است خواستار وزین کشور ما نگیرد قرار
چه گویی وتدبیر این کارچیست درین فکربرگوی که ات رای چیست
درین عقد وسوگند باشد رضات ز غیب آمده نیک نیکو قضات
بروی حیا گفت خاتون ترک که هستی تو ما را برادر بزرگ
ترا هر چه باشد صلاح آن کنی چه گویم گرم نیز قربان کنی
مرا هم پدر هم برادر تویی اگر غم بود یار و غمخور تویی
چوبشنیدازو این سخن نصرخان از آن گفتنش تازه گردید جان
بدانست کانرا[522]بود این[523]رضا از آن کرد این نوع گفتن ادا
سرورِوی خواهر ببوسید و گفت که بادا مبارک ترا بخت و جفت
درایران وتوران ترا تاج وتخت مسلم شد و گشته نیک بخت
کسی چون توزن رابروی زمین نشد صاحب تخت و تاج و نگین
چوخفتند[524]آن شب به شادی و ناز چو شد خسرو چرخ گردن فراز
برآمد ازین[525] تخت زرنصرخان وزان شادیش تازه گردیده جان
بزرگان توران چو کردید سلام درآمد ز در خواجه عبدالسّلام
نشستند و دیوان خود ساختند کشیدند خوان زود پرداختند
چو خان خورده شد خلوتی کرد باز به خاصان خود گفت مجموع راز
بگفتا به دستور عبدالسّلام که ای سرورجملگی[526] خاص وعام
تو کردستی این کار را ابتدا بباید رسانید تا انتها
بگویی کنون تا چه سازیم کار چه گونه توان کرد قول و قرار

---

[519] س: « تبرا ازو محض ازو دیوانگیست» ندارد.
[520] ت: گردد.
[521] ت: سرای.
[522] ت: «کو را».
[523] س: آن.
[524] ت: بخفتند.
[525] س: ابر.
[526] ت: جمله.

چه مقدار باید همی گنج و مال که تا در نیفتیم در انفعال
دگر گفت عبدالسّلام گزین که ای خسرو ملک و تاج ونگین
بود مال و اسباب ترکان بسی بزرگان توران دگر هر کسی
زنقد و زجنس و زاسب و غلام تکلف بیارند هر کس تمام
ز لعل و جواهر دگر بی شمار وزآن حضرت آنچیز آید بکار[527]
روانه کنیمش به درگاه شاه که حیران بمانند خیل و سپاه
کنون من روم سوی سلطان دگر بگویم همه شرح و آرم خبر
ببینم که رای ملشکاه چیست چه گونه بیاید درین کار زیست
به نوعی که بنهند ایشان اساس بدینسان بگیریم ما هم قیاس
برو جملگی آفرین خواندند در آن عقل و تدبیر در ماندند
روان گشت دستور اندر زمان بدان حضرت آمد دگر شادمان
رساندند او را به درگاه شاه چو بگذشت برجمله خیل و سپاه
به سلطان خبرکردحاجب که باز رسول آمده بر درای سرفراز
اجازت طلب کرد و آورد بار درآمد مقابل در شهریار
زمین را ببوسید و آن بارگاه بگفتا که مانید جاوید شاه
که تا در پناه تو خلق جهان به شادی گزارند روز و شبان
کنون ملجاء[528] پادشاهان تویی به روی زمین شاه شاهان تویی
بماناد تا حشر این خاندان ز چشم بد اندر به امن و امان
به کام تو بادا[529] همه سر به سر عدو بادت از روی دنیا بدر
ملکشاه تحسین نمودش بسی بگفتاکه این خواجه دیدم کسی[187a]
قرار همه ملک توران به دوست بود نصرخان را به جان یارو دوست
بفرمود تا کرسی زرنگار نهادند و بگرفت بر وی قرار
نمودش بسی ببر تحسین نظام بگفتا که داناست عبدالسّلام
همانا که در کل توران زمین نباشد یکی خواجه عاقل چنین
بخان دار سلطان اشارت نمود که تا خان[530] انعام دارید[531] زود
کشیدند خانی به حد کمال که از جمله اطعام بودش نوال
همه ظرف آن نقره بود و طلا پر از لعل و فیروزه و مشکها

---

[527] س: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[528] س: بنجق.
[529] س: دانا.
[530] س: خوان.
[531] س: آرند.

همه بود زردرو و دستارخان ندیده کسی مثل آن در جهان
چوخوان خورده شد بازبرداشتند دگر سروران جام می خواستند
صدوبیست ساقی صاحب جمال همه شیره بادهای زلال
درآورد و بنهاد هر شیره‌ای نهاده ز هر نوع زرپیشه‌ای
بهر شیره‌ای نه صراحی پر نهاده برو جامی از لعل و دُر
یکی ترک مانند خورشید و ماه گرفته یکی جام و شد پیش شاه
یکی جام از لعل بد هشت سوی که دروی نمودی به یک هرروی
بهرگوشه یک گوهر شب چراغ میان یک درختی ومرغی چوباغ
چوشه باده[532]کردی ازآن جام نوش به چرخ آمدی مرغ و گفتی که نوش
درآمد به گردش زهرسوی جام به آواز چنگ ونی و رود و جام
چوسلطان ملکشاه شدخوش حضور ز جام می و ساقیان چو حور
بگفتا به خواجه که ای خوش کلام تو دستور ملکی و ما را نظام
بگو تا چه میگوید عبدالسّلام چو آورده از پیش شاهش پیام
درآمد بگفتار دستور دین بگفتا که ای شاه روی زمین
فرستاد پیغامها نصرخان که بادا فدایت همه انس و جان
ندارم دریغ از تو جان عزیز ترا خواهر من بود چون کنیز
همه ملک ایران وتوران تراست فرستم هرآنچه کانت رضاست
کنون هست موقوف فرمان و رای بهرچه آن کند امر کشور گشای
سر ازرای اوچون به پیچد کسی شده شاد ازین عقد و پیمان بسی
ملکشاه فرمود کای نیک رای تویی در مهمات مشکل گشای
برو پیشکش ساز بهر عروس زاجناس ونقد و زبیراق و کوس
تجمل هر آنچه کاید به کار ز خاتون توران دریغی مدار
ملکشاه اندر زمان شد[533] بدر شده بود داماد بار دگر
در آن حین تجمل کمی یافته پدر کمتر اسباب او ساخته
ز بنده بدو داده عم زاده‌اش بسی عزّ و تمکین بنهاده اش
سه فرزند بودش ازو شهریار سه شاه وسه سردار و سه تاجدار
یکی بر کیارق محمّد دگر سیوم بود سنجر شه نامور

[532] س: بادی.
[533] ت: ندارد.

زبیده بدی دخت یاقوتیان | که بد پور چغری بک[534] پهلوان
در آن دم هنوز اول حال بود | نه زین طورشان ملکت ومال بود
دگرعزّ[535] و تمکین وجاه تمام | همه بود از ضبط کار نظام
فرستاد القصّه دستور را | که سازد سرانجام آن[536] سور را

کارسازی کردن خواجه نظام‌الملک جهت دامادی سلطان معزّالدّنیا والدّین ملکشاه با ترکان خاتون بنت طمغاج خوان به تدبیر خواجه عبدالسّلام وزیر نصرخان خلدالله ملکه و سلطانه[537]

بپا کن زمان موسم خرمیست | زمان[538]می ومطرب وبی غمیست
بود نوبت عیش وذوق و حضور | مهیا کن ای خواجه اسباب سور
فلک می نگردد بجز رای خویش | نداند کسی تا چه آید به پیش
گهی عیش جویی گهی[539] ماتمی | تصوّر کنی ذوق باشد غمی
گهی از پی غم روی شادیست | تو بندی کنی فکر آزادی است
سبب آنک گردد بر انسان یقین | که کس اختیاری ندارد درین
غرض زین تواریخ و افسانه مند | بود یاد گیر ار تویی هوشمند
مع القصّه دستور با رای و هوش | قلم کرد ازمشک ترخرقه پوش
رقم کرد آلات و اسباب سور | گذشت ازسرصرفه و از کسور[187b]
نخست آنچه میخواست کردن روان | ز بهر عروسی بر نصرخان
چهل اشتری پر قماش نفیس[540] | چهل از کنیزان خوب انیس[541]
ببسته یک دگردو قز از رکاب[542] | زرّینه همه آلت ازجمله ناب[543]
نه اشتر همه زراسفید[544] وسرخ | چهل از غلامان پاکیزه رخ
دگر خیمه و خرگه و سایه بان | دگر فرش و آلات و اسباب آن
چو ترتیب آن کرد شد پیش شاه | بگفتا که ای خسرو عزّ و جاه
مهیا چنین کردم اسباب را | بر شاه بر خواند ابواب را
برو کرد سلطان هزار آفرین | بگفتش چو کردی مهیا چنین

---

[534] س و ت: جغرل بیک.
[535] ت: ظرف.
[536] ت: ندارد.
[537] س: « خلدالله ملکه و سلطانه» ندارد.
[538] س: زمانی.
[539] س: شود.
[540] ت: « چهل از کنیزان خوب انیس».
[541] ت: « ببسته یک دگر دو قزاز رکاب».
[542] ت: « زرّینه همه آلت از جمله ناب».
[543] ت: « چهل اشتری پر قماش نفیس».
[544] ت: سفید.

روان کن ابا یک پسرزان خویش دگر ضبطهای دگر گیر بیش[545]
بپوشان سراپای عبدالسّلام همه جامهای مرصع تمام
بکش استر خاصه باد گیر به زین مرصع بجل و حریر
چو بشنید پاسخ ز سلطان وزیر برون آمد و خلعتی[546] دلپذیر
بپوشید و کردش بر اشتر سوار روان کرد با پور خود نامدار
دگر باره ترتیب اسباب سور همه ساخت یک یک زروی حضور
نخستین بگفتش سه فرسنگ راه همه گرد بر گرد خیل و سپاه
زده خرگه و خیمه‌ها تنگ تنگ به مثل حصاری به آهین و سنگ
میان سه اندر سه میدان پاک همه پاک کردند خاشاک وخاک
بر آن[547] سرکشیدند بس سایه بان زمین شد زچشم خور اندرنهان
سراپرده‌ای گفت تا در میان زدند نیم فرسنگ پهنای آن
بدر پرده‌ای ده بر آویخته به دُر و جواهر بر آمیخته
یکی خرگه چار صد سر زسیم زده در میان چون بهشت نعیم
یمین صد زده خرگه و بر یسار دگر صد زده خرگه آن نامدار
ابر پشت خرگاه شاهی دگر زده خیمه‌هایی ز نوع دگر
خزانه میان خانه پهلوی هم زده بیست فراش خانه نه کم
زده خیمه‌ای اشربه بی شمار دگر اخته خانه بگرد و کنار
ابر پشت آن مطبخ خاصه باز به آلات زرّینه و برگ و ساز
به خرگه یکی تختی از چار سوی به زرّ وجواهرمرصع دو روی
برو بسته ده پایه کرسی بلند برو فرشهای مرصع فکند
بر آویخته خوشه ها لعل و دُرّ ابر سقف خرگاه همواره پر
چو ضبط سراپرده کرد آنچنان برون سراپرده آمد دوان
همه روی صحرا بگسترد فرش همه سایه بانش زسیلاب[548] عرش
ابر سادری که همه کندلان دگرباره بالای آن سایه بان
درآمد سوی طبل خانه دگر دوتخت گران ساخت ازچوب تر
که بالای هر تخت پانصد نفر نشستی همه مردم پر هنر

[545] س: مصرع یک و دو جابجا شده است.
[546] ت: حاجبی.
[547] ت: ندارد.
[548] س: ستعلات.

زنایی و بوقی و از طبلکی | دهلچی و برغوچی و سنجکی
بکمخواه و نخ آن دو تخت بلند | بپوشید و بس خوشه ها برفکند
چو کار همه بر که گشت راست[549] | دیگرباره انواع اطعام خواست[550]
نود اسب و از گوسفند ده هزار | ز گاو و زاشکاری بی شمار
دگر مرغ الوان ز اندازه بیش | دگرخوردنیها بد وخوروخویش
ز چربی و ترشی و شیرین دگر | طعامی که نبود از آن خوبتر
صد اشترهمه قند و صد اشربه | همه کاسه چینی و هم مشربه
مرین برگها جمله چون شد تمام | درآمد به نزدیک سلطان نظام
مفصل به سلطان همه عرض داد | ملکشاه را جان ودل[551]گشت شاد
سواره شد آمد به نظارگی | بدید آن همه برگ بیکبارگی
دل ازشادیش همچو گل برشکفت | پیاپی همی شکرازخواجه گفت
بگفت ای پدر هست منت بجان | ز تو شاد گشتم تمامی روان
مرا خود بجز تو کسی یار نیست | بجز تو دگر با کسم کار نیست
همه ملک ایران و توران زمین | ترا جمله کردم بزیر نگین
نخستین بود مهر تو بعد از آن | نهم من دگر مهر بر روی آن
بیامد بدان تخت و آن بارگاه | به می خوردن وعیش درپادشاه

رفتن فخرالملک بن نظام‌الملک به اتفاق خواجه [188a] عبدالسّلام[552] و پیشکش بردن و دامادی کردن سلطان ملکشاه

راویان اخبار و ناقلان اسرار روایت می کنند که چون خواجه نظام‌الملک ترتیب پیشکش و دامادی کرد و کار سور بدان طریق که شرح آن به نظم گفته شد، سرانجام نمود و فرزند خود فخرالملک را به اتفاق خواجه عبدالسّلام پیشکش بردند و نصرخان بسیار تجملی سرانجام کرد و فخرالملک را خلعتهای فاخر فرمود. دختر، در مهد مرصع روان کردند و آن شب، دامادی و عیشی کردند که کس ندیده و در تواریخ سلاطین کس نشنیده. و نصرخان و ملکشاه با یکدگر شراب خوردند و صحبت داشتند و چهل روز تمام مردم ایران و توران با یکدیگر[553] ذوق و عشرت کردند و سود او معامله کردند و هر روز با یکدگر پیشکشی و تبرکی، جهت هم[554] دیگر می‌کشیدند. چون چهل روز بگذشت ملکشاه وداع نصرخان کرد و نصرخان به عدد صد اسب و ترک کشید[555] و سلطان به مرو آمد

[549] س: ندارد.
[550] س: ندارد.
[551] س: « دل و جان».
[552] ت: ندارد.
[553] س: « با یکدیگر» ندارد.
[554] ت: بهم.
[555] س: « نقد و اسب و غلام و برگ کشید».

و ترکان طمغاج را مهد توران خواندند. تو ایشانرا در عیش و مراد و کامرانی بگذار[556]. بیا تا بر سر معامله و قصه ملک[557] عمادالدوله قاورد بن چغری بک[558] که او را سر حد کرمان نصیب شد و حالات او در حروم و عمان و فارس چه بود[559] والله اعلم.

قصّه ملک رکن الدنیا والدّین عمادالاسلام والمسلمین قاورد بن چغری بک[560] که او را قره ارسلان گفتند و گرفتن هرموز و فارس تا در لشکر همدان با سلطان ملکشاه حرب کرد و سپری شد.

راوی تاریخ روایت می کند که چون[561] آل سلجوق را سعادت یار شد و اقبال روی نمود و ممالک قسمت کردند. چنان که یاد کرده شد، طغرل بک به[562] عراق و ری و آذربایجان که به شرح بیان رفت و چغری بک[563] با فرزند بزرگ آلب‌ارسلان محمّد در خراسان و خوارزم و توران، هر نوع که رانده بودند، به شرح نظم و نثر گذشته شد. اما چون در ماه شعبان سنه اثنی و اربعین و اربعمایه که ملک قاورد که فرزند چغری بک[564] بود و بهادر و عادل و کاردان به دارالامان کرمان رسید و لقب او عمادالدّوله و نام او قاورد بن داود بن میکاییل بود[565]. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بک[566] نبشتند و بناها که در کرمان فرموده است. بدین طغرا ثبت است و چون دلیل دولت و قاید تقریر او را به سلامت سرای و سنت خانه کرمان راه نمود و عنان عزیمت او آنجا کشید. در آن زمان عنان مملکت در قبضه اقتدار سلطان باکالنجار بن سلطان الدوله بهاالدوله بن عضدالدوله بود و محال سلطنت ملک او جامع ممالک فارس و کرمان و مستقر سریر در شیراز فرمودی و قصّه ایشان علی حده در تواریخ آل بویه آورده شود. اما در[567] هر محل به قدر آن سخن[568] که در آن باب باشد، آورده شود انشاالله. به خاطر عاطر نواب حضرت سلطنت شعاری درآید که بر عمر و زندگانی حضرت سلطانی غیاثی برکت باد و سایه چتر همایون بماناد و در کرمان او را نایبی بود و نام او بهرام بن لشکرستان بن ذکی از ابنای دیالم و لشکرستان دیلمی[569] متمول و محتشم بوده است چنانک در حق او گفته‌اند

شعر [188b]

داد ازجهان اگر دو بدی به یکی داد ار بدی لشکرستان ذکی

---

[556] س: بدار.
[557] س: ندارد.
[558] س و ت: جغرلبک.
[559] ت: « چه بود» ندارد.
[560] س و ت: جغرلبک.
[561] ت: ندارد.
[562] س: و.
[563] س و ت: جغرلبک.
[564] س و ت: جغرلبک.
[565] س: ندارد.
[566] س و ت: جغرلبک.
[567] ت: ندارد.
[568] س: «سخن به قدرآن».
[569] ت: ندارد.

و در خدمت قاورد از طبقات ترک و ترکمان مردمی پنج شش هزار بودند. هم در زین زاینده و هم[570] در زره پروریده[571] شغل همه روزه کین اعدا و لوای ملک و دین و شب فراش و لحاف[572] ایشان نمد زین.

شعر[573]

همه را با رماح خطی شغل همه را با سیوف هندی کار

رخش در زیرشان در غزال شتر نیزه در دستان ... مار

و اما[574] در شهر بردسیر[575] با بهرام مشتی دیلمی[576] عاجز بیچاره بودند. هرگز لشکر ترک نادیده و آواز کمان از گشاد بازویشان نشنیده و در ربض بردسیرعادتی نبود. بهرام در شهر فروبست و دیالم زوینی چند که داشتند انداختند و از تیر، ترکان چندی[577] هلاک شدند. بهرام صورت این حال و واقعه آنها[578] بارگاه ملک باکالنجار کرد. مدت اعانت متمادی می شد. شدت پاس قاوردی مهلت انتظار نمی داد. بهرام مصلحت خود و رعیت در مسامحت[579] مصالحت قاورد دید بر آن که ولایت تسلیم کند و دختر به قاورد دهد و در اثنای تقریر، اسباب وفاق و تمهید قواعد اتفاق، با ملک کالنجار نهضت فرمود. بهرام چون روی به کعبه هوای ترک آورده بود[580] و به شب بر بادیه صحبت دیلم کرد، کس فرستاد به راه و کنیزکی را از خواص حجره باکالنجار به مال و مواعید افضال بفریفت تا باکالنجار را زهر داد و در جنات فرو شد و لشکر او چون صولت ترک و شوکت ملک قاورد شنیده بودند هم از آن منزل روی باز فارس نهادند و ملک کرمان قاورد را مسلم شد و ملک قاورد پادشاهی بوده است عادل[581] تازنده، یازنده، مدبر، معمر، مقبل فر مظفر، رایات دولت او در عالم گشایش به منصور رایات اقبال او در پادشاهی بر صفحات روزگار مسطور و از حذق صنعت او تا در تاسیس مبانی جهان بانی ملک کرمان صد و پنجاه سال در خاندان او بماند و اولاد او، انسال[582] او، همه از[583] مکتسب او خوردند و خواب شب و آسایش روز ایشان نتیجه بهر و نقب او بود. از ابواب سیاست و اخلاق جهان داری او، یکی آن بود که در محافظت عیار نقدی که می زد مبالغت نمودی و مدت بیست و چهار سال که پادشاه بود در نیم ذره نقد او زیادت و نقصان نرفت. لاجرم این ساعت، نقد قاوردی بر همه نقود راجح است و گویند که هرگز رخصت نداده است که بر خوان پیش او بره و بزغاله آورده‌اند و نهار اجهار اقصاب نیز آن را بمذمح نیاراستی برد و گفت بره، طعام یک مرد باشد و چون یکساله شد، طعام بیست مرد است و در پروردن او رنجی به کسی نمی رسد و علف از صحرا میخورد و می‌بالد و

---

[570] س: ندارد.
[571] ت: پرورده.
[572] ت: طی.
[573] س: در این نسخه این شعر نیامده است.
[574] ت: ندارد.
[575] س: برداسیر.
[576] ت: دیلم.
[577] ت: چندان.
[578] ت: ندارد.
[579] س: ندارد.
[580] س: است.
[581] ت: «سیاسش» اضافی.
[582] ت: اموال.
[583] ت: ندارد.

چون در مملکت قرار یافت او را فتحها و ظفرها میسر شد و لشکر بسیار برو جمع شد و حشم بی حد گرد برآمد و ارتفاعات سردسیر به ارزاق ایشان وفا نمی کرد. چه مایه مال و منال کرمان از گرمسیر است و گرمسیر[584] در دست کوفنج بود به روزگار دراز از عجز دیلم کردن استیلا افراشته[585] بودند و سینه تقلب پیش کرده و در عدد ایشان کثرتی بود و به شوکت اندک قمع ایشان میسر نه و جمله گرمسیر از جا رفت تا لب دریا فرو گرفته بودند و تا حدود فارس و اطراف خراسان می شدند و از دزدی و قطع طرق مال، باز ولایت خویش می آوردند. این قصه بر رای ملک [189a] قاورد عرض دادند. دانست که به مجاهدت و مکابرت نهی[586] فساد آن قوم از زمین عناد برتواند آورد و واذا لم تغلب فاخلب عیون.[587] وجواسیس فرستاد[588] و مثال داد تا بر مداخل و مخارج و مکامن و مضایق محل و مقام ایشان واقف شوند و اوقات اجتماع و احتشاد تفرق و تشرّد ایشان را رعایت کنند و آنها حال واجب دارند. بعد از مدتی جاسوسی رسید و شرح احوال منازل و مراحل و مساعی و مراعی آن ملاعین داد و گفت که فرصتی سانح شده است اگر اشتهار آن در حین طاقت آرند. صورت نجاح درآیینه فلاح چهره نماید دو رئیس که سرور قوم‌اند و پیشوای ولایات مواصلتی و مضاهرتی دارند و تا دو سه روز دیگر میعاد زفاف و میقاد التفات نهاده‌اند و مرا چون این حال معلوم شد، جان بر میان بستم و به خدمت شتافتم. ملک قاورد در حال

بیت[589]

بفرمود تا رخش را زین کنند سواران بروها پر از چین کنند[590]

برنشست و بیرون شد و لشکر چنانچه از نهضت او باخبر می شدند، بی مشایعت می گرفتند و طاعت متابعت می نمودند. به دو شبانروز همی رفت رسید و خشم اندک بازوی نتوانست پیوست و اذا قضی‌الله امراً هییأ اسبابه[591] و جا رفت[592] به یک روز دیگر به کوه کوفجان شد و همان شب اتفاق عروسی بود و جمله اکابر و اصاغر و مهتر و کهتر و زن و مرد از اشراف و اراذل مجتمع و به عشرت و نشاط مشغول سحرگاهی بر سر آن مخازیل افتاد و ایشان را خارگشای خوش فرمود و یک کودک را زنده نگذاشت.

خمساهم و بسطهم حریر و صبحهم و بسطهم تراب
ومن فی کفه منهم قناة کمن فی کفه منهم خضاب

شعر[593]

کشته ز زخم خنجر فیروزه فام او بیچاره رنک چهره خصمان کهربا
سرهای سرکشان همه درصحن معرکه چون کند نادر و ده به تیغ چو کند ما

---

[584] ت: ندارد.
[585] س: فراشته.
[586] س: نج.
[587] « واذا لم تغلب فاخلب عیون وجواسیس » یک مثل عربی است.
[588] ت: فرستاده.
[589] س: شعر.
[590] ت: در نسخه تهران گویا نیست.
[591] : سوره بقره: آیه 117.
[592] س: « و جا رفت» ندارد.
[593] س: ندارد.

و جمله اموال ولایت از حلی و حلل و مراکب و غیره معد و مهیا و همه را در قبض آورد و ولایت گرمسیر از شوایب مداخلت اغیار خالی شد و گشاده و کتب فتوح جبال القصص از منشیان ملک قاورد که متداول است برین معنی گواه صدق است و شاهد حق و از فتوح او فتح عمان است و قصه آنک بر رای او عرض کردند که ولایت است که آن را عمان گویند. خزانه ای از انوع نعمت مهلتی[594] و قرضهٔ[595] باوقار نصار مشحون و عرصه آن از خصمی مانع و مقاومی مدافع فارغ و خالی و از ساحل هرموز تا آن بقعه مسافتی نه بس دور اما خطر امواج دریای محیط در پیش است و از رکوب مراکب آبی ناچار گفت

شعر[596]

یغوض البحر من طلب اللآلی و من طلب العلا سهر اللیالی

گفت سم اسب من آنجا رسد. گفتند اگر والی و امیر[597] هرموز پدر عیسی جاشوتر نیست زیر پایها و کشتیها سازد و رسد.

نظم[598]

بفرمود تا نعل را نو کنند زمین پر نفیر و روارو کنند

روی به گرمسیر آورد و امیر هرموز را حاضر کرد. بفرمود تا جواری و منشات و مراکب سفاین را ترتیب سازد و به حکم دلایت عنان خدمت ملک گیرد تا رایت منصور او را سره عمان مرکز کند. امیر هرموز کمر طاعت بست و اسباب عبور بساخت [189b] چتر همایون ملک به عرضه عمان رسید[599] و والی عمان[600] را شهریار بن باقیل گفتندی و چون بلای ناگهان محنت نااندیشه دید روی در پرده اختفا کشید و ملک در اجشاء ثمرات مراد و حبابه اموال و استخراج کنور باقصی الغایت رسند[601] و به رعیت، ولایت را زیادت ازهاق ننمود و به مواعید خوب و گماشتگان و شحنگان عادل مستظهر گردانید و خطبه و سکه ولایت بر نام خویشتن فرمود و مثال داد تا طلب امیر ولایت باز کنند و پیش وی آرند که در امان خدای است و چنان مراعات من او را در تنوری بازدیدند و به خدمت ملک آوردند، ملک[602] گفت ای تازیک! من به مهمانی آمدم، از مهمان بگریختی. اکنون باز می گردم ولایت تراست و شحنه من اینجا در خدمت و صحبت تو می باشد. آن بیچاره نیم مرده در فکر[603] خدمت افتاد و به زبان تضرع زاریها کرد و گفت ای ملک! فرزندان طفل دارم. اگر مرا زنده گذاری، باقی عمر بعد قضاءالله بخشیده، انعام ملک شناسم. ملک را رقت آمد و او را ایمن گردانید و رحمت فرمود.

---

[594] ت: ندارد.
[595] ت: فرضه.
[596] ت: ندارد.
[597] س: ندارد.
[598] ت: شعر.
[599] س: ندارد.
[600] س: « رسید و والی عمان» ندارد.
[601] ت: رسید.
[602] ت: ندارد.
[603] ت: خاک.

شعر

قبل العدی بالصفح عن هفواتهم　　والصفح فی عتق العدو صفیح[604]

عفوکان هست اصل دین داری　　از برای چه زور می داری

تو ظفر خواستی خدایت داد　　او ز تو عفو خواست زوکن یاد

بس شهریار از زخاین و خزاین و زواهر و جواهر آزاد آمد[605] و ملک را خدمتها کرد و ملک در ظل سلامت و کنف دولت باز گرمسیر کرمان آمد و عمان تا آخر عهد ملوک کرمان بود و پیوسته شحنه کرمان آن جا بود چون [606]سلجوقشاه بن[607] ارسلان[608] شاه بعد از واقعه پدر و جلوس برادرش ملک محمّد به عمان افتاد و آنجا مقام کرد شحنه کرمان دیگر نشد و ملک قاورد ولایت فارس از فضول[609] فضولان خالی گردانید و تخت ملک شیراز را به جمال عدل خویش بیاراست و شاهد عدل این قصه محرابیست از سنگ مرمر در درِ مسجد جامع شهر بردسیر[610] بر حواشی آن نبشته که این محراب از فیروزآباد فارس ملک قره ارسلان بیک به کرمان آورد. ملک قاورد را فرزند بسیار بود از پسران که ما نام ایشان شنیده‌ایم هفت‌اند: سلطانشاه و تورانشاه و کرمانشاه[611] و امیرانشاه و عمرو[612] مردانشاه و حسین و دختران چهل نفر. بس مشهور همین هفت بودند. اما به روایتی استماع افتاده که دختر چهل بوده‌اند و بعضی در حکم امرای آل بویه بودند و بعضی به سادات فیض داد و در آخر عهد، چون مملکت فارس بر او مسلم شد و چنان روی نمود که قصه سلطان آلب‌ارسلان محمّد که او را در لب آب قصه افتاد و خواجه نظام الملک به حسن تدبیر سلطان ملکشاه را بر تخت نخست[613] نشاند و دامادی که شرح آن گذشت سرانجام نمود و باز مملکت مرو و سرخس[614] و در خراسان آمدند و به ضبط ممالک مشغول شدند. ملک قاورد را سلسله محبت تخت عراق و خراسان کرد و گفت تا من باشم جای پدر و برادر از آن من است و سلطنت اکنون حسباً نسبا به من متعلق است و درین باب[615] با امراء سلطان ملکشاه نامه‌ها نوشت و تعهدها کرد و ایشان را به دعوت خانه وفاق استدعا کرد و از ایشان لبیک اجابت بستند[616] و او را وعده [190a] نصرت[617] دادند. لشکری که داشت به عراق کشید و به همدان رسید[618] و دو پسر سلطانشاه و امیرانشاه را با خود برد و ملک شاه در ری بود. عزم همدان کرد و ملک قاورد به امید خلافت[619]، با امید مخالفت امرا خصم با لشکری اندک خود را در ورطه هلاک افکند. امراء

---

[604] ت: بیت عربی را ندارد.
[605] س: ندارد.
[606] س: «ملک» اضافی.
[607] ت: «سلجوقشاه بن» ندارد.
[608] س: « ملوک کرمان بود و پیوسته شحنه کرمان آن جا بود چون سلجوقشاه بن ارسلان» ندارد.
[609] س: ندارد.
[610] ت: در حاشیه این صفحه چنین آمده است: در ظل حمایت آرد که محسور اقران گردد.
[611] س: ندارد.
[612] س: ندارد.
[613] س: ندارد.
[614] ت: ندارد.
[615] س: ندارد.
[616] ت: زدند.
[617] ت: آخرت.
[618] س: رسند.
[619] ت: «امید خلافت» ندارد.

عراق از خطه صفا سربتافتند و در خطه وفا نیامدند. لشکر کرمان مغلوب شد و قاورد را اسیر گرفتند و در بند بداشت. در آخر روز امرا و لشکریان پیش خواجه نظام‌الملک تلاش انعام واکلکای کردند که کاری چنین گزارده و لشکری شکسته. البته ما را نان پاره‌ای باید و در میان ناملایمی گفت که اگر ما را خوش ندارید و اگر نه قاورد را عمر باد. خواجه نظام‌الملک از آن سخن بیندیشید و حسابی برگرفت. لشکری را تدارک کرد که من امشب[620] در خلوت با سلطان سخن گویم و معامله شما[621] بمصرف[622] و دلخواه سرانجام نمایم و امرا چون متفرق شدند خواجه پیش سلطان آمد و سلطان در آن خیال بود که عم خود را قاورد تربیت کند و ولایت او را بدو[623] باز دهد و با خواجه ازین مقوله سخن گفت خواجه شرح امرا و لشکریان و طلب عطا و نان پاره و سخن بوالفضول که قاورد را عمر باد، تمام بازگفت و گفت اگر قاورد زنده [624]می‌ماند بر سلطنت تو هیچ امید و اعتماد نیست. گفت پس چه کنم؟ گفت او را به زهر هم امشب هلاک باید کرد. سلطان گفت تو دانی در زمان قدحی شربت[625] زهرآلود سرانجام[626] کرد و سه چهار ناتراشیده ریش تراشیده دلها خراشیده را روانه کرد تا آن شربت[627] بخورد. قاورد دادند[628] و به جهد تمام به خورد او دادند[629] و همان دم فرمان یافت و هر دو پسر او را میل کشیدند. امیرانشاه از درد وفات یافت اما سلطانشاه بزیست و در آخر قدری میدید.

شعر

ای دل حد خویشتن نگه دار کاینبار شدی بجان گرفتار

اما سلطانشاه را آیینه بصر از آه قصد تیره نشد و بادام بصر از[630] سنگ تکمیل[631] شکسته نشد و او را شخصی از چشم پدر از لشکرگاه بدزدید و برپشت خود او را باز کرمان رسانید و در کرمان، کرمانشاه که پدر او را به جای خود نشانده بود، هم[632] کلبه دینار او[633] داغ کرده بود و به گوشه عقبی رفته و امیرحسین طفل بود. مهد او را بر تخت می نهادند و بار می دادند و دیگر پسران او در قلاع بردند. قلعه کوچک [634]که آن را گوهریّه خوانند و چند جا نام عمرو مردانشاه بن قاورد بر دیوار نبشته است. چون رکن الدوله سلطانشاه برسید در ماه صفر سنه سبع و ستین و اربعمایه تخت ملوک موروثی خود[635] را به زینت فر خویش بیاراست و امور ممالک را[636] در نصاب تقویم قرار داد. چون یکسال بگذشت، سلطان ملکشاه عزم کرمان فرمود و هفده روز بر در شهر بردسیر کرمان بود و

---

[620] ت: شب.
[621] ت: ندارد.
[622] ت: «بموجب» ندارد.
[623] ت: ندارد.
[624] ت: «ماند» اضافی.
[625] ت: « زهر هم امشب هلاک باید کرد. سلطان گفت تو دانی در زمان قدحی شربت» ندارد.
[626] س: ندارد.
[627] ت: شب.
[628] س: دهند.
[629] ت: « و به جهد تمام به خورد او دادند» ندارد.
[630] س: « آه قصد تیره نشد و بادام بصر از» ندارد.
[631] س: ندارد.
[632] س: همه.
[633] س: ندارد.
[634] س: « بود» اضافی.
[635] ت: ندارد.
[636] س: ندارد.

سلطانشاه در لباس خضوع به قدم خشوع پیش آمد و گفت مرا چهل خواهر است که به حکم خویشی عم محرم تواند گرم. سلطان جهان رواندار و به دست خربندگان لشکرگاه افتد. سلطان سوگند خورده بود که کرمان را خراب کند. تصدیق سوگند او را یک برج از قلعه کهنه بر میدان که آن را برج فیروزه می خواندند [190b] و این ساعت هنوز خراب است و سلطان باز گردید و سلطانشاه پادشاهی بود عشرت دوست و ده سال پادشاهی کرد[637]. و در حدود[638] حدوث واقعه ماتورنیست و در آخر عهد ملک از برادران او در کرمان، تورانشاه مانده بود و او را به جانب بم فرستادند. نه[639] بر طریق[640] نیابت، بل به حکم استهامت. چه ملک تورانشاه در میان زنان پرورده شده بود و در تضاعیف شمایل او حسن نیتی بود و اگر[641] سخن کسی[642] به زبانی کرمانی گفتی و سلطانشاه و دیگران ازو حساب پادشاهی برنمی گرفتند و چون سلطانشاه از شرف ملک به هبوط هلاک پیوست و از اولاد قاورد جز عمادالدوله تورانشاه نماند، سرای مملکت به چهار حد، به حکم ارث حق او شد و در ماه رمضان سنه سبع و سبعین و اربعمایه بر سلطنت کرمان قرار یافت. بیاییم تا[643] بر سر[644] قصه سلطان[645] معزالدّنیا والدّین. سلطان جلال دین[646] ملکشاه بعد از وفات قاورد و آمدن به کرمان بعد از آن که به ری بازگشت، خبر وفات برادر او امیرالیاس بن آلب ارسلان که والی بلخ بود[647] بدو رسید و سلطان بعد از مراسم عزا دیگر برادر را، شهاب الدّوله تکش را تشریف ها داد و به بلخ فرستاد و ولایت امیرالیاس بدو داد[648] و هم درین ایام رسولان[649] سلطان ابراهیم بن مسعود از غزنین به ری رسیدند. تا خدمتها و تحفه های بی قیاس و دختر سلطان ملشکاه را گوهر ملک خاتون به سلطان ابراهیم بن مسعود[650] دادند و از ری او را به غزنین فرستاد و بدین سبب او را مهد عراق خوانددی و سلطان از ری به خراسان بازگشت و چون به حدود مازندران رسید و ملوک مازندران و طبرستان به خدمت آمدند چون بدر هرات رسید، عم سلطان عثمان بن چغری بک[651] که او را امیر امیران خواندنی به خدمت آمد و سلطان[652] در اعزاز و اکرام او مبالغت نموده امیر امیران خواست که در پیش تخت زمین بوس دهد. سلطان اجازت نداد و او را با خویشتن بر تخت نشاند و ولایت و لوالیح و خیلان بدو باز[653] داد و او را مویدالملک رکن‌الدوله لقب نهاد و هرات و فوسنج و نواحی غور و غرجستان به برادر خویشتن ملک نوری برس بن آلب‌ارسلان داد و به سبب آنکه خاقان به نواحی ترمذ تعرضات میرسانید و به نزدیک سلطان رسولان فرستاد که ترمذ از ماورالنهر است. به من باز باید

---

[637] س: ندارد.
[638] ت: عهود او.
[639] ت: ندارد.
[640] ت: طریقت.
[641] ت:اکثر.
[642] ت: لینی.
[643] س: ندارد.
[644] س: ندارد.
[645] ت: ندارد.
[646] ت: « جلال دین» ندارد.
[647] ت: « حجازستان بودند و» اضافی.
[648] ت: «بدو ارزانی داشت».
[649] ت: «فرستادن» اضافی.
[650] ت: «مسعود بن ابراهیم».
[651] س و ت: جغرلبک.
[652] س: « عثمان بن جغرلبک که او را امیر امیران خواندنی به خدمت آمد و سلطان». ندارد.
[653] ت: ندارد.

گذاشت و تصرف در باقی باید[654] کرد و ولاء[655] و عمال بازخواند. سلطان از [656] هرات به بلخ رفت و معارف بلخ نیز از خشم خاقان شکایتها نمودند و رسولی از آن خاقان به بلخ رسید و گرزی آورد پنجاه من و شمشیری ده من و پیغام رسانید که خاقان می گوید گرزی و شمشیری که بدان بازی کنیم فرستادم تا شمشیر جنگ و گرز روز مصاف ازین قیاس گیری. سلطان فرمود تا جمله امرا و بزرگان و رسولان روم و هندوستان عرب و عجم حاضر آمدند و سلطان در میدان گرز را برگرفت و هفت بار گرد برگردانید و هشتاد قدم بینداخت و فرمود تا اشتری لختی آوردند و آن شمشیر خاقان بر گردن شتر زد و از تن جدا کرد پس فرمود تا کمان خاص[657] آوردند به زه کرد و چند چوبه [191a] تیر بینداخت و کمان از زه فرو کرد و هم در میدان امیری را که نوشتکین معمری گفتندی، با رسول خاقان نام زد کرد و کمان بدیشان داد و گفت گرز و شمشیر شما بدیدیم و بیازمودیم و ما را آن کمان است که[658] اگر این را به زه برآورند با سخن شمشیر و گرز باید گفت. والا[659] بازی که در سرای کنند، زشت باشد پیش مردان آوردن[660] و رسولان بازگشتند و پیغام بگزاردند و جمله لشکر خاقان، هیچکس آن کمان بر زه نتوانست آورد و سلطان از آب بگذشت. بدر ترمذ فرود آمد. برادر خاقان را بعد از جنگهای بسیار از حصار بیرون آورد و به سمرقند بازفرستاد و از ترمذ به سمرقند رفت و خاقان صلح طلب کرد و خدمت بسیار از سمرقند بیرون فرستاد و سلطان را مطاوعت نمود و مالها قبول کرد و سلطان مظفر و منصور به بلخ باز آمد و از بلخ به ری شد و امارت خراسان و نیابت خویش به برادر داد. شهاب‌الدّوله تکیش داد.

خلافت المقتدی بالله ابوالقاسم عبدالله بن محمّد بن القایم

تمام بالا بود و نحیف و اسمر و سیاه چشم و تنک محاسن و مادر او کنیزکی بود. نام او[661] علم و چون دوازدهم شعبان سنه سبع و ستین و اربعمایه قایم گذشته شد المقتدی را به خلافت بنشاندند و نوزده سال و دو ماه بماند و چون به خلافت بنشست به نزدیک سلطان ملکشاه رسولان فرستاد و تشریف و مثال نیابت و سلطان در خراسان و سیستان و عراق و خوارزم و طبرستان و گرگان و مازندران و آذربایجان و فارس و کرمان و عمان و اهواز و خوزستان و بصره و بلاد بکر و در کوفه و بغداد و این همه سلطان ملکشاه را مسلم بود.

ذکر ولادت سلطان محمّد و سلطان سنجر رحمهم الله علیه و مادر ایشان

حکایت

چنین[662] شنیدم که در اول عهد سلطنت ملکشاه، بدان وقت که به اصفهان بود، یک روز خادمی را که استاد سرای بود، بخواند و فرمود که فلان کنیزک را به خدمت خوان این خادم برفت و باز آمد و با سلطان گفت جمله کنیزکان در باغند بر لب حوض، برهنه آب بازی میکنند. آن جا نتوانستم رفت و این باغ در سرای سلطان در گشاده داشت.

---

[654] ت: ندارد.
[655] س: ندارد.
[656] ت: «در» اضافی.
[657] س: حاضر.
[658] ت: ندارد.
[659] ت: ندارد.
[660] ت: آورد.
[661] س: ندارد.
[662] س: خبر.

سلطان خواست تا ساعتی نظاره کنیزکان کند و از آن تماشا بهره‌ای گیرد. با یک دو خادم در باغ رفت و دزدیده بر بام گوشه[663] شد که حوض در پای آن بود و نظاره میکرد و این کنیزکان یکدیگر را در آب می انداختند. در میان ایشان کنیزکی بود[664] چهارده ساله، بر گوشه خویشتن را[665] فراهم کشید و سخت بخرد و آهسته در میان کنیزکان نشسته. از اتفاق چند نوبت نظر سلطان بر او افتاد. ناگاه کنیزکی دو درآمدند و او را بگرفتند که در آب اندازند، بسیار زاری کرد و سود نداشت. خواستند تا او را برهنه کنند، به هیچ صفت نبگذاشت. همچنان با جامه در آب افکندند به قوتی تمام. سر او بشکست. [666] بر کناره حوض[667] آمد و کنیزک بسیار بگریست. سلطان را بر او دل بسوخت و سخت برنجید برخاست[668] و به حجره خاص آمد [191b] و فرمود تا[669] آن کنیزک را به خدمت آوردند و او را بنواخت و با او نزدیکی کرد. او را بکر یافت. بغایت خوش دل گشت و هم آن ساعت، آن حجره بدو بخشید و هرچه در آنجا بود، از فرش و زرّینه و سیمینه و کنیزکان خدمت و خادمی را بخواند و کار او را بدو سپرد. مدتی بیرون آمد. آن کنیزک کسی به خدمت بخواند از جمله کنیزکان و زنان که در پرده سلطان بودند و هر نوبت که او را می دید، از خردمندی آن کنیزک چیزی[670] ظاهر می شد. تا این کنیزک بار گرفت و در اصفهان بماند و در آن وقت که سلطان به ترمذ بود[671] و برادر خان سمرقند را از حصار ترمذ بیرون آورد. از اصفهان خبر رسید که آن کنیزک پسری آورد. سلطان فرمود تا او را نام پدر سلطان آلب‌ارسلان محمّد بن داود نام کردند و آن سلطان محمّد غازی[672] بود و بعد از آنک سلطان به عراق بازگشت و از عراق به شام باز شد. شهری که آن را[673] سنجار گویند روز آدینه بیست و پنجم رجب سنه سبع و سبعین و اربعمایه، پسری دیگر آمد. احمد نام کردند. فرمود تا آن را به نام آن شهر خوانند. سنجار. و آن سلطان سنجر بود و خیراتی که مادر سلطان کرده است در خراسان و عراق ظاهر است و تا آخرالزمان باقی خواهد ماند و به برکات او بسیار خویشاوندان او، از ترکستان بیامدند و مسلمان شدند و همه را نیکو داشت و هم درین سال، سلطان به خراسان آمد و به مرغاب هرات نزول کرد و از آنجا به ماوراالنهر رفت[674] به راه بلخ که شمس‌الملک خان در سمرقند خلاف کرده بود به ترمذ[675] آمده و اصفهان کبود جامه که جد نصره الدین کبود جامه بود[676] و سلطان او را به ترمذ گذاشته بود، یکشبه اول به ترمذ آمد و دوم نوبت، قلعه ترمذ بگرفت و مسلم کرد و از آنجا به حدود نخشب رسید. برهان الدّوله تکین پیش باز آمد که برادر شمس الملک بود و

---

663 ت: «گوشه بامی».
664 ت: «ارپس» اضافی.
665 س: ندارد.
666 ت: «چون» اضافی.
667 ت: جیحون.
668 س: ندارد.
669 س: به.
670 ت: «چیز دیگر».
671 ت: ندارد.
672 ت: ندارد.
673 ت: آنجا.
674 ت: ندارد.
675 س: بتر.
676 س: « که جد نصره الدین کبود جامه بود» ندارد.

عذر خواست و دیگر نوبت صلح کردند و قراری[677] نهادند وسلطان به خراسان بازگشت. خبر یافت که ترکان به بلاد شام درآمده اند و در حدود از آن[678] رسولان[679] قیصر به خدمت رسیدند و چندان مال و نعمت آوردند که هرگز از هیچ پادشاه به هیچ پادشاه نیاورده بودند. سلطان از آن راه[680] به حلب باز آمد. از خراسان معتمدان و رسولان رسیدند که شهاب الدوله تکیش به بلخ عاصی شده و سلطان از حلب[681] به اندک روز به چندی معدود[682] به نیشابور آمد چنانک خاطرها قبول نکند از اندک روزگار که از حلب به نیشابور رسید با صد سوار و جماعتی حشم که به خراسان مانده بودند، به سلطان پیوستند و به تعجیل به بلخ رفت. شهاب‌الدوله تکیش به ترمذ گریخت. سلطان از جیحون بگذشت و او را در ترمذ نیافت و به قهر بیرون آمد و بعد از آن او را بکشتند و سلطان ملکشاه سه نوبت قلعه ترمذ را فتح کرده است و در شهور سنه احدی و ثمانین و اربعمایه شمس الملک به سمرقند عاصی شد و سلطان سیوم نوبت به ماورالنهر شد و خاقان را در کاشغر بیافت و بعد از مدّتی شمس‌الملک معروفی را بیرون فرستاد و پیغام داد که گناه خویشتن بدانستم و بدان معترفم و آفریدگار جل جلاله پادشاهی مشرق و مغرب ترا مسلم گردانیده است و جمله [192a] سلاطین و ملوک به بندگی تو اقرار دارند و به خدمت تو تفاخر می کنند. یک خانه بگذار که باقی ماند و گناه من در گذار و از من عفو کن و مرا به بندگی بپذیر و اگر تشریف دهد دختری از آن من به خداوند زاده دهد تا امن باشم. و نظام الملک او را تیمار داشت و سلطان عفو کرد و خاقان شمس‌الملک بیرون آمد و در پیش تخت سلطان زمین بوسه داد و سلطان او را به بخشید و ماورالنهر بدو ارزانی داشت و به خراسان بازگشت و درین وقت که بر در کاشغر بودند رسول قیصر را که مال روم آورده بودند، بازگردانیدند. نظام‌الملک گفت واجب می کند که در تواریخ بنویسند که رسول قیصر روم خدمتی آورده بود. او را از کاشغر بازگردانیدند و جمله مسلمانان را بدین خوشدل باید بود که پادشاه اسلام را چندین قوت و مکنت است و درین ایام که سلطان بدین مهم مشغول بود و گاه از سمرقند تا[683] شام میرفت و گاه از شام تا کاشغر. حسن صباح فرصتی جست و حیلتی ساخت و جماعتی را به دست آورد تا قلعه الموت به انواع مکر و حیله[684] و خدعه و شیوه‌های عجب در تصرف گرفت و مذهب الحاد که[685] باطنی می گفتند، آشکارا کرد[686] و پیش از آن ناصر خسرو و جماعتی دیگر از داعیان ایشان به خراسان و عراق، این مذهب عرض می کردند و در عهد آل سیمجور بوعلی این مذهب[687] گرفته بود از بزرگان حضرت نصر[688] بن احمد بخارا چند کس که نام ایشان در تواریخ گفته‌اند و بعضی از ایشان نظام الملک

---

[677] ت: قران.
[678] س: « در حدود از آن» ندارد.
[679] ت: رسول.
[680] ت: ندارد.
[681] س: «از حلب» ندارد.
[682] س: «از حلب».
[683] ت: «به» اضافی.
[684] ت: حیله.
[685] ت: «در» اضافی.
[686] ت: کردند.
[687] ت: « عرض می کردند و در عهد آل سیمجور بوعلی این مذهب» ندارد.
[688] س: ندارد.

رحمه الله در سیرالملوک که تصنیف اوست و بگفتست آن مذهب قبول کرده بودند و درین مدت، چون[689] حسن[690] صباح آشکارا این سخن بگفت و نظام الملک [در] بدست آوردن حسن صباح مبالغتها نمود و لشکرها فرستاد تا در پای قلعه الموت نشستند و به حدی تمام در آن[691] کار ایستاد. اما چون تقدیر دیگر بود، تدبیر او مفید نیامد و کار به آخر کشیده بود و صاف دولت عمر او بدر در رسیده و جماعتی از ساعیان در پیش تخت سلطان تقریرها می کردند و معایب و مثالب نظام الملک عرضه می داشتند و به سبب مدّت که در وزارت یافته بود، هم پادشاه و هم اکابر دولت، ملول گشته بودند و نظام الملک از آن ناخوش دل بود و زوال کار می دید و با بزرگان و[692] ارباب خود می گفت که[693] قصد کشتن من می کنند و بعد از من از ملک و عمر برخوردار نباشد و در دین و دنیا از مرگ من خللها ظاهر گردد تا در نهاوند از گرمابه بیرون می آید در محفه نشسته[694] و دو شخص ملحد که از قلعه الموت فرستاده بودند بر شکل دو صوفی فراپیش محفه آمدند و او را شهید کردند رحمه الله علیه و بعضی گفتند به اجازت سلطان بود و جماعتی گفتند که[695] بلاحده کردند خدا الیم[696] و یک روز زنده بماند و ملکشاه به نزدیک او رفت. نظام الملک وصیتها کرد و با[697] ملکشاه گفت آن کله کلاه سلطنت تو در ریشه دستار وزارت من بسته بودند. ندانم تا بعد ازین چه گونه شود والله اعلم بالصواب.

خلافت المستظهر بالله ابوالعباس احمد[698] بن المقتدی [192b]

تمام بالا بود و ترک چهره و کشیده چشم و سفید پوست و مادر او کنیزکی بود ترک نام. او دلربا و چون مقتدی در شوال سنه سته و ثمانین و اربعمایه فرمان یافت، مستظهر به حکم ولایت عهد به خلافت بنشست و بیست و شش سال[699] بماند و سلطان ملکشاه را تشریفها فرستاد[700] و بعد از کشتن خواجه[701] نظام الملک، سلطان عزیمت رفتن[702] بغداد کرد و چون کارها نه بر قاعده ایام نظامی می دید و خللها مشاهده می کرد و کفایت و شفقت نظام‌الملک او را روشن می گشت و تغییر او[703] بر قاصدان و ساعیان برگشتن نظام الملک زیادت می شد[704]. همه قوم اتفاق کردند و خادمی را که چاشنی گیر بود[705] به دست او مال بسیار قبول کردند تا سلطان را زهر داد در شب

---

689 س: ندارد.
690 ت: ندارد.
691 ت: ندارد.
692 ت: « دولت، ملول گشته بودند و نظام الملک از آن ناخوش دل بود و زوال کار می دید و با بزرگان و» ندارد.
693 س: ندارد.
694 س: « در تخته نشسته» ندارد.
695 ت: نه.
696 ت: «خدا الیم» ندارد.
697 ت: ندارد.
698 ت: ندارد.
699 س: ندارد.
700 ت: داد.
701 ت: ندارد.
702 ت: ندارد.
703 س: ندارد.
704 س: «نظام الملک در کشتن زیادت می شد».
705 س: بودند.

سه شنبه بیست نهم جمادی الاخر سنه سبع و ثمانین و اربعمایه و روز سه شنبه چاشتگاه به جوار رحمت حق پیوست و سید اجل[706] در مرثیه خواجه نظام الملک و این واقعات بیتی سه چهار گفته.

بیت سید اجل جهت نظام الملک رحمه الله علیه [707]

عجب مداركه ازكشتن نظام الملک سپید روی مروت سیاه فام شود
عجبتر آنک روا داشتند کشتن او بدان امید که شان ملک ومال[708]رام شود
بزرگ سهوی کس قاعده نداشتند که تیغ زنگ برآرد خوبی نیام شود
هزار سال بباید که تا خرد مندی میان اهل کفایت نظام نام شود

ذکر تاریخ آنچه بعد از سلطان ملکشاه رفت[709]

و سلطان برکیارق بن ملکشاه والی عهد پدر بود و فرزند بزرگتر به تخت بنشست و محمّد به آذربایجان بود[710] و سنجر به بغداد و امیرعرب صدقه اتابک او بود و سنجربنیابت پدر امیر بغداد و کوفه و عرب و آن نواحی بود و امیرالمومنین المستظهر بالله سلطان برکیارق را تشریفها فرستاد. به امثالها و عهد خراسان و عراق هم برسم و قرار پدر او ملکشاه نوری برس بن آلب ارسلان در جمادی الآخر سنه ثمان ثمانین و اربعمایه به فرمان برکیارق به نیشابور آمد و خطبه به نام سلطان برکیارق و ملک نوری گفتندی[711] و برادر او ارسلان ارغون[712] بن آلب‌ارسلان چون خبر وفات ملکشاه شنود از خوارزم به راه نسا [و] باورد به خراسان آمد و از آنجا به بلخ شد و فخرالملک بن نظام الملک در قلعه ترمذ بود. بیرون آمد و به جانب نیشابور رفت و قلعه ترمذ و ولایت بلخ به ملک ارغون[713] سپرد و ارغون[714] از بلخ به نیشابور باز آمد[715] و نوری برس بگریخت و ملک ارغون[716] نشابور را غارت کرد و سیّد اجل ابوالقاسم زید بن حسین را بکشت و امیرابوالحسن منکال را و از آنجا به مرو باز رفت و نوری برس لشکری انبوه جمع کرده بود و دیگر نوبت بدامقان با ملک ارغون[717] مصاف داد و عاقبت هم نوری برس با لشکری انبوه [718] هزیمت شد و محمّد بن ابی الحسنان که وزیر ملک ارغون[719] بود، عمید خراسان را بگرفت و همان روز مصاف، در آن حال که ارغون[720] بر کرسی نشسته بود و امرای نوری برس را می فرمود تا می کشتند، محمّد بوالحسنان دست عمید خراسان گرفت و پیش ملک ارغون[721] آورد و او را شفاعت کرد. اگرچه ملک

---

[706] س: ندارد.
[707] س: شعر.
[708] ت: ملک.
[709] س: «ذکر آنچه رفت بعد از ملکشاه»
[710] ت: ندارد.
[711] ت: گفتند.
[712] ت: ارغو.
[713] ت: ارغو.
[714] ت: ارغو.
[715] ت: گشت.
[716] ت: ارغونشاه.
[717] ت: ارغو.
[718] ت: «با لشگری انبوه» ندارد.
[719] ت: ارغو.
[720] ت: ارغو.
[721] ت: ارغو.

ارغون[722] از عمید خراسان سخت آزرده بود او را به وزیر بخشید و چون به مرو باز رسید عمید را بخواند و شمشیری برهنه در دست داشت گناهان عمید [193a] بر وی می‌شمرد و هر ساعت شمشیر برمی آورد و می گفت بزنم یا نه و دیگر نوبت عتاب آغاز می کرد[723] و جنایات عمید بر وی یاد می کرد و همان شمشیر برآورد که بزنم یا نه؟ تا این لفظ بکرّات بگفت و علی ملقابادی که مسخره ملک ارغون[724] بودست و از ظرفا عصر ایستاده بود، چون ملک این لفظ مکرر می کرد که شمشیر بزنم یا نه، علی ملقابادی سیلی محکم بر گردن عمید خراسان زد و گفت ای خام قلبتان بگو نه. ملک ارغون[725] بسیار بخندید و از سر آن سخن درگذشت و عمید خلاص یافت. چون به وثاق خود باز رسید هزار دینار و تشریفی فاخر علی ملقابادی را بفرستاد و از آن سیلی زدن منتها داشت. دگر عمید خراسان[726] اول عهد قصاب بودست. در بازار لشکر چغری بک[727] و نام او محمّد بن المنصور[728] نسوی[729] چون آل سلجوق از خوارزم به نیشابور رسیدند، این عمید در بازار لشکر قصابی می کرد و سلطان طغرل آخر سالاری داشت او را با عمید دوستی افتاد. به درجه رسید که مصالح خویشتن بدو سپرد و تیمار داشت. پایگاه و خربندگان و غیر آن عمید کردی تا آخر سالار فرمان یافت و عمید آخر سالاری بگرفت. سلطان طغرل پایگاه و اسبان را تربیتی دید که هرگز ندیده بود در احترام او بیفزود و او را به خویشتن نزدیک گردانید تا به درجه رسید که عمل و استخراج کل خراسان بدو رسید و اسم عمید خراسان یافت و هفتاد خراج در خراسان سته است و در عهد سلطان ملکشاه ایالت خوارزم بدو دادند و نظام الملک با عمید خراسان به غایت بد[730] بود. امیری را با غلامی چند به خوارزم فرستاد و او را بر عمید براتی نبشت و فرمود تا با عمید، نه از روی ادب سخن گوید و بی حرمتی کند. این امیر چون به خوارزم رسید، بر حکم و اشارت نظام الملک با عمید خلافت[731] به کار آورد و فرمود تا او[732] را و آن غلامان که با او بودند، در جیحون افکندند و هم در روز صد غلام اختیار بخرید و بر میان هر غلامی، هزار دینار بربست و ایشان را به خدمت فرستاد و گفت خدمت دیوان به بی حرمتی نتوان کرد و مال خوارزم و ترکستان، جز تسلط و احتشام حاصل نیاید. آن جماعت نه به ادب زندگانی پیش گرفتند. بنده به حکم مصلحت کار ایشان بپرداخت و صد غلام و صد هزار دینار عوض ایشان و عذر آن حرکت به درگاه فرستاد. سلطان هیچ انکار نکرد و او را معذور داشت و عمید خراسان چغری بک[733] را خدمت کرد و سلطان طغرل و سلطان آلب ارسلان و سلطان ملکشاه و ملک ارغون[734] و ملک نوری برس و سلطان برکیارق و سلطان محمّد و سلطان سنجر تعمدهم الله

---

[722] ت: ارغو.
[723] ت: نهاد.
[724] ت: ارغو.
[725] ت: ارغو.
[726] س: « عمید خراسان » مکرر است.
[727] س و ت: جغرلبک.
[728] ت: منصور.
[729] ت: النوسی.
[730] س: ندارد.
[731] ت: فراسر.
[732] س: آن.
[733] س و ت: جغرلبک.
[734] ت: ارغو.

بغفرانه و روز شنبه بیست و یکم شوال سنه اربع تسعین و اربعمایه فرمان یافتست و عجب آنک ملک ارغون[735] بر کشتن او عزیمت مصمم کرده بود و عمید خراسان در دل گرفت[736] که او را از دست ارغون[737] خلاص نباشد. چون ازو به سبب علی ملقابادی خلاص یافت، بعد [193b] از آن به روزی چند معدود ملک ارغون[738] در گوشه شادکان در مرو بمتوضا رفت[739] و خادمی را فرمود تا آب آورد. آن خادم کودک بود چون آب بنهاد ملک ارغون[740] با او حرکتی کرد که خادم را تهمتی افتاد. کاردی در ساق موزه داشت. برکشید و هم بر جای ملک ارغون[741] را بکشت رحمه الله[742] و هم سعی در تجهیز و تکفیر ارغون[743] عمید خراسان را بود یفعل الله مایشاء و سلطان برکیارق از عراق به خراسان آمد روز دوشبنه پنجم جمادی الاول سنه تسعین و اربعمایه به نیشابور رسید و کارهای خراسان بعد از آنک در پراکندگی افتاده و اهل خراسان رنجها کشیده بودند. به قرار باز آورد و بساط عدل بگسترانید و قاعده نیکو نهاد. برادر او سنجر در خدمت او از عراق بیامده بود، گرگان و مازندران بدو داد و امیر داد و حبشی و آلتونتاق را[744] نیابت خویش فرمود در خراسان[745] و خوارزم و سیستان و در شهور سنه احدی و تسعین به بلخ رفت و برادر سنجر را[746] بنشاند و بلخ و قبادان و وحش و لوایح تا به حدود غزنین بدو داد و او را[747] ملک سنجر خواندندی و چون به بلخ آمد از امراء بزرگ امیر برعش و امیر طغرل تکین با او بودند و[748] محمّد بن نوشتگین که موالی آل سلجوق بود به خوارزم فرستاد و از خوارزم[749] او را خوارزمشاه لقب نهادند. مدتی مدید آن دولت در خانه خوارزمشاهیان بماند تا زمان خروج چنگیزخان که قومی با عدل و طاعت بودند و[750] و[751] امیر دولتشاه که از امرا و فرزندان آل[752] سلجوق بود لشکری به بلخ آورد[753] و ملک سنجر با او مصاف داد و او را بگرفت و فرمود تا میل کشیدند و بعد از آن ترمذ را بگرفت و به امیر طغرل تکین[754] داد و سلطان برکیارق به عراق بازگشت و به بغداد رفت و سلطان محمّد از پیش او بگریخت و به گرگان آمد و سنجر به دهنه شیر بود. نزدیک برادر رفت و هر دو روی به بغداد نهادند و برکیارق میخواست تا مستظهر را بکشد برادر او را ابوالحسن بن المقتدی به جای او بنشاند. سلطان محمّد و سلطان سنجر هر دو به بغداد رسیدند و با سلطان برکیارق مصاف

---

[735] ت: ارغو.
[736] س: کرده.
[737] ت: ارغو.
[738] ت: ارغو.
[739] ت « به مرو در متوضا رفت».
[740] ت: ارغو.
[741] ت: ارغو.
[742] س: ندارد.
[743] ت: ارغو.
[744] ت: ندارد.
[745] س: خوارستان.
[746] ت: ندارد.
[747] س: ندارد.
[748] ت: « چون به بلخ آمد از امراء بزرگ امیر برعش و امیر طغرل تکین با او بودند و» ندارد.
[749] ت: « و از خوارزم» ندارد.
[750] ت: «چون» اضافی.
[751] ت: « چون به بلخ آمد از امراء بزرگ امیر برعش و امیر طغرل تکین با او بودند و» در عبارات پیشین آمده است.
[752] ت: ندارد.
[753] ت: آمد.
[754] س: طغرلبک.

دادند و برکیارق[755] بگریخت و بعد از آنک مستظهر هر دو را تشریف داد و دعا گفت، محمّد به عراق بایستاد و سلطان سنجر به خراسان بازگشت و امیر داد حبشی بن آلتونتاق قوی حال گشته بود، در شعبان سنه ثلاث و تسعین در بوزکان با سلطان مصاف داد و هم روز مصاف برکیارق که از پیش سلطان محمّد گریخته بود، آنجا رسید و با امیرداد حبشی پیوست و اول سنجر به هزیمت برفت و مادر او با مردان کار خود حمله کرد تا مصاف خصم بشکند[756] بشکستند و امیرداد حبشی را بگرفتند و بکشتند و کس بر عقب سلطان رفت تا از کوهی بازگشت و برکیارق به نیشابور شد و غلامی[757] از آن رو او را دارو داد و درگذشت و خراسان سنجر را صافی گشت و مستخلص و عراق محمّد را والله اعلم.

ذکر سلطنت ابوالفوارس سلطان سنجر بن ملکشاه

سلطان سنجر چون از واقعه برکیارق فارغ شد در نیشابور [194a] آبله بر وجود مبارک مستولی شد و این خبر به اطراف عالم رفت طغرل تکین به ماورالنهر کسان فرستاد و قدرخان که پادشاه ماورالنهر و ترکستان بود او را[758] بر آن داشت تا به خراسان آید و نام او جبرئیل بن عمرو راخان بن محمّد بغراخان بن یوسف و قدرخان الکبیری بن هارون بغرخان الکبیر بن علی قراخان بن موسی قراخان بن سبق خان بود و پدران او همه پادشاهان ماورالنهر بودند و در سنجرنامه می آورد که بعد از خلفاء الراشدین رضوان الله علیهم اجمعین هیچ پادشاه را بر بسیط زمین این کمال و درجات نبوده است که خداوند عالم سلطان اعظم ابوالحارث سنجر بن ملکشاه را[759] که صاحب قران روزگار و سایه کردگار بود[760] صفت مصافها که حضرت سلطان اعظم[761] سنجر را افتاد در هشت مصاف که بر جمله مظفر و منصور آمد بر[762] ترتیب و اول که در پادشاهی نشست بنیاد عدل و احسان نهاد و درین جا ذکر تاریخ در هر رزمی که کرده به ترتیب بر سبیل ایجاز آورده شد که در هشت مصاف بزرگ این پادشاه بزرگوار مظفر و منصور آمد و در خراسان و عراق و ماورالنهر و غزنین و خوارزم چنانک درین مواضع شرح هریک داده شود و تاریخ این گفته شود.

اوّل: مصاف اول[763] مصاف[764] دولتشاه والی بلخ که اول مصاف بود او را[765] بتاریخ ربیع‌الاول سنه احدی و تسعین واربعمایه بود و [766] لشکر بلخ و ترمذ و طبرستان و جیلان و بکنج و فوجی از غزو بودند.

ثانی: مصاف دوم[767] مصاف[768] بر دشت بورکان با سلطان برکیارق و امیرداد حبشی به تاریخ منتصف شعبان سنه ثلاث تسعین و اربعمایه و لشکر مازندران و خوارزم و حد[769] قهستان و قومش که با ترکتماق.

---

[755] ت: « مصاف دادند و برکیارق» ندارد.
[756] س: ندارد.
[757] س: غلامان.
[758] س: «او را» ندارد.
[759] س: ندارد.
[760] ت: ندارد.
[761] ت: ندارد.
[762] ت: بل.
[763] س: ندارد.
[764] س: ندارد.
[765] ت: «آن» اضافی.
[766] ت: «آن» اضافی.

ثالث: مصاف ثالث مصاف[770] که[771] قدرخان به ترمذ جنگ کرد [772] به تاریخ ثانی[773] شعبان سنه خمس و تسعین و اربعمایه با لشکر ماورالنهر و ترکستان که بعد از افراسیاب کسی لشکری چنان جمع نکرده بود[774].

رابع: مصاف رابع[775] مصاف[776] غزنین دشت شاهاباد با سلطان ارسلان به تاریخ ثانی عشرین شهر[777] شوال سنه احدی عشر[778] خمسمایه بالشکر غزنین و دابل و کابل و عرب[779] و هندوستان[780] پنجاه هزار سوار و صد هزار پیاده و هفتصد فیل مکمل و اشتر[781].

خامس: مصاف خامس[782] مصاف[783] دشت ساوه به تاریخ شهور سنه ثلاث عشر و خمسمایه با لشکر عراق و عراقین و فارس و کرد و شبانکاره و صدهزار سواره و پیاده.

سادس: مصاف[784] سادس[785] مصاف[786] فتح سمرقند بود به تاریخ شهر ربیع الاول سنه اربع و عشرین و خمسمایه با لشکر ماورالنهر و ترکستان.

سابع: مصاف سابع[787] مصاف[788] دشت دینور بود با سلطان مسعود الملک[789] سلجوقی[790] و قراچه ساقی به تاریخ ربیع من شهر[791] رجب سنه سته عشرین و خمسمایه با جمله لشکر عراق و فارس و خوزستان[792] عرب.

ثامن: مصاف ثامن[793] مصاف[794] هزار اسب بود. به تاریخ رابع من[795] شهر ربیع‌الاول سنه ثلاث و ثلاثین و خمسمایه با لشکر خوارزم و چند و فوجی از کفار چون[796] ترطراق و فوجی از کفار بیگولان[797].

---

[767] ت: ثانی.
[768] س: ندارد.
[769] س: ندارد.
[770] س: ندارد.
[771] س: « ثالث که» ندارد.
[772] ت: مصاف داد.
[773] ت: ندارد.
[774] س: ندارد.
[775] س: ندارد.
[776] س: ندارد.
[777] ت: ندارد.
[778] س: عشرین.
[779] س: ندارد.
[780] ت: هند و سند
[781] س: ندارد.
[782] س: ندارد.
[783] س: ندارد.
[784] س: ندارد.
[785] س: ندارد.
[786] س: ندارد.
[787] س: ندارد.
[788] س: ندارد.
[789] س: ندارد.
[790] ت: سلجوق.
[791] س: « ربیع من شهر » ندارد.
[792] س: ندارد.
[793] ت: سادس.
[794] س: ندارد.
[795] س: ندارد.
[796] س: ندارد.
[797] س: « و فوجی از کفار بیگولان » ندارد.

و این هشت فتح بزرگ بودست که ایزد سبحانه و تعالی این پادشاه بزرگ را به فضل و رحمت خود [798] دولت[799] سرمدی میسر گردانید و این پادشاه بهر رزمگاه که حاضر شد به خود شمشیر زد و کار رستمانه کرد و این هشت مصاف او را بنده کمترین که جواهر این جامع است در شاهنامه که جهت سلطان اعظم[800] خلیفه زمان[801] شاهرخ [194b] بهادر بن امیر برهان الدین[802] قطب الحق والدّین امیرتیمور گورکان نظم کرده، احوال سنجر را درویشها کرده و نظم گفته[803] انشاالله. به ضابطه آورده شود اما بیاییم حالیا با سر قصّه سلطان[804] غیاث الدنیا والدّین محمّد ملکشاه و عراق.

سلطنت سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین ابوشجاع محمّد بن ملکشاه قیم امیرالمومنین

سلطان محمّد پادشاهی بود به عدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف و صایب رای و صادق وعده ثابت عهد و مجاهد در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده که هر ذره کوه که بر در اصفهان است دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه چه رنج و قمع آن طایفه چه ملال دیده باشد و چه سختی کشیده و به حقیقت اگر آن فتح به دست او برنیامدی امروز از دین رمقی نماندی و از اسلام شفعی[805] مدت هفت سال در آن مجاهده نیاسود تا آن سنگ منکر که[806] از راه مسلمانان برگرفت و در هر شخصی[807] که از آن بدعت شمه‌ای یافت یا بدیشان نسبتی و پیوندی داشت کدوی سرش از بار بیفکند و جرثومه کفرش از بیخ برکند -جزاک الله خیرا-. در اول پادشاهی به بغداد رفت به جنگ صدق و ایاز که بنده پدرش بود و عاصی و یاغی شده و لشکر بی قیاس برایشان جمع آمده و آن مصافی سخت بود و شوکت و عدت ایشان بر آن سلطان زیادت بود سلطان را مدد آسمانی و نصرت ربانی برسید و گویند که در آسمان بر بالای سر خصمان ابر سیاه و آتشی و علاماتی چند پدید[808] آمد شکل اژدهایی دمان[809] آتشی از دهان[810] عیان که از هیبت او[811] بیشتر سلاح[812] بینداختند و هول قیامت معاینه بدیدند و خذلانی[813] بر ایشان افتاد که یک تن ناستاد و صدق در مصاف کشته شد و ایاز گرفتار آمد. سلطان محمّد ایاز را سیاست فرمود و صدقه را در میان کشتگان باز یافتند. نشانی چند در تن داشت. سلطان سر او پیش برادر فرستاد. سنجر به خراسان و در آن فتور که میان سلطان محمّد و برادرش برکیارق کار ملاحده نیرو گرفت بهر شهری و اعیان ایشان پیدا شدند و در اصفهان ادیبی بود او عبدالملک عطاش می‌خواندند و در ابتدا خویشتن به

---

[798] س: ندارد.
[799] س: ندارد.
[800] س: ندارد.
[801] ت: « خلیفه زمان » ندارد.
[802] س: ندارد.
[803] ت: شده.
[804] س: ندارد.
[805] ت: ندارد.
[806] س: ندارد.
[807] س: شخص.
[808] ت: بازدید.
[809] ت: دهان.
[810] ت: اژدهای.
[811] س: ندارد.
[812] ت: مکرر.
[813] س: خذلان.

تسنع منسوب میکرد بعد از آن متهم شد و ائمه اصفهان او را تعرض خواستند کرد. بگریخت و به ری شد و از آن جا بر حسن صباح شد و به خط او پس از آن نامه‌ای یافتند که بدوستی نبشته بود به تازی و در اثنا گفته وقعت بالباد الاشهب وکان لی عوضا عما خلفه و خط او خطی معروف است در اصفهان و بسیار کتب به خط او موجود باشد و این عبدالملک عطاش، پسری داشت احمد عطاش[814]. در وقت پدر، کرباس فروشی کردی و چنان نمودی که بر مذهب و عقیده پدر منکرم و ازو تبرا کردی. چون پدرش بگریخت و[815] او را بدین سبب تعرض نرسانیدند و قلعه‌ای در کوه که سلطان ملکشاه بنا فرموده بود و شاه در نام نهاده و در وقت غیبت سلطان خزانه و سلاح خانه دو شاق[816] خود و دخترای سرای آنجا بودندی و جماعتی از دیالم حافظ آن قلعه بودند احمد عطاش خویشتن [195a] با حلمی[817] عشاق[818] بر آنجا[819] جای کرد و بعد از آن هر وقت به شهر آمدی و جهت دختران جامه و مقنعه و متاع زنان خریدی و با آن دیالم خلوتها می ساخت[820] و ایشان خود به کار نزدیک بودند تا همه دعوت قبول کردند. آنگاه او حاکم قلعه شد و جمله تبع او گشتند و بعد از آن بر در شهر نزدیکی دشت کور دعوت خانه ساخت و هر شب از شهر جماعتی بیامدندی و دعوت پذیرفتندی و با ایشان تقریر کردی تا هر قومی در محل خود جماعتی را برین بدعت راست نهادندی بعد از آن به دعوت خانه بردندی تا نزدیک سی هزار مرد دعوت قبول کردند و مسلمانان را می زدند[821] و چیزهاشان[822] می دزدیدند و هلاک می کردند و در عهد او شخصی پدید آمد. نابینایی که او را علوی مدنی گفتندی بی آنک علوی بودی و آخر روز بر در کوچه باستادی. عصایی به دست گرفته و دعا کردی که خدایش بیامرزد که این نابینا را دست گیرد و درین کوچه به درخانه رساند و آن کوچه بود دراز تاریک و سرای او در آن کوچه بود و در دهلیز سرای چاهی بود چون این نابینا بدر[823] سرای رسانیدندی[824]، قومی آن شخص را در سرای کشیدندی و در آن چاه نگونسار کردندی. مدت چهار پنج ماه برین برآمد و خلقی بسیار از جوانان شهر مفقود شدند و هیچ کس[825] بیرون نمی بردند و از زنده و مرده خبر نمی یافتند. تا روزی زنی گدای از این سرای چیزی خواست. ناله شنید و در میان دعا گفت خدای تعالی بیمار شما را شفا دهد. مردم آن خانه اندیشیدند که او در آن حال وقوف یابد. خواستند که او را به بهانه نان دادن در سرای کشند. زن بترسید و بگریخت و بر در کوچه قومی را گفت که از فلان خانه آوازی منکر شنیدم و قومی قصد من کردند و مردم خود در جست و جوی غایبانه[826] بودندی[827] قومی بسیار بر در آن خانه آمدند و ناگاه در سرای رفتند و بیغولها بجستند و راه سردابه بیافتند و در آن

---

[814] ت: « پسری داشت احمد عطاش» ندارد.
[815] ت: ندارد.
[816] ت: دوشاقان.
[817] س: ندارد.
[818] ت: عشاقان.
[819] س: آنجای.
[820] س: ساختی.
[821] ت: «می زدند» ندارد.
[822] ت: ندارد.
[823] ت: «را بدان».
[824] ت: رسانیدند.
[825] ت: کس ئی.
[826] ت: غایبان.
[827] ت: بودند.

جا فزون از سیصد چهار صد مرد را دیدند بعضی کشته و بعضی بر چهار میخ بر دیوار باز دوخته و دو سه تن را هنوز رمقی در تن[828] مانده بود و آوازه در شهر افتاد و خلایق روی نهادند و هر کسی خویشی و فرزندی و برادری بار می یافت و غریوی و نفیری در شهر افتاد که کسی مثل آن نشان نداد و کور مدنی را با زنش بگرفتند و دیگر یاران او بجستند و ایشان را در میان بازار لشکر بسوزانیدند و چون سلطان محمّد مصاف صدقه بشکست و ایاز را بکشت، به اصفهان آمد. کار ملاعین قوی شده بود و ذخایر بسیار بر قعله برده نزدیک هفت سال[829] در آن کار شد[830] با جدّ سلطان و آلت و عدّت و مدد عوام شهر تا آن قلعه بستدند و سلطان را وزیری بود. نام او سعدالملک و او آبی بود و جماعتی ائمه اصفهان چون صدرالدین[831] و قاضی القضات عبیدالله خطیبی[832] او را متهم می دانستند و چند بار حال او به سلطان عرضه کردند و باور نمی داشت و برو اعتماد تمام کرده بود و او را حاجبی بود که بر خفایای اسرار او مطلع بود و هیچ ازو پنهان نداشتی. احمد عطاش[833] [195b] کس پیش سعدالملک فرستاده بود که ذخیره قعله[834] آخر شد و مردان از کار واماندند قلعه بخواهیم داد. سعدالملک جواب داده بود که یک هفته دیگر صبر[835] کنید چنانک ما این سنگ را از پای برگیریم یعنی سلطان را و سلطان محرور مزاج بودی به غایت و هر ماه قصد کردی. سعدالملک فصادی را راست کرده بود و هزار دینار داده و نیشی زهرآلود داده تا سلطان را بدان قصد کند ازین سگالش وزیر و پیغام احمد عطاش و جواب سعدالملک حاجب خواجه باخبر بود. حاجب زنی داشت به غایت صاحب جمال، این راز[836] با زن درمیان نهاد و زن معشوقه داشت. شب[837] در اثنای مفاوضت این حالی باو گفته شد. این معشوقه دوست کاکل لعبتی بود که وکیل صدرالدین خجندی بود. این ماجرا به صدرالدین رسید. صدرالدین توقف هم[838] روا نداشت. هم[839] در[840] شب بدر سرای سلطان آمد و به خلوت حال باز نمود. سلطان دیگر روز، عمدا خویشتن را رنجور ساخت و بعد از دو روز فصاد را خواند. چون[841] بازوی سلطان ببست و نیش بیرون آورد. سلطان از سر هیبت تمام، تیز در فصاد نگاه کرد. فصاد گفت ای خداوند! به جان زنهار و راستی در میان آورد. فرمود تا هم بدان نیشتر که بیرون آورده، رگ او را[842] گشادند. حالی بر جای سرد شد و جان بداد[843]. و[844] سلطان را[845] در حق سعدالملک هیچ شک نماند. دیگر روز ابوعلی منصور[846]

---

[828] ت: «در تن» ندارد.
[829] س: ندارد.
[830] س: « به صد» اضافی.
[831] س: «صدر دین».
[832] س: ندارد.
[833] س: مکرر.
[834] ت: ندارد.
[835] ت: خبر.
[836] س: را.
[837] س: ندارد.
[838] ت: ندارد.
[839] ت: همه.
[840] ت: ندارد.
[841] ت: ندارد.
[842] ت: ندارد.
[843] س: «جان بداد» ندارد.
[844] ت: ندارد.
[845] س: ندارد.

مفضل[847] و سعدالملک را بیاویخت و بعد از آن به دو روز قلعه سپردند و احمد عطاش را[848] به زیر آوردند و دست بسته بر اشتری نشاندند و افزون از صد هزار مرد و زن و کودک بیرون آمدند به انواع نثار از خاک و خاشاک و سرگین و پشکل و خاکستر با دهل و دف و طبلک و مخنسان در پیش خنیاگران او را بدین حالت در شهر بردند. شخصی از او پرسید که تو دعوی علم نجوم می کردی. در طالع خویش این روز نیافتی؟ جواب داد که در احکام طالع خود، دیده بودم که به حلالتی و عظمتی مرا در اصفهان آرند[849] که هیچ پادشاه آن ندیده باشد، اما بدین صفت ندانستم. آنگاه او را به هزار علامت بکشتند و بسوختند و قلعه خراب کردند و به فتح آن قلعه، قوت آن فحاویل فرو نشست و بعد از آن شیرگیر را با لشکری تمام به بیابان الموت فرستاد. مدّتی آنجا حصار سخت داد و کار بر آن ملاعین به تنگ رسیده بود. خبر وفات سلطان برسید و امراء حضرت او را بازخواندند و اگر آن پادشاه تمادی استیصال آن فحادیل بکردی و روی زمین از شر ایشان پاک کردی و سلطان محمّد، پادشاهی عادل و خداترس و عالم دوست اما بادخار[850] میلی تمام داشت. خواجه احمد بن نظام در آن وقت که وزیر[851] او بود، قصد سیّد ابوهاشم[852] کرد که وزیر[853] همدان بود. جد علاءالدوله و از سلطان پانصد هزار دینار[854] قبول[855] کرد که از وی[856] حاصل کند به شرط آنک سیّد را به دست او دهند. پیش از[857] آنک کسی[858] به همدان رفت بگرفتن او را خبر شد برنشست با سه پسر براهی مجهول به یک هفته به اصفهان آمد و پنهان در شهر شد و از خواص سلطان خادمی طلبید که او را به شب در پیش سلطان برد. لالاقراتکین را تعیین کردند و او را بخواند و [196a] ده هزار دینار در ده صره[859] حاضر کرد و گفت این خدمت تو. به شب مرا پیش سلطان بر. بخلوت این لالا هرگز چنان مال ندیده بود و متحیر شد و گفت این را به سلطان می باید رسانید. گفت نی. این خاص از آن تو است. خواجه خدمت او را در میان دربست و عظیم مقرب بود به سلطان. او را هم در شب پیش سلطان برد و او پیر بود و چشمها پوشیده قتلق خاتون زن سلطان حاضر بود. سیّد ابوهاشم سلطان را دعا کرد و دری یتیم آورده بود که سلطان مثل آن ندیده بود. پیش کشید و بگریست و گفت خواجه احمد مدّتهاست که قصد من می کند. شنیدم که بنده را به پانصد هزار دینار خریده است و خداوند روا ندارد که فرزندزاده پیغمبر بفروشند علیه السلام. پانصد هزار دینار که او ضمان بنده است. بنده نهصد هزار میکند به شرط آنک او را به دست بنده دهند. سلطان حبّ مال بر خون[860] وزیر غالب آمد و ازو قبول کرد و سیّد ابوهاشم بازگشت و شحنه خزانه بر اثر او بیامد تا مال بستاند. چون بر سید علوفه

---

[846] س: ندارد.
[847] ت: ندارد.
[848] ت: ندارد.
[849] ت: بردند.
[850] ت: «مال» اضافی.
[851] ت: مکرر.
[852] س: هاشم.
[853] ت: رئیس.
[854] س: ندارد.
[855] س: ندارد.
[856] ت: « از وی» ندارد.
[857] ت: ندارد.
[858] س: کس.
[859] س: روز.
[860] ت: حفظ.

خواست و جایی که فرود آید، سیّد گفت منزل کاروان سرایی است و نفقات از کیسه باید ساخت. ترا این زمان مقام چندان خواهد بود که رزاق و نقاد وزن و نقد کنند[861] [و] خاطرت خوش شود[862]. غلام سخنی افزون می گفت او را گفت اگر به ادب می نشینی و اگرنه همین ساعت بفرمایم تا[863] در این سرای ترا[864] بیاویزند و ده هزار دینار بر سر این مال می برم[865] که بهای صد غلام باشد بهتر از تو و یک هفته نشد که زرها فزون[866] کردند و نقد کردند که نه قرضی[867] کرد و نه ملکی فروخت. آنگاه بفرمود تا درختهای گرد بیاوردند و هر پاره‌ای به مقدار سه به دست ببریدند و میان تهی کردند. هشتاد پاره چوب و کیسه‌ها بدوختند. در هر کیسه ده هزار دینار میکردند و درین چوبهای مجوف می‌ریختند و تختها بر سر آن میدوختند و کمرهای آهنین گرد آن می گرفتند و هر دو پاره چوب بر استری [می] نهادند[868] و چهل استر با هشتصد هزار دینار زر با این غلام به راه کرد و یک دینار حق السعی بدان غلام نداد و بکم از یک ماه غلام و زر به اصفهان رسید و آن جمل[869] پیش سلطان آوردند. سلطان فرمود که این مال بدین[870] تعجیل از کجا حاصل کرد؟ غلام گفت جمل[871] از خانه بدر آورد و روزگار در وزن و نقد و تعبیه رفت و اگر[872] هم در روز بازگردانیدی، سلطان را از آن حال و مال تعجب آمد و خواجه احمد را به دست او باز داد تا انتقام خویش از او باز خواست و هرچه در حق امیر سیّد اندیشیده بود بدان گرفتار شد. بالمال یهان اعناق الرّجال ولادت سلطان محمّد[873] در سنه اربع و سبعین و اربعمایه بود اول پادشاهی او بعد از وفات برکیارق در[874] سنه ثمان تسعین و اربعمایه. مدت پادشاهی سیزده سال. مدت عمرش سی هفت سال و توقیع او را[875] استعنت بالله حلیت[876] و بالای[877] کشیده داشت[878] ابرو و چهره به اندک[879] زردی مایل محاسن سیاه و انبوه. الوزراء[880] او مویدالملک ابوبکر بن نظام‌الملک، الوزیر الخطیر الملک ابونصر المیبدی، الوزیر سعدالملک، الوزیر احمد نظام [196b] الملک، الوزیر ریب الدّوله ابونصر القیراطی، الحاجب عبدالملک، الحاجب عمر قراتکین و علی یارواله

---

[861] س: « رزاق و نقاد وزن و نقد کنند» ندارد.
[862] ت: « خاطرت خوش شود» ندارد.
[863] س: «از» اضافی.
[864] س: ندارد.
[865] ت: برم.
[866] ت: وزن.
[867] س: قرض.
[868] س: «برنهادند».
[869] ت: جمله.
[870] ت: ندارد.
[871] س و ت: جمله.
[872] ت: «نه» اضافی.
[873] ت: ندارد.
[874] ت: ندارد.
[875] ت: «او را» ندارد.
[876] س: کلیت.
[877] ت: بالا.
[878] ت: ندارد.
[879] ت: «مایه» اضافی.
[880] ت: الوپس را.

اعلم. چون آل سلجوق در تمام اقالیم مستولی پادشاه بودند، ذکر تمام فرزندان ایشان می باید کرد. قصّه ملک قاورد و کرمان زمین[881] در مقدمه به پادشاهی ملک تورانشاه رسیده.

قصّه ملک عمادالدّوله والدّین[882] تورانشاه بن ملک قاورد بن چغری بک[883] بن میکاییل بن سلجوق در کرمان

چون قباء ملک بر قامت قد او راست بایستاد، ساز عدلی ساخت که مردم آن[884] نواحی[885] انصاف نوشیروان فراموش کردند و از لطایف حسن سیرت مثلثی آمیخت که غالیه عهد عمر رضی‌الله عنه در جنب او به وی نداد و دو نوبت لشکر به فارس کشید به قصد اتابک آنرا اول نوبت مغلوب شد و باز کرمان آمد و تجهیز لشکری دیگر کرد و رفت و ایشان[886] را شکست و فارس را گرفت و در عهد او اهل عمان خروج کردند و شحنه کرمان را انزعاج[887] کردند و ولایت را باز خود گرفت. ملک تورانشاه فوجی از حشم بحرعمان[888] را بخرید. فرمود و فرستاد تا از سکان آن ولایت بعضی خوارج و بعضی روافض سر را[889] بسهافت شکستند و رنج وقاحت بربستند و ولایت باز قبض خویش گرفت و در کتب رییس ایوانگاه در فتح عمان مشهور است و برین قصه گواه صدق و وزیر ملک تورانشاه صاحب ناصرالدّین اتابک مکرم بن علا بوده است معاصر نظام الملک و اخبار کرم[890] صاحب مکرّم درصد و دو کتب که بر نام او ساخته اند مثبت است و دواوین شعراء مغلق چون عباسی[891] و غزّی و برهانی و معزّی و به حسن آثار و کمال بزرگواری او شاهد عدل و عباسی در مدح او میگویند و تعرض و ذم نظام‌الملک میکند.

شعر[892]

الشیخ ویعطی درهما من بدره والصدر یعطی بدره من درهم

و محاسن ایّام وزارت او و تعالی[893] روزگار آن محتشم زیادت از آن است که این سواد اجتماد شرح آن کند و از حکایت عدل او یکی آن است که او عمارت دوست بود و در آن وقت بیرون شهر عمارت نبود و مردم در شهر بودند و ملک عمارت خانه‌ای می ساخت. روزی استاد گلکار می گویند و نجار می گویند که بکار آمد و پسرک ترک همراه او بود. ملک ازو سوال کرد که استاد این پسر از کیست؟ استاد گلکار گفت از من. ملک فرمود او ترک و تو تاجیک. چه نسبت که او پسر تو باشد. گلکار گفت این الله تعالی از تو خواهد پرسید که در گردن تست. ملک بر خود بلرزید و پرسید که چه گونه؟ گلکار گفت خانه های ما همه ترکان شما نزول دارند و ما روز به کار رفتیم و شب آمدیم. نمی دانیم که در خانه های ما چه می شود و ترکان در خانه من‌اند و پسر حاصل شده. زن می گوید بچه

---

[881] ت: «و کرمان زمین» مکرر.
[882] ت: «عمادالدّوله والدّین ».
[883] س و ت: جغرلبک.
[884] ت: ندارد.
[885] ت: نواحی ها.
[886] ت: آن.
[887] س: ازعاج.
[888] ت: مهم عان.
[889] ت: ندارد.
[890] ت: ندارد.
[891] ت: ندارد.
[892] ت: ندارد.
[893] ت: معامله.

تو است ملک عمادالدّوله[894] تورانشاه که این شنید آشفته شد و همان زمان بر سر یافتم[895] دره ترک آمد و کمانی خواست [197a] و سه چوبه تیر از سوی قبله انداخت تیر اول فرمود که اینجا مسجد جامع بسازید که این زمان مسجد جامع ملک است و تیر دوم که انداخت گفت که[896] اینجا مرقد من سازید که چون از دنیا سفر کنیم اینجا[897] دفن کنید و تیر سیوم فرمود که اینجا سرای و کوشک و اخیاخانه و رباط جهت صوفیه همه متصل یکدیگر بسازید و منادی در شهر زد که وای بر جان آنکس از میر و وزیر و اسفاهی که در خانه کس باشد. همه بیایند و خیمه‌ها زنند بنشینند[898] و یورد سازند[899]. همان روز تمام ترک و تاجیک از اسپاه[900] خیمه‌ها بیرون زدند و خانه‌ها بنا نهادند چنانک در نماز شام یک اسفاهی و ترک در خانه کسی نماند و عمارت بیرون ابتدای آن روز بود و نزول از خانه‌ها برخواست و محمّد ملک گفتی که از قبیله ما یعنی اولاد قاورد دو پادشاه بودند که در محراب پادشاهی امامی کردند[901] و مقتدایی[902] را شایند و مآثر و مفاخر روزگار ایشان شاید که مثبت گردانید[903]. یکی ملک تورانشاه بودست و دوم را مسمی نکردی و ذکر او نفرمودی. یعنی منم و ملک تورانشاه سیزده سال و کسری در سرای ملک مقیم بود. بس بنعیم آخرت پیوست.

قصه ملک ایرانشاه بن ملک تورانشاه بن قاورد

بعد از پدر تورانشاه، پسر او ایرانشاه بر تخت مملکت کرمان قرار یافت. روز بیست و هفتم ذیقعده سنه تسعین و اربعمایه. روزگار نداد او[904] لیس فخرت با آباء هم شرف لقد صدقت ولکن پیش ما ولد و از زوایای سجایا آواز می داد.

شعر[905]

نه چنان آمدی که بنمودی نانموده ز دور به بودی

چون پادشاه[906] قرار یافت، ایام خود را بر شراب و لیالی خود را برخواب مقصور گردانید و از ندما[907] خردمند صاحب هنر اعراض نمودی و سایه اختیار برچند دون بی دین افکند و از جمله ارذال که اختصاص قربت داشتند شخصی بود که او را کاکا بلیمان گفتندی[908]. به بحث اعتقاد موصوف و به سوء سیرت معروف و ایرانشاه را بر ارتکاب محذورات و استحلال مخطورات دلیر گردانید تا چند قاضی و عالم را هلاک کرد. به این حرکات سمت

---

[894] ت: عماد الدین.
[895] ت: بارم.
[896] ت: ندارد.
[897] س: ندارد.
[898] ت: ندارد.
[899] س: « و یورد سازند» ندارد.
[900] س: اسپاهان.
[901] ت: ندارد.
[902] ت: مقتدای.
[903] ت: گردانند.
[904] ت: ندارد.
[905] ت: ندارد.
[906] ت: پادشاهی.
[907] س: ندمای.
[908] س: گفتند.

الحاد بر جبین اعتقاد او نهادند و او را به کفر منسوب کردند[909] و امرآء دولت از برکات[910] عقیدت او در تعظیم امر دین و ضعف رای او در تمشیت امور نفرت گرفتند و از وی تبرا نمودند. مقام با صحرا برد مقدم امراء ترک بود که او را جلق باز دار گفتند و قضاه عهد بر خلع و متفق شدند و عوام را بر خروج فتوی دادند و قاضی بوالعلآء بیگو و سلطان تاج القراء و دیگر فضلا اتفاق نمودند و برو غلبه عام شد[911] و او خود را بیرون افکند و روی به گرمسیر نهاد. چون به جیرفت رسید گفت اینجا حصاری نیست که مرا از قصد خصوم پناهی باشد. روی به جانب بم آورد و از دارالملک کرمان فرخ قفجاق با فوجی از[912] حشم از پی او فرستادند در منزلی که آن را کوشک شیرویه گویند بایرانشاه رسید و او را همان جا هلاک کرد و سر او باز بردسیر آورد و از مبدع جلوس او تا ظهور اعلام ایّام ارسلان شاهی پنج سال بود.

قصّه سلطنت ملک محیی الاسلام والمسلمین ارسلانشاه بن کرمانشاه بن قاورد رحمه الله علیه [913] مصنّف کتاب در تواریخ آل سلجوق منظوم [197b] **می‌آورد.**

شعر[914]

کنون بشنو ای یار فرخنده خوی — که دولت کسی را که ننهادروی
ز خاکش ابر تخت شاهی برد — گدا را به صاحب کلاهی برد
وگر زانک برگشت دولت زشاه — گدا گردد و روی گردد سیاه
چوایران زاشراف کرمان گریخت — گل باغ دولت ز بارش بریخت
ز اولاد قاورد کس آشکار — نبد لایق تخت گوهر نگار
یکی گفت آن سرورانرا[915] نهان — که درکوی گبران یکی نوجوان
ز اولاد قاورد پنهان شده — گریزان زشمشیرایران[916] شده
که ایران به قصدش میان بسته بود — زتیغش به نیکی خود رسته بود
چو اشراف و قضاه این داستان — شنودند از گفته راستان
سوی کوی گبران شتابان شدند — ملک ارسلان را ثناخوان شدند
به دیدار او جمله گشتند شاد — ز تورانشان باز آمد بیاد
که مانند توران بدی ارسلان — به رخساره چون ماه وچون اختران
همه شکل و آداب شاهیش بود — همه طور صاحب کلاهیش بود
طریق جهانداری و سروری — درو بود اطوار اسکندری

---

[909] س: کرد.
[910] س: پرکالت.
[911] ت: کنند.
[912] ت: ندارد.
[913] س: « بن کرمانشاه بن قاورد رحمه الله علیه» ندارد.
[914] ت: ندارد.
[915] س: سرورانر.
[916] ت: بران.

چو قابل به سرداریش یافتند | شه ملک در ساعتش ساختند
گرفتندش ازخاک و بر بخت تخت | نشاندند وآراست زوروی تخت
چوبرتخت شاهی گرفت او قرار | ملازم شدندش صغار و کبار
درآمد به عدل و به احسان چنان | که فرموش شدعدل نوشیروان
خلایق زعدلش همه خوش حضور | مرفه همه خلق نزدیک و دور
محرم سنه خمس و تسعین زسال | گذشت اربعمایه ای نیک فال
که شاه ارسلان شاه شد شهریار | چو برتخت کرمان گرفت او قرار
به عدلش همه ملک آراسته | شد و مردمش جمله برخواسته
به دوران او ملک کرمان زمین | بهشتی شد ومردمش حور عین
چوصیت جهانداریش گشت فاش | بدانسان که باخلق کردی معاش
ز روی زمین جمله اهل اصول | ضرورت به کرمانشان شد نزول
چنان گشت معمور کرمان زمین | که معمورترشد زمصر وزچین
چهل سال در مملکت شاه بود | ز حال[917] همه خلق آگاه بود
چنان ضبط شیراز و عمان بداد | که دور عمر خلق را شد زیاد
در ین مدّت پادشاهی او | نیازرد کس از تباهی او
مرفه همه خلق و ملک و دیار | ز الطاف آن خسرو نامدار
میان بزرگان یزد از قضا | خصومت شد و گرم شد ماجرا
علی آنک پور فرامرز بود | که سرهنگ وسردارآن مرزبود
بیامد به نزدیک شاه ارسلان | بیاورد همراه مال گران
ملک ارسلان شاه بنواختش | امیر امیران خود ساختش
علی فرامرز کرد التماس | که رفتن سوی یزد سازد سپاس[918]
کند ضبط یزد و لایت تمام | دگرباز کرمان خرامد به کام
ملک ارسلان کرد با او قرار | که همراه او مردم نامدار
محمّد که کی ارسلان نام داشت | که ازضرب مردی فلک رام داشت
ابا مردم پهلوان یکهزار | همه مردم جلد ناموس دار
همان دم سوی یزد سازد روان | که شحنه شود یزد را آن جوان
علی فرامرز از پی[919] رود | دگر مردمی چند با خود برد
قرار آنچنان رفت و تدبیر آن | به سه روز فرمود شاه ارسلان

---

[917] س: خلق.
[918] س: اساس.
[919] ت: «از پی» ندارد.

محمّد روان شد سوی یزد شاد علی فرامرز باز ایستاد
محمّد سوی یزد آمد چو باد وزو مردم یزد گشتند شاد
بیاراستند یزد را چون نگار درون برون[920] آن سرور نامدار
سپردند یزد ولایت تمام چو کار جهان پهلوان شد به کام
خبر یزد شاه ارسلان کرد باز که ای شاه و کیخسرو سرفراز
سپردنداین ملک بی گفت و گوی توای شاه هرآنچه[921]صلاحست گوی
که ما هر چه فرمان بود آن کنیم به هرچه آن کنی امروفرمان[922] کنیم [198a]
فرستاده چون سوی کرمان رسید به نزدیک آن شاه ایران رسید
دل ارسلان شاه ازو شاد شد روانش ز بند غم آزاد شد
طلب کرد علی فرامرز را بدو گفت احوال آن مرز را
علی را بسی خلعت و سیم داد علی چون که گردید ازشاه شاد
بگفت ای ملک نکته ای در ضمیر برو گر بود شاه را دلپذیر
ملک ارسلان گفت برگوی راست هرآنچیز کین لحظه دردل تراست
علی گفت شاه صفاهان زمین که ایران زمینش بود در مکین
مراو رایکی دختری خوب روست که مهر و مه افتاده کوی اوست
خجل از رخش جمله حور و پری سرآمد شد آن ماه در دلبری
ز رنگ رخ او خجل آفتاب[923] زبوی خوشش منفصل مشک ناب
زبان الکن ار وضف آن دلنواز[924] زوصفش اگر گوید عمر دراز[925]
دگرآنک شهزاده و خویش تست نه از دشمنان بداندیش تست
ز سلطان محمّد کنیمش طلب که پیوسته کرد وغضب برعضب
چو او را درآری به عقد نکاح شودشام بخت توهمچون صباح
چو سلطان محمّد شود یار تو به کام تو گردد همه کار تو
میان شما چون فتد دوستی همه مغز گردید از پوستی
ملک ارسلان چون شنید آن سخن بگفت ای علی هم توتدبیر کن
ترا رفت باید سوی اصفهان برون بخود خواسته بی کران
طلب کرد دختر به روی صواب نگرتاکه سلطان چه گوید جواب

---

[920] س: برو.
[921] ت: آنجان.
[922] ت: جان.
[923] ت: افتاد.
[924] س: ندارد.
[925] س: ندارد.

جوابش دگر باره اعلام کن تو آنجا نشین باده در جام کن
که تا من دگر باره ناز و نعیم فرستم به خروارها زر و سیم
بس آنگاه نواب را گفت زود مباشید در بند نقصان و سود
یکی پیش کش کرد باید روان که هرگز ندیده کسی مثل آن
نبشتن یکی نامه دلپذیر درو ذکر گردن قلیل و کثیر
علی را روان کرد بعد از سه روز که تا خودچه آید ز گیتی فروز
چوشاه این سخنها به نواب گفت ز درج گهر بار لولو بسفت
برفتند و در ضبط آن آمدند وزین نیمه جاندار و جان آمدند
ز هفتاد الوان کشیدند خان که خیزد درو دیده میهمان
چو نوشیده شد خان و بر داشتند سر آن دیده بر دیده بگماشتند
درآمد ز در ساقی سیم ساق به کف بر صراحی چینی ایاق
شه از بهر تمکین و آیین سخت در آورد می لیکن آن نیکبخت
ننوشیده می هرگز آن شهریار ولیک از برای صغار و کبار
می ومطرب چنگ آماده داشت[926] ولی خودهمه روی سجاده داشت[927]
همه صحبتش بود با اهل علم نبودیش با مردمان غیر حلم
زایران وتوران هم از[928] اهل فضل رسیدند و دیدند از شاه[929] بذل
کریمان بدورش ز اهل اصول غلو گشت و گم گشت اهل فضول
مع القصّه آن صحبت آراستند امیران ز هم جام می خواستند
علی فرامرز را شهریار بدادش زر و خلعت بی شمار
به عشرت چوبگذشت بعد ازسه روز چهارم چو بنمود گیتی فروز
ملک باز بر تخت شاهنشهی به هنگام سعد و بروز بهی
نشست و طلب کرد نواب را بپرسید از اموال و ابواب را
وزیر خردمند پاکیزه رای بپای سریر آمد آن رهنمای
بیاورد ابواب آن پیش کش به حضرت رسانیدوشه گشت خوش
بفرمود تا اول بامداد به عشرت همه خلق کردند شاد
به بندند آیین همه شهر و دشت بگو بشنو ای شاه این سرگذشت
علی فرامرز را گفت شاه برون برکنون خیمه و بارگاه

---

[926] ت: گشت.
[927] ت: گشت.
[928] ت: ندارد.
[929] ت: راه.

یکی[930] پیش کشها بر ما کنون که گردیم در نیک وبد رهنمون
علی سایه بان خرگه کندلان بفرمود تا در در خسروان
زدند و دو فرسنگ آن چار سو به بسته همه اسب و استر درو
یکی کندلان با سراپرده زد که دراندرون خرگهش بود صد
دو صد بنده ترک و هندوی و باز سواره همه چابک وترک تاز[198b]
زاسب و زاستر هزار و دویست کنیزان همه ترک وهندودویست
زکمخواه و دارایی و نرم دست زصوف و زاطلس خشتی که هست
زنخ و زخارا و از تافته ز والا چهل نوع به هم بافته
حصیری و کافوری بی شمار مع القصّه از هر قماشی هزار
ز یاقوت و لعل و ز فیروزه نیز ز لؤلؤ غلطان که باشد عزیز
ز مشک و زعنبر زعود و عبیر ز قالی ابریشم چون حریر
فراوان ز هر جنس بی حدّ و مر بر ارسلان شه کشیدند بر
چو شاه ارسلان دید آن خواسته چنان پیشکشهای آراسته
هزار آفرین کرد نواب را بس آنگه طلب کرد احجاب را
به عشرت نشستند با هم سران پس ازشادی وعیش شاه ارسلان
روان کرد علی فرامرز را بگفتا نگه دارم آزرم را
علی رفت القصّه به اصفهان وزین نیمه شاه زمان ارسلان
به عدل وبه انصاف ودین پروری به سر برد وازعیب وعاری بری
وزان نیمه سلطان چو آگاه شد زشادی رخش تازه چون ماه شد
امیر و وزیران فرستاد پیش دگرخاصه وهرکه بودندخویش
علی را به تمکین به پای سریر رساندند و آن خسرو دلپذیر
نکودند او را و بنواختش به نزدیک خود جایگه ساختش
بپرسیدش[931] ازحال واز رنج راه ز احوال شاه ارسلان و سپاه
چواحوال پرسید چون[932] خواستند همه خانچیان[933]خان بیاراستند
چوخوان خورده شد آوریدند می مغنی وعود ودف و چنگ و نی
یکی صحبت آراست سلطان دور که گشتند سرخوش بزرگان زدور

---

[930] ت: یکش.
[931] س: بپرسید.
[932] ت: جوان.
[933] ت: خان.

علی را چنان مست گرداند شاه | که گل را نمی کرد فرق از گیاه[934]
در آن مستی احوال پرسید باز[935] | علی بک پیک عرضه میکرد راز[936]
پس آنگه یکی خلعتی زرنگار[937] | بنوشید و کردش همان دم سوار[938]
بزرگان خود را بفرمود شاه[939] | که نیکو بدارید او را نگاه
به مهمان سرایش مداری سه روز | مصاحب همه مردم دلفروز
ببردند او را و در عزّ و ناز | نشاندند در عیش و آن سرفراز
سه روزه[940] درعیش و شادی براند | چهارم چوشد شاه دهرش بخواند
چو آمد بیاورد آن خواسته | همان پیشکشهای آراسته
علی چون که آن پیشکشها کشید | ز خاص و زعام آنک آنها بدید
زبان را به تحسین شاه ارسلان | گشادند مردم ز پیر و جوان
درون سراپرده بانوی دور | درآن پیشکشها نظرکرد و طور
بگفتا ملک ارسلان شهریار | شهی نامدار است و نیکو شعار
برین ضبط وتمکین که او خواسته | فرستاده این[941] برگ آراسته
ندیده کسی این چنین برگ و ساز | که کرده روان بهر ما سرفراز
وزان نیمه سلطان چو آنها بدید | سرانگشت حیرت به دندان گزید
نظرکرد درهرطرف خاص وعام | به تحسین آن پیشکش در کلام
به نواب فرمود شاه زمان | که این پیشکشهای شاه[942] ارسلان
به نوک قلم ضبط باید نمود | دگراز همه جنس در وی فزود
که با مهد علیا روانه کنیم | نه در وجه خرج زمانه کنیم
اگر ارسلان[943] را بود این وجود | که نزدیک ما این سخاوت نمود
دو مقدار آن ما فرستیم باز | که تا داند آن شاه گردن فراز
که ما را نظر نیست بر مال او | ولیکن نظرهاست بر حال او
بگفت این و در ضبط کار آمدند | درین سروران جمله یار آمدند
مرتب یکی پیشکش ساختند | ز هر جنس اسباب پرداختند

---

[934] س: ندارد.
[935] س: ندارد.
[936] س: ندارد.
[937] س: ندارد.
[938] س: ندارد.
[939] س: ندارد.
[940] ت: «چو سه روز».
[941] س: «فرستاد آن».
[942] ت: کیاه.
[943] س: اسلان.

پس آنگه به ساعات نیک اخبار نمود و روان کرد آن شهریار
ز نواب سلطان و از خاصیان روان کرد همراه جمعی گران
دو منزل یکی کرد میراندند ز شادی ستوران نمی ماندند
چو نزدیک یزد آمد و مهد شاه علی فرامرز و جوقی[944] سپاه
ز پیش آمد یزد آراستند زکی ارسلان پیشکش خواستند
بزرگان آن ملک خرد و بزرگ همه هرکه بودند تاجیک وترک
زر و نقره کردند در وی نثار کشیدند پس پیشکش بی‌شمار
وز آنجا دگرباره گشتند روان به حد کریمان زمین شادمان[199a]
به سرحد چون آن مهدعالی رسید ملک ارسلان این خبررا شنید
بفرمود تا هر که بود از سران دگر مردم شهر پیر و جوان
ببستند آذین[945] و شد پیشواز بیاراسته ره بره برگ و ساز
ز سعدی بیاراستند تا به شهر به زرّ[946] وبه زیورهمه برزوشهر
جهان شد که یک گام جایی نماند که دیگر کسی زر تواند فشاند
به هر ده قلم مجلسی ساز شد کزان ذوق ناهید از آواز شد
چنان ساز شد مطربان ساز را که بلبل خمش کرد آواز را
بدان ذوق و شادی و آن خرمی که مردم نمودند از بی غمی
درآمد ز ره مهد علیا به شهر تو گفتی دگر تازه گردید دهر
بر مشتری زهره آمد فرود برآورد و سهم سعادت[947]سرود
مقارن چوگشتندچو خورشید و ماه برآمد به گردون خروش سیاه
در درج دولت به معدن رسید عقیق یمن لعل حمرا بدید
ببسته عروس زمانه نگار زمانرا از آن ذوق شد دل فکار
چو ناهید پهلوی برجیس شد تو گفتی که رامی برولیس شد
دو شهزاده القصه دو شهریار چو بر تخت دولت گرفتند قرار
ز اغیار خالی شد آن بارگاه شه نازنین ماند ومحبوب و شاه
به گلزار شد بلبل خوش نوا به منقار بگرفت از گل نوا
قرین گشت و لعل و زمرد به هم برفت از دل شاه یکباره غم
ندانم چه گویم دگر بعد از آن که هر کس ندانند سر نهان

---

[944] س: «توق و».
[945] ت: آئین.
[946] ت: «بزیر».
[947] ت: السعاده.

بداند هر آنکس که او عاقل است | که محبوب راعشق جان ودل است
چودل یافت جان را شودزنده باز | که دل رابودجان وهم برگ و ساز
همه گشت دل جان وجان گشت دل | یکی بود گویی که شان آب و گل
زمرد چو در لعل کامی نشست | به درج عقیقی چو لولو بجست
فرخ ناک شد مرغ فرخنده بال | به مغرب فرو رفت جرم هلال
به هم متصل شد دو یاقوت ناب | بیالود سیماب درّ خوشاب
مع القصه درعیش این دوهر[948] شاه | شب تیره تا روز و جمله سیاه
از آن بس دگر شاه فرخنده فال | به شادی همه روزدرماه و سال
به عدل وبه احسان به سربردعمر | برآن مملکت خورد وبرخوردعمر
چهل سال در کامرانی و ناز | به سر برد آن خسرو سرفراز
که یک روز روز پریشان ندید | که روزی ازو کس پریشان بدید
همه ملک کرمان وعمان وفارس | به درگاه او خلق گویان سپاس
به دوران او ملک کرمان زمین | چنان شدکه معمورترشد ز چین
به روی زمین مردم با صلاح | به درگاه بارش به شام و صباح
همه صحبتش بود با عابدان | نشستی همه روزه با زاهدان
چنان گشت کرمان ز اهل هنر | که یک تن در آنجا نبد بی‌خبر
چو عمر شهنشاه هفتاد شد | همه روزه با دانش و داد شد
درآخرچوشدحسّ ورایش ضعیف | بهار جوانی وی شد خزیف
نه حس بصرماند ونه هوش ورای | نه دردست قوت نه رخسار نای

ذکر پسران ملک ارسلان شاه کرمانشاه ملک محمّد

سلجوق طغرل شاه بهرامشاه عتاب شاه عبدالله عدد ایشان هفت بود[949]

پسر هفت بودش در آن روزگار | که مانده ز شه ارسلان یادگار
مهین بود کرمانشه نامور | دگر بد ملک محمّد آن شیر نر
سیوم بود سلجوق شاه گزین | که کردند در شهریاری مکین
دگر چار بودند اطفال خرد | ولیکن ملک محمّدآن مرد گرد
به عقل وکیاست به تدبیر و رای | نبودی چو او در جهان پیشوای
ملک ارسلان خواست تاجای خود | به کرمان دهدملک ازرای خود
خدا خواست تا شاهی و سروری | نگه داری ملک و دین پروری

[948] س: ندارد.
[949] ت: عنوان ندارد.

ملک محمّد آن سرفراز جهان | بود شاه و سردار کرمانیان
بگویم اگر عمر بخشد امان | به یستا چو وقت آید این داستان[199b]
درین وقت سلطان با داد و دین | کزو[950] بود دل شاد روی زمین
ز دنیا سفر کرد و در عز و ناز | بجست خرامید آن سرفراز
به روی زمین چو نیکی نمود [951] | چوزیر زمین رفت نامش فزود
ولایات او در حیات و ممات[952] | .....[953]
همه خلق کرمان بدیدن عیان | نه من از عبس گفتم این داستان
ولی رسم دنیای دون این بود | جهان راخوداین رسم وآیین بود
که گر صد بماند کسی یا هزار | بود عاقبت عمر ناپایدار
بباید شدن زین جهان خراب | نه برشیخ[954]رحمت کند بی نصاب
دل اندر جهان هر که بندد یقین | سیه روی گردد دم واپسین
مبند ای پسر دل ابر دهر دون | که شوخست این پیرزن واژگون
هر آن کو به دنیای دون غرّه شد | یقین دان که او دیو راننده شد
کسی را که عقل تمیزست و رای | نباشددرین دهردون خود بمای
به دنیا کند کار دین[955] را درست | نه مانند بی عقل بی رای سست
طلب کار دنیا شود روسیاه | اگر بنده گر شاه و ملک و سپاه
تو گر عاقلی ترک دنیا کنی | طلبکاری ملک عقبا کنی
به بینی به تاریخ شاهان دهر | بزرگان و صاحب کلامان دهر
گرفتند مجموع و بگذاشتند | هرآنچیز کز نیک و بد داشتند
نمانی تو هم در جهان پایدار | بگیر[956] غربتی ازجهان زینهار
ورت عبرت دهر ناید صواب | ببین در تواریخ ابن شهاب

قصّه گذشتن ملک ارسلان شاه[957] و سلطنت پسر او ملک[958] مغیث الدنیا والدّین محمّد

چون مدت ملک او متطاول شد و سن او از هفتاد درگذشت ادمان شرب و کثرت حجرات و جواری در ظاهر و باطن او خلل پیدا کرد و جنس فرتوتی غالب می شد و او را فرزندان بسیار بود پسر و دختر و بعضی پیش از پدر وفات کردند و آخر عمر او هفت پسر در حیات بود. پسر مهین او کرمانشاه گفتندی و پدر او را والی عهد خویش

---

[950] س: کز.
[951] س: «بروزی چونکه نیکی نمود».
[952] س: این مصرع ندارد.
[953] ت و س: ندارند.
[954] س: شیب.
[955] ت: «دهر دون».
[956] س: «به بس».
[957] س: ندارد.
[958] ت: ندارد.

کرده[959] بود و در اوقات غیبت از دارالملک برده سیراو را قایم مقام خود می‌نشاند اما پسری بود که از قلت هدایت و ضعف قوی کیاست، استقلال تقدم نداشت. ملک ارسلانشاه مادر او را دوست داشتی و او را زیتون خاتون گفتندی او را به بردگی فروخته بودند. اما امیرزاده بوده است از ولایت هرات. زنی به غایت عاقل و خیرات دوست و چون احوال خویش[960] با ملک ارسلان شاه گفت[961] او را در نکاح آورد و در کرمان خیرات بسیار فرموده است از مدرسه و رباط. او را عصمت الدّین لقب داده‌اند و اوقاف او را اوقاف عصمتیه گویند و آن مدرسه درب ماهان است و رباط ربض کوچه یزدیان و ملک ارسلانشاه از شفقت پدری میخواست که از سر گیتی ترنجی[962] ساخته نمی شد. امیر سبکتکین گفته است که عنایتی به اسمعیل و عنایت‌الله به محمود. ملک ارسلانشاه کرمانشاه را می خواست و حق تعالی محمّد را می خواست و از پسران او ملک محمّد حسن سیرت و کمال هدایت و فرط سقط و درایت حد سیاست مشهور بود و چون به خشم کیاست خویش عرض داد غلامی که روی بازار کار و پشت مردان کارزار از سلجوق شاه بود و بحرص او بر طلب ملک کشته شد. به نظم عقد آن اوباش در خیر تردد افتاد و سلجوق شاه مصلحت در هزیمت دید و از جیرفت به عمان [200a] افتاد[963] و او را آنجا به رسول و نامه ملک محمّد شهربند کردند در آخر عهد ملک محمّد خلاص کردند[964] و در اطراف و حوالی کرمان به دست عناد تخم فساد می کاشت در اول عهد [965] ملک طغرل شاه و او را در سرحد[966] انار در قبض آوردند و هلاک کردند[967] و تربتش آنجاست و ملک مغیث‌الدنیا والدّین محمّد، پادشاهی[968] بود عادل ستایش، داناپیش و دانا[969] پیشبین، عالم دوست، علم پرور، حق گستر.

پادشاهی که از مهابت او شیردربیشه شب نکردی خواب
با شمول سیاستش در جوی جز به فرمان او نرفتی آب
در سخا هر چه کرد محض کرم در سخن هرچه گفته عین صواب

کرمان به در دولت او حرم عدل و امان شد و آرام و[970] آسایش و سکون و[971] بر مقتضاء[972] هوا او میل رعیت به تعلم و تعذب بسیار و اکثر محترفه اولاد را در مکتب و تعلم علم مشغول کردند و ملک محمّد را هوس علم نجوم غالب بودی و چیزی از آن چون معرفت تقویم و علم مدخل حاصل کرده و از جهت ظن مردم وقت. چنانک او بطیموس عهدست و به تربیت او بازار هنر نفاق گرفت و متاع و دانش رواج یافت و در حفظ مصالح ممالک[973] و رعایت احوال رعیّت و ولایت شب، سرمه شهر در چشم کشیدی و در دریای تفکر غوطه خوردی و در شهر صاحب

[959] س: گردانیده.
[960] س: خویشان.
[961] ت: «کرد» اضافی.
[962] ت: «سازد و » اضافی.
[963] ت: افتاده.
[964] ت: یافت.
[965] ت: «ملک» مکرر.
[966] س: سر.
[967] ت: کرد.
[968] ت: پادشاه.
[969] ت: ندارد.
[970] س: ندارد.
[971] س: ندارد.
[972] ت: مقتضی.
[973] ت: مملکت.

خبران گذشت تا دقایق خیر و شر و مجاری امور خرد و بزرگ انهای رای او میکردند ملک تا اصفهان و خراسان عیون و جواسیس می فرستاد تا روز به روز احوال بلاد شرق و غرب می نمودند و ندما[974] و جلساء حضرت را قضات وائمه و اکابر و معارف اهل بیوتات اختیار فرمود و حواشی سرای و خدم[975] بارگاه که عادت آن داشتند که با پدرش عنان فضولی فراخ می کردند و مرکوب حماقت را پاشنه می زدند زهره آن نداشتند که در خدمت او مهر سکوت از خفه نطق بردارند. روزی از ندما سوال کرد که در کدام محلت شهر سگی زاده است و هشت بچه آورده از آن جمله سه سیاه و دو سفید و دو دو یکی سیاه و یکی[976] سفیدند. اما[977] گفتند علم ما به ولادت سگ محیط نیست و اصطرلاب رصد میلادشان به دست ما نبود و سگ در شهر زاده است و مسکن ما در دشت است. مگر رای عالی را اعلام داده‌اند. گفت در محلّه کوی گبران[978] سه شب است که این حال افتاده. او را غرض از ذکر زادن سگ و الوان بچگان او، تنبیه مردم بود تا دانند که تعرف وی در احوال ولایت تا کجاست و اشغال او به شرب روز و زود رسولی بودی تا تجدد جشنی یا ارضا قومی و خیرات او از بنای مدارس و بقاع و رباطات در بردسیر و بم[979] و جیرفت زیادت از حد و شرح است و خان سرپزن که راوی[980] آن چیزی نفرموده‌اند و از بناهای اوست و در ربض بردسیر یک دسته بیمارستان و مدرسه و رباط و مسجد و مشهد خویش بنا فرموده است و جیرفت و هم[981] بم، برین نسق و در شهر بردسیر بر در مسجد جامع دارالکتب بنا فرموده است. مشتمل بر مبلغ پنجهزار کتب از جمله فنون علوم و این ساعت معمورست و برقرار و در آخر ملک او [200b] غزه به خراسان آمد و خواجه از طبس به خدمت او پیوست و[982] طبس را باز به کرمان داد و تا ظهور ملک موبد قوت گرفتند کار او. شحنه کرمان در طبس بود و خواجه خادم والی اصفهان بود و او را رشید جامه دار گفتندی. جاسوس ملک محمّد که در اصفهان بود او را تقریر کرد که اصفهان به ملک محمّد دهد و رشید برین مواطات رسول به کرمان فرستاد و ملک محمّد این مهم را از خراسان عزالدین محمّد آن را استدعا کرد و بر عقب او[983] لشکر اجابت برسید با هزار مرد. هم از شیران گردنکش[984] و از پیلان دندان افکن و امیر عزالدّین بنفس خود پادشاهی غازی و محتشم و بزرگوار بزرگ بود از لشکرکشان جهان به یمن نقیبت و نصرت رایت مشهور.

شعر

سر[985] ربایی ز دشمنان در رزم تاج بخشی به دوستان در بزم
اخترائی که حال گردانند تبع او را اجل کیا خوانند

---

[974] س: ما.
[975] ت: خدام.
[976] ت: ندارد.
[977] ت: ما.
[978] ت: گیران.
[979] ت: بمرو.
[980] ت: « که وای».
[981] س: ندارد.
[982] ت: « به خدمت او پیوست و» ندارد.
[983] ت: ندارد.
[984] ت: گردنشکن.
[985] ت: مو.

و ملک محمّد در اعزاز مورد او لطف شانه و کرم ملکانه تقدیم فرمود و تواتر نهضت اصفهان کعبتین استشارت گردانیدند و قرعه استخارت زدند. چون اسباب آن ساخته شد و به دروازه شروع رسیدند حاجب اجل دست برد. بر سینه ملک نهاد و در اصفهان همچنین رشید جامه دار را مدت عمر منقرض[986] شد و از فرط مهابت و وفور سیاست ملک محمّد امیر عزّالدین محمد[987]، آن را به این عظمت و قوت دل گفت که مدت یکسال در خدمت آن پادشاه بودم هیچ روز ظن نبردم که از بارگاه و مجلس او به سلامت بیرون آیم و مدت ملک[988] محمّد چهارده سال بود. ذکر تواریخ ملوک کرمان از نسل قاورد انارالله برهانهم که هریکی در آسمان کمال خورشیدی بودندی[989] و در بارگاه جلال جمشیدی به خاصه ملک محمّد که صاحب کمال و تیغ و قلم و علم و تدبیر بود و در اول سلطنت، تربیت علما و فقها و اهل[990] هنر کردی و چون مدارس ساخت و اوقاف، کران بر کران[991] فرمود و مقرری[992] طلبه بر آن قرار داد و فرمود که در چهار شهر کرمان که آن بردسیر و سیرجان و جیرفت و بم است. فرمود که منادی کردند که هر کس که از فقها که قدوری یاد گیرد، صد دینار آقجه در ذمت همت خود واجب کردیم که هر سال به وجه ادرار[993] به وی رسانیم و اگر جامع الصغیر یاد گیرد پانصد دینار بدهیم و اگر جامع الکبیر یاد گیرد هزار دینار بوی رسانیم[994] تا بدین امید جایزه پادشاه هزار مرد فقیه و مفتی شدند و دو کرت سلجوق شاه لشکر به کرمان آورد و از ملک محمّد بهزیمت[995] شد. اگرچه او را مردانگی بود، دولت یاری نمی داد و ملک محمّد به غایت دولتیار بود.

شعر

خرد در گوش دولت گفت روزی همی خواهم که با من یار باشی
جوابش داد دولت گفت هر جا که من باشم توخود ناچار باشی

و[996] بعد از آن که مدّت چهارده سال و شش ماه و هفت روز پادشاهی راند، آخر هم شراب زوال در قدح ارتحال از دست ساقی کل نفس ذائقه الموت[997] نوش کرد. بهار ملک آل سلجوق در دور[998] دولت ملک محمّد بود و جهان از نسیم عدل او خوش مشام.

شعر

عدل و انصاف کار او بودی چرخ بر اختیار او بودی
چون بدین چند گاه عمر گذاشت دست ازین خاکدان تیره بداشت
هر کرا نیست اختر وارون ننهد دل برین سپهر حزون[201a]

---

[986] ت: متوجه.
[987] س: ندارد.
[988] ت: مکرر.
[989] ت: بودند.
[990] س: ندارد.
[991] ت: آن.
[992] س: مقرر.
[993] ت: ادراری.
[994] س: « و اگر جامع الصغیر یاد گیرد پانصد دینار بدهیم و اگر جامع الکبیر یاد گیرد هزار دینار بوی رسانیم» ندارد.
[995] س: هزیمت.
[996] ت: ندارد.
[997] : سوره آل عمران: آیه 185
[998] ت: دو.

اکنون بستان[999] ملوک[1000] سلجوقی[1001] که سلطنت کرمان کردند به ملک محی الدنیا والدّین ابوالمظفّر طغرل شاه بن ملک محمّد رسیده درین جا موقوف شد و باز سر قصه و مصافات سلطان سنجر رویم و آن هشت مصاف او را به ضابطه از تاریخ رزم نامه[1002] سنجری و نظم مصنّف جامع التواریخ که جهت آل سلجوق به نام سلطان شاهرخ بهادر نظم شد[1003] نبشته آید انشاءالله تعالی.

مصاف اول[1004] بلخ[1005] و[1006] لشکر ترمذ و جیلان با دولتشاه والی بلخ فی سنه احدی و تسعین و اربعمایه

اول مصاف سلطان معزالدنیا والدّین سنجر در خراسان و توران

شعر[1007]

مرا در تواریخ روشن شد این — که سنجر ملکشاه روی زمین
چو برتخت دولت گرفت او قرار — سر آن خراسان صغار و کبار
همه بر در بار سلطان دین — نهاده سر بندگی بر زمین
مگر دولتشاه[1008] بود والی بلخ — ترش روی مردی بدی تیزوبلخ
برو جمع از هرکجا لشکری — همی داشت خودراچواسکندری
مخالف شد او با شهنشاه دهر — طمع انگبین بود و نوشید زهر
به احدی سنه باز تسعین دگر — دگر اربعمایه ای نامور
بیاراست سنجر سپاه گران — ابر عزم جنگش ببست او میان
قراول روان شد شه نیمروز — جهان پهلوان گرد گیتی فروز
ابا لشکر سیستان سی هزار — سوار و پیاده همه مرد کار
علی چتری ازپی دگر شد روان — ابا لشکری شد آتش فشان
دگر باره قماج با ده هزار — روان شد ز پی آن یل نامدار
رکاب همایون دگر شد روان — به جنبش درآمد زمین و زمان
خروشیدن کوس و بانگ و نفیر — دم کره نا چون دم زمهریر
ز آواز طبل ور روبینه نای — توگفتی که کر گشت گوش همای
ز گرد ستوران هوا شد سیاه — زمین خم گرفت از شکوه سپاه
تو گفتی که کوه وزمین شدروان — ز جنبیدن فیل و شاه جهان

---

[999] ت: بستای.
[1000] س: ملک.
[1001] ت: سبجوق.
[1002] س: رزنامه.
[1003] س: «نظم شد» ندارد.
[1004] ت: ندارد.
[1005] س: با.
[1006] س: ندارد.
[1007] س: ندارد.
[1008] ت: دولتشا.

وزانسو دگر سرور بلخ باز بیاراست لشکر به برگ و به ساز
ز جیلان و ترمذ ز غز لشکری ببسته کمر جمله در داوری
تمر بیک سپه دار ترمذ ز پیش از آنسو روان گشته مانند میش
طغی بیک زجیلان دگرسروری روان شد زپی همچو اسکندری
دگر باره پیری ز غز بد براق روان شد ابالشکری طمطراق
دگر دولتشاه با سپاه گران ز دنبال لشکر چو کوه روان
مقابل شدند هردو نزدیک بلخ وزین کینه کام زمین گشت تلخ
چوازهر دو سو صف بیاراستند به دل تخم کین هردوسو کاشتند
ز ترمذ سواری به میدان دواند که او را زمانه ابوالبدر خواند
بکف نیزه گردان دلیری نمود درآمد به میدان بمانند دود
وزینسو یکی از خراسان زمین درآمد به میدان کین از کمین
بهم هردو نیزه در انداختند بسی لعب با یکدگر باختند
ابل البدر یک نیزه‌ای زد چنان که بر سینه‌اش آمد و شد روان
ز مرکب در افتاد او سرنگون زضرب سنان شیردل شد زبون
یکی دیگر آمد به میدان چو باد روان نیزه بر نیزه او نهاد
چو شد چند جمله زد اندر میان بزد بدر یک نیزه آنچنان
که بر سینه‌اش آمد و شد زپشت بیک حمله آن دیگری را بکشت
چوازخیل سلطان دو کس کشته شد زخون دوپردل زمین رسته شد
به تدبیر ابوالفضل رستم نژاد شهنشاه را گفت کای نیک زاد
برو سوی میدان برو[1009] کینه جوی جواب عدوی بد اندیش گوی
شهنشاه میر همه سیستان که چون او نبودی بزابلستان
ابوالفضل را او برادر بدی ولیک از پدر نی ز مادر بدی
بگفت ملک تاج دین شد روان به میدان و بر کف گرفته سنان[201b]
چو نزدیک بوالبدر آمد ز راه نظاره کنان از دو جانب سپاه
دو نیزه چو دو مار افعی بهم دوصدحمله زد گشت ازپیش و کم
پس آنگه شهنشه چنان نیزه‌ای بزد در ربودش چونان زهره ای
چو برکند از جا بزد بر زمین که گفتند هر دو سپاه آفرین
ابوالبدر را بوالحکم بد برار که بودی در آن مملکت نامدار
به میدان درآمد چو شیر دلیر بغرید مانند نره شیر

[1009] ت: بر.

بیامد به بالین بوالبدر و زار بگریید و گفتا که ای نامدار
برفتی و پشت برادر شکست توبودی مرا درجهان پای بست
بخواهم همین لحظه من خون تو که جان ودلم سوخت برخون[1010] تو
بزد نعره شاهنشه شیردل که همچون زنان نوحه کردن بهل
به میدان مردان[1011] درآ مرد وار به خود برگری ماتم خود بدار
فرس بوالحکم سوی او باز راند ز هر سوی میدان زمانی دواند
سلحشوری کرد و آمد برش شهنشه یکی تیغ زد بر سرش
که بگذشت از اسپر وخود وسر ز حلقش گذر کرد و آمد بدر
ناستاد[1012] در سینه ما پشت زین ببرید و آمد بروی زمین
دولشکر چوآن ضرب دیدند ازو طمع جمله از جان بریدند ازو
نیامد دگر هیچ کس پیش او اگر چند بودند بداندیش او
شهنشه به هر دم فغان داشتی ز دشمن مبارز طلب داشتی
نیامد به میدان کسی تا به شام چو بگشود صیّاد شب باز دام
گرفتار هندوی شب ترک روز فرو رفت در قعر گیتی فروز
شه روم چون لشکر زنگ دید بدو داد میدان و خلوت گزید
سپاه از دو جانب بکردند باز[1013] طلایه ز هر سوی کردند ساز[1014]
ازین نیمه ارقش طلایه گزید تمربیک از آن نیمه آمد پدید[1015]
چوازهردوسو[1016] لشکر آمد زراه نجنبید آن شب کسی از سپاه
شب تیره چون گشت روز سفید شه شام ببرید از خود امید
چو شد خسرو روم بر شام شاه گریزان حبش را به[1017]یک رو سپاه
چو ترک ختن باز بنمود روی به تیره بغرید از هر دو سوی
دو لشکر دگرباره صف برکشید که از هیبتش پشت گردون خمید
بیان غز ازین سو شه نیمروز چو آن غز قماج آن شه دلفروز
کمین گه نگه داشت زنگی فرش که اوسروری بود با طبل و خش
یمین سنغرآن مردبارای وهوش بسوی بنه داشت اوچشم و گوش

[1010] ت: خان.
[1011] ت: ندارد.
[1012] ت: نه استاد.
[1013] ت: «سپاه از دوجانب بکردند باز» ندارد.
[1014] ت: «طلایه زهرسوی کردند ساز» ندارد.
[1015] ت: مصرع اول و دوم جابجا شده است.
[1016] س: ندارد.
[1017] ت: ز.

ملک سنجر استاد[1018] در قتلگاه ستاده یمین و یسارش سپاه
غلامان خاص ملک ده هزار به گردش ستاده همه نیزه دار
مکمل همه جوشن و خود و زر بیک دست نیزه به دستی بسر
بیاراسته هفت پیل دمان ابر پشت هر فیل ده پهلوان
هرآن کز سلاح اندکی بخش داشت هم از رعد وقاروره رنجش داشت
پیاده ستاده ز زابلستان[1019] همه شیر مردان کابلستان[1020]
بدانسان چوسنجربیاراست صف ز هر سو بگردید شاه خلف
به لشکر او کلکای و انعام داد[1021] دگر وعده نیک و فرجام داد[1022]
وزآن نیمه چون دولشاه صف کشید بیان غز تموربیک را برگزید
چوآن غرطغی بیک خیلی بداشت کمین گاه قپلان بلخی گذاشت
بنه گاه لشکر با بیک سپرد که مردی جهان پهلوان بودگرد
مقابل به سنجر به قلب استاد به غایت به شاهی خودبود شاد
برو جمع گشته دو ره صد هزار سوار تفاریق از هر دیار
ز سلطان دین لشکرش بیش بود ولی هرگروهی زیک کیش بود
ز غز پهلوانی که بد نامدار که فولاد بیک نام بود آن سوار
درآمد به میدان بمانند دیو برآورد از جان به هر دم غریو
بگفتا کجا مرد دوشینه کو که تا هر دو با هم درآریم رو
بگردیم تا مرد مردانه کیست قضا را درین گفت و گورای چیست
چو گفت این شهنشاه زاینسان فرس راند و آمد برش در زمان
مقابل چو گشتند آن هر دو گرد شمال آمد و گرد میدان ببرد[202a]
دو پردل سنانهای چون دم مار بهم درفکندند در کارزار
صد وشصت حمله چوکردند رد ندیده ز هم یک سر موی بد
قلم گشت شمشیر در دستشان دگر باره فولادبیک پهلوان
کشید او ز قربوس گرز گران فرس راند نزدیکی پهلوان
ملک بر[1023] سرآورد در دم سپر بزد گرز فولاد آن شیر نر
سر دست و گرزش ز روی هوا گرفت و ززین کند فولاد را

[1018] ت: استا.
[1019] ت: «پیاده ززابلستان ده هزار».
[1020] ت: «ستاده بر صف میان و کنار».
[1021] س: « به لشکر او کلکای و انعام داد » ندارد.
[1022] س: « دگر وعده نیک و فرجام داد» ندارد.
[1023] ت: در.

برآوردش اززین ابرروی دست بزدبرزمین که استخوانش شکست
دگر باره آمد به میدان دلیر بزد نعره مانند نره شیر
مبارز طلب کرد آن لشکری نجستند با او کسی داوری
چو نامد از آن لشکری هیچکس شهنشاه مهمیز زد بر فرس
به تنها بزد خویش را بر سپاه جهان پهلوانی ازو دید شاه
بفرمود تا جمله لشکر ز جای بجنبید و آن شاه کشور گشای
کشیدازمیان تیغ وشد[1024]سوی جنگ تو گفتی که از بحر آمد نهنگ
دو لشکر بهم بر برآمیختند بمانند آب خون ریختند
به پیوست مغلوبه جنگی چنان که از تاب آن شد زمین آسمان
بروئید از دیده ها پر تیر زهرسوروان تیرچون زمهریر
دم تیغ در مغزها یافت جای سنان گشت درسینه ها رهنمای
روان گشت خون همچو آب روان چو بر فرقها کرد تیغ آشیان
ز کشته همه پشته شدروی دشت ز کشته نبد جای راه گذشت
ملک تاج دین خسرو نیمروز که اندرسپاه او نمودی چو روز
در آنلشکر افتاده چون پیل مست گرفته یکی تیغ مصری به دست
به فرق هر آنکس که بنمود تیغ ببرید تا سینه اش بی دریغ
کسی راکه ضربی زدی برمیان بدو نیمه کردی چنان پهلوان
یکی را سر و دست انداختی به یکدم جهان زو بپرداختی
ز لشکر گروهی گرفته به پیش همی راند هرسو چویک گله میش
ز یکسوی قماج میر سپاه زدی گردن خلق همچون گیاه
ملک سنجر آن شاه با عز و فر مصافی همی داشت چون شیر نر
غلامان سلطان بس پشت شاه زهرسو به شمشیر راندند سپاه
دم صبح تا شام آن دار و گیر چو شد شام آن خسرو دلپذیر
همی گشت و میراند تا قلتگاه به قلب آمد و دولتشاه دید شاه
درو راند لشکر گرفتش کمر ربودش ززین کرد او را سپر
نهنگانه در بحر لشکر درون فرورفت و میرانداوجوی خون
علم دار را زد یکی بر میان که دو نیمه شد با علم در زمان
ملک دولتشاه را بزد بر زمین بفرمود بندی نهند آهنین
چو آگه شدند سروران سپاه که سردار افتاد در بند شاه

[1024] ت: ندارد.

ز هر سو گروهی گریزان شدند همه هرچه شان بود ویران شدند
بهم بر شکستند آن لشکری نبد[1025] پیش شان قوت داوری
گروهی بجستند و جمعی اسیر همه هر که بودند سردار و میر
گروهی که کشته شده سی هزار ز هر قوم مردان ناموس دار
در آن شب بجز غارت جمع مال نبودی کسی را دگر در خیال
چو شد تیره شب باز روز سفید خروس سحرگاه داد این نوید
که شاها مبارک ترا روز بخت به توشاد هم ملک وهم تاج و تخت
در فتح بگشوده بر روی تو شهان جهان[1026] جمله هندوی تو
بیاراسته تخت بلخ این زمان بر ابر سریر ای شه کاردان
چو سلطان اعظم رکاب کبیر به بلخ اندرون راند وشد بر سریر
بزرگان ایران یمین[1027] و یسار نشستند بر کرسی زرنگار
درآمد جهان پهلوان تاج دین ثنا گفت شه را و کرد آفرین
دگر گفت شاها گروهی اسیر که در بند افتاده ورنا و پیر
همه سرورانند مردان کار ز هر مرز هر یک بود نامدار
بفرمود سلطان کزان بندیان کسی کو بود داخل سروران[202b]
نگه دار در بند و تحقیق مال بکن واجبی جمله مال و منال
از ایشان تمامی به یک ره ستان وزینها مده هیچکس را امان
دگر لشکری جمله آزاد کن دل این فقیر آن زمان شاد کن
ولی دولتشاه را ببر پای دار به حلقش درآویز از دار خوار
گذارش همانجا که تا سالیان بود عبرتی خلق را در جهان
جهان پهلوان دولتشاه را نخست درآویخت بر دار از حلق جست
دگر لشکری هر که در بند بود چه داند کسی تا چه و چند بود
تمامی به یکبار آزاد کرد دل جمله بندیان شاد کرد
امیر و وزیران آن مرز و بوم کسی راکه بودی در آنجا رسوم
نهادند بر جمله بند گران ندادند از[1028] آنها یکی را امان
همه هرچه شان بودازمال وجاه گرفتند مجموع را بهر شاه
در آن فتح بسیار از خواسته بسی مال و اسباب آراسته

[1025] ت: نماند.
[1026] ت: ندارد.
[1027] ت: زمین.
[1028] س: ندارد.

به دست بزرگان لشکر فتاد ملک داد مردی درآن خطه داد
برون کرد از بند آن سروران به جان دادآن سروران را امان
ولایات بلخ و نواحی تمام همه هرکه آن شاه را گشت رام
تمام آن ولایت به قماج داد قباه و کمر ملک با تاج داد[1029]
از آن فتح معمور شد لشکرش بیفزود در جاه و در کشورش[1030]
دگر باره آمد سوی مرو باز به شادی وفیروزی و عز و ناز
چنان کرد ضبط خراسان زمین که معمورترشد زمصروز چین
چو کار خراسان به آزرم کرد دگر فکر و تدبیر خوارزم کرد

چون سلطان سنجر از کار خراسان و بلخ باز پرداخت و تمام در ضبط آورد و در حوالی خوارزم لشکر برکتارق و امیرداد لشگر[1031] به عظمت عرض دیدند و بر تربیت مصاف ملک سنجر کمر بسته در انتظار که اگر ملک سنجر آید والا ایشان به خراسان آیند چون سلطان خبر ایشان معلوم کرد در فکر و ترتیب مصاف ایشان بود و یراقی نیکو کرد و عزیمت خوارزم کرد.

قصه رفتن سلطان اعظم معزالدنیاء والدّین سنجر و گرفتن ولایت خوارزم و حوالی و ترکتارق و امیرداد و لشکر مازندران و قهستان در سنه ثلاث و تسعین اربعمایه از نظم مصنّف جامع التواریخ حسن شهاب الیزدی مشهور به ابن شهاب شاعر منجم

چنین در تواریخم آمد به یاد که سنجر ملکشاه با عدل و داد
چو کارخراسان زمین ساز کرد شدن سوی خوارزم آغاز کرد
به خوارزم بد ترکتارق خدیو که صد ره فزون بد زگودرزوگیو
سپاه گران لشکر بی شمار ز هر سو گروهی بدو گفته یار
ملک میرداد آنک مازندران ورا بود و آورده لشکر گران
ابا ترکتارق چو کرد اتفاق نمودند با شاه سنجر نفاق
به خوارزم در لشکر آراستند ز اطراف دیگر مدد خواستند
براندند تا وادی بوژکان که بود آن سر مرز ایرانیان
در آن دشت دیدند عرض سپاه چوعارض ورق برد نزدیک شاه
سوار آمده در ورق صد هزار پیاده وگر سی به وقت شمار
زدند خیمه و پرده در بوژکان وزین نیمه سنجر شه کامران
درآن مرز چون عرض لشکربداد به خوارزم اندر زمان رو نهاد
قراول روان شد شه نیمروز دگرباره قماج آن دلفروز

[1029] ت: بجای مصرع «قباه و کمر ملک با تاج داد»، «از آن فتح مامور شد لشگر شاه داد» آورده شده است.
[1030] ت: مصرع اول و دوم جابجا شده است.
[1031] س: ندارد.

دو پردل ابا هر یکی سی هزار سواران مردافکن نامدار
دگرره روان گشت حاجب نظام امیری که کاشان بد او را مقام
اباده علم کان بود ده هزار همه سرخ پوشیده تازی سوار
دگرره روان گشت ربکی قریش اباده علم زر و همراه و خیش
همه جبه زرد و برگستوان کحین ودرک زرد وکیش و کمان[203a]
دگر موبدالدّین سفیر امیر اباده علم جمله مشکی حریر
زسرتابه پا جملگی مشک رنگ بپوشیده بر خویش آلات جنگ
دگر باره محمود بر عش روان اباده علم سبز و اسباب آن
امیر ارقش آن پهلوان سپاه که بودی ز خاصان درگاه شاه
اباده علم ابلق چون پلنگ سپاهش همه جامه چرم رنگ
دگر باره آمد علیشاه گرد اباده علم زعفرانی سترد[1032]
بپوشیده سر تا به پا چرم شیر همه شیرمردان چو شیران دلیر
امیر امیران حسن شد روان اباده علم آسمانی نشان
وزان بس زمین جنبش آغازکرد سما طبلکی وار آواز کرد
جهان تا جهان گرد لشکر گرفت زمین وزمان را نفس در گرفت
توگفتی که صدبیستون شد روان و یا بحر آمد ببر ناگهان
صد و ده علم جمله اسفیده رنگ روان شدسفیدان همه برگ[1033]جنگ
یکی چتر اسفید نه کنگره مرصّع ز هر رنگ یک کنگره
در آن سایه چتر شاه جهان ابر باد پایی چو گویی روان
چه اسبی قوی قایم خرد دم بقد کردی اما که کوتاه ثم
فراخش کفل بود و لاغر میان به رفتار همچون ندروی روان
سبک روستوری که گربرق وباد به سرعت ز دنبال آن دیوزاد
روند از پی او نه بینند کرد نه از رفتن او را بود هیچ درد
کمیت ابرش خوش روی خوش لشان سواره برو شاه گیتی نشان
همیراند با لشکری صد هزار سواران خاصه همه نامدار
چوبگذشت سلطان بارای وهوش برآمد ز دنبال لشکر خروش
ز بی جعتول سعد مسعود بود که او شاه را جمله مقصود بود
اباده علم ارغوانی بنفش برافراشته خسروانی درفش

[1032] ت: سترگ.
[1033] س: برز.

همیراند و هر کو بماند از سپاه همان لحظه میکرد او را تباه
بر آن ضبط و آیین سپاهی چنان همیراند تا وادی بوژکان
ازین ترکتارق خبردار شد تو گفتی که از خواب بیدار شد
نقیبان لشکر طلب کرد زود بگفتا نباید کنون شب غنود
قراول روان کرد باید روان که گیرند سر راه بر دشمنان
امیر[1034]ی که نامش تمورتاش بود به شمشیر در مملکت فاش بود
اباده هزار از سواران گرد تمورتاش با طوق و بیراق برد
چو یک منزل آمد زلشکر برون نبگرفت یک ساعت آنجا سکون
کابوالفضل آن سرور سیستان سر و سرور جمله زابلستان
درآمد ابالشکری سی هزار سواران مردافکن جان سپار
تمورتاش با جمله خیل و سپاه که مجموع آندم رسیده ز راه
گرفتند آن جمله بر ضرب تیغ روان ناوک تیرباران چو میغ
غذا ساخت خون یلان تیغ تیز سنان با دل و دیده اندر ستیز
نهان گشت در سینه تیغ دو دم بدّرید خنجر یلان را شکم
چون آهنگران پتک درطمطراق به فرق نهنگان پیاپی چماق
بکشتند بعضی از آن لشکری دگرها[1035] گریزان شد از داوری
تمورتاش با ده نفر مرد خویش برون شد ولی بود ده جای ریش
گرفتند بعضی و بعضی گریخت سلاح وسروپای بکناره ریخت
غنیمت گرفتند مردان کار که این خود بود حاصل کارزار[1036]
دم صبح چون مرغ زرینه بال نمود از پس کوه مشرق جمال
شده سرنگون چتر سلطان شام به تخت اندر آمد شهشاه بام
سما جوهری گشت و لولو نمود به دنیا ازو روشنایی فرود
سوی ترکتارق تمورتاش شد سراسیمه مانند اوباش شد
خبرداد و ترکتارق ز حال که بگذشت از آنها که بودت خیال
سپاهی همه خون خور پهلوان رسیدند در وادی و بوژکان
که یک مرد ایشان وصد مرد ما مقابل بود در گه ماجرا
به تخصیص آن سگزی نابکار که صد مرده باشد گه کارزار[203b]
سپاهش همه آدمی خوار و دیو بودهریکی صدچوگودرزو گیو

[1034] س: امیر.
[1035] س: دگر.
[1036] ت: روزگار.

برو بانک زد ترکتارق خموش ترانیست مردی نه رای وهوش
توازجنگ بگریختی چون زنان کنون مرده سازی دل دیگران
تو فردا به بینی که با این سپاه چه سازیم ز اسپاهیان تا بشاه
پس آنگاه فرمود تا در زمان شود پیش رو شاه مازندران
تمورتاش گفت ای شه نامدار همین جای امروز آرام دار
که نزدیک گردیده‌اند این گروه بیارای صف تا نمایی شکوه
چو لشکر بود جمع یک جایگاه نکوتر نماید شکوه سپاه
درین گفت و گو دیگر آمد خبر که لشکر درآمد به نزدیکتر
همان لحظه شد ترکتارق سوار بیاراست صف سرور نامدار
بیان غار سلطان مازندران بیاراست با مردم پهلوان
جوان غار سردار آن قهستان علی بوالحسن بود آن نوجوان
کمین گاه را داشته آیتکین که خوارزم بودی ورا در نگین
بنه گاه را طی بغا[1037] پهلوان که بودی قدیمی آن خاندان
چو ز ینسان بیاراسته شد سپاه فراز یکی پشته رفت شاه
به نزدیک او بود مردی که او بدانستی احوال دشمن نکو
بدو گفت یک یک ازین مردمان که آیند می ده از ایشان نشان
که یک یک کدامندشان نام چیست چه مذهب[1038] بودشان وکار چیست
چو یک ساعت استاد آمد بدید یکی گردکش سر به گردون رسید
خروشیدن کوس و آواز نای فغان و نفیر و دم کره نای
چو بگشاد کرد از میان سی علم همه اژدها سر شه چون قلم
برون آمد از گرد با سی هزار سوار و پیاده همه مرد کار
به پای علم سرخ مردی قوی که بنمودی از وی نشان کوی
بروسینه چون شیرو گردن چو پیل برو[1039] دست فولاد او انگشت پیل
بپوشیده یک جبه از چرم شیر مغرق به فولاد مرد دلیر
سواره یکی بارگی چون درفش تو گفتی مگر زنده کردند رخش
کیستی که در یک نفس ازجهان جهد زودتر آنک تیر از کمان
که شدی ازکوه گشتی چو ابر شدی خیره درروزمردی چوبر

[1037] ت: طغی بغا.
[1038] ت: منصب.
[1039] ت: سرو.

ز رفتار او خیره چشم سوار نبودی برون[1040] زمینش قرار
بدینسان چو آمد جهان پهلوان بیان غر بیاراست اندر زمان
بپرسید ازو ترکتارق که کیست در آن لشکر اورابگونام چیست[1041]
بگفتا که این پهلوان زمان[1042] ابوالفضل سردار زابلستان
جهان پهلوان تاج ودین[1043]این بود که صد رستم اندرگه کین بود
چو بر موضع خود گرفت او[1044]قرار دگر گردی آمد پدید از یسار
چو باز آمد و گرد را بردرید دگر سی علم ابلق آمد پدید
به پای علم شیر مردی سوار به ملک خراسان کوی نامدار
سپهدار ملک خراسان زمین که جمله خراسان بدش در نگین
به قد از علم یک آرش تیز بود به قوت زده شیر در خیز بود
به کوپال مانند فیل دمان به ضرب سنان رستم رستمان
همی آمد و در پیَش سی هزار سواران لشکر کش نیزه دار[1045]
درآمد چو آن غار آراست او صف وجرگه نیکو نگه داشت او
بپرسید[1046] ازو ترکتارق دگر که برگوی تا کیست این پرهنر
بگفتا امیر خراسان وی است که دراصل اورا نژاد از کی است
عمادالدّول اوست قماج نام که پردل ترازگیوگودرز و سام
دگر باره کردی درآمد ز پی هوا تیره گردید چون ماه دی
چو بشکافت آمد برون ده علم همه سرخ وخوش رنگ همچون قلم
همه لشکرش سرخ سرتا به پای ز خفتان وخود و کحین و قبای
به پای علم نوجوانی لطیف که بودی به هرطورمردی حریف
درآمد کمین گاه را گشت سر پیَش لشکری جمله چون شیر نر
بپرسید گفتا که حاجب نظام که محمود نامست وکاشان مقام[204a]
بود حاجب خاص درگاه شاه درآن حضرتش هست بسیارراه
ز دنبال آن گردی آمد پدید که طوفان آن تا سما می رسید
دو نیمه شد آن گرد و آمد بدر سواری بمانند شیر نر
پیَش ده علم زرد با لشکرش مگر زعفران کار بد کشورش

[1040] ت: بر وی.
[1041] ت: « در آن لشگر بگو نام چیست » مکرر.
[1042] ت: « بگفتا که این پهلوان زمان » مکرر.
[1043] س: ندارد.
[1044] س: و.
[1045] ت: «لشگرش نامدار».
[1046] س: بپرسند.

درآمد قرین کمین گاه شد وزو ترکتارق چو آگاه شد
بپرسید گفتا که زنگی قریش که او صاحب ملک و مالست و جیش
به ملک خراسان زمین او سراست به میدان مردی نکو صفدر است
دگر باره گردی برآمد سیاه که خیره درو مانده[1047] چشم سپاه
چونزدیک شدگرد واز هم شکافت علم ده زیک میل[1048]مشکین بتافت
سپاهی زسرتا به پا مشک رنگ همه هرچه پوشیده اسباب جنگ
درآمد کمین گاه را یار شد کمین گاه را مرد بسیار شد
بپرسید ازو ترکتارق که کیست سپه پوش سرتا به پا بهرچیست
بگفتا بود سنقر خاص شاه که موبد لقب کرده داده سپاه
که پیدا شد اندر زمان گرد ساز همی رفت برچرخ گردون فراز
دو نیمه شد و ده علم سبز رنگ برون آمد و شیر مردی پلنگ
به پای علم آمدی سبز پوش شدی برفلک ازسپاهش خروش
درآمد سر راه بنگه ستاد دگر ترکتارق ازو کرد یاد
بپرسید گفتا که محمود نام بود بوربزعش هنر بر تمام
شدی بر فلک از سپاهش خروش[1049] بیای علم آمدی سبز پوش[1050]
درآمد دگر گرد مانند دود هوا شد از آن گرد گردان کبود
جدا شد زهم گرد و آمد به در علم ده همه ابلقی سر به سر
سپاهش بپوشیده چرم پلنگ پلنگانه مجموعه هنگام جنگ
چو آمد بدو[1051] کرد بنگاه را که او خاصه بد نصرت شاه را
بپرسید گفتا امیر ارتش اوست جوانی خردمند پاکیزه خوست
ز خاصان خاص جلالی بود طلب کار صاحب کمالی بود
درآمد دگر زرد گردی پدید که همواره سربر فلک می‌کشید
علم ده برون آمد از گرد زرد ز سرتا به پاجمله همرنگ کرد
گرفته تن خویش در چرم شیر به نزدیک بنگاه شد آن دلیر
ز حالش دگر ترکتارق سوار زمنهی طلب کرد و صاحب نزار
بگفتا علی شیر یل این بود که اوصاحب رای وتمکین بود
همه شیر گیر و به ضرب نبرد بس آنگاه جرمش همه جامه کرد

[1047] س: ماند.
[1048] ت: «یکزمان».
[1049] س: «شدی بر فلک از سپاهش خروش» ندارد.
[1050] س: «بیای علم آمدی شبز پوش» ندارد.
[1051] س: ذکر.

یکی گرد دیگر برآمد چو دود وزان ده علم آسمانی نمود
به پای علم شهسواری دلیر همی راند مرکب بمانند شیر
درآمد سر قلب گاه ایستاد دگر ترکتارق ازو کرد یاد
بگفتا امیر امیران حسن که او خویش شاهست و شمشیرزن
پس آنگه بجنبش درآمد زمین ز سم ستوران بی آهنین
جهان تا جهان گرد آمد پدید صدای تبیره به گردون رسید
ز گرد سواران جهان شد سیاه سیه گشت ازآن گردخورشید و ماه
زطوفان توگفتی که شب روزشد سپاه حبش باز فیروز شد
ز غریدن کوس و سرنای و نای به یکباره کرگشت گوش سمای
بلرزید روی زمین از نهیب ز هیبت سما اند اندر بسیب
چو بگشاد آن گرد و آمد برون صد و ده علم جملگی شیرگون
سپاهی بیاراسته رنگ رنگ بهریک قشون نوعی اسباب جنگ
ولی یک قشون جمله سرتا بپای مرصع همه ترک و درک و قبای
همه بر فرسهای تازی سوار غلامان خاص ملک ده هزار
ز میل کله غور تا ثم بور همه از زر و نقره می داد نور
میان بود نه چتر آراسته به لعل و در و لولوء آراسته
به پای علم شاه ایران زمین نه بر آن نبشته در روی زمین
ابر باد پایی چو کوهی سوار که از رفتنش برق بد شرمسار
بیامد بیاراست قلب سپاه چو آراسته شد صف حرب شاه
دل ترکتارق ز هیبت طپید چوآن ضبط واسباب لشکر بدید[204b]
بیامد به صف جای خود ایستاد به میران لشکر زبان برگشاد
که ای[1052] سروران روز مردانگی است ببینم تا مرد مردانه کیست
به میدان فرستاد یک پهلوان که آری سری چند ازین یاغیان
ز خوارزمیان یک سوار دلیر درآمد به میدان به مانند شیر
نبردی در آن روی میدان نمود پس آنگاه بر دل زبان برگشود
مبارز طلب کرد از آن لشکری درآمد یکی گرد در داوری
یکی پهلوان آمد از سبزوار که با او زمانی کند کارزار
به هم هر دو نیزه درانداختند به هم ساعتی نیزه‌ها بافتند
بزد نیزه خوارزمیش آنچنان که بیرون شد ازسبزواری روان

[1052] ت: این.

چو بر خاک ره سبزواری فتاد | زضرب سنان در زمان جان بداد
یکی داشت فرزند فیروز نام | به هیبت چو رستم به تدبیر سام
فرو تاخت مرکب چو شیر دلیر | بغرید مانند نره شیر
بگفتا که خوارزمی ناتمام | بکشتی کسی کش چو توصد غلام
برآرم همین ساعت از تو دمار | زتوخود که گیرد زمردی شمار
بگفت و کشید از میان تیغ تیز | بزد بر فرس شیردل مهمیز
روان بر سرآورد دشمن بسر | بزد کز سپر کرد در دم گذر
به گردن رسید و گذشت ازمیان | سر تیغ در پشت زین شد نهان
چو شد کشته خوارزمی نامدار | مر او را مگر هفت بوده برار
یکی دیگر آمد به میدان چو دیو | برآوردازجان به حسرت غریو
نخستین به مرگ برادر گریست | به گریه بپرسید نام تو چیست
بدو گفت فیروز کای ناتمام | تو مردی نما چند پرسی ز نام
مرا نام فیروز بهرام گرد | دریغا که بهرام میثم بمرد
برار تو بهرام را کشت زار | ازآنرو[1053]بیک ضرب گردیدخوار
ترا می فرستم همین دم برش | که تا در جهنم شوی یاورش
بگفت این ومرکب برو تاخت زود | میانش گرفت از سر زین ربود
بزد بر زمین سرنگونش چنان | که سرتا به پاخرد شد استخوان
یکایک از آن لشکری ده بکشت | همه[1054] مردم پهلوان درشت
شب آمد دگر ختم شد داوری | به مغرب فرو شد خور خاوری
دو لشکر ز دو نیمه گشتند باز | یکی غمزده دیگری سرفراز
طلایه برون آمد از هر دو سوی | ستادند تا صبحدم روبروی
چو صبح سعادت دگر بردمید | شه خاور از مشرق آمد پدید
زهردوطرف لشکری شد سوار | بیاراسته صف یمین و یسار
یکی پهلوانی ز مازندران | درآمد چماقی گرفته گران
ورا نام گرشاسف[1055] بودی مگر | که بودی به مازندران نامور
مبارز طلب کرد در سیستان | درآمد به میدان یکی پهلوان
که نامش به مردی علی یار بود | یکی نامدار وفادار بود

[1053] ت: بد.
[1054] ت: هم.
[1055] ت: گرشاف.

به نزدیک گرشاسف آمد روان بدستش یکی نیزه ده من سنان
دو نیزه چو دو مار افعی بهم فکندند و آن هر دو لشکر دژم
که در هر دولشکر دو نامی بُدند طلبکاره نیک نامی بُدند
به نیزه بسی آن دوپردل نبرد نمودند مردانه آن هردو مرد
قلم گشت نیزه در آن داوری کسی رانگشت از فلک مادری
چو از نیزه شان برنیامد امید کشیدند گرز آن دو دیو سفید
بتاتاب چون پتک آهنگران ابر فرق هم آن دو شیر ژیان
چوضرب دوپردل زحددرگذشت زماوردشان شدسیه روی دست
ندیدند کامی ز ضرب چماق به غیرازهیاهوی و جز طمطراق
فکندند گرز و گرفتند تیغ یکی همچوبرق ودگرهمچو میغ
نخستین علی بار[1056][و]حمله نمود سپربر سر آورد گرشاسب زود
بزد بر سپر کز سپر درگذشت سه انگشت در دوش دشمن نشست
مبارز چو جزمی[1057]چنان بخت دید ز میدان بنا کام عزلت گزید
به پیچید عنان تکاور چو باد هزیمت شد و رو بدرگه[1058] نهاد[205a]
دگر ترکتارق یکی پهلوان روان کرد و آمد خود اندر میان
علی بازمرکب در و تاخت زود میانش گرفت ازسرزین در ربود
برانداخت زد بر زمینش چنان که شد برپیش جمله[1059]خرداستخوان
یکایک از آن لشکری کشته نیست که برمرگشان جمله لشکر گریست
دل اهل خوارزم به یکبارگی بلرزید از بیم بیچارگی
بگفتند از آن لشکری یکسوار بدین ضرب و مردی کند کارزار
دگر کس نیامد به میدان دلیر بغرید علی باز چون نرّه شیر
سوی لشکر ترکتارق شتافت بزد تیغ بر هر سواری که یافت
جهان پهلوان سرور نیمروز از آن غیرتش دردل افتاده سوز
بجنبید با لشکر خود ز جای سوی ترکتارق شد او رهنمای
بهم هر دو لشکر برآمیختند به تیغ و سنان چون بهم ریختند
تو گفتی که شد درجهان رستخیز ز جوشیدن ناوک تیغ تیز
خورش تیغ جز مغز گردان نداشت برش مرغ جزتیغ[1060] بران نداشت

[1056] س: با.
[1057] ت: ضربی.
[1058] ت: روبین.
[1059] ت: کله.
[1060] ت: تیر.

چنان تیر در دیده ها شد نهان | که پنهان بود مغز در استخوان
سنان سینها را شد آرامگاه | برُست از زمین سربسان گیاه
همه روی صحرا پراز کشته شد | ز کشته همه دشت پرپشته شد
روان شد زهرسوی خون همچوآب | ز گرد زمین محو شد آفتاب
ز سم ستوران زمین شد سما | نما شد زمین سان ز گرد هوا
زطوفان چوشب شدهمه روی روز | سیه شد ز آشوب گیتی فروز
ابوالفضل سردار زابلستان | گهی میزدی تیغ و گاهی سنان
به نیزه سواری ربودی ززین | فکندی بدان هیبتش بر زمین
گهی تیغ تیزش سرانداختی | گهی مرد و مرکب برانداختی
بهر سو که او رونهادی چو شیر | گریزان ازو مردمان دلیر
دگر سو[1061] امیر خراسان زمین | که ملک خراسانش بد در نگین
یگانه سرافراز قماج نام | که بودی به شمشیرومردی تمام
بکف تیغ و ازهر طرف تاختی | به ضربی سر[1062]ازتن درانداختی
درافتاده چون گرگ در گله میش | گروهی گرفته به شمشیر پیش
دگر پهلوان میر مثقال گرد[1063] | که اوگوی مردی زصدمرد برد[1064]
در آن معرکه دست بردی نمود | که رستم در آن دم توگفتی که بود
ز یکسو علی شیر آن پهلوان | بکف تیغ بگرفته شیر ژیان
زهرسو که اوحمله کردی هزار | گریزان ازو مردم نامدار
دگر پهلوانان و گردنکشان | کزایشان سود داده یکیک نشان
همه جای بر جای خود مردوار | بکوشیده در مجمع کارزار
وز آن جمله بهتر بکوشید شاه | که حیران درآن ماند چشم سپاه
همی راند تا قلب دشمن سپاه[1065] | چو آمد به نزدیکی قلب شاه[1066]
بزد نعره کی ترکتاق بیا | اگر مرد مردی به میدان ما
میان من و تست این گفت و گو | گروهی به زحمت درازهردو سو
بیا تا بگردیم تا دست بخت | کراخاک روزی کند یا که بخت
چو ما را بود تخت و تاج ازو | چرا کشته خلقی شوند از دو سو

[1061] ت: سوی.
[1062] ت: سری.
[1063] ت: «بضربی سری از تن انداختی» مکرر.
[1064] ت: بکف تیغ و از هر طرف تاختی» مکرر.
[1065] ت: «همی راند تا قلب دشمن سپاه » ندارد.
[1066] ت: «چو آمد به نزدیکی قلب شاه » ندارد.

چو بشنید ازو ترکتارق روان ز قلب سپاه اندر آمد[1067] میان
به کف بریکی تیغ ز هر آب بود یکی جمله بر شاه عالم نمود
چو بالای سر برد او دست وتیغ شهش ضربتی زد چنان بی دریغ
که دست وسرش برزمین اوفتاد دگر نیمه بالای زین ایستاد
چو آن ضرب دیدند لشکر تمام گریزان شدند جملگی خاص و عام
ز لشکرهران کس که سرداربود همه کشته یا خود گرفتار بود
دگر لشکری آنک از تیغ دست همه مال واسباب افکند و جست
بشد لشکر شاه آراسته از آن مال و اسباب آن خواسته
غنی شد از آن لشکر شهریار که بد ترکتارق شهی نامدار
چوفتحی چنان شاه را شد نصیب که دولت شدش یارونصرت قریب
برآمد ابر تخت خوارزم شاد نهاد اوهمه رسم و آیین و داد[205b]
ابوالفضل آمد جهان پهلوان بیاورده سلطان مازندران
گرفتار بندش بسی نامدار دگر جمله سروران دیار
شه دهر سنجر چو دندان گروه که اسیرند در بند او کوه کوه
نخستین ز سلطان مازندران بپرسید کای سرور کامران
چرا یاور ترکتارق شدی چرا عاصی از برکیارق شدی
ترا بر کیارق چنان برگزید به تو داد مازندران را کلید
به جای تو آن کرد ای بدنژاد تواین[1068] میکنی آن برفتت ز یاد
بفرمایم[1069] اکنون که اندر زمان سرت را ببرد جهان پهلوان
فرستم بر ترکتارق ترا کنم خاک با لیس تارق ترا
ثنا گفت سلطان مازندران که ای شاه و سلطان دور زمان
ترا دولت ایزدی یاورست پناه تو در کارها داورست
به کام تو گردد جهان سر بسر که بختت بود یار و هم ره ظفر
به هر کار یار تو بادا خدا ز تو درد خلق جهان را دوا
ز بنده گناه آید اندر وجود خداوند بخشد به فضل و بجود
منم[1070] بنده شاه کردم گناه تو بخشنده بندگانی و شاه

[1067] ت: «آمد اندر».
[1068] س: آن.
[1069] س: بفرمانم.
[1070] س: همه.

گرم[1071] میکشی بنده درگهم وگر بخشی ای شاه خاک رهم
مراخودهمین شرمساری بسست همین بس بود آنکسی کوکس ست
چو زین نوع بر[1072]عذر را وی نمود ز ابروی سنجر گره برگشود
بگفتا کزو بند برداشتند دگر بندیان جمله بگذاشتند
ز سر تا بپا خلعت زرنگار بپوشاند در ساعت آن شهریار
به مازندران دیگرش شاه کرد وزیر خودش لیک همراه کرد
مقرر که هرجا شود جمع مال خراج و مراعی زکات و منال[1073]
یکی نیمه نزدیک شاه آورند وگر لشکر افتد سپاه آورند
دگر سرفرازان خوارزم را ببخشود و نگذاشت آزرم را
چو از ضبط آن قصه پرداختند به عشرت دگر مجلسی ساختند
همه مال و اسباب آن صد هزار همه کرد بر لشکر خود نثار
چو بخشید آن مال و آن خواسته همه لشکرش کرد آراسته
چنین است رسم جهان کهن که هر روز شخی برآرد ز بن
ز نو باز طرحی بسازد بنا کند طرح پیشینگان[1074] را رها
ز تخت افکند سروری را به خاک یکی را دهد تخت یزدان پاک
جزین نیست آیین دوران[1075] پیر که سازد گدا شاه و منعم فقیر
وگرنیست باورتو را این خطاب نگر در تواریخ ابن شهاب

ذکر رفتن سلطان سنجر به غزنین به جنگ

ارسلان بن سلطان مسعود بن ابراهیم بن مسعود بن محمود

راویان اخبار و ناقلان اسرار چنین در تواریخ قوامی آورده‌اند که چون سلطان مسعود بن ابراهیم بن مسعود[1076] بن محمود در غزنین وفات یافت او را دو پسر بود؛ ارسلانشاه و بهرامشاه. ملک ارسلان بر تخت بنشست و به حکم آنکه به پسر مهین بود و ولی عهد قصد کشتن بهرامشاه[1077] کرد، برادر خویشتن بهرامشاه بگریخت و به کرمان شد و ارسلانشاه بن کرمانشاه بن قاورد او را عزیز داشت و دل داریها کرد و ازو عذرها خواست و گفت ملک من از غزنین دور است و لشکری که دارم مدد نتواند[1078] کرد. اگر مساعدت و موافقت کند، همه عمر آنچه هست با او در میان است و بهرامشاه به خوشدلی از کرمان برفت و به عراق شد به خدمت سلطان محمّد و مدتی بماند. عاقبت به

[1071] ت: اگر.
[1072] ت: گفت.
[1073] س: مصرع اول و دوم جابجا نوشته شده است.
[1074] ت: پیشینگی.
[1075] ت: «دوران آنین».
[1076] س: «مسعود بن» ندارد.
[1077] س:« ملک ارسلان بر تخت بنشست و به حکم آنکه به پسر مهین بود و ولی عهد قصد کشتن بهرامشاه» ندارد.
[1078] ت: «تو نتوانند».

خراسان آمد به خدمت سلطان سنجر و او را مراعات کرد و عزیز و مکرم[1079] داشت و دلشاد[1080] او را[1081] فروز آوردند[1082] و صدرالدین بن مجد[1083] فخرالملک که وزیر بود، به نزدیک بهرامشاه رفت و او را به مدد و نصرت زبان داد و خوشدل گردانید و از خراسان رسولان [206a] به غزنین فرستادند و در شیوه صلح و موافقت برادران پیغامها دادند. مفید نبود و امیرعزّالدّین ابن[1084] عمادالدّین قماج با بهرامشاه بهم بفرستادند و سلطان از پی او برفت. ایشان برفتند. علاءالدّین را[1085] آتش خوارزم شاه در خدمت بود[1086] و پدر[1087] او قطب‌الدین محمّد خوارزم شاه در خوارزم بود و چون سلطان به بست رسید، ملک ارسلان رسولان فرستاد و مالها قبول کرد تا سلطان بازگردد. سودمند نیامد و از بست، ابوبکر خادم را به غزنین فرستاد[1088] که از خزانه پدر و ملک غزنین و هندوستان که نیمه نصیب بهرامشاه بدهد والا هیچ عذر[1089] دیگر نگوید که[1090] مسموع نخواهد بود و ابوبکر خادم به غزنین رفت و این رسالت بگزارد و او را محبوس کردند تا سلطان به دو منزلی غزنین رسید و او را بیرون آوردند و تشریفها دادند و ملک ارسلان[1091] او را سوگند داد تا او شکایت نکند و سخن حبس[1092] خویش پوشیده دارد و ابوبکر خادم را جواب[1093] نیک گفتندی[1094] چون به خدمت سلطان باز رسید و حالها بگفت سلطان به خسروآباد فرود آمد و رمضان به آخر[1095] رسیده بود. مقام کرد تا عید بگذشت و بدر غزنین کشیدند و ملک ارسلان از ترک و خلیج و هند و عرب قریب چهار صد هزار مرد جمع کرده بود[1096]. بهرامشاه با سلطان در قلب بایستاد و در دست راست تاج‌الدین ابوالفضل سیستانی و عزالدین بایستاد و دست چپ امیر فرخشاه بن طمطراق و عمادالدّین قماج سپردند و امیرجان دار وترنقش کاشان وآلتونتاش سلطانی و امیر خمار و امیر هروا[1097] علیکه و اغلس و[1098] جاولی و امیرحاجبک و ایل طغان و اتابک ایلمش و امیر قیصر و علاءالدین آتش خوارزمشاه، جمله در پیش قلب صف و تا نماز پیشین مصاف بداشت. هرچند لشکر غزنین بی‌شمار بود و چهار صد فیل آهن جامه پوش، هر فیلی را ده نفر رعدانداز و بخش انداز بر آن فیل سوار کرده و جنگی کرده شد که از اول آفرینش کسی یاد ندارد و از خوف فیلان،

[1079] ت: مکر.
[1080] ت: ندارد.
[1081] ت: «را» ندارد.
[1082] ت: افزودند.
[1083] ت: محمد.
[1084] س: و.
[1085] ت: ندارد.
[1086] ت: بودند.
[1087] ت: برادر.
[1088] ت: فرستادند.
[1089] ت: عذ.
[1090] ت: «نگوید که» ندارد.
[1091] س: ندارد.
[1092] ت: جلس.
[1093] س: صواب.
[1094] ت: گفتند.
[1095] ت: با خود.
[1096] س: ندارد.
[1097] س: میرو.
[1098] س: « هروا علیکه و اغلس و» ندارد.

هیچ اسب پیش نمی رفت. پهلوان زمان، تاج‌الدین ابوالفضل سیستانی[1099] از مرکب پیاده شد و هزار مرد سگزی همه پیاده روی به[1100] فیلان نهادند و تیرباران کردند و پهلوان تاج‌الدین ابوالفضل، سه فیل را به تیغ، خرطوم جدا کرد. این سه فیل و فیلان دگر، از شیشه تیر بازگشتند و روی به لشکر ارسلان کردند و به یک لحظه از ارسلانشاه و لشکر هندو دیار نماند و ارسلان به هندوستان گریخت و سلطان فرمود تا غزنین را سه روز غارت کردند و هم به شفاعت امیران ببخشید و فرمود تا منادی کردند و لشکریان از شهر بیرون آمدند و سلطان فرمود تا بهرامشاه را بر تخت بنشاندند و جمله امیران خراسان در خدمت او بایستادند و روز آدینه دهم شوال سنه احدی و عشرین و خمسمایه خطبه به نام سلطان سنجر گفتند و بعد ازو به نام بهرامشاه و سلطان به بلخ بازگشت و یمین‌الدّین بر نقش کاشانی و شهاب‌الدّین بر نقش قرآن خوان را به مدد بهرامشاه در غزنین بگذاشت و چون به بلخ باز رسید صدرالدّین وزیر را تهمت نهادند که از مال غزنین و خزانه ملک [206b] ارسلان چیزی ببردست و او را بکشتند و وزارت به شهاب‌الاسلام ابوالمحاسن عبدالرزاق بن عبدالله بن علی بن اسحق دادند برادرزاده نظام‌الملک و چون سلطان به بلخ باز رسید ملک ارسلان از هندوستان به غزنین باز آمد و بهرامشاه بگریخت. به بامیان شد و سلطان را آگهی داد و از بلخ امیر ترغش طرار[1101] را با لشکری انبوه سلطان به مدد بهرامشاه فرستاد و از آن جانب ملک ارسلان[1102] لشکری فرستاده بود بارغند رود به هم رسیدند و لشکر غزنین شکسته شد و بهرامشاه و امیران[1103] خراسان به غزنین رفتند. ملک ارسلان با کوه اوغانیان شد و خراسانیان آنجا رفتند او را از کوه بیرون آوردند و پسر و[1104] او را نزد[1105] بهرامشاه سپردند. بهرامشاه هر دو را بکشت و ملک او را صافی گشت و مسلم شد و مادر سلطان، آن سال از عراق به خراسان آمد و بعد از روزی چند خبر رسید که سلطان محمّد در عراق وفات[1106] یافت و ماتمی بزرگ بداشتند و سلطان جوغا کرد و خادمی از خواص سلطان محمّد که سلطان محمود بن محمّد او را به خدمت فرستاده بود به درگاه رسید با سلاح خاصه سلطان محمّد[1107] و انگشتری او و پیغام آورد که اگر پدر من برفت، خداوند هم عمست و هم پدر و سلطان را به غایت خوش آمد و این خادم را نواختها فرمود و به برادرزادگان استمالتها نبشت[1108] و از شفقت و عنایت خویشتن مستظهر گردانید و روز پنجشنبه بیست و یکم صفر سنه اثنی عشر و خمسمایه در بلخ بر تخت سلطانی نشست و جشنی ساختند که به هیچ تاریخ مثل آن نشان نداده‌اند و خلیفه مستظهر در ربیع‌الاول سنه اثنی و عشر و خمسمایه فرمان یافت. پسر او را به خلافت بنشاندند.

[1099] ت: سیستان.
[1100] ت: در.
[1101] ت: ندارد.
[1102] س: ندارد.
[1103] ت: امیر.
[1104] ت: «و» ندارد.
[1105] س: «هر دو».
[1106] ت: فرمان.
[1107] ت: « که سلطان محمود بن محمّد او را به خدمت فرستاده بود به درگاه رسید با سلاح خاصه سلطان محمّد» ندارد.
[1108] س: نوشت.

خلافت المسترشد[1109] بالله

اشقر بود و موی میگون داشت و میش چشم و تمام محاسن و فراخ پیشانی و مادرش کنیزکی بود ترک. نام او امید و چون خلیفه مستظهر گذشته[1110] شد،[1111] مسترشد بالله بحکم ولایت عهد نبشت و هفده سال در ملک بماند و سلطان سنجر عزیمت عراق کرد و به بلخ مرو باز آمد و همه زمستان به مرو مقام کرد و چون نوروز بگذشت به نیشابور رسید و به اطراف رسولان فرستاد و ملوک و امرا را به خدمت خواند. اول پسر امیرداد حبشی از مازندران به خدمت آمد با لشگری از دیلم و خیل بی حد و اندازه و خاقان سمرقند لشگری انبوه را که به امیراردم فرستاده بود، به نیشابور رسید و عمادالدّین قماج از بلخ در آخر فصل ربیع از نیشابور بجوخان کشید و قطب‌الدّین بن خوارزم شاه، آن جا رسید و از سیستان امیر محمّد پسر ملک تاج‌الدّین ابوالفضل با مردم بسیار از آنجا آمدند و چندان لشکر جمع گشت که اندازه نبود و از آنجا به ری رفتند و روزی چند بیاسود. از ری به ساوه رفتند و خبر رسید که سلطان محمود به ساوه آمده است[1112] با لشکر عراق و امیرعلی یار و عز علی و امیرمنکو برس و قراچه ساقی که بزرگتر امیر عراق بودند و در فتنه ایشان می‌گشادند با او بهم بودند و روز چهارشنبه چهارم جمادی الاول سنه ثلاث و عشر و خمسمایه بر در ساوه مصاف کشیدند. چنانک مصنّف جامع التواریخ اقل عبادالله حسن بن شهاب الدین یزدی[1113] در تواریخ منظوم که ساخته آورده [207a]

گفتار در جنگ سلطان سنجر و[1114]سلطان محمّد بن محمّد ملکشاه در دشت ساوه ازگفتار مصنّف کتاب به نظم[1115]

گهی[1116]فیلسوفی که افسانه ساخت — کسی کو تواریخ نیکو شناخت
چنین یافت در نامه سنجری — که آن شاه ازین گردش چنبری
همه فتح و فیروزی و کام دید — کسی داند این قصه را کو شنید
ازین سو روان شد جهان پهلوان — وزآن سو علی یار شیر ژیان[1117]
چو کرد آن جهاندار عزم عراق — فلک کرد زین بهر رانش یراق
گذشت از فلک کاویانی درفش — به جلوه علمهای سرخ و بنفش
ز غریدن کوس و بانگ غریو — بلرزید در تن دل نره دیو
ز نالیدن نای با کره نای — دل نره شیران در آمد ز جای
ز شیر و ز اژدر علم بر هوا — مصوّر شده جمله روی سما[1118]
ز بانک سغد مهره شیر فام — شده شیردربیشه چون میش رام

[1109] س: المستراسد.
[1110] ت: کشته.
[1111] ت: «مضطر شد» اضافید.
[1112] ت: رسید.
[1113] ت: الیزدی.
[1114] س: ندارد.
[1115] ت: «از گفتار مصنف کتاب به نظم» ندارد.
[1116] ت: کهن.
[1117] س: جوان.
[1118] س: هوا.

نفیری چو دم داد اندر نفیر برآمد خروشیدن از چرخ پیر
دو لشکر رسیدند از ایشان بهم یکی یافت شادی یکی دید غم
سپاه ازدوسوچون صف آراستند دلیران ز صف حرب میخواستند
ولی لشکر زنگ بنمود روی فرود آمدن آن سپاه از دو روی
طلایه ز لشکر که هر دو شاه برون آمد از سروران سپاه
یزک بر یزک پاس میداشتند در آن پاس شب زنده میداشتند
دگرروز کان ترک مشرق نشین به شاه حبش برگشاد او کمین
بپوشند رخ لعبت زنگبار بت خاوری بست کافور باز
دو لشکر صف کین بر آراستند دلیران مبارز طلب داشتند
زهرسوی گردان به تیغ و سنان گشادند بازو شد در میان
بپیوست جنگی که چشم سپهر ندیده بد از گردش ماه و مهر
روان شد سربی تن اندرمصاف برون کرد تیغ از سر گرد لاف
به نوک مژه یار شد بره تیر روان ناوک و تخش چون زمهریر
چنان ناوک اندر جگر شد نهان که گفتی که می رفت براستخوان
سر تیغ شد در سر آن جای گیر به جای مژه رست از دیده تیر
دم تیغ هندی در آن ترک تاز به خون دلیران همی گفت راز
سنان یلان جای در سینه کرد تبرزین سر همسران چینه کرد
کمند گلوگیر در پیچ و تاب رگ دشمنان راگرفتی به خواب
ز کشته شده پشته صحرا ودشت بسی رود کزخون گردان گذشت
جهان پهلوان خسرو نیمروز کشیده یکی تیغ گیتی فروز
چپ وراست از کشته ها پشته کرد به خون جمله لشکر آغشته کرد
جهاندار سنجر به تیغ دو دم بسی را فرستاد سوی عدم
دگر سروران جمله در داوری نمودند مردانگی سرسری
چو قماج حاجب علی شیر و باز امیر امیران حسن سرفراز
چو موبد که مثقال بودش لقب چو سنقر دگر حاجب باادب
علاالدّین قماج املق دگر علی فلک الدین آن شیر نر
دگرسیف الدین سنغروشمس دین دگر عزالدین مجد آن مهر دین
چه گویم که گرگویم ازصد یکی ورق پیش و مقصود در اندکی
ز هر سوی آن پردلان در نبرد برآورده از خاره کوه گرد

درافتاده[1119] سعد دلاور به جنگ تفک دردهان تفت هندی به جنگ
گهی از تفک[1120] کله ها دوختی به قاروره دشمنی سوختی
گهی سنگ کهنی فکندی به دست[1121] که بر کله هر که آمد شکست[1122]
به خنجر کنی بر دریدی جگر کسی را که بودی بر او گبر[1123]
ازینسان دلیران درآن داوری نمودند با یکدگر یاوری[1124]
وزین نیمه محمود شاه عراق به مردی گرفته دو دستی چماق
عراقی سواران چالاک گرد پیاده صفاهانی و شول و گرد
دگر شاه روز آن جهان پهلوان چوبه روزعلی یارومجد جوان
دگر سر فرازان ملک عراق زکوشش شده طاقت جمله طاق[207b]
سه روزوسه شب به افسر دید لیک نیامد مگر چارمین روز نیک
به جنگاه گفتی سعید و صبور[1125] پس ازمدتی شد مهیّا حضور[1126]
بهم بر پریدند هر دو چو باز ولی سعد شد زود بر چاره ساز
فکند وسر ودست او[1127]کرده[1128] بند به گردن در افکند خُمّ کمند
به یکبار اشکسته شد آن سپاه سوی اصفهان رفت[1129]محمود شاه
همه مال آن لشکری صد گروه که افتاده در وادی ودشت و کوه
همه لشکر شاه خرد و بزرگ گرفتند و بردند تازیک و ترک
ابر تخت ری شاه سنجر نشست در فتنه بر روی ایران ببست

تدبیر کردن علی یار و شاه بهروز که سلطان محمود را
بنای بوس[1130] عمو[1131] سلطان سنجر برند و نامه نوشتن

نجنبد زبان در دهان حکیم بجز امر دادار رب قدیم
سخن هر سرآینده که آغاز کرد به نام خدا قفل ازو باز کرد
سخن گوی پیر جهاندیده گفت به نوعی که ازپیر دهقان شنفت
که محمود از غم چو غیبت نمود سوی اصفهان آمد از ره چو دود

[1119] س: افتاد.
[1120] س: تعک.
[1121] ت: « گهی سنگ کهنی فکندی به دست» ندارد.
[1122] ت: « که برکله هرکه آمد شکست» ندارد.
[1123] ت: گذر.
[1124] ت: داوری.
[1125] ت: «به جنگاه گفتی سعید و صبور» ندارد.
[1126] ت: « پس ازمدتی شد مهیّا حضور» ندارد.
[1127] س: ندارد.
[1128] س: کرد.
[1129] ت: شد.
[1130] ت: ندارد.
[1131] ت: ندارد.

... نشستند میر و وزیر کَه و مَه تمامی ز ورنا و پیر
در آن قصه شهروز فیروز گرد که کوی سعادت از آنجمله برد
درآمد بگفتار کای سروران بود سنجر این لحظه شاه جهان
تمامی ایران و توران زمین بود آن جهاندار را در نگین
مقابل بدو محض گمراهیست کسی را که از عقل آگاهیست
صواب آنکه یک نامه دردرد وسوز به نزدیک آن شاه عالم فروز

نامه نوشتن سلطان محمود و امرآء عراق به شاه سنجر و عذر خواستن[1132] ایشان

نویسند و عذر و گناه او زند[1133] مگر شاه را سوی راه او زند[1134]
نویسنده را در زمان شهریار طلب کرد و فرمود کای نامدار
به سلطان اعظم شه بر و بحر[1135] یکی نامه بنویس گو کی پدر
گر از کودکی آمد از من گناه تو سلطانی و در همه ملک شاه
مرا هم پدر هم خداوندگار ز لطف و زقهرت نداریم عار
گر از خوردی آمد زما بیخودی تو نیکی به بخشای برما بدی
ز خردان گناه آید این روستست توسلطانی و بل[1136] گناهی منست
ببخشای چون شرمسار تو‌ییم تویی شاه و ما خاکسار تو‌ییم
بدین گونه درد دل بی‌شمار نویسنده بنوشت و آن شهریار
علی یار را گفت ترتیب کار چه کردی توازپیش کش و زنثار
گرامی فرستی زمیر و وزیر که گوید سخن نازک و دلپذیر
زینت الدول دستور شاه وزیر و تواجی بد اندر سپاه
بیامد به شرط ادب پای تخت بگفتا که ای خسرو نیکبخت
مفصل چنین پیشکش شد تمام که بر صفحه بنوشته کردید نام
تکاور دو اسب مغرق به زر لجام وجل وزین همه سربه سر
دگر از شتر[1137] و استران قطار فراوان همه نقد و اجناس بار
غلامان زنگی وهندی و ترک کنیزان پاکیزه خرد و بزرگ
ز اجناس یزدی شهر یک قطار کزان جنس کم باشد اندر دیار

[1132] ت: آوردن.
[1133] س: « نویسند و عذر و گناه او زند » ندارد.
[1134] س: « مگر شاه را سوی راه او زند » ندارد.
[1135] ت: «بحر و بر».
[1136] س: بد.
[1137] ت: «زاشتر».

ز کمخواه و دارایی و لولویی خشیشی و ابیاری ورگویی[1138]
ز الوان اطلس بهر رنگ و بوم زمدفون وخارا وچرم و دو[1139] بوم
ز کافوری خرد و عین البقر شهابی طبیبی صبیری دگر
دگر صندلی یافت با تافته زوالا و هم[1140] رنگ هم بافته
قطیفه دگر نرم دست و دگر عتابی و دمیاتی [1141] پر هنر
قماشی که از یزد خیزد همی دراطراف ازآن جنس باشد کمی
مع القصه چون شرح آن پیشکش فرو خواند سلطان از آن گشت خوش
علی یار ابوقاسم آورد پیش بگفت این مرا پیش کارست و خویش
امین خردمند پاکیزه رای به هر رای و تدبیر بر رهنمای
اگر رخصت شاه دوران بود ورا رفتن آنجای فرمان بود
فرستیم تا پیشکشها برد پیامی که[1142]سنجردهد آورد[208a]
دگر گفت شهروز محمود بیک که اوکاردیدست ومردیست نیک
ز عهد ملکشاه تا این زمان امیرست و دایم بد اندر میان[1143]
بسی بوده با سنجر اندر قدیم ندارد ازین گفت و گو هیچ بیم
قرارآنچنان شد[1144]که آن هردو گرد بسازند با هم درآورد و برد
همان لحظه رفتند و آن خواسته ببردند آن جمله آراسته
به درگاه سنجر شه شیرگیر خبردار شد شهریار کبیر
فرستاده را در زمان بار داد بگفتار آنگاه زنهار داد
گشادند آن هر دو پردل سخن گزاران سخن را ز سر تا به تن
دگر عرضه دادند آن پیش کش به چشم شهنشاه افتاد خوش
بفرمود تا کرسی زرنگار بیارند و پس هر دو آن نامدار
نشاندند [1145]سلطان با داد و دین گشاد از لب لعل درّ ثمین
که محمود فرزند جانی ماست نه بیگانه یا زبانی ماست
گراوکودکی کرد و آمد به جنگ نیاورد یک لحظه پیشم درنگ
ورا کنون دگر عذر میخواهدم برانم بهر چیزکان داردم

[1138] ت: ندارد.
[1139] س: «چردو».
[1140] ت: هر.
[1141] ت: «ای» اضافی.
[1142] س: به.
[1143] ت: مان.
[1144] ت: ندارد.
[1145] ت: «و» اضافی.

ولیکن به شرطی که آید نخست | که بسته شودعهد و پیمان درست
به درگاه باشد یکی ماه شاد | نیارد غم و غصه را هیچ یاد
بهم عشرت و ذوق و شادی کنیم | صبوحی دم از باده داری کنیم
ولی رسم تمکین نگه دارد او | ادب را رعایت به جای آرد او
به شرطی که اندررکاب عموی | پیاده رود در به بازار و کوی
به گاهی که گردد ز ایوان سوار | به ترک تکلف کند زینهار
نقاره برنجاند و کره نای | نگردد درین مملکت خود نمای
چو خود را چو دانه بیندازد او | سر ازتخت دولت برافرازد او
بفرمود و فرمود خان خواستند | به نعمت همه مجلس آراستند
کشیدند خوانی در آن مرغزار | که خوردندازوهرطرف صد هزار
چوخوان خورده شدشکرنعمت کنان | بفرمود سلطان دور زمان
که بوالقاسم و باز محمود بیک | که درکوی مردی دومردندبه یک
ز سر تا بپا خلعت زرنگار | بپوشند و بخشند زر بی‌شمار
دگر بهر محمود تاج و کمر | روان کرد آن خسرو پر هنر
دگرروزچون صبح صادق دمید | خبرشد که محمود سلطان رسید
بفرمودسنجر که تا شهر و دشت | به هر رهگذاری که مردم گذشت
همه کوی و بازار آراستند | هرآنکس هر آنچیز کان داشتند
به بستند آیین تمام دیار | بفرمود تا لشکری شد سوار
قریب دوره سی هزار از سران | همه سرفرازان و نیک اختران
بگرد سراپرده صف برکشند | یکی خرگه چارصد سرکشند
دگر خرگه شاه سنجر بزر | مرصع تمامی به درّ و گهر
زدند و یکی تخت زر در میان | نهادند نه پایه‌اش نردبان[1146]
یکی پایه از زر یکی بود سیم[1147] | جواهر درو تعبیه از دو نیم
دو رویه دو فرسنگ کرسی زر | نهادند و آراست زیر و زبر
یکی نیمه اشراف ایران زمین | نشستند و سلطان تاج و نگین
ابر تخت شاهنشهی بر نشست | دگر سرورانش همه زیر دست
سه نوبت هزار ازغلامان ترک | که بودند هر یک به قدر بزرگ

[1146] ت: «در میان».
[1147] س: «سیم بود».

مرصع ز سر تا بپا [1148]جامه داد همه گرد خرگاه شاه ایستاد
بدینسان ز هر سوی ده میل راه مکمل ز هر سو ستاده سپاه
دگر چار صد فیل با جل زر بیاراسته ایستاده بدر
دگر شیربا گرگ و ببر و پلنگ که میداشت شان بهرآیین جنگ
به طوق زر وجل سقلاط و صوف کمین که ستاده چو جوردر کسوف
چو زین گونه آیین بیاراستند بتمکین و رسمی که میخواستند
طلب کرد محمود را بعد از آن چو آمد سحرگاه شاه جهان
برش خیره شد زان شکوه کلاه کز آنسان ندیده بد او تاج و گاه
زمین را ببوسید و پای عمو عموخواندش وبوسه دادش برو[208b]
ابرگوشه تخت خود دادش جای[1149] تواضع بسی کرد وشد دلگشای[1150]
پس آنگاه سالار خان خوان کشید که چشم زمان مثل آن خان ندید
بخوردند و فارغ شدند از طعام بفرمود سلطان که آرند جام
به می دست بردند پیر و جوان دو لشکربه یک ره شدند[1151]شادمان
یکی ماه شادی کنان[1152] روز وشب بسر برد آن لشکری در طرب
چو از عیش و شادی بپرداختند نشستند و کار جهان ساختند
مقرر چنان شد که اندر عراق بهر جای بینند مردی یراق
که اموال آن آورند در حساب به دیوان سنجر بگوید جواب
ری وساوه و[1153]خوی به دیوان خاص گرفت وبکرد ازعراقی خلاص
عراق و عراقین را سلطنت بسی داده خلعت تربیت[1154]
نوابت بکلی به محمود داد وزان تربیت گشت محمود شاد
قباه زرش داد و تاج و سریر دگر خلعت جمله میر و وزیر
یکایک بزرگان ملک عراق که بنموده با یکدگر اتفاق
بیک یک بداد او بسی خواسته چو گشتند مجموع آراسته
سه فیل مکمل به آلات زر به غیراز[1155]دو صد تازی اسب[1156]دگر
بداد و روان کرد محمود را چو حاصل ازوکرد مقصود را

[1148] ت: «همه» اضافی.
[1149] ت: «داد جاش».
[1150] ت: «دلگشاش».
[1151] س: ندارد.
[1152] ت: کنا.
[1153] س: ندارد.
[1154] ت: «ابرتربیت».
[1155] س: ندارد.
[1156] ت: اسبی.

دگرباره سنجر چنان دید رای | که چون کرد محمود را پادشای
دهد مهملک دختر خود بدو | به قید خودش اندر آرد بگو
شهاب المحاسن وزیر امین | که ملک خراسان بدش در نگین
دگر میر قماج و حاجب نظام | درین کار بردند سعی تمام

گفتار در داماد شدن سلطان محمود با دختر سلطان سنجر مهملک در ری[1157]

ولایت دگر باره آراستند | بترتیب رایی که میخواستند
ز نو باز جشنی پدیدار شد | جهان خرّمی را خریدار شد
به ساعات نیکو که گشت اختیار | نظرهای نیکو درو بی شمار
به ناهید و ناهید ازو شادمان[1158] | به برج شرف مشتری را قران[1159]
زحل کرده در برج میزان وطن | حمل گشته بهرام را چون چمن
اسد روشن و خرم از آفتاب | ز خرچنگ تابان شده ماهتاب
عطارد بجوزا گرفته قرار | دگر کوکب ثابته برقرار
ولی هفتمین خانه کردم نظر | که اندر قضا داد آنجا اثر
زتب بود چو گبرچنین آمد رو[1160] | دگر کید آورده بر رو به رو[1161]
مگر فیلسوفان آن روزگار | ندیدند نیکو در آن اختیار
و یا از قضا راه شان گشت گم | قدر مرکب جمله را کند سم
نظرهای نیکو در آن دیده‌اند | نهفتم همانا که ترسیده اند
قضا آنچه خواهد کند در قضا | بنی آدم آن به که بدهد رضا
نکو گفت آن فاضل پر هنر | به تاریخ بسیار از ین بیشتر
قضا چون گردون فروهشت پر | همه عاقلان کور گشتند و کر
مع القصه دامادی شد چنان | که مشهور شد در تمامی جهان
سه روزاندرآن جشن بودندوسور | بسررفتشان روزوشب از[1162]حضور
درین وقت محمود کرد التماس | بس گفتن حمد و بردن سپاس
که بخشد صبور دلاوربدوی[1163] | به سعد گزین آورندند روی[1164]

[1157] ت: «مهملک دختر سلطان اعظم سنجر بیک».
[1158] ت: « به ناهید و ناهید ازو شادمان » مکرر.
[1159] س: مصرع اول با مصرع دوم جابجا شده است.
[1160] س: « زتب بود چو گبر چنین آمد رو » ندارد.
[1161] س « دگر کید آورده بر رو به رو» ندارد.
[1162] ت: در.
[1163] ت: بدو.
[1164] ت: برو.

درآمد بدرخواست[1165] سلطان دین | بگفتا که ای سعد نیکو قرین[1166]
به من بخش وبگذاردست ازصبور | ترا هرچه باید زنزدیک و دور
دهم درعوض هرچه کت آرزوست | بهم یارباشند یک[1167]روی و دوست
همان لحظه سعد گزین رفت باز | بیاوردش آراسته برگ و ساز
به محمود بسپرد و کردش روان | جهان خسروش داد مال گران
جهان را چنین است رسم قدیم | که گاهی دهد شادی و گاه بیم
زمانه هرآنچه آورد پیش باز | مپرس ازبدت آورد پیش باز[1168]
چوسلطان ازین ورطها روبتافت[1169] | همه شاهی روی[1170] عالم نیافت
از آن روز سلطان اعظم لقب | نهادند او را زروی ادب
شدش سکه و[1171] خطبه روی زمین | بروجمله خلق کرد آفرین[209a]
دگرباره با تخت گاه قدیم | خرامید و گشتش سعادت ندیم
به خرم دلی عیش خوش سازکرد | در شادی اندر جهان ساز کرد

گفتار در بازآمدن سلطان سنجر به خراسان و اوضاع آن

مورخ اخبار روایت میکند که چون سلطان سنجر مهمات عراق[1172] با سلطان محمود سرانجام نمود و برادرزادگان دیگر را مسعود و طغرل بن محمّد ملکشاه را هر یک طرفی دیگر بداد و به خراسان بازگشت و با طمغاج خان خویشاوندی کرد و دختر او را ترکان خاتون بخواست و بیست هشتم رمضان سنه اربع عشر و خمسمایه در مرو بسلطان سپردند و بعد ازین، چهارم ذوالقعده سنه اربع و[1173] عشر خمسمایه[1174] درین سال مادر سلطان فرمان یافت و به سبب وفات او جمله اهل خراسان و عراق ماتم داشتند و تاسف خوردند از بس خیرات او و تربیت ایمه و علما که فرمودی و صدقه‌ها که به مستحقان رسانیدی رحمه الله علیها[1175] و در محرم سنه خمس و عشرخمسمایه شهاب الاسلام که وزیر بود، فرمان یافت و وزارت به شرف‌الدین ابوطاهر سعد بن علی دادند که کدخدایی به مادر سلطان بود و در این سال سلطان بر امیر امیران حسنک اقبال نمود و بزرگ گردانید و او را به غور فرستاد و تاج فرخشاه و فلک‌الدین علی و جمال‌الدین محمّد یحیی با او بفرستاد و در احمدلاک والمندس[1176] و سرسنگ و قلعه لاخمس را بگشادند و امیرمحمّد المندس که ملک غور بود و به حکم حضانت و قلعه‌ها و کوهپایه‌ها غور تمرد می‌نمودند به

[1165] ت: به درخاست.
[1166] ت: یقین.
[1167] ت: یکی.
[1168] ت: «مپرس از بد او روشن باز».
[1169] ت: «که سلطان چو زین ورطها روبتافت».
[1170] ت: رو.
[1171] س: ندارد.
[1172] ت: ندارد.
[1173] س: ندارد.
[1174] ت: ندارد.
[1175] ت: «رحمه الله علیها» ندارد.
[1176] ت: لمندس.

طاعت باز آمدند[1177] و سر بر خط بندگی سلطان نهادند و در محرم سنه سته و عشر شرف‌الدّین وزیر فرمان یافت و وزارت به قوام‌الدّین بلخی دادند و در سنه سبع و عشر سلطان از مرو به مرغزار رایگان آمد و جمله اصحاب اطراف را به خدمت خواند و میر اسفهسالار عزّالدین آن[1178] که شاه مازندران بود با سی هزار سوار به خدمت آمد و سلطان او را بسیار عنایت و تربیت کرد و برداشت و امرا جمله حسد کردند و تخلیطها آغاز نهادند و سلطان از رایگان به مرو باز شد و قوام‌الدّین تغاربیک که وزیر بود عزالدّین آنرا[1179] مهمانی کرد و بسیار تکلفها واجب داشت و در دیه زرنق در ماه ذی‌القعده سنه سبع عشر و خمسمایه و چون روز به شب رسید عزالدین این[1180] قصد بازگشتن کرد و در دهلیز سرای چهار تن از ملازمان[1181] ملاحده خویشتن را پنهان داشته بودند کاردها بکشیدند و او را هم بدانجا شهید کردند و غلامان و بندگان او هم در ساعت ایشان را به دوزخ سپردند و جمله امرا از این واقعه برنجیدند و قوام‌الدّین تغاربیک را تهمت کردند که این واقعه به اشارت او بودست و بعد ازین به اندک روز او را معزول کردند و معین‌الدین محض‌الملک را از عراق بیاوردند و به وزارت بنشاندند و یک ماهی در مرو به عیش مشغول شد. چون چند روزی برآمد، خبر رسید که پادشاه ترک قدرخان رسید و لشکری بمانند ریگ بیابان و برگ درختان همراه.

ذکر آمدن قدرخان از ترکستان و مصاف سلطان سنجر با قدرخان

از نظم مصنّف جامع التواریخ که تواریخ آل سلجوق به اسم و لقب شاهرخ بهادر نظم کرد[1182]

دگرباره بشنو که آن شهریار — چوفارغ شد ازجنگ وآن کارزار[209b]
بزرگان آن مرز وکشور نواخت — تمامی مهمات آن ملک ساخت
رکاب همایون سوی مرو راند — به خوارزم در قطب‌الدین را نشاند
چو آمد ابر تخت شاهنشهی — ز حال ممالک شدش آگهی
خبر شد که آمد قدرخان ترک — ابا پهلوانان گرد و سترک
یکی لشکر آورد کندر جهان — ندیده کسی هیچ مانند آن
چنان لشکری آمده در شتاب — که در وقت کیخسرو افراسیاب
به ترمذ کنون جمع گشته سپاه — به سوی خراسان گرفتند راه
اگر شاه تدبیر آن لشکری — نسازد زیادت شود داوری
چو بشنید شاه این خبر از سران — طلب کرد مجموع کار آگهان
بجمعی همه سروران را نشاند — پس آن قصه را جملگی باز راند
وزیر کزین این چنین دید رای — که سازد روان قاصدی رهنمای

[1177] س: نمودند.
[1178] س: این.
[1179] س: اینرا.
[1180] ت: ندارد.
[1181] س: ندارد.
[1182] ت: «نظم کرد» ندارد.

نخستین بمکتوب شاه جهان بتهدید و وعد و وعید زمان
درآرند و او را به مهمان شاه دگر زانک نارد در آن سر براه
دگرباره تدبیر جنگ آورند به ضرب سنانش به چنگ آورند
چو دستور این رای وتدبیر کرد به نزد شه آن جمله تقریر کرد
پسند آمد آن رای او شاه را تهی کرد از اغیار[1183] خرگاه را
بجز شاه و دستور قماج و باز ابوالفضل تاج یل سرفراز
دگر موبد و میر میران حسن علی شیر و ابلغ از آن انجمن
به خرگاه ازحاضران کس نماند طلب کرد منشی وزیر و نشاند
به تقریر دستور منشی نبشت به کافور بر مشک ادفر نبشت

نامه نبشتن سلطان سنجر به قدرخان شاه ترکستان[1184]

سر نامه گویم به نام خدای که باشدبه هردوجهان رهنمای[1185]
خدایی که او انس و جن آفرید بود نام او بستگی را کلید
فرازنده گنبد لاجورد برآرنده از خاک رخسار زرد
ستاننده تاج کیخسروان رساننده روزی انس و جان
نوازنده مور و ماهی و مار گذارنده گمرهانرا بنار
پس از حمد یزدان و نعت رسول رسول امین سرفراز قبول
ز نزدیک سلطان ایران زمین ملک سنجرآن شاه تاج ونگین
بنزد قدرخان شه نامدار که توران زمین را بود شهریار
شنیدم که او لشکر آراسته ز هر مرز توران مدد خواسته
کمر بسته در جنگ ما بی دریغ بیاراسته جوشن و گرز و تیغ
مگر نیست آگه ز پیکار ما نبشنیده[1186] آثار کردار ما
که با لشکر بلخ و خیلان چه شد ز تیغم به جان دلیران چه شد
دگرباره با ترکتارق چه رفت زتیغم برآن فرق وتارک چه رفت
چه کردم بدان لشکر صد هزار چوخونریزها شددرآن کارزار
مرا بازوی خود بود تیغ زن بود مرد در پیش تیغم چو زن
تو گر سر درآری به فرمان ما نتابی سر از حکم و پیمان ما
سرت را ز گردون بلندتر کنیم به توران تو راسروروسر کنیم

[1183] ت: آغاز.
[1184] ت: ندارد.
[1185] ت: این بیت را ندارد.
[1186] س: نبیشنده.

وگرجنگ جویی به تیغ و سنان | به پردازم از تو به یکدم جهان
کنون نیک بنگردراحوال خویش | نهادم ترا هر دو این ره به پیش[1187]
چو شد نامه شاه ایران تمام | بگفتا به قماج کای نیک نام
ترا رفت باید بدین کار زود | بدو نیک بدهای ما را نمود
بدیدن همه نیک اطوارشان | تفحص نموده همه کارشان
بگفتش ز هر نوع وعد و وعید | وز ایشان جواب مصفا شنید[1188]
چو بشنید قماج حاجب ز شاه | درآمد همان لحظه حاجب براه[1189]

رسیدن امیر خراسان حاجب[1190] قماج به ترمذ به پیش قدرخان و رسانیدن مکتوب

به سه روز پیش قدرخان رسید | قدرخان چو قماج حاحب بدید[1191]
بفرمود او را نشاندند بناز[1192] | بپرسید احوال از آن سرفراز
چو قماج مکتوب شاه جهان | بدو داد و خواندند مکتوب خان[210a]
فرو خواند پیش قدرخان تمام | قدرخوان چو معلوم کرد آن کلام
بگفتا بقماج کای نامدار | خیالی عجب کرده آن شهریار
مرا صد غلامند چون دولشاه | سه مقدارم از ترکتارق سپاه
قدر خانم از نسل افراسیاب | که گویم چو او شاه را صد جواب
گروهست غره به بازوی خویش | مرا زوبسی ضرب تیغیست بیش
ور او را خراسان بود در کمین | مرا درکمینست توران زمین
بگفت و وزیران خود را بخواند | وزان در بدیشان سخن باز راند
بس آنگاه گفت این رسول امین | که او هست مردی به غایت گزین
بخوان خودش نیک مهمان کنید | همه برگ وسازش به سامان کنید
که فردا کتابت کنیمش جواب | بهرچه آن بود زو خطا[1193] و صواب
ببردند قماج را سروران | نکو داشتند آن شبش میهمان
چو سیاره چرخ فیروزه رنگ | نمود از افق در دم صبح رنگ
ز مشرق شه خاور آمد برون | شه رنگ را گشت رایت نگون
برآمد قدر خان ابر تخت عاج | طلب کرد میر خراسان قماج

[1187] ت: «نهادم ترا این بر دو راه پیش».
[1188] س: شنود.
[1189] ت: زراه.
[1190] س: ندارد.
[1191] ت: این بیت را ندارد.
[1192] س: باز.
[1193] ت: خطاب.

به دستور فرمود کای کاردان روان کن همین ساعت ای پهلوان
زمن سوی سنجرجوابی بگوی[1194] به مکتوب درشرح مضمون بگوی[1195]

جواب مکتوب قدرخان به حضرت سلطان سنجر بن ملکشاه[1196]

به نام خداوند دانای راز به درگاه او انس و جن را نیاز
خدایی که بی امر او یک نفس نیارد زدن نیک و بد هیچکس
نه جز امر او کاف کن شد پدید نه جز او کسی دم در آدم دمید
گدا را کند شاه روی زمین شهی را ز تخت افکند بر زمین
پس از حمد یزدان جان آفرین به روح نبی کور جان آفرین
دگر از قدر خان به سنجر سلام که باشد سلام اولین کلام
زبعد ازسلام ای[1197]نکو رای وهوش مرا آمد از تو پیامی به گوش
که دل در برم شدزحیرت کتاب که چون شد زبون آل افراسیاب
مرا از تو کم نیست اصل و تبار و یا ترسم ازضرب و از کارزار
تو از تیغ ترسانیم در نخست مرا دیده در هنر سخت سست
اگر تو ز سلجوق داری نژاد من از اصل افراسیابم بزاد
وگر باشدت بازوی تیغ زن منم مرد میدان مردی نه زن
ورت هست اسباب ملک و سپاه مرا نیز توران زمین است گاه
نیم ازتوبیجان رخ از هیچ روی وگرصلح جویی دگر جنگ جوی
اگر رای صلحست بفرست مال خراج خراسان به قدر منال
که تا گردد این هردولشکریکی یک ما شود صد صد ما یکی
نباشد دگرمان بهم گفت و گوی به صلح آوریم ازدو سو روبروی
وگر غیر ازین فکر دیگر کند سر و مال دانم که در سر کند
مرا تیغ تیزست و بازو قوی مهیا همه برگ با ساز گوی
ز توران زمین لشکر بی قیاس شده جمع و کرده مهیّا اساس
ز تو هیچ رویی گریزان نئم دگر صلح جویی ستیزان نئم
برین ختم[1198] شد[1199] آخرین کلام تو نیکو شنو نکته را والسّلام

[1194] ت: بگو.
[1195] ت: بگو.
[1196] ت: «بن ملکشاه» ندارد.
[1197] س: ندارد.
[1198] ت: خط.
[1199] ت: شدم.

رسیدن نامه قدرخان به سلطان سنجر و
ترتیب حرب کردن و آمدن به جنگ قدرخان به ترمذ

بشد نامه قماج آمد روان به درگاه سنجر شه نوجوان
جهاندار بنشسته بر تخت بخت بزرگان ستاده همه گرد تخت
چو قماج آن نامه را داد گفت حدیثی که او از قدرخان شنفت
بتندید سنجر چو پیل دمان ابوالفضل را گفت کای پهلوان
کمربند در جنگ توران زمین که بر ما گرفتند ترکان کمین
کنون عرض ده لشکرت را تمام نویسنده را گو که تا خاص و عام
نکو آورد جمله را در شمار روانه شوند از پی کارزار
دگر روز[1200] دادند عرض سپاه ورق عارض آورد نزدیک شاه [210b]
سوار و پیاده دو ره صد هزار درآورده عارض بعقد و شمار
ابوالفضل را کرد سلطان روان ابا سی علم لشکر سیستان
دگر باره قماج با سی هزار روان کرد مردان ناموس دار
دگر موبد الملک مثقال را روان کرد یک یک دگر آل را
وزینسو قدرخان به ضبط سپاه چو بنمود آمد سوی عرض گاه
سه ره صد هزارآدمی عرض دید پس آنگاه لشکر مقابل کشید
صف آراست هرسویمین ویسار به قلب آمد استاد خود شاهوار
بیان غار خمان بن خان بداشت چو آن عز به خاقان چینی گذاشت
کمین گاه را داشت برق و براق بنه گاه قاسم که بود از عراق
بدانسان چو لشکر بیاراست باز فراز یکی پشته شد سرفراز
که تا[1201] بیند اسباب لشکر تمام شه میرو لشکر همه خاص و عام
جوانی کزان لشکر آگاه بود به مرو اندرون چاکر شاه بود
بجز میش سنجر ز درگاه راند قدرخان به لطفش‌سوی خویش خواند
درین حال ازو کرد تک تک سوال همی گفت آن پهلوان شرح حال
که گردی برآمد ز ایران زمین تو گفتی که سوی فلک شد زمین
چو شب گشت ازآن گرد روز سفید دلیران بریدند از جان امید
بشد گوش گردون گر از ما یک کوس بیاض رخ روز شد آبنوس
چو باد آمد و گرد را کرد خاک بشد روی میدان از آن گرد باک

[1200] ت: رو.
[1201] ت: ندارد.

نمودار شد سی علم اژدها | سر و تن ز هر نوعی از رنگها
به پای علم بر جهان پهلوان | ابر بادپایی چو کوهی روان
بپوشید سر تا بپا چرم شیر | به کف برد وصد من چماق آن دلیر
همی راند و اندرپیش سی هزار | سواران سکزی و مردان کار
بیامد میان غز بیاراست صف | مقامی که بودش زما بی سلف
قدرخان بپرسید کین مرد کیست | درآن لشکرش قدر ومقدار چیست
بگفتا که این پهلوان زمان | که آورد از زال و رستم نشان
بود سرور ملک زابلستان | که نبود به عالم[1202] چو او پهلوان
لقب تاج دین است ابوالفضل نام | که باشد به میدان مردی تمام
صف میمنه چون بیاراست زود | برآمد یکی گرد مانند دود
دگر تیره شد چهره آفتاب | ز گرد زمین بست بر رخ نقاب
خروشیدن نای و بانگ و نفیر | خروشیده تر از دم زمهریر
صبا گرد را چون شکم بر درید | همان سی علم ابلق آمد پدید
بپای علم بد[1203] جوانی سوار | که سیرش بدی گاه مردی شکار
نهنگی دلیری یلی صفدری | به ترتیب و تمکین چو اسکندری
همی آمد و در پیش سی هزار | سواران و مردان میدان کار
بیامد جوان غز بیاراست او | قدرخوان زمنشی نشان خواست او
بگفتا امیر خراسان ویست | که در جاه چون کیقباد و کیست
عمادالدّول هست قماج نام | که آمد به درگاه و کردت سلام
که دیگرزره بازبرخواست کرد | جهان تیره گردید چون لاجورد
چو بشکافت گرد ازمیان ده علم | هم سرخ آمد برون چون قلم
به پای علم نوجوانی چو شیر | همی راند مرکب چو گردان دلیر
پیش ده هزار آدمی سرخ پوش | برآورده هریک زهر سو خروش
بیامد کمین گاه را ضبط داد | نهنگانه سوی کمین گه ستاد
ز حالش قدرخان بپرسید باز | جوابش چنین داد آن سرفراز
که حاجب نظام است محمود نام | که کاشان زمین باشد او را مقام
بود حاجب و پهلوان سپاه | گرامی بود قدر او پیش شاه
که گردی دگرباره زان ره بخاست | که می‌کرد شد برسر چرخ راست

[1202] س: ندارد.
[1203] ت: یلی.

برون آمد آنکه چو بگشاد گرد | یکی لشکر و ده علم پیش زرد
کحین جبه و جملگی زرد فام | تو گفتی همه زعفران کرد وام
بیامد کمین گاه را گشت یار | کشیدند صف لشکرش ده هزار [1204]
قدرخان بپرسید کین مرد کیست | در آن خیل بر گو ورا نام چیست[211a]
بگفتا که زمکی قریش است نام | که برده گردگاه مردی ز سام
یکی گرد دیگر بر آمد سیاه | که حیران در آن ماند جمله سپاه
چو بشکافت آن گرد وآمد برون | سپاهی زسرتا به پا مشک گون
همه هرچه پوشیده مشکی به رنگ | که ازخونشان آب گردید سنگ
چو آمد کمین گاه را یار شد | قدر خان ازین غصه بیمار شد
چوآن ضبط و اسباب لشکر بدید | سر انگشت حیرت به دندان گزید
بپرسید القصه نامش که چیست | کدامش دیارست واز خیل کیست
بگفتا که مثقال‌الدّین موبد اوست | که سنجرهمی داردش نیک دوست
که آمد دگر سبز کردی ز راه | همه سبز پوشیده خیل و سپاه
بیامد بنه گاه را شد خدیو | ستادند لشکر به گردش چو دیو
بگفتاچه شخص است این سبزپوش | که دارد فراوان غریو و خروش
بگفتا که محمود بزغش بنام | بود پهلوانی دلاور تمام
دگر گردی از پی به دیدار شد | علم ده دگر ره نمودار شد
سپاهی همه جامه چرم پلنگ | بپوشیده پیوسته اسباب جنگ
چو آمد بنه گاه را شد قرین | به محمود بزغش شد او هم نشین
بپرسیدکس کیست گفت ازمن اوست | هنرور جوانی به غایت نکوست
که گردی دگر زرد آمد پدید | صبا سینه گرد چون بردمید[1205]
علم ده به دیدار شد جمله زرد | سواران همه جامه هم رنگ کرد
همه لشکری جامه از چرم شیر | بپوشیده مردان مرد دلیر
چو آمد قرین گشت بنگاه را | به دشمن گرفت او سر راه را
بپرسید نامش قدرخان دگر | بگفتا علی شیر آن پرهنر
همینست[1206]کوشیرگیرد به چنگ | نگیرد برش شیر یک دم درنگ
همه جامه لشکرش چرم شیر | که خود کشته آن پهلوان دلیر
دگر باز گردی به دیدار شد | علم ده دگر ره به دیدار شد

[1204] ت: بیت مکرر.
[1205] س: درید.
[1206] س: هنر بست.

به رنگ آسمانی زسر تا به پای بپوشیده لشکر ز شاه و گدای
چو آمد سر[1207] قلبگه جای کرد علم پهلوی چتر بر پای کرد
بپرسید گفتار خویشان شاه امیر امیران حسن نیک خواه
در آن خیل او را بود عزّ و جاه ندارد کس آن پایه نزدیک شاه
چو بگرفت بر جای خود اوقرار نبگذشت یک ساعت اندر شمار
که روی زمین لرزه آغاز کرد تبیره ز هر سوی آواز کرد
تو گفتی قیامت شد آشکار و یاحسن خلق است و روز شمار
یکی گرد طوفان به دیدارشد که روزسپید[1208]چون شب تار شد
به لرزه درآمد درو دشت و کوه بتان[1209] شد دل اهل توران گروه
خروشیدن طبل و بانگ نفیر دم کرّنا چون دم زمهریر
ز نالیدن نای ترکی و کوس عدو را شده[1210] چهره چون آبنوس
چو باد سعادت بگردید گرد منوّر شد این گنبد لاجورد
صد و ده علم گشت پندار دور همه زرفشان روشن همچو نور
صد وده قوش لشکری رنگ رنگ روان در پی خیل شه بی درنگ
بیامد بیاراست قلب سپاه قدرخان چودید آن همه عز و جاه
بلرزید بر خودش همچو بید به چشمش سیه گشت روز سفید
به خود گفت کاری مکن سرسری میان بند مردانه در داوری
بیامد به سنجر مقابل ستاد زلات و ز بتخانه آورد یاد
سوندق سواری ز ترمذ روان درآمد پدید آن جهان پهلوان
نزیدی در آن گرد میدان نمود ز سنجر مبارز طلب کرد زود
ز خوارزم مردی خرم نیک نام درآمد به میدان بمانند سام
بهم هر دو نیزه در انداختند به نیزه بسی لعبها باختند
چهل حمله چون گشت زودرمیان خرم بیک یک نیزه زد جنان
که بیرون شد ازپشت دشمن چو باد برندق به خاک ره اندر فتاد
سوندق سوبحق مگر داشت نور که درضرب ازوشیر جستی نفور
درآمد به میدان چو شیر ژیان بزد نعره آن جهان پهلوان[211b]
بگفت ای خراسانی نابکار بکشتی تو باب مرا خوار و زار

[1207] ت: سوی.
[1208] س: سغی.
[1209] ت: بتره.
[1210] س: شدی.

بپردازم از تو همین دم جهان | که تا روح با هم شود شادمان
بگفت ویکی چوبه تیر[1211] خدنگ | برون کرد ومصری کمانی به جنگ
به پیوست و بگشاد پر عقاب | خرم بیک سپر کرد بر رخ نقاب
بزد بر سپر کز سپر درگذشت | زپشتش برون‌جستو یک میل جست
خرم بیک به خاک اندر افتاد خوار | وزان در دل سنجر آمد غبار
ز خوارزم دیگر یکی پهلوان | فرو تاخت مرکب به میدان روان
سونجق یکی چوبه تیر دگر | چنان زد که غلتید آن شیر نر
یکایک از آن لشکری گشت بیست | که بر مرگشان شاه و لشکر گریست
ملک سنقر آن کوبود خاص شاه | بزرگی یکی پهلوانی سپاه
درآمد ز سوی کمین گه چو باد | یکی چوبه تیری بر وی گشاد
سونجق چهل کام از زین بجست | چنان تیر سنقر درآن زین بست
که بگذشت ازاسب وزینش چوباد | سونجق یکی تیر بر وی گشاد
که بردوش سنقر زد و شد روان | از آن نیمه دوش آن پهلوان
چو سنقر ملک خورد حربی چنان | به پیچید حسب الضرورت عنان
پریشان از آن حال گردید شاه | که یک تن چها میکند با سپاه
دگر کس به میدان نمیکرد میل | به شدید یکباره سالار خیل
بگفتا روم من به میدان کین | چو لشکر بپرسیده‌اند این چنین
در آن بد که کردی ز راه عراق | برآمد که گم گشت از آن طمطراق
دو لشکر در آن کرد نظارگی[1212] | صبا چون دل گرد از آوارگی[1213]
یکی سنجق از گرد آمد بدر | بپایش یکی مرد چون شیر نر
چهل و یک پیاده چو شیر ژیان | رسیدند و در بستر یک جوان
ز سر تا بپا جمله چرم پلنگ | بپوشیده بر جامع هفتاد رنگ
مکمل به قاروره و رعد وبخش | قدمهای مردانه‌اش بود بخش
ز تیغ و کمان و ز تیر و تبر | به بسته ز هر سوی آن پر هنر
ز یکسو نعک ناوک و تفت بر | ز یکسوی انبانی از مهره پر
کلاهی ز فولاد و چرم پلنگ | بسر بر ببسته برو هفت رنگ
بدین صورت ازراه چون در رسید | شه دهر سنجر چو او را بدید
عنایت بسی کرد و بنواختش | چو نامش بپرسید نشناختش

[1211] ت: تیر چوب.
[1212] ت: «نظاره کرد».
[1213] ت: «آماده کرد».

که او سعد بن بلغر بوالوفاست | که چل مرد عیارش اندر قفاست
ستادند آن چل نفر نای طوق | برون کرد سعد از میان باز بوق
همان نای بلغر که آواز او | بدی چار فرسنگ پرواز او
چو سعد اندر آن نای دم در دمید | دل اندر بر هر دو لشکر طپید
پس آنگه به میدان درآمد دلیر | بغرید بر خویشتن همچو شیر
سونجق یکی تیر بر وی گشاد | چو شد تیر نزدیک سعد اوفتاد
چوزوگشت آن تیربرجست[1214] زود | تفک با یکی مهره بربود زود
چو افکند آن یک تفک مرد کار | سونجق به خاک اندر افتاد جوار
قدرخان بگفتا که این مردکیست | که بر نی نواییش باید گریست
مگرجادویست او[1215] که افتاد او | دگرگون نماید همه حال او
و یا آنک شیخیست مرد خدای | که او می نماید کرامت به ما
رود پهلوانی بیارد ورا | به بند گران برسپارد ورا
جهان پهلوانی ز توران زمین | که بودش بسی ملک زیر نگین
جیش خان بن زرخان نام او | ولات ارکند بد بود رام او[1216]
درآمد به میدان چو نزدیک شد | به چشمش همه دهر تاریک شد
همان دم درافتاد درخاک وخون | چو افتاد از اسب آن سرنگون
قدرخان بگفتا که مستست این | که نتواند استاد بالای زین
رود دیگری آورد هر سه را | سواران دوران یکی بسه را
دگر پهلوانی در آمد زپی[1217] | همان دم درافتاد بالای وی
یکایک چهل مرد را بر زمین | بچل مهره افکند آن پاک دین
قدرخان در آن حال حیران بماند | امیر و وزیران خود را بخواند[212a]
بگفت ای بزرگان چه حالیست این | که این مردم افکند بی خود چنین
گراین نیست جادو پس این مردمان | چرا می فشد این چنین در زمان
همان مرد منهی مردم شناس | زمین بوس شه کرد وگفتش سپاس
که شاها ترا باد شادی کام | بود دولتت یار و بختت غلام
بمانی بسی سال در عز و ناز | ابر جمله شاهان سوی سرفراز
ترا بخت یار و فلک یاورست | پناهت بهرحالتی داورست

[1214] ت: برگشت.
[1215] س: ندارد.
[1216] س: این مصرع را ندارد.
[1217] س: پای.

بدان ای جهاندار پاکیزه رای که این سعد بن بلغر بوالوفای
بود پور بلغر که در روزگار نبوده چو او مرد در کارزار
به جمله سلاح آورد او نبرد نبودی چوباش در آن[1218] دهر مرد
هنوز این بود یک سلاحش[1219] به جنگ که بگرفته آن چوب بینی به جنگ
بود آن تفک خالیستش درون وزا ن مهره آهن آید برون
چهل مرد را او بچل مهره گشت از آن مردم پهلوان در نشست
دگر صد کشد نیستش ماندگی نیابد ز جنگش عدو زندگی
قدرخان چو احوال او کرد گوش از آن حیرتش رفت ازمغز هوش
بفرمود تا لشکرش بازگشت قدرخان به درد و غم انبار گشت
فرود آمدند لشکر از هر دو سو طلایه ستاد از دو سو روبرو
شهنشاه سنجر چو برتخت بخت برآمد طلب کرد آن نیکبخت
درآمد ز در سعد فرخنده فال چو سلطان اعظم شه با کمال
ورا دید از تخت اکرام کرد بسی خواسته برش انعام کرد
مرصع ز سر تا بپا جامه داد پس آنگه یکی کرسی زر نهاد
نشاندش به کرسی چهل یار او که بودند یار وفادار او
یکایک همه جامه زرنگار بپوشید و زر دادشان بی‌شمار
پس آنگاه پرسید از سعد حال که چون آمدت فکر ما در خیال
چه گونه فتادی درین مرز وبوم که بادت مبارک به ما بر قدوم
درآمد بگفتار مرد دلیر که شاها بمانی درین دهر دیر
سر تخت شاهیست بادا مقام شود قیصر و شاه چینت غلام
سپهرت کمر بسته در پای تخت غلامت مه و مهتر ای نیکبخت
مرا مدتی تا چنین بدخیال که با دولت شاه یابم وصال
نصیب این زمان شدبه فضل اله که اقبال شه گشت ما را پناه
ولیکن سبب آنگه از شاه روز بسی آمدم در جگر درد و سوز
مرا تا پدر رفت ازین خاکدان جز انده ندیدم ازو یکزمان
کمر بسته درخدمتش روز وشب ببسته بخود باب عیش و طرب
درآخرکه شد گفت وگو باصبور که گردیده از راه انصاف دور
ببرده زمن جمله مال پدر ز لعل و زمرد زسیم و ز زر

[1218] ت: این.
[1219] ت: سلاحی.

نصیب خود از وی طلب داشتم ورا یک دو روزی نیکداشتم
تعصب فرستادنده روز را ز من ستد آن شوم بد روز را
ازین کنیه من مال و ملک ودیار رها کرده و آمد ای شهریار
اگر شهریارم عنایت کند چو دیگر غلامان رعایت کند
ندارم ز خاک درش جان دریغ اگر بر سرم تیغ بارد چو میغ
فشانم به خاک رهش خون خویش نه بیگانه مانم نه دشمن نه خویش
چو بشنید آن قصه سلطان دین بسی گفت بر جان سعد آفرین
بدو گفت ای شاه فرخنده فال ندارم دریغ از تومن جاه و مال
ترا هر چه خاطر کشد آن کنم همه کار و بارت بسامان کنم
بگفت و دگر ره ز سر تا بپای بپوشید زرین کلاه و قبای
دگرباره بنمود سعد التماس که ازشب چومی بگذرد یک دو پاس
شبیخون زنم بی گمان بر سپاه مگر برگشاید از آن کار شاه
جهاندار سنجر بگفت ای دلیر نشاید که پنهان کند جنگ شیر
هنر نیست شبخون پنهان زدن دلیرانه در روز میدان زدن
کسی کو بترسد شبیخون زند دلاور شبیخون بگو خون زند
تو امشب بیارام در عز و ناز که فردا که گردد دگرصبح باز[212b]
به تیغ و سنان پیچشان برکنیم از آن به که در شب شبیخون کنیم
بگفتند وآن شب به شادی گذشت چو روشن شد ازصبحدم روی دشت
تبیره بغرید از هر دو سوی کشیدند صف لشکری رو بروی
درآمد به میدان ز توران سپاه یکی زنگی همچو قطران سیاه
یکی جامه پوشیده از چرم شیر پیاده به میدان درآمد دلیر
یکی غلبه[1220] از آهنین پنج سر بدست و نبودش سلاح دگر
درآمد بزد نعره آنچنان که ازهر دو لشکر ز پیر و جوان
شنیدند و گشتند از آن سهمناک وزان زهره بی دلان گشت خاک
مبارز طلب کرد از سیستان درآمد به میدان یکی پهلوان
به نزدیک زنگی درآمد چو باد یکی چوبه تیر بر وی گشاد
سر[1221]و سینه را کرد زنگی سپر چو بر سینه زنگی آمد سه بر[1222]
به ده پاره کردند و افتاد دور نشد زنگی ازضرب او بی حضور

[1220] ت: ششبر.
[1221] ت: بر.
[1222] ت: دگر.

دگر زابلی تیری اندر کمان به پیوست و افکند اندر زمان
سپرکردزنگی کف دست خویش گرفت ونشد دستش از زخم ریش
وزان بس سوی زابلی شد دلیر زدش غلبه کو شد از عمرشیر
درافتاد در خاک ره زابلی بجست او دگر شیوه جاهلی
یکی دیگر آمد به میدان روان به یک غلبه اش گشت آن پهلوان
یکایک ز زابلستان ده نفر به خاک اندر انداخت آن سه نر
چو دید آن ابوالفضل رستم نژاد که از لشکرش ده نفر اوفتاد
روان شد که آید به میدان چودیو شهنشه برآورد از جان غریو
گرفتش عنان کای جهان پهلوان نگه دار فرصت مرو در میان
که این زنگی شوم رویین تنست تو گویی که از نسل اهرمنست
من اندرروم سوی میدان نخست بود کآید این کار بر ما درست
ابوالفضل گفت ای برادر گذار که تا من روم یکزمان پایدار
مگر زنگی آهنین تن به بند برآرم سر و گردنش در کمند
شهنشاه بسیار زاری نمود چو آمد قضای فلک نیست سود
ابوالفضل بگذاشت باشد روان چو آمد به میدان جهان پهلوان
بگردن یکی گرز چل من به سنگ[1223] چو زنگی نظر کرد کامد نهنگ
پذیره شدش قرب صد گام پیش چو گرگی که آید طلبکار میش
شهنش یکی گرز بنواختن ستد زنگی آن گرز و انداختن
ز روی هوا گرز او را گرفت بینداخت پس دست اسبش گرفت
ربوداززمین مرد ومرکب روان بزد بر زمین آن جهان پهلوان
شهنشاه را دست گردن ببست بیاورد سوی قدرخان دستبست
دگرباره رو سوی میدان نهاد قدر خان از آن قصه گردید شاد
دل شاه سنجر از آن شد ملول کابوالفضل آن سرفراز قبول
برادربه بندو زخویشان سه چار بقتل[1224]آمده[1225]آن لحظه در کارزار
ابوالفضل آمد به میدان دلیر بزد نعره مانند نره شیر
ز فتراک بگشاد بیجان کمند بزین سپر حلقه حلقه فکند
همی راند نزدیک زنگی رسید درافکند و سر تا میانش رسید
دو دست وسر و گردنش درکمند درافکند و در خاک راهش فکند

[1223] ت: جنگ.
[1224] ت: بقلب.
[1225] ت: برگشت.

پس آنگه سمند سبک تاز را | برانگیخت برد آن سیه[1226] ساز را
به لشکر که آورد و بند گران | نهاد و سپرد آن جهان پهلوان
دگر سوی میدان درآمد چو شیر | مبارز طلب کرد مرد دلیر
یکی پهلوانی ز توران سپاه | امیری عموزاده داماد شاه
قدرخان ازو بود بسیار شاد | بهر جای ازو کرد بسیار یاد
تمور نام ترکی که در روز کین | چو او کس نبودی به توران زمین
یکی گرز رویین به کف بیست من | درآمد مقابل یل انجمن
دو پر دل بگشتند با یکدیگر | ابا گرز و تیغ و سنان و سپر
تمور حمله آورد بر پهلوان | سپربر سر آورد و گرز گران زمان
چنان زد که گر کوه خارا بدی | عجب کوه خارا که برپا بدی[213a]
نلرزید دست جهان پهلوان | درک دور کرد و گرفتش چنان
بکندش ززین همچو نایی رخان | ببست و بخرگاه کردش روان
قدرخان از آن حال حیران بماند | به رخ اینک خون هر زمانی براند
بدانست کو مرد این کاریست | شده طالع و دولتش یاریست
ره بازگشتن فرو کوفتند | بزرگان توران ز غم سوختند
چو آمد به آرامگه شهریار | دلیران و گردان و مردان کار
جهاندار سنجر چو شد بر سریر | به گردش ستادند و برنا و پیر
درآمد ابوالفضل وبا هر دوگرد | بیاورد تا پای تخت و سپرد
برو آفرین کرد سنجر هزار | زر و نقره کردش فراوان نثار
پس آنگه ززنگی به لطف وخوشی | بپرسید کای پهلوان کشی
بگو کز کجایی و نام تو چیست | چراچون تویی را چنین است زیست
چه گونه فتادی درین مرز وبوم | بگو کز که آموختی این رسوم
درآمد بگفتا ز رویینه تن | که ای خسرو خسروان زمن
من از آخر زنگیان کشورم | قضا آوریده درین کشورم
ز هندو زنگی بود لشکری | سواری ز هریک بود صفدری
چو یل[1227]اوفتاد اندر آن مرز ما | مرا آوریدند ای پیش وا
شهش گفت ای زنگی نامدار | چه باشد که گیری بر ما قرار
سرت بگذرانم ز چرخ بلند | دهم مال و گنج آنچه گویی که چند

[1226] ت: سبک.
[1227] ت: «چه یک».

درآمد بگفتار زنگل حبش بگفت ای شهنشاه وقت تو خوش
اگر خون این زنگی بی هنر ببخشد جهاندار خورشید فر
وزین بند و علمم رهایی دهد به دولت دگر آشنایی دهد
ندارم سر از خاک درگاه شاه بود خاک درگاه شاهم تباه
چو بنوازدم شاه فیروزمند سرم بر فراز و به چرخ بلند
به نیروی شه سرفرازی کنم به جان عدو دست بازی کنم
شهنشاه فرمود تا غل و بند گشادند از آن زنگی هوشمند
ز سر تا به پا خلعت زرنگار بپوشید و بنواختش شهریار
دگر مرکب و ساز و برگ تمام بفرمود کآرند بهر غلام
غلام سبک پای رویینه تن ثنا گفت بر خسرو انجمن
که شاهابه مرکب مرا کارنیست پیاده شدن مرد را عار نیست
من اندر رکاب جهان پهلوان پیاده روم تا که باشد روان
سر زنگی و خاک این آستان بماناد تا حشر این داستان
چو سنجرززنگی شنیداین سخن بدل درد شادی درافکند تن
ابوالفضل را گفت کای شیر دل نگه دار این زنگی او را چهل
که تا در رکاب تو عمر دراز بیابد ز دولت بسی برگ و ساز
در اثنای آن عیش بنیاد شد دل شاه از اندیشه آزاد شد
چوآن شب بشادی وعشرت گذشت صبا چهره زاغ زنگی برست
زراندود شد روی سلطان هند سفیدی برآمد تو گویی ز هند
شه خاور از مشرق آمد بدر شه هند را خون شد اندر جگر
چو عالم منوّر شد از نور خور دلیران برآورده از خواب سر
دو لشکردو رویه صف آراستند دلیران مبارز طلب داشتند
بلنکار زنگی به میدان روان درآمد غریو آن چو شیر ژیان[1228]
بگفتا درآیند مردان کار که با هم بگردیم در کارزار
همی گشت ونامد به میدان کسی چوبرگفت ازین گفت وگوها بسی
بیامد کسی رو بر آن صف نهاد چو شیری که در گله در فتاد
ابوالفضل[1229] ازپی روان شد چوقیر زبی لشکری رفت چون زمهریر
یکی جنگ مغلوبه بنیاد شد فلک را که رستم از یاد شد

[1228] س: غران.
[1229] ت: ندارد.

ز سم ستوران زمین شد سما سما گشت پنهان ز گرد هوا
برآمد ز نوک مژه پر تیر بلالک روان گشت چون زمهریر
سر تیغ را شد جگرها کباب سرنیزه را خون گردان شراب[1230]
شد از گرز مغز سران کوفته ولیکن عدو شد جگر سوخته[213b]
ترک کمان گوشها کرد کر بشب تیغ از هر سر افکند پر
بیک ساعت از کشته شد اشتها تو گفتی همه کشته شد رستها
ابوالفضل رستم نژاد دلیر همی کردحمله به هر سو چو شیر
همی کشت ومی‌بست ومی خسب شان همی کرد با خاک ره پشت شان
بهرسو که آن شیر دل رو نهاد سر دشمن از کینه یکسو نهاد
خدنگش چو رگ رفت دراستخوان سنانش شد اندر روانها روان
بهر گوشه کان پهلوان کرد میل روان گشت خون عدوهمچو سیل
ز دیگر طرف زنگی فیلتن بهم بر زد آن فیل و آن انجمن
ربودی سواری ز مرکب روان زدی بر سواری دگر همچنان
که جان از توهردو بیرون شدی وزایشان درو دشت پرخون شدی
یکی را گرفتی و کندی سرش یکی را دریدی ز نیم پیکرش
ز هر سو که آن کرد روبینه تن شد از هم فرو ریختی انجمن
ز دیگر طرف سعد بلغر چوشیر در آن لشکر افتاده گرد دلیر
گهی رعد و گه تخش انداختی به تیغ و تبر نیز پرداختی
بقاروره نفط صد مرد مرد به آتش همی سوخت آن گرد فرد
چهل مرد عیّار دنبال او همه واقف از کار و از حال او
بکردند کاری در آن داوری که رستم نکرده بنام آوری
دلیران لشکر یمین و یسار چنان گرم گردیده در کارزار
که هرگرد بگرفته خیلی به پیش تو گفتی که گرگست و آن خیل میش
ابوالفضل آن شیر رستم نژاد بیک ره سوی قتلگه رو نهاد
همی کشت ومیراند تا پای طوق قدرخان خود بدان همه بار و توق
سر راه بگرفت بر پهلوان درافکند با او سنان در سنان
یکی لعب ابوالفضل با نیزه کرد که نیزه بدست عدو زنده کرد
کشید از میان تیغ وزد برمیانش بیک ضربت تیغ باستاد جانش
قدرخان بیک ضرب اوشددونیم دگر لشکرش شد پریشان ز نیم

[1230] ت: کباب.

سرش بر سر نیزه کردند شاد بنالان دگر لشکری رو نهاد
گریزان شدی[1231] خلق توران زمین به سنجر رها کرده تاج و نگین
زبی تاج ابوالفضل وگردان شاه به تیغ و تبر پیش کرده سپاه
بکشتند بعضی و بعضی اسیر در افتاد دربند و ز تا و تیر
همه مال و اسباب سیصد هزار غنیمت گرفتند مردان کار
شه دهر سنجر به آیین و تخت درآمد بخرگاه و برشد به تخت
چوبرتخت توران زمین شد[1232]سپاه سه فرسنگ گردش ستاده سپاه
جهان پهلوان با دگر لشکری غنیمت که آورده از داوری
کشیدند آن جمله در پای بخت ز اسب و ز استر زلعل و ز رخت
شه آن جمله برلشکری کردبخش قبولش نیامد بغیر از دو رخش
که اسبان خاص قدرخان بدی که پیشش بسی بهتر از جان بدی
دگر جمله آن مال و اسباب را ببخشید مجموع اصحاب را
پس آنگه ز آب عمود درگذشت بیک ره منورشد آن مرز و دشت
برآمد ابر بخت توران بناز وزو یافت توران زمین برگ و ساز
چنین است رسم جهان داشتن گرفتن به صد جهد و بگذاشتن
فلک گاه دولت دهد گاه جور جزاین نیست خودرسم وآیین دور
که گاهی نواز و گهی غم دهد که شادی بی غم فلک کم دهد
گهی دولت و بخت یاری کند گه از نکبتش مرد زاری کند
گدا شاه گرداند و شه گدا بود این و آن هر دو امر خدا
بگیر ای جوانمرد ازین عبرتی در آن دم که شادان کنی عشرتی
نه از شادی شادان شوی نه از غم بیکباره نادان شوی
بدانی که هرچه آمدت سرگذشت همانست کاندر ازل سرنوشت
دل اندر قضای خدا در دهی که از امر معبود پاک آگهی
که تا کردگارست برای صواب دهد دولتی همچو ابن شهاب

[1231] س: شدن.
[1232] ت: رفت.

گفتار در ضبط ممالک توران و نشان خاقان [214a] علاالدین ارسلان خان محمّد بن سلیمان بن داود بر تخت سمرقند و توران که از[1233] فرزندان افراسیاب بود و پادشاه زاده توران بود و دادن دختر خاقان ایل بکان ترکان به حضرت سلطان سنجر و مراجعت نمودن بر تخت ایران

راویان اخبار و ناقلان اسرار روایت می‌کنند که چون سلطان سنجر را فتح توران زمین میسر شد و قدرخان را از میان برداشت، با پهلوان تاج‌الدّین ابوالفضل و امیرعمادالدّین قماج و سایر امرا در آن باب مشورت کرد[1234] که کرا بر تخت توران به خلافت خود[1235] بنشاند. مجموع امرا اتفاق نمودند که قرعه آن اختیار به اسم خاقان اعظم علاءالدّین ارسلان خان محمّد بن سلیمان بن داود گردانیدند و خاطر سلطان نیز[1236] راغب او بود که پادشاه زاده بود و نیز مدت مدید بود که در خراسان در خدمت سلطان بود و حق خدمت به جای آورده او را سلطان خلعت شاهانه و تاج و چتر داد و او را بر تخت توران نشاند و وزارت او[1237] و ارباب دولت نمودند که خاقان را بر[1238] تخت توران نشانیدند و او با پادشاه زاده این ولایت است. اگر قوی حال شود و با ملازمان عاصی شود باز گفت و گوی روی نماید. صلاح در آن است که سلطان دختر خاقان را به حباله خود[1239] درآورد و مهدعلیا او را به عراق برند. سلطان یک کرت آن دختر را درگذر دیده بود و خاطر متعلق شده این معنی به غایت پسند خاطر آمد و وزرا را در آن ساعی کرد و با خاقان این مشورت کرد. خاقان در جواب گفت که هزار جان ما فدای خاک آستان شاهیست. اگر فرزند مرا به کنیزکی قبول فرماید[1240] چه دولت و رای آن باشد. چون رضا از طرفین به حاصل آمد وزرا از طرفین دراستادند و مملکت آیین بستند و لشکر ایران و توران چهل روز به عشرت و شادکامی مشغول گشتند و سلطان چندان پیشکشها جهت خاقان و دختر روان کرد که اگر به شرح آن مشغول شویم کتاب از حد بیرون رود. مختصر کردیم. القصه بعد چهل روز عیش و دامادی متوجه تخت ایران شد و به مرو آمد و بر تخت قرار یافت و آوازه بشارت فتح توران و دامادی سلطان ببر و بحر روان کرد. از غزنین غلامان سلطان،[1241] شکایت بهرامشاه نبشتند که مال قراری نمیدهد و سر عصیان دارد و در آن مدت، هرچند الچیان که جهت مال رفتند، هر یک را به عذری و سخنی باز فرستاد و تمام الحیان شکایت او کردند و بر عصیان او گواهی دادند. سلطان ابوالفضل را طلب فرمود و گفت یا پهلوان ترتیب رفتن غزنین می‌باید کرد که بهرامشاه عاصی شده. درین سه روز لشکر باید که روانه شود والله اعلم.

[1233] ت: ندارد.
[1234] ت: کردند.
[1235] س: ندارد.
[1236] ت: ندارد.
[1237] ت: «وزرا».
[1238] ت: در.
[1239] س: ندارد.
[1240] ت: کند.
[1241] ت: ندارد.

گفتار در رفتن سلطان سنجر به غزنین کرت دوم به جنگ بهرامشاه در سنه ثلاثین و خمسمایه سحریه نبویه از نظم مصنّف که در حق آل سلجوق از نظم مصنف[1242] کتاب[1243]

الا ای خرد پرور دین پناه ز من گوش کن نظم تاریخ شاه
که از فیلسوفان و کارآگهان شنیدم ز تاریخ سنجر نشان
که ایران وتوران چوآن شهریار همه ضبط فرمود فصل بهار
رسولی ز عمال غزنین رسید پیام فرستاده را آورید[214b]
امینی ز سلطان که آن میر مال فرستاده بود آن طرف چند سال
شکایت ز بهرامشاه و گروه نبشته به شرح گران کوه کوه
که اکنون سه سالست تااوخراج نشد حاصل از قدر یکتا کماج
ندارد به ما هیچ رو التقات نه در عهد خود نیز دارد ثبات
مگر سایه شاه کشور گشای رساند بدین خطه فر همای
دگر نی که نه مال ماند نه ما اگر این بود رسم کشور خدا
چنان گشته مغرور شاهی و جاه که بر نه فلک بسته کوهی کلاه
ز روزی که قبل برادر نمود تکبرکنان در تبختر فزود
زما آن که اعلام حضرت کنیم طلب کاری تخت و نصرت کنیم
چو شاه جهان قصه معلوم کرد تمامی آن قصه مفهوم کرد
طلب کرد قماج و دیگر سران نشستند جمعی نمودند در آن
بر آن شد قرار بزرگان شاه که گردد روان سوی غزنین سپاه
جهان پهلوان تاج دین شد روان به ترتیب از پی دگر سروران
بیامد سوی بست اول سپاه یکی مرغزاری کران دید شاه
در آنجای یک هفته نخجیر کرد بغزنین شدن رای و تدبیر کرد
دگر ره روان گشت رایات شاه بتنکنای آباد آمد سپاه
درآنجای[1244] یک هفته آرام یافت امیری دو منزل طلیعه شتافت
چو باز آمد آمد سوی شهریار ز دیده شدش اشک خونین نثار
بپرسید شاهش که این گریه چیست چه دیدی درین ره که باید گریست
بگفت ای سپهدار روی زمین ازین جا بیک منزل اندر کمین
بود پیشه شیر مردم ربای که شیری بود همچو ده اژدهای
زبانک سواری که بدخویش من که مرهم بدی بر دل ریش من

[1242] س: « که در حق آل سلجوق از نظم مصنف» ندارد.
[1243] ت: ندارد.
[1244] س: «وزآنجا».

درین شب کزین همه گشتم روان پی من همی راند مرکب چو آن
که آمد به گوش من آواز شیر چو دیدم کشید آنچو[1245] آنرا بزیر

گفتار در تدبیر کردن سلطان سنجر درباره شیران و فلک‌الدّین علی شیر[1246] را فرستادن که شیران آن بیشه را بکشد[1247] و به پای تخت سلطان آورد[1248]

چونانی ربود و در آن بیشه برد نمانند شیران ازین دست برد
شه شیر دل وصف شیران شنید به چشم تفکر در آن حال دید
بگفتا علی شیر و فرزند او فلک الدّین علی کوست دلبند او
بیارند که ایشان همه ماه و سال[1249] در آشکار شیرند و هست این منال
همه ترکش و زین و سر تا بپای بود چرم شیرش همه جامهای
درآمد فلک‌الدّین علی در زمان ثنا گفت بر جان شاه جهان
بدو گفت سلطان که ای شیردل درین ره شده پای لشکر به گل
درین بیشه نزدیکی بیک جای بود جای شیران مردم ربای
ره خلق ازین راه بر بسته اند بسی مردم از ضربشان خسته اند
تو شد مدتی تا که[1250] شیرافکنی همه روزه اندر پی این فنی
کنون روز میدان مردانگیست دلیری و گردی و فرزانگیست
فلک دین ببوسید در دم زمین بگفت ای سزاوار تاج و نگین
فدای تو بادا تن و جان من که هستی شهنشاه و سلطان من
زخاص خودش[1251] آنچه بودش سپاه بگفت بیرون آمد از پیش شاه
روم آن نمایم به شیر ژیان که گویند در قرنها داستان
همه غرقه در آهن و چرم شیر فدایی شدند آن گروه دلیر
بتربک رسیدند در تنگنای در آن بیشه جایی ندیدند جای
که موری تواند در آن راه برد درآمد روان فلک دین گرد[1252]
که تا آتش تفت و قاروره زود زدند و در آن بیشه افتاد دود
چوآتش درآن بیشه درشد درون ز هر بن گهی شیری آمد برون
فلک دین کمین کرده درراهشان فرو برده در رهگذر جایشان

[1245] س: ناخوانا.
[1246] س: ندارد.
[1247] ت: کشت.
[1248] ت: « و به پای تخت سلطان آورد» ندارد.
[1249] س: «سال و ماه».
[1250] ت: «که تا».
[1251] س: خود.
[1252] ت: «بفرمود در دم فلک دین گرد».

هر آن شیر کاماد ز پرده برون | چو شد پاره رفت درچه درون
نرفتند در چاه شیری سه چار | به لشکر فتادند در کارزار [215a]
فلک دین بحر به سه شیر ژیان | پیاپی بیفکند در یک زمان
دگر مردمانش سه چار دگر | بکشتند آن بیشه از خشک و تر
چنان سوخت کاندر تمام[1253] دیار | نمانده یکی شاخ خاشاک و خوار
به چاه اندرون شیربی حد و مر[1254] | فتادند پنجاه کشته دگر
ازآن کشته شیران بکندند پوست | همانا کزان پوست شان آبروست
فلک دین علی شیرازجنگ شیر | چو آمد بر تخت شاه دلیر
شه او را ز سر تا بپا زر فشاند | پس آنگه به کرسی زر برنشاند
دگر نوکرانش ز سر تا بپای | به خلعت بیاراست مردم نمای
پس از منزل تکنا و تبک | گذشتند و آنجا نکردند درنگ [1255]

گفتار در تنگی لشکر و صفت برف و باران و رعد و برق

که در منازل روی نمود اما عاقبت به خیر بود[1256]

چو لشکر بتربک رسید از قضا | پدید آمد ابری بر وی هوا
فرود آمد از ابر دریای آب | جهان گشت مانند دریا سراب[1257]
سواران جنگی خودواسب وزین | چوخر دردجل مانده خوارو حزین[1258]
سواران در آن آب غیر از کلاه | بنمود چندانک کردند نگاه
هیونان پربار غیر مهار | نبد هیچ پیدا چه جای قطار
یکی سیل و آشوب شد در زمین | که گفتی قیامت بجست از کمین
و یا باز طوفان شد اندر جهان | زمین گشت در آب طوفان نهان
خر و بار را خود کسی دم ندید | ستوری[1259]که شد ره[1260]دگر سم ندید
به خواری و زاری زاران سپاه | به یک هفته رفتند یک روزه راه
چو لشکر ازآن دجله بیرون فتاد | سوی خسروآباد رفتند شاد
دگرباره بگرفت ابری سیاه | که نه زهره پیدا نه کیوان نه ماه
یکی برف وباران ز نو شد پدید | که گفتی که وقت قیامت رسید

[1253] س: «آن» اضافی.
[1254] س: من.
[1255] س: این بیت را ندارد.
[1256] ت: گذشت.
[1257] ت: بیت مکرر است.
[1258] س: زبون.
[1259] ت: سوی.
[1260] ت: ندارد.

به فریاد و افغان درآمد سپاه تضرع کنان سوی درگاه شاه
که ده روز تا لشکر آتش بدید نه کس بوی نانی و آشی شنید
نه جو هست درخیل لشکرنه کاه چه گونه ستوری رود سوی راه
چو ورز مقابل نیابد کسی بدین حیله مانند اسبان بسی
مگر موکب شهریار جهان ازین ره رود جانب سیستان
که تا لشکر از رنج یابد امان بهار آید و تازه گردد جهان
اگر سوی غزنین شود شهریار بود آن زمان موسم کارزار
جهاندار گفت ای سران سپاه نکردم من از تیغ بارد براه
مرا یار و یاور خداوند بس جز او نیستم نیز فریاد رس
یک امشب به زاری تمامی سپاه به درگاه او رفت باید بگاه
تضرع به درگاه او تا به روز همی کرد باید به صدق و بسوز
که تا دور گردد زما[1261] این بلا به فرمان فرمان ده رهنما
بدانسان که فرمود سلطان دین نهادند آن خلق رو بر زمین
به درگاه یزدان به زاری زار به خاک افتاده صغار و کبار
هرآنچه از خدابنده خواهد بزار دهد بی گمان خالق[1262] کارساز
چوشب رفت وشدصبح صادق پدید درید ابر و خورشید روشن دمید
هوا تازه کردند و بگداخت برف فرو شد همه آب باران بژرف
در آن خسروآباد لشکر دو روز ستادند چون در سم و گشت روز

گفتار در فرستادن حاجب مویدالدّین متعال به طلایه

بفرمود سلطان که از سروران روان کرد باید یکی پهلوان
طلایه رود در مقدم دلیر نترسد اگر دشمن آید چو شیر
مقرر چنان شد که متعال شاه موید که حاجب بود در سپاه
موید لقب کرد متعال نام که از تیغ او شیر گردید رام
روان شد اباخیل خود یک گروه همه غرق فولاد چون خاره کوه
یلانی که از نیزه جان گداز به بندند شه مهره[1263] برفرق باز
فدایی جوانان شمشیرزن که هر یک به تنها زدی یک جوشن
چو گردان ازآنجا دو منزل زپیش برفتندچون چون اژدر تیر نیش[215b]

[1261] ت: زبلا.
[1262] ت: «خلق را».
[1263] س: مهر.

رسیدن قاضی چغانی به رسم رسولی از پیش شاه غزنین و هندوستان بهرامشاه[1264]

چنان پیش ره را به بستند راه — که مشکل گذر کرد شایست شاه
مؤیّد سر راه را چون ببست — سربند کوهی گرفت و نشست
که از راه غزنین برآمد غبار — یکی الچی آمد و ده سوار
چو قاضی بنزد مؤیّد رسید — مؤیّد نظر کرد و او را بدید
بدانست قاضی چغانیست این — گرانمایه مردی معانیست این
بسی داشتش حرمت اندر زمان — به کردش به اردوی سنجر روان
چوقاضی به نزدیک سنجررسید — جهاندار سنجر چو قاضی بدید
بپرسید او را گرامی نشاند — ز هر باب با او سخنها براند
ثنا گفت قاضی و مکتوب داد — چو عنوان مکتوب را برگشاد
به نزدیک تخت ایستاده وزیر — وزیری که هرگز نبودش نظیر
سرافراز ناصر که فخر نظام — بپرورده او را به صد ناز و کام
اشارت بدو کرد شاه جهان — بگفتا به دستور کین نامه خوان
وزیر ستوده چو آن نامه خواند — همه شرح آن نامه را بازراند
بخندید سنجر که آن حیله ساز — همان حیله و مکر آورده باز
من آن کرده‌ام تا که او این کند — مرا هر دم از فکر غمگین کند
نمی آیدش حق من هیچ یاد — که چون آمده پای تختم بداد[1265]
نگوید ز کرمان چه گونه رسید — نه بشناسند آن نیکویها که دید
نه از ضرب تیغم کند هیچ یاد — که تیغم اقالیم را چون گشاد
نگویدکه چون ارسلان رازتخت — برافکندم و سوی او گشت تخت
از آن[1266] نیکویها یکی با هزار — نمی آورد یاد آن بی وقار
مرا با وی این ساعت ای نامدار — سخن نیست جزتیغ و جز کارزار
ز فضل و ززهد تو دانم یقین — که هستی درین معرکه مرد دین
تو این جای می باش با ما قرین — که غزنین آرم به زیر نگین
سپارم به تو مملکت را تمام — که کردی وکیل همه خاص و عام
همان لحظه لشکرروان کردشاه — چو یک منزل دیگر آمد سپاه
کمینگه فرستاد بهرام شاه — دلاور امیری و جوغی سپاه

[1264] ت: «رسیدن قاضی چغانی برسولی از پیش بهرامشاه در غزنین».
[1265] ت: بیاد.
[1266] س: بیارم.

خبر یافتن حاجب مؤیّدالدّین متعال از لشکر غزنین که کمین کرده بودند و سردار لشکر طغرل حب بود او را بکشتند و باقی اسیر با مال به پای تخت شاه سنجر آوردند

امیری که بد طغرل حب بنام جهان پهلوان شیرمردی تمام
کسی کو به مردی و تیغ و سنان گشاده بسی ملک هندوستان
ز تیغش هراسان همه هندوبار نبد پهلوانی چو او در دیار
فرستاد بهرام شاهش نگین که چون سنجر آن شهریار گزین
رسد او شبیخون زند بی گمان مگر بشکند خیل شاه جهان
یکی روز از شرق سلطان روز چو بنمود رخسار گیتی فروز
رسید از قضا موید سرفراز کمین گاه طغرل شدش پیش باز
چوآن هردولشکردرآن صبحگاه رسیدند از هر دو جانب ز راه[1267]
کشیدند صف هردو سو لشکری در آن دشت پیوسته شد داوری
یکی جنگ مغلوبه[1268] آغاز شد خدنگ یلان سوی پرواز شد
کماندار از شصت بیچاره[1269] گشت بدل نوک بیکام همواره گشت
برست از تن پردلان بر زره کمر کرد بر گرد نیزه گره
کمین طغرل حب[1270]زچپ و زراست چوشیرژیان رزم شیرانه خواست
اگر چه بیابان به یخ بسته برف ولی حمله‌ها کرد طغرل شگرف
به نیزه دمی کرد جولانگری بسی جان زتن تن زجان شد بری
به کف نیزه او شده ریز ریز دگر حمله آورد از تیغ تیز
بهر سو که آن شیردل رو نهاد به تیغ دو دم قلب دشمن[1271] گشاد
خبر گشت متعال را کان عدو بسی کشت مردم به تیغ دو رو
سر راه متعال بروی گرفت به طغرل یکی بانگ برزدشگفت[216a]
که ای خیره سر حب ره راست رو که هرگز نیفتد زره راه رو[1272]
بگفت وکمانی بحب داشت راست زترکش یکی تیرزد دود خواست
درآورد سوفار تیرش بشصت سوی پهلوی دشمن آورد دست
چو از هر دو خانه برآمد خروش کشان گوشهای کمان سوی گوش

[1267] ت: براه.
[1268] ت: مغولوبه.
[1269] ت: پنجاه.
[1270] ت: «طغربک».
[1271] ت: لشگر.
[1272] ت: «راست رو».

گشاد آن خدنگ[1273] ز ره سم روان چورگ گشت برجان طغرل نهان
چوپیغام موید به طغرل[1274] رسید بغلتید و امید از جان برید
سرش را بریدند و بر نیزه کرد دگر جمله اندام او ریزه کرد
چو لشکر ز سردار گشتند دور ز هر سو یکی جست راه نفور
بکشتند بسیار کین زان سپاه چنان کز تن کشته ننموده راه
گرفتند بسیار کس را اسیر ز لشکر دلیران و برنا و پیر
دگر مال شان جمله گرد آورید ز اجناس و ازخوردنی هرچه دید
چو فتحی چنان آمدش پیشواز سوی سنجرآمدبه صدبرگ و ساز
از آن فتح چون شاه را شد خبر شد از شادیش تازه جان و جگر
بیاراست خرگاه و شد بر سریر به گردش ستادند میر و وزیر
چو خرگاه خسرو شد آراسته بیامد ز ره موید و خواسته
بیاورد جمله اسیران به بند سر و دست بسته بخم کمند

روایت می‌کند صاحب اختیار که چون مؤید بندیان را به بارگاه درآورد و سلطان بنیاد غضب فرمود و گفت[1275] این جماعت را سیاست می باید کرد. سلطان[1276] سلیمان به سرسرا در او حاضر بود، التماس کرد و ایشان را سلطان بدو بخشید و مقرر شد که ملازم او باشند و این ده هزار مرد بلکلو بودند و ایشان را بدو مسلم شد[1277] و سلطان متوجه غزنین شدند.[1278] چنانک مصنّف کتاب در تواریخ آل سلجوق نظم داده:

شهنشاه فرمود تا لشکری بترتیب و آرایش سنجری
همه سوی غزنین نمایند میل تو گفتی چو دریاروان گشت سیل
چو شه رفت یک منزل آمد خبر که بهرامشاه شد ز کشور بدر
گریزان شد او سوی هندوستان ترا خرمی باد با دوستان
چو سنجر ازیشان بشارت شنید بگفتا که پیک سعادت رسید
بفرمود لشکر کنید ایلغار پیاده نه جمعی که باشد سوار
دگر اغرق از پی به آهستگی بیایند و آسوده از خستگی
چنان رفت سلطان که روز دگر که از شرق آمد برون تیغ خور
ز شه تابه غزنین سه فرسنگ ماند چو شه باره بارکی را براند
ز غزنین تمام صغار و کبار هر آنکس که آن جا بدی نامدار

[1273] ت: کمند.
[1274] ت: «طغرل به موید».
[1275] ت: « این جماعت را سیاست باید کرد» ندارد.
[1276] س: ندارد.
[1277] ت: داشت.
[1278] ت: شد.

بیاورده مال گران پیشواز بزرگان به زاری و سوز و گداز
به زنهار خواهی سرافکند پیش دل از خوف سلطان و از غصه ریش
بپرسید سلطان بزرگان شهر بروی لطافت نه از روی قهر
بسی دل خوشی دادو بنواختشان ز خود ایمن و شادمان ساختشان
که من دانم ای سروران کین گناه ز بهرام شاهست و بعضی سپاه
ولی هر که بد کرد بد دید باز گرفتار غم گشت واندوه و آز[1279]
شما ایمن و شاد باشی ز ما که هستیم درد شما را دوا
بزرگان غزنین ز خرد وبزرگ همه هر چه بودند تاجیک و ترک
ثناخوان شاه جهانبان شدند بجان بنده خاص سلطان شدند
همی راند سلطان کشورگشای همه خلق غزنین زمین و قفای
درآمد به ایوان بهرام شاه مشرف شد از مقدم شاه گاه
بفرمود سلطان ما داد و دین که جمله بزرگان غزنین زمین
زاسب و زجامه زتاج و قباه بقدر همان کس ز خیل و سپاه
همه جای بر جای خود داشتند در آن مرز تخم نکو کاشتند
پس آنگاه عمال بهرام شاه کسی را که کاری بدی در سپاه
بقدر عمل[1280] یک بیک درحساب کشیدند وبا هریکی صد خطاب[216b]
ز مال امانی و باقی مال که باقی شد اندرین چند سال
فرود آمد آن جای سیصد تومن زر سنجری بد ره زر دو من
دگر پیشکشها ز اسب و شتر ز لعل و زمرّد ز یاقوت و دُر
که آورده از هر طرف لشکری که بودی خداوند هر کشوری
چو ضبط تمامی اموال کرد دگر باره تغییر عمّال کرد
بهر مرزبر عاملی را بداشت محصل بعامل دگر برگماشت
ز خویشان محمود مردی امین از آن سروران کرد سلطان گزین
ابر تخت غزنین ورا شاه کرد بدست خودش بر سرگاه کرد
روان شد زغزنین[1281] به کام و مراد به مرو آمد اندر یکی ماه شاد
دگرباره در عیش و شادی فزود ز خلق جهان گوی دولت[1282] ربود
بدورش خراسان به علم و هنر شد از جمله روی زمین خوبتر

[1279] ت: راز.
[1280] ت: علم.
[1281] ت: «به غزنین».
[1282] ت: والا.

چو اهل هنر را نکو داشتی هنر از همه بیشتر داشتی
دربار او مجمع فاضلان همه صحبتش بود با کاملان
به انعام و ادراک او اهل فضل بسی ساخت تصنیف ازباب فضل[1283]
کسانی که از فضل این پادشاه هنرور شدند از تمامی سپاه
که تصنیفها ساختند در علوم بدین در قواعد نهادند رسوم
بگویم اسامی آن فاضلان که روشن شود دیده ناظران

گفتار در ذکر کیفیت حال سنجر و اوصاف او اول چون ذکر فضلا و اصحاب علم و دانش در پیش آمده اسامی ایشان و کتبی که تصنیف کرده به مفصل آورده می‌شود. والله اعلم بالصواب.[1284]

اول امام محمّد غزّالی: *کیمیای سعادت، احیاء علوم، مقاصد دیگر، تصانیف*.

دوم خواجه عمر خیام: ... کتاب العل و احکام معامله[1285].

سیوم خواجه ابوالمعالی: تقریر احوزه غیر ذالک فعل الکتاب.[1286]

چهارم خواجه امام مظفر: اشعار علوی ...الفروض[1287].

پنجم شرف‌الزمان طاهر: تحض ضرب طبایع خوان.[1288]

ششم ادیب ابوالعباس: عریض السائل بیان الحی....الصد قصیده اسرار.[1289]

هفتم سیّد اسمعیل گرگانی[1290]: ذخیره خوارزم سامی...[1291]

هشتم خواجه عبدالرحمن خوارزمی[1292]: ...اعداد رفعت معتبر[1293].

نهم خواجه سعدالدّین ارض خطان: کتاب مفرده ترجمه مسافت کتاب بوعلی.[1294]

دهم سیّد امام اسلامی: خواجیس جعاسق اعداد و فن نامه علل و اسباب دوست نامه در طب در منطق[1295].

یازدهم خواجه امام امیر[1296] محمّد حریری[1297]: منتهی الادراک، کتاب الکتابه، کتاب الابعاد، کتاب التبصره.[1298]

دوازدهم امام[1299] خواجه حسن سمرقندی: قانون اقلیدس، سنجری در حساب[1300].

[1283] ت: « از علم و عقل».
[1284] س: «والله اعلم بالصواب» ندارد.
[1285] س: «کتاب العل و احکام معامله» ندارد.
[1286] س: «تقریر احوزه غیر ذالک فعل الکتاب» ندارد.
[1287] س: «اشعار علوی... الفروض» ندارد.
[1288] س: «تحض ضرب طبایع خوان» ندارد.
[1289] س: «عریض السائل بیان الحین.... الصدق قصیده اسرار» ندارد.
[1290] ت: ندارد.
[1291] س: «ذخیره خوارزم سامی...» ندارد.
[1292] س: خازن.
[1293] س: «....اعداد رفعت معتبر» ندارد.
[1294] س: «کتاب مفرده ترجمه مسافت کتاب بوعلی» ندارد.
[1295] س: « خواجیس جعاسق اعداد و فن نامه علل و اسباب دوست نامه در طب در منطق » ندارد.
[1296] س: بو.
[1297] س: ندارد.
[1298] س: « منتهی الادراک، کتاب الکتابه، کتاب الابعاد، کتاب التبصره » ندارد.
[1299] س: ندارد.
[1300] س: « قانون اقلیدس، سنجری در حساب » ندارد.

و طبقات اهل قلم در کتاب استیفا درجه بلند داشته‌اند[1301] و فضلاء متقین[1302] و شعرا مغلق در تازی و پارسی در این عصر بسیار بوده‌اند و هر یک در این دولت هر آنچه[1303] گفته‌اند و دواوین پرداخته.

ذکر اوضاع سلطان[1304] سنجر

و سلطان سنجر پادشاهی بود به طول عمر و طیب عیش و نشو ذکر و جامع[1305] مال و فتح بلاد و قمع اضداد [217a] و ظفر بر مراد و فرّ کیان داشت و هیبت خسروان و آیین جهانداری و قواعد پادشاهی و ناموس ملک نیکو داشتی. اکثر در جزویات امور ساده دل و به آسانی طبع بود و رایی صایب و عزیمتی صادق داشت و از ابتداء عهد که بخراسان ملک شد، از قبل برکیارق که برادر او بود تا نزدیک چهل سال نوزده فتح بکرد که در هیچ وقت او را وهنی نبود و شکستی نیفتاد و علما را به غایت احترام نمودی و در ملبوس تکلفی نکردی و اکثر اوقات قباه مثقالی پوشیدی[1306] یا عبایی ساده و همچنین پوستین بره داشتی اما پیوسته بر تخت نشستی و آنچه خصایص ملک و[1307] سلاطین باشد بنگذاشتی و چون[1308] همه جهان او را مسلم شد و ملوک اطراف او را مسخر گشتند و مراد دل بر تخت سلطنت قرار یافت و به عدل و احسان مشغول شد و حکایت عدل او و خواص او بسیار است. از جمله از حکایتهای او، یک حکایت آورده می‌شود:[1309]

حکایت تیرانداختن سنجر و یک نوبت خطا شدن و کشتن فرزند مردم و تدارک[1310] کردن

چنین روایت میکند مصنّف تواریخ که از جمله خاصیت سنجر آن بود که تیر نی و خدنگ گرانبها و پیکان زر طلا کردی و محکم نکردی و از هر طرف انداختی. مقصود آنک هر کس که یافتی، بهاء طلا دادی[1311] و نی[1312] و خدنگ خرج[1313] کردی. یک روز[1314] آخر روز تیر[1315] انداختی[1316] که در میانه خانه بچه شیرخواره یکساله خفته بر میان شکم بچه آمد و بچه کشته شد. در نیم شب پدر و مادر و غلبه عورات آواز داد برآوردند. سلطان[1317] پرسید که چه داد خواست. معلوم کردند و به عرض رسانیدند چنانکه مصنّف جامع‌التواریخ در تواریخ آل سلجوق آورده:

1301 ت: « و طبقات اهل قلم در کتاب استیفا درجه بلند داشته‌اند » ندارد.
1302 س: «معتبر».
1303 ت: «مدایح».
1304 س: ندارد.
1305 س: جمع.
1306 ت: پوشیده.
1307 ت: ندارد.
1308 ت: ندارد.
1309 ت: ندارد.
1310 ت: تذکر.
1311 س: ندارد.
1312 ت: ندارد.
1313 ت: جمع.
1314 ت: ندارد.
1315 ت: تیری.
1316 ت: انداخت.
1317 ت: سنجر.

شعر

یکی پیر[1318] دانا بد از بخردان بدینسان ز تاریخ دادم نشان
که از جمله خصلت شهریار که بودی همه خصلت آن نامدار
یکی آنک پیکان تیر از طلا همی کرد و کردی به صحرا رها
نرفتی کسی از پی تیر او که بودی همه روزه تدبیر او
که افکندی آن تیر و بگذاشتی که دیگر کسی تیر برداشتی
کمانش بدی آنک هرکس که تیر بیابد همانا که باشد فقیر
طلا را بوجه معاشی کند وز آن هیمه تیر آشتی کند
قضا را یکی شام انداخت تیر برآمد ز آماج تیرش نفیر
که رفت از قضا تیرآن شهریار درون سرای یکی نامدار
مگر طفل در مهدی آرام داشت قضا گفتی آن مهد را دام داشت
ز غیب آمد آن تیر خسرو روان ابر سینه کودک و شد نهان
ز پشت پسر یک وجب شدبرون روان شد ازآن مهد اوجوی خون
فغان آمد از مادر و باب او که طاقت نبدشان از آن تاب او
پسر بر سر دست زاری کنان دربار سلطان شدند این زمان
شب تیره سلطان چو آگاه شد ز جانش از آن درد صد آه شد
برون آمد و گفت با آن گروه که فرداکه خورشید درآورد زکوه
رود تیره شب سر زند بامداد بیایند یکسر به دیوان داد
که رای از ره راستی بگذرد ره شرع و عدل نبی بسپرد
برفتند آن جمع و چون روز شد حورازشرق خود[1319] گیتی افروز شد
برآمد شهنشاه بر تخت داد دومیل از[1320]دوسو کرسی زر نهاد
ز ایران و توران سران سپاه طلب کرد مجموع را پادشاه
چو شد اجتماع خلایق تمام بفرمود آن خسرو خاص و عام
که آرند نزدیک آن پادشاه[1321] پسر کشته از زخم پیکان شاه[217b]
بکنجور فرمود یک خان زر پر از لعل و فیروزه در و گهر[1322]

[1318] ت: میر.
[1319] ت: خون.
[1320] س: ندارد.
[1321] ت: دادخواه.
[1322] س: این مصرع ندارد.

بیارند و افکنده ... زر[1323] یکی خان زرّین خالی دگر
برو خنجر آبدار دو دم نهاد و سر آن بپوشید هم
که آواز داد از دربار شاه برآمد که رفت از زمین تا به ماه
شه آن دادخواهان درآورد پیش بپرسیدشان جملگی را چو خویش
بر آن طفل کشته نکو بنگریست نه براوکه برحال خود میگریست
پس آنگاه برخاست ازروی تخت طبقها بدو دست آن نیکبخت
بگفتا دیه چو هزار در خورست دگرنیک سنجرمن این خنجرست
رضا شما راه دین داریست اگررای زد ورنه چون خواریست
نداریم ازشرع و دین جان دریغ که در دین کفرست ایمان دریغ
چو خسرو بدیشان تواضع نمود محبت به جان خلایق فزود
زن و مرد در پادشاه[1324] جهان فتادند مجموع کاراگهان
که شاها بجان و بدل بندهایم به بخت همایون شه زندهایم[1325]
زما گر کشد صد خداوند ماست قصاص و دیه کی توانند خواست
پدر آنک خوندار فرزند بود زسلطان به بخشند و خرسند بود
به بخشید خون پسر در زمان دگر مادر مهربانش همان
جواهر همان یک طبق دادستان دگر کرد از خود بسی شادستان
ثنا گفته آن کشته برداشتند برفتند و نابوده انگاشتند
چنین است دوران دوروی که گیرد بهر دم دگر جای شوی[1326]
گهی مهرورز و گهی کین کند کشد طفل را تا پدر زر برد
[1327]نه در آن کسی را بود اختیار نه در این کسی شد بخود بختیار
نه بر پیر هست اعتماد جهان نه تخفیف[1328] پیری بود بر جوان
ز عدل شهنشاه تاج و نگین زصد کرده او یکی بود این
اگر یک بیک را دهم شرح حال نیاید بسر در به پنجاه سال
کنون با سر قصه رفتیم باز سخن رابه ترتیب آن برگ و ساز

[1323] س: این مصرع ندارد.
[1324] ت: «پای شاه».
[1325] ت: « به تخت تو ما ....شه زنده ایم».
[1326] ت: این بیت را ندارد.
[1327] ت: مصرع «بدر ببرد رو تا بسر یزخورد» اضافی.
[1328] ت: تحقیق.

ذکر رفتن سلطان دیگر نوبت به ماوراءالنهر

چون کار طمغاج خوان محمّد بن سلیمان که سلطان او را به نیابت خویش به سمرقند نشانیده بود، بعد از آنک مدتها مقام به مرو داشت، در دیه مشوش و آنجا سرای و باغ و اسباب ساخته، بالا گرفته و به ماراءالنهر متمکن شد و مدت یافت از کنار جیحون تا حدود بلاساغون او را مستخلص شد و ملوک ترکستان و خاقان او را خدمت کردند و مال دادند، سر از چنبر طاعت سلطان بیرون کشیدند[1329] و پسر او نصر بزرگ شد و جماعتی از ترکان و فاریغ او را برآن داشتند که با پدر خلاف کند و به ملک بنشیند و نصر با ایشان بر آن جمله سوگند خورد و بعد از آن صورت حال با پدر بگفت. ایشان خبر یافتند و نصر را بکشتند و ماورا[ا]لنهر آشفته گشت و بسیار خون ها[1330] ریخته شد و طمغاج خوان متواتر به حضرت سلطان رسولان فرستاد و در شهور سنه اربع و عشرین سلطان ماوراءالنهر کشید و چون به حدود بخارا کشید، بزرگان و معارف ماوراءالنهر پیش آمدند و ایمه و قضاه شرط خدمت به جای آوردند و از طمغاج خوان شکایتها کردند. عرضه داشتند و قانونهای ناپسندیده که نهاده بود و زیادتیها[1331] موظف کرده، تقریر کردند و همه یک کلمه گشتند که اگر پادشاه ما را از ظلم او[1332] خلاص دهد و از چه کمال[1333] محنت[1334] او برهاند، بناء این جهان حاصل آید و نواب آن جهان مدخر ماند و سلطان برین کار اغماض می‌فرمود تا یک روز در شکارگاه، جماعتی غلامان که نو به خدمت [218a] آمده بودند گرد سلطان فرو گرفتند و علاالدّین انیس[1335] خوارزم شاه در این سفر در خدمت بود، ناگاه از خیمه خویش برنشست و گفت مرا در دل می‌آید که سلطان در شکارگاه به واقعه‌ای مبتلاست و می‌دوانید. تا آنجا رسید. نزدیک آورده بودند که سلطان را هلاک کنند. خوارزم شاه انیس ایشان را بگرفت و مقر آمدند که ما را خاقان فرستاده بود تا در شکارگاه سلطان را هلاک کنیم. به فراست انیس خوارزم شاه سلطان ازین واقعه بزرگ و ورطه سهمناک خلاص یافت و بیشتر ایشان را بکشتند و الا دست و پای ببریدند و سلطان را[1336] از این حال اندیشه بد طمغاج خوان و رای باریک او روشن گشت و بیستم ربیع الاول سنه اربع و عشرین و خمسمایه به سمرقند نزول کرد و رسولان فرستاد فایده نداشت و در میان طمغاج خان را علت افلاج پدیدار آمد و چون علی و ضمر بماند و پسر او احمد خان کار میراند تا بعد از او[1337] ترس بسیار صلح کردند بر آنک سلطان کاشغر باحمدخان دهد و طمغاج خان[1338] به بلخ بود و از بلخ به مرو بازگردید[1339] و هم بدان جای گاهی که داشت بمسوس و برین قرار دادند[1340] و سلطان سمرقند و بلاد ماوراءالنهر به حسن تکین داد و او را لقب قلیج خان نهاد و نام او الحسن بن علی بن عبدالمؤمن و دویست از خاقان سمرقند داشت

[1329] س: کشید.
[1330] س: خون.
[1331] س: ریانتها.
[1332] س: ندارد.
[1333] ت: «چه کمال» ندارد.
[1334] س: محبت.
[1335] ت: پسر.
[1336] س: ندارد.
[1337] ت: ندارد.
[1338] س: ندارد.
[1339] س: بازگرد.
[1340] ت: «بیرون آمدند».

و لشکرکش و سپه‌دار طمغاج بودست و به سبب حرکات ناموجه از او بکشته بود و به خجند شده و سلطان به خراسان بازگشت و در شهور سنه خمس و خمسین و خمسمایه، سلطان محمود به عراق به رحمت ایزدی پیوست. سلطان مسعود بگرگان بود[1341] به تعجیل به عراق رفت تا بر تخت بنشیند و قراچه ساقی[1342] از پارس بیامد و بدو پیوست و سلطان را مراد چنان بود که تخت عراق به سلطان طغرل دهد روز آدینه نهم صفر سنه بیست و عشرین و خمسمایه از نیشابور حرکت فرمود و لشکر عراق پیش باز آمدند به موضعی که آن را کنگور خوانند، بهم رسید و سلطان مسعود از میان بیرون آمد[1343] و گفت با عم خویش بل محدوم و به گرز[1344] و شمشیر نتوانیم زد و قراچه ساقی مصاف داد. روز پنجشنبه بیست و چهارم جمادی‌الاخر سنه بیست و عشرین، قراچه ساقی گرفتار آمد و سلطان مالهایی که در روز مصاف محمود از هر دو خزینه برده بود، از او طلب کرد. بعضی با دست آمد و جوابهای ترکانه میداد تا در پیش تخت سلطان او را میان دو نیم زدند. سلطان مسعود به خدمت آمد. سلطان او را بنواخت و عفو کرد و ولایت مراغه و تبریز بدو داد و عراق به سلطان طغرل و در رمضان سنه بیست عشرین به نیشابور باز رسید و کارها به رنج ارادت میرفت تا در شهور سنه تسع و عشرین و خمسمایه میان سلطان مسعود و امیرالمؤمنین المسترشد بالله[1345] و جشنی افتاد و مسترشد از بغداد بیرون آمد با لشکر بسیار سلطان مسعود با او مصاف داد [218b] و مسترشد را بگرفت و چون چشم سلطان بر او افتاد از اسب پیاده شد و سم اسب او ببوسید و در خدمت او بایستاد تا روز یکشنبه چهاردهم ذی الحجه سنه تسع و عشرین امیر ترتعش قران خوان از حضرت سنجر به رسالت در رسید و چون بخدمت خلیفه رسید رسالت می گزارد. تنی دو سه از ملاحده در میان خراسانیان درآمده بودند. مسترشد بالله را شهید کردند.

خلافت الرّاشد بالله ابوالفضل

بن[1346] منصور بن المسترشد بالله بود و مادر او کنیزکی ترک بود قتلغ نام و چون مسترشد را[1347] شهید کردند همان روز راشد را به خلافت بنشاندند و خلافت او یکسال بود و هم در این سال بود که سلطان سنجر عزیمت غزنین کرد و در این سفر بود که علاءالدّین انیس خوارزمشاه از سلطان ناخوش‌دل گشت به سبب حسد امرآء خراسان بر انعامها که سلطان در حق او می فرمود و قصدها که می پیوستند تا عاقبت بعضی از سخنان ایشان اصغاء فرمود و انیس خوارزمشاه آن بدید. چون به خوارزم باز آمد دگر به خدمت نیامد و مایه آن وحشت از دو جانب زیادت می‌شد تا در محرم سنه ثلاث و ثلاثین و خمسمایه سلطان به خوارزم رفت و خوارزمشاه پیش لشکر خراسان بایستاد و چون دانست که طاقت مقابله لشکر خراسان ندارد، به هزیمت برفت و پسر او ایلق بگرفتند و پیش سلطان آوردند. فرمود تا هم در حال بکشتند و خوارزم به ملک سلیمان بن محمّد بن ملکشاه داد و به خراسان بازگشت و انیس خوارزمشاه به خوارزم باز آمد و ملک سلیمان از پیش او بگریخت و به خراسان آمد و به خدمت سلطان پیوست و

[1341] س: ندارد.
[1342] س: ندارد.
[1343] ت: شد.
[1344] ت: بدر.
[1345] س: المسترشدالله.
[1346] ت: ندارد.
[1347] س: ندارد.

در شهور سنه احدی و ثلاثین امیرالمؤمنین[1348] راشد به دامغان رسید که از پیش سلطان مسعود گریخته بود و ملک داود بن محمّد ملک شاه و امیر عبدالرّحمن طغاترک با او بودند و از آنجا به آذربایگان بازگشت و هم ملاحده او را شهید کردند و بعد از او به مدتی نزدیک ملک داود [1349] را بکشتند و سلطان مسعود مقتفی را به خلافت بنشاند و راشد را[1350] به اصفهان دفن کردند.

خلافت المقتفی لامرالله ابوعبدالله محمّد بن المستظهر بالله

بیست و چهار سال و شش ماه مدت خلافت او بود.

ذکر مصاف سمرقند

درین ایام، حسن تکین به ماوراءالنهر فرمان یافت و سلطان سنجر محمود بن محمّد بغراخان که محمود خان گفتند به نیابت به سمرقند و ماوراءالنهر بنشاند و پیش ازین در شهور سنه اثنی و عشرین و خمسمایه پادشاه خطای و ترکستان که او را اغور[1351] چینی گفته‌اند، به ماوراءالنهر آمد. با چندان لشکر که عدد آن آفریدگار جل و علا دانست و چون به حدود کاشغر رسید، خاقان احمد بن حسن پیش او باز رفت و توکل بر فضل ایزد سبحانه و تعالی کرد و او را بشکست و بکشت و خبر این فتح به جمله بلاد اسلام نبشتند و چنین گفته‌اند که این اغور جز گوشت آدمی نخوردی و بعد از آن گورخان به جای او نشست و پادشاهی بلند همّت قوی رای بودست و بغایت عادل [219a] و سیالش و بیشتر بلاد ترکستان و قبایل ایشان او را منقاد گشتند و طاعت نمودند و از بلاد ماوراءالنهر بدو نامه‌ها نبشتند و آمدن او را استدعا کردند تا در رمضان سنه احدی و ثلاثین و خمسمایه رسید و محمود خان پیش او باز رفت با حشم سمرقند و لشکر قارلغ و قرلق[1352] و غزو و طاقت ایستادن بداشت. بازگشت و کار ماوراءالنهر در اضطراب افتاد و مسلمانان به فسد مبتلا گشتند و امیر سید اجل سمرقندی به گورخان التجا ساخت تا در ذی‌الحجه سنه خمس و ثلاثین سلطان به سمرقند رفت و ماوراءالنهر به ابراهیم بن محمّد داد. برادر ترکان خاتون و حشم قارلغ به گورخان پیوست و روز شنبه پنجم صفر سنه بیست و ثلاثین و خمسمایه مصاف دادند

مصاف سلطان سنجر با گورخان قطایی[1353]

و لشکر اسلام چون[1354] فریضه بامداد آن روز بگزاردند و آفتاب تابان بر بام فلک گردان برآمد، طلایه لشکر باز آمد و خبر داد که لشکر کفار از موضعی که بودند، در مقابل لشکر کفار عطفی[1355] کردند و روی پیش سمت سمرقند نهادند و روان شدند و این چنان بود که لشکر قرلق[1356] که حشم قدیم ماوراءالنهر بودند و به طرف کافران رفته بودند و راه بری می کردند ایشان را بران داشتند که ازین جانب بیامد. تاخت تا از پس لشکر خراسان درآییم و

[1348] ت: ندارد.
[1349] ت: «او» اضافی.
[1350] س: ندارد.
[1351] ت: غور.
[1352] ت: قبراق.
[1353] س: خطایی.
[1354] س: ندارد.
[1355] ت: عطف.
[1356] ت: قبراق.

این قاعده که ایشان مصاف خویش را مصلحت دیده‌اند، باطل کنیم و بر آن برفتند و در آن[1357] حال جماعت آن لشکر بدین تفصیل بود از کافر و مرتد و منافق و نیز مسلمان که به ضرورت و جبر به دست ایشان افتاده بودند. سپاه خطای و آنان که با گورخان از خطای بیرون آمده بودند، سپاه تتار که سرور ایشان را[1358] انتاق[1359] گفتندی، پانزده هزار سوار[1360] بودند و سپاه قراسنغر پانزده هزار بود و سپاه گنجی طایسی پنجهزار بودند و سپاه اورتون طایسی پنجهزار بودند و سپاه اواخ طایسی ده هزار بودند، سپاه قرمغ پانزده هزار، سپاه مغ اورنگ دو هزار، سپاه تم طایسی سه هزار، سپاه دادبیک چهار هزار، احشام نقاریق که ذکر ایشان نمی‌توان کرد. دوازده هزار دگر مردم مسلمانان و منافق و مرتد که از هر ناحیتی لشکر آمده بودند و با ایشان جمع شده، از جمع سپاه بیست هزار حشم سمرقند، سی هزار سپاه کاشغر، پنج هزار سپاه مسعود عنان اینالج، دو هزار سپاه قره تولاغ و طغرل خان اوزگند و ارغو سپهسالار و قلیج ایلک باشی و خاص[1361] حاجب شکلی[1362] اغل سپهسلار، پنجهزار سپاه سوار[1363] غزو تقاریق، سه هزار سپاه منقوبیک طرارکی، هزار مرد این همه که برشمرده آمد از معروفان و مشهوران و منظوران بودند و از نامعروف و نامعلوم از اراذل[1364] و دزد و مفسد ترک و ترکمان که به اطراف بیابان ها[1365] و گرماهای بی آب و نبات بودندی و به سختی روزگار می گذراندی و به همه روزگار از عدل پادشاه به صحرا نیارستندی آمد در این وقت به طمع تاراج و غارت بدین طایفه جمع گشته بودند. اینها را حد و عد پدید نبود و چون لشکر اسلام را این حال معلوم گشت از جای خود حرکت [219b] کردند و روی[1366] به مقابله ایشان آوردند[1367] و پشت بر جانب سمرقند کردند و به دشت و نواحی درغم که سر راه ایشان بود. اگر ناهموار بود و با جویهای آب و کندهای بسیار برابر ایشان بایستادند هم بر ترتیبی که پیش نهاده بودند و قرار داد که موضع هر یک را از چشم پدید کرده از میمنه و میسره و قلب و جناح برین ترتیب مصاف راست کردند و تعبیه ساختند و علمهای هر یک به جای خویش بداشتند و بنگاهها هریک به موضع خویش قرار گرفته و ستادند تا لشکر کفار که از راه درآیند، منزل کنند یا مصاف دهد. بس سوارانی که به کارآگاهی[1368] به دیده بانی بر سر راه ایشان بر بلندیها و بالاها رفته بودند چون مور و ملخ از صحراها و از هر جانب درمی‌آیند و علمها گشاده‌اند و سلاح پوشیده و ترتیب مصاف می‌سازند و چندانک چشم کار می‌کند لشکرست که بر اثر یکدیگر میرسند که نهایت ندارد و پایان ایشان پدید نیست و روی صحرا، گویی که آهنین شده است از بس خود و جوشن و خفتان و برکستوان چون لشکر اسلام بدانستند که مصاف

[1357] ت: این.
[1358] س: ندارد.
[1359] ت: تتاق.
[1360] س: ندارد.
[1361] ت: قاضی.
[1362] ت: شنگل.
[1363] س: ندارد.
[1364] ت: ارذل.
[1365] س: بیابان.
[1366] س: رو.
[1367] س: آورند.
[1368] ت: آگاهانی.

است رویاروی شدند و یکباره تمکین[1369] کردند و دل بر جنگ نهادند و سپاه داران بهرجانب بگشتند و لشکر بدیدند و نقیبان بهر طرف براندند و صفها راست کردند و خداوند جهان در قلب به جای خویش بایستاد و ترتیب سنجق بفرمود و ملک سلیمان و سپاه سالار آن و ارکان دولت به مرتبه بجای معیّن باستادند و ملک نیم روز ابوالفضل با چشم خویش از سوار و پیاده در پیش سنجق بایستاد[1370] و امیر با یوسف[1371] و پیادگان ترمذی و سرهنگان درگاه شاه و پیلان در پیش موکب بایستادند و مبارزان لشکر اسلام بر چپ و راست می تاختند و جای جولان کارزار می‌دیدند و سلاحها می‌گزیدند و لشکر کفار بر تعبیه که راست کرده بودند و برانداخته به رسم خویش به آهستگی می‌آمدند به حکم آنک[1372] سلاح گران داشتند و ترتیب چنان کرده بودند که هفت هزار مرد خطایی جوشن پوش بر کستوان آور تیردار تیرانداز[1373] چنانک از مرد و اسب جز چشم پدید نبود. هفت صف در پیش بودند و گورخان در اثر ایشان در قلبگاه با سلاح داران خاص ایستاده و علمها پیش داشته. باز پس مصافی از اول میمنه تا آخر میسره یک صف پیوسته و لشکر استظهار مرتب کرده و بر چپ و راست سپاه که میمنه و میسره باشند سپاه سالاران بزرگ از لشکر از هر جانب سه[1374] صف زده و میان ایشان[1375] گشاده گذاشته از بس ایشان لشکر مرتد و منافق و مسلمان بدو فوج بر چپ و راست داشته و بر هر گوشه از چپ و راست مصاف در پیش بر سبیل طلیعه دو هزار گزیده تمام سلاح داشتند بدین تعبیه لشکر میراند با هم رسیدند و مصنّف درین محل صورت صف کشیده و به نظم درآورده و محل صورت صف نبود و احتیاج هم نه.

گفتار در جنگ سلطان سنجر با گورخان خطای و کشته شدن لشکر اسلام در دست کفار در تواریخ دیدم که هشتاد هزار مسلمان به قتل آمدند[1376]. والله اعلم[1377].

فلک باز بنمود بازی گری — پدید آمد از نو دگر داوری[220a]
سپهربرین باز[1378] خونریز گشت — بخون ریختن تیغها تیز گشت
قضا با قدر گوییا خیره شد — که در کشتن مردمان چیره شد
مع القصه خسرو درآن گفت وگوی — بدیگر سران جهانگرد روی
که ای سروران قصه مشکلست — که پای دلم اندران در گلست
که گرگیرم ازجنگ کافر نفور[1379] — در ایمان و دینم در آید کسور
به دنیا و عقبی شود شرمسار — نه سلطان خوانندم و نه شهریار
اگر با عدو آورم دست برد — دریغ از تن و جان مردان گرد

[1369] ت: تکبیر.
[1370] ت: بایستادند.
[1371] ت: بانق.
[1372] ت: ندارد.
[1373] ت: « کرده بودند که هفت هزار مرد خطایی جوشن پوش بر کستوان آور تیردار تیرانداز » ندارد.
[1374] س: ندارد.
[1375] ت: ندارد.
[1376] ت: شد.
[1377] س: «والله اعلم» ندارد.
[1378] س: ندارد.
[1379] ت: نور.

ولیکن دراسلام ودرشرع و دین غزا واجب آمد بهر مسلمین
ضرورت شود ساز وبرگ نبرد به باید یکایک همه ساز کرد
اگر چه پراکنده گشته سپاه ستوران وامانده ماندند راه
ولیکن به توفیق امر اله کشم سوی کفار بکر سپاه[1380]
ابا سکزیان دلاور چو پیش روان شد ابوالفضل سردار پیش[1381]
دگر رفت و آن قماج و سروران[1382] که بسیار گفته شده شرح آن
به آهن خود لشکر شهریار رسیدند به قطران صغار و کبار
وز آن نیمه کفار اندر رسند مقابل چو گشتند صف برکشند
سه شنبه شده پنج روز از صفر شده تاولام داد هجری دگر
که آن هر دو لشکر رسیدند بهم یکی گشت شادان یکی یافت غم
نبود اندران مرز میدان جنگ دره بود و کهساره وادی تنگ
محل نه که آن پردلان صف کشند مگر درهم افتد و لشکر[1383] کشند
چوصبح سه شنبه زچرخ طراز خور خاوری[1384] کرد رایت دراز
مسلمان چو فارغ شدند از نماز به معبود خود عرض کردن نیاز
دگر ره برآورد حربی خروش گرفتند گردان ز اندوه گوش
بغرید صرنای[1385] با کره نای پدیده شده زهره اژدهای
سغی مهره چون کرد آواز مور دلیران پردل زنزدیک و دور
همه غرق فولاد سر تا بپای بجنبید لشگر چو کوهی زجای
که آمد طلیعه بر شهریار که ای شاه و کیخسرو نامدار
از آن نیمه شد گورخان با سپاه که از پشت لشکر بگیرند راه
بگردید سلطان و شد روبرو کشیدند گردان صف از هر دو سو[1386]
چو آراسته شد یمین و یسار کمین گاه و بنگاه شد استوار
شه نامور[1387] در تقلب سپاه ابر پشت فیلی نشسته بگاه[1388]
ابوالفضل استاد بردست راست ابا یوسف اندر جب خود بداشت[1389]

[1380] س: این بیت را ندارد.
[1381] ت: این دو مصراع جابجا شده است.
[1382] ت: «دگر رفت قماج و آن سروران».
[1383] ت: سنجر.
[1384] س: خواری.
[1385] ت: خرنای.
[1386] س: سوی.
[1387] ت: نامه ور.
[1388] ت: نگاه.
[1389] ت: این بیت را ندارد.

بیاراست صفی ز فیلان مست ابر پشت هرفیل ده کس نشست[1390]

همه رعد و قاروه رو بخش وتیر سیاهان زنگی مانند قیر[1391]

چو سلطان بیاراست خیل وسپاه ابر پشته رفت و کرد او نگاه[1392]

که آن لشکر کافر از هر کنار گروهی همه غرق آیین سوار

همی آمد و می کشیدند صف چنان چون‌که شد جملگی صف‌صف

تو گفتی زمین گشت آیین تمام و یا اختران فلک گشت رام

ز خود جلا داده شد آنچنان که گفتی ستارست بر آسمان

زریات سرشیر و اژدر هوا مصور شده جمله روی سما[1393]

دل نره شیران زآواز کوس طبان گشته دل مهره چون آبنوس

چنان شیخ و ناقوس کبری زدند دگر بانگ بر بوق کبری[1394] زدند

یکی جنگ مغلوبه شد باز دید که دارد بر چرخ گردان کلید

وطن گشت سر تیغ زاستینها برآمد بر تیر بر دیدها

سپر چون زره شد زره شد سپر چو رگ درتن مردمی شد سه بر

شده خسرو چرخ غرقه بخون[1395] کواکب شده همچو گل گونه گون

ز نوک سنان چشمهای زره شده همچو چشم عدو بر گره

بیک ساعت از کشته روی زمین سیه گشت چون کوهی از آهنین

ز خون روان هر طرف جویبار بسی خسته افتاده شد بی قرار

جهان پهلوان خسرو نیمروز به تیغ دو دم تا گه نیمروز

بکوشید با لشکری آن دلیر که هر یک فزون بدرده[1396]نره شیر

ز کافر بسی کشته را پشته کرد بسی خون که با خاک آغشته کرد

دگر سعد بلغر ز هر سو هزار همی گشت ومی‌جست مردان کار[220b]

عیاران اوخنجر و تیر و[1397]تیغ ز کافر نمی دانستندی دریغ

امیر[1398] خراسان به گرز گران همی کوفتی مغز آن کافران

سرآن جملگی جای بر جای خویش بکوشش بسی کشته کردندو ریش

ولی مثل گرگی بد و گله‌ای که گویی که گم گشت بزغاله‌ای

[1390] ت: این بیت را ندارد.
[1391] ت: این بیت را ندارد.
[1392] ت: این بیت را ندارد.
[1393] س: این بیت را ندارد.
[1394] ت: ابری.
[1395] س: ندارد.
[1396] ت: «پل زده».
[1397] س: ندارد.
[1398] ت: امیران.

جهان تا جهان کافر و گبر بود | تو گفتی که روی زمین ابر بود
یکی کشته میگشت وصدمیرسید | بند پایه و چل[1399] لشکر پدید
ز مرتد گروهی و گبری لعین | منافق بسی داشت اندر کمین
ز ناگاه از پشت لشکر نهان | زدند بر بنه گاه شاه جهان
بکشتند جمعی و جمعی گریخت | سلاح وسلب هرچه شان بود ریخت
بجز مهد علیا و طمغاج خوان | دگر بعضی از خاصه خادمان
دگر هر کسی کو[1400]بنه دار بود | به تیغ و سنان کشته زار بود
برآمد بهم لشکر شهریار | نه پیدا یمین بود نه هم یسار
به سلطان نمودند کان مریدان | چه بازی نمودند با خانه دان
بنه رفت با مهد علیا بهم | بیفزود زین قصّه را شاه غم
بشد پای لشکر ز یک ره زجای | بیکباره شان شد ره وی و نای
بخود شاه سنجر درآمد بجنگ | گرفته یکی تیغ چینی بچنگ
ولیکن نپوشیده بر خود سلاح | نمی دید در هیچ جنگی صلاح
نپوشیده درجنگ هرگزجبای[1401] | همی دوخت از سرخ اطلس قبای
که بنمود اندر میان سپاه | همه خلق گفتی که آنست شاه
در آنروزحربی[1402]نمود آنچنان | که ننمود رستم بمازندران
جهان پهلوان تاخت نزدیک شاه | که ای سرور جمله خیل و سپاه
بباید ضرورت شدن بازگشت | که این شور دریا ز سر درگذشت
من استاده با سکزیان پیش کار | کنم تا توانم بجان کارزار
تو خود را بهر حال بیرون فکن | که یک موی تو به که صدهمچو من
اگر من توانم ز پی آیمت | دگر نی به معبود بسپارمت
بگفت این ودرحرب مشغول شد | جهان پهلوان چون ز شه دور شد
از آن لشکر گورخان سی هزار | .....[1403]
نهادند رو سوی سنجاق شاه | یکی تیرباران به گردان سپاه
که پوشیده شد چشمه آفتاب | بسی بر دل از تاب آن کرد خواب
چنان گشت برچتر شه تیررست | که گفتی که شد چتر شه خاربست
از آن تیرباران که گردان سپاه | سه تا تیر بگرفت خفتان شاه

[1399] ت: حد.
[1400] ت: ندارد.
[1401] ت: قبای.
[1402] ت: خوبی.
[1403] ت و س: این مصرع نوشته نشده است.

یکی اندکی کارگر گشت لیک[1404] دو ازجامه بگذشت و هنگام نیک
بجنبید سلطان اعظم ز جای به تیغ دو دم شاه کشور گشای
چنان میزدی کافران را دو نیم که کافر گشادی ره او زنیم
ابا یک قشن جمله مردان کار که هر یک بدی رستم روزگار
سو میمینه راند سلطان چو باد به کافر کشی باز وی کین گشاد
همی گشت ومیراند باهفت صف ز بیم بر دریده[1405] برآورد کف
چو زان بحرلشکرگرفت اوکنار بدی صد[1406] مرد با شهریار
به راه خراسان روان گشت شاه بهر دم رسیدی گروهی سپاه
ابر گوشه دیده بد گورخان همه ضرب و بازوی شاه جهان
بپرسید کان رستم سرخ پوش که چون شیرغرّان برآرد خروش
بسی ضرب بازوی مردی نمود سوی میمینه رفت بیرون چو دود
اتابک قریش جمله مردان مرد که از جان کافر برآرند کرد[1407]
بسی گشت مردم که تا شد برون نمی بینم[1408]او را در اینجا کنون
ندانم که بود و کجا رفت باز که مردی بد آن نیک با برگ و ساز
بدو ترکمان گفت سلطان دین که ایران و تورانش اندر نگین
بدان شاه سنجر که با تیغ تیز برآورده اندر جهان رستخیز
نپوشیده هرگز صلح درمصاف زند در جهان او بدین ضرب لاف
چومعلوم شد گورخان راکه شاه بدان سرخ پوش میان سپاه
بر آن ضرب و مردی او آفرین همی کردوشدزان خصومت غمین[221a]
بگفتا دریغا که با شهریار نبودی مرا در میان کارزار
که با او نصیحت شدی هم قرین که مردی مرا به ز مال زمین
چنین تا که بودش به عالم حیات بهر مجلسی کرد آنرا صفات
همی گشت روشن که اندرخطای چو آن شهسواری نبد هیچ جای
به گرز و سنان و به تیغ و تیر زبون بود بر[1409] دست او شریر
همی گفت رستم گراکنون بدی مرا با وی اندر جهان کس بدی
وگر بودی آن لحظه آن گرد بار چو رستم نمودی مرا کارزار

[1404] ت: ولیک.
[1405] ت: «بردرید و».
[1406] س: صغر.
[1407] ت: «که از خون کافر برآورد کرد».
[1408] س: نمی.
[1409] ت: در.

بدان روز و مردی که بد گورخان بترسید از ضرب شاه جهان [1410]
چوشاه جهان شد ز لشکر برون دگر لشکری ماند درغرق خون[1411]
جهان پهلوان شاه زابلستان چو رستم گرفتار مازندران
درآن لشکر بی کمان همچوشیر چپ و راست می کوفت مرد دلیر
ولی چو ندیدند رایات شاه بهم بر زده گشت خیل و سپاه
کسی راکه بدعمر باقی گریخت و یا خسته افتاد یا خونش ریخت
بسی نامور کوفتاده به بند نبد در شمار آنکه گویم چند
ولیک از سلاطین و مردان کار سپهدار قماج اوّل شمار
جهان پهلوان خسرو سیستان گرفتند و بنهاد بند گران
یمین الدّوله سنغر غزنوی علآءالدّین قماج گردنوی
دگر مهد علیا و طمغاج خوان ستاده پس غول کز ناگهان
گروهی ز کفار مرتد رسید چو طمغاج خوان آن سپه را بدید
درآمد ابا میرارقش به جنگ نیامد در آنجا زمانی درنگ
که ارقش بکشتندوطمغاج خوان درافتاد در دم به بند گران
خبر شد بر گورخان کای خدیو بگرگ[1412] بری برگرفتند دیو
مگر مهد علیا بمانده ز شاه ابا یک قوشن جمله خیل و سپاه
بسی لشکر ازهرطرف گردشان گرفتند و خواهند گردنکشان
چو این قصه بشنید شد گورخان به نزدیکی مهد شاه زمان
بفرمود تا مهد علیای شاه براندند با جمله خیل و سپاه
به نزدیکی مهد خویشش رساند پس آنگاه خاتون خود را بخواند
بدو شرح احوال او باز گفت چوانجای خاتون بشرح آن شنفت
به نزدیک خود جای او کرد راست[1413] بسی عذروآشفتگی هاش خواست
بدو گفت ای خواهر مهربان مرا خواهری و عزیزی چو جان
مخورغم که مقصود تو حاصلست اگر چند روزیت پا در گلست
ترا عاقبت من بر تخت خویش فرستم نکرد از اندیشه ریش
در آن داوری چون شه نیمروز باستاد در فوق گیتی فروز
نماند از سپاه خراسان زمین دگر ماند یا کشته بد یا غمین

[1410] س: این بیت را ندارد.
[1411] س: این دو مصرع جابجا نوشته شده است.
[1412] ت: بگرد.
[1413] ت: «به نزدیک او جای خود کرد راست».

پس آنگه به تاراج بگشاد دست کسانی که بودند گورخان پرست
ز اسب و شترمانده بد صدهزار ز اجناس هر مملکت بود بار
ز چینی و هندی و رومی قماش که کس وصله آن نداند بهاش
قماشی که از یزد خیزد تمام که در پیش کشها گذشتست نام
ز حد خطا تا بیونان زمین متاعی که بودی ز تاج و نگین
ز هر جنس کان کافریده خدای شهنشاه را بود زان منتهای
دگر سر فرازان ایران زمین که ملک جهان بودشان در نگین
ز هر جنس همراه از خواسته ز هر نوع اجناس آراسته
گشادند صندوقها کافران به قیمت نشستند اندر میان
ولی کافران زان ظرایف تمام ز صد یک کسی زان ندانست نام
که هرگز ندیده از آنها بخواب کسی زان ممالک زشیخ و شباب
چودیدآن همه جاه وعزّگورخان ثنا گفت بر جان شاه جهان
بگفتا همانا که در روزگار چو او خود نبد در جهان شهریار[1414]
کسی را که آنش بود ضرب تیغ چنین مال و اسباب هم بی دریغ
ازین نوع ضبط خزاین نمود وزان نوع سرهای دشمن ربود
بودلشکرش جمله معمور وخوش امیران او جملگی شاه وش
چو او پادشاهی نشان کس نداد دریغا که ما را خطایی فتاد[221b]
که با او بیاری نپرداختیم ولی عذر ما آنک نشناختیم
دگر گفت زان قوم در بند کیست بگویند تا نام فرمود چیست
نخستین بگفتند طمغاج خان که او هست سلطان تورانیان
جهان پهلوان خسرو سیستان ابوالفضل رستم وش پهلوان
امیر خراسان و حجاب خاص عمادالدوله نام قماج عاص
علاالدّین قماج چارم که او نمی یافت از جنگ صد مرد رو
دگر پنجمین سنغر غزنوی که هم صورتی بود و هم معنوی
دگر ره بزرگان نفاریق بس چه داند کسی تا کدامست کس
بگفتا ابوالفضل آرید پیش که سر تا بپا همچو تیغست و نیش
جهان پهلوان را به بند گران ز سر تا به پا جمله در خون نهان
درآورد در خرگه شهریار بیامد بر تخت آن نامدار
نظر کرد وآن تخت و خرگاه دید در آن تخت بر دیگری شاه دید

[1414] ت: « نیامد چو او شهریار».

زدیده چو باران ببارید اشک نه ازخوف کشتن که ازشاه رشک
طلب کرد بس ترجمان گورخان چنین داد پیغام آن پهلوان
که ای پهلوان گریه‌ات بهرچیست نبایست کاری که باید گریست
تو چون دعوی رستمی می کنی چرا گریه بر کشتنی می کنی
زمین را ببوسید کای خان خان ندارم به یک موی براین جهان[1415]
ولی گریه بر چرخ دون می کنم برین گردش واژگون می کنم
که دی درهمین خرگه و تاج وگاه وگر کس نشسته بدی پادشاه
درین روزآن رفت واین تاج وتخت ترا گشت روزی به نیروی بخت
دگر ترجمان گفت گفتست شاه که از خیل تو گشت خیلی سپاه
کماندار تو کشته از کافران نه اندک که بسیار خیل گران
که هریک خطایی ازآن پیش من بسی بهتر از خیل تو یک تومن
ولیکن بجانت امان میدهم تو مردی به مردی آن می‌دهم
که حق نمک را نگه داشتی به میدان پی مردی افراشتی
خود استادی وکردشاهت روان به پرورده خود فدا کرد جان
من از مردی آنگه[1416] دیدم زتو ز مردم صفتها شنیدم ز تو
به بخشیدنم باش ایمن ز من که بفرستم آخر ترا با وطن
بفرمود جرّاج حین را که زود جبای جهان پهلوان را گشود
بپرسند زخمش که چندست گفت که نه زخم بر آشکار و نهفت
بگفتا که نزدیک طمغاج خوان کسانی که از تیغ یابند امان
همه گرد بر گرد او پره کاه[1417] بگیرد کسی کو بود زان سپاه
دگر خواند قماج را بعد از آن بپرسید احوال شاه جهان
که شاها[1418] شمارا جزین ملک ومال دگر هرچه جاهی بود در خیال
بدو گفت قماج کای کامکار[1419] بود شاه ما را فراوان دیار
به توران زمین شاه را کاریست به مال ویش بهر بازاریست
دهد تخت توران به شه زاده ز توران نسب نیک و آزاده
ولیکن از آن نیمه آب عمو رود تا به مغرب همه ملک او
وزین مال وجاهی که بردندسپاه به تحفه بیارند نزدیک شاه

[1415] ت: « جای جان».
[1416] ت: آنک.
[1417] ت: « همه گرد بر گرد او بر بگیرید راه».
[1418] ت: شاه.
[1419] س: مکار.

به غیر از خزاین که در هردیار مرتب بفرموده آن شهریار
دگر آنک لشکر که همراه بود نه بیگانه که[1420] از خوانه شاه بود
که بیگانه مردم بکرده روان بمانده خود و جمله خاصیان
چوزوگورخان این حکایت شنید دگر مهر سلطان بدل برگزید
دگر گفت مر ترجمان را بگوی که اکنون مخورغصه از هیچ سوی
که من جملگی شما را نباز روانه کنم با همه برگ و ساز
ز سنغر دگر کرد لختی سوال چودانست ازنیک و بد جمله حال
بفرمود تا خیمه و برگ و ساز ز بهر یکایک بسازند باز[1421]
سپارند آن جمله را پیش مهد بگفتا که کردم بدین جرم عهد
که تا زنده باشم کنم دوستی شوم جملگی مغز از پوستی
بگفت و بسی دل خوشی دادشان سوی مهد علیا فرستادشان[222a]
دگر در مدد بود خاتون خان ابا مهد علیا و طمغاج خان
بسی مردمی کرد تا آنزمان که آن جمله را کرد با هم روان
پس آنگه بفرمود تا کشتگان که افتاده بودند اندر میان
نخستین مسلمان و کافر زهم جدا کرد باید همه بیش و کم
درآرند آنگاه اندر شمار به بیند تا چند کشته هزار
برفتند و فرموده را کاریست شمار[1422] آوریدید نیکو بدست
ز کیش مسلمان که شدکشته زار شمار آمده هفت ره ده هزار
بسی خسته افتاده بدهم جان بسوز و غم و درد زاری کنان
خروشی از آن در ممالک فتاد کزان سوز کردند معبود یاد
که یارب ببخشای با بندگان که افتاده در دست آن کافران
زمین و زمان اندر آن روزشوم زهیبت گذاران شدید همچو موم
سه شنبه بد و هفت ماه صفر که هردو یک از یک بود شومتر
دگر آنک بد دشت در غم دیار که در غم فتاد آن جهان شهریار
بدو غم[1423] کسی چون نیفتد به غم که البته را غم را قرینست غم
ولی دیده‌ام من حدیث رسول که فرموده آن سرفراز قبول

[1420] س: ندارد.
[1421] ت: مصرع ها جابجا نوشته شده اند، این بیت با بیت قبلی جابجا نوشته شده است.
[1422] س: شما.
[1423] ت: بدرغم.

که آن شب که رفتم به معراج بر[1424] | که بد زیر پایم همه خشک و تر
یکی قبه نور دیدم ز دور | که بگرفته زان دامن عرش و نور
نظر کرد و از تخت آمد بفوق | به مثل سپاهی همه چون جوق
ز جبرییل احوال پرسید و گفت | که رازیست این کشته ازمن نهفت
بود دیر مدت که من بینم این | ولیکن ندانسته حالش یقین
چوشدمصطفی رازخودعرضه داشت | دل و جان بگفتار حق برگماشت
ز حق آنچه مقصود او بد شنید | که درحضرت آن نورسید باز دید
بپرسید از حق از آن نور پاک | که هرلحظه می ریزد[1425]از روی خاک
مرا آرزو آنک دانم که چیست | چنین نوراز خاک از جان کیست
ندا آمد از رب عرش عظیم | که هستی مرا تو رسول حلیم[1426]
چو از بعد تو بگذرد چند سال | بآخر زمانی ره آید[1427] مجال
کند لشکر گبر و کافر خروج | بود آن ز تاثیر نجم و بروج
بود شهریاری هم از دین تو | بسی کرده هر لحظه تحسین تو
در آن دشت درغم بیک نیمروز | درافتد در آن لشکری درد و سوز
مسلمان شود کشته هفت ده هزار | ز کافر شود کشته هم بی شمار
درآن دشت افتاده درخاک وخون | ازآن بوم او[1428] نورخیزد کنون[1429]
مؤلف خود این دیده اندر کتاب | نگوید ز خود بنده ابن شهاب
یکی نقل بود این ولی ازسه نقل | بود روشنم نیست از روی عقل
نداند کسی نیک و بد آشکار | مگر رهنمایش بود کردگار
ز کافر شده کشته پنجه هزار | فتاده درآن خاک وخون خوارو زار
دگرروزچون چرخ بازیچه ساز | ز مشرق دم[1430] صبح بگشود باز
ازآن منزل آن لشکری شدروان | درآمد به توران زمین گورخان
به شهر بخارا گرفت او مقام | طلب کرد از کافران خاص و عام
بسی رفتشان گفت و گوی[1431] | در آخر در آن آوریدند روی
که هرکس که ماندازخراسان زمین | اگر هست ظاهر و گر در کمین

[1424] ت: ور.
[1425] ت: می خیزد.
[1426] ت: قدیم.
[1427] ت: رهایت.
[1428] ت: آن.
[1429] س: زمین.
[1430] ت: در.
[1431] س: گو.

بجویید یک جای جمع آورید چو پروانه نزدیک شمع آورید
سیاست کنند در میان سپاه که تا سوی توران بجویند راه
خراسانیان رغبت این دیار بجویند و جویند ازین زینهار
بهر مرز توران فرستاد کس که هرکس که باشدازین پیش‌وبس
کشند و یکی را نمانند باز روان کرد لشکر ابا برگ و ساز
سمرقند را کافر شد خوی که چون مالک دوزخش بود روی
ورا احمد کافرک بودکان لقب بود با جمعی از کافران
به شهر سمرقند کردن ندا[1432] کز اهل خراسان زمین هر کجا
که باشد کسی سوی صحرا زود اگر با کسی ور به تنها رود
نباید کز اهل سمرقندیان خراسانیان را کند کس نهان[222b]
دگر نی سر و مال رفتن زدست وگر کرد بیرون ازینها نجست
منادی چو بشنید اهل دیار همه خلق گشتند از آن بیقرار
بهر خانه کانجا بدی خسته و یا از دم تیغشان جسته
بکام و بناکام خرد و بزرگ سپاهی که بودند تاجیک و ترک
برون سمرقند در روی دشت همی آمد و کرد هم می نشست
ولی بعضی از مردم پاک دین کسانی که می داشتند در کمین
ز ترس خدا هر که را عمر بود نهان داشت در پیش او هر که بود
بسی مردم زخم دار و درست چو نزدیک احمد رسیدند جست
بفرمود تا جمله آن مؤمنان زن و مرد مجموع پیر و جوان
بسوی بخارا بگیرند راه ز پی احمد کافرک با سپاه
چوشد دوراز شهر[1433] میلی سه چار بفرمود تا کافران نزار
درآیند در گرد آن مؤمنان به تیغ و به تیر دیگر رو سنان
لعینان کافر کشیدند تیغ نه ازمردشان غم نه از جان دریغ
بکشتند آن مؤمنانرا تمام نه بر خاصشان رحم بد نه ز عام
نهم روز بود آن ز ماه صفر که افتاد بر مؤمنان آن خطر
دگر گفت با سروران گورخان که در لشکر ما ز پیر و جوان
به بینند تا از خراسان زمین کسانی که باشند ازآن کیش و دین
اگر تن درست و اگر زخم دار بیارند مجموع تا پای دار

[1432] ت: روان.
[1433] س: دهر.

کسی گوید اویم او را امان[1434] اگر آشکارا بود ور نهان[1435]
تمامی بیک جای جمع آورند کسانی که سردار ز نام آورند
نه بینم که یک کس کندکس نهان دگر بینم آنکس روان هر دوان
نیابند از تیغ تیزم خلاص اگر باشدم راست فرزند خاص
بزرگان چو آن قصه کردند گوش ز هیبت برفت از تن جمله هوش
بکشتند در گرد لشکر تمام زخیل خراسان همه خاص و عام
همی گرد کردند پای علم مگر آنک بیرون شدند از قلم
که بودند آن اهل طمغاج خان که بودند قماج با پهلوان
کسانی که بودند امان یافته که کافر ورا نیک بشناخته
نشان امان داده بود آنچنان که بر سینه یک تخته از کافران
گرفتی و بستی و کشتی دلیر چو روباه گشتی گرفتار شیر
بیکدم بپای علم ده هزار ز خیل خراسان صغار و کبار
پس آنگه بفرمود کز کافران امیری ز ساغون رود در میان
چنین گفت ماهی روانست زود بخود برد[1436] سیاف هرچند که بود
بکشتند از آنجمله در یک نفس ترحم نکردند بر حال کس
بسی از اسیران بزاری زار تضرع نمودند از هر کنار
ترحم نمیکرد و خواری کنان بکشتند آن جمله را در زمان
چو تقدیر یزدان چنین رفته بود چنان شد نمیداد تدبیر سود

گفتار در شرح حال سلطان[1437] سنجر که از لشگرگاه بیرون رفت و رسیدن به بلخ و شهر[1438] مرو

چنان شد که غیر ازامان دیدکان ندادند یک تن به توران نشان
کنون حال سنجر بگویم باز که چون شد ز میدان برون سرفراز
ابا صد نفر از غلامان خاص کز آن جنگ گردیده بودند خلاص
دگر سنغر خاص بودش قرین الغ نیز جاندار بد مرد[1439] دین
ز سر تا بپا جمله در غرق خون بسی کرده کفار را سرنگون
که تا رسته از دام آن کافران براه خراسان فتاده روان
بره در بسی گفت و گو شد پدید بهر کشوری کان بره می رسید

[1434] ت: زمان.
[1435] ت: «در امان».
[1436] ت: ندارد.
[1437] س: ندارد.
[1438] ت: ندارد.
[1439] ت: میر.

که ناگه نمودند جوقی سوار — که پیدا شد از کندلان بر کنار
چوسلطان چنان دید صف برکشید — چو نزدیکتر گشت و نیکو بدید
مؤید ملک بود آن نامدار — که متعال بودش لقب شه سوار[1440]
ابا صد نفر از غلامان شاه — که یک یک بهم افتاده براه
چو متعال دیدار سلطان بدید — روان راند نزدیک سلطان رسید[223a]
پیاده شد و خاک بوسی نمود — بخاک سم اسب شه روی سود
شه از مهد علیا بپرسید حال — که ای شیر دل هشتم اندر بلال
دلم جز غم او ندارد همی — مرا دیدن او به از عالمی
چنین گفت مؤید که ای شهریار — ندیه کسی مثل آن کارزار
تو گفتی که این روز بد روز حشر — قیامت شد و خلق را کرد نشر
کس ازحال یکدیگر آگاه نیست — در[1441]آنجای کس را بهم راه نیست
بدو گفت سنجر که ره گیر پیش — مبادا که آن کافران چو نیش
رسند و دگر حرب باید نمود — در این روز زیشان نداریم سود
بگفتند و راندند مرکب چو باد — دگرروزخور چونگه چهره گشاد
لب آب جیحون رسیدند جاشت — بیاورد ملاح کشتی که داشت
گذشتند از آب در یکزمان — فتادند در خان امن و امان
بکالف رسیدند و رست از کلف — هوایی خوش و مرغزاری علف
شب شبنمی هشتم ماه بود — صفر را کسی گفت کا گاه بود
در آن جای شد چند روزی مقام — بفرمود شه تا به خاص و به عام
بهر روز بومی رسولی امین — فرستند تا حال نیکو ترین
رساند بشارت به ایران زمین — که آمد دگر شاه تاج و نگین
نویسنده بنوشت و قاصد ببرد — بهر سرفرازی کتابت سپرد
چو توقیع سلطان کشور گشای — بدیدند هم[1442] سرور و پیشوای
در ایران زمین شد قراری پدید — هر آنکس که شوریده بد آرمید
زاقصای چین تابه مغرب زمین — شنیدند همه شرح و احوال دین
کسی را گمان نی که شاه جهان — امان یابد از دست آن کافران
چو ایرانیان را چنین بود امید — بهم برزدندی سیاه و سفید
چو توقیع سلطان بدانجا رسید — همه سرش از شر خود آرمید

[1440] ت: شهریار.
[1441] س: وز.
[1442] ت: همه.

رعایای ایران زمین شاد گشت که از فرقت شاه آزاد گشت
ز کالف روان گشت سلطان دین سوی بلخ شد شاه تاج و نگین
به یک شبنمی رفته از ماه ده صفر کآمد و شاه اعظم ز ره
سر تخت شد باز روشن بشاه رسید از همه ملک ایران سپاه
زلشکرکشانی که شان عمر بود گریزان ز کافر رسیدند زود
به ایران نبد هیچ شهر و دیار که آنجا نبد ماتمی آشکار
در ایران زمین هیچ خانه نبود که از ماتم آنجا نشانه نبود
اگر یک یکی زنده باز آمدی به نزدیک آن سرفراز آمدی
عطا دادی و خلعت و خواسته همه برگ او گردن[1443] آراسته
به اندک زمان شدکه آن مال وجاه که در لشکر آورده همراه شاه
ز اطراف ایران بیاورد پیش همه هرچه بیگانه بودند و خویش
سران چون یکایک رسیدند باز شه از مهد علیا بپرسید راز
ز هرکس که پرسید از سروران ندادند دل خواه سلطان نشان
از آن پس شب وروزدرسوز وساز به زاری نمودی یزدان نیاز
همه شب بجستم کلام خدای همه روز با صدقها با گدای
به یزدان بسی نذر و نیّت نمود که تا حق مرادش برآورد زود

گفتار در بازگشتن گورخان از بخارا به ترکستان و رسول به حضرت سلطان اعظم سنجر ملکشاه فرستادن

چنین گفت افسانه ساز کهن که بود او درین باب صاحب سخن
که چون گورخان جمله توران زمین درآورد در ضبط زیر نگین
بگردید در جمله مرز و بوم در آن ضبط معموری زآن رسوم
بخیر گرفتش که این پادشاه که اینش دیارست و انس سپاه
یقین آنک او را بود عدل و داد که معموری ملک بد شد ز داد
گر او عدل و دادی نکردی یقین نبودی خراسان وتوران و[1444] چین
دگر ره امیر خراسان بخواند ز هر نوع با او سخنها براند
چو او را بسی بارها آزمود سخن هرچه اوگفته بد راست بود
بدو صدق آورده ..... داشت[1445] نگفتی سخن با وی الا که راست[223b]
بگفتا که سلطان اعظم کیست که افعال نیکش در[1446] عالم چیست

[1443] ت: کردی.
[1444] س: ندارد.
[1445] س: این مصرع را ندارد.
[1446] ت: درین.

مرا مهر او مهر بر دل نهاد | که هرگز نخواهد شد آنم ز یاد
اگر چشم زخمی شد اندر میان | توانم نمودن تدارک بر آن
بجویم جز دوستی بعد ازین | که چون او ندیدیم اندر زمین
فرستم برش مهد علیا بناز | چنان چون بود رسم با برگ و ساز
شما را همه می فرستم دگر | امان یافته جملگی سر بسر
نخستین رسولی ز خیل شما | فرستیم نزدیک آن پادشا
که نیکو بود از شما تا رود | جوابی ز شاه شما آورد
عمادالدّول گفت خان زمان | که اندر جهان نیست سلطان نشان[1447]
هرآنکس که فرماید او پادشاست | فرستد هرآنکس که داند سزاست
بگفتا یمین سنغر غزنوی | که مردیش دیدم پر از معنوی
فرستیم تا آورد او خبر | ز پی مهد علیا فرستم دگر
بفرمود تا سنغر از بند سخت | برون آوریدند[1448] پوشید رخت
چو سنغر یمین را زسر تا بپای | بپوشند از جامهای خطای
بسی داد پیغامهای نکوی[1449] | بگفتا به سلطان اعظم بگوی[1450]
بلاسای غون بود آرامگاه [1451] | .....[1452]
از آن جا روان گشت سنغر چو باد | به بلخ آمد اندر یکی هفته شاد
چو دید از سلطان اعظم پدید | دگر ره بتخت سعادت رسید
بخاک اندر افتاد و بردش نماز | ببوسید پایش بصد عز و ناز
بگفتا که شکر خداوند پاک | که دادم خلاصی ازآن خون و خاک
شدم چشم روشن پدیدار شاه | که بادا بسی سال این تاج[1453] و گاه
پس آنگه ادای رسالت که[1454]داشت | بنزدیک سلطان همه عرضه داشت
چو سلطان اعظم چنان دید حال | مرفه شد از فکر بودن وصال
دلش از غم مهد و دیگر سران | شد از مقدم سنغری شادمان
موافق نمودش همه رای او | بگفتا کسی نیست همتای او

[1447] س: این بیت پس از بیت بعدی بصورت جابجا نوشته شده و تکرار گردیده است.
[1448] ت: آورند.
[1449] ت: نکو.
[1450] ت: بگو.
[1451] س: این بیت را ندارد.
[1452] ت و س: در هر دو نسخه این مصرع نوشته نشده است.
[1453] ت: شاخ.
[1454] س: به.

دریغا نبودش این کیش و دین مرا یار بودی برادر یقین
اگر چه بود کافر و بت پرست چواحسان وعدلش بود نیک هست

جواب فرستادن سلطان سنجر و روان کردن یمین‌الدّوله سنغر و موفق‌الدّین احمد عارض را و پیشکشها و تحفها که[1455] از خراسان و عراق و تبریز و روم و مصر و شام خیزد[1456] فرستاد که حشم گورخان و دیگر[1457] امراء کفار خیره و[1458] حیران ماند

بدستور فرمود سلطان که زود مشودرپی هیچ درنقصان و ستود
یکی پیش کس سازبابرگ وساز که باشد بدان هرکسی را نیاز
ز رومی و شامی و اسکندری فرنگی و بلغاری و بربری
بترک که خیزد ز ملک عراق ز چینی بسی تحفه هم کن یراق
چنان کرد باید که آن خواسته که بردند از لشکر آراسته
بسی تحفه اینجا بود پیش از آن که حیران شود دیده گورخان
بگفت و برفتند و کردند راست همه هرچه سلطان اعظم بخواست
یمین سنغر آورد و خلعت بداد دگر موفق عارض آن اوستاد
حکیم جهان دیده کاردان به علم و هنر لیک بسیار دان
روان کرد آن هردو مرد گزین ابا پیشکشها و تاج و نگین
رسیدند آن لشکر واجگون برفتند و اندر بلاسای غون[1459]
در آنجایشان بود جای نشست همه کافر و گبر یا بت پرست
یمین آمد و گورخان را بدید بیاورد و آن تحفه ها را کشید
دگر موفق آمد رسالت گزارد از آن گورخان گشت بسیار شاد
دوچشمش در آن تحفه حیران بماند بگفتا کس این جاه و دولت براند
کسی را که باشد چنین دستگاه بود در اقالیم او پادشاه
باوصاف سلطان زبان برکشاد ز مردی سلطان بسی کرد یاد
بفرمود تا هر دو را خواسته بدادند و گشتند آراسته
پس آنگاه گفتا من ازقول خویش نگردم اگرگشت باید زکیش[224a]
شما را بباید شدن هر دو زود به سلطان خود حال ما را نمود
که ما با تو هم عهد و پیمان شدیم اگر درد بودیم درمان شدیم
که بعد از شما مهد علیا رسد بنوعی که میزد حسود از حسد

[1455] س: «تحفها که» ندارد.
[1456] س: «شام خیزد» ندارد.
[1457] س: ندارد.
[1458] س: «خیره و » ندارد.
[1459] ت: این دو مصرع جابجا شده است.

میان من او نگنجد کسی که دارم ارادت بسلطان بسی
چو سلطان طریق ارادت نمود مرا مهر در دل فراوان فزود
اگر چند نزدیک آن شهریار زر و سیم دنیا ندارد وقار
ولی هست ما را توقع چنان که از بهر آن شاه ایرانیان
یکی تحفه سازم بدر برد[1460] خویش ابا مهد علیا فرستم به پیش
بگفت و روان کردآن هردومرد بسی نیکی و مردمی نیز کرد
برفتند نزدیک سلطان رسید بگفتند پیغام و سلطان شنید
اگرچه یقین بود سلطان دین که خواهد فرستاد او را یقین
ولیکن امید آنک با آن دو کرد کند صاف عمره ولی گشت درد
بسی گفت با هر کسی او براز بحاجت همی کرد دایم نماز
بسی مشورت کرد اندر نجوم کسانی که دانست نیک آن رسوم
ستاره شمردند در اختران چنان داد سهم سعادت نشان
که ناهید در خانه مشتری رسد زود از دولت سنجری
به تندیس و تثلیث شمس و قمر نمودار شد کوکبانرا نظر
که سلطان اعظم بکام و مراد شود از مراد دل خویش شاد
رسد عاقبت مهد علیا بناز مخور هیچ تشویش ای سرفراز
دل شاه چون شاد شد زین خبر ز بلخ آنزمان کرد عزم سفر
روان شد سوی مرو رایات شاه دگر هرچه بودند خیل و سپاه
چو آمد سوی پنج ده شهریار ز توران یکی الچی آمد سوار
که سوی سمرقند آمد بناز ابا پیشکشها و با برگ و ساز
مهین زمان مهد عالی نژاد دگر ره امیر خراسان عماد
بتوقیع ایشان نشانها نمود بگفتا که اینک رسیدند زود
دل شاه از آن حال کردند شاد سوی مرو اندر زمان رو نهاد

گفتار در روان شدن مهدعلیا و امیر خراسان قماج از بلاسغون[1461] ترکستان[1462]
بحضرت سلطان خداوند عالم سلطان[1463] اعظم سنجر و فرستادن تبرکات و غنیمت[1464]

دگر باره آمد بهار ای[1465]جوان عیان شد ثبات نبات از نهان
جهان شد چو فردوسی آراسته چمن از گل و لاله پیراسته

[1460] س: خورد.
[1461] س: ندارد.
[1462] ت: ندارد.
[1463] س: «خداوند عالم سلطان» ندارد.
[1464] س: ندارد.

شده کوه وصحرا چو باغ بهشت | چو باغ ارم وقت اردیبهشت
بنفشه سرافشان و نرگس چمان | ریاحین و خیری کران تا کران
گل ازرشک عاشق شده روی زرد | غنا دل نوا بر کشیده ز درد
شکوفه زر و نقرهایی که داشت | نثار سهی سرو عرعر گذاشت
بخون غرقه شد از هوار عوان | گشاد از دم بسته سوسن زبان
چو گلنار شد چهره دلبران | ریاحین و سنبل چو زلف بتان
تو نیزای جهاندیده افسانه گوی | به فصل بهار این سخن تازه گوی
که چون گورخان گرد ایلچی روان[1466] | دگر گفت با جمله خسروان
که مانند سنجر یکی پیش کش | زمصر و زچین و عراق و حبش
ز هر نوع اجناس لعل و گهر | زاسب و ز استر و فیل و شتر[1467]
نه خالی کز اجناس هرنوع بر[1468] | زماج و قباه و کلاه و کمر[1469]
بسازید با مهد عالی روان | بنزدیکی شاه ایرانیان
امیر خراسان طلب کرد باز | برون کردش ازبند و شد سرفراز
بدادش یکی خلعت زرنگار | دگر خواسته جنسها بی شمار
بدانسان که فرموده مذکور جان | برفتند و ترتیب[1470] کرد آنچنان
چومجموع ترتیب شدبرگ وساز | دگرباره با سروران گفت باز
که یک تن ز ما نیز همراه مهد | روان کرد باید بر شاه عهد
که تا تحفها را رساند به کوی | امینی فرستید با آب و روی
مطیعی که چو مرو را بود نام | که در خان خان بود ویرا مقام
روان کرد با مهد علیا به بلخ | رسیدند ذی الحجه را بود بلخ[224b]
سنه سبع و آنکه ملامین ز سال | شده خمس مایه به فیروز[1471] فال
که در بلخ کردند منزل تمام | ابا مهد علیا همه خاص و عام
چو در بلخ کردند جمله نزول | برستند[1472] از کافران فضول
به آسایش آن جای روزی سه چار | برآسود قاصد بر شهریار

[1465] س: ندارد.
[1466] ت: مکرر است.
[1467] ت: «زتاج و قباه و کلاه و کمر».
[1468] ت: «زاسب و زاستر و فیل و شتر».
[1469] ت: «نه خالی کز اجناس هر نوع بر».
[1470] ت: ترکیب.
[1471] ت: فیروزه.
[1472] ت: پرستنده.

روان کرد چون شاه را شد خبر بسی داد درویش را سیم و زر[1473]
بشارت بخلق جهان درفتاد ز شادی سلطان شدن خلق شاد
بسی داد درویش را سیم و زر[1474] بسی حوض وخون[1475]کرد برده گذر
به زندان بسی داشت پیر وجوان که مانده بد از دیدگه همچنان
برون کرد از بند خرد و بزرگ همه[1476] هرکه بودند تاجیک وترک
تمام خراسان شدند پیشواز ز هرنوع بردند بسی برگ و ساز
ز دروازه مرو تا مرز بلخ بهم برشده شور و شیرین وتلخ
بهر کام بازار گامی زدند غنایی ز هر ساز راهی زدند
چو از بلخ شد مهد علیا روان وزانسوی سلطان کشورگشان[1477]
یکی قریه کش نام باشد مسوس که معمورتر بد ز بلغار و روس
در آنجا رسیدند هر دو بهم برستند آن خلق از اندوه و غم
چو سلطان دگر مهد علیا بدید دگر ره بکام دل خود رسید
بسی سیم وزر ریخت درپای او که اندر سرش بود سودای او
هم آنجا گرفتند آن شب قرار چو صبح دوم شد دگر آشکار
به قصر همایون روان گشت شاه ابامهد علیا و دیگر سپاه
دگر دولتی شد ز نو ابتدا رسیدند از هر طرف پیشوا
سران ممالک ز خرد و بزرگ هرآنکس که بودند تاجیک و ترک
بپرسش بر[1478] خسرو کامکار بزرگان رسیدند از هر دمار
همه با نواها و با خواسته ز هر نوع اجناس آراسته
دگرباره شد کار سلطان بکام به فیروزی وعیش وبخت[1479] تمام
دگر ره جهاندار با عز و فر قرین گشت با جاه و بخت و ظفر
رعایات مردم بواجب نمود بانعام و الطفشان درفزود
کسانی که از مهد علیا بجنگ بخدمت بکردند یک دم درنگ
مغرق بانعام شاهی شدند پسندیده پادشاهی شدند
دگرباره سلطان سلطان نشان دلش گشت فارغ ز ایرانیان
عنان سوی خوارزم پیچید باز که آن مملکت را دهد برگ و ساز

[1473] س: این مصرع نانوشته.
[1474] ت و س: این مصرع مکرر.
[1475] ت: خان.
[1476] س: بلی.
[1477] ت: کشورستان.
[1478] ت: «بپرسش بر» ندارد.
[1479] ت: «بخت و عیش».

در آن مرز یکماه سلطان دین گهی گل فشان کرد گه یاسمین
که آمد ز سوی بخارا کسی که سلطان ازو گشت شادان بسی
خبر کرد کای شاه کشورستان شد از بخت دولت برون گورخان
برفت و بسلطان رها کرد تخ سعادت شدت یار و همراه بخت
شد و جان و تن را فدای تو کرد[1480] همه روی دنیا عطای تو کرد
مرض یافت ز امر خدا ناگهان فدای سم مرکبت کرد جان
شد او دولتت باد فیروزبخت که هستی برازنده تاج و تخت
جهاندار چون حال معلوم کرد بشرح آن خبرچون که مفهوم کرد
بگفتما به قماج کاندر زمان سوی بلخ شو شاد از هر غمان
برای غزا دادن کافران روان کرد امیری نکوکاردان
که از ما در آنجای در بند زار بمانده گرفتار صد نامدار
بدیشان اگر دوستداری کنیم به نیک و به بد جمله بازی[1481] کنیم
که تا آن عزیز آن ما را زبند رها نند و نارند بر ایشان کرند
امیر خراسان بد انسان که شاه سفارش نموده درآمد براه
زخویشان خود نامداری گزین که بودی سزاوار تاج و نگین
روان کرد با تحفه و خواسته بترک ز هر نوع آراسته
فرستاده چون رفت و آنجا رسید غزانامه را داد و تحفه کشید
چو ایمای خاتون و میران او دگر سروران و دلیران او
بدیدند آن مروت و مردمی نمودند بسیار از آن خرمی
هماندم جهان پهلوان را زبند برون آوریدند و شد سربلند[225a]
ز سر تا بپا خلعت زرنگار بدادند و بس خواسته بی شمار
روان کرد او را و اندر جواب نمودند کین ره چنین ز صواب
که طمغاج خوان و علادین دگر فرستیم اگر خسرو دادگر
کند عهد و پیمان دگر باره نو بوند این دو پردل بدینجا گرو
چوزآنجا روان شد جهان پهلوان همی راند تا بلخ شیرین زبان[1482]
امیر خراسان نوازش نمود بتمکین و جاهش بسی در فزود
به عشرت نشستند ده روزوشب نبد کارشان غیر عیش و طرب
چو ده روز بگذشت در عزوناز همه برگ و اسباب آن سرفراز

[1480] س: «شد و جان فدا کر».
[1481] ت: «باز آن».
[1482] ت: «شیرژیبان».

ز اسب و شتر خیمه و بارگاه ز اسباب شاهی و خیل سپاه
همه برگ او را سرانجام کرد دلش را بدان مردمی رام کرد
روان شد سوی شاه کشورستان خبر رفته بد زآنسوی سیستان
بزرگان زابلستان[1483] پیشواز نمودند مجموع با برگ و ساز
ز فرزند او نصرت الدّین بنام که در حضرت شاه بودی مدام
ندیده شدش با تمامی سپاه رسیدش بپاپوش در نیمه راه
چو نزدیک مرو آمد آن پهلوان برو جمع کردند خیل گران
بفرمود سلطان که خرد وبزرگ بزرگان لشکر ز تاجیک و ترک
همه پیش آن سرفراز آمدند به برگ و نوا پیشواز آمدند
چو آمد به نزدیکی مرو رود سه فرسنگی مرو آمد فرود
جهاندار سنجر به اسم شکار ابا جمله سروران شد سوار
یکی فرسخ از مرو آمد برون گرفت اندر آن جای یکدم سکون
جهان پهلوان یافت پابوس شاه وزان شاد کردند جمله سپاه
شه او را بسی داد اسباب و مال تواضع کنانش بپرسید حال
همی راندند تا به ایوان خاص چو گردیدسلطان از آن غم خلاص
به عشرت همه سروران سپاه نشستند و سلطان درآمد بگاه
شه آنروز ده بار سر تا بپای لباس طمع بزر و طلای
بپوشید و دادش بسی خواسته چو شد جملگی کارش آراسته
دگر مهد علیا نوازش نمود بانعام جاهش بسی در فزود
دگرسروران جای برجای خویش همه هرچه بیگانه بودند وخویش
کشیدند بسیار نقد و قماش خزاین فرستاده بشاه از براش
ملک را دل اندر هوای وطن همی بود دانا گفتی سخن
که در غیبت او تمامی دیار بهم بر زده شد در آن کارزار
امید خلاص جهان پهلوان نبد هیچکس راز آن کافران
بسی مهترش بود در سیستان نه بری دلیری نکو کاردان
چو برداشته بود دل از مدر همه کار آن ملک کرده دگر
ملک زان بسی بود آشفته حال وز اندوه او بود غرق ملال
بنزدیک شاه آن سخن عرضه داشت زشه خواست دستوروشاهش گداشت
که یک مه کند ضبط زابلستان وزو شاد و خرم شوید دوستان

[1483] ت: زاولستان.

بیاید[1484] دگر باره بر[1485] پای تخت روان شد همانروز آن نیکبخت
به اندک زمان شد سوی سیستان وزو گشت شادان همه دوستان
یکی پیر افسانه گو در کلام که می داد شرح خواص و عوام

ابتداء فتنه حشم غز

و سبب آن بود که سلطان پیرگشته بود و ملک مدّت بسیار یافته و دولت و عمر بآخر رسیده و در کارهای بزرگ غفلت می رفت و امراء بزرگ[1486] همه به تعصب یکدیگر برخاسته بودند و جماعتی از بندگان سلطان جوان و نوخواسته و چون حسام‌الدّین طغرل و غیر او مستولی گشته بودند و[1487] امیر عمادالدّین قماج را که امیر خراسان بود، بلخ و طبرستان[1488] از روزگار دراز او داشت و پیر دولت و سپهسالار بزرگ بود و در پیش تخت سلطان مخلطها کردند و از پسر او علاءالدّین ابوبکر صورتها نمودند و سلطان آن سخنها بشنود [225b] و علاءالدّین ابوبکر بگریخت و بغور رفت و فلک‌الدّین علی چتری نیز[1489] از هرات بگریخت و بغور رفت[1490] و حشم غز پیش ازین کارهای غروب و طوطی و محمّد برادر غروب[1491] و محمود صیّاد و غیر ایشان در خدمت قماج بودند و بندگی او کردند اما پیوسته در رنج مسلمانان کوشیدندی و بر موضع که یوردگاه مقام[1492] ایشان بودی، مردمان به رنج ایشان ملغی گشتند و امیر قماج ایشان را[1493] رنجانیدن گرفت و بازخواست حرکات ایشان کرد تا از خدمت او نفور گشتند و با جماعت حشم غز و فراوان قومی‌اند و در چراگاه بلخ و پیلان می‌بودند و در داخل ولایت عمادالدّین قماج بودند و مقرّر ایشان جهت شیلان مطبخ هر سال بیست و چهار هزار گوسفند مقرری بود و هر سال از بکاولان مطبخ و شیلان جیان محصلی بتحصیل گوسفند می‌آمد. درین سال برقرار نوکر میرآش تحصیل گوسفند آمد و جماعت امرآ غز تعللی می‌نمودند و محصل بی رسمی و بی‌قاعده می کرد و[1494] کسی با غز نتوانست گفت. او می‌گفت و خلافت می‌کرد تا او را در خفیه هلاک کردند. چون به موسم باز اردوی همایون نرسید، معلوم شد که حال چیست. ولی با سلطان نیارستند گفت. خان سالار غرامت می‌کشید و راتب مطبخ از خود ترتیب می کرد تا امیر عمادالدّین قماج که والی بلخ بود، بخدمت رسید[1495] بدارالملک مرو و حاشیه سلطان و خانسالاران[1496] این سخن با او بگفتند. قماج سلطان را گفت که جماعت غزان مستولی شده و ناهمواری می کنند و به ولایت بنده نزدیک‌اند. اگر خداوند عالم شحنگی ایشان به بنده ارزانی فرماید، بنده ایشان را مالیده دارد و هر سال سی هزار گوسفند وظیفه مطبخ برساند. سلطان اجابت کرد. قماج چون به ولایت رفت، شحنه بدیشان فرستاد و رسم جنایت خواست.

[1484] ت: بیا.
[1485] ت: تا.
[1486] س: «غفلت می رفت و امراء بزرگ» ندارد.
[1487] ت: « و جماعتی از بندگان سلطان جوان و نوخواسته و چون حسام‌الدّین طغرل و غیر او مستولی گشته بودند و » ندارد.
[1488] ت: طرارستان.
[1489] س: ندارد.
[1490] س: شد.
[1491] ت: عرقب.
[1492] س: ندارد.
[1493] ت: «ایشان را» ندارد.
[1494] ت: «می کرد و » ندارد.
[1495] ت: رسیدند.
[1496] ت: «را» اضافی.

ایشان تن در ندادند[1497] و شحنه را تمکین ننهادند و گفتند ما رعیت خاص سلطانیم. در حکم کسی نباشیم و شحنه را بخواری براندند و قماج با پسرش علاءالدّین ملک الاشرف[1498] با لشکری تمام به تاختن غز رفتند. غزان بدر آمدند و مصاف داشتند و قماج و پسرش علاءالدّین هردو کشته شدند. چون خبر این حادثه به سلطان رسید، امرآء دولت بجوشیدند که مثل این اقدام اعضا نتوان کرد و اگر ایشان را با حد خویش ننشانند و تعدی زیادت شود خداوند عالم را رکاب بباید جنبانید و کار ایشان را خرد نباید داشت. غزان چون از حرکت سلطان واقف شدند، اندیشناک شدند و رسولی فرستادند که ما بندگان پیوسته مطیع بوده‌ایم و بر حکم و فرمان رفته و چون قماج قصد خانه ما کرد، ضرورت از جهت عیال و اطفال بکوشیدیم نه بقصد ما پسرش و او کشته شدند. صد هزار دینار و صد هزار[1499] غلام ترک بدهیم[1500] تا باشد که پادشاه از سر گناه ما درگذرد و هر بنده را که سلطان برکشد، قماجی باشد. سلطان راضی بود به قبول خدمت. امرا در آن مبالغت کردند و او را به اجبار بر آن داشتند تا روی به دیار ایشان نهاد و هفت آب بگذشتند و راههای سخت ناهموار و چون سلطان نزدیک رسید زنان و اطفال خود را در پیش داشتند و تضرع کنان پیش باز آمدند و از هر خانه هفت من نقره[1501] قبول کردند [226a] که بدهند. سلطان را بر ایشان رحمت آمد. عنان بازخواست گردانید. امیر مؤیّد بزرگ و برنقش[1502] هریوه عنان سلطان بگرفتند و گفتند بازگشتن هیچ مصلحت نیست و بیشتر لشکر با این امیر مؤیّد بودند. در مصاف تهاون کردند و غزان چون نومید شدند، جهت جان را و حفظ مال را و فرزندان را بکوشیدند و یک لحظه روزگار نشد که لشکر سلطان شکسته شدند و[1503] به هزیمت برفتند[1504] و غزان بر اثر بیامدند و در آن آبها بسیار خلایق کشته شدند و غرق گشتند و سلطان را در میان گرفتند و حشمت نگاه داشتند و او را به دارالملک مرو[1505] آوردند و حاشیه و خدمتکاران را از خویش ترتیب[1506] کردند و هر هفته تغییر و تبدیل می کردند و [مرو که][1507] دارالملک بود از روزگار چغری بک[1508] و چندین گاه[1509] به ذخایر خزاین ملوک و امرا آکنده بود بغارتیدند سه روز متواتر. روز اول زرّینه و سیمینه و ابریشمینه، روز دوم رویینه و برنجینه و افکندنی، روز سیوم در همه شهر هیچ نمانده بود الا حشو[1510] بالشتها و نهالینها[1511] و خمر و خمره و در و چوب و آن نیز ببردند. واغلب[1512] مردم شهر را اسیر گرفتند. بعد از این غارت بالوان شکنجه‌ها و عذابها می کردند تا نهانیها باز می‌نمودند تا بر روی زمین و زیر زمین هیچ نگذاشتند. و روی به

[1497] ت: دادند.
[1498] س: «ملک مشرق».
[1499] ت: ندارد.
[1500] ت: ندارد.
[1501] ت: ندارد.
[1502] س: «ترتقش».
[1503] س: ندارد.
[1504] ت: «شکستند و بهییت نرفتند».
[1505] ت: ندارد.
[1506] س و ت: تربیت .
[1507] ت: مولی س: ندارد.
[1508] س و ت: جغرلبک.
[1509] ت: «چند گاه».
[1510] س: ندارد.
[1511] ت: نها.
[1512] س: الغلب.

نیشابور نهادند و چندانک عدد ایشان بود سه چندان اوباش خراسان بدیشان پیوست. و مردم نیشابور اول کششی[1513] بکردند و قومی از ایشان در شهر بکشتند. چون ایشان را خبر شد، بیکباره حشر آوردند. اغلب خلق زن و مرد و اطفال در مسجد جامع منیعی گریختند. غزان تیغ درنهادند و چندان خلق در مسجد بکشتند که کشتگان در میان خون ناپیدا شدند و چون شب درآمد، مسجدی بود برطرف بازار، مسجد مطرز گفتندی. مسجد بزرگ که دو هزار مرد در آن نماز کردی و قبه عالی داشت به منقش چوب مصور[1514] کرده و جمله ستونهایش[1515] مدهون. آتش در آن مسجد زدند و شعلهها چندان ارتفاع کرد که جمله شهر روشن شد. تا روز [بدان روشنی][1516] غارت میکردند و قتل میکردند و اسیر میبردند و مدت چند روز بود[1517] در شهر بماندند و هر روز بامداد به غارت بازآمدندی و چون ظاهر چیزی نمانده بود، نهان خانه ها و دیوارها می سفتند سرای ها خراب می کردند و اسیران شکنجه می کردند و خاک در دهان ایشان میآغشتند. اگر چیزی نهان داشتندی مینمودند و اگر نه در شکنجه میمردند و مردم به روز در چاهها و کاریزهای کهن میگریختند و نماز شام که غزان از شهر برفتندی، ایشان بیرون آمدندی و همسایگان همه[1518] جا جمعی با هم آمدندی و بدیدندی که غزان چه کردهاند و چه بردهاند و در شمار نیاید که درین روزگار چند هزار آدمی را به قتل آوردند. مثل محمّد یحیی و شیخ عبدالرحمن اسکافی که مقتداء مشایخ عالم و خلف سلف صالحین و پیشوای ائمه خراسان و عراق[1519] بودند و سرور علماء عالم ایشان را به شکنجه بکشتند و کامی و دهانی که چندین سال مطلوع علوم شرعی و منبع احکام دینی بوده بود[1520] بخاک بپا کندند بر کسی دیگر[1521] چه ابقا رود.

واتقوا فتنه لاتصیبن والذین ظلموا [226b] منکم خاصه[1522]. و خواجه خاقانی در مرثیه او میگوید:

در دولت محمّد مرسل نداشت کس　　فاضل ترازمحمّد یحیی فتآء خاک
او کرد روز مهلکه دندان فداء سنگ　　وین کرد روزقتل دهانرا فدای خاک

و چون غزان برفتند میان مردم شهر سبب اختلاف مذهب حقایق قدیم هر شب فرقتی از محلتی حشر میکردند و آتش در محلّه مخالف خود می زدند تا خرابها که از آثار غز مانده بود، اطلال شد. و قحطی و وبایی بدیشان تا هر که از تیغ و شکنجه رسته بود بنیاز بمرد. و قومی از علویان و سرغوغای شهرستان کهن را آباد کرده بودند و برجها[1523] منجنیقها نهاده بودند. بقیتی که از ضعفها نیز مانده بودند، همه پناه ایشان شدند و مؤیّد آیبه، شادیاخ که سرای سلطان بود و سرای امرا و باره قدیم داشت آبادان کرد و آلتی که در شهر مانده از آجر و چوب، بدانجا نقل کردند و بعد از دو سال نیشابور بدان مجموعی و آراستگی چنان شد که هیچ کس موضع محلت و سرای خود باز

[1513] ت: کوششی.
[1514] س: بدخون.
[1515] س: ستونها.
[1516] س و ت: ندارد.
[1517] ت: بر.
[1518] ت: هر.
[1519] س: « عراق و خراسان».
[1520] ت: ندارد.
[1521] ت: ندارد.
[1522] : سوره انفال: آیه 25
[1523] س: ندارد.

نشناخت و آنجا که مجامع انس و مدارس علم بود و محافل صدور مراعی اغنام و مکامن وحوش و هوام شد. پنداری امیر معزی این حال مشاهده کرده بود[1524] که میگوید:

شعر

آنجا که بود [1525] دلستان با دوستان در بوستان — شد گور و کرکس را مکان شد[1526] گاو و روبه را وطن
برجای رطل وجام می گوران نهادستند پی — برجای نقل ونای و نی آوای زاغست و زغن
زینسان که چرخ نیلگون کرد این بناها را نگون — دیار کی گردد کنون گرد دیار یار من

و باجمله بلاد خراسان همین معامله کردند مگر که شهر هرات که بارو محکم داشت نتوانستند ستد. و سلطان سنجر، دو سال و نیم در بند ایشان بماند. و ایشان درین دو سال نیم[1527] تمام ولایت خراسان را زیر و زبر کردند تا آخر اتفاق افتاد که به[1528] در بلخ شدند و بعضی از بندگان خاص چون[1529] مؤید آیبه با خدمت آمده بودند و دیگر امیران اما بی حضور امرآء غز، قرقز و طوطی بیک در پیش سلطان نیارستندی رفت. مؤید آیبه فوجی را از غزان بفریفت و بنان پاره‌ای از سلطان موعود کرد. یک روز در خدمت سلطان این فوج را نوبت بود. برنشستند و به تماشاه لشکر و راست براندند تا لب جیحون برابر ترمذ و از پیش‌کشی تربیت کرده بودند. چون از وقت فرود آمد، سلطان درگذشت. امراء غز جمله برنشستند و بر اثر بیامدند. چون بکنار آب رسیدند، ایشان را دید[1530] که بگذشته بودند. نومید بازگشتند و سلطان بر قلعه ترمذ شد و چون خبر رسید، امرآء خراسان یکان و دوکان می‌آمدند[1531] تا لشکر مستظهر شدند[1532] و روی بدارالملک مرو نهادند و بکوشک اماریه فرود آمد و جمع شباب مشغول می شدند و در مرو متمکن شد و لشکر خراسان جمع شدند و کارها از سر گرفتند. در این[1533] میان، سلطان رنجور شد. روز سه شنبه بیست و پنجم ربیع‌الاول سنه ثلاثین[1534] و خمسین و خمسمایه فرمان یافت رحمه‌الله علیه و او را در مرو دفن کردند.

ذکر محمود خان

بعد از این محمودخان به پادشاهی بنشاندند و او را سلطان محمود خواندند و ملک او رونقی نداشت و با تمکین نبود میان او[1535] و میان امیر مؤیّد مناقشتی افتاد و امیرمؤیّد به نیشابور آمده و شادیاخ را عمارت کرد چون [227a] آغاز نهاد بیستم صفر سنه خمس و خمسین و در ربیع‌الاول سنه خمس و خمسین المقتفی بالله فرمان یافت و پسر او مستنجد به خلافت بنشاندند.

[1524] ت: بودند.
[1525] ت: «آن» اضافی.
[1526] س: ندارد.
[1527] س: «سال و دو نیم».
[1528] س: ندارد.
[1529] ت: چو.
[1530] ت: دیدند.
[1531] س: «می آمد».
[1532] ت: گشتند.
[1533] ت: ندارد.
[1534] ت: اثنین.
[1535] ت: ندارد.

خلافت المستنجد بالله[1536]ابوالمظفر یوسف بن المقتفی لامرالله دوم

ربیع‌الاول سنه خمس خمسین و خمسمایه که پدر او فرمان یافت با او بیعت کردند. مردی اسمر بود[1537] و محاسن گرد و پهن داشت و ده سال و یک ماه و شش روز خلافت او بود و محمود خان بحشم غز پیوست و امیر شمس‌الدین محمّد بر خلاف امیر مؤیّد به میان غزان آمدند و مدّتی بر در شادیاخ مقام کردند و امیر مؤیّد را در بندان دادند و محمودخان از میان ایشان بیرون رفت و خویشتن با شارستان افکند و غزان از شادیاخ برخاستند و به سرخس مرو بازشدند و طوطی به مرو[1538] بازگشت و کار[1539] امیر مؤیّد بالا گرفت تا در رمضان سنه سبع و خمسین محمود خان را بگرفت و شارستان و نیشابور مسلم کرد و اسم ملکی بر خویشتن نهاد و محمود خان را میل کشیدند و بعد از آن فرمان یافت و نیشابور دارالملک ملک مؤیّد گشت و با غز محاربه می کرد و فراری نهاد. چنانک مرو و سغد[1540] و بلخ و آن حدود ایشان داشتند و هرات در دست غلامان فلکی بود تا وقتی که سلطان غیاث‌الدّین محمّد سام[1541] از دست عزّالدین طغرل فلکی بیرون کرد و نیشابور و طوس وخاف[1542] و جام و با خزر و ترمذ[1543] و زیر پل[1544] فوشنج و آن جانب تا شهرستان و از جانب دیگر تا گرگان[1545] و دامغان ملک مؤیّد را مستخلص گشت و بیشتر شهرهای مازنداران از دست شاه بیرون کرد و در شهور سنه اثنین و ستین، خوارزمشاه آلب[1546] ارسلان بن اتسن که بعد از پدر، نبوت پادشاهی یافته بود، به خراسان آمد و ملک مؤیّد را در شادیاخ نیافت و عاقبت به صلح بازگشت و نیابت خراسان به ملک مؤیّد ارزانی داشت و کار او به قاعده برسید و در شهور سنه ثلاث و ستین به مازندران رفت و تمیشه را بگرفت و زیادت از هفتاد هزار مرد را بکشت و بهرام شاه، پسر ملک طغرل از کرمان به نیشابور آمد، که پدر او فرمان یافته بود و برادر او ملک ارسلان از عراق لشکر[1547] آورده بود او را از کرمان بیرون کرده، از ملک مؤیّد مدد خواست و ملک موید[1548] اجابت کرد و سیف‌الدّین چلبی[1549] را که بزرگتر امرآء دولت[1550] او بود با جماعتی دیگر به کرمان فرستاد و ملک ارسلان را بشکستند و کرمان لشکر خراسان و بهرام شاه را مسلّم شد[1551] و مالهای بی‌اندازه به دست خراسانیان آمد و گرگان و دهستان و بعضی از مازندران و دامغان تا به حدود ری ملک مؤیّد را گشت و امیرالمؤمنین المستنجد بالله هشتم ربیع‌الآخر سنه خمس و ستین و خمسمایه فرمان یافت. پسر او را به خلافت بنشاندند.

[1536] س: ندارد.
[1537] ت: «... بود و اسمر».
[1538] ت: «به مرو» ندارد.
[1539] س: ندارد.
[1540] س: سنغر.
[1541] ت: ندارد.
[1542] ت: خواف.
[1543] ت: ندارد.
[1544] س: «زیر پل» ندارد.
[1545] ت: ندارد.
[1546] ت: ایل.
[1547] ت: ندارد.
[1548] س: ندارد.
[1549] س: ندارد.
[1550] س: ندارد.
[1551] ت: گشت.

خلافت المستنفی[1552] بامرالله ابومحمّد الحسن بن المستنجد بالله

خوب روی و سفید و مادر او نیک رو بود و[1553] چون پدر او فرمان یافت به حکم ولایت عهد بنشست و کار خراسان هم بر آنقرار بود و در[1554] سنه ثمان و ستین سلطان شاه محمود[1555] الملک ایل ارسلان بن اتسن خوارزمشاه و مادر او ملکه خاتون به خراسان [227b] آمدند. به سبب آنکه چون ایل ارسلان خوارزمشاه را فرمان حق در رسید، سلطان شاه به تخت بنشست. به سبب استیلاء مادر او بر ایل ارسلان خوارزمشاه و بر ملک خوارزم و سلطان شهید تکش نورالله قبره که بزرگتر فرزند ایل ارسلان خوارزمشاه بود، به جند مقام داشت. ملک خاتون دانست که با کمال عقل و رای شجاعت و سخاوت سلطان تکش پسر او را سلطانشاه[1556] با تهوری که در طبع او مرکوز بود ملک مهیّا و اسباب آن مهیّا نباشد. چند نوبت او را به حضرت خواندند. عذر می‌آورد تا قصد کردند که ناگاه لشکری فرستند و او را بگیرند. سلطان شهید تکش نورالله مرقده[1557] خبر یافت با تنی چند معدود به ختا رفت و مدّتی آنجا بماند تا خان خانان[1558] شوهر خود را[1559] قوم قوما[1560] با لشکری انبوه به مدد او فرستادند و در عهد قومان هیچ مردی[1561] از او مردانه‌تر نبود و اسم حاجبی بزرگ خان خانان داشت و شوهر او بود و لشکرکش چون به خوارزم رسیدند و سلطانشاه و مادر او بگریختند و به خراسان آمدند به نزدیک ملک مؤیّد و ملک خوارزم سلطان شهید تکش مسلم گشت و مستخلص شد و پیوسته ملکه خاتون ملک مؤیّد را بر رفتن به خوارزم تحریص می‌نمود و مالها قبول می کرد تا در شهور سنه تسع و ستین از خراسان، لشکر بسیار جمع کرد و روی به خوارزم نهاد و چون از بیابان بیرون آمد و به سوی برنی[1562] رسید. سلطان شهید آنجا نزول کرده بود. پیش آنک تمام لشکر ملک مؤیّد از بیابان بیرون آمدند مصاف دادند. روز عرفه سنه تسع و ستین، ملک مؤیّد گرفتار آمد[1563] و هم در حال فرمود که[1564]او را دو نیم کردند. و سلطانشاه و مادر به دهستان آمدند و باقی لشکر، آنکه خلاص یافته بودند، به نیشابور بازگشتند و به دیگر اطراف خراسان و سلطان تکش نورالله مرقده به دهستان آمد و سلطانشاه با تنی چند معدود بگریخت. به مازندران شد و از مازندران به نیشابور بازگشت به نزدیک ملک طغانشاه بن المؤیّد و مادر او ملک خاتون گرفتار آمد و سلطان فرمود تا او را هلاک کردند و ملک طغانشاه بن موید[1565] در شادیاخ به جای پدر بنشست و چون این تاریخ تالیف ولایت خراسان است، چاره این است ذکر دیگر شهرهای خراسان و ولایت[1566] او

[1552] ت: المستنصر.
[1553] ت: «نیک رو بود و » ندارد.
[1554] ت: «مادر».
[1555] س: محمودی.
[1556] ت: «سلطانشاه....» ناخوانا.
[1557] ت: حضرته.
[1558] س: ندارد.
[1559] ت: ندارد.
[1560] س: «قوم قوما» ندارد.
[1561] س: مرد.
[1562] ت: بسیوبری.
[1563] ت: شد.
[1564] ت: مکرر.
[1565] ت: « و مادر او ملک خاتون گرفتار آمد و سلطان فرمود تا او را هلاک کردند و ملک طغانشاه بن موید » ندارد.
[1566] ت: ولاه.

کردن و اکنون ذکر ملوک غور خواهد آمد[1567] و باقی حشم غز و بعد از آن[1568] به نام[1569] طغانشاه بازگشته آید تا کتاب از ترتیب نیفتد. ذکر ملوک غور و آن قصه ایشان[1570] اما چون ضابطه تاریخ آل سلجوق در میان است و قاورد در کرمان و عمان و فارس بسیار اثر دارد و اولاد[1571]او تا ملک محمّد گفته شد و موقوف ماند بر سر آن قصه رفتن ولا ولاد قاورد تمام درآوردند، تاریخ مضبوط تر باشد. آمدیم با سر آل[1572] قاورد در کرمان.

ذکر سلطنت ملک محی‌الدّنیآء والدّین طغرل شاه بن محمّد بن ارسلان شاه بن کرمانشاه بن قاورد از آل سلجوق که در کرمان و عمان و فارس سلطنت کردند

در شهور سنه اربع اربعین و خمسمایه خروج موافق با ششم روز جمادی الاول سنه احدی و خمسین و خمسمایه [228a] بدور[1573] پادشاهی کرمان به ملک محی‌الدنیا والدّین طغرل شاه بن محمّد بن ارسلانشاه بن کرمانشاه بن قاورد انارالله برهانهم رسید به حکم ارث. سریر مملکت را به جمال[1574] همایون خویش بیاراست و پادشاهی[1575] بود عادل، رحیم، لطیف، مشفق بر رعیت. و از خاندان مبارک آل سلجوق خود کدام پادشاه بود که بدین اوصاف حمیده موصوف نبود. و با این اخلاق شریفه معروف نه. سبحان الله مبارک دولتی که دولت آل سلجوق که جهان پیر بظهور رایات ایشان طراوت عهد جوانی از سر گرفت و مزرعه دنیا تا[1576] اقطاع[1577] ایشان شد کمال عمارت یافت. اسباب نظام احوال عالم، به حسن سیرت[1578] ایشان ساخته شد و اعلام اسلام بقوت مدد تمکین و نصرت ایشان ساخته شد. اکثر مدارس و بقاع و رباطات و مساجد و منارات که در بلاد شرق و غرب است، همه از بنآء ملوک و وزرا و امرآء آل سلجوق[1579] است تربیت. هر زمین که سم لشکر منصورشان مجروح شد از وی به جای نبات دشتی سنبل[1580] و زعفران دمید[1581] و مزاج[1582] هر هوا که بایجاز غبار لشکر میمون شان بیامیخت روایح مشک تتاری و بخور عود قماری داد. لاجرم صدای نوبت دولتشان[1583] به هفت اقلیم برسید و جمله بلاد اسلام را[1584] از چین[1585] تا روم در حکم و فرمان آوردند و بسکه و خطبه خویش بیاراستند و چون ایام دولت آن خاندان سر در نشیب انحطاط نهاد و ماه تمام آن مملکت روی بخاک زوال آورد، عمارت بلاد و آسایش عباد، دست در فتراک آن دولت زده، پای‌افزار موافقت پوشید و قدم در راه عدم نهاد.

[1567] ت: «خواهد آمد».
[1568] ت: ندارد.
[1569] ت: پیام.
[1570] ت: « ذکر ملوک غور و آن قصه ایشان» ندارد.
[1571] ت: « ولا ولاد».
[1572] ت: اولاد.
[1573] س: بدو.
[1574] ت: بجال.
[1575] ت: ندارد.
[1576] س: ندارد.
[1577] ت: اقطاعی.
[1578] س: بسیر.
[1579] س: سلجوقیه.
[1580] س: شنید.
[1581] ت: «نبات دشتی سنبل و زعفران دمید» مکرر.
[1582] س: مجاز.
[1583] ت: دولت شاهی.
[1584] س: ندارد.
[1585] ت: چنین.

شعر

آسایش جان و راحت دل بودی رفتی هر آنچه با تو گفتم همه رفت

قصه ملک طغرل‌شاه دوازده سال و کسری بر بساط نشاط در ساحت راحت در لهو[1586] نشست و پشت به چهار بالش آسایش بازداده و در آن دور، رواج اهل ملاهی[1587] و نفاق اصحاب طرب ظاهر شد و رعیّت به موافقت الناس علی دین ملوکهم رو به محراب میخانه نهادند و رکوع صحرای می[1588] را سجود می کردند و روزگاری خوش می گذشت و قاعده ملوک کرمان چنان بود که در ماه آذر از دارالملک بردسیر انتقال باز دولت خانه جا رفت کردند[1589] و در ماه اردیبهشت، عزیمت[1590] معاودت[1591] بردسیر فرمودندی چنانک هفت ماه موسم کرمان و مرکز غز و علا سردسیر بود و پنج ماه گرمسیر.

شعر

بر سریر سروری جای همه بر بساط نشاط پای همه

پس در ماه اردیبهشت سنه سبع و خمسین و خمسمایه اتفاق کسوفی[1592] تمام افتاد در برج ثور به غایت هایل و سهمناک. چنانک هوا تاریک شد و ستاره پیدا آمد و مرغان از درختان درافتادند. دیگر سال، سنه ثمان و خمسین خراجی ملک طغرل شاه در جیرفت رنجور شد و او را چهار پسر بود. بزرگترین ملک ارسلان و مادرش کنیزکی و کوچک‌ترین ترکانشاه هم از کنیزکی و دو پسر در میانه از خاتون رکنی که بنت عمر ملک بود. بزرگترین تورانشاه دیگر بهرامشاه و در آخر عهد[1593] ملک طغرل زمام [228b] کار ممالک به دست مؤیّدالدّین اتابک ریحان بود و ملکه خاتون. هر دو در حکم او[1594] و رضای او.[1595] و مویدالدین از پسران ملک طغرل با بهرامشاه بهتر بودی و رعایت جانب او زیادت فرمودی. پس بامداد روز شنبه هجدهم ماه فروردین آواز برآوردند که ملک طغرل فرمان یافت و اضطراب در جیرفت افتاد و ترکان و غلامان، دست به تاراج برآوردند و جمله مراکب و ستور تاجیکان و اصحاب قلم ببردند و آن آوازه خود نتیجه نوحه جواری حجره بود بر خوف وقوع حادثه و هنوز ملک زنده. فی‌الجمله به مجرد آن آواز بهرامشاه باستظهار قوت مؤیّدالدّین ریحان بر تخت شد و به جای پدر بنشست تا تنی چند معدود و آواز کوس دمامه[1596] به آسمان رسید و ملک ارسلان چون دانست که میل اتابک با بهرامشاه است حالی با فوجی حشم از جیرفت[1597] بیرون شد و ترکانشاه، برادرش به حکم موافق که در میان ایشان بود، موافقت نمود و

[1586] ت: سهولو.
[1587] ت: مذاهبی.
[1588] ت: «صحرا را».
[1589] س: «کرد نیل».
[1590] ت: هزیمت.
[1591] س: معادت.
[1592] س: کسری.
[1593] س: ندارد.
[1594] ت: ندارد.
[1595] ت: « مویدالدین اتابک ریحان بود و ملکه خاتون هر دو در حکم و رضای او» چند بار تکرار شده است.
[1596] س: ندارد.
[1597] ت: جارفت.

رکاب خدمت[1598] برادر بزرگتر گرفت و ساعتی بر ظاهر جیرفت توقف نمودند. کس متعرض ایشان نبود. پس رای او در توجه به هر طرف منشعب شد و قرعه فکرت بگردانید و رغبت به جانب بم غالب آمد. روی به بم نهاد و ملک تورانشاه که برادر بهرامشاه بود، کس پیش برادر فرستاد که میان ما عهدیست که اگر واقعه نازل شود، طریق موافقت بسلوک داریم و در دفع ملک ارسلان از حریم ملک و حرم خانه خویش تظاهر نماییم. این ساعت راه استیثار پیش گرفتن و التفات به برادر مهین نکردن، بنا بر چیست؟ بهرامشاه جواب فرستاد که این کار اگر بر وفق مراد میسر شدی و وفات پدر یک روز در خیمه ماندی و عنان اختیار بدست بودی. تجاسر بر تقدم مستجار بر[1599] نداشتمی. اما چون واقعه افتاد و حادثه و فتنه نازل شد لابد دفع خصم را خانه از دست نداد و جای پدر نگاه داشت. اکنون زنهار که حرکت نفرماید و برقرار می‌باشد تا آتش صورت فتنه منطفی شود و جلاب اضطراب کمتر گردد. او خداوند و برادر بزرگ است و من بر جاده عهدی که هست استمرار می‌نمایم و ربقه طاعت او طوق گردن خویش می‌دارم. اما این ساعت هبوط من و صعود او موجب مزید تنافر گردد. الاسیما[1600] که عمده این ملک قوت اتابک ریحان است و شوکت غلامان او درین صورت. این[1601] معنی تقریراو[1602]کردن متعذّرست. تورانشاه چون این کلمات بشنید، دانست که جواب سقیم است و ملک عقیم[1603] برفور با خواص خویش بیرون شد و روی به جانب فارس نهاد و بهرامشاه، در ملک ماند و روز دوشنبه بیستم فروردین ماه وفات ملک محقق شد و خزاین بسیار و جواهر بی‌شمار بدست بهرامشاه افتاد و در بردسیر، قطب‌الدین بن[1604] محمّد بن اتابک بزغش بحکم شحنگی مغنم بود و چون ازین حالت باخبر شد، شرایط احتیاط[1605] بجای آورد و در ضبط قلاع و شهر اهتمام نمود و خطبه بر نام ملک بهرامشاه کرد و اتفاق وکیل خیل قطب‌الدین بن محمّد از جهت طلب وجوه دیوانی و ارزاق حشم بردسیر در آن هفته به جیرفت[1606] رسیده [229a] بود و من مصاحب او و تا ملک طغرل زنده بود در ترویج وجوه مماطلتی می رفت وفات ملک سبب نفاد کار او شد و از جهت آنک، دارالملک در دست قطب‌الدّین بود. او را کاری شگرف برآمد و مال بسیار و تحف بی‌شمار بدادند[1607] سر کلاه بدادند و در راحت علل او[1608] و مثال او[1609] فرمود و هرچه ممکن بود از تمکین و ترتیب و مراعات قطب‌الدّین تقدیم نمودند و وکیل خیل او را پیش از حرکت خویش براه راین روانه کردند و ملک ارسلان چون به جانب بم رسید از شهر زیادت ممانعتی[1610] ننمودند ساعتی در شهر بستند و دیگر در گشادند و اهل بم پیشواز آمدند.

[1598] س: ندارد.
[1599] ت: ندارد.
[1600] ت: لاسیما.
[1601] س: «صورت این» ندارد.
[1602] ت: ندارد.
[1603] ت: «ملک مقیم».
[1604] ت: «بن» ندارد.
[1605] س: اختیار.
[1606] ت: جارفت.
[1607] ت: برود.
[1608] س: « سر کلاه بدادند و در راحت علل او » ندارد.
[1609] ت: ندارد.
[1610] ت: منبعی.

شعر[1611]

آن دل که من ازدست غمش بربودم هرگز به کسی ندادم و ننمودم
جانا تو بیک نظر چنان بربودی گویی که هزار سال بی دل بودم

اهل بم گویی دیر بود تا انتظار مقدم ملک ارسلان می کردند و همه تحت طاعت بربستند و در خدمت او یکدلی نمودند و از جیرفت[1612] طبقات لشکر از ترک و دیلم و غیره[1613] تمام[1614]روی بخدمت ملک ارسلان نهادند و هوای دولت او دردل‌ها پای باز کرده و سواد خدمت او در هویدآء خاص و عام جای‌گیر آمد.

شعر[1615]

در[1616] شارع بهر دلی جوازی داری[1617] گویی که بهر عاشقی نیازی داری[1618]

بهرامشاه و مؤیّدالدّین ازین معنی دل شکسته می‌شدند و خال اختلال بر چهره حال ایشان پیدا می‌گشت. چند روز در جیرفت[1619] بودند. بعد از آن، از جهت قرب[1620] مساحت جیرفت[1621] تا به[1622] بم عزم بردسیر نمودند براه بافت از صوب[1623] بم دورتر افتادند و لشکر نتوانست[1624] گریخت. در ماه اردیبهشت به بردسیر رسیدند و هوای ملک ارسلان در دل یوما فیوما متزاید و رعیّت و حشم در گریز و اتصال به خدمت او[1625] ساعت فساعت متضاعف و لوامح حشم بهرامشاه و مؤیّدالدّین بر لشکر و رعیّت نفط انداز و آتش غضب‌شان آهن گداز. این فصل[1626] مشتمل است بر شرح اخلاف پسران ملک طغرل و اتابکان که در عهد ایشان مدبر ملک بودند. **ذکر ملک ارسلان:** پادشاهی بود صاحب جمال و خوب‌روی و لطیف و عادل و جوانمرد و تا هشیار بودی وفور و شرمناک. اما به شراب مشهور[1627] و بر ملازمت لهو و مناومت حریص و چون بخار شراب در دماغ افتادی و دماغ او را گرم کردی، ملک همه جهان بر دل او سرد شدی و التفات به موجودات نمی نمود و غم مصالح ملک از دل یکسوی می نهاد[1628] و او را طاقت استماع نصیحت نمی‌ماند.

شعر[1629]

شه چو بنشست بر دریچه هزل ملک بیرون پرد ز روزن عزل

[1611] ت: ندارد.
[1612] ت: جارفت.
[1613] ت: ندارد.
[1614] ت: همان.
[1615] ت: ندارد.
[1616] ت: بر.
[1617] س: ندارد.
[1618] س: ندارد.
[1619] ت: جارفت.
[1620] ت: ندارد.
[1621] س: ندارد.
[1622] ت: ندارد.
[1623] ت: حرب.
[1624] ت: نتواند.
[1625] ت: ندارد.
[1626] س: «فصل این».
[1627] ت: مشعوب.
[1628] س: نهاد.
[1629] ت: آمدی.

و بعد از دو پیاله، افسار تکبر از سر بنهادی و از کرسی تحیّر فرود آمدی و هر که را دیدی، بسکرات بوسه دهن دلش شیرین کردی. ما در خدمت او بودیم و وقتی که او را کلمه‌ای خوش آمد[1630]، یا شعری ثنایی شنیدی، پیش از عطاء رخساره ما را قبله قبله خویش ساختی و ما آن را منصبی بلند و قربتی تمام پنداشتمی. یک سیاهی شبی که سقای سرای بود، مشگی از شراب در مجلس خانه آورد. باوی همان لطف فرمود و چند بار طوطی لب را به زیارت زاغ روی آن سیاه برد. ما دانستیم که آن از فضول سکرست نه از افضال با اهل فضل اما هوای او در دل اهل کرمان رعایا و لشکری چنان متمکن بود [229b] و خاص[1631] وعام در محبت او چنان عالی که نقش نام او در دل می‌نگاشتند و بر اندام خود نقش می کردند و دعآء او چون عبادت حق سبحانه و تعالی واجب پنداشتند و از کارهای نامعلوم که بر دست او رفت در نوبت ملک او آنک خاتون رکنی را میل کشید و آن عورت عزیزه را مثله کرد و حقوق خویشی و جانب حرمت مادری مهمل گذاشت.

ذکر قصه ملک تورانشاه بن طغرل

پادشاهی بود هزل بروی غالب. در مجالس عشرت بدر هرچه بازی و حرکات غرق و نضیف[1632] بود منسوب شدی دلش موافق زبان کمتر بودی و میان قول و عمل او مسافتی دور بودی.

شعر[1633]

باور نکنم قولت زیرا که ترا دردل یکباره رهی نیکست از گفتن تا کردن[1634]

و **ملک بهرامشاه:** به اهلیّت و استقلال پادشاهی از همه زیادت بود چه پادشاهی بود عاقل و زیرک و کاردان و سورت شراب و معاشرت عنان عقل او را از جاده حفظ مصالح و استماع نصایح نگردانیدی و طاقت شراب داشتی. اما در دل رعیت جای نداشت و آب هوای دولت او البته ملایم مزاج مردم کرمان نمی آمد و از طبقات لشگر نیز متابعت برای دولت او[1635] نمی‌نمودند و چون او بدین معنی واقف بود رعیت و حشم کرمان را از نظر عافیت[1636] و عاطفت خویش محروم میداشت و نیز باران غضب و سقت او بر همه دایم می‌بود و از آن جهت خلقی بسیار از امرا و غلامان و معارف کرمان در آتش سیاست افکند و هلاک کرد[1637] و می‌پنداشت که به وسایل عنف قوافل قلوب را[1638] از مناهل محبت ملک ارسلان بتوان گردانید. و نمی‌دانست لاجرم چنانک در وظیفه قبل می‌افزود و طباع نیز در نفرت وجه[1639] خفت[1640] از وی دوری می نمودند و نیز همه از [1641] آنک، برادر کهن را ترکانشاه به علت موافقتی که با ملک ارسلان داشت، هلاک کرد و ندانست که الرّحم شحنه من الله فمن قطعه قطعه الله.

[1630] ت: ندارد.
[1631] س: مکرر.
[1632] س: «غرف و خیف».
[1633] س: ندارد.
[1634] ت: کرده.
[1635] س: « البته ملایم مزاج مردم کرمان نمی آمد و از طبقات لشگر نیز .... متابعت برای دولت او » ندارد.
[1636] ت: ندارد.
[1637] س: کند.
[1638] س: ندارد.
[1639] س: ندارد.
[1640] ت: خفیت.
[1641] س: « و بتراز هم».

[شعر]

تو خون برادر بریزی. همی[1642] پس از جنگ مرغی گریزی

هم مؤیّدالدّین ریحان خواجه‌ای بود در خدمت ملوک سلف پیرشده، او را عقلی و رایی بود کامل و کرمی و مروتی شامل و در عهد ملک طغرل قوی حال شد و در میدان مبارزات[1643] با اتابک علاءالدّین بزقش محاورات نمود و غلامان ترک بسیار خرید و آخر عهد ملک طغرل چون علم عمر اتابک بزقش و نگونسار شد، منصب اتابکی نیز مصاف درجه قربت او[1644] فرمودند[1645] و در بارگاه پادشاهی او را کرسی بنهادند که نشسته قیام و قعود بروی دشوار از غایت جسته فربه و حل و عقد مملکت درین سال کلی با وی افتاده. چه او را در سرای و غیره، باری و حجابی نبود و ملک خواتین و همه، سخره و شعبه او بودند. اما خواجه خیر بود و آثار خیرات او در کرمان، از بنا و بقاع و مدارس و خانقاه بسیار است و در راهها، نزد قوافل را رباطات کرده است و برآن اوقاف فرموده بود تا فقرا سائله را از دو پای، افزار بدهند و مساکین مکه را همچنین وقفی فرموده و از عادت بد او آن بود که پیوسته کدخدایی خود را ناخداترسی اختیار کرده بودی تا از هر دهی و صناعی که در آن شرکتی داشت، همگی منال آن به علت حصه خاصه [230a] خود برمی‌گرفت و ارباب عاجز را مهمل می‌گذاشت والله اعلم.

قصّه ملک قطب‌الدّین محمّد اتابک بزقش علیه‌الرّحمه

قطب‌الدین محمّد بن اتابک بزقش، مردی حلیم، خردمند عاقل[1646] بود و در آداب سپاهی‌گری کشیده عنان و دانسته. چون پدرش از سراچه احتشام دنیا تحویل فرمود و عزم غرقه دارالمقام عقبی کرد، بحکم آنک شوکت لشکر کرمان از خیل و خول و غلامان پدر او بودند و حقوق انعام و احسان آن اتابک دادبک صالح و ترک و زاهد بر خاص و عام ثابت اگر مؤیّدالدّین خواست و اگر نه اهمال جانب او ناممکن بود. چون منصب اتابکی به مؤیّدالدّین دادند، لابد شحنگی و دادبکی با قطب‌الدّین بر[1647] می‌بایست و داد چه اهلیّت تقدم و پیشوایی داشت و طول عهد نکوکاری پدر او، در دل مردم کرمان نهاد. مهر دولت ایشان کاشته بود. پنج شش ماهی اسم دادبکی و شحنگی بر وی بود تا چنانک معلوم است و مؤیّدالدّین ریحان خواجه‌ای بود و قطب‌الدین عاقبت اتابک شد و همگی کار کرمان باز وی افتاد و احوال او در ارتفاع و انخفاض و من در خدمت او بودم و دیوان انشاء او به من مفوض دار اخلاق ناپسندیده او آن می‌دانستم که در پرده ظلام، بذرهای زر ریخته و تختهای نقره فام به در سرای امرا و غلامان مؤیّدی می فرستاد و بامداد در موضع خانی نانی مضایقت می‌فرمود و در این باب با وی به تصریح و تعریض گفته می شد و اثر نکرد و از آن عادت عدول ننمود. استغفرالله چنانک بودند شدند و کرده‌های خویش با خود بردند.

شعر[1648]

آنهاکه جهان به کام دل خوش خوردند بر رقعه عمر حرب و سستی کردند

[1642] ت: ندارد.
[1643] ت: مبارات.
[1644] ت: ندارد.
[1645] ت: آزمودند.
[1646] س: «با عقل».
[1647] ت: ندارد.
[1648] ت: ندارد.

زان گونه که آمدند اکنون رفتند نه هیچ ببردند و نه هیچ آوردند

قصه رسیدن ملک بهرامشاه به دارالملک بردسیر و رفتن اتابک محمّد به بم به خدمت ملک ارسلان

چون شهر بردسیر بازدست ملک بهرامشاه آمد و از عذر اتابک محمّد ایمن شد رعایت جانب او را اهمال نمود و در مضایق وفاداری و اهمال فرمود و غلامان قطب‌الدین به بم می گریختند و هر روز خللی و هر شب جمعی از حشم او کمتر می شد و قطب‌الدین چون تباهی کار بهرامشاه دید روی به قبله اقبال ملک ارسلان نهاد و یک شب باقی حشم و غلامان خویش لبیک حرم ملک ارسلان زد و به خدمت او پیوست و بازوی ملک ملک ارسلان به انضمام قطب الدین قوی شد و شوکت وافر و امداد و نصرت متظاهر و در بردسیر بهرامشاه ماند و مؤیّدالدّین و خواص خدم ایشان و حیرت بر خواطر و دهشت بر ضمایر چنان غالب که طریق خلاص و از مضایق آن بوایق بریشان پوشیده می بود و در ماه خرداد خبر رسید که ملک تورانشاه از اتابک زنگی که پادشاه فارس است، استمداد لشکری کرد و به جانب سیرجان رسید. محنت مضاعف شد. فتنه تازه متولد و هجرت و سخط بهرامشاه و مؤیّدالدّین یکی هزار شد. پس با خواص حضرت مخشوش صورت حال را [230b] در بوته مقالت افکندند و سهام مشاورت برتخته اجابت بگردانیدند. زبده رای آن بود که تورانشاه برادر مهین است و این ساعت قوتی دارد باوی از در تواضع در توان شد و بر وجه استمالت رسالتی توان فرستاد و اتفاق بر آن افتاد که خاتون رکنی مادر هر دو تجشم نماید و به سیرجان شود و مگر به لطف مادری اصلاح ذات البین توان کرد و پسر[1649] دوگانه را خصمی ملک ارسلان یک کلمه تواند گردانید و چون به سیرجان رسید و ازین نمط آغاز فضولی نهادند، شیطان غرور چنان دماغ پسرش را فاسد کرده بود که سخن مادر به او شمرد و شمول رافت و تضرع او پای لجاجش از جای نبرد.

شعر

من می نکنم خصومت از راه مجاز من ملک پدر به تیغ می جویم باز

خاتون چون معاندت پسر مشاهده کرد و به[1650] آواز قبول شفاعت و ضراعت معاینه فرمود به بهرامشاه نبشت که کار این جانب نه بر آن جمله ساخته است پس من تورانشاه مالک زمان اختیار نیست و لشکری غریب و شوکتی بسیار با وی فرزند بهرامشاه را[1651] نجات طلبد و در خلاص خویش کوشد. عرصه جهان از این خبر بر بهرامشاه و مؤیّدالدّین تنگ تر از[1652] سوراخ سوزن نمود و در طلب مقر و اختیار مقر اندیشه کردند. خلاصه مشورت آن بود که ملک مؤیّد که پادشاه خراسان است لشکری تمام دارد و او را هنوز خزانه جمع نشده است که [1653] مال و خزانه خود فدا کنیم. همانا که حکم امداد و شرط ایجاد بجای آورد برین عزیمت روز آدینه آخر ماه خرداد سنه ثمان و خمسین و خمسمایه از دارالملک بردسیر بیرون شدند و روی به جانب خراسان نهادند و روز یکشنبه اول تیرماه البته تورانشاه با لشکر فارس برسید و شهر بردسیر از لشکر خالی. چند دیلم که مقیم بودند و قاضی ولایت در حفظ شهر و ضبط حصار جد نمودند و لشکر فارس بر ظاهر شد و نواحی خرابی می کردند. چهار روز بدین جمله

[1649] س: بس.
[1650] س: وابا.
[1651] ت: راه.
[1652] س: ندارد.
[1653] ت: «اگر ما».

بگذشت. روز پنجم مرداد، مردم بی‌خبر رایات ملک ارسلان برسید از جانب بم بر قصد بهرامشاه و بر سر تورانشاه و لشکر فارس افتاد.

شعر

روزی مگر که طوطی طبعم بر لبت بر طمع بسته آمد و در شکر افتاد

چون عنایت ربّانی و امداد آسمانی مساعدت نمود، هفتصد غلام که عدد لشکر ارسلان بود، پنجهزار مرد فارسی را هزیمت کردند و اوّل مصاف[1654] بود در کرمان و غلامان و حشم کرمان آیین[1655] و قوانین[1656] و رحمت بر آن[1657] اسیران نمی‌دانستند و تا این غایت جنگی ندیده بودند و مصافی نکرده و شمشیر در اهل[1658] فارس نهادند و خلقی بسیار هلاک کردند و قومی را در قبض آوردند و ملک ارسلان را فتحی شگرف بسیار برآمد و در یک هفته سه پادشاه و سه انقلاب بدین نسق اینجاست. پس کلّ ممالک کرمان ملک ارسلان را مسلم شد و از شوایب منازعت خصوم صافی. و منصب اتابکی و دادبکی[1659]و شحنگی هر سه چنانک به اسم رسم اتابک بزقش[1660] بود. باز قطب‌الدین [231a] محمّد فرمود و مسند وزارت در بم به ضیاءالدّین مفاخر که مشرف دیوان بم بود و مفوض فرموده بود چه وصول و طلوع رایات منصوره به شق بم خدمتها پسندیده کرد و جان و مال بر کف نهاد و فدا کرد برقرار صدر وزارت او را مستخلص بماند و به مزید تمکین[1661] و تقویت مخصوص شد و مردی جوانمرد بود[1662] و محمود اخلاق و اقبال[1663] در کنوز بروی گشاده و ودایع و امانات بسیار که مؤیّدالدین به خواجگان و معارف شهر داده بود، هم به دیوان ملک ارسلان آوردند و کار خزانه و سرای و چرخ خیل از آن بنوا شد و پنج شش ماه نطاق ملک مسدود بود و رواق امن مهدود و مردم به خواب رفاهیّت فرو شدند و پنداشتند که تورانشاه تیغ طلب ملک باز نیام کرد و بهرامشاه دست از جهان جویی شست. در اوایل خریف[1664] تورانشاه دیگر لشکری خواست و به حدود پرک و طارم آمد از بردسیر[1665] ملک ارسلان با سپاهی جرار چون شیر گرسنه از مرغزار بیرون جست و روی به جانب گرمسیر نهاد چون مسافت میان[1666] دو لشکر نزدیک شد، لشکر فارس زخم[1667] خورده بودند در حال سپر مخالفت بیفکندند و سر نیزه باز شیراز گردانیدند و لشکر بردسیر در آن گرمسیر رطبی دیدند چون عقیق آبدار و چون قاروره شهد خوش‌گوار و هوای گرم نامعتاد. بیماری درایشان ظاهر شد و وباهی ناخوش حادث و اتراک در

[1654] ت: ندارد.
[1655] ت: آبستن.
[1656] ت: قوامین.
[1657] ت: ندارد.
[1658] ت: ندارد.
[1659] ت: ندارد.
[1660] س: بوزقش.
[1661] ت: تملک.
[1662] س: ندارد.
[1663] ت: «اقبال و اخلاق».
[1664] س: «اوایل خزیف» ندارد.
[1665] ت: سردسیر.
[1666] س: ندارد.
[1667] ت: خم.

آن حالت سهمناک[1668] روی به مغاک هلاک نهادند. ملک ارسلان عنان عزم از آن طرف باز جیرفت گردانید و بیماری لشکر بر قرار هلاک غلامان دایم والله اعلم.

قصّه رسیدن ملک بهرامشاه از خراسان و لشکر آوردن

در ماه اسفندارمذ سنه ثمان و خمسین[1669] و خمسمایه خبر رسید که ملک بهرامشاه لشکری از خراسان لشکر کشیده و از راه سیستان بمکران آمد چه ملک بهرامشاه در خراسان چیزهایی عرض داد بر ملک مؤیّد از جواهر نفیس و ملابس فاخر و نقود مختلف و اوانی مرصع و آلات مجالس که هرگز در ممالک خراسان نه[1670] خزانه سلطان سنجر دیده بود و نه[1671] در مکنت امرا او. لاجرم سه هزار مرد به وی داد چون شیر درنده و چون شمشیر برنده.

مصراع[1672]

شیران روزگار و دلیران کارزار

و از جمله امرآء بزرگ سیف‌الدّین بیلور بود و بغراتکین و جلال‌الدّین میمون وارغش زاویه و چون ملک مؤیّدالدّین مدد مفرد کرد با[1673] مؤیّدالدین گفت زنهار تا درین لشکر به عین استخفار و نظر استقلال ننگرد چه اگر بعدد اندک می‌نماید در آن میان مردیست که او را به هزار مرد نهاده‌اند. اینک ارغش زاویه القصه بهرامشاه در آخر ماه اسفندارمذ سنه ثمان به جیرفت رسید و ملک ارسلان با مشتی حشم زار نزار بیمار، میان اقدام و احجام فرو ماندند. نه روی گریز و نه طاقت ستیز تقدیری که سابقاً بود عزیمت او را آخر برآمد رفعت[1674] دشمن و مفارغت خصم مقصور گردانید و بر صحرای قمادین [231b] التقا افتاد لشکر کرمان را چشم زخم رسید و ملک ارسلان و اتابک محمّد و امرا و اکثر مردم[1675]از جنگ بیرون رفتند و روی بصوب عراق آوردند و ترکانشاه برادر کهین ملک ارسلان و اصحاب عمایم و رجا که دیالم را دستگیر کردند و همه را بناکال و عذاب موقوف داشتند و قمادی موضعی است بر در جیرفت مسکن غرباء روم و هند و منزل مسافران بر و بحر و خزینه متمولان عالم گنج خانه ارباب نصایح شرق و غرب لشکر در آنجا افتاد و استباجت آن خطبه مهمی و افتراع از عروس دوشیزه بر دست ایشان رفت و آنرا غالیها سافلها کردند و چند روز در جیرفت و رساتیق و نواحی از بازار نهب و غارت قایم بود و قتل و شکنجه و تعدیب دایم مؤیّدالدّین بزرگان ولایت را که اسیر بودند یک یک را میخواند و الوان جفا و انواع سرزنش و تقریع می‌رنجانید و اسم وزارت بر مفاخر نهادند و از جهت استخلاص بم او را مغرور داشتند که چه قلعه بم در دست پسر او بود و شحنه به بردسیر فرستادند[1676] و فرمودند[1677] تا صد هزار دینار زر نقد کرمان

[1668] س: ندارد.
[1669] س: ندارد.
[1670] ت: ندارد.
[1671] س: ندارد.
[1672] ت: ندارد.
[1673] ت: «مدد مفرد کرد» ندارد.
[1674] س: افعت.
[1675] ت: «و اکثر امراء».
[1676] س: فتادند.
[1677] ت: فرمود.

از جهت نعل[1678] بهاء لشکر بر شهر و رعیّت قسمت کنند و در بردسیر در هر خانه‌ای چندان قلق و حسرت از هزیمت ملک ارسلان حاصل شد که تحمل مال قسمت و غرامت در مقابله آن وزنی نیاورد هرگز مصیبتی از آن مؤلم‌تر، رزّیتی از آن موجع‌تر[1679] همانا که بر رعیت کرمان نرسیده است و نرسد. پس ملک بهرامشاه در اوایل سنه تسع و خمسین خراجی عزم[1680] بردسیر فرمود و مال که قسمت کرده[1681] بود، بر لشکر تفرقه کرد و امراء بزرگ[1682] را رخصت دادند که با خراسان روند و چندان امیر با فوجی حشم در خدمت خویش بداشت و مردم کرمان از سوز واقعه ملک ارسلان بر پلاس ماتم و همه در لباس غم و آتش خشم بهرامشاه و مؤیّدالدّین بر قاعده زبانه زن و عنالب کینه شان بر روایا بغض رعایا بهانه تن و مؤیّدالدّین بر قاعده اهل و دایع امانات خویش را چهار میخ مطالبت می زدند و بعد از مقرعه یقریع و شیخ توشیح باستر دادند و معذب می‌داشت تا جماعتی مستاصل کرد و چند توانگر را از دروازه استغنا بتحضیض فاقه افکند و از سخنهای موحش او یکی آن است که من تجربه کردم و معتمدان کرمان را بر سنگ اعتبار زدم. آبریزی از همه به اعتبارترست و اعتمادتر بحکم آنک من چیزی در آب ریز سرای خود زمین ساختم و به علم خویش باز یافتم و آنچه به خواجگان و معتبران سپردم خیانت کردند و به خصم من دادند و ملک بهرامشاه چون بم مسلم کرد وزیر مفاخر و پسر را در مصادره و طالبه هلاک کرد و چند روز وزارت به زین‌الدّین کیخسرو داد که وزیر پدرش بود پسر ناصرالدین افزون که محتشم و صاحب منصب کرمان التزامها نمودند و وزارت قبول کرد و چندگاهی در مظلمات [232a] آن سودا ضبط عشوا کرد و وزارت او علاوه رنج مردم شد چه از لشکر غریب و نزول منازل و سرای خاص و عوام و انواع تکالیف مردم در رنج و مشقت بودند پس او را معزول کردند و رئیس رستم‌هایی را بجای او بداشتند. شبی بهرامشاه با ترکانشاه بر آذر آغاز عربده نهاد و آن کودک دانست که در آن ادبار طالع شد و عقارب اقارب در ذنب[1683] آمد از مجلس برخاست و در پناه گلبنی گریخت. بفرمود تا او را بازجستند و هلاک کرد و بهرامشاه در سنه تسع رغبت جیرفت[1684] نمود[1685] از جهت اتصال ملک ارسلان به خضرت [1686] عراق.

قصه حال[1687] رسیدن ملک ارسلان به حضرت سلطان ارسلان بن سلطان[1688] طغرل به عراق

ملک ارسلان چون از مصاف جیرفت در ضمان سلامت بیرون شد روی به خضرت[1689] عراق نهاد و عراق ارسلان بن طغرل داشت و مدبّر ملک اتابک ایلدکز بود و مادر سلطان در حکم او و فرزندان و پسر چون اتابک پهلوان و غیر او آورده و ملک عراق بر سنن استقامت جاری و کتابت نصرت و مقابت ظفر در ظل چتر سلطانی

[1678] ت: ندارد.
[1679] ت: «موضع تر».
[1680] س: ندارد.
[1681] س: رفته.
[1682] ت: بزرگ تر.
[1683] ت: دیت.
[1684] ت: ژیرفت.
[1685] س: ندارد.
[1686] ت: عزیمت.
[1687] س: ندارد.
[1688] س: ندارد.
[1689] ت: ندارد.

مشاص و متوافد و کتب فتوح بلاد و قمع اعادی از جوانب متوارد و ملک ارسلان وقتی رسید که اتابک ایلدکز با اینالج در قلعه طبرک در بندان می‌داد و همین مقدم او در آن هفته در قلعه عذری بپوشند و اینالج را هلاک کرد و فتحی که در حساب خواطر و وهم ضمایر نبود روی نمود. سلطان و اتابک و تمام امرا به قدوم مبارک رکاب ملک ارسلان تعادل نمودند و سایه همای بر ایام میمون روزگار همایون وی افکندند و هم در لزوم اغاثت و وجوب اعانت او یک کلمه شدند و لاسیما[1690] مادر سلطان که او را به فرزندی قبول کرد و با وی حجاب برداشت و چنانچه اشبال بر احوال او پوشانید تا او را بر حسب مراد از حضرت باز گردانیدند. و جمله معارف و امرآء عراق چون پسر آغوش و اتابک شیر گیر وعزالدین ممتاز[1691] وعزالدّین دینوری و اتابک یزد و از فارس مجاهد کورگانی و غیرهم در خدمت او به کرمان فرستاد.

شعر[1692]

سپاهی چو شب صبح گیتی نورد ز گردش سیه گنبد لاجورد

و از گرمای[1693] پرهوای ملک ارسلان جمله خیول اتابکی و صنوف حشم و اصحاب قلم روی به جانب اصفهان نهادند و بعضی در خدمت به کار و سایه رایات او تا ری و ساوه و هرکجا که مقصد او بود شدند. چون هوا سرد شد، سخن دم انفاس زمهریری فروبست و عیار شب و روز[1694] ربیعی بمیراب طبیعی یکی شد و از تودهای کافوری جویهای گلاب روان گشت و در[1695] سنه ستین خراجی درآمد. از خضرت عراق سپاهی چون ابر متراکم و با غرش رعد و تابش برق به زینتی که برآید. شب چهارده ماه به راه فارس روان شدند. روز اول ماه تیر به در بردسیر نزول فرمود. بهرامشاه عیون و جواسوس برکاشته بود و به عراق فرستاده و چون حال بدین جمله می‌شنیدند و ترتیب محاصره می‌کرد و مؤیّدالدّین غله[1696] بسیار و حوایج از هر نوعی ذخیره ساخت [232b] و مجانیق و عرادات[1697] بر دروب و بروج نصب کردند و احوال آنها ملک مؤید کرد امیر قراغش را پیری کار دیده و امیر جمال‌الدّین آبیه[1698] و فوجی از حشم فرستاده و در شهر لشکری تمام مجتمع شد و بر دست سپاهی بی‌حد و قیاس مقام ساخت و از اطراف نواحی کرمان روی به معسکر ملک ارسلان نهادند و لشکرگاه را از بنا قصور و گرمابه و بازار و خوانین و دارالضرب و باغ و خانه و دارالحکم[1699] شهری معظم و مصری جامع و به اتفاق دخلی حاصل شد که در سوابق اعوام مثل آن معهود نبود و الوان نعمت از ثماری و فواکه از حدّ توقع درگذشت لشکر عراق در

[1690] س: «والاسیما».
[1691] س: «عزالدین ممتاز» ندارد.
[1692] س: ندارد.
[1693] ت: کرمان.
[1694] ت: ندارد.
[1695] ت: ندارد.
[1696] ت: غلبه.
[1697] ت: «عراداشت».
[1698] س: ندارد.
[1699] ت: دالحکم.

مبادی چند روز نزول کردند و بعد از آن به شهر و بارو برآمدند و جنگهای سلطانی کردند حاصل آن جز هلاک و مجروحی نبود چو حاصنت اطراف و مناعت[1700] جوانب رجال شهر معلوم شد و باروی:

مصراع[1701]

مانند بحر ژرف کزو[1702] گذر کند عنقا[1703] به زخم شهپر و زورق به بادبان

و دانستند که استخلاص آن و به جهت انسانی و جنگ سلطانی[1704] در وسیع نیست و فتح آن به کلید استعجال تمنی محالست. موره مکابدت خطر از پای بکشیدند و جوش مجاهدت خصم از پشت بگشادند و بر بستر ترفه تکیه فرمودند و به جیش خانه تنعم توجه نمودند و در لشکرگاه عراقی و کرمانی ندما و ظرفا و مطربان[1705] استاد خوش آواز و اسباب عیش مهیّا و مشارب[1706] مراد مهنا ملک ارسلان و امرآء عراق و کرمان عنان رخش هوا در میدان فراغ فراخ کردند[1707] و بر مقتضی دامن عبوق در گریبان صبوح بستند و کمر حصار و اهل حصار گرفتند اگر از شهر بیرون می‌آمدند و فسادی می‌کردند متعرض لشکرگاه می بودند ایشان را دفع می کردند و[1708] مالش می دادند و لشکرگاه به امتداد ایّام در حصب و راحت می فزود و از تراحم خلق و کثرت نعمت جنات[1709] عدن می‌نمود و راستی را من بعد از دو سه ماه، چون از مضیق دربندان بیرون آمدم و بفضای معسکر رسیدم، پنداشتم که فردوس را به زمین فرستاده‌اند. یا بغداد به کرمان آورده‌اند و بهرامشاه و مؤیدالدّین از خراسان استمداد لشکری می‌کردند و قواصد و فیوج مواصل می‌داشت و ملک مؤید از فرط حزم نامزد لشکری نکرد و با حضرت[1710] عراقی معاندت را عاقبتی وخیم می‌دانست. می نبشست که مصلحت مصالحت است. و برادران بهم بساختند و کرمان قسمت کردند و خوردند و غریب را از میان بیرون کردند و باز خراسان و عراق فرستادند. پس لشکر صحرا در نعیم مقیم می آسودند و اهل حصار در عذاب الیم می‌فرسودند و بهرامشاه به تهمت هوای ملک ارسلان شاه[1711] هر روز فوجی از امراء دولت و طبقات مردم کرمان از شهر وجود به دروازه عدم بیرون می‌فرستاد و بر در سرای سیاست می‌فرمود تا خلقی بسیار هلاک کرد و در شهر یتیم و بیوه سر در سجده و دعای بر می‌نهادند و قوت رعیّت حصار باز آن آمد که درویشان و عورتان یک من و دو من غلّه از دشت به هزار حیله به شهر می‌بردند و به تسعیر تمام می‌فروختند و رنج مردم به غایت [233a] برسید و مدّت شش ماه آن محاصره بکشید. چون رشته طاقت مقیمان حصار طاق شد و سنّت الفرار بما لایطاق بر طبقات مردم واجب، هر کس به راهی برون می‌گریخت و امرا و

[1700] ت: منازعت.
[1701] س: ندارد.
[1702] ت: کزوند.
[1703] ت: «بمنقار».
[1704] ت: ندارد.
[1705] س: مطربا.
[1706] س: مشارت.
[1707] س: ندارد.
[1708] س: « متعرض لشکرگاه می بودند ایشان را دفع می کردند و » ندارد.
[1709] ت: جنت.
[1710] س: حضر.
[1711] ت: ندارد.

معارف شهر از بارو فرو[1712] می‌جستند و امیرقراغش مردی بزرگ بود و پیر و جهاندیده، با بهرامشاه گفت که بر لشکر عراق، در همه جهان گشاده است و بر ما چهار دروازه بسته و ما را به جمله خیل یک من غلّه بدست نمی‌آید و ایشان شتوی[1713] خوردند و صیفی تمام دارند. و محال است که چون مدّت شش ماه مقاسات این محاصره[1714] کردند به گزاف این کار فرو گذارند و اگر ایشان را علفه مردم[1715] و چهارپای از اقصی عراق نقل باید کرد. قدرت و مکنت آن دارند و گفته اند[1716] که اتابک ایلدکز روباه بگردون گیرد یعنی که او را مایه استفسار[1717] بسیار است و زیادت از این جد و جهد که نابجای آوردیم در وسع نیست. شش ماه گذشت که هیچکس از ما شبی تمام نخفته است و روزی نیاسوده و شکم سیر ناخورده و زره از پشت باز نگشاده و برادر تو ملک ارسلان بیگانه نیست که بر ولایت تو دندان طمع تیز کرده است و به سعی در طلب باطلی نمی کند و در این ولایت همین حق دارد که تو داری و کرمان عرصه[1718] فسیح دارد و چنان نیست که دو پادشاه برنتابد[1719] آن که تو توانستی زدی و بر وی غالب آمدی. امروز که غلبه در جانب اوست جز ساختن و صلح وجهی[1720] ندارد. بعضی از ولایت برفوق مرا[1721] در کنف امن[1722] و سلامت خوردند و اولی تر از ملازمت و مکاشفت و مداومت و مخالفت کارهای حصار داری تخلل شد اگر تدارک فرمایند و اگر نه جای رسد این کار که دستت نرسد. بهرامشاه چون کمالات[1723] عین شفقت و محض نصیحت دانست به سمع قبول اصغا فرمود و گفت تو مرا به جای پدری. من زمام این کار به دست فرط شهامت تو دادم امیر قراغز خواص خدم[1724] خویش را بیرون فرستاد[1725] و امرآء عراق را[1726] از مراصد مکاوحت به موارد مصالحت دعوت کرد بر آنک دارالملک بردسیر و چهار دانگ ولایت ملک ارسلان را باشد و دو دانگ دارالملک بم بهرامشاه را و چند روز در این تقریر تردد نمودند. تا شام شد و رضای جوانب بدان مقرون و متصل و چون بهرامشاه عزم انتقال به جانب بم فرمود، مؤیدالدّین گفت ای پادشاه! من خدمت جدّ تو کرده، ملک ارسلان شاه[1727] باقی[1728] زندگانی در راحت و آسایش گذاشته و این ساعت پیرم و طاقت مقامات[1729]غنا ندارم و در کار[1730] کرمان تدبیر و تفکّر کردم بوی صلاح از حوالی او نمی‌آید و این صلح توان دانست که تا چند بماند و تا کی بکشد. چه

[1712] ت: ندارد.
[1713] ت: ستوی.
[1714] ت: حرکت.
[1715] ت: مرد.
[1716] س: گفته.
[1717] ت: اصطبار.
[1718] ت: عصه.
[1719] ت: برنیابت.
[1720] ت: بهر.
[1721] ت: مراد.
[1722] س: ندارد.
[1723] ت: گمان.
[1724] ت: «خود را» اضافی.
[1725] ت: فرستاده.
[1726] ت: ندارد.
[1727] س: ندارد.
[1728] ت: ندارد.
[1729] س: معانات.
[1730] س: ندارد.

اصحاب اعراض از جانبین در هدم بناها.... سعی کردند[1731] و این کار برقرار نداشتند[1732] و مرا حج اسلام بر ذمت است و فرض آن رخصت می خوانیم تا مرا از خدمت مصاحبت به عفو دارد و رضا دهد تا این عزیمت به امضا رسانم.

شعر

گر در اجلم مسائلت خواهد بود　　روشن کنم این دیده به دیدار تو زود
پس گربه خلاف گردد این چرخ کبود　　بدرود من از تو و تو از من بدرود[1733]

[233b]بهرامشاه را رقت آمد و گفت تو مرا به جای پدری و تا این غایت مجهود خویش به نفس و مال در تربیت و معونت مبذول داشتی. امروز اگر بر سمت مروت و سنین ابوت[1734] استمرار نمایی و ما را از امداد و قوت اقبال خویش و فواید رای و تدبیر محروم نگذاری دوستر دارم.

شعر[1735]

هر چه در آینه جوان بیند　　پیر در خشت پخته آن بیند

امّا چون سخن از ادای فرض حج می‌گویی، من روا ندارم که مانع آن باشم و چون همت این پدر با من است، بدان مستظهرم. پس او را رخصت حج داد و امیر قراغش در عهد سلطان سنجر مذکور محتشم بوده است و او را امیر خراسان گفتندی و ملک مؤیّد را یک سواره دیده بود و او را وقعی نمی‌دانست و حفظ مصالح حال را خدمت او می‌کرد و چون به کرمان افتاد، عزم مراجعت[1736] خراسان از دل یکسو نهاد و در صحبت لشکر عراق روی به سلطان آوردند و از لشکر عراق مجاهد گورکانی و چند امیر دیگر در خدمت بهرامشاه تا بم مساعدت نمودند. ملک ارسلان در دارالملک بردسیر آمد و وزیر او در لشکرگاه جوانی بود اصفهانی از اسباط نظام‌الملک و زیادت هدایتی نداشت. امّا در اصفهان خدمتهای ملک ارسلان کرده بود و این منصب خریده و در مقام لشکرگاه و غله بر صحرا بی‌کفایت او کار می‌رفت و رشد وغی او اثری نداشت. چون در شهر آمدند او مردی بی غم غریب بود و در استیناف مصالح ممالک و تدارک خلل و تقریر امور جهانداری در نصاب استقامت حاجت افتاده[1737] بجل نازل[1738] با کفایتی کامل و تدبیری شامل. ناصح‌الدّین ابوالبرکات که وزیر ملک طغرل بود و از آن ترتیب استعفا خواسته و در خرقه اهل تصوّف گریخته در میان کشیدند و اسم وزیری بر وی نهادند و او به عصا و خرقه کبود تن در آن داد و عدل و ظلم هر آنچه پیش آمد مباشرت آن کرد و دیوان عدولتی[1739] در مساجد و رباطات و مدارس می‌داشت و مؤیدالدّین ریحان متوجه یزد شد و در آنجا مقام ساخت.

[1731] ت: کنند.
[1732] ت: نگذارند.
[1733] ت: این بیت تکراری است.
[1734] س: ابواب.
[1735] ت: ندارد.
[1736] س: اجعت.
[1737] س: افتاد.
[1738] س: «بجل نازل» ندارد.
[1739] ت: عداوتی.

قصّه حال طرم طی و در پیش افتادن

طرم طی غلامی بزرگ بود از غلامان امیرداد قدیم و هنری زیادت نداشت. ترک زیرک بود. تاجیک[1740] دوست و شراب خواره و اهل جود[1741]. مقیم در [1742] خرابات بود به حکم خواجه‌باشی. رفیع‌الدّین محمود سرخاوی معرفی داشت و رفیع‌الدّین مردی بود لجوج و طالب غایت کارها و خواجه دیگر بود او را زین‌الدّین مهذّب[1743] گفتندی و مردی جوان‌مرد، نیکوعهد[1744]، نیکو معاملت. ثلاث ثلاثه شد و با طرم طی و رفیع دست‌افزار حیلت و مکر و دها در کار آورد و زین‌الدّین، ادوات حسن العهد و نیک معاملتی استعمال فرمود تا طرم طی را از خاک خسارت به اوج امارات رسانید[1745] و طرم طی در مصاف جیرفت[1746] هنری بنمود پای در خدمت ملک ارسلان به عراق شد و زین‌الدین نیز موافقت نمود و در اصفهان از تجّار کرمانی که او را به حسن نیّت می‌شناختند استفراض فرمود و در وجه مصالح طرم طی صرف می‌کرد [234a] و اسباب احتشام او می‌ساخت. چون از عراق معاودت نمودند طرم طی را نهال نیک نامی شده بود و قبول اقبال ویران گشته و در لشکرگاه باعث آن می‌بود به خدمت ملک ارسلان و مناومت او و در اثناء آن التماس مزید اقطاع و نان پاره می‌کرد تا نام طرم طی بامارت برآمد. چون فتح دارالملک میسر شد و به جیرفت رسید رفیع باز به وی پیوست و کار تمام شد. آغاز فضول نهاد و رمه وار بر ترک دمید که اتابک‌الدین است. چرا باید که برکرمان سه منصب که مظنه[1747] حشمت و مدخل موافق و منافع است یعنی اتابکی و دادبیکی و شحنگی هر سه او را باشد و حامل خیل بگسترد اتباع وخیول[1748] اتابک محمّد را بعضی به مال و بعضی به جاه و بعضی به تهدید و وعید از راه می‌بردند و اتابک محمّد شراب کمتر خوردی و در ندیمی ملک رغبت ننمودی و طرم طی همواره ملازمت[1749] درگاه کردی و نزدیک خیل و قریب قراب و هر روز عقد دولت طرم طی منتظم می‌شد و قاعده احوال اتابک محمّد مسلم‌تر و اتابک از این معنی دل شکسته و جان خسته می‌شد و کدخدای او ناصرالدّین کمال مصحفی در آستین نهاد و گرد امیران و غلامان برمی‌آمد و به استخلاف می‌خواست که عهد ابتلاق بر جای بدارند سوگند خوردن و زرگرفتن و رفتن یکی بود و اتابک را برآن می‌داشتند که امّا به مجاهرت یا فنگی بر غفلت شر این ترک کفایت می‌توان کرد و اتابک از کمال عقل با ضعف دل خود را با این سخن نمی‌داد و به فرط وقار دو مترصد فرح بخش انتظار لباس تجلد می‌پوشند و کاس تصبر می‌نوشید تا کار به جایی رسند که منصب داد و یک نیمه شحنگی از وی فرو کشانید و به طرم طی دادند و اتابک در این باب شکایتی به سمع ملک نرسانید و راه مضایقت برفت که پادشاه اگر چه غافل بود و از پناهت و خمول امراء دولت فارغ آخر رحمت و

[1740] ت: تازیک.
[1741] ت: بجود.
[1742] ت: روانه.
[1743] س: مذهب.
[1744] ت: «نیکو عهد» ندارد.
[1745] ت: رسانیدند.
[1746] ت: جارفت.
[1747] س: ندارد.
[1748] ت: وصول.
[1749] ت: «ملازم خدمت».

شوکت طرم طی بعد از آنک یک سواره و تنها روی[1750] می دید و می‌دانست که همه خیل اتابک‌اند که پشت بر کعبه شکر کرده‌اند و روی به بیت خانه عذر آورده و بر آن خاموش می‌بود و هوا آن[1751] زمستان سنه احدی و ستین آغاز سرد گویی کرد و بناء ترش[1752] رویی نهاد عزم جیرفت کردند. طرم طی به قاعده عدت وافر و عدد کشف و اتابک بر همای نازل و خالی و ضعیف و اهل جیرفت روی به قبله[1753] اقبال طرم طی آوردند و هر طرف و تحف و لطایف نعم که ساخته و پرداخته بودند به سرای[1754] طرم طی کشیدند و از جانب بم فحایل بعض عهد و دلایل مکنت میثاق ظاهر می‌شد و گریختن و آمد شد غلامان از جانبین موجب تغییر خواطر و تشویش ضمایر و در مبداء مصالحت اومش غلام مویدالدّین با چند غلام گریخت از ملک ارسلان به بهرام‌شاه گریختند و پیوستند و به بم شدند چون شاخ[1755] خلاف برآمد اومش اظهار رجولیت را خواست که تاختنی در صمیم زمستان به بردسیر کند و آن وقت [234b] ربض بردسیر معمور بود و مسکون و مردم بسیار و تجّار و غربا اطراف به اموال وافر کاروان سرایها حاضر. چون ادِمش از بم عزم خروج کرد، به جیرفت خبر رسید ملک ارسلان ایبک دراز را با جوقی غلامان از جیرفت براه رایین گسیل کرد تا دفع آن تاختن کنند. در راه دوجار خوردند و ادمش در دست ایبک اسیر شد و او را با چند غلام مقید[1756] به جیرفت آورد و چنانکه تکدر[1757] مشارب[1758] صفا میان برادر زیادت می‌شد به حکم غلامان و التماسات ایشان از حد در می‌گذشت. ایبک دراز که ملک ارسلان او را از مصرع کشتی گیری[1759] به مشرع امیری رسانیده بود مگر سنگ گرانیتی در کفش افتاد فصیل وفا را رخنه کرده و از ورطه[1760] حفاظ بیرون جست و از جیرفت به بم گریخت و از بهرامشاه درخواست تا خدمتی که بر دست ادمش تمام نشد، یعنی تاختن بردسیر، او تمام کند. با چند غلام به بردسیر آمد و سحرگاهی علی حسن غفله در کاروان‌سرای غربا و منازل اکابر و متمولان[1761] بردسیر افتاد و تاراجی تمام کرد و تا نماز پیشین باز از غارت کرم داشت و مالهای وافر و نعمت بسیار و نقود مختلف و حلی[1762] عورات و نبات[1763] متقوم و هرچه حق بود و حمل آن ممکن، برداشت و باز به بم شد و رعیت بیچاره را از این فتنه بتازگی سیلاب بلایی نو به لب رسید و از مصاعد استغنا بمهابط فاقه افتادند و غربالی[1764] در کسوت جمال ثروت در آن شهر آمده بودند. همه با پلاس افلاس روی به راه آوردند و غرض ما از این جمع ذکر انقلاب دول و تبدل ملوک است بر وجه علی الذکر بذکر. جزویات وقایع و حوادث انواع سخن. وقتی که در این مدّت در کرمان افتاد، از عزل و تولیت وزرا و قبض و اطلاق امرا و آمد شد غلامان و شکلهای بدیع و کارها

[1750] ت: رو.
[1751] س: از.
[1752] س: تراش.
[1753] ت: بقبلله.
[1754] ت: برای.
[1755] س: «چون شاخ» ندارد.
[1756] ت: معتبر.
[1757] س: تکدگر.
[1758] ت: مشارت.
[1759] س: «کشیشی گبری».
[1760] س: فرجه.
[1761] ت: متوال.
[1762] ت: جای.
[1763] ت: ثبات.
[1764] س: غرباکی.

غریب[1765] و قتلهای زریع و غارات شنیع اشتغال رود، این سواد ده مجلّد شود. این یک صورت بر وجه نمودار ایراد افتاد والخوخ اسفل تا بذکرِ غز رسیم و شرح فتنه ایشان دهیم و من در اثنای نوایب و سوز مصایب کرمان پیش از هجوم غز، قصیده ترصیع گفته‌ام و مخلص باز مدح محمّد مصطفی صلوات الله[1766] علیه کرده یک خانه از آن ترصیع لایق این سیاقت است محرّر شد.

قصیده

دست برد غم چه می بینی چه پرسی سرگذشت — پایمال محتشم زان اشکم از سر در گذشت
نیم طشت فرش اغبر ما لبالب شد زخون — عکس موج او ز طاس قبه اخضر گذشت
لشکر ضحاک در شهر کرمان خیمه زد — چتر افریدون عدل از خاک کرمان برگذشت
از دوام هم شد بام قصورش جای بوم — تا همای عافیت پرید وزین در درگذشت
روزراحت را درین تاریخ شب[1767]خوش گفته‌ایم — پس که غارت رابه ما برروزوشب لشکرگذشت
صبح را شد چهره زرد و شد شفق را اشک سرخ — زین سیه‌رویی که برمردم دراین کشورگذشت
یارب آخر چند از این یارب که از ما هر سحر — بی‌سخن بر سمع[1768] صدر سید و سرورگذشت

القصّه میان پادشاهان بنای مصلحت منهدم شد و در استعداد استیناف مکاوحت بهرامشاه از خراسان مدد خواست. امیر ارقش زاویه و جاوِلی قوده کش و کریم الشرق[1769]را فرستادند و ملک ارسلان عزالدّین لنگ را از یزد استدعا کرد بر آنک[1770] [235a] دیگر باره بهم دگر[1771]باز زدند تا دست[1772] کرا بود و کرا خواهد بود[1773] در ماه اردیبهشت سنه اثنی و ستین در حدود راین ملاقاتشان[1774] افتاد.

شعر

چاشتگهی[1775]گر خروش خاک بجوشد چو آب — وز علم رنگ رنگ باد نماید چو نار
بر سر بیرق بلاغت بر جم و گوید منم — طره خاتون فتحی در تتق کارزار[1776]

چون لشکر خراسان حمله کردند اکثر حشم کرمان را پای ثبات از جای بشد و روی به مقرّ هزیمت نهادند و ملک ارسلان و اتابک محمّد پای قدم النصر مع الصبر بفشردند و ملک طرم طی را دید که عنان انحراف برمی‌گردانید گفت: ”هی هی منم تو هم بخواهی رفت“. در سُکر[1777] خجل و دهشت و حل سرگشته شد[1778] و بناکام بایستاد. پس

[1765] ت: قطیع.
[1766] س: ندارد.
[1767] ت: شد.
[1768] س: ندارد.
[1769] ت: «کریم الشرف».
[1770] ت: ندارد.
[1771] س: ندارد.
[1772] ت: دیت.
[1773] ت: یار.
[1774] ت: «التقا پادشاهان».
[1775] ت: باش.
[1776] س: این بیت را ندارد.
[1777] ت: سگ.
[1778] س: ندارد.

حق تعالی امداد نصرت فرستاده و نسیم ظفر از مهتب لطف الهی وزیدن گرفت و علم دولت بهرامشاه منکوس شد و طالع مراد منحوس هزیمت کرد با لشکر خراسان جمله بنه و انتقال را گذاشتند و چند امیر و معروف دستگیر شدند و نماز خفتی برعکس واقعه خبر به بردسیر برسید[1779] و اصحاب دواوین اتابک و طرم طی پیش از مصاف به بردسیر رسیدند و[1780] همه عروس طرب طلاق دادند و ناقه حرب را زمام برکردند و اکثر معارف و اهل هوا ملک‌ارسلان بی مرکوب و[1781] توشه از شهر بیرون شدند و روی به سرحدّ فارس و عراق نهادند و از آن جمله یکی من بودم و مصیبتی تازه و اضطرابی بی‌اندازه شب بیست و هفتم ماه رمضان در بردسیر حادث شد چون شب به نیمه رسید فیج[1782] فتح آمد و مبشر[1783] ظفر رسید و[1784] از سلامت ملک ارسلان و نصرت لواء او خبر درست آورد و شهر سکون گرفت و مردم را رمق نماند و التزام بدو کردند و قومی که در لعنت فرار نموده[1785] بودند و بعد از دو سه روز از مسافات مختلف باز گردیدند و روز عید ملک ارسلان به طالع مسعود خاتمه[1786] محمود در شهر آمد.

شعر[1787]

جهان به کام و فلک بنده و ملک داعی امید تازه و دولت قوی و بخت جوان

و یعقوب به باز دیدن جمال یوسف آن قدح فرح نوش نکرد که اهل کرمان به بازدیدن آن پادشاه کردند. پس ملک ارسلان بر عادت معهود و طریقت مالوف سمع و بصر[1788] را به مغازلت غوانی و استماع اغانی مشغول کرد و طرم طی[1789] با آن ... که او را در حومه التقاء[1790] اتفاق افتاده بود عنان رعونت فرو نمی‌گرفت و دیو وسوسه رفیع او را بر قاعده مغرور می‌داشت و وزارت در این سال از ناصح‌الدّین ابوالبرکات برگرفتند و ناصرالدّین افزونرا در آن افکندند پس رفیع از تفویض وزارت بوی پشیمان شد و شعار اندیشه را مستشعر. چه ناصرالدین مردی محتشم بود از خاندان آل کسری و زیرین وزیر و امثال رفیع را وزنی ننهادی. بس تقریر طرم طی کرد که این منصب از نصاب استحقاق بیرون می‌باید آورد و ناصرالدّین را در زندان عزل موبد و موقف کردند آنکه عصا به تکمیل بر جبین مردمک چشم او بندند و چشمه بصر او را بدر و راهک بسپارند بر مقتضای اشارت او از صدر بزرگوار که زبده خاندان مجد و شرف بود و خلاصه دودمان جود و کرم میل کشیدند. و خانه وی بر وی بروی زندان گردانید و بهرامشاه شکسته و خسته با قومی برهنه باز به بم شد و تجدید اهبیت پادشاهی و ترتیب اسباب جهانداری از سر گرفت و سنه اثنی و ستین بر التهاب زبانه خلاف میان پادشاهان [235b] و گریز طبقات حشم از جانبین به آخر رسید و ملک ارسلان بر قاعده به جیرفت شد و سنه ثلاث و ستین درآمد. باز به بردسیر آمد و طرم

[1779] ت: «رسانیده بودند».
[1780] ت: « و اصحاب دواوین اتابک و طرم طی پیش از مصاف به بردسیر رسیدند و » ندارد.
[1781] س: «مرکوب و» ندارد.
[1782] ت: ندارد.
[1783] ت: مژده.
[1784] س: «مبشر ظفر رسید» ندارد.
[1785] س: ندارد.
[1786] ت: وخامت.
[1787] س: مصراع.
[1788] ت: «سمع و نصب».
[1789] س: «طرم طی را».
[1790] س: « با آن ... که او را در حومه التقاء » ندارد.

طی به استظهار به غافل پادشاه بر جریمه تطاول اصرار می‌نمود و از وخامت تبعیت[1791] لجاج غافل می‌بود تا از مادر اللّیل حبلی فرزند تقدیری عاقبت و نتیجه قضایی در وجود آمد که به دست دمار فرش عناد طرم طی را طی کرد والله الموفق.

قصّه رفتن[1792] اتابک محمّد به خدمت ملک بهرامشاه به بم[1793]

در ماه خورداد سنه ثلاث و ستین بر قاعده معهود که استواران خاص و عام بمرغزار مشیز می فرستادند و امیر علاء الدین ابوبکر برادر اتابک محمد امیر آخر[1794] پادشاه بود و بر سر کار[1795] با حشم و غلامان خویش عزم خروج می کرد و در شب اتابک کدخدای خویش ناصرالدّین کمال را بخواند و خانه[1796] خالی کرد و گفت:

شعر[1797]

زین طایفه کار ما نخواهد شد راست تا چند ازین نشست برباید خواست

ای ناصرالدین من با غفلت این[1798] پادشاه و حق ناشناسی او درماندم. افسر این مملکت من بر سر او نهادم و مشتی مجهول از غایت شقاوت می‌کوشند تا او را از سریر سلطنت فرود آورند و حلّ و عقد این کره به دست من است و مثل عوام چنانکه هر کس که خر بر بام برد، به زیر تواند آورد. فردا روز آدینه بعد از نماز با[1799] برادر ابوبکر با کله بمشیزمی در شب از پی او بیرون شویم و گله را برانیم و به جانب بم شویم و به سبب پیادگی کس بر پی ما نیارد آمد. بهرامشاه چنانک هست از این برادر متمیزتر است و این ساعت منکوب است و معلول و ملول لاشک منت این موهبت بدارد و از افتادن برخیزد و در هفته او را باز به بردسیر آورم و سزای مخالفان چنانک شرح است بدهم. ناصرالدّین گفت:

شعر[1800]

اقبال درین سپه کشی فایده توست در سر منزل بیک ظفر را ید توست[1801]

ای خداوند این نه راه انسانی و اندیشه جسمانیست، این وجه ربّانی و الهام روحانی است. چنانک حق تعالی فرمود: فأذا عزمت فتوکل علی الله[1802] این ارشاد نخست است[1803] و تلقین و تایید اقبال و بنده دست در فتراک خدمت زده است. چه پی سایه دولت خداوند، ما را یک زمان عمر مباد. برین تقریر با سواری چهار صد بیرون شد و کله در پیش گرفت و به راه بافت به جیرفت شد[1804] و از جمله امرا و بزرگان دولت که طریق بی‌وفایی رفته بودند و سمت

[1791] س: ندارد.
[1792] س: ندارد.
[1793] س: «به بم» ندارد.
[1794] س: « معهود که استواران خاص و عام بمرغزار مشیز می فرستادند و امیر علاء الدین ابوبکر برادر اتابک محمد امیر آخر » ندارد.
[1795] ت: گله.
[1796] س: ندارد.
[1797] ت: ندارد.
[1798] س: ندارد.
[1799] س: ندارد.
[1800] س: ندارد.
[1801] س: این بیت را ندارد.
[1802] : سوره آل عمران: آیه 159
[1803] س: ندارد.
[1804] س: ندارد.

عذر بر روی روزگار خویش نهاده. شمس‌الدین معونی بود شحنه جیرفت، که روی از محراب صواب بگردانیده بود و اقتدا به مسلمه کذاب کرده و بترهات و تزویر رفیع گمراه گشته و به اتفاق در این حالت در جیرفت بود و به عشرت مشغول و از طوارق انّ الحوادث قد یطرقن اسحارا[1805] غافل و اتابک امیری را با چند غلام از پیش فرستاد و او را در قبض درآورد و اوّل حکمی که بر وی فرمود، خلاص امیر مخلص‌الدّین مسعود بود و مخلص‌الدّین مسعود خواجه‌ای بود از خواص خدمت سرای ملک ارسلان. حقوق خدمات ثابت کرده و بارها از بهر او جان بر کف نهاده. روزی در جیرفت در دیوان میانه او و رفیع مناقشتی رفت. رفیع در آن ساعت[1806] و در آن باب غلو نمود. تا مخلص را به قلعه سلیمان[1807] فرستادند و این قلعه در حدود مغولست. به حکم شمس‌الدّین سواری فرستادند. کوتوالی بود. او را رها نکرد. آنک[1808] بر صورت حال و شکل حال[1809] واقعه وقوف نداشت دیگرباره شمس‌الدّین [236a] کس فرستاد و احوال آنها کرد و هم راه منع رفت[1810]. اتابک فرمود که شمس‌الدّین را هلاک کنند. زنهار خواست و گفت این نوبت اگر او را نیارند، حکم سیاست به جای می‌آرد. شمس‌الدّین به خط خویش نوشت که بر خط او تزویری نتوانستی کرد. چه خطی عجب مسلسل داشت و کس در کرمان بدان شیوه نتوانستی نبشت و نشانی که میان ایشان بود باز نمود و احوال اعلام داد که حیوه او متعلّق حبس و اطلاق آن سپاه است او را خلاص دادند. اتابک شمس‌الدّین را او[1811] مخلص را برداشت و روی به بم نهاد. مبشر اقبال و طایر میمون و پیک دولت و برید سعادت نامه برد و به دست بهرامشاه داد. هر مویی بر تن او خندان شد.

شعر

عاشق برت ای شمع چه گل باز آمد　　مسکین چه کند دست دل باز آمد
فریاد کنان غمی غمی شد ز برت　　تشویرخواران خجل خجل باز آمد

روضه حیات بهرامشاه نضارت گرفت[1812]. پس از ذبول[1813] و کوکب سعادتش طالع شد و گلبن طبع آشفته‌اش شکفته شد و طایر دل رمیده‌اش آرمیده گشت و دانست که روزگار بد مهر در آشتی می‌زند و فلک کینه کش را مصالحت می‌جوید و اتابک در بم بعد از تقدیم وظایف اکرام و احترام و لطایف تقریب و ترحیب چندان توقف فرمود که غبار و عشاء سفر از اعطاف بیفشاند. پس عزیمت بردسیر زدند و سراپرده نهضت به صحرا برون بردند و نیم فال و حسن حال چتر همایون روانه شد.

شعر[1814]

هم سخت هم رفعتش و هم ملک و هم قرین　　هم سریر بسیارش و هم بم بر یمین[1815]

[1805] س: «قد یطرقن اسحارا» ندارد. مصرعی منصوب به طرفه بن عبد، ازشعرای معلقات. مصرع اول: یا راقد اللیل مسورا باوله...
[1806] ت: ندارد.
[1807] س: سلیمانی.
[1808] س: ندارد.
[1809] ت: ندارد.
[1810] س: «هم راه منع رفت» ندارد.
[1811] س: و.
[1812] ت: کن.
[1813] ت: «او» اضافی.
[1814] س: ندارد.

و لشکر به در بردسیر شدند.[1816] ملک ارسلان و طرم طی با فوجی پیاده در شهر شدند و چون شب درآمد، ملک ارسلان در حال حصار و لشکر و ذخیره نظر کرد و هیچ اسباب مقام شهر و حصارداری مهیّا ندید. رای صایب آن دانست که شهر را بگذار و جان را به در بر.[1817] نیم شب با خدمتکاران اتابک محمّد در دیه گردید بر بام سرای قرعه اندیشه می‌گردانید[1818] و فال کیفیت و خاتمت این محاصره می‌گرفتیم. آواز برآمد که ملک ارسلان رفت و فوجی از امرا و حشم شهری بخدمت ملک بهرامشاه آمدند و طرم طی را قرب اجل و قضای بد نبد بر پای نهاد و بعد از چندین حقوق و احسان ملک ارسلان حقوق طغیان نمود[1819] و در خدمت او نرفت. از این آوازه گل هر دلی شکفته شد و لاله هر لبی باز خندید. چه مردم اگر چه استقامت ولایت و یک رنگی کار ملک میخواستند، گرفتار شدن ملک ارسلان رنج دل و نفس او برمزاج[1820] سنخ رعیت و لشکری راست نبود. پس مراد اهل و داد نفس او بسلامت برست و ملک برادرش را مسلّم شد. بامداد روز شنبه منتصف ماه خرداد سنه ثلاث و ستین چتر همایون ملک بهرامشاه در دارالملک بردسیر آمد و در سرای دست نزول فرمود و طرم طی با چند غلام به صحرا آمد و دست بوس کرد و در خدمت به رکاب[1821] به سرای باز آمد. ناصرالدّین افزون که وی را رنجانیده بود و بر تکمیل او تعویل کرد و حق تعالی جز دیده او را از الماس میل نگاه داشته بود و در سرای ملک طرم طی را باز دید، گفت ای امیر آینه چشمم نگر که چه روشن است. گفت ای خداوند! چه روز این سخن است. پس طرم طی از سرای ملک بیرون شد [236b] بر عزم وثاق خویش با اتابک گفتند که هنوز حشم احتیاط باز نخواهی کرد و همچنین بر سمت سهولت خواهی رفت. طرم طی از سرای بیرون شد. او را دیگر کجا بینی. ملک کس بر پی او فرستاد و او را باز سرای آورد و کار عمرش به آخر رسانید.

شعر[1822]

تا بدانی که بد نباید کرد　　دم دیو ستم نباید خورد
هر که از حدّ خویش درگذرد　　جان ز چنگ قضا برون نبرد

قصّه رفتن ملک ارسلان به یزد

ملک ارسلان به راه راور بیرون شد و روی به یزد نهاد. چون به مقصد رسید، اتابک یزد اعزاز مقدمش غاشیه به تخیل و امکان بر کتف اذغان گرفت و بطاق عبودیت بر میان اخلاص بست و او را در ایوان تعظیم بر مسند تکریم نشاند و خود در موضع خضوع به قدم طاعت بایستاد و در تقدیم اسباب پادشاهی و ترتیب ادوات ملاهی حکم میزبانی بجای آورد.

[1815] س: این بیت را ندارد.
[1816] ت: کشیدند.
[1817] ت: ببرد.
[1818] ت: می گردانیم.
[1819] س: نمودند.
[1820] س: یرلغ.
[1821] س: «به رکاب» ندارد.
[1822] س: ندارد.

[**شعر**]

ما مهمان را عزیز چون جان داریم　　خود جان و درم زبهر مهمان داریم

و اتابک یزد سوگند مغلطه می‌خورد که اگر مرا خزانه یزد در سر خدمت باید کرد، سپر تجلّد نیفکنم و از بذل مجهود درین باب تعلل ننمایم و اگر غرض به لشکر یزد برنیاید، نفس خویش به حضرت عراق روم و لشکری به مال بخرم و بیاورم. دو ماهی حق مجالست و موانست گزاردند. پس بر خیال و توهم عذر غلامان کرمان و هوآء لشکر در صمیم تموز ملک ارسلان با اتابک و لشکر یزد به سر حدّ کرمان آمد و چون خبر این حرکت به بردسیر رسید، ولایت کرمان با سرحدها در حکم فرمان[1823] بهرامشاه و اتابک آمده بود و جمله اصحاب اطراف و امرآء نواحی مملکت به خدمت نابکار پیوسته و اکناف کرمان را آیین استقامت بسته و صحن بساتین مملکت بریاحین راحت و سکون آراسته و رعیّت ایمن و خوش‌دل اشعار برقرار و طبقات لشکر از ترک و تاجیک[1824] و دیلم مجتمع و ملک بهرامشاه از پوست قتل[1825] و شنیع و خشم سریع بیرون آمده. القصّه، از دارالملک بردسیر با لشکری جرار روی به سر حدّ آورد چون مسافت مابین متقارب شد و توقع ملک ارسلان به تحقیق پیوست، عنان باز جانب یزد گردانید و ملک بهرامشاه باز به بردسیر آمد و مدت یکسال و نیم در کرمان کار ملک بحسن ایالت مضبوط بود. وزیر ملک بهرامشاه ظهیرالدّین، افزون که مستوفی دیوان بم بود و خازن او شهاب‌الدّین محمّد بن الفرج دیلمی که حاتم نقش خاتم جود او نتوانستی خواند و معده زایده معنی سرگرم او درنیافتی و ملک بهرامشاه رنگ بغض رعیّت از آئینه ضمیر می‌زدود و رعیّت حلقه بندگی او در گوش هوش می‌کشیدند و داغ دعاگویی او بر سریر[1826] اعتقاد می نهاد[1827].

شعر[1828]

چون گویم بر من سر آید غم تو　　سر بر زند از زمین برآید غم تو[1829]

در اواخر تابستان سنه اربع و ستین، ملک بهرامشاه را مبادی استسقا پیدا آمد و اطبا را حاضر کردند و معالجت پیش گرفتند. چون در جام عمر جرعه حیات نمانده بود، هیچ دارو نافع نیامد در زمان شباب و عنفوان جوانی و بسطت ملک و نفاط فرمان او را از قضاء[1830] عرصه سلطنت بر ربودند و در مضیق تابوت افکندند.

شعر

دست اجل بریده که عقد کرم گسست　　هیچ قضا نکنده که شاخ شرف برند

[1823] س: ندارد.
[1824] س: ندارد.
[1825] ت: قبل.
[1826] س: سرین.
[1827] س: ندارد.
[1828] س: ندارد.
[1829] س: این بیت را ندارد.
[1830] ت: فضا.

دیگرباره عرش مملکت متسلم شد و قواعد سلطنت منهدم و عقود امن و استقامت منفضم و در کرمان اهواء[1831] آشوب افتاد و بهم برآمد و هر طایفه را می‌زدند و مقری می‌جستند. امیر آیبک دراز و جمعی از غلامان و چند مذکور [237a] از امراء دولت از غمازان فتنه بجستند و از غبار آن محنت بیرون شدند و روی به جانب جیرفت نهادند و جمعی از حشم و وزیر ظهیرالدّین بر صوب یزد به خدمت ملک ارسلان رغبت نمودند و اتابک محمّد را چون گل باغ مملکت از دست بشده بود، صواب آن دید که گلاب بسازد ملک محمّدشاه بن بهرامشاه را[1832] بر جای پدر نشاندند و روزی چند در بردسیر در خدمت آن طفل مقاسات غوغا اضطراب کرد. کعبتین تقدیر نقش مراد نمی‌اندیشه کرد که سابق علی سهل، پرورده ملک بهرامشاه است و در قلعه بم به حکم اختیار او کوتوال و چند سرهنگ دارد اگر این ملک را رمقی و این کار را رونقی خواهد بود و جز به معونت او نباشد، محمد شاه[1833] برداشت با جمعی از غلامان و حشم خویش روی به جانب بم نهاد.

قصّه احوال سابق الدّین علی سهل و مقام او در کرمان

سابق‌الدین علی سهل[1834] از دیه محمّدآباد بود از روستای[1835] شیراز. از جمله شاگردان احمد خربنده که صعلوک و عیار بود[1836] و در خراسان بوده است[1837] مشهور و معروف[1838] و علی سرهنگی بود مستجمع آلات آن پیشه و از اجداد شیران آن بیشه و در خراسان به خدمت درگاه کریم‌الشرف[1839] موسوم بود و او را در عهد ملک طغرل چند نوبت بنامه به کرمان فرستادند و[1840] در عهد ملک بهرامشاه در خدمت کریم‌الشرف به بم آمد و در خدمت[1841] پادشاه و بزرگان دولت هر روز از اوراق[1842] حسن اخلاق باز می‌کرد و نافه از شمه [1843] شمال شمایل خویش می‌گشاد و دل‌ها را به اظهار فنون مردی و مردمی صید می‌کرد. تا از دهایه خمول و خفا بیرون آمد و پای در سرای وجاهت و پناهت نهاد و چند سرهنگ بر وی گرد آمد. چون بهرامشاه با اتابک محمّد عزم دارالملک بردسیر فرمود، چند سرهنگ دیگر مصاف مردان علی سهل گردانید و حصار و قلعه بم بوی سپرد و او در این کوتوالی و پیشوایی طریقتی از مروت نهاد و شیوه از ایالت بر دست گرفت در رعایت رعایا و اقامت مراسم عدل و راستی و محافظت حقوق اکابر و اصاغر که اولاد ملک طغرل شاه در جنب او گم شدند. چون مردم بم به سعی ولایت او بر فراش معاش بیاسودند، مگر سلجوق و سلجوقیان گرفتند و خاص و عام مهره مهر او بر گردن جان بشستند. پس هر روز رشته پاسش قوت می‌گرفت و کیسه بسیارس امتلا می‌پذیرفت و درجه جائش اعتلا می‌نمود و تا بهرامشاه زنده بود اظهار عبودیت می‌کرد و بر سمت طاعت می‌رفت. پس اتابک محمّد را خیال آن بود که علی سهل، پرورده و

1831 ت: «اهواء در کرمان».
1832 س: ندارد.
1833 س: «محمد شاه» ندارد.
1834 ت: ندارد.
1835 ت: روستاق.
1836 ت: ندارد.
1837 س: «بوده است» ندارد.
1838 ت: «مشهور و معروف» ندارد.
1839 ت: «کریم الشرق».
1840 ت: « در عهد ملک طغرل چند نوبت بنامه به کرمان فرستادند و » ندارد.
1841 ت: درست.
1842 س: وقاء.
1843 ت: «از» اضافی.

برکشیده ملک بهرامشاه است و مردی است به کمال رجولیت مذکور[1844] و به حسن عهد[1845] مشهور و شهری و قلعه در دست او چون یاران قدیم و حشم کرمان و خواص بهرامشاه از سمت حفاظ تجنب نمودند او را حق خدمت بهرامشاه دامن دل او گیرد و فرزند خداوندگار را جایی[1846] و پناهی دهد و خود برقرار می‌باشد. برین تمنی محمّدشاه را برگرفت با جمعی معدود به بم شد. علی سهل او را زر[1847] و سیم ترتیب و ترغیب[1848] و تقریب و شرط خدمت کاری به جای آورد و نزل و علوفات ترتیب کرد و اتابک محمّدشاه را در ربض فرود آورد و در شهرستان به نزدیک اتابک بدانست که این مخالفت است. بعد از دو سه روز که موسم[1849] اتابک پیش سابق‌الدّین علی فرستاد که تو مردی باشی به حسن سیرت موصوف و فرزانگی و جوانمردی [237b] معروف و می‌دانی که ملک بهرامشاه بر تو حق نعمت و تربیت دارد و امروز آن پادشاه به جوار حق پیوست و البته ترا از آن اختیار کرد که در ناصیه شهامت تو آثار حسن عهد[1850] مشاهده می‌کرد و دانست که با فرزندان[1851] او عذر نکنی و حقوق احسان او را رعایت کنی. این ساعت خدم خیل و حشم پدر همه متفرق شدند و جز این حصار و قلعه در دست نماند لایق به وفاداری و حق‌گزاری تو آن باشد که او را در شهر بم بر تخت نشانی و من و تو کمر بندگی به بندیم. چون لشکر پراکنده به بیند که این کار بر نسق التیام مطروست و این ملک در سلک مراد منتظم، همه روی باز این جانب نهند و چون شوکت و قوت حاصل آمد، اگر خصمی دو[1852] معارضت زند، جواب او توان داد. سابق‌الدّین علی، آن فصل بشنید جواب فرستاد که همچنین است که خداوند اتابک میفرماید و من نهالی‌ام که ملک بهرامشاه عروس فرموده است. لاشک از سرخس الظن به حلال‌زادگی و وفاداری من بر این اختیار اقدام نمود و امروز الحمدلله که ظن او صادقست و حال[1853] او وحی ناطق.

شعر

همچنان بنده وار یار توام بر سر عهد استوار توام

ولایت پادشاه راست و حکم مملکت اتابک را مرا با کوتوالی[1854] و اینک در موقف طاعت ایستاده‌ام و نطاق بندگی بر حسب استطاعت بسته. بلی این کار معظم است و مشکلی مبهم و گره آن جز به ناخن تفکر نتوان گشاد. یکی مهلت می‌خواهم تا قرعه اندیشه بگردانم و سر رشته این کار باز دست کنم و خبر باز دهم. پس سابق‌الدّین علی سهل سرمه مهر[1855] در بصر بصیرت کشید و در شش جهت آفرینش نظر کرد و هفت اقلیم فطرت را زیر پای رخش فکرت آورد. ملک ارسلان را با لشکر یزد و کرمان را دید، روی به بردسیر نهاده و آیبک دراز و غلامان جیرفت

[1844] س: مذکور.
[1845] ت: ندارد.
[1846] ت: جاشنی.
[1847] ت: «اول روز».
[1848] ت: ندارد.
[1849] ت: ندارد.
[1850] ت: ندارد.
[1851] س: فرزند.
[1852] ت: ندارد.
[1853] ت: قلاد.
[1854] ت: «کار» اضافی.
[1855] ت: سرخ.

را دید و چشم[1856] طمع گشاده و دهان حرص باز کرده و ملک تورانشاه را دید. در عراق حدوث مثل این حالت را بر قدم انتظار ایستاده و دانست که چون ملک ارسلان بردسیر را مسلم کرد، او را جز قصد اتابک محمّد مهمی دامن همت نگیرد. سیوم آنک خصم ملک زیر جناح ترشح دارد و می‌پرورد. چون بازبینی خصومت همه عالم بر در خانه من آید، رای آن است که هجو می‌کنم و ملک محمّدشاه را و اتابک را در قبض آورم تا هر پادشاهی که نشیند، مرا وسیلتی بود و چهره جاه و منصب مرا وقایتی فرمود تا درهای ربض شهر فرو بستند و خود و سرهنگ را که داشت بامدادی بر سر ملک و اتابک و حواشی افتادند و اتفاق نیک را بر عزم رکوب اسبان در زین[1857] بودند. اتابک بر نشست و ملک را در پیش اسب خود گرفت و چند مرد جلد را که در خدمت اتابک بودند، دروازه را بشکستند و اتابک و ملک بیرون افتادند و حواشی بعضی جست و برخی ماند و اتابک و ملک چون از این ورطه خلاص یافتند، در مفر و مقر خویش تفکر کردند. بر دست راست بردسیر بود و ملک‌ارسلان رسیده و بر دست چپ آیبک دراز[1858] و لشکری آنجا به راه جستار بیرون شد و کرمان را وداع کرد و روی به آیبک نهاد. چون آنجا رسید، امرا آیبک به اقدام اعلام استقبال نمودند و ایشان را در منازل اکرام فرو آوردند [238a] و گفتند

شعر

گر ز آمدن یار خبر داشتمی بر رهگذرش گل و سمن کاشتمی

قصّه آمدن ملک ارسلان و اتابک یزد از یزد[1859] به بردسیر

چون اتابک محمّد از بردسیر عزم بم کرد، وزیر ظهیرالدین و جمله معارف کرمان روی به سر حدّ یزد آوردند و به ملک ارسلان نوشتند و گفتند.

شعر

برخیز و بیا که خانه آراسته‌ایم ز ایزد به دعا شب ترا خاسته‌ایم

اتابک یزد و برادرش شرف‌الدّین بیستا[1860] و غلامان ایشان در خدمت ملک ارسلان آمدند و روز اول از ماه دی سنه اربع و ستین و خمسمایه به دارالملک بردسیر رسیدند.

شعر

مجلس خالی و سرمست به دست انصاف بدهد که جای هر شادی است

پانزده روز در بردسیر مقام کردند. وزارت بر ظهیرالدّین مقرر شد روز پنجشنبه پانزدهم ماه ذی حجه[1861]، عزم جیرفت کردند و من به نیابت دیوان انشا در خدمت بودم. چون به منزل در خاورد نزول کردند، خبر شد که امیر آیبک دراز با دیگر امرا و غلامان سر عقبه مادوک گرفته‌اند و لشکر یزد را در جیرفت نخواهند گذاشت و می‌گویند که اگر ملک از لشکر غریب مهاجرت کند و با حشم خویش بسازد، ما حلقه بندگی در گوش جان داریم و

1856 س: «چشم دید و».
1857 س: ریگی.
1858 س: ندارد.
1859 ت: «از یزد» ندارد.
1860 س: ندارد.
1861 ت: ذی.

اگر نه، تا جان داریم می‌زنیم. ملک را سخن غریب نمود. قیبه کشتی‌گیر را بخواند که او در کشتی استاد آیبک دراز بود و بفرستاد تا خبری درست بیاورد و مسافت دو سه فرسنگ بود. قیبه شب را باز آمد و گفت خبر راست است و آیبک زمین بوس می‌رساند و می‌گوید من بنده قدیم درگاهم و این ساعت بر هوای خدمت خداوند از خصم ملک و آیبک باز گشتم و آیبک لشکری تمام به امید نظر عاطفت پادشاه تربیت کرده‌ام الحمدلله آن پادشاه را چون عرصه ملک خالیست و منازعی در مقابل نه محتاج مدد غریبان نیست. اتابک یزد را بر سوابق شفقت و بزرگی که نموده است و تجسم مصاحبت فرموده منت بدارد و ولایت سرحدّ کرمان که می‌خورد و از این مملکت زیادت از[1862] این به وی نرسد. بسلامت[1863] برود و باز گردد و آن را می‌خورد و اگر به خلاف این اندیشه می‌کند راه مجال گشاده است و در میدان امتحان گشوده. ملک اتابک و برادرش بخواند و قیبه را فرمود تا این فصل در حضور ایشان ایراد کرد. شرف‌الدّین بیستا مردی بود به طاعت[1864] مشهور و به غایت بسالت مذکور. من از دور می‌شنیدم که شرف‌الدّین می‌گفت که من فردا چون روز برآید، این کندگان از عقبه به زیر آورم. روز دیگر روی به پای عقبه نهادند و با جماعتی از اصحاب عمایم از خدمت رکاب بازایستادیم و به دهی شدیم که آنرا سرهنگ خوانند. چه متغیر[1865] بودیم که لشکر یزد گذر نتواند کرد و ما لشکری به عدد افزون و بالا دست مقاومت نتواند نمود. چون به نماز پیشین رسید از سرپشتها آواز می‌آمد که لشکر یزد باز گردند. ملک چون به پای عقبه رسید آیبک را پیش خواند و گفت اتابک یزد بر من حقوق بسیار دارد و دو سال است که رنج بسیار[1866] می‌کشد به امید آنکه ما او را در کرمان منصبی دهیم و به مکافات او پیدا آییم. رضا می باید داد تا به خدمت[1867] آید. یک هفته نظاره گرمسیر ما بکند و به سلامت باز گردد و ترک لجوج بود بر گفته خود اصرار نمود [238b] و با وی سخن ملک درنگرفت پس ملک گفت من انتقال باز دارالملک بردسیر کنم تا حق تعالی چه خواسته است و عنان بگردانید و باز میان حشم آمد و حال لحاج آیبک با اتابک یزد باز گفت. اتابک چون[1868] در آن سنگ‌لاخ نه مجال حالش دید و نه مقام کوشش عقابی بر عقبه با وی چه توان کرد. اتابک گفت پادشاه داند که هیچ غرض در بردسیر و جیرفت[1869] بسته نیست. همت ما در این جدّ و جهد آن بود که ملک در کنف سلامت و ظلّ دولت به خانه خویش و ملک موروث باز گردد[1870] و ما آنچه از خدای خواستیم، از نصرت و ظفر یافتیم و راه به خانه خویش باز می‌دانیم و این زمستان با تراکم افواج بحر[1871] و تلاطم امواج فتن مقام بردسیر دشوار باشد. چون چتر همایون به مبارکی در بیضه ولایت گشاده شد و با بندگان خویش ساختن اولی‌تر. هرچند می‌دانیم که با این لشکر و حشم قرار بگیرد مرکز کرمان و

[1862] ت: ندارد.
[1863] س: ندارد.
[1864] ت: «بشا شجاعت».
[1865] ت: متعین.
[1866] ت: ما.
[1867] ت: جیرفت.
[1868] ت: مکرر.
[1869] س: جارفت.
[1870] ت: رسید.
[1871] ت: سخن.

هرچه زودتر بهم برآید وداع کرد و بازگردید و روی باز به یزد نهاد و ملک ارسلان با خواص خویش با[1872] لشکر پیوست و به جیرفت[1873] شد و اسم اتابکی بر آیبک نهاد و زمستان گذاشتند.

قصّه درآمدن اتابک محمّد از آیبک و گرفتن بردسیر

چون دو سه ماه در ضیافت امراء اتابک بودند، پس بر عزم استمداد روی به فارس نهادند. در بسا حاجی بیک با ملک و اتابک پیوست و فوجی از سوار و پیاده داشت و این حاجی بیک، مردی بود مکار و ناحق‌شناس تا اتابک محمّد آغاز مساوی اتابک زنگی نهاده و گفت از وی و مدد وی حسابی بر نتوان گرفت و مصلحت آن است که من در خدمت باشم و هم با حدود کرمان رویم. لشکر کرمان چون بدانند که ما را قوتی نیست، دیگرباره میل سیل هوا ایشان با وادی جانب تو افتد. بر این قرار روی باز کرمان نهادند اتابک محمّد را پسری بود چالاک، خوب‌روی مردانه و به خصال فرزانگی، آراسته نام او پهلوان. با پدر رای زد و گفت ای پدر! شهر بردسیر خالی است و شحنه او امیرابوافوارس کوهی دیلمی عاجز مجهول. اگر سحرگاهی چند سوار در پس دیوارها شهر کمین سازند و چون درها بگشایند خود را در شهر اندازند. همانا که اهل شهر را دست مدافعت و طاقت ممانعت نباشد و من به نفس خویش مباشر این تهوّر خواهم بود. تا که را اگر[1874] راست آید دولت خداوند اتابک باشد و اگر عیاذ بالله تیر قصد خطا رود، من فدای جان خداوند باشم و حمل بر حرکت کودکانه کنند. اتابک رضا داد. روز سیوم ماه فروردین سنه خمس و ستین پهلوان بر موجب قرار خود را در شهر افکند و حصار را فرو گرفت و امیر ابوالفوارس کوهی را در قبض آورد و اتابک و محمّدشاه و حاجبیک در شهر شدند و خبر به جیرفت[1875] رسید که روزگار از پس پرده فتنه شعبده تازه بیرون آورد کار مملکت از حالی به حالی گردید و ملک را و اتابک روی به مقام جیرفت[1876] نماند. پیش از معهود خروج کردند و وزیر ظهیرالدّین و کیا محمّد بن المفرح به جانب بم و خانه خویش توجّه نمودند و چون ملک ارسلان و آیبک به بردسیر رسیدند، غلّه هنوز سبز بود و نه بر ظاهر قوّت مردم بود و نه در شهر ذخیره روزی. دو سه مقاسات گرسنگی کردند و ملک ارسلان آیبک را فرود آورد[1877] در شهر شد [239a] و محمّدشاه را به قلعه فرستاد بی آسیبی که به وی رسانید.

قصّه رسیدن آیبک دراز[1878] به بم

چون ملک از جیرفت[1879] عزم بردسیر فرمود مرا رنجکی بود و در خدمت رکاب نتوانستم بود و مقام جیرفت[1880] متعذر شد. به سبب رنجوری در صحبت جمعی از دوستان به بم شدم. اول ماه رمضان بود که آیبک دراز و چند امیر و فوجی غلامان از در بردسیر برخاسته به بم رسیدند و سابق‌الدین علی استقبال فرمود.

[1872] س: باز.
[1873] س: جارفت.
[1874] س: را.
[1875] س: جارفت.
[1876] س: جارفت.
[1877] س: ندارد.
[1878] ت: «دران» اضافی.
[1879] س: جارفت.
[1880] س: جارفت.

شعر

چون دید مرا بسی بزرگی فرمود　　من نیز به پای او در افتادم زود

حال آیبک و لشکر را در شهر فرود آورد و مبانی معاهدت محکم گردانید و هم در رمضان عزم تاختن جیرفت نمود و سرسکان سابق را با ترکان خود برد و قمادین که محط رفاق آفاق است و جیرفت و رساتیق را[1881] زیر و زبر گردانید[1882] و آنچه دید[1883] از صامت و ناطق برد و نیل و بغم و غیره همه را باز به بم آوردند و در بردسیر مجیدالدین پسر ناصح‌الدّین و ابوالبرکات خواجه معتمد زرین متین.

شعر

خواجه کاردان کارگشای　　به یک اندیشه‌اش جهان همای

خود و خود رای او چو نبشتند　　نقش فردا به چشم سر بینند

به حکم آن ولایت را که این خانه او بود در میان بم و بردسیر افتاده است. از تعرض اهل بم[1884] مستشعرتر می‌بودند[1885] و در تمهید قاعده مصالحتی و مهادنتی بین[1886] الجانبین می‌کوشیدند او را در صمیم تابستان به بم فرستادند تا در آن باب سعی نماید و عقد عهدی مبرم گرداند. مجدالدین مجهول کفایت خویش در آن مبذول داشت. آواز صلحی برآورد و جمعی از غلامان که به زن و فرزند بردسیر اشتیاقی زیادت داشتند رغبت مراجعت بردسیر نمودند و من هم در خدمت مجدالدین. باز بردسیر[1887] آمدند و چون بناء صلح بر صدق مصامحت[1888] نبود مدّت آن دراز نکشید.

شعر

دل اگر با زبان نباشد یار　　هرچه گوید زبان بود بی‌کار

و در این وقت وزارت به مجدّالدین دادند و زین‌الدّین، رسول‌وار به رسالت حضرت فارس حاضر بود و مردی بود فتان، فضول خوی[1889] بسیار گوی. او را بر سبیل تعجیل گسیل کردند و استمداد فوجی از حشم فارس نمود. زین‌الدین غرض فضول خود را در آن باب مبالغت کرد و امیری دو سه با جمعی حشم برگرفت و مصاحب ایشان باز کرمان آمد و بدو منزل به بم آمد و به خدمت ملک ارسلان بنشستند و رفتند و به در شهر بم فرود آمدند و لشکر شهربرعزم ضبط ربض و امیر[1890] حفظ دشت بیرون آمدند و لمعه برق میان دو لشکر به آسمان رسید. غلبه در جانب دشت بود. ربض بستند و دیوار خراب کردند و تا لب خندق رسید. لشکر شهر، باز حصار شد و به محاصره مشغول و در شهر سوارانی چون دیوان آهن خای و به پیادگانی چون شیر قلعه گشای و بر صحرا لشکری دوماهی

[1881] س: ندارد.
[1882] ت: گردانیدند.
[1883] ت: دیدند.
[1884] س: ندارد.
[1885] ت: می بود.
[1886] س: پیر.
[1887] س: « نمودند و من هم در خدمت مجدالدین باز بردسیر » ندارد.
[1888] س: مصات.
[1889] س: ندارد.
[1890] ت: ندارد.

از رقعه منازعت سر بر نیاوردند و از وحشت[1891] خالقی بسیار هلاک شد و صد غلام نوخط که هم بنده زرخریده اتابک محمّد بودند و همه مجروح شدند و افتادند سپهسالاری بود او را سیف‌الدّین الطیوش ابوبکر گفتند مردی ظریف بود. در ذکر این کوشش بی‌فایده شروع کرده بودیم گفت ای فلان در این [239b] لشکرگاه کارکن هست کارفرمایی نیست. یعنی که ملک و اتابک طریق استخلاص این شهر به دست نیست. فی‌الجمله محقق شد که گره این حادثه جز به ناحق مجاهدت گشادن منصور نیست. جمعی از قضات و معارف و رعایای بم از سابق مسترند[1892] بودند[1893] و به خدمت اتابک آمدند و گفتند ما از پیران شنیده‌ایم[1894] که آفت شهر بم رود ابارق[1895] است اگر آوردن رود و در خندق افکندن میسر شود لابد دیوار خراب شود و شهر گشاده.

شعر

هر حیله که در دهم بد اندیش نشد　　من با تو بکردم و جوی بیش نشد

و فرمود که[1896] جمله بازار[1897] و کهکین حوالی بم و نرماشیر جمع کردند و از بیست فرسنگ این رود آوردند و در خندق افکندند و آب غلبه نمود و ربض سر به خرابی آورد از هر[1898] طرف که رو[1899] به صحرا داشت. آیبک و سابق علی و جمله امرا و حشم و رعیّت شهر با بیل و کلنگ و تبر و تیشه بیرون آمدند و راه آب از خندق به صحرا گشادند. خبر به لشکر رسید که آن رخنه را مسدود کردند. بر آنک امراء دولت بر سر آن بند می‌باشند تا دیگر گشایند. یک دو شب پاس آن بازداشتند. خدمتی به غایت صعب و دشوار بود. در اقامت آن تهاون می‌رفت تا دیگر باره راه آب گشاده شود[1900] و سر در صحرا نهد. از این طریق نیز فارغ شدند. پس از شهر ضیاءالدّین عمر ابوبکر بیرون آمد و او مردی غریب بود. خراسانی حلال زاده و در باب صلح کلمه ایراد کرد و آنچه حکم نصیحت[1901] بود به جای آورد. اتابک را این سخن بر مزاج راست نمی آمد و ملک رعایت جانب اتابک را عذر می‌نهاد و چند التماس می‌نمود. ضیاءالدّین دو سه نوبت تردد کرد. اتابک اصرار نمود و از وخامت خاتمه الحاج شوم اندیشه نمی‌کرد.

شعر

جهان هست بسیار و مردم بسی　　به شهاش خوردن نیارد کسی

اگر هست پروانه روی زمین　　هوا مرغ دارد بسی دانه چین

[1891] ت: دشت.
[1892] ت: مستربد.
[1893] س: ندارد.
[1894] ت: شنیده.
[1895] ت: بارق.
[1896] ت: تا.
[1897] س: بازیار.
[1898] س: یک.
[1899] س: ندارد.
[1900] ت: شد.
[1901] ت: فصیح.

امّا چون قضا نازل خواهد بود و سرش[1902] از اسرار به تقدیر شایع خواهد شد اسباب آن ساخته گردد و مخایل آن ظاهر و رایح آخر نوبت که ضیاءالدّین باز آمد، شب در خیمه ناصرالدّین کمال بود. کدخدای اتابک و در تقریر مصالحت بعد چندین تقریر در اثناء سخن گفت که اگر عقل صلح منتظم نشود من می‌ترسم که شکلی حاصل شود و به تراز صلح من حاضر بودم و چون این کلمه شنیدم، دانستم که شور و شر متطایرست و فوجی از لشکر بیرون در عزم عذر آمدند و رنگ سخن ضیاءالدّین در ملک و اتابک نگرفت.

شعر

یار ما را بهیچ برنگرفت هرچه گفتیم هیچ در نگرفت

و سعی او ضایع ماند.

قصّه عذر کردن زین‌الدّین و لشکر فارس بر لشکر کرمان

سرهنگ‌زاده‌ای بود مجهول او را ظاهر محمّد امیر گفتندی[1903]. مردی بود که[1904] هر سازی توانستی زد اما متهوری فضول چاپلوس. اتفاقا این ظاهر[1905] در صحبت آیبک بود با آیبک گفت من اندیشه تهوّری کرده‌ام. اگر راست آید خود اقبال خداوند است و اگر نه سپاهی از حشمی کم گیر. من شب بیرون روم و زین‌الدّین رسول‌دار از این مقام بگردانم و او را به تطمیع مال و تمنیت مناصب از جاده وفای ملک ارسلان بگردانم و در سمع وی افکنم که سرحدّ کرمان که ملاهی[1906] ولایت فارس است [240a] این حشم را مسلّم باشد[1907] و سکه و خطبه به نام اتابک باشد و این حشم را در شهر آورم. لابد ملک و لشکر برخیزد و ما به سرحدّ رویم و ملک تورانشاه را از یزد بیاوریم و زیادت مدد از فارس التماس کنیم و کرمان را مستخلص کنیم آیبک را این سخن بر مذاق راست آمد و چون تقدیر در ساختن کار بود ظاهر[1908] به آنچه قبول کرد وفا نمود و چند شب آمد و شد تا این کار به فیصل انجامید. شبی وقت خواب، نعره برآمد که لشکر فارس بنه برگرفت و در شهر بم شد. بلبل دل هر کسی از قفس تن بپرید و هر که بود علائق و عوایق[1909] امید از جان و مال ببرّیدند.

شعر[1910]

شبی چون روز قیامت هایل و شد زرقص سست و زبان زگفتن کند[1911]

اهل لشکر[1912] را پای رفتن گریز و روی ستیز نماند و جز صبر و انتظار مرگ هیچ چاره نه حق تعالی فضل کرد و شر ایشان در شب دفع کرد و چه حشم فارس شب در شهر بشدند و بیم در ربض به طلب مزید اشتیاق شب گذاشت و حال ایشان در فزع و جزع افتاد از حال ما زارتر بامداد چون به هم پیوستند خروج کردند و از پس دیوارها خود

[1902] س: سرین.
[1903] س: می گفتند.
[1904] س: ندارد.
[1905] ت: ظافر.
[1906] ت: ملاحیق.
[1907] س: است.
[1908] س: ظافر.
[1909] س: «و عوایق» ندارد.
[1910] س: ندارد.
[1911] س: این بیت را ندارد.
[1912] ت: لشکرگاه.

را می‌نمودند چه هنوز غلبه در لشکرگاه دشت بود[1913] اما هول شب دست و پای مردم چنان سست کرده بود که کس را طاقت لجام بر سر اسب کردن نبود. امیری شبانکاره بود او را امیرحسین سرد گفتندی. مردی مذکور و به شجاعت مشهور. او را دیدم لرزه بر هفت اندام افتاده و گریز راحت درهم می آورد. چند نوبت سیف‌الدّین الحیوش که ذکر او سابق است لجام او می‌گرفت و باز می‌گردانید و می گفت[1914] ای امیر چون که تو پهلوان لشکری و شیرمرد حشم در حق تو است.

شعر[1915]

به جاهی که من پای بفشاردم　　عنان سواران شدی تا روم

عاقبت جملگی بنگاه و خیمه‌ها زده و دیگها تخته گذاشتیم و شب نرماشیر آمد و از آنجا روی به جیرفت نهاد و آیبک با سواران خویش و لشکر فارس روی به[1916] سیرجان نهاد و امیر یوسف عاشق را به یزد فرستاد به طلب ملک تورانشاه و ضیاءالدّین ابوبکر به ملک[1917] شیراز با غلام ماجری بر احوال و التماس زیادت مدد.

قصّه ملک تورانشاه

بعد از رفتن او از حدود دشت با مجاهد گورکانی و حشم فارس چون از دشت بگریختند و باز به حضرت فارس شدند و آن زمستان آنجا بودند چون ملک ارسلان را واقعه افتاد و به حضرت عراق شد او را به نظر اعزاز ملحوظ گردانیدند و بر رعایت حق مهاجرت او[1918] متفق شدند. تورانشاه از فارس عزم عراق فرمود. چون آنجا رسید پهلوان پسر اتابک ایلدکز بود و برادر سلطان او را استقبال کرد و فرود آمد و در خدمت تواضع نمود و تورانشاه از سر اسب با او معانعت کرد و فرود نیامد. پهلوان را این تهاون به غایت سخت آمد و به سبب شکستگی بازار تورانشاه شد. پهلوان از فرط تغییر باز گفت که برادر مهین با هزار سوار و پیاده و اصناف رعایا که به عیش و هوای او به عراق آمده‌اند اینجاست و با بندگان و ما طریق[1919] تواضع می‌سپرد و برادر کهین آمده است برهنه و گرسنه با هزار خروار بارنامه فی الجمله او را به سبب خویشی مراعات [240b] کردند و میان برادران معاقد مصالح موکد گردانیدند. چون ملک ارسلان با لشکر روی به کرمان نهاد، تورانشاه در همدان مقیم شد پس مقام را اصفهان اختیار کرد چون خبر وفات اتابک[1920] ایلدکز برسید، عقده عزیمت او در مقام عراق واهی شد و چون بر اثر نفی[1921] مادر سلطان بشنید گفت و در اصفهان توقف نکرد و به یزد آمد و اتابک یزد[1922] او را خدمت کرد و او را به مواعد اصلاح[1923] بین الاخوین موعود می‌داشت و به ملک ارسلان می نوشت که من برادرت را به فسون و فسانه نگاه

[1913] س: ندارد.
[1914] س: گفت.
[1915] ت: بیت.
[1916] س: ندارد.
[1917] ت: حضرت.
[1918] ت: ندارد.
[1919] ت: به طریق.
[1920] ت: ندارد.
[1921] س: ندارد.
[1922] ت: « و اتابک یزد» ندارد.
[1923] س: اخلاص.

می‌دارم چه اگر به حدود کرمان افتد از وی نایره فتنه متواتر[1924] شود و غرض اتابک آنک از سرحدّ کرمان از کوبنات و راور و غیرهما می‌خورد. چون آیبک امیر یوسف عاشق را به طلب او فرستاد راه منع رفت و در تشریح او تقاعد نمود که از آیبک در باطن اتابک بود او را از راه مساعدت می‌گردانید و معاد بر تمسک می‌نمود و چون یوسف بی مقصود پیش آیبک آمد از آنجا که کمال بدخویی آیبک بود نامه نوشت مشتمل بر تهدید و وعید و آنک اگر طریق اسعاف نسپرد من عنان از کرمان به سوی یزد گردانم و آنجا آثار عمارت بگذارم. اتابک تورانشاه را به تقدیم خدمات ارضا فرمود و روانه کرد. در موضع قریه شتران با اتابک آیبک پیوست و ضیاءالدّین ابوبکر هنوز در فارس بود و به ترتیب مدد مشغول و آیبک تورانشاه را برگرفت و به حدود سیرجان رفت و خبر خروج تورانشاه و آمدن از یزد به سیرجان افتاد و ملک ارسلان و اتابک محمّد با سپاهی جرار از جیرفت روی به سیرجان نهادند و آیبک از سیرجان[1925] باز جانب کدرویه نشست و چون آیبک هزیمت شد[1926] ملک در سیرجان توقف نفرمود و باز جیرفت آمد و ضیاءالدّین از فارس مددی تمام حاصل کرد در کدرو به آیبک رسید و به استظهار تمام[1927] روی به جیرفت[1928] کردند به راه رقوقان و مغون بیرون آمد و به در جیرفت رسید در ماه اردیبهشت سنه سته و ستین و خمسمایه و ملک ارسلان و اتابک محمّد با حشمی که حاضر بودند بیرون شدند و بر در جیرفت مصاف شد. هوای جیرفت گرم شده بود و ملک ارسلان [1929] خفتانی گران داشت و اثر گرما در وی ظاهر می‌شد و از آمد قضای بد تیری بر پهلوی وی[1930] آمد از زخم تیر و ثقل پوشش و هوای گرم روی باز به جیرفت نهاد. در موضعی که آن را شهرستان خوانند. از مرکب جدا شد و گوهر روح به خزانه بقا فرستاد.

مثنوی[1931]

ای ماه وخور برآن رخ زیبا گریسته　　سرو چمن بدان قد و بالا گریسته
ای از صف ملایکه غوغا برآمده　　بر قتل تو که گشته و غوغا گریسته
ای دیده ولایت بی تو بنده ز دست　　بر ملکت تو[1932] خسرو والا گریسته
ای پشت دین و پهلوی دنیا بتو قوی　　دین نیست بی توبرسرودنیا گریسته
دستش بریده باد که این تیر برتو زد　　ملکت ندید بر شرف آنجا گریسته

در این ماتم زار [1933] نوادر[1934] ملک و ملّت سوگوار شدند و بر دولت دل افکار ندا در دادند.

[1924] س: متوالد.
[1925] ت: « افتاد و ملک ارسلان و اتابک محمّد با سپاهی جرار از جیرفت روی به سیرجان نهادند و آیبک از سیرجان » ندارد.
[1926] ت: ندارد.
[1927] س: ندارد.
[1928] س: جارفت.
[1929] ت: «را» اضافی.
[1930] ت: او.
[1931] ت: شعر.
[1932] ت: ندارد.
[1933] ت: «از» اضافی.
[1934] س: «نوادب».

شعر[1935]

بر مرگ تو زار مرغ و ماهی نگریست بر چتر تو حشم پادشاهی بگریست[1936]

و از این حادثه منکر دست معاملت سست شد و پای مقاومت بر جای نماند.

شعر

جهانم بی تو آشفتست یکسر که باشد بی امیر آشفته لشکر

و تورانشاه غالب آمد و [241a] اتابک محمّد پسر ملک ارسلان نعش[1937] ملک ارسلان بر گرفت و روی به دارالملک بردسیر نهاد و ترتیب محاصره ساخت با خواص ملک ارسلان و غلامان خویش در جیرفت پیش از مصاف مجدالدّین را از تولیت عمل وزارت مصروف گردانیده بودند و دوات شرکت ملک پیش زین‌الدّین مهذب که کدخدای طرم طی بود نهاده در خدمت بویق ارسلان موسم به اسم وزارت به بردسیر آمد و تورانشاه با لشکر فارس بر در شهر رسید و بر سر غله رسیده فرود آمد و لشکرگاهی عظیم[1938] ساخت و بزرگان کرمان که در بم بودند چون ظهیرالدین وزیر و شهاب‌الدین محمّد و امام‌الدّین قاضی احمد و اعیان و روسآء بم به خدمت آمدند و مناصب قسمت کردند و مراتب معین ظهیرالدین وزیر و کیا محمّد خازن[1939] و امام الدّین منشی و سپه‌سالار اجل سیف‌الدّین الحیوش می‌گفت که در این عهد سرخوشی که از زمین برآمد پرچمی را از هوا بر سر می‌آرند و چند گاهی از شهر و دشت نرد محاربت باختند و ساز مغالبت ساختند و از جانبین مقتول و مسروح[1940] و مجروح شدند. اتفاق پدر اتابک محمّد رنجور شد و او را جراحتی صعب ناخوش بر ران ظاهر و بزرگان فارس و کرمان کوی صلح در میدان وفاق افکندند. بر قرار آنک اتابک را زمام کار به دست خود باشد و یولق ارسلان به جای فرزند می‌باشد و شهر تسلیم کنند بر این قرار طراز حله صلح[1941] بافتند و رشته عهد تافتند و اتابک محمّد را خفتی روی[1942] می‌نمود و با ضعف تن و رنج دل از شهر بیرون آمد و در باب مقصد و اخیار مؤید اندیشه کرد و ایقاد و بنه[1943] و جواری و خواص خدم خویش را برگرفت و در جوار آن بزرگان شد و او را به حسن القبول تلقی نمودند و در اعزاز او مبالغت فرمودند چون دخول العرب گردی دندان کند دشمن کنده شد و دست تعرض خصم کوتاه بس در مصاحبت لشکر فارس به خدمت اتابک زمکی پیوست و ملک تورانشاه و یولق ارسلان را فرزند خواند. پس آئینه بصرش در غلاف یک چند[1944] پنهان کرد و به قلعه فرستاد. موسم نهضت درآمد. امیر قیماز خوان و ظاهر[1945] محمّد امیرک و افتخارالدّین اسفندیار نوبت سالار را در شهر بردسیر نشاندند به حکم شحنگی و رفتند و در مقام جیرفت مرکب

[1935] ت: ندارد.
[1936] ت: ندارد.
[1937] ت: بویق.
[1938] ت: معظم.
[1939] ت: خان.
[1940] ت: «و مسروح» ندارد.
[1941] ت: صبح.
[1942] س: ندارد.
[1943] ت: پنبه.
[1944] ت: تکجیل.
[1945] س: ظافر.

مراد فراخ لجام کردند و به اختیار[1946] ثمرات لذّات مشغول شد چون هوای ربعی درآمد و بساط کافوری برچید و شراع اعتدال بازکشید چهار پای خاص و عوام به رودبار می‌بردند به علف‌خوار و امیر آخر پادشاه امیر قلجق بود غلام مؤید والله اعلم.

قصّه غلامان مؤید و آوردن مؤیدالدّین ریحان از یزد[1947]

قوت نشست مملکت و زور بازوی دولت در این عهد از غلامان مؤیدی بود و اکثر امیر و سپه‌سالار شده و عزالدّین جغرانه که امیر جامه خانه بود و امیر نصرت‌الدّین آئینه که امیر سلاح خانه[1948] بود و امیر نصرت‌الدّین قلجق که امیر آخر بود و اتابک آیبک از آئین اتابکی و قوانین سرداری تمام بر آیبک دراز مقرر بود و آیبک بر عکس آن فضیلت پیوسته سبکای عبوس بر خوان نهاده بود و پیوسته ناوک دشنام از مجری کلام رها کرده

شعر[1949] [241b]

تا بس نخوری که تا نخست از رخ او یک کاسه سرکه کهن باز خوری

به زور بازوی خود مغرور بود و امرآء بزرگ را خطاب کرده[1950] و مواجر کردی لاجرم[1951] این سه امیر محتشم که لشکرکش بودند و غلام مؤیدالدّین کنکاج کردند گفتند قوّت پادشاه و شوکت اتابک و رونق ملک و انبوهی بارگاه و نصرت موکب از آن ماست و این ترک ابله پیوسته نشان[1952] جفا تیر کرده است و سنت مجاملت در معاملت از میان برگرفته.

شعر

ای دل چو گریز منست از غم خوردن باری غم او خورم که غمخوار منست

ما را چو خدمت می‌باید کرد[1953] و اتابک را بخداوند خواند خواجه ما مؤیدالدّین خداوندگار جمله امیران قدیم و آیبک حدیثه[1954] است در کفه حشمت او چه وزن آرد آیبک دراز که وی از کشتی کاه قبه کشتی گیر بیرون آمده است در کفه حشمت او چه وزن آرد[1955] و ما نیز جواب حق تعالی چون دهیم که خواجه ما در قربت و غربت بی‌نوایی کشد و ما در مال و جاه باشیم تو که امیر نصرت‌الدین قلجقی فردا در سخن با شاه مقدمه بنه و ما از عقب درآییم و بعد از آن عزیمت[1956] یزد کنیم فی الجمله[1957] در ماه فروردین سنه سبع و ستین امیر قلجق از پیش شد و امیرجغرانه و امیر آدینه با جمله غلامان مؤیدالدّین بر می‌شدند و کله برگرفت و براه بم بیرون شد و عزیمت یزد کرد. ملک تورانشاه و

[1946] س: باجشا.
[1947] س:«ازیزد» ندارد.
[1948] ت: سلاح.
[1949] س: ندارد.
[1950] ت: کند.
[1951] س: ندارد.
[1952] ت: سنان.
[1953] ت: کردن.
[1954] ت: «بیک حدیقه».
[1955] ت و س: « در کفه حشمت او چه وزن آرد» مکرر است.
[1956] ت: هزیمت.
[1957] س: «فی الجمله» ندارد.

آیبک و مشتی اوباش پیاده در جیرفت ماندند. چون عزالدین جغرانه به یزد رسید و به خدمت خواجه مؤیدالدّین ریحان پیوست[1958]، خواجه مؤیدالدّین گفت.

شعر[1959]

عجب عجب که ترا یاد دوستان‌اند بیا بیا که ز تو کار ما به جان آمد

امید من به شما این بود که مرا به جای فرزندان باشید نه چنان بود که مرا در وحشت و غربت از املاک و اسباب خویش چنین بی‌نصیب فرو گذارید و عمر در خدمت نااهلان فنا کنید.

مصراع[1960]

بسیار بگردی و نیابی چون من

اما چون[1961] عاقبت سنجار و مصلحت خویش دیدند و بخت نیک ایشان را براه فلاح و حق‌شناسی دلالت کرد هم علامت سعادت ایشان است و امارت. آنگه خاتمه کار محمود خواهد بود و باقی عمر در وطن بسر برد. چون روزی دو سه پهلوی آسایش بر نهالی آرام نهادند [1962] و معاودت کرمان استعجال نمودند. اتابک یزد اسباب نهضت ساخت و ترتیب لشکری تمام کرد و روی به کرمان نهاد. در آخر ماه خرداد به در بردسیر خیمه زدند و بر سر غله بودند و چون دروده فرود آمدند.

شعر[1963]

حوادث زمین بگسلد زآنکه هست یکی را سر اندر دم دیگری[1964]

هر سال رعیّت بیچاره وام می‌کردند یا خان و مان می‌فروختند و تخم غله از طبس و دیگر جانب می‌خریدند و می‌کاشتند و دیگری می‌درود و دیگری می‌خورد و هنوز تا غایت ربض بردسیر معمور و مسکون بود و منازل معمور و سقفها بر پای و بازارها بر جای تا هجوم غز روی نمود. چنانک معلوم شود و کلی عمارت[1965] ربض برافتاد و رعایا بعضی مردند و بعضی جلای وطن کردند تا کار به آنجا رسید که کرمان که از عموم عدل و شمول امن و دام خصب و فرط راحت و کثرت نعمت فردوس اعلی را دوزخ می‌نهاد. امروز در خرابی دیار لوط و زمین سبا را سه[1966] شده.

شعر[1967]

آنجا که بود آن دلستان با دوستان در بوستان
شد گرگ و روبه را مکان شد کوف و کرکس را وطن

[1958] ت: پیوستند.
[1959] س: ندارد.
[1960] س: شعر.
[1961] س: ندارد.
[1962] ت: «درین» اضافی.
[1963] س: ندارد.
[1964] س: این بیت را ندارد.
[1965] ت: غارت.
[1966] س: «را سه» ندارد.
[1967] س: ندارد.

بر جای رطل و جام می گوران نهادستند پی
بر جای جنگ و نای و نی آواز زاغ است و زاغان[1968]

و برجای کل جام میگون نهادستند و بر جای جنگ و نای و نی آواز زاغ و زغن است[1969] باز بر سر قصّه رویم که این محنتی بی پایان است و دردی بی‌درمان و تاریخ جمع [242a] این سواد سال سی و نهم است از وفات ملک طغرل شاه و هر روز آب این واقعه مکدرترست و مزاج صلاح احوال کرمان متغیرتر.

شعر

روزی گویم که از تو من غم بخورم آنروز هزار غم خورم کم نخورم

القصّه تورانشاه و آیبک با جمعی سوار و پیاده انتقال باز دارالملک بردسیر کردند و اسباب حصارداری ساخت و میان دو لکشر سوق منازعت قایم شد و دور مفارغت دایم لشکر دشت را روز اوّل محایل ظفر تجلّی شد و دلایل نصرت ظاهر امیر اغرش که به مردی نامدار جهان بود و سردفتر ابطال خراسان در خدمت تورانشاه بود اول و ملت[1970] او را در قبض آوردند و در لشکرگاه در زنجیر کشیدند و تکثیر حال و تجر مال[1971] اهل حصار دو[1972] روز اوّل ازین معنی روی نمود پس رعیت و لشکری توسل بخیال اجبال جستند و از شهر بیرون می‌جستند[1973] چه هوای شهر به علت غلا مبتلا بود و در دشت ادهم صحاری[1974] در عطا و غلان[1975] متواری و آیبک روز و شب بنفس خویش مباش هول فتالی و معانق جد و جدال می‌بود و جنگها میکرد که امثال آن از رستم زال مذکور نیست و مدّت محاصره متمادی شد و خلقی بسیار از جانین هلاک شدند و در شهر دور جور[1976] قسمت کرد آن شد و دیوان مطالبت دایم غلامی در خدمت آیبک بود او را قیماز شغالی گفتندی. سرخی بود ازین فتالی سفاکی ناپاکی بدمستی و به حکم جلادت و اظهار جان سپاری او را عزیز میداشت و به نظر عنایت مخصوص و در خدمت او قسمت مصادرات شهر از قاضی امام الدین احمد مال سته بود و به لشکر تفرقه کرده و قیمازشغالی حصه خویش از آن بستد و از شهر[1977] گریخت و به لشکرگاه آمد روز دیگر آیبک مرد پیش مؤیدالدّین و اتابک یزد فرستاد و گفت آیبک دعا می‌رساند و می‌گوید من مهره مصاف برچیدم و توبت از بزرگی و سپاهی‌گری کردم. زر از قاضی مسلمانان ستدم و به قیماز شغال دادم این وفاداری نمود دیگر به اعتماد کدام[1978] یار و استظهار کدام خیل با ایشان جان بدهم اینک شهر و پادشاه را تسلیم کردم و خود موی باز میکنم و نحانگاهی می‌شوم و بعد ز گذشته مشغول شد[1979] التماس عهد و سوگند که فرمود بشد و ملک تورانشاه از شهر بیرون آمد و آیبک در سرای اتابک بزغش بقرب قلعه کهن و

[1968] س: کل این ابیات را ندارد.
[1969] ت: « و برجای کل جام میگون نهادستند و بر جای جنگ و نای و نی آواز زاغ و زغن است » ندارد.
[1970] س: «اول و ملت» ندارد.
[1971] س: «تجر مال» ندارد.
[1972] ت: ندارد.
[1973] ت: «از شهر بیرون می جستند» ندارد.
[1974] ت: حجازی.
[1975] ت: غلل.
[1976] س: خود.
[1977] ت: ندارد.
[1978] ت: اکرام.
[1979] ت: شوم.

درب نو مقام می‌کرد و روزی دو سه او را مهلت حیوت دادند پس او را به قلعه بردند و هلاک کردند. اتابک یزد پادشاهی مقبل بود و او را مثل[1980] این کار و مراد از گشت روزگار بسیار برآمده. القصّه مؤیدالدّین به خانه باز رسید و در منصب اتابکی بنشست و اسم دادبیکی بر عزالدّین جغرانه نهادند. چون هوا گرم حلباب سنجاب از پشت باز کرد و تاثیر سموم کمتر شد و موسم حرکت جیرفت درآمد عزم گرمسیر کردند و اتابک یزد موافقت نمود و به جیرفت شدند به عیش و شراب مشغول شدند و به خواب غفلت فرو شدند تا روز دیگر روزگار جوانی دیگردید و بر دیگر پهلو گردید.

قصّه رفتن اتابک محمّد به پارس[1981] و آوردن تاج‌الدین خلج [242b] به جیرفت

چون اتابک محمّد به خدمت اتابک زمکی پیوست او را به نظر اکرام مکرم فرمود چون خبر[1982] قتل آیبک به فارس رسید اتابک زمکی با اتابک محمّد گفت نوبت آن آمد که ما نیز صولتی نماییم دستی دیگر برآزماییم. تورانشاه در جیرفت است و شوکتی ندارد و ولایت جیرفت را حصاری و پناهی نه لشکر و خزانه و ساز و سلاح همه مبذول است. اگر عزیت کرمان مصمم است و موسم حرکت اتابک محمّد در حال خیمه به صحرا زد و دامن جد در میان زد و آستین تثمر بازنوردیدند و اتابک زمکی تاج‌الدّین خلج با سپاهی گران همراه کرد و در زمستان سنه سبع و ستین و خمسمایه به جیرفت رسیدند و تورانشاه[1983] مؤیدالدّین و اتابک یزد روی به بم آوردند و سابق‌الدّین علی ایشان را تمکین بکرد و در شهر بگذاشت و بر صحرا نشاند و خواطر متوزع و ضمایر منقسم که اگر لشکر از جیرفت حرکت بم کند[1984] چون کند[1985] و من از لشکرگاه بمصی شهر بم شده بودم و بر در شهرستان ایستاده ناگاه بر سر دروازه طبلی زدند و نعره برآوردند به ترسیدم و از حال آن پرسیدم گفتند اتابک زمکی به جوار رحمت[1986] حق تعالی[1987] پیوست و این بشارت وفات اوست من او را رنجی دانستم و ناموس پنداشتم. ساعت به ساعت خبر شایع‌تر می‌شد تا خبر از جیرفت رسید که ملک اتابک محمّد و لشکر باز فارس رفتند و تورانشاه و مؤیدالدّین باز جیرفت رفتند و اتابک یزد در بم رنجور شد. از راه بردسیر روی به خانه خود نهاد و اتابک محمّد را در فارس چند زخم مصایب بر دل آمده بود و از جهت وفات آن پسر دوستکام و دو سه ضریت[1988] که به هوای ایشان مشغول بود و وفات اتابک زمکی نمکی بر دل ریش او پراکند.

شعر[1989]

من خود از غم شکسته دل بودم عشق ات آمد تمامی بشکست[1990]

[1980] س: « حیوه دادند پس او را به قلعه بردند » مکرر.
[1981] س: ندارد.
[1982] س: ندارد.
[1983] س: ندارد.
[1984] ت: ندارد.
[1985] ت: ندارد.
[1986] س: ندارد.
[1987] س: ندارد.
[1988] ت: سریت.
[1989] س: ندارد.
[1990] س: این بیت را ندارد.

و او را در فارس رغبت مقام نماند. عزم یزد کرد به سبب وصلتی که با عزالدّین لشکری کرده بود چون لحظه یزد نزول کرد عزالدین التزام صنوف لطایف فرمود و بحمل اعبا اضافت فرمود و هرچه در وسع مخلوقی گنجد از خدمت و بذل و عرض خزاین و لشکر، واجب داشت. روزی چند در ریاض نعمت او چرید و از خلوص سیرت او سیراب شد. پس عزالدّین امیر حاجب بزرگ خویش با دویست غلام بزرگ و کوچک در خدمت او فرستاد و در ماه اسپندار ماه سنه سبع و ستین به زرند نزول فرمود خبر آمدن اتابک با لشکر یزد به جیرفت رسید گر[و]هی دیگر به رشته تدبیر افتاده و طفل حیرتی تازه از مادر فتنه زاده عزالدّین جغرانه را فرستاد تا چنانک[1991] تواند به صلح آورد[1992] و جنگ[1993] سدّ سیلاب این بلا[1994] حادث بکند. جغرانه چون به زرند رسید معاندت را وجهی ندید. یا شدّت شوکت اتابک را یا غایت حقوق نعمت او را رای صواب دید که رضای او را به دست آورد و او را به خدمت پادشاه کشید. بر طی آنک از خارپای مملکت این یکی مانده است چون او را برکشند از هیچ جانب شاغلی نماند[1995] اتابک را با لشکر یزد به جیرفت آورد و منصب اتابکی بر او نهادند. چه مؤیدالدّین را کبر سن بر اهل[1996] اعضا از حرکت مانع بود او را باز خانه نشاندند و اسم دادبیکی بر قرار بر جغرانه نهاندند. چون چند روز بگذشت و در فروردین سنه ثمان [243a] و ستین درآمد مشارب مصافات میان اتابک و جغرانه تکدر می‌گرفت و هوای مخالفت تغیر می‌پذیرفت. جغرانه می‌خواست که قواعد فضول طرم طی از سر گیرد و اتابک به حکم سوابق آبادی و سوالف عوارف که بر وی داشت او را وزنی نمی نهاد و تمکینی زیادت نمی‌کرد روز آدینه ملک به جامع نیامد و اتابک و جغرانه بر بالایی[1997] که معهور حضور پادشاه بود نماز گزاردند چون امام سلام باز داد آواز زخم شمشیر و گیرودار از بالا برآمد و مردم بترسیدند و بهم برآمدند و اضطرابی هرچه تمامتر حادث شد. پس بر در مسجد جامع جغرانه و امیربعلی شبانکاره و امیرمحمّد خمارتاش و چند غلام کشته دیدند. امیر حسام‌الدّین بیک علی خطیب که این ساعت در قبض است از مجروحان آنروز است و در خدمت امیر جغرانه بود و ساعد سعادت اتابک بر تن حرکت قوی شد و مؤیدالدّین منکوب و شکسته در خانه ماند و امیر آئینه و قلجق نه مرده و نه زنده در خدمت اتابک بودند. روزی اتابک به خانه ملک به عشرت مشغول بود. آیینه و قلجق را قبض کردند و آیینه را در زمان هلاک کردند و قلجق را مقید می‌داشتند و مردم در استحیای او سخن می‌گفتند که ترک ساده بود کم شر[1998]. روزی چند محبوس بود چون عزم معاودت به بردسیر فرمودند کار او نیز آخر گردانیدند چون سریر ملک بردسیر مستقر شد چندگاهی زخار جا می جست [1999] و نسیم[2000] نعیم می وزید و در این مدت شعار شغل از ظهیرالدین برکشیدند

[1991] ت: چنگ.
[1992] س: ندارد.
[1993] ت: ندارد.
[1994] س: ندارد.
[1995] ت: ندارد.
[1996] ت: همه.
[1997] ت: بلایی.
[1998] ت: کمرشر.
[1999] س: «زخار خار می جست».
[2000] ت: تسلیم.

و در نصیرالدین ابوالقاسم که استاد سرای بود پوشیدند و او مردی بود به کفایت متجلّی و چشمها از رونق احتشام ممتلی.

شعر

دلش برنده نقش عدم بدست کرم گفتی ز بنده عدستم بنوک[2001] قلم

و به حکم آنک خواجه بود کریم لطیف عشرت دوست مشاهیر بزرگان عهد وافر دید. امّا[2002] عرض بر فلک حضرت او پروین وار اجتماع می‌نمودند و در سلک خدمت او منتظم می‌بودند و در کرمان مجال مردم تنگ شده بود و وجوه دوادین اندک و ترکان گرسنه و بی‌نوا و چون تاجیکان را دیدند در جیش خانه عیش خزیده[2003] و دراعه وقار برکشیده و صدره طیش گزیده پنداشتند که مالی و منالی دارند و به ترکان نمی‌دهند. روزی در خدمت اتابک گفتند که در جیرفت مالش ترکان دادنم. این جا نوبت تاجیکان است اتابک درین سخن انکاری ننمود و ترکان سکوت او را از غایت رضا پنداشتند. روز سه‌شنبه[2004] سیزدهم ماه تیر[2005] سنه ثمان و ستین تورانشاه به صحرای دشت فام بیرون رفت و اکثر تاجیکان در خدمت ترکان حمله کردند و در پیش اتابک و ملک وزیر ظهیرالدین و بصیرالدین و شهاب‌الدین و کیامحمّد و خواجه علی خطیب و سابق‌الدین زواره و فخرالاسلام و شرف کونباتی و ارکان مملکت و اعضاء ملّت و انصار دولت بودند، به تیغ کشیدند و پاره پاره کردند.

مثنوی[2006]

زهی وقار مروت چنانکه در دنیا به وقت راحت و محنت همه بهم بودند

به روز روی نهادن به منزل عقبا ز پیش و پس به زمانی خلاف ننمودند

و همین[2007] حادثه هایل و خشم الهی نازل. چون حق تعالی خواست که شب فتنه تیره نشود، از آسمان هدایت ستاره‌ها [243b] فرو رفت و در مجلس کیاست شمعها فرو گشت و قومی را که به نور بصر و بصیرت مخارج نجات از مضایق حوادث توانستی دید و به فضل بسیار و ثروت بی شماری[2008] از جانبی توانستی کشید از میان برگرفت و راه طریق یاجوج بلا از خرسنگ ها موانع و عوایق پاک و هامون گردانید.

شعر[2009]

چون نوبت دولت جهان برگذرست هر روز بتا نوبت قومی دگر است[2010]

[2001] ت: بنوکر.
[2002] ت: ما.
[2003] ت: جریده.
[2004] ت: شنبه.
[2005] س: ندارد.
[2006] ت: شعر.
[2007] ت: اینست.
[2008] س: مددی.
[2009] س: ندارد.
[2010] س: این بیت را ندارد.

القصّه از این حرکت شهر به هم برآمد و باقی تاجیکان گریختند و ترکان در منزل مقتولان افتادند و غارت کردند. بعد از چند روز غبار بلا فرو نشست و شهر شوریده قرار گرفت و خواجگان مانده را تسکین کردند و بیرون آوردند و از ملک و اتابک در این حرکت خارج هیچ کلمه انکار صادر نشد. لیقض الله امراً کان مفعولا[2011]

قصه آمدن غز به کرمان از خراسان

چون ماه مهر شد[2012] در سنه ثمان ستین و خمسمایه درآمد از سرحد کوبنات خبر کردند که سلطانشاه غز را از سرخس بیرون کرده است و چند خیل از ایشان روی به کرمان نهادند و بر عقب خبر از راه راور برآمدند و به کوبنات رسیدند. سواری پنجهزاری و با بنه بسیار وزن و فرزند بی‌شمار. امّا هم مخروب و مسلوب و مقهور منکوب بر سه غارتیده. دو سه روز در کوبنات خرابی کردند. چون بر حصار دست نیافتند و به زرند آمدند و ابتدا کردند و ولایت بر ولایت می‌کشتند و هرچه می‌دیدند غارت می‌کردند و تمام جیرفت و سردسیر و گرمسیر به دست فرو گرفتند و اتابک محمّد دو سه کرت با ایشان محاربه کرد و هر نوبت غز غالب آمدند و میانه ملک تورانشاه و اتابک غباری پدید آمد. اتابک از شهر بیرون آمد و عزم[2013] خراسان کرد پیش ملک طغرل شاه بن مؤیدالدّین و از او مددی گرفت و باز آمد و سرداران[2014] غز اتابک را در میان غز بردند و به متابعت او مشغول شدند و اتابک رفیع بن محمّد امیرک را به شهر فرستاد که شهر خالی بود از سردار و در شهر قحطی واقع شده که مردم به غیر از استخوان خرما و سفره کهنه و دلو کهنه و چند هزار[2015] نفر از فرزند[2016] طفل مسلمانان کم شدند که می‌کشتند و می‌خوردند و در ویرانها آدمی و سگ جنگ می‌کردند اگر آدمی فاضل می‌آمد سگ را می‌کشت و می‌خورد و اگر سگ غالب می‌آمد آدمی را میخورد و غز در ولایت کرمان هفت سال بماندند و تمام زراعت جیرفت و نرماشیر و سردسیر و گرمسیر در زراعت خود گرفتند و تورانشاه رنجور شد و رفیع الدین[2017] محمّد امیر در شهر اختیاری داشت. روزی با غلامی چند بر سر آن پادشاه مظلوم رنجور آمدند و او را پاره پاره کردند.

قصّه کشتن تورانشاه و به پادشاهی نشاندن پادشاه محمّد شاه

چون رفیع پادشاه تورانشاه را بکشت شاه محمّد شاه را از قلعه به زیر آورد و او را بر تخت نشاند و مادر او زن بهرامشاه بخواست شاه محمّد شاه اگر چه خورد بود اما دانست که رفیع این حرکت ناصواب کرد با نزدیکان خود مشورت کرد و بر آن قرار افتاد که فردا رفیع از عقب جماعت غز خواهد آمد. چون باز کرد و غلامان چون[2018] به نزدیک دروازه رسند او را در میان گیرند و پاره پاره کنند آن شب بگذشت. رفیع با جمله لشکر و غلامان[2019] عزیمت عقب غز کردند. سه چهار فرسنگ برفتند و به غز نرسیدند و باز گردیدند ملک محمّد شاه بر سربارم [244a] درب ماهان آمد. چون رفیع نزدیک رسید او را در شمشیر کشیدند و پاره پاره کردند و اشغال لشکرکشی

[2011] : سوره انفال: آیه 42
[2012] ت: ندارد.
[2013] ت: عزیمت.
[2014] ت: برادران.
[2015] س: ندارد.
[2016] ت: «نفر از فرزند» ندارد.
[2017] س: رفیع.
[2018] ت: ندارد.
[2019] س: «و غلامان» ندارد.

و لالابیکی به مخلص‌الدین مسعود مربوط ملکی بی مجال و دیوانی بی منال و رعیتی بی مال همه در تاریکی فتنه مشتی می‌زدند و روزی به شب می‌بردند و بر خصومت غز و خلاف او بر بیرون اقتصار نمی‌رفت. درشهر قوام‌الدین زرندی و شرف‌الدین در منصب وزارت یکدیگر را نرکس بصر برمی کشیدند و ترکان در کشتن مردم تیغ تیز برکشیده هر کس که می‌دیدند به قتل می‌آوردند و مال می بردند و مجدالدین و ناصح الدین را مکر در حدت[2020] ثروت دمی می دندند[2021] او را بکشتند و خانه بر مخلص‌الدین مسعود زندان کردند و عاقبت او را نیز هلاک کردند و مشتی رعیت بیچاره که از بی درمانی و ناایمنی را در مضیق اضطرار مانده بودند، همه روزه در شکنجه و مطالبت و همه شب بر دریچه پاسبانی.

قصّه در رفتن ملک محمّد شاه به بم

در سنه ثلاث و سبعین و خمسمایه خراجی چون در بردسیر جناق قحط تنگ فرا کرد و آب بی‌نوایی به لب رسید وزیر قوام‌الدین زرندی و ترکان متفق شدند[2022] و تقریر کردند که روزی[2023] چند به جانب بم باید شد. بمهمانی سابق علی که اگر چه سابق بر ولایت بم مستولی است آخر چون پادشاه وقت صاحب حق ولایت به وی رسد، مراسم خدمت فرو نگذارد و حق نعمت ملک بهرامشاه را رعایت کند. عزم بم کردند چون رسیدند سابق علی بشاشت کریمانه نمود و در موکب عبودیت بایستاد.

شعر[2024]

اکنون که درآمدی و بنشستی خوش بگشا کمر و کله بنه موزه بکش

مجهود طاقت در میزبانی بذل کرد پادشاه را مفرد و لشکر را جدا. شرط انزال و حکم انتزال به جای آورد و مواجب همه معیّن و مبیّن گردانید روزی چند در ریاض آن نعمت چریدند[2025] و احشاء پالوده را به انواع مطاعم آلوده کرد و در بم شخصی بود او را مقری گفتند و فرزندان سابق علی تعلیم[2026] می‌کرد و با سابق علی گفت که اگر ترا از آل سلجوق پادشاهی می باید مبارکشاه در قلعه در بند است و من استاد او بودم بروم و او را به دست آورم و بیارم و تو دختر خود را بدو ده و بر تخت نشان. سابق علی[2027] ازین خوش وقت شد و اسباب مهیّا کرد و مقری آمد و مبارکشاه را از بند[2028] بدزدید و به ولایت آورد و سابق علی دختر[2029] را به زنی بدو داد و او را به تاج و تخت و منصب پادشاهی رسانید. که بم در آن چند از اطراف خراسان ملک و دینار غز خروج کرد و چون به نرماشیر رسید سابق‌الدین به نزل و پیش‌کش ساختن مشغول شد. مبارکشاه برسید و گفت سابق‌الدین از پادشاه می‌ترسند. اگر گوید پادشاه‌زاده در این شهرست او را بیاور مرا در زمان به دست او دهد. این فکر کرد و بگریخت

[2020] ت: صره.
[2021] س: «می دند».
[2022] س: بودند.
[2023] ت: روی.
[2024] ت: ندارد.
[2025] ت: دیدند.
[2026] ت: تعظیم.
[2027] س: سابق.
[2028] ت: «ازبند» ندارد.
[2029] س: دختری.

و سابق‌الدّین علی او را بازدید کرد و گفت ای پسر تو بجای فرزند منی و جگر گوشه خود به تو داده‌ام هرگز قصد تو نکنم. او را تدارک کرد. چون ملک دینار متوجه بردسیر شد مبارکشاه باز عنیت نمود سابق‌الدّین علی او را بازدید کرد و گفت ای پسر من می خواستم که از تو پادشاهی [244b] بر سازم. امّا تو قابل نیستی. چون چنین است دختر مرا طلاق بگوی و به هر جا که دلت می‌خواهد برو. مبارکشاه دختر را طلاق داد و به راه سیستان بیرون شد و کس ندانست که او را چه پیش آمد. امّا محمّدشاه بر تخت بردسیر بود و با جماعت مشورت کرد همه گفتند ای ملک در شهر آزق کم و لشکر این است که می‌بینید شما را به حضرت فارس می‌باید رفت که البته مددی همراه کنند. او را بفریفتند و به شیراز رفتند. اتابک تکله مردی صاحب سلامت بود[2030] و هرگز لشکر بر سر هیچکس نبردی. بعد از آن چون مقصود حاصل نشد، متوجّه عراق شد. آن جا هم مرادی برنیامد. باز سرحدّ کرمان آمد و به بم رفت. سابق‌الدّین علی دختر خود را بدو داد و او را دو سال آنجا نگاه داشت. سلاطین کرمان و فارس در پی[2031] افتادند و بنیاد لشکر و گفت و گو شد سابق‌الدّین علی دختر و محمّدشاه را به سیستان روانه[2032] کرد و محمّدشاه چون ده روزی در آنجا بسر برد عزیمت خوارزم کرد. روزی چند در آن بود. محل خود ندید. از آنجا به غور و غزچه رفت و چندگاهی آنجا بود تا قضای ازلی و وقت معیّن درآمد و به جوار رحمت ایزدی پیوست و سلسله سلطنت آل سلجوق از کرمان گسسته شد و مملکت بر ملک دنیا و مقرّر شد و در عهد او کرمان بهشت فردوس شد و نعمت فراوان و چنان معمور شد که در کرمان گندم[2033] چهار صد من به یک دینار شد[2034] و در بم هفتصد من و در جیرفت هزار من و مملکت چهل سال در قید او بود و چون تاریخ به آل سلجوق رسیده و ذکر ایشان در خراسان و کرمان کرده شد اکنون از آل سلجوق[2035] هرچه در عراق و فارس بوده‌اند به حسب ضرورت حالات ایشان[2036] باید آوردن تا قصه آل سلجوق به اتمام رسد بعد از آن ذکر سلاطین دیگر که بعد از آل سلجوق بوده‌اند آورده شود انشاالله تعالی.

قصّه سلطان محمود بن محمّد ملکشاه در اصفهان و[2037] عراق زمین

سلطان محمود پادشاهی بود زیبا صورت، نیکو سیرت، لطیف طبع، خوش سخن، شیرین زبان[2038] بذل، موزون حرکات، نیکو خط و عبارت. در آل سلجوق از وی با معنی‌تر و دراک تر[2039] نبود و بر دقایق امور هیچ پادشاهی چون او واقف نبود عمرش وفا نکرد و ایّام مساعدت ننمود و از بسیاری مباشرت علتهای مزمن بر او مستولی شد شعفی عظیم داشت و به کبوتر و سگ شکاری و یوز و انواع شکوه گویند چهار صد سگ شکاری داشت. بقلاوه

[2030] ت: ندارد.
[2031] س: میان.
[2032] ت: «روانه سیستان».
[2033] س: ندارد.
[2034] ت: ندارد.
[2035] ت: «ازآن آل».
[2036] ت: «حالات ایشان» ندارد.
[2037] س: «و اصفهان» ندارد.
[2038] س: ندارد.
[2039] س: دراک.

زر بعد از وفات پدر در سنه احدی عشر و خمسمایه بر تخت شد[2040]. عمش سنجر به عراق بر[2041] آمد. بعد از هشت ماه به عراق با او مصاف داد و شکسته شد و عم او را باز خواند و بنواخت و دختر خود را بدو داد و بر سلطنت عراق مقرر فرمود او را از خراسان با ابهتی تمام و مهدهای مرصع و پیلان به عراق فرستاد و بعد از مدتی مهملک وفات یافت. خواهرش راستی[2042] خاتون و مادر گوهر نسب بفرستاد و سلطان محمود در پادشاهی متمکن شد و اکثر مقام او در اصفهان بودی و بغداد و یک نوبت میان او[2043] و امیرالمؤمنین المسترشد بالله وحشتی پدید آمد و کار بدانجا رسید که بغداد را حصار داد و بستد و بعد از آن مصالحتی میان ایشان برفت مبارک [245a] سایه پادشاهی بود و خادمان بسیار داشت به حکم آنک در سرای زمان بسیار نشستی، خادمان او همه به دولت رسیدند و بزرگ شدند و بر احوال دیوان و اقطاع امرا وقوفی داشتی. هر وقت دستور از مستوفی عرض باز خواستی، هیچ احوال از او پوشیده نبودی. مدّت پادشاهی او چهارده سال بود. وفاتش در شوال سنه خمس و عشرین و خمسمایه مدت عمرش بیست و هفت سال. حلیت او قوی بازوی او[2044] متناسب الاعضا، وزراء الوزیر ریب الدّوله، ابومنصور القیراطی، الوزیر کمال‌الدّین السمیرمی[2045]، الوزیر شمس‌الدین عثمان بن نظام‌الملک، الوزیر قوام‌الدین ابوالقاسم، الوزیر شرف‌الدین نوشروان الحجاب محمّد علی یار توقیع اعتصمت بالله.

قصّه سلطان رکن‌الدنیا والدّین ابوطالب بن طغرل بن محمّد ملکشاه

سلطان طغرل بن محمّد پادشاهی بود به عدل و سیاست موصوف باحیاء حمیت و کرم و شجاعت بر اخلاق او غالب و ظاهر بود و از هزل و فواحش دور و در مدّت ایالت سلطان محمود او در خدمت عم بودی. سلطان سنجر بعد از وفات سلطان محمود سلطان سنجر ولایت عهدی بدو تفویض کرد و چون به عراق آمد میان او و برادرش مسعود چند نوبت مصاف بود و از جانبین ظفر و هزیمت می‌افتاد و ملکش مهیا نبود و یک[2046] نوبت که از برادرش[2047] هزیمت شد به جانب خوزستان می‌رفت. خواجه قوام‌الدین را بر در الیشتر بیاویخت و سرگردانی خویش همه[2048] سبب[2049] از او می‌داشت وفاتش بدر همدان بود در محرم سنه تسع عشرین و خمسمایه. مدت عمرش بیست پنج سال[2050] مدت پادشاهی سه سال. حلیت او سرخ و سفید، فراخ پیشانی کشیده، محاسن تنگ دوابه، دراز قامت. وزرای او الوزیر قوام‌الدّین ابوالقاسم، الوزیر شرف‌الدّین علی الحجاب، حاجب منکسو، حاجب یونس‌الامیر، حاجب نثار. توقیع او[2051] توکلت علی الله.

[2040] س: ندارد.
[2041] ت: «به عراق بر» ندارد.
[2042] س: ستی.
[2043] س: ندارد.
[2044] ت: ندارد.
[2045] س: السمیر.
[2046] ت: « نوبت مصاف بود و از جانبین ظفر و هزیمت می‌افتاد و ملکش مهیا نبود و یک » ندارد.
[2047] ت: برادر.
[2048] ت: هم.
[2049] س: ندارد.
[2050] س: ندارد.
[2051] س: ندارد.

قصّه سلطان غیاث‌الدّنیا والدّین[2052] مسعود بن محمّد ملکشاه

سلطان مسعود پادشاهی بود با فرّ و شکوه، رحیم، عادل. در آل سلجوق بقدر و به[2053] قوّت او پادشاهی نبود. آرایش تخت و زینت میدان، به حمله سپاهی شکستی و به زخمی شیری کشتی. خوش‌خوی و طرب جوی[2054] و هزل دوست و فرخ می بود و مبارک سایه در عهد او خلایق آسوده بودند و در نعمت و طرب بر جهان گشاده و سپاهی باساز و عدّت و رعیّت در امن و راحت عالم دوست بود و درویش نواز. با دیوانگان و مرغان انسی داشتی. از تنعم و تکلّف دور بود و از شکار سیری نداشتی و تنها شیرکشتی دلیر و ماهر بود و مصاف خود حمله بردی ذخیره ننهادی و خزانه اغلب اوقات خالی بودی و حملها که از اطراف رسیدی همه در بارگاه ببخشندی و چون برادرش سلطان طغرل به همدان فرمان یافت در سرای علاءالدّوله او به بغداد بود. امرا خبر فرستادند که چه نشستی که برادرت از دنیا کرانه کرانه[2055] کرد و ما بندگان منتظر وصول رکاب خداوندیم. سلطان داود به تبریز بود. به او نیز قاصد فرستادند و او را به پادشاهی خواندند. بدر همدان سلطان مسعود مبارزت نمود و چون از جلوان بگذشت راهها برف آکنده بود [245b] و سرما به غایت سرد. اشتران را فرا پیش داشتند تا راه می‌گرفتند، سواران بر اثر ایشان می‌شدند تا ناگاه به همدان رسید و امرا دست کردند و بر تخت سلطنت نشست و داود را ولی‌عهد کرد و دختر خود بدو داد که او را گوهرخاتون گفتندی بعد از آن امیرالمومنین المسترشد بالله از بغداد بیرون آمد و روی به قهستان نهاد و میخواست تا خراسان و عراق در ضبط آورد و سلطان داود با اتابک قراسنقور عود کرده بود که بدو پیوندد. چون از دینور بگذشت و به پنج انگشت رسید سلطان مسعود بدو رسید میان ایشان ملاقات افتاد امراء بغداد جمله هزیمت شدند و خلیفه بر سر پای بایستاد. سلطان حاجب نثار را بفرستاد تا او را از زمین بوس کرد و نگاه داشت و از جهت او نوبتی زدند و سراپرده او را به احترام فرود آوردند و اسباب مطبخ و شرابخانه همه ترتیب کردند آنگاه سلطان روی به آذربایجان نهاد چون به مراغه رسید ملاحده ملاعین جماعتی در نوبتی خلیفه شدند و او را شهید کردند. سلطان از آذربایجان به قهستان آمد و از آنجا به بغداد کشید با لشکری گران شد[2056] و به سر مسترشد سرلشکرکشی داشت و میخواست که به انتقام پدر بیرون آید و قحط سال عظیم بود در همه عراق و کوهستان و لشگر برنجی عظیم[2057] به بغداد رسید. راشد بگریخت و به اصفهان آمد و شهر را حصار می‌داد. مردم مردم را میخورد و سعدالدوله هم یکی از ملحده و والی ملک بود. یکی از ملحده که مدّتی خدمت او کرده بود فرصت یافت و او را کارد زد. سلطان مسعود المقتفی بالله برادر مسترشد بیرون آورد و به خلافت بر او بیعت کرد و از بغداد بازگشت و به همدان آمد. جماعتی از امرا بر عذر خداوند در الیشتر[2058] هم عهد شده بودند بر مخالفت سلطان و درخواست های ناواجب می‌کردند و به نزدیک الیشتر به مرغزاری فرود آمده بودند. سلطان از

[2052] ت: غیاث الدین.
[2053] س: «و به» ندارد.
[2054] س: طرب.
[2055] س: ندارد.
[2056] ت: ندارد.
[2057] س: « در همه عراق و کوهستان و لشگر برنجی عظیم » ندارد.
[2058] س: «در الیشتر» ندارد.

همدان سوار شد[2059] از اول شب برنشست و[2060] نماز پیشین بدیشان رسید و ایشان همه خفته کس را نیازرد و میان لشکرگاه در خیمه یکی از ایشان فرود آمد. چون امرا را خبر شد یکان و دوکان می‌آمدند و زمین بوس می کردند و قبول کرد و از گناهان ایشان[2061] درگذشت و زمستان دیگر به جانب بغداد رفت. محمّد خزانه دار را وزارت داد و او مردی متهور بود و با کفایت و شهامت. امرا را حرمت نمی‌داشت و هر یکی را بر قدر لشکر نان پاره می داد. امراء حضرت جمله نامه نوشتند به اتابک قراسنقر، که این وزیر بر ما[2062] ظلم می کند و سلطان را بر تو متغیر گردانیده است. اگر تدبیر کار او به وقت خویش کرده نیاید [2063] ، استیلا زیادت یابد. قراسنقر در خدمت سلجوق شاه از آذربایجان بیامد و از اعلم[2064] بگذشت و به مرغزار شک فرود آمد که سلطان او را نامزد کرده بود که به پارس رود و برادرش سلجوق را به ملکی بنشاند. از مرغزار شک به سلطان فرستاد که بدین کار نروم تا سرودست محمّد خازن به من فرستی و امرا با او هم چنین[2065] یار بودند. تا حدّی که درو سخنی رفت که سلطان مضطر شد و محمّد خازن را بگرفت بزیر علم سرو دستش جدا کرد و به قراسنقر فرستاد و او به پارس شد [246a] و منکوبزر را بجهانید و سلجوق شاه را بنشاند و وزارت سلطان بعزالملک دادند که کدخدای قراسنقر بود و قراسنقر آنجا مقیم[2066] نتوانست بودن. بازگشت منکوبزر بازآمد. سلجوق شاه رنجور بود. در محفه می‌گریخت او پیش محفه آمد. زمین بوسه داد و گفت من بنده‌ام ولایت از آن تست. چرا می‌باید رفت. او را باز شهر آورد و بعد از آن به قلعه پند فرستاد و آنجا وفات یافت و قراسنقر به در همدان آمد و از سلطان تشریفهای ملکانه یافت و به آذربایجان رفت و آنجا فرمان یافت[2067] و بعد از وفات او، چاولی جاندار بزرگ شد و سلطان مسعود از همدان به ری شد و سلطان اعظم سنجر بن عباس متغیّر بود و سلطان مسعود را فرموده بود که او را بگیرد و ری بستاند. چون سلطان مسعود به ری رسید عباس استقبال کرد و پیشکشهای غریب آورد و خدمتهای پسندیده کرد. [2068] سلطان مسعود مصلحت ندید او را رنجانیدن که مردی غازی بود و بدنامی حاصل می‌آید و آنگاه با همدان آمد[2069] و از همدان به اصفهان آمد و امیر حاجب عبدالرحمن بود همه امرا با او در قصد خواجه عزالملک یکی شدند و سلطان را بر آن داشتند تا او را بگرفت و به حاجب نثار سپرد. چون به در همدان رسید درگذشت و در آخر تابستان حاجب عبدالرّحمن سلطان را مهمانی کرد که در هیچ عهد مثل آن کس[2070] ندیده بودند و تکلفها و پیشکشها و عبدالرّحمن و بوازبه و عباس یکی شده بودند و در مخالفت سلطان عبدالرحمن کس بدیشان فرستاده بود و ایشان را خوانده ناگاه خبر رسید که بوازبه را به اصفهان آمد و دو ملک را محمّد و ملکشاه آورد و در خدمت سلطان

[2059] س: «سوار شد» ندارد.
[2060] ت: «از اول شب برنشست و» ندارد.
[2061] ت: ندارد.
[2062] ت: «برما» ندارد.
[2063] س: «اگر تدبیر کار او به وقت خویش کرده نیاید» مکرر.
[2064] ت: آنجا.
[2065] ت: «چنین با او» .
[2066] ت: مستقیم.
[2067] ت: «آنجا فرمان یافت» ندارد.
[2068] ت: « سلطان مسعود به ری رسید عباس استقبال کرد و پیشکشهای غریب آورد و خدمتهای پسندیده کرد.» مکرر.
[2069] ت: ندارد.
[2070] س: ندارد.

لشکری نبود کس فرستاد به اتابک ایلدکز که مطاع ترین بندگان بود، بخواند او را فرمود هرچند زودتر به من پیوند و سلطان از جانب بغداد کوچ کرد و هنوز سه فرسنگ[2071] نرفته بود که بوازبه به همدان آمد[2072] و اتابک ایلدکز با لشکری تمام و امرا و فرزندان به خدمت رسید. چون بجلوان رسیدند برفی بیامد که در سرسیرها[2073] به هیچ وقت مثل آن برف کس ندیده بود. سلطان چهار ماه زمستان به بغداد مقام کرد و بعد از آن به راه دربند قوایلی سوی آذربایجان رفت و ملک ارسلان و ملکشاه بن سلجوق را که در خدمت بودند به قلعه بکریت بسپرد به امیر مسعود که شحنه بغداد بود و کوتوال قلعه و سلطان به مراغه آمد و امرآء آذربایجان با جاولی حمله به خدمت آمدند و چند روز مقام بود و از آنجا به میانه آمدند در خدمت سلطان و سلطان را[2074] در آن وقت ارسلان بن البکری[2075] به لشکر برکشیده بود و امرآء حضرت را سخت می‌آمد و قصد او می‌کردند و با جاولی این شکایت کردند تا جاولی را با او بد کردند و قصد گرفتن او می کردند. سلطان را معلوم شد کسی بجاولی فرستاد که من ترا از جهت خصم ملک خواندم. تو اوّل قصد خاصکی و برکشنده من کردی. جاولی عذرها خواست و خویشتن را ازین قصد بری گردانید و سلطان حاجبک را فرمود تا به خدمت جاولی رود. به میدان و چابک سواری خویش بنماید تا سلطان معذور باشد در اعزاز و تقریب او چون جاولی گوی باختن و اسب تاختن او بدید [246b] او بدید[2076] انگشت تعجب به دندان گزید و مقرر شد که سواری مثل او درین عصر نتواند بود و او را تشریف نیکو فرمود از اسب و طوق و سر افسار و کسوتهای گران مایه و با خدمت سلطان فرستاد و از میانه بزرگان آمد و ملک سلیمان با عباس با نبط از ناحیت اعلم فرود آمده بود و بوازبه با هردو ملک محمّد و ملکشاه فرزندان محمود هم آنجا فرود آمد و لشکری بسیار با ایشان و لشکر سلطان از ایشان[2077] می‌شکوهیدند و چون سلطان مسعود نزدیک رسید بر یک مرحله چنانک بامداد میان هر دو لشکر مصاف خواست بود[2078] و هم در شب سلیمان از لشگرگاه سوی ری شد و چون عباس را از رفتن او خبر شد هم در شب بر اثر او برفت چون بوازبه از رفتن ایشان خبر یافت، اندیشناک شد و گفت هر آینه در زیر این حرکت ناگهانی انداخته است دیگر روز کوچ کرد در خدمت ملکان و به راه اصفهان سلطان امیر جاولی را با لشکری در اثر او بفرستاد تا به حدود اصفهان بیامدند و برسیدند سلطان از انبط[2079] کوچ کرد و به جانب ری رفت و به آخر رستم فرود آمد و عباس بار دهن گریخت سلطان به ری شد و ملک سلیمان به استقبال آمد و زمین بوسید. او را بنواخت و در خدمت پدر[2080] بود و به مجلس و میدان حاضر می شد. بعد از آن امیرحاجب عبدالرحمن و جماعت امرا سلطان را گفتند ای ملک این[2081] برادر تست و برادر پادشاه خصم ملک

[2071] ت: مرحله.
[2072] س: رفت.
[2073] ت: «سر و سیرها».
[2074] ت: «سلطان را» ندارد.
[2075] ت: بلنگر.
[2076] س: «او بدید» مکرر
[2077] س: «از ایشان» ندارد.
[2078] س: ندارد.
[2079] س: «از انبط» ندارد.
[2080] س: وی.
[2081] ت: ندارد.

باشد. ایمن نتواند[2082] بود که جماعتی او را بفریبند و بر سر عصیان دارند و به طرفی برود و دل مشغولی دهد. این سخن در سلطان اثر کرد بعد از یکماه او را در آن[2083] حجره که بود موقوف داشت و عباس از ارومن به خدمت آمد و گرفتن سلیمانشاه هم به مشورت او بود و چون جاولی از تاختن بوازبه بازگشت سلطان او را موعود کرده بود به اتابکی به پسرخویش ملکشاه که از عرب خاتون بود و آن پسر به قلعه فرچین بود او را بیاوردند و به جاولی سپردند و ملک سلیمان را به فرچین فرستادند و جماعت امرا در خدمت برفتند و جاولی از در همدان به آذربایجان رفت و سلطان او را از ری تشریف فرستاد. چون بزنکان رسید فصد کرد آنگاه تیر انداخت رگ دستش بگسست جان شیرین بداد سلطان اتابکی به حاجب عبدالرحمن داد و ولایت گنجه و آران بدو ارزانی داشت. عبدالرحمن پسر سلطان را به آران فرستاد و چند امیر در خدمت او و عبدالرّحمن نیز[2084] در خدمت بود. همواره می‌گفت سلطان که بوزابه بنده شایسته است نمی‌باید که از حضرت و خدمت نفور باشد. بنده برود و او را به خدمت آورد. ملک محمّد را سلطان اجازت داد عبدالرّحمن به پارس رفت سلطان به در همدان آمد و از آنجا به جرپایقان[2085] آمد. بوزابه و ملک محمّد و عبدالرّحمن به اصفهان رسیده بودند و به در جرپایقان[2086] دست‌بوس کردند و دو روز آنجا مقام بود و در خدمت شراب خوردند و بعد از آن ملک و بوازبه به راه کاله به در همدان آمدند و سلطان به راه دیگر. چون به همدان آمدند سلطان دختر خویش گوهرخاتون که در جباله ملک داود بود به ملک محمّد داد[2087] ولیعهدی بدو داد. آنگه بوزابه را اتابکی داد ملک محمّد و میرحاجی داد به رضا امیر حاجب عبدالرّحمن و تشریفی چنانک [247a] لایق بود بفرمود و اتابک نیابت حاجبی به عباس داد تا در حضرت باشد و وزارت به تاج الدین پارسی داد و اتابکی به[2088] بوازبه داد[2089] در خدمت ملک[2090] بازگشت به سوی پارس و عبدالرّحمن میخواست که به جانب گنجه و آران رود. از سلطان درخواست تا شمس‌الدّین ایلدکز را و خاصبک را و بهاءالدین قابض[2091] را با او بفرستد که از ایشان ایمن نبود که در حضرت باشند و سلطان به جانب بغداد رفت و عباس در خدمت بود و تاج‌الدّین الوزیر و این امرا که با عبدالرّحمن رفته بودند همه بندگان یک دل جان سپار از سگالش عبدالرّحمن و بوازبه آگاه بود و سلطان را گفته که ما هرگاه که دست یابیم بر دشمن ملک ابقا نکنیم. خبر به بغداد رسید که بر آن سوی گنجه که لشکری را به شکور می‌فرستادند به تاختن کافر عبدالرّحمن را بکشتند و خاصبک اتابک به سر سلطان بگرفت و سلطان فخرالدین پسر عبدالرّحمن را از شحنگی بغداد معزول کرد و او را به سوی خلخال فرستاد و برنجانید و چون خبر کشتن او به بغداد رسید و عباس با خلیفه مقتفی متفق بود که

[2082] ت: نتوان.
[2083] س: ندارد.
[2084] س: ندارد.
[2085] ت: جرقادقان.
[2086] ت: جرپادقان.
[2087] ت: «به ملک محمد داد» ندارد.
[2088] س: « نیابت حاجبی به عباس داد تا در حضرت باشد و وزارت به تاج الدین پارسی داد و اتابکی به » ندارد.
[2089] س: ندارد.
[2090] ت: ندارد.
[2091] ت: قیصر.

روز[2092] عید[2093] عبدالرّحمن[2094] چون سلطان به صحرا به نماز آید او را بگیرند. اتفاقاً[2095] روز عید بارانی عظیم آمد و حق تعالی آن شر از سلطان دفع کرد و بعد از عید به یک هفته معلوم شد که عباس مستشعر شده بود و قصد گریختن کرده او را به سرای خواندند و فرو گرفتند و سرش از تن جدا کردند و جثه‌اش[2096] بر کنار دجله انداختند از باغ و میان کشتن عبدالرّحمن و عباس یک ماه بود و سلطان تاج‌الدّین معزول کرد و باز پارس فرستاد و پیغام داد به بوزابه دیدی که در هم عهد آن بر تو چه رفت اگر ترا آرزوست که با ایشان در رسی بسم الله بوزابه[2097] چون این بشنید حالی لشکر جمع کرد و در خدمت هر دو ملک محمّد و ملکشاه به در اصفهان آمد و در شهر باز گردید و غلبک که شحنه بود به خدمت آمد و محمّد را بر تخت نشاند و پنج نوبت بزد و سلطان از بغداد به همدان رسیده بود با لشکری اندک کس پیاپی می‌فرستاد به خاصبک به لشکری که تعجیل نمایی ما لشکر گنجه و آران و همچنین شمس‌الدین اتابک ایلدکز و امیرشیر برادر ملک ارسلان تا[2098] لشکری از آذربایجان جمع کند و بزودی به مدد سلطان رسد به اتفاق خوب بوزابه چون از اصفهان بیامد به هر جا مقام می‌ساخت و به آهستگی می‌آمد. چون به کوراب رسید لشکر آران و آذربایجان هم در روز برسیدند و سلطان فرمود تا به میدان دیه بیاز فرود آمدند[2099] و روز دوم سلطان از آنجا با جمله لشکر روی به مرغزار قراتکین نهاد چون به میان مرغزار رسیدند بدیه گران بوزابه در مقابل رسید و هم در ساعت مصاف کردند و جنگی سخت برفت و از جانبین کشتنی[2100] عظیم کردند و میسره سلطان[2101] را زشت بکردند عاقبت بوزابه را در میان مصاف پیاده باز یافتند سیاهی بود رستم نام خدمت امیرحسن جاندار کردی او را بشناخت و این سیاه خدمت او کرده بود. سیاه را گفت نیمه ولایت فارس را به تو دهم. اسبی به من ده. سیاه بیامد و حسن جاندار را خبر کرد و اسیر به نزدیک سلطان آورد و سلطان شمشیر خاص به خاصبک داد تا او را میان[2102] به دو نیم زد و سرش به بغداد فرستادند تا به در حرم امیرالمؤمنین المقتفی بالله[2103] بیاویختند و هر دو ملکان بازگشتند. به پارس شدند و [247b] سلطان به کوشک کهن آمد به در همدان و این مصاف در سنه احدی و اربعین و خمسمایه بود و سلطان آن زمستان به ساوه رفت و از ساوه به آذربایجان رفت و در آخر زمستان تا[2104] در همدان آمد و به آخر خریف سنه ثلاث و اربعین قصد بغداد کرد. در ماه شعبان اتابک خاصبک و جمله امرا در خدمت بودند. چون به اسدآباد رسیدند، خبر رسید که رایت اعلی سلطان اعظم به ری رسید. اتابک خاصبک را بر آن داشت که به بغداد رود و عمر را به بندگی وی و از سلطان اعظم سنجر مستشعر بود و گفتند به قصد سرخاصبک به عراق می آید و با سلطان مسعود عتاب می‌کند در بزرک گردانیدن

[2092] س: روزی.
[2093] س: ندارد.
[2094] ت: ندارد.
[2095] ت: اتفاقرا.
[2096] ت: جثه.
[2097] س: « دیدی که در هم عهد آن بر تو چه رفت اگر ترا آرزوست که با ایشان در رسی بسم الله بوزابه » ندارد.
[2098] ت: با.
[2099] ت: آیند.
[2100] ت: کشتی.
[2101] ت: ندارد.
[2102] س: ندارد.
[2103] س: المقتفی.
[2104] س: با.

خاصبک و ملک عراق را به وی تفویض کردن و با عم عصیان کردن و بدان قرار افتاد که سلطان مسعود جریده با دو سه امیر از امرآء جیش به خدمت عم رود و خاصبک با امرآء دیگر و لشکر و بنه در اسدآباد مقام سازند تا رسیدن سلطان بدین قرار برفتند و اتابک خاصبک خدمتها فرستاد و سلطان اعظم از او راضی شد و سلطان مسعود هجده روز بر در ری بود به خدمت عم بسیار نواخت و تشریف یافت و امرآء خراسان بدو مستظهر شدند و هم کنان تشریف او پوشیدند و در مشصف رمضان بازگشتند از ری و سلطان مسعود سوی بغداد رفت و سلطان اعظم[2105] با خراسان شد و در صفر سنه اربع و اربعین و خمسمایه از بغداد با در همدان آمد و در رجب این سال به ساوه رفت و در آخر شوال به جانب آذربایجان شد. به مرحله دول بیک منزلی به تبریز مقام ساخت. مدت دو سال و ملک محمّد با او می‌بود و گوهرخاتون دختر سلطان مسعود در حکم او و میان ایشان وحشتی می بود چون[2106] سلطان رشید جامه دار و موفق کرد باز او را بفرستاد گوهرخاتون را بیاوردند و بعد از آن ملک محمّد به در همدان به خدمت آمد. سلطان در فصل تابستان در صفر سنه خمسین اربعین تا[2107] در همدان آمد و زمستان به ساوه رفت و در رجب در آخر سنه خمس[2108] در شوال دگرباره به آذربایجان رفت به در مراغه فرود آمد و مراغه را حصار داد به دو زور بستد و باروی شهر خراب کردند. میان خاصبک و اتابک ارسلان وحشتی بود. امرا در میان ایستادند و آن وحشت برداشتند و با یکدیگر دیدار کردند به در قلعه رویین و سلطان بازگشت و به در همدان آمد و در سنه ست در فصل زمستان به جانب بغداد رفت و آنجا تماشای شکار کرد و ملکشاه بن محمّد در خدمت بود و روی بهار به همدان آمد به کوشک و جهان مسلّم شده بود خصمان مقهور و امرآء اطراف مطیع و منقاد و لشکری با برگ و ساز و رعیّت آسوده. در آخر جمادی الاخر سلطان را اندک مایه رنجی پدید آمد و ابوالبرکات طبیب از بغداد رسیده بود و اطبآء دیگر که در خدمت بودند معالجتی به شرط می‌کردند یک هفته رنجور بود و شب اول رجب سنه سبع به رحمت حق[2109] پیوست در کوشک نامیان که میان میدان ساخته بود هم در شب او را به همدان بردند و به مدرسه‌ای که جمال‌الدّوله اقبال بنا کرده بود دفن کردند. مدّت ملکش هفده سال، مدت [248a] عمرش چهل و پنج سال و توقیع او اعتمادی علی الله. حلیت او اسمر بود. ضعیف[2110] العارض و به قامت و بسطت از جمله لشکر به بالا فروتر. دراز رکاب، قوی یال، فراخ بر و سینه. الوزیر شرف الدین[2111] انوشیروان و عمادالدین ابوالبرکات و کمال‌الدّین محمّد خازن و عزیزالملک و مؤیدالدّین ابواسمعیل و تاج‌الدّین شیرازی الحجاب امیر حاجب منکس، امیر حاجب نثار، امیر حاجب عبدالرّحمن، امیر حاجب خاصبک.

قصّه سلطان غیاث‌الدنیا والدّین ابوشجاع ملکشاه بن محمود بن محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین

سلطان ملکشاه بن محمود پادشاهی با قوت و شوکت قوی بازو سخت کمان سخی و خوش‌خوی و هزل‌دوست و دون‌پرور و حریص بر شراب و شکار و مباشرت. اول ملکش در رجب سنه سبع اربعین بعد از وفات عمش

[2105] س: ندارد.
[2106] ت: ندارد.
[2107] س: با.
[2108] ت: ندارد.
[2109] ت: خدای تعالی.
[2110] ت: خفیف.
[2111] س: شرف.

مسعود. عزلش در شوال از این سال و سبب عزلش آن بود که شب و روز با دو سه مجهول و زنکی جمال نام به شراب و لهو[2112] مشغول می[2113] بود و امرا را بار کمتر می‌داد و خاصبک بدو بدگمان شده که سگالنده بود که او را به خلوت خواند. دیگر دو روزی چند محترز می بود والا بر پشت اسب او را نمی‌دید. بعد از آن خاصبک پیش از آنکه او شام خوردی برو چاشت خورد و با حسن جاندار قرار داد تا ملکشاه را به سرای خویش مهمان برد[2114] به سه روز. روز سیوم در آن خانه که خفته بود چون از خواب درآمد موکلان بر در خانه نشسته بودند او را با آن زنگی و یک دو خدمتکار موقوف داشتند و کس به سلطان محمّد فرستادند برادرش تا از خوزستان بیاید و آمد و بر تخت نشست و به کوشک همدان و ملکشاه را از شهر به کوشک برد و در کوشکی مفرد باز داشت و مدت پانزده روز شبی از راه آبریز[2115] که به صحرا داشت به ریسمان به زیر آمد و اسبی ترتیب کرده بود بر نشست و بگریخت و به خوزستان رفت و در مدت ملک برادر اغلب به[2116] خوزستان بود. خواهرش گوهرنسب بدو میل بیش داشت از اصفهان به خوزستان می‌رفت و از جهت او به خروار زر می‌برد تا لشکر کشد. سلطان محمّد را خبر شد. ایاز را با لشکر بفرستاد تا آن مال و خزانه جمله[2117] بغارتیدند و ملکشاه را قوت مقاومت نبود. بعد از وفات برادرش، محمّد چون سلیمانشاه به در همدان به ملک بنشست. او اصفهان بگرفت و پنج نوبت و هر دو[2118] نزدیک بود که ملک سلیمانشاه مشوش شود. بعد از پانزده روز که [2119] شده بود، فرمان یافت در پانزدهم ربیع‌الاوّل سنه خمس و خمسین و خمسمایه مدت عمرش سی و دو سال و دو ماه. مدت پادشاهی بعد از سلطان مسعود، چهار ماه یک نوبت و نوبت دوم[2120] در اصفهان شانزده روز. توقیعش الا استعنت بالله. حلیت او، ابله نشان بود چهره به زردی مایل محاسن گرد و قوی بازو و یال، معتدل قامت[2121]. الوزیر شمس‌الدین ابوالحبیب، الحاجب امیر خاصبک.

قصّه سلطان غیاث‌الدّنیآ والدّین ابوشجاع محمّد بن محمود بن محمّد ملکشاه

سلطان محمّد پادشاهی بود لطیف خلق زیبا[2122] عقلی کامل، رایی صایب، طبعی سایس، نیکو عهد، ثابت قدم، دین‌دار. اوّل ملکش در محرم سنه ثمان و اربعین و خمسمایه. چون برادرش را به همدان بنشاندند امیر حاجب جمال‌الدّین بن قفشت بخواندند او رفت [248b] به خوزستان به اجازت امیر[2123] اتابک[2124] خاصبک که با او بسازد که اول روز که به اصفهان رسد امیر خاصبک را بگیرد و چنان نمود که او عزم دارد که با تو همان کند که با برادرت و با خلیفه قرار داده است که پادشاهی بدو دهد و این خاندان را بردارد و سلطان محمّد را از این سخن

[2112] ت: او.
[2113] س: ندارد.
[2114] ت: بود.
[2115] ت: برین.
[2116] ت: در.
[2117] س: ندارد.
[2118] س: «هر دو» ندارد.
[2119] ت: «آمد» مکرر.
[2120] ت: ندارد.
[2121] س: ندارد.
[2122] س: ندارد.
[2123] ت: ندارد.
[2124] س: ندارد.

خوش نیامد[2125]. چون به در همدان رسید در محرم سنه ثمان امراء جمله استقبال کردند اینالج و خاصبک و جمله مسعودیان آن روز به مرغزار قراتکین شراب می‌خوردند روز دیگر به کوشک مرغزار همدان فرود آمدند و در کوشک مسعودی بار داد. امراء پیشکش کردند و خاصبک پیشکشی کرد[2126] که در هیچ عهدی کس مثل آن ندیده بود چون فارغ شدند خلوت خواستند و رحمت باز کردند. خاصبک بماند[2127] و جمال‌الدّین قفشت و برادرش و خاصبکیان سلطان و زمکی جاندار با خاصبک بود و خاصبک در پیش سلطان نشسته بود امرا ایستاده آغاز سخن کرد که قواعد و تربیت پادشاهی چون می‌باید نهاد. جمال‌الدّین قفشت از پس پشتش درآمد و گریبان قباش بگرفت و گفت برخیز! چه وقت سخن است و صارم محمّد یونس با او یار شد و او را بگرفتند و در خانه بردند. زمکی جاندار دست به قبضه تیغ کرد. او را نیز بگرفتند و شومله پیش از آن که خاصبک را گرفتند نقش باز خواند و از کوشک به زیر آمد و انگشتری به رکاب دار خاصبک داد و گفت امیر می‌گوید بدین نشان بارگیر خاصه بده تا به شهر دوانم که از جهت سلطان چیزی می‌خواهد که فراموش کرده است. اسب خاص ما سر افسار بستد و بر نشست و راه خوزستان[2128] برگرفت[2129] و هرگز تا او بود به حضرت هیچ سلطان نیامده بود. چون اضطراب در کوشک افتاد، لشکر خاصبک بسیار بود. به آهنگ کوشک کردند سر خاصبک و سر زمکی جاندار از کوشک به زیر انداختند. جمله برمیدند و پراکنده شدند. بعد از آن لشکر سلطان به سر خزینه و پایگاه اسبان او رفتند. از جمله چیزها که در خزانه او یافتند، سیزده هزار اطلس سرخ بود و در شرابخانه بیرون از آلاتی که معهود باشد، از زرین و سیمین هفت خم یافتند که از جهت شراب خالی کرده بودند و پایگاه را خود قیاس نبود. هزار و چهار صد اسب و اشتر در بنگاه بود علی حده از کله همه اختیار بیرون از آن که در هر شهری و نواحی بسته بود و در جمله مال و تجمل و نقد و جنس که از خزانه او به سلطان رسید، هیچ سلطانی را جمع نبود و آنچه ودایع و دخاین و ذخایر بود که بسر آن نیفتادند، خدای داند که چند بود و در این وقت که سلطان مسعود از دنیا برفته بود و ملکشاه به پادشاهی نشسته و خاصبک پیشکار سلیمانشاه که محبوس بود از دست برادر در قلعه قزوین مدّت هفت سال به تدبیر کوتوال قلعه امین‌الدّین محتصن به زیر آمده بود و به جانب آذربایجان رفته و امرآء اطراف را به دست آورده چون اتابک ایلدکز و اتابک ارسلان و آلب آغوش گون فر[2130] و فخرالدین زمکی و مظفرالدّین آلب ارسلان[2131] آرغو و جماعت و سلطان محمّد چون خاصبک را برداشت، سلیمان شاه با لشکری گران روی به همدان نهاد[2132] و با سلطان محمّد لشکری اندک بود که خاصکان پراکنده شده بودند. چنانکه قاعده لشکر باشد و دوهوایی آغاز نهادند. محمّد از بهر تسکین ایشان به کلاه زر می [249a] بخشید و به حوالی جامه می‌ستدند و می‌گریختند تا خزاین

[2125] ت: «دلپذیر آمد».
[2126] س: «و خاصبک پیشکشی کرد» ندارد.
[2127] س: ندارد.
[2128] ت: خراسان.
[2129] س: «برگرفت» مکرر.
[2130] ت: گون.
[2131] س: ندارد.
[2132] ت: ندارد.

خاصبکی تمام بخش کرد و خصم نزدیک رسیدند. سلطان از اصفهان به سوی همدان رفت[2133]. حسن جاندار و رشید جامه دار و موفق گردباز دو پسران قیماز و جماعتی دیگر که با او از خوزستان آمده بودند، بعد از سه روز سلیمان در رسید با لشکری که صحرا و کوه بپوشانید و بر مرغزار در همدان دو فرسنگ لشکرگاه بزدند و هیبتی و وحشتی تمام بیفتاد و قومی از لشکریان که نان و خان و مان به همدان داشتند باز می‌گریختند. تا حشر و لشکر سلطان[2134] عظیم تنگ شد. بر آن بودند که اگر سلطان عزم اصفهان کند، ایشان به طرف خوزستان روند که هیچ حال روی مقاومت نداشتند و همه جهان دل بر پادشاهی سلیمان نهادند و در خاطر که بگذشتی[2135] که اساسی چنان محکم و جمعی انبوه است و پراکنده شود و فخرکاشی وزیر بود و خوارزمشاه و امیر حاجب امرا می‌خواستند که این مرد و منصب تغییر کنند و وزارت به شمس‌الدین ابوالحبیب دهد که وزیر سلطان مسعود بود و میرحاجبی به مظفرالدّین آلب آرغو خوارزمشاه از سگالش ایشان خبر یافت با خواهرش که در حکم او بود تقریر کرد. شبی که موعود کرده بود که لشکر بر تو خروج خواهند کرد و سلطان محمّد باز می‌خوانند و امشب برمی‌نشینند به گرفتن خوارزم شاه در آن شب لشکر خویش برنشاند و از دور گرد سراپرده بداشته یعنی که حفظ سلطان می‌کنم. سلیمانشاه چنانکه عادت او بود در بی‌ثباتی اسب نوبت[2136] بخواست و نقدی که از خزانه بر توانست داشت برگرفت و خویشتن از ملک چون موی از خمیر بیرون انداخت و بارگاه و خزانه و پایگاه اسبان همچنان بر جای بماند و امرا خود از این حال بی‌خبر. دیگر روز لشکرگاه سلطان برجای بماند و امراء خود ازین حال بیخبر دیگر روز لشگرگاه سلطان[2137] هم چنان برقرار دیدند. لاداعی فیه ولامجیب لشکر درافتادند و بغارتیدند و از یکدیگر اندیشناک شدند و هر یک به جایی بیک دو فرسنگ فرود آمدند و پیغامها به یکدیگر می‌رفت که این چه حالت است. چون معلوم شد که هر یک به ولایت خود رفتند و مدت این پادشاهی بیست و هفت روز بود و چون این خبر به سلطان محمّد رسید اول باور نداشتند و پنداشتند[2138] که این میکده‌ای است که امرآء پراکنده شده‌اند تا او به در همدان باز آید و ایشان از خواب درآیند و استشکارشان زیادت شد تا خبر متواتر شد و روی به دارالملک همدان نهاد و نزدیک شهر کوشکی بنا کرد و امرا آلات کوشکهای قدیم بدان موضع نقل کردند و لشکرگاهی ساختند و بسیار کوشکها بنا نهادند و ملک مقرر شد و جمال الدین[2139] قفشت امیر حاجب بود و جلال‌الدّین را[2140] از وزارت عزل کردند و شمس الدین[2141] ابوالحبیب دادند. سلیمانشاه چون از در همدان بگریخت سوی مازندران شد و از آنجا به خراسان کشید و در سنه خمسین از راه بیابان برآمد و به در اصفهان آمد با سواری پانصد و رشید جامه‌دار در اصفهان والی بود و سلیمانشاه رسول فرستاد بدو و امیدها داد که مگر او را در شهر آورد اجابت نکرد و گفت

[2133] ت: «از همدان سوی اصفهان رفت».
[2134] س: ندارد.
[2135] س: بکشتی.
[2136] ت: ندارد.
[2137] س: « برجای بماند و امراء خود ازین حال بیخبر دیگر روز لشگرگاه سلطان » ندارد.
[2138] ت: « و پنداشتند» ندارد.
[2139] س: جمال الد.
[2140] س: ندارد.
[2141] س: شمس.

این[2142] [249b] و امانت من از برادرزاده تو دارم ما را قاعده نباشد که در امانت خیانت کنیم برو و جواب او باز ده. اصفهان و جمله ولایت خود ترا مسلّم شد[2143] چون از این در نومید شد سوی بغداد رفت و به خلیفه استعانت[2144] کرد و او را ملک المستجیرمی‌خواندند. بعد از مدّتی خلیفه مقتفی بالله[2145] او را تربیت کرد و برگ بساخت و به سلطنت نامزد کرد و از بغداد به جانب آذربایجان رفت و از در خیمه اتابک ایلدکز باز رفت و ملکشاه برادر محمّد در خدمت اتابک بود. آقسنقر پیروز کوهی از اینالج[2146] متوحش بود و هم با ایشان بود. اتابک ایلدکز را ضرورت شد معاونت او کردن لشکری انبوه شدند. سلطان محمّد را خبر شد از در همدان با لشکری تمام روی بدیشان نهاد و اینالج در خدمت بود[2147] به کنار آب ارس مصاف دادند اینالج در مقدمی به آب بگذاشت و سلطان محمّد بر اثر ایشان به هزیمت شدند و دست از همه بداشتند و سلیمانشاه به موصل افتاد و اتابک ایلدکز را سلطان محمّد بنواخت و استمالت کرد و از کرده عذر خواست و پسر را پهلوان به خدمت بفرستاد به عراق و سلطان محمّد چون[2148] از جانب آذربایجان ایمن شد در آخر سنه خمس و خمسمایه روی به بغداد آورد و به قصر قضاعه مدت یک ماه توقف کرد که موفق کزو بازو قبول کرده بود که زین‌الدّین علی کوچک را از موصل به مدد آورد و بعد از آن به ناحیت بتاورد[2149] درآمد و جای مخلص یافتند بر آب دجله بگذشتند و زین‌الدّین علی برسید با لشکری آراسته و انبوه بر در بغداد آمدند و سلطان و زین‌الدّین و خواص به جانب غربی فرود آمد و پسران قایماز و اتابک ایاز و شرف‌الدّین گردباز و بر جانب شرقی و لشکر سلطان و زین‌الدّین علی برابر نهرمعلّی منجنیقها بنهادند و از عراق پسران مظفر جماد برسیدند با چهارصد کشتی پرمرد و سلاح و از چله پسرزاده رئیس و دو سه هزار جاله بیاوردند و حشر بسیار جمع شدند و هر روز چالشی می‌کردند و سنگی چند بر یکدیگر می انداختند و کشتی ها به یکدیگر[2150] می راندند[2151] و پیادگان از شهر فوجی بدر می‌آمدند و با پیادگان لشکر می‌کوشیدند و هیچ روز لشکر بر ننشست و جنگی نکردند که سلطان را از اندرون شهر عشوه می‌دادند. قومی از امراء خلیفه گفتند که فلان روز دروازه می‌سپاریم و میان موفق و پسران گردباز و هم نفاقی[2152] بود در میان[2153] جنگ بدین سبب[2154] تهاون می رفت و کار بر مردم شهر تنگ شده بود و ارتفاعات نواحی جمله سلطانیان برمی‌داشتند و مکمن بار در شهر نمی‌توانستند. برون خبر رسید که سلطان ملکشاه با اتابک ایلدکز به در همدان فرود آمدند و خبر زود بر در شهر بود که این به استدعاء ایشان رفته بود. لشکر از جهت نان و خان مان ده گان و بیست گان در گریختن آمدند و چون دانستند که ضبط نپذیرد و سلطان فرمود که فردا عبورکنیم و روی به جانب همدان نهیم. لشکر و حاشیه

[2142] ت: ندارد.
[2143] ت: باشد.
[2144] ت: استحارت.
[2145] ت: ندارد.
[2146] ت: ایناج.
[2147] س: ندارد.
[2148] س: ندارد.
[2149] ت: تب و راوان.
[2150] س: « می انداختند و کشتی ها به یکدیگر».
[2151] ت: می انداختند.
[2152] ت: نقادی.
[2153] ت: ندارد.
[2154] ت: ندارد.

اندیشیدند که فردا زحمت باشد از دجله گذشتن. هر قومی اندیشیدند که هم در روز بگذرند اضطرابی درافتاد و چنبر بشکست و ملاحان کشتی سلطان بگذاشتند و بگریختند. هر که کشتی می‌یافت می گذشت و مزامزی درافتاد که چون روز رستخیز [250a] و ازآنجا[2155] جانب شرقی رجاله بجوشیدند عجم را می‌غارتیدند و از شهر لشکر به درآمد و کشتیها مقابله به نزدیک لشکر سلطان رسید و در سرای سلطان به جانب شرقی متاع تجار و رخت لشکریان بود. رجاله بغداد بغارتیدند و لشکری که بر جانب شرقی بودند در سلاح شدند و صف کشیدند و خیل خانه خویش نگاه می‌داشتند و سلطان در سرای سعدالدوله با ده پانزده غلام مانده بود. در سیاره نشست و بگذشت[2156] سراپرده و بنه و پایگاه و خزاین[2157] و دفاتر[2158] و دختران سرای و جمله آلات سلطان بر جانب غربی ماند و زین‌الدّین علی با جمله لشکر برنشسته بود و با مقابله کشتی جنگ می کردند و نگذاشتند که بر جانب غربی آیند و بفرمود تا منجنیقها آتش زدند و چوب خانها سلطان و بازار و لشگر و هر آلتی که نقل نمی شایست کرد بسوختند و همچنان صف کشیده ایستادند تا جمله بنگاه و خزانه سلطان و دختران آنروز[2159] و آن شب تا بروز[2160] بر جانب شرقی فرستادند تا بامداد در روز تنها برنهادند و بیک فرسنگی از بغداد فرود آمدند. اگرچه زشت برخاستی بود لشکر بغداد را چندان قوت نبود که بر اثر بیامدندی و سلطان را از اسباب دهلیزی بود و یک پاره زیلو و پنج بارگیر. امرا در مطبخ خویش خوانچه[2161] می‌آوردند تا آنگاه که بجلوان رسیدند زین‌الدین علی بنگاه و پایگاه و اسباب سلطان و دختران سرای و جمله خدم و حشم باز رسانید. چنانکه رشته تایی ضایع نشده بود و چون سلطان به پنج منزلی همدان رسید، اتابک ایلدکز بازگردند و ملکشاه تنها بماند. به جانب خوزستان رفت و سلطان به کوشک همدان فرو رفت[2162]. سعی ضایع و رنج حاصل و خزانه تهی. بعد از آن نهضتی نکرد. زمستان به ساوه رفتی و تابستان به همدان و رنج بر وی مستولی شد و افتان و خیزان می‌بود تا در ذی‌الحجه سنه اربع و خمسین و خمسمایه از کوشک در خفیه به شهر آمد. یک هفته بزیست و پیش از آنک سلطان به بغداد رفت شهاب‌الدّین متعال[2163] بزرگ به کرمان و امام شیبانی را به خطبه خاتون کرمانی و آوردن مهد او به همدان در رجب سنه اربع و خمسین و خمسمایه برسید و شهر همدان آذین بستند و زیادت پانصد کوشک زده بودند و مطربان نشانده و سلطان در مخفه به استقبال شد به حکم آنک رنجور بود و مدت پنج ماه در جباله سلطان بود و سلطان به حکم رنجوری بدو نتوانست رسید و سلطان محمّد در ذی‌الحجه از این سال درگذشت. مدت پادشاهی او هفت سال بود و مدّت عمرش سی و دو سال. حلیت او خوب روی، به چهره سرخ و سفید، فراخ چشم، دراز موی، متناسب قد، لطیف اندام،

[2155] ت: مجال.
[2156] س: ندارد.
[2157] ت: خزانه.
[2158] ت: ندارد.
[2159] ت: ندارد.
[2160] س: «تا بروز» ندارد.
[2161] ت: خنانچه.
[2162] ت: «فرودآمد».
[2163] ت: متعل.

چابک سوار. الوزیر جلال‌الدّین ابوالفضل، الوزیر شمس‌الدّین ابوالنجیب، الحجاب[2164] امیر حاجب جمال الدین[2165] اقفشت بن قیماز و امیر حاجب ایاز.

قصّه سلطنت سلطان مفخرالدنیا والدّین ابوالحارث سلیمان بن محمّد ملکشاه برهان امیرالمؤمنین

سلطان سلیمان پادشاهی بود خوش خوی، خوب روی، بذله گوی، معاشر طبع، اما ثبات نداشت و اقبالش مساعد نبود. [250b] چند نوبت بر تخت نشست اما تخت یاری نداد. چون سلطان محمّد از دنیا برفت موفق گرد بازو قوی‌تر بود از جمله امرا و از امیران بزرگ ناصرالدین اقش بود و عزّالدین قیماز و اتابک ایاز بود در رکاب[2166] سلطنت با هم مشورت کردند. قرار بران افتاد که اینالج از ری بخوانند تا هر چه رای او باشد آن کنیم[2167]. رای بر سلطان سلیمان قرار گرفت. کس به موصل رفت به خواندن او و او را قطب‌الدّین مودود با ابهتی و سازی تمام گسیل کرد و دوازدهم ربیع الاول سنه خمس و خمسین و خمسمایه به دارالملک همدان رسید. بر تخت نشست و وزارت بر شهاب‌الدّین ثقه قرار گرفت و امیر حاجی بر مظفرالدّین امیر ارغو از جهت استمالت جانب اتابک ملک ارسلان که پیش او بود ولی‌عهد کردند و در خطبه و سکه نام ثبت کردند و اینالج بازگشت به جانب ری و میان موفق گردبازو و عزالدّین و ناصرالدّین آقش همواره در اندرون فغاری بودی و گرد بازو را آن نقارکی در روزگار سلطان محمّد بد بماند. به حکم آنک سلیمانشاه هم هروزه[2168] به بساط و عشرت مشغول می‌بود و عزالدّین و ناصرالدّین بیشتر بدو می‌رسیدند و می سگالیدند. با سلطان که گردبازو را بگیرند یک روز سلطان سلیمان[2169] به مهمان او بردند تا ملک بدان اندیشه دیت باشد[2170] میسر نشد که گردبازو[2171] لشکر بسیار داشت و احتیاط تمام می کرد و هرشب لشکری با سلاح، گرد سرای او می‌خفتند و گردبازو کسی در این میانه به اتابک ایلدکز فرستاد و او را به آمدن و آوردن ملک ارسلان تحریص کرد و سلطان از مدوامت شراب چنان شد که از مردم وحشی گشت و امرا که در خدمت او معاشرت نمی‌کردند و راه نمی‌یافتند.

مصرع[2172]

ترسم که چو بیدار شوی روز شود

ازاو نومید شدند و با گردبازو متفق شدند بر خواندن اتابک ایلدکز و ملک ارسلان سلطان سلیمانشاه را از این حالت خبر شد که امرا از او متوحش‌اند و ملک ارسلان را خوانده‌اند. کس فرستاد که اگر چنان است که مرا نمی‌خواهید، از من به شما رنجی نرسید، بگذارید تا چند اهمیت که از موصل آورده‌ام برگیرم و روی به خراسان نهم. باقی حکم شما راست خواستند که این اجابت کردن باز کردند[2173]. بی‌مشورت اینالج نباید کردن. کس بدو

[2164] س: ندارد.
[2165] س: جمال.
[2166] ت: کار.
[2167] ت: «چون بیامد».
[2168] ت: «همه روزه».
[2169] ت: ندارد.
[2170] ت: «دست یابند».
[2171] ت: «لشکرباز» اضافی.
[2172] س: ندارد.
[2173] ت: گفتند.

فرستادند جواب باز آمد که الله الله. اگر شما را از او کراهتی هست و یا دهی[2174] دیگر اختیار می کنند او را رها کردن مصلحت نیست که اگر به خراسان رود ایمن نتواند[2175] بود که لشکر آورد و اول دردسر من دهد. او را موقوف[2176] باید داشت تا سلطان دیگر[2177] برسد آنگاه حکم او را باشد. بعد از آن امرا اندیشه کردند که چون نومید شد بگریزند و هر شب از هر خانه سلاح داران گرد به گرد او پاس می داشتند تا اتابك ایلدکز و ملك ارسلان برسیدند و در آخر رمضان سنه خمس و خمسین و خمسمایه سلطان ارسلان[2178] بر تخت نشست و سلطان سلیمان در کوشك میان باغ موقوف کردند و بر او موکلان گذاشتند و بعد از دو ماه که سلطان ارسلان و اتابك ایلدکز به اصفهان خواستند رفت، سلیمانشاه را با قلعه علاءالدّوله همدان نقل کردند و او خود پادشاهی محبوس پیشه بود و قلعه فرسوده. [251a] ولیکن این بار سبو درست از آب برنیاید و همه در قلعه. در دوازدهم ربیع‌الاوّل سنه ست و خمسین و خمسمایه درگذشت و در مرقد برادرش سلطان مسعود دفن کردند. مدت ملکش شش ماه، ولادت او در رجب سنه احدی عشر و خمسمایه مدت عمرش چهل و پنج سال. حلیت او چهره اسمر به سرخی مایل، محاسن متوسط کوتاه[گردن] و گردمهره و ربع قامت. الوزیر شهاب‌الدین الحاجب مظفرالدین آلب[2179] ارغو.

قصّه سلطان رکن الدنیا والدّین ارسلان بن طغرل بن محمّد ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین

سلطان ارسلان پادشاهی بود خوب طلعت، نیکو سیرت، باحیا و رحمت و دیرخشم، زود رضا کرم و مروّت در اخلاق. او غالب و حلم و سکون بر احوال. او ظاهر هیچ خواهنده از لفظ او بدی ناشنیده[2180] و هیچ خدمتکار از وی خواری و جفا نادیده، از کار دخل و جمع[2181] و ضبط، احوال خزانه و پایگاه و وظایف و غیر آن متغافل و مساهل منعم دوست و ترفه جوی و در پوشش و خورش تکلّف به غایت رسانیده، لباسهای فاخر و اکسونهای ملون و اکسون[2182] خطایی و زرکشیده های متعل در عهد او قیمت گرفت. در جمله آن لباسها که او پوشید و بخشید و ملاطفه او در مجلس معاشرت به غایت کمال بود و هرگز در بزم او فحش و لغو و جفا و دشنام بر لفظ او بر[2183] کس نرفتی و از کس حرکت خارج در وجود نیامدی و چون پدر او سلطان طغرل بن محمّد وفات[2184] یافت، او یکساله بود[2185] و عم زاده او ملکشاه بن محمود بن محمّد هم در این حد بود. سلطان مسعود بن محمّد ایشان را تربیت فرمود. به مکتب داد و با خود گردانیدی. تا دو سال و در اربعین و خمسمایه که از بغداد به راه دربند به آذربایجان رفت[2186] براه جمع لشکر دفع بوزابه از دارالملک همدان ایشان را به قلعه تکریت سپرد. به امیر حاج مسعود بلاله او حوالی بغداد بود و حافظ و کوتوال قلعه و ایشان مدّتی در تکریت بماندند تا روزگار به عادت

[2174] ت: ده.
[2175] ت: نتوان.
[2176] ت: موفق.
[2177] ت: ندارد.
[2178] س: ندارد.
[2179] ت: ندارد.
[2180] ت: نشنیدی.
[2181] ت: خرج.
[2182] ت: کسویی.
[2183] س: «او بر» ندارد.
[2184] ت: فرمان.
[2185] ت: «او را کم از یکسال بود».
[2186] ت: «حرکت فرمود».

خویش تغییر احوال پدید آورد و سلطان مسعود از دنیا کرانه کرد و بعد از آن ملکشاه بن محمود که والی عهد و داماد سلطان مسعود بود، از خوزستان برسید. به استدعاء خاص بیک به لشکری که حاکم عراق بود و ملکشاه را موقوف داشته بود بیامد و به ملک بنشست و در آخر شوال سنه سبع[2187] اربعین و درسنه ثمان اربعین و خمسمایه امیر حاجی مسعود بلال که از بغداد گریخته بود بیامد و ایالت به نواب دارالخلافه بازگذاشت به حکم استنشاری که می‌یافت از لشکر خلیفه دستوری خواست. از سلطان محمّد که به بغداد باز رود با حسام‌الدین آلب آغوش[2188] السلامی که صاحب دژ ماهکی بود به استخلاص بغداد و دفع حیوش امیرالمؤمنین و گفت ما را از خداوند چیزی چاره نباشد که امیرالمؤمنین به نفس خویش نهضت می‌نماید امرا در مقابله او نیستند از این دو ملک که در تکریت‌اند یکی[2189] را رخصت باید داد تا در مقابله خبر خلیفه بدارم. سلطان محمّد رخصت داد بعد از رحلت مسعود، بلال پشیمان شد و نامه نبشت به موقوف دانستن ملک و خود با حسام‌الدّین آلب آغوش در استخلاص بغداد کوشیدن[2190] و یا ربی الله الا یمن یشا[2191] قضاء کار خود می کرد و ارسلانشاه را [251b] بیرون آوردند و امیرالمؤمنین المفتقی بالله با ایشان مصاف داد. اول شکست بر لشکر امیرالمؤمنین افتاد. لشکر به بنه مشغول شدند. لشکر خلیفه رجعت کرد و هزیمت بر لشکر آلب آغوش و امیرمسعود افتاد. پناه با ولایت ماهکی دادند و ملک را آلب آغوش با خود می داشت و آلب آغوش فرمان یافت متقی همدانی نزدیک اتابک ایلدکز آمد که والده ملک در جباله او بود و نفرتی داشت این خدمت والحق[2192] را[2193] تقربی بود[2194]. در یکشنبه چهاردهم سنه احدی و ستین وفات شرف‌الدّین گردبازو بود. بر ظاهر ری بر گنبد شهنشاه و تابوت او به همدان بردند و به مدرسه‌ای که بنا نهاده دفن کردند و اتابک در بارگاه او سه روز تعزیت داشت. امرا و اعیان دولت همه حاضر شدند و اینالج پناه به شاه مازندران داده بود. روز چهارشنبه یازدهم جمادی‌الاول از این سال سلطان از ری بیرون آمد و به سر دولاب فرود آمد و هم در این روز رسول شاه مازندران و رسول اینالج به درگاه رسیدند و پیش اینالج ساوه و جرپادقان و نانی که داشت باز می‌گذاشت بیرون از ری آری[2195] بر او مقرر شد. سلطان دل برو خوش کرد چون خبر وفات گردبازو برسید از قول باز آمد و ساوه و جرپادقان و نامهای افزونی خواست و رسول او را در این نوبت مسحف باز گردانید و هیچ التماسی اجابت مقرون نکردند و جواب این بود که اگر به خدمت سلطان آید به نانی که سلطان دهد قناعت باید کرد. روز سه شنبه هفتم ماه رجب از این سال والده سلطان را به امیر سیاه بساط و مظفرالدّین قزل ارسلان و لشکرگاه حرکت فرمودند بر عزیمت نخجوان و به پای طهران فرود آمدند. روز سه شنبه پانزدهم[2196] رجب سنه احدی اتابک و امرا به جانب فیروزکوه رفتند و سلطان بر جای خویش بر سر دولاب مقیم بود و اینالج

[2187] ت: اربع.
[2188] س: آغوش.
[2189] ت: « تکریت اندکی» ندارد.
[2190] ت: کوشیدی.
[2191] س: « و یا ربی الله الا یمن یشا» ندارد.
[2192] س: ندارد.
[2193] ت: ندارد.
[2194] ت: آمدند.
[2195] س: ندارد.
[2196] ت: یازدهم.

متوحش و ناامید گشت و به نزدیک خوارزمشاه شد. بمدد خواستن و سلطان تا در همدان آمد و اتابک سوی آذربایجان آمد و ایالت ری به عمرعلی یار داد و او قلعه طبرک عمارت کرد و آنجا ذخایر بسیار نهاد و احکامها عظیم کرد که از هجوم اینالج ایمن نبود و در سنه[2197] اثنی و ستین سلطان به مرغزار سو[2198] باز آمد. به در زنجان و اینالج به در خوارزمشاه شده بود و مددی خواسته و روی به عراق نهاده به ری آمد با لشکر گران و طبرک را حصار داده. امید به بخشش نبود و بیش از اصول عمر علی یار استعانت نامه فرستاد به اتابک آذربایجان نوشته بود او را درآمدن تحریص میکرد و اینالج حصار طبرک[2199] بگذاشت و روی به جانب ابهر و زنگان نهاد. سلطان از شدار روی به زنگان نهاد و اتابک نزدیک رسیده بود و از زنگان یک مرحله به استقبال اتابک رفت و چون اینالج خبر وصول اتابک شنید، به ابهر رسیده بود. از آنجا بازگشت و لشکر خوارزم در ولایت ابهر و قزوین بسیار بی‌رسمی کردند و فرزندان مسلمانان را به غارت و بندگی بردند و به خوارزم بازگشتند و اتابک و سلطان و امرا از عقب ایشان به ری آمدند و اینالج سوی گرگان رفت و جای صلح نگذاشته بود و سلطان آن [2200] زمستان در ری مقام کرده بود و در فصل بهار در سنه ثلاث ستین و خمسمایه [252a] بنعل بندان آمد به نزدیک شهر و اتابک به آذربایجان رفت و در زمستان این سال سلطا ن به ساوه آمد. عمرعلی یار به حکم احکام قلعه که داشت و ایالت ری به او طغیان بد و راه برد و هوس عصیان در سر گرفت و در امضا رسانیدن اتابک اعظم[2201] تهاون می‌نمود. سلطان او را به نوعی بفریفت که بدان مغرور شد و او را به خدمت خواند به ساوه چون برسید روز دیگر به خدمت آمد و کوشکی که معروف به سرای دیلمان سلطان او را و معین ساوه که مستوفی بود هم درآن کوشک بفرمود گرفتن و هر دو را موقوف کردند بنه و خزینه و خیل و خانه بغارتیدند و استیفا به خواجه عزالدین دادند و در آن وقت ثابت بود و سلطان تابستان به همدان آمد اینالج از ری به ساوه آمد و در ولایت بسیار خرابی کرد تا به موقان بیامد. قصد همدان نیارست کرد و بازگشت و به ری باز آمد و در آخر سنه ثلاث و اربع اتابک اعظم چون خبر این واقعه شنید، روی به عراق نهاده به در ری شد. با لشکری گران در فصل تابستان سلطان به جرفادقان آمد و اینالج احکام دیوان می کرد و منجنیق و عراده می‌ساخت و ولایت همه اتابک خرج کرد و کار بر اینالج بیک شد و دانست که شهر به حصار نگاه نتواند داشت. رسولان در میان داشت و امان[2202] خواست بر آنکه بر ایلدکز دیدار کند. بعد از عهد و سوگند به خدمت سلطان آید. روز دیگر قرار بود که[2203] میان ایشان ملاقات شود. چون روز شد اینالج را کشته یافتند در خیمه‌ای که در دروازه زده بود و شهر و ولایت مسلّم شد سلطان را[2204] و سلطان از خرقان به سوی ری رفت و قلعه خراب کردند و ری بر حاجب کبیر نصرت‌الدّین نامزد کرد و کارها استقامت گرفت و عمر علی یار در بند بماند در دست موکلان اتابک مدت سه سال ناگاه وفات یافت و

[2197] س: ندارد.
[2198] ت: سوار.
[2199] ت: تبرک.
[2200] ت: «آن سلطان» .
[2201] ت: عظیم.
[2202] ت: اما.
[2203] ت: «قرار بود که» ندارد.
[2204] س: «سلطان را» ندارد.

معین ساده از بند خلاص یافت اما از عقب آن درگذشت. در میان سال سنه[2205] اربع[2206] ستین خواجه فخرالدین کاشی[2207] به جوار حق پیوست[2208] و در آخر سنه خمسین و ستین سلطان به اصفهان آمد. از ساوه و اتابک و امیر حاجب کبیر[2209] امیر اسفهسالار مظفر الدّین قزل ارسلان و والده سلطان جمله به اصفهان آمد و چون[2210] هوا خوش شد سلطان روی به آذربایجان نهاد و هیچ جا مقام زیادتی نساخت و به مرغزار پارسی باز شد و اتابک و امیر حاجب کبیر و مظفرالدّین هم آنجا بودند و ترتیب آن می‌کردند که دیگر روز که سلطان با جمله لشکر به ولایت الجاری روند که سه موکله بود. سلطان رنجور شد. دو سه روزی توقفی کردند و پیش از آن توقف برنمی یافت. سلطان به جانب قلعه کیلیا جای ترتیب دادند با والده‌اش و خواجه و جماعت[2211] اصحاب لشکر همه بجاری رفتند. رنجوری زیادت شد از قلعه کیلیا باز برون آمد و همچنان رنجور بود بعد از مدّت چهل روز به کنار ارس آمد وبایی بر لشکر افتاد از صد تن یکی درست نماند و بسیار خلایق در آن وبا هلاک شدند و سلطان همچنان رنجور بود از کنار ارس به نخجوان آمد. بقایای رنجوران در راه نخجوان فرو شدند و اتابک اعظم در مقابله ملک اعجاز با لشکری بی‌قیاس و شاه ازین در خدمت الجازی پناه به بیشه و کوه داده بود [252b] و قوت مقاومت نداشت و لشکر اسلام را در این مضیق راه نبود. عاقبت آن شهر که الجازی بنا نهاده بود، شهری معظم بغارتیدند و بسوختند. شهری عظیم بزرگ بود و ذخیره مغتنم و ملک ارسلان باعزاز به نزدیک والده اتابک که او را به محل پدر بود بماند. سلطان محمّد بن محمود از دنیا رحلت[2212] کرد در آخر سنه اربع و خمسین سلطان سلیمان نوبت[2213] خویش بداشت چنانکه یاد کرده آمد و امرآء حضرت که[2214] به درگاه حاضر[2215] بودند عزالدین میماز و اتابک ایاز و ناصرالدّین اقش در کار پادشاه و آنکه لایق جهانداری باشد سخن راندند. ملکشاه بن محمود بن محمّد[2216] که به خوزستان بود و سلطان محمّد که عمش بود در موصل بودند و امیر حسام الدّین اینالج به ری بود. گفتند بی استصواب و رای او[2217] تعینی او کار نشاید کرد او را به همدان خواندند و فصل زمستان اختیار بر سلطان سلیمان افتاد. کس فرستادند به شام تا با تخت ملک خواند و چون این ترتیب پی اتابک اعظم ایلدکز و رکن معظم ترین دوباسیر[2218] ملک او بود، قرار بر آن افتاد که خطبه به نام سلیمانشاه مردق باشد به ولایت عهد ملک ارسلان تالف جانب اتابکی و تعطف رای او حاصل باشد و چون روزگار در تمهید کار ولی عهد تعجیل می‌نمود محب صاحب

[2205] ت: ندارد.
[2206] ت: سابع.
[2207] ت: کاشانی.
[2208] ت: «بخواند رحمت شد»
[2209] ت: کشش.
[2210] ت: ندارد.
[2211] س: ندارد.
[2212] س: رحیل.
[2213] س: ندارد.
[2214] س: ندارد.
[2215] ت: خاص.
[2216] ت: «بن محمد» ندارد.
[2217] س: «رای او» ندارد.
[2218] س: «دوباسیر» ندارد.

تخت روی در نشیب و پای در رکاب می آورد تا به مدّت هفت ماه او را از هفت فلک منشور آمد[2219] و میان عطلعت در رسید[2220] و رایات جهان آرایی ارسلان به دارالملک همدان خرامید و جهان به فرود دولت سلطان و سیاست تیغ و اصابت رای اتابک اعظم رونقی دیگر گرفت و امرآء اطراف سر[2221] بر خط بندگی نهادند و رعایا در سایه عدل و عاطفت بیاسودند و بر[2222] تخت سلطنت نشست[2223] به ارسلان مزین گشت[2224] و دیوان وزارت به خواجه شهاب‌الدّین ثقه معین شده بود[2225] و مهد کرمانی خاتون به عقد عقل[2226] سلطانی مکلل گشت و امور مملکت از همه وجوه انتظام یافت و سلطان و اتابک در ذی حجه سنه خمس[2227] و اول سنه ست و خمسین از ساوه به اصفهان رفتند. در فصل زمستان و امیر[2228] عزالدین متماز والی بود و حسام الدین اینالج با ملک محمد می داد در این میان[2229] عزالدین متماز را دل ماندگی پدید آمد و با حسام‌الدین اینالج یکی شد و کس فرستاد به خواندن ملک محمّد از فارس و عزالدّین عصیان ظاهر کرد و سلطان و شرف‌الدّین گردبازو و امیر ناصرالدّین اقش با در همدان آمدند و اتابک اعظم به در همدان بود[2230] و ملک محمّد از فارس به اصفهان آمد و ایناج و متماز در خدمت او به راه کابل قصد رو بر[2231] در همدان کردند. سلطان و اتابک و امرا پیش باز بندند[2232] و به کابله نزدیک قلعه برزین میانه ایشان ملاقات افتاد و مصافی سخت روی نمود. عاقبت هزیمت بر ملک محمد[2233] افتاد و منهزم به خوزستان رفت و عزالدّین به جانب قم رفت و اینالج به جانب ری. سلطان و اتابک بر اثر اینالج به ری شدند و از آنجا به جانب گرگان کشید و چون غیبت اتابک اعظم تربیت ملک آران و[2234] آذربایجان و ترسد ملک ایجاز را در استطارف اطراف طمع بلاد اسلام افتاد و جرس هوس بجنبانید. لشکر اسلام در دل رایات سلطانی و استظهار رای و رویت اتابکی روی به دریا[2235] کف نهادند و نیت مجاهدت و ادراک درجه شهادت میان جست دربستند. چون به نزدیک او رسیدند، بر فور تاختنی کردند بر لشکرگاه [253a] او اگر نه احتیاط و عاقبت اندیشی اتابک اعظم بوده که لشکر اسلام را از هجوم مانع شد یک تن از ایشان جان نبردی و ملک ایجاز نیز[2236] گرفتار شدی و با این همه

[2219] ت: است.
[2220] س: «و میان عطلعت در رسید» ندارد.
[2221] س: ندارد.
[2222] س: ندارد.
[2223] س: ندارد.
[2224] ت: « به ارسلان مزین گشت» ندارد.
[2225] ت: شد.
[2226] س: عقد.
[2227] ت: «در دی در اول سنه خمسین».
[2228] ت: ندارد.
[2229] س: « عزالدین متماز والی بود و حسام الدین اینالج با ملک محمد می داد در این میان » ندارد.
[2230] ت: «به در همدان بود» ندارد.
[2231] س: «رو بر» ندارد.
[2232] ت: شدند.
[2233] س: ندارد.
[2234] س: «آران و » ندارد.
[2235] ت: دیار.
[2236] س: امیر.

علمهای سپید او و جاج زرّین و هم سیمین و بیش آلات خزانه و شرابخانه به غارت بیاوردند و او[2237] بحشاشه به[2238] بی موزه برنشست و بجست.

شعر[2239]

بجست با رخ زد از نهیب تیغ کبود چنانکه برگ بهاری ز بیم باد خزان

و در آن بگنجد[2240] لشکر اسلام اغراشه انصارهم بدین جهاد مشغول شدند. ملاحده بحادیل فرصت یافتند و تا اهل قزوین آگه شدند سه پاره قلعه محکم بیرون[2241] برآورده بودند[2242] بر سر کوههای حصین بر[2243] سه فرسنگی شیراز آجر و گچ مقدار گزی در گزی دیوارها کرده بودند و شب بر پشت [2244] ستوران نهاده بودند و نقل کرده بر غم[2245] نهاده و بلند کرده و منجنیق و عراده بنهادند و ذخیره می‌کشیدند و احکام ساختند. اهل قزوین خروشان و جوشان چون[2246] به درگاه شدند و نفیر و عویل به آسمان رسانیدند سلطان و امرآء دولت روی از جهاد اصغر به جهاد اکبر نهادند. چو این حادثه در میان ممالک اسلام بود، به مدت چهار ماه و کم و بیش آن قلعه بستدند و خراب کردند و بیشتر از ملاعین کشته شدند و بر آن موضع دیدگاهها ساختند که پیوسته دیدبانان مسلمانان آن طرف نگاه دارند و از در قزوین به ولایت قهاب آمدند و آن قلعه را که در زمان سلطان مسعود بنا کرده بودند آن فحاویل جهانگشای نام نهاده و بر سر کوهی بلند در ابتدای ایشان آن قلعه سلطان مسعود با جمله امرا و لشکر زیر آن کوه فرود آمدند و مدت سه ماه مقام ساختند تا منجنیقها بساختند[2247] و بر حوالی آن قلعه و حصاری سخت می‌دادند چنانک درین دو سه روز فتح شدی میان امرا خلافی پدید آمد و از زیر قلعه برخواستند و آن همه آلات و اسباب حصارگیری بگذاشتند والحق عیبی[2248] عظیم و دهنی تمام بود و آن فحاویل نیرو گرفت و در احکام آن قلعه بیفزودند و آنرا ابقال داشتند که پادشاهی چون سلطان مسعود و امرا و لشکر عراق از فتح آن قلعه عاجز شدند و در عهد سلطان سعید ارسلان بعد از فراغ فتح این قلاع که نزدیک قزوین بود[2249] بستدند و ارسلان گشاد نام نهادند و کوتوال مسلمان با جمعی از مبارزان آنجا بنشاندند و تا الا یومنا هذا، در دست مسلمانان است. در ابتدا دولت سلطان ارسلان این دو فتح به نام او برآمد که پشت اسلام بدو[2250] قوی شد و اعلام دین بدان افراخته گشت و خبر آن به اقطا[2251] و اطراف عالم برسید و دور و نزدیک بر سر خط فرمانبرداری نهادند و در آخر سنه تسع خمسین و خمسمایه به مرغزاری رفتند که اتابک زنگی از فارس به خدمت سلطان آمد و خواجه شهاب‌الدّین ثقه رنجور بود.

[2237] ت: ندارد.
[2238] ت: ندارد.
[2239] ت: ندارد.
[2240] ت: «یک گنجید».
[2241] ت: ندارد.
[2242] س: ندارد.
[2243] س: ندارد.
[2244] س: ندارد.
[2245] ت: هم.
[2246] ت: ندارد.
[2247] س: «تا منجنیقها بساختند» ندارد.
[2248] س: ندارد.
[2249] ت: ندارد.
[2250] ت: بدان.
[2251] ت: اقطار.

در اصفهان توقف کرد در سرای خویش در محله نیماورد بیست و ششم این ماه درگذشت و مرقد او به همدان بردند به جایی که ساخته بود و هم شعبان از این سال اتابک زنگی از فارس به خدمت ایشان و پای بوس سلطان رسید و مدّت یک هفته در خدمت بود تشریف نوشید و بازگشت و سلطان و اتابک [253b] و امرا پانزدهم شوال به مرغزار قراتکین[2252] فرود آمدند به در همدان و بعد از بیست و پنج روز به کوشک معمور فرود آمد به در همدان بیست و یکم ذی القعده از این سال وفات امیرناصرالدّین آغوش بود به در همدان و روز یکشنبه آخر ماه ذی‌الحجه و آخر سال با ری از سنه ستین و خمسمایه خداوند عالم و اتابک و امراء دولت[2253] از در همدان حرکت کردند به جانب ری به مرحله کوشک باغ فرود آمدند و از آنجا به آذربایجان رفتند و آن ولایت خرابی بسیار کردند و به نخجوان آمدند و سلطان مدّت پنجاه روز در نخجوان بود پادشاه ارمن و دیگر امرا خلعت پوشیدند و آنگه به جانب همدان حرکت فرمود چون به تبریز رسید خبر وفات والده سلطان آوردند و در نخجوان سلطان را اعلام نکردند تا به همدان آمد. آنگاه تعزیتی سخت بداشت به ندای نظام آن دولت و قوام آن مملکت بدان خاتون رسیده بود و بر اثر او بعد از یک ماه[2254] خبر وفات اتابک سعید برسید و هم به نخجوان و مرقد ایشان به همدان نقل کردند و به مدرسه که ساخته‌اند و سلطان همچنان در رنجوری بماند و در جمادی الاول سنه احدی[2255] و سبعین خطبه ستی فاطمه خواهر سیّد فخرالدین علاءالدوله بخواندند با سلطان و در اوایل جمادی آخر سلطان به سرای[2256] او تحویل کرد. بعد از یک هفته در منتصف این ماه به رحمت خدای تعالی پیوست. مدت پادشاهی او[2257] پانزده سال و هفت ماه و پانزده روز بود. مدت عمرش چهل و سه سال. حلیت او سرخ چهره، خوب روی، کشیده محاسن، تنگ موی و ربع قامت، تمام گوشت. الوزرا وزیر شهاب‌الدین ثقه[2258]، الوزیر فخرالدین ابومعین‌الدین مختص، الوزیر جلال‌الدّین بن قوام الدّین الحجاب، امیر حاجب مظفرالدّین، بازدار و امیر اتابک ایاز و امیر حاجب نصرت‌الدین پهلوان.

قصّه سلطان الاعظم رکن الدنیا والدین

ابوطالب طغرل بن ارسلان بن طغرل[2259] بن محمّد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین

سلطان طغرل پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و بر در اقبال نشو یافته و ملکی بی‌زحمت بدو رسیده و کسوت سلطنت ناکوشیده[2260] ناپوشیده[2261] از مهد به تخت تحویل کرده و از مرکب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نابوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمد و توسن فلکش

[2252] ت: قراتپه.
[2253] س: «امراء دولت» ندارد.
[2254] ت: هفته.
[2255] س: ندارد.
[2256] س: «به سرای» ندارد.
[2257] س: ندارد.
[2258] س: ندارد.
[2259] ت: «بن طغرل» ندارد.
[2260] ت: ندارد.
[2261] س: پوشیده.

بی‌افسار و لگام رام شد. رنج یاوکی نابرده نان تاوکی [2262] ناخورده و بر سر خان آراسته و مجلس پیراسته و خزانه برخواسته نشسته و این اقبال به فرّ دولت و یمن تربیت و رای و رؤیت و تبع جهانگیر و[2263] رایت کشورگشای پادشاه اسلام ملک معظم خاقان اعظم اتابک اعزالله انصاره روی نمود. که ملکی از دست رفته و به ملکی بر میان ولایت در اصفهان مقام ساخته و اصحاب اطراف عنان معاونت با خود گرفته و منتظر بقلب روزگار نشسته بی مدد و یاری ایشان اعتماد بر خدای تعالی کرد و به مدّت یکماه دو تاختن کرد. یکی به پارس و یکی به آذربایجان که ملک دو اقلیم مستخلص کرد و ملک طامع را در ملک به ملازمت قلاع قانع گردانید لاجرم از روی عجز سر بر خط بندگی نهادند و پای بر جاده [254a] وفا بداشتند و فیض این عاطفت اقتضا می کند که تا به پس روزگار تمامی اقالیم جهان در تخت فرمان و ضبط بندگان سلطان اعظم پادشاهی بنی‌آدم آرد خاصه که هر روز از این سلطان جمشید فر حیدر دل تهمتن تن حاتم کف و ملکش بدو آخر مقرون باد و زندگانی به کام موصل اثری پدید آید از خصایص پادشاهی که امید ملک معظم اتابک اعظم و دیگر امرا که بندگان دولت اند در ایّام او به مزید غبطت می‌پیوندد و چون هیچ[2264] پادشاهی از پدران او این خصایص جمع نبوده است از کمال عقل و وفور علم و شمول حکم و اضافت عدل و دوستی علما و خط و بلاغت و چابک سواری و جمله سلاحها به غایت کمال کارفر فرمودی که او را در عنفوان جوانی و مطلع زندگانی حق تعالی ارزانی داشت و چون عمر در دولت می فزاید و تعرف و قدم تاج و تخت می‌آید، این خصال خوب و خصایص محبوب به کمالی برسد که وهم عقلا[2265] از ادراک آن قاصر آید.

شعر

تا بر تو وزد باد صبا باش هنوز بوی تو مگر دست جهان فاش هنوز

تمامی تاریخ ایام[2266] دولت و ذکر مقامات محمودی[2267] که از اختر سعد بدان موعود است و از حق[2268] عز و علا مسئول " وعدکم الله مغانم کثیره تاخذونها فعجل لکم هذه"[2269] ملک طغرل نیز سالی ده پادشاهی کرد[2270] و به جوار رحمت حق پیوست. او نیز برفت و زندگانی بتو داد[2271] دولت آل سلجوق به آخر رسید اکنون ابتدای قصه ملوک و سلاطین غورست. و دیگر سایر[2272] پادشاهان که در عراق و خراسان سلطنت کردند[2273]. هر کسی در موضع خود گفته آید انشاء الله تعالی.

***

[2262] ت: نابرده نان تاوکی.
[2263] ت: «رویت طبع جهانگیر و» ندارد.
[2264] ت: ندارد.
[2265] ت: عقل.
[2266] س: ندارد.
[2267] ت: محمود.
[2268] ت: رفق.
[2269] : سوره فتح - آیه 20 .
[2270] ت: ندارد.
[2271] ت: «او نیز برفت و زندگانی به تو داد» ندارد.
[2272] س: ندارد.
[2273] ت: کرده.

EK: FATİH NÜSHASININ TIPKIBASIMI

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ,
FATİH, NR. 4307, vr. 168b-254a.

ازین وپیش ازین وقایع وآمدن سلطان بخراسان ورفتن بکبکان درپسته خس وعشرین واربعمایه
حاجب بدخوارزم نبشت که هارون بن التوشاش عصیان ظاهر کرد ونام سلطان ازخطبه بیرون کرد
وما لها دیوان درتصرف گرفت واحمد عبدالصمد درنهان بادراکس فرستاد واشانرا اتهمات کرد ناگاه
هارون ازاو بترسید وبکشتند ودرین میان پسر احمد عبدالصمد عبدالجبار کشته شد والتوشاش
این جماعت راقهر کرد ووخوارزم رابدست آورد وبه سلطان عاصی شد وبا همه سلجوقیان بخراسان آمد
وچون نشسته ایشان بخواندند بعد ازاندشاجیزی نبشتند میان خوف ورجاوازکرکان جنابور
باز گشتند وحاجب بکتغدی راکه معتمد غلامان سرای بود نام زد کرد وبا پانزده هزار سوار تدرک
که اختیار کردند وده امیر واسپهسالار ناگاه بسلجوقیان زدند که ایشان ازخراسان بیرون
گلند وبکتغدی باشکری بیاشد وبعد ازسیارکرد وفرو آوردن بنزمیت بازگشت وپشته
آن لشکر یا کشته شدند یا اسیر شدند وچندان سلاح واکت وعدت بدست سلجوقیان آمد که آنرا
نهایت نباشد وقوتی تمام گرفتند وچون نزمیتیان به نیشابور باز رسیدند سلطان بغایت ناخوش
دل گشت واندیشه مند شد وقاضی منی رابدسالت نزدیک ایشان فرستاد که این جماعت سگان
نه باجازت ما آمده اند وچنانک الیاس ایشان بود فنا بطزلیک محمد واود ودستان محمد لیک
واذ وایشان بدسولی وپیغام سلطان استخفا فها کردند واورا باز کردانیدند چون به نیشابور باز
رسیدند سلطان سه امیر رابا سه هزار سوار درنسا بورنگذاشت باسوری بهم وبهراة شد واز هراة
بلخ ونامهای سوری متواتر شد بحرکات سلجوقیان سلطان سیاپشی حاجب رابا ده هزار سوار
وفع ایشانرا درخراسان بگذاشت ودرروز شنبه غرة رجب سنه تسع عشرین واربعمایه ازبلخ
بجانب غزنین برفت واز آنجا کارا احمد بنالکین فراپیش گرفتند وسلطان بهندوستان رفت
بعاقبت احمد رابکشتند وچون سلطان بغزنین رسید مندوشان مش خویش داد مجدود
بن مسعود وامیر شاه ملک جندی که از امرای بزرگ خوارزم بود وبخوارزم فرستاد وخوارزم راشاهی
بدو داد واسمعیل التوشاش مش اوبازآمد وبعد ازنگاه که حکمها شد میان ایشان یکدیگر تخت
وتباه باسلجوقیان آورد واین سببی دیگر بود قوت ایشانرا وسلطان چارم محرم سنه ثمان
وعشرین واربعمایه بتکنا باذ فرود آمد وعید بوسهل حمدونی راکه ازبزرگان حضرت بود وامری
بزرگ که اوراتاش فراش خواندند باصفهان فرستاد وعلاالدوله ابوجعفر که بوعلی سینا
وزیر او بود ازپیش ایشان بگبرختن وعراق ودیگر نوبت سلطانرا مسلم ومستخلص گشت

وبخراسان بجانب سیاسی حاجب شالما متواتر گشت که باسلجوقیان مصاف وبدو دفع ایشان کند
واستکی میکرد ومصلحت نمی دید باچون ازحد بگذشت ازنسا بورببرخس شد وازسرخس
بتلخاب وسلجوقیان ازمرو پامذند واورا بگشتند وکاراشان بالا گرفت وبسرخس آمدند وامیر
گورکانان آنجا آمده بود بعد وسیاسی بگشتند وازانجا بگشتند وآنروز پنجشنبه بود بدرسرخس
فرود آمدند جعفر تیک باخویشتن اندیشه کرد که اشب آنجا آیچ مقری بخواند که سبب آن بند
خواهد بود فال گیرم چون نماز خفتن بود مقری این آیت ازماره بر خواند که یا داود انا جعلناک
خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق آغاز دولت آل سلجوق تفسیر این آیت پسند
کرد حیت باو بگشتند که اورا عظیم خوش آمد وپشتطهر شد ودل برملک وپادشاهی نهاد ودردل خود
تیر تن کردانید واول آن بند رجب سنه ثمان وعشرین واربعمایه درمرو بنام جعفر تیک خطبه کشند
واساس عدل بنهاد وچنانک اهل مرو وراهمه سوای سلجوقیان بود وسکستن سیاسی ششم شعبان
سنه ثمان وعشرین بود وچون خبر سلطان رسید بکارکی قرار وآرام ازو گشته شد وکار
آمدن خراسان ساختن گرفت وجعفر تیک بطوس آمد وجملهٔ معارف ومزرگان نیشابور بحضرت
آمدند ونسا بور بطزلیک دادند واورا سلطان خواندند ورکن الدنیا والدین لقب نهادند وجعفر
تیک راملک جزی گشتی واز نسا بور جزلیک بهراة آمد وسیاسی حاجب بکرخت وبعزمین رفت
وبعد از اک روز باسلطان اورا پیش نگذاشت باوول خوش گردد ودل گرمی باداد واز
غزنین بلخ آمد باشکری که قیاس وعدد آن کس ندانست وسلان سیاروماهای عظیم مسکر
داذ وجعفر تیک ولشکر سلجوق بلخ آمدند ومردوز برطرفی دیگر میزدند ومثلا سلطانرا در
نیافتند تا یک روز جعفر تیک خویشتن را در شهر بلخ انداخت وپلی بزرگ که از آن بزرگتر نباشد
دربر دو باپلبانان پیر دوسرجه لشکر روی بدیشان می نهادند می کرد بخشد وچون باز می گشتند
ایشان می آمدند ومدت دوسال همچنان بماند که سرجه سلطان ولشکر از شهر بلخ بیرون آمدند
لشکر سلجوقیان از پیش ایشان نگریختند وچون بشهر باز گشتند ایشان دیگر نوبت باز انهزامی
تا درغرهٔ رمضان سنه تسع وعشرین واربعمایه سلطان ازبلخ با پانصد هزار سوار بیرون
آمد وروی بمرونهاد ولشکر سلجوق گاه از پس درمی آمدند وگاه نا دیگ کوشک میزدند وگاه
بدیگ کوشک دیگدی نا خشد سلطان برو رسید واز مرو بدرخس شد وعاقبت صلحی درمیان
افکندند وبیغوبک بخدمت سلطان آمد وتشرفهای بسیار اورا دادند بدان قرار که مرو صغر بیگ را

باشد و نسا بور طغرلبیک را و با ورد و نسا تا لیان و سلطان براة باز گشت وجعفر بیک بر
عقب او رسولی فرستاد و پیغام داد که اگر می خواهید تا این صلح را استحکامی باشد و این خصومت
برچیده شود و لشکری و رعیت بپاسایند دختری از ان خویشتن بمن باید داد تا سبب مصاهرتی باشد
این آویزش در باقی شود و فردا نخنباشی که ریخته شود کوفتار نباشیم و مسلمانان از رنجها که می
چشند تا از سعادت آن آسوده شویم سلطانرا بغایت ناخوش آمد و بهر خویشتن بسیار به پیچید و فرمود
تا وزیر احمد عبد الصمد از زبان خویش جواب آن نبشت که آخر حد خویش نیاید شناخت سلطان
پادشاه و پادشاه زاده و شما چندین سال در خوارزم در خدمت یک بنده از ان التوتماش بوده
و از دیوان او مواجب ستده و من که بنده پادشاهم شمار کار فرموده ام و نباید شما را از من جنس سخن گفتن
بحکم انک روزی چند پادشاه از مرادی او شمار اخوش دلی حاصل آمد مغرور نباید گشت و رسولی
معروف بار رسول او باز فرستاد چون نامه بر خواندند و گشاد جواب چه باید نبشت جعفر بیک می
گفت تو تی نویسد مرجند گشاد جواب همین میداد تا غایت گشاد معلوم نمیشود که این چه سخنست گفت
الک لشکری در نامهٔ خویشتن گفتست ملک مرگ را خواهم دیم و از مرگ خواهم ستانم نا معلوم گشت که این
آیت می خواهد تو تی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء و بمکافاة اسکفت آمد و تجها نمودند
و بعد از ان مرکس بولایتی که قرار بود باز گشتند اهل مرو جعفر بیک را در شهر نگذاشتند و مدت ماه
اینجا نه اورنبدان و او بعافیت شهر از ایمان بپستد و روزها عادت کرد و در جملهٔ شهر و روستاق
مرو سیچ آفریده را از هیچ جنس نماند و چون خبر سلطان رسید از مراة روی بنیابور نهاد و امرا آن
سلجوقی بنیا بجا بودند پیش باز آمدند و آن شبکه و یکروز مصاف بود جعفر بیک نخواب دید
که لحمی نهاده بودند و در حمی از میان تخت برآمد سبز و کلاهی بر بالای آن درخت نهاده جعفر بیک
خواستی تا آن درخت بگیرد درخت بلندتر میگشت تا بآسمان رسید و جعفر بیک با درخت هم
بآسمان رسید کلاه بگرفتی و بر سر نهادی و یکروز معبّر را خواند و بگفت بتعبیر کرد که آن کس
پادشاه همه روی زمین شود و سلطان از من حرکت پنهان شد رسولی فرستاد که پیغام بر الک صلح
کند و جعفر بیک جواب داد که کار صلح از میان برخاست شمشیری باید که دوش کلاهی دو خبراند
تا بپرسد که خواستند نهاد روز شنبه ستم رمضان سنه احدی و ثلاثین و اربعمایه بدر دروازهٔ مصاف
دادند و همه لشکر مسعود یکدیگر غارت کردند و کشتند و سلجوقیان اشانرا بکشتند و سلطان با جمله
سوار از میان بیرون رفت و پشتر چشم بشمشیر و آلات حراب در بیابان هلاک گشتند و از امرا

سلجوقی

سلجوقی یک شخص بر عقب سلطان میرفت مرجند سلطان بر می گشت و می گفت که باز گرد و سود نداشت
بعاقبت سلطان با یستاد تا ان امیر مذور سلطان رسید گرزی در دست داشت بر سر او زد و بخاک
جلهٔ اندام او خورد کشت و اسب و زیر سوار بگذشت و سه دو پنداشتند سریک از امرای سلجوقی کز انجا
میرسند باز می گشت و جز لیک بگذاشت که سه سپاهانه و زیچ کس گرد بر امون لشکرگاه سلطان
غارت نکرد و سجنان که بود در سلاح تو و بر آلت جنگ استاده بود از غایت احتیاط که نباید که گرفتن
کرده باشند و الا لشکر باز گردد تا بعد از سه روز غارت کردند چندان نعمتها یافتند از نقود
و سلاح و جهار پای که امکان شرح و تقریر ندارد و سلطان مغرنین باز گشت و التوتناق حاجب را
در ملح بگذاشت و بعد از ان بسر خویش مودود الی عهد کرد و ان دیگر پسر محمود و نام فرمان
یافته بود و مودود را بلخ و طخارستان و التوتناق با هم باشند و احمد عبد الصمد را با او بهم بفرستادند
و در دوم محرم الحرام سنه اثنی و ثلثین و اربعمایه و بعد از ان سر از خویش را احمد که کور کرده بود
از قلعه بیرون آورد و او را نوشش دل کردانید و عذرها خواست در عشره صفر سنه اثنین و ثلاثین
اربعمایه زن او و پسران که با او بودند همه را از قلعهٔ غزنین آوردند و او را نیز پسر بود
احمد و عبد الرحیم و عبد الرحمن و عمر و عثمان و مهتر پسر او احمد بود و سلطان اسرا
تشریف داد و عزیمت سند و پشان کرد و ایشانرا با خویشتن ببرد و به او زرا در عماری
نشاند در میان کیزکان و پسران اراستوار زرینها بوری و مرصّع و ساختها و زرینها و حواصر
با خویشتن می برد تا شب یکشنبه بیست و سیم ربیع الآخر سنه اثنین و ثلاثین و اربعمایه لشکر او
را در و کرفند و سند به نشاندند و بر او زار احمد پادشاهی بنشاندند و محمد نیابت به پسر جهر جوش
احمد و او معتوه و بر او زان نیز و یک سلطان مسعود ذر فشد و کلاه از سر مسعود بر گرفتند بر او ز
او عبد الرحیم بانگ بر و ز و کلاه از دست او فرا گرفت و بپوشید و او به سرع خویش مسعود
نهاد و بعد از ان او را و زن او را سارهٔ خاتون بنت قدر خان تعلقه کوتک فرستادند و
سلطان را در جایی باز داشتند بعد از ان بخاک پنهان شد و مودود بس مسعود از بلخ در ین
وقت از مش جز لیک گرمتهٔ بود بغزنین می آمد چون این خبر بشنید تحمیل تر آمد و از غزنین
روی بنها و در نهاد که محمد و فرزندان آنجا بودند روز پنجشنبه بیم شعبان سنه اثنی و ثلاثین
اشانرا بکشت و محمد را و جهار پسر او را بکشت و عبد الرحیم را زنده بگذاشت بدانک کلاه
از دست بر او زبیرون کرده بود و بوسه بر دکرده بود و حرمت مسعود داشته و آن موضع را

فجا باو نام نهاد و وصی نیکو بنا کرد و سلطان مودود در ملک بنشست و ملقب شهاب الدوله و قطب الملة
بود و کنیت ابو الفتح و غزنین و غور و بست و بخارا و ممالک سند و سستان او را مسلم بود و
خراسان در دست سلجوقیان و مدت روزگار ایشان بالا می گرفت تا در شهور سنه احدی و
عین سلطان مودود برحمت آفریدگار پیوست و پسر او محمد بن مودود بجای او نشاندند و کودک
بود شش روز بر تخت نشست و بعد از ان عم او را ابو الحسن علی بن مسعود نشاندند و جهل و یک
پادشاهی کرد و او را بر انگیختند و امیر عبد الرشید بن محمود بن سبکتگین را بنشاندند و بوسهل
زنی منوچهر زنده بود و در ین وقت حضرت غزنین بیک معتبر بود و عبد الرشید دو سال و چهار
ماه پادشاه بود بعد از ان بسی بوسهل زوزنی امیری که او را طغرل بیک کشتی از بندگان محمود
با مسعود از پیش آنحضرت بگرخته بود و بخدمت سلجوقیان پیوسته بغزنین باز آمد و لشکری انبوه آورد
و عبد الرشید را از قلعه غزنین بیرون کشید و بعد از استخوانهای بسیار بدست خویش اورا
گردن زد و پسر از آن مسعود را گردن زد و نه دیگر پسران و یک شب و از فرزندان
محمود و مسعود بغیر از فرخ زاد و ابراهیم پسران مسعود بماندند و سبب ماندن آن دو برادران بود
که ایشان در قلعه محبوس بودند و کوتوال ایشان در ین ایام فرصت نگاهی داشت تمام از بندگان
مسعود غلامی که او را نوشتکین بزرگ گفتندی سلاح دار طغرل بود و پیش بر خواجه زادگان خود
بسوخت و ابن طغرل دختری را از ان مسعود بزنی خواست بگرده و نوشتکین را اندوه آمد که یکدو روز
بر سر طغرل ایستاده بود شمشیری بزد و او را بکشت و ده کس دیگر از غلامان طغرل بکشت تا ما
دیگر عدو آمدند و غلبه کردند و جماعتی که با طغرل موافقت کرده بودند و مساعدت نموده فتنه
کردند و فرخ زاد را از قلعه بیرون آوردند و بر تخت منشاندند پادشاهی فرخ زاد
گویند فرخ زاد پادشاهی بخشنده و خداترس بود و است و سیرت او پسندیده
داشته اند و ایام محمودی تا بعهد فرخ زاد بماند بود و امارت سند و ستان فرخ زاد
بزرگ و داد و ایام بعد از سلطان محمود بیست و یک سال بزیست تا در اخر عهد فرخ زاد فرمان
یافت و سلطان فرخ زاد سه ماه روزه داشتی و پیش از شب خفتن کردی یک روز در گرمابه
بود و شمشیری با خویشتن در گرمابه داشت جماعتی از غلامان قصد کشتن او کردند چون حصن ان
نیافت شمشیر بر گرفت و شما انشا از خویشتن دور داشت تا حشم خبر یافتند و آن غلامان را
بکشتند بعد از ان در طاعت افزود و دیگر بر حالت خویشتن نماند چون برسیدند و بذولی

بود وفات در شانزدهم صفر سنه احدی و خمسین و اربعمایه او را قولنج بگرفت و بجاودخی بمرد
و بعد از و برادرزاده ابراهیم بن مسعود بر تخت بنشست و مردی بخت عاقل بود دست و پادشاهی
بزرگ قوی حال و قوی رای و سلطان ابراهیم را در هند و ستان چندان اثارست و فتوح
بی شمار که بعد از محمود هیچکس را از خاندان محمود بهیچ دست و از کمال خردمندی و رای
سلطان ابراهیم یکی آنست که سلطان ملک شاه قصد غزنین کرد و از عراق با لشکری که ازا
قیاس شوان کرد بپایمد سلطان ابراهیم قاصدی را بفرستاد و جمله امرا و بزرگان لشکر ملک
نامها بنشت و مطلعها فرستاد که مکتوبات ایشان رسید و مذین اندیشه که کرده اند استحقاق
انعامها حاصل دارند و چون رسم و آنچه قرارست با تمام رسانند هریک را باندازهٔ قدر و محل او
ولایت دهم و مالها بخشم و آنچه مثل این باشد وفا قاصد را فر موذ پنهان سازد که او را بگیرند
نامها بپنهانند قاصد بپستعلال بسلطان رسید اتفاقا سلطان در شکارگاه آن قاصد را بدید
و او را بگرفتند و بجستند آن نامها یافتند و سلطان بر خواند و او را این حال در دل افتاد و هم از انجا
باز گشت و باصفهان شد و بعد از ان دختر سلطان را که مر ملک خاتون زنی خواست و او را از سپاهان
بغزنین برد و بدین سبب او را عهد عراق گشتی و سی سال ملک سلطان ابراهیم بود تخت
و نا پسنده احدی و عشرین و خمسمایه ملک او بود و بعد از ان پسر او ارسلان شاه و بهرامشاه که در ایام
سلطان سنجر رحمه الله علیه شرح ایشان داده شود که ملک داشتند ملوک آل سلجوق محمد رحمه الله
بغزارنه اول نسب ایشان گفته شود و سبب آمدن ایشان بخراسان را و ایشان اخبار و نا
فلان آثار چنین نقل میکنند که در ترکستان امیری بزرگ بوده است نام او برو ایی بقاق و برایی
قماق در تواریخ آل سلجوق قماق است که او را سلجوق بن قماق گویند اما چون این تاریخ بعضی از تواریخ
قوامی است و در آن تاریخ بقاق است بس بقاق باید نوشت و این بقاق در حضرت خاقان
قربتی و منزلتی مرحمت قامت جاتک در ملک ترکستان صاحب حکم بود است و مردی مردانه و شجاع و
دلیر و عاقل و بارای و تدبیر و او را پادشاه ترکستان کدورتی افتاد و میان ایشان و ایشان
بزرگ پیناد و بسبب قوت و استیلا آن بقاق پادشاه ازان در گذشت و محاربه میکرد تا کنه
در دل گرفت با قماق قماق بمرد و پسری از و ماند سلجوق نام سخت خردمند و کامل و کاردان
جنانک بهمه سفرها از پدر در گذشته و پادشاه ترکستان او را بزرگ داشتی و سپهسالاری
لشکر فرمود او را سپاسی لقب نهاد و بزبان ترک سپاسی پیشوایی لشکر و سپه سالار

باشد مدتی سلجوق در خدمت آن پادشاه بود و پیوسته زن این پادشاه با او میگفت تا سلجوقی نه
باشد دل به ملک شوان ننهد و عاقبت بر تو خلاف کند تا این سخن در دل پادشاه جای کرفت و قصد
آن کرد که سلجوق را بکشد خبر بسلجوق رسید خویشان و خدمتکاران خود را برکرفت و بجند آمد و در
آنجا مسلمان شدند و در جند مقام ساختند و دست کفار از جند کوتاه کردند و طمع ایشان بریده شد و
آن مسلمانان در راحت افاوند سلجوق طاعت خوارزم شاه میداشت و بهر وقت که ملوک سامان
و خوارزمشاه از ایشان مدد خواستند پسری بوشنافری و سلجوقرا در جهار پسر بود اسرائیل
و میکائیل و موسی و پیغو و یونس و یک نوبت سلجوق تناخش کفار رفته بود و میکائیل سهاک
یافت و او را سه پسر بود داود و محمد و پیغو و ایشان در خدمت جد بودند سلجوق را حامد
صد سال عمر بود حکایت یک شب بخواب دید که پول میکرد آتشی از او بیرون آمد
که مشرق و مغرب روشن کشتی از مهر پرسیدکفت که از نسل تو فرزندی باشد که پادشاه مشرق
و مغرب شود و چون سلجوق فرمان یافت خویشاوندان و خیل او آن پسران فرمان برداری کردند
و مهتری ایشان خواستند و عمان ایشان بدین جمله رضا دادند و زیر دستی ایشان کردند
و علی تکین که پادشاه ماوراءالنهر بود قصد ایشان کرد و از پیش او بکر بخشد محمد قدرخان
پادشاه ترکستان رفتند که هم خویشاوند علی تکین بود و چون ایشان همت بلند داشتند و خویشاوند
پادشاهی می ورزیدند قدرخان دریافت که ایشان در سر خیالی دارند خواست تا ایشانرا
بکیرد و از پیش او برفتند و بولایت علی تکین درآمدند و متعرض شدند و جغر لپک داود نذر کرده بود
که بغزو روم شود بخراسان بکذشت و عراق شد و از آنجا بروم برفت و دو سال مقام کرد و آنجا
او را فتحهای بسیار شد و غنیمتها کرد و سلطان محمود با ارسلان خان جاذب عتابها کرد و بر
کذشتن جغر لپک بر خراسان و چون جغر لپک بر خراسان از روم باز کشته بود از سرحد هزاران
راه نا کرفت و از ارسلان جاذب نه اندیشید و نیز دلک خویشان باز آمد و میان ایشان و
علی تکین دیکر نوبت خصومت شد و چون علی تکین بر او ایشان باستعداد تمام بارون بل اتوتکان
از تو تخارا بخوارزم رفتند و با رون با ایشان عذر کرد و شاه ملک سرایدار را که از اکابر خوارزم
بود فرمود تا ناکاه خود را بر ایشان زند و پشت حمار پایان و بنکاه ایشان غارت کرد
و بناخوشترین حالتی از پیش او بکر بخشد و از جیحون بکذشتند و بخراسان آمدند و مقام
ساخت و میان ایشان و سلطان وقایع افتاد و جنابک شرح داده شد تا آنکه بدانجا

سلطان

سلطان مسعود را بکشتند و سه روز جغر لپک بیج آفریده را پیرامن لشکرکاه ایشان نکذاشت
در تاریخ قواعی بدین طریق است که یاد کرده آمد اما در تاریخ آل سلجوق که علاحده ساخته اند که
ایشان بعد از سن قضایا در سغد ثمرقند و توزخارا مقام داشتند چون میان سلطان محمود و آل خان
پادشاه توران زمین بعد از خصومت که در ایلک بسلطان دادند و میان ایشان صلح شد و به
کنار آب بایکدیکر دیدار کردند و عهود و مواثیق بستند و حدود ممالک هریک معین شد الملک
محمود زاکفت در ولایت من قوی میشد که سالهاست که از ترکستان آمده اند و بتوزخارا و سغد
سمرقند مقام ساخته اند و ان حوالی را جله فروکرفته و مقدم ایشان سلجوق بن لقمان بود و او را
چهار پسر فرا خواسته اند و از میان خیل بر پسر آمده و آلت لشکری ساخته و خیل ایشان نیرو
کرفته اند و عددی فراوان شده این شوان بود اکر ترا وقتی بطرف سند و ستان حرکتی افتد
البته از ایشان فسادی بدید آید بقصد ناحیتی یا طمع ولایتی با ایشان استظهاری کردن واجبات
سلطان محمود رسولی چرب زبان بدیشان فرستاد و پیغام داد و شرح آن چون این ضعیف حقیر
که ضابط و مصنف این کتاب است اقل عباد الله حسن بن شهاب الدین حسن بنیدی در زمان
شاهرخ بهادر بن امیر قطب الدین تیمور کورکان تواریخ آل سلجوق نظم کرده و مداح این عالمان
شد از نیک نامی و خیر و عدلی که آن جماعت را بود سر نبد با نبظم خاصه نوشته می شود نظم

نامه نوشتن سلطان محمود با آل سلجوق از تصنیف مصنف این جامع التواریخ

سرنامه اول بنام خدای	که باشد بهر دو جهان رهنمای	وکر باز نخ از نبرد محمود باز	بر آل سلجوق و خیل و سپاه
بداند سلجوق و اولاد او	بزرکان با نیک پیشاد او	که شد مدتی تا که آن سروران	شد پیشه در رزمها پیشان
نکردند سرکش بجا الاتفات	نه دیدند از شما نیز یک تن شتاب	نه از ما کسی التماسی نمود	نه در دوستی و محبت فزود
عجب بود این معنی از دودمان	شدن وقت کل دور از بوستان	وکر آنک با ما مدام از قضا	همی کرد با بیدیدشمن غذا
بود احتیاج مدد از سران	که بود ست آن عادت مهتران	شمار کر آمد بجا دوستی	نه دیدست کس از دشمنی دوستی
بجت بود تخم بهر ستمنی	ندیده کس از دوستی دشمنی	وکر آنک با ما کند اتفاق	بهر کار و کر دید دور از نفاق
چو نامه بخوانید اندر زمان	سر خیل با جمعی از مهتران	بیایند ناعهد و پیمان کنیم	جهانرا از نو باز سامان کنیم
بشد نامه شاه غازی تمام	رسول فرستاده پی نیک نام	روان کرد زنا سوی سلجوقیان	اباطیل پراق و باطوق شد
چو نزدیک آن قوم آمد رسول	رساینده مکتوب شاه چول	مورخ اخبار کوید که چون	رسول و نامهٔ سلطان

مجموع آل سلجوق را جمع شدند و رسول نامهٔ سلطانرا تعظیم کرد و اسپ اپیل پیکر کلانرا سلجوق

بود و پسر آن خیل با چهار صد سپه دار و لشکری گران روی سلطان محمود نهاد محمود را از لشکر
او خبر کردند کس پیش باز فرستاد و گفت این ساعت مرا بجد لشکر حاجت نیست مفتول و دینار است
لشکر همان جایگه رها کن و تو با خاصگان و اعیان خویش چریده پیاجا بک مصنف کتاب گوید
یکی را او فرستاد کامروزا بعیش و نشاط و نوز و صفا نه هنگام حرب و گه داوری
کنون لشکرت باز گرد ان خیل خود و خاصگان سوی کابل فرستاده جون آید و گفت حال سرا پیل افتاد در انتقال
بفرمود تا جار صد از سران که بودند از جمله معتبران بیایند و باقی لشکر تمام سوی خیل سازند گرد ان زمان
بگفت این و بر بارگی بر نشست همیراند تا در گه شهریار جون بر در بارگاه سلطان رسید ایاز و دگر
حجاب او را در آورند زمین بوس کرد محمود او را اکرامی تمام کرد و با خویشتن بر تخت نشاند
و پرسش یکیو کرد و انگاه گفت مرا جانب سند و ستان بغزای کفار حرکت می باید کرد و بلا دهرا
معطل و مهمل بی ماند باید که ما را با شما عهدی و استظهاری باشد و ما را اگر وقتی از ما خطائی خفی بدید
و بجد وی حاجت باشد و بما استعانت کنیم جواب داد که از ما و رندگی تقصیری نرود سلطان گفت
اگر وقتی بلشکر حاجت بود بچه قدر و بچگان ما را از شما مدد رسد اسرائیل گانی در باز و افگنده بود
و دو جبه تیر در میان خسته از آن یک جوبه تیر پیش محمود انداخت و گفت مرگاه که خواهی این را
بنشانه نخیل بفرست تا صد هزار سوار مدد رسد محمود گفت اگر زیادت باید تیری دیگر پیش او
بنهاد و گفت اگر این را بیلجان کوه فرستی نخاه هزار سوار تا مدد رسد گفت اگر زیادت باید
گمان بر او انداخت و گفت این را بترکستان فرست دویست هزار سوار مدد آید سلطان این
سخن را فراگرفت و از وی بپذیرفت و بفرمود تا خوردنی آوردند و بعد از ان دست بشراب
بردند و سه شبانه روز صبوحی کشیدند و او را و خیل او را بسیار خلعتها داد و مر امیری را از لشکر
خویش فرمود تا از آن خیل او مقدمی بوثاق به دند و شرابهای گران در دادند و جون مست شدند
مر یکی را بندی گران بر پای نهادند و با اسرائیل همین کردند و هم از ان جایگاه در شب بهندوستان
فرستاد بقلعهٔ کالنجر اسرائیل جون از خواب مستی بر آمد خویشتن را بسته و بند بر قضا داد
و جماعه دیگر را که گرفته بودند بقلاع دیگر فرستاد و اسرائیل هفت سال در قلعه کالنجر بماند
و دو ترکمان از خیل او بیامدند تنها در آن قلعه کشتی کردند تا روزی او را در خصمی بدیدند
و طریقه گرفتند که او را در شب بدان دیدند و جون براه افتادند پیشه در پیش آمد راه گم کردند
و دیگر روز که گوتوال خبر یافت بر پی بیامدند و او را بگرفت جون لشکر بدو نزدیک گشت دانست

که گرفتار

که گرفتار شود و ترکانرا کشت از من طمع ببرید و بر او زان مرا بگوید که در طلب ملک کوشید و اگر یک
دو بار بکشند نومید مشوید و بعجز بر مگردید که این پادشاه مولانا ده است نبستی ندارد این ملک
نماند و بدست شما افتد و او را بجلجه برند و بند سخت تر کردند هم آن جا وفات یافت بر سرش در آن
بنشاخت می کشت جون خبر مرگ بپذیرند و رسیدند براه بیابان پسرخ از سند و ستان بستیان آمد
و از انجا بخارا رفت پیش عمان و احوال گفت و ایشان خود در طلب اشغام بودند و فرصت
می چشیدند اگاه کسی سلطان محمود فرستادند که ما را این مقام بگذاشت و این مراعی بهواشی ما
دفا نمیکند دستوری دهید تا ما از آب بگذریم و میان نساوا بورد مقام سازیم ارسلان جاذب
که والی طوس بود و رباط سنگ بست او کرده بود و آن جاده فونت سلطانرا گفت صواب نباشد
ایشانرا بحراسان راه دادن که خیلی سیارند و ساز و عدت دارند نباید که از ایشان فسادی
که در شوان یافت باز دیده آید سلطان سخن او القائی نکرد و رخصت داد که تا از آب بگذشتند
و تا محمود زنده بود هرگز کسی نگروند و میکایل بن سلجوق را دو پسر فراخاست جغر لبیک ابو سلیمان
داود و ابو طالب طغرلبیک محمد و در میان قوم و خویشان وجهی مقدم شدند جون سلطان محمود وفات
کرد در سنه ثمان و عشرین و اربعمایه کس بمید نساپوری فرستادند سوری ابن المعتمر که قبر رضی علیه
السلام کردست و در خواستند تا در آن نواحی مقام گاه ایشان معین کند عمو و سوری نامه فرستاد
بسلطان مسعود بن محمود و مسعود در آن وقت بجرجان بود و برادر شرف المعالی نوشروان بن
فلک المعالی منوچهر بن شمس المعالی قابوس بن وشمگیر فرود آمده بطمع مواضعه که میخواست
واشطار حل ری که بوسعید حدونی خواست فرستاد و مکرر جون نامه بخواند بنبود بر آمد ماند پیر
کار سلجوقیان کند لشکری از سفر مازندران گرنجه بودند و سلاحها همه تباه شده و ستوران بهار
ناخورده بش فروشتن بخصت این هم نتوانست کرد امیری جذر را از لشکر انتخاب کرد و باعدتی تمام
بجنگ ایشان فرستاد جنانک مصنف کتاب حسن شهاب الیزدی در تواریخ منظوم نظم داده نامه مسین

عمید سوری تا و سلطان مسعود و سکایت از سلجوقیان کردن و طلب کردن لشکر بحنگ سلجوقیان

نویسنده دستوار آموش دل قلم کرد از مشک تا حرقه بوش رخ برف کون عنبر آلود کرد دل صاحب از غم خشنود کرد
بخشش شاکفت بر کرد کار خدایی که داند نهانی آشکار و کرنه و سلطان روی زمین از بن بنده مندگان کمین
ز بعد زمین بوس عرض نیاز بدان ای خردمند و دور اندیش که سلجوقیان در خراسان کنون مدتی تا شدند در کمین
ولیک این زمان در خروج آمدند چو کوکب سیر بر بوج آمدند زمن جای در طوس جون نهی بهر خوبی کوپس کوبنهی

نه زانسان کز فصد بزدی بخست — که آمد پیشه دارند از بیاخ دست — بفرماید فرود دل بارسند
وکر نه که خواهیم کشتن ابر — کز فتار در حبک خصم حقیر — فرستاده نزدیک شاه جهان
جو آمد بر شاه قاصد زراه — رساینده نامه جو برخواند شاه — بپرسیان شد و گفت با لشکری
پدر را بسوی خراسان کشید — ره اورا چند دشوار آسان کشید — که کاری فناوست نی سرسری
جو اندر نشابور آمد فرود — روان لشکری در قماش وجود — در آمد بسوی خراسان جو سیل
ستوران ز ریخ ره ارزده — سران جو هاروشان بجوشن همه — سراسیمه آسفته و دل کران
جو سود و بر تخت محمود شد — زمردم طلب کار مقصود شد — نه نیز دیک شه نرشان جستی
بس آنکاه احوال سلجوقیان — یکایک بر شاه کرد آوکان — جدا خی شاه لب بر کشاد
جکو یمی و تدبیر ان کار چست — براشان بخابان سکار چست — که ای پر هنر کار دان کهن
روان کن کزنا خیل سلجوقیان — کشند جله ویران به تیغ و سنان — زلشکر امیران کزیده فراز
زمیران شه نر نکو را کزند — که اندر جهان مثلشان کس نبود — وکر هتران بیشه پیش آورند
وکر بو و قپلان پل پهلوان — که والی خوارزم بود آن جوان — که در حبک چون زهر بندد بروی
جوانی زملک صفاهان زمن — کوی نامداری یلی پاک دین — که آن سهم او بیجه بکند شیر
جهان پهلوان بود و پیروز بخت — سزاوار تاج و خداوند تخت — فزو کوفی مغز پیل دمان
صد و شصت من بود وکرز الاش حرب — جمل من بدش کرد در کاه حرب — زملک صفاهان سر مرز بود
ابر آل سلجوق شجون زدند — جو قطرات بر بحر چون زدند — همه غرق آهن دو اسپ سوار
جز پیک زکیوا بی سمکین — طغرلبک وکر با بی شمار — جو پنداری کشتها ان سران
بشی بود یلدا بی سمکین — تو کفتی هما با زمین شد قرین — زلشکر همه روز خیزان کرد
زیک سو سر اندر پا خدا بارکت — زیک سو سر و در خون شست — زنم ستوران از زخیز کرد
زبرق درخشندن سمک و — سوار اشد از روی سانی و برک — فسان خون برطراف ها مد سمک
جا کیر فیروز بخت کرین — بهردم برون آمدی ارکن — بجز مردم دیده سکن بخت
جز پیک زجکش خرد ارشد — که از حرب او لشکر ازکار شد — زکشته پکی پشته ساختی
سر راه بکرفت بر پهلوان — بهم در فکندند سر دوستان — بکرد اند آن کرد بر کستان
شد از حرب آن مرد دیده ملم — که بر جان ایشان نیامد الم — بکردند دو پهلوان زان
بر و حله آورد فیروز بخت — بزیر سپر بر نهان کرد رخت — بر آورد جغرل یکی کرز بر اسپش

نمد زیر دست جهان پهلوان — زمر بوسپن کرد و کرکز کران — ابر درق جوزک حوالت نمود — سپر بر سپر آورد و آکی فزود
فزو کوفت فیروز جبی جهان — که شد بارکی راد و پایه مهان — سقط کشت اسب و سوار دلیر
وکر اسب ازان خاک سندان — بیرون کرد بس تیغ کردن فراز — جنان حمله فرق فیروز کرد — که جانس بر از درد و پیچید کرد
سپر بر سپر آورد و زد بر سپر — که چون برق از ابر بیرون جهد — نیامد بر تیغ یک مو کره
فزو شد جنان تیغ در پوس او — بر تید جوشن کز شاخ زره — یقین شد که برکشت زیکر بخت
غنا تاخت آورد و در رود در سپر — که کفتی که خواهد شد کوه کن — جو ضربی جنان خورد فرود بخت
از آن سی هزار آمده در حبک — که با او غا نیش همال نیند — جو فیروز بنمود زان حبک تیغ
همه مال جاسا ب آن سی هزار — از ان پانزده کشته شد سلیا — کز فتند بسیج و کیرا سپر
جو آن فتح شد آل سلجوقیرا — زاسب سلاح و زنیک سکوا ن — وزان فتح شد کار سلجوقیان
شدن جیره در حبک خانان با — کیموان رساند ند بطوس را — امارات شایی صفحات شان
تمر تاش با باقی لشکری — ولیران زدولت کرفتن بها — وزین سوی فیروز سد شاه
طلب کرد و ستور و جلو ران — رسیدند ازبی زبی فری — جو سلطان جنان دید زان کونه شاه
قوی کشته در حبک مرد ان — زلشکر وکر جکلی مهتران — سخن راند از آل سلجوق شاه
حنین خسته و نا توان آمده — همه نیک رایند و فرزانه اند — جو فیروز بخت جهان پهلوان
بکو یند کس کار را حیت رای — تمر تاش مل هم بجان آمده — بذیشان سنده لشکری با سلاح
ولیران وکردان کشا مده لب — مرین ور دراز و دبا بنده وای — که کر با شد ان نوع کردار شان
قوی حال کشته و فرو رفت حبک — کشا یا زمارا ی کردی طلب — برفه زدست اپن مان خبار
پراکنده اند ازین مال لشکری — ازیشان مدارید ابا جنک — که لشکر سوی سند باید کشد
نماند کز جنک فیروز بخت — نه سکام حربست یا داوری — صلاح انک صلح آوری در میان
ولیکن جو بند کرد و بیند جزا — جزو ارشد خیره و تاج و تخت — برایشان غضب کرد و از اند جست
بیاشید کان شکوه و آن مهان — که بند ا بجز مند نامد سزا — شما بسر خلل احتشام کش
جو یکدم در آن قصه اندیشه کرد — که بود آن قضای بذ از کامکان — جو بشنید سلطان دل ارش ان
بخواجه وکر راه شارت نمود — همان رای و تدبیر را پیشه کرد — بدانت کان محض صدق ست
که تقدیر فرمایکی نامزد — جان جو بک تد بیر و رای همال

نقلست که جون تمر باش و قپلان و فیروز بخت زخم خورده باز آمدند سلطان از سلجوقیان بهراسید و با جماعت امرا و خاصان در آن کار مشورت کرد و با خواجه احمد چنین همه کفتند لشکر سلجوقیان غلبه اند

و قوی حال و فیروز جنگ کشته اند و لشکر ما از تاز ندران آمده و خراب حال و ستوران لاغر بی قوت
صلاح آنست که نامهٔ استمالت فرستاده شود و باز نمایند که سلطان از آمدن قهوزنخت و قپلان و تمرتاش خبر نبود
و ایشان در سکار بوده اند و بخیال مستی این عمل کرده اند و پسزای خویش یافته اند سلطان اشانرا اعانت کرد
شما بپسر اشام و کار خود مشغول باشید بدین نوع خواجه احمد چون نامه بنشت چون نامه بدشان رسید
از سر فراغت بضبط لشکر و اصلحه مشغول شدند و سلطان بغزنین رفت و بغزنه و سند و ستان رفت
و سلجوقیان تاز امیر روز بروز زیادت می شد و امارت پادشاهی از صفحات احوال ایشان می تافت و شعاع
اقبال از نامیهٔ ایام ایشان می درخشید و صبح دولت از مطلع رایات ایشان می دمید و در خراسان باستقلال
می گشتند و طوس و مشهد و نسا و باورد و تمام ان حوالی بدست فروگرفتند چون سلطان مسعود از سند
باز بغزنین آمد و احوال استیلا و شوکت ایشان بخبر یافت با میر خراسان کس فرستاد که با نیکه بجنگ
سلجوقیان کس نفرستی و از ولایت خراسان و در کنی امیر خراسان کس فرستاد که کار ایشان زیادت از آنست
که بمن و امثال من با ایشان مقاومت تواند کرد سلطان گفت قاعدهٔ خویش می نهد و باز ازیر میکند چون
بفرمود که این همه ترا می باید کرد و از اجابت کردن چاره نبود و مصاف کشیدن همان بود و هزیمت همان
بود و چون در مصاف شکستند سلجوقیان در خراسان افتادند و بر اکنده شدند و طغرلبیک به نسا بورفت
و بر تخت مسعود نشست و اضطرابی در مردم افتاد و منادی فرمود که کس را نرنجانید چون این حال بسمع مسعود
رسید رسیدن عظیم از جای بشد و بش خویش از غزنین بیاه بلشکری و عدتی تمام براه بست و بنخابا
بخراسان آمد و در سن حال طغرلبیک بطوس بود از براه جدا و سلطان خواست که با خن آورد و بطوس
بنگذارد که ایشان بهم پیوندند چون شب در آمد بر اده پیلی بسبک رو نشست و با لشکری جریده روی
بطوس نهاد و مست و یخ فرسنگ بود بر پشت پیل در خواب شد کس نیارست او را بیدار کردن چون روز
شد خبر رسید که طغرلبیک بگذشت و بیراذر پیوست ترسم که تو پیذار شوی رود کارت بمعرکه بوده و سود
سلطان پیل بازپس فرستاد و از انجا باز گشت و مک را بساخت و در بیابانی که میان سرخس
و مروست نزدیک حصار دندانقان با لشکر مصاف کرد و در سنهٔ تسع و عشرین و اربعمایه
و در آن بیابان چندگاه جا بود سلجوقیان آب بر داشته بودند و جا مها انباشته لشکر و ستوران
از تشنگی بپشته آمدند و بسیار بکوشیدند غالبت پشت بدادند خانک مصنف جامع التواریخ
و تاریخ آل سلجوق بنظم در آورده قصهٔ جنگ سلطان مسعود و آل سلجوق جز لبیک و
طغرلبیک و ظفر یافتن ایشان بر لشکر سلطان . جوطغرل لشکر اندر شاورسد بروی براذر جو منظور شد

بجنگ

بجنت ای برادر در آمد بپیش همه لشکر و فیل مسعود شاه همه روی دنیا پر از لشکرست نگویی که در جاه اسکندرست
بیا یکنون چاره کار کرد که با او نتوان یکی دستکرد جو لبیک خوشتر کند کی جوان مخور غم که خواهی شدن شادمان
دراشد بمودوازی اشب بخواب که بمنود و جدم سرای صواب که مجموع عالم شود دزمان شود و سنت کشور نوبمان
و کرا نک صد جاه افزود ست که اندر بیابان مرو اندرست همه گفته امرا که ابنا کشند یکی همه آب نکذا کشند
بفرما کنون تا همه مهتران بزنگان و مهران لشکر کران همه روی در آیند در کارزار برند ند میان در نگ اسوار
که انیت میدان مرد انکی نمود ون نمود ار فرزانکی زسر تا بپا غرق پولاد شد
برآمد زمه سوی آوازکوس شد از کرد لشکر جهان آن خروس زسپت بلمزید روی رکیس جوکرد ان نشنشد بست زین
با فغان در آمد کنون کرنای در آمد بنجکار لشکر جای بدینان و لشکر تابل شدند پکبار کفتی که حامل شدند
کشیدند صف مرد و لشکر یکی یکی چون پسکندر یکی چون سکی بپاسا و یا مردم پهلوان
جوان فارخار و دهنکی شتاب کمین کاه پیچک کلا نزا بداد دو پیه دل نکنه نکه داشتند یکی را ابزد یک نکذاشتند
یکی بد بر ابیم نیال نام دکر بود با قوی هوش کلام شاه و بامد پهلوی هم چون دوشاه
دوره صد هزار اراسلحوان کرد همه پهلوی یکدکر بی سپرد رسانیده کردار بحاک برابر
و زین همه مسعود صف بر کشید بنوعی که حشم زماند مدید کوبد پهلوان و سزاوار تخت
جوان عز قبلان نجی سپرد که بندشاه بیغ ان سپهدار کرد بنه کاه قابوس ایشد مقام
شه نامور شاه مسعود شاه تعلب ایشاده بی اندر سپاه دوره باصد و پانزده سوار بجکرد صف اندر کشیده سوار
پیل پیل و پیش صف پیلبان صفی ساخت از پیل و از پیلوان همه پیل بر ده دلاور نشاند کدامرد ار آن لشکری را بخواند
همه ناوک انداز و اتش فکن بخشش و جوز عدشان کمین برآمد بهیوق آواز کوس سماشد زکر و زمین آبنوس
جوازمرد و سو لشکر اراستند دلیران همه چرب کینه خواستند زصف خاخ پارسی راندش کوفه کیف نیزه تیزیش
بسر بر نهاده کمی خود زر مرصع کمی جوشن از زر بیر زسیل کلک خود نامی سم بور زین روی جواهر ار خان جور
در آمد بمیدان و ناورد کرد در آمد سواری که جولان کنم بنروی در بن روی میدان کنم
سواری زنرکان قرس راند بهم نیزه کین در انداختند بسی بر بهم بر درخش نشاخت
جو بسیار شد جوب نیزه خطا بنزد بر بغل نیزه قرطاس را که بستند قرطاس ایکس را
در افتاد قرطاس پش خاک چون قرطاس کس اندر بیدان روان که قرطاس کس اندر بیدان روان
بنزد نمره کای شکاره رد برآورد ای از جان قرطاس کرد که قرطاس پس اندر براورد جان
بکشتی بسکی نه دریای ما قرطاس پس نام لشکری برامت با نوشزاده ی
ریسیدم من اینک بنزدیک ما برادر بنزدیک قرطاس شد برادر بنزدیک قرطاس شد پل نامور پهلوان دلیر

هم اکنون خود رخ خونخوار بگذار
برآور شد اکنون غم جویان خود
قرطاس پسر تیغ ازیان بر کشند
ز لشکر که شاه آمد غریو
بنا له در آمد همی کسته های
در آمد طغرل بجا ند کشید
چنا نا و فا خاوند مرگ بجاک
فرود آمد آنکه نخستم کمند
وکه باره آمد بمیدان جو باد
نماند بسی ظالم اندر جهان
بیاد آور از کردهای پدر
بمردم جا لشکر می میکشی
کنون کر تو مردی بمیدان درای
بخند سلطان را بر پشت پیل
بنا ید بخود شاه را کرد ذکر
من اکپنا ده بسنان جنگ را
یکی تیزه جل کز کوه بدست
بکو نام خود نا بد انم تترا
تر ا با من و نام من کار است
طغرل چو بشنید زو بهمیز
جو رو کشت سی جلد اندر میان
چنا ذ و در دم شد از جای
درفش را بمیدان دو اند زود
بطغرل بگفتا که ای پهلوان
مرا بود طالب برا زدشمن

چو قرطاس پس اکنون کم خوار زار
غم خود و فرزند خود و شمن مدار
روان اندر نبرد یکی خاور سند
که با د آفرین تو ما را خدیو
تبیره بشا دت کبر کردای
جا قی جهل من کر فته دلیر
ولیکن بنو دشن از اندام پاک
در آور دو دست و سر ش را ببند
زبا ند ا محمد خدا بر کشا د
اکر چند با شند صد دو د مان
که کر د او همه خیل خون سکر
زما مرز مان سپر وی مکش
یکی دست و با زوی مردی نمای
تو کفتی که جنبنده شد رود نیل
مبا د ا شود کار با شا یک
تو در قلب که با شی ای شیر نر
در آمد با تند قبلان مست
چک ضرب در دم بنا م ترا
مرا با تو جز حرب و پیکار نست
یکی نیزه بکرفت فولا د تیز
بزد نیزه طغرل پهلوان
نیا مد وکی یا رشش از داوری
بر او از زدی زین در زمین
بکشتی تو شا ه یمن را یکان
که بود ش نقاض من در کمین

بخند

نشد او زن ما نده کسی شا د مان
که مردی کند مردم نا مدار
قرطاس پسر از دو دو خم از میان
فغان از دل طاب پر خون من
جو بر جرم طبال نقشی بکاشت
که فیروز شد فاخر از داوری
بجنا نم نشیر تو فا رسی
بمکر و حیل خو نش افکنده است
که د شمن نیفتد بلا در فا د
بیش د ان که بنود جهان یادکار
بنکو کار با شد ز بند نا بری
تو د یکر که با ن آمکسی رس
نو انی که بذ ر اجد ا بود
جو او یکری را بیخشی بی
که ای شاه د سلطان سلطان نشان
پیکاره بی برک و سا مان شوند
بر د ا کی بر دی بر د ی نها د
بجنا جا نا می تو ای سر فراز
که شاه یمن با شم اندر جهان
که جز تیغ نبود کا کار زار
برای بکشتند در کار زار
که افا د بذ خاک تیزه روان
یکی آه سپر د از بذان حال مند
بلکه که آور د و سپر د باز
منم شاه طایف که در رود و ملک
بکشی در اجو ی این لحظه جان

بگذرد

بکفت و بر د ون کر د تیغ نیام
بز د بر کمر بند طا مر خجان
بجنا کا کار منت ا ن نشان
ا میر ان بکمند فیروز بخت
طلب کر د مسعود فیروز را
همه ملک ایران بو د زان تو
چو شید یک بوشش ا رحم
بز بسته بذ ان او تیغ تیز
بجنا کا ست او سوا ری کزین
سپر بر سپر آ ورد و نیز ا مد پیش
چل کام طغرل ز مرکب بخت
سقط کشا ب طغرل جو د ید
در افا د در خاک و بر ت ز زد
جو د و شید ند ز ر م آ بخشند
جو شد شام فیروز کفت ای دلیر
کنون کر صلاحت کر د م یا د
طغرلبک بذ و کفت یا شیر مرد
تو مر د ا نه با من نمو د ی نبرد
که فر د ا اکر مرک بخشد ا یان
بکفت و بکشتند ا ز هم جذا
ز د ه طبل آ سا یش ا ز مر د و سو
همه لشکر شاه جو یان ا ب
بجنا نفیر و د کا نی بکفت
بجو یی در ش مر ز بذ جا بها
در آ مد بجنا ر فیر و ز بخت

بر و نیا مد چو ن ز مان جا م
که د و نیمه شد و ر ز مان ز مان
که مر د یت مر د ا نه پهلوان
بر د سوی میدان همی حمل د
بجنا بکه ا ین جا مسو ز را
شو د جمله لشکر بفر مان تو
ز سر تا پا غرق آ ش د لیر
که تا کیر د ا ز و ی مبا ر ز کز
که تمنای او خو د بند د ر زمین
ولی بی خبر بو د ا ز احوال کس
بر و ن آ مد آن تر بر ان ز ت
روان تیغ تیز ا ز میان ت شید
بطغرل در آ و بخت ما ند د و
بجای عر تی خون همی بخشد
ند ا نم که با شد جو تو نیزه بشیر
که در حرب کشتیم روز ا ر ز
تو بی در بر د ی خا موش فر د
ند ید م جا بتو مر د مر د
د کر با ره ما تیغ و تیر و سنان
تو ا ضع کنان کر د با ید وا
نها د ند کر د ا ن سوی بیم رو
روان کر د و ا دی سوی آ ب خورد
ند ا ر ند لشکر د ی آ ب خورد
که د ید م فر ا و ا ن بن ا س ا
که ای شاه فیروز با تاج و تخت

طغرلبک کشید ا ز میان تیغ تیز
در ا فا د و ز خاک ا و خ چو ا ز زار
کسی نیت در جنک جا ی ا و
جو ا و پهلو ا نی د ر ش د ر ست
اکر ز ا نک طغرل در آ ی بذ
بمید ان در آ مد ا بر فیل ست
چو شید یذ بر فیل جر م ک
بد ین سان چو ند ید یک مد ا ن سند
ا ن و بر جذ ر بو ذ ا ل د ر ست
جو آ مد بنز د یک فیر و ز بخت
بز د تیز بر ز یل ب آ بخا ن
در آ مد خا ن ز و ا بر ها ی فل
کر فند مر د و کر ر ها ن هم
بد ین سا ن کشا کش کا ن شا م
بر د ی جو تو ز ر جها ن ت مر د
شب ا ز بر آ ر ا م آ سا ی ست
کا ن من آ ن مو د کا ر جها ن
کنون با ز کر د ا م شب ا ی پهلوا ن
بمید ان در آ ی م د ر کا ر ز ا ر
کشید ند ا ز مر ط ف کر بان
طلا یه شد ا ز مر د و لشکر بر و ن
ز م آ ب د ر آ ن ز مز م کن ند
د و ز ر ست نا مر د م لشکر ی
کنون لشکر ا ز ننکی خو ش
پو شید ه سلجو قا ن جا ه را

در آ مد مقا بل بر ی در ستیز
شد ه جا ن مسعو د ا ز ا ن ا ر
بکیر د بجز بکی پا ی ا و
که با تا می ا ش ا ر ر ا ز ست
و یا بر تن ا و ر سا نی کز ند
که فه کا ن کیا نی بد ست
تو کفتی ز در یا بر ا مد نهنک
جو طغرل نظر کر د و د ر ا مد
که ا ز تیر ا و ش یر شر ه بست
کشا د ا ز کا ن جو بت بخت
که شد جو ن ر ک ا ند ر تن او ر ا ن
قلم کر د و فیر و ز ا ز ا ی سد فیل
د و لشکر ز ا ند و شا ن غم
بکشته د و نا یا فته سیج کا م
مکر بو د ر ستم بکا ه بز د
د کر ر و ز ا ز بر ا لا پس ست
نبا شد کسی مثل من پهلوا ن
ز جشم بذ ا ن در با من ا و ا ن
بکا م کر نا کر د و ذ ا ن ر و ز کا ر
سو ا ر ه شد ند آ ن د و شیر ژ ا ن
د ل شا ه مسعو د ا ز ا ند ر خو ن
شا کمت حیر ت بذ ا ن کند
ز بی آ بی ا ز جا ن سد شد ی
من ا ز غم جو ی یک بر ا و ر جوش
کر فته بر ا ه ی ر ا ه ر ا

کنون نیت تدبیر ما غزان — که در نیمشب لشکری بی‌کران — شبیخون آرد بخیل ایشان نیم — جو گرگان ابر گله میشان نیم
بکوشیم تا جون شود روزگار — که گردد ورین رزمگه نامدار — اگر بشکنیم آل سلجوق را — بگیرد دون دسانیم بر طوق را
نماند بدنیا دگر هیچ کس — که راند بها بر عیدان فرس — وگر پیش تاز بگیرد دندگرد — بیاید نهادن همه رو بگرد
گریزان بیاید شدن سوی سند — وگر لشکری جمع گردون کند — بگشد وگر دندتدبیر کار — کم پشته مجموع در کارزار
جو شد از شب تیره ثلثی تمام — در افکند صیاد تقدیر دام — از ین حال سلجوقیان را خبر — شده گویا ساعتی بیشتر
درآمن زسر تا بپا کرده غرق — جو مسعود لشکر بسجون زدند — نسنگانه بر بحر جیحون زدند
بجنبد سلجوقیان از کمین — بگفتی بجنبید روی زمین — یکی جنبش مغلوبه بپا شد — جهانرا همه شادی از یاد شد
جگها جاک تیغ و ترکش کمان — بگردون برآمد ز گردان کران — زآواز کوس و غریو نفیر — بلرزید خاقان چین بر سریر
زسم ستوران زمین شد هوا — زسیبت در افتاد اندر سوا — جای زمین سکر آدمی — نمانده کسی تا سند ماجرای
شبی دل سیه همچو روی سیاه — نه خورشید خود را نمایند نه — بشی دل سیه همچو رفتان — پر اکنده مسموی جمع و سپاه
بجای مژه بر دو پستان ز دیده — نه شه بود و پیدا نه خواجه نه بنده — ز مسعود و از لشکر بیکران — شده شاه و لشکر یکی زیر زین
بگشتند از ایرانیان بی‌شمار — فتاده ز مسعود کشته هزار — بگرد آمد آن شب بارکی را نماند
به سند اندر افتاد و زین رو درست — کشان سوی سند مسعود شاه — جامانده جا بخت و بیل و سپاه
زدنبال مسعود شد لشکری — که سازند با او همی داوری — رسیدند و کردند قصد حرم — زلشکر سند کس دگر یار نیافت
بزد کرز بر فرق او شهریار — که شد با زمین راست از نامدار — بر آنسان که بر فرق ضحاک تاج
بمسعود گفتا دلیری که شاه — چرا میکنداری تو حمل سپاه — گریزان از ین جا بباید شدن
بگفتا که ضرب این ولی بخت نیست — همانا مدانوبت بخت بست — ولی تخت بر گشته اینبار بخت
جهانرا بود رسم و آیین من — بود جاه را بخت اندر کمین — گهی تاج داد آوری
گهی بر نشیند بگه گاه بیش — نشد با کسی همدم و یار خویش — گه راحت رساند که در گاه درد
ز دنیا نماند بکس شادمان — بود سود زاد در مقابل زیان — عروس جهانم بدینسان مجاز
کنون باغم و درد گشتم قرین — بگام عدو گشت روی زمین — که دانند با ما عیدان فرس
زبند آمده شاه محمد بدر — گرفته غم تخت و ملک پدر — وگر لشکری جمع گردون کند
گذشت این تواریخ جلد دهش — بگر نشاید دگر گون پیش — بگردد بکام عدو روزگار

قصهٔ سلطنت آل سلجوق بعد از محاربهٔ سلطان مسعود و مکتوب با خلیفه بنشست از حال خود راوی اخبار روایت میکند که سلجوقیان چون این مصاف کردند بیکبارگی قوت کردند و لشکرهای پراکنده از

از اطراف خراسان بدیشان میوستند و در لحاق و تقی تمام بدیشان آمدند و متقدمان ایشان سرو و برادر جغربیک و طغرل و عمشان موسی که اورا بچغو کلان گفتند و عم زادگان و خویشان بهم بنشستند و عهدی کردند و در موافقت دوم پشتی و مساعدت با یکدیگر و گفتند اگر درمیان ما خلافی باز دیده آید خصم جیره شود و ملک از دست ما برود آنگاه با تفاق نامه بنشستند با میرالمؤمنین قایم بامر الله که ما بندگان آل سلجوق گردی بوده ایم همواره مطیع و هوا خواه دولت و حضرت مقدس خوی و پیوسته بغزو و جهات کوشیده و بزیارت کعبهٔ معظمه مداومت نموده و ما را عمی بود در میان ما متقدم و مجتمع اسرائیل بن سلجوق یمین الدوله محمود او را بی خیانتی بگرفت و سند پسران در پنهانی و قبلغه کالنجر سخت سال در بند داشت تا آن جایگه سپری شد و سیاری از خویشان و پیوستگان ما را بزندان و قلاع باز داشت و چون محمود درگذشت پسرش مسعود بجای او بنشست و بمصالح ملک قیام نمی نمود و بلهو و تماشا و طرب مشغول می بود و اعیان و مشاهیر خراسان از ما در خواست شدند تا حمایت ایشان قیام کنیم لشکر از جوانب روی در ما نهادند و میان ما کرفت و گیر و طفر و هزیمت می بود عاقبت باز سین که مسعود بنفس خویش با لشکری گران روی بما نهاد ما را خدای عز و جل و اقبال حضرت تعدیت مظفره دست ما غالب آمد لشکر ان موهبت و سپاس این نصرت را عدل و انصاف گستریدیم پی داد و جور کرانه کردیم و میخواهیم تا ان کار بر هیچ دین و فرمان امیرالمؤمنین باشد و این نبشته بردست معتمد ابواسحق فقاعی بفرستادند و در آن وقت مسکر ایشان چون جرلیک برتخت سلطان مسعود نشست پهلوان فرو زنخت را باده هزار دینار در بند پیش آورد و جرلیک پیش را در پهلوان فرو زرا در خواست کرد و جرلیک اورا باده هزار دینار تمام مذ و نخشند و اورا پهلوان پای تخت خود کرد و آن مرد ایزاد داد و دیگر چون آن نامه بغزنستان فرو رسید و بر از معتمدان بطرفی نام زد شدند جرلیک که برادر میمن بود مرد و دار الملک ساخت و خراسان پشت خاص کرد و موسی بچغو کلان بولایت بلخ و مرات و اسفزار و پسنان خنامک تواند کرفت نام رد شد و بخارا و رود پر میمن جز بنواحی طبس کرمان و طغرلبک بعراق آمد و ابراسیم نیال که برادرش بود ازماوزر و پسر برادرش یاقوتی با بهرو زنگنان و نواحی آوزر باجان و قهلش بولایت کرکان و دامغان قرار داد و الب ارسلان محمد بن داود جغربیک همراه طغرلبک بعراق آمد جون نامهٔ ایشان بدار الخلافه رسید امیرالمؤمنین القایم بامر الله بیعت عبد الله محمد الملقب رابا رسول ایشان پیش طغرلبک و برشادوری و پنجاه مهاجوب داد و بیعت الله فرمود که همراه او باشد تا او را بغداد آورد و بیعت الله عبد الله مدت سی سال آنجا بماند بحکم آنکه طغرلبک را از کرفتن ناحیتها و ولایت فراغت نفاذ بنود و اندر سنه بسع و ازبعین

واز جایگاه امیرالمؤمنین بغرموده تا به کنار رُه بغداد بنام طغرلبک خطبه کردند ونام او بر سکه نقش کردند و
رکن الدوله ابوطالب طغرلبک محمد بن میکائیل یمین امیرالمومنین ونام والقاب ملک رحیم ابو نصر بن
ابی الجا سلطان الدوله وسم در سن سال درباه رمضان طغرلبک به بغداد رفت و امیرالمؤمنین او را بنی نزلما
وشاره ها فرمود وملک رحیم بخجر و ان آمد باستقبال او راه بکه رفت وبندگی و بطبرک ری فرستاد
واز آنجا بخت بدرحرم وسدهٔ بنوی آمد و تعظیم وخدمت بجای آورد وچون باز گشت بنوبتی فرود
امد و امیرالمؤمنین باز سکلهای گرد و نعمتهای فراوان فرستاد و کار ولایت عالم بر و تفویض کرد و سلطنت
او بقحطستان وعراق تحریر نمشد وچون طغرلبک از عراق باز گشت در سنه تسع واربعین واربعمایه بسایری
که اسپهسالار لشکر خلیفه بود بخلیفه پیرون آمد امیرالمومنین رسول فرستاد و بطغرلبک او را یاری
خواند تحمیل چون طغرلبک روی به بغداد نهاد با سیری وآن لشکر مخالف سوی بغداد کرخ شد در راه
بغداد با بهم نهال از سلطان باز گشت وبهمدان رفت بقصد ملک سلطان بر اشاو باز گشت و در تواریخ
آل سلجوق مصنف جامع التواریخ نظم کرده می آورد و نظم ابن شهاب مصنف کتاب کوید

جو طغرل به بغداد نزدیک شد — جهان به عدو شکن تاریک شد — با سیری از سیم شهسنی — گریزان شد و کرد میدان تهی
سوی شام شد با کروهی گشن — قرابوس ارسلان سردار او — ورا بوسهل ارسلان یار او — بهم بر همی افکند بند بند
بر ابهیم نهال یار دلیر — بگفت ای جهان پهلوان دلیر — ابا لشکر و اغزی بی شمار — بیائیم از بین جای کروهم باز
ز همدان همه راه ناخار زد — بگیریم ما خود جه آید ز پی — اگر روزی یا شو د با نخ و تاب — چاپیم ار کروشن در تحت
بشاهی بیا نجم کام و مراد — بود زنم مر کر بجز عدل و داد — وکر بخت یا ما نکند رهبر و رهن — کذاریم بجا ده روی زمن
سه تن با به ابهیم کشتند یار — سه سردار با مر کبی ده هزار — یکی بوذ به روز به زاد کرد — وکر بذ اناتک فرمذون کرد
سیوم بوذ شه روشن یار — که بوذی دو صد مرده در کارزار — همه لشکر شول بوذند و کرد — همه شیر مردان جنکی کرد
وکر با به ابهیم و با ارد شیر — بدی سی هزار از سوار دلیر — همه غلد کردند و کشتند بان — براهیشان شاه و کرد و نفران
سر لشکری پهلوان ارد شیر — که کندی بمردی همه کوش شیر — جو رایشان سوی همدان رسید — خبر سوی شاه جهانبان رسید
ابو طالب آن فقده را کرد کو — زغصه به آمد زجانش خروش — بغیر و زکفت ای جهان پهلوان — جه سازیم مذ پر کار این زمان
جهان پهلوان کفت ای شهریار — کم جان فدا الذر بن کار زار — تو بر تخت دولت به بغداد شاه — سن خرم و پیشه کن عدل و داد
بسایری آن یاغی بی وفا — کریزان شد او از دم ارد ها — سوی شام رفت و نیارد سوی — نیارد سوی شیر رو کذار
طغرلبک کفتا جواز دشمنان — خلیفه شد این ساعت اندر زمان — نشیند به بغداذم از بهر تخت — براورزمین چون کهکان زند
روان شو تو و لشکر خود برش — کرش آیم اندر پیت همچو ش — بو کان دور ا کیرم بو کان رود — سرش را زتن ورزبانی برد

وکر مدتی یابذ آنجا درنک — بذ روز و شکل توان کرد جنک — بر پسر وز از ساه با سنج رود — برون آمذ از حضرت شاه زود
بفرمود تا طوق و پیلی شاه — برون رفت و ابزی روان ساخته — برابهیم در ملک همدان رسید — همه لشکر خویش را عرضه داد
دو ره سی هزار از سوار کرین — منوق با سن خود و سب ذرین — بر حن اندر آمذ نعیر اشام — که بو ذند همراه از خاص و عام
قرا ول جهان پهلوان ارد شیر — با پسا ذبا مردمان دلیر — برابهیم و به روز نه به زاکرد — بتلبت اینها ذند مردان برد
فرید ون اما یک بنکاه را — کهان شده جنکی راه را — کین کاه روشن اندر کین — کذاشت ما تند غیر ش زمین
بذ ن نوع لشکر بپرداختند — همه برک ساز و سلح ساختند — کهیز و زجنکی اباسی هزار — منوق بغولاذ جسله سوار
رسیذ ند نزدیکی اردشیر — بوا کاه شد پهلوان دلیر — بغرمود کشتند لشکر سوار — بر وی پشاذند در کارزار
مقابل کشیذند مصف دو سوی — کزاشش ابوالفتح طاز نا بود — که ار ش بهره داری از ملک شیراز بود
مبارز طلب کرد از اردشیر — درآمذ بمیدان کی نه شیر — کزاشش جهانکیر جاندار بود — نژاد وی از ملک بخارا بود
جماعی کموسیمن از تیغ و زر — دو تیغ کران پاپره دو تیم — منوق بغولاذ و زره طلا — بمیدان درآمذ بسان ملا
دو پر دل بهم در درآویختند — ابوالفتح اول درآمذ بحرب — بزد بر جهانکیر او یک دو ضرب
جهانکیر بی ذوکش از پی رسید — جو فیروز بخت آن جفا جس بدید — سراکشت حیرت بدندان کزید
بکفتا کرا میت ضرب چاق — کنون نیست تذبیر من عنان — کوخواند ذرآیم بمیدان دوان
ابوالفتح را بوالحکم ذد پکار — بیا تخت مرکب بمیدان دوان — بیاید یا این آن نوجوان
بکیرید و کفتای برادر مرا — درآمذ جهانکیر تای سوار — بکیرید و کفتای برادر مرا
بود نوحه کاران زنان از پی — جو آشنید از و بوالحکم این سخن — بکیرید و کفتای برادر مرا
که ان ساعت از تو بزم آوهار — بکفت و کشید از میان تیغ تیز — بود نوحه کاران زنان از پی
حوالت بفرق جهانکیر کرد — جهانکیر کو یم چه تذبیر کرد — که ان ساعت از تو بزم آوهار
سر و ست و تیغش کن فرا هوا — بپیچش کر بند و کذ ذ ز جا — حوالت بفرق جهانکیر کرد
جو فیروز بخت انجمان بنکرد — زقر بوس کر زجمل بن بر و د — سر و ست و تیغش کن فرا هوا
که آمذ روان بن عنر بلوفا — جمل و دعیار جلد از قفا — جو فیروز بخت انجمان بنکرد
که سردار باید بطلب ایشاد — که لشکر بسردار بکشتند شاد — که آمذ روان بن عنر بلوفا
بکفت و بکه و بمیدان شتا — بنزد جهانکیر آمذ جو باد — که سردار باید بطلب ایشاد
بپیچید از جرم دو بر سر کشاد — هم از جرم دو بر سر کشاد — بکفت و بکه و بمیدان شتا
همه روی آن جامه جنرم بلنک — بر و پسته مر سوی میدار بنک — بپیچید از جرم دو بر سر کشاد

ز تخش و زد رعد و زد تگرگان ... ابا ناوک و نفت و تیغ و سنان ... بستند بخود جلا بها بر تن ... بذ سنان بمیدان در آمد سر
بزد نعره بال فا بمجو شیر ... بیا مد بزد یک مرد دلیر ... بکو ا مذ رو د مرکب شوار ... بر وی زمین بر نما مد شش هزار
بزد یلوان شاه وکی بر قفا ... که شد در زمان یاوزد مرگ جدا ... بخاک اند آمد جها بگیر خوار ... دل ارد شیر از غم شد سوگوار
بیاران یکی بانگ زد آزد ... که مردی در آمد بمیدان دلیر ... هر آنکس که ارد پسر تو فا ... بر خشم زار و نعره خر وار
سر افراز اگر د انمز رزمان ... نباشد بعالم جو او پهلوان ... جها نگیر و اند جها شاه پور ... که بردی ز رخسار او ماه نو
در آمد بمیدان و ناورد کرد ... همه روی میدان پر از گرد کرد ... بزد نعره و گفت ای پلوفا ... جرا با جها بگیر کردی جفا
ندانی که جون من سر اندر آرد ... جهان به تو یکبار ره مگذ آرد ... فرستم همین ساعت شش او ... بخم مر همی بر دل ریش او
جو گفت این در آمد ز جا بلوفا ... بقار و ره کرد او را رها ... ز نعش یکی شیشه ز و خان ... که آتش گرفت اندر و دو دمان
خود و اب اندر ز خاک سیه ... دل ارد شیر از غم خاک شد ... پیکاره شد پای لشکر خای ... نه لشکر بجا بو نه نه پیشوای
به بحید غان ارد ه شیر ارژ ... پیاپی ست مے آمذی لشکری ... که مردی بندشان در آن او ری
بر ا بیم جون حال بذ آنجان ... بتندی بگفتا که ای ارد شیر ... تو و قتی بذی پهلوان دلیر
کنون رنم مردی تو یا نیکبخت ... بذ سن مردی تو یا نیکبخت ... کر یذ ان از بن سان سدی جرا
سنور از تو غرد و کس شد ... دکر مردی چشته و بسته ... ندانم در آخر جرا ست اید
بگفت ارد شیر آن جها نپهلوان ... بو ذبا تو فرد ا بهم عنان ... کر یذ ان سود در زمان او د
جنان و بذم آن مرد جا یار را ... که بجون من و جون تو یار را ... بر دی و جستی و فرز انکی
بر ا بیم از آن گفتها شد ملول ... نگر د او بخسنای او قول ... بد و گفت ای سر فراز جهان
یک امشب طلا یه بکر د ا یش ... نکهبان آن مرد جا یار یاش ... همه شیر مردان حکی سوار
بر و پیش رو بار گان سپیل ... بکی نا بشب گم کنی فال و قبل ... و لیکن و لش بو دار خوف رش
جو فیر و زشد کار فیر و زبخت ... باز آمذن شهر و ش بطلا یه و شبخون زذن ... کشید او خنر کلاه فال رخت
در آمذ ز در بلز و بو لوفا ... بلجز بل و فا و جا یار ان او جهل نفر ده ... بخون عد و سرخ کر د تیغ
جهل مرد جا یار ما تند شیر ... پس شت آن پهلوان دلیر ... بفر مود تا فیر و زکای پلوفا ... مذار آفرینت بهمر و فا
بذ او ذی مے خ او مر د انکی ... بمر دی و کر د و فر زانکی ... بشد حاصل از حنی و از ر ر ے
به بلز بخشید و یا ران او ... و کر مر که بذ و سند ان او ... ز نعشش بی مر د بیما نه ... جو بلز خبان و لخوشی لذ ید
بخنا که سازم کنون جان شار ... که کر دی بمن دوستی بی شمار ... ر و م بر طلا یه شبخون زنم ... نهنگا نه بر بحر خون زنم
جو بشنید فیر و زشد شاد مان ... بخنا پلز که ای پهلوان ... ز لشکر گر ا می تری از ر ان ... ز مر د ان و کر د ان او کا م

بخشا ر ا در م خود بست ... که یک مرد من بتر از صد کس ... بیا ر و که کشتن از شان و لیر
احا ذت کم کر ا شت کا ر ذار ... از ا ثیا نی قبل آ ور م حضور ... بر آنم از ان لشکری خون
و کر کف فیر و زکای پلوان ... دل من شد ا ز کشت شا ن ... جها شد کنون رای تو سپر ها
بذ و کفت بلز کای پر ز از ... تو ا نا ذه کن لشکر و کس بیار ... که من شب شیخون زنم نا بر ز
تو ا ز پی در آ مر کر ز ان لشکری ... که ما نده بو د شب ا ز جنا و ری ... جو جون جلد را جع کر ا شان
بذ نیان جو کر د ند پیر و ر ای ... بجند بلز خوشیی ر ای ... روان شد سوی لشکر آ مذ نهان
جو شاه جش ر ایت قمر کون ... بر ا فراشت بر کند تنکون ... و و د اکی کر شت ز شب بلوفا
سپه لشکر آسو ذه خو نخواب ... نه شهر و ش اکاه ز لشکر و ب ... جهل مرد ا ز کاشت تا جار کش
کی بر ا لکم نام جا یار بود ... که پر خکر و تذ پر خکار بود ... سر ده نعره کشت و در د م روان
و کر بو العطا بو ذ جا یار ست ... بجمع مرد ا لکی بذ ر ست ... ا با ده نظر مد و ز ر ه کش
و کر بو د شبر نک جا یار نام ... ا با ده نظر مد و بر نک نام ... ز ر اه و کر ز و ا ن لشکری
جو از مه طرف سی نعر ر و ان ... در آ مذ بخبش جهان پهلوان ... خود و ده نفر مد و م کا ران
همه جامه پو شیذه جرم تنگ ... به بست ر سنا نه با چا بک ... همد عد و خا ر و ره بحس نفت
یکی نا ی ا ز ر و ی و سا ختند ... جهل ز نک در و ی به پر د ا ختند ... که جون با و کر د ی در و بلوفا
سه فر سنک آ و ا ز ر فی خان ... که ر فی ز سر هو ش ا ز ان ر و ان ... ز غر نذین و سیت و با نک ای
یکی د م بهست در و در و مند ... که نا جار فر سنک لشکر بنید ... ز جا بت شهر و ش ا ز بیم ان
ستو ر ان همه جل و ا فار و زن ... کفند ا ز هو شتن بر ز مین ... یکی مژه و زه ا ز خوف در کشید
نها و نه به یکد کر تیغ تیز ... بو کفتی که شد در جهان رستخیز ... مر ا نکس که ا ز خیمه آ مذ بر و ن
پسر تیغ ز د به پذ ر ی ز ر ع ... ز مر سو ر و ان تیغ ما مذ تیغ ... در ا فا د بلز د ر ان لشکری
کی ر عد و که نا و ک ا مذ ا تی ... ز مانی بنا ر د و ر ه پر د ا ختی ... بشی بو د جون ز لف د لبر سیاه
ز مر سو ی آ و ا ز ه د ا د و کر ... بر آ مذ ز جا ن ا سیر ان نفیر ... ز ناکاه شهر و ش نو جو ان
جو بلز و ر ا با ر نا د یذه بو د ... بسی نر س آ و ا ز ا شنیذه بو د ... جو د یذی ز ملزل شد نا مذ ار
جو د یذی ز ملزل شد نا مذ ار ... که جستی ز د رکا ه چین فر ار ... کنون د ر مقا بل کنون ما یذ ار
کنون د ر مقا بل کنون ما یذ ار ... قد م ر ا بر د ی بذ ار ا ستو ار ... بتر سیذ ه شه ر و ش پهلوان
بتر سیذ ه شه ر و ش پهلوان ز ما ن ... بجا بذ ان پهلوان ز ما ن ... بیا ر و که کشتن از شان د لیر

جهل مرد جا یار د ا ر م که شیه ... بر آنم از ان لشکری خون
که من شب شیخون ز نم نا بر ز ... جها شد کنون رای تو سپر ها
جهل مرد جا ن جها ن پهلوان ... بش جلد را جع کر ا شان
بز د یک لشکر ر سیذ از نهان ... روان شد سوی لشکر آ مذ نهان
شو ند و کر فته بکف تیغ و عد و ش ... و و د اکی کر شت ز شب بلوفا
بز د و خو شتن ر ا بر ا ن د ر ز ن ... جهل مرد ا ز کاشت تا جار کش
بز د و خو شتن و ا کی بخبز ... سر ده نعره کشت و در د م روان
بر ا یخت او ا لت د او ری ... ا با ده نظر ا و ز ر اه د کر
مقا بل شد ا د سوی لشکر د و ان ... ز ر اه و کر ز و ا ن لشکری
کر فته بکف تیغ و مر د ا ز ر فت ... خود و ده نفر مد و م کا ران
بر و ن آ مذی ا ز و ی آ و ا ر ها ... همد عد و خا ر و ره بحس نفت
دل شیر ا ز آ ن غم فغا ی ... که جون با و کر د ی در و بلوفا
سر ا پر ده لشکر ز مه فغا ن ... ز غر نذین و سیت و با نک ای
کی غت و ا ز بیم د م در کشند ... ز جا بت شهر و ش ا ز بیم ان
در ا فا د و در ساعت او شر بمن ... کی مژه و زه ا ز خوف در کشید
تن ا ز جان جذ ا کر د او ری ... مر ا نکس که ا ز خیمه آ مذ بر و ن
نه خو ر شیذ ند ا ذ کیوان بنا ... در ا فا د بلز د ر ان لشکری
ر سیذ ا مذ ر ان شب ا ن ا ستو ... بشی بو د جون ز لف د لبر سیاه
جو ا پیخته کر د ی تو جو د جنا ... ز ناکاه شهر و ش نو جو ان
و کر ا ز شجا عان آ ن بخت ... جو د یذی ر و ان کشت شهر و شا
کر ا ا ز شجا عان آ ن بخت ... نتر سیذ ی ا ز کر ز فر و ر بخت
خا و م بر د ا ی تو و ز ن من ... کر ا بم بکر د یم نا خو د فلک

همه مال اسباب آن لشکری ... ز اسب و سلاح و زجنس فراوری ... همه ضبط کردند آن جوانمرد ... ز انواع اجناس پیش آن ستد
سراردشیر و دگر بندیان ... بگردند نزدیک طغرل روان ... اتابک فریدون فرود آورد ... وگر بود شهر و شش آن شوی کرد
امیران لشکر قریب هزار ... که در بند افتاده بودند زار ... روان سوی طغرل شتابان شدند ... ولیکن بسی دل خوشی داد بان
سپهر آن همه بندی و نخواسته ... بشهر ری آن گرد نو خواسته ... که شهر و زر فیروز را بود ... بگفتا سپه پیش بان نیز
سنور آن پسر شاه و چالاک تر ... که اسپیش شبرو زنا لان بود ... بگفتا که از شاه طغرل کجاست ... که بخشد همه بند یا نرا کجاست
بس آنگه یکی نامه بنبشت باز ... بطغرل که ای شاه گیتی فراز ... بدو راه تو کرد جمله خلنده شاه
پسرت بود جاگر و بخت یار ... بگام تو کردون کرد ده هزار ... ولیک از جواب تو جوید امان
گریزان بر ایم شهای تن ... بو نصر کبت و نخجوان ... کرفتار بندت همه دشمنان ... من اندر پیش مهر و م قرار
بشت و روان کرد بنزد را ... ابر جای خود قلعه کرد کمین ... نهاوند را کرده برخوار ... یکی چون پلنک و دگر اژدها
جو فیروز آمد بپای حصار ... کنون بشنو احوال فیروز را ... روان کشت فیروز با بل فا ... کز سن قلعه گیرد برآرام کرد
بدو گفت بلیز کای سر فران ... بگفتا پیل عرکه ای نامدار ... بیاید یکی جنگ منظور کرد ... نه سوزی بود فر و نیرو رنگ و آر
که این قلعه از کوه خارا بود ... اکر جنگ جویم عمر دراز ... به نتوان کرفن بکس از حصار ... که این قلعه مایست عالی بلند
جو بشنید فیروز دلشاد شد ... کر اندر فن آن جای یارا بود ... نه آن جا رسند نتروی هم کمند ... بکیرند و در سهما کنند استوار
کر فتد آن قلعه را در زمان ... بکفتا دل و دستن از جنگ شد ... بفرمود لشکر که کرد حصار ... نکر و ند با یکید کر کا و زار
وزان نمه شهر و ز سیاه ... فرو ذ آمد آنکه جهان پهلوان ... کشند نذ بر کرد قلعه حصار ... که آن قلعه کو میت کردون مهر
بفیروزیل عزیز آفرین ... رسیدند و رسانیدند جمله سپاه ... طلب کرد آن بند یا نزا نام ... ولی خون بر ایم شد در حصار
دگر کار کردند و شتاب تر ... همی کرد هر ساعت آن نامدار ... دگر بود شهر و ش آن اهلوان ... نسیته در مجلس خاص عام
سه جمله به روز به نزادیک بود ... که آن قلعه کو میت کردون مهر ... جوار وی از ن استان میدهد ... که سردار شولان بذ آن بود
از ایشان طغرل شتابنده حال ... اتابک فریدون فیروز کر ... بفرمود در ساعت جلاد را ... زمن مهربانی ندیدی مهند
برینم کنون خوشان از من ... همی کرد من چه دندی طلال ... که بفرمود نخون خوش تنش ... که بنوازد آن تیغ مولا ذرا
کنون در زمان جمله کردار جدا ... بفرمود تا بر سر کوه سخت ... نخستین سر کشان نهند پیشوا ... اباتهمای جوشش آمد مند
فکند نقطع و بر و بخت نیک ... اجل کو بیاشان که نهاد و ... نماند نذ آن مرسه مرد دلیر ... شاه سپه طلا و ما نذ شر
کنون هر و زفرخ و بخت کرین ... بتنظیم تنها د پسر زمین ... بگفتا که ای شاه بازیب و فر ... جهان باد بر رای تو منتظر
فلک جز بفرمان و رای شیار ... بکرد او جز تخت و رای تو ... پهر بر تنش بر درت حاکری ... ز خیلت کمین جاکر اسکندری
پذیر عرضه میدار ذای شیار ... که این جمع مجهول بذ روزکار ... اکر حرکه کار و سر کشته اند ... ز راه سعادات بر کشته اند

جو بشنید از و بلغز و بوالوفا ... کرفت و بستش دو دست از قفا
ز آهن یکی بند بر کر دنش ... همه دست و پا بند کر د آهنش
بر آور د و آوار کان یا غیان ... جو سردار نان کشته شد این زمان
بکفت این و در نای رو مس دمند ... کر فیروز از جار فرخ شنید
که بلغز سنزهای خو ذر المود ... ز میدان همی کوی مردی ربود
بشد پای لشکر بپک راه جای ... نپایید یک تن در آن جای پای
نماند ه از ان لشکر ار یا سیح ... وکر مانده از زخم در تاب و تیخ
چه کونه ملف کر د و خو استه شد ... ز لشکر همه کشتها بسته شد
در آمد ز پی بلغز و بوالوفا ... همه لشکر پلوان از قفا
بغز مونه ثا لشکر حق کنند ... کر فیروز آمد بپای حصار
سر ماه به وی کر فت اراد شهر ... جو فیروز آن جهان پلوان دلیر
طغر بپک سلطان جنکر زده بود ... کر ازین همه لشکر آزر ده بود
بکفت این و ز د بر سرا عود ... سر اردشیر اند را فاد و د
سرش را وان به سر نز د کرد ... وکر دست و پا سم ریزه کرد
برایم نیال بر نافه روی ... کر نیزان وکر لشکری سوی وی
بسی کشته بیار شد و کشکیر ... برایم شد در پیابان جویبر
یکی قلعه اند ر نهاوند بود ... که عالی تر از کوه الوند بود
ز نس اند ران قلعه تا نیم زیر ... نشستی جو بلقس اند ر سریر
پرسیدش از حال حون کنند زار ... بکریه در آمد ز وال سرو ناز
برایم را کفت بد پیر ست ... در ین قلعه تا کی تو انیم زیست
کنا که یک سال بتوانیم زیست ... در قلعه بر روی طغرل بست
بنو د سنت فرخ سر کنکان ... نبر ده کسی سوی آن مرز و بوم
برایم خرم شد از ین کفتش ... زبان را ند بر آفرین خوش
ز مر د ان جنکی بکمل هزار ... بعرض اند ر آمد بوقت شمار
و ز ین نمه فیروز با بل وفا ... جوار ح فرخ و بذ نه جو روفا

قلم بر سر جرم این قوم کش
بگفت این خط بد بو سنه داد
همی خواست تا خون آن دشمان
بگفتا بشهر و رکابی نوی خوان
ز بندگران شان بر و ان برید
همه هر دوم کرد و شولان کرد
کنون پیش و کرد و سکندران
بماند بپای تا و ندشان شاه
طغرلبک بوطالب را فرا خواند
کز فتش بر روی او بو داد
همی کرد مر ساعتی آفرین
بگو تا که تدبیر این قلعه چیست
نخست انکه این قلعه مرکز بگیر
مگر مدتی لشکری این حصار
بجنگ آوریدین توان این حصار
چو سلطان ابوطالب این بشنید
بفرمود کز طرف
بدینسان همه کرد قلعه حصار
بتدبیر مشغول شد بو الوفا
حصن آمدم در تواریخ یاد
بیاسیری آن حال معلوم کرد
بماند به بغداد با بی مزار
ز مصر آمده جمع بیم لشکری
خلیفه کز فند و در بند کرد
ز بیش مذبی نام و بار و بنه

کز خشنده خوشرد ل جمع کش
بیاورد و در پیش طغرل نهاد
بر نیز و بخشد یکی را امان
بتو بخشم این جمله بندیان
وکر خلعت کو نه کون آورند
شهان و سواران اعظام کرد
بر و نها نهاو ند و جای جهان
بهمند کوه از بهیب سپاه
نیز و یکی جوز و راجای ساخت
ز بهرش یکی کرسی زر نهاد
همی گفت کای مهران کابین
در ین قلعه تا کی تو اند درنگ
بینیا نده هر گز کسی را بجنگ
نمایند با لشکری بی شمار
بتند پر لیکن نه بهر کار زار
ز اکثت حیرت بدندان کنند
حصاری بسازند محکم بطرف
چو کرد ند آن چیر و نامدار
که این در دراجون بسازد دوا

آمدن بساسیری و کرفتن بغداد و خلیفه را و اکاه
شدن سلطان طغرلبک از حال خلیفه بغداد

مکمل همه کرد و مازنی سوار
ازان مرسوار نهای جیحونی
دلش با غم و درد پیوند کرد
که بودی در آن مملکت پیشوا

قرا اوش سران سپاهان
رسیدند و بغداد آمد زمان
وکر بودنیز و ار بغداد بان
بزاری زار شان بکشتند زار

اما شیر مر کس پسر نجه کرد
کشا دار سپنا مه بجند و نهاند
ولیکن چو فرو زد بخت العکس
بفرمود سلطان کز هر دیار
وکر بار ه فرمود شهرو را
بو د جمله انها بفرمان تو
روان کشت شهرو زا مدر زمان
بپامد چا بو بپس فیرو بخت
وکر بار ه بلغز مخدمت کر سپند
پرسیدشان مر د و رای بکار
وکر بار ه پرسید از بلوفا
در آمد وکر بلغز اند رخواب
وکر اسک دار د از ی آب نیز
و یا شخصی از قلعه یاغی شود
امید اسک از د ولت شهریار
بهر برج آن قلعه را د مار
که بر صرف از مه د مار کرد
بعشرت سوی کو ا لو ید شد
و زان پیه پرشنو که بار اقتضا

بیش بار زوی خو یش را نخ کرد
سرا سیمه در شرح ان حال
نمو ده نها د آن سخن را بکس
بزر کان بندی زنا مجو کرد
که بخشیدم ان جمله فیروز را
در او راق لشکر بتو مان نقد
وکر شاه و لشکر شد آر بی روان
جهان پهلوان صاحب تخت
جو سلطان ابوطالب این راشنید
زر و نقره بر فرق افشان شار
که ای صاحب مردی و وفا
که شا با بو د فکر اش خند ناب
ند ار د که کذر تر پر شاب نیز
ز خیل بر اسیم طاغی شود
با ندک زمان فتح کرد د چهل
همه مر د م جله بکی سوار
بپا شند و کیرند با هم کرد
بی خو ر دن و د و ق خو سپند
خلیفه جها بید از ان بی و فا
که سلطان جو ر و سوی بغداد
ممالک بمان جای مقسوم کرد

فرا و ش بر ان سپاهان
رسیدند و بغداد آمد زمان
وکر بو د نیز و ار بغداد بان
بزاری زار شان بکشتند زار

بس آنکاه نجایم خلیفه روان
ند ار ش سوار عرب یار بود
بساسیری آمد بضبط امور
کرفته بکف دایا جام بی
در آن واقعه او بر و ن شد بشهر
جو کر د اکین ملک جلوان مقام
خلیفه براو فت پنها و کس
و نشاده آمد سوی اکین
بکفتا که از دست این ظالمان
جو سلطان طغرلبک آکاهید
بفیرو زکفت ای جهان پهلوان
که بغداد و کیه بر آمد بهم
اکر ما بحصر قلعه یک سال
در ین قلعه کم کشت اکنون طعام
اکر شاه خلوت کند اختیار
سیوم یلغز و بو الوفا را بدین
بکفتا که در دشت و در کوه و بر
یکی کبندی دینم از خاره شکاف
کشا دم در و در سنم اندرون
به بستم یکی قدر اندر میان
مرا در دل آمد ز روی خیال
یکی جفت در در زمین شدید
جهل پا به اندر زمین سکون
بر و ن آمدم با زای شهریار
خوشدل آ ر دی ای یاکنون

بجا نه و نشاد و در و جان
که شان سر یک از سپهی بود
قریش این بد ران و و ن حضور
نشسته قرا و ش پس تخت کی
بخلوان رسیدند و زاندر دمه
تمام آن حوالی و راکشت رام
که در بندم و نیت فرد ا پس
رسانید مکتوب آن میر دین
عجب کر خلیفه پا بد امان
ز اندازه خشن ز د و جو کان شد
یکی فکر و تدبیر کن اندران
خلیفه شد از تخت بغداد کم
کر فتار با شیم با شد محال
کر فتار و سر کشیدند خاص و عام
بکو یم سخن جو در شا سوار
ابو نصر عمید آن و زیر زمین
بطغرل بر و ن رفته با کک و بار
در ی آمین قلعها پشت سنک
زمانی در ا بجا کر فتم سکون
که بو دی جمل درع بالای آن
که بر هم شکن فتر و بد ا ل
بر و قتها بسته بر روی کلید
و زان سو ره راست تا بیدن
که نمار ای شه بر جو کر فتار
کنم خاک پای ترا تاج سر

یکی مذبی نام او
بد او ند قایم بدست مهار
به بغداد او یکسال اندر زمان
یکی ایکین نام سر دار بود
ز هر جا بر جمع شد لشکری
ز هر سو حلایق بلغز و رو نها
بنیز دیک طغرل فرست اد کس
جو ز و ایکین این حکایت شنید
و لی کر د مکتوب و کاغذ روان
غضب کر د بر جمله میر و وزیر
که این قلعه را با بد ساخت کرد
اکر با نسازیم جهدی بر بن
در آمد بکفتار فیروز بخت
با ندک زمان قلعه ایم بدست
طغرلبک بوطالب اندر زمان
وکر بار ه بلغز در آمد بکفت
در ین کوه یک کبندی یافتم
سکستم بیاطوران فضل و بند
جو روشن شد آن کبار بیغ و ز
ترا شیخه از صندل و عود
یک ساعت آن فتر کر د خرد
کشا دم در و در جو بر د اشتم
شدم راست تا اندرون حصار
جو بشنید بوطالب این کفتوکو
کنون حیت رای تو بکو کو یا

که آن حی خانه بذی رام او
قرا و پس بغداد شد بی قرار
شب و روز با لشکر کران بان
که بغداد را اتخته و عیار
کسی کو کریزان شد از او ای
از و جمله خلق شدند شاد
که آمد بغداد یا او کر
بکلی امید از خلیفه ببرید
نیز و یک طغرلبک شاه جهان
که ناکی در ین غصه باشیم اسیر
بر ایم را خوار و پست ار دیم
شکست او فتد زود در دین
که ای شاه ارز نده ماند بخت
ولی در سر جمع کنن بیت
خلوت در آمد ابا پهلوان
ز خاشاک غم خاطر شاه شست
بکبند در و ن زود و ش فتح
که بر در نیا ید سر موکزند
عجب کبندی دینم ای الغرور
ز در و نقره در وی بی نیز و
کسی اندران خانه زنده نبود
یکی نعم اله ز مین یافتم
شنیدم از اشان سخن بی شمار
بکفتا که ای بل و فا مر جبا
بسازیم رای ترا پیشوا

چه گوید بر آن نغمه و فرش توان — چه مقدار مردم بیرون توان — کمان من و کرد و جزو و رخت — و کر صد مکمل جوانان بخت

رویم از ره بغم و دیگ شما — اباجل لشکر ابی پیش وا — درآیند در حمله یکدم قرار — نگیرید زنهار یکدم قرار

گر مشغول گردند اسکان شک — بگیرم ما قلعه را بی درنگ — بدن کونه تدبیر کردند رای — که شد یغرو بوالوفا رهنمای

روان گشت فرزند بوالوفا — مکمل جوانان خلد از قفا — چو نیمی ز شب رفت آن بر دلان — رسیدند نا بالای نغم نهان

بدو پیت مرد مکمل سوار — در آن نغم کردند نگیر گذار — دم صبح اندر درون حصار

برون آمدند آن دلاور گران — همه پهلوانان فنا ناوران — که تا جار فرسنگ مردم شنید

بچیدند آن کوه و قلعه رجای — برایشم کردند بی دست وپای — همه پهلوانان ناموسدار

برایم را یغرو بوالوفا — گرفت و دو و دستش از تن جدا — سوار اندر آمد بیای حصار

کشاوند گردان درخانه رود — طغرلبک راشادی دل فزود — دل خلق گردید از ان غصه شاد

در آن قلعه بسیار اسباب بود — زر و سیم بسیار و اسباب بود — یک جو نخورد و بنگسرد آن

درآورد و بلغرد برایم را — به بسته همی دست تن نیم را — سرش را ندان گونه دشمن گزید

روان کن به بغداد آن سرد را — که پندی شود پند سیر و ران — سرش کرد پیرون همی آفرین

سرش را روان سوی بغداد کرد — طغرلبک را دل بدان شاد کرد — جهارم خیالات بغداد

بفیرود گفتا که ای پهلوان — توبی در همه حال دفع غان — رسانیده دشمن فزان کزند

به بغداد در خطبهٔ مصریان — بود پسکه مصریان تنم روان — چه شاهی و پسلطانی ای پهلوان

جهان پهلوان گفت ای شهریار — بجان و بنام تو ای نامدار — بنا بد ز تیغ تو ای شه امان

بیا سیری از لشکر رستم شود — قراوش سپهدار جون نم شود — در آن دم که حیرت نماید بنوا

گر از حضرت شهریار جهان — اجازت بود بنده را در زمان — کنم چاره دشمن داوری

رود سوی ری اغرق شهریار — ابر تخت سلطان بگیرد قرار — بسا سیری کی ابا زم دوای

بدو گفت سلطان کی ای شیر مرد — تو بی روز میدان در آفاق فرد — دل ما بود و ایا از تو شاد

بدست تو این کار آسان بود — ز ضرب تو دشمن مرا سان بود — که با شم در بن کارها رهنمان

کنون قلعه با مردم او فتاد — بود زان شهر و زیکو کلام — کنون وایم او را که بنگام گفت

بشه و زنخشیدم آن پایه را — که لایق چو او نست آن پایه را — بده سپر و آزاد او را دو از

ز سلطان حوفیه و رسید حال — بکلی بیرون آمد از زلال — بروز دگر عزم بغداد کرد

دگر شب بفرمود و بیاد و می باز — بجلد در آورد ان سرد و ناز — دگر روز بر خاست آوای کوس

نماوند و الوند و آن مرز و بوم — مسلم بشهر و نشد بار دوم — ملازم بر بش لشکر شوال کرد — اتابک فرید و ن فیروز کرد

دگر شاه روشن ابا شهریار — همه مردم کاری نامدار — بضبط ولایات مشغول شد — همه دربی عدل و معقول شد

آمدن سلطان طغرلبک به بغداد و هلاک کردن بساسیری و دیگر شمنان نقلت که چون سلطان از اردسیم

نیال و قلعهٔ نماوند فارغ شد با دویست مزار سوار روی به بغداد کرد و که از سیبت آن لشکر زمین و زمان

در لرزه بود و کوه می شکوهید نا نزدیک بغداد از پسید و لشکر قراوش و بساسیری و قرش بن بدران

مصاف کشیدند و مردو لشکر برابر یکدیگر صف زدند و جنگ مغلوبه در گرفت و همان دم بساسیری

گرفتار شد و سر او را جدا کردند و بر نیزه به بغداد و در نشاندند و لشکر را هزیمت کرد و در زمان آن عجب

خلیفه قایم با مدر نشاندند و او را بر ارکین و عزیه بغداد در آوردند و چون به در خانه رسید سلطان

طغرل در سپر نخه او پیاده میرفت خلیفه رمز موذ ارکب یا رکن الدین لب از رکن الدوله با دین شد

در ذی الحجه سنه احدی و خمسین و اربعمایه خلیفه ممتر خلافت و مرکز امامت باز آورد و چون بدر رسید

رسیدن او را شای جمیل گفت بعد از چند روز عمید الملک را بخواند و بخلیفه پیغام داد که ما مروقت خدمتی

به بغداد از بهر ای مصالح ملک و دین حرکت می باید کرد و با من عدتی بسیار و لشکری بی شمار در بغداد

از حمت من نان پاره یقین فرمای که احراجات ما را از ان مددی باشد عمید الملک گفت دور نبود

که خلیفه این التماس از نو کند اما من بفرمان بروم چون روی بسرای خلیفه نهاد در راه رسول خلیفه

پیش او باز آمد و وزیر خلیفه بو گفت به پیغام از مش خلیفه به بش سلطان میروم عمید الملک با او

بار گشت و بمنزلگه من آمد ام پس سلطان آمد و گفت وزیر خلیفه شفاعی آورده ماست که از جمت

خلیفه نان پاره می خواهد اگر این معنی گویند جواب گو که منت دارم من خود در بن اندشه بودم خواجه را

بگویم که ترتیب کند چون وزیر در آمد پیش سلطان همین پیغام آورد گفت عمید الملک کان بروه بود سلطان

بمجانک مصلحت نبود جواب داد بعد از ان عمید الملک کتاب را بخواند و فرمان بغداد بخواست و نان

امیر المومنین متقین کرد و سلطان با قلم و دیوان خویش گرفت و سلطان کوچ کرد و بطرف آذربایجان

و تبریز و عمید الملک را وکیل گردنها پسید خواهر خلیفه از جمت او بخواهد و خلیفه قرآن مضایقه ای کرد عمید الملک

دست نواب خلیفه بر بند آورد و در معاش موقوف کرد و نا خلیفه منضط شد با جابت کردن انگاه

قاضی القضاة بغداد را با جمعی پسیده بنصر شاذ با تبریز خطبه خواندند بر مجر جهار صد درم نقره و یک دینار

ز مرسیدهٔ الشافاطمه علیها السلام قصهٔ طغرلبک درین جا موقوف کنیم و با پسر قصهٔ جغر لبک انیم

قصهٔ سلطنت جغر لبک و عزیمت عراق کردن بسر جمش خود ز افا و در دگر مان فرستادن تا ملک کرمان مسلم کرد

و فارس و اهواز و عمان همه بگرفت و از دست خویش امیران بنشاند و جغربیک در خراسان زبون گشت
و بچاری تخت او را بدید آمد و این خبر غمزین رسید سلطان لشکر بسیار راست و عدت تمام بیرون شاه
و جغربیک بسر خویش را الب ارسلان مش ایشان باز فرستاد و لشکر غزین بزیمت باز گشتند
و الب ارسلان از ایشان بسیار بکشت و مزارتن را اسیر کرد و چون بخدمت مذر باز رسید خبر این فتح
بگفت جغربیک ازین شادی صحبتی تمام بدید آمد و از ان بماری خلاص یافت و بعد از ان سلطان بود و
بجمله ملوک اطراف رسولان فرستاد و اتفاق کردند که بیکبار خراسان آیند و سلجوقیان را از آنجا برکنند و
از غزنین سرون آمد و روی بیلخ نهاد و در راه فرمان یافت و بکابکان از اصفهان سر بمیعادی
آمد تا بطبس سرون آمد و رسابان لشکر او بهزدند و او بچار باصفهان باز گشت و پادشاه ترکستان بکنار
چیحون آمد و جغربیک در مقابل او بدیگر طرف بنشست عاقبت باسه تن از چیحون بگذشت و نبرد یکدیگر ا بشد
و شراب خورد و صلح کردند و جغربیک لشکر خود باز آمد و خانان جاو را لبلخ بار نشد و چون نوبت ملک غزنین
بغرخ زاد رسید بسر سلطان مسعود لشکری دیگر بخراسان فرستاد و امیر کلسارغ که مردانه تر از و در عهد
او هیچ نبود است پیش ایشان باز رفت و او را اسیر کردند و بغزین فرستاد الب ارسلان از پذیرائی
خواست و مش ایشان باز شد و آن لشکر را هزیمت کرد و بیشتر بگرفت تا از همه دو جانب هم از غزنین
و هم از سلجوقیان فراری نهادند و صلحی کردند که تعرض ولایت یکدیگر نکنند و در غزنین کلسارغ را بر تخت
دادند و از مرو جانب اسپیرا باز فرستادند و جغربیک بلخ و ترمذ و تبادیان و جیحون و لوایح
و آن حدود با الب ارسلان داد و وزارت او با بوعلی بن شادان داد تا تو علی زنده الب ارسلان
او را از وزارت باز نگرد و نظام الملک در خدمت بوعلی شادان بزرگ شده بود و چون بوعلی او فات
می رسید الب ارسلان را وصیت کرد که وزارت بعد از و بنظام الملک دهد و چون سلطان طغرل عراق
رفت امیر خوارزم عاصی شد و جغربیک بخوارزم رفت و در یک هفته قلعه هزارا سب بگرفت و از انجا
بکبکانجا رفت و همه خوارزم مسلم کرد و از آنجا بکرمان شد و امیر حجاج بر دست او اسلام قبول
کرد و دختر بذو داد و جغربیک بخراسان باز شد و در صفر سنه اثنی و خمسین و اربعمایه در سرخس فرمان
و فات یافت و پسر او الب ارسلان بجای پدر بر تخت خراسان مورخ اخبار روایت
میکنند که چون جغربیک و فات کرد الب ارسلان بجای او بنشست اما او را سلطان نخواندندی و تا طغرلبک
زنده بود خوارزم و خراسان الب ارسلان داشت و سیصد سال نزد ایام دولت آل محمود حاضر
از فرزندان عزلیش صفاری بدست آورده بود الب ارسلان را طاعت داری می نمود و عراق

سلطان

بذو رحمان آورد وی بوز یه کشتن ترسم که این سنت در نخی خویش و اعقاب خویشتن و سلطان الب ارسلان
همه عالم ناخن کرد وی و فارس بگرفت و بپشابکاره ناخن کرد و خلقی بی شمار از ایشان کشت و نوای
ملک روم ارمانوس شد و او سیصد هزار مرد از روم بدر آمد بقصد و یار اسلام کرد الب ارسلان
پیش باز شد و بذو رسید و بدو ان ده هزار مرد او را بشکست و آیه کَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً
كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ بر خواند ند ارمانوس بدست غلامی گرفتار آورده اند کسلطان
الب ارسلان در آن وقت که بغزای ملک روم میرفت لشکرش خود عرض خواست و امیر سعد
الدوله کدامین در خدمت او بود و عرض او می داد غلامی رومی در خیل او بود سخت حقیر در عرض امد
عارض نام او می نوشت سعد الدوله کنت بنوس باشد که ملک روم بدست او کرفتار شود اتفاقا
این غلام ملک روم را دیده بود او را در حال هزیمت باز شناخت که او را در روم دیده بود بگرفتن
و اسیر پیش سلطان آورد چند روز اسیر داشت بعد از آن حلقه در کوش او کرد و بجان امان داد و
سر و روش بزار دینار قرار داد که جزیت بدهد و سلطان در آخر عهد روی بجاور الهر نهاد و بملک
تمخاج خوان و ماوز اوا ن خانیان بود جون بحیحون گذر کرد و در سنه خمس و ستین و اربعمایه قلعه مختصر
بود بدلب آب آذا بر زم کشتی غلامان جدا و باش آن قلعه پسندند و کو توال قلعه یوسف
بذرمی را اسیر پیش تخت آورند سلطان از و احوالی پرسید ملد و راست نمی کفت فرمود کا و را
سیاست کنند جون طمع از جان برداشت کاردی از ساق موزه بیرون آورده آهنک سلطان
کرد و سلاح داران و غلامان خواستند که او را بکشند سلطان بانگ برزد و بتیر خود اعتماد و استی
تیری بذو انداخت خطا کرد م بذو رسید و سلطان را کاردی زد و سعد الدوله که آین تحفه بغداد
در خدمت ایشان بود خویشتن را بر سلطان افکند او را نیز کاردی زد اما سعد الدوله بزیست و ملک
دو مزار غلام در خدمت سلطان صف زده بودند از ایشان یک شخص نه استاد یوسف بزرنی
کار دبدست میرفت جامع نسابوری که بهتر مزاشان بود مع کوبی بدست داشت از پس او در امد
و بر سرش زد و بر جای بکشت کویند بعد از مدتی در عهد سلطان ملکشاه بسر این جامع را غلامی کشت
از غلامان سلطان در بغداد و در حرم خلیفه کر بخت جامع بدر حرم شد و خاک بسر نهاد و
فریاد و تظلم میکرد سود نداشت سلطان بدر نشست پیش آمد و غاشش بگرفت و با سلطان سناخ
بودی و کفت ای خداوند با کشنده پسر من سمان کن که من با کشنده پدرت کردم سلطان کفت راست
میکوید و امیر حاجب قماج را بفرستاد تا غلام را از حرم بدر آورد و خلیفه مقدیلی ده مزار دینار

و در هم میداد تا نامویس جزم بکشند پذیرفت و غلام را قصاص فرمود و سلطان الب ارسلان هروی مروزی
را بخراسان و عراق پسندیده کرده بود و ملک شاه را ولی عهد کرده بود و وده پرداشت و نامهای ایشان
در آخر این شجره پابذ ولادت او شب آدینه دوم محرم سنه احدی و عشرین و اربعمایه مدت
ملکش دوازده سال بعد از وفات عمش طغرلبیک و دو سال در خراسان بعد از وفات پذرش
جغربیک پیش از ان مدت عمرش سی و چهار سال انور رای او نظام الملک ابو علی حسن بن احمد الخاجب
عبد الرحمن الاخاجی الجاجب بکبرک الاجل حاجب قماج لقب او عضد الدوله الب ارسلان محمد او د بن میکائیل
برهان امیر المؤمنین توقع او یعتصم الله نصرا عزیزا در سلطنت سلطان معز الدنیا و الدین ملک شاه
بن محمد او د و قسیم امیر المؤمنین سلطان ملکشا پادشاهی بود نهار کار بکار ساعدت بخت موافق و دور کار
بحیا اسباب مؤید تا بید آسمان موفق بتوفیق ربانی و یذ ران او جهانکیری کردند و او جهانداری کرد
ایشان درخت دولت نشانیدند و او بر خورد و مصنف جامع التواریخ کاتب العبد حسن شهاب
الدین که تواریخ آل سلجوق نظم کرد جنین میکوید و کر سلطان ملکشاه و خواستن تکان خاقان
بند پر خواجه نظام الملک و خواجه عبد السلام وزیر ماوراء النهری خش جون نام او کرد اخبار سلطان کنبشاه غمزدار

کو جون الب ارسلان پادشاه	ملک شاه راکشت ملک و سپاه	ملک شاه سلطان جهاندار بود	بعلم و سنر بود و قهار بود
جهاندارش شد بیتر خان	که بکرفت یکسر تمام جهان	میر شد شش ارکان تاج و بخت	رفیش شد اقبال همراه بخت
همه جد و اباش و روکار	بسی کرده اند ر جهان کارزار	کر فند مجموع روی زمین	مسلم و راشد بزمین یکین
جو سلطان ملکشاه شد بر سپار	بذو یافت کار فلک قرار	سپاهی بیارا سته نصر خان	جو شنید کا مد الب ارسلان
الب ارسلان را بکار اندر	دل نصر خان کشت از ان قصه شاد	بنزدیک آورد لشکر دلیر	تصور کرد خالیست میدان شیر
ملکشاه را کرده منهی خبر	که لشکر در آمد بنزدیکتر	بفرمود سلطان که عرض شاه	بپیشند و لشکر کشند روباه
و کر روز لشکر سوی عرض کاه	در آمد بخود و بدید آن عرض شاه	همان لشکر و برک و ساز پدر	کر آورده بود او ز ایران بدر
برون رفت یکشاه الب سلان	ملک شاه باز آمد او در میان	همان جاره بر لشکری صد هزار	همه مردم جلد نامویس دار
پسر را جو بند عرض سلطان و روز	روان کشته از شیر شاه پرو ز	بذو بل خانیر همراه کرد	و کر باره تنبیب پاپکرد
روان شد بیک ره پیاپی سپاه	جو لشکر روان شد ز دنبال	اباحد مزار از سوار کزین	همه صاحب ملک و تاج و نکین
جو ز ان قصه آگاه شد نصر خان	کر سلطان ملکشاه شاه جهان	سپاه پذیر ضبط کرد و خان	بلرزید ترش دل نصر خان
بدل مردکی کفت صف برکشید	کمانی که کردند و کر کشید	کشیدند صف جلد تو ز خان	وز بیشه ور سیند غاید ز سان
ابر قلعه کوه شد نصر خان	که تا بکذ ز آن سپاه کران	که شد بی علم آل بیذ از دور	پای علم نو جوانی جو جور

بر نصرخان پرند ایرانیان — کز شناهی جبله پروجوان — از وضیر پرسیدکین نخص — ز نسل که بود کوی کش نام چیست
بگفتا که کشور و زفیروکرد — که او کوی مردی بمیدان بود — بگفت آن پیاده که آید پیش — بود فرش سی جبل و بیش
پوشیده مجموع جرم پلنگ — برآیینه بسته بر کروه رنگ — چه نامست و اورا چه مانند هست — بگوحال او را بمن سربسر
بگفتا که او بل غرنده بذغاک — کجل مرد و یارش اندر رقاب — بلایت سنگام پیکار و جنگ — که در جنگ باشد چو فولاد و سنگ
بصد کونه جنگ آورد در مصاف — مراورا رسند در کرد رزم لاف — ستوه زان حکایت نکرد و ادای — که بلغزد م اندر و میده بنای
چو غرنده پیلان لشکر شنید — دل جمله از خوف در بر دمید — بغایت سر سیند از ان نصرخان — ان
بگفتا که از جمله انها ی اوست — که در جنگ مر ساعت ادای اوست — رسیدند نه الفقه و صف شدند — گزان پی دکر کردی آمد پدید
وکر سی علم سبز آمد برون — چو رستم پوشید خفتان جنگ — که فرخ بگفت کرز جعل مشک
تو کفتی کز رستم شده زنده باز — چای علم پرز خ شیر کون — پرسید کین راجه نامدار کو — که کم دیده ام مر دمانند او
بگفتا که آن مست فیروزبخت — درآمد با ستاد آن پرفراز — نژاد وی و اصل ان اصفهان — بنا شد جواو در جهان پهلوان
وکر کردی از راه آمد پدید — جهان پهلوان ارخورنا ج بخت — بذان سی علم بود مشکین بنفش — چای علم بود مردی بلنک
پرسید کین راجه کو پیدبان — جوشد ساعتی سی علم در رسید — بود او پسر زاده سوخرا — که باشد چو او در جهان پهلوان
بیامد وکر بار به کردی عظم — بگفتا که او تغلمش پرفراز — برون آمد از کرد و تیغ علم — سپرپرخ و اسپند مجوب قلم
یکی پیدق ابلق امد پدیان — دل کرد شد در زمانی دو نیم — مرصع یکی جوشن اندر برش — ز جوهر یکی خود بر سرش
همه زین و برک پستوان کرین — جوانی همی راند در پای آن — ابر مرکبی کوه پیکر سوار — کز زر زفتن بود زر عیار
قوی کردن اکنده بران جوک — ز زر تر و طلا بود و زر کش — کیی که در دم کذشتی زباد — تو کفتی که برابر بی می نهاد
پرسید نصرخان کز سوار — قبا بهن و نامت جوشن زبر — بکجا من کنون کز نسل کست — چه دارد بذین نوع قدر و فخار
بگفتا که یا قوی است آن جوان — که دارد بذین نوع قدر و فخار — زراه آمد و زو صف کشید — که آمد دکر باره که دی پدید
زنم باز شد کرد و آمد برون — بسر عم سلطان ملکشاه دان — چای علم سلطان ملکشاه دان — که در کار که مردی زدی و مردار
بگفتا کنون بود سعد الدوله نام — جهل سپر علم هلکی زرد کون — امیرست با عدل و داد و
وزان کرد و علم بجز آمد پدید — بگفت ان بود سعد الدوله نام — چای علم بود اصف نظام
برآمد دکر کرد و شد سوی جوز — وزان کرد و علم بجز آمد پدید — علمهای او سپید بود دی عام — بای علم بود اصف نظام
پرسید از احوال نصرخان — علمهای او سپید بود دی عام — حسن آن مکن نام نیکو نسب — جهان نا جهان کرد و آمد پدید
نظامش بود نام و ملکش لقب — حسن آن مکن نام نیکو نسب — ز طوخان سوشیده اسپان — تو کوی که کرکشت کوکس سای
زمین خم کرفت از سم کران — ز طوخان سوشیده اسپان — برون آمد از کرد و آن طلاران — ملکشاه سلطان دزده در رسید
جو باذ آمد و شد دل کردکان — برون آمد از کرد و آن طلاران — صد و پنت الوان علم شد پدید

درآمد ابر قلب کاه ایستاد — همه کرد میدان بر و بوم باد — بلرزید از بر دل نصرخان — ندانست جاره بپیز از زبان
شده بود از روز وف سین — سمان دم بغبر بر و د سلطان سین — که اورا نزشد دیر سکتا کتاک — یک اشب بیاید بمونس در بر
جو فرداشود شمع خاور سکار — کیم ابتدا صبح راکار زار — بفر مود تا شد آذ بزر — دل نصرخان از فره پر زنور
که بستیده زان لشکر سهمناک — طلب کرد اشراف را خود و ام — درآمد بس لشکاه اندر کلام
بگفت ای بزرکان رای زنش — ولش زانده وخوصان کرد چاک — بکشاه با لشکری کران — درآمد درین کشور رای زن
بر لشکرش لشکر یاست ضج — بمن یک زمان جلد دارید کوش — جه باشد کنون رای و تدبیر ما — کزین حال کشت تصر ما
بزرکان بسی کفته کرد ند سان — دراخا ذه ام من درین درج — وزیری بدش نام عبد السلام — بزرکی نکو رای نیکو کلام
بگفتا کی نامه باید نبشت — یا ماند بکو سیج تدبیر شان — نه اب کزین ها دکر کونه آب — تبرک زهر نوعی ارا کشته
فرستاد زان آنجا رسالت مرا — بسی لفظ نیکی بهم در سرشت — که نامه مرا سازم این دم — رسانم بعرض شما ان کلام
بکفتا کنون اجازت مرا — بفرمای اکنون اجازت مرا — مرا رای تو سک آمد صواب — که این نکته را سک او ذی جواب
بکفتا که آن نکته را نظمان — بکها وزیری بو تکار دان — نویسنده وستور عبد السلام — ببخارا رکا موز بد سک شام
بکفتا کی نامه بنویس نزدیک — ذکر پرسش کش جلکی و رسم آن — فرخ زاد و فرخ پی و نیک نام — فرو رخت بر دا شر شهریار
بفرمود تا نامه بنوشتند خواجه عبد السلام و زیبا ترین زبان نصرخان
برافشاند سیار کوهر شمار — و فرستاد ون عبد السلام برسالت بنزد سلطان
بنامه نخستین ثنای خدا — خدایی که جز امر او انس و جن — خدای زمین و خدای سما
خدایی که او را ست ملک و ثنا — معز الدین و الدنیا ملک شاه ظاب ثراه و جعل الجنة مثواه — نکهبند در عسر خود ملک بخش
بسی حمد معبود و نعت رسول — رسول امین شرف ای قبول — نبرد و جهاند ار نیکو شمار
شه دهر و سلطان روی زمین — ملکشاه سلطان تاج و کین — که بنود مدنیا جاودانه دام در
رساند دعای تو شاه جهان — سر سپر و ران منز و فرمز و ان — کند عرض در حضرت پادشا
که هر کز بنبوده در بن روزکار — همه جد ما را بهم کار زار — خطایی که باشد بعفو جمود
نه هر کز ملکم کرده ملک شما — بخت از شما نر بر کز عطا — مرا ین کفت و کو مبالغ مس ست
ملک ارسلان شاه از کان — بدل اندر آورد و خصمی نهان — اباطوق و پندان باطراف
چو بوذیم زان قصه های کذاه — جنان شش آمد بامر آله — دل با پیکار مر سد نست
اکر بار دکر دی بخارست مان — کنون با تو ما را سر صلحست — بامد آنی تحمل کنیم
زما کر کسی کشته کرد د تحمک — به بندم ما جان بود در جهان — اکر جنک جویی تو کل کنم
شهادت پابند کاه کرم — وکر از شما کشته کرد د کسی — بو نوذ نه وحق عاصی نو کسی
شما آمد پسندید در کار زار — بکنیم ما تا که روز شما ر — بو نوذ عذر و رحضرت کرد کار
برا نامه کار آسانیست — بکنم از نیک و بذ تا تمام — بو نوذ رای رای شما والسلام

نویسنده چون کرد نامه تمام
بر و خواند سر پسر نامه را
بر و نصرخان کرد تحسین بسی
نه اسب گرانمایه با زین زر
ز نقد و ز تبرک و گنج بی شمار
روان کشت عبدالسلام وزیر
که ایلی همی آید از نصرخان
چو نزدیک شد خواجه عبدالسلام
بگاه میروی و تن اندام میست
که رستم بر نصرخان من و تو
روان کرد به روز راه سه روز
چو بیند سلطان عادل مراد
حضرت فرستید دل زان میان
بگفت این سلطان فرمود تو
دو فرسنگ فرمود بدرقه بشمار
ملک شاه سلطان ابر بخت زر
امیران و گردان نسته بسین
بدرگاه بر دند عبدالسلام
بر آورد بخته پر دیبا بی شمار
چو بگذشت از پر دیبا آفرین
چو بوذا و وزیری خجسته کلام
نهادند یک کرسی زرنگار
سرنامه بگشود و نیکو بخواند
بخندید آن پیکس جاماشا
در اشای مجلس چنان شد قرار

پس کشش پاسخ خواجه عبدالسلام وزیر و روانه شدن بسوی سلطان معز الدین ملکشاه ۰

که ماتند تو نیست تا را کسی
کنون ضبط کن جلگی کش کش
بر نصرخان آمد عبدالسلام
ده اکنون غلامان زرین کمر
وگرنه دو فوج جاهای تس
که تقدیر بنمود بر خامه را
همه جمع فرمود آنها مدار
روان کرد در ساحت عبدالسلام
هم امشب بر او در دوش کش
چو ماندش نزدیک یک منزلی
خبر کشت شه روز فیروز را
وگرنه کنیزان ترک امین
بنزد ملکشاه شاه زمان
بفرمود تا لشکرش سوار
بگفتس که نیکو در آور کلام
فرو د آمد و کرد پیروی سلام
پرسید شهرو زگانی مدار
جهان پهلوان جان سوزرا
وز من فضل بر گو که گاه زمست
جوابی حکیمانه کشش و زیر
سزاوار گرفت آن یل نامدار
بالی کری میروم ای امیر
اگر مست رخصت روم مش
بمن حال خود جلگی عرضه دار
بنزد یک سلطان کنی فرو فرز
که آید کی ایلی ای شهریار
که دارم رسالت بدانای امیر
عاندم چاندار لب یک دو
اجازت بود تا که بدنم بار
که او را بدرگاه باشد بنا
که تا خود چه گوید سمی نصرخان
بنزد یک شهر و زآمد زراه
جو بشنید به روز تاج و شاح
جو دانست شه روز فیروز
روان کرد با او دو سرکرده دین
امانک فرزندون دگر نور دین
دو رویه پسنا ده دلیران کار
همه چوشن و خود شان زنگبار
بگردش غلامان زرین کمر
نهاده زهر سوی تخش نزار
ابا جب و زیره و ندم و امین
یسا ول ستاده بدر گه نما
عجب ماند زان عز و جاه عام
سراپرده و خیمه عالی زده
بهر پرده ایر پسنا ده نزار
بگردش کاکا به صد صف زده
بدیده تاج و تخت و کش
سر خواجه را جاه بنجوت
بهر ند او را به پیش نظام
ندیده کسی سیج مانند ان
که تا کیر ز آن خواجه بر دی قرار
پیوسید آن نامه را بیکجت
وگر شرح آن با ملکشاه راند
نماند آن خواجه جوشن طلام
که در یک سر مو نکر د ادکا
بده مرتبه زیر دست نظام
کشیدند آن سکهای مال
ملکشاه چون کرد معلوم حال
کشیدند خان بار جلوی ایچ
ز هر نوع تعریر ها کرد شد
اگر کام سلطان به آید تمام
برانسان که باشد صلاح نظام

روان لشکر شاه کرد و بدر
بدستور سلطان کشور ستان
چو فرد از مشرق دمید صبح تار
بر چیزکان رای سلطان بود
گذشته دران قصر پاسی ز شب
بر دش بخوانا بخگاه خاص
بذو گفت دستور بو منی زمین
شو ملک ایران تو زان سی
طمع بر کند شاه ارملک زال
وگر نصرخان عمر ازش مکند
بود رای تو جلگی بر صواب
بتش آصف دلیر اکنون بری
من این کار را کرد خواهم نیب
جو سلطان ملکشاه ایدر جهان
همه دولتی یار ترکان بود
بذین شد قرار و چو جنبید
نخستین شب رفته را بانگ
بود رای تو جلگی رای ما
وگر باره سلطان بسازد بزود
چو خوان خورده شد جلوزر نگار
وگر تحفه و هدیه ها تمام
وگر تحفها راند خواهد عرض
ازان تحفه شد خان شادمان
چنان گفت ای نیک رای جهان
فکندند ازان نصرخان ترس
شد و یک دو تن ماه عود السلام

بتوران بود نصرخان سترگ
که گر پیش ازین خواجه ها گفت
روانه کنیش بیرک و بسار
همه رای و تدبیرها ازان بود
برون آمده خواجه با داد
براند از در عوام و خواص
که دانم که باشد جلالش چنین
شود سرد و دل را ستوده بسی
شود جمله دشمن ما بمال
یقین ازان که آزار خود میکند
سوال تو نیکو و نیکو جواب
خود آصف که گوید چنین نبی
رسانم بهم گر رعایت کنی
کنون نیست دراسکادر جهان
که هم خواجه او جهان بان بود
منور و گر بارده شد گوه و دشت
جو دانست آن نکته دانشور
به جه صلاحت آن سنجا
که خانه دار خانه دار آورد
بفرمود آن چیز یا و مدار
فرستاد همراه عبدالسلام
سوی نصرخان آمد و گفت حال
تر ا نیک شد یار در دوستی
بگفتا چه نوشت قوال قرار
بسی فکر بود و تحمل دران
بران باب کنند مرا کین

وگر نصرخان پسر کرد بدرقه را
بفرمود تا لشکرش ساز کرد
بنزد یک شهر و زآمد زراه
بنزد یک سلطان کنی فرو فرز
که آید کی ایلی ای شهریار
که دارم رسالت بدانای امیر
عاندم چاندار لب یک دو
اجازت بود تا که بدنم بار
که او را بدرگاه باشد بنا
که تا خود چه گوید سمی نصرخان
بنزد یک شهر و زآمد زراه
جو بشنید به روز تاج و شاح
جو دانست شه روز فیروز
روان کرد با او دو سرکرده دین
امانک فرزندون دگر نور دین
همه چوشن و خود شان زنگبار
نهاده زهر سوی تخش نزار
یسا ول ستاده بدر گه نما
سراپرده و خیمه عالی زده
بگردش کاکا به صد صف زده
سر خواجه را جاه بنجوت
ندیده کسی سیج مانند ان
زمین بوس کرد و بنشست شاد
بده مرتبه زیر دست نظام
ملکشاه چون کرد معلوم حال
کشیدند خان بار جلوی ایچ
ز هر نوع تعریر ها کرد شد
بران سان که باشد صلاح نظام

بکوید با او همه شرط ها
که بر در که شاه بسم غلام
که بر آخر جهان بان بود
بسی گه گرامی باوی نظام
بسی گه گفتند ارش و کم
گند عقد با شتری ماه را
شو د بخت و دولت بهم جمع
بیارند همی بخور و گاه
که ای صدر و دستور گلوم
سوار تو به جلد شکر زنم
گم نبند کی در تمکار تو
که پهلوی پسر و اور دکلاج را
که گرد و را یا ر شاه زمان
تن مرده را یا بذ او یار جان
در آور د با خوش عبدالسلام
تو ما را و زیری همی گوی در
که او ست مردی خجاکین
ز انواع نعمت بیار است
وگر خلعتی خاصه و آن طلام
که آمد بر و ن گر کبت از و بال
جنان شد که او مغز و تو پوستی
که تا کیر د م خاطر از غم کنار
بفرمود خلوت کنند و آن
یکی گفت کن و یکی کی نشین

قرار همه ملک توران و دشت
نمودنش بسی پیر تخمین نظام
بخان وار سلطان ای شاه عهد
همه ظرف آن نقره بود و طلا
چو خوان خورده شد باز برداشتند
در آورد و بنهاد هر شیره
یکی ترک ماننده حور بهشت
بهر گوشه یک گونه شب چراغ
در آمد بگردش زنی سوی جام
بخنا خواجه کای خوش کلام
در آمد بکنار دستور زین
ندارم درنگ از تو جان عزیز
کنون ست موقوف فرمان رای
ملکشاه فرمود کای نیک رای
تجمل مر آنچه گاید بکار
در آن حین تخل تکی یافته
سه فرزند بودش دلیر و هنر
ز پیشه بذی دخت یا قوتیان
وگر تیز و بیکین و جاه و مقام
پاکن زمانی موسم خدمت
بود نوبت عیش و فرمان و حضور
فلک می کند و جز رضای جم نیش
کی عیش جویی شود با متی
بسبب الک کرد و بلبسان تش
مع العقده و پستو ربارای رویش

بفرمود تا کرسی زرنگار
بخناکه و اناست عبدالسلام
که تا خوان انعام آرند زود
پر از لعل فیروزه و پشمها
و کیک پسر و ران جام می
نهاده ز سه نوع زر پشه
کرفنه یکی جام و شد مش شاه
میان یک درخی و مرغی چراغ
باواز چنگ و نی و رود و جام
تو و پستو ر ملکی و مارا نظام
بخنا که ای شاه روی زمین
بخواهم من تو دجون کنیز
بهر جا آن کیذ اهم کشور کشای
تو یی در مهمات مشکل کشای
ز خاتون توران در یغی مدار
پذیر فته اسباب او ساخته
سه شاه و سه پسر و آراسته یار
که تو پسر جز لیک پهلوان
همه بود از ضبط کار نظام

بفرمود تا کرسی زرنگار
بخناکه و در کل توران زمین
کشیدند خانی بخلد کال
همه بود زرد و ز دستار خان
صد و پنجاه ساقی صاحب جمال
بهر شیره نه صراحی پر
یکی جام از لعل بنهشت سوی
جو شرابادی کرد می از انجام
جو سلطان ملکشاه شد خوش حضور
بکو ماجه بیکو عهد اسلام
فرستاد پیغام نا نصر خان
همه ملک ایران و توران مراست
سراز رای او جون بهیچی مپیچ
بر و شکر کش شاز بهر عروس
ملکشاه از زمان بدر
ز پیشه بذو و اوغم زاده اش
یکی بر یکی رق محمد و کمر
در آن دم سنوز اول جان بود
فرستاد الفصه دستور را

کارسازی کردن خواجه نظام الملک جهت داماد ی سلطان
معز الدنیا والدین ملکشاه با تکان خاتون
بنت تمغاج خان بند پیر خواجه عبدالسلام و زیر نصر خان

کی از ما ز نی غم روی شاد نیست
که کس امیاری ندارد دمی
غرض زین نزاریع افشانند
رقم کرد الات واسباب بر

از ان پس فت و ز باب جلد السلام
زن ارباسد کش جلد حاکم ا
اکر زنده کردند فریدون و ضحاک
بذو نصر خان کفت کای نیک رای
بکفت و پیاده مخلوت سرا
مرا و یذن رو یین جان ست
جه کو یی و تد پیران کار دست
بروی حیا کفت خاتون ترک
مرا هم پذیرم سم بد از زبونی
بدانست کاز ا بوذان در حیا
در ایران توران اماج تخت
جو خشد آن شب شادی و ناز
بزکان توران جو کرد و سلام
جو خوان جو زده شد علوی کزید
تو کرد و پستی این کار را ابتدا
جه مقدار باید همی کنج و مال
بوذ مال و اسباب تکان بسی
و ز ان حضرت آنجه آید بکار
کنون من روم سوی سلطان کرد
بنوعی که نهند ایشان اساس
روان کشت و سلدوز زان مکان
بسلطان خبر کرد حاجب که باز
ز پس را بپوسید ان مکان
کنون بخش پاذ شاهان سزی
بکام تو دانا همه سر بسر

زمانه زانباشد بجز سوکوان
ز ن از شو جوانست و آن شوی نام
صفت کرد و آن تخت و آن بارکاه
بر تخت و جاش نماینذ کم
بکویم مر آنجه او بکو بذ بدست
مرا سجو جانی و دستور خان
ملکشاه کرد و ذات جوانسار
در ین عقد و سوکند یاد ذ خیانت
تذ امر جه باشد صلاح آن نجی
جو بشنید از و ان بخش حصر جان
سرو روی خوامر سو سیدند
کسی جون تو ذ ز ابروی زین
بر آمذ ابر تخت ز ر خسروان
و ز ان شاذ بش شاه کز و فراز
نشستند و دیوان خوذ ساختند
بکفا بذستور عبدالسلام
بکو سی کنون ماجه سازیم کار
و کر کفت عبدالسلام کزین
ز نعذه و ز جنس و ز اسب و علام
روانه کنیش بذ رکاه شاه
به پیم که رای ملکشا جیست
بر و جلکی آفرین خوانذند
در آن عمل و تذ پیر ز ماندند
جو بکذشت بر جله جمل و سیاه
در آمذ مقابل در شهریار
بشاذی بر آرند رو رو سیان
ز جشم بذ اند ز ما من و ان
بکفا که این خواجه دیذم کسی

اکر جند پیر ند یا خوذ و جوان
اکر جند باشذ جو حور بهشت
و ز آرایش فیل و خیل و سپاه
بکویم مر آنجه او بکو بذ بدست
مرا سجو جانی و دستور خان
طلب کرد تر کان طماج را
و ز ین روح تمغاج خاکست
در ین لکر بر کوی کاسای حست
که هستی تو ما را بر او ز بزرک
اکر غم بوذ یار و غمخوار نیز
از آن کرد این نوع کنش او
سلم شذو کشته ملک بخت
جو سذ خسرو حرف کرد و فراز
در آمذ ز در خواجه عبدالسلام
خاصان خوذ کفت مجموع را ند
بیایذ رسانید ما را بشا
که ما در نهیم و ر انفعال
بزرکان توران و کر مر کسی
ز لعل و جواهر و کر بی شمار
بکویم همه شرح و آرم خبر
بدینسان بکیرم ما هم قیاس
بذان حضرت آمذ و کرشاهان
رسول آمذه بذ ر ای شهر یار
بکفا که مانیذ جاوذ یذ شاه
بروی ز من شاه شاهان رسی
عذو با ذت از روی دنیا بذ ر

نخست آنچه میبایست کرد روان
زبهر عروسی بنصرخان
جهل اشتری پیچ حاشش بمن
جهل از کنیزان خوب آیین

به بستگ کرد و قرآن کاک
زر زرینه همه آلات از جلباب
نداشته همه زر اسپیدو سیم
جهل از غلامان پاکیزه نیم

وکر خیمه و خرگه و سایبان
وکر و خشن آلات و اسباب آن
جو نزدیک آن کرد و پیش شاه
بگفتا کرا این چنین عزو جاه

میاخنین کرد م اسباب را
بر شاه بر خواند ابواب را
بر و کرد و سلطان نزاد آفرین
بگفتن چو کردی مبیا چنین

وکر ضبطهای وکر کیوش
روان کن اباییک پیر آن خویش
پیوشان سراپای عبد السلام
همه جامهای مرصع تمام

بکش استر خاصه با زیر گیر
بزین مرصع بجل حریر
بر و ن آمد و خلعتی دلپذیر
پیوشید و کرد و کش اشتر ار

نخستین کشش سه فرسنگ راه
روان کرد با پور خود نامدار
جو شنید باغ زسلطان و زیر
همه ساخت یکیک زر و صحن و سیر

میان سه اندر سه صد آن پاک
همه کرد بر کرد فیل و سپاه
وکر باره تنبیب اسباب سر
بمثل حصاری باهین و شکت

سراپرده کنت نادر میان
همه پاک کردند خاشاک و خاک
زده خرگه و خیمها یکسک
زمین شد زحشم خروشان فلک

یکی خرگه چار صد پر زرسم
زدند نیم فرسنگ تنهای آن
بدر پرده وه وه بر آویخته
بدر تو و جواهر بر انگیخته

ابر پشت خرگاه شاهی وکر
زده در میان چوبشت بهم
یمین صد زده خرگه کرو بسار
وکر صد زده خرگه آن نامدار

زده خیمه اشتر بی شمار
زده خیمها بی نوع وکم
خزانه میان خانه پهلوی هم
زده پشت فراشخانه نکم

بحرکه یکی سختی از جار سوی
وکر اطاقها نیکرد و وکنار
ابر پشت آن مطبخ خاصه باز
بالات رتزینه و برگ و ساز

براو آنچه خوشا اهل و در
بزر و جواهر مرصع دو روی
بر و بسته وه پایه کرسی بلند
بر و فرشهای مرصع فکند

همه روی صحرا گسسته و فرش
ابر سقف خرگاه عموداته
بر و ن سراپرده آمد دوان
وکر باره بالای آن سایبان

در آمد سوی طبل خانه وکر
همه سایه بانس تقلاع ترش
ابرسا وری که همه کندلان
نشستی همه مردم پیه سبز

زنایی و بوقی و از طبلکی
دو تخت کران ساخته از طرف
کرا بالای سر تخت یا صد نفر
پوشیدو بس خوشا بزمکند

نواب با زکوسند وه هزار
دهلی و سرغوجی و پسنکی
بگنجواه و نخ آن دو تخت سلند
وکر خورده نیا بدر خورد خویش

زنجیری و تنبشی و شیرین وکر
زکاو و زاسکادی بی شمار
وکر مرغ الوان زاندازه بیش
همه کاسه چینی و بیمر بره

مرین بر کما جامه چون سد تمام
طعامی که بنبود از ان خوبتر
صد اشتر همه قند و صد اشتر آه
ملکشاه رادل و جان کشاد

سواره شد آمد بنظار کی
در آمد بنزدیک سلطان نظام
مفصل سلطان همه عرض داد
پا بی همی شکر از خواجه گفت

بگفت ای پذیرنده بخشایکان
بدینه آن همه برک بکار و زر
دل از شادیش همچو گل بر شکفت
بجز تو تو کرا باکسم کار نیست

همه ملک ایران و توران زمین
زنو شاد و کشتم تمامی روان
مرا خود بجز تو کسی را نیست
نهم من و کر همه بر روی آن

بیا مذبذان تخت آن پاکگاه
تنه اجل کرد م بنزدیک من
نخستین بود مهر تو معتمدان
بی خوردن و عیش و رامش گاه

وفن فخر الملک بن نظام الملک با تفاق خواجه

راویان اخبار و ناقلان عبد السلام و شرح کرد ن و داماد کی دن سلطان ملکشاه اسرار روایت میکنند که
چون خواجه نظام الملک ترتیب پیش کش و داماد کی کرد و کار سور بدان طرق که شرح آن منظم گشته شد سرانجام
نمود و فرزند خود فخر الملک را با تفاق خواجه عبد السلام پیش کش بردند و نصر خان ببانه تجلی سرانجام کرد و
فخر الملک را خلعتهای فاخر فرمود و خود در مهد مرصع روان گردند و آن شب داماد کی و عیش کردند
که پس نه دیده و در تواریخ سلاطین کس نشنیده و نصر خان و ملکشاه با یکدیگر شراب خوردند و صحبت داشتند
و جهل روز تمام مردم ایران و توران فوق و عشرت کردند و سود او معامله کردند و هر روز با یکدیگر
پیش کشی و تبرکی جهت هم و یکدیگر می کشیدند چون جهل روز بگذشت ملکشاه وداع نصر خان کرد و نصر خان
نقد و اسب و غلام و برک کشید و سلطان با مرو آمد و تنگان تمغاج را مهد توران خواندند تو اشانه ا
در عیش و مراد و کامرانی بداد پایه سر معامله و قصه عاد الدوله قاورد بن چغر بیک که او را سر حد کرمان
نصیب شد و حالات او در حروم و عمان و فارس چ بود و الله اعلم قصه ملک رکن الدنیا و الدین عاد
الاسلام و المسلمین قاورد بن چغر بیک که او را قره ارسلان گفتند و کرمن خر موز و فارس
مادر لشکر همدان با سلطان ملکشاه حرب کرد و سپری شد راوی تاریخ روایت میکند که چون آل سلجوقیا
سعادت یار شد و اقبال روی نمود و ممالک فتح کردند چنان که یاد کرده شد طغرلبیک و عراق و ری
و آذربایجان که بشرح پیان رفت و چغر بیک با فرزند بزرگ الب ارسلان محمد در خراسان و خوارزم
و توران سر نوع که رانده بودند بشرح نظم و نثر گذشته شد اما چون در ماه شعبان سنه اثنی و اربعین
و اربعمایه که ملک قاورد که فرزند چغر بیک بود و بهادر و عادل و کاردان بد ارالامان کرمان رسیدند
و لقب او عاد الدوله و با مادر قاورد بن داود بن میکائیل اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن
چغر بیک بنشستند و بنا ماکه در کرمان فرموده است بدین طغرا ثبتت و چون دلیل دولت و فاید تقرر
او را بسلامت سرای و سنت خانه کرمان راه نمود و عنان عزیمت او آنجا کشیدند و در آن زمان عنان مملکت
در قبضه اقتدار سلطان با کانجار بن سلطان الدوله بها الدوله بن عضد الدوله بود و بحال سلطنت
ملک او جامع ممالک فارس و کرمان و مستغرق سریر و رسیر از فرمودی و قبضه اشان علی حده در تواریخ
آل بویه آورده شود انما در سر محل سخن بقدر آن که در آن باب باشد آورده شود و انما الله نخاط عاطر
نواب حضرت سلطنت شعاری در آمد که بزرگ و زندگانی حضرت سلطانی غیاثی بسکت باد و سا
حضرت همایون جاناد و در کرمان او را ناپی بود و نام او بهرام بن اسکپشان بن دکی از ابنای دیالم
و اسکپشان دیلمی متمول و محتشم بود نماست جانک در حق او گفته اند شعر

واذا ارجهان اکرد و بندی واذا ارندی لشکر پشان دگی و درخدمت فاورد و از طبقات ترک و تنگکان مردی

پنج شش هزار بود ندیم در زین نایده و در زره پرورده سفل همه روزه کن اعدا و لوای ملک او دین

و شب فراش و لحف ایشان مغفرین و اما در شهر بر داسیر با بهرام مشتی و یلی عاجر بحاره بود ند

سرکرد لشکر ترک نادیده و آواز کان از کشا فبار و یشان نشنیده و در بعض بر دو پسیر عادتی بنود بهرام

در شهر فرو بست و دیالم زو پنی جندکه داشتند اند احشد و از تتر رکان جندی باک شدند بهرام صوت

این حال و واقعه آشنا بار کاه ملک باکالنجار کرد و مدت اعانت مُعادی می شد شدت پاس فاورد می نهفت

اشظار نمی داد بهرام مصلحت خود و رعیت در مصالحت فاورد دید بدان که ولایت تسلیم کند و دختر فاورد

دهند و در اثنای تقریر اسباب وفاق و تمهید قواعد اتفاق با ملک کالنجار نهضت فرمود بهرام حزن روی

بکعبهٔ سوای ترک آورده است و بشب بر بادیهٔ صحت دیلم کرد و کس فرستاد نبراه و کیزکی را از خواص

حجرهٔ باکالنجار بمال و مواعید افضال بفریفت تا باکالنجار را زمرد اذ و در جنات فرو شد و لشکر او جون

صولت ترک سولت ملک فاورد شنیده بود ند هم از آن منزل روی باز فارس نهاد ند و ملک کرمان

فاورد را مسلم شد و ملک فاورد پادشاهی بوده است عادل نامزنده یا زنده مدبر معمر متمثل فرمنطر رایات

دولت او در عالم گشایش بمنصور رایات اقبال او در پادشاهی بر صفحات روزگار مسطور و از حذق

صنعت او تا در نما پسیس مبانی جهان بانی ملک کرمان صد و بنجاه سال در خاندان او جاند و اولاد او

امثال او نبذه از مکتب او خورد ند و خواب شب و آسایش روز ایشان نتیجه بود و تعب او بود از ابواب

سیاست و اخلاق جهان داری او کی آن بود که در محافظت عیار نقدی که میزد بمبالغت بمودی و مدت

پست و چهار سال که پادشاه بود در نیم دزه نقد او زیادت و نقصان نیافت لاجرم این ساعت نقاوردی

بر همه نقود راجح است و گویند که مرکز رخصت نداده است که بر خوان شش او بره و بزغاله آورده اند و نیار

اجحار اقتاب نیز آنرا بهذیح نیاراسته بود و گفت بره طعام یک مرد باشد و جون یکساله شد طعام سه

مرد است و در پرورش او ربحی بکلی نمیپسند و علف از صحرا میخورد و می بالد و جون در ممالک فراریاف

او را فتحها و ظفرها بیشمار شد و لشکر بسیار بر و جمع شد و حشم بی حد گرد بر آمد و ارتفاعات سر دسیر

بارزاق ایشان وفا نمی کرد جایهٔ مال و منال کرمان از کرمسیر و کرمسیر در دست کوفج بود فرنگار

دراز از عجز و بیم کردن اسپتیلا فراشته بود ند و سینهٔ تغلب سپر کرده و در حدود ایشان گشتی بود

و بشوکت اندک فتح ایشان میسر نه و جمله کرمسیر از جارفت تا لب دریا مزو کرفته بود ند تا حدود فارس

و اطراف خراسان می شدند و از درزی و قطع طرق مال باز ولایت خویش می آوردند این قصه بر رای ملک

فاورد عرض داد ند دانست که بمجاهدت و مکابدت بیخ فتنه و آن قوم از زمین عناد بر تواند آورد و اذالم

تغلب فاخلب عیون و جواسیس بر پشاد و شمال و اذنا بمداخل و مخارج و مکامن و مضایق محل و مقام

ایشان واقف شوند و اوقات اجتماع و اجتثاث و تفوق و تشتت ایشان را رعایت کنند و انتهار فرصت

دارند بعد از مدتی جاسوسی رسید و شرح احوال منازل و مراحل و مساعی و مراعی آن ملاعین داد و گفت

که فرصتی سانح شده است اگر اشتمار آن در حیز طاقت آرند صورت نجاح در آئینهٔ فلاح جهره نماید

دو پسر که سرور قوم اند و پیشوای ولایات مواصلتی و مصاهرتی دارند و نا دو سه روز دیگر میخادر

و میخادر النقاف نهاده اند و مراجون ان حال معلوم شد جان بمیان بستم و بخدمت شافتم ملک

فاورد در حال شعر بفرمود تا حرش را زین کنند سواران بر و نها پراگنده کنند برنشست و بیرون شد

و لشکر جنانجه از منصت او باجزمی شدند بی مشایعت می کرفتند و طاعت مثابت می نمودند و شبانروز

همیرفت رسپید و حشم اندک بازوی شوانست پیوست و اذا قضی الله امرا تیتا اسپ به پک روز

و یکدیگره کوفجان شد و همان شب اتفاق عروسی بود و جملهٔ اکابر و اصاغر و معزز و کبتر و زن و مرد

از اشراف و ارذال مجتمع و بعشرت و نشاط مشغول بحرکاهی بر سر آن نخاذیل افتاد و شانرا

خارکشای خوش فرمود و یک کوذک را زنده نکذاشت فنا هم و یسطهم حریه و صبحهم و یسطهم تراب

و من فی کفه منهم فتاتینا و من فی کفه منهم خضاب کشته زخم خنجر فرو رفتم بجاره رنک جبره خضاب

سرهای پرکشان بعد دری حرکه جون کذار در دوده بر چیخ وجله اموال لایت از حلی و حلل و مراکب و غیره

معد و مهیا و همه را در قبض آورد و ولایت کرمسیر از شوایب مداخلت اغیار خالی شد و کشاوه و

فتوح بحیال القصص از منشیان ملک فاورد که متداول آن است بدین معنی کواه صدق است و شاید حق

را فتوح او فتح عمان است و قصه اینک بر رای او عرض کردند که ولایتیست که آنرا عمان کویند

خزانه از انواع نعمت مملو و قرضهٔ با وفار نصار مشحون و غرضه آن از حصنی مانع و معاونی مدافع

فارغ و خالی و از ساحل سرموز تا آن بقعه مسافتی نه بس دور است راماخط امواج دریای محیط در پیش است

و از رکوب مراکب ابی ناجار کنت شعر بغوص البحر من طلب اللآلی و من رام العلی سهر اللیالی

کفت سپاه من انجا رسند کشتها کرد آلی سرموز پذرعی جاشوتی تیز با بها کیشا سازند رسد نظم

بفرمود تا نقل انو کنند زمین پرنفیر و وار کنند روی بکرمسیر آورد و امیر سرموز را حاضر کرد

بفرمود تا جواری و منات و مراکب سفاینه را ترتیب سازند و بحکم دلالت عنان خدمت ملک

کیرد تا رایت منصور او در اسره عمان مرکز کند امیر سرموز کر طاعت بت و ارباب عبور بر باخت

وخترهمایون ملک بر مرثد عمان را شهریار بن باقیل کشتی وجون طلای ناکمان مخت نا اندیشه دیدروی در
اخفا کشید وملک در اخشا، ثمرات مراد وجبایه اموال واستخراج کنوز با قصی الغایت رسند وعدت
ولایت بازیادت ارباق نمود وبهواعید خوب وکاشکتان وسخکان عادل مستظهر کردانید وخطبه
وسکه ولایت بنام خوستن فرمود وشال واذ ماطلب امیر ولایت بازکشد وپیش وی آرند که درایان
خدای است وجنان مراعات من اورا در شوری بازدیدند ومخدمت ملک آورد ندلعت اتابکنک
من بمهانی آمدم از مهمان بگر بحق اکنون بازمیکردم ولایت تراست وشحنهٔ من انجا درخدمت وصحبت
توی باشد آن بجاره نیم مرده درکفک خدمت افادوبنزبان تضرع زار بهاکرد وگفت ای ملک خودبدان
طفل دارم اگر مراند مکذاری باقی عمر بجد قضار الله بخشیده انعام ملک شنام ملک را رقت آمد
واورا امین کردانید ودرحمت فرمود شعر قل العدی یا اصبغ عن هفواتهم والصفح فی عنق الحدود صبیح
عفوکان سنا اصل دل دانی از برای جرو زیداری تو طمع خواهی تو دل دانی اوزتو عفو خواهی وکرم
بشهریار او فاین وخزاین ونزو امر وجوامر آزاد وملک راحد متاکرد وملک درظل سلامت
وکنف دولت بازکرسیر کرمان آمد وعنان تا آخر عهد ملوک کرمان بنوده سوسته شحنهٔ کرمان آن جا
جون سلجوقشاه بن ارسلان شاه بعداز واقعهٔ پدر وحلوس پسر اورش ملک محمد بجان افاد وانجا مقام
کرد وشحنهٔ کرمان دیگر فرستاد وملک قاورد ولایت فارس از فضولان خالی کردانید وتخت ملک شیراز را
بجمال عدل خویش پاراست وشاه عدل این قصه محراب است از سک مرمر در مسجد جامع شهر بردیبر
برحواشی آن بنشته که این محراب از فیروزاباذ فارس پس ملک قتلغ ارسلان پیک بکرمان آورد وملک
قاورد را فرزندی بسیار بود از پسران که نام ایشان سنیده ایم مخت اند سلطانشاه وتورانشاه
وامیرانشاه ومردانشاه وحیس ودختران جهل نفر بس مشهور ترین مخت بودند اما بدایی استماع
افتاد که دختر جهل بوده اند وبعضی درحکم ادای آل بویه بوده اند وبعضی بنبادات خیص داد ودرآخر
عهد جون مملکت فارس بر وسلم شد وجنان روی نمود که قصهٔ سلطان البارسلان محمد که اورا در لب
آب قصه افاد وخواجه نظام الملک حسن مذیر سلطان ملکشاه رابه تخت نشاند وادامه ای که شرح ان
گذشت سرانجام نمود وباز مملکت مرو وسرخس وخراسان آمدند وبضبط ممالک مشغول شدند
ملک قاورد را سلسلهٔ محبت تخت عراق وخراسان کرد وگفت تا من باشم جای پذیرد وبرادران
منت وسلطنت اکنون چنان با من متعلق است ودرین باد آسلطان ملکشاه ناحمانه نشت
وتعهد باکرد وایشان را بدعوت خانه وفاق اسپتد حاکرد وازایشان لبیک اجابت بشنود واورا عهد او

نصرت واذند لشکری که داشت بعراق گشیند وبهمدان موسسند وبرسلطانشاه وامیرانشاه رابا خود
برد وملک شاه در ری بود عزم همدان کرد وملک قاورد با بند خلافت با بند خلافت امرا خصم با لشکری
اندک خود زاور ورطهٔ هلاک افکند امرآ عراق از خطهٔ صفاسر بتافتند ودرخطهٔ وفا نیامدند لشکر کرمان مغلوب
شد وقاورد را اسپیر کردند ودربند بداشت درآخر روز امرا ولشکریان بیش خواجه نظام
الملک تلاش انعام واکلکای کردند که کاری جنین کزارده ولشکری سکسته البته مارا نان پاره باید
ودرمیان ناملایمی گفت که اگر مارا خوش ندارید واکر نه قاورد را عمر یاد خواجه نظام الملک از ان سخن
بیندیشید وحسابی برگرفت لشکری اقتدارک کرد وگفت من امشب درخلوت با سلطان سخن گویم ومعاملهٔ
شما بموجب ولخواه بسرانجام نمایم وامرا جون متفرق شدند خواجه بیش سلطان آمد وسلطان دراین حال
بود که عم خود زاقاورد را بتربیت کند وولایت اورا بدو باز دهد وباخواجه از این مقوله سخن گفت خواجه
شرح امرا ولشکریان وطلب عطا ونان پاره وسخن بوالفضول که قاورد را جرا باز عام باز گفت وگفت
اگر قاورد زنده می ماند به سلطنت نرسید امید واعتماد نیست گفت برحق بگم گفت اورا زمرهم آب
پلاک باید کرد سلطان گفت تو دانی درزمان قدحی شربت زهرآلود کرد وسه جهار نانه اشیده رش
تراشیده دل باخراشیده رارو انه کرد تا آن شربت بخورد قاورد رسید وبجد تمام بخورد او دادند
وهمان دم فرمان یافت ومردو پسر اورا میل کشیدند امیرانشاه از درد وفات یافت اما سلطانشاه
بزیست ودرآخر قدری میدید شعر ای دل جد خویش بکن دار کابار شدی بجان کرفتار
اما سلطانشاه را آئینه بصراز سنک سکسته نشد واورا شخصی ازجشم پذیرانه لشکرگاه بدزدید وبرست
خود اورا بازکرمان رسانید ودرکرمان کرمانشاه که پذیرانه ای خود نسانده بود همه کلیه دنیا
داغ کرده بود وبکوشش عمتی رفته واچیرچین طفل بود مهد اورا بر تخت می نهادند وباری داذ بدو
دیگر پسران او در قلاع بردند قلعهٔ کوجک بود که از اکوه دیه خوانند وجند جا تام عمر بودانشاه بش قاورد
بر دیوار نشته است جون رکن الدولهٔ سلطانشاه بر سیند در ماه صفر سنه سبع وستین واربعمایه
تخت ملوک مورونی خود زا بدینت فرخویش پاراست وامور ممالک درضبط وقبض قرار داد
جون کیسال کذشت سلطان ملکشاه عزم کرمان فرمود وهفده روز به درشهر برده سیر کرمان
بود وسلطانشاه درلباس خضوع بقدم خشوع پیش آمد وگفت مراجل خواست که حکم خویش عم محرم
تواند کرم پسلطان جهان روانداشت وبدست خربندکان لشکرگاه افتاد سلطان سولند خورده بود
که کرمانشاخراب کند بتصدیق سوکند اورا یک برج از قلعهٔ کهنه پسر میدان که آنرا برج فیروزه میخوانند

واین ساعت سنه خراب و سلطان بازگردد و سلطان شاه پادشاهی بود عشرت دوست و ده سال با دما
بود عشرت دوست و ده سال پادشاهی و در حدود و حدوث و اقصا ما تورست و در آخر عهد ملک از برادران
او در کرمان تورانشاه ماند بود و او را بجانب بم فرستادند نه بطریق نیابت بل بحکم استیلا جه ملک
تورانشاه در میان زمان پیر و رده شده بود و در تضاعیف شمایل او حسن لینی بود و اگر سخن لینی بدان
گرمانی گفتی و سلطان شاه و دیگران از وحساب پادشاهی بر نمی گرفتند و چون سلطان شاه از شرف ملک بهبوط
بلاک پیوست و از اولاد ما و در جز عماد الدوله تورانشاه غاند سرای ملکت بجا رحد بحکم ارث حق
او شد و در ماه رمضان سنه سبع و تسعین و اربعمایه به سلطنت کرمان قرار یافت پانیم سر قصه سلطان
مؤید الدنیا و الدین سلطان جلال فرش ملکشاه بعد از وفات فاورد و آمد بکرمان بعد از ان که بری باز
گشت جزوقات بر از و امیر الیاس بن الب ارسلان که والی بلخ بود بدو رسند و سلطان بعد
از مراسم غزا و یلیر بر او زر اشاب الدوله کمش را بشر نهاد او و بلخ فرستاد و و لایت امیر الیاس
بود و او و سم در سن ایام رسولان سلطان ابراهیم بن مسعود با رغزنین بری رسیدند تا حد منها
و نجهای بی قیاس و دختر سلطان ملکشاه را کو مرملک خاتون بسلطان ابراهیم بن مسعود دادند و او از
ری او را بغزنین فرستاد و بدین سبب او در اعهد عراق خواندندی و سلطان از ری بخراسان باز
گشت و چون بحدود مازندران رسید و ملوک مازندران و طبرستان بخدمت آمدند چون بدره
رسید ع سلطان ذرا عزاز و اکرام او مبالغت نمود و امیر امیران خواست که در پیش تخت زمین
بوس دهد سلطان اجازت نداد و او را با خویشتن بر تخت نشاند و ولایت و لوالج و خیلان بدو باز داد
و او را موید الملک رکن الدوله لقب نهاد و مراة و فرنج و نواحی غور و غرجستان بدو داد و او
و او ذ ملک نوری بر پس بن الب ارسلان و سبب آنکه خاقان بنواحی ترمذ تعرضات میرسانید و نیز دیگر
سلطان رسولان فرستاد که تو مدار ما و را لفراست بمن باز باید گذاشت و تصرف در باقی باید کرد
و عمال باز خواند سلطان از مهرات بلخ رفت و معارف بلخ نیز از خشم خاقان شکستها نمودند و سولی
از ان خاقان بلخ رسید و گرزی آورد بخانه من و شمشیری و من و پیغام رسانیدند که خاقان میگوید
گرزی و شمشیر که بذان بازی کنیم فرستادم با شمشیر خلک و گرز روز مصاف از ین قیاس کرد سلطان
فرمود تا جمله امرا و بزرگان و رسولان روم و سند و کشان عرب و عجم حاضر آمدند و سلطان در میدان گرز
را بدست گرفت و سنت بار گرد بر گرد ایند و هشتاد قدم بینداخت و فرمود تا اشتری بخی آورند و ان
شمشیر خاقان بر گردن شتر زدو از بن جدا کرد پس فرمودتا کان حاضر آورند بزه کرد و جمله

تیر بینداخت و کمان از زه فرو کرد و سم در میدان امیری را که نوشتکین موی گمشدی یا رسول خاقان نام
زد کرد و کمان بدیشان داد و گفت گرز و شمشیر شما بدیدم و بیازمودم و ما را آن کفایت که اکران را
بزه بر آورند با سخن تمشیر و گرز باید گفت و الا بانی که در سرای گنند زشت باشد پیش مردان
آوردن و رسولان باز گشتند و پیغام بگزاردند و جمله لشکر خاقان بحکس آن کمان بزه نتوانست
آورد و سلطان از آب بگذشت بدر ترمذ فرود آمد بر او ز خاقان ابعد از جنگها بسیار از حصار
بیرون آورد و بهر قند باز فرستاد و از ترمذ بهر قند رفت و خاقان صلح طلب کرد و خدمت بسیار
از بهر قند بیرون فرستاد و سلطان از اطاعت نمود و ما لها قبول کرد و سلطان مظفر و منصور بلخ باز آمد
و از بلخ بری شد و امارت خراسان و نیابت خویش بیرا ذر و اذ شهاب الدوله کمش داد خلافت
المقتدی باحد ابو العباس عبد الله بن محمد بن القائم تمام بالا بود و نخیف و اسمر و سیاه چشم و تنک
محاسن و ما ذر او کنیزک بود نام علم و چون دو از دهم شعبان سنه سبع و تسعین و اربعمایه قایم
گشته شد المقتدی را خلافت نماند نه و نوزده سال و دو ماه بماند و چون خلافت نشست سرد یک
سلطان ملکشاه رسولان فرستاد و تعزیت و مثال نیابت و سلطان در خراسان و سیستان و عراق
و خوارزم و طبرستان و کرکان و مازندران و آذربایجان و فارس و کرمان و عمان و اهواز
و خوزستان و بصره و ملاد بکر و در کوفه و بغداد و این همه سلطان ملکشاه را مسلم بود و کرولادت
سلطان محمد و سلطان سنجر رحمهما الله علیه و ما ذر ایشان حکایت خبر شنیدم که در اول عهد سلطنت
ملکشاه بدان وقت که باصفهان بود نیک روز خادمی را که اسپاذ سرای بود بخواند و فرمود که فلان
کنیزک را بخدمت خوان این خادم برفت و باز آمد و با سلطان گفت جمله کنیزکان در باغند بر لب
حوض بر منه آب بازی میکنند آن جا شوانتم رفت و این باغ در سرای سلطان در گشاده و او
سلطان خواست تا ساعتی نظاره کنیزکان کند و از ان تماشا بهره گیرد و با یک دو خادم در باغ رفت
و در دیده بر بام کوشک شد که حوض در بای آن بود و نظاره میکرد و این کنیزکان یکدیگر را در آب
در آب می انداختند در میان ایشان کنیزک بود چهارده ساله بر کوشک خویش مزاحم کشید
و سخت بخرد و آهسته در میان کنیزکان نشسته از اتفاق چند نوبت نظر سلطان بر و افتاد و ناگاه
کنیزک در و در آمدند و او را بگرفتند که در آب انداز ند بسیار زاری کرد و سوگند ها خواستند
نماند و را بر منه کنند بهیچ صنعت بنگذاشت همچنان با جامه در آب افکندند بقوتی تمام سر او بشکست
بر کناره حوض آمد و کنیزک بسیار بگریست سلطان از به دول بسوخت و سخت بر بخید و بحجره خاص آمد

آمد و فرمود تا آن کنیزک را بخدمت آوردند و او را بنواخت و با او نیز نیکی کرد و او را بگفتار فرخ نهایت
خوش دل گشت و هم آن ساعت آن حجره بدو بخشید و هر چه در آنجا بود از فرش و زینه و سیمینه و کنیزکان
خدمت و خادمی را بخواند و کار او را بدو سپرد مدتی بر و این آن کنیزک کسی بخدمت نخواند از جمله کنیزکان
و زنان که در پرده سلطان بودند و هر نوبت که او را پیش آن کنیزک کسی بخدمت نخواند از جمله کنیزکان
کنیزک بار گرفت و در اصفهان بماند و در آن وقت که سلطان بترمذ بود و بر از خان سر قند را از حصار
ترمذ بیرون آورد از اصفهان خبر رسید که آن کنیزک پسری آورد سلطان فرمود تا او را نام پدر سلطان
الب ارسلان محمد بن داود نام کردند و آن سلطان محمد غازی بود و بعد از آنک سلطان بر اق بار گشت
و از عراق بشام بازگشت شهری که آنرا اسپنجاب گویند روز آدینه بیست و نهم رجب سنه سبع و سبعین و اربعمایه
پسری دیگر آمد نام کردند فرمود تا آنرا بنام آن شهر خواندند سنجار و آن سلطان سنجر بود و حق تعالی
که ما در سلطان کرد است و در خراسان و عراق طامرست و تا آخر الزمان باقی خواهد ماند و بیرکات او
بسیار خویشاوندان او از کرپشان پاکدند و مسلمان شدند و همه را نیکو داشت و هم در سن سال سلطان
باخراسان آمد و بمرغاب مراة منزول کرد و از آنجا باورالنهر رفت بر اه بلخ که تمش الملک خان در
سر قند خلاف کرده بود و بتر آمده و اصفهان گبود جامه بود و سلطان او را بتر مذ کاشته بود یکبیشه اول
بترمذ آمد و دوم نوبت قلعهٔ ترمذ بگرفت و مسلم کرد و از آنجا بجیحون رسید و در نخشب رسیدند بامان الدوله
لیکن پیش باز آمد که بداد تمش الملک بود و عذر خواست و دیگر نوبت صلح کردند و فراری نهادند
و سلطان بخراسان باز گشت چون بلاد شام در آمده اند و رسولان فیصر بخدمت رسیدند
و خذلان مال و نعمت آوردند که مگذار سیج پادشاه بهیچ پادشاه نیاورده بودند سلطان از ان راه
بحلب باز آمد از خراسان معتمدان و رسولان رسیدند که شهاب الدوله تکش یاغی عاصی شده
و سلطان بانگ روز بجند معدود از حلب نبا بور آمد جانک خاطر با قبول نکند از انجا روز بکار
که از حلب بنا بور رسید با صل سوار و جاعی جم که بخراسان مانده بودند بسلطان پیوستند و تعجیل
یاغی رفت شهاب الدوله تکش ترمذ کرد بخت سلطان از چیحون بگذشت و او را در ترمذ نیافت و شهر را
آمد و بعد از ان او را بگشت و سلطان ملکشاه سه نوبت قلعه ترمذ را فتح کرده است و در شهور سنه احدی
و ثمانین و اربعمایه شمس الملک بسمرقند عاصی شد و سلطان سیوم نوبت بماورالنهر شد و خانها نرا
در کار شور یافت و بعد از مدتی شمس الملک معونی را بیرون فرستاد و پیغام داد که گناه خویش
بدانستم و بدان معترفم و آمدید کار جمله بادشاهی مشرق و مغرب ترا مسلم کردانیده است و علیه

سلاطین

سلاطین و ملوک به بندگی تو اقرار دارند و بخدمت تو حاضر میکنند یک خانه بگذار که باقی ماند و گناه
من در گذار از داد من عفو کن و مرا به بندگی بپذیر و اگر شریف دیار دختری از ان من بخداوند زاده
دیدنا امن باشم و نظام الملک او را بیاورد داشت و سلطان عفو کرد و خاقان شمس الملک بر آن اند
و در مرتبت سلطان زمین بوسه داد و سلطان او را بنخشید و با ورالنهر باز انی داشت و بخراسان
باز گشت و در ان وقت که بدر گاشغر بودند رسول فخر الملک بیامد و بر از خان سر قند را از حصار
ترمذ بیرون آورد از اصفهان خبر رسید که آن کنیزک پسری آورد سلطان فرمود تا او را نام پدر سلطان
الب ارسلان محمد بن داود نام کردند و آن سلطان محمد غازی بود و بعد از آنک سلطان بر اق بار گشت
و از عراق بشام بازنشد شهری که آنرا اسپنجاب گویند روز آدینه بیست و نهم رجب سنه سبع و سبعین و اربعمایه
پسری دیگر آمد نام کردند فرمود تا آنرا بنام آن شهر خواندند سنجار و آن سلطان سنجر بود و حق تعالی
که ما در سلطان کرد است و در خراسان و عراق طامرست و تا آخر الزمان باقی خواهد ماند و بیرکات او
بسیار خویشاوندان او از کرپشان پاکدند و مسلمان شدند و همه را نیکو داشت و هم در سن سال سلطان
باخراسان آمد و بمرغاب مراة منزول کرد و از آنجا باورالنهر رفت بر اه بلخ که تمش الملک خان در
سر قند خلاف کرده بود و بتر آمده و اصفهان گبود جامه بود و سلطان او را بتر مذ کاشته بود یکبیشه اول
بترمذ آمد و دوم نوبت قلعهٔ ترمذ بگرفت و مسلم کرد و از آنجا بجیحون رسید و در نخشب رسیدند بامان الدوله
لیکن پیش باز آمد که بداد تمش الملک بود و عذر خواست و دیگر نوبت صلح کردند و فراری نهادند
و سلطان بخراسان باز گشت چون بلاد شام در آمده اند و رسولان فیصر بخدمت رسیدند
و خذلان مال و نعمت آوردند که مگذار سیج پادشاه بهیچ پادشاه نیاورده بودند سلطان از ان راه
بحلب باز آمد از خراسان معتمدان و رسولان رسیدند که شهاب الدوله تکش یاغی عاصی شده
و سلطان بانگ روز بجند معدود از حلب نبا بور آمد جانک خاطر با قبول نکند از انجا روز بکار
که از حلب بنا بور رسید با صل سوار و جاعی جم که بخراسان مانده بودند بسلطان پیوستند و تعجیل
یاغی رفت شهاب الدوله تکش ترمذ کرد بخت سلطان از چیحون بگذشت و او را در ترمذ نیافت و شهر را
آمد و بعد از ان او را بگشت و سلطان ملکشاه سه نوبت قلعه ترمذ را فتح کرده است و در شهور سنه احدی
و ثمانین و اربعمایه شمس الملک بسمرقند عاصی شد و سلطان سیوم نوبت بماورالنهر شد و خانها نرا
در کار شور یافت و بعد از مدتی شمس الملک معونی را بیرون فرستاد و پیغام داد که گناه خویش
بدانستم و بدان معترفم و آمدید کار جمله بادشاهی مشرق و مغرب ترا مسلم کردانیده است و علیه
من در گذار از داد من عفو کن و مرا به بندگی بپذیر و اگر شریف دیار دختری از ان من بخداوند زاده
دیدنا امن باشم و نظام الملک او را بیاورد داشت و سلطان عفو کرد و خاقان شمس الملک بر آن اند
و در مرتبت سلطان زمین بوسه داد و سلطان او را بنخشید و با ورالنهر باز انی داشت و بخراسان
باز گشت و در ان وقت که بدر گاشغر بودند رسول فخر الملک بیامد و بر از خان سر قند را از حصار
ترمذ بیرون آورد از اصفهان خبر رسید که آن کنیزک پسری آورد سلطان فرمود تا او را نام پدر سلطان
الب ارسلان محمد بن داود نام کردند و آن سلطان محمد غازی بود و بعد از آنک سلطان بر اق بار گشت
و از عراق بشام بازنشد شهری که آنرا اسپنجاب گویند روز آدینه بیست و نهم رجب سنه سبع و سبعین و اربعمایه
پسری دیگر آمد نام کردند فرمود تا آنرا بنام آن شهر خواندند سنجار و آن سلطان سنجر بود و حق تعالی
که ما در سلطان کرد است و در خراسان و عراق طامرست و تا آخر الزمان باقی خواهد ماند و بیرکات او
بسیار خویشاوندان او از کرپشان پاکدند و مسلمان شدند و همه را نیکو داشت و هم در سن سال سلطان
باخراسان آمد و بمرغاب مراة منزول کرد و از آنجا باورالنهر رفت بر اه بلخ که تمش الملک خان در
سر قند خلاف کرده بود و بتر آمده و اصفهان گبود جامه بود و سلطان او را بتر مذ کاشته بود یکبیشه اول
بترمذ آمد و دوم نوبت قلعهٔ ترمذ بگرفت و مسلم کرد و از آنجا بجیحون رسید و در نخشب رسیدند بامان الدوله
لیکن پیش باز آمد که بداد تمش الملک بود و عذر خواست و دیگر نوبت صلح کردند و فراری نهادند
و سلطان بخراسان باز گشت چون بلاد شام در آمده اند و رسولان فیصر بخدمت رسیدند
و خذلان مال و نعمت آوردند که مگذار سیج پادشاه بهیچ پادشاه نیاورده بودند سلطان از ان راه
بحلب باز آمد از خراسان معتمدان و رسولان رسیدند که شهاب الدوله تکش یاغی عاصی شده
و سلطان بانگ روز بجند معدود از حلب نبا بور آمد جانک خاطر با قبول نکند از انجا روز بکار
که از حلب بنا بور رسید با صل سوار و جاعی جم که بخراسان مانده بودند بسلطان پیوستند و تعجیل
یاغی رفت شهاب الدوله تکش ترمذ کرد بخت سلطان از چیحون بگذشت و او را در ترمذ نیافت و شهر را
آمد و بعد از ان او را بگشت و سلطان ملکشاه سه نوبت قلعه ترمذ را فتح کرده است و در شهور سنه احدی
و ثمانین و اربعمایه شمس الملک بسمرقند عاصی شد و سلطان سیوم نوبت بماورالنهر شد و خانها نرا
در کار شور یافت و بعد از مدتی شمس الملک معونی را بیرون فرستاد و پیغام داد که گناه خویش
بدانستم و بدان معترفم و آمدید کار جمله بادشاهی مشرق و مغرب ترا مسلم کردانیده است و علیه
ندانم تا بعد از من چه گونه شود و الله اعلم بالصواب خلافت المستظهر بالله ابو العباس احمد بن المقتدی

تمام بالا بود و تنگ چهره و کشیده مشم و سیند بوست و مازو از او کیزکی بود تنگ نام او دلربا و چون منتدی در شوال
سنه ست و ثمانین و اربعمایه فرمان یافت سلطنه تحکم ولایت عهد خلافت نشست و پست و شش ماینده سلطان
ملکشاه را استر بنیها فرستاده و بعد از کشتن خواجه نظام الملک سلطان عزیمت دفن بغداد کرد و چون کار را
نه بر قاعده ایام نظامی می دید و خللها مشاهده میکرد و کفایت و شفقت نظام الملک او را روشن میگشت
و تغییر به قاصدان و ساعیان نظام الملک و کشتن زیادت می شد همه قوم اتفاق کردند و خادمی را که
باشی گر بود فرستادند بدست او مان پسیار قتول کردند ما سلطان از مرداذ در شب سه شنبه پست نهم جمادی
الآخر سنه سبع و ثمانین و اربعمایه در روز شنبه جاشتگاه بجوار رحمت حق پیوست و سید در مرشد خواجه
نظام الملک و این واقعات پتی سه چهار گفته شعر

عجب آنک داد اشتد کس او — بذان اینذ که شان ملک زال شود — عجب دار کار کشش نظام الملک — بزرگ تهوی کن قاعده نداشت — سپید دوی موت سیاه ام شود
مزار سال ماینذ که ماخودندی — میان اهل کفایت نظام نام شود — که تنج ز ملک بر آرذ چنی نام شود

ذکر تاریخ آنچه بعد از سلطان ملکشاه رفت

وسلطان برکیارق بن ملکشاه والی عهد پذیرفته بود و فرزند بزرگ تخت نشست و محمد با آذربایجان بود و سنجر
به بغداد و امیر عرب صدقه اتابک او بود و پسنجر بنیابت پذر امیر بغداد و کوفه و عرب و آن نواحی بود
و امیر المؤمنین المستظهر بالله سلطان برکیارق را تهنیتها فرستاد و باشاها و عهد خراسان و عراق
هم برسم و قرار پذیرفت و ملک شاه دنوی برس بن الب ارسلان در جمادی الآخر سنه ثمانین و اربعمایه
بفرمان برکیارق بنشابور آمد و خطبه بنام سلطان برکیارق و ملک نوری کشیدی و بر اذر او ارسلان
ارغون بن الب ارسلان بجون خبر وفات ملکشاه شنود از خوارزم براه نساو باورد بخراسان آمد و
از آنجا بیلخ شد و فخر الملک بن نظام الملک در قلعهٔ تذ مذبوذ پرون آمذ و بجانب نیشابور رفت
و قلعهٔ تذ مذ و ولایت بلخ بملک ارغو گذارد و ارغو از بلخ بنشابور باز آمذ و نوری بر سر بلخ رفت
و ملک ارغو نشابور را غارت کرد و سید اجل ابو القاسم زید بن حسین را کشت و امیر ابو المظفر
منکال را و از آنجا مرو باز رفت و نوری بر پس لشکری انبوه جمع کرده بود و دیگر نوبت بدامغان
با ملک ارغو مصاف داذ و هزیمت شد نوری بر پس لشکری انبوه نزیمت شد و محمد بن ابی الجن که وزیر
ملک ارغو بود عمید خراسان را گرفت و همان روز مصاف در آن حال که ارغو بر کرسی نشسته بود
و امرای نوری بر پس را می فرمود تا می کشند محمد بوالجنان دست عمید خراسان گرفت و پیش
ملک ارغو آورد و او را شماعت کرد اگرچه ملک ارغو از عمید خراسان سخت آزرده بود او را
بون نیخشید و چون بمرو باز رسید عمید را بخذاند و شمشیری بر سنه در دست داشت کنایا عمید

بروی می شمرد و در ساعت شمشیر بر می آورد و میکفت بزنم یا نه و دیگر نوبت عتاب آغاز می کرد و
و خیانات عمید بروی یاذ میکرد و همان شمشیر بر آورد بر آورد که بزنم یا نه تا این لفظ بکرات بگفت و علی
ملقا بادی که مخبره ملک ارغو بود ست و از طرف آخر عصر ایستاذه بود چون ملک این لفظ مکرر میکرد
که شمشیر بزنم یا نه علی ملقا بادی سیلی محکم بر گردن عمید خراسان زد و گفت ای خام قلبتان نگو نه
ملک ارغو ن بسیار نخذید و از سر آن سخن در گذشت و عمید خلاص یافت چون بوثاق خود باز رسید
مزار و نیاز و تضرع فاخر علی ملقا بادی را بقرستاذ و از ان سیلی زدن مشاهاشت و گر عمید خراسان
و عمید خراسان اول عهد قصاب بود ست در بازار لشکر جزلیک و نام او محمد بن المنصور سنوحی من
آل سلجوق از خوارزم مشاهود رسیذ این عمید در بازار لشکر قصابی میکرد و سلطان طغرل آخر سالاری
داشت او را با عمید دوستی افتاد بدرجه رسیذند که مصالح خوشتن بذو سپرد و تیمار داشت پا یکاه و خز
بندکان و عزآن عمید کردی تا آخر سالاره فرمان یافت و عمید آخر سالاری بگرفت سلطان طغرل با کاه
و اسپاه نا تر تتی دیذ که مر گذ مذیده بود در احترام او تیفزود و او را بحویشتن نزدیک گردانیذ تا بدرجه
رسید که عمل و استخراج کل خراسان بذو رسیذ و اسم عمید خراسان یافت و معنا خراج در
خراسان ستده است و در عهد سلطان ملکشاه ایالت خوارزم بذو دادند و نظام الملک با عمد خراسان
بغایت بود امیری را با غلامی چند بخوارزم فرستاد و او را بر عمید بداتی بنشت و خرمود تا با عمید نه
از روی ادب سخن گوید و بی حرمتی نکند این امیر چون بخوارزم رسید بر حکم و اشارت نظام الملک
با عمید خلافت بکار آورد و خرمود تا آنرا و آن غلامان که با او بودند در حبس کردند و هم در روز
صد غلام اختیار بخرید و بر میان هر غلامی هزار دینار بر بست و اشارت فرستاد
و گفت خدمت دیوان بر حرمتی شوان کرد و مال خوارزم و ترکستان جر متسلط و احتشام
حاصل نماید آن جماعت نه با دب زندگانی پیش گرفتند بنده بحکم مصلحت کار ایشان پرداخت
و صد غلام و صد هزار دینار عوض ایشان و عذر آن حرکت بدرگاه فرستاد و سلطان هیچ انکار
نکرد و او را معذور داشت و عمید خراسان جزلیک را خدمت کرد و سلطان طغرل و سلطان
الب ارسلان و سلطان ملکشاه و ملک ارغو و ملک نوری بر پس و سلطان برکیارق و سلطان محمد
و سلطان سنجر همه الله مغفرانه روز شنبه ست و حکم سوال سنه اربع ستین و اربعمایه فرمان
یافتند و عجب انک ملک ارغون بر کشتن او عزیمت مصمم کرده بود و عمید خراسان در دل
کرده که او را از دست ارغو خلاص نباشد چون از و سبب علی ملقا بادی خلاص یافت بعد

ازان به روزی چند معدود ولک از غوز رکوشه ساوکان در مرو بمتوضا رفت وخادمی را فرمود تا آب آورد وآن خادم کوزک بود جون آب نیاورد ولک از غوز با او حرکتی کرد که خادم را تهمتی افتاد وکاردی در ساق موزه داشت برکشید وبهم برجای ولک از غوز را بکشت وبهمه سعی در تحمیز وتکفیر از غوز عید خراسانرا بود ینعل الله بانیاه وسلطان برکیارق از عراق بخراسان آمد روز دوشنبه پنجم جمادی الاول سنه تسعین وار بعمایه بنشابور رسیدند وکارهای خراسان بعد از ملک در پراکندگی افتاده واهل خراسان رنجها کشیده بودند بقرار باز آورد وبه ضباط عدل بکوشیدند وقاعده نیکو نهاد بر اذراو بسنجر ور خدمت او از عراق بیامده بود کرکان ومازندران بدو واذ وامیر داود حبشی والتونتاق رایات خویش فرمود در خوارزمشاهیان وخوارزم وسیشان ودرشهور سنه احدی وتسعین بیلج رفت و بر اذر سنجر را بنشاند وبیلج وقاداق وحبش ولوایح نامجد وغزنین بدو داد واو وملک سنجر خواندندی وجون بیلج آمد از امرا آبدار امیر برغش وامیر طغرلکین با او بودند ومحمد بن توشتکین کموالی آل سلجوق بود بخوارزم درپیشاد واز خوارزم اورا خوارزمشاه لقب نهادند مدتی مدیدان دولت درخانه خوارزمشاهیان بماندند زمان خروج جکنخان که قومی باعدل وطاعت بودند وامیر دوتشاه که از امرا وخویشان آل سلجوق بود لشکری بیلج آورد وملک سنجر با او مصاف داد واورا بگرفت وفرمود تا میل کشیدند وبعد از ان نه مدرا بکرفت وامیر طغرلبک داد وسلطان برکیارق عراق بازگشت وبیغداد رفت وسلطان محمد از پیش او بگرخت وبکرکان آمد وسنجر بدشه شیر بود نزدیک براذر رفت ومردم روی به بغداد نهادند وبرکیارق بمیخواست تا پستظهر الخلیفه براذراه ابوالمظفر بن المقتدی بجای او بنشاند سلطان محمد وسلطان سنجر مردم بیغداد فرستادند وبا سلطان برکیارق مصاف دادند وبرکیارق بگریخت وبعد از ان ملک مستظهر مردم را المشریف داد ودعا کنت محمد عراق بعراق بازپس داد وسلطان سنجر خراسان بازگشت وامیر داود حبشی بن التونتاق قوی حال گشته بود در شعبان سنه ثلاث وتسعین در برورکان با سلطان مصاف داد ودیم روز مصاف برکیارق که ارکش سلطان محمد کرخته بود فانجار پسیدند وبا امیر داود حبشی پیوست واول سخن بهزیمت برفت وبا ذراو با مردان کار خود حمله کرد تا مصاف خصم بشکست وامیر داود حبشی را بگرفتند وبکشتند وکوس عقب سلطان رفت تا از کوسی بازگشت وبرکیارق بنا پورشد وعلما مان از ان او را وادار داد وذو فرکذشت وخراسان سنجر را صافی گشت ومستخلص عراق محمد را واهل اهل ذکر سلطنت ابوالمظفر پس سلطان سنجر بن ملکشاه سلطان سنجر خون از واقعه برکیارق فارغ شد در شهور

ابله بر وجود مبارک پستولی شد واین خبر باطراف عالم رفت طغرلتکین ماوراالنهر کسان فرستاد وقدرخان که پادشاه ماوراالنهر وترکستان بود به آن داشت تا خراسان آمد ونام او جبرئیل بن عمر وراخان بن محمد بزراخان بن یوسف وقدرخان که پدر شاه ماوراالنهر وترکستان بود پسر آن داشت تا خراسان آمد و الکبیری بن هارون بزراخان الکبیر بن علی قدراخان بن موسی قراخان بن بسبتی خان بود وپدران او همه پادشاهان ماوراالنهر بودند ودر سنجرنامه می آورد که بعد از خلفاء الراشدین رضوان الله علیهم اجمعین مسیح پادشاه را به بسیط زمین این کمال ودرجات بنوذه است که خداوند عالم سلطان اعظم الخواقین سنجر بن ملکشاه که صاحب قران روزکار وسایه کردکار بود خصت مصافها که حضرت سلطان اعظم سنجر را افتاد ودرشت مصاف که به جمله مظفر ومنصور آمد برتتب واول که در پادشاهی نشت بنیاد عدل واحسان نهاد ودرین جا ذکر تاریخ درسه رزمی که کرده بترتیب به پیوسل ایجاز آورده شد که در شت مصاف بزرگ این پادشاه بزرکوار مظفر ومنصور آمد ودر خراسان وعراق وماالنهر وعرض وخوارزم جایکاه درین مواضع شرح هریک داده بسود وتاریخ اکن شود

اول	ثانی	ثالث	رابع
مصاف دوشاه والی بلخ که	مصاف دوم بردشت رکخان	مصاف قدرخان بترمذ جنک	مصاف غزین وشاهانها وتا
اول مصاف بود او را وسابع	با سلطان برکیارق وامیر داود حبشی	کرد وتاریخ هانی شعبان سنه	سلطان ابراهیم سلطان سابع هانی عسکر شروان
ربع الاول سنه احدی وتسعین	بتاریخ منتصف شعبان سنه ثلاث	خمس وتسعین وار بعمایه بالشکر	سابعه عسکر خمس مایه بالشکر غزین ودابل
بود ولشکر بلخ وترمذ بطرستان	تسعین وار بعمایه ولشکر بادغیس	ماوراالنهر وترکستان که بعد از ان	وکابل سند وسنای حاجیان هزار سوار صید
وجیلان وکیج وفوجی از غزنین بود	وخوارزم وقهستان وقوشان	افراسیاب بکسی لشکری خان فتح کرد	هزار پیاده وهفتصد فیل کتل
خامس	سادس	سابع	ثامن
مصاف وسادسه تاریخ شهور	فتح عسکر قند بود بتاریخ شهر	مصاف وشت وهنوبر دبا	مصاف هزارا سب تا وسابع
سنه ثلاث عشر وجمایه بالشکر	ربیع الاول سنه اربع عشر	سلطان مسعود وسلجوقی وقراجه ساقی	رابع شهر ربیع الاول سنه ثلاث
عراق وعراقی وخارس وکرس وکردان	وحمایه بالشکر ماوراالنهر	تاریخ سنه ست عشر وخمس مایه	وثلاثین وخمس مایه بالشکر خوارزم
وهمه هزار سوار وپیاده	وترکستان محض	باجمله لشکر عراق وخارس وکرس وعرب	وجمله وحوشی از کفاجو تی طرازی

وان شت فتح بزرگ بود ست که ایزد سبحانه وتعالی این پادشاه بزرگ را بفضل خود ورحمت سرمدی میسر کرد وایزد وان پادشاه بعصر روزکاه که حاضر شد بخود بشمشیر زد وکار رستمانه کرد وان شت مصاف او را نمونه کمترین که جوامر این جامع است درشاه نامه که جهت سلطان خلیفه زمان شاه فرخ

بهادر بن امیر قطب الحق والدین امیر تیمور کورکان نظم کرده احوال تیمور را در و بیتها کرده و نظم کنده انشاالله
بضابطه آورده شود اما چاپیم حالیا باید پرقصهٔ سلطان غیاث الدنیا والدین محمد ملکشاه و عراق
سلطنت سلطان غیاث الدنیا والدین ابوشجاع محمد بن ملکشاه قسیم امیرالمؤمنین سلطان محمد پادشاه
بود بعدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف و صایب رای و صادق وعده ثابت عهد و
مجاهد در حفظ بیضهٔ اسلام بیت بیضا نمود و بداپس قهر کفار کفر و بدعت در روزه که مرذره کوه که بود در
اصفهان است دیده باشد و اند که آن پادشاه در فتح آن قلعه چه رنج و قطع آن طایفه چه ملال دیده باشد
و چه سختی کشیده و بحمت اگر آن فتح بدست او بدنیا مذی امروز از دین رمقی نماندی و از اسلام
شعفی مدت مدت سال در آن مجاهده بنا سود و نام آن سنگ سنگر از راه مسلمانان برگرفت و در سر شخص
از آن بدعت شمهٔ یافت یا بدشان نسبتی و پیوندی داشت که دوی سر ش از بار بپکند و حرثومه
کوشش از بیخ بر کند جزاه الله خیرا در اول پادشاهی به بیذ از رفت بجای صدق و ایاز که بنده بدرش
بود و عاصی و یاغی شده و لشکر بی قیاس بر ایشان جمع آمده و آن مصافی سخت بود و شوکت و عدت
ایشان بر آن سلطان زیادة بود سلطانه امدتی و آسمانی و نصرت ربانی بر سیدو گویند که در آسمان
بر بالای سر خصمان ابر سیاه و آتشی و علاماتی خدید پدید آمد سکل اژدها بی دهان آتشی از دهان
عیان که از نیبت پیشر سلاح چند افتاد و مهول قامه معاینه بدیدند و خذلان بر ایشان افتاد که یک تن
ناپشاد و صدق در مصاف کشته شد و ایاز گرفتار آمد سلطان محمد ایاز را سیاست فرمود و صدقه
را در میان کشتگان باز یافتند نانی چند در تن داشت سلطان سراو پیش برادر فرستاد و سخر خراسان
و در آن فتور که میان سلطان محمد و برادرش برکیارق کار ملاحده نیرو گرفت بهر شری و اعیان ایشان مدا
شدند و در اصفهان او پی بود او عبد الملک عطاش می خواندند و در ابتدا خویشتن تبنج منسوب میکرد
بعد از ان متهم شد و ایذ اصفهان او را تعرض خواستند کرد و بگریخت و بری شد و از آن جا بر حسن صباح
شد و خط او پس از آن نادر یافتند که بدوستی نبشته بود و بتازی و در اشاکنه وقت با بابا الاشب دکان
لی عرضا تعا خلفة و خط او خطی معروف است در اصفهان و بسیار کتب بخط او موجود باشد و این عبد
الملک عطاش پسری داشت احمد عطاش در وقت بذرکه باپس فروشی کردی و جنان نمودی که بزهد
و عبیده بذر منکدم و از دنیا اگردی چون پدرش کبریخت و او رابدین سبب تعرض نرسانیدند و قلعه
در گرو که سلطان ملکشاه بنا فرموده بود و شاه در زمان نهاده و در وقت غیبت سلطان خزانه و سلاح خانه
و وشاق خود و دختران پسرای آنجا بودندی و جماعتی از دیالم حافظ آن قلعه بودند احمد عطاش چون

عشاق بر آن جای جای کرد و بعد از ان مروقت بشر آمدی و جهت دختران جامه و متفرقه و متاع زنان
خریدی و بآن دیالم خلوتها ساختی و ایشان خود بکار نه و یک بودند تا همه دعوت قبول کردند انگاه او
حاکم قلعه شد و جمله متبع او گشتند و بعد از ان به در شهر نه و یکی دشت گورد دعوت خانه ساخت و هر
از شهر جماعتی پاینده ندی و دعوت پذیرفتندی و با ایشان تقریر کردی تا مرقومی در محل خود جماعتی را
برین بدعت راست نماذندی بعد از ان بدعوت خانه بردندی تا نزدیک سی هزار مرد دعوت قبول
کردند و سلطانیان را می زدند و جیزها شان می دزدیدند و پاک می کردند و در عهد او شخصی پدید آمد ناپنها
که او را علوی مدنی گفتندی بی اک علوی بودی و آخر روز بر در کوچه باستادی عصای بدست
گرفته و دعا کردی که خدایش بیامرزد که این ناپنها را دست گیرد و در ین کوچه بدر خانه رساند و ان کوچه
بود دراز تاریک و سرای او در آن کوچه بود و در دهلیز سرای جایی بود چون این ناپنها بدر سرای ر
رسانیدندی قومی آن شخص را در سرای کشیدندی و در آن جاه نکونسار کردندی مدت چهار پنج ماه بر ین
بر آمد و خلق بسیار از جوانان شهر منقطع شدند و هیچ کس باز پرون نمی بر دند و از زنده و مرده
خبر نمی یافتند تا روزی زنی گدای از ین سرای چیزی خواست نادر کشیدند و در میان دعا گفت خدای تعالی
بیار شما را شفا دهاد مردم آن خانه اندیشیدند که او در آن حال وقوف یابد خواستند که او را بیهانه
نان و اذن در سرای کشند زن بر سید و بگریخت و بر در کوچه قومی را گفت که از علان خانه آوازی میکرد
شنیدم و قومی قصد من کردند و مردم خود در جست و جوی ناپنها بودندی قومی بسیار بدر آن خانه
آمدند و ناگاه در سرای رفتند و پیغولها بجستند و راه سرداب پافتند و در ان جا فزون از سیصد جسد
مرد را دیدند بعضی کشته و بعضی بر جار میخ بر دیوار باز دوخته و دو پستن را سنوز رمقی در تن مانده بود
و آوازه در شهر افتاد و خلایق روی نهادند و هر کسی خویشی و فرزندی و برادری یا رمی یافت و عزیزی
و نظیری در شهر افتاد که کسی مثل آن نشان ندادند و گورمدنی را باز نس بگرفتند و دکه یاران او گشتند
و ایشانه در میان بازار لشکر بسوزانیدند و چون سلطان محمد مصاف صدقه بشکست و ایاز را
بگشت باصفهان آمد کار ملاحین قوی شده بود و خاید بسیار بر قلعه برده بنه و مک خفت در آن کار شد
بعد جد سلطان و الکت و علات و مدد عوام شهر آن قلعه بستدند و سلطانه او زیدی بود نام
او سعد الملک و او آبی بود و جماعتی ایمهٔ اصفهان چون صدر دین و قاضی القضات عبید اعد او را متهم
می داشتند و جند بار حال او بسلطان عرضه کردند و با او رمی داشت و بر او اعتماد تمام کرده بود
و او را حاجی بود که بر خفایای اسرار او مطلع بود و هیچ از و پنهان نداشتی احمد عطاش و حد عطاش

کس ش سعد الملک فرستاده بود که ذخیرهٔ قلعه آخر شد و مردان از کار وا مانده اند قلعه بخواهیم داد سعد الملک
جواب داده بود که یک سنه دیگر صبر کنید جایک ما این سنگ را از پای بر گیریم یعنی سلطان را و سلطان مجروح
مزاج بود نی نهایت و سر راه قصد کردی سعد الملک قضا دی را راست کرده بود و مزار دینار داده
و پیش سر آلوده داده تا سلطان را بدان قصد کند از بن سگالس و زیر و پنهان احمد عطاش و جواب سعد الملک
حاجب خواجه باخبر بود حاجب زنی داشت نهایت صاحب جمال این را با زن در میان نهاد و زن مشوقه
داشت در اثنای مفاوضت ان حالی با او کفته شد این معشوقه دوست کاکل لبتی بود که وکیل صدر الدین
خجندی بود این ماجرا بصدر الدین رسید صدر الدین توقف هم رو انداشت هم در شب بدر سرای سلطان
آمد و خلوت حال باز نمود سلطان و یکدیر روز عمداً خویشتن را دیر بجز ساخت و بعد از دو روز قضا را
خواند جون باز دی سلطان میست و پیش بیرون آورد سلطان از سر پیت تمام تیز در قضا دنکاه کرد و قضا را
کفت ای خداوند بجان زنهار و راستی در میان آورد فرمود تمام بدان خویشتن که بیرون آورده رک او
کشادند حالی بر جای سپر دشده سلطان در حق سعد الملک هیچ شک نماند دیکر روز ابو علی مفضل و سعد
الملک را بیاوبخت و بعد از ان بدو روز قلعه بسپردند و احمد عطاش را بدیار آوردند و دست بشکنجه بر دی
نماندند و افزون از صد مزار مرد و زن و کودک بیرون آمدند با نواع شمار از خاک و خاشاک و سرکین
و پشکل و خاکستر با دهل دف و طبلک و محشان در پیش خیاکران او را بدین حالت در شهر بردند شخصی شارد
پرسید که تو دعوی علم نجوم میکردی در طالع خویش این روز نیا فتی جواب داد که در احکام طالع خود
دیده بودم که بجلالتی و عظمتی مرا در اصفهان آرند که هیچ پادشاه آن ندیده باشد اما بدین صفت ندانستم
آنکاه او را بزار علامت بکشتند و بسوختند و قلعه خراب کردند و بفتح آن قلعه قوت آن محاذیل
فرو نشست و بعد از ان شیرکیر را با لشکری تمام بیابان الموت فرستاد و مدتی آنجا حصار سخت داد
و کار بر آن ملاعین تنک رسیده بود جز وفات سلطان بر سنده و امر آن حضرت او را باز خواندند
و کر آن پادشاه بجادی الاستیصال آن مخاذیل بکردی و روی زمین از شر ایشان پاک کردی و سلطان
محمد پادشاهی عادل و خدا ترس و عالم دوست اما بادخار میلی تمام داشت خواجه احمد بن نظام در آن
وقت که وزیر او بود قصد سید باشم کرد که وزیر صعدان بود حد عدا، الدوله و ار سلطان مائتی مزار
کرد که از دی حاصل کند بشرط انک سید را بدست او دهند پیش از انک کس بصعدان رفت بکر فن او
او را خبر شد بر نشست با سه پسر بر ای مجهول بیک سنه با صفهان آمد و پنهان در شهر شد و از خواص
سلطان خادمی طلبید که او را بشب در پیش سلطان برد و لالا قزاکین را تعیین کردند و او را بخواند

ده مزار

ده مزار دینار در ده روز حاضر کرد و کفت این خدمت تو بشت مرا پیش سلطان بر علوت این لالا کرز
خان مال ندیده بود و تحقیر شد و کفت این را بسلطان می باید رسانید لعنت نی ان خاصی از آن تو است
خواجه خدمت او را در میان در بست و عظم معرب بود بسلطان او را بم در شب پیش سلطان برد و او
پیر بود و چشمها پوشیده قلق خاتون زن سلطان حاضر بود سید ابو هاشم سلطان را دعا کرد و دری
یتیم آورده بود که سلطان مثل آن ندیده بود پس کشیدند و کفت خواجه احمد مدتهاست که قصد
من میکنند شنیدم که بنده را به پانصد مزار دینار خریده است و خداوند را انذار داد که فرزندان
پیغمبر بفروشند علیه السلام پانصد مزار دینار کرکه او خان بنده است بنده نخصد مزار میکند بشرط انک
او را بدست بنده دهند سلطان جت مال بخون و زیر غالب آمد و از و قبول کرد و سید ابو هاشم را
کشت و شحنه خزانه بر اثر او بیامد تا مال بپشاند خون بر سید علوفه خواست و جایی که فرود آیند
سید کفت منزل کاروان سرایست و نفقات از لیسه باید ساخت تا این زمان مقام چندان خواهند بود
که خاطرت هوش شود غلام سخی افزون میکفت او را کفت اکر با دب می نشینی و اکر نه همین ساعت بغرمائم
تا ازدر این سرای پا دیزند و ده مزار دینار به بر سر این مال برم که با شد بهتر از تو و یک سنه نشنکه
کرد زیا فزون کردند و نقد کردند که نه قرض کردند و نه ملکی فروخت انکاه بفرمود تا در خانهای کرد و شاوند
و سر پاره بمقدار سه بدست پیر بندند و میان تهی کردند شتا و پاره جوب و کیسها بدوختند و در ان
ده مزار دینار میکردند و در بن جوبهای مجوف میریختند و تختها بر سر آن میدوختند و کفشهای آهنین
کرد آن می کرفتند و سر دو پاره جوب بر استری بر نهادند و چهل اشتر با مشعد مزار دینار زر
با این غلام براه کرد و یک دینار حق السعی بدان غلام نداد و بکم از یک ماه غلام و زر با صفهان رسید
و آن حمل پیش سلطان آوردند سلطان فرمود که ان مال بدین نحیل از کجا حاصل کرد غلام کفت
جمله از خانه بدر آورد و در و دیوار کا در زن و نقد و بقیه رفت و اکر در روز بار کردایندی سلطان را
از ان حال و مال نخجب آمد و خواجه احمد را بدست او باز داد تا اشام خوش از و باز خواست و رح
در حق امیر سید اندیشیده بود بدان کرفتار شد با مال بیان اعناف الرجال و لادت سلطان
محمد در سنه اربع و سبعین و اربعمایه بود بدان کرفتار شد با مال بیان اعناف الرجال و لادت سلطان
تسعین و اربعمایه مدت پادشاهی سیزده سال مدت عمرش سی هفت سال و توقیع او استنت یا سد
کلیت و بالای کشیده داشت ابرو و چهره بزردی مایل مخالفین سیاه ابنوه الوزراء او مؤید الملک
ابو بکر بن نظام الملک الوزیر الخطیر الملک ابو نصر المیدی الوزیر سعد الملک الوزیر احمد نظام و

الملک الوزیر ربیب الدوله ابو نصر الیقراطی الحاجب عبد الملک الحاجب عمر قزاکین و علی یار و اسد
اعلم چون آل سلجوق در تمام اقالیم پستولی پادشاه بودند ذکر تمام فرزندان ایشان می باید کرد
قصهٔ ملک قاورد و کرمان زمین در مقدمه پادشاهی ملک تورانشاه رسیده قصهٔ ملک عماد
الدوله والدین تورانشاه بن ملک قاورد بن حغر لبک بن میکائیل بن سلجوق در کرمان چون
قبا ملک بقامت قد اورا است بالا پشتاد سازعدلی ساخت که مردم آن نوا حی اضاف نوشیروان
فراموش کردند و از لطایف حسن سیرت مثلثی آمیخت که غایهٔ عهد عمر رضی الله عنه در حق او
بوی نداد نوبت لشکر بغارت پیش کشید بقصد اتابک آذربا اول نوبت مغلوب شد و بار کرمان آمد
و تجهیز لشکری دیگر کرد و رفت و ایشانرا شکست و فارس را گرفت و در عهد او اهل عمان خروج
کردند و شغب کرمانرا از حاج گرفتند و ولایت را باز خود گرفت ملک تورانشاه فوجی از خرم عماد
بجزیره فرمود و فرمانداران سکان آن ولایت بعضی جزایر و بعضی روافض سر را بسیاست بستند
و رجع و فاحت بر بستند و ولایت باز قبض خویش گرفت و در کتب رئیس ابو الکناه در فرج عمان
مشهور ست و بر بن قصه گواه صدق و وزیر ملک تورانشاه صاحب ناصر الدین اتابک مکرم بن
علا بوده است معاصر نظام الملک و اخبار کرم صاحب مکرم در صدر و دو کتب که بنام او ساخته
اند مثبت است و دو او دین شعر از مفلق جون عباسی عجزی و بهائی و معزی و بخس آثار
و کمال بزرگواری او شایا عدل و عباسی در مدح او میگویند و نقوض دم نظام الملک میکنند شعر
الشیخ و یعطی درهما من بدرقة والصدر یعطی بدرقة من درهم و محاسن ایام وزارت او و معانی
روزگار آن مختص زیادت از آنست که این سواد احتمال شرح آن کند و از حکایت عدل او
یکی آنست که او عمارت دوست بود و دران وقت پیرون شهر عمارت نبود و مردم در شهر
بودند و ملک عمارت خانه می ساخت روزی استاد کلکار میگویند و بنا ریگویند که بکار اند
و پسر کی تنک همراه او بود ملک از و سوال کرد که استاد این پسر از کیست استاد کلکار
گفت از من ملک فرمود او تنک و تو تاجیک چه نسبت که او پسر تست گفت کلکار گفت ان الله
تعالی از تو خواهد پرسید که در کردن نسبت ملک به خود بگر زید و پرسید که چه کرده کلکار گفت
خانهای ما همه تنکان شما نزول دارند و ما روزگار رفیم و شب آمدیم نمی دانیم که در خانهای ما
چه می شود تنکان در خانهٔ من اند و پسر حاصل شده زن یکی و بچه تو است ملک عماد الدوله
تورانشاه که این شنید آشفته شد و همان زمان بر پشت بام رفت دره تنک آمد و کلکار خواست

و سه جوبه تیر از سوی قبله انداخت تیر اول فرمود که اینجا مسجد جامع بسازید که این زمان مسجد جامع ملک است
و تیر دوم که انداخت گفت که اینجا مقدمن سازید که چون از دنیا سفر کنم و فن کنید و تیر سیوم فرمود که اینجا سرای
و کوشک و اضافخانه و رباط جهت صوفیه همه متصل یکدیگر بسازید و منادی در شهر زدکه وای بحال آنکس
از پیر و و زیر و اصناعی که در خانه کس نشد همه پایند و خیمها نزنند و نشینند همان روز تمام تنک و تاجیک
از اصطبلها خیمها پرون زدند و خانها بنا نهادند خاک در خانه شام یک اصناعی و تنک در خانه کسی نماند
و عمارت پرون ابتدای آن روز بود و نخست اول از خانها بنا خواست و محمد ملک کفتی که از قبلهٔ ما بنی اولاد
ما در دو پادشاه بودند که در محراب پادشاهی اما می کردند و مقتدایی را شایند و مکاشفه و مخاطره و کار
ایشان شاید که مثبت کردانند یکی ملک تورانشاه بود ست و دوم را مسمی نکردی و ذکر او نفرمودی یعنی
منم و ملک تورانشاه سیزده سال و کسری در سرای ملک مقیم بود بس بنیم آخرت موست قصهٔ ملک ایرانشاه
بن ملک تورانشاه بن قاورد بعد از پدر تورانشاه پسر او ایرانشاه بر تخت مملکت کرمان قرار یافت
روز پنجشنبه دهم ذی قعده سنه ثمانین و اربعمایه روزگار نداد از این فرخت با پایان رسید شرف لقد صدقت
و لکن پسر ما ولد و از زوایای سجایا آوازی داد شعر منه جان آمدی که بنمودی نا نمودنی زود رسیده بود
جون پادشاه قرار یافت ایام خود را بشراب و لیالی خود را بخواب مقصور کردانید و از ندمای جود
صاحب سنرا عراض نمودی و سایهٔ اخیار بر حذور بن بی دین افکند و از جملهٔ ارذال که اختصاص قربت
داشتند شخصی بود که او را کاکا بلیان گفتند به بخث اعضا و موصوف و بسوء سیرت معروف و ایرانشاه
را بر ارتکاب محذورات و استحلال محظورات ولیکن کردانید تا جند قاضی و عالم را هلاک کرد با ش
حرکات سمت الحاد بدین اعتقاد او نهادند و او را بمجز منسوب کرد و امرا و دولت از پیکانت
عقیدت او در تعظیم امر دین و ضعف رای او در تشیث امور نوت گرفتند و از وی تبرا نمودند
با صطخر ابرد و مقدم امرا تنک بود که او را جلق باز دار گفتند و قضاه عهد بخلع و تفق شدند و عوام
بر خروج فتوی دادند و قاضی بوالعلاء کبود سلطان ملخ القرا و دیگر فضلا اتفاق نمودند و بر و غلبه تمام
شد و او خود را بیرون افکند و روی بگریز نهاد و جون بحرفت رسید گفت اجا هماری نیت که مرا
از قصد خصوم نپاهی باشد روی بجانب بم آورد و از دار الملک کرمان فرخ قفاق با فوجی از حشم از
پی او فرستادند در منزلی که آنرا کوشک شیر و یه گویند با یرانشاه رسیدند و او را همان جا هلاک کردند
و سر او با زنبور و پسر آورد و از مبدع جلوس او تا ظهور اعلام ایام ارسلان شاهی پنج سال بود
قصهٔ سلطنت ملک محیی الاسلام و المسلمین ارسلانشاه مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق مرقوم

حی آورد شعر

زخاکش ابر تخت شاهی برد
که ابر اصحاب کلاهی برد

جوایران زاسراف گردان گرفت
گل باغ دولت زبار نخست

یکی گفت آن سرو رانده نهان
که در کوی کیران یکی نوجوان

که ایران بقصدش میان بست زود
زتیغش نیکی خود زسته بود

سوی کوی کیران شتابان شدند
شنودند از گفته راپشان

که ماند توران مدی ارسلان
ملک ارسلانه اشاخوان شدند

طریق جهانداری و پروری
برخساره چون ماه جوشن وران

کرفتند واز خاک برخاست کرد
درو بود واطوار اسکندری

درآمد بجلاح باحسان خان
نماندند وآراست زو روی تخت

نخجم سنه خمس وتسعین زسال
که فرهوشش شد عدل پور وان

جلالش همه ملک ارراست
کذشت اربهمایه ای نیک فال

جوحیمت جانداریش کرد فایش
شد و مرد وشش جمله بنخوا آت

جنان کشت معمور کرمان زمین
بذانسان که باطی کرد وی معاش

جنان ضبط شیراز وخان آمد
که معمور تر شد زمصر و چین

مرفه همه خلق وملک وجهار
که دور عسز خلق اشد زیاد

علی الملک پور فرامرز بود
زالطاف آن چیره و نامدار

ملک ارسلان ساه بنوا ش
که مه تنک و سردار آن مرز بود

کذ ضبط مذ و و ولایت تمام
امیر امیران خود ساختش

محمد که کی ارسلان نام داشت
وکرمان کرمان خرامید کام

همان دم سوی یزد و ساز دوان
که از ضرب مردی فلک رام داشت

قرار آنجان رفت و پند پیر آن
که شحنه شود یزد را آن جوان

محمد سوی یزد آمد جوباذ
بسه روز فرمود نا شاه اران

سپرد مذ یزد و ولایت تمام
وز و مرد م یزد کشتند شاد

سپرد مذ این ملک را کی کست وکوی
جوکار جهان پهلوان شد تمام

تو ای شاه سه آنجه خلاصه کری
نوای شاه سه آنجه خلاصه کری

کنون شنوای یار فرخنده فوی
که دولت کسی را که نهاد روی

وکن زانک بر کشت و جان شاه
که اکبر دو و روی کرد و سیاه

زاولاد فاور و کس اسکار
بند لایق تخت کو مر نکار

زاولاد فاور و نهان شده
کر نیزان زتیشر ایران بنده

جواشراف قضاء این آن
شنو ند از گفته راپشان

بدیذ اراو جلد کشت شاد
ز تقدر انان باز آمد بیاد

همه کل و آداب شاهیش بود
همه طوصاحب کلاهیش بود

جوفاضل سر دار یش یافتند
شه ملک و رساعتش ساختند

جو بر تخت شاهی کی فر او قرار
ملازم شد ند ش صغار و کبار

خلایق زعدلش همه کوش حضور
مرفه همه خلق نزدیک و دور

که شاه ارسلان شاه شد بیذ یار
جو بر تخت کرمان کرفت اوقرار

بدو دران او ملک کرمان زمین
بهشتی شد او مرد مش جو عرین

زروی زمین جله اهل اصول
ضرورت مکر با خلاف نشنود

جهل سال در مملکت شاه بود
زخلق همه خلق آکاه بود

درین مدت پاد شاهی او
نیازد کس از بخشایی او

میان بذ رکان یزد اقضا
خصومت شد و کرم مد اجرا

بیامذ بنزدیک شاه اسلان
بیاورد همراه مال کران

علی فزاد زکرد والتماس
که رفتن سوی یزد و سازد اساس

ملک ارسلان کرد با او قرار
که همراه او مد دم نامدار

ابا مردم پهلوان یکهزار
همه مردم جلد ناموس دار

علی فزامرزان پی رو د
وکر مردمی حند با خود برد

محمد روان شد سوی یزد شاد
علی فزامرزبا ایشان شاد

بیاراسته یزد را چون نکار
درون بر د آن مهره را با مدار

جزیزد شاه ارسلان کرد بار
که ای شاه و بخسر و فرخ تبار

که مامه جه فرمان بود آن کنم
بهر چه آن کنی او د فرمان کنم

فرستاده چون سوی کرمان رسید
بنزدیک آن شاه ایران رسید

طلب کرد و علی فرامرز را
بذو کفت احوال آن مرزرا

بکفت ای ملک مکه درخیر
بذو کفت شاه صفاهان زمین

علی کفت شاه صفاهان زمین
که ایران زمینش خود زکرن

فجل از درخش چله جوزه پیچ
سر آمذ شد آن ماه ورد بری

وکر اتک شد زاده وخوش
زنک رنج او فجل آفتاب

جواورا درآری بعقد نکاح
زسلطان محمد کنیش طلب

بیان شاه چون فند و دستی
جوسلطان محمد شود یار تو

تزا در فت باید سوی اصفهان
ملک ارسلان چون خبر شنذ آن زمین

جواشرع کرد باره اعلام کن
طلب کرد و دختر بروی هوا

برکنکاه نواب راکشت زود
که من دکر باره نامزد نم

بنشتن یکی نامه ولیذ بیه
یکی پیش کش کرد باید درود

جوشاه این سخنها بنوا ب شنید
علی را روان کرد بعد از سه روز

زمصاد الوان کشیذند خان
برفند و در ضبط آن آمذند

درآمذ زدرسای سیم سلاق
جوبنشنیذه شد خان و بید اسپند

بنوشنده می مرکز آن شاه یار
شه از بهر تکمین و آیین بخت

همه صحبتش بود با اهل علم
می و مطرب جنک آماده دست

کرمان بدو رشن زاهل اصول
زایران و توران هم اهل فضل

علی فرامرز را شه بیار
مع القصه آن صحبت ار آراسته

ملک باز بر تخت شاهنشی
بعزت جو بکذشت بعد از سه روز

وزیر چیرزه مند با کیره رای
نشت و طلب کرد نواب را

بفرمود تا اول با مداذ
چاپار و ابواب آن مرز را

علی فرامرز را کفت شاه
بیای سپر یا آمذ آن دلیر

علی سایه بان حشر کرکذ ان
بهشت همه خلق کرد نذ شاد

یکی کندلان با سپر یا فرند
برون بر د فتا ور د خران

که در امذ رون خرکش و صید
دو صد بنده تنک و بند ی نهاد

دل ارسلان شاه از شاد شد
روانش زبند غم آزاد شد

علی را بسی خلعت و سیم داد
علی جون که کرد و دید از شاه داد

ملک ارسلان کفت بر کوی ما
مرا نجیزکین لحظه در دل نزاد

مرا ورا کهی خبری خوب رست
که محمر و مه افاذه بر کوی ما

زبوی خوشش منفصل مشک ناب
زبوی خوشش منفصل مشک ناب

کوپسته کرد و عضب عضب
بکام تو کرد د همه کار تو

بکفت ای علی تخم تذ بر مکن
نکه تاکه سلطان چه کوید جوا

فرستم نخوار با زر و سیم
که سر کز ند یذه کسی مثل آن

که تا خود چه آید ز کیتی فرو ز
علی را روان کرد بعد از سه روز

ورز من همه خاندار و خان اند
برفند و در ضبط آن آمذند

سر آن دیده بر دیده کاشید
چو بنشنیده شد خان و بید اسپند

درآورد می لکن آن سکخت
شه از بهر تکمین و آیین بخت

ولی خود همه روی بکاذه داشت
می و مطرب جنک آماده دست

رسیذ مذه و دیذ مذ از شاه نامل
زایران و توران هم اهل فضل

امیران زهم عام می خواستند
مع القصه آن صحبت ار آراستند

جهارم جو بنمود کیتی فرو ز
بعزت جو بکذشت بعد از سه روز

پرسیذ از احوال ابو ابرا
نشت و طلب کرد نواب را

بحضرت رسانید فرمان خویش
چاپار و ابواب آن مرز را

بکو بشنوای شاه آئین سر
به بند ذ آئین همه بنده وار

که کر دم در نک و مذ ر سمون
یکی پیش کش تا بر ما کنون

بر بسته همه راب و استر در
ز ده مذ و دو فرسنک آن جایکاه

سواره همه جا بک و تنک بار
دو صد بنده تنک و بند ی نهاد

افاد و او را انجا بر سول و نایبهٔ ملک محمد شهر بند کردند در آخر عهد ملک محمد خلاص کردند و در اطراف
وجوالی کرمان بدست عناد تخم فتنه می کاشت در اول عهد ملک طغرشاه و او را در پس انار در قصص کردند
و هلاک کردند و تربتش آنجاست و ملک منیث الدنیا و الدین محمد پادشاهی بود عادل پسندیده و دانا پیش
دانا پیش بین عالم و دست علم پرور خلق گستر پادشاهی کز ابهت او شیر در پیشه شب نگذارد جولاب
با شمول پیاستش در بوی جز بفرمان او نوزد بی آب در سخا مرجه کرد و محض کرم در سخن مرجه کند عین صواب
کرمان بدر دولت او حرم عدل و امن شد و آرام آسایش و سکون بر متنفسان روا او میل رعیت
بتعلم و تهذیب بسیار و اکثر مخترفه اولاد را در مکتب و تعلم علم مشغول کردند و ملک محمد را همس علم
بخوم غالب بود ی و چیزی از آن جون معرفت تقویم و علم مدخل حاصل کرده و از جهت ظن مردم وقت
جامک او بطلیموس عهدست و بترتیب او بازار منزنفاق گرفت و متاع دانش رواج یافت و در ضبط
مصالح ممالک و رعایت احوال رعیت و ولایت شب سرمه بصر در چشم شیندی و در دریای فکر
غوطه خوردی و در تصرف صاحب خراسان گذشت تا دقایق خیر و شر و مجاری امور خیر و شر کما ینبغی
رای او میکردند ملک تا اصفهان و خراسان عیون و حواسیس می فرستاد تا روز بروز احوال اعادی
شرق و غرب می نمودند ما و حصار حضرت را قضاء و ابه و اکابر و معارف اهل بیوتات اختیار فرمود
و حواشی سرای و خدم بارگاه که عادت آن داشتند که با پذیرش غلمان فضولی فراخ میکردند و
مرکوب حاقت را پاشنه میزدند زهرهٔ آن نداشتند که در خدمت او مهملات از حفظ نطق بر اند
روزی از او سوال کردند که در کدام مملکت شهر سکی زاده است و مشت بچه آورده از ان جمله سه سیاه
و دو سفید و دو دو سگی سیاه و سگی سفید ندا کمتر علما بولادت سگ محیط نیست و اصطراب رصد میلاد
شان بدست ما بنوذ و سگ در شهر زاد است و سگان ما در دشت است مگر رای عالی را اعلام داده
اند کنت در غلهٔ گوی کیران سه شب است که این حال افتاده او را غرض از دگر زادن سگ و الوان
بچگان او تنبیه مردم بود و نمی دانند که تعرف وی در احوال ولایت تا کجاست و اشغال او بشرب رود رز
و رود در سول بود ی منجد و جشنی یا ارضا قوی و خیرات او از بنای مدارس و قناع و رباطات در
بر دسیر و بم و جیرفت زیادت از حد و شرح است و خان سپر پرن که وانی آن چیزی نمود ه اند
و از بناهای اوست و در ریض بر دسیر یک رشته چهارستان و مدرسه و رباط و مسجد و مشهد جوش
بنا فرموده است و جیرفت و بم بر بن نسق و در بحر بر دسیر بر در مسجد جامع دار الملک بنا نمود ه
است مشتمل بر مبلغ پنجهزار کتب از جملهٔ فنون علوم و این ساعت معمور ست و بر قرار و در آخر ملک او

درین وقت سلطان باد او دین — کن بود دل شاد در روی زمین — ز دنیا سفر کرد دو ز غزنه ار — بخت خواهیند آن سر فراز
بد و زی جو که نیکی نمود ف — جز بر زمین فنا نماند بس — همه خلق کرمان بدین عان — نه من از عجس کنم ان نا سپاسان
ولی رسم دنیای دون این بود — جهان اخود این رسم آئین بود — که گر صد عاند کسی پایدار — بود عاقبت عمرنا پایدار
بباید شدن زین جهان خراب — نه بر شیب رحمت کند بیاب — دلی اند رجهان نه گر بند دین — سید روی گر دد دم واپسین
بنه ای پسر دل بر دمر دون — که شوخست این پرزن وارد کون — مرا نگو بد بنیای دون غره شد — بین دان که او دیو راند بید
کسی را که عقل تمیز ست رای — نباشد در بن دهر دون نهای — بدنیا کند کار دین را ورست — نه ماند ی عقل بی رای راست
طلب کار دنیا شود در سیاه — اگر بنده گر شاه و ملک و سپاه — گر خاقلی ترک دنیا کنی — طلبکاری ملک عنبا کنی
بر بهتی بتاریخ شاهان دهر — بزرگان و صاحب کلاهان شهر — گر فند مجموع و یکباگشند — سرانجام کن نیک و بد را شنید
فانی تو هم در جهان نایدار — به بس عزتی از جهان نهاد — ورت عبرت دهر نایدوا — به بین در تواریخ این نهاد

قصه کشتن ملک ارسلان و سلطنت برادر او معنیث الدنیا و الدین محمد چون مدت ملک او
متطاول شد و پسر او از معناذ در گذشت ادمان شرب و کثرت هجرات و جواری در ظاهر و باطن
او خلل بنیاد کرد و جبن فرتوتی غالب می شد و او را فرزندان بسیار بود پسر و دختر و بعضی از
پذروفات کردند و آخر عمر او مدت پیر و حیات بود پسر مهین او کرمانشاه گشتندی و پذراورا
والی عهد خویش گردانیده بود و در اثنات غیبت از دار الملک بر ده سیر او را قایم مقام خود می نمود
اما پسری بود که از قلت هدایت و ضعف قوی کیاست استقلال تقدم نداشت ملک ارسلانشاه ماذو
او را دوست داشتی و او را از یتون خاتون گفتندی او را بیر دکی فروخته بودند اما امیر زاده بود
است از ولایت سرات زنی بغایت عاقل و خیرات دوست و چون احوال خویشان با ملک ارسلان
شاه گفت او را در نکاح آورد و در کرمان خیرات بسیار رفیع موذه است از مدرسه و رباط
او را عصمت الدنیا لقب داده اند و اوقاف او را اوقاف عصمتیه گویند و آن مدرسه در ب ماما
و رباط ربض کوجهٔ یزدیان و ملک ارسلانشاه از شقاوت پذری میخواست که از سر کشتی تر نجی
ساخته می شد امیر سبکبکن کفته است که غلامی باسمعیل و عنایت الله بجود ملک ارسلانشاه کجا شاه
را می خواست و حق تعالی محمد را میخواست و از پسران او ملک محمد حسن سیرت و کمال بدایت
و فرط سقط و در آیت حد سیاست مشهور بود و چون بجشم کیاست خوش عرض داد غلامی که
روی بازار کار و نشت و دان کار زار ارسلجوق شاه بود و بحوض او بر طلب ملک کشته شد
بنظم عقد آن او باش در حیز بند داخاد و سلجوق شاه و مصلحت در مذمیت و بذ و از حیرت بجان

اکنون بشان ملک سلجوقی که سلطنت کرمان کردند بملک محی الدنیا والدین ابوالمظفر طغرشاه بن ملک
محمد رسیده درین جا موقوف شد و باسر قصه و مصافات سلطان سنجر رویم و ان هشت مصاف او را
بضابطه از تاریخ رزنامه سنجری و نظم مصنف جامع التواریخ که جهت آل سلجوق بنام سلطان شاه رح تهار در
نبشته آید ان شاء الله تعالی مصاف اول با لشکر ترمذ و جیلان با دولشاه والی بلخ فی پنجشنبه احدی
و تسعین و اربعمایه اول مصاف سلطان معز الدنیا والدین سنجر در خراسان و توران

دار در تواریخ روشن شد این — که سنجر ملکشاه روی زمین — چو بر تخت دولت کرفت اورا قرار — ز آن خراسان ضعار و کجار
همه بر در بار سلطان دین — نهاده پر نیکی بر جبین — بکرد و شا بود والی بلخ — بتیش روی مردی ندیدی فراخ
بر وجمع از مر کجا لشکری — همی داشت خود را ز جمله سری — مخالف شد او با شهنشاه پیر — طمع اکنین بود و نوشید دیر
با حدی سنه باز تسبیق کرد — وکر ار بهایه ای نامور — پیاراست سنجر سپاه کران — ابر عزم جنکش ببست آسمان
فزا اول روان شد سنه هزار — جهان سلوان کرد کتی فروز — ابا لشکر پیشان سی هزار — سوار و پیاده همه مرد کار
علی حتری از پی دکر سران — ابا لشکری شد آتش فشان — وکه باره تاج باده هزار — روان شد زپی آن علم دار
وکاب همایون دکر سران — بجنبش در آمد زمین و زمان — خروشیدن کوس با بانک نفیر — دم کره ناجوش دم زمهریر
ز آواز طبل و رو پنه نای — ز کرد ستوران هوا شد سیاه — ز کرد سواران هوا شد سیاه — زمین هم کرفت از سکوه سپاه
تو کفتی که کوه و زمین بر دوان — ز چندین فیل و شاه جهان — وز انسو دکر سپه و رنج باز — پیاراست لشکر بران و سیار
ز جیلان و ترمذ زعم لشکری — بسته کمر جمله مرد او ری — ترمیک سپه دارته مذر بین — آذ آنسو روان کشته تا تیش
طغی بیک زجیلان دکر سروی — روان شد زپی همچو اسکندری — وکه باره پیری زعهد بتر — روان شد ابا لشکری ظفر ان
وکه دو شاه با پاسران — ز دنبال لشکر چو کوه روان — تقابل شدند مرد و نیک نخ — وز زین کنه کام زمین کشت لاج
جوان مرد و سوصف چار شاه — بدل نخم کین مرد و سو کاشته — ز تنه مذ سواری بمیدان دوانند — که او را زمانه ابو البذر خواند
بکف نیزه کردان و لبری نمود — ورآمد بمیدان عاتبه دود — وز بیشه کی از خراسان زمین — درآمد بمیدان کین ارکنن
بهم مرد و نیزه دراندا ختند — بسی لب بلب کرد با خشه — که بر سینه اش آمد و شد روان
ز مرکب در افتاد او سر بکوفت — ز ضرب سنان شیر دل بند رون — روان نیزه بر نیزه او نهاد
جو شد چند حمله ز دو اندیمان — بزد بر دیک نیزه ایجان — پک حمله آن دیکری را بکشت
جو از نیل سلطان دو کس شد — ز خون دو پر دل زمین رنکه شد — شهنشاه را کفت کانی نهنک زاد
بر دسوی میدان بر کشد مردی — جواب عدو می بذ اندیشه کرد — که خون او بنوذی بذ المتان
ابو الفضل را او بر افروزدی — ولیک از پذیرفتن زاندوزدی — بیکبت ملک تاج دین شد روان — بمیدان و بر کف کر فته سنان

او غز بخراسان آمد و خواجه از طبس بخدمت او پیوست و طبس را با رکرمان داد و ملک ظهیر ملک
موید قوت کرفت کار او شحنه کرمان در طبس بود و خواجه خادم والی اصفهان بود و او را رشید جامه
دار کشتی جاسوس ملک محمد که در اصفهان بود او را تقریر کرد که اصفهان بملک محمد دهند و رشید درین
مواطات رسول بکرمان فرستاد و ملک محمد ان مهم را از خراسان غز الدین محمد آذرا پسند عاکرد
و بر عقب او لشکر اجابت برسید با مزار مرد بم از نشیبان کردنکش و از پیلان دندان افکن و امیر
عز الدین بخش خود و پادشاهی غازی و محتشم و بزرکوار بزرک بود از لشکر کشان جهان پهن بهتیت
و نصرت رایت مشهور شعر — سر باهی ز دشمنان در زدم — تاج بخشی بدوستان بزدم — اختر ای که حال کردانند
تیغ او را اجل کیا خواند — و ملک محمد در اعزاز مورد او لطف شانه و کرم مکانه تقدیم فرمود و نوبت
نصف اصفهان کهتین استمارت کرد اپند و قرعه اتجارت زدند چون اسباب آن ساخته شد و
بدروازه شروع رسیدند حاجب اجل دست بر دبسته ملک نهاد و در اصفهان محسن رشید جامه دار را
مدت عمر منقرض شد و از فرط مهابت و وفور سیاست ملک محمد امیر عز الدین آذ ابان عظمت و قوت
دل کشت که مدت یکسال در خدمت آن پادشاه بود و هیچ روز طن نبرد که از بارکاه و مجلس او بسلامت بیرون
آیم و مدت ملک محمد چهارده سال بود و کر تواریخ ملوک کرمان از نسل محاورد اثار السدید با نهم که همکی
در احسان کمال خورشیدی بودندی و در بارکاه جلال جمشیدی بخاصه ملک محمد که صاحب کمال و تمتع
و فضل و علم و تدبیر بود و در اول سلطنت تربیت علما و فقها و منز کردی و هوس مدارس ساخت و او
خاف کران بر کران فرمود و مقرر طلبه بر آن قرار داد و فرمود که در چهار کشور کرمان که آن بر دسیر
و سیرجان و جیرفت و بم است فرمود که منادی کردند که هر کس که از فقها که فتوری یا دکیر و صد دینار
اقچه در دست همت خود واجب کردیم که هر سال بوجه او را رزوی رسانیم تا بدین امید جایزه پادشاه
هزار مرد فقیه و معنی شدند و دولت سلجوقی شاه لشکر کرمان آورد و از ملک محمد هزیمت شد اکرچه
او را مردانکی بود دولت یاری نمی داد و ملک محمد بغایت دولتیار بود

شعر

خود و کوکبه دولت کنز روزی — همی خواهم که با من یار باشی — جوابش داد دولت کفت چه — که من با شم تو خود ناچار باشی

و بعد از ان که مدت چهارده سال و شش ماه و سمت روز پادشاهی راند آخر هم شراب روال در
قدح ارتجال از دست ساقی کل نفس ذائقة الموت نوشش کرد چهار ملک آل سلجوق در دور دولت
ملک محمد بود و جهان از بسیم عدل او خوش سیام شعر — عدل و انصاف کار او بودی — جرخ میر اخیار او بودی
چون من جندکاه عمر کذ اشت — دست از بن خاکدان بر داشت — مر کرا بیت اختر او دون — شد دل بیک سپهر محزون

الکوز

جو نوذ و یک بوالبدر آمد ز راه
نظاره کنان از دو طرف سپاه
دو نیزه چو دو مار افعی بهم
دو صد حمله رو کش از من کم

بس انگه شنسه جهان نزد شاه
بنه در ربود و شش جهان نزد
جو بر کند از جا بنه و بنه ز پیش
که کشته مرد و سپاه آورش

ابو البدر را بوالحکم بد بدار
که بوذی در آن مملکت نامدار
بمیدان در آمد چو شیر دلیر
بفرمود تا نده نده شیر

بیامد بیالین بوالبدر رفت
بگیر و بکش کف کرای نامدار
بر فی و پشت بیادر گت
نقو بوذی مرا در جهان نای تت

بحق اسم همین فطه من چون تو
که جان و دلم سوخت من چون تو
بذ و نعره شاهنشه شیر دل
که بیجون زنان نوحه کرد بهل

بمیدان مردان در آمد دوان
بخود بر کری عاتم خود بیار
فرستن ابالحکم سوی او بیارند
زهر سوی میدان زنای دوند

بسلح شوری کرد و آمد بش
شنشه یکی تیغ زد بر سرش
که بگذشت از اسپ چو دو بر سرش
ز خلتش گذر کرد و آمد بزد

بناشاذ و رسید بپیش زمین
بیرید و آمد بسوی زمین
دو لشکر هوا آن ضرب بدیدند از و
طلایه ز هر سوی کردند باز

نیاماذ و کرسیج کس مثل او
اگر جند بوذ ند ماند بش او
شهنشه بهردم فغان داشتی
ز دشمن بیار ز طلب داشتی

نیاماذ میدان کی تا شام
چو بگشوذ حیا و شاب ز دام
گرفتار مندوی شتاب کرد
فرورفت در تر کتی فرو زرد

شه روم جون لشکر ز نک زدند
بذ و داد میدان خلوت کرند
سپاه از دو جانب بگرد ذند
بنجیند آن شب کسی ان سپاه

از ین نیزه ارقش طلا بد کرند
تمر پک از آن نمه آمد بزد
جوان از مرد و لشکر آمد ز را
که از پیشش پشکی دون همید

شب نیزه جون کش فرو رسید
شه شام ابیر بذ از خود امید
جوشید چپر و روم بر شاه
که او سپروری بود با طلسم

جو تر ک فش باز بمو د رو
تیره بعزیت از سر و سوی
دو لشکر دگر بار صف بسد
ستاذه بمین و بیسار سن شاه

چنان غزاز بنوشه نیروز
جوان غز قاج آن دلفروز
کین که که داشت ز کی بر سن
بکر و ش پشاذه همه نیزه دار

بمین پسنز آن مرد بیار ای تو ش
بسوی بنه و اشت او حمله و کشف
ملک سنجر اپشاذ و در فلکها
ابر پشت مر فیل ده پهلوان

غلامان خاص ملک ده هزار
بکر و ش پشاذه همه نیزه دار
مکل همه جوشن خود زر
همیشه بر مردان کامل شان

چپار پسته هفت پیل جهان
ابر پشت مر فیل ده پهلوان
مراکز سلاح اندکی نخر داشت
پیان غز تمو ر پک اندر کرند

پیاذه پشناذه ز نان ابشان
همیشه بر مردان کامل شان
بذ انسان جو سنجه چپار صف
که مردی جهان پهلوان تو کرد

و ز آن نیمه جون دو ش صف کشد
همیشه بر مردان کامل شان
جوان غز طلی پک طلی بیات
سوار تمار یق از مرد یار

بپیکاه لشکر با پک سپر
پیان غز تمو ر پک اندر کرند
مقابل بنجر بقلب شاه و
که فولاد پک نام بوذ آن سوار

بر و جمع کشته دو ره صد هزار
که مردی جهان پهلوان تو کرد
ز سلطان و ز لشکر شن بوذ و
که تا مرد و با هم در آرند رو

ز غز پهلوانی که بذ نامدار
سوار تمار یق از مرد یار
در آمد میدان جا تند دیو
فرستن اند و آمد بر ش روز جان

بگفتا کجا مرد و شنبه کو
که فولاد پک نام بوذ آن سوار
بگیر و یم تا مرد و مرد انگیت
فرستن اند و آمد بر ش روز جان

جو گفت این بهنشاه ز بیان
که کشته مرد و سپاه آورش
مقابل جو کشتند آن مرد و
شمال آمد و کرد میدان سپرد

دو پر دل پسنا نهای جون شیر یار
بهم در فکنند ذر کار زار
صد و شصت حمله جو کرد و بذرد

قلم کشت شیر در و پستان
و کر پاره فولاذ پک پهلوان
کشیذ او ذ و بر بس کز ز ان

ملک بر سر آورد و در قوم سپ
بذ و کر ز فولاد آن شیر نر
سر و ست و کر ر ش ری هوا

بر آورد و ش از ز بیل بر دشت
و کر پاره آمد بمیدان ذ یر
جو ناماذ از آن لشکری نگبس

بیار ز طلب کرد آن لشکری
بذ و بر ز من کاستخوانش بکست
بفر مو ذ تا جامه لشکر ز جای

به شاباز و خویش ار سپاه
بخشید با او کسی را دی شاه
دو لشکر بهم بر بیامخند

کشیذ از میان تیغ و خشم و نبرد
جهان پهلوانی ار ز و دیشاه
بر و میدان ذ یبا پا پسپید

به پیوست مغلوبه حکی خان
تو گفتی که از چپر آمد نشک
روان کشت خون همچو اب ان

دم تیغ در مغز با یافت جان
که از تاب آن شذ ز ان آسمان
ملک تاج در سر نهذ و نمذ و ز

ز کشته همه پشته بند و ست
شتان کشت در سینها ی
بعزق مرا کس نمو ذ بتیغ

در آن لشکر افاذه چون پل بست
ز کشته بند جای راه کذ بت
کی را که ضربی ز دی بر میان

کسی را که ضربی ز دی بر میان
که فته کی تیغ مصری بدست
ز لشکر کرو بی کر فته به پش

ز لشکر کرو بی کر فته به پش
بذ و بمذ که و بی جهان پهلوان
ملک سجز آن شاه با غرو ز

ملک سجز آن شاه با غرو ز
همیاذ هر سو جو یک کله تش
دم صبح تا شام آن دار و گیر

دم صبح تا شام آن دار و گیر
مصافی همی داشت ن شیز
در و راند لشکر گر فتن گر

در و راند لشکر گر فتن گر
جو شه شام آن خبر و بلند
علم دار را ز دیکی بر میان

علم دار را ز دیکی بر میان
ربو دنش ز ین کرد او ذ آ
جو اگه شذند سر و ران سپا

جو اگه شذند سر و ران سپا
که و نمه شد با علم ز رمان
بهم بر شکشتد آن لشکری

بهم بر شکشتد آن لشکری
که پر د ار اغاذ در بند
کر و بی که کشته شده بی شمار

کر و بی که کشته شده بی شمار
بند ش شان قوت د او نی
جو شد نیزه شب با ز رو ر سذند

جو شد نیزه شب با ز رو ر سذند
ز هر قوم مر د ان نا مو س دار
در فتح بکشو ذه بر ر و ی تو

در فتح بکشو ذه بر ر و ی تو
در آن شب بخ غارت جمع مال
جو سلطان اعظم ز کات کیس

که شا ما بمار ک تن ار و ر بخت
جو سلطان اعظم ز کات کیس
چپار استه تخت طلع ا ین زمان

در آمذ جهان سلو ان طلع با د نی
شهان جهان جلد بند ذ ی تو
بذ ر کان ا یران یمین و یسار

همیپر و ر اند مر د ان کار
به بلغ اند ر ون را ند و سکار
بگفت شه را و کر د آ و ن

ز هر مر د هر یک بو ذ نا مدار
شکا کشت شه را و کر د آ و ن
و کر کشت شا ها کر د می سپر

بفر مو د سلطان کز ان جا ن
بفر مو د سلطان کز ان جا ن
کسی کو بو ذ د اخل سر و ران

ندیذه ز هم یک سر مو ی بذ
فرستن اند نذ و کی پهلوان
گرفت و ز ز ین کند و لاذ را

بذ و نعره ماننذ ه نذ شیر
شهنشا همیخیز ید و فریس
بخپند و آن شاه کشور کسای

بماننذ ه اب خون ریخشذ
ز هر سو ر و ان تر خون ز هر
جو بر فر قها کرد مع ان

که اند ر سپاه او نمو ذی جو ز
یبر بذ تا پسینه اش در مع
پکذم جهان ز و پیر د اخی

ز د ی کر د ن خلی همخون کنا
ز هر سو بشیر د ر امذ سپاه
تقلب آمذ و د و شا د بذ شاه

غلامان سلطان بس شاه
همی کشت و میر اند ا طلسکا
ز یکسوی قاج میر سپاه

همی کشت و میر اند ا طلسکا
نسکا نه در بحر لشکر د ر د ن
ملک د و شار ا بذ و بذ ر ین

ملک د و شار ا بذ و بذ ر ین
ز هر سو کر و بی کر ز ان بذ
کر و بی بخشذ و جمی اسپر

کر و بی بخشذ و جمی اسپر
در آن ب بخ غارت جمع مال
که شا ما بمار ک تن ار و ر بخت

چپار استه تخت طلع ا ین زمان
بذ ر کان ا یران یمین و یسار
بر ا یپ پیا ی سکا ن

بر ا یپ پیا ی سکا ن
نشسته بر کرسی ز ر نگا
که در بند افاذه و رنا و پر

کسی کو بو ذ د اخل سر و ران

کند و او را در بند و تحمیل ذل
وکر لشکری جدا آزاد کن
گذارش بجای که دانی شان
وکر لشکری مرکه در بند بود
امیر دو وزیران آن مرد دوم
همه مرجشان بنوازال تو
بدست بزرگان لشکر فتاد
ولایت بخ و نواحی تمام
از آن فتح معمور لشکر کش
بخان کرد ضبط خراسان من

بکن واجبی جلیلان و نبال
دل این فتیزه آن زمان شاه کن
بنوعبرتی خلق را در جهان
جه داند کسی تا جه و جند بود
کسی را که بوذی در آنجا رسوم
کر فتند مجموع را بر شاه
ملک داد مردی در آن خطه داد
همه مرکه آن شاه را کشت رام
بپفرو ذ در جاه و در کشورش
که معمور تر شد ز مصر و رجن

از ایشان تمامی بپک ره سپان
ولی دو وشار ا بهر بای دار
جهان پهلوان دو وشار است
تمامی بپکا را آزاد کرد
نهاد مذ بد جمله بند کران
در آن فتح پسیار از خواست
بر و ن کرد از بند آن سروران
تمام آن ولایت بتعاج داد
وکر باره آمذ سوی مرو باز
جوکار خراسان بازذ رم

ورذ نیامده بیحکس را امان
بخلعتش در آوینذ از دار خوار
در آوبخت بر دار اصلت
دل جله بندیان شاد کرد
ندادند آنها یکی را امان
بسی مال و اسباب آراسته
بجان داد از آن سیرو را نشان
تباه و کر ملک با تاج دار
بشادی و فرو زی کر دکنار
وکر فکر و تدبیر خوارزم کرد

جون سلطان نجر از کار خراسان و بلخ بانپرداخت و تمام در ضبط آورد و در حوالی خوارزم لشکر تر تکارق
وامیر داد بعظمت عرض دیذند و بر تنیب مصاف ملک بنج کمر بسته در انتظار که اکر ملک بنج آیذ و ان
ایشان بخراسان آیذ جون سلطان خبر ایشان معلوم کرد در فکر و تنیب مصاف ایشان بود و بیراقی
نیکو کرد و عزیمت خوارزم کرد قصد رفن سلطان اعظم معز الدنیا و الدین سنجر و کر فن ولایت
خوارزم و حوالی و تر تکارق و امیر داد و لشکر مازندران و قهستان در سنه ثلاث و ستین
اربعمایه از نظم مصنف جامع التواریخ چنین شهاب الیزدی مشهور بابن شهاب شاعر مجم

حنین در تواریخ آمذ پیاذ
بخوارزم بذ تر تکارق خدیو
ملک میر داد اتمک زندران
بخوارزم در لشکر آراسته
در آن دشت دیذند عرض سپاه
زدند خیمه و پرده در بور کان
نزاول روان شد شبیخون بر و ز
وکر ده روان کشت جاه نظام
وکر ده روان کشت کی در کش

کیخسرو ملکشاه با عدل و داذ
که صد ره فزون بذ تر تکارق خدیو
وز اطراف دیکر بذ خواستند
جو عارض ترق بد و در دیکشاه
وزین نیمه بنجر سکالان
وکر باره فاج آن دیلفروز
امیری که کاشانی بذ او را نعام
اباده علم زر و جتر او حش

جوکار خراسان زمین بوس کرد
سپاه کران لشکر بی شمار
اباتر تکارق جو کار اتفاق
برانذ ذ تا وادی بوتر کان
سوار آمذه در وری حصار
در آن مرز جون عرض لشکر بذ
دو پیر دل اباسر کی سی هزار
اباده علم کان بوذه هزار
همه جنه زر د و بر بستوان

وکر باره آمذ سوی مرو باز
جوکار خراسان بازذ رم
شذ ن سوی خوارزم آغاز کرد
زمرسو کر دی بذ و کنه یار
نمو ذند با شاه بنجر نفاق
کر بوذ ان سپه مرا ر ایشان
پیاده و کر سی بوذ بی شمار
بخوارزم اندر زمان زد و
سواران مرو الکن با تدار
همه سپرنج بوشیذه تا زی سوار
کجین و در کز زد و کیش کان

دکر موبد

وکر موبد الدس خراسان امیر
وکر باره محمود بیرس روان
اباده علم ابلق جون بابک
بپوشیذه سر با به پا جرم شیر
وز ان برز بس اسلحه آغاز کرد
تو کفتی که صد بیستون بود ران
یکی چیز ا پسیذه نه کنکره
جه ا پسی قوی قایم خرد م
سبک رو سپتوری کر کرفته
کیت ابرشی کوشش و کوشمان
جو بکذشت سلطان را نی و توس
اباده علم ارغوانی بنفش
بر آن ضبط و این سامانی جان
نفتن ان لشکر طلب کرد زود
امیر کنا نش بمنوتر ش بود
جو یک منزل آمذ ز لشکر برون
در آمذ اباشکری سی هزار
کر فذ آن جله بر ضرب تیغ
نهان کشت در سینه تیغ دودم
بکشتند بعضی از ان لشکری
کر فذ بعضی و بعضی کر کخت
دم صبح جون مرغ زد بر به بال
سها جو مری کشت و لو لو نمود
جنود ادر تر تکارق بحال
که یک مرد ایشان و صد مرد ما

اباده علم جله مسکی جر تیر
اباده علم سبز و اسباب آن
پیاش هم جا نه هم ار یک
همه شیر مردان جو شیران نر
سها طبلکی وار آواز کرد
و یا بحر آمذ بیز با کران
مرصع ز مهر ک یک ککره
بقد کر دی اما که کوتاه سم
بسرعت ز دنبال آن دیو زاد
سواره بروشاه کسی شان
بر آمذ ز دنبال لشکر بورش
برافراشته منوانی درفش
همه اذ با وادی بوتر کان
بجنبا نبا یذ کنون تیغ تیز
بشمشیر در ملکت ناشن بود
بنکر فت یک ساعت آنجا سکون
سواران مردا فکن کاسیار
روان ناوک تیز بار ان مرج
بدر جیحون علیا ذ اسکم
وکر کر بیزان شذ از داور
سلاح و سر و پای بکبار ریخت
بمنوذ ان بس کوه مشتری جال
بذ نیا از و رو شنای خرد
که بکذشت از آنها که بود و نبال
مقابل بوذ در که ما جرا

زسر تا بپا جلکی سک رنک
امیر ارقش آن پهلوان سا
وکر باره آمذ طیشا کرد
امیر امیر ا حسن شذ رو ان
جهان تا جهان کرد لشکر کرت
صد و ده علم جله اسپیذه رنک
در آن سایه حتر شاه جهان
فراخش کفل بوذ و لاغر میان
رو نذ ان پی او نه پیچند کرد
همیر اذ با لشکری صد هزار
زبی فتنه تول سعد مسعود بود
همیر اذ و سر کو جاذ ا سپاه
از ین تر تکارق خبر دار شد
فز اول روان کرد باید روان
اباده علم ارغوانی بنفش
کا بوالفضل آن سرو سرسیان
بمنوتر تاشن با جا بجیل و سپاه
غذا اسا خرخیز طیان تیغ
جو آسنکران پنک در سطاخ
بمنوذ تاشن باده نوش و خوس
غنیمت کر فند مردان کار
شذه سر کشون در سلطان سام
سوی تر تکارق بمنور شذ
پیاهی همه جون خور بهلوان
تخصیص آن لشکر انی با جار

پوشیذه بر خود لان شاک
که بوذی ز خاصان در کاه
اباده علم عنبر ایی سترد
اباده علم آسمانی نشان
زمین و زمانه انش در کرفت
روان شد سپیذان همه جنک
ابر باد پایی جو کوهی روان
برخاب بجون تذ روی روان
نه از رفن او را بوذ هیچ درد
سواران خاصه همه نامدار
که او شاه را جله مقصود بود
جهان لحظه بیکرد او را تباه
تو کفتی که از خواب بیذار شد
که کیرذ بسر راه بر بیهان
بمنوذ تاشن باطوق و لوق سرد
سرو سپر و رجله را بابتان
که مجموع آمذم رسیذه زراه
سنان با دل و دیده اندر ستر
بفرق سکان پای جاق
بره نشذ ولی بود و جای رش
که این خود بود حاصل کارزار
بتخت اذر آمذ شهنشاه بام
سرا سیمه ماند او باش شذ
رسیذند در وادی و بیذ کان
که صد ده ما باشذ که کار زار

بوذ حاجب خاص درگاه شاه
وز آنجا نهضت سپاه
زو بنال آن کردی آمد پدید
که طوفان آن تا سمای رسید

دو نیمه شد آن کردوآمد پدید
سواری بافتد نه تیر بدست
چش وه علم زد و با لشکر ش
نگفتی که ابر سیاه

درآمد فتش کین گاه شد
وز و تکتاری جدا گاه شد
پرسید کها که زنگی قرش
که او صاحب ملک و مالست و خویش

بملک خراسان زمین اوست
بعید ان مردی بگو صفدرست
وکر بارده کردی بر آمد پیاه
که چیره در و ماند جم سپاه

جو نزه یک شد کردوآمد پدید
علم وه زنیک میل سکس تافت
سپاهی ز سر تا پا مسلح نهفت
همه مرجع پوشیده اسباب جنگ

درآمد کین گاه را مایه ساز
کین گاه را مرد پیکار ساز
پرسید از و تکتاری کو گزست
سپه پوشش سر تا پا بهر چیست

بکفتا بود سنقر خاص شاه
که پنداشت اندر زمان کرد ساز
همیرفت به صرح کردون فراز

دو نیمه شد و وه علم سبز رنگ
بیرون آمد و شیر مردی بملک
بپای علم آمدی سبز پوش
شدی بر ملک ارسپاس جوش

درآمد سر راه تنگه ستاد
وکر تکتاری از و کرد یاد
پرسید کها که محمود نام
بوذ بور بزغش سنر بر بام

درآمد وکر کرد و ماند دو دو
خدا شد زنم کرد و آمد پدید
علم وه همه ابلقی تیر بهر

پیامش چو شنید نه صدر ملک
جو آمد وکر کرد و سکاه را
که او خاصه بذ بصرت شاه را

پرسید کها امیر ارتش ست
زخاصان خاص طلابی بود
طلب کار صاحب کالی بود

درآمد وکر زد کردی پدید
علم وه بیرون آمد از کرد و زرد
زسر تا بپا جله بر ملک کرد

کرفه تن خویش در رخم شیر
وخانش وکس تکتاری بار
زمنی طلب کرد و صاحب خبر

بکفتا علی شیر یل این بود
همه شیر کیرد بضرب ببرد
بس اکاه بخش سرا پرده کاه

کی کرد و کید بر آمد جو دو
چای علم شهسواری دلیر
همیرامد مرکب جا بجا سپید

درآمد سر قلب کاه آستاد
وکر تکتاری از و کرد یاد
که او خویش شاست و بیرون

بس اکه بخش درآمد پدید
بکفتا امیر امیران چین
که او خویش شاست و بیرون

وکر کردو سواران جهان سپاه
جهان شاهان کرد و آمد پدید
صدای تبیره بکردون رسید

زغریدن کوس پرخاشجوی
زطوفان نوکفتی بر آمد خروش
سپاه جش با نه فزود شد

جوکشتاز آن کرد و مغز سپاه
بلرزید روی زمین از نهیب
زسیت سما اندر آمد نشیب

سپاهی چپ راست قلب سپاه
سپاهی چپ راست سته رکاب
بهر یک فسون نوعی اسباب جنگ

همه بر فسر بهای نازی سوار
غلامان خاص ملک دهار
بلعل و درو لو لوار استه

میان بوزنه چتر اراستند
ابر باد پای جو کوهی سوار
که از رخشش برق بیسر میار

دل تکتاری زجیت طشت
جوان ضبط و اسپاب لشکر بدید

سپاهش همه آدمی خوار دیو
بوذ مرکبی صد جو کو در زو کمر
که نزدیک کردیده اندا کس فرو

توان از چمک بحر یحی جوش زمان
کنون مرده سازی دل دیکران
در نن کفت و کو دیکر آمد پدید

بس اکاه فسر موذنا در زمان
شود پیش لوشاه نا در زمان
بیان غار سلطان زندان

که نزدیک کردیده اندا کس فرو
چهارای صف نا کهانی شکوه
نکین کاه را دا شد ایکین

در نن کفت و کو دیکر آمد پدید
که لشکر در آمد بزر دیکتر
جو زینسان چهار اسپه سپاه

بیان غار سلطان زندان
بیاراست بامردم پهلوان
بذو کفت یک یک از نش مردمان

نکین کاه را دا شد ایکین
که خوار زم بوذی در اذ نکین
جو یک ساعت استنا ذا مد پدید

جو زینسان چهار اسپه سپاه
فراز نکی پشته رفت شاه
جو کشا و کرد از میان سی علم

بذو کفت یک یک از نش مردمان
که آیندی وه از ایشان نشان
پای علم کس پرخ مردی قوی

جو یک ساعت استنا ذا مد پدید
یکی کرد و کس سپر بکرد و رسید
پیوشیده یک جه از جرم سپر

جو کشا و کرد از میان سی علم
سها ا شد و ما سر شه جون قلم
کیتی که در یک نفس از جهان

پای علم کس پرخ مردی قوی
که بنوذی از وی نشان کوی کام
زرفار او خیزه جوشن سوار

پیوشیده یک جه از جرم سپر
معرق بفولاد مرد و لیر
پرسیذ از و تکتاری کو کست

کیتی که در یک نفس از جهان
جهد زو ذ تهٔ اک تر از کمان
جهان پهلوان تاج نن بوذ

زرفار او خیزه جوشن سوار
بنوذی بهر وی زمنش قرار
جو با و آمد و کرد را به درید

پرسیذ از و تکتاری کو کست
ودر آن لشکر او را بکو نام
سپهدار ملک خراسان نن

جهان پهلوان تاج نن بوذ
که صد رستم اندر کمین بوذ
بکو پال مانند فیل دمان

جو با و آمد و کرد را به درید
وکر سی علم ابلق آمذ پدید
درآمد جوان غار آرای او

سپهدار ملک خراسان نن
که جلد خراسان بدش در زمن
بکفتا امیر خراسان دیست

بکو پال مانند فیل دمان
بضرب سنان رستم آسمان
وکر باره کردی درآمد زپای

درآمد جوان غار آرای او
صف و جرکه نیکو کد اشت اذ
همه لشکرش سرخ سر تا بپای

بکفتا امیر خراسان دیست
که در اصل او را نه اذ کست
درآمد کین کاه را کشت سپید

وکر باره کردی درآمد زپای
سوا نیزه کرد یذ جولان دی
همه لشکرش سرخ سر تا بپای

همه لشکرش سرخ سر تا بپای
زخاش و خوذ و کین و جای
درآمد نکین کاه را کشت سپید

پیش لشکری جله حوش شیرین
بر و بانک زد تکتاری خموش
نشا نیت مردی نبرای هوش

توفر دا به همی کرد با اس سپاه
جه سا زیم را سپا نیان سپاه
تمور تاشش کفت ای نامدار

همین جای امروز ا رام کار
نکو نه نمایید شکوه سپاه
جو لشکر بوذ جمع یک جا کاه

بیاراست صف سر و نا مدار
همان لحظه شد تنکتاری موج وار
علی بوالحسن بوذ وانجوان

جوان غار سردار آن قوم کین
بنیکاه را طی نها پهلوان
که بوذی قدمی آن خاندان

نبزه یک او بوذ مردی که او
بدانستی احوال و شمن نکو
که یک یک کذ امذ شان عام

جه مذهب بوذ سان رکار
خروشیذن کوس او ا زه های
فغان و یغو و دم کزه نای

سوار و پیاوه همه مرد کار
بر و بر و دست خو لاو و کشت سیل
سواره یکی بار کی جون در ش

تو کفتی مکر زنده کرد و ند درش
که شدی از کوه کشتی جوابر
شدنی چیزه در روز مردی جوبر

بذینسان جو آمذ جهان پهلوان
بیان غر بپا را سله نرزان
بکفتا که این پهلوان زان

ابوالفضل سپر دار زا بلخان
جو بر موضع خود کرفت اقرار
وکر کردی آمذ بذ ار سپاه

پای علم شیر مردی سوار
بملک خراسان کوی نامدار
بقوت زده شیر و زخم زبون

بقدر از علم یک ارش تر بود
بقوت زده شیر و زخم زبون
سواران لشکر کش نره وار

همی آمذ و در پیش سی هزار
پرسیذ از و تکتاری و کر
که بر کوی نامکیت این نر سنر

که بر کوی نامکیت این نر سنر
که پر دل تذ از کیو و کو در زم
عاد الدول اوست قاج نام

عاد الدول اوست قاج نام
همه پرسخ و خوش یک بجن علم
جو بکذاشت آمذ بروذ جم علم

پای علم نوجوانی لطیف
که بوذی بهر طو رمردی حریف
پرسید کها که حاجب نظام

که محمود نامست و کاشان مقام

626

بیامد بصف جای خود بایستاد
بمیدان درخشنده یک پهلوان
بزد روی در آن ره روی میدان نمود
یکی پهلوان آمد از سبزه‌زار
بزد نیزه خود را زد پیش آنچنان
یکی داشت فرزند فیروز نام
بکن که خواند رومی ناتمام
بگفت و کشید از میان تیز
بگردون رسید و گذشت از میان
یکی دیگر آمد بمیدان چو دیو
بزد گفت فیروز نکای ناتمام
بدار تو بهرام را کشتی زار
بگفت این و مرکب بتاز خت زد
یکایک از آن لشکری دو گشت باز
دو لشکر دو نیمه گشتند باز
چو صبح سعادت دگر بار دمید
یکی پهلوانی زمازندران
مبارز طلب کرد و در میان
بنیزه یک کرشاسف آمد فرود
که در مرد دو لشکر دو نامی بلند
قلم گشت نیزه در آن داوری
بتابان چو تابک لشکران
ندید مذکای زضرب جهان
بخستن علی با همه غنود
مبارز چو جرزی خان بیامد

بمیدان لشکر زبان برگشاد
که آری سری جنداز پایگان
بس آنگاه بر دل زبان برگشود
که با او زمانی کند کارزار
که پیروز شد از سبزه‌وادی روان
بهبت چو رستم بتندی بپرام
بگفتی کی کش چو تو صد غلام
بزد بر فرس شد دل مهتر
سر تیغ در گشت زین شد نهان
برآورد از جان بحسرت غریو
تو مردی نه جنده پرسی ز نام
از آمد و یک ضرب کرد او چوار
میانش گرفت از سر زین ربود
همه مردم پهلوان در گشت
یکی غمزده دیگری شد فراز
شتاور از مشرق آمد پدید
درآمد جانی که فرخ گران
درآمد بمیدان یکی پهلوان
بدستش یکی نیزه دو پیکر سنان
طلبکار نیک نامی بزند
کهی را گشت از فلک ماوری
ابر فرق هم آن دو شیر زیان
بنیزه سیاسوی دو طوطراق
سپهر برین آورد و کرشاسب زود
زمیدان نه کام غرامت کنند

که ای سپهر وران روز گیر
زخوارز میان نیکوار دلیر
بیارز طلب کرد از آن لشکری
بهم مرد و نیزه در انداختند
جو به خاک ره سبزواری فتاد
فرو ناخت مرکب خوشخیر دلیر
برآورد هم ساعت از تو دمار
روان بر سر آورد و دشمن نیافت
چو شد کشته خوار زمی نابکار
نخستین مرکب برآورد گرد
مرا نام فیروز بهرام کرد
تو ای مرد نستم همین دم برش
بزد بر زمین سر کله‌ش خان
شب آمد و کرخم شد و اوری
طلایه بر آن آمد از مرد سوی
زمرد و طرف لشکری شد سوار
ورا نام کرشاسف بود نی بگفت
که نامش بمردی علی یار بود
یکی نامدار و فادار بود
دو نیزه چو دو مار افعی بهم
بنیزه بجوی آن دو پیر دل بزرگ
جواز نیزه شان سینه‌ها بر درید
چو ضرب دو پیر دل نامدار
فکندند کرز و گرفتند تیغ
بزد بر سپر کز سپر در گذشت
بیامد بر او تیغ بگشاد زود
بهمید خان بنگاور جوان

پیامد همه مرد و مرکب بتاخت
درآمد بمیدان جایگاه شیر
درآمد یکی گرد و در داوری
بهم ساعتی نیزه‌ها بر خشید
زضرب سنان در زمان جان بداد
بغرید مانند نره شیر
زنوک خود که کیرد زمردی شمار
بزد کز سپر کرد و در دم گذر
مرا و را مگر مهلت بود نه مدار
بگیریه پرسید نام تو چیست
دریغا که بجرام شوم ابرد
کزنا و رجهم شوی بار و بدش
که پرسنده با پاخرد سالخوان
بخوب فرو شد خوشاوری
شناوند تا صبحدم رو بری
چهار استه صف همین و سیار
که بجوذی جاز ندران نامور
یکی نامدار و فادار بود
فکندند و آن مرد و لشکر شکوه
نمودند مرد و از آن مرد و مرد
کشیدند کرز آن دو تن بر زمین
زنا ورد و شان سک سیری بدست
یکی مهره بر تی دو کرد فند تیغ
سراکشت در دوش دشمن بدست
نزیمت شد و رو بدر کردند

دگر ترکتاز رق یکی پهلوان
برانداخت رو بهزر مشان
دل باخوار زم بکارزگی
دگر کس نیامد بمیدان دلیر
جهان پهلوان سد و نیز رو
بهم مرد و لشکر برآمیختند
خور ستم چو مغز کردان بداد
سنان سپنها را شد از کینه آگاه
روان شد زمرسوی خوشخواب
زطوفان هوا شد همه پر خروش
بنیزه سواری ربودی زین
هر سو که او رو نهادی چو شیر
یکانه سپه را فراز قاع نام
دراف و جون گرگ در گله شد
در آن سو که دسته دهی بود
زهر سو که او حمله کردی بزار
همه جای بر جای خود مرد وار
همیراند ما قلب دشمن سیاه
میان من و تف این گفتگو
جوارا بود نخت و باج از رزم
کف بر یکی تیغ زمر آب بود
گرو دست و پیش زرسل فتاد
زلشکر مرا کس کی پیدا ربود
بشد لشکر شاه ارا سته
جو فتحی خان شاه را تند یافت

روان کرد و آمد خود اندر میان
که شد بر بنش جامه خود آلوده
بلرزید از بیم چون نره شیر
بغرید علی با رخ چون نره شیر
از آن خیرش دل افتاد در جان
بهم مرد و لشکر بر آمیختند
بدش مرغ جان تیغ را ساز داد
بر بت از زین سر بسان نخل
زکرد زمین محو شد آفتاب
سیه شد ذ آشوب کیتی فروز
فکندی بذ اس شش مرد پیش
کزین سان از و مردمان دلیر
که بودی بشیشه و مردی تمام
کزو می کرفته بسمشیر مش
کزو رستم در آن دم تو گفتی کزو بود
کزین سان از و مردم نامدار
بگوشیده در مجمع کارزار
جو آمد نیزه و یکی قلب شاه
کزو می بزمت در آمد مرد سو
جز اکشته خلق شوند از دو سو
یکی حمله بر شاه عالم نمود
و کز نیزه بالای زین اوستاد
همه کشته یا خود و کز خمار بود
از آن مال و اسباب آن راست
که دولت سدش بار و نصرت مرتب

علی با زمرکب در آویخت زود
یکایک از آن لشکری کس نجست
کمشد از آن لشکری کس بر
سوی لشکر نیزه کاری شتاب
بجنبد با لشکر خود جای
تو گفتی که شد در جهان رستخیز
جنان نیزه در ویند با شد شان
همه روی صحرا پر از کشته شد
زسم ستوران زمین شد سیاه
ابو الفضل سر دار زابنان
کی تیغ برش سر انداختی
و کز سوا میر خواسان زمین
بگفت تیغ و از هر طرف تاختی
و کز پهلوان میر شمال کرد
زنیکو علی شیر آن پهلوان
و کز پهلوانان و کز لشکران
و زا بجا بیشتر بکشید شاه
بزد نعره کی نیز کاق بیا
بیا تا بکه دم نماد ست بخت
جو بشنید از و نیز کاری آن
جو بالای سر بر د او د تیغ
جو آن ضرب و مذند لشکر نام
و کز لشکری الک از تیغ ست
غنی شد از ان لشکر شهریار
برآمد ابر تخت خوارزشاه

میانش گرفت از سر زین ربود
که بر مه کسان جامه لشکر گرفت
بزد تیغ بر مرسواری گرفت
سوی لشکر نیزه کاران شتافت
زجه شیدن ناوک تیغ تیز
که پنهان بود مغز در استخوان
زکشته همه دشت پشته شد
حمامشد زمین سان زکرد هوا
کمی میزدی تیغ و کاهی سنان
کمی مرد و مرکب بر انداختی
که کمک خراسانش بذ و کمین
بضربی سرانش در انداختی
که او کوی مردی نضد مرد و
کزاشان سود و او تیکاب
که چیران در آن ماند خسته
اکر مرد و مردی بمیدان،
کر افاک روزی کند یار بخت
زقلب سپاه اندر آمد میان
شش ضربتی زد حمال فرخ
کزینان شدند جملکی خاص و عام
همه مال و اسباب انکند و خست
که بذ نیزه کان رقی شهی نامدار
نهاد او همه رسم آیین داد

ابو الفضل آمد جهان پهلوان — بیاورده سلطان ماژندران — وکر خاره بندش بسنجا مدار — وکر جملهٔ سروران دیار

شه دهر پیچد چو دندان کژدم — نخستین ز سلطان ماژندران — پرسید کای سرو سرکشان

چرا یورتک تارق شدی — کایرند در بند او کوه کوه — بتو داد ماژندران را کلید

بجای تو آن کردای بندباد — چرا عاصی از بهر کیارق شدی — سرت را بیرد ز جهان پهلوان

ز تو آن میکنی آن برفت زیاد — کنم خاک بالین و تارق ترا — که ای شاه و سلطان ژدوران

نژاد ولایت ایذوی درست — پناه تو در کارها داورست — که تخت بوذ یار و دیهیم زیب

بهر کار یار تو باذ ا خذا — ز تو در و خلق جهان بنده اوذ — خذاوند بخشندهٔ بخشایندهٔ

همه بندهٔ شاه کردم گناه — تو بخشنده بندگانی و شاه — وکر کشی ای شاه خاک رهم

مرا خود همیں شرمساری بست — همین بس بوذ اکمی کو کرست — ز ابدوی سیجر کره برکشود

بگفتا کن و بند بد را بشکند — وکر بندیان جمله بگذاشتند — پیوشانذ در ساعت آن نامدار

بیارند زان دیگ شاکرد — وزیره خودش یک بیک برآورد — مقرر که هر جا نشوذ جمع مال

خراج و مراعی نگفت و مثال — مقرر که هر جا نشوذ جمع مال — یکی همه نزد یک شاه آورند

وکر شکر افکند سپاه آورند — یحشوذ و نگذاشت از هم را — جواز ضبط آن قصه پرداختند

همه مال و اسباب آن صدر یار — همه کرد بر لشکر خود شمار — جو بخشید آن مال ان جوانمرد

حنین است رسم جهان کهن — که هر روز نخی بر آرذ زمین — ز نو باز طرحی بیاذ نهاذ

زخت اکفند سروری را زخاک — یکی را دهذ بخت نیروی باک — جزین نیست آیین دوران پاک

وکر نست با ورنتا ز این خطاب — وکر در تواریخ انس شهاب — وکر رفتن سلطان سنجر بغزنین بجنگ ارسلان بن سلطان

مسعود بن ابراهیم بن مسعود بن محمود و ماویان اجتناقلان اسپرار حنین در تواریخ قوامی آورده اند

که چون سلطان مسعود بن ابراهیم بن محمود در غزنین وفات یافت اورا دو پسر بود ارسلانشاه و بهرامشاه

کرد و بهاوز خویشتن بهرامشاه بکرمان شد و ارسلانشاه بن کرمانشاه بن فاورد اورا عزیز داشت

و دل داریها کرد و از و عذرها خواست و گفت ملک من از غزنین دور است و لشکری که دارم مدد نتواند

کرد اگر مساعدت و موافقت کند همه عمر آنجا نشست با او در میانست و بهرامشاه بخوش دلی از کرمان

برفت و عراق شد بخدمت سلطان محمد و مدتی بماند عاقبت بخراسان آمد بخدمت سلطان سنجر و او را

مراعات کرد و عزیز و مکرم داشت و دشاذ او را فیروز آورند و صدر الدین بن مجد فخر الملک که وزیر

بوذ بنزد یک بهرامشاه رفت و او را بدو و نصرت زبان داذ و بخوش دلی کرد اینذ و از خراسان روان

بغزنین فرستادند و در شیوهٔ صلح و موافقت بر اوزان پیغامها دادند مفید نبود و امیر عزالدین و علاالدین

فتاح بابهرامشاه بهم بخراسان شدند و سلطان از بی او برفت ایشان بر فند علاالدین را آتش خوارزم شاه

در خدمت بوذ و مذکر او قطب الدین محمد خوارزم شاه در خوارزم بوذ و چون سلطان بیت رسیدند ملک رسولان

رسولان فرستاذ و ما لها قبول کردند سلطان باز کرد و سوی مند یاند واز بست ابوبکر خادم را بغزنین فرستاذ

که از خزانهٔ بذر و ملک غزنین و مند و پیشان که نیز نصیب بهرامشاه بدهد والا هیچ عذر و تخم نکوینذ که

مسموع نخواهد بوذ و ابوبکر خادم بغزنین رفت و این رسالت بگزارد و او را بحبس کردند ما سلطان

بدر و منزلی غزنین رسید و او را بیرون آوردند و نثر نهاد افتند و ملک او را سوگذ دادند او شکایت

نکند و سخن هیچ خویش پوشیده دارذ و ابوبکر خادم را صواب نیک کشتی چون بخدمت سلطان باز رسید

و حالها بگفت سلطان بخندید و آباذ فرو آمذ و رمضان بآخر رسیده بوذ مقام کردند عید بکذشت و عزم غزنین

کشیدند و ملک ارسلان از بتک و جلیغ و مند و عرب قریب چهار صد مرد را جمع کرده بوذ بهرام شاه با

سلطان در غلب بایستاذ و در دست راست تاج الدین ابو الفضل سیستانی و عزالدین با پشتاذ

و دست چپ با میر فرخشاه بن خطراق و علاالدین قاچ سپردند و امیر جان دار و نقیب کاشانی الموتی

سلطانی و امیر خمار و امیر میرو و جاولی و امیر حاجب و ایلطغان و اتابک الملش و امیر قیصر و علاالدین

انس خوارزم شاه جمله در پیش قلب صف و مغافر پیش مصاف بداشت هر چند لشکر غزنین بی شمار بود

و چهار صد فیل آهن جامه پوش هر فیلی را ده نفر رعد انداز و بخش انداز بر آن فیل سوار کرده و هیکلی کرده

شده که از اول افریش کسی یاذ ندارذ و از خوف فلان هیچ اسب پیش نمیرفت پهلوان زمان تاج

ابو الفضل پیشانی از مرکب پیاذه شد و مذ ارم و سکزی همه پیاذه روی فیلان نهاذند و تیر باران

کردند و پهلوان تاج الدین ابو الفضل سه فیل را به تیغ خرطوم جدا کرد و این سه فیل حملان دکر از

شیفته تیز باز کشته و روی با لشکر ارسلان کردند و یک لحظه از ارسلانشاه و لشکر سند و دیار غافل

و ارسلان هند و پیشان کر تخت و سلطان فرمود تا غزنین را سه روز غارت کردند و هم شبانه غارت

امیران بخشیدند و فرمود تا منادی کردند و لشکریان از بحر بیرون آمدند و سلطان فرمود تا بهرام شاه

را بر تخت بنشاندند و جمله امیران خراسان در خدمت او بایستادند و روز آدینهٔ دهم شوال

سنه احدی و عشرین و خمسمایه خطبه بنام سلطان سنجر کشند و بعد از و بنام بهرامشاه و سلطان سنجر

باز کشت و یمین الدین بر نقش کاشانی و شهاب الدین بر نقش قرآن خوان را بدو بهرامشاه در غزنین

بکذاشت و چون صلح باز رسید صدر الدین وزیر را خلعت نهاذند که از مال غزنین و خزانهٔ ملک

ارسلان چزی بدست و او را بکشت و وزارت بشهاب الاسلام ابوالحسن عبدالرزاق بن عبدالله
بن علی بن اسحق داد بدو زاده نظام الملک و چون سلطان بیلغ بازرسید ملک ارسلان از سند و کستان
بغزین باز آمد و بهراشاه بگرفت بنایان شد و سلطانا آگهی داد و از بلغ امیر ترغش را با لشکری انبوه
سلطان مجد و بهراشاه فرستاد و اران جانب ملک لشکری فرستاده بود بارغند روبهم رسیدند و لشکر
غزنین بشکسته شد و بهراشاه و امیران خراسان بغزنین رفتند ملک ارسلان باگروه اوغانیان شد
و خراسانیان آنجا رفتند او را از کوه بیرون آوردند و بپسر او را دادند و بهراشاه سپردند بهراشاه مدورا
بگشت و ملک او را احسانی کشت و مسلم شد و ماذ سلطان آن سال از عراق بخراسان آمد و بعد از روزی چند
خبر رسید که سلطان محمد در عراق وفات یافت و ماتمی بزرگ بداشتند و سلطان چوخاکر دو خادمی از
خواص سلطان محمد که سلطان محمود بن محمد او را بخدمت فرستاده بود بدرگاه رسید با سلاح خاصهٔ سلطان
محمد و لشکری و او پیغام آورد که اگر پذیرمن برفت خداوندیم عمت و هم پذیرد و سلطانا نیز نهایت خوش امد
و این خادم را نوا اختصاص موفور و بیراذر زادگان و بیراذر ادگان استمالتها نوشت و ارشحنه و عمات
خویشتن مستظهر گردانید و روز پنجشنبه بیست و یکم صفر بنه اثنی عشر و خمسمایه در ربح بخت سلطانی نشست
و جشنی ساختند که بهیچ تاریخ مثل آن نشان ندادند و خلیفه مستظهر در ربیع الاول سنه اثنی و عشر و خمسمایه
فرمان یافت پسر او را بخلافت بنشاندند خلافت المسترشد بالله اشقر بود و موی میگون داشت خوش
چشم و علامی محاسن و مزاج پشانی و مادرش کنزکی بود ترک نام او امید و چون خلیفه مستظهر گذشته شد مسترشد
بالله بحکم ولایت عهد نشست و نه سال در ملک بماند و سلطان مسعود بغزنه عزیمت عراق کرد و بیلغ رود باز آمد و بهمه
زمستان بمرو مقام کرد و چون نوروز نیکبخت بنابود رسیدند و باطراف رسولان فرستاده و ملوک
را و امرا را بخدمت خواند اول پسر امیر داد جشی از نامزدان بخدمت آمد با لشکری از دیلم و خیل و حدود اندر
و خانخان بسمرقند لشکری انبوه را که با میر اُردم فرستاده بود و بنا بود رسیدند و عمادالدین قتلغ از بلغ در اخر
فصل ربیع از نسا بود بجوخان رسیدند و قطب الدین بن خوارزم شاه آن جا رسیدند و ارسیتان امیر محمد پسر ملک
تاج الدین ابوالفضل با مردم پسیار از آنجا امدند و جندان لشکر جمع گشت که اندازه نبود و از آنجا بری رفتند
و روزی چند بپاسوذ از دری بساوه رفتند و خبر رسید که سلطان محمود بساوه آمده است با لشکر عراق
و امیر علی یار و عمر علی و امید مکلو بپس و فراجه ساقی که بزرگتر امیر عراق بود بدو فرشته ایشان می کشادند
با او بهشتم بودند و روز چهارشنبه چهارم جمادی الاول سنه ثلاث و عشر و مایه بر در ساوه مصاف کشادند
چنانک مصنف جامع التواریخ اقل عباد الله حسن بن شهاب الدین یزدی در تواریخ منظوم که ساخته آورده

مختار

گفتار در جنگ سلطان سنجر سلطان محمد بن محمد ملکشاه و در شت ساوه از گفتار مصنف کتاب نیلم

کی فیلسوفی که افاز ساخت — کی کو تواریخ نیکو شناخت — جنین یافت در نامه سنجری — که آن شاه ازین کرد کوشش جهان
همه فتح و فیروزی و کام دید — کسی و اند این قصه را کو سزید — از ینسو روان شد جهانبان ان — وز انسو علی یار شیر جهان
بجوکرد کان جهانذار عزم — فلک کرد و زن بر انس ان — کدشت از فلک کاویانی درفش — بجلوه علمهای پرخ و بنش
ز غزنین کوس پسر ملک عزیو — بلرزید ورس دل نده دیو — زنالیدن نای با کرنای — ول شده شیران در امد جای
ز شیر و زاثر در علم بنوا — مصور شده جلد روی هوا — ز بانگ سند مهره شیر فام — شده شیر در شیر جون بر سرام
فغیری جو دم داد اندر نفیر — برآمد خروشیدن ارهنج — دو لشکر رسیدند از اینان بانگ — یکی یافت شادی یکی یذعم
چپاه از دو سو جون بهم بر کشید — ولیران نصف جرب بجا کشید — ولی لشکر زنگ بنود و روی — فرو د آمد ند اندر سیاه اروی
طلایه ز لشکر که بر دو شاه — برون آمد از سروران سپاه — یزک بر یزک پاپس پی و استاد — در آن پاپس شب نده می داشتند
وکر روز کان تنگ سر تین — بشا جبش کشا د اوکن — پیوشد رخ لعبت رنگبار — بت خاوری است کاکو ر بار
دو لشکر صف کین بر اراستند — ولیران نبا رز طلب داشتند — ز هر سوی کردان سپه سنان — کشا دند بازو شد و سیان
پیوست جنگی که چشم سپهر — ندیده بذا رکه دشش ماه و مهر — بر و ن کرد و تیغ از سر کرد و لاف
بنوک مژه یار شد بر و تیر — روان ناوک تخش جون تگرگ — جنان ناوک اندر نگر ند بنان — که گفتی که بی دفت بد بخت ایران
سرتیغ شد در سران جای گیر — بجای مژه رست از دیده تیر — دم تیغ هندی در آن کارزار — بمژن ولیران همی کند راز
سنان یلان جای در زنگ کرد — تبر زین سد بهمران خیره کرد — گمند کلوگیر در رخ و تاب — رک دشمنان را کر فتی بخواب
ز کشته سنه پشته بر صحرا دشت — بسی رو و کز خون کذ دان گذشت — جهان پهلوان خسرو نیمروز — کشنده بکمی کمیخ کستی فروز
چپ و راست ارکستها پیچه کرد — محن جلد لشکر آهخته کرد — جهاند از نجیر به رخ دم — بسی را فرستاد سوی عدم
وکر پسر و ران جلد در داوری — بنو ذند مردانکی سروری — جو قاج حاجب علی شیر بار — امیر امیران چین بر فراز
جو بو نذ که مثال بو دکش نبود — جو سنقر و کر حاجب یاراو — علا الدین قاج ابلغ و کر — علی فلک الدین ان شیر بند
وکر سیف الدین سوری بنمود دین — چه کویم که کر کوهم از حد کذی — ورق مش و مقصود او در لی
ز هر سوی آن پهلوان فرد — برآورده از خاره کوه کرد — فراخا و سعد ولاور بحک — تفک در دهان فت تندی
کی از تفک کلها و جستی — بغار و ره و شمنی سوختی — کی شک کهنی فکندی بدست — که بر کله سر که آمد شکست
بخجر کهی بد دریدی جکر — کهی را که بوذی برا و کیر — از ینان و لیران و ران داوری — نمو دند با یکدکر یاوری
وزین نیمه محمود شاه عراق — بمردی کمر خه و دستی خاق — عراقی سواران جالاک و لق — پیاده صفانانی و شول کروه
وکر شاه روز آن جهانبان جوان — جو به روز علی یار و مجد جوان — وکر پسر فرازان ملک لایق — دکلوکش شده طاق طاق

سه روز و نیمه شب با فرزند نیک
بهم سه پیه بندند مردو جوان
پیکار اسکپته تنه ان سان
همه لشکر شاه خسرو بزرگ
بخندند زبان دردهان حکیم
سخن سر سه آینده کاغذ کرد
سخن گوی پسر جهاندیده گفت
بجنبی پیشه شد میرو وزیر
درآمد بخنا رکاکای پسر وران
مقابل هنو محض کراست
نویسنده را روزمان شمار
سلطان اعظم شه بوسعید
گزارکوذکی اندازمن فتا
گزاز خزردی آمد زماتحودی
یحشای جون شرمسار توام
علی یار راگفت تنه تکار
زپت والدول دستور شاه
مفصل منن کش شد تمام
وکزان شتر واستران قطار
زاجا پس بزدی شریک قطار
ز الوان اطلس بر دک دوم
وکر صندلی یافت با تافته
تماشی که ازنیز و حیز و بسی
علی یار را بوقاسم آورد پیش
اکر رخت شاه دوران بود

نیامد مکر جارسن رو درنگ
ولی سعد شد زو دو جاریه باز
سوی اصفهان رفت محمود شاه
همه لشکر و بنه تارنگ و ترک
کرفتند و به وند تارنگ و ترک
ابر تخت ری شاه بنشست

بکاه کفتی سعید و صبور
بکفتند و سر دست کردند
همه مال آن لشکری صد کرو
ابر تخت ری شاه بنشست

بس ازمدتی شد متیا حضور
بکرد ون در افکند هم نکنند
که افتاده در دادی و دکوه
در فتنه بر روی ایران بست

تذ پرکردن علی یار وشاه به روز که سلطان محمود را
بیای بوسس عمو سلطان بخجسته روند و نامه نویسند

بفرمود تا نامه کردند راست
که بر ما همی زور نا و پر
بود پنجزان خط شاه جهان
کسی را که از عقل آکاهیست

که محمود از غم چو غیرت نمود
که ومه تا می زور نا و پر
بود پنجزان خط شاه جهان
صواب انکه یک نامه در درد سون

سوی اصفهان آمد از رزه رود
در آن قصه شهر و زفیروز کرد
تا می ایران و تو ران رسس
نبز و یک آن شاه عالم فروز

نامه نوشتن سلطان محمود و امر اعران
بساه بخجسر و عذر خواستن ایشان

بفرمود تا خلعت نیکان
طلب کرد و فرمود خان مدار
یکی نامه بنویس کوکی پذیر
زلطف و زقهرت ندارم غبار

بفرمود سلطان دو زرین کمر
بیوشند و بخشند زرین کلاه
توسلطانی و در همه ملک شاه
تو نیکی به بخشای بر ما بذی
تو بی شاه و ما خاکسار تو یم
بذین کونه در دل بی شمار
که کوید سخن نارنک و دولبد
بکنا که ای خسرو نیکبخت
بکفتند و دو اسب مغرق بر
غلامان زنکی هندی و ترک
بکنجواه و دار ایی و لولوی
رکابا فوزی خرد و عین البقر
قطیفه و کرز نرم و دشوار
مع القصه جون شرح آن کشف
این خرد مند پاکیزه رای
و سیتم تا شکستها برد

همه کوی و بازار آراستند
قرب دو ره سی هزار آراستند
همه سر فرازان و کلهای اطلس
مرصع تامی بدر و کهر
جواهر در و تیغه از دو نیم
نشستند و سلطان ماه جبین
که بوذند سریک بقدر و رتبت
مکل زر سوی شاه پیاده
که مهد اش شان بر آمش تمک
بنکین ورسیی که محمود شاه
طلب کرد و محمود را بعد ران
زمین را بیوسید و پای عمو

دکر کنت شد روز محمود نیک
بسی بوذه با بخرد اندر قلم
بمان لطف فرمود و آن خواسته
وستاده را در زمان بازداد
وکر عرضه داوند آن مش کش
نماند سلطان یاداد و دین
کراو کوذکی کرد و آمد بجنک
ولیکن بشرطی که آید بخست
بهم عشرت و ذوق و بازی کنیم
بشرطی که اندر رکاب عموی
نظاره بدنبال و کرد نمای
بفرمود و فرمود خان خواستش
جو خوان خورده شد سکسک کران
زسر نا بپا خلعت نیکان
وکر روز جون صبح صادق دمید
همه کوی و بازار آراستند
قرب دو ره سی هزار آراستند
وکر جه که شاه محلی بخجسته زر
یکی پایه از زر کی نیم بود
کی نامداشراف ایران بکل
سه نوبت هزار از غلامان سرای
بدینسان زسر سوی میدان راه
وکر شیر با کرک و بیر و پلنک
جو زین کونه آیین بپایان رسید
برش خره شد زان سکوه کجا

که او کار دیدست و مرد نبرد
مذار ذ از سن کنت کم پنج هم
بیرونذ آن جلد آراسته
بکنار آنکاه ه نهاد راه
بچشم شهنشاه افتاد خوش
کشا ذ از لب لعل قرنفل
نیاورد یک لحظه چشم درنک
کشته شود عهد و پیمان درست
صبوحی دم از باذه دادنی
پیاده روذ در رکاب اندکی
بکمر و ذ و زین ملکت خود کای
بخت همه مجلس آراستند
بفرمود سلطان دو زرین کمر
بیوشند و بخشند زرین کلاه
خبر شد که محمود سلطان رسید
مراکس مر آنجز کمان داشتند
همه سر فرازان و کلهای اطلس
مرصع تامی بدر و کهر
جواهر در و تیغه از دو نیم
نشستند و سلطان ماه جبین
که بوذند سریک بقدر و رتبت
مکل زر سوی شاه پیاده
که مهد اش شان بر آمش تمک
بنکین ورسیی که محمود شاه
طلب کرد و محمود را بعد ران
زمین را بیوسید و پای عمو

زعهد ملکشاه تا این زمان
قرار آنچنان شد که آن بزرکوار
بدرکاه بنجسته شیر کیر
کشاذند آن سر و پرداز آن
بفرمود تا کرسی زرنکار
که محمود فرزند جانی ماست
وراکنون وکر عذر نجوید همی
بدرکاه باشد یکی ماه شاذ
ولی رسم نکنین نکه دارذ او
بکاهی که کردذ زایوان سوار
جو خوذ زاجود انه پیذارذ او
کشیذند خوانی در آن مرغزار
که بواقاسم و باز محمود نیک
وکر بهر محمود تاج وکمر
بفرمود تا لشکر و سپاه
پیوشید آئین تمام و بکر
بکرد سراپرده در صف برکشید
زوند و یکی تخت زرین نهاد
دو رویه دو فرسنک کرسی زر
ابر تخت شاهنشهی بر نشست
مرصع زسر تا بپا جامه داذ
وکر جا رصد فیل با جل زر
بطوق زر و جل مطلا و نقش
طلب کرد و محمود را بعد ران
زمین را بیوسید و پای عمو

امیرست و دو ایم بذاندر میان
بسازند باسم در آورد و برد
خبر دار شد شهریار پسر
کزاران سخن راز نکاه بین
بیارند و بس بر دو آن نامدار
نه پیکانه کاه یار بانی ماست
برام بر جیسکان دارزم
نیارذ غم و غصه را بیچ یاذ
ادب را رعایت بجای آرذ
بترک تکلف کند زینهار
سر از تخت دولت ابر آرذ او
که خوردند از و مرد صد هزار
که در کردی مردی و و مردنیک
روان کرد آن خسرو پر هنر
بهر دهکذاری که مردم کذشت
بفرمود تا لشکری صد سوار
یکی خرکه جار صد سر کشند
نهاذند نه پایه آسن زمان
نهاذند و آراست زیر و زبر
وکر سر و رانش همه زیر دست
همه کرد و خرکاه شاه ایستاذ
پیاراسته اشاذه بیذر
کزین که کشاذه جو خوذ در
جو آمد بخکاه شاه جهان
عمو خواند پیش و بوسه ذ بر

ابر کوشه تخت خود و اوس جای
نخورند و فارغ شدند از طعام
یکی ماه شادی کنان روز و شب
مقرر چنان شد که اندر عراق
ری و ساوه خوی پیوان خاص
نوابت بگلی بخود داد
یکایک بنزدیکان ملک عراق
سه فیل سکال با آلات زر
وکر بارهٔ پنجر خبان و میرابی
شاب الحاجب پس وزیر امین
ولایت وکر بارهٔ آراسته
ز نوبار چشنی بدیدار شد
بساعات نیکو که گشت اختیار
ز محل کزوه در ربیع میزان وطن
عطارد بجوزا کرفته قرار
مکر فیلسوفان آن روزکار
نظرهای نیکو در آن اختیار
بکمکشت آن فاضل بهمنر
مع القصه داماد شد شاپان
در بن وقت محمد وکرد اقتضاس
در آمد بنزدیک سلطان دین
دهم در عوض هر چه کرد آرزوست
بخود و پسر دو کرد پرستش روان
ز مانه سراپچه آورد پیش بان
از آنسو وز سلطان اعظم عجب

کفتار در واماندن سلطان محمود با خواهر سلطان سنجر مملکت ورری

نظرهای نیکو در و بی شمار
بهرج شرف مشتری را قوی
حمل کشته بهرام را چون حمل
اسد در روشن ز خرم اراضی
وکر کوکب شابته بر قرار
ولی سفلین خانه کرد م نظر
ندیدند نیکو در آن اختیار
و یا از قضا راه شان کشت کم
بنهم همانا که ریسیده اند
قضا آنچ خواهد کند در قضا
بتاریخ سبعا راز بن کشتند
قضا چون کرد دون فرو شود
که شهور شد در تمامی جهان
سه روز اندر آن خشم بود و سور
بس کنس جد و بردن سپاس
که بخشد صبور و لاور بدوی
بکجا که ای سعد نیکو قرین
بن بخش بکذار دل مصور
بهم یار باشند نیکوی و دوست
معان فطنه سعد کز بن فرخار
جهان خسروش دانا کران
جهانه اخیلی است در بم قدم
مرسل ابنت آور دش بار
جوسلطان از بن رکهار و بنا
نهادند اورا زروی ادب
شدش سکه خطبه روی زمین

بس آنکاه سالار خان خان کشد
که حشم زمان مثل آن خان ندید
بی ست بر و بند پیر و جوان
دو لشکر یک ره شادی خان
جوانه عیش و شادی بهر دا شدند
نشست و کار جهان ساختند
که اموال آن آورند در حساب
بدیوان سنجر بکویند جواب
عراق و عراقی اسلطنت
بسی داده خلعت سرپیت
وزان تر پیت کشت محمود شاد
وکر خلعت جامه میر و وزیر
که بنوده با کید کر اتفاق
بجوشند مجموع آراسته
بغیرد و صد تازی اسب کمر
جو حاصل از و کرد مقصود را
که جون کرد محمود زار یا دشاه
بفتید خود شش اندر آرد کمو
وید مهملک و خر خود بدو
درین کار بر بند سعی تمام
وکر تاج و حاجب نظام
بترتیب رایی که محمود کشید
جهان خرمی را خوند ارشد
بنا بید و نا بید از نوسازان
ز فرجبک نابان شده ماب
که اندر قضا داد آنجا اثر
قدر مرکب جامه را کند سم
بنی آدم آن به که بد بند فضا
سمه عاقلان کور کشتند و کر
بسر دشمنان روز و شب ار حضور
بسعد کزین او رندند روی
نه امر چه باید زنزدیک و دور
بیاور دشش اسا به کر زبان
که کاسی دبد شادی کامنیم
همه شاهی روی عالم بیافت
بر و جامهٔ خلق کرد آفرین

وکر بارهٔ بتخت کاه قدم خرامید و کشش سعادت نعم بخرم دلی عیش بیش باز کرد در شادی اندر جهان باز کرد

کفتار در باز آمدن سلطان سنجر بخراسان و اوضاع آن مورخ اخبار روایت میکند که چون سلطان سنجر مهمات عراق با سلطان محمود سپرا انجام نمود و بدار زراوکان دیکر را مسعود و طغرل بن محمد ملکشاه را سر یک طرفی دیکر بدار و بخراسان باز کشت و با طغاج خان خر شاونده کی کرد و دختر او را نرکان خاتون بحباله و بیت شتم رمضان سنه اربع عشر و خمسمایه در مرو سلطان سپرند و بعد از ین جهارم ذو القعده سنه اربع عشر مایه در سن سال ما ذر سلطان خرمان یافت و بسبب وفات او جمله اطراف و عراق ماتم داشتند و تاسف خوردند از بس خرات او و تربیت ایه و علاکه فرمودی و صدقها که بستحقان رسانیدی رحمة الله علیها و در محرم سنه خمس و عشر خمسمایه شهاب الاسلام که وزیر بود فرمان یافت و وزارت بشرف الدین ابو طاهر سعد بن علی دادند که کد خدایی عاذر سلطان بود و در سن سال سلطان برا میر امیران ملک اقبال نمود و بزرک کرد انید و او را بعنوز و خشناد و تاج فرخناه و فلک الدین علی و جمال الدین محمد یحیی یاد بهر شناد و در احد لاک و المندس و سر شک و قلعه لاجس را کشاذند و امیر مجد الملک بس کرملک غور بود و بحکم حصانت و قلعها و کوسپا بیاغور تمردی نمودند بطاعت باز نمودند و سر بر خط بندکی سلطان نهاذند و محرم سنه ست و عشر شرف الدین وزیر فرمان یافت و وزارت بهقوام الدین یحیی داذند و در سنه سبع و عشر سلطان از مرو بر غزار ایکان آمد و جملهٔ اصحاب اطراف را بخدمت خواند و میر اسنها را عز الدین ایه کر شاه مازندران بود با سی هزار سوار بخدمت آمد و سلطان او را بسیار عنایت و تربیت کرد و بر داشت و امرا جمله حسد کردند و تخلیطها آغاز نهاذند و سلطان از ایکان بمرو باز شد و قوام الدین نقاره پیک کرد وزیر بود و عز الدین ایه را همای کرد و بسیار تکلفها واجب داشت و در دیه زرنق در ماه ذی القعده سنه سبع عشر و خمسمایه و چون روز بشب رسید عز الدین ایه قصد باذکشتن کرد و در دیکر سرای جمارتش ارطغا خویشتن را بنهان داشته بودند کاه با یکشیدند و او را بهم بذ انجا شهید کردند و غلامان و ندکان او هم در ساعت اشارت بدو زخ سپردند و جملهٔ امرا از بن واقعه بر نجیدند و قوام الدین نقاره پیک را تهت کردند که این واقعه باشارت او بوده است و بعد از بن با ندک روزی او را معزول کردند و معین الدین محمص الملک را از عراق بیاوردند و بوزارت بنشاندند و یک ماهی در مرو بعیش مشغول شد چون خبر روزی بر آمد خبر رسید که پادشاه ترک قدر خان رسیده و لشکری با نهاند ریک بیابان و برک در خان همراه ذکر امان قدر خان از ترکستان و مصاف سلطان سنجر با قدر خان از نظم مصنف جامع التواریخ که تواریخ آل سلجوق باسم و لقب شاه رنج بها در نظم کرد وکر بارهٔ شنو کز ان شهریار جو فارغ شد از حکمت کار زار

بنزدکان آن مرز و کشور بتاخت
تهمی مهمات آن یک بساخت
رکاب همایون سوی مرو راند
بخارا رسم در قطب الدین بماند

چو آمد اینخبر تخت شاه سنجری
ز حال هلاک شهدش آگهی
خبر شد که آمد قدرخان ترک
اباپهلوانان گرد و ستوک

یکی لشکر آورد و کند رجهان
ندیده کسی هیچ مانند آن
که در وقت کیخسرو افراسیاب

بترمد کنون جمع گشته سپاه
بسوی خراسان کرخداه
نماند ز دیار دشت پاوری

چو بشنید شاه این خبر ازسران
طلب کرد مجموع کارآگهان
پس آن قصه را جمگی باز راند

وز یکدگر نش این چنین دمدرای
که سازد روان قاصدی رهنمای
بجنبی همه پرده راز نشاند

درآرند و اورا بایمان شاه
وگر زاک نازد درآن سرکاه
نخستین بمکتوب شاه جهان

چو دستور این رای بد تد پسر
بزد شه آن حایه تقدیر کرد
وگر بارد تدبیر آن آورند

بجز شاه و دستور تاج ملوک
ابوالفضل تاج ملک سپهر فراز
بصدر آمد آن رای اشاه را

بحکاه کاه از حاضران کس نماند
وگر مونشی و نویسنده خواند
بتغریر و پیوستن منشی نشاند

نامه نشستن سلطان سنجر بقدرخان شاه ترکستان

نامه کوم بنام خدای
بر آرنده از خاک رستار زرد
رسانندهٔ روزی انس و جان

خدایی که او انس جن آفرید
گذارندهٔ تاج کیخسرو ان
رسول امین سر فراز جبل

فرازندهٔ مور و ماهی و مار
ملک بخشد آن شاه را تاج و تخت
که تو ران زمین را بنوذ شمار

زنده و یک سلطان سیارین
زهر مرز تو ران مذو خواهد
که پارا بسته بجوشن کمر زود

شنیدم که او لشکر آراسته
نبیچنده آثار کرد و ریا
نه تیغ بجان و دیران جه شد

کمر نیت آگه نه پیکار ما
نه تیغ بران فروغ تارک جه
چو خون نیز نا شد در آن کارزار

وگر باره با تنگنا بش جه رفت
بو ذر مرد و در پیش تخم خوبن
شابی پرا ز مکر و جان ها

مرا باز وی خود بو ذ و بوذ بزن
بتو ران ته اسر د و کسر کنم
به پیه دارم از تو یکدم جان

سرت را ز گردون بلند نیم
نماذم ترا مرد و دان بندیش
بخنا بتاج کای نیک نام

کنون نیک بنگر در احوال کار
بذو نیک بندهای ما را بخود
تغص نخوذه همه کارشان

تبا رفت با بیذ نذ کس کار زود
وز ایشان جواب صفا شنود
در آمد سحان لحظ حاجب براه

بگفتن ز هر نوع وعد و وعید
رسید ذ امیر خراسان تاج بنزمد پرسش قدرخان و سالندن
قدرخان جو تاج حاجب بدید

بسه روز پیش قدرخان رسید
پرسد احوال ازان فرار سکوب
بذو داذ و خاند مکتوب جان

بفرمو ذ او را نشاند نذ ها
جو تاج مکتوب شاه جهان
بذو داذ و خاند مکتوب جان

فرخواند.

فرخواند مش قدرخان تمام
قدرخوان جو معلوم کرد ان کلام
بخندا بتاج کای نامدار

مرا صد غلامند چون دو شا
سه صد تا رم از تبک تا ری سپاه
قدرخانم از نسل افراسیاب

گروست غزه بیاز وی جوش
وزاو را حراسان بود قهرمن
ورا ز دبی ضرب تیغ بیش

بگفت و بوزسان خود را بخواند
وزان در بذ بشان بحی ماند
بس انگاه گفت این سوال آن

بخوان خود بوش نیک مهمان کنند
همه یک وساز بش بیلاک کنند
که وذ اکتابت کنین جواب

بهر وند تاج را سپرو بان
نکو دا شتند آن شب مهمان
بجو سیارهٔ خرخ فیروزه رنگ

زمشرق شه خاور آمذ برون
شد تمک را کش را بنگون
برآمذ قدرخان ایرتخت عاج

بدستور فرمو د کای کاردان
روان کن همه ساعتی ایلچوان
زمن سوی بخجر خوابی بگوی

بنام خذاوند دانای راز
جواب مکتوب قدرخان بحضرت سلطان بخجر ملکشاه

خذایی که بی امه او یک نفس
نه جز او را وکاف کن شد بدید
گذار اگذ شاه روی زمین

بس از حمد یزدان جان آفرین
به روح نبی کو ز جان آفرین
وگر از قدرخان بنجر سلام

ز بعد از سلام نکو رای و هوش
وز آمذ از تو پیامی بگوش
که دل در بهم شد ز جیر کباب

مرا از تو کم نیت اصل و تبار
ویا تا بهم از ضرب وار ذکار
تو ان تنج تر سانیم در بخت

اگر تو ز سلجوق داری نژاد
من از اصل افراسیابم نبزاد
وگر با شدت باز وی تنج زن

ورت ست اسباب ملک و سپاه
وانیز تو ران زمین گاه
نیم از تو بجان رنج از بیج روی

خراج خراسان بعذ سال
گذاگر و ذان لشکر بی شمار
گر ایدر بیایی بکین آوری

بصلح آوریم از دو سو رو برو
وگر غرز بن لکذ و بکیکند
وگر صلح جویی ستیزان نهم

میا همه برک با ساز کرد
ز تو ران زمین لشکنبی قیاس
ز تو بیج روحی گریزان نهم

وگر صلح جویی ستیزان نهم
بر سن خنم شد آخر من کلام
بدان تا بدانی تو ای نامجو

ستد نامه تاج آمذ روان
ترتیب حرب کردن و آمذن بحک قدرخان بترمذ

جهاند ار نشسته بتخت بحت
حدیثی که او از قدرخان شنید
بتندید بحر چو پیل دمان

جو تاج آن نامه را داد گفت
که بر ما کرد فتنه تکان کش
کنون عرض ده لشکر ما تمام

گرنبذ در جنگ تو بان ترین
روانه شوند از پی کارزار
وگر دو زداند عرص سپاه

نکو آورذ جمله را در شمار

سواره پیاده دوره صد هزار
درآورده عارض بمفد و شمار
ابا سی علم لشکر سیستان

وکر باره قاج با سی هزار
روان کرد و مردان نامدار
ابوالفضل را کرد سلطان روان

وزینسو قدرخان ضبط سپاه
بجوشید نوذ آمد سوی عرض گاه
وکر موبد الملک مثقال با

صف آراست سر سوی میمن سپار
بمنقب آمد اشان ذخود و شاور
سر صد سر اور آدمی صد خرند

کمین گاه را داشت بر سان ساق
بنه گاه قاسم که بود از عراق
پیان غار خان بن خان اند

که تا چند اسباب لشکر تمام
شه میمرو لشکر همه خاص عام
بذ اشان جو لشکر سپار است بار

بجز میمنه سخت زور گاه راند
قدرخان بملطس سوی خود براند
جوانی کزان لشکر آگاه بود

که کردی بر آمد ز ایران زمین
تو گفتی که سوی فلک شد زمین
فرزان یکی پشه شد سر فراز

بشد کوشش کردون کردگار
بجوشید مرتاپ چون مرد شیر
برو اندرون جاکر شاه بود

بمود ار شد سی علم از دو تا
بیاغند پیان غر پیار است صف
همی کفت آن پهلوان سرخ حال

پجوشید سر تا پا چو برم شیر
چو خورشید تابان ز سر تا بپای
دلیران برینند ذان جان امید

بیاغند پیان غر پیار است صف
مغاکی که بود و شش نام با سلف
بشد روی میدان از ان کرد و رنگ

بگفتا که این پهلوان زمان
که آورد از زال و رستم نشان
ابر باد پایی چو کوبی روان

لقب تاج دینت ابوالفضل نام
که باشد بمیدان مردی تمام
سواران لشکر همه پای مرد

وکر تیزه شد چهره ماهاب
وکر و زمین ست بر نخ تاب
بیامد بر آن پهلوان نامدار

چنا کرد راجون بکم بر دمند
همان سی علم ابلق آمد بدید
بر آمد یکی کرد مانند دود

نهنکی دلیری پلی صفدری
بتر تیب و تمکین احمکدری
خروشیدن نای مهابک تبر

بیاغند جوان غر پیار است او
قدرخان زمنشی نامای خواند
چو آواز نای و خروش سپاه

عاد الدوله ست قاج نام
که آمد بدرکاه و کرد و سلام
چو بشکافت کرد از میان علم

چو بشکافت کرد از میان علم
بسر آورده مریک ز سر خروش
چو خورشید تابنده بنمود چهر

پیش ده هزار آدمی سرخ پوش
چو آمد بنزدیک شاه جهان
همی کرد هر یک بدیگر نگاه

ز عالش قدرخان سر سبز بار
جوابش چنین داد کان سرفراز
که ای پهلوان سپاه

بود حاجب و پهلوان سپاه
کرامی بود قدر او در جهان
بدو گفت کای نامور شهریار

برون آمد آنکو چنا کرد کرد
یکی لشکر و ده علم پیش رد
بفرمای تا پیش لشکر شوند

بیاغند کین گاه را کشت بار
کشیدند صف لشکر و ش هزار
بیاراست آن نامدار انجمن

بگفتا کز کی قریش است نام
که بر ده کرد و کاه مردی سپام
یکی کرد و دیکه بر آمد سیاه

جو سکافت آن کرد نوذ آمدن
پیای ر نیزه تا به پاسنگ کون
همه سر چو پر شیده مسکی رنگ

جو آمد کین گاه را یاد شد
قدرخان ازین غصه چهار شد
جو آن ضبط و اسباب لشکر دید

بپرسید الفضه نامش کر یست
کذ اشش و یارست از حمل
بگفتا که شال الدین مود است

که آمد و کرد سبز کردی زراه
همیسبز بوشیده جیل سیاه
بیامد بنه گاه را شد فرود

بگفتا چ شغل است این سبز پوش
که دارد فراوان خزینه و خوش
بگفتا که محمود بغش نام

و کر کردی ازبی بدید ارشد
علم ده و کرد ره نمود ارشد
سپاهی همه جا جرم ملنک

جو آمد بنه گاه را شد و زین
بجمود و بغش شد او نیز نین
پرسید کر کست کت او نش

که کردی و کرد زد و آمد بدید
علم ده بدید ارشد جلد زد
سواران همه جامه نم کرد

همه لشکری جامه از خم شید
جو آمد قزل کشت بنکاه را
بدشمن کرفت او سر راه را

پرسیدنا نش قدرخان و کرد
بجنا علی شیر آن پهلوان دلیر
بکیر و بکرش شر نک دم زنک

همه جامه لشکرش هم شید
که خود کشته آن پهلوان دلیر
علم ده و کرد ره بدید ارشد

برنک آسمانی ز سر تا بپای
بپوسنده لشکر ز شاکیدای
و کر باز کردی بدید ارشد

پرسیدنا نش قدرخان و کرد
امیر امیران چنین نیک خواه
بر آمد سر قلبکه جای کرد

جو بکرفت بر جای خود لشکر
بکذشت یک ساعت از روزکار
در آن خیل او را بود غرجه

تو کفتی قیامت شد انکار
و یا چنش خلق است و زشمار
که روی زمین لرز ه آغاز کرد

بلرزه در آمد در و دشت و کوه
تبان شد دل ابل قوران کروه
یکی کرد و طوغان بدید ارشد

ز نا لیدن نای ترکی و کوس
عدو را شد ی جمه جون نوس
خروشیدن طبل و بانک نفیر

صد و ده علم کشت پندار و بود
همه زر خان روشن همچو نور
جهاندار بر کاه بنشست زود

بیاغند پیان غر پیار است صف
قدرخان جو دید آن چنو جوش
بلرزید بر خود ز شش همچو بید

بکفتا که شاکیدای ست نام
میان بندم و انه در دار دی
پیاغند بر کاه را شد فراز

جو آمد بنه کاه را شد و زین
درآمد بمیدان عابد سام
بیامد بنه کاه را شد فرود

بیاغند پیان غر پیار است صف
خرم پیک یک نزه ز دجان
بکفتا که این پهلوان زمان

لقب تاج دینت ابوالفضل نام
که در ضرب از دو شیر جستی نفور
که چیران در آن ماند جله سپاه

وکر باره قاج با سی هزار
درآمد ز کین کاه چون شیر نر
که از خونشان آب کردی بنک

وزینسو قدرخان ضبط سپاه
بجوشید نوذ آمد سوی کین کاه
سر انکشت حیرت بدندان کزید

صف آراست سر سوی میمن سپار
بمنقب آمد اشان ذخود و شاور
که بخشنده همی دار و شمشیر دود

کمین کاه را داشت بر سان ساق
بنه کاه قاسم که بود از عراق
شتابنده لشکر بکردش دوید

که تا چند اسباب لشکر تمام
شه میمرو لشکر همه خاص عام
بود پهلوانی دلاور تمام

بجز میمنه سخت زور کاه راند
قدرخان بملطس سوی خود براند
پیوشیده موسته اسباب حنک

که کردی بر آمد ز ایران زمین
تو کفتی که سوی فلک شد زمین
سواران همه جامه نم کرد

بشد کوشش کردون کردگار
بجوشید مرتاپ چون مرد شیر
بدشمن کرفت او سر راه را

بمود ار شد سی علم از دو تا
بیاغند پیان غر پیار است صف
بکیر و بکرش شر نک دم زنک

بیاغند جوان غر پیار است او
قدرخان زمنشی نامای خواند
علم ده و کرد ره بدید ارشد

عاد الدوله ست قاج نام
که آمد بدرکاه و کرد و سلام
علم مهابی جسته بپای کرد

جو بشکافت کرد از میان علم
بسر آورده مریک ز سر خروش
ندار د کس آن پایه و کیک شاه

پیش ده هزار آدمی سرخ پوش
چو آمد بنزدیک شاه جهان
تبیره ز سر سوی آواز کرد

ز عالش قدرخان سر سبز بار
جوابش چنین داد کان سرفراز
که روز سنی جون شب تار شد

بود حاجب و پهلوان سپاه
کرامی بود قدر او در جهان
دم کرنا جون دم زمهریر

بدو گفت کای نامور شهریار
یکی لشکر و ده علم پیش رد
مسور شدان کبند لاجورد

بیاغند کین گاه را کشت بار
کشیدند صف لشکر و ش هزار
روان در بی خرشه ی در نک

بیاراست آن نامدار انجمن
بجشش یکیک رو رسند
زلات و زتخانه آورد یاد

ابا سی علم لشکر سیستان
روان کرد و مردان نامور ش ار
زسبخ مبارز طلب کرد زود

وکر موبد الملک مثقال با
بجوشید قدر خان ضبط سپاه
نبیره همی دار و شمشیر دود

سر ه صد سر اور آدمی صد خرند
بمنقب آمد اشان ذخود و شاور
بهم سر دو نیزه در انداختند

پیان غار خان بن خان اند
بنه کاه قاسم که بود از عراق
بر هنه شدند از بر زین بزین

بذ اشان جو لشکر سپار است بار
شه میمرو لشکر همه خاص عام
که بر هم زنند از پی کین کاه

جوانی کزان لشکر آگاه بود
قدرخان بملطس سوی خود براند
بکوشید مرتاپ چون مرد شیر

قرزان یکی پشه شد سر فراز
بشد کوشش کردون کردگار
بیاغند پیان غر پیار است صف

برو اندرون جاکر شاه بود
بمود ار شد سی علم از دو تا
بکفتا که این پهلوان زمان

همی کفت آن پهلوان سرخ حال
پیوشیده سر تا پا چو برم شیر
لقب تاج دینت ابوالفضل نام

دلیران برینند ذان جان امید
بیاغند پیان غر پیار است صف
وکر باره قاج با سی هزار

مغاکی که بود و شش نام با سلف
بشد روی میدان از ان کرد و رنگ
وزینسو قدرخان ضبط سپاه

ابر باد پایی چو کوبی روان
سواران لشکر همه پای مرد
بجوشید نوذ آمد سوی کین کاه

سواران لشکر همه پای مرد
درآن لشکرش قدر دو صد هزار
همه سر چو پر شیده مسکی رنگ

درآن لشکرش قدر دو صد هزار
که بنود جوانمرد بی کار
جو آن ضبط و اسباب لشکر دید

بر آمد یکی کرد مانند دود
خروشیدن نای مهابک تبر
بکفتا که شاکیدای ست نام

خروشیدن نای مهابک تبر
که بشنود جوانمرد بی کار
که کردی بر آمد ز ایران زمین

که بشنود جوانمرد بی کار
سواران و مردان آوردکاه
که آمد بنه کاه را شد فرود

سواران و مردان آوردکاه
که در جاه جون کیقباد و جمید
بیاغند پیان غر پیار است صف

که در جاه جون کیقباد و جمید
جهان پنیره کرد بدید جون لاجورد
بیاغند جوان غر پیار است صف

که دیکر ز ره باز جولاکه کرد
همیراند مرکب جو کرد آن نبرد
بیاغند پیان غر پیار است صف

بپای علم نوجوانی جو شیر
نهنکانه سوی کمن کاه شد
بیاغند پیان غر پیار است صف

بیامد کمین کاه را ضبط داد
که کاشان زمین بار ه را کرد یاد
بیاغند پیان غر پیار است صف

که حاجب نظامت محمد نام
که کردی و کرد بار ه زان ره
بیاغند پیان غر پیار است صف

کمین جبه و جلکی زر و فام
تو کفتی همه زعفران کرد و لم
بیاغند پیان غر پیار است صف

قدرخان پرسید کین مرد کیست
درآن خیل بر کو و را نام چیست
بیاغند پیان غر پیار است صف

بگفت ای هژبر سپهر نبرد
بگفت و یکی حربه بگرفت زود
بزد بر سپر کز سپر در گذشت
ز خوارزم دیگر یکی پهلوان
یکایک از آن لشکری گشت پست
درآمد سوی کمین گه چو باد
که بگذشت از آب و ز دشت و رمه
چو سوی ملک خورد و حربی خان
وگر کس بمیدان نیامد دلیر
در آن بند که گردی ز راغان بدر
یکی سنجی از گرد آمد بدر
ز سرتا بپا جامه جنگ بلنگ
ز تیغ و کمان و ز نیزه و تبر
کلاهی ز فولاد و جوشن بلنگ
عنایت بسی کرد و بنواختش
شنافند آن جنگ نفرین باطن
چو سعد اندران نای دم دردمید
سوی بخش یکی تیر بر وی گشاد
جوافکند آن یک هلک فکار
مکن جاودیت که افراسیاب
رود پهلوانی بپاید زدود
جویش خان سن ز ترخان نام او
همان دم دراغا د در خاک و خون
رود دیگری آورد مهتر را
یکایک جمله مرد را بر زمین

بگشی تو باب مرا خوار زار
برون کرد و مصری کمانی بچنگ
ز پیشش برون جست یک میل تیر
فرو ماخت و کرد عیدان روان
که بر مرکشان شاه و لشکر گرست
یکی جوبه تیری بر وی گشاد
سوی بخش یکی تیر بر وی گشاد
به بحید حب الحضور تن غان
به شدیه یکباره سالار نیل
برآمد که گم گشت از آن طراق
بپایش یکی مرد جوشن درید
پیوشیده بر جامه مناور بزنگ
ببسته زهر سوی آن پرنیان
بسر بر بسته برو نعت رنگ
جو نالش برسید زخیش
برون کرد سعد اصیان بزوین
دل اندر به مهر دلسگر ببست
جو شد تر نزدیک سعد افراغا د
سوی بخش تگاب که اندر افراغا د
وگر کون نماید همه حال او
به بند گران بر سپارد ورا

جوافراغا د از اسب آن سرنگون
سواران دوران یکی بر سرا
بحل همره آهکندان اگر دن

پرد ازم از تو همین دم جهان
نپیوست و بگشاد پیه عقاب
خدم بیک تگاب اندر افراغا د
وز آن در دل سنجر آمد غبار
خنان زد که غلتید آن شیر نر
تگاب سنوز آن که بوذ فاخ شاه
بزرگی یکی پهلوانی بپای
جهان تیره سنوز در آن زین بخست
که بر دوش سنوز نه دو تن شد روان
پر شان از ان حال گردید شاه
بگفتا روم من بمیدان کمن
دو لشکر دران کرد و نظارگی
جلن یک پیاده خوشید ثبان
مکلن بقا رو ره و وعده گوش
ز یکسوی ابنای ازمه پسر
بدش صورت از راه بجوش درید
که او سعد بن بلز بوالوفا
همان تای بلفرکه آواز او
پس آنگه سوی میدان در آمد دلیر
جو زد گشت آن تر ترک جنگجوی
قدر خان بگفتا که این مردوی
ویا آنگ شیخیت فرخ خدای
جهان پهلوانی ز تورانیان
درآمد بمیدان جو نره یک شد
قدر خان بگفتا که ست این
وگر پهلوانی در آمد پای
قدر خان در آن حال حیران بماند

گر او روح با هم بشوذ شاد مان
خدم بیک سپر گرد به نعاب
وز آن در دل سنجر آمد غبار
خنان زد که غلتید آن شیر نر
تگاب سنوز آن که بوذ فاخ شاه
بزرگی یکی پهلوانی بپای
جهان تیره سنوز در آن زین بخست
که بر دوش سنوز نه دو تن شد روان
از آن تیره اوش آن پهلوان
که یک تن جهانی کند باسپاه
جو لشکر بر سنده اندین همین
صبا جون دل گردد از او ر
رسیدند و در شیب شبان
قدمهای مردانه اش بود بحش
ز یکسوی ابنای ازمه پسر
شده سر سنجر جوان را بدید
که جبل مرد جیار کش اندر نعاب
بذی جار فرسنگ پرواز او
بغرید به خویشتن نجو شیر
تگاب با یکی مهره بر بوذ زود
که بر فی نوایش ماید گرست
که او می نماید همه حال او
که بوذ خش بی یکی بر سکن
بجنبش همه دشمنان یک بشد
که شوانذ اسپ شنا و بالای زین
همان دم دراغا د با بالای زین
امیر و وزیران خوذ را بخواند

بگفت ای هژبر گهی جان ازین
همان مرد مهتر بدو شد نهان
بمانی بسی سال در عز و ناز
بدان ای جهاندار پاکیزه رای
بجمله سلاح آورد او بنبرد
بوذ آن تگاب خاییش در دمن
وگر صد گشاد پشت پای ماندگی
بفرمود تا لشکر کش ن کشت
شنناه بجز جو بخت بخت
ورا او بیذ از بخت اکرام کرد
فنادش بکمر بسی جبل بار او
پس آنگاه پرسید از حال
درآمد بخارا مرد دلیر
پهرت کمر بسته و رنجی بخت
نصیب این زمانی شد فضل آن
مرا تا پذیرفت از خیل کیان
درآخر که شد کشت و کو با جبوذ
نصیب خوذ از وی طلب داشتم
ازین کینه من بال و ملک و دیار
ندارم ز خاک درش جان دریغ
جوشنند آن قصه سلطان دین
تذارم جه خاط کشد آن کنم
وگر باره بنوذ سعد قماس
جهاندار بجز کرنت ای دلیر
کسی کو بتر سند ز شیجون زند

که این مردم افکند بی خوذ چنین
زمین بوسه پیش سریر کرد و گفت
که ای سعد بن بلز بوالوفای
بنوذی جو باش در ان دم ز درد
وزان همره آهن آبدون
نیابذ بجنگش عدو زندگی
قدر خان بدرد و غ ابنا گشت
برآمذ طلب کرد آن سگ بخت
بسی خواسته نرش انعام کرد
که بوذ ند یار و فادار او
که جون آمذ فکر ما در خیال
که شاها جانی در ش در بر به
غلامت مه و مهتر ای سلحت
که اقبال شه گشت ما را پناه
جزانذه ندیذم از و کز مان
که گر دیذه از راه انصاف دور
ورا یک دو روزی بگذ اتم
رها کرده و آمذ ای شهریار
اگر بپرم تنج نارد و جو بمیج
بسی گفت بر جان سعد آفرین
همه کار و بارت سامان کنم
که از شب جوی بگذ رگذ ر پاس
نشاید که نهان کند حکمت شیر
ولاور شیجون بگوش زند

که این ست جاذ ر پس آن مان
که شاها تذا باذ شاذی کام
تذا تخت پایه فلک یار ت
بوذ پور بلز که در روز کار
سنوز ان بوذ ند سلاح جنگ
جبل در ا او جل مهر کوش
قدر خان جو احوال او کرد گوش
فروز امذ ند لشکر ان همه دوست
درآمذ ز سعد فرخنده فال
مصح رنشر نا پاجا جامه داد
یکایک همه جامه از رنگار
جگونه نخاذ فی در ش مرز و م
سر بخت شاهیت باذ ا نعام
مرا مذ تی تا چنین بذ خال
ولیکن سبب اکه از شاه روز
مکر بسته در خذ متش روز و شب
ببرده ز من جامه مال پذر
نقصب خوذ پنا ذنه روز را
اگر شهریار م عنایت کنذ
فنام نخاک در ش جان دریغ
بذو گفت ای شاه فرخنده فال
بگفت و دگر ره ز سر نا پای
شیخون ز نم بی گمان بر سپاه
منر نیت شیخون نهان کرذ ن
تو امشب پیارام در عز و نان

چرا می فنداین چنین در زمان
بوذ و دولت یار و بخت غلام
پناهت بهر حالتی دا و رست
بنوذه جواو مرد در کار زار
که بجک فذ آن جوب سی بحک
ازان مردم پهلوان در ست
ازان حر تش رفت از مر س
طلایه بشاذ از دو سو ذر و
جو سلطان اعظم شه باکمال
پس آنگه یکی کرسی ز ر نبا د
پیوشیذه و ز رو اوشان فی شمار
که باذت بمبارک بیا بذ قدوم
شوذ قیصر و شاه جنیت غلام
که با دولت شاه یا بم وصال
بسی آمذم در جکذ رد و سوز
بیسته بخوذ باب عیش و طرب
ز لعل ز مرد ر نسیم و ز ر ز
ز من ستذ آن شوم بذ ر و ر ا
جو دیگر غلامان رعایت کنذ
نه پیگانه ما نم نه دشمن نه خویش
ندارم درین از تو مر جاه و مال
پیوشیذه ز ر ش کلاه و قبای
مکر به کشایذ از ان کار شاه
دلیرانه در روز میدان زذن
که مژدا گر د د و گر صبح باز

به تیغ و سنان بیشان بکنم ... از آن به که در شب پشیمان کنم
تنیره بفرّیذ از مرد و سوی ... کشیدند صف لشکری روبروی
یکی جامه پوشیده از جرم گرگ ... پیاده بمیدان درآمد دلیر
درآمد بزد نعره آنجان ... که از مرد و لشکر برآمد خروش
مبارز طلب کرد و از سنان ... درآمد بمیدان یکی پهلوان
سر و سینه را کرد زنگی ببر ... چو بر سینهٔ زنگی آمد سنان
دگر زابلی تیری اندر کمان ... به پیوست و افکند اندر زمان
وزان بس سوی زابلی شد دلیر ... زدش غلبه کز شد از هم درش
یکی دیگر آمد بمیدان بروان ... چپ غلبه اش کشت آن پهلوان
چو بشنید آن ابوالفضل این سخن ... که از لشکرش رده فرا و فتاد
کمر فش غان کای جهان پهلوان ... بگو دکاید این کار بر مادرت
من اندر روم سوی میدان تخت ... برآرم سر و کردنش در کمند
بگرد زنگی آهنین تن به بند ... چو آمد بمیدان جهان پهلوان
ابوالفضل بگذاشت بروان ... چو گرگی که آید طلب کار میش
پذیره شدش چون چپ کام شیر ... چند اخت برش تا بسی بر نشست
ز روی هوا کرز او را کرفت ... پیاده روسوی قدرخان رفت
شتابش براست کردن گرفت ... کابوالفضل آن سرفراز دلیر
دل شاه بیخبر از ان شد ملول ... بزد نعره مانند نر شیر
ابوالفضل آمد بمیدان دلیر ... دراکند و دستش میانش درید
همیراند تا نزدیک زنگی رسید ... بیاکخت بر دان سیه زار را
بس آنکه سمند سبک تاز را ... مبارز طلب کرد و مرد دلیر
دگر سوی میدان درآمد چو شیر ... بهر جای از و کرد دیدار یاد
قدرخان ازو بنو دیدار یاد ... درآمد مقابل بل انجمن
یکی گرز رویین بکف بر نشست ... سپر بر سر آورد و کرد و زان
بتوز جله آورد بر پهلوان ... بکشد و آن شب شادی نکرد
درآمد بمیدان زنو را سیاه ... یکی خلعتی همچو قطران سیاه
یکی خلعتی از آنهنین بیخ کمر ... بدست و بنو دش سلاح و کمر
سنیدند و کشتند از آن سیاه ... وزان زنگیان بی دلان کشت خاک
بنیزه یکی حربه تیز بر دوی ... یکی حربه بر سینهٔ زنگی زد
نشد زنگی از جرب او بی حضور ... بیفتاد از پشت و بشد روی دشت
کرفت و نه دستش از دم درش ... یکی زنگی همچو قطران سیاه
بخت او دکر کشته شد جای او ... بدست و بنو دش سلاح و کمر
خاک اندر انداخت آن سر ... وزان زنگیان بی دلان کشت خاک
شهنشه بر آورد از جای غو ... چو آن زنگیان را بیفتاد و دید
تو کوئی که از نسل افرینست ... بکرد و بر زمین آن جهان پهلوان
که این زنگی شوم روسینست ... شهنشه بیاراری نو
ابوالفضل کفت ای برادر کزاد ... بکند و بر زمین آن جهان پهلوان
که تا من روم تا بکیرمش بدست ... شهنشه بیاراری نو
چو آمد قضای فلک نکسود ... بکرد و بر زمین آن جهان پهلوان
چو زنکی نظر کرد کاغذ بسک ... شهنشه بیاراری نو
سیاه زنکی آن کرز و انداختش ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
ربود از زمین و دور انداختش ... شهنشه بیاراری نو
دکر باره روسوی میدان تاخت ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
برادر به بند و زجویان بتاخت ... شهنشه بیاراری نو
قدرخان از آن فتنه کردید شاد ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بقتل آمد آن خطه در کارزار ... شهنشه بیاراری نو
کابوالفضل آن سرفراز دلیر ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بزد نعره مانند نر شیر ... شهنشه بیاراری نو
دراکند و صد نامیانش درید ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بیاکخت بر دان سیه زار را ... شهنشه بیاراری نو
مبارز طلب کرد و مرد دلیر ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بهر جای از و کرد دیدار یاد ... شهنشه بیاراری نو
درآمد مقابل بل انجمن ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
سپر بر سر آورد و کرد و زان ... شهنشه بیاراری نو
بتوز جله آورد بر پهلوان ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان

بکند و آن شب شادی نکرد ... جو روشن شد از مهر روی دشت
درآمد بمیدان زنو را سیاه ... یکی زنکی همچو قطران سیاه
یکی خلعتی از آنهنین بیخ کمر ... بدست و بنو دش سلاح و کمر
سنیدند و کشتند از آن سیاه ... وزان زنکیان بی دلان کشت خاک
بنیزه یکی حربه تیز بر دوی ... یکی زنکی همچو قطران سیاه
نشد زنکی از جرب او بی حضور ... بیفتاد از پشت و بشد روی دشت
کرفت و نه دستش از دم درش ... یکی زنکی همچو قطران سیاه
بخت او دکر کشته شد جای او ... بدست و بنو دش سلاح و کمر
خاک اندر انداخت آن سر ... وزان زنکیان بی دلان کشت خاک
شهنشه بر آورد از جای غو ... چو آن زنکیان را بیفتاد و دید
تو کوئی که از نسل افرینست ... بکرد و بر زمین آن جهان پهلوان
که این زنکی شوم روسینست ... شهنشه بیاراری نو
ابوالفضل کفت ای برادر کزاد ... بکرد و بر زمین آن جهان پهلوان
که تا من روم تا بکیرمش بدست ... شهنشه بیاراری نو
چو آمد قضای فلک نکسود ... بکرد و بر زمین آن جهان پهلوان
چو زنکی نظر کرد کاغذ بسک ... شهنشه بیاراری نو
سیاه زنکی آن کرز و انداختش ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
ربود از زمین و دور انداختش ... شهنشه بیاراری نو
دکر باره روسوی میدان تاخت ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
برادر به بند و زجویان بتاخت ... شهنشه بیاراری نو
قدرخان از آن فتنه کردید شاد ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بقتل آمد آن خطه در کارزار ... شهنشه بیاراری نو
کابوالفضل آن سرفراز دلیر ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بزد نعره مانند نر شیر ... شهنشه بیاراری نو
دراکند و صد نامیانش درید ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بیاکخت بر دان سیه زار را ... شهنشه بیاراری نو
مبارز طلب کرد و مرد دلیر ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
بهر جای از و کرد دیدار یاد ... شهنشه بیاراری نو
درآمد مقابل بل انجمن ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان
سپر بر سر آورد و کرد و زان ... شهنشه بیاراری نو
بتوز جله آورد بر پهلوان ... بزد و بر زمین آن جهان پهلوان

علاء الدین ارسلان خان محمد بن سلیمان شاه و او و برتخت سمرقند و توران که از فرزندان افراسیاب
بود و پادشاه زادهٔ توران بود و داد و دهش و خرخاقانی ایل بکانی تزکان بحضرت سلطان سنجر
و معاجت نمودن بر تخت ایران راویان اخبار و ناقلان اسرار روایت میکنند که چون سلطان سنجر
رافع توران زمین سمرشد و قدرخان را از میان برداشت با پهلوان تاج الدین ابوالفضل و امیر
عماد الدین قماج و سایر امرا در آن باب مشورت کرد و گفت ابر بحث توران خلافت بنشاند مجموع امرا
اتفاق نمودند که قرعهٔ آن اختیار باسم خاقان اعظم علاء الدین ارسلان خان محمد بن سلیمان بن داود
کردایند و خاطر سلطان نیز راغب او بود که پادشاه زاده بود و نیز مدت مدید بود که در خراسان
در خدمت سلطان بود و حق خدمت بجای آورده او را سلطان خلعت شاهانه و تاج و جتر داد و او را بر تخت
توران نشاند و وزارت او و ارباب دولت نمودند که خاقانا بر تخت توران نشینند و او شاه
زادهٔ این ولایت است اگر قوی حال شود و با ما زمان عاصی شود با زگفت و گوی روی نماید صلاح
در آنست که سلطان دختر خاقانه ایجاله در آورده و عهد علیا او را بعراق برند سلطان نیک کرت آن جبر
را در گذرانیده بود و خاطر متعلق شده این معنی نهایت بند خاطر آمده و وزرا را در آن ساعی کرده و خاقان
این مشورت کرد خاقان در جواب گفت که مزارجان ما خدای خاک آنستان شاست اگر فرزند مرا
بگیرند قتول فرماید چه دولت و رای آن باشد چون رضا از طرفین حاصل آمد وزرا از طرفین در استاده
و مملکت آیین بسته شد و لشکر ایران و توران جهل روز بعشرت و شادکامی مشغول گشتند و سلطان
چندان پیشکشها جهت خاقان و دختر روان کرد که اگر بشرح آن مشغول شویم کتاب از حد بیرون رود
مختصر کردم القصه بعد جهل روز عیش و دامادی متوجه تخت ایران شد و ببرو آمده و بر تخت قرار یافت
و او را بشارت فتح توران و دامادی سلطان پیروبحر روان کرد و از غزنین علامان سلطان
سکایت برا شاه بنشد که مال قراری نمیدهد و سر عصیان دارد و در آن مدت سر جندا ایمان
که جهت مال رفته سر یک را ببندری و سخنی باز فرستاده و تمام ایمان شکایت او کرده و به عصیان
او کواهی داده سلطان ابوالفضل را طلب فرموده و گفت یا پهلوان ترتیب رفتن غزنین می باید کرد و
که بجز اشاه عاصی شده در سنه ثلاثین و خمسمایه نهویه از نظم مصنف کتاب

الا ای خردپرور دین شناه — زمن کوش کین نظم تاریخ شاه — شنیدم زتاریخ سنجرنشان
که ایران و توران جوآن نامدار — کز افسونگران و کار آگهان — بیام خشاده را آورند
همه ضبط فرمود فضل بهار — رسولی زعال غزنین رسید

تزکان کان کوشا کرد کر — شب تیغ از سر پر افکندیر — بیک ساعت ار کشته سد دشتها — تو گفتی همه کشته سد رستها
ابوالفضل رستم نژاد و دلیر — همی کرد و حمله بحر موجه شیر — همی کشت و می بست دشمن خشان — همی کرد و با خاک ره پست شان
بهر سو که آن شیر دل رو نهاد — سر و سمن از کینه بگسیل نهاد — خدنگش چو رک رفت در استخوان — سنانش شد اندر روانها روان
بهر کوشک کان پهلوان کرد میل — روان کشت خون عدو همچو سیل — ز دیکه طرف زنگی و خلج — بهم بر زدند آن دو میل آن محن
ز هر یک سواری دلاور بپای — ز دی بر سواری و کر نیخیان — که جان از تو سر دو سر سوسی — و زایشان در و دشت شد سوسی
یکی را در آویزی ز هم سکرش — ز دیکه بر آن کرد و دیگر هین — شد از بیم خنجر و تیغ آبخن
ز دیکه طرف سعد بنز خوشر — دران لشکر افتاده کرد و دلیر — بتیغ و بتیر نیز پرداختی
تجارو زه نقطه صد در درد — با تش همی سوخت آن کرد و فرد — همه واقف از کار و حال او
بکر و ند کاری در ان آوری — که بر رستم نامزده نام آوری — جنان کرم کرد دیده در کار زار
که سر کرد دیکه فرخیلی بر ش — تو گفتی که گرگست و آن حمل مش — پیک ره سوی فیکر و نهاد
همی کشت و میراند تا پای طوق — قدرخان خود مذان همه لوی — در افکند با اوسنان در شان
یکی لعب ابوالفضل با مزه کرد — که نیزه بدست عدو نیزه کرد — پیک ضربت تیغ با شتاد بس
قدرخان ملک ضرابوالمظفر دوم — و کر لشکرش شد پشان زهم — تبالان و کرک روی نهاد
کریزان شدن خلق بوالان زمین — بسجز رنا کرده تاج و کمن — بر تیغ و بتیر پیش کرده سپاه
بکشتند بعضی و بعضی اسیر — در افتاد در بند و زناور — غنیمت کر فتند مردان کار
شه و سر بسجز بارش بخت — در آمد بخرکاه و بر بست بخت — ز اسب و ز اسلحه بر ستند
جهان پهلوان تاج و کر لشکری — غنیمت که آورده از داوری — سر فرنک کردش شاده
شه آن حمله بر لشکری کرد و ش — قبولش بماند بغیر از دو رد و رش — ز اسب و ز اسلحه برستند
و کر جمله آن مال و اسباب را — بیخشید مجموع اصحاب را — که پیشش بی سنر اجان هدی
برا مد از ابر بخت توران بهار — و زو یافت توران همی برک و بار — پیکره منور شدان مرزو بوم
فلک کاه دولت دهد کاه جور — جز این ست خود رسم آن مرز و بر — کر فتن بصد جهد و کد آستین
کهی دولت و بخت یاری کند — که از بکبتش مردم زاری کند — که تا شی نواز د و کهی غم دهد
بکیرای جوانمرد از ین عبرتی — در آن دم که شادان کهی بر فتی — بود این و آن مرد و ام خدا
بدانی که مرجه آمدت سر کذشت — عمانت کذ دران دل مبر نوشت — ز اغم بپیچاند ناوا سوی
که تا کرد و کار ست بدای جوان — دل اندر قضای خدا ور دهی — کز او امر معبود پاک الهی
همه دولتی همچو این شهاب — کنار در ضبط عالک توران و نان خاقان

انیس زساطان که آن نیز مال
فرستاده بود از آن خوب فال
که اکنون زسالست شاه از خراج
نسد حاصل از مقدر بگنجا کاج
مگر سایهٔ شاه کشور گشای
رساند بدین خطه فرمانروای
جهان گشته معمور شاهنشاهی
که بر نه فلک بسته گوی کلاه
زمانی که اعلام حضرت کنم
طلب کار بخت و نصرت کنم
طلب کرد قاج و دگر یادگار
نشد چنی نمودند دوران
جهان پهلوان ماچ دین محمد
بتر تیب از بی دگر پهلوان
در آنجای یک سفته تحریر کرد
بعز سن شدن رای و تدبیر کرد
و زآنجای یک سفنه دارا صفت
امیری دو منزل طلیعه شناخت
پرسید شاه سن کز ان کیست
چه دیدی در ین که بایدت گفت
بتو دیشه شیر مردم ربای
که شیری بود همچو اژدرهای
درین شب گذر سن همی کردیم
بی من همیراند مرد جوان
جوانی ربتو و دلی قاسمند
چنان علی شیر و فرزند او
شه شیر دل وصف شیران سزید
بیار بگه که اشان همال شاه
بجنبا علی شیر و فرزند او
درآمد فلک القدس علی قرنشان
بیار بگه که اشان همال شاه
درین پیشه نزدیکی سک جای
درآمد فلک القدس علی قرنشان
تو شد تندی نا که شیر افکنی
درین پیشه نزدیکی سک جای
فلک دین محمد سزد در دم زین
تو شد تندی نا که شیر افکنی
ز خاص خود آنجا بجوشش سپاه
فلک دین محمد سزد در دم زین
همه غرقه در آهن و خم شیر
ز خاص خود آنجا بجوشش سپاه
که موری تواند در آن راه برد
همه غرقه در آهن و خم شیر
جو آیش در آن پیشه آرامگاه
که موری تواند در آن راه برد
سر آن شیر کاندر نیستان بود
جو آیش در آن پیشه آرامگاه
سکایت زبهرامشاه دگر
سر آن شیر کاندر نیستان بود
بنشته بشرح گران گوهر
سکایت زبهرامشاه دگر
ندارد جا هیچ راز نهفت
بنشته بشرح گران گوهر
نه در عهد خود نیز دارد بهلت
ندارد جا هیچ راز نهفت
اگر این بود زیر کی نه کمال
نه در عهد خود نیز دارد بهلت
دگر این که نه مال ماند نه جا
اگر این بود زیر کی نه کمال
که آخر بخاک اندر آید تنش
دگر این که نه مال ماند نه جا
ز روزی که قابل بر او زد نمود
که آخر بخاک اندر آید تنش
تکبر کنان در رکاب تگین
ز روزی که قابل بر او زد نمود
جو شاه جهان قصه معلوم کرد
تکبر کنان در رکاب تگین
تمامی آن قصه مفهوم کرد
جو شاه جهان قصه معلوم کرد
که گرد ذو روان سوی من سپاه
تمامی آن قصه مفهوم کرد
بر آن شد قرار مذرکان شاه
که گرد ذو روان سوی من سپاه
بیاید سوی بتاد دل سپاه
بر آن شد قرار مذرکان شاه
دگر ره روان گشت رایات شاه
بیاید سوی بتاد دل سپاه
جو باز آمد آمد سوی شهریار
دگر ره روان گشت رایات شاه
بگفت ای سپهدار روی زمین
جو باز آمد آمد سوی شهریار
ز بایک سواری که بد پوس من
بگفت ای سپهدار روی زمین
که آمد بگوشش مرآواز شیر
ز بایک سواری که بد پوس من
جو نیزم گشیدند آزاد خوانند
که آمد بگوشش مرآواز شیر
نماند شیران ازین دست برد
جو نیزم گشیدند آزاد خوانند
کشاد و رتنه پر گردن سلطان سجز در بار گاه شیران
بخشم حکم در آن حال دند
نماند شیران ازین دست برد
و فلک الدین علی را و نشاندن که شیر ان
فلک الدین علی گوت دلدار
آن پشه را کشد و بپای تخت سلطان آورد
بجور و جم سیرش هم جا بهای
در اسکار شیر اندوست آن مثال
درین ره شده پای لشکر گسل
شاکنت بر جان شاه جهان
بذ و گفت سلطان که ای دل
بو د جای شیران مردم ربای
ره خلق ازین راه بسته اند
همه روزه اندر پی این فنی
بسی مردم از نصر شان کشته اند
بگفت ای سزاوار تاج و نگین
دلیری و گردی و فر زیست
بگفت بر و ن آمد ارشیر شاه
که هستی شها و سلطان زمین
فدایی شدند آن گروه دلیر
فدای تو با د اوا ش جان من
درآمد روان فلک دین کرد
روم آن نمایم بشیر ژیان
ز نه بن کمی شیری آمد برون
بتر بک رسیدند در بکنای
جو شد پاره رفت در جوف دیوان
که نا آمش تفت و خا کسترد نرود
فلک دین کمن کرده در را شان
نه هند در جاه شیری شکار
بلسکه فا نه ند در کار زار

فلک دین بحر به شیر ژیان
بیا پی چکند در یک زمان
جهان سوخت کاندر تمام زمین
نماند مگی شاخ خاشاک و خار
از ان کشته شیران گذشت
همانا کزان بیشه شان بود
شه او را زسر تا بپا زر فشاند
پس انگه بکبر سی زر بر نشاند
جو لشکر بتر بک رسید از قضا
کشاد و رشکی لشکر و صفت برف و باران
و رعد و برق که در میان ژاله روی نمود و اما عاقبت بخیر بود
فرو د آمد از ابر در پای اب
جو خسرو رو حل بلند جایگاه
سواران چکی خود و ترکش زین
بلند سیخ پنداجه جای فخار
سیومان پر با نظیر مهار
زبس کشت در آب طی خان همان
و یا بار ز طوفان شد اندر جهان
خروبار را خود کسی دم ندید
بگذاری و ذاری زاران سیاه
چو لشکر از آن وحدت زاه
دگر باره بگرفت ابهی سپاه
که نه زمره پنداند گیوان ماه
بفرمود فو افغان در آمد پاه
تقرع کنان سوی در گاه شاه
نه جوست در خیل لشکر گاه
جه کو یستوری رو دبخی راه
مگر موکب شهریار جهان
ازین ره رو فو جانب ستان
کان سوی غزنین شود شهریار
بو د آن زمان موسم کشار
مرا یار و یا و رخداوند مد
جوا و نیستم نیز فریاد رس
تقرع بدر گاه اوبار بر و ز
همی گرد با ید بصدق و سوز
بذ انسان که فرمود سلطان دین
نبا ذند آن خلق رو نبر ین
مه آنچه از خدا بنده خواهد ز
دیا بی کان خالی کار سان
سوا تا زه کرد ند و بگذشت فت
فرو شد همه آب با ران ژاله
بفرمود سلطان که از سر روان
کشاد و رفو فو نشاندن حاجب مؤید الدین مثال بطلایه
طلایه رو فو در مقدم دلیر
مقرر جان شد که مثالی نام
روان شد ابا خیل خود بگذرد
فدایی جوانان شمشیر زن
مؤید که حاجب بو د در سپاه
همه غرق فولاد جون پارهٔ کوه
که هر یک به شهازدی کمتر شان
جو گرد ان از آنجا د و نشر شان
و گر مردمانش سه چار و گر
بجاه اندرون شیری تندخو
و گر نوکرانش نیز سرتاپای
بگشتند آن شیر ار مشک و تر
فاو ند نجاه گشته دگر
جو آمد بیخت شاه دلیر
غلامت چپار است مردم نمای
بدید آمد ابدی بروی هوا
جهان گشت مانند دریای آب
بتقمود جند اندک گر و ندگان
که گفتی قیامت بجست از زمین
ستوری که گشد ره و گر سم ند
سوی چسر و آباد ر شد شاد
که گفتی که د فت قیامت رسید
نه کس بوی نانی و آشی شنید
بدین حیله ماند اسبابی بسی
بهار آید و نان نه کرد د جهان
نگر د م من ار تیغ بارد زبر
بدر گاه او رفت باید کنون
بفرمان فرمان ده رهنما
بخاک افاد ه صفدار و کبار
دو لاید ابو د خو رشید رخش
شتاد مند جون در کشم شو ر بخت
دو ان گر د باید کمی پهلوان
نتر سند اگر د شمن آید جو سیر
که از تیغ او شیر گر د د دلم
به بند ند شه مهتر فیروز مان
به فضل جون جون از در نشر شن

چنان پیش ره را به بشتاب داد
رسیدن قاضی جغانی به سمرقند و
از رسیدن شاه غزنین و مسند و شتابان بهرامشاه

موئید پس راه را جوی تاخت
یکی ایلچی آمد و ده سوار
که از راه غزنین بیامد شتاب
که ای نامیه مردی معاینت این
بدانست قاضی خجانت این
جهاند از نجز حق قاضی بدید
جو قاضی بنزدیک لشکر رسید
جو عنوان مکتوب را بر گشاد
بنزدیک بخت اپستاده وزید
شاکفت قاضی و مکتوب داد
بپرورده او را بصد ناز و نعم
سراغ از نا صر که فخر نظام
اشارت بدو کرد شاه جهان
وز پیشش پیاده جوانی بخاست
بنتدید یکنجر که آن حیلهباز
من آن کرده ام تا که او من کند
همه شرح آن نامه را باز داد
بفرمود تا کرگ تنگین کنند
نکوید ز کار جهان جو کوز سند
مرا مردم از مکر تنگین کنند
نی آیین خی نس سیخ باد
نکوید که جون ارسلان از بخت
نه پشتاسند آن نیکو بیاکاد
نه از ضرب تنغم کند سیخ یاد
مرا باد وی این ساعت ای نامدار
بر افکندم و سوی او کرد بخت
از آن نیکو بیا کمی یاد باز
تو این جای می باش تا من چین
سخن نیست جز تنغ و جز کارزار
ز فضل و ز زهد تو دانم سخن
همان قلطه لشکر روان کرد شاه
که غزنین بیارم بزیر نگین
سپارم بتو مملکت را تمام
امیری که بد طغرل جب نیام
یکی جایک منزل دیکه آمد سپاه
کسی کو ببردی وسیع و سنان
کین کرده بهرام شاه جهان
ز تیغش مراسان همه مند و ماد
یکی روز از شرقی سلطان بورد
فرستاد بهرام شاه سخن
جو آن مرد و لشکر در آن صحگاه
یکی جنگ مغلوبه آغاز کرد
بر ست از تن پر دلان تاره زره
اکر چه پایان به بخ بشبرد
بکف نیزه او شده ریزه ریزه
خبر کشت مثال لکان عدو

کرای خرو سرجب ره راست رو
کشا ذ آن خدنک زره کم روان
سرش را بهند و بنیزه کرد
بکشتند بسیار کس را بساط
وکر مانشان جامه کرد آوند
از آن فتح جون شاه را شد خبر
جو خسرو کاه مسرور شد آراسته

دراورد سوفار بر سر نشست
سوی بهلوی و شمر او رد
جو رک کشت بر جان طغرل سناخ
وکر جامه ام او ریزه کرد
خان کرتن کشته تمود
ز اجاپس و از خوزدی بر دمید
شد از شادی پیش مژه جان جکر
پیاده ز زره موبد و خواسته

کر مرکز نیفکند زره راست رو
بکفت و کمانی بکف راست
جوانمرد و خانه بر آمد جو برس
جو پیغام موبد بطغرل رسید
جو لشکر ز سر دار کشتند دور
کر فتند بسیار کس را اسیر
جو فتحی خان آمد شش شوار
چهار است خرکاه و سند آر
پیاده زره موبد و خواسته

کشان کو شهای کاس کی کوش
بغلتید و امید از جان ببرید
ز بیر سوکی جست راه نفور
ز لشکر و لیران و زیادبر
سوی بخجر آمد بصد بند و بر
کجه دس ستاد ند مهر و نوند
سر و دست بستند بجم کمند

روایت میکند صاحب اخبار که چون موئید بندیانیان بکاه در آورد و سلطان بپا و غضب فرمود و گفت
این جماعت را بسیاست می باید کرد سلیمان بپرسید وزاد و حاضر بود التماس کرد و ایشانرا سلطان بذو بخشید
و مقرر شد که ملازم او باشند و این ده هزار مرد بلکاو بوذند و ایشانرا بذو مسلم شد و سلطان متوجه غزین
شد ند خاکث مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق نظم داده

شهنشاه فرمود با لشکری
جو شه رفت یک منزل آمد فراز
جو بخجر از دنیا بیاراستند
وکر اغرق لذ پی بایستکی
ز شه تا بغزنین سه کرکاه ماند
بیاورده مال کران سوار
پرسید سلطان ز رکان
کر من وام ای سروران کان
شما امین وشاذ باشی زیا
شاخوان شاه جهانبان شد
در آمد بایوان بهرامشاه
ز اب و ز جامه ز جاج و جاه
بس انکاه عمال بهرامشاه

بترتیب و آرایش پنجری
که بهرامشا شد ز کوه بدر
بجنکی که یک ساعت رسند
چنان رفت سلطانکی روز دکر
جو شه بارکه بارکی را بلند
بزرکان بذ ارپی و سوکوار
بهوی لطافت از روی قمر
ز بهرامشاست و ملکی سپاه
که بینیم در دشمن را دوا
بجان بنده خاص سلطان شدند
مشرف شد از مقدم شاه
بقدر رمان کس جیل سیاه
کسی را که کاری بذی در میان

همه سوی غزنین نهادیل
کر بزان شد او سوی سند و ستان
بفرمود تا کر کیند ایلغار
جنان رفت سلطانکی روز دکر
ز غزنین تمام صفاهر و کجار
بزرکان غزنین خجسته دلان
بسی دل خوشی داد و هموار
ولی هر که بد کرد بذ و نیذ یار
بزرکان غزنین خجسته دلان
همیراند سلطان کشور کشای
بفرمود سلطان یاداد و دش
همه جای بر جای خود داشتند
بقدر عمل یک بیک در خطاب

تو کفتی هو در یاد و اکش سیل
تر اطرفی یاد با د و ستان
پیاده نه جمعی که با شد سوار
کر ارشرق آمد بر و ن تیغ خور
هر انکس که آن جاندی یاد ار
دل از خوف سلطان فراوصه ریش
ز خود ایمن شاهان ساستان
کر فتار غم کشته اندوه و آز
همه مرده بود ند تا جنک و تک
همه خلق غزنین تن و تن قضای
که جمله بزرکان غزنین تمیش
در آن مرتجم نکو کاشتند
کشیذ ند و پایه کمی صد خطاب

زمانی امانی و باقی مال — فرو ذ آمد آن جای صید و فوس — ز رنجری بد رهٔ زد و من
وکر پیکشا زاب و شته — کر آشوره از طرف لشکری — که بوذی خذاوند مر کشوری
جو ضبط تمامی اموال کرد — وکر باره تیغر عمال کرد — محصل بعاجل وکر بکاشت
ز خویشان محمود مردی امین — از آن سروران کرد سلطان کرین — ابر تخت خرسن مر اشاه کرد
روان شد ز غزنین بکام و مراد — بر آمد بر آمد رکمی ماه شاد — بدست خود شن سر کاه کرد
بدورش خراسان بجام و بسر — شد از جلد روی زمین چون بتر — ز خلق جهان کوی دولت ربود
دربار او مجمع فاضلان — همه صحبتش بوذ با کاملان — جوابل هنر را کمو داشتی
کسانی که از فضل ارزاذ شاه — هنر ور شدند از عامی سپاه — با نعام و ادرار او اهل فضل
بگویم اسامی آن فاضلان — که روشن شوذ دیذهٔ طالبان — بسی ساخت تصنیف ارباب فضل
جو زین ذکر فضلا و اصحاب علم — کنار در ذکر کیفیت حال بخرد و اوصاف اول — که تصنیفها ساختند در علوم — بدین در قواعد نهاذند رسم

دانس در پیش آمذه اسامی ایشان و کتبی که تصنیف کرده اند بفصل آورده میشود

اول امام محمد غزالی — دوم خواجه عمر خیام — سیوم خواجه ابو المعالی — چهارم خواجه امام مظفر
کیمیای سعادت احیاء
علوم مقاصد وکیذ
تصانیف

پنجم شرف الزمان طاهر — ششم ادیب ابو العباس — هفتم سید اسمعیل کرکانی — هشتم خواجه عبد الرحمن خازن

نهم خواجه سعد الدین — دهم سید امام اسلامی — یازدهم خواجه امام بوالمحامد — دوازدهم خواجه حسن قندی

وطبقات اهل قلم در کتاب اسپتیفا در جهٔ بلند داشته اند و فضلا معتبر و شعرا مغلق در مازی و پارسی درین عصر بسیار بوذه اند و سریک درین دولت مر آنچه گفته اند و دواوین پرداخته ذکر او ضایع بخرد

وسلطان سنجر پاذشاهی بوذ بطول اعمر وطیب عیش و نشو ذکر وجمع مال و فتح بلاد و قمع اضداد

وظفر بمراد و فرکیان داشت و سیمت خسروان و آیین جهانذاری و قواعد پاذشاهی و ناموس ملک
نیکو دانستی اکثر درجوبیات امور ساذه دل و بآسانی طبع بوذ و در ابی حایب و عسر یمنی صادق داشت
واز ابتدا آر عهد که بخراسان ملک شذ ان قبل سه کیا زنی که بر او زاد بوذ نا نه دیک چهل سال بوذ و هیچ
یکذ وکه در هیچ وقت اورا وسنی بنوه و شکستی نیفتاذ و علارا بغایت احترام نمودی و در ملبوس تکلفی
نکردی و اکثر اوقات قبا مثمالی پوشیذی یا عبایی ساذه و همجنس پوستین بر ه داشتی اما سوسته
بحکمت نشستی و آنچ خاص ملک و سلاطین باشذ بکذ اشتی و چون همه جهان اورا مسلم شذ و ملوک
اطراف اورا مسخر گشتذ و داذ دل بر حکمت سلطنت قرار یافت و بعذل و احسان مشغول شذ و حکایات
عذل او و بحواص او بسیار ست از جلذ ان حکایتهای او یک حکایت آورذه می شود حکایت تیر انذاختن سنجر
و یک نوبت خطا شذن و کشتن فرزند مردم و تذارک کردن چنین روایت میکنذ مصنف تواریخ
که از جلذ خاصیت سنجر آن بوذ که تیر فی و خذ یک کران بها و پیکان زر طلا کردی و محکم نکردی و از طرف
انذاختی مقصود آنک ملک کس که یافتی بها طلا فی و خذ یک خرج کردی یک روز آخر روز تر انذاختن کرد در
میان خانهٔ بحکشیر خوارذ یکبار انذخته بر میان سکم بحکشته شذ در نیم شب پذیرو ما فرو علیهٔ عورات
آواز و اذ بر آورذند سلطان پرسیذ که چه داد خواست معلوم کرذند و بعرص رسانیذند خنانکه

مصنف جامع التواریخ در تواریخ آل سلجوق آورذه یکی پرداناذ از نحوان — بذینان ز تاریخ داذم نشان

که از جلهٔ خصلت شهریار — که بوذی بهر خصلت آن نامدار — یکی اینک پیکان تیر از طلا — همی کرد و کرد ی بصحرا رها
ز فعلی کسی از پی تیر او — که بوذی همه روزه تذبیر او — که انکذی آن تیر و بکذاشتی — که دیگر کسی تیر بر داشتی
کانس بذی انک مر کس تیر — بیاینذ مانا که باشذ فقیر — طلا را بوجه معاشی کنذ — وز آن سیمه تیر آشی کنذ
قضا را یکی شام انذاخت تیر — بر آمذ ز اماج سر کش نفیر — که رفت از قضا تیر آن شهریار — در رون پسر ای یکی نامدار
که طفل در مهدی آرام داشت — قضا کفنی آن مهد را وام داشت — ز غیب آمذ آن تیر مخروط وان — بر سینهٔ کودک و شذ نهان
ز پشت پسر یک وجب شذ برون — روان شذ از آن نامذ ور خونی فزون — فغان آمذ از مادر و باب او — که طاقت بذ شان از ان تاب او
بسر بر سر شاری کنان — در بار سلطان شذند ان زمان — شب تیره سلطان چو آگاه شذ — ز جانس از آن در دو صد آه شذ
برون آمذ و گفت با آن گروه — که فردا که خورشید بر آرذ کوه — روذ تیره شب سر زنذ بامداذ
که رای از ره راستی نگذرذ — ز عدل و ز شرع و ز عذل نی نرذ — بر فتند آن جمع جون روشناس
بر آمذ خنان بر یکی سرو بن — دو میل دو سو کرسی زر نهان — ز اهیان و تو ران سر کرسیاه
چو شذ اجتماع خلایق تمام — بفرمود آن خسرو خوش کلام — که آر ذند نذ و یک آن نامذار

بگنجور فرمود تا یک روز
یکی خان زرین خالی کمر
بر خنجر آبدار دودم
نهاد و سر آن بپوشیدند

که آواز داد از در بارگاه
برآمد که رفت از زمین پایگاه
شه آن داد خواهان فرا پیش خواند
بپرسیدشان تا چگونه رود خون

بر آن طفل کشته بگریست زار
نه بر او که بر حال خود زار زیست
بس آنگاه بر خاسان روی سخت
طلبتا بدو دست آن سخت

بخندید چون چهر او بر فروخت
وگر نیک بختی بر این تخت زیست
رضا شاه را راه دین دار است
اگر رای زور و زر خون خوار است

بدادیم از شرع و دین جای دفع
که در دین کوشتاگان دفع
خوهند و بندشان نواضع نمود
محبت بجان خلایق فزود

زن و مرد در پادشاه جهان
فرماندند مجموع کار اکهان
کرشاها بجان و بدل بنده ام
به بخت همایون شه زنده ام

زناکرد کشت صد حد او نهاد
پذیرانگ خونخوار نرخ نبود
وسلطان بخشند و حق سپرد

بخشید خون پسر زر زبان
وگر ماور بهر بانس همان
وگر کرد از خود سبی شاد شان

شاکونه آن کشته بر داشتند
بر فتند و نا بوده انگاشتند
که گیرد بهر دم دگر جای شوی

کهی مهر ورزد کهی کین کند
کشد طفل را تا پذیرد زر بها
نه دوران کسی را بود وفا پیشه

نه بر پرستاغما و جهان
نه تخمیف پری بود بر جوان
نه صدگرد او کهی بود این

اگر یک سبک را کشد خان خال
نیاید بسر در بر نجاه سال
کنون با سر قصه رفتیم باز
سخن را بتر تیب آن بر کشاد

وگر رفتن سلطان وکید نوبت باور الندجون کار طغاج خان محمد بن سلیمان که سلطان اورا بنیابت
خویش بسمرقند نشانیده بود بعد از انکه مدتها مقام برو داشت در دیه شومش و آنجا سرای و باغ
واسباب ساخته بالاگرفته و جاور النهر مستقل شد و مدت یافت از کنار جیحون تا حدود بلاساغون اورا مستخلص شد و ملوک ترکستان و خاقان اورا خدمت کردند و مال دادند سرانجبر طاعت سلطان پرون کشید و پسر او نصر بزرگ شد و جماعتی از ترکان و فارغ او را بر ان داشتند که با پدر خلاف کند و هلک نشیند و نصر با ایشان بر آن جمله سوگند خورد و بعد از ان صورت حال پدر بگفت ایشان خبر یافتند و نصر را بکشتند و ماور النهر آشفته گشت و میار خون ریخته شد و طغاج خان متواتر بحضرت سلطان رسولان و فرستاد و در شهور سنه اربع و عشرین سلطان ماور النهر گشیند و چون بخارا و بخارا گشیند بزرگان و معارف ماور النهر پیش آمدند و ایده و قضاه شرط خدمتگاری آوردند و از طغاج خان شکایتها کردند عرضه داشتند و قانونهای ناپسندیده که نهاده بود و در یا نتها موظف کرده تقریر کردند و همه ملک کلرکشتند که اگر پادشاه ما را از ظلم خلاص دهد و از چنگال محبت او برهاند بنا، این جهان حاصل آید و ثواب ان جهان مدخر باند و سلطان بدین کار اغماض می فرمود تا یک روز در شکارگاه جماعتی غلامان که نوخدمت

آمده

آمده بودند کرد سلطان فرو گرفتند و علاالدین اس خوارزم شاه در سن سفر در خدمت بود نا گاه از جنبه
خویش بشنید و گفت مرا در دل می آمد که سلطان در شکارگاه بواقعه مبتلاست و می دو اندنا بجا
رسید نزدیک آورده بودند که سلطان را هلاک کنند خوارزمشاه آتش ایشان اکبر گرفت و بتاز آمد
که مارا خاقان فرستاده بود نا در شکارگاه سلطان را هلاک کنیم بفراست آتش خوارزمشاه سلطان
ازین واقعه بدرک و ورطه سهمناک خلاص یافت و چشم ایشان نا نگشوده و الا دست و پای بریدند
و سلطان ازین حال اندیشه بد طغاج خان در رای باریک او روشن گشت و چشم ربیع الاول سنه
اربع و عشرین و خمسمایه بسمرقند نزول کرد و در سولان فرستاد و فایده نداشت و در میان طغاج
خان راحلت افتاح بدیدار آمد و چون علی و خضر بماند و پسر او احمد خان کار میراند نا بعد از
رئیس بسیار صلح کردند بر انک سلطان کاشغر با حمد خان دهد و طغاج بیلخ بود و از بلخ بهرو از
گردد و هم بدان جای کا علی که داشت بسمرقند باز گردد و سلطان سمرقند و بلاد ماوراء النهر
بحسن تکین واذ و اورتلت قلیخ خان نهاد و نام او التمش بن علی بن عبدالمؤمن و دویست
از خاقان بسمرقند داشت و لشکر کش و سپه دار طغاج بود ست و ببب حرکات نا موجه ازو
بگشته بود و بجد شده و سلطان بخراسان باز گشت و در شهور سنه خمس و خمسین و خمس مایه سلطان
محمود بعراق بهمت اینه دی پیوست سلطان مسعود بکبر رکان بتحیل بعراق رفت نا بهمت
بنشیند و فراجه از پارس بیاید و پیوست و سلطان رامراد جهان بود که تخت عراق
بسلطان طغرل دهد و روز نهم صفر سنه ست و عشرین و خمس مایه از نشابور حرکت فرمود
و لشکر عراق پیش باز آمدند بموضعی که آنرا اکلکور خوانند بهم رسیدند و سلطان مسعود از میان
پرون آمد و گفت ما عمر خویش بل محذوم و مکبر زو شیر شوایم زود فراجه ساقی مصاف داد
روز پنجشنبه بیست و چهارم جمادی الاخر سنه ست و عشرین فراجه ساقی گرفتار آمد و سلطان
ما لامال کرد روز مصاف محمود از میدان بیرون خزینه برده بود نا زو طلب کرد بعضی بادست آمد و
و جواهای نزکانه میدان در پیش تخت سلطان او را میان دو نیم زدند سلطان مسعود بخدمت
آمد سلطان او را بنوازش و عفو کرد و ولایت مراغه و تبریز بدو داد و عراقی بسلطان
طغرل و در رمضان سنه ست عشرین نشابور باز رسیدند و کارها بنهج ارادت میرفت نا
در شهور سنه تسع و عشرین و خمسمایه میان سلطان مسعود و امیر المؤمنین المسترشد الله و
جشنی افتاد و مسترشد از بغداد بیرون آمد با لشکر بسیار سلطان مسعود با او مصاف داد

و مستر شد را بگرفت و چون چشم سلطان بدو افتاد از اسب پیاده شد و سم اسب او ببوسید و در خدمت
او با پیاده تا روز یکشنبه چهار دهم ذی الحجه سنه تسع و عشرین امیر ترغش قران خان را مصحوب
سنجر به رسالت در رسید و چون بخدمت خلیفه رسید رسالت می گزارد تتی دو سه از طاهره
در میان خراسانیان در آمده بودند مسترشد بالله را شهید کردند خلافت الراشد بالله ابو الفضل
بن منصور پسر المسترشد بالله بود و مادر او کنیزکی ترک بود قلغ نام و چون مسترشد شهید کردند
تمانیه روز راشد را خلافت بماندند و خلافت او یکسال بود و سم در سن سال بود که سلطان سنجر عزیمت
غزنین کرد و در سن سفر بود که علاء الدین اتسز خوارزمشاه از سلطان ناخوش دل گشت بسبب حسد
امرا آر خراسان بر انها که سلطان در حق او تقصیر نمود و مقصد با که می شنوند تا عاقبت بعضی از سنجان
ایشان اصفا فرمود و اتسز خوارزمشاه آن بدید چون بخوارزم باز آمد و کر خدمت بنیاد و مایهٔ
آن وحشت از دو جانب زیادت می شد تا در محرم سنه ثلاث و ثلاثین و خمس مایه سلطان بخوارزم
رفت و خوارزمشاه پیش لشکر خراسان باز نشاند و چون دانست که طاقت مقابله لشکر خراسان
ندارد بهزیمت برفت و پس او ایلین بگرفتند و پیش سلطان آوردند فرمود تا هم در حال بکشتند و خوارزم
ملک سلیمان بن محمد بن ملکشاه داد و بخراسان باز گشت و اتسز خوارزمشاه بخوارزم باز آمد و ملک
سلیمان از پیش او بگریخت و بخراسان آمد و بخدمت سلطان پیوست و در شهور سنه احدی و ثلاثین
امیر المؤمنین راشد بدامغان رسید که از پیش سلطان مسعود کریخته بود و ملک داود بن محمد ملک
شاه و امیر عبد الرحمن طغاتکین با او بودند و از انجا باذربایجان باز گشت و هم ملاحده او را شهید کردند
و بعد از و مدتی نند و یک ملک داود در آمد و سلطان مسعود متقفی را بخلافت بنشاند و در بلد اصبهان
دفن کردند خلافت المقتفی لامر الله ابو عبد الله محمد بن المستظهر بالله پیست و چهار سال و شش
مدت خلافت او بود و کر مصاف سنجر قدر در سن ایام چون بگنین جاورانه فرمان یافت سلطان
سنجر محمود بن محمد بغراخان کر محمود خان کشد بنیابت بسنجر قدر و ماورانهر بنشاند و مش از سن در
شهور سنه اثنی و عشرین و خمس مایه پادشاه خطای و ترکستان که اورا اعور خینی گفته اند
بماورانهر آمد با جندان لشکر کر عدد آن از نیکار جل و علا دانست و چون بحدود کاشغر رسید
خاقان احمد بن حسن مش او با باز رفت و توکل بر فضل ایزد سبحانه و تعالی کرد و او را بشکست
و بکشت و خزان فتح بجملهٔ بلاد اسلام بنشست و چنین گفته اند که این اعور چهره کوشت آدمی خوردی
و بعد لذان کورخان بجای او بنشست و پادشاهی بلند همت قوی رای بود و بغایة عادل

و سیاس و پیشتر بلاد و ترکستان و قبایل ایشان او را منقاد گشتند و طاعت نمودند و از بلاد ماورانهر
بازگشت و بکار ماورانهر و اصطراب افاغنه و مسلمانان بقیه قبلا گشتند و امیر سید اجل سنجر قدی
بگورخان ایلچی ساخت تا در ذی الحجه سنه ثمن و ثلاثین سلطان سنجر قدر رفت و ماورانهر با برادرش ایم من محمد داد
برادر زنگان خاتون و حشم خارلغ بگورخان پیوست و روز شنبه پنجم صفر سنه ست و ثلاثین و خمسمایه
مصاف دادند مصاف سلطان سنجر با گورخان خطا و لشکر اسلام فریضه بامداد آغاز و نزدیک ارتفاع
آفتاب نمایان بر بام فلک گردان بر آمد طلایهٔ لشکر باز آمد و خبر داد که لشکر کفار از موضعی که بودند
در مقابل لشکر کفار عطفی کردند و روی پیش سمت سنجر قدر نهادند و روان شدند و ایشان خان بود که لشکر
قرلق که چشم قدم ماورانهر بودند و بطرف کاوان رفته بودند و راه بری میکردند ایشان را بر اثر داشتند
که از این جانب بیایند ساخت تا از پس لشکر خراسان در آیم و این قاعده که ایشان مصاف خویش را مصلحت
دیده اند باطل کنم و بر آن برفتند و دران حال جماعت آن لشکر بدین تفصیل بود از کفار فرومتد و منافق
و نیز مسلمان که بضرورت و جبر بدست ایشان افتاده بودند سیاه خطای و آنان که با گورخان از خطای
بیرون آمده بودند سپاه متارکه سپرو و ایشان اشاق گفتندی پانزده هزار بودند و سپاه قراسنغر
پانزده هزار بود و سپاه کبچی طایی سی هزار بودند و سپاه اورتون طایی سی هزار بودند و سپاه اوانح
طایی ده هزار بودند سپاه قنغ پانزده هزار سپاه قنغ پانزده هزار سپاه منغ و اوزنک دو هزار
سپاه قم طایی سه هزار سپاه و او یک چهار هزار اشام نقاریق که ذکر اشان نمی توان کرد و دوازده
هزار دکر مردم مسلمانان و منافق و مرتد که از هزاجیتی لشکر آمده بودند و با ایشان جمع شده از جمع سپاه
پست هزار حشم سمرقندی هزار سپاه کاشغر هیج هزار سپاه مسعودیان اینالج دو هزار سپاه قره
تولاغ و طغرل خان اورکند و ارغو سپهسالار و فلج ایلک باشی و خاص حاجب شکلی اغل سپهسالار سیصد هزار
سپاه غزو تقاریق سه هزار سپاه مکو سنک طرارکی هزار مرد این همه که بشمرده آمد از معروفان
و مشهوران و منظوران بودند و از نامعروف و نامعلوم از اوایل و اوزد و مسند ترک و تنگان
که باطراف بیابان و کرباهای بی آب و نبات بودند و سختی رو رکاری کذرانند و همه روزه کار
از عدل پادشاه بعجز انیار پیشدی آمد در ین وقت بطمع تاراج و غارت بدین طایفه جمع گشته
بودند اینها را حد و عدد بدید نبود و چون لشکر اسلام را این حال معلوم گشت از جای خود حرکت

کردند و روبمقابله ایشان آوردند و پشت بر جانب سمرقند کردند و بدشت و نواحی درغم که پیرامن ایشان
بود اگر ناهموار بود و یا جویبار آب و کندهای بسیار بر ابر ایشان باز پس نشاندند هم بر تدریجی که پیش نهاده
بودند و قرار دادند که موضع هر یک را از هشم مدید کرده از میمنه و میسره و قلب و جناح بر سبیل ترتیب
مصاف راست کردند و تعبیه ساختند و علمهای هر یک بجای خویش بداشتند و بیکاهها هر یک بموضع خویش
قرار کرفته و منتظر آن لشکر کفار که از راه در آیند منزل کنند یا مصاف دهند پس سواران که بکار آگاهی
بدیده بانی بر سر راه ایشان بر بلندیها و بالاها رصد بودند چون مورو ملخ از صحراها و از هر جانب
در می آیند و علمها کشاده اند و سلاح پوشیده و ترتیب مصاف می سازند و جند اک حشم کار می کنند لشکر
که بر اثر یکدیگر میرسند که نهایت ندارد و پایان ایشان بدیدنیست و روی صحرا کویی که آهنین شده است از بس
خود و جوشن و خفتان و برگستوان جون لشکر اسلام بدانستند که مصاف است رویارویی شدند
و بکبارة تمکین کردند و دل بر جنگ نهادند و سپاه داران بر جانب جنبشند و لشکر بدیدند و قیبان بهر طرف
بر اندند و صفها راست کردند و حذا وندجهان در قلب بجای خویش بایستاد و ترتیب سنجی بجز مودو ملک
سلیمان و سپاه سالار آن و ارکان دولت بمرتبهٔ جای میمن بایستادند و ملک یم روز ابو الفضل هاشم
خویش از سوار و پیاده در پیش پسنجی بایستاد و امیر بایوسف و چاوکان تردستی و سرمستان در کاه
شاه و پیلان در پیش موکب بایستادند و مبارزان لشکر اسلام بر جب و راست می تاختند و جای جولان
کارزار می دیدند و سلاحجای می کردند و لشکر کفار بر تعبیه که راست کرده بودند و بر انداخته بر سم
خویش بایستکی می آمدند تحکم ملک سلاح کران داشتند و ترتیب جنان کرده بودند که صفت مزاردم
خطایی جوشن پوش بر کستوران آورتیر دار تیز اندر از جانک از مرد و اسب جز چشم بدیده نبود و صفت
صف در پیش بودند و کور خان در اثر ایشان در قلبکاه با سلاح داران خاص ایستاده و علمها پیش داشته
باز پس مصافی از اول میمنه تا آخر میسره یک صف بپیوسته و لشکر اسپ تظاهر مرتب کرده و بر جب و راست
سپاه که میمنه و میسره باشند سپاه سالاران بزرگ از لشکر از مر جانب صف زده و میان ایشان کشاده
کذاشته از بس ایشان لشکر مرتد و منافق و مسلمان بد و فوج بر جب و راست داشته و بر هر کوشه از
جب و راست مصاف در پیش بر سبیل طلیعه دو هزار کزیده تمام سلاح داشته بدین تعبیه لشکر میراند تا بهم
رسیدند و مصاف در بن محل صورت صف کشیده و بنظم در آورده و محل صورت صف بنود و احتیاج تمام
کفار در جنک سلطان سنجر باکور خان خطای و کشته شدن لشکر اسلام در دست کفار در تواریخ
ویدیم که هشتاد هزار مسلمان قتیل آمدند شعر فلک بازیهنود بازی کری بدید آمد از نو کرد او کری

پسر پرین خویش تنها کشت | بخون ریختن تهمتی نشت
مع القصه خسرو دران کنج کوی | بدیکر سران جنک کرد و روی
کز کر کیم از جنک کافر فنود | دران ایان و دیم در آید کسود
کر باعد و آورد م دست برد | در فتح از تنع جان فشان کرد
ضرورت شود سار کی بنزد | به باید بکالیک همسار کرد
اباسکندریان دلاور خویش | روان شد ابو الفضل دارنده پیش
باهن خود لشکر شهریار | رسیدند بقطران صفدار کار
سه شبانه شده نخ روز بصفر | شده شاه و لام و او بحری کر
بنو ذاندران مرز میدان یکیک | دره بود و کهسار و وادی و تلک
بوصبح سیشنبه ذهنج طران | خور خواری کرد ایت دراز
وکرده به آورد حربی هروش | کر فند کردان نداده کوش
سفی مهره چون کرد اوزن | بغرید صرصای باکه نهای
که آمد طلیعه بسیشنبه باز | ولیران بر دان نزدیک دور
بکرد ید سلطان و شد رو برو | کر ای شاه و کیخسرو نامدار
شه نامور در قلب سپاه | کشیدند کردان صف از مرد سوی
بیاراست صفی ز فیلان مست | ابو پشت فیلی نشسته بجاه
جو سلطان بیاراست حمل سپاه | ابر پشت مرفیل ده کس نشست
همی آمد و می کشید ند صف | ابر پشت پیلان درفش درفت
ز خود و جلا و اده شد بانجان | که آن لشکر کاهل از نه کنار
جان سنج و ناموس کردی فزود | تو کفتی ز میر کشت آهن تمام
وطن کشت سرتنع را سینها | دل نده شیران ز آواز کوس
شده چرخ و جرخ غرنده | یکی جنک غلو به شد باز و مند
پیک ساعت از کشته روی زمین | سپر چون رزه شد زره شد سپر
جهان پهلوان خسرو نامور | بیامد بر تیز بر بر دشمنان
بسی خسته افتاده شد فی قرار | ز خون روان هر طرف جویبار
که هر یک خروان بد و ده تنوش | بلوکشید با لشکری آن دلیر
کما کشت و می خست و دان کار | وکر سعد بلغز نه سوی نه ار

بجنت در نیکا که باشهریار ... بنوذی مرا در میان نگذار ... که با او صحبت شدی تا تو زین
جنین نامه بنوشتن بهام بیاست ... برجلبی کرد آنه صفات ... همی گشت و شن گر اندر خطای
بگرز و سپان و به تیغ و سنان ... زبون بود بر دست او بیشمار ... همی گفت رستم گر اکنون بدی
وگر بودی آن قطه اگر دیار ... چو رستم گر فار یا زندران ... وگر لشکری ماند در عرصه
جهان پهلوان شاه ایلخان ... بهم بر زدو کشن چیل و نیاز ... در آن لشکر بی کران بیحوش
ولی چون بدیند رایات شاه ... بلند در شمار انکه کو هم چند ... کی را که بند عمر باقی بکرت
بسی نامور کو فتاده به بند ... گر فند و بنها و بند گران ... ولیکن از طلایع و مردان کار
جهان پهلوان خسرو ستان ... شاه بر پس غول کرنا کمان ... بیمن الدوله پسنور عربی
وگر مهد علیا و طغاج خان ... نیامد در آنجا زمانی درنگ ... کرو می رکفار مرندر سند
درآمد ابا میدار قش بحک ... بگر کت بری بر کو فشد زبو ... کا رقش بکشته و طغاج خان
خبر شد بر کو رخان کای خیو ... گر فشد و خا صند کرد کشان ... مگر مهد علیا بمانده بزشاه
بسی لشکر از مه طرف کردشان ... برا ندند با جامه خیل و سپاه ... جوان قصه بسند شد کو رخان
بفرمود و ما مهد علیای شاه ... بنزدیکی مهد خویشش سپاه
بنزدیک خود جای او کرد ساز ... بنزدیک خود جای او کرد ساز
بنزدیک خود جای او کرد ساز ... بنزدیک خود جای او کرد ساز
بنزدیک خود جای او کرد ساز ... بنزدیک خود جای او کرد ساز

ذکر ورود بوذخاتون خان

بس انکه بفرمود تا کشتکان
ورآمد انگاه اندر شمار
ز کیش مسلمان که شد کشته زار
خروشی از آن در ممالک فتاد
زمین و زمان لرزان و سوسم
ذکر انگ بذ دست در عهد
ولی دیده ام من حدیث رسول
یکی قبهٔ نور دیدم فرود
ز جهر عل احوال پرسیدم از
جوشد مصطفی را از خود خصه داشت
پرسید از حق ازان نور پاک
ندا آمد از رب عرش عظیم
کند لشکر کبر و کافر خروج
ورآن دشت در عهد یک پیر نور
ورآن دشاخ افاده زنگال و تون
یکی عل بوذ ان ولی از عل
ز کافا فرشده کشته بخروار
ازان منزل آن لشکری سر کشان
بخشی سی خان کنت و کو
بخوبند یک جای جمع آورند
خراسانیان رغبت این شمار
کشند و یکی را نماند بمار
وزا احد کافر کبوذ کان
که باشد کسی سوی صحرا رود

ابا عهد علیا و طغاج خان
که افاده بوذ اند ان زمان
به چندان تا خد کشته هزار
شمار آمده هفت ره ده هزار
کزان سوز کرد ند میوند یاد
ز میت کذ ازان بعد مردم شمار
که در غم فتاد آن جهان شمار
کزفوده آن پسر فرا قبل
که بگذر فته زان والعهر دنور
که رانایت این شد از من
دل جان بگذار حق برگاشت
که مر لطفه میر بذ واز روی
که هستی را نو رسول علیم
بوذ آن زنا شایسته مخم و مرمع
دراخذ در آن لشکری در رود
از آن بوم او نور خرد ور
بوذ و هشتم سال بر وی عمل
خافاده در آن خاک خونخوار
ورآمد بتوران زمین کان
در آخر در آن اور بذند رود
جو پسر وانه بذ دیک شمع ورد
بخوبند و جو بذ ان زنا
روان کرد لشکرها بر کران
تعب بوذ با جمی از کافران
اگر با کسی در جهار و د

بسی مردمی کرد و با آنزمان
نخستین مسلمان و کافر نیم
بر فشد و فرموده ره کارگاه
بسی خسته افاده بذ بیم جان
که یارب عشای باکشتکان
سه شنبه بذ و هفت ماه صفر
بذ رغم کسی چون نبند بیم غم
که آن شب که رفتم بمعراج
نظر کرد و از تخت امد فرود
بوذ و بیه بدت که من شم این
ز حق آنچ مقصود او بد رسید
مرا آزرده انگ دانم که کیست
جوان بعد تو بگذرد و جند سال
بود آن زنا شایسته مخم و مرمع
مسلمان شود و کشته نیم بیمار
مؤلف خوانش وذه اندر کتاب
نداند کسی نیک و بذ انگار
ذکر روزجون خم بازی سیاه
بشهر نخارا کرفت او مقام
که مر کس که ماند از خراسانیان
سیاست کند در میان سپاه
بهر مرز توران و خشتاوکس
بجوبند و جو بذ ان زنا
روان کرد لشکرها بر کران
بشهر سمرقند کردن ندا
بنا بذ کن اهل سمرقندیان

که آن جلد را کرد و با خم روان
چذا کرد و با بد بیم شش و کم
شما آورید بذ بنکو بیت
بسو زد غم و درد زاری کنان
که افاده از درد ست آن کاران
که مر دو یک انگ بوذ شتر
که ابشه را غم را قوت غم
که بذ ز پیه پا بم خوذ مشک و نه
بشل سپاهی همه جوی جوی
ولیکن ندانسته حالش کس
که در حضرت آن نور رسته باز و
چنین نور دارد خاک ایشان
باجسد زمان ره اند محال
بسی کرده مر طغه چنین تو
زکافا فرشده کشته بیم بیمار
کذ بذ ز جوذ بنده ماهاب
کمر دستهایش بوذ کرد کار
ز مشرق دم صبح بکشود نور
طلب کرد از کافا فزان خاص عام
اگر ست ظاهر و کر در کمن
که مر کس که با شد از ش پیش و بس
که چون مالک دوزخ بس دوزی
که اهل خراسان زمین کی
خراسانیان از اکند کشان

ولی عذر ما انگ نشناختیم
که اوست سلطان توران زمان
عاد الدوله نام قاج عاص
که بیم هجوستی بود و نیم هنوزی
که مرتا پا بمجوتخت نیم
ز سر تا بپا جله در خون نهان
بیاند بر تخت آن نامدار
نه از خوف کشتن که آرام کار
بنا بیت کاری که با بذ کرست
ندارم بیک موی بر ان جهان
ولی کر بیه بیت جرخ دون مکنم
ورس رو زآن رفت آن تاج و تخت
که از دل نوکشت جیلی سیاه
بسی بجسته از فیل تو بیک زمن
بیمید ان پی مردی افراشتی
ز دم صفتهات شنیدم ز تو
جاه جهان پهلوان اذ کشو
کسانی که از تنع یا لبذان
پرسید از حال شاه جهان
بوذ شاه یار افراوان یار
ز توران زمین بیک آزاد
تحفه پا رند نزد یک شاه
نه لیکانه از خانه شاه بوذ
وکر بهر سلطان بدل کرند
روانه کنم با مدبرک بساز
ز بهر بیکانک بسا زند باز
شوم جلکی مغز از پوستی

وکر کفت زان قوم در بیست
جهان پهلوان خسرو بیستان
علا الدین قاج جارم کواو
وکر ره مزکان نفاز بس
جهان پهلوانرا به بندکران
نظر کرد و آن بخ و جکاه بذ
طلب کرد بس تجاکی و خان
تو جون دعوی رستی ممکنی
ولی کر بیه بیت جرخ دون مکنم
وکر کس نشته بذی پادشاه
کاذا ارتکشته از کافران
ولیکن بجایت امان میدهم
خذا اپسنا دی کرد شاه زمن
بخشیدنم باش امن زمن
پرسند ز خش که خدمت کنت
همکر د بر کرد او پرده کا
کر شاها شارا جز نن جنکال
بتوران زمن شاه را کارکرد
ولیکن از آن نیذ آب عمو
بغیر از خراسان که در رو دیار
که یکانه مردم بکرده روان
وکر کفت مرتند جانه انکوی
ز سنغر وکر کرد لتی سوال
سپارند آن جله را پیش مهد
بکفت و بسی دل خوشی آن

بکو بیند تا نام مردو جیت
ابو الفضل رستم و شن پهلوان
بمی تاف از خمک جلد مرد و رو
جه دانذ کی تا کذ است کس
ز سر تا بپا جله در خون نهان
در آن تخت بر د وکر شاه بذ
جنین داد پیغام آن پهلوان
حرا کر بیه بیت کشتی می کنی
بر س کر د و ش و از کون مکنم
تو اکشت روزی به بر وی تخت
نه اندک کر بیار خل کران
تو مردی بمردی آن می جم
به پرورد ه خود فذ اکرد و جان
که بفرستم آخر تو ا با وطن
که نه زغم بر آسکاه و هفت
بکیه ذکی کو بوذ ز آن شاه
وکر مر جه جابی بوذ دور خال
جال و یش شر باز است
رو و نها بخوب عدیلک او
مرتب بفرموذه آن شهار
بمانذه خود و جله خاصیان
که اکنون محوز غذه از بیخ بی
جو دانست از نیک بذ خان
بکنا که کردم بذ ین جرم عهد
سوی مهد علیا و خشاوکسان

وکر نی سر و مال بر فرق دوست
بیاده شد و خاک بوسی نمود

بهر خانه کانجا بذی چیست
دلم جز غم او مذار دهیچ

برون سر قند در دو دی دشت
تو گفتی که این روز بند دور حشر

ز تیرش خدا مر که را عبر بود
بیوکت سجکه ره کیر پیش

بفرمود تا جامه آن مؤمنان
بگشتند و راندند مرکب چو باد

جو شد دور از دم مهی سوار
کفن شستند از آب در کنیزان

بعیشان کاهو کشیدند تیغ
شب شنبهی هشتم ماه بود

نهم روز بود آن زمان چیغز
بهر روز نوبوی رسولی امین

بیچند تا از خراسان زمین
نوید پسندیده بنوشت و فاتحه برد

کسی کو ندادی بر او امان
در ایران زمین شد قراری پدید

نه چنین که یک کس کند کس نهان
کسی کاکانی کو شاه جهان

بترکان جوان قصه کردند کوتاه
جو توقع سلطان غازی سنجر

همی کرد کردند پای علم
رکاکانی روان شد سلطان دین

کسانی که بودند امان تا خته
بر تخت شد باز روشن شاه

کرفتی و بستی و کشتی و دیکر
بایران بند بیخ شهر و دیار

بس آنکه بفرمود کز کاوان
اکر یک کسی نذه باز آمدی

بکشتند از آنجا در یک نفس
باند ک زمان شد که آن مال و جاه

نه رحم نمودند بر بی زبان
که در لشکر آورده همراه شاه

بخان شد که غراز امان دیکران
سران جون رکاکان رسیدند باز

کنون حال بنکر بکو هم باز
از ان شب و روز در سمرقند

ابا صد نفر از خلامان خاص
بیرد ان بسی بند رونیق نمود

ز سر تا بپا جامه در غرق خون
جنین کرد افسانه ساز کهن

بره در بسی کشت و کوشید بسیار
که جون کور خان جمله کردن داس

جو سلطان خیان دید بشکست شد
تخیر کرفش که این پادشاه

ابا صد نفر از خلامان شاه
کرا و جدل و دادی نکردی یقین

جو او را بسی بار بنا آزمود
جو او را بسی بار بنا آزمود

وکر کرد پروین از نیلکونت
مناوی جو بشنید اهل دیار

همه خلق کشتند از آن پیش و پس
ویا از دم تیغشان جسته

بکام و بنا کام خرد و بزرک
بپای که بودند ما چیک و کرک

همی آمد و کرد و هم می نشست
ولی بعضی از مردم پاک دین

کسانی که می داشتند در کمین
نهان داشت در دشل او مرکبو

جو نزد یک احمد رسیدند تفت
بسی مردم زخم دار و درست

زبی احمد کافرنک با سپاه
بسوی بخارا بکیرند راه

بپیچ و به تیر و بکبر و سنان
درآیند زرکرد و آن مؤمنان

نه بر خاستان رحم نه بر جام
بکشتند آن مؤمنانرا تمام

که در لشکر مازیر جوان
وکر کنت با سور و کوه خان

چنان رند مجموع تا پای دار
اکر تش درست و اکر زخم دار

کسانی که پیر و دار و نام آورند
تمامی سک جای جمع آورند

که بودند قاج با پهلوان
که بیرینه یک تخته از کاوان

ز خیل خراسان بیرخاص عام
کسانی که بودند امان داده بودند

که بودند قاج با پهلوان
کسانی دروشک و بیکانه مرد

ز خیل خراسان صغار و کبار
بکردم چای علم ده هزار

بمرو و بهیاف سر جند کرد
جلن کنت با سی روان شد برود

تضرع نمودند از سر کذار
بسی از اسیران نیارد شمار

جنان شد نمید اد مد پیر و برنا
جو تقدیر بیزدان جنین رفته بود

کنار و در شرخ حال سنجر که از لشکر کاه پیرون رفت و رسیدن بیلخ و شهر مرو

الغ سز جا بنذار بد مرد و زن
نذاد ند یک تن بتوران زمین

براه خراسان خاده روان
که جون شد نمید ان بروبر فراز

که بیذ اشد از کندلان بر بخار
که مثال بود نش بتر کستان سوار

روان راند نذ و یک سلطان بدید
جو مثال بیذ ار سلطان رسید

کزان جنک کرد و بیذه بود ند خلاص
وکر پسنو خاص بوسی قرن

بسی کرده کفار را سر نکون
که تا رسته از دام ان کافران

بره کشوری کان بره می رسید
که تا که نمود ند جوقی سوار

جو نزد یکتر کشت و نیکو بدید
هو ئید ملک بود آن تا بدار

که یک یک بهم او فتاده براه
جو مثال بیذ ار سلطان رسید

کرای شیر دل رستم اندر نبرد
شه از مهد علیا پرسید حال

ندیده کسی مثل آن کارزار
جنین کفت مؤید که ای شهریار

وزانجای کس را بهم تر نیافت
کسی از حال یکه یکه کاکان

دران روز زشان زیادم نبود
رسیدند و کرد حرب با یدنمود

بیاورد ملاح کشتی که داشت
لب آب جیحون رسیدند تفت

سواری خوشش و مرغزاری علف
کجا فت نذ آب در کنیزان

بفرمود شه تا خاصر بعام
در آن جای شد هفت روزی مقام

که آمد کر شاه تاج و کین
رسانند بشارت باران زمین

بجاید نیم پرور و رود ای
جو توقع سلطان کشور کشای

شنیدند میرسد رح احوال دین
ز اقصای چین تا بهر زمین

بهم بر زدند سیاه و سپید
جو ایرانیانرا نه اجنبی بود ایند

که از فرقت شاه آن آوکشت
رعایای ایران زمین شاد کشت

صفر کاه مذ و شاه با خشم زده
پکشنبهی دهه از ماه دی

کریزان رکاکانی فرسیدند دور
ز لشکر کسانی کشان عمر بود

که از عام آنجا نشانه نبود
در ایران بعضی صبح خانه نبود

همه بر که او کرد ن از راستی
عطا و اذی و طمعت خواستی

همه هر چه پیکانه بود ند خویش
ز اطراف ایران پاورد پیش

نذ اذند دل خواه سلطان زمان
ز بر کرکس پرسید از سر دان

همه روز با صد قضا با کدای
همه شب بجشم کلام خدای

کنار و در باز کشتن کو رخان از بخارا بکرشان و رسول بحضرت سلطان اعظم سنجر ملک شاه فرستادن

که تا حق مر اوش آورد و
که بود او ورز نا چاب سخن

در آن ضبط محمود رفتی آن سوم
که معموری ملک بد شد زود

ز هر نوع با او بسخنها بدند

بکرد ید در جمله مرز و بوم
در آورد در ضبط نزدیکسان

یقین نام او را بود فال فر
که این ش دیار ست این نیا

بکرده امیر خراسان بخواند
بنو ذی خراسان بتو ران زمین

بکفتی سخن با وی الا کرات
سخن هر چه او کفته بذ راست بود

بگفتا که سلطان اعظم کیست
که افغال سکش درعالم لیست
مرا مهر او مهر بر دل نهاد
که مرگ نخواهد شدآم یاد

اگر چشم زخمی شد اندر میان
توانم نمودن تدارک بر آن
بجز هم جزو دوستی بعد ازان
که چون او ندیدم اندرین

فرستیم پرسش مهد علیا بتان
چنان چون بود رسم بزرگان بتان
شمارا بعهدی فرستیم دگر
امان یافته جملگی پسر بسر

نخستین رسولی ز خیل شما
فرستیم نزدیک آن پادشا
که نیکو بود از شما آورد
جوابی ز شاه شما آورد

عماد الدوله گفت خان زمان
که اندر جهان ست سلطان نشان
مرا هر کس فرماید او پادشاست
فرستنده مرا گر کس که داند سزاست

فرستیم تا آورد او خبر
زپی مهد علیا فرستیم دگر
که هر دیش و دینم پیرا منهوی
بگفتا همین پسنده غر نوی

جو دیدار سلطان اعظم بدند
پیوسند از جاهای خطای
بفرمود تا سفر از بگذ بخت
بروون آورید ند کوسید رخت

بگفتا که شکر خدا و ند پاک
از ان جا روان گشت سفر جو باد
بسی او نپنجا های کنوی
بگفتا بسلطان اعظم بگوی

بس انگه او آرسالت بداشت
وکر ریتخت سعادت رسند
بیج آمد اندر یکی صنوبه شاد
بیوسید پایش بصد عز و نا

دلش از غم مهد و دیگر بران
که دادم خلاصی از آن من و خاک
شدم چشم روشن بدیدار شا
گو باد ابسی سال اقبال با تو

در خانبنو دش ان کس و دین
نزدیک سلطان مدعر ضه داشت
جو سلطان اعظم جان و مید
مرفه شد از تخت پیوند و وصال

بپیوست رفرمود سلطان زود
شد از مقدم سنجری شادمان
موافق بود دش همه رای او
بگفتا کسی نیست تمنای او

کمی پیش کس سازیا بک و باز
مرا یار بودی بدا زرزمین
اگر چه بود کاخ و بیت بت
جواحسان و عدلش بود کیت

رروی شاهی و اپسگندی
بفرمود تا نامه دور انخواست
جوابت دیک پیشباد ذ سلطان سنجر و روان کردن بسلدو
مشو در بی سیج در نقصان شتاب

بتک که خیزد ز ملک عراق
سنجر و موفق الدین احمد حارض او پسگشا از خراسان او
که باشد بذان مهری ایشان

بسی تحفه اجابود پیش ازان
وتبرزد و روم و مصر و شاکوه بشم کوزخان و امرا رکفار
فرنگی و بلغاری و بربری

بسی تحفه بیم کن ران
بیامد دو آن نامه نزدیک خان
که به و ند از لشکر آراسته

که حیران شود دیده کوزخان
جهان کرد و بایند که آن خواسته
همه مرجع سلطان اعظم بخواند

وکر موفق عارض آن شنید
بگفت و به فشد و کرد ند راست
بعلم و سنر لیک بیاراستند

اپسگشا و تاج و نگین
حکیم جهان دیده کارد ان
به فند و اند ر بلاساسی عنون

همه کافر و کبر بابت پرست
رسیدند آن لشکر و احلبون
بیاورد و آن تحفها را بشید

ازان کوزخان گشت بسیار شاد
بیمن آمد و کوز خانه ابدید
بیامد بر تخت شاهانه باز

بروز و راقالیم او پادشاه
دو جشن در آن تخت خیران بماند
بگفتا پس ان جاه و دولت نماند

بدا و ند و کستند آراسته
با وصاف سلطان زبان بر گشاد
زمر دی سلطان نبی کرد یاد

پس انگاه کفناس از قول او
نکه دم اگر گشت باید کوش

شما را بیا یند شدن سر و د
که بعد از شما مهد علیا رسند
بگفت و روان کرد آن نغز رود
اگر جه بتیس بود سلطان زمین

بسی گفت با مر کبی او بیاز
شاره بشهر دند دار اصران
بر شد بین و تیغ شمس و فخر
رسد عاقبت مهد علیا بتان

روان شد سوی مرو از ره شتاب
که سوی سمرقند آمد بتاز
بتو قع ایشان نشانها نمود
وکر باره آمد بیا رجوان

جهان شد چو فردوس اراسته
شده کوه و صحرا چو باغ بهشت
کل از رشک عاشق شد روی او
بخون غرقه شد از تنوار عوان

تو سزای جهاند یده ضیاء کوی
که ماند پسنجر کی پیش کش
نه خالی کز اجابس پر نوع بر
امیر خراسان طلب کرد یاز

بذان ان که فرموده مذکور بتان
که یک تن زما نیز همراه مهد
مطیعی که جمه مرور ابود نام
بفرمود تا نامه دور انخواست

بسلطان خو حال را نمود
بنوعی که میر خسو د از حسد
که از بهر آن شاه ایرانیان
بسی نکی و مردی نیز کرد

که جاید و خشاذ او ر تبن
حکایت سی کرد و ایام فان
جهان و اذ سهم سعاد ت شان
بموذ ار شد کو کبان الظفر

مخوز سیج تشویش ای مهتر از
وکر جه بتو ذند جیل و سپاه
ابا چکشا و با بک و سان
بگفتا که اینک رسیدند زود

بگفتا ر در روان شدن مهد علیا و امیر خراسان قاج ار
برگشتن حضرت سلطان اعظم سجر و دیشادن بکات

جو باغ ارم رفت از دی بشت
عنا دل نوا بد کشیده ز درد
کشا د از دم دستر سوس بتان
بفضل بهار این سخن تازه کرد

زباح و قباه و کلاه و کمر
بر و ن کرد و ش از بند و حد و ار
بر فشد و تند یب کردان بتان
روان کرد یاند یه بر شاه عهد

که در خان خان بود ور ا مقام
روان کرد یا مهد علیا بتاج

بنفشه سرافکن و نرگس بخان
سکوفه ز رو نقره ها می که داد
چو گلنار شد چهره ها دران
که چون کوزخان کرد انجمن دران

زمر صع و زمین و عراق و حبش
بساز ید یا مهد عالی دران
بدا دنش کی جلوه زیبکار
جو مجموع ترتیب سنگ بتان

کزنا خنها را بساند کوی
روان کرد یا مهد علیا بتاج

اگر ورد بو ذم دران شدم
که دارم ارادت سلطان بتی
زر و سیم و نیاند ار د و قار
ابا مهد علیا و دستم بهش

بگشته پیغام و پسلطان بتن
کذ صاف عمرو لی کشد ورد
کسانی که دانست بیک ان رسم
رسند زنو و از دولت بجز بی

شود از مراد و دل خویش شاد
زنج آندمان کرد و عدم بتن
ز نا توران کمی الی آمد سوار
وکر د ه ایم خراسان عاد

سوی مرو اندر زمان نهاد
عیان شد ثبات نبات ان بتان
همین از کل و لاله پر آسته
دیا جین و حیری کران کران

شار بهی سر و عرعر کذ ثبات
ریا جن و سنبل جو زلف بتان
وکر گفت با جله حضر وان
ز اسب و ز استر و فیل و ستر

بنز دیکی شاه ایرانیان
وکر خواسته جنسا بی شمار
وکر باره با سر و ران کن نبار
امینی و سیدند با آب روی

رسیدند نوی الجرا بو د بتاج

ابتدا آفتنه جیم غز وسبب آن بود که سلطان پیر کشته بود و ملک مدت نیا ریافته و دولت و عمر آخر
رسیده و در کارهای بزرگ همه بتعجب یکدیگر بر خاسته بودند و جماعتی از بندگان سلطان جوان
و نوا پسته و چون حسام الدین طغرل و غیر او مستولی گشته بودند و امیر عماد الدین تاج را که امیر
خراسان بود بلخ و طبرستان از روزگار دراز او داشت و پیر دولت و پیها لار بزرگ بود و در
پیش تخت سلطان محتشما کرد ندو از پسر او علا الدین ابو بکر صور تها نمودند و سلطان آن سخنها نشنود

ذکر ناپاخلعت زرنگار — بداد و بس خواسته بی شمار — روان کرد و او را و او را بداد — نمود ند کین ره جنبش سواد
که طلحاج خوان و حلاوت نهد — فرستیم اگر چیز دیگر نهد — کند عهد و پیمان دگر باره نو — بوند ان دو پیر دل نیا نجا کرو
جو از آنجا روان شد جهان پهلوان — امیر خراسان نوا نش نمود — بیکین و جایش بسی در فزود
بعشرت نشسته ده و رود — جوده روز بگذشت در عزو ناز — همه برگ و اسباب آن مرز و بوم
زاسب و شتر جمله بار یگاه — همه برگ او را سراسر بجاه کرد — دلش را بدان پر وی رام کرد
روان شد سوی شاه کوسستان — بزرگان ز ابلپشان تا زاز — نمود ند مجموع یا برگ و ساز
ز فرزند او نصر الدین نام — که در حضرت شاه بودی مدام — رسیدنش تا پوس دیدار
جو نزدیک مرو آمد آن پهلوان — بفرمود سلطان که خرد و بزرگ — بزرگان لشکر ز نا نیک و بد
همه پیش آن سرفراز آمدند — بیرک و نوا پیش باز آمدند — جوا مدن نزدیکی مرو رود — سه فرسنگی مرو آمد فرود
جهان دار آنجا بر اسم شکار — ابا جامه پروران سدوار — یکی فرسخ از مرو آمد بدان — گرفت اندران جای سلدم محل
جهان پهلوان یافت بوس ساز — وزان شاه کرد ند جمله سپاه — شاه او را بسی داد اسباب مال — تواضع کنانس بر سیدش حال
همیراند تا پیوان خاص — جو کرد ند سلطان از ان مم خلاص — نشستند و سلطان در آمد بگاه
بشد آمد و زده بار طبرستان — بساپس ملح بزرگ و طلا — بعشرت همه سر بر آن سپاه — جو شد جایگی کارشان راست
و کر عهد علیا نوا زشش نمود — و کر پسر و ران جای مادر بدش — همه هر چه بیگانه بود ند و خویش — کشیدند بساط تعدد و فاش
خود این فرستاده شاه اس — ملک را دل اندر سوای وطن — همی بود و انا گفتنی سخن — همه محض محض محض
که در جنت او تمامی دیار — بهم مهرش بود در ستان — امید خلاص جهان پهلوان — بند یم گکین را ز آن کار ان
بهم بر زدند شد در آن کار زار — جو به داشته بود دل اندر — همه کار آن ملک کرد ند کر
ملک زان بسی بود آشفته حال — منه بری و لیری نکو کار ان — زشه خواست کشور شاهست
که یک مه کند ضبط زابستان — وزو شاد و خرم در کوستان — نبز و یک شاه آن نخ عصه دات — روان شد سماه نبز بر آن تخت
بماند ک زمان شد سوی ستان — بیاید و کر باره به پایتخت — کمی داد شرح خواص عوام

ذکر پیا

شده نجس پایه به فرو دآل — که در سلخ کرد ند منزل تمام — ابا جمد علیا همه خاص و عام
بپرسشد ار کان فرا خ فصول — بآ ساش آن جای روزی چار — بر آسود و فاصد بچشمه سار
پسی حوض و خوان کرد و بزده کنار — بشارت نخفتن جهان دیده شد — زشادی سلطان شدن خلق شاد
بی سر که بوذند ناچیک و نان — بزند ان بسی داشت سیر و جوان — که ماند به بذاد و چو گوی خان
بهم بر شده شور و رستخیز و بلخ — نام خراسان شد ند سر فراز — زهر نوع بر وند بی برگ و ساز
و ز انسوی سلطان گیتی ستان — مکی قریه کش نام با سد سپس — غنا یی ز هر ساز را می زدند
بر سشد آن خلی از اند وه و غم — جو سلطان و کر مجد علیا بذند — که معمور نوبذ ز بلخ اروس
که اندر سرش بود سودای او — تم آنجا کر فند آن شب قرار — و کر ده بکام دل خود رسند
ابا مجد علیا و دیگر سپاه — و کر دولتی شد ز نو ابتدا — جو صبح دوم شد کر آنگاه
مرا نکس کی بود ند ناچیک و برگ — بپرسش بر هنر و کا هنکار — رسیدند از هر طرف مشوا
زهر نوع احبا پس آ راسته — و کر باره شد کار سلطان بکام — بزرگان رسیدند از ده بده
قرین کشا باجاه و بخت و ظفر — رعایات هر دم بوجب بود — بفیروزی و عیش بخت تمام
بخد مت بکر و ند یک و دم یک — موفق با نعام شاهی شدند — باخام و الطافشان در فزود
و کر کشت فارغ ز ایرانیان — غنا نی سوی خوارزم بهمیار — مسندیده را پادشاهی سزند
کمی کل فسانان کرد کر باتین — که آمد ز سوی بخارا کسی — که آن مملکت را و بذ پرک و ساز
شد از بخت دولت بر دن کتوجان — بر فرخ سلطان رسانا کر د بخت — که سلطان از کشتن شاه ایمن
همه روی دنیا عطای تو کرد — مرض یافت زا مر خدا ناگهان — سعادت شدت یار و خواب بخت
که پستی بر از نده تاج و بخت — جهاند ار جون حال معلوم کرد — فدای سم مرکبت کر د جان
سوی بلخ شوشا و اندر عنان — بشرح آن جبر جون کر نهوم کرد — بشارت نخفتن جهان دیده شد
بمانده کر فار صد نامدار — روان کرد و امیری نکو کار دان — برای غزاد اد نگذاشتن
ربانند و فارند براشان کنند — بد شان کرد و سند اری نکرد — بنیک و بید جمله یاوی کنم
که بوذی سزاوار تاج و تمکن — امیر خراسان بذ ایشان گشاد — سفارش نمود ند در آمد زیاد
عزا نامه راداد و کحشند — روان کرد با تحفه فراوان — بزرگ زهر نوع آراسته
نمود ند بسیار از آن خوبی — جو ایجای خاتون و میران او — و کر سروران و دیلمان او
ماند م جهان پهلوان از ان — بر ون آورید ند و شد بر بلند

وعلاء الدین ابوبکر بخت و بهور رفت و فلک الدین علی حتری از ضرات بکبخت و بهور شد و جم عزش از ین
کارهای غروب و طوطی و محمد بداوز غروب و محمود صیاد و غزایشان در خدمت قاج بودند و بندگی او
کردند اما پیوسته در ریخ سلطانان کوشیدندی و بهر موضع که پورنگاه ایشان بودی مردمان بریخ ایشان
ملقی گشتند و امیر قاج ایشانرا ریخ بندن گرفت و باز خواست حرکات ایشان کردنا از خدمت او نفور گشتند
و باجاعت مشم غزو خوارزم اند و در جراکاه بلخ و چلان می بودند و در داخل ولایت عاد الدین
قاج بودند و مقرر ایشان جهت شیلان مطبخ سرسالست و هزار سر گوسفند مقرری بود و سرسال ارکیلان
مطبخ و شیلا یخان محصلی بتحصیل گوسفند می آمد در ین سال بقرار نوکر میرآخش بتحصیل گوسفند آمد و جاعه امرا
غزمقلی تنی نمودند و محصل بی رسمی و بی قاعده میکرد و کسی با غزشوانست گفت او می گفت و خلاقت می کرد
نا او را در خفیه پاک کردند چون بموسم باز اردوی همایون نرسید معلوم شد که حال چیست ولی با سلطان نیارستند
گفت خانسالار غزامت می کشید و راتب مطبخ از خود ترتیب میکرد نا امیر عاد الدین قاج که والی
بلخ بود بخدمت رسید بدار الملک مرو و حاشیهٔ سلطان و خانسالاران این سخن با او بگفتند قاج سلطانرا
گفت که جاعت غزان پستولی شده و نا هموار می میکنند و بولایت بنده نزدیک اند اگر خداوند عالم سخنکی
ایشان به بنده ارزانی فرماید بنده اشانرا مالیده دارد و سرسال سی هزار گوسفند وظیفهٔ مطبخ بر ساند سلطان
اجابت کرد قاج چون بولایت رفت شحنه بدیشان فرستاد و رسم جنایت خواست ایشان سر درندادند
و شحنه را بکشتن تهاذند و گفتند ما رعیت خاص سلطانیم در حکم کسی نباشیم و شحنه را بخواری بر اندند و قاج با پرسش
علاء الدین ملک شرق با لشکری تمام بتاخت غزان بدر آمدند و مصاف داشتند و قاج و پسرش
علاء الدین هر دو کشته شدند چون خبر این حادثه بسلطان رسید امرا آر دولت بجوشیدند که مثل این اقدام
اضعاف شوان نکند و اگر ایشانرا با حد خوش بنشانند نه و نقدی زیادت شود خداوند عالم را رکاب سیاه
خبایند و کار ایشانرا خوب بنایند واشت غزان چون از حرکت سلطان واقف شدند اندیناک شدند
و رسولی فرستادند که ما بندگان پیوسته مطیع بوده ایم و به حکم و فرمان رفته و چون قاج قصد خانهٔ ما کرد
ضرورت از جهت عیال و اطفال بکوشیدیم نه بقصد ما پرسش و اوکشته شدند صد هزار دینار و صد هزار
غلام ترک بدیم نا باشد که پادشاه از سر گناه ما درگذرد و هر بندهٔ را که سلطان بکشد قاجی باشد سلطان
راضی بود بقبول خدمت امرا در آن مبالغت کردند و او را با جبار بر ان داشتند نا روی بدیار
ایشان نهاد و مدت آب نکذشته و راههای سخت نا هموار و چون سلطان نزدیک رسیدند زنان
و اطفال خود را در پیش داشتند و تضرع کنان پیش باز آمدند و از مرخانه سنت من فوته قبول کردند

لبوسعد

که بدسند سلطانه ابرایشان رحمت آمد غان باز خواست کردانید امیر مؤید بزرگ و تنگتش هر یوه غان
سلطان بکبفند و گفتند باز کشتن هیچ مصلحت نیست و پیش لشکر با ین امیر مؤید بودند در مصاف تهاون
کردند و غزان چون نومید شدند جهت جانها و حفظ مال او فرزندان انبکوشیدند و یک لحظه روکار
نشد که لشکر سلطان شکسته شدند بهزیمت بر فشد و غزان بر اثر پا ماندند و در آن آبها بسیار خلق
کشته شدند و غرق گشتند و سلطانه اورمیان گرفتند و حشمت نگاه داشتند و او را بدار الملک مرو
آوردند و حاشیه و خدمتکاران را از خویش تر پت کردند و هر هفتهٔ تغیر و تبدیل میکردند و مولی دار الملک بود
از روزکار جز لیک و جندینی کاه بدخایه و خز این ملوک و امرا آکنده بود نغارتیدند سه روز متوالی
روز اول زرینه و سیمینه و ابریشمینه روز دوم رویینه و برنجینه و آکندنی روز سیوم در همه شهر هیچ خانه
بود الا پاشتها و نهالیها و خز و خمره و در وجوب و آن نیز بیردند و اغلب مردم شهر را اسیر کردند
بعد از ین غارت بالوان شکنجها و عذابها میکردند تا نهانیها باز می نمودند تا بر روی زمین
هیچ نکذاشتند و روی بنا بو رنهادند و خندانک عدو ایشان بود سه جندان او باش خراسان
بدیشان پیوست و مردم نا بود اول کشتی بکردند و قومی از ایشان در شهر بکشتند چون اشارت اجنز
شد پیکار و حشر آوردند اغلب خلق زن و مرد و اطفال در مسجد جامع منعی گرفتند غزان تیغ در نهادند
و جندان خلق در مسجد بکشتند که کشتکان در میان خون ناپذا شتند و چون شب در آمد مسجدی بود
بر طرف بازار مسجد مطرز کشتی مسجد بزرک که دو هزار مرد در آن نماز کردی و قبهٔ عالی داشت بمقدس چوب
مدحون کرده و جمله ستونها مدهون آتش در آن مسجد زدند و شعلها جندان ارتفاع کرد که جمله شهر روشن
شد نا روز غارت می کردند و قتل میکردند و اسیر می بردند و مدت جند روز بود در شهر جا ماندند
و هر روز با مداد بغارت باز آمدندی و چون طامر چیزی نمانده بود نهان خانها و دیوارها می شکستند
و سراپها خراب میکردند و اسیران شکنجه میکردند و خاک در دهان ایشان می آغشتند اگر چیزی نهان
داشتندی نمودندی و اگر نه در شکنجه می مردند و مردم بهوش در جاهها و کاریزهای کهن می گریختند و نماز
شام که غزان از شهر بخندی ایشان بیرون آمدندی و همسایکان همه جا جمعی با هم آمدندی و بدیدندی
که غزان چه کرده اند و چه برده اند و در شمار نیاید که در ین روزکار جندین هزار آدمی را بقتل آوردند مثل
محمد یحیی و شیخ عبد الرحمن اسکافی که مقدار مشایخ عالم و خلف سلف صالحین و پیشوای ایمهٔ عراق و خراسان
بودند و سرور علمای آن عالم ایشانرا بکبخند و کاهی و دهانی که جندین سال مطلوع علوم شرعی
و منبع احکام دینی بوده بود بخاک پاکندند به کسی دیکر چه ابقا روند و اتفاقا فشه لا الذین ظلموا

آغاز نشاد و چهارم صفر سنه خمس و خمسین و در ربیع الاول سنه خمس و خمسین المقتفی بامر الله فرمان یافت
و پسر او پنجم خلافت بنشاندند خلافت المستنجد ابوالمظفر یوسف بن المقتفی بامر الله دوم ربیع الاول
سنه خمس خمسین و خمس مایه که پذیرا و فرمان یافت با او بیعت کردند و دری اسمر بود و محاسن که دو بهن
داشت و ده سال و یکماه و شش روز خلافت او بود و محمود خان بخشم غز پیوست و امیر شمس الدین
محمد بخلاف امیر مؤید بیمان غزان آمدند و مدتی بر در شاذ باخ مقام کردند و امیر مؤید را در بندان
دادند و محمود خان از میان ایشان بیرون رفت و خویشتن با شار سنان افکند و غزان از شاذ باخ
برخاستند و بهر چیز که رو باز شدند و طوطی بهرو باز گشت و امیر مؤید بالاکفت تا در رمضان سنه سبع و
خمسین محمود خان را بگرفت و شار سنان و ما بود و مسلم کرد و اسم ملکی بر خویشتن نهاد و محمود خانه امیل
گشیدند و بعد از ان فرمان یافت و نا بود دار الملک ملک مؤید گشت و باغز محاربه میکرد و در اوی
نشاد و خانک مرو و سپنغر و بغ و آن حدود ایشان داشتند و مراة در دست غلامان فلکی بود تا وقتی
که سلطان غیاث الدین محمد سام از دست غز الدین طغرل فلکی بیرون کرد و نا بور و طوس و خاف و جام
و باخرز و نسا و ابیورد و فوشنج و آن جانب تا شهر پشنان و از جانب دیگر تا کرکان و دامغان ملک مؤید را
مستخلص گشت و بیشتر شهرهای ما زندران از دست شاه پسر و ن کرد و در شهور سنه اثنین
و ستین خوارزمشاه اتسز بن سلطان بن اتسز که بعد از پذیرفتن پادشاهی با خه بود بخراسان آمد
و ملک مؤید را در شاذ باخ نیافت و عاقبت بصلح باز گشت و نیابت خراسان بملک مؤید ارزانی داشت
و کار او بمعاهده بسید و در شهور سنه ثلاث و ستین با مازندران رفت و تمیش را بگرفت و زیادت
از مقاومت هزار مرد را بکشت و بجرجان شاه بسر ملک طغرل از کرمان نبا بور آمد که مذار او خرمان یافته بود
و برادر او ملک ارسلان از عراق لشکر آورده بود او را از کرمان بیرون کرده از ملک موید مدد خواست
و ملک اجابت کرد و سیف الدین را که بزرگتر امرا او بود با جاعتی دیگر بکرمان فرستاد و ملک ارسلان را
بگرفتند و کرمان لشکر خراسان و بجرجان شاه را مسلم شد و مالهای بی اندازه بدست خراسانیان آمد
و کرکان و دهستان و بعضی از مازندران و دامغان تا محدود ری ملک موید را گشت و امیر المؤمنین
المستنجد با تمام ربیع الآخر سنه خمس و ستین و خمسمایه فرمان یافت پسر او را بخلافت نشاندند
خلافت المستضی بامر الله ابو محمد الحسن بن المستنجد بالله خوب روی و سفید و مادر او نیک بود و
و چون پذیرا و فرمان یافت بحکم ولایت عهد بنشست و کار خراسان هم بر آن قرار بود و در سنه
ثمان و ستین سلطانشاه محمود ی الملک ابن السلطان بن اتسز خوارزمشاه و مادر او ملکه خاتون بخراسان

مسکم خاصه و خواجه خاقانی در مرثیهٔ او میگوید — در دولت محمد مرسل لشکست \ فاضل تر از محمد یحیی فلک ندید
او کرد در سلکه دندان فلک ندید — وین کرد در فضایل یاران فلک ندید — وجون غزان بر فشد میان مردم بخشر سبب اختلاف
مذهب حقایق قدیم مرشب اوفتی از محلتی حشر می کردند و آتش در محلهٔ مخالف خود میزدند تا خراسانیها کار
آثار غز نماند بود اطلال شد و قحطی و وبای بدیشان تا مرکه از بیخ و شکنجه رسته بود بنیاز برد و قومی
از علویان و سپر غزخای سمرسنان کمن را آباذ کرده بودند و مجنیقها نهاده بودند یقینی که از ضعفا
نیز نماند بودند همه سناه ایشان شدند و مؤید آیه شاذ باخ که سرای سلطان بود و سرای امرا و بناهای
قدیم داشت آباذان کرد و آلتی که در شهر ماند از آجر و چوب بذانجا نقل کردند و بعد از دو سال نشابور
بذان مجموعی و آراستگی جنان شد که سیچ کس موضع محلت و سرای خود باز نشناخت و انجا که مجامع اهل
مدارس علم بود و محافل صدور و رواعی و اعظام و مکارمن و حوش و سوام شد و بنداری امیر معزی این حال
بشاذه کرد بود که میگوید شعر — انجا که بود دلستان باد و ستان در روزن — شد کور و کر کس ما کان در روزن
برجای رطل و جام می کوران نشاد پی — بر جای نقل و نای دنی آوای زاغ و زغن — زینسان که جمع مکون کرد این ناکاران
دیار کی کرد و کنون کرد و دیار دیار من — و با جمله بلاد خراسان همین معامله کردند مگر که شهرات که بار و
محکم داشت شوانیستند و سلطان بنجبر دو سال و نیم در بند اشان بماند و ایشان در سن سال و دو نیم
تمام ولایت خراسان از بیورد تا آخر اتفاق افتاد که در بلخ شدند و بعضی از بندگان خاص
جون مؤید آیه با خدمت آمده بودند و وکیل امیران اما بی حضور را م آر غز و قتا و طوطی بک در رش سلطان
نیار ستی رفت مؤید آیه فوجی را از غزان بغزینت و نبان پاره از سلطان موعود کرد یک روز در خدمت
سلطان این فوج را نوبت بود بر نشستند و تماشاه لشکر و راست براندند تا لب جیحون برابر شدند و از
پیش کشی تربیت کرده بودند جون از وقت فرو ذ آمد سلطان در گذشت امرا غز جمله بر نشستند و براثر
بیامدند جون بکنار آب رسیدند اشیا ندیدند که بلکه نشسته بودند نمیدانند باز گشتند و سلطان بر قلعه ترمذ
شد و جون خبر رسید امرا آ، خراسان یکان و دوکان می آمدند مالشکر مستظر شدند و روی بدار الملک نهادند
و کوشک امارت فرو ذ آمد و جمع شاب مشغول می شدند و در مرو ممکن شد و لشکر خراسان جمع شدند
و کارها از سر گرفته شد در سن میان سلطان ربجور شد روز سه شنبه پنجم ربیع الاول سنه ثلاث
و خمسین و خمس مایه فرمان یافت رحمة الله علیه و او را در مرو دفن کردند ذکر محمود خان بعد از این
محمود خان پادشاهی نبا ندند و او را سلطان محمود خواندند و ملک او رونق نداشت و با تمکین نبود
میان او و میان امیر مؤید مناقشتی افتاد و امیر مؤید نیابور آمده و شاذ باخ را غارت کرد جون

آغاز

آمذ بسبب آنکه چون ایل ارسلان خوارزمشاه را فرمان حق در رسید سلطانشاه بتخت بنشست بسبب استیلای مادر او بر ایل ارسلان خوارزمشاه و بر ملک خوارزم و سلطان شهید تکش نور الله قبره که بزرگترفرزند ایل ارسلان خوارزمشاه بود بمجد مقام داشت ملک خاتون دانست که باکمال عقل و رای شجاعت و نخوت سلطان تکش بس او را سلطانشاه با تهوری که در طبع او مرکوز بود ملک حیا و ابای آن حیا باشد حذر نوبت او بحضرت خواندند عذر می آورد و قصد کردند که ناگاه لشکری فرستاد و او را بگیرند سلطان شهید تکش نور الله مرقده خبر یافت تا پی چند معدود نجارفت و مدتی آنجا ماند تا خان شوهر مودز ابا لشکری انبوه بمدد او فرستادند و در عهد فرمان هیچ مرد از و مرد انه تر نبود و اسم حاجی بزرگ خان خانان داشت و شوهر او بود و لشکر کش چون بخوارزم رسیدند و سلطانشاه و مادز او بکبر بخشد و بخراسان آمذند بزد و یک ملک مؤید و ملک خوارزم سلطان شهید تکش سلم گشت و مستخلص شد و سوسته ملکه خاتون ملک مؤید را بر رفن بخوارزم تحریص می نمود و او قبول نمیکرد و تا در شهور سنه تسع و ستین از جراسان لشکر بسیار جمع کرد و روی بخوارزم نهاد و چون از بیابان بیرون آمذ و بسوی برنی رسید سلطان شهید آنجا نزول کرده بود و شش یک تمام لشکر ملک مؤید از بیابان بیرون آمذند مصاف دادند روز عرفه سنه تسع و ستین ملک مؤید گرفتار آمذ و سیم در حال فرمود که او را دو نیم کردند و سلطانشاه و مادز بدیشان آمذ و باقی لشکر اگنه خلاص یافته بودند جنبابور بازگشتند و بدیگر اطراف خراسان و سلطان تکش نور الله مرقده بدیشان آمذ و سلطانشاه باقی چند معدود دیگر بخت بمازندران شد و از مازندران جنبابور بازگشت بزد و یک ملک طغانشاه پس المؤید و مادز او ملک خاتون گرفتار آمذ و سلطان فرمود تا او را اهلاک کردند و ملک طغانشاه پس المؤید در رشاد باخ بجای پدر بنشست و چون این تاریخ تالیف ولایت خراسان است جاز نیست ذکر دیگر شهر یارات خراسان و ولایت او کردن و اکنون ذکر ملوک غور خواهد آمذ و باقی حشم غز و بعد از ان بنام طغانشاه بازگشته آیذ تا کما بالینبغی تنیذ ذکر ملوک غور و آن قصه ایشان اما چون ضابطه تاریخ آل سلجوق در میان است و فاورد ذکر کرمان و عمان و فارس پسیار اشذ ارذ و اولا و اولاد او تا ملک محمد کمنه شد و موقوف ماند باسر آن قصه رفن و لا و لا و فاورد تمام در آورذند تاریخ مضبوط تر باشد آمذم باسپر آل فاورد ذکر کرمان ذکر سلطنت ملک محی الدنیا و الدین طغرشاه بن محمد بن ایل ارسلان شاه بن کرمانشاه بن فاورد از آل سلجوق که ذکر کرمان و عمان و فارس سلطنت کردند در شهور سنه اربع اربعین و خمس مایه خروج موافق باششم روز جمادی الاول سنه احدی و خمسین و خمسمایه

بدو پادشاهی کرمان بملک محی الدنیا و الدین طغرشاه بن محمد بن ارسلانشاه بن کرمانشاه بن قاورد انار الله برهانهم رسید حکم ارث سریر مملکت را بحال همایون خویش پاراست و پادشاهی بود عادل رحیم لطیف مشفق بر رعیت و از خاندان مبارک آل سلجوق خود کدام پادشاه بود که بدین اوصاف حمیده موصوف نبود و با این اخلاق شریفه معروف نه سبحان الله مبارک دولتی که دولت آل سلجوق که جهان پر بطنور رایات ایشان طراوت عهد جوانی از سر گرفت و مزرعهٔ دنیا از قطاع ایشان شد کال عمارت یافت اسباب نظام احوال عالم بحسن سیر ایشان ساخته شد و اعلام اسلام بقوت مدد تمکین و نصرت ایشان ساخته شد اکثر مدارس و رباط و مساجد و منارات که در بلاد شرق و غرب است همه از بناء ملوک و وزرا و امرای آل سلجوق قیاست تربت هر زمین که سم لشکر منصوران مجروح شد از وی بجای سات وشی شنید و زعفران دمید و مجازه سر سوا که با بجا زغبار لشکر همیون شان پاسخت رواج مشک تاری و بخور عود فخاری داذ لاجرم صدای نوبت دولتشان بهفت اقلیم برسید و جملهٔ بلاد اسلام از چین تا روم در حکم و فرمان آوردند و بسکه خطبهٔ خویش پارا پاشید و چون ایام دولت آن خاندان سر در نسیب انحطاط نهاد و ماه تمام آن مملکت روی بمحاق زوال آورد عمارت بلاد و آسایش عباد دست در فراک آن دولت زذه پای افزار موافقت پاشیدند و قدم در راه عدم نهاد و شعر

آسایش جان راحت دل دنیی رفعی سر آنچه با تو گویم همه رفت

قصه ملک طغرشاه و وفاة سال و کیفیت بر بساط نشاط در ساحت راحت در لبونشت و پشت بحمار بالش آسایش باز داذه و دوران دور رواج اهل طاهی و نفاق اصحاب طرب ظاهر شذ و رعیت بموافقت الناس علی دین ملوکهم رو بمحراب میخانه نهاذند و رکوع صحرای می را بسجود میکردند و در وزکاری خویش میکذشت و قاعدهٔ ملوک کرمان جان بود که در ماه اردیبهشت عزیمت معاودت بر دسیر فرمودندی چنانک سنت ماه موسم گرمان و مرکز عز و علا سرد سپید بود و پنج ماه گرمسپید شغل بر سریر سپر و رعایای همه بر بساط نشاط پاهی بس در ماه اردیبهشت سنه سبع و خمسین و خمس مایه اتفاق کسری قام افتاد در بحر ثور بنایت هایل و سهناک جانک هوا تاریک شد و شاره پذا آمذ و مرغان از درجان در افتادند و یکدیگر سال سنه ثمان و خمسین خراجی ملک طغرل شاه در حضرت ریخور شد و او را احبار سر بود بزرگترین ملک ارسلان و مادر شش کنزکی و کوچک تر ین ترکانشاه هم از کنیزکی و دو پسر در میانه از خاتون رکنی که بنت عم ملک بود بزرگتر ین تورانشاه دیگر بهرامشاه و در آخر ملک طغرل زمام

کار ممالک بدست مؤیدالدین اتابک ریحان بوذ و ملکه خاتون مرد و برحکم و رضای او و مؤیدالدین ازین
ملک طغرل با بهراشاه بهتر بوذی و رعایت جانب او زیادت فرمودی پس بامداد روز سه شنبه بحدود شهر
فرو ریدین آواز برآوردند که ملک طغرل فرمان یافت و اضطراب در حیرفت افتاد و ترکان و غلامان
دست بتاراج برآوردند و جمله مراکب و ستور و ناچیکان و اصحاب قلم بیرون دند و آن آواز به خود تخم نوا
جواری حجره بوذ بر خوف و قوع حادثه و سوز ملک زنده فی الجمله بحد آن آواز بهراشاه با
ستظهار قوت مؤیدالدین ریحان بر تخت شد و بجای پدر نشست باشی حذ معدود و آواز کوس سلیمان
رسید و ملک ارسلان جون دانست که میل اتابک با بهراشاه است حالی با فوجی حشم از حیرفت بیرون شد
و ترکانشاه بر اورش بحکم موافق که در میان ایشان بوذ مرافقت نمود و رکاب بر اوزبذ کمتر گرفت
و ساعتی بر ظاهر حیرفت توقف نمودند کس متعرض ایشان نبوذ بس رای او در توجه بهر طرف منقلب شد
و قرعهٔ عزیمت بکرمان افتاد و رغبت بجانب بم غالب آمذ روی به بم نهاد و ملک توراشاه که برادر بهراشاه
بوذ کس پیش برادر فرستاذ که میان ما عهدیست که اگر واقعه نازل شود طریق موافقت مسلوک داریم
و در دفع ملک ارسلان از هم ملک و حرم خانهٔ خویش تظاهر نمایم این ساعت راه استیثار پیش گرفتن
و التفات بیرون از همین نکردن نباید حیت بهراشاه جواب فرستاذ که این کار اگر بر وفق مراد
شدی و وفات پذیرفتی روز و خفیه مابذی و غان اختیار بدست بوذی تجار سر به تقدم پیجار به
نداشتی اما جون واقعه افتاد و حادثه دفعة نازل شد لابد دفع خصم را خانه از دست نداذ و جای
پذیرگاه داشت اکنون زنهار که حرکت نفرمایید و به قرار خود باشید تا آتش صورت فتنه منطفی شود
و خطاب اضطراب کمتر کرد و او خذاوند و بدر از بزرگست و من بر جادهٔ عهدی که مستمر داری
نمایم و ربقهٔ طاعت او طوق کردن خویش می دارم اما این ساعت هبوط من و صعود او موجب مزید تمادی
کردد الا سیما که عمدهٔ این ملک قوت اتابک ریحان است و شوکت غلامان او و در بن معنی تقرب
او کردن متعذر است تو را شاه جون این کلمات بشنید دانست که جواب صحیح است و ملک عقیم بر خود
باخواص خویش بیرون شذ و روی بجانب فارس نهاذ و بهراشاه در ملک ماند و روز دوشنبه هفتم
فروردی ماه وفات ملک محقق شذ و خزاین بسیار و جواهر بی شمار بدست بهراشاه افتاذ و در ربیع سنه
قطب الدین بن محمد بن اتابک بزعش بحکم مغلم بوذ و جون از بن حالت باخبر شد شره ایطا اختیار
بجای آورد و در ضبط قلاع و بحر اشتمام نمود و خطبه بنام ملک بهراشاه کرد و اتفاق و کمل خل
قطب الدین بن محمد از جهت طلب وجوه دیوانی و ارزاق حشم بر دو سیر دران سنه بحیرفت رسیده

بوذ

بوذ و من مصاحب او و ملک طغرل زنده بوذ در تدویح و جوه مطلبی میرفت و وفات ملک سبب نفاذ کار
شد و از جهت اتابک دارالملک و دست قطب الدین بوذ او را کاری سکرف بر آمذ و مال بسیار
بی شمار بدادند و مثال او فرمودند و همه جا مکن بوذ از تمکین و ترتیب و مراعات قطب الدین تقدم نمود
و وکیل خل او را پیش از حرکت خویش براه راین روانه کردند و ملک ارسلان جون بجانب بم رسید
از شهر زیادة تا منتی شنوذند ساعتی درشهر بنشست و دیگر درگشاذند و اهل بم پیشواز آمذند شهر
آن دل که من از دست غمش نوم مرکز بکسی نذادم و نخوذم جانانه بکیفیت جان بردی کویی که نه ارسال بی دل بوذم
اهل بم کویی دیر بوذ و انتظار مقدم ملک ارسلان میکردند و همه تحفهٔ طاعت بر بستند و در خدمت او کیدی نمودند
و از حیرفت طبقات لشکر از تنک و دیلم و غیره تمام روی بخدمت ملک ارسلان نهاذند و هوای دولت
او در دل ها پای باز کرد و سواد خدمت او در سویدا آرغاص و عام جای کیرآمذ شهر در شارع مردی جواری
کویی که بهر عاشقی نیاری بهراشاه و مؤیدالدین از بن معنی دل تنکپته می شذند و خال اختلال بر چهرهٔ
حال ایشان پذیرای کشت جذر و زر حیرفت بوذند بعذ از ان از جهت قرب مسافت ثانیه بم عزم بر دیر
نمودند براه بافت از صوب بم دو در تفاذند و لشکر شوانست کرنخت در راه ارد و بهشت بیرون رسیدند
و هوای ملک ارسلان در دلها بیوفا منزاید و رعیت و حشم در کریز و انتقال بخدمت او ساعة فساعة
متضاعف و لوافح حشم بهراشاه و مؤیدالدین بر لشکر و رعیت نقط انذاز و آتش غضب شان آسن کذاز
فصل این شملت بر شرح اخلاف پسران ملک طغرل و اتابکان که در عهد ایشان مدبر ملک بوذند و ذکر
ملک ارسلان پادشاهی بوذ صاحب جمال و خوب روی و لطیف و عادل و جوانمرد و تماشیار بوذی
و فور و شرمناک اما بشراب مشهور و بر ملازمت لهو و مداومت حریص و جون بخمار شراب در دماغ
افتاذی و دماغ او را کرم کردی ملک همه جهان بر دل او سرد شدی و التفات بموجودات نمی نمودو غم
مصالح ملک از دل بکیسوی نهاد و او را طاقت استماع نصیحت نمی ماند شعر شه جو نبشت بر در کنج نزل
ملک سرون پرور زرون غزل و بعد از دو پیاله افشار کتبر از سر پنهادی و از کرسی تحسین فرو ذ آمذی
و سر کرادیذی بسکرات بوسه دمن و لش شیرین کردی ما در خدمت او بودیم و وقتی که او را کلمهٔ خوش امذ
یا شوری شایی شنیذی پیش از عطارد خبارهٔ ما را قبلهٔ قبلهٔ خوش ساختی و ما آنرا منصبی بلند و فتحی تمام
پنداشتی یک سیاسی شبی که سقای پسرای بوذ سکی از شراب در مجلس خانه آورد باوی حال لطف
فرمود و خند بار طوطی لب را بنیاد زد زاغ روی آن سیاه بر دماد استیم که آن از فضول سکرست
نه از افضال با اهل فضل اما هوای او در دل اهل کرمان رعایا و لشکری جنان متمکن بوذ و خاص و

وخاص وعام در محبت او جنان غالی کہ نقش نام او در دل می نگاشتند و بہ اندام خود نقش میکردند و دعاگوی
جون عبادت حق سبحانہ و تعالی واجب بنداشتند و از کارہای نامعلوم کہ بہ دست او رفت در نوبت ملک
او اتابک خانقون رکنی را سیل کشید و آن عورت عزیزہ را مشکر و حقوق خونشی و جانب حرمت مادری
مہمل گذاشت و کہ قصہ ملک تورانشاہ بن طغرل پادشاہی بود منزل بہ وی غالب در مجالس عشرت بدر
ہر جہ بازی و حرکات غرف و حیف بود منسوب شدی و دلش موافق زبان کمر بود ی و میان قول و عمل او
مسافتی دور بود ی باور نکنم قولت زیرا کہ تراز دل یکجارہ ریبی از کجا کوتل کردن و ملک بہ اشاہ بامایت
و استقلال پادشاہی از ہمہ زیادت بود جہ پادشاہی بود عاقل و زیرک و کاردان و سورت شراب
و معاشرت خان عقل او را از جادہ حفظ مصالح و استماع نصایح نگہ دارندی و طاقت شراب داشتی اما
در دل رعیت جای نداشت و آب ہوای دولت او نمی نمودند و جون او بدین معنی واقف بود در عیت
و حشم کہ مانند از نظر عافیت و عاطفت خویش محروم میداشت و نیز با بان غضب و سعت او بہ ہمہ دام
می بود و از آن جہت خلق بسیار از امرا و غلامان و معارف کرمان در آتش سیاست افکند و
ہلاک کرد و می پنداشت کہ بوسایل عنف قوافل قلوب از منازل محبت ملک ارسلان بتوان
گردانید و نمی دانست لاجرم خاتک در وظیفہ قتل می افزود و وطباع نیز در نفرت و خشت از وی
دوری می نمودند و بہتر از ہم اتابک بہ اذکرکن را تہ کاتشاہ بعلت موافقی کہ با ملک ارسلان داشت
ہلاک کرد و ندانست کہ الرحم شجنہ من اللہ فمن قطعہ قطعہ اللہ تو خون بہ اذر بہ نیزی ہمی بس از مکث
مرعی کنیزی ہم مؤید الدین ریحان خواجہ بود در خدمت ملوک سلف پرورشندہ او را عقلی و رایی
بود کامل و کرمی و مروتی شامل و در عہد ملک طغرل قوی حال شد و در میدان مبارزات با اتابک
علاء الدین بنقش محاورات نمودہ و غلامان تترک بیا رخیدہ و آخر عہد ملک طغرل جون علم عراتابک
بنقش نمودن رشد منصب اتابکی نیز مضاف درجہ قزیت او فزمودند و در بارگاہ پادشاہی او را
کرسی نہادند کہ نشستہ قیام و قعود بدوی و شوار از غایت جثہ و زبہ و حل و عقد مملکت در سال
کلی باوی افتادہ جہ او را در سرای و غیرہ یاری و حجابی بنود و ملک خواتین و بیمخزہ و شبہ او بنودند
اما خواجہ خیر بود و آثار خیرات او در کرمان از بنا و بقاع و مدارس و خانقاہ بسیار ست و در را
مسافرند و قوافل را رباطات کردہ است و بران اوقاف فزمودہ بود تا فقرا سایند را از دو پای افزار
بدہند و مساکین مکہ را ہمچنین و نفی فزمودہ و از عادت بد او آن بود کہ پیوستہ کدخدایی خود زنا خدا
ترسی اختیار کردہ بود ی نا از مہ دسی و صناعی کہ در آن شہ لتی داشت ہمکی منال آن بجلت حصہ خاصہ

خود

خود بر می گرفت و ارباب حاجات را مہمل می گذاشت و اللہ اعلم قصہ ملک قطب الدین محمد اتابک بزقش
علیہ الرحمہ قطب الدین محمد بن اتابک بزقش مردی حلیم خردمند با عقل بود و در آداب پادشاہی
کری کشیدہ خان و دانستہ جون پذیرش از سراجہ احتشام دنیا تحویل فرمود و عزم قلعہ
دار المقام عقبی کرد و کلم الملک شوکت لشکر کرمان از خیل و خول و غلامان پذیرا بو دند و حقوق انعام
و احسان ان اتابک و اذ نیک صالح و ترک و زاہد بر خاص و عام ثابت اکہ مؤید الدین خواست و اکرنہ
اعمال جانب او نا تمکن بود و جون منصب اتابکی مؤید الدین دا وند لابد شخشکی و و اذ بکی قطب الدین بودی
بایست و اذ جہ اہلیت تقدم و پیشوایی داشت و طول عہد نکوکاری پذیرا و در دل مردم کرمان نہاد
مہر دولت ایشان کاشتہ بود جنج بخشش ہای اسم و اذ بکی و شخشکی بہ بودی بود نی حاملک معلوم است
و مؤید الدین ریحان خواجہ بود و قطب الدین عاقبت اتابک شد و تمکی کار کرمان بازوی افتاذ و
احوال او در ارتفاع و انخفاض و من در خدمت او بودم و دیوان انشا آر او بمن مفوض و از اطلاعی
ناپسندیدہ او آن می دانستم کہ در پردہ ظلام بدر ہای زر رحمۃ و بختہای نفرہ خام بدر سرای امرا
و غلامان مؤیدی می فرستاد و بامداذ در موضع خانی نانی مضایقت می فرمود و در بن باب با وی
بتصریح و تعریض کفتہ می شد و اثر نکرد و از ان عادت عدول نمود و استغفر اللہ خاتک بود
شدند و کردہ ہای خویش با خود بہ دند شعر آنکہ جہان بکام دل خویش خورند بہ رقعہ عرجوب وستی کردہ
زان کودکہ آمد اکنون فند نہ ہیچ ببرند و نہ ہیچ آورند قصہ رسیدن ملک بہ اشاہ بدار الملک بردسیر
و رفن اتابک محمد بہ ہم بخدمت ملک ارسلان جون شہر بہ دسیر باز دست ملک بہ اشاہ آمد و از
عذر آتابک محمد ایمن شد رعایت جانب او را اعمال نمود و در مضاق و فاداری و اعمال فرمود
و غلامان قطب الدین بہ ہم می کریختند و ہر روز خللی و ہر شب جمعی از حشم او کمتر می شد و قطب الدین
جون تباہی کار بجد اشاہ دید روی بقبلہ اقبال ملک ارسلان نہاد و یک شب با قی حشم غلامان
خویش لشکر حرم ملک ارسلان زد و بخدمت او پیوست و بازوی ملک ملک ارسلان با نضمام قطب الدین
قوی شد و شوکت و افر و امداد نصرت متظاہر و در بہ دسیر بہ اشاہ ماند و مؤید الدین و خواص
خدم ایمان و حیرت بر خواط و دہشت بر ضمایر جنان غالب کہ طریق خلاص و از مضاق آن
بدوائق بر ایشان پوشیدہ می بود و در ماہ خرداد خبر رسید کہ ملک تورانشاہ از اتابک زنکی کہ پادشاہ
فارس است استمداد لشکری کرد و بجانب سیرجان رسید محمد مضاعف شد فشہ تازہ متولد
و صحب و سخط بہ اشاہ و مؤید الدین یکی مزار شد بس با خواص حضرت مخشوش صورت حال در

محمد فرمود و پسند و زارت در هم ضیا الدین مفاخر که مشرف دیوان بم بود مفوض فرموده بود
چو وصول وطلوع رایات منصوره بش بم خدمتها پسندیده کرد و جان و مال بکف نهاد و فدا
کرد بر قرار صدر وزارت او را مستخلص بماند و بمزید تمکین و تقدیت مخصوص شد و مروی
جرایمز و محمود اطلاق و اقبال در گنوز بروی گشاده و ودایع و امانات بسیار که مؤید الدین محاکمان
و معارف شهر داده بود بم بدیوان ملک ارسلان آوردند و کار خزانه و سرای و حرم خیل ازان
بنواشد و بیچ بخشش شاه نطاق ملک مسدود بود و اواق امن مهدود و مردم بخواب رفاهیت غنود
و پنداشتند که تورانشاه تتبع طلب ملک بازنیام کرده و بجهرامشاه دست از جهان جوی شست و در
دیگر لشکری خواست و بحدود پرک و طارم آمد از بهر دو سیر ملک ارسلان با سپاهی جرار چون
شیر کرپنه از مرغزار پیرون جست و روی بجانب کرمسیر نهاد چون ثمانیه و لشکر نزدیک
شد لشکر فارس از خم خوزده بودند در حال سپر مخالفت بیفکندند و سپر نیزه بازنشیر از کردانیدند
و لشکر بر دو سپیر در آن کرپسیر وطی دیدند چون عقیق آبدار و چون محاورهٔ شهد خوش گوار
و هوای گرم نا مقاوچاری در اشان ظاهر شد و وبای ناخوش حادث و اندک در آن حالت
روی بخاک هلاک نهادند ملک ارسلان عنان عزم از ان طرف باز چرخ گردانید و بچاری
لشکر بر قرا هلاک غلامان دایم و الله اعلم قصه رسیدن ملک بهرامشاه از خراسان و لشکر او
در راه اسفندارمذ سنه ثمان و خمس مایه خبر رسید که ملک بهرامشاه لشکری از خراسان لشکر
کشیده و از راه پیشان بجکدان آمد جه ملک بهرامشاه در خراسان چیز هایی عرض داد ذی ملک
مؤید از جامه نفیس و ملابس فاخره و نقود و مختلف و اوانی مصوغ و آلات مجالس که مدکور در
خراسان نه خزانهٔ سلطان سنجر دیده بود و در مکنت او را و لاجرم سه هزار مرد بوی داد و چون
شیر درنده و چون شمشیر برنده مصداع شیران و نبکار و دلیران کار و از جمله امرا آبزرگ
سیف الدین پهلوربود و بهزاکین و جلال الدین بیمون و ارغش زاویه و چون ملک مؤید الدین
مدد و مؤکد با مؤید الدین کفت زنهار تا در سن لشکر بعین استخفاف و نظر استقلال تنگرند چه اکر
بعد واندک می نماید چوان میان مردیست که او را بهزار مرد نهاده اند اینک ارغش زاویه العضه
بهرامشاه در آخر ماه اسفندارمذ سنه ثمان بحیرفت رسیدند و ملک ارسلان با هشتی چشم
زار نزار چار میان اقدام و اجام فرو ماندند نه روی کریز و نه طاق ستیز تقدیری که سابقا
بود عزیمت او را آغاز بر امد امت دشمن و مقارعت خصم مقصور کردانید و بر صحرای قادین

در بوتهٔ مقالت افکندند و سهام مشاورت بدخهٔ اجابت بکردانیدند نه بدهٔ رای آن بود که تورانشاه
بر از میان است و این ساعت قوتی دارد باوی از در تواضع در توان شد و بر وجه التماس رسالتی بدان
فرستاد و اتفاق بر ان افتاد که خاتون رکنی مادر مرد و تجشم نماید و بپسیجان شود و مکید بلطف با فرزی
اصلاح ذات البین توان کرد و بس و کفایت با وحضی ملک ارسلان یک کلمه نتواند کردانید و چون پسیجان
رسیدند و از بن نمط اخبار فضولی نهاد شیطان غرور جان و دماغ پسرش را فاسد کرده بود که بجنبن
عذر با دشمن درشمول رافت و تضرع او پای طاجبش از جای نجنبد و شهر من بی حکم خصوص از ساحت
مرملک پذیرد به تیغ مجوم بتاخت خاتون چون معاندت بسر شاهد کرد و اباء آواز قبول شفاعت و ضراعت
معاینه فرمود به بهرامشاه بنشت که آین جانب نه بر آن جمله ساخته است بس من تورانشاه مالک
زمان اختیار نیست و لشکری غریب و شوکتی بسیار باوی فرزند بهرامشاه را نجات طلبید
و در خلاص خویش کوشید عرصهٔ جهان از بن خبر بر بهرامشاه و مؤید الدین تنگ تر سوراخ سوزن
نمود و در طلب معاودت اجتماع مقر اندیشه کردند حاصلهٔ مشورت آن بود که ملک مؤید که پادشاه جوان
است لشکری تمام دارد و او را سنوز خزانهٔ جمع نشده است که مال و خزانه خود فدا کنیم تا ملک
که حکم امداد و شرط اجاد بجای آورد بدن عزیمت روز آدینه آخر ماه خرداد سنه ثمان و خمسین
و خمسمایه از دارالملک برد سپیر پیرون شدند و روی بجانب خراسان نهادند و روز یکشنبه اول
تیرماه البته تورانشاه با لشکر فارس بر سیدند و بهر دو سیر از لشکر خالی جهند و یلکم که مقیم بود
و قاضی ولایت در حفظ شهر و ضبط حصار جد نمودند و لشکر فارس بر ظاهر شد و نواحی
خرابی بیفکردند چهار روز بدن جمله بگذشت روز پنجم مداد مردم بی خبر رایات ملک ارسلان بر سید
از جانب بم بر قصد بهرامشاه و بر سپر تورانشاه و لشکر فارس افتاد شعر
روزی که طوطی طبنجم بر لبست بر طرع پسته آمد و در شکر افتاد چون عنایت ربانی دامداد آسمانی مساعدت نمود
منتصد غلام که عدد لشکر ارسلان بود پنجهزار مرد فارسی را نامزد کردند و اول مصاف بود
در کرمان و غلامان و چشم کرمان آین و قوانین و رحمت بران امیران نمی دانستند و تا این غایت
جنگی ندیده بودند و مصافی نکرده و شمشیر در ایل فارس نهاده اند و خلقی بسیار هلاک کردند و قومی
را در قبض آوردند و ملک ارسلان را فتحی شگرف بسیار بر آمد و در یک سنه نه پادشاه و نه انقلاب
بدن نسق انجامید بس کل حالک کرمان ملک ارسلان مسلم شد و از شوایب منازعت مخصوص
صافی و منصب اتابکی و داد بکی و شجنکی بر سه جانبک باسم رسم اتابک بوزقش بود و بابا بن قطب الدین

القا افاد لشکر کرمان اجشم زحم رسیدند و ملک ارسلان و اتابک محمد و اما و اکثر مردم از جنگ
برون رفتند و روی بصوب عراق آوردند و تنگانشاه بدار کمن ملک ارسلان و اصحاب عمام
و رجاکه دیلم را دستگیر کردند و همه را بانکال و عذاب موقوف داشتند و قاضی مجتبی
بدر حیرفت مسکن غربا روم و مند و منزل مسافران بنوحجر و حریه متمولان عالم کنج
خانهٔ ارباب ضایع شرق و غرب لشکر در آنجا افتاد و اسپتباحت آن خطه مهمی وافر فراغ از عروس
دوشیزه بدست ایشان رفت و آنزاغایها سافلها کردند و چند روز در حیرفت و رساتیق
و نواحی از بازار نهب و غارت قایم بود و قتل و شکنجه و تعذیب دایم مؤیدالدین بزرگان
ولایت را که اسپیر بودند یک یک را میخواند و الوان جفا و انواع سرزنش و تقریع می رانند
و اسم وزارت بر نمی خر نهادند و از جهت استخلاص هم او را مغرور داشتند که چه قلعه هم
در دست پسر او بود و شحنه پیر و پسیر فرستادند و فرمودند تا صد من زر دینار رزد نقد کرمان از جهت نفل
لشکر بر شهر و رعیت قسمت کنند و در ربع و سیم در مرخانه حذان قلق و حسرت از مذمت ملک ار
ارسلان حاصل شد که تحمل مال قسمت و غرامت در مقابلهٔ آن وزنی نیاورد هرگز مصیبتی از آن
مؤلم تر و زیتی از آن موجع تر همانا که بر رعیت کرمان نرسیده است و نرسد بس ملک بهرامشاه
در اوایل سنه تسع و ثمانین حرای بود بسیر و خمود و مال که قسمت رفته بود بر لشکر نفقه کرد و او را
بزرگ بار رخصت دادند که باخراسان روند و چندان امیر با فوجی چشم در خدمت خویش ندارد
و مردم کرمان از سوت واقعهٔ ملک ارسلان بر لباس ماتم و سمه در لباس غم و آتش خشم بهرامشاه و
مؤیدالدین بر تعاقد زبانی زن و عالب کینه شان بر روایا نبض رعایا بهانه تن و مؤیدالدین
بر تعاقد اهل و ودایع امانات خویش را جهار مخ مطالبت میزدند و بعد از مقرعه بقریع و سیخ
باستر واداشتند و معذب می داشت تا جاعتی مستاصل کرد و چند تن اکمد را از دروازه استقصا
تخفیض فاقه افکند و از سخنهای موحش او یکی آنست که من تجربه کردم و معتقد ان کرمان را
بر سنگ اعتبار زدم آبریزی از همه باعتبار تر نیست و اعتقاد تر نخم اتک من چیزی در آب دیزی
سرای خود زمین ساختم و بعلم خویش باز یافتم و آنچه بخواهکان و معتبران سپردم خیانت کردند
و بخصم من دادند و ملک بهرامشاه چون هم مسلم کرد و زیر مفاخر و پسر را در مصادره و مطالبه بملک
کرد و چند روز وزارت بر نجم الدین کجرو داد که وزیر پدرش بود بس ناصرالدین انوزن
که محتشم و صاحب منصب کرمان التزام نمودند و وزارت قبول کرد و چندگاهی در مظلمات

آن سودا خبط عشوا کرد و وزارت او علاوهٔ بیخ مردم شد چه از لشکر غرب و نزول منازل و سرای
خاص و عوام و انواع تکالیف مردم در رنج و شقت بودند پس او را مزول کردند و رئیس دستگاهی
را بجای او بداشتند بشی بهرامشاه با تنگانشاه بدآزآغاز عربده نهاد و آن کودک دانست که او را آن
او با رطایع شد و عقارب اقارب در نهب آمد از مجلس برخاست و در پناه سکینی گرخت بزمود تا او را
با نجیرشد و هلاک کرد و بهرامشاه در سنه تسع رغبت حیرفت از جهت اتصال ملک ارسلان
بحضرت عراق قصد رسیدن ملک ارسلان بحضرت سلطان ارسلان بن طغرل بعراق ملک ارسلان
چون از مضاف حیرفت در ضمان سلامت برون شد روی بحضرت عراق نهاد و عراق ارسلان بن طغرل
داشت و مدتها ملک اتابک ایلدگز بود و ما در سلطان در حکم او و فرزندان و پسر چون اتابک
پهلوان و غیر او آورده و ملک عراق بدین استمامت جاری و کتابت نصرت و مقاتب ظفر در ظل
خرسلطانی مشاص و متوافد و کتب فتوح بلاد و وقع اعادی از جوانب متواتر و ملک ارسلان و می رسید
که اتابک ایلدگز با ایناج در قلعهٔ طبرک در بندان می داد و چنین مقدم او در آن سنه در قلعه غذری سوشد
و اینانج را هلاک کرد و فحی که در حساب خواطر و وهم خطا پدید بنود ذروی نمود سلطان و اتابک و تمام امرا
بقدوم مبارک رکاب ملک ارسلان تفاءل نمودند و سایهٔ همای بر ایام میمون روزگار همایون
وی افکندند و سم در لزوم اغاثت و وجوب اعانت او یک کلمه شدند و الاسیاما فرسلطان که
او را نفرزندی قبول کرد و با وی مجاب بود اشت و بجایجه استبشال بر احوال او پوشانیدند تا او را
بر حسب مراد از حضرت باز گردانیدند و جملهٔ معارف و امرا آعراق چون پسر اعوش و اتابک شیرگیر
عزالدین دینوری و اتابک یزدوار فارس مجاهد کوکانی و غیرهم در خدمت او کرمان در نشاد
سپاهی چوشب صبح کتی نورد زکردوش شیر کبند لاجورد واز کرمای پر هوای ملک ارسلان جله خیول اتابکی
و صنوف حشم و اصحاب قلم روی بجانب اصفهان نهادند و بعضی در خدمت بیکا رو سایهٔ رایات اوبها
و ساوه و مرگاه که مقصد او بود شدند چون هوا سرد شد سخن دم اعاصیر نمهریری فرو بست و حیاز
شب و روز ربیعی بمراب طپیدن گرفت و از تو دهای کافوری جو بهای کلاب روان گشت و در
سنه ستین خراجی در آمد از حضرت عراق سپاهی چون ابر متواکم و با عرش رعد نمایش برق
بزینتی که بر آید شب جهار ده ماه براه فارس روان شدند روز اول ماه بیشه بدربه و سیرند ول
فرمود و بهرامشاه عیون و جواسوس پیش بر گاشته بود و بعراق فرستاده و چون حال بدین
جله می شنیدند و تدبیر تحاصه می کرد و مؤیدالدین علهٔ سیار و حوایج از هر نوعی ذخیرهٔ ساخت

برسیدند و مدت شش ماه آن محاصره بکشیدند چون رستهٔ طاقت بتیمان حصار طاق شد و سنت انوار
بحال یطاق بطبقات مردم واجب مرکس بدانی برون میکرخت و اداو معارف شهر از بار و فرو
می چیشند و امیر قراغش مردی بزرگ بود و پیر و جهاندیده با بهرامشاه گفت که بلشکر عراق زمستان
جهان کشاده است و بما جهار در و ازه بسته و ما را بجملهٔ خیل کمن غله بدست نمی آید و اشان شتوی
خورند و صیفی تمام دارند و محالست که چون مدت شش ماه مساسات این محاصره کردند بگزاف این
کار فرو گذارند و اگر اشان نه اعلفهٔ مردم و جهار پای از اقصی عراق نقل بایدکرد قدرت و مکنت آن
دارند و کنند که اینک اولکز روباه بگیرد و دون گیرد یعنی که او را مایهٔ اسپتنی ربیارست و زیادت
ازین جد و جهدکه تا جای آوردم در وسع نیست شش ماه گذشت که بحکس از ما شبی تمام نخفته است و روزی
نیاسوده و شکم سیر نا خورده و زده از پشت باز نکشاده و بدو از تو ملک ارسلان پیکانه نیست که به
ولایت تو ندان طمع نیز کرده است و بسی در طلب باطلی میکند و در دین ولایت همین حق دارد
که تو داری و کرمان عرصهٔ فسیح دارد و چنان نیست که دو پادشاه به شابه آن که تو توانی روی
و بدوی غالب آمدی امروز که غلبه در جانب اوست جز ساختن و صلح وجهی ندارد بعضی از ولایت تو
مراد رکف و سلامت خود و اولیتر از ملازمت و مکاشت و مداومت و مخالفت کادهای حصار
داری مخیل شد اگر تدارک فرمایند و اگر نه جای رسند این کار که دستت نه سند بهرامشاه چون کمال
عین شفقت و محض نصیحت دانست بسمع قبول اصغا فرمود و گفت تو مرا بجای پدری من زمام این
کار بدست و خط شهامت تو دادم امیر قراغش خواص خدم خویش را بیرون فرستاد و او آمد اعراض
را از مواصلت مکاوحت بمواردهٔ مصالحت دعوت کرد بر انگ دارالملک برو پسید و جهار و انگ
ولایت ملک ارسلان نا باشد و دو و انگ دارالملک بم بهرامشاه را و چند روز در بن تفتیر بنشتند و نمودند
تا شام شد و رضای جوانب بذان مقرون و متصل و چون بهرامشاه عزم اشال بجانب بم فرمود
مؤیدالدین گفت ای پادشاه من خدمت جد تو کرده ملک ارسلان باقی زندگانی در راحت و آسایش
گذاشته و این ساعت پیرم و طاقت معانات ندارم و در کرمان نه پیر و تفکر کردم بوی صلاح از خوالی
نمی آید و این صلح تو ان دانست که تا جند بماند و تا کی بکشد چه اصحاب اغراض از جانبین در بام
بنا مها دید سعی کردند و این کار بر قرار نداشتند و مداح اسلام بر ذمت است و فرض آن
رخصت مخوانم تا مولانا خدمت مصاحبت معهود دارد و رضا دهند تا این عزیمت با مضار سانم
کرد اجابت مساعدت نمود بود روشن کز این دیده بیند بود بس کسخلاف کرد این طرح کنود پدرود من از تو و تو از من برود

رسید

بهرامشاه وارقت آمد وگفت تو مرا بجای پدری و دنیا این غایت مجهود خویش بنفس و مال در ته پت
و معونت مبذول داشتی امروز اگر بهمت بروت و سبیل ابواب استمرار نمایی و ما را از امداد
و قوت اقبال خویش و فواید رای و تدبیر محروم نگذاری دو پشتوار دارم شعر

سرمه در آینه جوان چند پرورش نخنه آن چند اما چون سخن از ادای فرض حج میکنی من روا
ندارم که مانع آن باشم و چون همت این پذیرفته است بدان پیوندم پس او را رخصت حج داد و امیر
قزاغش در عهد سلطان سنجر مذکور محتشم بوده است و او را امیر خراسان گفتندی و ملک مؤیّد را
یک سواره دیده بود و او را قیمی میدانست و حفظ مصالح حال را خدمت او میکرد چون بکرمان افتاد
عزم اجابت خراسان از دل بیرون نهاد و در صحبت لشکر عراق روی بسلطان آوردند و از لشکر عراق مجاهد
گورکانی و چند امیر دیگر در خدمت بهرامشاه تلاقی مساعدت نمودند ملک ارسلان در دار الملک تبریز
آمد و ویرا او در لشکرگاه جوانی بود اصفهانی ارا سیلاط نظام الملک و زیادت پدر اعتنی نداشت
اما در اصفهان خدمتهای ملک ارسلان کرده بود و این منصب خزیده و در مقام لشکرگاه و خلوت صحرا
بی کفایت او کاری رفت و رشدی او اثری نداشت چون در شهر آمدند او مردی غم غریب بود و در
استیناف مصالح مالک و تدارک خلل و تقریر امور جهانداری در نصاب استقامت حاجت افتاد
با کفایی کامل و تدبیری شامل ناصح الدّین ابو البرکات که وزیر ملک طغرل بود و از ان ترتیب استغنا
خواسته و در خرقهٔ اهل تصوف گریخته در میان کشیدند و اسم وزیری بروی نهادند و او بعصا و خرقه
گبودش در آن داد و عدل و ظلم را آنچه پیش آمد مباشرت آن کرد و دیوان عدولتی در مساجد و ربا
طات و مدارس پیدا شت و مؤیّد الدّین ریحان متوجه یزد شد و در آنجا مقام ساخت فضه حال طرفی
و در پیش افغان طرفی غلامی بزرگ بود از غلامان امیر داد قزم و سنری زیادت نداشت نزدیک بزرگ
بود تا یک دوست و شراب خواره و اهل جود و مقدم در خرابات بود حکم خواجه تاشی رفیع الدّین محمود
سرخاوی عمر فی داشت و رفیع الدّین مردی بود فجوج و طالب غایت کار دیا و خواجه دیگر بود او را
زین الدّین مذهب کشدی و مردی جوان مرد نیکو عهد نیکو معامله ثلاث ثلاثه شد و با طرفی رفیع
دست افزار حیلت و مکر و دیا در کار آورد و زین الدّین ادوات حسن العهد و نیک معاملتی
استعمال فرمود تا طرفی را از خاک خسارت باوج امارت رسانیدند و طرفی در مصاف چیرفت
سنری بمنود پای در خدمت ملک ارسلان بعراق شد و زین الدین نیز بموافقت بمنوذ و در اصفهان
از تجار کرمانی که او را بچنین نیت می شناختند استقراض فرمود و در وجه مصالح طرفی صرف میکرد

و اسباب استمام او می ساخت چون از عراق معاودت بمنودند طرفی را بمثال نیک نامی شده بود
و بقبول اقبال دیدار کشته و در لشکرگاه باعث آن می بود بخدمت ملک ارسلان و مناوحتاد
و در اشارت آن الماس پذیرفتند اقطاع و نان پاره می کرد و نام طرفی بامارت بر آمد چون فخر دار الملک
میرشد و بحیرت رسید رفع بازوی پوست و کار تمام شد اعاذنا فضول نهاد و دمه و ار ترک
و میدکه اتابک الدّین است حرا باید که مرکمان سه منصب حشمت و مدخل موافق و منافع است یعنی
اتابکی و داد پیکی و تخشکی سه اوا باشد و حامل جل کمتر و اتباع و خیول اتابک محمد را بعضی حامل
و بعضی بجاه و بعضی بتبدیل و وعید از راه می بردند و اتابک محمد شراب کمر خوردی و در بندی ملک
رغبت تمودی و طرفی همواره ملازمت درگاه کردی و نزدیک جل و قریب قراب و سر دوز
عقد دولت طرفی منظم می شد و قاعدهٔ احوال اتابک محمد مسلم تر و اتابک از بن معنی دل شکسته
و جان خسته می شد و که خدای او ناصر الدّین کمال معنی در آستین نهاد و کرد امیران و غلامان
بر می آمد و با پستخلاف میخواست که عهد ابتلاق بر جای بدارند سوگند خوردن و زر کرفن و رفتن
یکی بود و اتابک را بدان میدا شتند که ابا بجا بردت یا فکی بر غلعت شراین ترک کفایت می توان کرد
و اتابک از کمال عقل با ضعف دل خود را با این سخن نمیداد و بغرط و فارد و سد صد فزع بخش اشطار
لباس تجلد می پوشند و کاس تصبری نوشیدند تا کار بجایی رسید که منصب داد و یک نیمه بحکمی
از وی فرو کشانید و بطرفی دادند و اتابک در زین باب شکایتی بسمع ملک نرسانید و راه مصانعت
برفت که پادشاه اگر چه غافل بود و از بسامد و حنول امرا، دولت فارغ آخر رحمت و شوکت
طرفی بعد از اتابک یک سواره و تنها روی میدید و می دانست که همه خیل اتابک اند که پشت بکعبه
سکر کرده اند و روی بهپت خانهٔ عذر آورده و بر ان خاموش می بود و هوا از دستان سنه
احدی و ستین آغاز سرد کوبی کرد و نباتات اش رویی نهاد عزم خیرف کردند طرفی تعاقد
عدهٔ وافر و عدد کشف و اتابک بر جای نازل و خالی و ضعیف و اهل خیرفت روی بقبلهٔ افغال
طرفی آوردند و در طرف و تحف و لطایف نوکه ساخته و پرداخته بودند برای طرفی طی کشیدند
و از جانب هم تخایل بعض عهد و دلایل کشت میثاق طاهر می شد و کرتخن و آمد شد علامان از
جانبین موجب تقرر خواطر و تشویش ضمایر و در مبدء مصالحت ادهش غلام مؤید الدّین عبد علام
کرتخت از ملک ارسلان بهرام شاه کریخت و پیوست و پیم شدند چون شاخ خلاف بر آمد
ادهش اظهار رجولیت را خواست که تا خشی در خیم زمستان بیرون پسیر کند و آن وقت

ربض بود سیر معمور بود و پرسکون و مردم بسیار و تجار و غربا باطراف باموال وافر کاروان سرایها
حاضر چون اومش از عزم خروج کرد بخیر رفت خبر رسید ملک ارسلان ایبک در از را با جوقی
غلامان از جیرفت براه راین کپیل کرد تا دفع آن تاخن کنند در راه دو جار خورد و اومش در دست
ایبک اسیر شد و او را با چند غلام مقید بجیرفت آورد و جماعتی نگذر مشارب صفا میان برادر
زیادت می شد بحکم غلامان و التماسات ایشان از حد در میگذشت ایبک دران که ملک ارسلان او را
از مصرع کشیتی کبری بمشرع امیری رسانیده بود مکر سنگ کرا میتی در کمش افتاد فصیل و فارا رخم کرد
واز فرجه حفاظ بیرون جست و از جیرفت به بم گریخت وان بهراشاه درخواست تا خدمی که بدست
اومش تمام نشد یعنی تاخن بود پسیرا و تمام کند با جند غلام بیرد پشیر آمد و سحر گاهی علی حسن
غفله در کاروان سرای غربا و منازل اکابر و معتولان بر دو پسیر افتاد و تا راجی تمام کرد و تا خانه
پیشش باز ارغارت کرم داشت و مالهای وافر و نعمت بسیار و نقود مختلف و حلی عورات و ثیاب
متقدم و مرجوحی بود و حمل آن ممکن نبود اشت و با زبه بم شد و رعیت بجاره را ازین فتنه بتاز کی
سیلاب بلایی بزلب رسیده و از مصاعد استفنا بمهابط فاقه افتادند و غربا کی در کسوت حال
شوت در آن شهر آمده بودند همه پاپلاس افتادیس روی براه آوردند و غرض ما از ین جمع
ذکر انقلاب دول و تبدل ملوک است بر وجه علی الاکر بذکر جور و بایات و قایع و حوادث انواع محن
و فتن که در ین مدت در کرمان افتاد از عزل و تولیت و زر افیض و اطلاق امرا و آمد شد غلامان
و شکلهای بدیع و کارهای عجیب و قتلهای زریع و غارات شنیع اشتغال رود ان سواد و مجلد
شود این یک صورت بر وجه عمده دار ایراد افتاد و المرخ استمل با بلکه رغز سیم و شرح فتنه ایشان
دیم و من در اثنای نوایب و سوز مصایب کرمان پیش از نجوم عزه قصیده تنجیع کمنه ام و مخلص
با زمدح محمد مصطفی صلوات علیه کرده یک خانه از آن تنجیع لایق این سیاقت است محرر شد

دست بدعم جو می منی چه کند — پا بمال محشم ذان لکم از سر در — نیم خلش فش اجنبا لی ان سیدر جون — عکس موج او ظلم فش اخضر
لشکر — در شهر کرمان حمد — خزاف مدذون عدل از خاک کرمان — از دوام بم شد بام مصور خانی یم — نما حاتی فت ند و زین در درگ
روز راحت آورن تاخ محشم ام — بکن غارت ایجا بر و زد شد سش ایج — اجیر اشد جهره زرد شد سش ایج — ریس پیه وی که بر مردم در ین سور
یارب آخر جداز نار یکا از ناصر — بی سخن بر صدر سید سرور کا — العقصه میان پادشاهان نبای مصلحت منهدم شد و

در استعداد استیناف مکاوحت بهراشاه از خراسان مدد خواست امیر ارغش زاویه و جاولی
قوده کش و کرم الشرق را فرپشاوند و ملک ارسلان عزالدین لشکر را ازینه و استدعا کرد بر ایک

دیگر بار ره بهم باز زدند — تا دست کرا بود و کرا خواهد بود — در ماه اروی بشت سنه اثنی و ثمانین و رحدود ارین
ملاقات ان الی فوشنجر — چاشتگهی که خورشید خاک بخشد و آب — وز علم رنگ رنگ باد نماید همی — چون لشکر خراسان حمله
کردند اکثر حشم کرمان را پای ثبات از جای بشد و روی بهزیمت نهادند و ملک ارسلان و اتابک محمد
پای قدم النصر مع الصبر بفشردند و ملک طرم طی را دیدند که عنان انحراف بر میگرداند و اینکه نت سی منم نو بخواهی
رفت در لشکر خجل و دهشت و حل بر گشته و بنا کام بایستاد و پس حی تعالی امداد نصرت فرستاده و نیم ظفر
از جهت لطف الهی و زیدن گرفت و علم دولت بهراشاه منکوس شد و طالع مراد منحوس پس مزیمت گرد
با لشکر خراسان جمله بنه و اثقال را گذاشتند و چند امیر و معروف دستگیر شدند و نماز خشی بر حکم و اقع
جزیره و پسیر برسیدند و اصحاب دوا دین ایبک و طرم طی بش از مصاف بیرد پسیر رسیدند و همه عزم و سطوت
طلاق دادند و نا قه حرب را زمام برگردند و اکثر معارف و اهل حوالی ملک ارسلان بی توشه از شهر پرو ان شدند
و روی بهر حدفرار پس عراق نهادند و از ان جمله کی من بودم و مصیبتی تازه و اضطرابی بی اندازه شب بیست
منعم ماه رمضان در بر و سیر حادث شد بدین شب به نهد رسیدیم فتح آمد و مژده و از سلامت ملک ارسلان
و نصرت لوا را و خبر درست آوردند و شهر سکون گرفت و مردم را رمی نماند و التزام نبو کردند و قومی که در
لعنت فرار بودند و بعد از دو سه روز از مسافات مختلف باز گردیدند و روز عید ملک ارسلان بطالع
مسعود و خاتمه محمود در شهر آمد مصراع جهان بکام و فلک بنده و ملک داعی امید تازه و دولت روی بحسن آن
و یعقوب بیاز و یدن جمال یوسف آن قلع فسرح نوش کند که اهل کرمان بیاز و یدن آن پادشاه کردند
پس ملک ارسلان بر عادت معهود و طریقت مالوف سمع و بصر را بمفازلت غوانی و استماع اغانی مشغول
کرد و طرم طی را اتفاق افتاده بود عنان رعونت فرو نمی گرفت و دیو وسوسه رفیع او را بر تعاقد معزور
میداشت و و زارت در ین سال از ناصح الدین ابوالبرکات بر گرفتند و ناصر الدین افرو نزاد آن افکندند
پس رفیع از تفویض و زارت بوی شیمان شد و شمار اندیشه را مستشعر چه ناصر الدین مردی مختشم بود
از خاندان آل کسری و زیرسن و زیر و امثال رفیع را و زنی نهادی بس تقدیر بر طرم طی کرد که این منصب
از نصاب استحقاق بیرون می یابد آورد و ناصر الدین را در زندان عزل موبد و موقف کردند تا که
عصابه بگلیل بر جبین و دمک چشم او بندند و چشمه بصر او را بذرورا بانک بینا رند بر مقتضای اشارت او
از صدر بزرگوار که زبده خاندان مجد و شرف بود و خلاصه دودمان جود و کرم خیل کشیدند و خانه
وی بروی زندان کردانیدند و بهراشاه شکسته و خسته با قومی بر سه نه باز بهم شد و تجدید ابهت و حشمتی
و تنقیب اسباب جهانداری از سر گرفت و سنه اثنی و ثمانین را لتهاب زبانه خلاف میان پادشاهان

کس فرستاد و احوال انهاکرد و اتابک فرمود که شمس الدین را هلاک کنند زنهار خواست و گفت این
نوبت اگر او را بنهارند حکم سیاست بجای می آرد شمس الدین مخط خویش نوشت که به خطا و تزویر ی التوفات
کرد و جه خطی عجب مسلسل داشت و کس در کرمان بدان شیوه نتوانستی نبشت و نسانی که میان ایشان
بود باز نمود و احوال اعلام داد که چیزه او متعلق جس و اطلاق آن سپاه است او را خلاص داد ند
اتابک شمس الدین را و مخلص را برداشت و روی به یم نهاد مبشر اقبال و طایه میمون و پیک دولت
و برید سعادت نامه بر و بدست بهرامشاه داد سر مویی بر تن او خندان نشد شعر
عاشق بیت ای شمع حکل مانند مسکین چه کند زدست دل آنند فریاد و فغان غمی عمی شد ز بیت تشویه خوران خجل خجل آمد
روضهٔ حیات بهرامشاه نضارت گرفت پس از ذبول و کوکب سعادتش طالع شد و کلبن طبع آشفته اش
سکفته شد و طایر دل رمیده اش آرمیده گشت و دانست که روزگار بدمهر در آشتی میزند و دلک کینه
کش را مصالحت میجوید و اتابک در یم بعد از تقدم و ظایف اکرام و احترام و لطایف تقرب و تودد
چندان توقف فرمود که غبار وحشت از اعطاف بیفشاند پس عزیمت بر دسیر زد و سپر انبیت
بصحرا بیرون بردند و پیم فال و چون حال جنر سمایون روانه شد و لشکر بدر دسیر شدند ملک ارسلان
و طرم طی با فوجی بیاده در شهر شدند و چون شب در آمد ملک ارسلان در حال حصار و لشکر گرد
نظر کرد و هیچ اسباب مقام شهر و حصار داری مهیا ندید رای صایب آن دانست که شهر را گذارد
و جانب ابرد بر نهد نیم شب با خدمتکاران اتابک محمد در دیه کردیه بر بام سرای قرعهٔ اندیشه می کردانیدند فال
کیفیت و خاتمت این محاصره می گرفتیم او از بر آمد که ملک ارسلان رفت و فوجی از امرا و حشم شهر محمدیه
ملک بهرامشاه آمدند و طرم طی را قرب اجل و قضای بند نبد بر پای نهاد و بعد از خدنین حقوق و احسان ملک
ارسلان عقوق طغیان نمودند و در خدمت او سرفت اندن آوازه کل بر دلی سکفته شد و لالهٔ مهلبی بار خندید
چه مردم اگر چه استعانت ولایت و یک رکبی کار ملک میخواستند کرفتار شدن ملک ارسلان دریغ
دل و نفس او بر یدریغ هیچ رعیت و لشکری راست نبود بس مراد ایل و داد نفس او بسلامت بدست و ملک
بر اورش استلم شد با مداد روز شنبه منتصف ماه جنر داد سنه ثلاث و ستین جنر همایون ملک بهرامشاه
و در دار الملک بر دسیر آمد و در سرای دست نزول فرمود و طرم طی با چند غلام بصحرا آمد و دست بوس کرد
و در خدمت بسرای باز آمد ناصر الدین افزون که دیبار نجانیده بود و به تکمیل او تقویل کرد و حق تعالی
جزویدهٔ او را از الماس پیل بکاه داشته بود و در سرای ملک طرم طی را با زدند کفت ای امیر
جشم کرکه جه روشن است کفت ای جداوند چه روز ان سخن است بس طرم طی از سرای ملک بیرون شد

و کریز طبقات هشم از جابنین باخر رسید و ملک ارسلان بر قاعده برجا رفت شد و سنه ثلاث و ستین
در آمد باز به بر دسیر آمد و طرم طی با پستظهار نجانل پادشاه بر جریدهٔ نظاول اصرار می نمود و از نهایت
طاح غافل نمی بود تا از ماذر اللیل جبلی فرزند نقد بیری عاقبت و نتیجهٔ قصابی در وجود آمد که بدست دیار
و رنش عناد و طرم طی را طی کرد و لله الموفق قصهٔ اتابک محمد خدمت ملک بهرامشاه در ماه خورداد سنه ثلاث
و ستین بر قاعده پادشاه بود و بر سیر کار و ماهم و غلامان خویش عزم حروج میکرد و در شب اتابک
کدخدای خویش ناصر الدین کمال را بخواند و خالی کرد و کفت شعر زیرطا نفر کاما بخوابیدند تا چند از این نشسته باید خواست
ای ناصر الدین من با غفلت پادشاه و حق ناشناسی او در ماندم امروز ملکت من بر سپر او نهادم و شتی
مجهول از غایت شقاوت میکوشند تا او را از سریر سلطنت فرو آورند و حل و عقد این کره بدست منت
و مثل عوام جنانکه سر پس کفتر بر بام بر دبیند تواند آورد فردا روز آینده بعد از نماز بهرامشاه از ابو بکر
باکله بستیزی در شب از بی او بیرون شویم و کله را بر ایشم و بجانب شوم و سبب پادشاهی پس بر بی ما بتازد
آمد بهرامشاه جنانک مست از بن بر از تمیز تنست و این ساعت منکوب است و منقلول و ملول لاشک
منت این موهبت بدارد و ان افاذن بر خیزد و در منفذهٔ او را بازنبه بر دسیر آورم و سزای خیانتان
جنانک شرح است بدیم ناصر الدین کفت ای خداوند این نه راه انسانی و اندیشهٔ حمایت این وجه ریانی
و الهام روحانی است جنانک حق تعالی فرموده فاذا عزمت فتوکل علی الله این ارشاد نحت و تلقین
و تایید اقبال و بنده دست در فراک خدمت زده است جز بی سایهٔ دولت خداوند ما را یک زمان عمر مبا
بر بن تقریر با سواری جهار صد پیرون شد و کله در پیش کرفت و بر اه بادیه بحیرت و از جملهٔ امرا
و بزرکان دولت که طریق بی وفایی رفتند بودند و سمت عذر بر روی روزکار خویش نهاده شمس الدین
معونی بود شخنه حیرت که روی از محراب صواب بکردانیده بود و افتد امبلغه کذاب کرده و بتزویر
و تزویر رفع کراه کشته و با تفاق در بن حالت در حیرت بود و بعشرت مشغول و از طوارق
ان الحوادث غافل اتابک امیری را با جند غلام از پیش فرستاد و او را در قبض در آورد و اول کلمه
که بر وی فرمود خلاص امیر مخلص الدین مسعود بود و مخلص الدین مسعود خواجهٔ بود از خواص خدمت
سرای ملک ارسلان حقوق خدمات ثابت کرده و بارها از بر او جان بر کف نهاده روزی در حیرت
در دیوان میانه اده رفع مناقشتی رفت رفع در آن ساعت و در آن باب غلو نمود تا مخلص را
بقلعهٔ سلیمانی فرستادند و این قلعه در حدود مغولت لحکم شمس الدین سواری فرستادند کو
توالی بود او را بارها نکرد بر صورت حال و شکل حالی واقفه و وقوف نداشت و یکبار شمس الدین

بر عزم وثاق خویش با اتابک کشند که سوز چشم احتیاط باز نخواهی کرد و میخین بر سمت سهولت خواهی رفت طرفی
از سرای بیرون شد او را دیگر کجا بینی ملک کس بر پی او فرستاد و او را باز سرای آورد و کار عرش شاخ زند
تا بدای که مذبان بکرد دم و پوستم نباید خورد که از مذ خویش در گذرد جان ز جنگ قضا برون نرد

قصهٔ رفتن ملک ارسلان به یزد بملک ارسلان براه راه پیرون شد و روی به یزد نهاد چون بمقصد رسید
اتابک یزد و اعیان از مقدمش غاشیهٔ تخیل و امکان بر کتف افتخار گرفت و طاق عبودیت بر میان اخلاص
او را در ایوان تعظیم بر سند کرم نشاند و خود در موضع خضوع بقدم طاعت بایستاد و در تقدیم اسباب بذل و
و ترتیب ادوات ملاهی حکم میزبانی بجای آورد و اتابک یزد دستور مغلظه میخورد که اگر مراخذه بیند و در سر
خدمت باید کرد و سپر تجلد نیفکند و از بذل مجهود در نرتاب تعلل ننماید و اگر غرض بلشکر یزد دبر نیاید تن خویش
بحضرت عراق رود و لشکری بال بحزم و بیاورد و دماسی حق مجالست و موانست گزارد و ندبس بر خیال
و توهم عذر خلاصان کرمان و سوء آرلشکر در حیم تموز ملک ارسلان با اتابک و لشکر یزد و بر عزم کرمان آمدند
چون خبر این حرکت بیرد سیر رسید ولایت کرمان با سر حدیا در حکم بهراشاه و اتابک آمده بود و حملهٔ
اصحاب اطراف و امرآ نواحی مملکت بحذمت نابکار پیوسته و انخراف کرمانرا آیین استقامت بسته و صحن
بساتین مملکت بریاحین راحت و سکون آراسته و رعیت ایمن و خوش دل اسعار بر قرار و طبقات
لشکر از تنگ و دیلم مجتمع و ملک بهراشاه از بوست قبل و شفیع و خشم سریع بیرون آمده الفصه از دارالملک
برد سیر با لشکری جرار روی بسر حد آورد چون مسافت ما بین متقارب شد و توقع ملک ارسلان بمحقق
پیوست عنان باز جانب یزد کردانید و ملک بهراشاه باز به برد سیر آمد و مدت یکسال و نیم در کرمان کار ملک
بحسن ایالت مضبوط بود و زیر ملک بهراشاه ظهیرالدین افزون که مستوفی دیوان بم بود و خازن او
شهاب الدین محمد بن الفتح دیلمی که خاتم نقش خاتم جود او شوانستی خواند و مقرر ایده معنی سر کرم او در دنیا فتی
و ملک بهراشاه زنگ بغض رعیت از آئینهٔ ضمیر می زدود و رعیت حلقهٔ بندگی او در گوش هوش می کشید
و داغ دعا گویی او بسرین اعتقاد و در آواخر بهار بپشان سنه اربع و پستین ملک بهراشاه را با دی ا
استسقا پیدا آمد و اطبا را حاضر کرد و تدو معالجت پیش گرفتند چون در جام عمر جرعهٔ حیاة نمانده بود هیچ دارو
نافع نیامد و در زمان شباب و عنفوان جوانی و بسطت ملک و نفاط فرمان او را از قضا اعرصهٔ سلطنت بر
ربودند و در مضیق نابوت افکندند شعر دست اجل بنیه که عهد کرم شکست پنج قضا بکنده که شاخ مراد بست
و یکبار دیگر عرش مملکت منثلم شد و قواعد سلطنت منهدم و عقود امن و استقامت منفصم و در کرمان اسب
آشوب افتاد و بهم بر آمد و مر طایفه را می زدند و مقری می چشیدند امیر ایبک و راز و جمعی از غلامان و خدمکار

از امرآی دولت از غازان فتنه بجستند و از غبار آن محنت بیرون شدند و روی بجانب یزد نهادند
و جمعی از حشم و وزیر ظهیرالدین بر صوب یزد بخدمت ملک ارسلان رغبت نمودند و اتابک محمد را جون کل
باغ مملکت از دست بشده بود صواب آن دید که کلاب بسازد و ملک محمد شاه بن بهراشاه بر جای پدر نشاند
و روزی چند در بر د سیر در خدمت آن طفل تعاسات خوغا اضطراب کرد و کهستان تقدیر نقش او همی انداشت
کرد و که سابق علی سهل بیرد و ملک بهراشاه است و در قلعهٔ بم بحکم اختیار او کوتوال و چند سرهنگ دارد اکبر
این ملک را رقمی دادن کار دار و نفق خواهد بود چه بموئت او نباشد برداشت با جمعی از غلامان و حشم خویش روی بجانب
بم نهاد و قصهٔ احوال سابق الدین علی سهل و مقام او در کرمان سابق الدین علی سهل ان دیه محمد آباد بود از دو
شیراز از جملهٔ شاکردان احمد خجندیه که صعلوک و عیار بود و در خراسان بشهر و معروف و علی سرهنگی بود
مستجمع آلات آن مشه و از اعدا دشیران آن پیشه و در خراسان بخدمت درگاه کرم الشرف موسوم بود و او را
در عهد ملک بهراشاه در خدمت کرم الشرف به بم آمد و در خدمت پادشاه و بندرگان دولت سر روز از دقایق
اخلاق باز میکرد و نافه از شمائل شمایل خویش می گشاد و دل یاران را باظهار فنون مردی و مردمی صید می کرد و از ذوب
خول و خفا بیرون آمد و پای در سرای وجاهت و نیابت نهاد و چند سر هنگ بروی کرد و آمد چون بهراشاه
با اتابک محمد عزم دارالملک برد سیر فرمود چند سر هنگ دیگر مضاف مردان علی سهل کردانیدند و حصار
و قلعهٔ بم بوی سپرد و او در سن کوتوالی و پیشوایی طریقتی از دولت بنا داد و شیوهٔ از ایالت بدست گرفت
در رعایت رعایا و اقامت مراسم عدل و راستی و محافظت حقوق اکابر و اصاغر که او لا و ملک طغرشاه
در جنب او کم شدند چون مردم بم بسبی ولایت او بدو گرایش نمایش یافتند مکر سلجوقیان و سلجوقیان کرفند و
خاص و عام بمهرهٔ مهر او بر گردن جان بستند پس مر روز رشتهٔ پایش قوت می گرفت و کیسهٔ بیاران
امتلای می پذیرفت و در حجهٔ جاهش اعتلای نمود تا بهراشاه زنده بود اظهار عبودیت می کرد و بر سمت طاعت
میرفت پس اتابک محمد را خیال آن بود که علی سهل بیرد و بکشیده ملک بهراشاه است و مردیت بکمال
مذکور و بحسن عهد مشهور و شهری حوقلهٔ در دست او چون یاران قدیم و حشم کرمان و خواص بهراشاه
از سمت خطا تجنب نمودند او راحق خدمت بهراشاه دامن دل او گیرد و فرزندان او ندکار راجایی و ناهی
دیده و خود بر قراری باشد بدین تمنی محمد شاه را بر گرفت با جمعی معدود به بم شد علی سهل او را از روی تربیت
و تقریب و شرط خدمت کاری بجای آورد و منزل و علوفات ترتیب کرد و اتابک محمد شاه را در رفض
فرو ذاورد و در شهر پشان بنزول اتابک بدانست که این مخالفت است بعد از دو سه روز که موسم
اتابک پیش سابق الدین علی فرستاد که تو مردی باشی بحسن سیرت موصوف و فرزانگی و جوانمردی

معروف وهی دانی که ملک برا شاه بر تو حق نعمت و تربیت دارد و ام و زان پادشاه بجوارحق پیوست والدته
تا از آن اعتبار کرد که در ما صیغهٔ شامت تو آثار چپن عهد مشاهده می کرد و دانست که با فرزند او عدر بسیی
و حقوق احسان او را رعایت کنی آن ساعت خدم خیل و حشم بلد بمه متفرق شدند و جز ان حصار و قلعه در
دست نماند لایق بوفاداری و حق گزاری تو آن باشد که او را در حشر بم بتخت نسانی و من و تو کمر بندگی
بر بندیم چون لشکر بر اکنده بر چشد که این کار بر نسی اتیام مطروست و این ملک در سلک مراد منظم بمه روی باز
این جانب نهند و چون شوکت و قوت حاصل آید اگر خصمی دو معارضت زند جواب او تو ان داد سابق الدین
علی آن فصل بشنید جواب فرستاد که خداوند اتابک سیفرماید و من نمالی ام که ملک پادشاه
عود پس فرموده است لاشک اند حسن الظن بحلال زادگی و وفاداری من بر بن اختیار اقدام نمود و امور
الجلیلة که طن او صادق شد و حال او وحی باطن شمرد بجنان بنده وار یار تو ام بسپر عهد استوار تو ام
ولایت پادشاه راست و حکم مملکت اتابک راوا باکو تو الی و انیک در موقف طاعت ایشاده ام و نطاق
بندگی بر حسب استطاعت بسته بلی این کار مغظم است و مشکل مهم و کیره آن جز بناخن تفکر شوان کشاد یکی
مملت بمخدا تم تا قرعهٔ اندیشه بگردانم و سر رشتهٔ این کار بادست کنم و جز بازدهم پس سابق الدین علی
سهل پسر مهتر در بصر بصیرت کشاد و در رشش جهت آفرینش نظر کرد و صنعت اعظم فطرت را در پای رسی
فکرت آورد و ملک ارسلان را با لشکر بزد و کرمان را و بزدی بیرد و پسر نهاد و اتابک را و راز و علما می حرمت
راجشم و بزد و طمع کشاده و دهان حرص باز کرده و ملک تو ران شاه را و بزد در عراق حدوث شل این حالت
را بر قدم اشطار ایپشاده و دانست که چون ملک ارسلان بر دو پسر را مسلم کرد او را جز قصد اتابک محمد
مهمی دامن همت نگیرد و سیوم اتابک خصم ملک زیر بناچار تر شح دارد و می پرورد چون باز پسی خصومت بمد عالم
بر در خانهٔ من آیند رای آنست که بجومی کنم و ملک محمد شاه را و اتابک را در قبض آورم نامه پادشاهی که شنید
مرا وسیلتی بود و جبههٔ جاه و منصب مرا و قایتی فرمود تا مرا در رضای ریض شهر فرو بشتند و خود و سرتنگ
را که داشت با عدادی بپسر ملک و اتابک و حواشی افاضند و اتفاق نیک را بر عزم رکوب اسپشان
در زیر بریکی بوفرند اتابک بر نشست و ملک را در پیش اسب خود گرفت و خندر و جلد را که در خدمت اتابک
بودند در وازهٔ رابکپشند و اتابک و ملک بپرون افاضند و حواشی بعضی جست و برخی ماند و اتابک و ملک
چون از بن ورطه خلاص یافتند در مفر و مقر خویش تفکر کردند بر دست راست بر دسیر بودند و ملک ارسلان
رسیده و بر دست چپ اتابک و لشکری آنجا بر اه بشاه بیرون شده و کرمانه او داع کرد و روی بتاتک
نهاد چون آنجا رسید او اتابک با قدام اعلام استقبال نمودند و اشکنه او را منازل اکرام فرو آوردند

وگفتند

وگفتند شعر — گر زآمدن یار خبر داشتی — بر ریگذر خویش گل و نرگس کاشتی — قصهٔ آمدن ملک ارسلان
واتابک یزد و ازیزد به بر دسیر چون اتابک محمد از بر دسیر عزم کرمان کرد و ذیر ظهیر الدین و جملهٔ معارف کرمان
روی بسر حد یزد آوردند و ملک ارسلان بوشنجد و گفتند شعر — برخیز و بیا که خانه از اغیار است
زایزد بیدار ترا کار است اتابک یزد و بدار خویش شرف الدین و غلامان ایشان در خدمت ملک ارسلان
آمدند و روز اول از ماه دی پنجه اربع و خمسین و خمسمایه بدار الملک بر دسیر رسیدند شعر
مجلس خالی و سرت پست — الصاف بدید که جای نشاط است پانزده روز در بر دسیر مقام کردند و وزارت ظهیر الدین
مقرر شد روز نخشنبه پانزدهم ماه دی همه عزم حیرفت کردند و من نیابت دیوان انشا در خدمت بوذم
چون بمنزل درخاور دنمدول کردند خبر شد که امیر اتابک در از با دیگر امرا و غلامان سر عقبهٔ ماووک گرفته اند
ولشکر یزد را در حرفت نخواهند گذاشت و میگویند که اگر ملک از لشکر غرب مهاجوت کند و با شم خوش
بساز و ما حلقهٔ بندگی در گوش جان داریم و اگر نه تا جان داریم میز نم ملک را تخن غرب نمود قبهٔ کشتی گیر را
بخواند که او در کشتی استاد و اتابک دراز بود و بر پشت او ماخری در دست پاور د و مسافت دو سه فرسنگ بود
قبهٔ شب را باز آمد و گفت خبر راست است و اتابک زمین بوس میرساند و میگوید من بندهٔ قدیم درگاهم
و ان ساعت بر هوای خدمت خداوند از دهم ملک و اتابک باز گشتم و اتابک لشکری تمام با مید نطع عاطفت یافتند
تر تیب کرده ام محمد شاه آن پادشاه را چون عرصهٔ ملک خالیست و منازعی در مقابل فتح محتاج مدد غرچیان
نیت اتابک یزد را بر سواب سنقت و بزرگی که نموده است و بچشم مصاحبت فرموده است بر دارد و
ولایت سرحد کرمان که می خورند و از بن مملکت زیادت بوی نرسند بر وذ و باز گروذ و آنرا بمخورند
و اگر بخلاف این اندیشه میکند راه مجال گشاده است و در میدان امتحان گشوده ملک اتابک و برادرش
بخواند و قبه را فرمودند ان فصل در حضور ایشان ایراد کرد و شرف الدین پیغامبری بوذ بطاعت مشهور
و نهایت سالت ملک گو من از دور می شنیدم که شرف الدین میگفت که من فرزند اجون روز بر آید از ان لشکریان
از عقبه بزیر آورم روز دیگر روی بپای عقبه نهادند و ما جماعتی از اصحاب عمایم از خدمت رکاب باز آمدیم
و بدمی شذیم که آنرا سرتنگ خوانند چنان متغیر بوذیم که لشکر یزد و کذر شوانکره و ما لشکری بعدد افزون و لا
دست مقاومت شوانند نمود چون نماز پیشین رسیدند از سر پشتها آوازی آمد که لشکر یزد و بازگردیدند
ملک چون پای عقبه رسید اپک را پیش خواند و گفت اتابک یزد بر من حقوق بسیار دارد و دولت
که ریخ بسیار میکشد با مید ملک ما و را در کرمان منصبی و سیم و بکفایات او بیفزاید تا
بخدمت آمد نیک سفته نظاره کرد پسر ما بکند و سلامت باز کرد و دستک بلوح بوذ بر کفه خود اصرار نمود

وبا وی سخن ملک درنگرفت بس ملک گفت من اشغال بازدار الملک بروسپرم تا حق تعالی چه خواسته است
وعنان بگردانید وبازمیان چشم آمد وحال لجاج اپک با اتابک بیند وبازگفت اتابک چون درآن شک لاخ
نه مجال حالش دید ونه مقام کوشش عقابی بر عقبهٔ باوی جنوان کرد اتابک گفت پادشاه داند که بسیج غرض درد
سیر وبجارفت بستهٔ نیت همت مادرین جد وجهد آن بود که ملک درکنف سلامت وظل دولت خانهٔ خویش
وملک موروث بازگردد وما آنجا از حذای خواسپستیم از نصرت وظفر یافتم وراه خانهٔ خویش بازدمی وانهم واین
دربسپان با تلاطم امواج بحر وتلاطم اموال فتن مقام بروسپر دشوار باشد چون جنتمایون بمبارکی درپیچید
ولایت کشاده شد وبابندگان خویش ساختن اولی تر مرجند میدانم که باین لشکر وحشم قرار نگیرد مرکز کرمان
ومرجز زود تر بهم بیاید وداع کرد وبازگردید وروی بازبه بیند ونهاد وملک ارسلان باخواص خویش بارنگشته
پیوست وبجارفت شد واسم اتابکی بر اپک نهاد وزمستان کذا شتند قصهٔ درآمدن اتابک محمد از اپک وگذشتن
بر دسپر چون دوسه ماه درضیافت او آرام اتابک بود ندبس برعزم استمداد روی بفارس نهادند در سبا
حاجی پک باملک واتابک پیوست وفوجی ازسوار وپیاده داشت واین حاجی پک مردی بود نگارسعد
ناحی کشنا سن با اتابک محمد اغاز مساوی اتابک زنگی نهاده وگفت از وی ومدد وی حسابی بر شوان گرفت ومصلحت
آنست که من درخدمت باشم وهم باجد وذکرمان رویم لشکر کرمان چون بدانند که مارا قوتی هست دیگر باره
میل پسیل سوار ایشان باوادی جانب توافند بدین قرار روی بازکرمان نهادند اتابک محمد راپسری بود
چلاک خوب روی مردانه وبخصال فرزانگی آراسته نام او پهلوان باپذیرای زدوگفت ای پذیرشه بر دسپر
خالیت وشحنهٔ او امیر ابوالفوارس کوسی دیلمی عاجز مجهول اگر سحرگاهی چند سوار دربس دیوار یا شهر کمین
سازند وچون درها بگشایند خود زار درشهر اندازند همانا که اهل شهر را دست مدافعت وطاقت مقاومت
نباشد ومن بنفس خویش مباشر این تغور خواهم بود تا کرا راست آید دولت خداوند اتابک باشد واگر عیاذ
بالله شر قصد خطار ود من فدای جان خداوند باشم وحل بر حرکت کوتکانه کنند اتابک رضا داد روز سیوم
ماه فرورد ین سنه خمس پسیتین پهلوان بر موجب قرار خود زار در شهر افکند وحصار را مزوکر فت وامیر ابو
الفوارس کوسی را در قبض آورد واتابک محمد شاه وخاصیک در شهر شدند وخبر بجارفت رسید که روز سیوم
از بس پردهٔ فتنه شعبدهٔ تازه بیرون آورد کار مملکت از حالی بحالی گردند وملک راه اتابک روی مقام
بجارفت نماند پیش از مهود خروج کردند ووزیر ظهیر الدین وکیا محمد بن المفرج بجانب بم وخانهٔ خویش توجه نمودند
وچون ملک ارسلان واپک ببردسپر رسیدند خلقه منور سبز بود ونه بنظاره وقوت مردم بود ونه
در شهر ذخیره روزی دو سه مصالحات کردند وملک ارسلان اپک را فرود در شهر شد

وملک شاه را بقلعه فرستاد وبی آسپی که بوی رسانیدند قصد رسپیدن اپک درازیم چون ملک ازجارفت
عزم بروسپر فرمود فرار بخلی بود ودرخدمت رکاب شوانپستم بود ومقام جارفت متعذر شد بسبب
زمجوری درصحبت جمعی از دوسپان بم شدم اول ماه رمضان بود که اپک درازدچند امیر وفوجی غلامان
از دربروسپر بر خاسته بم رسیدند وسابق الدین علی اپستقبال فرمود شعر
چون مذموم ابی بزرگی فرمود من نره پای او دراغام زود حال اپک ولشکر را در شهر فرود آورد
ومبانی معاملت محکم گردانیدند وهم درمضان عزم ماخن جیرفت نمود وبسپر سکان سابق رابانه کان
خود بردند وقاوینکه کخط رفاق آفاق است وجیرفت ودساتن زیبوزر بکردانیدند وآنچه دیدار صلابت
وناطق بردوپیل وبقم وغیره همه رابازبهم آوردند وبربروسپر مجید الدین پسر ناصح الدین ابوالبرکات
خواجه معتبر زرین کمتین شعر خواجه کاردان کارکشای پک اندیشهٔ اوش جای رای
خود وفوذرای او بجوشیدند نقش فرد انجشم سرچشمند حکم آن ولایت راکه این خانهٔ او بود درمیان بهم
بروسپر افتاده است از تعرض اهل پشتر ترسی بودند ودرتمهید قاعدهٔ مصالحتی ومهادنتی پیرا جانبین می
کوشیدند اورا درحمیم آب پسپان بیم فرستادند تا درآن باب سعی نماید وعقد عهدی مبرم کردانند مجدالدین
مجهول کفایت خویش درآن بندول داشت آوازصلحی برآورد وجمعی از غلامان که بدن وفرزند بروسپر اتیاق
زیادت داشتند رغبت مراجعت بروسپر آمدند وچون بنای صلح برصدق مصالحت بنود مدت آن دراز
نکشید شعر دل اگر بازبان نباشد یار هرچه گوید زبان بودی کار ودرین وقت وزارت
بمجدالدین واذند ورکن الدین رسول واربرسالت حضرت فارس حاضر بود ومردی بود قتان فضول
بیارگوی او رابه پسپل تحمیل کسیل کردند واستداد فوجی ازحشم فارس نمودند رکن الدین غرض مفضول
خودزاد رآن باب مبالغت کرد واميری دوسپ باحمی حشم بگرفت ومصاحب اشان بازکرمان
آمدند ومنزل بهم آمد وبخدمت ملک ارسلان بنشستند ورفتند وبدرشهر بهم فرود آمدند ولشکر شهر بهم
عزم ضبط ربض وامیر محفظ دست پیرون آمدند ولمعهٔ برقی میان دولشکر باسمان رسید غلبهٔ وجانب
دشت بود ربض بشد ودیوار خراب کردند وناب خندق رسید لشکر بشهر بازحصار شد ومحاصره
مشغول ودرشهر سواران چون دیوان آسن خای وپیادگان چون شپیه قلعه کشای وبرصحرا لشکری
دوماهی ازدقهٔ منازعت سربرنیاوردند واز وحشت خلق بسیار هلاک شدند وصد غلام نوخط که هم بندهٔ
زرخریدهٔ اتابک محمد بودند وهمه مجروح شدند واخاوندپهلاری بود او را سیف الدین الخوص
ابوبکر کشته دروی طریف بود ودر ذکر این کوشش بی فایده شروع کرده بودیم گفت ای فلان درین

این حشم را مسلم است و سکه و خطبه بنام اتابک باشد و این حشم را از شهر آوردم لابد ملک و لشکر به خیزد و
ما بر حد رویم و ملک تورانشاه را از ری دیاویم و زیادت مدد از فارس القماس کنم و کرمانرا
پیشکش کنیم اتابک را این سخن به مذاق راست آمد و چون تقدیر در ساختن کار بود و طاقه بآنچه حول
کرد و وفا نمود و چند شب آمد و شد تا این کار بتفصیل انجامید شبی وقت خواب نوبه بر آمد که لشکر فارس
بند بر گرفت و در شهر بم شد بلبل دل هر کسی از قفس تن پرید و هر که بود علاقی امید از جان و مال
ببرید ایل لشکر را پای رفتن گریبان و روی ستیز نماند و جز صبر و اضطرار مرکب هیچ چاره نه تا حق تعالی
فضل کرد و شر ایشان در شب رفع کرد و چشم فارس شب در بهر شدند و هم در بعض بطلب
اشتیاق شب گذاشت و حال ایشان در فرسخ و جرخ افتاد از حال ما زار تر بامداد چون بهم رسیدند
هزوع کردند و از پس دیوار بها خوزای نمودند چه شنوز غلبه در لشکرگاه و شت اما سول شب و ست
و پای مردم جنان سست کرده بود که کس را طاقت لجام بر سراسب کردن نبود امیری شبانگاره بود اورا
امیر حسن سرکندی مردی مذکور و شجاعت مشهور او را دیدم لرزه بر هیئت اندام افتاده و کریه را رفت
در هم می آورد چند نوبت سیف الدین الجیوش که ذکر او سابق است بلجام او میگرفت و باز میگرداند
و گفت ای امیر چون که تو پهلوان لشکری و شیر مرد حشم در حق تو است شعر

جای که من پای بهنگ روم غمان سواران شدگی روم عاقبت حملگی بنگاه و خیمها نداده و دیگها نخته گذاشتیم
و شب بزمانشیر آمد و از آنجا روی بحیرفت نهاد و اتابک با سوار ان خویش و لشکر فارس روی بجان
نهاد و امیر یوسف عاشق را پیرو و مرنشاه بطلب ملک تورانشاه و ضیاء الدین ابوبکر ملک شیراز
با غلام باجری به احوال والقماس زیادت مدد قصه ملک تورانشاه بعد از رفتن او از حدود دشت
با مجاید کورکانی و حشم فارس چون از دشت بگذشت و بازنحضرت فارس شدند و آن زمستان آنجا
بودند چون ملک ارسلان راه واقعه افتاد و بحضرت عراق شد و او را بنظر اعزاز ملحوظ گردانیدند
و بر رعایت حق مهاجرت او منقش شدند تورانشاه از فارس عزم عراق فرمود چون آنجا رسید پهلوان
پسر اتابک ایلدگز بود و به از سلطان او را استقبال کرد و فرود آمد و در خدمت تواضع نمود و تورانشاه از سراب با او معانقت کرد و فرود نیامد پهلوان از این تهاون بغایت سخت آمد و سبب
سکستگی بازار تورانشاه شد پهلوان از فرط تغیر باز گفت که به از زمن با مزار سوار و پیاده
و اضاف رعایا که بعیش و سوای او بعراق آمده اند انجاست و با بندگان و مطاق تواضع می کنید و
بر او زکین امداد است بر سنه و کریسه با مزار خروار بازنامه فی الجمله او را سبب خوشی مزاجات

لشکرگاه کارکی ست کار فرمایی نیست یعنی که ملک و اتابک طریق استخلاص این شهر بدست نیست فی الجمله محقق
شد که کره این حادثه جز بمناجق مجاهدت کشادن مقصود نیست جمعی از قضات و معارف و رعایای هم از سابق
مستمند و بخدمت اتابک آمدند و گفتند ما از پیران شنیده ایم که آفت شهر هم رود ذابا رنق است اگر آورد
رود و در خندق افکندن میسر شود لابد دیوار خراب شود و شهر گشاده شعر هر چیله که در وهم نیاید شش
من با تو بگردم و جوی شش شد و فرمود که جمله بازیار و کمین جوالی هم و نردبانها شیر جمع کردند و از پشت دیگ
این رود آورده و در خندق افکندند و آب غلبه نمود و در بعض سپر بخرابی آورد و از یک طرف که بصحرا دست
اتابک و سابق علی و جمله امرا و حشم و رعیت شهر با پیل و کلنگ و بتر و تیشه بیرون آمدند و راه آب از خندق
بصحرا کشادند چون بلشکر رسید که آن رخنه را مسدود کردند به اتفاق امرا آورد و لت بر سپر آن بندی بنا شد
نماد یکر بخایند یک دو شب پاس آن باز داشتند غدغنی بغایت صعب و دشوار بود و در اتمام آن
تهاون میرفت نماد یکبار دیگر راه آب کشاده شود و سپر در صحرا نهند از این طرف نیز فارغ شدند پس از شهر
ضیاء الدین عمر ابوبکر بیرون آمد و او مردی غریب بود خاسانی جلال زاده و در باب صلح کلمه ایراد کرد
و آنچه حکم بصحیح بود بجای آورد اتابک را این سخن بمذاق راست نمی آمد و ملک رعایت جانب اتابک را عذر
می نهاد و چند اتفاق بیرون می نمود ضیاء الدین دو سه نوبت تردد کرد و اتابک اصرار نمود و از وخامت خاتمه
الحاج ستوم اندیشه نمیکرد شعر جهان سیاه در دم بی بشمشیر خون نیارد بی
اگر ست پیدانه روی زمین سواد خ داد نبی دارچین اما چون قضا نازل خواهد بود دو سه بین از اسرار تقدیر
شارع خواهد شد اسباب آن ساخته کردد و محایل آن ظاهر و راجع آخر نوبت که ضیاء الدین بازآمد شش در خانه
ناصر الدین کال بود که خدای اتابک و در تقریر مصالحت بعد چند سن تقریر و راشاه آسمن گفت که اگر عقل
صلح مشکل نشود من می ترسم که مشکلی حاصل شود بتر از صلح من حاضر بودم و چون این کلمه شنیدم دانستم که شور
و شر مطابرست و قوچی از لشکر بیرون در عزم عذر آمدند و رنک سخن ضیاء الدین در ملک و اتابک
نگرفت شعر یار ما را بیچ بر نگرفت مرحبا نسیم بیچ در نگرفت و سعی او ضایع ماند قصه
عذر کردن زین الدین و لشکر فارس بر لشکر کرمان سر منگ نداده بود مجمول او را ظاهر محمد امیر
میکشد مردی بود و سر سازی تواند ستی نداد اما متهوری فضول جاهل پس اتفاقا این طایفه در صحبت ایلبوز
با اتابک گفت من اندیشه تهوری کرده ام اگر راست آید خود اقبال خداوندست و اگر نه سپاهی از حشم
کم گیر من شب بیرون روم و زین الدین رسول دارا زین مقام بگذرانم و او را بتطبیع مال و تمنیت مناصب
از جاده وفای ملک ارسلان بگردانم و در سمع وی افکنم که سر حد کرمان که ملاهی و ولایت فارس است

کردند و میان بر اوزان معاقد مصالح موکد گردانیدند چون ملک ارسلان با لشکر روی بکرمان نهاد و نورانشاه
در همدان مقیم شد بس مقام را اصفهان اختیار کرد چون خبر وفات اتابک ایلدگز بپرسید معتقد عزیمت
او در مقام عراق و اهی شد و چون بر اثر ما وراء سلطان بنشیند کفت و در اصفهان توقف نکرد و بپیوست آمد
و اتابک یزد او را خدمت کرد و او را بهواعد اغاض پیش الاخوش موعود میداشت و بملک ارسلان
نوشت که من بر اوزارت رایضون و فا نه نگاه می دارم چه اگر محمد و کرمان افتد او نوی نا یره فتنه متولد
شود و عرض اتابک انگ از سرحد کرمان از کونبات و راور و غیر ما میخوزد چون اتابک امیر یوسف
عاشق را بطلب او فرستاد راه منع رفت و در تشریع او تقاعد نمود که از اتابک در باطن اتابک بود او را
از راه مساعدت میکردانید و معاودت بتمسک می نمود و چون یوسف بی مقصود پیش یوسف اتابک آمد
از آنجا که کمال بذخوی اتابک بود نامهٔ نوشت متصل بهتدید و وعید و انگ اگر طرق اسعاف نسپرد زمین
عنان از کرمان بسوی یزد گردانم و آنجا آثار عمارت نگذارم اتابک نورانشاه را بتقدیم خدمات ارضا
فرمود و روانه کرد در موضع قریهٔ شتران با اتابک اپک پیوست و ضیاء الدین ابوبکر منوذر فارس
بود و بترتیب مدد مشغول و اپک نورانشاه را بر کرفت و محمد و سیرجان رفت و خبر خروج نورانشاه
و آمدن از یزد سیرجان افتاد و ملک ارسلان و اتابک محمد با سپاهی جرار از جیرفت روی سیرجان نهادند
و اپک از سیرجان باز جانب کرمان روی نشست و چون اپک خدمت شد ملک در سیرجان توقف نفرمود
و باز جیرفت آمد و ضیاء الدین از فارس پس روی تمام حاصل کرد و در کرمان با اپک رسید و با ستظهار
روی بجانب کرمان نهاد و رفقاء و معونین پیرون آمدند و بدر جیرفت رسیدند در ماه اردیبهشت سنه
وستین و ستمایه و ملک ارسلان و اتابک محمد با معی که حاضر بودند پیرون شدند و بر در جیرفت مصاف شد
هوای جیرفت گرم شده بود و ملک ارسلان خفقانی کران داشت و اثر گرما در وی ظاهر می شد و از آمد
قضای بذیری بر پهلوی وی آمد از زخم تیر و بقل پوشش و هوای گرم روی بازیجرفت نهاد در موضعی که
آنرا اسهرشتان خوانند از مرکب جدا شد و کوه روح بخزانهٔ بقا فرستاد

مثنوی

ای ماه و خور بر آن زخ دلکش سر و چمن شان قدّ و لاکرسته ای از صف ملایک غوغا یر آمده بر قتل تو کرشته و غوغا کرسته
ای دیده ولایت بی تو بنده دوست بر ملکت تو خرو والا کرسته ای پشت دین پهلوی خانوی دین مست بی تو بر سرو دریا کرسته
وستر نیده ما و که این سر نخورد ملکت ندیده نبرشفا جا کرسته در دین ماتم زار نوادب ملک و ملت سوکوار شدند

و بر دولت دل انحکار ندادند و این حادثه مکروست معاملت ست شد و پای مقاومت بجای
نماند بشهر جانم بی تو اشفت کیسر که باشد بی امیر آشفته لشکر و نورانشاه غالب آمد و

واتابک

واتابک محمد پسر ملک ارسلان نعش ملک ارسلان بر گرفت و روی بدار الملک بردسیر نهاد و در ترتیب محاصره
ساخت با خواص ملک ارسلان و غلامان خویش و در حیرفت پیش از مصاف مجد الدین را از تولیت عمارات
مصروف گردانیده بودند و دوات شرکت ملک پیش زین الدین مهذب که کدخدای طرم طی بود نهاده در
خدمت بویتی ارسلان موسوم باسم وزارت بردسیر آمد و نورانشاه با لشکر فارس پس بر در شهر رسید
و بر سپاه رسیده هزیمت آمد و لشکر کاهی عظیم ساخت و بزرکان کرمان که در بم بودند چون ظهیر الدین
وزیر و شهاب الدین محمد و امام الدین قاضی احمد و اعیان و روساء بم بخدمت آمدند و مناصب قسمت
کردند و مراتب معین ظهیر الدین وزیر و کیا محمد خازن و امام الدین منشی و سپاه سالار اجل سیف الدین
الجیوشی مکنت که در سن عهد سر خوشی کذاران زمین بر آمد بر جی را از سوابر پس می آرند و جذکاهی از شهرود
نرد محاربت باختند و ساز مغالبت ساختند و از جانبین مقتول و مجروح شدند اتفاق پذیرا تابک
محمد بجزر شد و او را جراحتی صعب ناخوش بر ران ظاهر و بزرکان فارس و کرمان کوی صلح در میدان
وفاق افکندند بر قرار انگ اتابک را زمام کار بدست خود باشد و بولق ارسلان بجای فرزندی باشد
و شهر تسلیم کند بر سن قرار طرا از حلهٔ صلح بافتند و رشتهٔ عهد تافتند و اتابک محمد راختی می نمود و با ضعف
تن و ریخ دل از شهر پیرون آمد و در باب معقد و اخیار مؤید اندیشه کرد و ایتا دو نیه و جواری و خواص
خدم خویش را بر کرفت و در جوار آن بزرکان شد و او را چنان القبول تلقی نمودند و در اعزاز او مبالغت
فرمودند چون دخول العرب کردی و ندانکند دشمن کنده شد و دست تعرض خصم کوتاه بس در مصاحبت لشکر
فارس بخدمت اتابک رنکی پیوست و ملک نورانشاه و بولق ارسلان را فرزند خواند بس آئینهٔ بصرش
در غلاف نکنجید پنهان کرد و بقاعده و رسم شادموسم نصحت در آمد امیر قماز خان و طاقه محمد امیر کرد و افخار
الدین اسفندیار نوبت سالاری در شهر بردسیر نهادند بحکم سختکی و رفشد و در مقام جیرفت مرکب داد
فراغ کردند و باجتناء ثمرات لذات مشغول شدند چون هوای رسمی در آمد و بساط کامکاری بر چید و
شراع اعتدال باز کشید جهار پای خاص و عوام بر و ذباری بودند سلف خوار و امیر آخر پادشاه امیر
قلجی بود غلام مؤید و الله اعلم قصه علامان مؤیدی و آوردن مؤید الدین قوت پشت ملکت و زور بازوی
دولت در سن عهد از غلامان مؤیدی بود و اکثر امیر و سپاه سالار شده و عز الدین جزانه که امیر جاندار خانه
بود و امیر نصرت الدین آینه که امیر سلاح خانه بود و امیر نصرة الدین قلجی که امیر آخر بود و اتابک اپک
از آئین اتابکی و قوانین پرداری تمام بر اپک دران مقرر بود و اپک بر عکس آن فضیلت پیوسته
بکجای عبوس پرخوان نهاده بود و پیوسته ناوک دشنام از مجری کلام رها کرده شعر

نامش نخوری کز تو نامخت از زراع یک کار بپرسم که کمن یاری بزور بازوی خود معزور بود و افراسیاب بزرگ را

خطاب کرده و مواجه کرده ای این سه امیر مختشم که لشکر کش بودند و غلام مؤیدالدین کنکاج کردند کفتند قوت

پادشاه و شوکت اتابک و رونق ملک و انبوهی بارکاه و نصرت موکب از آن ماست و این نزک ایلچیان

سنان جفا تیز کرده است و سنت مجادلت و رمحاملت از میان برکرفته شعر ای دل چو کز بنات زدون عزم

باری غم او خورم که غمخوار است ما را جو خدمت می باید کرد و اتابک را خذاوند خواند خواجه مؤیدالدین خداوند

کار جلهٔ امیران قدیم و اتابک حدیثه است درکفه حشمت او چه وزن آرد و اتابک درانکه دی از کشتی کاه قبهٔ

کشتی کیر بیرون آمده است درکفه حشمت او چه وزن آرد و مانیز جواب حق تعالی چون دهیم که خواجه ما در قربت

و غربت بی نوایی کشند و ما در مال و جاه باشیم تو که امیر نصرت الدین قلجی فرزاد برسخن باشاه مقدمه بند و ما از

عقب درآییم و بعد از ان عزیمت یزد کنیم در ماه فرودین پسنه سبع وستین امیر قلجی از پیش شد و انجیزانه

و امیر آذینه با جملهٔ غلامان مؤیدالدین بدی شدند و کله بر کرفت و براهیم پیرون شد و عزیمت یزد کرد ملک

توراشاه و اتابک و شتی او باش پاچه در حیرفت ماندند چون عزالدین جزانه پیزو رسید و بخدمت خواجه

مؤیدالدین ریحان پیوست خواجه مؤیدالدین کفت عجب عجب که نزایا دوستان بیاپاکه زتو کارما بجان آمد

امید من ثما این بود که مرا بجای فرزندان باشیذ نه بجان بود که مرا در وحشت و غربت از املاک و اسباب

خویش چنین بی نصیب فرو کذارید و عزم خدمت ما الیان فا کنید شعر بیار بکردی و نیابی چون من

اما عاقبت بجا رمصلحت خویش دیذ یذ و بحت نیک ایشانرا بداد اه فلاح و حی شناسی و لالت کرد یم علامات

سعادت ایشانست و امارت انکه خانه کاه رمحوف خواهد بود و باقی عمر در وطن پسر بر د چون روزی دو سه

پهلوی آسایش بر نهالی آرام نهاذند و معاودت کرمان استیجال نمودند اتابک یزد اسباب نهضت

و تهیت لشکری تمام کرد و روی بکرمان نهاد و در آخر ماه خورداد بدربر د سیر جیرفت رذند و بهر سر غله تو

و جوین در وذه فرو د آمذند و سر سال رعیت بجاره و ام میکر و ند یا خان و مان میفو ختند و تخم غله از طبس

و دیکر جانب می خرید ند و می کاشتند و دیکری می درو ذو دیکری می مخورد و سنو رز ناغایت ربض بر د سیر

معمور و مسکون بود و منازل معمور و مستقبا بر پای و بازار ها بر جای نا مجوم غز روی نمود جهانک معلوم

شود و کلی عمارت ربض بر افتاد و رعایا بعضی مردند و بعضی جلای وطن کردند نا کار بجایی رسید که کرمان

که از عموم عدل و شمول امن و دوام خصب و فرط راحت و کثرت نعمت فرد و پس اعلی را دو رزخ می نهاد

امروز در خرابی دیار لوط و زمین بیاشذه و بر جای کل جام میکون نهاد شد و بر جای جمک و نای

و نی آوا ز زاغ و زغنت بازبه سر قصه رویم که این محنتی بی پایانست و دردی بی درمان و نا رسخ جمع

این سواد

این سواد و سال سی و نهم است از وفات ملک طغرل شاه و سر روز آب این واقعه مکدر نشست و مزاج

صلاح احوال کرمان متغیر تر شعر روزی کوم کز اوشن غم نخورم آنروز مبذا رغم خورم کم نخورم

القصه تورانشاه و اتابک با جمی سوار و پیاذه اشمال بازوار الملک بر و سیر کرد ند و اسباب حصاری

بیاخت و میان او و لشکر سوق منازعت قایم شد و در منازعت دایم لشکر و شت را روز اول

محایل ظفر تجلی شد و دلایل نصرت ظاهر امیر ارغش که بزرکی نامدار جهان بود و سر دفتر ابطال خراسان

در خدمت تورانشاه بود او را در قبض آورد ند و در لشکر کاه در زنجیر کشیذند و کثیر حال اهل حصار رد

روز اول از ین معنی روی بهزیمت و لشکری تو سل بخیال اجبال جستند و از شهر بیرون می چشید جو

سوای شهر بجلت غلامتلا بود و در دشت ادم صحاری در غطا و غلان متواری و اتابک روز و شب

بنفس خویش بتباش سول تعالی و معانق جد و جدال می بود و حکما میکرد که اشمال آن از رستم زال مذکور

نیست و مدت محاصره تعادی شد و خلقی بسیار از جانبین هلاک شذند و در شهر رد و رخوذ حمت کران

شد و دیوان مطالبات و ایم غلامی در خدمت اتابک بود او را قیاز شمالی کشذی پسر خی بود از ین قبایل شکاکی

ناپاکی بدستی و لحم جلادت و اظهار جان سپاری او را عزیز میداشت و بنظر عنایت مخصوص در حدمت

او قمت مصادرات شهر از قاضی امام الدین احمد مال پستذه بود و بلشکر تفرقه کرده و قیاز شمالی حصه

خویش از ان بستد و از شهر کریخت و بلشکر کاه آمذ روز دیکر اتابک هر دو ش مؤیدالدین و اتابک یزد

و فرستاد و کفت اتابک و عامیر ساند و میکویذ من مهره مصاف بر جیذم و توبت از بن رکی و سلمی

کری کردم زرار قاضی سلمان ستذم و یقیا ز شمال دادم این وفاداری نمود دیکر با عقبا و کذام یار

و استظهار کذام خیل با ایشان جان بدم اتابک شهر و پادشاه را تسلیم کردم و خود موی باز مسکنم و مجای

می شوم و بعذ ر کذشته مشغول شد القصه پس عهد و سوکند که فرمود بشند و ملک تورانشاه از شهر بیرون

آمذ و اتابک در سرای اتابک بذخش بقرب قلعه کمن و در ب نو مقام می کرد و دو روز دو سه او را مهلت

جیوة دادند بس او را قبله بردند و بلاک کردند اتابک یزد پادشاهی متبل بود و او را مثل جیوة دادند

بس او را قبله بردند این کار و مراد از کشت روزکار بسیار به آمذ القصه مؤیدالدین ریحانه باز رسید

و در منصب اتابکی بنشست و اسم داد کی بر عزالدین صغرانه نهادند چون موا کرم جلباب شجاب

از پشت باز کرد و نا شر سموم کمتر شد و موسم حرکت جیرفت در آمذ عزم کرسیر کردند و اتابک یزد و

موافقت نمود و بجیرفت شذند بعیش و شراب مشغول شذند و بخواب غفلت فرو شذند نا روز

دیکر روزکار جوانی دیکر دمذ و بد دیکر پهلو کردید قصه رفن اتابک محمد و آوردن صلاح الدین صلاح

بگرفت چون اتابک محمد بخدمت اتابک زنگی پیوست او را بانظر اکرام تمام فرمود چون قتل اتابک بتحقیق
رسید اتابک زنگی با اتابک محمد گفت نوبت آن آمد که ما نیز صولتی نمایم و دستی دیگر بر آریم تورا شاه
در جزیرت است و شوکتی ندارد و اولایت جزیرت را حصاری و پناهی نه لشکر و جزانه و ساز و سلاح
همه مبذول است اگر عزیمت کرمان مصمم است و موسم حرکت اتابک محمد در حال خمسه بصحرا زد و دامن جد در
میان زد و آستین تشمر باز نورد یدند و اتابک زنگی ناج الدین خلج با سپاهی گران همراه کرد و در سنه
سبع و ستین و خمسمایه بجزیرت رسیدند و مؤید الدین و اتابک یزدروی بهم آورد ند و سابق الدین
علی ایشانرا ممکن نگردد و در شهر نگذاشت و بر صحرا نشاند و خواط متنوع و خمایر منتظم که اگر لشکر از جزیرت
حرکت کند جون کند و من از لشکرگاه بهمی اشتر بام شده بودم و بر در سرستان ایشانرا ناگاه بسپردن
طبلی زدند و نعره بر آورد ند تیر سیدم و از حال آن پرسیدم گفتند اتابک زنگی بجوار حق پیوست و این
بشارت وفات اوست من او را رحمی دانستم و ناموس پنداشتم ساعت بساعت خبر شایع تر می شد
تا جزا از جزیرت رسید که ملک اتابک محمد و لشکر باز فارس رفتند و تو را شاه و مؤید الدین باز جزیرت رفتند
و اتابک یزدو برادر بجزرشد از راه بر دو پسر روی بخانهٔ خود نهاد و اتابک محمد را در فارس حند زخم
مصایب بدل آمده بود از جهت وفات آن پسر دو سه کام و دو سه ضربت که بهوای اتیان مشغول
بود و وفات اتابک زنگی نمکی بدول ریش او پر اکند و او را در فارس رغبت مقام نماند عزم یزد کرد
بسبب وصلتی که با عزالدین لشکری کرده بود چون بخطهٔ یزد منزول کرد عزالدین الزام صنوف لطایف
فرمود و محل اعبا اضافت فرمود و در جه در وسع مخلوقی نگذاشت از خدمت و بذل و عرض خزاین و لشکر و اجب
داشت روزی چند در ریاض نعمت او جرید و از خلوص سیرت او سیراب شد بس عزالدین از حجاب
بزرگ خویش با دو بست غلام بزرگ و کوچک در خدمت او بفرستاد و در ماه اسپندارمذ ماه سنه سبع و ستین
بنزرندنزول فرمود چون اتابک با لشکر یزد و بجزیرت رسید کرسی دیگر بر شتهٔ تدبیر افتاده و طفل
جیرتی نازه از مادر زاده عزالدین جزانه را بحرمتی نهاد ند تا جایگاه نتواند بصلح و جنگ سد سیلاب این
حادثه بگشند جزانه چون بزرند رسید معاندت را وجهی ندید یا شدت شوکت اتابک را یا غایت
حقوق نعمت او را رای صواب دید که رضای او را بدست آورد و او را بخدمت پادشاه گسیل بر ظن
آنکه از غارتهای مملکت این یکی مانده است چون او را بدرگاه فرستند از هیچ جانب شاغلی نماند اتابک را با لشکر
یزد و بجزیرت آورد و منصب اتابکی بر دو نهاد و چون مؤید الدین را کبر سنی بر اهل اعضا از حرکت مانع بود او را
با زخانه بگذاشتند و اسم داوری بر قرار بر صحرا نهادند چون چند روز بگذشت و در فرود دی سنه ثمان

سبعین

وسبعین در آمد شارب مصاحبات میان اتابک و جزانه کدورتی گرفت و هوای مخالفت بغیری نپذیرفت
جزانه میخواست که قواعد فضول طرح علی از سر گیرد و اتابک حکم سوابق آبادی و سوالف عوارف
که بروی داشت او را در زنی نمی نهاد و میگفتی زیادت میکرد و روز آوینه ملک بجامع نیامد و اتابک و
جزانه بر بالایی که مهبو و حضور پادشاه بود فارغ گذاردند چون امام سلام باز داد آواز زخم
شمشیر و گیر و دار از بالا بر آمد و مردم بتپر سیدند و بهم بر آمدند و اضطرابی مرجع عامتر حادث شد بس بر در
مسجد جامع جزانه و امیر بهلی شبانکاره و امیر محمد خارتاش و حذعلام کشته دیدند امیر حسام الدین تنک
علی خطیب که این ساعت در فضل است از مجروحان آنجا نوشت و در خدمت امیر فخر انه بود و ساعد
سعادت اتابک بر تن حرکت قوی شد و مؤید الدین منکوب و سکسته در خانه ماند و امیر آینه و قلچی
نه مرده و نه زنده در خدمت اتابک بودند روزی اتابک خانهٔ ملک بمشرت مشغول بود آینه و قلچی را
قبض کردند و آینه را در زمان هلاک کردند و قلچی را امیدی داشتند و مردم در اسپتیای او سخن میگفتند
که تنک ساده بود کم شر روزی چند مجبوس بود چون عزم معاودت پیروپسیر فرمودند کار او نیز
آخر کردند چون سریر ملک بر دو پسر مستقر شد جنگها می زخارجی جست و بیم بیم می وزید و در مدت
شمار شعل از ظهیر الدین برگشتند و در ظهیر الدین ابوالقاسم کاپشا و سرای بود پوشیدند و او مردی نو
بکفایت متحلی و حشما از رونق احتشام متملی شعر دلش بر بندهٔ نشر علم بدت کرم کمرش منهٔ حد ستم نوک قلم
و حکم اتابک خواجه بود کریم لطیف عشرت دوست شاعر پرور بزرگان عهد و اخر و پیش او عرض بر فلک حضرت
او پیوستن و ارا اجتماع می نمودند و در سلک خدمت او منظم می بودند و در کرمان مجال مردم تنگ شده بود
و وجوه و اوساط اندک و تنگان کرسنه و بی نوا و چون تا جیگانه او دیدند در جیش خانهٔ عیش خزینه و در اعوا
و قار بر کشیده و صدرهٔ طیش گزیده پنداشتند که مالی و منالی دارند و بتر کان نمیدهند روزی در خدمت
اتابک گفتند که در جیرفت مالش تنگان واجب است اتابک در سر سخن انکاری نمود و تر کان
سکوت او را از غایت رضا پنداشتند روز سه شنبه سیزدهم ماه سنه ثمان و ستین تو را شاه بصحرا
دشت خام بیرون رفت و اکثر تاجیگان در خدمت تر کان حلقه کردند و در حش اتابک و ملک و زیر نظام الدین
و ظهیر الدین و شهاب الدین و کیا محمد و خواجه علی خطیب و ساعد الدین زواره و فخر الاسلام و شرف کوشانی
و ارکان مملکت و اعضا دولت و اطراف بودند جمع کشیدند و پاره پاره کردند مثنوی
زبی وفا و مروت جهانگذار دونها بوقت راحت محنت بهم بودند هزار روزی نماند ان عمر عزیز زبیش و بس بزمانی خلاف نشمرند
وحین حادثه تا بیل خشم آلهی نازل چون حق تعالی خواست که شب فتنه تیره شود و از آسمان هدایت سنگها

فرو رفت و در مجلس کفایت شعها فرو گشت و قومی را که بنور بصر و بصیرت فلاح نجات از مضایق حوادث
توانستی دید و بتفضل بسیار و بشروت مددی از جانبی توانستی کشید از میان بر گرفت و راه طرق و مایح
از خرسنگ موانع و عوائق پاک و هموار گردانید القصه از بن حرکت شهر هم بر آمد و باقی تاجیکان گرد محمد
و تنگکان در منزل متمولان افتادند و غارت کردند بعد از چند روز غبار بلا فرو نشست و شهر شوریده قرار
گرفت و خواجگان مانده رانشکین کردند و بیرون آوردند از ملک و املاک در بن حرکت خارج بیچ کلمه
انکار صادر نشد لیقضی الله امرا کان مفعولا قصهٔ آمدن غز بکرمان از خراسان چون ماه مهر شد در سنه ثمان
ستین و خمس مایه در آمد از سر حد کوبنات خبر کردند که سلطانشاه غز را از شهر خس بیرون کرده است و جمع
جیل از ایشان روی بکرمان نهادند و بر عقب خبر از راه راور بر آمدند و بکوبنات رسیدند سواری بحرانی
و یا بنه یاروزن و فرزند بی شمار الیم محروب و مسلوب و مفتوح و مکوب بر سنه غار تیده و دو سه روز در
کوبنات جزایی کردند چون بر حصار دست نیافتند و بزرنند آمدند و ابتدا کردند و ولایت بر ولایت
می گشتند و سر جوی و بیدند غارت می کردند و تمام چیرفت و سردسیر و کرمسیریست فرو گرفتند و املاک محمد
دو سه کرت با ایشان محاربه کرد و مهر نوبت غز غالب آمدند و میانه ملک تورانشاه و املاک غباری بدید
آمد املاک از شهر بیرون آمد و عزم خراسان کرد پیش ملک طغرلشاه بن مؤید الدین و از و مددی گرفت
و باز آمد سرداران غز املاک را در میان غز بر بودند و عنایت او مشغول شدند و املاک رفیع بن محمد امیر کرا
بشهر نشاندند که شهر خالی بود از سردار و در شهر قحط واقع شده که مردم غیر از استخوان خرما و سفره کهنه
و دلو کهنه و چند هزار فرزند طفل مسلمانان کم شدند که می کشتند و میخوردند و در دیهها آدمی و سگ هیچ
می گردند اگر آدمی فاضل می آمد سگ را می کشت و میخورد و اگر سگ غالب می آمد آدمی را میخورد و غز
در ولایت کرمان مدت سال بماندند و تمام زراعت چیرفت و نرماشیر و سردسیر و کرمسیر در زراعت
خود گرفتند و تورانشاه ریخوار شد و رفیع محمد امیر در شهر اختیاری داشت روزی با غلامی چند بر سر آن
پادشاه مظلوم ریخوار آمدند و او را پاره پاره کردند قصد کشتن تورانشاه و پادشاهی نماندن پادشاه محمد شاه
چون رفیع پادشاه تورانشاه را بکشت شاه محمد شاه را از قلعه بزیر آورد و او را بر تخت ننشاند و ما وزراء
زن بهرامشاه بخواست شاه محمد شاه اگرچه خورد بود اما دانست که رفیع این حرکت ناصواب کرد و با لشکریان
خود مشورت کرد و بران قرار افتاد که فردا رفیع از عقب جماعت غز خواهد آمد چون بار کردند غلامان
چون بزه یک دروازه برسند او را در میان گیرند و پاره پاره کنند آن شب بگذشت رفیع با جمله لشکر
عزیمت عقب غز کردند سه چهار فرسنگ برفتند و بزه بر نشیدند و باز گردیدند ملک محمد شاه بر سر ایم

در بامان آمد چون رفیع تنها و یک رسید او را در شمیر گرفتند و پاره پاره کردند و اشغال لشکر کشی و لاسکی
بمخلص الدین مسعود مربوط ملکی بی مجال و دیوانی بی مثال و رعنی بی مال همه ورثا رکنی فتنه مشی مزدند و
روزی شب می بردند و بر حضومت غز و خلاف او بر پیرون اقتصار نمیرفت در شهر قوام الدین زندی
و شرف الدین در منصب وزارت یکدیگر را بدکس بصر بر می کشیدند و تنگکان در کشتن مردم تیغ تیز
بر کشیده هر کس که می دیدند بقتل می آوردند و مال می بردند و مجد الدین و ناصح الدین را کمر در عداوت
شوت می بستند او را بکشتند و خانه بر مخلص الدین مسعود زندان کردند و عاقبت او را نیز هلاک
کردند و مشتی رعیت بیچاره که از بی درمانی و نا ایمنی را در مضیق اضطرار مانده بودند همه روزه در سکنجه
و مطالبت و همه شب بر در بحر باسبانی قصهٔ در رفتن ملک محمد شاه یم در سنه ثلاث و سبعین و خمسمایه خواجی
چون در بر دسیر خناق قحط تنگ فراگرد و اب بی نوایی بلب رسید و زبیب قوام الدین زندی در کرمان
متفق بودند و تدبیر کردند که روزی چند بجانب بم باید شد بمعانی سابق علی که اگر چه سابق بر ولایت
بم پستولی است آخر چون پادشاه وقت صاحب حق ولایت بوی رسند مراسم خدمت فرو نگذارد و هی
نعمت ملک بر امشاه را رعایت کند عزم بم کردند چون رسیدند سابق علی شباشت کرد یانه نمود و در
موکب عبودیت بایستاد و شعر اکنون که در آمدی و خوشی خوش بنشاکه کوکله نبه موزنه بکش
مجهود طاقت در میزبانی بذل کرد و پادشاه را معزز و لشکر را بعد اشرط انتزال و حکم انتزال بجای آورد و
مواجب همه معین و مبین کردانید روزی چند در ریاض آن نعمت جریدند و اعضای پالوده را انواع
مطاعم آلوده کرده و در بم تحفی بود او را مقرری کشد و فرزندان سابق علی تعلیم میکرد و با سابق علی گفت که
اگر تو از آل سلجوق پادشاهی می باید مبارکشاه در قلعه در بندست و من ایستاده او بودم او را
بدست آورم و پارم و تو دختر خود را بده و به تخت نشان سابق از بن خوشش وقت شد و اسباب
مهیا کرد و مقرری آمد و مبارکشاه را از بند بدر دید و بولایت آورد و سابق علی دختری را بزنی بداد
و او را و اتباع و تخت و منصب پادشاهی رسانید که هم در آن چند از اطراف خراسان ملک و دیار
غز هجوم کرده و چون بزمانشیر رسید سابق الدین بنزل و پیش کش ساخت مشغول شد مبارکشاه بر سند
و گفت سابق الدین از پادشاه بیمناک مباش اگر گوید پادشاه زاده در بن شهرست او را پیاده در زندان
بدست او ده این فکر کرد و بکرخت و سابق الدین علی او را باز دید گرد و گفت ای پسر تو جای فرزند
منی و چگر گوشهٔ خود بتو داده ام مرکز قصد تو نکنم او را تدارک کرد چون ملک دینار متوجه بر و پسر شد
مبارکشاه باز غیبت نمود سابق الدین علی او را باز دید کرد و گفت ای پسر من نخواستم که از ولایتی

999

سایهٔ پادشاهی بود و خاندان بسیار داشت بحکم آنکه در سرای زمان بسیار زیستی خاندان او همه بدولت رسیدند و بزرگ شدند و بد احوال دیوان و اقطاع او قوی داشتی سروقت دستوار ستوفی عرض بازخواستی سیح احوال از او پوشیده نبودی مدت پادشاهی او چهارده سال بود و وفاتش در شوال سنه خمس و عشرین و خمسمایه بمدت عمرش شصت سال حلیت او قوی بازوی او مناسب الاعضا و زراء الوزیر رئیس الدوله ابو منصور المظفر اطی الوزیر کمال الدین السمیرا الوزیر شمس الدین عثمان بن نظام الملک الوزیر قوام الدین ابو القاسم الوزیر شرف الدین نوشروان الجلیب محمد علی یار توقیع اعتصمت بالله قصهٔ سلطان رکن الدنیا و الدین ابو طالب بن طغرل بن محمد ملکشاه سلطان طغرل بن محمد پادشاهی بود بعدل و سیاست موصوف بحیا و آزمیت و کرم و شجاعت بر اخلاق او غالب و ظاهر بود و از منزل و خواش او در مدت ایالت سلطان محمود او در خدمت عم بودی سلطان سنجر بعد از وفات سلطان محمود و سلطان سنجر ولایت عهدی بدو تفویض کرد و چون بعراق آمد میان او و برادرش مسعود چند نوبت مصاف بود و از جانبین ظفر و هزیمت می افتاد و ملکش هنا بتوفیک نوبت که از برادرش هزیمت شد بجانب خوزستان میرفت خواجه قوام الدین رابر در ابشتر پیاده بخت و سرکردانی خویش همه از وی میداشت و خاتش بدو همدان بود در محرم سنه تسع عشرین و خمسمایه بمدت عمرش پنجاه و پنج مدت پادشاهی سه سال حلیت او سرخ و سفید فراخ شانی کشیده بالا سرین تنک و ابرو دراز قامت و زرای او الوزیر قوام الدین ابو القاسم الوزیر شرف الدین علی الحاجب حاجب منکوجاجب یونس الامیر حاجب شارتوقیع توکلت علی الله قصهٔ سلطان غیاث الدنیا و الدین مسعود بن محمد ملکشاه سلطان مسعود پادشاهی بود با فر و شکوه رحیم عادل زال سلجوق بقد و قوت او پادشاهی نبود آرایش تخت و زینت میدان جمله سپاهی پیکرستی و بزمی شیرگستی خوش خوی و طرب و منزل دوست و فتح یار بود و مبارک سایه در عهد او خلایق آسوده بودند و در نعمت و طرب بر جهان کامرانی پاسی باساز و عدت و رعیت در امن و راحت عالم دوست بود و در روش نواز با و بیگانگان و مرغان انسی داشتی از شم و تکلف دور بود و از سگ سیری ندانستی و شها شیر گشتی دلیر و عامر بود و مصاف خود حمله بدی و خزانه اغلب او وقات خالی بودی و چنانکه از اطراف رسیدی همه در بارگاه بخشیدی و چون بر او رش سلطان طغرل بهمدان فرمان یافت در سرای علاء الدوله او بهداد بود اما چون خداوندگه جانشینی که بر او زت از دنیا گرانه کرد و با بندگان مشط وصول رکاب خداوندیم سلطان داود به تبریز بود با نیز قاصد خداوندگاه خود و او را پیاپی خواند بدیدار همدان سلطان مسعود مبارزت نمود و چون از حلوان بگذشت راهها برف آگنده بود

بر سازم اما تو قابل نستی چون چنین است دختر را طلاق بگوی و بجهد جاکه دولت مخواهد بده و مبارکشاه دختر را طلاق داد و بر آبسیتان پیروز شد و کس ندانست که او راجه بخش آمد اما محمد شاه بر بخت بد دسیر بود و با جماعت مشورت کرد و نمه گشتای ملک در شهر آزوقه کم و لشکر انبوه که می بینید شما را بحضرت فارس می باید رفت که البته مددی همراه کند او را بنشیند و بشر از رفتند اما یک تکله مردی صاحب سلامت بود و گفت لشکر بپرسیجکس نبردی بعد از ان چون مقصود حاصل نخ شد متوجه عراق شد آن جایم مرادی بدنیا مذ با نه سر حد کرمان آمد و بیم رفت سابق الدین علی دختر خود را بداد و او را دو سال آنجا نگاه داشت سلاطین کرمان و فارس در میان افتادند و بپاداشکر و کشت و کوشد سابق الدین علی دختر محمد شاه را بآبسیتان روانه کرد محمد شاه چون ده روزی در آنجا بسر برد و عزیمت خوارزم کرد روزی چند در ان بود محل خود ندید از آنجا بفور و عزیمت رفت و چندگاهی آنجا بود قضای ازلی و وقت مبرم در آمد و بجوار رحمت ایزدی پیوست و سلسلهٔ سلطنت آل سلجوق از کرمان گسسته شد و مملکت بر ملک دینار مقرر شد و در عهد او کرمان بهشت فزود و پس شد و محنت فراوان و جنان محمور شد که در کرمان چهار صد من پک دینار شد و در هم سنقطه من و در چیرفت هزار من و مملکت چهل سال در قبضهٔ او بود و چون تاریخ بآل سلجوق رسید و ذکر ایشان در خراسان و کرمان کرده شد اکنون از آل سلجوق سرجه در عراق و فارس بود و اند عجب ضرورت حالات ایشان باید آورد و دون تا قصهٔ آل سلجوق با تمام رسد بعد از ان ذکر سلاطین دیگر که بعد از آل سلجوق بوده اند آورده شود ان شاء الله تعالی قصهٔ سلطان محمود بن محمد ملکشاه در عراق زمین سلطان محمود پادشاهی بود نه پیاصورت نیکو سیرت لطیف طبع خوش سخن شیرین عدل موزون حرکات نیکو خط و عبارت در آل سلجوق از وی با معنی تر و دراک نبود و بدقایق امور بصیر پادشاهی چون او وصف بنود عرش و فاکند و ایام مساعدت نمود و از بسیاری مباشرت علمهای مزمن بر و مستولی شد شغفی عظیم داشت و کبوتر و سگ سکاری و یوز و انواع سگوه کوشید چهار صد سگ سکاری داشت تقلاده ز ربعد از وفات پدر در سنه احدی عشر و خمسمایه بتخت عش بجراق بر آمد بعد از شش ماه مواق با او مصاف داد و سکسته شد و عم او با بان خواند و بنواخت و دختر خود را بداد و او بر سلطنت عراق مقرر فرمود و او را از خراسان با استمتی تمام و عهدهای مرصع و پلان بعراق فرستاد و بعد از مدتی مملکت و فات یافت خواهرش ستی خاتون و ماوز کوسرنب بفرستاد و سلطان محمود در پادشاهی مستمکن شد و اکثر مقام او در اصفهان بودی و بغداد و یک نوبت میان و امیر المؤمنین المسترشد بالله وحشتی بمیدان و کار بنزاع آنجا رسید که بغداد را حصار داد و بستد و بعد از آن مصالحتی میان ایشان برفت مبارک

و سرما بغایت سرد و اشتر از فراپیش داشتند تا هر یکی که قدم توانستی رفت بر پشت اشتر نشستی و همچنین سواران بیاده اشتران می شدند تا ناگاه بهمدان رسیدند و امرا دست کردند و بر تخت سلطنت نشستند و داود را ولی عهد کردند و دختر خود بدو دادند که او را که به خاتون کشتی بعد از ان امیرالمؤمنین المستنجد باللّه از بغداد بیرون آمد و روی بتخت نهاد و میخواست تا خراسان و عراق در ضبط آورد و سلطان داود با اتابک قزل ارسلان عهد کرده بودند که بدو پیوندد چون از دینور بگذشت و بهرج آمد رسید سلطان مسعود بدو رسیدند میان ایشان ملاقات افتاد و امرا آن بغداد جمله بنزدیک شدند و خلیفه بر سپر پای بایستاد و سلطان حاجب شار را بگرفتاد و او را بر زمین بوسه کرد و بنشاند و از جهت او نوبتی زدند و سراپرده او را باحترام فرو داوردند و اسباب مطبخ و شراب خانه بتمامتر ترتیب کردند آنگاه سلطان روی بازگشتن بجانب بغداد چون بمراغه رسید ملاعین جماعتی در نوبتی خلیفه شدند و او را شهید کردند سلطان از آوز بایجان باز گشتن آمد و از آنجا بر بغداد کشید با لشکری گران و بهر ستر شد سر لشکر کشی داشت و میخواست که با شهام بذر بیرون آید و قحط سالی عظیم بود به بغداد و رسیده را شد مگر بخت و با صفهان آمد و شهر را حصاری داد و مردم مردم را بیجوزد و سعد الدوله سم کی از ملحده والی ملک بود یکی از ملحده که متقی خدمت او کرده بود فرصت یافت و او را بکشت و سلطان مسعود المتقی باللّه بر او ترشد بیرون آورد و بخلافت بر نشست کرد و از بغداد باز گشت و بهمدان آمد جماعتی از امرا بر عزم خداوندم عهد شده بودند بر مخالفت سلطان و درخواستها و ادب می کردند و نیز و یک لیشتر بر غزاری فرو آمده بودند سلطان از همدان از اول شب برنشست و غارتشین بدیشان رسیدند و ایشان همه خفتند کس را یاد زدو میان لشکرگاه و رخیمه یکی از ایشان فرو آمد چون امرا را خبر شد یکان و دوکان می آمدند و زمین بوسه می کردند و قبول کردند و از گناهان ایشان درگذشت و زر پیشان و یکبجا بجانب بغداد رفت محمد خزانه دار را و وزارت داد و او مردی منهو ربود و باکی هیبت و شهامت امرا را حرمت نمی داشت و هر یکی را به قدر لشکرشان پاره میداد امرا از حضرت جلنار مادر سلطان با اتابک قزل ارسلان که این وزیر بر باطلم میکند و سلطان را به تو متنفر کرده اینده است اگر تدبیر کار او نوقت که وده نیاید اکر تدبیر کار او بوقت خوش کرده نیاید استیلای یابد قزل ارسلان بر غزاری و خدمت سلجوقیان از آوز بایجان بیامد و از اعلم بگذشت و بعزم ارشک فرو آمد که سلطان او را نام زد کرده بود که بیارسپس رود و بر اردوش سلجوق را بگلی نشاند از دو غزار ارشک سلطان و نشاد که بذکار نرسم نامرد و دست محمد خان بمن و نستی و امرا با او هم چنین یار بودند تا حدی که در و نخی رفت که سلطان مضطر شد و محمد خان را بگرفت و نزدیک علم سرو دستش جدا کرد و بقراسنقر فرستاد و او بیارسپس

و منکو بزرا بجایند و سلجوق شاه را بنشاند و وزارت سلطان بعز الملک داد و گفت که خدای قراسنقر بود و قراسنقر آنجا مقام نتوانست بود و زن بازگشت منکو بزرا باز آمد سلجوق شاه رنجور بود در محفه می کردند اوشش محفه آمد زمین بوسه داد و گفت من بنده ام ولایت از آن تست چرا می باید رفت او را باز شهر آورد و بعد از ان قلعه بذ و نشاد و آنجا وفات یافت و قراسنقر بدر بهمدان آمد و از سلطان شر نهانگانه یافت و باآوز بایجان رفت و آنجا فرمان یافت و بعد از وفات او جاولی جاندار بزرگ شد و سلطان مسعود از همدان بدی شد و سلطان اعظم پسجن عباس تخیر بود و سلطان مسعود زر افزموده بود که او را کمیر دوری بپشاند چون سلطان مسعود بدی رسیدند عباس پشتبال کرد و پیش کشهای غرب آورد و خدمتها پسندیده کرد و سلطان مسعود مصلحت ندید او را رنجانیدن که مردی غازی بود و بذنامی حاصل می آید و انگاه باصفهان آمد و از همدان باصفهان آمد و امیر حاجب عبد الرحمن بود همه امرا با او در قصد خواجه عز الملک یکی شدند و سلطان ابر آن داشتند تا او را بگرفت و حاجب شار بسپرد چون بدر همدان رسیدند در گذشت و در آخر با پشان حاجب عبد الرحمن سلطان احمانی کردگه در سیج عهد شل آن ندیده بودند و سکلهنا و پیکشها و عبد الرحمن و بوازبه و عباس پسی کمی شده بودند و در مخالفت سلطان عبد الرحمن کس بذ شان و نشاد بود و ایشانه اخذ امذه ناگاه خبر رسید که بوازبه را باصفهان آمد و ملک راجد و ملکشاه آورد و در خدمت سلطان لشکری بنود کس فرپشاد با تابک ایلدگز که مطاع ترین بندگان بود بخواند او را فرمود مر خدزود تر من بند و سلطان از جانب بغداد کوچ کرد و سنوز سه فرسنگ نرفته بود که بوازبه همدان رفت و اتابک ایلدگز با لشکری تمام و امرا و فرزندان بخدمت رسیدند چون بحلوان رسیدند بر فی پیامد که در سپر ها هیچ وقت مثل آن برف کس ندیده بود سلطان چهار ماه زمستان به بغداد مقام کرد و بعد از ان براه در بند قوا یلی سوی آوز بایجان رفت و ملک ارسلان و ملکشاه بن سلجوق را که در خدمت بودند بقلعه بکبرت بسپرد با میر مسعود که شحنهٔ بغداد بود و کوتوال قلعه و سلطان بمراغه آمد و امرا آوز بایجان باجاولی جلدمتة آمدند و جذروز مقام بود و از آنجا میانه آمدند در خدمت سلطان و سلطانه اذ ان وقت ارسلان بن البکری بلشکر برگشیده بود و امرا حضرت را سخت می آمدند و قصد او می کردند و با جاولی ان سکایت کردند تا جاولی را با او بد کردند و قصد کردن او میکردند سلطانه اعلوم شد کسی بجاولی و نشاد که من ترا از جهت خصم ملک خواندم تو اول قصد خاصکی و برگشیدهٔ من کردی جاولی عذر بخواست و خویشتن را از ین قصد بری گرداینید و سلطان حاجک را فرمود تا بخدمت جاولی رود و بمیدان و جایک سواری خویش بنماید تا سلطان معذور باشد و راعذ از و تقرب او چون جاولی کوی یا خن و اسب تاخن او بدید

او بدید اکمشت تعجب بدندان گزید و مقرر شد که سواری مثل او در زمن عضو نشوانند بود و او را تشریف نیکوئی فرمود
از اسب و طوق و سپر افغانی و کسوتها و کران مایه و با خدمت سلطان فرستاد و از میانه بندگان آمد
و ملک سلیمان با عباس پیغام فرستاد که از ناحیت اعلم فرود آمده بود و بواز به بامرد و ملک محمد و ملکشاه فرزندان
محمود هم آنجا فرود آمدند و لشکری بسیار با ایشان و لشکر سلطان می شکوهیدند و چون سلطان مسعود
نزدیک رسیدند بر یک مرحله جایگاه با مداد میان مرد و لشکر مصاف خواست و هم در شب سلیمان از لشکرگاه
سوی ری شد و چون عباس را از رفتن او خبر شد هم در شب براثر او برفت چون بواز به از رفتن ایشان
خبر یافت اندشناک شد و گفت مرا نیز در زیر این حرکت ناگهانی انداخته است و یکروز کوچ کرد در خدمت ملکجا
و براه اصفهان سلطان امیر جاولی را با لشکری در اثر او بفرستاد تا بحدود اصفهان بپامانند و برنشستند سلطان
کوچ کرد و بجانب ری رفت و بآخر رستم فرود آمد و عباس با دوستگر بخت سلطان بری شد و ملک سلیمان
باستقبال آمد و زمین بوسید او را بنواخت و در خدمت می بود و بمجلس و میدان حاضر می شد بعد از ان
امیر حاجب عبد الرحمن و جاعت امرا سلطانه اگفتند ای ملک این بد اوفتاد و بر او زیاد شاه فصم ملک باشد
ایمن شوانند بود که جاعتی او را بفریبند و بر سر عصیان دارند و بطرفی بروند و دل مشغولی و بند این سخن در
سلطان اثر کرد بعد از یکماه او را در حجره که بود موقوف داشت و عباس از دست آمد و کرفن سلیمان شاه
هم بمشورت او بود و چون جاولی از تاخت بواز به بازگشت سلطان او را موعود کرده بود تا بایکی بر جوش
ملک شاه که از عرب خاتون بود و آن پسر تعلق مزجین بود او را یاور دند و جاولی پسر دند و ملک سلیمان را
بفرجین فرستادند و جاعت امرا در خدمت بر فتند و جاولی از در همدان باز و زبا جان رفت و سلطان او را
از ری شریف فرستاد و چون بنه کنان رسیدند قصد کرد و انگاه تیر انداخت رک دستش بگست جانب اسد آباد
بداد سلطان اتابکی حاجب عبد الرحمن داد و ولایت کجوران بدو ارزانی داشت عبد الرحمن بر سلطان
را با آن فرستاد و چند امیر در خدمت او و عبد الرحمن در خدمت بود همواره می گفت سلطان نگه بواز به
بنده شایسته است می باید که از حضرت و خدمت نفور باشد نده برود و او را از خدمت آور د ملک محمد را
سلطان اجازت داد عبد الرحمن پارسیس رفت سلطان بدر همدان آمد و از آنجا بر پایان آمد بواز به
و ملک محمد و عبد الرحمن با صفهان رسیده بودند و بدر جر پایان دست بوسیس کردند و دو روز آنجا
مقام بود و در خدمت شراب خوردند و بعد از ان ملک و بواز به براه کاله بدر همدان آمدند و سلطان راه
دیگر چون بهمدان آمدند سلطان دختر خواش کوهر خاتون که در حبالهٔ ملک داود بود بملک محمد داد و ولی عهدی
بدو داد تا ملک بواز به را اتابکی داد ملک محمد و پیر حاجی داد بر ضا امیر حاجب عبد الرحمن و تشریفی خناک

لائق

لائق بود بفرمود و اتابک بواز به در خدمت ملک باز گشت بسوی پارسیس و عبد الرحمن بخواست که بجانب گنجه
و اران رود از سلطان در خواست شمس الدین ایلدگز و او حاجک را و بهاء الدین قایض را با او بفرستد
که از ایشان ایمن بود که در حضرت باشند و سلطان بجانب بغداد رفت و عباس در خدمت بود
و تاج الدین الوزیر و این امرا که با عبد الرحمن رفته بودند همه بندگان یک دل جان پسپار از سگالش
عبد الرحمن و بواز به آگاه بودند و سلطان باز آگشته که ما مه گاه که دست با یکدیگر بر دشمن ملک ابتا بکیم خبر بتبداد
رسیدند که بر آن سوی گنجه کرشکری را بسکوه می فرستادند تا خزانه گا فر عبد الرحمن را بکشند و خاصیک
اتابک بر سلطان بگرفت و سلطان فخر الدین بن عبد الرحمن را از تحکمی بغداد معزول کرد و او را بسوی جلال
فرستادند و بر نجانید و چون خبر کشتن او به بغداد رسید و عباس با خلیفه متفقی متفق بود که روزی
عبد الرحمن چون سلطان بحجره انبار آید او را بگیرند اتفاقا روز عید بارانی عظیم آمد و حق تعالی آن شر از
از سلطان دفع کرد و بعد از عید یک هفته معلوم شد که عباس متشور شده بود و قصد کرده تخت کرده او را
بسرای خواندند و فرو گرفتند و سرش از تن جدا کردند و چهٔ اش بنجار و جله انداختند از باغ و میان
کشتن عبد الرحمن و عباس کماه بود و سلطان تاج الدین معزول کرد و باز پارسیس فرستاد و مقام
داد به بواز به چون این بشنیدند حالی لشکر جمع کرد و در خدمت مردو ملک محمد و ملکشاه بدر اصفهان آمدند
و در شهر بار کردند و علیک که شحنه بود بخدمت آمد و محمد را به تخت نشاندند و بیخ نوبت بزدند و سلطان
از بغداد بهمدان رسیده بود با لشکری اندک کس پایی می فرستاد تا خاصیک بلکبری که تحمیل نمایی ها
لشکر گنجه داران و میمنین شمس الدین اتابک ایلدگز و امیر شیر به او از ملک ارسلان نا لشکری از آذرز
با جان جمع کند و بزد و دی بد و سلطان رسند با تفاق خوب بواز به چون از اصفهان بپامند بر جا مقام می
و با ستکی می آمد چون بکوراب رسید لشکر اران و آذربا جان هم در روز بدو رسیدند و سلطان فرود
نا میدان دیه چار فرو آمدند در روز دوم سلطان از آنجا با جمله لشکر روی بمرغزار قراکتن نهاد
چون میان مرغزار رسیدند بدیه کران بواز به در مقابل رسیدند و هم در ساعت مصاف کردند و جنگی سخت
برفت و از جانبین کشتنی عظیم کردند و میسره سلطان از شت بگردند عاقبت بواز به را در میان مصاف
پیاده باز یافتند سیاهی بود رستم نام خدمت امیر حسن جاندار کردی او را بشناخت و ایس سیاه
خدمت او کرده بود سیاه گفت نیمه ولایت خارس را بتو دهم اسبی بمن ده سیاه بپامند و حسن جاندار را
خبر کرد و امیر نیز دیک سلطان آورد و سلطان شمشیر خاص خاصیک داد تا او را بدو نیم زد و سرش بغداد
فرستادند تا بدر حرم امیر المؤمنین المقتفی بپا بوسند و هر دو ملکان باز گشتند و بپارسیس شدند و

وسلطان بکوشک کهن آمد بدرسمدان و این مصاف در سنه احدی و اربعین و خمس مایه بود و سلطان آن زمستان بساوه رفت و از ساوه باآوز با بجان رفت و در آخر زمستان با درسمدان آمد و باخرم شد

سنه ثلاث و اربعین قصد بغداد کرد و در ماه شعبان اتابک خاصبک و جملهٔ امرا در خدمت بودند چون با سد اباذ رسیدند خبر رسید که رایت اعلی سلطان اعظم بری رسید اتابک خاصبک را بایران داشت که به بغداد رود و عرضه را بندگی وی و از سلطان اعظم پسنجر مستشفر بود و کشد بقصد سر خاصبک بعراق می آمد و با سلطان مسعود عتاب می کند در بزرگ کرد و ایشان خاصبک و ملک عراق را بوی تفویض کردن و باعم عصیان کردن و بدان قرار افتاد که سلطان مسعود جریده با دو سه امیر از امرا آن جیش بخدمت عم رود و خاصبک با امرا آن دیگر و لشکر و بنه در اسد آباد مقام سازند تا رسیدن سلطان بدین قرار برفتند و اتابک خاصبک خدمتها و پیشکشها و سلطان اعظم ازو راضی شد و سلطان مسعود هجده روز بری بود بخدمت عم بسیار نواخت و تشریف یافت و امرا آن خراسان بدو مستظهر شدند و هم کنان تشریف او پوشیدند و در مشحف رمضان باز گشتند از ری و سلطان مسعود سوی بغداد رفت و سلطان با خراسان شد و در صفر سنه اربع و اربعین و خمسمایه از بغداد با درسمدان آمد و در رجب این سال بساوه رفت و در آخر شوال بجانب آوز با بجان شد بر هلهٔ دول یک منزلی به تبریز مقام ساخت مدت دو سال و ملک محمد با او می بود و کوبه خاتون دختر سلطان مسعود در حکم او و میان ایشان وحشتی می بود چون سلطان رشید جامه دارو موفق کرد با زو را بفرستاد کوبه خاتون را بپاداروند و بعد از ان ملک محمد بدرسمدان بخدمت آمد سلطان در فصل تابستان در صفر سنه خمس اربعین با درسمدان آمد و زمستان بساوه رفت و در رجب در آخر سنه خمس در شوال دگر باره با آوز با بجان رفت بدر مراغه فرود آمد و مراغه را حصار داد بدو زور بستد و با روی بشهر خراب کردند میان خاصبک و اتابک ارسلان وحشتی بود او را در میان ایشان فرستادند و آن وحشت برداشتند و با یکدیگر دیدار کردند بدر قلعهٔ روپن و سلطان باز گشت و بدرسمدان آمد و در سنه ست در فصل زمستان بجانب بغداد رفت و آنجا تماشای شکار کرد و ملکشاه بن محمد در خدمت بود و روی بهار بسمدان آمد بکوشک و جهان مسلم شده بود مخمور و امرا آن اطراف مطیع و منقاد و لشکری با بدک و ساز و رعیت آسوده و در آخر جمادی آخر سلطانرا اندک مایه رنجی بدید آمد و ابو البرکات طبیب از بغداد رسیده بود و اطبا آن دیگر که در خدمت بودند معالجتی بشرط می کردند یک هفته رنجور بود و شب اول رجب سنه تسع سر حمت حق پیوست در کوشک نامیان که میان میدان ساخته بود نهم در شب او را بسمدان بردند و بدرسه که جمال الدوله اقبال بنا کرده بود دفن کردند مدت ملکش هفده سال مدت

عرش

عرش چهل و نه سال و تو قع او اعتماد وی علی احد حلیت او امیر بود ضعیف العارض و قصیر القامت و بسطت از جملهٔ لشکر بیالاخر و نه و در از رکاب قوی یال فراخ بر و سینه الوزیر شرف الوزراء شیرازی و عماد الدین ابو البرکات و کمال الدین محمد خازن و عزیز الملک و مؤید الدین ابو اسمعیل و تاج الدین شیرازی الحاجب امیر حاجب منکس امیر حاجب نقاد امیر حاجب عبد الرحمن امیر حاجب خاصبک قصهٔ سلطان غیاث الدنیا و الدین ابو شجاع ملکشاه بن محمود بن محمد بن ملکشاه قسیم امیر المؤمنین سلطان ملکشاه بن محمود پادشاهی با قوت و سوکت قوی بازو سخت کمان نیکی و خوش خوی و منزل دوست و دودن پرور و حریص شراب و سکار و مباشرت اول ملکش در رجب سنه تسع اربعین بعد از وفات عمش مسعود عزاش در شوال از ین سال و سبب عزاش آن بود که شب و روز باده و سه مجلول و زنکی جمال نام بشراب و لهو مشغول بود و امرا را بار کمتر می داد و خاصبک بد و بدگمان شده که سگالیده بود که او را بحلوت خواند و بگیرد روزی چند محترز می بود و الا گه پشت اسب او را بمیدید بعد از ان خاصبک مثل از اتابک اوشام خوردی بر و چاشت خورد و چاچین جاندار فرا داد تا ملکشاه را بسرای خویش مهمان برد به سه روز روز سیوم در آن خانه که هفته بود چون از خواب در آمد بوکلان بر در خانه نشسته بودند او را با آن زنکی و یک دو خدمت کار موقوف داشتند و کس سلطان محمد فرستادند برادر خویش از خوزستان بیاید و آمد و بر تخت نشست و بکوشک همدان و ملکشاه را از شهر بکوشک برد و در کوشکی مفرد و باز داشت و مدت پانزده روز بشی از راه آبه بر که بهر او داشت بدیدان بزید آمد و این تقریب کرده بود و بر نشست و بگرخت و بخوزستان رفت و در مدت ملک برادر اعلب کوشیان بود خزانه اش که سرنب بذو میل مش داشت از اصفهان بخوزستان میرفت و از جهت او بخزر و ارزر می بردند لشکر کشد سلطان محمد را خبر شد ایاز را با لشکر بخوزستان فرستاد و آن مال و خزانه غارتیدند و ملکشاه را قوت مقاومت نبود بعد از وفات برادرش محمد چون سلیمانشاه بدرسمدان ملک نشست او باصفهان نشست و بیخ نوبت ونذ و یک بود که ملک سلیمانشاه مشوش شود بعد از پانزده روز که شده بود فرمان یافت در پانزدهم ربیع الاول سنه خمس و خمسین و خمسمایه مدت عرش سی و دو سال و دو ماه مدت پادشاهی بعد از سلطان مسعود چهار ماه یک نوبت و نوبت دوم در اصفهان شانزده روز تو قیش الا اسعد شاه علیه او ایله نسان بود چهره بزردی مایل محاسن کرد و قوی بازو و میال متدل الوزیر شمس الدین ابو الطیب الحاجب امیر خاصبک قصهٔ سلطان غیاث الدنیا و الدین ابو شجاع محمد بن محمود بن محمد بن ملکشاه سلطان محمد پادشاهی بود لطیف خلق غفلی کامل ابی حایب طبعی ساین نیکو عهد ثابت قدم دین وار اول ملکش در محرم سنه ثمان و اربعین و خمسمایه چون برادرش را بسمدان بنشاندند امیر حاجب جمال الدین بن قتشت نخواندند او رفت

بخشید و بجمال جامه‌ی ستدند و بی‌گرمخشد باخراسان خاصگی تمام بخشش کرد و خصم نزدیک رسیدند سلطان
از اصفهان بسوی همدان رفت حسن جاندار و رشیدجامه‌دار و موفق گردباز و دو پسران قیماز و جاغتی
دیگر که با او از خوارزمشاهان آمده بودند بعد از سه روز سلیمان در رسیدند با لشکری که صحرا و کوه پوشیدند
و برعزار در همدان و دو فرسنگ لشکرگاه بزدند و سپتی و دوحشتی تمام پنهاد و قومی از لشکریان
گرمان و خان و مان بهمدان و اشتند باز می‌گرمخشد باحشر و لشکر عظیم شمگ شد بر آن بودند که اگر
سلطان عزم اصفهان نکند اشان بطرف خوارزمشاهان روند که سخ حال روی تعاومت ندارشد
و همه جهان دل بر پادشاهی سلیمان نهادند و در خاطر که بگذشتی که اساسی خان محکم و جمعی ابنوه است و را
گذه شود و فرکاشی و زیبه بود و خوارزمشاه و امیر حاجب امرای خواشد که این مرد و منصب تغییر کنند
و وزارت شمس الدین ابوالمجد و نیابت سلطان مسعود بود و میر حاجی بمظفر الدین الب ارغو
خوارزمشاه از سکالش ایشان خبر یافت باخوامرشش که در حکم او بود تقریر کرد و شبی که موعود کرده
بود که لشکر بر تو جوع خواسند کرد و سلطان محمد با زنی خواندند و امت به‌می نشینند بگرفتن خوارزم
شاه در آن شب لشکر خویش برنشاند و از دور کرد و سراپرده بداشته یعنی که حفظ سلطان میکنم سلیمانا
بناک عادت او بود و در بی‌ثباتی اسب نوبت بخواست و نقدی که از خزانه به توانست داشت برگرفت
و خویشن از ملک چون موی از خمیر بیرون انداخت و بارگاه و خزانه و پایگاه و اسبان جهان
بر جای بماند و امرا خود از ین حال بی‌خبر دیگر روز لشکرگاه سلطان هم چنان بر قرار دیدند لاواعی فیه
و لا مجیب لشکر در افتادند و بغارتیدند و از یکدیگر اندیشناک شدند و هر یک جایی بیک و جرفی رفتند
آمدند و بنیاها پیکدگر میرفت که این چه حالت چون معلوم شد که هر یک بولایت خود رفتند و مدت این
پادشاهی هشت و سنت روز بود و چون این خبر سلطان محمد رسید اول باور نداشتند و پنداشتند
که این میکنند است که او را آگه شده اند تا او بدر همدان باز آید و اشان از خواب در آیند و
اسپ تکتاز شان زیاده شد تا خبر متواتر شد و روی بدار الملک همدان نهاد و نزدیک شهر کوشکی
بنا کرد و امرا آلات کوسکهای قدیم بدان موضع نقل کردند و لشکرگاهی ساختند و بسیار کوسکها بنا نهادند
و ملک مقرر شد و جمال الدین امیر حاجب بود و جلال الدین از وزارت عزل کردند و شمس الملک
داود سلیمانشاه چون از در همدان بگریخت سوی مازندران شد و از آنجا بخراسان کشید و در سنه
همین از راه بیابان بر آمد و بدر اصفهان آمد با سواری پانصد و رشیدجامه‌دار در اصفهان والی
بود و سلیمانشاه رسول فرستاد بذو و امید باد او که بگذارد و را در شهر آورد اجابت نکرد و گفت این

مخورنشان باجازت امیر خاصگ که با او بساز د که اول روز که باصفهان رسند امیر خاصگ را بگیرند و خبا نمود
که او عزم دارد که با تو همان کند که با برادرت و با خلیفه فرار داده است که پادشاهی بذو دهند و این عاذا را
بر دار د سلطان محمد را این سخن خوش نیامد چون بدر همدان رسیدند در محرم سنه ثمان امرا جمله استبشال کردند
ایتاخ و خاصگ و جمله مسعودیان آنروز بر عزار قرا کتن شراب میخوردند روز دیگر بکوشک مرغزار
همدان فرود آمدند و در کوشک مسعودی بار دادند امرا امکش کردند که در هیچ عهدی کس مثل آن ندیده بود
چون فارغ شدند خلوت خواسپشد و رحمت باز کردند خاصگ و جمال الدین قفشت و بداد رشش و خاصگیان
سلطان و زنگی جاندار با خاصگ بود و خاصگ در پیش سلطان نشسته بود امرا ایستاده آغاز سخن کرد
که قواعد و ترتیب پادشاهی چون می باید نهاد و جمال الدین قفشت از پس پشتش در آمد و کرپان بمکش بگرفت
و گفت بر خیز که وقت سخن است و صارم محمد یونس با او یار شد و او را بگرفتند و در خانه بردند زنگی جاندار
دست بقبضه تیغ کرد و او را نیز بگرفتند و شوند پیش از ان که خاصگ را گرفتند نقل باز خواندند و از کوشک بزیر
آمد و انگشتری بر کباب دار خاصگ داد و گفت امیر میگوید بذین نشان بار گیر خاصه بده تا بشهر دوایم که از جهت
سلطان چیزی مخوایم که فراموش کرد دلست اسب خاص سراغا رابستد و بر نشست و راه خوارزمشان بر گرفت
بر گرفت و مرکز تا او بود بحضرت هیچ سلطان نیامده بود چون اضطراب در کوشک افتاد لشکر خاصگیار
بود آمنک کوشک کردند سر خاصگ و سر زنگی جاندار از کوشک بزیر انداختند جامه بمیدند و پراکنده شدند
بعد از ان لشکر سلطان بر سر خزینه و پایگاه اسپیان او رفتند از جامه چیزها که در خزانه او یافتند سیزده هزار
اطلس سرخ بود و در شراغانه بیرون از آلاتی که معهود باشد از زرین و سیمین سخت کم یافتند که از جهت
شراب خالی کرده بودند و پایگاه را خود تیاپس نبود مزار و چهار صد اسب و استر در سگاه بود و علی حده از
کله همه اختیار بیرون از آن که در سر بشری و نواحی بسته بود و در جمله مال و تجمل و نقد و جنس که از خزانه او
بسلطان رسید هیچ سلطانی را جمع نبود و آنچه ودایع و ذخایر بود که بر آن نهنا دند خدای داند که
چند بود و در ین وقت که سلطان مسعود از دنیا بر فته بود و لشکر و پادشاهی نشسته و خاصگ پسگار سلیمانشاه
که محبوس بود از دست بر آورد و قلعه قزوین مدت سنت سال تبد پر کوتوال قلعه امین الدین محتص بود
آمده بود و بجانب آذربایجان رفته و امرا اطراف را بدست آورده چون اتابک ایلدگز و اتابک سلطان
و الب اغوش کون خر و فخر الدین زنگی و مظفر الدین الب ارغو و جاعت و سلطان محمد چون خاصگ را
برداشت سلیمانشاه با لشکری گران روی بهمدان نهاد و با سلطان محمد لشکری اندک بود که خاصگان
پراکنده شدند بودند جامک قاعده لشکر باشد و دو سواری آغاز نهادند محمد از بر تمکین ایشان بکلاه زری

و امانت من از بدافوز زادهٔ تو دارم ما را قاعده نباشد که فرامانت چیانت کنیم چه وجواب او بازدهیم ا
اصفهان وجملهٔ ولایت خود تا اسلم شد چون این در نومید شد سوی بغداد رفت و بخلیفه استعانت کرد
و او را ملک المستجیر می خواندند بعد از مدتی خلیفه مقتفی او را تربیت کرد و بدک نیابت و سلطنت نامزد
کرد و او از بغداد بجانب آذربایجان رفت و از زنجه اتابک ایلدگز بازرفت و ملکشاه برادر محمد در خدمت
اتابک بود و اقتدر پیروز گوی از اتابع مسوحش بود و هم با اشان بود اما بک ایلدگز را ضرورت شد
معاونت او کردن لشکری انبوه شدند سلطان محمد را خبر شد از همدان با لشکری تمام روی بدشان نهاد
و اتابع و خدمت بجار آب از پس مصاف دادند اتابع در مقدمی با آب بگذاشت و سلطان محمد بر اثر
ایشان بهزیمت شدند و دست از نیمه برداشتند و سلیمانشاه بمعضل افتاد و اتابک ایلدگز را سلطان محمد پیوست
و استمالت کرد و از کرده عذر خواست و پسر را پهلوان بخدمت بگذاشت و براق و سلطان محمد از جانب آذر
با بجان ایمن شد در آخر سنه خمس و خمسمایه روی بهمذان آورد و بقصر قضاعه مدت یکماه توقف کرد که موفق
کرد و باز و قبول کرده بود که زین الدین علی کوچک را از موصل مدد آورد و بعد از آن بنهایت بتاوند
در آمد و جای مخلص یافتند بر آب و جله بگذشتند و زین الدین علی برسید با لشکری آراسته و ابنوه بر در
بغداد آمدند و سلطان و زین الدین و خواص بجانب غربی فرود آمدند و پسران قتلغ و اتابک ایازو صف
الدین کرد و باز و بر جانب شرقی و لشکر سلطان و زین الدین علی بر ابر بخصر معلی منجنیقها بنهادند و از عراق
پسران مظفر جاوبسیدند با جماعت صد کشتی پر مرد و سلاح و از جله پسرزادهٔ رئیس و دو سه هزار رجاله
پیاده و سوار جمع شدند و مردم جالیش میکردند و سنگی چند بیکدیگر می راندند و پیادگان از شهر
فوجی بیرون می آمدند و با پیادگان لشکری می کوشیدند و هیچ روز لشکر بر نشست و جنگی نکردند که سلطانزا
از اندرون شهر عشوه می دادند قومی از امرا آخر خلیفه گشتند که خان روز دروازه می سپارد و میان
موفق و پسران کرد باز و هم نفاقی بود در میان جنگ بدین سبب تمام نمی رفت و کار بر دم شهر تنگ میشد
بود و ارتفاعات نواحی جله سلطانیان بر می داشتند و کمتر باز در شهر می توانستند بردن خبر رسید
که سلطان ملکشاه با اتابک ایلدگز بر همدان خروج آمدند و خبر زود بر در شهر بود که این باستعجال
ایشان رفته بود لشکر از جهت نان و خان مان و دکان و بیت کان در کرخ بحن آمدند و چون دانستند
که ضبط پذیرفتند و سلطان فرمود که فردا جنگ کنم و روی بجانب همدان نهیم لشکر و حاشیه اندیشیدند که فردا
زحمت باشد از دجله گذشتن مرقومی اندیشیدند که هم در روز بگذرند اضطرابی در افتاد و خبر بلشکست
و ملاحان کشتی سلطان بگذاشتند و بگریختند مرکه کشتی می یافت می گذشت و مزامزی در افتاد که چون رود رستخیز

و از بجانب شرقی رجاله بجوشیدند بعزم غارت بتاختند و از شهر لشکر بدر آمد و کشتیها مقابله تنگ
لشکر سلطان رسیدند و در سرای سلطان بجانب شرقی متاع تجار و رخت لشکریان بود رجاله بعد او تجار
و لشکری که بر جانب شرقی بودند در سلاح شدند و صف کشیدند و خیل خانه خویش نگاه می داشتند و سلطان
در سرای سعد الدوله با ده پانزده غلام مانده بود در سیاه نشست و سراپرده و سنه و پایگاه و خزانین
و خانه و دختران نیز برای و جله آلات سلطان بر جانب غربی مانده زین الدین علی با جله لشکر بنشست بود
و با مقابله کشتی جنگ میکردند و نگذاشتند که بر جانب غربی آیند و بفرمودند تا محققا آتش زدند و
وجوب خانها سلطان و باز ارو لشکر و سراتی که نقل نمی شایست کرد بسوختند و بجنان صف کشیدند ایستاده
تا جله بنگاه و خزانه سلطان و دختران آنروز و آن شب بر جانب شرقی فرستادند و تا بامداد در
روز بنهاده نهادند و پک فرسنگی از بغداد فرود آمدند کرجه نشست بدخاستی بود و لشکر بغداد از
چندان قوت نبود که بدانش پامندی و سلطانرا از اسباب و بلنزی بود و پک پاره زبیو و بیخ بار کیر
امرا از مطبخ خویش خابجنی می آوردند تا بگاه که بجلوان رسیدند زین الدین علی بنگاه و پایگاه و اسباب
سلطان و دختران سرای و جله خدم و حشم باز رسانید جامک رشته تایی ضایع نشد بود و چون سلطان
بهیج منزلی همدان رسید اتابک ایلدگز باز گردیدند و ملکشاه شتابان بجانب خوزستان رفت و سلطان
بکوشک همدان فرود رفت سی ضایع و بیخ حاصل خزانه تتی بعد از آن نهصتی نکرد و زمستان بیاود
رفتی و تابستان بهمدان و بیخ بروی مستولی شد و افغان و خیزان می بودند و در ذی الحجه سنه اربع
و خمسین و خمسمایه از کوشک در خفیه بشهر آمد یک سفته بنزدیت و بیش از اتابک سلطان به بغداد رفت
شهاب الدین مشغال بزرگ بکرمان و امام شیبانی را خطبهٔ خاتون کرمانی و آوردن همدان بعهده
در رجب سنه اربع و خمسین و خمسمایه بر سیدند و بشهر همدان آمدند و بیاد دت پانصد کوشک زدند
بودند و مطربان مناده و سلطان در محفه با استقبال شد حکم اتابک ربخور بود و مدت پنج ماه در حباله او
سلطان بود و سلطان حکم ربخوری بدو نتوانست رسید و سلطان محمد در ذی الحجه از این سال در گذشت
مدت پادشاهی او هفت سال بود و مدت عمرش سی و دو سال حلیت او خوب روی بحره سرخ و سفید
فراخ چشم و دراز موی مشابه قد لطیف اندام جامک سوار الوزیر جلال الدین ابو الفضل الوزیر
شمس الدین ابو الیجب امیر حاجب جمال اقتشت بن قیماز و امیر حاجب ایاز قصد سلطنت سلطان
مفخر الدنیا و الدین ابو الحارث سلیمان بن محمد بلکشاه برهان امیر المؤمنین سلطان سلیمان پادشاهی
بود و خوش خوی خوب روی بذله گوی معاشر طبع اما ثبات نداشت و اقبالش مساعد نبود و

خدنوبت بر تخت نشست اما بحمایت یاری نداد و چون سلطان محمد از دنیا برفت موفق گردبازو قوی نر بود
از جملهٔ امرا و از امیران بزرگ ناصرالدین قفش بود و عزالدین قیماز و اتابک ایاز بود در رکاب سلطنت
باهم مشورت کردند قرار بر ان افتاد که اینانج از دی بخواهند تا مرجع رای او باشد آن کنم رای بر سلطان
سلیمان قرار گرفت کس بموصل رفت بخواندن او و او را قطب الدین مودود با امیتی و سازی تمام
گیل کرد و دوازدهم ربیع الاول سنه خمس عشر و خمسمایه بدارالملک همدان رسید بر تخت نشست
و وزارت بشهاب الدین ثقه قرار گرفت و امیر حاجی مظفرالدین امیر ارغوان را جهت استمالت
جانب اتابک ملک ارسلان که پسر او بود ولی عهد کردند و در خطبه و سکه نام مثبت کردند و اینانج بازگشت
بجانب ری و میان موفق گردبازو و عزالدین و ناصرالدین آتشی نماره در اندرون فضاری بود ذی گرد
بازو را آن فضار کی در روز گار سلطان محمد بداند حکم اتابک سلیمانشاه همه روزه بنشاط و عشرت مشغول می بود
و عزالدین و ناصرالدین پیشرفت بود می رسیدند و می شکایتند باسلطان که گردبازو را بگیر ندیک روز سلطان سلیمان
بهمان ادبر و خدنا ملک بدان اندیشه دیت باشد میر سند که گردبازو لشکر بیارداشت و احتیاط تمام میکرد
و مرشب لشکری با سلاح گرد سرای او می خفتند و گردبازو کسی در ین میانه با اتابک ایلدگز و سناد و او را
بآمدن و آوردن ملک ارسلان تحریص کرد و سلطان از ملامت شراب جان شد که از مردم وحشی گشت
و او را که در خدمت او معاشرت نمی کردند و راه نمی یافتند تر سم که چو پذیرشوی روز شود او
نومید شدند و با گردبازو متفق شدند بخواندن اتابک ایلدگز و ملک ارسلان سلطان سلیمانشاه را ازین
حالت خبر شد که امرا از و پشتو حش اند و ملک ارسلان اخواهنده اند کس فرستاد که اگر جنانست که مرا نمی
خواهید از من بشمار بخی نرسید بگذارید تا حذا بست که از موصل آورده ام بر گیرم و روی بخراسان نهم
باقی حکم شمار است خواجه شد این اجابت کردن باز کردند بی مشورت اینانج نباید کردن کس بند و فرمان
جواب باز آمد که الله الله اگر شما را از و گرامیتی هست و با وی دیگر اضیار میکنید او را بر ما گردن مصلحت
که اگر بخراسان رود ایمن شود اندیشه بود که لشکر آورد و اول در دسر من دهد او را موقوف باید داشت
تا سلطان دیگر بسند انگاه حکم او را یا شد بعد از ان امرا اندیشه کردند که چون نومید شد بدر بندو مرشب
از سر خانه سلاح داران گرد دیگر او پاس می داشتند تا اتابک ایلدگز و ملک ارسلان برسیدند و در
آخر رمضان سنه خمس و خمسین و خمسمایه بر سلطان بر تخت نشست و سلطان سلیمان در کوشک میان باغ عو
توقف کردند و بر و موکلان گذاشتند و بعد از دو ماه که سلطان ارسلان و اتابک ایلدگز باصفهان خواهند
رفت سلیمانشاه را با قلعهٔ اعلا الدوله همدان نقل کردند و او خود پادشاهی مجبوس بیشه بود و قلعه فرسوده

ولیکن

ولیکن این بار سخت درست از آب بر نیاید و همه در قلعه در دوازدهم ربیع الاول پسندست و فین و خمسمایه
در گذشت و در مرقد بر اورشش سلطان مسعود دفن کردند مدت ملکش شش ماه و لایت او در رجب سنه
احدی عشر و خمسمایه بمدت عمرش چهل و پنج سال حلیت او چهره اسمر بر خی با بیل محاسن متوسط کوتاه
کرده هر ربع قامت الوزیر شهاب الدین طاهر منظر الدین الب ارغو قصه سلطان رکن الدنیا
والدین ارسلان بن طغرل بن محمد ملکشاه قسیم امیر المؤمنین سلطان ارسلان پادشاهی بود خوب طلعت نیکو
سیرت باحیا و رحمت و دینخشم زود رضا کریم و مروت در اخلاق او غالب و حلم و سکون بر احوال او
ظاهر هیچ خواننده او لفظ اوندیده نشنیده و هیچ خدمتکار از وی خواری و جفا نادیده از کار و خلل
و جمع و ضبط احوال خزانه و پایگاه و وظایف و غیر آن متغافل و مسایل شحم و درست و تر فه جوی و در
پوشش و خوردش تکلف نهایت رسانیده با سهای فاخر و اکسونهای ملون و اکسون خطایی و زرکشیده بار
متقل در عهد او قحط کرفت در جلد آن با سهاکه او پوشیدی بخشیدی و طلاطفهٔ او در مجلس محاشرت غایت کمال
بود و هرکز در بزم او فحش و لغو و جفا و دشنام بر لفظ کس نرفتی و از کس حرکت خارج در وجود نیامدی و حق
پدر او سلطان طغرل بن محمد وفات یافت او کیا له بود و عم زادهٔ او ملکشاه بن محمود بن محمد بن ملکشاه
سلطان مسعود بن محمد اشارت بیت فرمود بملکت و اذو باخود کرد و اینده نا دو سال و در اربعین و خمسمایه
که از بغداد بنزاه در بند آوز با بجان رفت بر اه جمع لشکر دفع بوز ابه از دار الملک همدان ایشان اجتماعه
بکمیت سپرد با میر حاج مسعود بلاله او حوالی بغداد بود فوجا فظ و کوتوال قلعه واشان مدتی در سکرست ماند
تا روزکار بعادت خوش تغیر احوال بدید آورد و سلطان مسعود از دنیا کرانه کرد و بعد از ان ملکشاه
بن محمود که والی عهد و داماد سلطان مسعود بود از خوزستان برسید با ستدعای خاص بیک بلکری
که حاکم عراق بود و ملکشاه را موقوف داشته بود بپاید و بملک نبشت و در آخر شوال سنه سبع
اربعین و در سنه ثمان اربعین و خمسمایه امیر حاجی مسعود بلال که از بغداد کریخته بود بپاید و ایالت
بنواب دار الخلافه باز گذاشت بحکم استماری که می یافت از لشکر خلیفه دستوری خواست
از سلطان محمد که به بغداد باز رود با حسام الدین آغوش السلاجی که صاحب ورنامکی بود باستخلاص بغداد
و دفع جیوش امیر المؤمنین و گفت مارا از خداوند حری چاره نباشد که امیر المومنین بتن خویش سخت
می نماید اما در مقابلهٔ او نیستند از بن دو ملک که در کثریت اندیکی را رخصت باید داد تا در مقابلهٔ حزب
خلیفه بدارم سلطان محمد رخصت داد بعد از رحلت مسعود بلال شمان شد و نامه نبشت بموقوف داشتن
ملک و خود با حسام الدین الب اغوش در استخلاص بغداد کوشیدن و قضا کار خود میکرد و ارسلانشاه را

پیرون آوردند و امیر المومنین المنتفی باسد با اشان مصاف داد اول شکست بر لشکر امیر المومنین افتاد
لشکر به نه مشغول شدند لشکر خلیفه رجعت کرد و منهزمت بر لشکر الب آغوش و امیر مسعود افتاد پناه باولایت
مانکی داذند و ملک را الب آغوش خاوندی داشت و الب آغوش فرمان یافت متقی سمدانی نزد یک ایماک
ایلدگز آمد که والدهٔ ملک در حبالهٔ او بود و نفرتی داشت این خدمت را تقربی بود در یکشنبه چهاردهم سنه
احدی و ستین و ستمائه شرف الدین کرد باز و بود بنظامردی بر کنند شهناه و ثابوت او بهمدان بردند و بدرسه
که بنا نهاده دفن کردند و اماثب در بارگاه او سه روز تعزیت داشت امرا و اعیان دولت همه حاضر شدند
و اینانج پناه بشاه مازندران داده بود و روز چهارشنبه یازدهم جمادی الاول از ین سال سلطان از ری
بیرون آمد و بسر دولاب فرود آمد و هم در ین روز رسول شاه مازندران و رسول اینانج بدرگاه رسیدند
و پیش اینانج ساوه و جرپادقان و نمانی که داشت بازمی گذاشت بیرون از ری بسر مقرر شد سلطان
دل بر وحوش کرد چون خبر وفات کرد باز و بر سیدند از قول باز آمد و ساوه و جرپادقان و نمانی را فی
خواست و رسول او را در ین نوبت سخف باز کردانیدند و سیج التفاتی باجابت معزون نکردند و جواب این
بود که اگر بخدمت سلطان آید بنانی که سلطان دید قناعت باید کرد و روز سه شنبه سلخ ماه رجب از ین سال
والدهٔ سلطان را با پسر سیاه بساط و مظفر الدین نزل ارسلان و لشکرگاه حرکت فرمودند بعزیمت نخجوان
و پای طران فرود آمدند روز سه شنبه پانزدهم رجب سنه احدی اماثب و امرا بجانب فیروزکوه رفتند و سلطان
بر جای خوش بسر دولاب مقام بود و اینانج متوحش و نا امید گشت و نیز دک خوارزمشاه شد به دو حوالی
و سلطان با در همدان آمد و اماثب سوی آوز با بجان آمد و ایالت ری بهر علی یار داد و او قلعهٔ طرک عمارت
کرد و آنجا دفاین بسیار نهاد و احکاما عظیم کرد که از هجوم اینانج ایمن بود و در اثنی و ستین سلطان عزار
سوباز آمد بدر زنجان و اینانج بدر خوارزمشاه شده بود و مدتی خواسته و روی بعراق نهاده بری آمد
با لشکری گران و طرک را حصار داد امید نخشش نبود و مش از اصول عمر علی یار استمالت نامه در ستاد
باماثب آوز با بجان نوشته بود او را در آمدن تحریص میکرد و اینانج حصار طرک بگذاشت و روی بجانب
ابهر و زنگان نهاد سلطان از شدار روی بزنگان نهاد و اماثب نزدیک رسیده بود و از زنگان ماثب
باستقبال اماثب رفت و چون اینانج خبر وصول اماثب شنید با بهر رسیده بود از انجا باز گشت و لشکر
خوارزم در ولایت ابهر و قزوین بسیار بی رسمی کردند و فرزندان مسلمانان ابغارت و بندگی بردند و
بخوارزم باز گشتند و اماثب و سلطان و امرا از عقب ایشان بری آمدند و اینانج سوی گرکان رفت و جای
صلح نگذاشته بود سلطان آن زمستان در ری مقام کرده بود و در فصل بهار در سنه ثلاث و ستین و ستمائه

بخل بوزان

بخل بندان آمد بنزدیک شهر و اماثب باآوز با بجان رفت و در زمستان ان سال سلطان بساوه آمد عزعلی
یا بحکم احکام قلعه که داشت و ایالت ری با وطنیان بذو راه برد و سوی عصیان در سر گرفت و در مضا
رسایندن اماثب اعظم تهاون می نمود سلطان او را بنوعی بفرصت که بذان مغرور شد او را بخدمت خواند
بساوه چون بر سید روز دیگر بخدمت آمد و گوشکی که معروف بسرای دیلمان سلطان او را و همین ساوه که گستوفی
بود هم دران گوشک بفرمود گردن و سر دو را موقوف کردند و بنه و خزینه و حمل و خانه بغارت دادند و آنجا
بخواجه عزالدین دادند و در آن وقت ثابت بود و سلطان تا بیشان بهمدان آمد و اینانج از ری بساوه آمد
و در ولایت بسیار خرابی کرد تا بوقان پانصد همدان بنارست کرد و باز گشت و بری باز آمد و در آخر
سنه ثلاث و اربع اماثب اعظم چون خبر این و انجا بشنید روی بعراق نهاده بدر ری شد با لشکری گران در فصل
تابیشان سلطان بخبر خاوقان آمد و اینانج احکام و دیوار بیکرد و بخیس و خسراوه می ساخت و ولایت
همه اماثب خرج کرد و کار بر اینانج سخت شد و دانست که بحصار نگاه نتواند داشت رسولان در
میان داشت و امان خواست بر آنک با ایلدگز دیدار کند بعد از عهد و سوگند بخدمت سلطان آید روز دیگر
قرار بود که میان ایشان ملاقات شود چون روز شنبه اینانج راکشته یافتند در خیمه که در دروازه زده بود
و شهر و ولایت مسلم شد سلطان از خاوقان سوی ری رفت و قلعه خراب کردند و وی بر حاجب کبیر نصرة
الدین نام زد کرد و کارها استقامت گرفت و عمر علی یار در بند بماند و در دست موکلان اماثب مدت سه سال
ناگاه وفات یافت و همین ساوه از بند خلاص یافت اما از عتب آن در گذشت در میان سال سنه اربع
ستین خواجه فخر الدین کاشی بجوار حق پیوست و در آخر سنه خمسین و ستین سلطان با صفهان آمد از شتا
و اماثب و امیر حاجب کبیر و امیر استهلار مظفر الدین نزل ارسلان و والدهٔ سلطان جمله با صفهان آمدند
و چون سواخوش شد سلطان روی بآوز با بجان نهاد و هیچ جا مقام زیادتی نساخت و بمرغزار پاریشب رسید
و اماثب و امیر حاجب کبیر و مظفر الدین هم آنجا بودند و ترتیب آن می کردند که دیگر روز که سلطان با حله
لشکر بولایت اخاری روند که سه منزله بود سلطان ربخوار شده دو سه روزی توقفی کردند و شش ان
توقف بر نمی تافت سلطان بجانب قلعهٔ کیلیا جای تدبیب داذند با والده اش و خواجه و اصحاب لشکر
همه بجاری رضه ربخوار زیادت شدند از قلعهٔ کیلیا باز بیرون آمد و بجمان ربخوار بود بعد از مدت مهل
بکنار اراس آمد و باجی بیشکر اما و از صدمتش کمی در دست نماند و بسیار خلق دران وبا هلاک شدند
و سلطان بجمان ربخوار بود از کنار اراس نخجوان آمد بقایای ربخوران در راه نخجوان فرو شدند و اماثب
اعظم در مقابلهٔ ملک ابخاز با لشکری بی قیاس و شاه ارمن در خدمت ایخازی پناه با پشه و کوه داده بود

و قوت مقاومت نداشت و لشکر اسلام را در سن مضیق راه بنوذ عاقبت آن شهر که ایجازی بنا نهاده بود
شهری معظم بنا نهادند و بنوشتند شهری عظیم بذرک بوذ و فیزه معظم و ملک ارسلان باعزاز بنزدیک والدها
اتابک که او را بحل مذ بوذ بماند سلطان محمد بن محمود او دنیا رحیل کرد و در آخر سنه اربع و خمسین سلطان سلیمان
خویش بداشت چنانکه یاد کرده آمد و امرا آحضرت بدرگاه حاضر بوذند عزالدین میان و اتابک ایاز و ناصر
الدین افشین درگاه پادشاه و ملک لایق جهانداری باشد سخن راندند ملکشاه بن محمود بن محمد که بخوزستان بوذ
و سلطان محمد که عمش بوذ در موصل بوذند و امیر حسام الدین ایناج بری بوذ کشتی بی استصواب و تعیین او
کار ننایند کرد او را بهمدان خواندند و فضل نشان اختیار بر سلطان سلیمان افتاد و کس فرستادند بشام تا بیا
تخت ملک خرآمد و چون این ترتیب بی اتابک اعظم ایلدگز و رکن معظم تزین ملک او بوذ هزار بدان افتاد
که خطبه بنام سلیمانشاه مروق باشد بولایت عهد ملک ارسلان تا تالف جانب اتابکی و تعطف رای او حاصل آید
و چون روزگار در تمهید کار ولی عهد تحمل بی بوذ مجد صاحب تخت روی در نشیب و پای در رکاب آورد
تا بدت سنت ماه او را از مهمات ملک منشور آمد و رایات جهان آرای ارسلان بدار الملک همدان آمد
و جهان بجز و دولت سلطان و سیاست تنغ و اصابت رای اتابک اعظم رونق دیگر گرفت و امرا آطراف
بر خط بندگی نهادند و رعایا در سایهٔ عدل و عاطفت بیاسودند و تخت سلطنت بارسلان مزین گشت و دیوان
وزارت بخواجه شهاب الدین ثقة المین شده بوذ و مهد کرمانی خاتون بعقد عقد سلطانی مکلل گشت و امور
مملکت از همه وجوه انتظام یافت و سلطان و اتابک در دی مجه سنه خمس و اول سنه و خمسین از ساوه
باصفهان رفتند در فصل زمستان و امیر عزالدین مماز را دل ماندگی بدیده آمد و با حسام الدین ایناج یکی شد
و کس فرستاد و بخواند ملک محمد از فارس و عزالدین عیان ظاهر کرد و سلطان و شرف الدین کردویه
و امیر ناصر الدین افشین با در همدان آمدند و اتابک اعظم بدر همدان بوذ و ملک محمد از فارس باصفهان
آمد و ایناج و ممازدر خدمت او براه کابل قصد در همدان کردند سلطان و اتابک و امرا پیش باز شدند
و بکیلومتر دیک قلعهٔ برزین میانهٔ ایشان ملاقات افتاد و مصافی سخت روی نمود عاقبت منزمیت بر ملک
افتاد و منهزم بخوزستان رفت و عزالدین بجانب قم رفت و ایناج بجانب ری سلطان و اتابک براثر
ایناج بری شدند و از آنجا بجانب کرمکان کشیدند و چون غیبت اتابک اعظم ترتیب ملک آذربایجان
و تزلزل ملک ایاز را و استطراف اطراف طمع بیاد اسلام افتاد و جریس موس بخیانید لشکر اسلام
در ذل رایات سلطانی و استظهار رای و رویت اتابکی روی بدریا کف نهادند و بیت بجا بدست
و ادراک درجهٔ شهادت میان جست در پیشد چون نبود یک او رسیدند بدو فوز ناخنی کردند بلکه گاه

او اگر نه احتیاط و عاقبت اندیشی اتابک اعظم بوذه که لشکر اسلام را از تجرع مانع شدیک تن از ایشان
جان بیردی و ملک ایجاز امیر گرفتار شدی و با این همه علمهای سپید او و تاج زرین و تخت حسین و شراب
خرانه و شراخانه بغارت پاوردندی و او بجان شیرین موزه بر نداشت و بجت شعر
بجت بانج زدواز پیش گیرد بنانکه یک بهاری زنجم باد و در آن گنجد لشکر اسلام اغراشه اضاریم مذبحاد
مشغول شدند ملاحده نخاویل و فرصت یافتند و تا اهل قزوین آگه شدند سه پاره قلعهٔ محکم بیرون بر او زده
بر سر کوههای حصین سنوری سنگی شرافه آجر و گچ مقدار کرسی و دیوار تا گه وه بوذند و شب بر
ستوران نهاده بوذند و نقل کرده و بلند کرده و محیص و عراده بنهاده بوذند و ذخیره می کشیدند
و احکام ساخته اهل قزوین از جوشان و جوشان چون بدرگاه شدند و نیز وعده یاری رسانیدند
سلطان و امرا آرزو دولت روی از جهاد اصغر بجهاد اکبر نهادند چون این حادثه در میان ممالک اسلام بود مدت
چهار ماه و کم و پیش آن قلعه بستدند و خراب کردند و پیشتر از ملاعن کشته شدند و بران موضع دیه
کی نهاد ساخته که پیوسته دیه باغان مسلمانان آن طرف نگاه دارند و از قزوین بولایت قهاب اندند
و آن قلعه را که در زمان سلطان مسعود بنا کرده بوذند آن خاویل جهانخای نام نهاده و بپرسر کوهی بلند
در ابتدای ایشان آن قلعه سلطان مسعود با جملهٔ امرا و لشکر زیر آن کوه فرود آمدند و مدت سه ماه مقام
ساخته بر حوالی آن قلعه و حصاری سخت می دادند چنانک در سه روز فتح شدی بیان ادا علانی بدیدند
و از زیر قلعه برخواستند و آن همه آلات و اسباب حصار گیری بگذاشتند الحق عظیم و دشی تمام بوذ
و ان خاویل نیز و گرفت و در احکام آن قلعه بپیوستند و آنرا بقال داشتند که پادشاهی چون
سلطان مسعود و امرا و لشکر عراق از فتح آن قلعه عاجز شدند و در عهد سلطان سعید ارسلان بعد از فراغ
فتح این قلاع که نزدیک قزوین بوذ بپیوستند و ارسلان کشاورز نام نهادند و کوتوال سلطان با جمعی از
آن جا بنشاندند و تا امروز در دست سلطانیانست در ابتدا آرزو دولت سلطان ارسلان این دو فتح
بنام او بر آمد که پشت اسلام بذو قوی شد و اعلام دین بذان افراخته گشت و خبر آن باقطار و اطراف
عالم بر سید و در رونق یک بر سر خط فرمان برداری نهادند و در آخر سنه تسع خمسین و خمسمائة
بر عزاری رفتند که اتابک زنکی از فارس بخدمت سلطان آمد و خواجه شهاب الدین قهر بخر بود در
اصفهان توقف کرد و در سرای خویش در محله نیاورد و در بیست و ششم این ماه در گذشت و در قدا و
بهمدان بردند جایی که ساخته بوذ و دهم شعبان از دین سال اتابک زنکی از فارس بخدمت ایشان و بای
بوس سلطان رسید و مدت یک هفته در خدمت بوذ تشریف پوشیدند و باز گشت و سلطان و اتابک

وامرا پانزدهم شوال بر غزار قراکین فرود آمدند بدر همدان و بعد از چهار روز بکوشک منصور
فرود آمدند بدر همدان پنجشنبه و یکم ذی القعده از ینسال وفات امیر ناصر الدین اغوش بود بدر همدان و روز
یکشنبه آخر ماه ذی الحجه و آخر سال باری از سنه ستین و ستمایه هذا و اتابک و اتابک از در همدان حرکت
کردند بجانب ری بمرحله کوشک باغ فرود آمدند و از آنجا باوزبا بجان رفتند و آن ولایت خرابی بسیار
کردند و بخوان آمدند و سلطان مدت نجاه روز در بخوان بود پادشاه ارسن و دیگر امرا خلعت پوشیدند
و اتابک بجانب همدان حرکت کرد چون بترنزر سیدند خبر وفات والده سلطان آوردند و بخوان
سلطان باعلام کردند ما بعد ان آمد انگاه بتعزیتی سخت بداشت سنای نظام آن دولت و قوام آن
ملکت بدان خاتون رسیده بود بداشت و بعد از یک ماه خبر وفات اتابک سعید بسپیدند و سم بخوان و مرقد
ایشان بهمدان نقل کردند و مدرسه که ساخته اند و سلطان بهمدان در ربخوری ماند و در جمادی الاول سنه
و سبعین خطبهٔ ستی فاطمه خواهر سید فخر الدین علاء الدوله بخواندند بسلطان و در اوایل جمادی آخر سلطان
او تحویل کرد بعد از یک سنه و مشصت این ماه برحمت خدای تعالی پیوست مدت پادشاهی پانزده سال
و سنت ماه و پانزده روز بود و مدت عمرش چهل و سه سال طلعت او سرخ چهره خوب روی کشیده
قامت پس شک موی و ربع قامت تمام کوشت الوزرا و زیر شهاب الدین الوزیر فخر الدین طغرائی
الدین محتشم الوزیر جلال الدین بن قوام الدین الحاجب امیر حاجب مظفر الدین بازوا و امیر امامک ایاز امیر
حاجب ضرغام الدین پهلوان قصه سلطان الاعظم رکن الدنیا و الدین ابو طالب طغرل بن ارسلان بن طغرل
بن محمد بن ملکشاه قسیم امیر المؤمنین سلطان طغرل پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و بدر
اقبال نشو و نما فته و ملکی بی زحمت بدو رسیده و کسوت سلطنت ناگوشیده پوشیده از مهد بحجله
تحویل کرده و از مرکب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده در بند و عدهٔ ایام و عشوهٔ اعوام
و نایر طالع و احکام نابوده مرغ دولتش بی دانه بدام آمد و بوتین ملکش بی اختیار و لگام رام شد رخ یا
وکی نابرده نان ناوکی ناخورده و بر سر خوان آرا پسته و مجلس پر اپسته و خزانهٔ بر خواسته نشسته و این
اقبال بفرّ دولت و یمن تربیت و رای و رویت و تیغ جهانگیر و رایت کشور کشای پادشاه اسلام ملک
معظم خاقان اعظم اماک اعز الله انصاره روی نمود که ملکی از دست رفته و ملکی بر میان ولایت و اصفهان
مقام ساخته و اصحاب اطراف غنان معاونت با خود کرفته و منشور قلب روزکار نشسته بی مدد و یاری انسان
اعتماد بر خدای تعالی کرد و بدولت یکباه و نوا خاست کرد و کی پارس و کی پاوز یجان که ملک دو اقلیم مستخلص کرد
و ملک طاغ را در ملک بلازمت قلاع خالع کرد و اینداد لاجرم از روی عجز پسر بر خط بندکی نهادند و پای بر جاده

وفا بداشتند و فیض این عاطفت اقتضا میکند که تا نه پس و روزکار تا می اقالیم جهان در تخت فرمان و ضبط سلطان
سلطان اعظم پادشاه بنی آدم آدو خاصه که هر روز از ین سلطان جمشید فر جید دول تهتن تن عالم کف و ملکش
بذو آخر مقرون باذو زندکانی بکام موصل اشری بدید آید از خصایص ذاتی که ایزد ملک معظم اماک
اعظم و دیگر امرا کرکه بندکان دولت اند در ایام او بمزید غبطت می پوند چون سیج پادشاهی از بذران او
این خصایص جمع نبوده است از کمال عقل و وفور علم و شمول حکم و اضافت عدل و دوستی علما و خط و بلاغت
و جایک سواری و جملهٔ سلاحها نهایت کمال کار خسرو فرموذی که او را در عنفوان جوانی و مطلع زندکانی
حق تعالی ارزانی داشت و چون عمر در دولت می فرا آمد و تعرف و قدم تاج و تخت می آیند این خصال
خوب و خصایص محبوب بکمالی بر سند که دیم عقلا از ادراک آن قاصر آیند ستر نا بر نوروز فیروز بخت بایس سنور
بوی تو مکدست جهانگیر تا می تاریخ دولت و ذکر مقامات محمودی که از اخر سعد بذان موعود است و از
حق عز و علا مسئول و عدکم الله مغانم کثیرة تا خذونها بجل لکم هذه ملک طغرل نزسالی ده پادشاهی کرد
و بجوار رحمت حق پیوست دولت آل سلجوق باخر رسید اکنون ابتدای قصه ملوک و سلاطین غوزست و
دیکر پادشاهان که در عراق و خراسان سلطنت کردند هر کسی در موضع خود کفته آید انشاء الله تعالی

قصهٔ ملوک و سلاطین غور و غرجه قصهٔ مردمان غور چهار قوانند بلندش وکشی و دیلمن و بوتی
و بازدون شش هزار بلندش و دوازده هزار کشی و ده هزار دیلمن و هشت هزار بوتن و بازدون و سر
قومی را موضعی بلندیش را دار الملک سنکه وکشی و دودیلمن در ورسا و بوتن و بازدون در بکاوکار
و غوریین و ملوک غور بلندش باشد و ایشانرا در قدیم شنبانیان میخوانده اند که جدی را از ان ایشان
نام شنب بوذست و در کفر و اسلام ملک و سرور و پیشوایی غوریان بوذه اند و چنین کویند که از
فرزندان ضحاک اند و شناسب مقام در سنکه داشت و پیوسته ایشانرا باغرجستان خصومت بوذه
است و بعد از شناسب ملک مش او رسیدست نام او چاپس که سلطان ابراهیم بن مسعود از غزنین
بازمذ و او را بکرفت و بکشت و بعد از و پسرا و محمد چاپس بملک بنشست و مدتی بماند و بدوست اوکار
بزرک رفت نا از دنیا برفت بعد از ان پسر او حسین ملک بنشست و او را هفت پسر بود یکی محمد که او را
امیر محمد بلندش خوانند و سوری و سام و فخر الدین مسعود که ملک بامیان بوذ و محمد که ناصر الدین پسر او
بوذ و محمود و علاء الدین حسین که ملک غور در عهد بزرک شد و اشانرا قاعدهٔ بزرک بوذست بایکدیکر مواسا
داشتند و مرکز قصد جان و ملک یکدیکر نکردند و بعد از پدر اول امیر محمد بلندش ملک داشت و او را
ملک ابجبال خواندند و خواهر سلطان بهرامشاه را زن کرد و بعاقبت بهرامشاه او را بکشت بر او زاو